ROMAIN ROLLAND

JEAN-CHRİSTOPHE

adnan cemgil

sosyal yayınlar

DÜNYA KLASİKLERİ

DÜNYA KILASİKLERİ : 17

JEAN CHRİSTOPHE-III

Romain Rolland/Çeviren : Adnan Cemgil/Yayımlayan : Sosyal Yayınlar/Birinci basım : Mart 1983/Dizgi ve basım : Özdemir Kardeşler Matbaası

ROMAİN ROLLAND

JEAN-CHRİSTOPHE

ÜÇÜNCÜ CİLT

SOSYAL YAYINLAR
Divanyolu Klod Farer Cad.
No : 16. Daire 2 — İstanbul
Tlf : 528 33 14

JEAN-CHRISTOPHE

VII

EVDE

EVDE

Bir dostum var benim!.. Sıkıntıların ortasında sığınılacak bir ruh bulmak ne güzel şey, artık insanın soluk alabileceği sevecen bir sığınağa kavuşması, tükenen bir yüreğin çırpıntısının dinmesini bekleyerek! Bir daha yalnız olmamak, yorgunluk sizi düşmana teslim edinceye kadar uykusuzluktan gözleriniz yanarak hep tetikte durmaktan kurtulmak! İnsanın bütün benliğini ellerine bırakabileceği sevgili bir yol arkadaşı edinmek, — öyle bir arkadaş ki o da benliğini sizin ellerinize bırakır. Artık o başucunda beklerken rahatça uyuyabilmeniz ve o uyurken de sizin beklemeniz. Sevdiğini korumanın ve onun bir çocuk gibi içini size açmasının sevinci. Kendinizi ona bırakmanın, sırrınızı tuttuğunu bilmenin, üzerinize titrediğini hissetmenin sevincini tutmak. Yaşlandıktan, yıprandıktan, hayatı yıllarca sürüklemenin yorgunluğundan sonra dostun vücudunda genç ve yeniden taptaze doğmak, onun gözleriyle yenileşen hayatın tadına varmak, geçici şeyleri onun duyularıyla kucaklamak, yaşama sevincini onun yüreğiyle duymak... Dahası, onunla birlikte acı çekmek... Ah! Acı bile bir sevinç olur insana, yeter ki birlikte olunsun candan arkadaşla.

Bir dostum var benim! Benden uzak bana yakın, her zaman benimle. O benimdir, ben onunum. Arkadaşım seviyor beni. Onda yaşıyorum ben. Sevgi, birbirinde eriyen ruhlarımızı tek bir ruh halinde birleştiriyor.

BİRİNCİ BÖLÜM

Roussin'lerdeki gece toplantısının sabahında uyanırken Christophe'un ilk düşündüğü, Olivier Jeannin oldu. İçinde bir an önce onu görmek için büyük bir istek duyuyordu. Kalktı ve evden çıktı. Daha saat sekiz, hava ılık ve bunaltıcı. Erken gelen bir nisan günü: bir fırtına bulutu çökmüş Paris'in üstüne.

Olivier, Saint-Geneviève tepesinin eteğinde, dar bir sokakta, Botanik Bahçesi'nin yakınlarında oturuyordu. Evi, sokağın en dar yerindeydi. Merdiven, karışık pis kokulu bir avlunun sonundaydı. Keskin dönemeçli basamaklar, kurşun kalemle kirletilmiş duvara doğru eğikti. Üçüncü katta gömleğinin önü açık, kır saçlı bir kadın, merdivenden birinin çıktığını duyarak kapısını açmış, ama Christophe'u görünce çabucak kapamıştı. Her sahanlıkta birkaç aile oturuyordu. Yarı aralık kapılardan çocukların itişip kakıştıkları, mızıldandıkları duyuluyordu. Alt katlarda da pis kokulu bir avlunun çevresine sıralanmış dairelerde yoksul insanlar balık istifi gibi yaşamaktaydılar. Midesi bulanmıştı Christophe'un. Bütün bu insanların, herkesin rahatça açık havadan yararlanacağı kırlar yerine ne diye buraya tıkıldıklarını anlayamıyordu. Bu Paris'e gelip, bir mezarda yaşar gibi ömür sürmekle ne geçiyor ellerine diye düşündü.

Olivier'in oturduğu kata gelmişti. Ucu düğümlü bir ip kapı zili işi görüyordu. Christophe ipi öyle bir hızla çekti ki, gürültüden merdivendeki birkaç kapı yeniden aralandı. Olivier kapısını açtı. Christophe, genç adamın sadelik içindeki iyi giyinişi, bakımlı hali karşısında etkilendi, başka zaman olsaydı ilgisini çekmezdi, ama şimdi ummadığı hoş

bir görüntüydü bu. Birden yine, Olivier'nin berrak gözlerine bakarken bir gün önceki izlenim doğdu içinde. Elini uzattı. Olivier ürkmüş gibi kekeledi:

— Siz, siz ha, burada!

Christophe bu sâde, sevimli insan ruhunu bütün çıplaklığı içinde, o bir anlık heyecanıyla görmek istiyordu, hiçbir şey söylemedi, sadece gülümsedi. Olivier'yi iterek, hem bir demir karyola yaslanmıştı pencerenin yanındaki duvara. Yatağın baş tarafındaki yastık yığını gözüne çarptı. Odadaki bütün eşya üç iskemle, siyaha boyanmış bir masa, küçük bir piyano, üzeri kitap dolu birkaç raftan ibaretti. Basık tavanlı, daracık, iyi ışık almayan bir odaydı burası. Bununla birlikte, içinde oturanın gözlerindeki berraklıktan yansır gibi bir aydınlık vardı bu odada. Her şey tertemiz ve düzenliydi, bir kadın eli geçmişti sanki buradan. Bir sürahinin içindeki bir iki gülden, eski Floransa ressamlarının fotoğraflarıyla süslü dört duvara azıcık bahar havası sinmiş gibiydi.

— Demek geldiniz, beni görmeye geldiniz, öyle mi? diye sordu coşkuyla Olivier.

— Elbet! Böyle gerekiyordu. Siz, siz bana gelmezdiniz.

— Böyle mi düşünüyorsunuz? diye sordu Olivier.

Sonra birden:

— Evet, haklısınız, dedi. Ama, kabahat değil bunu düşünmek.

— Gelmenizi engelleyen neydi?

— Çok istiyordum bunu.

— İşte güzel bir neden?

— Ama evet, alay etmeyin benimle. Bunu aynı derecede istemiyebileceğinizden korkuyordum.

— Böyle düşüneceğinizden kaygılanıyordum! Sizi görmek istedim ve işte geldim. Bundan canınızın sıkılıp sıkılmadığını göreceğim.

— Belli ki çok güçlü gözleriniz var.

Gülüşerek bakıştılar.

Olivier yeniden söze başladı:

— Çok budalalık ettim dün. Sizin hoşunuza gitmemekten korkmuştum. Hastalık derecesinde çekingenim ben: başka bir şey söyleyemiyorum.

— Yakınmayın. Ülkenizde yeterince konuşan var. Arada bir susan birini görmek sevindiriyor insanı. İsterse çekingenlikten olsun, yani elinde olmıyarak.

Christophe bu şakasını kendi de beğenmiş gibi gülüyordu.

— Demek, konuşmamamdan ötürü bana geldiniz?

— Evet, susuşunuz için, susuşunuzun niteliği için. Çeşit çeşit susuşlar var, ama ben sizinkini sevdim, işte böyle.

— Bana nasıl olup da yakınlık duyabiliyorsunuz? Öyle az gördünüz ki beni.

— Bu beni ilgilendirir. Bir seçim yaparken pek uzun boylu düşünmem. Hayatta hoşuma giden bir yüz görünce kararımı veririm. Hemen izlerim onu, onunla buluşmam gerekir.

— Bu izlemelerde aldandığınız olmaz mı?

— Sık sık.

— Belki bu kez de aldanıyorsunuzdur?

— Görürüz aldanıp aldanmadığımı.

— Oh! Öyleyse mahvoldum demektir! Beni dehşete düşürüyorsunuz. Beni gözlediniz düşüncesi bile ne yapacağımı şaşırmama yeter.

Christophe her an kızarıp bozaran ve etki altında kalan genç adamın yüzüne sevgi ile karışık bir merakla bakıyordu. Duygular, suyun üstündeki bulutlar gibi geçiyordu bu yüzden, Nasıl da sinirli bu delikanlı! Bir kadın gibi, denebilir.

Yavaşça dizine dokundu:

— Haydi canım! Size çatmaya gelmedim ben. Dostlarının zararına insan ruhunu incelemeye kalkanlardan nefret ederim. Bütün istediğim ikimizin de serbest ve candan olmamız, duygularımıza yürekten kendimizi bırakmamız, yapmacık utanca, hep aynı duygulara kapanıp kalma korkusuna, çelişkiye düşmek kaygısına kapılmamamız, — şimdi, şu an sevip, bir dakika sonra sevmeyebilmek hakkını korumamız. Böylesi daha erkekçe, daha dürüstçe olmaz mı?

Olivier bu sözleri ciddiye aldığını gösteren bir bakışla Christophe'a bakarak:

— Şüphesiz böyle. Bu daha erkekçe bir davranış. Güçlü bir insansınız siz. Ama, ben hiç de böyle değilim.

— Ben böyle olduğunuza inanıyorum, diye cevap verdi Christophe; ama başka türlü. Kaldı ki, sizin güçlü olmanıza yardım etmek için geldim, eğer isterseniz. Az önce söylediklerime dayanarak, açık yüreklilikle, —ilerisi için bir önyargı taşımamak kaydıyle— sizi sevdiğimi söylüyorum.

Olivier kulaklarına kadar kızardı. Sıkıntıdan taş kesilmiş gibiydi, söyleyecek şey bulamıyordu.

Christophe çevresine göz gezdirdi.

— Çok kötü bir yerde oturuyorsunuz? Başka odanız yok mu?

— Küçük bir sandık odası var.

— Of! Soluk alamıyor insan. Burada yaşayabilir misiniz?

— Yaşamaya çalışıyorum.

— Ben kesinlikle yaşayamam böyle bir yerde.

Christophe yeleğini açtı, derin derin soluk aldı.

Olivier gidip pencereyi ardına kadar açtı.

— Bay Krafft, siz kendinizi her zaman rahatsız hissetmelisiniz. Ben kuvvetimden ötürü acı çekmek tehlikesine mâruz değilim. O kadar az soluk alıyorum ki, her yerde yaşayabiliyorum. Ama, öyle yaz geceleri oluyor ki, ben bile sıkıntı çekiyorum o gecelerde. Böyle zamanların geleceğini düşünerek korku içinde kalıyorum. Yatağımın içinde oturuyorum, boğulacak gibi oluyorum.

Christophe yatağın üstündeki yastık yığınına ve Olivier'nin yorgun yüzüne baktı ve onun karanlıklar içinde çırpındığını görür gibi oldu.

— Gidin buradan, ne diye kalıyorsunuz, dedi.

Olivier, omuz silkerek ilgisizce:

— Ha burada, ha başka yerde, ne fark eder ki!

Yukarı katta biri hantal papuçlarıyla dolaşıyordu. Aşağı kattan da kavga edenlerin bağırışmaları duyuluyor-

du. Her dakika sokaktan geçen otobüsün gürültüsüyle duvarlar sarsılmaktaydı.

— Her yanından kir pas akan, sağlıksız, ağır havalı bu eve, bu iğrenç sefalet yuvasına nasıl girebiliyorsunuz her akşam? Köprü altında yatmayı tercih ederdim ben olsam.

— İlk günlerde ben de sıkıntısını duydum buranın. Sizin kadar ben de tiksiniyordum. Çocukluğumda beni gezmeye götürdükleri zaman, pis ve kalabalık bir sokaktan geçecek olsam yüreğim daralırdı. Öyle acayip korkulara kapılırdım ki, söylemeye cesaret edemezdim. Eğer şimdi bir deprem olsa burada kalacak ölüm her zaman diye düşünürdüm. Bu da bana korkunç bir felâket gibi görünürdü. Bir gün böyle bir yerde yaşayacağımı, belki de orada öleceğimi aklımdan geçirmezdim. Ama, şimdi katlanmak gerekti buna. Bu bana her zaman tiksinti vermiştir. Ama, düşünmemeye çalışıyorum. Merdivenden çıkarken gözlerimi kapıyor, kulaklarımı, bütün duyularımı tıkıyorum, bir duvar içine alıyorum kendimi. Bakın şurada çatıların üstünden bir akasyanın tepesindeki dallar görünüyor. Başka bir şey görmemek için şu köşeye otururum. Akşamleyin rüzgâr onları salladıkça Paris'ten uzak olduğumu sanırım. Ormanlardakinden daha tatlı gelir bana rüzgârın o dantel gibi yaprakları titretişi.

— Evet, ben de sizin hep böyle hayal kurarak yaşadığınızı düşünüyordum. Ama, insanın gücünü, hayatın bu gibi muzipliklerine karşı savaşmak için harcaması yazıktır, başka hayatlar yaratmak için harcamak dururken...

— Hemen herkesin kaderi bu değil mi? Siz de kendinizi çatışmalar ve öfkelerle harcamıyor musunuz?

— Ama bu aynı şey değil. Ben bunun için doğmuşum. Bakın benim kollarıma ellerime. Dövüşmek sağlığımı kazandırır bana. Ama siz çok güçlü değilsiniz, görülüyor bu.

Olivier üzüntüyle cılız yumruklarına baktı:

— Evet zayıfım ben, hep böyleydim. Ama ne yapabilirim ki? Yaşamak gerek.

— Nasıl yaşıyorsunuz?

— Ders veriyorum.

— Ne dersi?

— Ne olursa. Lâtince, Yunanca, tarih. Öğrencileri lise bitirme sınavına hazırlıyorum. Bir belediye okulunda da ahlâk öğretmenliğim var.

— Ne öğretmenliği?

— Ahlâk.

— Amma da budalalık ha? Okullarınızda ahlâk öğretiliyor öyle mi?

Olivier gülümsedi:

— Evet öyle.

— Bu konuda on dakika söylenecek şey bulabiliyorsunuz demek.

— Haftada on iki saat dersim var.

— Çocuklara kötülük yapmayı mı öğretiyorsunuz?

— Neden?

— İyiliğin ne olduğunu bilmek için bu kadar konuşmaya gerek yok da ondan.

— Ya da hiç bilmemek için.

— Valla, doğru söylediniz: hiç bilmemek için. Bu da onu yapmamak için en kötü yol değil. İyilik bir bilim değildir, bir eylemdir. Ahlâk üzerine yalnız siniri bozuk olanlar çene çalarlar. Bütün ahlâkların ilk şartı da sinirli olmamaktır Ne ukalâ şeyler! Bana yürümeyi öğretmeye kalkan kötürümler bunlar.

— Sizin için konuşmuyor onlar. Kendinizi biliyorsunuz siz, ama bilmeyenler o kadar çok ki.

— Öyleyse bırakın onları kendi hallerine, çocuklar gibi dört ayak emeklesinler, ta ki kendi kendilerine yürümeyi öğreninceye kadar. Dört ayakla, ya da iki ayakla, önemli olan yürümeleridir.

Christophe böyle diyerek dört adımlık odanın bir ucundan ötekine kadar yürüdü. Piyanonun önünde durdu, kapağını açtı, notaları karıştırdı, klâvyeye dokundu ve:

— Bir şeyler çalın bana, dedi.

Olivier yerinden sıçradı:

— Ben mi? Amma da yaptınız ha!

— Bayan Roussin sizin iyi bir müzisyen olduğunuzu söyledi. Haydi çalın bakalım.

— Sizin önünüzde mi? Oh! Rezil olurum.

Yürekten gelen bu safça haykırış güldürdü Christophe'u.

Olivier de biraz utanarak güldü.

— Bir Fransız için bir sebep mi bu?

Olivier hep direniyordu:

— Ama niçin, niçin istiyorsunuz bunu.

— Birazdan söylerim, çalın.

— Ne çalayım.

— Ne isterseniz.

Olivier içini çekerek piyanonun önüne oturdu ve bu zorlu dostun isteğine boyun eğerek, uzun bir kararsızlıktan sonra Mozart'ın o güzel **Si minör adagio**'sunu çalmaya başladı. Önce parmakları titriyor, bastıracak güç bulamıyordu, sonra yavaş yavaş cesaretlendi ve Mozart'ın sözlerini tekrarladığını sanarak, farkında olmadan kendi duygularını dile getirdi. Dilini tutmayan bir sırdaştır müzik, en gizli düşünceleri açığa vurur. Christophe, Mozart'ın **Adagio**'sunun tanrısal ifadesinin altında Mozart'ın değil, tanımadığı dostunun görünmeyen yanlarını keşfetmişti: bu sinirli, saf, yüzü kızaran, yüreği sevgi dolu insanın sessiz hüznünü, çekingence ve tatlı gülümseyişini. Ne var ki, kederli aşkın yükselip kırıldığı müzik cümlesinin duyulduğu sona, doruğa, gelince Olivier yenemediği bir utançla çalmasını sürdüremedi; parmakları sustu, sesi çıkmıyordu. Ellerini piyanodan çekti ve:

— Yapamayacağım, dedi.

Christophe, Olivier'nin arkasında ayakta durup iki koluyla onu sararak piyanoya eğildi ve yarıda kalan parçayı tamamladı, sonra şöyle dedi:

— Şimdi, ruhunuzun sesini duydum.

Olivier'nin iki elini tuttu; uzun uzun yüzüne baktı, sonunda:

— Ne acayip şey!.. Sizi daha önce de görmüştüm... Sizi çoktandır o kadar iyi tanıyorum ki!

Olivier'nin dudakları titredi; bir şeyler söyleyecekti ama sustu.

Christophe bir an daha süzdü onu. Sonra sessizce gülümsedi, çıkıp gitti.

•

Yüreği sevinçle dolup taşarak merdivenden indi. Yukarı çıkan iki yumurcakla karşılaştı. Birinin elinde bir somun, ötekininkinde ise bir zeytinyağı şişesi vardı. Çocukların yanaklarından dostça makas aldı. Asık suratlı kapıcı kadına gülümsedi. Sokakta, bir şarkı mırıldanarak gidiyordu. Luxembourg'a geldi. Gölgelik bir yerde bir ağacın yanındaki bir sıraya uzandı, gözlerini kapadı. Hava durgundu. Parkta gezinen az kimse vardı. Bir fıskiyeden fışkıran suyun kâh yükselen, kâh alçalan sesi, yürüyen birinin adımlarının altında kumların çatırtısı duyuluyordu. Büyük bir miskinlik vardı üstünde, güneşin altında yatan bir kertenkele gibi içi geçiyordu. Gölge yüzünden çekilmişti; ama, o bir türlü kımıldayamıyordu yerinden. Kafasının içinde düşünceler dönüp duruyordu. Onları bir yerde toplamayı denemedi. Bütün düşünceleri bir mutluluk ışığıyla yıkanıyordu. Luxembourg'un saati çaldı, Christophe işitmedi. Ama, bir an sonra vaktin öğle olduğunu anladı. Bir sıçrayışta ayağa kalktı, iki saattir aylaklık ettiğini, Hecht'le randevusunun saatini geçirdiğini, bütün sabahı yitirdiğini gördü. Güldü, ıslık çalarak evine döndü. Bir satıcının bağırışı üzerine bir **rondo** besteledi. Hüzünlü melodiler bile onda sevinçli bir havaya bürünüyordu. Oturduğu sokaktaki elbise temizleyicisinin önünden geçerken, her zaman yaptığı gibi, dükkândan içeriye bir göz attı. Soluk, donuk tenli, kırmızı saçlı küçük kızı gördü. Ütü yapıyordu, sıcaktan yüzü pembeleşmişti. İnce kolları, omuzlarına kadar açıktı, gömleğinin göğsü açılmıştı. Her zamanki gibi Christophe'a pervasızca göz kırptı, ilk defa bu gözgöze geliş onu kızdırmadı. Odasına gelince, ayrılmadan önce zihnini kurcalayan şeylerden hiçbirini hatırlamadı. Şapkasını bir yana, ceketini, yeleğini bir yana attı; çalışmaya koyuldu, sanki dünyayı fethedecekmiş gibi bir gayret içindeydi. Oraya bura-

ya dağılmış, müzik müsveddelerini topladı, ama bunları düşünmüyordu; sadece gözleriyle okuyordu. Bir iki kez bunun farkına vardı, silkinmek istedi, ama boşuna. Neşeyle bir küfür savurdu, kalktı, başını soğuk su küvetine daldırdı. Bu, onu kendine getirdi biraz. Yüzünde hafif bir gülümsemeyle, gelip sessizce masasına oturdu. Şöyle düşünüyordu:

— Bununla aşk arasında ne fark var?

İçgüdüsüyle düşünmeğe koyuldu alçak sesle, utanıyordu sanki.

— İki türlü sevmek olmaz. Daha doğrusu eğer iki türlüsü varsa bunun: biri bütün benlikleriyle sevenlerin tarzı, öbürü de sevgiye ancak benliklerinin fazla yanını verenlerin tarzıdır. Tanrı beni böyle bir gönül cimriliğinden korusun!

Daha ileri gitmekten utanarak bu konuyu düşünmekten vazgeçti. Uzun süre hayale dalarak gülümsedi. Gönlü sessizlik içinde şu şarkıyı söylüyordu:

— **Du bist mein, und nun ist das Meine meiner als jemals...**

(«Sen benimsin ve ben şimdi buldum kendimi, hiçbir zaman bulmadığım kadar...»)

Bir kâğıt aldı, sükûnetle, gönlünün şarkısını yazdı.

•

Bir apartman dairesi tutup birlikte oturmaya karar verdiler. Christophe hiç vakit yitirmeden bir an önce yerleşmek istiyordu. Olivier de bunu istiyordu, ama temkinli davranarak kiralarının sona ermesini beklemeyi öneriyordu. Christophe'un aklı ermiyordu bu hesaplara. Parası olmayan birçok kimse gibi, kaybetmekten korkmuyordu. Olivier'nin kendisinden daha çok sıkıntı içinde olduğunu düşündü. Dostunun yoksulluğu ona bir gün o kadar dokunmuştu ki, hemen yanından ayrıldı, iki saat sonra elinde iki

yüz frankla döndü. Bir zafer kazanmışcasına sevinçliydi, bu parayı Hecht'ten avans olarak almıştı. Olivier'nin yüzü kızardı, ve geri çevirdi. Christophe, buna içerleyerek parayı avluda keman çalarak dilenen bir İtalyan'a atmak istedi. Olivier engel oldu. Christophe gücenmiş gibi çıkıp gitti. Aslında beceriksizlik ederek, Olivier'nin almamasına neden olduğu için kendine kızıyordu. Dostunun bir mektubu yarasına merhem oldu. Olivier yüksek sesle söyleyemediklerini dile getiriyordu: onu tanıdığı için duyduğu mutluluğu ve yapmak istediği şeyin kendisini ne kadar duygulandırdığını anlatıyordu. Christophe, çılgınca ve coşkun duygularla dolup taşan bir mektupla karşılık verdi; tıpkı on beş yıl önce Otto'ya yazdığı gibi **Gemüt**'ler (1) ve saçma sapan laflarla doluydu bu mektup. Fransızca ve almanca cinaslar yapıyor, bunları müziğe bile uyguluyordu.

Sonunda yeni evlerine yerleştiler. Montparnasse mahallesinde Denfert meydanı yakınlarında, eski bir binanın beşinci katıda bir daire tuttular: üç oda, bir de duvarla çevrili küçük bir bahçeye bakan çok küçük bir mutfak. Bulundukları kattan, ötekilerden daha alçak olan ön duvarın üstünden, bir manastırın bahçesi görülüyordu. Hâlâ, kimsenin bilmediği, gözlerden saklı böyle bahçeler vardır Paris'te. Bomboş yollarda kimsecikler görülmüyordu. Luxembourg'dakinden daha yaşlı ve daha sık yapraklı ağaçlar güneş vurdukça, pırıltılarla titreşiyor, daha gün doğarken kuş sürülerinin ötüşleri havayı dolduruyor, önce karatavukların flütleri, ardında da serçelerin cümbüşlü ve uyumlu koroları duyuluyordu. Yazın da akşamları, keskin sesleriyle ışıklı havayı yırtıp parçalayan sağanların çılgınca bağırışmaları ve geceleri bir gölün üstünden yükselen hava kabarcıkları gibi yayılan aralıksız kurbağa sesleri, işitiliyordu. Eğer eski ev, sokaktan geçen ağır arabaların gürültüsüyle, yerin altı üstüne geliyormuş gibi sarsılmasa, insan Paris'te yaşamadığını sanırdı.

Odalardan biri ötekilerden daha büyük ve daha gü-

(1) Gemüt (almanca): duygular, ruh, can, huy (Çev.).

zeldi. Bu odayı birbirlerine verme konusunda iki arkadaş uzun uzun tartıştılar. Sonunda yazı mı, tura mı yapıldı. Bunu önermiş olan Christophe, kurnazlık ederek, kendinden ummadığı bir beceriliklikle kendisinin kazanmamasını sağladı.

Artık onlar için kesintisiz bir mutluluk dönemi başlamıştı. Bu mutluluk belirgin bir şeyde değildi, her şeydeydi. Bütün hareketlerini ve bütün düşüncelerini sarıyor, bir an bile onlardan ayrılmıyordu.

Dostluklarının bu balayı süresince, ancak «başka bir ruhun kendisine ait olduğunu söyliyebilen bir kimsenin» bilebileceği derin ve sessiz sevinci duyuyorlardı.

...**Ja, wer auch nur eine Seele sein nennt auf dem Erdenrund**...

Çok az konuşuyorlardı, pek az cesaret buluyorlardı buna, arada bir bakış uzun sususlardan sonra düşüncelerinin aynı yönde aktığını gösteren bir kelime yetiyordu onlara. Birbirlerine bir şey sormadan, birbirlerine bakmadan bile her an birbirlerini görüyorlardı. Seven insan, farkında olmadan kendini sevdiğinin ruhuna uydurur. Onu incitmemek, o nasılsa öyle olmak için öyle büyük bir istek duyar ki, esrarlı ve birdenbire uyanan bir sezgi ile onun içinde geçen en belirsiz duyguları okur. Dost dosta karşı şeffaftır. Birinin benliği ötekinin olmuştur. Yüz çizgileri yüz çizgilerini, ruhları ruhlarını taklit eder, —ta ki, benliklerinin derinliğinde yatan soylarının cini onları birleştiren sevgi kabuğunu yırtana dek.

Christophe hafif sesle konuşuyor, yavaş yavaş yürüyor, sessiz Olivier'nin bitişikteki odasına gürültü gitmemesine dikkat ediyordu. Dostluk onu değiştirmişti. Hiçbir zaman görülmeyen bir mutluluk, güvenme, gençlik duyuyordu içinde. Olivier'ye tapıyordu. Lâyık olmadığı bir mutlulukmuş gibi utanç duymasaydı, Olivier bunu kolayca kötüye kullanabilirdi. Çünkü, kendini Christophe'dan çok aşağı görüyordu. Oysa, Christophe da böyle hissetmekteydi kendini onun yanında. Büyük sevgilerinden doğan bu karşılıklı alçakgönüllülük ayrıca zevk veriyordu onlara. Buna lâyık

olmadığını düşünse bile, sevdiğinin gönlünde böylesine yer etmiş olmaktan derin bir haz duyuyordu. Birbirlerine karşı şefkatle karışık bir minnet duyuyorlardı.

Olivier, kitaplarını Christophe'un kitaplarıyle birarayа getirdi. Ayırmıyordu bunları birbirlerinden. Birinden söz edecek olsa «**kitabım**» demiyor, «**kitabımız**» diyordu. Ortaklaşa hazineye katmadığı bir iki şey vardı. Bunlar da ya ablasından kalan, ya da onun anısına bağlı olan şeylerdi. Christophe sevginin kendisine kazandırdığı incelik ve anlayışla bunu sezmekte gecikmedi, ama neden böyle olduğunu bilmiyordu. Hiçbir zaman Olivier'ye ailesi konusunda bir şey sormaya cesaret edememişti. Sadece ölmüş olduklarını biliyordu. Sevgisinden gelen gururlu bir ihtiyatlılıkla arkadaşının sırlarını öğrenmeye kalkmadığı gibi, eski acılarını canlandırmaktan da çekiniyordu. Büyük bir istek duyduğu halde, Olivier'nin masasının üstündeki fotoğraflara yakından bakmaya cesaret edememişti. Bu fotoğraflarda bir bayla bir bayan seremonili durumlarda görünüyordu. Birinde de ayağının dibinde bir İspanyol köpeği bulunan bir kız çocuğu vardı.

Bu eve yerleştikten iki üç ay kadar sonra, Olivier hastalandı, soğuk almıştı. Yataktan çıkmamak zorunda kaldı. Christophe kaygıyla dolu bir ana sevgisiyle ona baktı. Olivier'yi dinleyen doktor akciğerinin tepesinde biraz ufutlenme bulmuştu. Christophe'a, hastanın sırtına tendürdiyot sürmesini söyledi. Christophe bu işi büyük bir ciddilikle yaparken Olivier'nin boynunda kutsal bir madalyon gördü. Kendisi gibi Olivier'nin de dinle ilgisi olmadığını biliyordu. Şaşkınlığını gizleyemedi. Olivier yüzü kızararak:

— Bir yâdigâr bu. Sevgili Antoinette'ciğim ölürken boynunda taşıyordu bunu, dedi.

Christophe ürperdi. Antoinette adı bir şimşek gibi çakmıştı zihninde.

— Antoinette mi? diye sordu.

Olivier cevap verdi.

— Ablam.

Christophe, bu adı tekrarlamaya başladı:

— Antoinette... Antoinette Jeannin... Kardeşiniz miydi sizin? Masanın üstündeki fotoğrafa bakarak, ama kaybettiğiniz zaman küçük bir çocukmuş... dedi.

— Bu bir çocukluk resmi. Ne yazık ki, başka fotoğrafı yok. Beni yalnız bırakıp gittiği zaman yirmi yaşındaydı.

Christophe heyecanlanmıştı:

— Ah! dedi, Almanya'da bulunmuştu, değil mi?

Olivier başıyla, evet, dedi.

Christophe, Olivier'nin ellerini yakaladı:

— Tanıyordum onu ben, dedi.

— Biliyorum, dedi Olivier. Christophe'un boynuna sarıldı.

Christophe:

— Zavallı kızcağız, zavallı kızcağız, diyordu.

İkisi de ağlamaya başladılar.

Christophe, Olivier'nin hasta olduğunu hatırladı. Onu yatıştırmaya çalıştı, kollarını yatağın içine sokmaya zorladı, battaniyeleri omuzuna çekti ve bir ana gibi gözlerindeki yaşları sildi, başucuna oturup ona bakmaya koyuldu.

— Şimdi anladım, neden daha ilk akşamdan seni tanıdığımı, dedi.

(Yanındaki arkadaşına mı, yoksa artık bu dünyada olmayan kıza mı söylüyordu bunu, bilinmez.)

— Ama sen, dedi bir an sonra, biliyordun da bunu neden söylemedin bana?

Olivier'nin gözlerinde Antoinette cevap verdi:

— Söyleyemezdim bunu ben, sen söylemeliydin.

Bir süre sustular. Sonra Olivier, gecenin sessizliği içinde yatağına uzanmış, kımıldanmadan, yavaş sesle, elini tutan Christophe'a Antoinette'in hikâyesini anlattı. Ama, söylememesi gerekeni söylemedi: Antoinette'in anlatmadığı ve Christophe'un belki de bildiği sırrı...

•

Artık Antoinette'in ruhuna bürünmüştü ikisi de. İkisi birarada oldukları zaman O da onlarla birlikteydi. O'nu düşünmeleri zorunlu değildi. O'nun sevgisi, gönüllerini bir-

leştiren bağ olmuştu. Bütün düşüncelerinin odak noktasıydı O.

Olivier sık sık anıyordu Antoinette'i. Kopuk kopuk anılar, kısa fıkralardı bunlar. Genç kızın çekingen ve kibarca bir hareketini, taze ve ciddi gülüşünü, sevgili varlığının düşünceli güzelliğini geçici bir ışık altında canlandırıyorlardı. Christophe, konuşmadan dinliyor, görünmeyen sevgili varlığın yansımalarını içine dolduruyordu. Herkesten daha çok hayatı içen yapısının gereği, kimi zaman, Olivier'nin sözlerinden, Olivier'nin duyamadığı derin titreşimler duyuyor ve ölmüş genç kızın varlığını Olivier'den daha daha iyi sindiriyordu benliğine.

İçgüdüsünün sevkiyle Olivier'nin yanında Antoinette'in kişiliğine bürünüyordu, Christophe. Bu beceriksiz Almanın, Antoinette'in bazı inceliklerini, lûtufkâr davranışlarını tekrarladığını görmek gerçekten dokunaklı bir şeydi. Zaman zaman, Antoinette'de sevdiği Olivier mi, Olivier'de sevdiği Antoinette mi, bilemiyordu. Bir sevgi esintisiyle, bir şey söylemeden, mezarlığa giderek Antoinette'in kabri üzerine çiçek koyuyordu. Olivier uzun süre farketmemişti bunu. Ancak, birgün mezarın üstünde taze çiçekler gördüğü zaman anladı. Fakat, Christophe'un oraya geldiğini kesin olarak öğrenmesi kolay olmadı. Çekine çekine bundan Christophe'a bahsettiğinde o surat asıp kabaca sözü değiştirdi. Christophe, oraya gittiğini Olivier'nin bilmesini istemiyordu. İvry mezarlığında karşılaştıkları güne kadar bunda diretti.

Öte yandan, Olivier de, gizlice Christophe'un annesine mektup yazıyordu. Louisa'ya oğlundan haber veriyor, ona karşı duyduğu yakınlığı, onu ne kadar beğendiğini anlatıyordu. Louisa da Olivier'ye acemice ve alçakgönüllüce yazdığı mektuplarla teşekkürlerini sunuyordu. Oğlundan, hep sanki küçük bir çocukmuş gibi söz ediyordu.

•

Sevgiden gelen bir yarı suskunluk döneminden sonra, —«neden olduğu bilinmeden tadılan sâkin bir sarhoşluk»,—

dilleri çözülmüştü. İkisi de dostunun ruhunu daha derinden keşfetmek için saatlerce çaba harcayıp duruyorlardı.

İkisi de birbirinden çok farklıydılar. Ama, saf bir madendendiler. Bu kadar farklı olmalarına rağmen yine de benzer yanları bulunduğu için seviyorlardı birbirlerini.

Olivier zayıftı, güçlükleri yenecek kabiliyette değildi. Bir engelle karşılaştığı zaman korkusundan değil, biraz çekingenlikten, daha çok da yenmek için sert ve kaba yollara başvurmaktan hoşlanmadığı için, geriliyordu. Hayatını ders vererek, sanat kitapları yazarak kazanıyordu, gülünç derecede az para veriyorlardı ona. Ayrıca arada sırada dergilere yazı yazdığı da oluyordu. Ama, serbest değildi, istediğini değil, ondan istenilen ve kendisini pek az ilgilendiren konularda yazabiliyordu. Kendisini ilgilendiren konulardaki yazılarını istemiyorlardı, hiçbir zaman daha iyi yapabileceği şeyi istememişlerdi ondan: şairdi, oysa eleştiri konusunda yazmasını istiyorlardı. Müzikten anlıyordu, ondan resimden söz etmesini istiyorlardı. Bu konuda pek zayıf şeyler yazacağını biliyordu: ama asıl hoşa giden de buydu. Böylece, zayıf ruhlu kimselerle anlayacakları dilde konuşmuş oluyordu. Sonunda bundan beziyor ve yazmaktan vazgeçiyordu. Yalnız küçük dergiler için çalışmaktan zevk duymaktaydı. Para vermiyorlardı, ama birçok gençler gibi Olivier de bunlara bağlıydı, istediğini yazabildiği için. İşte yalnız bu dergilerde, kendindeki yaşamaya değer şeyleri yayınlayabiliyordu.

Yumuşak, terbiyeli, görünüşte sabırlı bir insandı, ama aşırı bir duyarlığı vardı. Yüksek sesle söylenmiş bir söz hançer gibi yüreğine saplanırdı. Bir haksızlık karşısında altüst olurdu, hem kendisi, hem başkaları için duyardı bunun acısını. Yüzyıllarca önce işlenmiş kötülükler, bunların kurbanı kendisiymiş gibi üzerdi onu. Bunlara katlanan zavallıyı düşünürken, benzi sararır, vücudu ürperirdi, yüzyıllar ötesinden de ona yakınlık duyardı. Bir haksızlığa tanık olduğu zaman, nefret nöbetlerine tutulur, bütün vücudu titremeye başlar, kimi zaman da hastalanır, uyku girmezdi gözüne. Bu konuda zayıf yanını bildiği için, sâkin olmaya zorlardı kendini. Çünkü, kızınca

sınırları aştığını, hoş karşılanmayacak şeyler söylediğini bilirdi. Bu yüzden, Christophe'dan çok ona kızıyorlardı, çünkü, o her zaman sertti ve böyle öfkeli anlarında Olivier'nin Christophe'dan çok gerçek düşüncesini ortaya koyduğunu sanıyorlardı; bu da doğruydu. İnsanlar hakkında Christophe'un gözü kapalı abartmalarına ve kuruntularına kapılmadan, berraklıkla hüküm verirdi. İnsanların da pek az bağışladıkları bir şeydi bu. Bunun için susuyor, tartışmanın yararsızlığını bildiği için tartışmaya girmekten kaçınıyordu. Kendini buna zorlamak üzüyordu Olivier'yi. Ama, çekingenliği daha çok üzüntü veriyordu kendisine. Bu yüzden, Lucien Levy-Coeur'le Christophe konusunda tartışırken olduğu gibi, düşündüğüne aykırı şeyler söylüyor, sonuna kadar savunmuyor, dahası özür dilediği bile oluyordu. Kendisi ve başkaları hakkındaki düşüncelerini açıkça ortaya koyuncaya kadar birçok umutsuzluk bunalımları geçirmişti. Sinirlerinin daha zayıf olduğu ilk gençlik yıllarında, coşkunluktan, ezikliğe geçiveriyordu birden ve sürekli bir haldi onda bu. En mutlu olduğu anda, bunun uzun sürmeyeceği, kederli bir şeylerin olacağı duygusu kaplardı yüreğini. Sonra da birden, henüz böyle bir şey olmadan, bitkin düşerdi. O vakit, mutsuz olması yetmiyormuş gibi, neden mutsuzum diye kızardı kendine. Sözlerinin, hareketlerinin doğruluğunu gözden geçirerek kendini suçlar, kendisine karşı olanların görüşünü benimserdi. Yüreği göğsünü parçalayacakmış gibi çarpmaya başlar, çaresizlik içinde çırpınır durur, havasızlıktan boğulacakmış gibi olurdu. —Antoinette'in ölümünden beri, belki de bunun sâyesinde, kimi sevilen ölülerden yayılan o sâkinleştirici ışık sâyesinde, —hastaların gözlerini ve ruhunu serinleten seher ışığı gibi,— Olivier bu bunalımlardan kurtulmuş olmasa bile, onlara tevekkül göstermeyi, onlara egemen olmayı başarmıştı. Pek az kimse onun bu iç mücadelelerini farkedebilirdi. Olivier, küçük düşürücü sırrını, güçsüz ve acılar içinde kıvranan vücudunun bu düzensiz çırpınışlarını içine gömüyordu. Sonra da, buna egemen olamamakla birlikte, etkisine de uğramadan, serbest

ve berrak bir anlayışla, bunun üzerinde düşünüyordu—, **«Sonsuz bir çalkantının ortasında sürüp giden huzur.»**

Bu durum Christophe'un gözünden kaçmamıştı. Olivier'nin, insanların ruhlarının derinliğini okuyan bir sezisi, geniş düşünceye dayanan ince, her şeye açık bir meraklılığı vardı, hiçbir şeyi inkâr etmiyor, ve dünyaya cömert bir sempatiyle bakıyordu: değer biçilmez bir Tanrı vergisi olan bu bakış tazeliği daima genç kalan bir yürekle ebedî yenileşmenin tadına varmayı mümkün kılar. Kendini hür, engin, egemen duyduğu bu iç evrende zayıflığını ve vücudundan gelen bunalımları unutuyordu. Denebilir ki, bu acılı ve her an yok olmaya hazır vücudu, alaylı bir acıma ile, uzaktan seyretmekte ayrı bir tad vardı. Bundan ötürü **onun hayatına** bağlanmakta hiçbir tehlike yoktu ve ona bağlanan büyük bir tutkuyla **hayata** bağlanmış olurdu. Olivier, eylemde yitirdiği bütün gücünü sevgide ve zekâda kazanıyordu. Kendi maddesiyle yaşayacak yeterlikte usaresi yoktu. Bir sarmaşıktı o; bağlanması gerekirdi bir başka varlığa. Kendini çok verdiği zaman bütün değerleri görünebilirdi. Sevmek ve sevilmek ihtiyacında olan bir kadın ruhu vardı onda. Christophe için doğmuştu. Tıpkı büyük sanatçıların izinden giden ve âdeta onların güçlü ruhlarıyle gelişip serpilebilen sevimli aristokrat dostlar gibi: Leonardo'nun Beltraffio'su; Michelangelo'nun Cavaliere'si; genç Raphaello'nun Ombria'lı arkadaşları; Rembrant'ın sâdık Aert van Gelder'i. Onlar bu ustalar kadar büyük değillerdi. Ama, görünüşe göre, ustalardaki en soylu ve en saf nitelikler, bu dostların ruhlarında yaşıyordu. Onlar dâhilerin ideal yol arkadaşlarıydı.

•

Dostlukları büyük bir iyilikti ikisi için de. Dostun varlığı hayata bütün değerini verir; onun için yaşarız, varlığımızın bütünlüğünü zamanın yıpratmasına karşı onun için savunuruz.

Biri ötekinin değerine değer katıyordu. Olivier'nin ru-

hunun huzur içinde oluşuna karşı hastalıklı bir vücudu vardı. Christophe çok güçlüydü, ama ruhu çalkantılar içindeydi. Onların arkadaşlıkları körle inmelinin arkadaşlığı gibiydi. Şimdi bir aradayken çok zengin hissediyorlardı kendilerini. Christophe'un gölgesinde Olivier ışıktan zevk almaya başlamıştı. Christophe ona kendindeki o bol canlılıktan beden ve ruh sağlığından bir şeyler katıyordu; ondaki bu güç, acıda, bir haksızlık karşısında, hattâ kinde iyimserliğe yöneliyordu. Christophe da daha çoğunu alıyordu Olivier'den, dehanın yasası gereğince: ne kadar verirse versin, sevgi de her zaman verdiğinden çoğunu alır, **quia nominor leo**, dâhidir de ondan; çünkü, dehanın yarısı çevresinde büyük olan ne varsa benimsemek ve daha büyük yapmaktır. Bir halk deyimi vardır: para parayı çeker, diye. Güç güçlüye gider. Christophe, Olivier'nin düşünceleriyle besleniyor, onun düşünüşündeki huzuru fikir özgürlüğünü, olayların gidişini sessizce avlayan ve buna hâkim olan uzak görüşlülüğünü benimsiyordu. Daha zengin bir toprakta, arkadaşından kendisine geçen erdemler daha kuvvetle gelişip boy veriyordu.

Birbirlerinde keşfettikleri nitelikler gözlerini kamaştırıyordu. Herbiri, o zamana kadar kendisinde varlığını bilmediği engin zenginlikleri ötekine aktarıyordu: halkının manevî hazinesini. Olivier geniş kültürünü ve Fransa'nın psikolojik dehasını. Christophe, Almanya'nın iç müziğini ve tabiat sezgisini.

Christophe, Olivier'nin Fransız oluşuna akıl erdiremiyordu. Arkadaşı, gördüğü Fransızlara o kadar az benziyordu ki! Onu tanımadan önce, çağdaş Fransız aydınına örnek olarak, aslında bunun karikatüründen başka bir şey olmayan Lucien-Levy Coeur'ü görüyordu. Şimdi Olivier örneği, Paris'te, tertemiz kalmış ve her türlü hırstan uzak yaşayan serbest düşünceli aydınlar bulunduğunu da gösteriyordu ona. Christophe, Olivier'ye kızkardeşiyle kendisinin tamamiyle Fransız olmadıklarını kanıtlamak istiyordu. Olivier:

— Zavallı dostum, Fransa hakkında ne biliyorsun ki sen? dedi.

Christophe buna karşı gelerek, Fransa'yı tanımak için çok çaba harcadığını söyledi. Roussin'lerle Stevens'lerin çevrelerinde rastladığı Fransızları bir bir anlattı: Yahudiler, Belçikalılar, Amerikalılar, Ruslar, Lövantenler, bu arada da birkaç hâlis Fransız.

— İşte benim de dediğim buydu, diye cevap verdi Olivier. Tek bir Fransız bile görmemişsin sen. Bir hovardalar topluluğu, zevk peşinde koşan hayvansı yaratıklar. Fransız da değil çoğu üstelik, midesine düşkün insanlar, politikacılar, bir şeye yaramayan yaratıklar; bütün bunların yaptıkları Fransız ulusuna bulaşmadan geçip gitmekte. Sen, güzel sonbahar günlerinde meyva bahçelerine saldıran bir sürü yabanarısından başka bir şey görmemişsin. Çalışkan arıların kaynaştığı kovanları, emek harcayanrın kentini, öğrenmek, bilgi edinmek için çırpınan insanları görmemişsin.

— Bağışla beni, dedi Christophe, sizin seçkin aydınlarınızı da gördüm.

— Ne dedin? Bir iki düzine edebiyatçı. Bilimle eylemin böylesine büyüklük kazandığı bir zamanda edebiyat bir halkın düşünce hayatında en sathî tabaka haline gelmiştir. Edebiyat alanında da, tiyatrodan, başka bir şey görmemişsin; şu kozmopolit otellerin zengin müşterileri için kotarılan lüks tiyatrodan. Paris tiyatroları mı? Çalışan bir insanın buralarda neler olup bittiğini bildiğini mi sanıyorsun? Pasteur on kere gitmemiştir ömründe bunlara! Bütün yabancılar gibi sen de romanlarımıza, bulvar tiyatrolarımıza, politikacılarımızın dalaveresine olduğundan çok önem veriyorsun... İstersen sana, hiç roman okumamış kadınları, tiyatroya hiç gitmemiş genç kızları, politikayla hiç uğraşmamış adamları gösterebilirim. Hem de aydınlar arasından. Ne bilginlerimizi, ne de şairlerimizi görmüşsün sen. Ne yalnız yaşayan ve kendi kendilerini sessizce tüketen sanatçılarımızı, ne de ateşli devrimcilerimizi görmüşsün. Ne bütün benliğiyle dine bağlı olan birini, ne de dine inanmayan engin düşünceli birini. Halktan hiç söz etmeyelim! Hastayken sana bakan

yoksul kadından başka kimi tanıdın halktan? Nerede görebilirdin ki? İkinci, ya da üçüncü katın üstündeki katlarda yaşayan kaç Paris'liyi gördün? Onları tanımıyorsan Fransa'yı tanımıyorsun demektir. Paris'in yoksul barınaklarında, tavan aralarında, sessiz taşralarında yaşayan namuslu ve candan insanları tanımıyorsan Fransa'yı tanıdığını söyleyemezsin. Yoksulluk içinde geçen bütün bir ömür boyunca ciddi düşüncelere bağlı olan bu insanlar günlük hayatlarını fedakârca sürdürürler. Sayıca az ama, büyük ruhlu inanmış insanların küçük topluluğunu tanımamışsın sen. O insanlar ki, hemen hemen tanınmazlar, göze çarpan bir eylemleri yok gibidir görünüşte, ama Fransa'nın gücüdür onlar, sürüp giden gücü. Oysa kendilerine seçkinler diyenler durmadan çürür ve yenilenirler... Ne pahasına olursa olsun mutlu olmak için değil de, inancının gereğini yerine getirmek, inancının yolunda yaşamak isteyen bir Fransız'a rastladığın zaman şaşıyorsun değil mi? Benim gibi böyle binlerce insan var Fransa'da, benden daha değerli, daha inançlı, daha alçakgönüllü, işte bunlar ölünceye kadar hiç sarsılmadan ideallerinin yolunda yürür, dileklerine karşılık vermeyen bir Tanrıya bağlı kalırlar. O tutumlu, düzenli, çalışkan, sâkin, yüreğinin derinliğinde uyuklayan bir alev taşıyan halkımızı tanımıyorsun; bu feda edilmiş halk, bir zamanlar «memleketimin» bencil büyüklerine karşı savaşmıştı. Ne halkı tanıyorsun, ne seçkinleri. Sâdık dostumuz, bize arka çıkan yoldaşlarımız olan kitaplardan bir tekini olsun okudun mu? Sayfalarında bunca fedakârlık ve inanç çabası harcanan genç dergilerimizden haberin var mı? Bizim güneşimiz olan ve sessizce saçtıkları ışıkla ikiyüzlüler ordusunu dehşete düşüren manevî şahsiyetleri tanıyor musun? İki yüzlüler, cepheden saldırmaya cesaret edemezler bunlara, daha iyi ihanet edebilmek için önlerinde eğilirler. İki yüzlü adam bir tutsaktır ve kim tutsak derse efendi demiş olur... Sen efendileri değil, tutsakları tanıyorsun... Çekişmelerimize bakıp, anlamını kavrayamadığın için kaba tutarsızlık dersin bunlara. Gölgeleri ve gün ışığının yansımalarını görüyorsun sen; yüzyıllardır var olan, ruhlarımızın derinliğindeki gün ışığını de-

ğil. Hiç bunu görüp öğrenmek istedin mi? Haçlıseferlerinden Commune'e kadar, yaptığımız kahramanca işleri azıcık biliyor musun? Fransız düşüncesinin yüceliğini sezebildin mi? Pascal'ın uçurumuna bir kez olsun eğildin mi? Bin yıldan çok bir zamandan beri çalışan ve yaratan, bir halka, gotik sanatla, onyedinci yüzyılla, Büyük Devrim'le dünyayı kendi suretine göre yoğurmuş olan bir halka nasıl iftira edilebilir? O halk ki, yirmi kere savaşların ateşiyle kavrulmuş ve yirmi kere daha da çelikleşmiş olarak çıkmış, ölmemiş, hep yeniden canlanmıştır!.. Siz hepiniz böylesinizdir. Ülkemize gelen yurttaşlarınızın hepsi sadece bizi kemiren asalakları, edebiyat, politika ve para maceracılarını, bunların simsarlarını, müşterilerini ve orospularını görürler. Ve, Fransa hakkında, onu kemiren bu aşağılık yaratıklara bakarak hüküm verirler. İçinizden hiçbiri, ezilen gerçek Fransa'nın varlığını, Fransa'nın taşra bölgelerindeki hayat kaynağını, bir günlük efendilerin şamatalarıyla ilgilenmeyen bu insanların varlığını aklından geçirmemiştir. Evet, çok tabiîdir sizin bunları bilmemeniz, sitem etmiyorum size; nasıl yapabilirdiniz bunu? Fransızlar bile Fransa'yı pek az tanırlarken. İçimizdeki en iyiler dört duvar arasına kapatılmış, hapsedilmiştir öz toprağımızın üstünde. Soyumuzun dehasına bağlı olan bizlerin çektiğimiz acılar hiçbir zaman bilinemez; biz bu acıları kutsal bir ışık kaynağı gibi bağrımızda saklamış, bu ışığı söndürmeye kalkışan düşmanca soluklara karşı dişimizi tırnağımıza takarak korumuşuzdur onu. Yalnızız; çevremizde, iğrenç kurtçuklarıyla aklımızı kemiren, ruhumuzu kirleten ve bir sinek sürüsü gibi üstümüze çöken bu yayıncıların yaydığı pis havayı duyuyoruz. Bizi savunmak görevi olanların, kılavuzlarımızın, soyumuzdan geldikleri için kendilerini bağışlatmak üzere düşmanlara yağ çeken budala, ya da alçak eleştirmenlerimizin ihanetine uğradık. Halkın sırt çevirdiği bu kişiler, bizimle ilgilenmez, tanımazlar bizi... Ona ulaşamıyoruz. Ah! En acı olan da budur. Fransa'da aynı şeyleri düşünen binlerce insan olduğunu biliyoruz, halk adına konuştuğumuzu biliyoruz, ama biribirimizle anlaşamıyoruz. Düşman

her şeyi elinde tutuyor: gazeteleri, dergileri tiyatroları... Basın düşünceden kaçıyor, ya da bir zevk aracı, veya bir partinin silâhı ise benimsiyor onu. Ahbap ve çıkar çevreleri ancak pespayeleşmek şartıyle geçit veriyorlar ona. Yoksulluk, aşırı çalışma yiyip bitiriyor bizleri. Servet yapmaktan başka düşüncesi olmayan politikacılar, ancak satın aldıkları emekçilerle ilgileniyorlar. İlgisiz ve bencil burjuvazi ölümümüze seyirci. Halkımız tanımıyor bizi: bizim gibi bir suskunluk perdesiyle örtülmüş olanlar da varlığımızdan habersiz, biz de bilmiyoruz onların var olduklarını... Uğursuz Paris! Hiç şüphesiz, Fransız düşünüşünün bütün güçlerini, biraraya toplayarak bir iyilik yapmıştır. Ama, yaptığı kötülük en azından iyiliğine eşittir. Hem sonra, yaşadığımız çağda iyilik de kötülüğe dönüşüyor. Sözde bir seçkinler kümesinin, Paris'i ele geçirip reklâm borusunu öttürmesi, Fransa'nın geri kalanının sesinin boğulmasına yetiyor. Dahası var: Fransa bu konuda kendini aldatıyor. Şaşkınca, susuyor, korkaklıkla içine gömüyor düşüncelerini... Eskiden çok acısını çektim bunun ben; ama şimdi Christophe, içim rahat. Gücümü, halkımın gücünü anladım. Sel baskınının geçmesini beklemekten başka yapacak bir şey yok. Bu sel, Fransa'nın sert kayasını kemiremeyecektir. Şu çamurun altında yuvarlanan varlığını duyuracağım onun sana. Şimdiden, şurada burada yüksek doruklar görünmeye başladı bile.

•

Christophe çağdaşı Fransız şairlerinin, müzisyenlerinin, bilginlerinin büyük idealizm gücünü keşfetmişti. Günün efendileri kaba sensüalizmlerinin gürültüsüyle, Fransız düşüncesinin sesini bastırırken, bu ses, kulak tırmalayıcı şamatalar koparark şiddetle mücadeleye kalkışmayacak kadar soylu olduğundan, ateşli ve yoğun şarkısını kendisi ve Tanrısı için söylemeyi bir başına sürdürüp duruyordu... Âdeta dışarının iğrenç gürültüsünden kaçmak istercesine, kalesinin derinliklerine sığınıyor gibiydi.

Şairler,— bu güzel ada lâyık olanlar, basınla Akademilerin gösterisine ve paraya susamış gevezelere kucak açarak kenara ittiği şairler, —utanmazca parlak lâf etme merakıyla bayağı bir gerçekçiliği, varlıklarının kabuğunu kemiren bu iki akımı hor gören şairler,— mistik bir temaşa içinde ruhun merkezine çekilip mevzilenmişlerdi. Şekiller ve düşünceler evreni tıpkı bir göle dökülen bir sel gibi bu mistik temaşa süzgecine akıp emiliyor ve deruni hayatın rengine bürünüyordu. Evreni yeniden yaratmak için kendi içine kapanan bu yoğun idealizmi kalabalıklar kavrayamazdı. Christophe de önce kavrayamamıştı. Çatışma çok sert olmuştu Panayır'dan sonra. Çiğ ışık içindeki şiddetli bir boğuşmanın ardından gecenin sessizliğine dalmış gibiydi. Kulakları uğulduyordu. Hiçbir şeyi görmüyordu. İlk anda, o ateşli hayat sevgisi dolayısıyle, çelişki sarsmıştı onu. Dışarıda, Fransa'yı altüst eden ve insanlığı sarsan ihtiras selleri gürüldüyordu. İlk bakışta, sanatta bunun bir belirtisi görülmüyordu. Olivier'ye şunu soruyordu Christophe:

— Şu Dreyfus olayınızla göklere kadar çıkıp uçurumun dibine kadar yuvarlandınız. Bu sarsıntıyı duymuş olan şair nerede? Şu anda yüzyıllardır sürüp gelen Kilise'nin otoritesi ile vicdan özgürlüğü arasındaki en güzel kavga en inançlı ruhları sarsmakta. Bu kutsal bunalımı ruhunda duyan şair nerede? Emekçi halk savaşa hazırlanıyor, ölen uluslar, yeniden doğan uluslar var. Binlerce yıllık uykusundan uyanan Asya, Avrupa'nın kilit noktası Moskova devini deviriyor. Türkiye, Adem gibi, gözlerini gün ışığına açıyor. İnsanoğlu göklere egemen oluyor, eski toprak çatlıyor, adımlarımızın altında açılıyor, bütün bir halkı yutuyor bu toprak. Yirmi yılda oluşan ve yirmi Ilyada'ya konu olacak bu hârikaların ateşten izleri neden yok şairlerinizin kitaplarında? Dünyanın şiirini hissetmeyenler yalnız onlar mıdır?

— Sabırlı ol dostum, sabırlı ol! diyordu ona Olivier. Sus, konuşma, dinle.

Yavaş yavaş dünyanın dingilinin gıcırtısı siliniyor; ağır eylem arabasının kaldırımlardaki gürültüsü ta uzak-

larda kaybolup gidiyordu. Ve sessizliğin tanrısal nağmeleri yükseliyordu:

Arıların vızıltısı, ıhlamurların kokusu...
Rüzgâr,

Ovaların toprağını altın dudaklarıyla yalıyor...
Gül kokularıyla yüklü yağmurun tatlı sesi.

Ve vazonun kenarlarını yontan şairlerin çekiç sesleri duyuluyordu.

En sâde şeylerin ince görkemi

ağır başlı ve sevinç dolu hayat:

Altından ve fildişinden flütleriyle,

dindarca sevinç, ruhlardan fışkıran inanç pınarı

için her gölge aydınlıktır...

ve sonra iyi yürekli acı size ninni söyler ve gülümser,

Tabiat üstü bir aydınlık dökülen
Ciddi yüzüyle...

ve

İri tatlı gözlerle bakan huzurlu ölüm.

Tertemiz seslerden oluşan bir senfoniydi bu. Corneille gibi Hugo gibi halkın sesine tercüman olan borazanların nefes gücüne erişebilen çıkmadı; halbuki ne kadar derin ve nüanslıydı, onların konseri! Bugünkü Avrupa'nın en zengin müziği.

Artık susan Christophe'a Olivier:

— Anladın mı, şimdi? diye sordu.

Christophe da ona susmasını işaret etti. Daha erkekçe müziği tercih ediyor idiyse de, ruhun korularından ve ırmaklarından gelen şırıltıları kana kana içmekten de geri kalmıyordu. Bunlar halkların pek geçici kavgaları arasında dünyanın ebedî gençliğini terennüm ediyorlardı.

Güzelliğin tatlı iyiliği.

İnsanlıksa,

Korku ulumaları ve yakınmalarla,
Kurak ve karanlık bir alanda dolanıp durur.

Ve bu sırada milyonlarca insan biribirlerinden kanlı özgürlük parçaları koparmak için çırpınırken pınarlar ve korular haykırıyordu:

«Hür!.. Hür!.. **Sanctus, Sanctus...**»

Onlar bencil bir uykunun huzuruna gömülmüş değildiler. Şairlerin yüreğinde trajik ses eksik değildi: gururun sesi, sevginin sesi, bunalımın sesi...

Sarhoş fırtınaydı bu,

Çetin gücü ya da derin hazzıyle,

çırpıntılı güçler, kalabalıkların heyecanını dile getiren birsamlı epopeler, insan tanrıların, soluk soluğa emekçilerin çarpışmaları,

Mürekkep karası, ya da altın sarısı yüzler ki oyar
karanlığı ve sisi,
Birden gerilen, ya da kasılan adaleli sırtlar,
Büyük ocakların ve kocaman örslerin çevresinde...

geleceğin sitesini işlemektedirler.

Sonra, «zekanın buzulları» üzerine dökülen parlak ve karanlık ışık içinde umutsuz bir neşeyle birbirini yiyen ve karanlık ışık içinde umutsuz bir neşeyle birbirini yiyen yalnız ruhların kahramanca acısı vardı.

Bu idealisler birçok özellikleriyle Fransızdan çok bir Almanı andırıyorlardı. Ama, hepsi de «ince Fransız dilini» seviyorlardı ve şiirlerinde Eski Yunan mitolojisinin özsuyu akıyordu. Fransa manzaraları ve günlük hayat, gizli bir seviyorlardı ve şiirlerinde Eski Yunan mitolojisinin özsusihirle antik dünya hayalleri halinde gözbebeklerinde yansımaktaydı. Denilebilirdi ki, bu XX. yüzyıl Fransızları, üstlerinden çağdaş giysileri atıp antik çağ insanlarının ruhunun güzel çıplaklığına ulaşarak bu ruhu benliklerinde yaşatmak istemektedirler.

Bu şiirin bütününde, Avrupa'nın başka hiçbir yerinde rastlanmayan, yüzyıllar boyunca olgunlaşmış zengin bir uygarlığın güzel kokusu yayılır. Onu bir defa koklayan bir daha unutamaz. Dünyanın her yanından yabancı sanatçıları kendine çeker. Böylece uzlaşmaz Fransız şairi olurlar. Klâsik Fransız sanatının en ateşli öğrencileri işte bu Anglo-Saxon'lar, bu Flamand'lar, bu Yunanlılar'dır.

Olivier'nin kılavuzluğunda, Christophe, Fransız İlham Perisi'nin, düşünceli güzelliğini kavramaya başlamıştı. Ama, bu oldukça aristokratik kadının yerine, sâde, sağlıklı, güçlü kuvvetli, hiç düşünmeyen, ama seven bir halk kızını tercih ederdi.

•

Hep bu **Odor di Belleza** tütüyordu bütün bu Fransız sanatından,— tıpkı güneşin ısıttığı sonbahar korularından çilek kokularının yayılması gibi... Müzik, otlar arasına gizlenmiş bu küçük çileklerden biriydi. Memleketindeki sık müzik fundalıklarına alışık olan Christophe önce bunu görmeden geçmişti. Ne var ki, o nefis koku kendine çekti onu; Olivier'nin yardımıyla, müzik adını gaspeden böğürtlenlerin ve ölü yaprakların arasında bir avuç müzisyenin incelmiş ve temiz sanatını keşfetti.

Sebze bahçeleri ve demokrasinin fabrika dumanları arasında Plaine-Saint-Denis'de bir küçük kutsal koruda, tasasız kır tanrıları dans ediyordu. Christophe, bunların, alaycı ve sâkin ve o zamana kadar hiç duymadığı, flüt ezgilerini hayretle dinliyordu:

Yeter bana bir derecik
boy veren otları ürpertmek için
ve bütün çayırı
ve nazlı söğütleri
ve de şarkı söyleyen dereyi:
yeter bana incecik bir kamış
şarkı söyletmek için ormana...

Alman sanatının şöyle bir göz atmaya bile lâyık görmediği, Fransız oda müziğine ait bu küçük piyano parçalarının, bu şarkıların heyecansız güzelliği ve âşikâr diletantizmi altında yatan yenileştirme şevkini, arayıp bulma endişesini, yavaş yavaş farketmeğe başlıyordu Christophe. Halbuki, daha önce bunlardaki şâirane virtüoziteyi o da görmemişti. Evet bu parçalarda, yenileştirme şevkinin yanısıra Fransız müzisyenlerin, sanatlarının bâkir toprağında geleceğin tohumunu arayıp bulma endişesi — Rhein'in öbür kıyısı için bilinmeyen bir endişe — seziliyordu. Oysa Alman müzisyenleri babalarının bıraktıkları yerde kakılıp kalmışlar, dünyanın evrimini geçmişteki zaferlerinin duvarında durduracaklarını sanıyorlardı. Ne var ki, yürüyordu dünyanın evrimi. Fransızlar ise, en önde giderek keşfe çalışıyor, sanatın uzaklarını, yeniden sönmüş güneşleri, yeniden yanan güneşleri, kaybolan Eski Yunanı ve yüzyıllarca süren uykudan sonra, rüyalı gözlerini aydınlığa açan Uzak-Doğu'yu araştırıyorlardı. Klâsik düzen ve akıl dehasıyla kanalize edilen batı sanatının önüne eski moda bölmeler koyuyor, Versailles'daki havuzlarından evrenin bütün sularına yön veriyorlardı: halk nağmeleri ve türküleri, ekzotik ve antik gamlar, yeni ya da yenileştirilmiş enterval (1) çeşitleri. Işığın Christophe Colomb'ları olan empresyonist ressamlar göze bir yeni dünya gösterdikleri gibi, Fransız müzisyenleri de ses dünyasının fethine doğru canla başla ileriye atılıyorlardı. İşitme'nin esrarlı derinliklerinde durmadan ilerliyorlardı. Büyük bir ihtimalle fetihlerinden yararlanmak istemeyeceklerdi. Alışkanlıklarına uyarak, dünyanın öncülüğünü yapmaktaydılar.

Christophe, daha dün doğup bugün öne geçen müzik alanındaki bu girişimi beğeniyordu. Bu ufacık kişide ne büyük bir atılganlık ve zariflik vardı! Kısa bir süre önce onda bulduğu budalalıklara karşı hoşgörülü davranıyordu. Yalnız hiçbir şey yapmayanlar yanılgıya düşmezler. Canlı hakikate yönelen yanılgı, ölü hakikatten daha verimlidir.

---

(1) Müzik birimi, iki ses arasındaki fasıla (Çev.)

Sonuç ne olursa olsun, çaba göz kamaştırıcıydı. Olivier, Christophe'a Fransız müziğini 1870'den önce içinde uyukladığı hiçlikten çıkartmak için otuz beş yıldır başarılan işi ve bu yolda harcanan enerjiyi gösteriyordu: senfoni okulu, derin bir kültürü, geleneği, ustaları, dinleyicisi olmayan bir müzikti o; havasızlıktan ve can sıkıntısından ölen Berlioz'dan başkası yoktu ortada. Christophe şimdi ulusal kalkınmanın yapıcılarına saygı duyuyordu. Artık onların estetiğinin darlığını, ya da dehadan yoksunluklarını ileri sürerek tartışmıyordu. Onlar bir sanat eserinden daha çok bir şey yaratmışlardı: müziksever bir halk. Yeni Fransız müziğini yaratan bütün emekçiler arasında birine büyük bir sevgi duyuyordu: César Franck (1). Hazırladığı zaferi görmeden ölmüştü. O da koca Schütz (2) gibi, Fransız sanatının en donuk yıllarında, inancının hazinesini ve soyunun dehasını saklamıştı içinde. Heyecan verici bir görünüş: zevk düşkünü Paris'in ortasında bu melek ruhlu usta, bu müzik ermişi, sıkıntı içindeki hayatında, çalışıp didinmesi hor görülürken, sabırlı ruhunun o sarsılmaz sükûnunu korumuştu. Dudaklarındaki tevekkül dolu gülümseme iyilik dolu eserini aydınlatıyordu.

•

Fransa'nın hayatını derinliğine bilmeyen Christophe için, Tanrıya inanmayan bir halkın içinden bu inanan büyük sanatçının çıkmış olması hemen hemen mucize denecek bir olaydı.

Olivier, hafifçe omuz silkerek ona sormuştu, hangi Avrupa ülkesinde püriten inançlı François Millet'ye denk bir ressam gösterebilirdi ki, böylesine İncil'in soluğuyle yanıp tutuşmuş olsun; —sonsuzluk fikri önünde secdeye varıp bu düşünce zihnine hâkim olunca «yürek paralayı-

(1) César Franck (1822-1890) Fransız orgcusu ve kompozitörü.
(2) Heinrich Schütz (1585-1672) Alman kompozitörü. (Çev.).

cı bir bunalım içinde»,— kendi deyişiyle, —«Pascal'ın ulvî deliliğine yakalanmasına ramak kalan aklından kendisini bağışlamasını isteyen» berrak düşünceli Pasteur kadar ateşli ve mütevazi bir inançla dolu olsun. Katoliklik bu iki adamdan birincisinin kahramanca realizminin önünde bir engel olmadığı gibi,— ikincisinin ihtiraslı aklı için de bir engel olmamış; Pasteur de güvenli bir yürüyüşle, bir adım bile sapmadan, «ilkel» tabiatın çemberlerinde, sonsuz küçüğün büyük gecesinde, hayatın doğduğu varlığın son uçurumlarında serbestçe dolaşmıştır. İçinden çıktıkları taşra halkından almışlardı bu inancı. Bu halkın inancı her zaman Fransız toprağında için için kaynamaktadır. Birkaç demagog, dedikodularıyle boşuna bunu inkâra yeltenmişlerdir.

Christophe'a katolikliğin görkemli yenileşme hareketini anlattı. Bu hareket Fransa'da hıristiyanlık düşüncesinin yirmi beş yıl boyunca giriştiği ateşli çabanın ürünüydü. Bu hareketin amacı din inancıyla aklı, özgürlüğü ve hayatı kaynaştırmaktı. İçlerinden birinin dediği gibi, «insan diye adlandırılmayı» göze alan bu hayran olunası papazlar, katoliklik için her şeyi anlama ve namuslu her düşünceyle birleşme hakkını istemişlerdi. Çünkü «her namuslu düşünce, aldandığı zaman bile, kutsal ve tanrısaldı» Binlerce genç katolik, özgür, saf, kardeşçe bir hıristiyan cumhuriyeti kurmak gibi yüce bir dilek besliyordu. Bu büyük hıristiyanlar çirkin saldırılara, dinsizlik suçlamalarına, sağın ve solun (özellikle sağın) hıyanetine uğramalarına rağmen, küçük modernist ordu geleceğe yönelen yolda başları yukarıda, her türlü çileye katlanarak, kan ve gözyaşıyla yoğrulmadan ömürlü hiçbir şey kurulamayacağını bilerek yürüdü.

Yine böyle canlı bir idealizm ve hırslı bir liberalizm soluğu Fransa'daki öteki dinlere de yeni bir canlılık kazandırdı. Yeni bir hayat ürpertisi, o zamana kadar uyuşuk duran geniş Proteston ve Yahudi cemaatlerini sardı. Hepsi de,— coşku gücünden hiçbir fedakârlıkta bulunmadan hür bir insanlığın dinini yaratmak için soylu bir yarışa girişmişlerdi.

Bu dinî coşkunluk dinlere vergi bir imtiyaz değildi, devrimci hareketin de ruhuydu. Bu alanda trajik bir karaktere bürünüyordu. Christophe o zamana kadar sadece peşlerinden gidenlerin gözlerine çocuksu ve kaba bir Mutluluk hayali yansıtan politikacıların seviyesiz sosyalimini tanımıştı. Bunlara bakılırsa, İktidarın elindeki Bilim yoluyla herkese zevk içinde bir hayat sağlanacaktı. Bu, iç bulandırıcı iyimserliğin karşısında Christophe, işçi sendikalarını kavgaya yönelten seçkin kişilerin mistik ve ateşli tepkisini görüyordu. Bu can çekişen dünyaya bir anlam, bir ideal kazandıracak yüceliği yaratan tek yol olan bir savaş çağrısıydı. Bu büyük devrimciler İngiliz'vâri «burjuvaca, tüccarca, pasifist» sosyalizmin yüzüne tükürerek, onun karşısına trajik bir evren anlayışı çıkarıyorlardı. Bu anlayışta, «antagonizma bir yasaydı.» Öyle bir yasa ki, fedakârlıkla, sürekli fedakârlıkla, daima yenilenen bir fedakârlıkla yaşar. Bu önderlerin, eski dünyaya karşı saldırıya kaldırdıkları ordunun, Kant ve Nietsche'yi birarada uygulayan şiddet eylemindeki savaşkan mitisizmi anladığından kuşku duyulsa bile, bu devrimci aristokrasinin yine de etkili bir görünüşe sahip olduğu inkâr edilemez. Bunların öfkeli kötümserliği, kahramanca yaşama hırsı, savaşa ve fedakârlığa coşkun inancı, bir Töton Cemaati'nin ya da Japon Samurayı'nın askerî ve dinî idealine benziyordu.

Ne var ki, tam anlamıyla Fransa'ya vergi bir durumdur bu: Fransız ırkındandır bu insanlar, niteliklerini yüzyıllardır bozulmadan korumuşlardır. Olivier'nin gözüyle bakan Christophe, Konvansiyon'un hatipleri ve prokonsülleri, bazı düşünürler, Eski Rejim'in Fransız reformcuları arasında bunları teşhis edebiliyordu. Kalvinistlerde, jansenistlerde, jakobenlerde, sendikalistlerde. Her yerde aynı kötümser idealizm zihniyeti hiç hayale ve cesaretsizliğe kapılmadan —milleti ayakta tutan demir zırhtı bu— tabiatla mücadele ediyor, çoğu zaman da onu eziyordu.

Christophe, bu mistik savaşların soluğunu dolduruyordu ciğerlerine. Bu fanatizmin büyüklüğünü anlamaya başlamıştı. Fransa bununla uzlaşma nedir bilmeyen bir dürüstlük örneği koymuştu ortaya. Combinazioni'lerle (1) da-

ha içli dışlı olan öteki ulusların, hiçbir düşünceleri yoktu bu konuda. Bütün yabancılar gibi Christophe da, Fransızların despotça anlayışları ile Cumhuriyetin anıtları üstüne yazdırdığı sihirli formül arasındaki çok belirgin çelişkiyle kolay bir alaya kalkışmak zevkine kaptırmıştı kendini. İlk kez Fransızların taptığı savaşçı Hürriyetin, Aklın keskin kılıcının anlamını seziyordu. Hayır, başlangıçta sandığı gibi basit bir retorik, belirsiz bir ideoloji değildi bu. Aklın ihtiyaçlarını bütün öbür ihtiyaçların üstünde tutan bir halk için, akıl yolundaki savaş bütün öteki savaşlardan öne geçmekteydi. Varsın kendilerine gerçekçi diyen öteki halklara saçma görünsün bu savaş. Derin düşünceli insanlara göre, imparatorluk kurmak ya da para için dünyanın fethi daha az boşuna değildi. Bu iki amaçla yapılan yayılmalardan ve egemenliklerden, bin yıl sonra hiçbir iz kalmayacaktır. Ama, eğer hayata değerini veren, savaşın şiddetiyse, böyle bir savaşta varlığın bütün güçleri daha üstün bir varlık uğruna feda ediliyorsa, Fransa'da akıl için ya da akla karşı sürdürülmüş olan kavga kadar hiçbir savaş onur verici değildir. Bunun keskin tadını tadanlara Anglo-Saxon'ların gevşek hoşgörüleri ve bununla övünmeleri yavan ve erkekçe olmaktan uzak görünür. Anglo-Saxon'lar durumu, enerjilerini başka alanlarda kullanmakla kurtarırlar. Ama, onların enerjisi hiç de burada değildir. Hoşgörü, ancak, karşıt taraflar arasında bir kahramanlık olduğu zaman yücedir. O zamanki Avrupa'da bu çoğu kez, kayıtsızlıktan, inanç eksikliğinden hayat gücü eksikliğinden başka bir şey değildir. İngiliz'ler, Voltaire'in bir sözünü kendilerine uydurarak «çeşitli inançların İngiltere'de daha çok hoşgörü yarattığını» ve bunu Fransa'da Devrim'in gerçekleştiremediğini ileri sürerler. — Oysa Devrim Fransa'sında, İngiltere'deki inançlardan daha çok inanç vardı.

•

Olivier, Christophe'u bu savaşçı idealizmin ve akıl yolundaki çatışmaların tunç çemberinden geçirip, —Virgile'in

Dante'ye kılavuzluk edişi gibi,— gerçekten hür Fransızların oluşturduğu küçük seçkinler kümesinin, sessizce ve huzur içinde durduğu dağın doruğuna götürdü.

Dünyada onlardan daha hür insanlar olamaz. Hareketsiz gökte süzülen kuşun sükûneti... Bu yüksekliklerde hava öylesine saf, öylesine hafifti ki, Christophe güçlük çekiyordu soluk almakta. Orada, hayal kurmanın sonsuz hürriyetinden söz eden sanatçılar görülüyordu, —Flaubert gibi «eşyanın gerçekliğine inanan kaba düşüncelileri» hor gören aşırı sübjektivistlerdi bunlar;— düşünceleri dalgalı ve çok yönlü düşünürler de vardı orada. Bunlar hareketli şeylerin sonsuz dalgasına konup «durmadan akarak ve yuvarlanarak» giderken, hiçbir yerde, saplanıp kalmaz, katı toprağa çarpmaz, hiçbir yerde, kayaya vurmaz», hiçbir varlığı resmetmezler, sadece geçiş'i resmederler, Montaigne'nin dediği gibi «günü gününe, dakikası dakikasına sonsuz geçişi»... İnsanın, içinde düşüncesini, Tanrısını, sanatını, bilimini yarattığı evrensel boşluğu ve hiçliği bilen ve dünyayı ve yasalarını yaratmayı sürdüren ve böylece geçmiş günlerin güçlü rüyasını gerçekleştiren bilginler vardı. Bilimden, rahatı, mutluluğu, hattâ hakikatı bile istemiyorlardı: —çünkü ona ulaşılacağından kuşku duyuyorlardı.— Onu kendisi için seviyor, güzel olduğu, biricik gerçek olduğu için seviyorlardı. Bu düşünce doruklarında, o tutkulu pironcu (1) acıya, düş kırıklığına, hem de gerçeğe aldırış etmeyen bilginler görülüyordu. Onlar gözlerini kapayarak ruhların sessiz konserini, sayıların ve biçimlerin o yüce ve güzel armonisini dinliyorlardı. Bu büyük matematikçiler, bu hür filozoflar —dünyanın en sağlam ve olumlu kafaları— mistik coşkunluğun sınırındaydılar, çevrelerinde bir boşluk oluşturuyor, uçurumun ta kenarından sarkıyorlardı, durumun verdiği baş dönmesiyle sarhoştular. Sınırsız gecenin içinde yüce bir neşeyle, düşüncenin şimşeğini parlatıyorlardı.

---

(1) Piron (İ.Ö. 275-356) Yunanlı filozof. Şüphecilik felsefesinin öncüsü. Bu nedenle düşünce hayatında şüpheci olanlara «pironcu» denir. (Çev.)

Onlara doğru eğilen Christophe da bakmaya çalışıyordu, başı dönmüştü. Vicdanın yasalarından başka bütün yasalardan kurtulduğu için hür olduğunu sanıyordu ama, şimdi zihnin her türlü mutlak yasasından, bütün impératif catégorique (1)'lerden, bütün yaşama amacından kurtulmuş olan bu Fransızların yanında ne kadar az hür olduğunu hissediyordu şaşkınlıkla. Neden yaşıyorlardı öyleyse bu Fransızlar?

— Hür olmanın sevinci için, diye cevap verdi Olivier.

Ne var ki, bu hürriyet içinde yolunu şaşıran Christophe, Almanlardaki disiplin anlayışının, otorite düşkünlüğünün özlemini duyar olmuştu.

— Bu sizin sevinciniz bir aldatmacadan, bir esrarkeşin rüyasından başka bir şey değil diyordu, hayatı unutuyorsunuz siz. Mutlak hürriyet zihin için bir delilik, devlet için anarşidir... Hürriyet! Şu dünyada kim hürdür ki? Şu sizin Cumhuriyetinizde hür olan kim? Kopuklardan başka. İçlerinde en iyileri olan sizler boğulmuşsunuz. Artık rüya görmekten başka bir şey yapabildiğiniz yok. Az zaman sonra rüya bile göremeyeceksiniz.

— Ne çıkar! dedi Olivier. Sen, hür olmanın ne tatlı bir şey olduğunu bilemezsin zavallı Christophe'cuğum. Bu tat tehlikelere, acılara, dahası ölüme katlanmaya değer. Çevresinde herkesin —kopukların bile— hür olduklarını bilmek, anlatılmaz derin bir haz verir insana. İnsan, ruhunun sonsuz havada yüzdüğünü sanır. Başka bir yerde yaşayamaz artık. Şu senin bana sunduğun güvence şu güzel düzen, şu senin imparatorluğunun dört duvarı arasındaki sarsılmaz kışla disiplini beni ilgilendirmez hiç. Ölürüm, boğularak bu koşullarda. Hava isterim ben! Her zaman hava! Her zaman daha çok hürriyet!

Christophe:

— Dünyada yasalar gereklidir. Ergeç herşeye egemen biri gelecektir.

---

(1) Kant'a (Alman filozofu, 1724-1804) göre uyulması zorunlu olan ahlâk yasası. (Çev.).

Ama, Olivier, alaylı alaylı, Christophe'a koca Pierre de l'Estoile'in şu sözlerini anımsattı:

Dünyanın bütün güçleri toplansa da
engelleyemez Fransızların
söz hürriyetini,
tıpkı güneşi toprağa
ya da bir deliğe
tıkamıyacağı
gibi.

•

Christophe yavaş yavaş sınırsız hürriyet havasına alışıyordu. Fransız düşünüşünün, serapa ışık olan zihinlerin hayale daldığı doruklarından, ayağının altındaki dağların yamaçlarına bakıyordu; buralardan doruklara çıkabilmek için, canlı bir inanç için —bu inanç ne olursa olsun— savaş veren kahraman seçkinleri görüyordu. —Bunlar, bilgisizliğe, hastalığa, yoksulluğa karşı savaşanlardı; icat etmek için yanıp tutuşanlar, akıllıca bir çılgınlıkla çırpınan çağdaş Promete'ler, İkarus'lerdi, ışığı fetheden ve de havalarda yollar açanlar, tabiata karşı bilimin o yüce savaşını sürdürenlerdi.— Daha aşağıda, iyi niyetli yiğit, yürekli ve alçak gönüllü erkeklerin ve kadınların oluşturduğu sessiz ordu. Bu insanlar bin bir zahmetle yokuşun yarısına gelmişler, ama daha yükseklere çıkamamışlardı. Pek parlak olmayan bir hayata çakılıp kalmışlardı. Onlardan daha da aşağıda, dağın eteğinde, sarp yokuşlar arasındaki dar vadide, sonsuz kavgalar sürüp gidiyordu, buradakiler soyut düşünce fanatikleri, içgüdü körleriydi; arasına sıkıştıkları kaya duvarının ötesinde ve üstünde bir şeyler olduğunu akıllarına getiriyor, deli gibi birbirlerine sarılıyorlardı. Olanlardan da daha aşağıda bataklıklar ve gübresinin içine gömülüp yaşayan hayvanlar vardı ve şurada burada, dağ yamaçları boyunca taze sanat çiçekleri, güzel kokulu müzik çilekleri, kaynakların şarkısı ve şair kuşların cıvıltısına rastlanıyordu.

Christophe, Olivier'ye şunu sordu:

— Peki nerede halkınız? Yalnızca, iyilikçi ya da kötülükçü seçkinlerden başka bir şey gördüğüm yok.

Olivier cevap verdi:

— Halk mı? Bahçesini sürüp ekiyor. Bize aldırış ettiği yok. Her seçkin grupu onu elde etmeye çabalıyor. Ama, halk ilgilenmiyor bunlarla. Bir süre önce vakit geçirmek için, politika hokkabazlarının saçmalarını dinliyordu. Artık rahatını bozmuyor. Seçmenlik hakkını bile kullanmayan bir kaç milyon kişi var. Varsın partiler birbirlerinin kafasını kırıp dursunlar, halkın aldırdığı yok buna, yeter ki, tarlasını çiğnemeye kalkmasınlar: bu takdirde kafası kızar ve şu ya da bu partiyi rastgele güzelce pataklar. Etki yapmıyor, tepki gösteriyor, ne yönde olursa olsun, rahatını ve çalışmasını bozanlara karşı. Kendisini yönetenlerden kırallar, imparatorlar, cumhuriyetler, papazlar, masonlar, sosyalistler, kim olursa olsun, istediği büyük ortak tehlikelerden, savaştan, düzensizlikten, salgınlardan onu korumasıdır. —Velhasıl halkın tek arzusu bahçesini barış içinde sürüp ekmektir. Aslında, o şöyle düşünür:

— Bu hayvanlar beni rahat bırakacaklar mı, bırakmıyacaklar mı?

Ama, bu hayvanlar öyle budala şeylerdir ki, adamcağızı hırpalayıp dururlar ve tırmığını kapıp kendilerini kapı dışarı edinceye dek sürdürürler bu tutumlarını. Şimdi de bazı günler efendilerimizin başına gelir bu. Bir zamanlar büyük işlere girişmişti. Çoktan kurtlarını dökmüş olmakla birlikte bakarsın yine böyle bir işe kalkışır; ama her hal ve kârda parlayıvermeleri uzun sürmez, yine yüzyıllık eşine döner: toprak. Fransızları Fransaya bağlayan, Fransızlardan çok, odur. Yüzyıllardır, çeşitli halklar yan yana çalıştılar, onları birleştiren topraktı: onların büyük sevgisidir o. Mutlu ya da mutsuz durmadan sürüp ekerler onu, onlar için küçücük bir toprak parçası bile değerlidir.

Christophe seyre dalmıştı. Göz alabildiğince uzaklara kadar yol boyu, bataklıkların çevresi kayalık yokuşlar, muharebe meydanları ve savaş yıkıntıları, Fransa'nın dağ-

ları ve ovaları, her yer sürülmüş, ekilmişti. Burası Avrupa uygarlığının büyük bahçesiydi. Onun eşsiz güzelliği, iyi toprağın verimliliği kadar, yüzyıllardır durmadan bu toprağı süren, tohumlayan ve güzelleştiren yorulmak bilmez bir halkın inatlı çalışmasına da bağlıydı.

Ne acayip halk! Herkes sebatsız der onun için. Ama onda değişen hiçbir şey yoktur. Olivier'nin keskin gözü, Gotik kiliselerindeki heykellerde bugünkü taşralı tiplerini seçebilmişti. Clouet'lerin veya Dumoustier'lerin karakalem resimlerinde olduğu gibi, alaycı ve yorgun salon adamları ve aydınlar; Lenain'in yağlı boya tablolarındaki açık düşünceli ve berrak yüzlü işçiler, İle-de-France'lı, ya da Picardie'li köylüler. Eski zamanın düşüncesi bugünkü bilinçlerde dolaşıyordu, Pascal'ın anlayışı yalnız dinci ya da akılcı seçkinlerde değil, tanınmayan burjuvalarda ve devrimci sendikacılarda da yaşamaktaydı. Corneille ve Racine'in sanatı canlılığını koruyordu halk için. Paris'li bir küçük memur XIV. Louis döneminin bir trajedisini kendine Tolstoy'un bir romanından, ya da İbsen'in bir dramından daha yakın hissetmekteydi. Ortaçağ şarkıları, şu eski **Tristan**, çağdaş Fransızlar için, Wagner'in **Tristan**'ından daha saf, daha güzeldi. XII. yüzyıldan beri Fransız toprağında serpilen düşünce çiçekleri, ne kadar çeşitli görünürse görünsünler, yine yakındır birbirlerine ve çevrelerindekinin hepsinden farklıdırlar.

Christophe, Fransa'yı çok az tanıdığı için bu niteliklerin sürekliliğini kavrayamıyordu. Bu zengin tabloda en çok onu etkileyen, toprağın son derecede bölünmüş olmasıydı. Olivier'nin dediği gibi herkesin bir bahçesi vardı ve her toprak parçası ötekinden duvarla, ağaçlardan oluşan çitlerle, bölmelerle ayrılmıştı. Şurada burada kamu malı çayırlar ya da korular varsa da, bir nehrin bir kıyısında oturanlar, öbür kıyısındakilerden daha çok birbirlerine yakınlık duysalar da, herkes kendi evine kapanmış durumdaydı, ve bu kıskanç bireycilik, yüzyıllardır süregelen komşuluğun etkisiyle zayıflıyacak yerde, her zamankinden daha kuvvetli görünüyordu.

Christophe:

— Ne kadar da yalnızlar bu insanlar! diye düşünüyordu.

•

Bu anlamda Christophe ile Olivier'nin oturdukları ev çok dikkat çekicidir. Bu ev, küçük çapta bir dünya, namuslu ve çalışkan bir küçük Fransa'ydı; burada oturanları birbirine bağlayan hiçbir bağ yoktu. Beş katlı, yana yatmış, döşemeleri çatırdayan ve tavanları delik deşik bir eski ev. Çatı katında oturan Christophe'la Olivier'nin odalarına yağmur giriyordu; çatıyı olabildiğince onartmak için işçiler çağırılmıştı: Christophe, tepesinde çalışan bu adamların konuşmalarını duyuyordu. İçlerinden biri hem eğlendiriyordu onu, hem de canını sıkıyordu. Tek başına bir an durmadan konuşuyordu bu adam. Gülüyor, şarkı söylüyor, ıslıkla edepsizce abuk sabuk şeyler çalıyor, kendi kendisiyle konuşuyordu. Yaptığını ilân etmeden bir şey yapamıyordu:

— Bir çivi daha çakacağım. Nerede benim çekicim? Bir çivi çakacağım, iki çivi çakacağım. Çekici bir kez daha indirelim. Hey anam, oldu işte...

Christophe piyano çalarken adam bir an duruyor, kulak kabartıyor. sonra yeniden var gücüyle ıslık çalmaya başlıyor, sürükleyici parçalarda tempo tutuyordu, çekicini bütün gücüyle vurarak. Christophe'un tepesi atmıştı, bir iskemlenin üstüne çıkarak, başını çatı deliğinden dışarı çıkarttı, adama küfür yağdırmaktı niyeti. Ama, onu çatıda ata biner gibi oturmuş, ağzının içi çiviyle dolu, güleç yüzünü görünce kahkahayı bastı, adam da gülmeye başladı onun gibi. Christophe, öfkesini unutmuş, konuşmaya başlamıştı:

— Ah! dedi, sırası gelmişten sorayım, piyano çalmam sıkıyormu sizi?

Öteki, kesinlikle sıkmadığını söyledi, yalnız ağır olmayan parçalar çalmasını rica etti. Çünkü, tempo tutarken

işi yavaşlıyormuş. Dost olarak ayrıldılar. Onbeş dakikada, bu evde oturanların hiçbiriyle altı aydır konuşmadığı kadar konuşmuştu.

Her katta iki daire. Biri üç, öteki iki odalı. Hizmetçi odası yok: zemin katıyla birinci kattaki iki daireyi birlikte kullanan kiracılar dışında, her aile kendi işini kendisi görüyordu.

Beşinci katta kapı komşuları abbé Corneille adlı bir papazdı. Bu kırk yaşlarındaki din adamı, çok bilgili serbest düşünceli ve zekiydi. Bir papaz okulunda kutsal metinleri yorumlama dersi veriyordu. Daha bir süre önce Papalıkça modernizm (1) akımına katıldığı için cezalandırılarak görevine son verilmişti. Papalıkça kınanmasını, içinden boyun eğmemekle birlikte, sessizce kabullenmiş, karşı durmaya kalkmamış, düşüncelerini kamuoyu önünde sergilemesi için yapılan önerileri reddetmişti; bir rezalet havası yaratmamak için düşüncelerinin çiğnenmesine katlanmıştı. Christophe bir türlü bu boyun eğen isyancıyı anlayamadı. Onunla konuşmak istemişti. Ama, papaz büyük bir nezaketle bu isteği soğuk karşılamış, kendisini en çok ilgilendiren konuda hiçbir şey söylemek istememiş, gururla içine kapanmıştı.

Alt katta, iki arkadaşınkine benzeyen dairede Elie Elsberger adında bir mühendis, karısı ve biri yedi, öteki on yaşında iki kız çocuğuyla oturuyordu. Kibar, sempatik insanlardı. Evlerinde kapanık yaşıyorlardı. Bunun nedeni de paraca sıkıntılı durumlarının verdiği yersiz bir utançtı. Evinin işini, dişini tırnağına takarak yapan genç kadın çok üzüntü duyuyordu bu durumdan. İki kat çalışıp yorulmaya razıydı, yeter ki kimse durumlarını bilmesin. Bu da Christophe'un anlamadığı bir duyguydu. Elsberger'ler Doğu Fransa'dan gelmişlerdi, protestan bir ailedendiler. Karı koca birkaç yıl önce Dreyfus Olayı'nın yarattığı kasırgaya kaptırmışlardı kendilerini, coşkuyla bu dâvayı benimsemişlerdi: tıpkı yedi yıl boyunca bu kutsal histeri nöbetine tutulan binlerce Fransız ailesi gibi. Rahatlarını

(1) Katoliklikte yenileşme akımı. (Çev.)

feda etmişlerdi bu yolda. Çok sevdikleri dostluklardan, mevkilerinden, ilişkilerinden olmuşlardı. Az kalsın bu uğurda sağlıklarını da kaybedeceklerdi. Aylaca gözlerine uyku girmemişti, yemeden içmeden kesilmişlerdi. Kendilerini delil toplamaya vermişlerdi deli gibi bir coşkunlukla; birbirlerini kışkırtıyorlardı; çekingen olmalarına ve gülünç olmaktan korkmalarına rağmen, gösterilere katılıyor, mitinglerde konuşuyorlardı. Bütün bunlardan kafaları sersemlemiş, yürekleri yorgun bir halde dönüyorlardı; ve geceleri ağlaşıyorlardı. Bu kavgada öyle güçlü bir heyecan ve ihtiras harcamışlardı ki, zafer geldiği zaman sevinecek halleri kalmamıştı. Bütün enerjileri uçup gitmişti, ömür boyunca bitkin kalmışlardı. Umutları o kadar büyük, yüreklerini saran fedakârlık ateşi öyle saftı ki, hayal ettiklerinin değeri yanında zafer gülünç görünmüştü onlara. Yekpare bir kişiliği olan ve tek bir hakikate inanan bu insanları, politika uzlaşmacılığı kahramanlarının zigzagları büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştı. Kendileri gibi yalnız adalet aşkıyla yürekleri çarpan kavga arkadaşlarının, düşman yenildikten sonra çıkar peşine düştüklerini, şan, şeref ve mevki hırsına kapıldıklarını, adaleti ayaklar altına aldıklarını gördüler: sırayla hepsini! Yalnızca bir avuç insan inançlarına bağlı kalmış, kabuklarına çekilmiş, herkes tarafından bir kenara itilmiş ve kendileri de herkese sırt çevirmiş olarak, karanlıkta birbirlerinden uzak, keder ve sinir bozukluğu içinde kendi kendilerini yiyip duruyorlardı. Hiçbir umutları kalmamıştı, insanlardan tiksinmiş, hayatın yorgunluğu altında ezilmişlerdi. İşte mühendis ve karısı bu yeniklerdendi.

Hiçbir gürültüleri duyulmuyordu. Komşularını rahatsız etmekten hastalık derecesinde çekiniyorlardı, rahatsız edilmek de aynı derecede üzüyordu kendilerini; ama, gururları engel oluyordu yakınmalarına. Christophe iki küçük kıza çok acıyordu. Bu çocukların neşeli çıkışları, bağırmak, sıçramak, gülmek ihtiyaçları her an bastırılıyordu. Christophe çocuklara bayılıyor, küçük komşu kızlarına merdivende rastladığı zaman onlara candan dostluk gösteriyordu. Önceleri çekingen davranan küçük kızlar, kendi-

lerine ya gülünç bir hikâye anlatan, ya da şekerleme veren Christophe'a çok geçmeden alıştılar. Anneleriyle babalarına ondan söz ediyorlardı. Onlar, Christophe'un bu yaklaşma isteğini pek iyi karşılamamışlardı ilk önce. Ama, birçok defa piyanosuna ve durmadan tepelerinde gürültü edişine (çünkü can sıkıntısından odasında, kafesine sığmayan bir ayı gibi dolaşıp duruyordu) lânet okudukları komşularının açık yürekliliğine kendilerini kaptırdılar. Konuşmaya başlamaları pek kolay olmadı. Christophe'un kabaca tavırları Elie Elsberger'i kimi zaman yadırgatıyordu. Mühendis boşuna ihtiyatlıca hareket etmek istemişti. Ama, insana dostlukla ve açık yürekliliklе bakan bu üstün güçlü adamın neşesine karşı durmak olanaksızdı. Komşusu zaman zaman Christophe'a içini açmaya başlamıştı. Elsberger tuhaf ruhlu bir adamdı. Cesurdu, ama uyuşuktu, kederli ve kadere boyun eğmiş bir hali vardı. Çetin bir hayatı soylu bir tavırla taşıyabilecek güçteydi, ama onu değiştirmeye gücü yetmiyordu. Kötümserliğini haklı çıkardığı için ondan memnun olduğu söylenebilirdi. Kendisine Brezilya'da kazançlı bir iş, bir işletmenin yönetmenliğini önermişlerdi. Ama, kabul etmemişti, nedeni de çoluk çocuğunun sağlığına ora ikliminin iyi gelmemesi korkusuydu.

— Eh, öyleyse onları bırakın, dedi Christophe, yalnız gidin ve onlar için para kazanın.

— Onları bırakmak mı? diye bağırdı mühendis. Çocuk sahibi olmadığınız buradan da belli oluyor.

— Olsaydım da yine böyle düşünürdüm.

— Aslâ!.. Aslâ!.. Hem sonra memleketten ayrılmak! Hayır. Bence burada acı çekmek, daha iyi.

Christophe böylesine bir memleket ve aile sevgisini tuhaf bulmuştu, birlikte sürünmekten başka bir şey değildi ona göre bu

Olivier onun bu düşüncesini anladı:

— Düşün hele bir! dedi. Seni tanımayan bir memlekette sevdiklerinden uzakta ölümü göze almak! Her şey daha iyidir bu felâketten. Hem sonra, insanın şunun şurasında birkaç yıllık ömrü kalmışken, değmez oradan oraya sürüklenmeye!..

— Sanki her zaman ölümü düşünmek gerekliymiş gibi! diyordu Christophe omuz silkerek. Böyle olsa bile, uyuşukluk içinde sönecek yerde, insanın kendisinden olanların mutluluğu için çalışırken ölmesi daha iyi değil mi?

Dördüncü kattaki küçük dairede bir elektrik işçisi oturuyordu. Aubert'di bu adamın adı. —Apartmandaki herkesten uzak yaşaması onun kabahati değildi. Halktan çıkmış olan bu adam, bir daha halka katılmamak için çırpınıyordu. Ufak tefek, sağlıksız görünüşlü, çıkık alınlıydı; bakışları bir çivi gibi saplanırdı karşısındakinin gözlerine, sarı bıyıklıydı, alaycı bir ağzı vardı, genizden gelen bir sesle konuşur, boynuna her zaman bir atkı sarardı, çünkü her zaman boğazı ağrırdı, durmadan sigara içerdi, daima hummalı bir faaliyet içindeydi, bir veremli mizacına sahipti. Kendini beğenmişlik, alaycılık, iç burukluğundan oluşan bir kişilik. Hem coşkun, hem uyuşuk, safdil ve sürekli olarak hayatın hayal kırıklığına uğrattığı bir insan. Bir burjuvanın piçiydi. Hiç saygınlığı olmayan bir ana büyütmüştü onu, çocukluğunda birçok acı ve kirli şeyler görmüştü. Yapmadığı iş kalmamış, Fransa'nın birçok yerlerini gezip dolaşmıştı. Takdire değer bir irade ile, duyulmamış çabalar pahasına kendini yetiştirmişti. Eline geçen her şeyi okuyordu: tarih, felsefe, dekadan şairlerin şiirleri. Bütün tiyatrolarda oynanan oyunları, sergileri, konserleri bilirdi. Burjuva edebiyatı ve düşüncesine düşkündü: büyülemişti bunlar onu. Devrimin ilk yıllarındaki burjuvaların tutkun olduğu bulanık ve ateşli ideolojiyi benimsemişti. Aklın yanılmazlığına, ilerlemenin sınırsızlığına, —**quonon ascendam?**— pek yakında yeryüzüne mutluluğun geleceğine, bilimin sonsuz gücüne, bir Tanrıymış gibi İnsanlığa ve İnsanlığın büyük kızı Fransa'ya kesinlikle inanıyordu. Safdilce ve ateşli bir papaz düşmanıydı. Bütün dinler, özellikle katoliklik, gericilik karanlığıydı ona göre, papaz da doğuştan aydınlık düşmanı. Sosyalizm, endüvidüalizm, şovenizm gibi kavramlar birbirine karışıyordu kafasının içinde. Düşüncesiyle insaniyetçi, mizaç itibariyle despottu, gerçekte ise anarşistti. Gururluydu, kültürünün eksik yanla-

rını bildiği için ihtiyatlı konuşurdu. Yanında konuşulanlardan yararlanır, ama öğüt istemezdi, gururuna dokunuyordu bu. Oysa, ne kadar akıllı ve becerikli olursa olsun, bunlar eğitimin yerini tutmuyordu. Yazı yazmayı koymuştu kafasına. Fransa'daki öğrenim görmemiş birçok kişi gibi iyi yazıyor, olayları iyi gözlemliyordu. Ama, karışıktı düşünceleri. İnandığı büyük bir gazeteciye yazdığı abuk sabuk şeyleri göstermişti de adam alay etmişti onunla. Son derecede eziklik duyduğu için o zamandanberi yaptıklarından kimseye söz etmez olmuştu. Ama yine de yazmayı sürdürüyordu. İçini dökmek için bir ihtiyaç ve gururunu okşayan bir sevinç kaynağı idi bu, Aubert için. Tumturaklı yazılarını ve metelik etmeyen felsefî düşüncelerini pek beğeniyordu. Gerçek hayatı hakkında tuttuğu notlar, çok güzel şeyler olduğu halde o bunlara hiç önem vermiyordu. Kendini filozof sanıyor, toplumsal oyunlar, tezli romanlar yazma hevesine kapılıyordu. Çözülmez sorunları rahatlıkla çözüyor ve her adımda Amerika'yı yeniden keşfediyordu. Bunların daha önce keşfedilmiş olduğunu öğrenince de, oldukça acı bir hayal kırıklığına uğruyordu. Bunu da birtakım entrikalara bağlıyordu. Büyük ün kazanma isteği ve bir dâvaya kendini vakfetme aşkıyla yanıp tutuşuyor, bu uğurda ne yapacağını bilemiyordu. Büyük bir edebiyatçı olmayı hayal ediyor, şu sayfa dolduran yazar bozuntularının arasında yer almak için çırpınıyordu. Onun gözünde bunların tabiatüstü bir nitelikleri vardı. Kendini aldatmak istemekle birlikte, oldukça sağduyu sahibi ve alaycı bir adam olduğu için de bu yolda hiçbir başarı şansı olmadığını biliyordu. Ne olursa olsun, uzaktan kendisine aydınlık gelen bu burjuva havası içinde yaşamak istemekteydi. Zararsız olan bu istek, aralarında yaşamak zorunda olduğu insanlara katlanmasını güçleştiriyordu. Özlediği burjuva çevresinin kapıları kendisine kapalı olduğundan, kimseyi gördüğü yoktu. Christophe, Aubert'le ilişki kurmak için hiçbir çabaya girişme niyetinde değildi. Tersine, bundan çekindi. Yoksa Aubert, Christophe'un odasından çıkmazdı. Müzikten, tiyatrodan söz edebilece-

ği bir sanatçıyla tanışmak çok mutlu ederdi onu. Ama, Christophe, anlaşılabileceği gibi, bir ilgi duymuyordu bu konuda: halktan bir adamla halkı ilgilendiren şeyler üzerinde konuşmayı tercih ederdi. Oysa, ötekinin istediği bu değildi.

Alt katlara inildikçe, elbette Christophe'la öteki kiracıların ilişkisi daha az oluyordu. Hem sonra üçüncü kattakilerin evine girebilmek için insanın, **açıl susam açıl** gibilerden esrarlı bir parolayı bilmesi gerekirdi. Bir yanda, eski bir yas nedeniyle birbirine yakınlık duyan iki kadın oturuyordu: Bn. Germain, — otuz beş yaşlarındaki bu kadın kocasını ve kızını yitirdikten sonra yaşlı ve dinine bağlı bir kadın olan kaynanasıyla birlikte dünyadan el etek çekmiş olarak yaşıyordu. Öbür yanda anlaşılmaz bir kişi oturuyordu. Elli, altmış yaşlarında görünüyordu bu kişi, on yaşında kadar da bir kızı vardı. Dazlak kafalı, iyi taranmış güzel sakallıydı, tatlı bir sesle ve kibarca hareketlerle konuşuyordu. B. Watelet'ydi adı. Onun için, anarşist, devrimci, yabancı diyorlardı, ama hangi ülkedendi, Rus muydu, Belçika'lı mıydı bilen yoktu. Gerçekte Kuzey Fransa'lıydı, devrimcilikle de hiç ilgisi yoktu, geçmişteki ünüyle yaşıyordu. 1871 Commune hareketine karışmış, ölüm cezasına çarptırılmış, kultulmuştu, nasıl kurtulduğunu kendisi de bilmiyordu. On yıl boyunca Avrupa'nın hemen hemen her yerinde yaşamıştı. Paris'teki kargaşalıklar sırasında, ondan sonra, ve de sürgünde, ve de geri dönüşünden sonra, iktidarla işbirliği yapan eski yoldaşları arasında ve bütün devrimci partilerin saflarında birçok adiliklere tanık olmuştu. Bunun üzerine onlardan uzaklaşmış, inançlarını hıçbir harekete karışmadan lekesiz ve işe yaramaz halde kendisine saklamıştı. Çok okurdu, birkaç tane de hafifçe kışkırtıcı kitap yazmıştı ve —iddia edildiğine göre— çok uzak ülkelerdeki, Hindistan ya da Uzak Doğu'daki anarşist hareketlerin ipi onun elindeydi. Evrensel devrim sorunuyla uğraşıyor, bunun yanısıra daha az zararlı bir uğraşa da kendini veriyordu: dünya çapında bir dil, halka müzik eğitimi verme konusunda yeni bir metod.

Apartmanda kimseyle ilişki kurmamıştı. Rastladıklarına son derecede nezaketle selâm vermekle yetiniyordu. Bununla birlikte, Christophe'a, bulduğu müzik metodu üzerine birkaç söz söylemişti. Bu da hiç ilgilendirmiyordu Christophe'u. Düşüncesinin işaretlerinin hiçbir önemi yoktu onun için. Hangi dille olursa olsun, açığa vurabilirdi düşüncesini. Ama, B. Watelet'nin gerilemeye niyeti yoktu hiç, tatlı bir inatla sistemini açıklamayı sürdürüyordu. Adamın yaşayışı üzerinde Christophe başka hiçbir şey öğrenememişti. Bu yüzden merdivende rastladığı zaman, yalnızca adamın hiç yanından ayırmadığı küçük kıza bakmak için duruyordu. Sarışın bir küçük çocuktu bu, soluk benizli, mavi gözlüydü, yüzünün yandan çizgileri kesinceydi, narin bir yapısı, biraz mustarip bir hali vardı, fazla ifadeli değildi. Christophe da herkes gibi onu B. Watelet'nin kızı sanıyordu. Öksüzdü, işçi olan annesiyle babası bir salgın hastalık sırasında ölmüştü. Sonra B. Watelet evlât edinmişti onu, dört beş yaşındayken. Bu adam, yoksul çocuklara sonsuz denilecek bir sevgi beslerdi. Ermiş Vincent de Paul'ünkini andıran mistik bir sevgiydi bu. Her türlü resmî yardım kurumlarına ve bu çeşit özel kurumlara hiç güveni olmadığı için yoksul çocuklara kendisi yardım ediyor ve bu yardımı herkesten saklıyor ve gizli bir sevinç duyuyordu bundan. Yararlı olabilmek için hekimlik öğrenmişti. Bir gün mahalledeki bir işçi evine girince, orada birkaç hasta görmüş, hepsine bakmaya koyulmuştu. Hekimlik konusundaki bilgilerini tamamlamaya girişti. Hasta bir çocuğu görmeye dayanamazdı: yüreği parça parça olurdu. Ama bu zavallı küçükleri iyi ettiği ve sıskacık solgun yüzlerinde bir gülümseme belirdiği zaman dünyanın en büyük sevincini duyardı. Çoğu kez, yardım ettiği insanların kendisine verdiği sıkıntıyı unutturuyordu bu sevinç. Bu insanların arasında pek azı ona minnet duymaktaydı yaptığı iyilik için. Kapıcı kadın da bir sürü adamın pis ayaklarıyla merdiveni kirletmesinden acı acı yakınıyordu. Bu anarşistlerin toplantılarından kaygılanan malsahibi de bu durumu hoş görmediğini söylemişti. Watelet, bu apartmandan çıkmayı düşündü. Ama, bu ona pa-

halıya mal olacaktı: ufak tefek merakları vardı, yumuşak, ama inatçıydı, varsın söylensinler diyordu içinden.

Christophe çocukları sevdiği için biraz güvenini kazanmıştı. Bu onları birbirine bağlamıştı. Christophe küçük kızı görmeyince pek üzülüyordu: esrarlı bir benzetişle ve bilinçdışı bir içgüdüyle bu çocuk ona Sabine'in küçük kızını hatırlatıyordu. Bu sessiz tatlı kadının, şimdi uzaklarda kalan ilk sevgilisinin anısı daima yaşıyordu yüreğinde. İşte bunun için de bu kimsesiz kızcağızı seviyordu. Kimse görmüyordu bu çocuğun koştuğunu, zıplayıp oynadığını; sesi bile duyulmuyordu, kendi yaşında bir arkadaşı yoktu. Her zaman, yalnızdı, kendini hep hareketsiz, gürültüsüz oyunlara veriyordu. Ya bir bebekle, ya da bir tahta parçasıyla oynardı, dudaklarını oynatarak bir masal anlatırdı kendi kendine, hem duygulu, hem duygusuzdu, bir yabancılık, bir kararsızlık vardı halinde. Ama, babalığı görmüyordu bunu: sadece onu seviyordu. Ne yazık ki, bu kararsızlık, bu yabancılık her zaman bizim kanımızdan, etimizden olan çocuklarda bile görülmez mi? Christophe bu küçük yalnız kızı mühendisin kızlarıyla tanıştırmak istemişti. Elsberger de, Watelet de nâzik fakat kesin bir şekilde buna engel oldular. Bu adamlar kendilerini ayrı sandıklarda diri diri gömmeyi bir onur meselesi sayıyorlardı. Gerekirse ikisi de birbirine yardım ederdi, ama ikisi de yardıma ihtiyacı olanın kendisi olduğunun bilinmesinden korkuyordu. İkisi de onuruna düşkün olduğundan, içlerinden birinin ötekine önce el uzatması beklenemezdi.

İkinci kattaki büyük daire hemen her zaman boştu. Malsahibi burayı kendine ayırmıştı, ama geldiği de yoktu hiç. Eskiden ticaretle uğraşırmış bu adam. Tasarladığı zenginliğe erişince işini bırakmış. Yılın büyük bir kısmını Paris dışında geçiriyordu: kışın güneydeki bir otelde, yazın da Normandiya'da deniz kıyısındaki bir otelde. Pek de büyük olmayan geliriyle lüks yaşayanlara özenip, onlar gibi aylakça bir hayat sürüyordu.

Küçük dairede çocuksuz bir çift oturuyordu kiracı olarak: B. ve Bn. Arnaud. Kırk kırkbeş yaşlarında görünen adam lise öğretmeniydi. Ders saatleri, ödev düzeltme işleri ve özel derslerin altında ezildiği için tezini yazamamıştı,

sonunda da bundan vazgeçmişti. Kendisinden on yaş küçük olan karısı hoş bir kadındı, ama son derecede çekingendi. İkisi de akıllı, bilgili insanlardı, çok severlerdi biribirlerini. Kimseyle ahbaplıkları yoktu, evlerinden de çıkmazlardı hiç. Kocanın vakti yoktu. Kadının çok vakti vardı; ama, can sıkıntısını gizliyor, yenmek için hep bir şeylerle uğraşıyor, okuyor, kocası için notlar alıyor, kocasının elbiselerini onarıyor, kendi elbiselerini, şapkalarını kendi dikiyordu. Arada sırada tiyatroya gitmeyi çok istiyordu, ama Arnaud istemiyordu: akşamları çok yorgun oluyordu. Karısı da ses çıkartmadan boyun eğiyordu.

En büyük zevkleri müzikti, çok seviyorlardı müziği. Adam bir şey çalmıyordu. Kadın çaldığı halde, cesaret edemiyordu; değil başkalarının, kocasının yanında bile piyano tıngırdatan bir kız çocuğu gibiydi. Ne de olsa yetiyordu bu onlara. Yarım yamalak çalıp söyledikleri Gluck, Mozart, Beethoven dostlarıydı onların. Ayrıntılarıyla biliyorlardı bu müzisyenlerin hayatlarını, acılarını yüreklerinde duyuluyorlardı. Başbaşa okudukları güzel, iyi kitaplar da pek mutlu ediyordu Arnaud'ları. Ama, zamanlarının edebiyatına ilgi göstermiyorlardı hiç: yazarlar kendilerine ün, zevk, para getirmeyen bu gibi kendi halindeki okuyucularla ilgilenmezler; bu insanlar hiçbir yerde yazmaz, sevmekten ve susmaktan başka bir yapmazlar. Bu insanların namuslu ve inançlı yüreklerinde hemen hemen tabiatüstü bir karakter kazanan bu sessiz sanat ışığı, karşılıklı sevgileri sâyesinde, onları biraz kederlice de olsa, sükûn içinde ve oldukça mutlu yaşatmaya yetiyordu. Bu karı kocanın ikisi de mevkilerinin çok üstündeydiler. B. Arnaud'nun kafasında birçok düşünceler vardı. Ama, bunları yazacak ne vakti vardı, ne de cesareti. Makaleler, kitaplar yayınlatmak için oraya buraya koşmak gerekirdi: zahmete değmezdi, boş bir özenti olurdu bu! Sevdiği düşünürlerin yanında bir hiç gibi görüyordu kendini! Sanat eserlerini öylesine seviyordu ki, kendisi «sanat yapmaya» kalkışmıyordu. Böyle bir heves yersiz ve gülünç olurdu onun için. Bundan ötürü, düşüncelerinden öğrencilerini yararlandırıyordu. Onlar da bu düşüncelerden aldıkları ilhamla ileride kitaplar yazacaklardı, —ondan söz etmeden elbet.— Kimse yayınlara onun kadar para harcamazdı. Yoksullar her za-

man cömert olurlar: Arnaud'lar kitaplarını parayla alıyorlardı. Öyleleri vardır ki, bedava almamayı onurlarına yediremezler. Arnaud bütün parasını kitaba yatırıyordu. Onun zaafı, kusuru buydu. Bundan utanıyor, karısından gizliyordu. Ama, kadın bundan ötürü kocasına sitem etmiyordu, o da böyle yapardı. İtalya'ya gidebilmek için para biriktirmeyi tasarlamışlardı, bunu hiçbir zaman gerçekleştiremeyeceklerini bildikleri halde. Ayrıca para tutmayı bilmiyorlardı. Gülüyorlardı bu hallerine. Arnaud kendini avutuyordu. Sevgili karısı, işi ve yüreğini dolduran sevinç yetiyordu ona. Bu, karısına da yetiyor muydu acaba? Kadın buna evet diye cevap veriyordu. Ama, kocasının biraz ün kazanması, parlaması, kendisine de bunun zevkini tattırması, daha rahat yaşatması da hoşuna giderdi; bunu söylemekten çekiniyordu. Yüreğinin sevinçle dolması güzel şeydi, ama dışarının aydınlığı da ne kadar iyi gelecekti onlara!.. Çekingen olduğu için bir şey söylemiyordu. Hem kocası üne kavuşsa bile bundan yararlanamayacağını biliyordu: artık çok geçti! En büyük üzüntüleri bir çocukları olmayışıydı. Bunu biribirlerinden saklıyorlardı ve de birbirlerini daha çok seviyorlardı: sanki zavallıcıklar bir kabahat işlemişler de bağışlatmak istiyorlarmış gibi. Bn. Arnaud iyi yürekli, duygulu bir kadındı. Bn. Elsberger'le ahbap olmayı isterdi. Ne var ki, cesaret edemiyordu. Karşısındakilerden hiçbir ilgi görmüyordu. Karı koca, Christophe'la tanışmayı çok istiyorlardı. Uzaktan gelen piyanosunun sesi büyülemişti onları. Ama, dünyada ona yaklaşmak için ilk adımı atamazlardı; bu, onlara saygısızlık gibi geliyordu.

Birinci katın tümünü zengin bir Yahudi ailesi B. ve Bn. Felix Weil tutmuştu. Çocukları yoktu. Yılın altı ayını Paris yakınlarındaki bir köyde geçiriyorlardı. Yirmi yıldır o apartmanda oturdukları halde gelip geçici yabancılar gibiydiler —(burada alıştıkları için kalıyorlardı, yoksa servetlerine daha uygun başka bir yerde oturabilirlerdi).— Komşularından hiçbiriyle konuşmamışlardı şimdiye dek, onlar hakkında da ilk günlerindekinden daha çok bir şey bilinmiyordu. Ama, haklarında bir şeyler söylenmesine en-

gel değildi bu: tam tersine. Kimse sevmiyordu Weil'leri. Şüphesiz, sevilmek için de bir şey yaptıkları yoktu. Ama, daha iyi tanınmaya lâyıktılar. Karı koca, ikisi de, çok yetenekli, üstün zekâlı insanlardı. Altmış yaşlarındaki B. Weil Orta Asya'da yaptığı kazılarla ün yapmış bir Asur tarihi uzmanıydı. Açık düşünceli, ırkından olan kişilerin çoğu gibi, daima yeni şeyler öğrenmeye meraklıydı. Kendi özel araştırmalarıyle yetinmiyor, pek çok şeyle ilgileniyordu: güzel sanatlar, toplumsal sorunlar, çağdaş düşünce alanındaki bütün hareketler. Bunlar da yetmiyordu ona: bunların hepsi eğlendiriyordu, ama doyurmuyordu Weil'i. Çok zekiydi, fazla zekiydi, her türlü bağdan ziyadesiyle kurtulmuştu, bir eliyle yaptığını öteki eliyle yıkmaya hazırdı her zaman; çok şey yapıyordu da ondan: eserler ve teoriler; çok çalışkandı. İşini de alışkanlıkla ve bir zihin sağlığı olduğu için yapıyordu. Yaptığının yararlı olduğuna inanmadan bilim yolunda çalışmasını derinlemesine, sabırla sürdürmekteydi. Zengin olduğu için hep kendini mutsuz hissetmişti: öyle ki, hayat için mücadelenin zevkini tatmamıştı hiç. Birkaç yılda bıktığı Doğu çalışmalarından sonra hiçbir kamu görevi kabul etmemişti. Kişisel çalışmalarının dışında, bu arada berrak bir görüşle, güncel sorunlarla, pratik ve hemen gerçekleştirilebilecek sosyal reformlarla, Fransa'da millî eğitimin yeniden örgütlenmesiyle ilgileniyor, düşünceler ileri sürüyor, akımlar yaratıyor, birçok aydınları harekete geçiriyor, sonra da hepsinden bıkıveriyordu. Onun delillerine kanarak bir dâvayı benimseyen insanları, bu dâvayı sivri bir dille ve cesaret kırıcı şekilde eleştirerek fena halde kızdırmıştı kaç kez. İsteyerek yapmıyordu bunu. Bu, yaradılıştan gelen bir ihtiyaçtı onda. Çok sinirli, alaycı bir adamdı, olayların ve kişilerin gülünçlüklerini hiç kaçırmazdı. Bu da dost edinmeye elverişli bir tutum değildi. Bununla birlikte, insanlara iyilik yapmayı çok isterdi; yapardı da. Ne var ki, bunun için minnet duymuyorlardı ona. İyilik ettikleri bile onun gözünde gülünçleştiklerini bildiklerinden, içlerinden kızıyorlardı ona. İnsanları sevebilmesi için, onları çok görmemesi gerekirdi. İnsanlardan kaçan bir adam de-

ğildi. Ama, bu rol için kendine pek güvenemiyordu. Alay ettiği insanlar karşısında da çekingendi. Herkesin ona karşı olmasının nedeni yok değildi. Başkalarından çok farklı görünmek istemezdi. Göze görünür hareket tarzlarını ve görüşlerini başkalarına göre ayarlamak isterdi. Ama boşuna: başkalarını yargılamaktan kendini alamıyordu. Sâde olmayan, abartmalı olan şeyleri çabucak sezerdi. Canının sıkıldığını da gizleyemiyordu. Herkesten iyi tanıdığı için Yahudilerin gülünç yanlarını görürdü. Irk engellerini kabul etmeyecek kadar açık düşünceliydi, ama çoğu kez başka ırktan olanların tepkisine uğruyordu,— hıristiyan düşüncesi yabancı geliyordu ona, kendisini uzak tutuyor, alaylarına ve karısına olan derin sevgisine sığınıyordu.

İşin kötüsü karısı da onun alaylarından kurtulamıyordu. İyi yürekli, çalışkan, herkese yararlı olmak isteyen, yoksullara yardım işlerine kendini veren bir kadındı. Kocasından daha az karmaşık bir yapısı vardı. Ahlâkî iyi niyetine, biraz katı, aydınlara vergi bir görev anlayışına gömülü yaşardı. Oldukça melânkolik geçen bütün hayatı, çocuksuz, sevinçsiz, büyük bir sevgiden yoksun olduğu için, bu ahlakî inanca dayanıyordu, bir inanma isteğiydi bu daha ziyade. Bilerek kendini aldatmaca olan bu inanç, kocasının alayından kurtulamamıştı, —elinde değildi bu onun,— karısını üzmek pahasına eğleniyordu. Bir çelişkiler dokusuydu bu adam. Onun da görev anlayışı karısınınki kadar yüksekti. Ama, aynı zamanda, acımasız bir tahlil etme, eleştirme, aldanmama ihtiyacı da vardı, —ki bu da onun ahlakî emirlerini yıkıyor, param parça ediyordu. Karısının ayaklarının altındaki toprağı çökerttiğini anlamıyordu. Cesaretini kırıyordu acımasızca. Bunu anlayınca da ondan daha çok üzülüyordu, ama olan olmuş oluyordu. Bu durum yine de birbirlerini sadakatle sevmelerine, birlikte iyilik etmelerine, çalışmalarına engel olmuyordu. Ama, kadının soğuk gururu da kocasının alaycılığı kadar hoş görülmüyordu. Yaptıkları iyiliği ilân etmeyecek kadar kibirli oldukları, ya da iyilik etmek istediklerini açığa vurmadıkları için, onların bu çekingenliği ilgisizlik, herkesten

uzak durmaları bencillik sayılıyordu. Kendi ırklarından birçok kişinin kabaca sır saklamazlığına tepki olarak, Weil'ler gereğinden fazla bir ketumiyetin kurbanıydılar ve bu ketumiyette gururun payı büyüktü.

Apartmanın, küçük bahçesinin üç dört basamak üstündeki zemin katında binbaşı Chabran oturuyordu. Kolonilerde görev yapmış, emekli bir topçu subayıydı. Bu güçlü adam gençliğinde Sudan ve Madagaskar savaşlarında büyük yararlıklar gösterdikten sonra ordudan ayrılıp bu eve kapanmıştı. Şimdi, bahçede çalışarak, başarısızca flüt çalarak, politikaya sövüp sayarak ve kızını haşlayarak geçiriyordu günlerini. Aslında çok seviyordu kızını. Otuz yaşlarında genç bir kadındı kızı, çok güzel değildi ama sevimliydi, babasına çok bağlıydı, ondan ayrılmamak için evlenmemişti. Christophe, penceresinden aşağıya bakarken onları sık sık görüyor ve babadan çok kızıyla ilgileniyordu, tabii. Kız her gün öğleden sonra bir süre bahçede kalıyor, dikiş dikiyor, hülyalara dalıyor, bahçeyi çapalıyordu. Durmadan homurdanan babasına hep güleryüzle davranırdı. Bahçenin yollarındaki kumları çatırdatarak yürürken durmadan söylenen binbaşının homurtulu sesine, berrak, tatlı hafifçe neşeli sesiyle cevap verdiği duyulurdu. Sonra, babası içeri girer, o bahçede kalırdı. Bir sıraya oturur, kımıldanmadan, konuşmadan yalnız hafifçe gülümseyerek dikiş dikerdi. Bu sırada evde işsizlikten ne yapacağını bilemeyen subay, flütünü üfler, eğlenmek, ya da Christophe'un canını sıkmak için (bu gününe bağlıydı) ağız armonikası çalardı.

Bütün bu insanlar, bu bahçesi kapalı evde, dış dünyanın soluğundan uzak, birbirlerinden bile aşılmaz bölmelerle ayrılmış olarak, yan yana yaşayıp gidiyorlardı. Yalnızca Christophe, açılıp serpilme ihtiyacı ve taşkın hayat gücüyle bütün bu insanları, —onlar hiç bilmedikleri halde,— o engin, o hem kör, hem berrak görüşlü sevecenliğinin kolları arasına alıyordu. Bir türlü anlamıyordu onları. Anlamak imkânından da yoksundu. Olivier'deki psikoloji anlayışı yoktu onda. Ama onları seviyordu. İçgüdüsüyle, ken-

dini onların yerine koyuyordu. Bu kendine hem yakın, hem uzak insanların duygularını ve düşüncelerini yavaş yavaş sezmeğe başlamıştı. Yaslı kadının acı içinde kıvranışını, papazın, Yahudinin, mühendisin, devrimcinin kadere boyun eğercesine bir sessizlik içindeki gururlu düşüncelerini, Arnaud'ların yüreklerindeki soluk sevgi ve inanç alevinin ağır ağır yanışını, halktan gelen adamın safça kültür özleyişini, subayın öfkesini içine bastırışını ve boşuna duyduğu eylem özlemini, leylâkların gölgesinde hülyalara dalan genç kızın boynu bükük rahatlığını kendi içinde duyuyordu. Ruhlardan yükselen bu sessiz müziği duyan yalnız Christophe'du. Onların bunu duyduğu yoktu. Herbiri kendi kaderine ve hayallerine gömülmüş yaşıyordu.

Bununla birlikte, o yaşlı şüpheci bilgin, mühendis, papaz ve anarşistin hepsi, bütün bu gururlu ve cesaretleri kırılmış insanlar çalışıyorlardı.

Ve de çatıdaki işçi şarkı söylüyordu.

•

Evin çevresindeki en iyi kimselerde de aynı manevî yalnızlığı görüyordu Christophe, —hattâ bu insanlar biraraya geldikleri zaman bile.

Olivier, onun küçük bir dergiyle ilişki kurmasına yardım etti. Derginin adı **Esope**'du. İlke olarak da Montaigne'in şu sözlerini almıştı:

Esope, başka iki köleyle birlikte satışa çıkarılmış. Alıcı, birinci köleye ne iş bildiğini sormuş; köle ne kadar değerli olduğunu göstermek için olmıyacak meziyetler sayıp dökmüş. İkinci köle de ondan geri kalmamış. Esope'a ne iş bildiği sorulunca, o: «*ben hiçbir şey bilmem diye karşılık vermiş, çünkü bana yapacak bir şey bırakmadılar; her şeyi onlar biliyor.*»

Montaigne'in dediği gibi, «bilgiçlik taslayanlara ve onların ölçüsüz kendini beğenmişliğine, nezaketsizliğine» kar-

şı küçümseyici bir tepki! **Esope** dergisinin sözde şüphecilerinin aslında çelikleşmiş bir inançları vardı. Ama, halkın gözünde bu alaycı görünüş, tabii olarak, pek çekici değildi; kafa karıştırıyordu. Halk sâde, apaçık, güçlü sözler söyleyenlerin yanındadır. Sağlam bir yalanı, kansız cansız bir gerçekten daha çok sever. Şüphecilik, herhangi bir kaba natüralizmin, hıristiyanca bir gözü kapalı tapınmanın üstünü örttüğü zaman halkın ilgisini çekebilir. Esope'un büründüğü yüksekten bakan pironculuk gizli sağlamlıklarını bilen bir küçük aydınlar grubunca —«**alme sdegnose**»,— anlaşılabilirdi ancak. Bu güç, eylem alanında yitirilmişti.

Umurlarında değildi bu. Fransa demokratlaştıkça düşüncesi, sanatı, bilimi aristokratlaşıyordu sanki. Kendi özel deyimlerinin arkasına, tapınağının derinliklerine sığınan ve üç kat örtüye bürünen bilimi halk, Buffon'un ve Encyclopédiste'lerin zamanından çok daha az kavramaktaydı. Sanat, —hiç olmazsa kendine saygısı olan ve güzelliğe tapan sanat,— bilimden daha gevşek kapatmamıştı kapılarını; halkı küçük görüyordu. Güzelliğe eylemden daha az önem veren, ahlâkî düşünceleri estetik düşüncelerinden önde giden yazarlarda bile acayip bir aristokratik anlayış görülmektedir. Ruhlarındaki alevin saflığını başkalarına aktarmaktan çok kendilerine saklamayı yeğ tutuyorlardı. Denebilirdi ki, düşüncelerini başka düşüncelerden üstün görmekten çok, bunları sadece ileri sürmekle yetinmekteydiler.

Yine de içlerinde halk sanatıyla uğraşanlar yok değildi. En samimi olanlarından bazıları eserlerinde anarşistçe, yıkıcı fikirler, gelecekle ilgili, uzak, bir ya da yirmi yüzyılda yararlı olabilecek, ama şimdilik ruhu yıpratan, yakan hakikatler ortaya atıyorlardı. Bazıları da acı, ya da alaylı, umut kırıcı, hüzün dolu piyesler yazıyorlardı. Christophe bunları okuduktan sonra iki gün kendine gelemedi.

Halkın eline bunları veriyorsunuz demek? diye sordu. Birkaç saat için dertlerini unutmak isteyen zavallı insanlara kalkmış iç karartıcı oyunlar seyrettiriyorsunuz. İnsanın yerin dibine sokası geliyor bunları.

— Sâkin ol, diye cevap verdi Olivier gülerek. Halk bu oyunlara gitmez.

— Aman ne iyi! Delisiniz sizler. Ondan bütün yaşama sevincini almak mı istiyorsunuz?

— Neden? Halkın da bizim gibi olayların acı yanını görmesi ve yine de hiç sarsılmadan görevini yerine getirmesi gerekmez mi?

— Hiç sarsılmadan? Kuşkuluyum bundan. Ama, şüphesiz hiç zevk almadan. İnsanda yaşama sevinci öldürülürse ileri gidemez.

— Sen mi söylüyorsun bunu? Sen ki, durmadan hakiyok.

— Ama, herkese de bunu olduğu gibi söylemeye kimsenin hakkı olmamalı.

— Sen mi söylüyorsun bunu? Sen ki, durmadan hakikatin söylenilmesini istersin, dünyada en çok sevdiğin şeyin hakikat olduğunu söylersin.

— Evet, kendim için ve ona katlanabilecek güçte olanlar için. Ama, başkaları için bu hem acımasızlık, hem budalalık olur. Anlıyorum şimdi bunu. Memleketimdeyken, hiç aklıma gelmezdi bu. Orada, Almanya'da, sizdeki gibi hakikat hastalığı yok: yaşamaya çok önem verirler; ihtiyatlılık ederek, görmek istediklerinden başka bir şey görmezler. Böyle olmadığınız için seviyorum sizi. Cesur insanlarsınız, göz kırpmadan arıyorsunuz doğru olanı. Ama, insanlık dışı şeylersiniz. Doğru bildiğiniz şeyi bütün dünyaya yayarsınız. Tıpkı İncil'deki alevden kuyruklu tilkiler gibi: dünyayı ateşe vermekten çekinmeden koşuşurlar oraya buraya. Hakikati mutluluğa tercih ettiğinizi biliyor ve bunu beğeniyorum. Ama, başkalarının mutluluğu... Bak, bunu pek hafife alıyorsunuz. İnsan hakikati kendinden, ama başka insanları hakikatten çok sevmelidir.

— Yani onlara yalan mı söylemeli?

Christophe, Olivier'ye Goethe'in şu sözleriyle karşılık verdi:

— «**Yüksek hakikatler arasında yalnız dünyanın iyiliğine olanları dile getirmeliyiz. Ötekileri kendimize saklamamız gerekir. Onlar bulutların arasına saklanan güneşin hafif ışığı gibi bütün eylemlerimizi aydınlatacaktır.**»

Ama, bu gibi tasalar, Fransız yazarların aklından geçmez. Onlar ellerindeki sanatın «**düşünce mi, ölüm mü**» ya da ikisini birden mi saçtığını düşünmezler. Sevgiden yoksundur onlar. Bir Fransızın bir düşüncesi varsa, onu başkalarına da benimsetmek ister. Olmadığı zaman da yine ister bunu. Bunu yapamadığını görünce de eylemden vazgeçer. İşte bu seçkinlerin politika ile pek az ilgilenmelerinin başlıca nedeni budur. Herbiri kendi inancının ya da inançsızlığının içine kapanır.

Bu bireyciliği ortadan kaldırmak ve kümeler oluşturmak için birçok denemeler yapılmıştı. Ama, bu kümeler hemen ya edebiyat üzerine gevezelik etmek, ya da gülünç siyasî hizipler kurmak yoluna dökülmüşlerdi. En iyileri de birbirlerini yok ediyorlardı. Aralarında güçlü ve inançlı olanlar da vardı. Bunlar, zayıf iyi niyetlilerin kendilerine katılmalarını sağlamaya, ya da onlara yol göstermeye çalışıyorlardı. Ama, herkesin ayrı bir sürüsü vardı ve onu başkalarınınkiler içinde eritmeye razı olmuyordu. Böylece ortaya bir avuç dergi, birlik, dernek çıktı: her türlü ahlâkî erdem vardı onlarda, ama biri hariç: feragat. Çünkü, hiçbiri ötekilerin önünde kenara çekilmek istemiyordu. Kendileriyle ilişki kuran iyi, ama sayıları pek az kişileri kapmak istiyorlardı birbirlerinden. Bir süre böylece aç, yoksul sürünüyor ve sonunda düşüyorlardı, ama düşmanın vuruşuyla değil, —(işin acıklı yanı da bu),— kendi vuruşlarıyla. Çeşitli mesleklerden, —edebiyatçılar, tiyatro yazarları, şairler, nesir yazanlar, profesörler, öğretmenler, gazeteciler,— bir sürü küçük kastlara bölünüyorlardı; herbiri ötekilere kapalıydı bu kastların, birinden ötekine geçilemezdi. Fransa'da pek seyrek olarak oybirliğine rastlanır, o zaman da bu bir salgın halini alır ve genellikle de yanlış yolda olur: çünkü, sağlıklı değildir. Fransa'nın bütün faaliyet alanlarında endividüalizm egemendir: bilimsel çalışmalarda ol-

duğu kadar, ticarette de. Bu alanda bireycilik yüzünden tüccarlar birleşemezler, patronlar arasında birlikler kuramazlar. Bu bencillik pek bol, her yerde dolup taşan bir nitelikte değildir, ama direnen, olduğu gibi kalan bir niteliktedir. Yalnız olmak, başkalarına hiçbir şey borçlu olmamak, onların yanında kendisini daha aşağı hissetmek korkusuyla başkalarına katılmamak, gururlu yalnızlığının huzurunu bozmamak; işte bütün o «ayrı» dergilerin, o «ayrı» tiyatroların, kümelerin gizli düşüncesi buydu. Başkalarıyla birlikte olmamak isteği, ortaklaşa bir düşünce ya da eylemde başkalarıyla birleşme yeteneğinde olmamak, başkalarına güvensizlik, ya da düşmanlık bütün bu kümelerin varlık nedeniydi. Bu düşmanlık en üstün olanları bile birbirine karşı saldırtıyordu.

Öyle ki, birbirine değer verip bir iş çevresinde birleşenler bile birbirine karşı her zaman tetikteydiler: **Esope** dergisinde birleşmiş olan Olivier ile arkadaşları gibi. Bunlarda, Almanya'daki gibi dışa açılan bir sevecenlik görülmez. Bu gençlerin oluşturduğu kümede özellikle biri vardı ki (1) Christophe'u kendine çekiyordu; onda eşine az rastlanır bir kuvvet seziyordu. Eğilip bükülmez bir mantığı, sağlam bir iradesi, ahlâkî düşüncelere tutkusu olan, bunları uygulamada hiç tartışma istemeyen, bunlar uğrunda bütün dünyayı ve kendini fedaya hazır bir yazardı bu. Tek başına bir dergi çıkarmıştı bu ilkeleri savunmak için ve bu dergiyi hemen hemen tek başına dolduruyordu. Fransa'ya ve Avrupa'ya temiz, hür ve kahramanca bir Fransa düşüncesini benimsetmeye yemin etmişti. Dünyanın birgün kendisinin, Fransız düşünce tarihinin en cesurca yazılarını yazdığını kabul edeceğine inanıyordu. Aldanmıyordu da. Christophe bu yazarı tanımak ve onunla ilişki kurmak istemişti. Ama, imkânı yoktu bunun. Her ne kadar Olivier'nin onunla sık sık işi oluyorduysa da, çok az görüşüyorlardı ve yalnızca işle sınırlı kalıyordu bu görüşme. Birbirleriyle öyle başbaşa konuştukları yoktu. Sadece

(1) Charles Péguy.

bir iki soyut düşünceyi dile getirirlerdi karşılıklı olarak. Ya da, daha çok, —(doğrusunu söylemek gerekirse, aralarında bir düşünce alış verişi yoktu, herbiri kendi düşüncesini koruyordu),— birlikte kendi kendilerine konuşuyorlardı. Ama, yine de kavga arkadaşıydılar ve bunun değerini biliyorlardı.

Bu ihtiyatlılığın, kendi gözlerinde bile ayırdedilmesi güç çeşitli nedenleri vardı. En başta, aşırı bir eleştiri merakı geliyordu. Bu yüzden düşünceleri arasındaki ayrılıkları çok belirgin bir şekilde görüyorlardı. Ayrıca, bu ayrılıklara çok önem veren bir aydın titizliği içindeydiler. Bundan başka, onlarda o güçlü ve safça sevecenlik eksikti: böyle bir sevecenliğin var olabilmesi için sevmek, gönül dolusu sevgi harcamak gerekirdi. Belki de, her günkü uğraşın, çok güç hayat şartlarının ağırlığı, yoğun bir zihnî çalışmanın akşam olunca gündüzki gücün kullanılmasına engel olan yorgunluğu da bunda rol oynuyordu. Son olarak da, bir Fransız'ın itiraf etmekten kaçındığı, ama içinin ta derinliğinde zaman zaman sesini duyuran şu duygu: **aynı soydan olmamak.** Fransa toprağı üzerinde ayrı çağlarda yerleşmiş ayrı soylardan gelmek. Birbirleriyle bağlantılı olmakla birlikte, bu soyların pek az ortak düşüncesi vardır. Bunu da çok düşünmemeleri gerekir, kamu yararı için. Hepsinin ötesinde de sarhoş edici ve tehlikeli hürriyet tutkusu: bir kere tadılınca hiçbir şey yoktur onun uğruna feda edilmeyecek! Çileli yıllar sonunda elde edilmiş olan bu hür yalnızlıktan daha değerli bir şey olamaz. Seçkinler, küçük insanların köleliğinden kurtulmak için buna sığınmışlardır. Bu, Fransa'da bireyi ezen dinî ve siyasî blokların: aile, kamuoyu, devlet, gizli kuruluşlar, partiler, kiliseler, okullar, — baskısına karşı bir tepkidir. Bir mahpus düşünün ki, hapisten kurtulabilmek için yirmi duvarı aşması gereksin. Bu işi, boynunu kırmadan başarabilmesi için çok güçlü olması gerekir. Çetin bir sınav, hür irade için! Buradan geçmiş olanlar da bütün ömürleri boyunca bağımsızlık merakından kurtulamaz ve başkalarıyla hiçbir zaman kaynaşamazlar.

Gurur yüzünden yalnızlığın yanısıra, dünyaya sırt çevirmekten ileri gelen bir yalnızlık vardı. Fransa'da öyle namuslu kişiler vardır ki, iyilikleri, gururları, duygululuk ları onları hayattan el etek çekmeye götürür! İyi ya da kötü bir neden bunları harekete geçmekten alakoyar. Kimisinde boyun eğme, çekingenlik, alışkanlığın etkisi, kimisinde insana saygı, gülünçlük korkusu, göze çarpma korkusu, şunun bunun yargısına uğrama korkusu, çıkarsız hareketlere çıkar yakıştırıldığını duyma korkusu. Kimisi siyasî ve sosyal kavgalara karışmaz, kimisi yardım işlerine sırt çevirir. Sebebi de, birçok kişinin bunu bilgisizce ve bilinçsizce yaptığını görerek, kendilerinin de bu şarlatanlara benzetilmesinden korkmasıdır. Hemen hepsinde de isteksizlik, yorgunluk, eylem korkusu ve şu dehşetengiz: «**Neye yarar ki?**» sorusu. Bu soru bugünkü nice Fransızın iyi niyetini yok etmektedir. Çok akıllıdır bu insanlar —(pek öyle geniş olmayan bir akıllılık),— lehte ve aleyhteki bütün sebepleri görürler. Güçsüzlük. Cansızlık. İnsan çok canlı olduğu zaman, neden yaşadığını sormaz, yaşamak için yaşanır. Çünkü önemli bir şeydir yaşamak!

Nihayet, en iyi olanlarda hem sevecen, hem de orta derecede nitelikler göze çarpar: yumuşak bir felsefe, isteklerde ılımlılık, duyguları açığa vurmaktan hoşlanmama, aileye, toprağa, ahlâkî alışkanlıklara gönülden bağlılık, bir içe kapanma, başkalarına kendini zorla kabul ettirmek korkusu, sürekli bir çekingenlik. Bütün bu sevimli ve hoş nitelikler bazı hallerde ağır başlılık, cesaret, iç sevinci ile bağdaştırılabilir. Ama, bunların kansızlıkla, Fransız canlılığının gücünün gittikçe azalmasıyla ilişkisi yok değildir.

Christophe'la Olivier'nin oturdukları binanın alt katındaki dört duvar arasındaki güzel bahçe, bu küçük Fransa'nın sembolü gibiydi. Burası dış dünyaya kapalı yeşillikli bir köşeydi. Dışarının, arasıra döne döne buraya dalan rüzgârı, hülyalara dalan genç kıza engin toprağın ve ta uzaklardaki kırların soluğunu iletiyordu.

Artık Fransa'nın gizli kaynaklarını sezmeye başlayan Christophe aşağılık kişilerin etkisinde kaldığı için kendisine kızıyordu. Sessiz seçkinlerin, içine daldıkları alacakaranlık boğuyordu onu. Gözütokluk iyi bir şeydi, dişleri olmayanlar için. Onun, açık havaya geniş dinleyici kitlesine, şan ve şerefin güneşine, binlerce ruhun sevgisine, sevdiklerini kucaklamaya, düşmanlarını toz etmeye, savaşmaya ve yenmeye ihtiyacı vardı.

— Yapabilirsin sen bunu, diyordu Olivier, meziyetlerin kadar kusurlarınla da —(bağışla!)— yenmek için yaratılmışsın sen. Çok aristokratik bir halkın içinden çıkmadığın için talihlisin. Eylemden tiksinmiyorsun. Gerekirse bir politikacı bile olabilirsin. Hem sonra müzik eserleri yazmak gibi paha biçilmez bir mutluluğun var. Her şeyi söyleyebilirsin, anlamazlar. Eğer insanlar, senin müziğinde kendilerini ne kadar küçük gördüğünü, onların inkâr ettiklerine inandığını ve öldürmeğe uğraştıklarını yücelten ezeli nağmeleri bir bilselerdi, bağışlamazlardı seni, kösteklerler, peşine düşerler, hırpalarlardı: ta ki sen en gür savaş gücünü yitirinceye dek. Haklı çıktığın zaman da artık eserini tamamlayacak soluğun kalmazdı; hayatın sona ermiş olurdu. Zafer kazanan büyük adamlar bir yanlış anlamadan yararlanırlar. Olduklarının tam tersi için beğenirler onları.

— Pöh! dedi Christophe. Ustalarınızın ne aşağılık şeyler olduğunu bilmiyorsunuz. Önce yalnız sen böylesin sanıyordum, harekete geçmemekle suçluyordum seni. Ama, siz hep düşünen bir ordusunuz. Sizi ezenlerden yüz kere daha güçlüsünüz, onlardan bin kere daha değerlisiniz. Ama, pervasızlıklarıyla size isteklerini zorla kabul ettirmelerine rıza gösteriyorsunuz. Anlamıyorum sizi. Çok güzel bir memleketiniz var, çok akıllı insanlarsınız, çok insanca bir duyuşunuz var, ama bütün bunlardan yararlanamıyorsunuz. Bir avuç değersiz kişinin size hâkim olmalarına, hor görmelerine, ayaklar altına almalarına göz yumuyorsunuz. Kendinize gelin, yahu! Tanrının, ya da bir Napoléon'un

yardımınıza gelmesini beklemeyin! Kalkın, birleşin. Hepiniz iş başına! Evinizi süpürün.

— Onlarla kavga etmek mi? Hayır, bizim işimiz değil bu, yapacak daha iyi işimiz var. Şiddetten nefret ederim. Ne olacağını çok iyi biliyorum. Küskün eski başarısızlar, kendine güvenen genç kıralcılar, kaba kuvvetin ve kinin iğrenç havarileri eylemimi ele geçirip şerefini lekelerler. İstemezsin herhalde şu eski nefret şiarını sana tekrarlıyayım: **Fuori Barbari** (1)! veya: **Fransa Fransızlarındır.**

— Niçin istemiyeyim? dedi Christophe.

— Yok, Fransız sözü değil bunlar. Bunları boş yere vatanseverlik kisvesi altında yayıp duruyorlar burada. Bu sözler barbarların vatanlarına göredir! Bizim vatanımız nefrete uygun gelmez. Bizim dehamız başkalarını inkâr ederek, ya da yıkarak değil, onları özüne sindirerek belli eder kendini. Varsın karışık Kuzey de, geveze Güney de gelsin bize.

— Ve de zehirli Doğu?

— Ve de zehirli Doğu: ötekiler gibi onu da özümüze sindireceğiz; başka birçokları için yaptık bunu! Onun zafer kazanmışçasına tavırlarına ve benim ırkımdan olan bazılarının ödlekliğine gülüyorum. Bizi fethettiğini sanıyor, bulvarlarımızda, tiyatrolarımızda, gazetelerimizde, tiyatrolarımızın sahnelerinde, politika sahnelerimizde caka satıyor. Budala! Kendisi fethedildi. Bizi besledikten sonra kendiliğinden silinip gidecek. Galya'nın midesi sağlamdır. Yirmi yüzyılda bir çok uygarlığı hazmetti. Zehirle sınav veriyoruz. Siz Almanlar korkmakta serbestsiniz! Saf kan olun, ya da olmayın. Ama, bizler için söz konusu saf kan olmak değil, evrenselliktir. Sizin bir imparatorunuz var. İngiltere bir imparatorluk olduğunu söylüyor, ama aslında bizim Lâtin dehamızdır imparatorca olan. Bizler Evren-Kent'in yurttaşlarıyız. **Urbis. Orbis**...

— Ulus sağlıklı olup erkekliğinin tazeliğini korudukça bu böyle gider. Ama, bir gün gelir ki enerjisi azalır; o zaman,

---

(1) Barbarlar kapı dışarı! (Çev.)

yabancı akımlarca yutulmak tehlikesiyle karşılaşır. Söz aramızda, o gün gelip çatmış gibi görünmüyor mu sana?

— Yüzyıllardan beri kaç kere söylenmiştir bu! Her zaman da tarihimiz bu korkuların yerinde olmadığını gösterdi. Bomboş Paris sokaklarında kurt sürülerinin dolaştığı Jean-D'Arc zamanından beri birçok sınamadan geçtik. Bugünkü ahlâksızlık salgını, zevke, paraya düşkünlük, anarşi, ürkütmüyor beni. Sabırlı ol! Kim yaşamak istiyorsa çileye de katlanmalıdır. Daha sonra ahlâkî bir tepki olacağını çok iyi biliyorum. Kaldı ki, bu daha iyi olmayacak ve büyük bir ihtimalle benzeri budalalıklara sürükleyecektir. Bugünkü genel çürümüşlükten yararlananlar en çok gürültü koparanlar olacak!.. Ama ne önemi var bizim için bunun? Bu hareketler gerçek Fransız halkının yanından bile geçmez. Çürük meyve, ağacı çürütmez. Düşer. Bütün bu insanlar ulusun içinde o kadar az yer tutar ki! Yaşasalar da ölseler de ne etkisi olur bize bunun? Onlara karşı cepheler kurmak, devrimler yapmak için harekete mi geçeceğim? Bugünkü kötülük bir rejimin işi değil. Bu, lüks cüzzamdır, zenginlik ve zekâ asalaklarının işidir. Geçip gidecekler.

— Sizi yiyip bitirdikten sonra.

— Böyle bir ırk varken umutsuzluğa düşülemez. Onda öyle bir gizli erdem, aydınlık ve idealizm gücü var ki, kendisini sömürenleri ve yıkmak isteyenleri bile sarar. Aç gözlü politikacılar bile etkisinde kalırlar. İktidarda bulunan en zayıf kişiler bile onun kaderinin büyüklüğünü derinden duyarlar. Bu büyüklük, onları kendilerinin üstüne çıkartır. Meşaleyi elden ele onlara iletir, birbiri ardından geceye karşı girişilen kutsal savaşa katılırlar. Halklarının dehası sürükler onları, ister istemez inkâr ettikleri Tanrı'nın yasasını uygularlar, **Gesta Dei per Francos**... Sevgili ülkem, sevgili ülkem hiçbir zaman sana güvenmemezlik etmiyeceğim! Çektiğin çileler ne kadar öldürücü olursa olsun, bu dünyadaki görevimizin verdiği gurura büsbütün sarılmam için daha güçlü bir neden olacak. Fransa'nın havasız bir hasta odasına kapanmasını istemem. Acılı

bir hayatın sürüp gitmesine katlanamam. Bizim gibi bir ulus böyle büyük olduktan sonra, bu büyüklüğü kaybetmektense ölsün daha iyi. Varsın dünyadaki bütün düşünceler bizim düşüncemize çullansın! Hiç korkum yok bundan. Sel, toprağımı tortusuyla besledikten sonra akıp gidecektir.

— Zavallı yavrum, dedi Christophe, bu da pek hoş bir şey sayılmaz. Peki, Fransa'n Nil'den su yüzüne çıktığı zaman sen nerede olacaksın? Savaşmak daha iyi değil mi? Böyle yaparsan bozguna uğramaktan başka bir tehlikeyle karşılaşacak değilsin. Oysa, bütün hayatınca kendini bu bozguna bırakmışsın.

Olivier:

— Bozgundan daha büyük tehlikelerle karşılaşırım, dedi. Zihnimin huzurunu yitiririm. İşte ben de zaferden çok buna önem veriyorum. Nefret etmek istemiyorum. Düşmanlarıma bile adaletle davranmak istiyorum. Bütün ihtirasların ortasında, olayları berraklıkla görmek, herkesi anlamak ve herkesi sevmek istiyorum.

Ama, hayattan kopuk bir hayat sevgisinin ölüme boyun eğmekten farksız olduğunu düşünen Christophe, tıpkı kadim Empedokles gibi, Kin'e ve Kin'in kardeşi Sevgi'ye, toprağı sürüp tohum eken verimli Sevgi'ye övgü seslerinin yükseldiğini duyuyordu. Olivier'nin sâkin kaderciliğini benimsiyemiyordu. Kendini savunmayan bir ırkın pâyidar olabileceğine onun inandığı gibi inanmadığı için, ulusun sağlıklı güçlerine çağırıda bulunmak, Fransa'nın bütün namuslu insanlarını ayaklandırmak istiyordu.

•

Sevgi dolu bir dakika, aylarca süren bir gözlemden daha iyi tanıtır bir varlığı insana. Christophe da Paris'te bir yıl kadar dolaştıktan, aydınların ve politikacıların salonlarında bulunduktan sonra, hemen hemen evden hiç çıkmadan, Olivier ile başbaşa geçen sekiz gün sonunda Fransa'yı daha iyi tanımıştı. Bu genel anarşinin ortasında şaşırmışken, arkadaşının ruhu ona «l'Île de France» gibi

görünmüştü, —denizin ortasında akıl ve huzur adası. Olivier'deki o iç huzuru, hiçbir entelektüel desteğe dayanmadığı için ve dayanmadığı ölçüde etkiliyordu Christophe'u. Olivier'nin hayat şartları ağır,— (yoksuldu, yalnızdı ve ülkesi çöküntüde görünüyordu), vücudu zayıftı, marizdi, sinirleri gergindi. Bu huzur bir irade çabasının ürünü gibi görünmüyordu —(iradesi zayıftı);— varlığının ve ırkının derinliklerinden geliyordu. Olivier'nin çevresinde başka birçoklarında daha görüyordu, Christophe, uzaktan bu «hareketsiz denizin sessiz sükûnunu» ve o yalnız kendi ruhunun fırtınalı ve çalkantılı derinliğini bildiği için, güçlü yaradılışının dengesini ancak büyük bir irade gücüyle sağlıyabildiğinden, Olivier'de gördüğü bu gizli âhenge hayran oluyordu.

O zamana kadar tanıyamadığı Fransa'nın bu görüntüsü, Fransız karakteri üzerindeki düşüncelerini altüst etti. Şimdi şen, cana yakın, tasasız, göz kamaştırıcı halk yerine, içine kapanık, ayrı yaşayan, ışıklı bir buğuya benzeyen bir iyimserlik görünümüne bürünmüş, ama derin ve sâkin bir kötümserliğe gömülü, saplantılı, entelektüel tutkuları olan, sarsılmaz ruhlar görüyordu. Bunları yıkmak, değiştirmekten daha kolaydı. Elbette, bu gördükleri seçkin Fransızlardı; ama, Christophe bu seçkin tabakanın bu stoacılığı ve inancı nereden aldığını merak ediyordu. Olivier ona şu cevabı verdi:

— Bozgundan. Sizler çelikleştirdiniz bizi Christophe'cuğum! Bu acısız olmadı. Ezik ve yaralı bir Fransa'da nasıl karanlık bir hava içinde yetiştiğimizi kavrayamazsınız. Ülkemiz ölümü yakından görmüştü, her an öldürücü kuvvetin tehdidini hissediyordu. Hayatımızın, dehamızın, Fransız medeniyetinin bin yıllık büyüklüğünün, onu anlamayan, aslında ondan nefret eden ve her an ezip yok edecek olan acımasız bir fatihin elinde ne olacağını biliyorduk. Ama, yine de bu alınyazısı uğrunda yaşamamız gerekliydi! Şu Fransız çocuklarını düşün. Yaslı evlerde bozgunun gölgesinde doğmuş, umutsuz düşüncelerle beslenmiş, kanlı ve önüne geçilmez, belki de yararsız bir öç alma iste-

ğiyle yetiştirilmiş çocukları düşün. Daha küçükken ilk öğrendikleri şey adalet diye bir şey olmadığı, bu dünyada adalet olmadığı, kuvvetin hakkı ezdiğiydi! Böylesi bilgiler, bir çocuğun ruhunu alçaltır, böylece büyür gider o. Çok kimse işi oluruna bırakır ve şöyle der içinden: böyle olduğuna göre ne diye savaşmalı? Neden harekete geçmeli? Hiç hiçtir. Düşünmeyelim bunu, keyfimize bakalım. Ama, karşı koyanlar, ateşin sınavından geçerler. Hiçbir hayal kırıklığı sarsamaz onların inancını. Çünkü daha ilk günden yollarının mutluluğa giden yol olmadığını bilirler, başka seçenek de yoktur, izlemek gerekir bunu: başka yerde boğulur insan. Bu güvenceye ilk adımda varılamaz. Bunu on beş yaşındaki çocuktan beklemeli. Daha önce de yaşanan bunalımlar, dökülen gözyaşları var. Ama böylesi iyidir. Bunun böyle olması gerekir.

«Ey inanç, bâkir çelik...
Sabanımla sür nesillerin çiğnenen yüreğini!..»

Christophe, sessizce, Olivier'nin elini sıktı.

— Sevgili Christophe, dedi Olivier, çok acı çektirdi senin Almanya'n bize.

Christophe, suçlu kendisiymiş gibi nerdeyse özür dileyecekti.

— Üzme kendini, dedi Olivier, gülümsiyerek. İstemeden, kötülükten çok iyilik etti bize. İdeal alevimizi yeniden tutuşturan sizsiniz, bizde bilim ve inanç ateşini yeniden canlandıran sizsiniz, bizim Fransa'mızı okullarla donattıran sizsiniz, Pasteur'ün yaratma gücünü şahlandıran sizsiniz. Öyle ki, sadece onun keşifleri beş milyarlık savaş tazminatını karşılamağa yetti. Şiirimizin, resmimizin, müziğimizin yeniden doğmasına siz sebep oldunuz; soyumuzun şuurunun yeniden uyanışını size borçluyuz. İnancımızı mutluluğa tercih etme yolundaki çabamız ödüllendi: zira, dünyanın uyuşukluğu içinde öyle bir ahlâkî duygu edindik ki, bunun sonucu olarak zaferden bile şüphe etmez olduk.

Görüyorsun ya, Christophe'cuğum ne kadar zayıf görünürsek görünelim, —Alman kuvvetinin okyanusu yanında bir damla,— bu su damlasının okyanusu renklendireceğine inanıyoruz. Makedonya falanjı Avrupa ayaktakımının silâhlı kitlesi içine dalacak.

Christophe, gözleri inançla parlayan sıska Olivier'ye bakarak:

— Zavallı sıskacık Fransızlar! dedi, bizden kuvvetlisiniz siz.

— Ey, iyilik getiren bozgun, diye tekrarladı Olivier. Felâkete şükürler olsun. İnkâr etmiyeceğiz onu. Çocuklarıyız onun.

İKİNCİ BÖLÜM

Bozgun, seçkinlere yeniden güç verir, üstün kişiliği olanları seçer, ayırır. Ruhları temiz ve güçlü olanları bulur, onları daha da temiz ruhlu ve güçlü yapar. Ötekilerin çöküşlerini çabuklaştırır, ya da atılımlarını köstekler. Böylece halkın yuvarlanan büyük çoğunluğunu, yürüyüşünü sürdüren seçkinlerden ayırır. Seçkinler bunu bilir ve acı duyarlar bundan; en gözüpeklerde bile gizli bir keder vardır, güçsüzlüklerini ve yalnızlıklarını duyarlar. Daha kötüsü,— halk kitlelerinden ayrı düşünce, birbirlerinden de ayrılırlar. Herbiri kendi hesabına savaşır. Güçlü olanlar kendilerini kurtarmaktan başka şey düşünmezler. **Ey insanoğlu yardım et kendine!**.. Bu mertçe şiarın şunu demek istediğini düşünmezler: **Ey insanlar yardım edin birbirinize!** Hepsi de güvenden, yaygın bir sempatiden ve bir soyun zaferinden gelen birlikte hareket etme ihtiyacından, olgunluk ve doruğa ulaşma duygusundan yoksundur.

Christophe ile Olivier bu konuda bir şeyler biliyorlardı. Kendilerini anlayacak yaradılışta ruhlarla dolu olan şu Paris'te, tanımadıkları dostlarla dolu olan şu evde, bir Asya çölündeki kadar yalnızdılar.

•

Durumları çetindi. Hiçbir gelirleri yoktu. Christophe sadece Hecht için kopye işleri ve nota yazımı yapıyordu. Olivier, ihtiyatsızlık edip üniversiteden çekilmişti. O, bu kararı, ablasının ölümünden sonraki devrede Bn. Nathan'ın çevresinde geçirdiği acı bir aşk tecrübesinden sonra ver-

mişti: —(Christophe'a hiç söz etmemişti bundan, çünkü acılarını anlatmaktan utanırdı; en yakınlarından bile, kendine ait bazı şeyleri bir sır gibi saklaması çekici özelliklerinden biriydi).— Büyük bir sessizlik ihtiyacı duyduğu o ruhî çöküntü devresinde hocalık onun için çekilmez olmuştu. İnsanın kişiliğini sergilemesini, düşüncesini yüksek sesle söylemesini gerektiren ve yalnız kalma imkânı vermeyen bu meslekten hiç hoşlanmıyordu. Lise hocalığında bir değer kazanabilmek için, insanın bütün benliğiyle bu göreve sarılması gerekir. Olivier'de ise bu yetenek yoktu. Fakülte hocalığında, sürekli olarak öğrencilerle ilişkide bulunmak zorunluluğu vardı. Bu ise yalnızlığa tutkun insanlar için bir azaptı. İki üç defa halk karşısında konuşmak zorunda kalmıştı: bu, onda acayip bir eziklik yarattı. Bir kürsü üzerine çıkıp böyle kendini teşhir etmek pek iğrenç geliyordu Olivier'ye. Dinleyicileri **görüyordu**, bir yerine değiyormuş gibi hissediyordu onları, çoğunluğunun, can sıkıntısını gidermek için gelmiş aylaklar olduğunu biliyordu. Hem sonra resmî eğlendiricilik görevi de ona göre değildi. Özellikle, o kürsü üstünden konuşma, düşüncesinin akışını bozuyordu; eğer dikkat edilmezse jestler, diksiyon, davranışlar, düşünceleri ileri sürme tarzı âdeta kötü bir tiyatro oyununa dönüşür. Konferans iki sakınca arasında sallanan bir türdür: can sıkıcı komedi ve sosyete bilgiçliği. Yüksek sesle, yüzlerce tanımadığınız sessiz kişi karşısında yapılan bu monolog şekli, bu herkese giden ve hiç kimseye uymayan hazır elbise, sanatçı ruhlu ve biraz vahşi ve gururlu bir insan için, çekilmez bir sahtekârlıktır. İşte Olivier, girebilmek için o kadar sıkıntıya katlandığı öğretmenlik mesleğinden, kendi içine kapanmasına ve düşüncesini olduğu gibi söylemesine imkân vermediği için ayrıldı. Artık hülyalara dalmaktan onu alakoyacak ablası da yanında olmadığı için, kendini yazıya verdi. Bir sanatçı değeri olduğuna göre, kendisi bir şey yapmadan da bunun bilineceğine safça inanıyordu.

Ama, aldandığını anlamakta gecikmedi. Yazdıklarının hiçbirini yayınlatmak imkânını bulamadı. Hürriyetinin üs-

tüne kıskançlıkla titriyordu; onu sarsacak her şeye karşı büyük bir nefret duymaktaydı. Bu yüzden, ülkeyi ve bütün basını aralarında paylaşmış olan siyaset kiliselerinin bloklarına ait düşman teşekküller arasında tek başına kalmıştı. Bütün edebiyat çevrelerinin de dışındaydı, onlar da kendisini dışlamışlardı. Orada hiçbir dostu yoktu, olamazdı. Çevresindeki aydın kişilerin katılıkları, kurulukları, bencillikleri, batıyordu ona (bunlar arasında pek azı gerçekten kabiliyetli insanlardı ve kendilerini bilimsel araştırmalara vermişlerdi). Bir insan için, beyninin yararına yüreğini körletmek hazin bir şeydi, hele beyin de büyük olmazsa. İyilikten eser yoktu bunlarda, kınındaki bir hançeri andıran bir zekâ: boğazınızı kesip kesmeyeceğini hiçbir zaman bilemezsiniz. Her an tetikte olmak gerek. Çıkar aramadan güzel şeyleri seven iyi insanlardan başka kimseyle dostluk kurulamaz,— bunlar da sanatın dışında yaşayanlardır. İnsanların çoğu sanatın soluğunu içmeye katlanamazlar. Yalnız çok büyük ruhlu olanlar sanatın havasında yaşayabilirler, hayatın kaynağı olan sevgiyi yitirmeden.

Olivier yalnız kendine güvenebilirdi. Bu da çürük bir destekti. Her türlü girişim ona ağır geliyordu. Eserleri için küçülmek yaradılışına uygun değildi. Tanınmış bir tiyatro yönetmenine hoş görünmek için genç yazarların nasıl yaltaklandıklarını görerek yüzü kızarıyordu; adam da onların bu aşağılık davranışlarından yararlanarak hizmetçilerine karşı bile yapamayacağı kabalıklar yapıyordu. Olivier, ölse, onların yaptığını yapamazdı. El yazılarını postayla göndermekle yetiniyor, ya da tiyatroların ve dergilerin yönetim yerlerine bırakıyordu: bu yazılar, kimse okumadan aylarca orada kalıyordu. Bir gün, bir raslantıyla, liseden bir arkadaşıyla karşılaştı. Sevimli, ama tembel bir gençti bu. Olivier'ye hayran olduğu kadar minnet de duyuyordu: hiç güçlük çıkartmadan ödevlerini yazdığı için. Edebiyattan anladığı yoktu, ama edebiyatçıları tanıyordu, elbet bu daha iyiydi. Zengin ve gösterişçi olduğu için de, onların kendisini alttan alta sömürmelerine göz yumuyor-

du. Hissedarı olduğu büyük bir derginin yönetmenine Olivier için bir şeyler söyledi: hemen çekmeceye gömülü duran elyazılarından biri bulunup okundu. Birçok duraksamadan sonra —(çünkü, eser oldukça değerli görünüyorsa da, yazar tanınmış olmadığı için değer taşımıyordu onların gözünde)— kabul edilmesine karar verildi. Olivier, bu iyi haberi alınca artık çilesinin sona erdiğini sandı. Halbuki, daha yeni başlıyordu.

Paris'te bir eserin kabulünü sağlamak nispeten kolaydır da, yayınlanmasını sağlamak ayrı bir iştir. Aylarca, belki de ömür boyu beklemek gerekir. İnsanlara sokulup pöhpöhlemeyi bilmeyenler, ya da onlara balta olmayı becereremeyenler, bu küçücük kırallara ikide bir sabahın köründe görünüp sık sık rahatsız edileceklerini hissettirmeyenler bekleyip duracaklardır. Olivier, evinde oturup durmaktan başka bir şey yapmıyor, bekleye bekleye kendini yiyip bitiriyordu. Üstelik yazdığı mektuplara da cevap verilmemişti. Sinirleri bozulduğu için çalışamıyordu da. Saçma şey! Ama, bunun mantığı yoktur. Masasının başında oturarak, her gün postacının gelmesini bekliyordu. Öfkeyle karışık bir üzüntü vardı içinde. Yalnız aşağıdaki mektup kutusuna bakmak için odasından çıkıyor, ama her seferinde de hayal kırıklığına uğruyordu. Çevresini görmeden dolaşıyor ve son postaya yetişmek için eve dönmekten başka bir şey düşünmüyordu. Son posta vakti geçtikten, üst kattaki komşuların gürültülü ayak sesleri dindikten sonra, odasının yalnızlığında, gördüğü ilgisizliği düşünerek yüreği daralıyordu. Bir kelimeyle cevap verseler, tek bir kelimeyle! Bu sadakayı nasıl esirgerlerdi ondan? Bu eserin yayınlanmasına engel olan kişi onun ne kadar acı çektiğini düşünebiliyor muydu? Herkes dünyayı kendine göre görür. Yüreğinde azıcık sıcaklık olmayan, kupkuru görür; genç yürekleri dolduran bekleyiş nöbetlerini, umut ve acıyı aklından geçirmez bile. Ya da bunu düşünürse, doymuş bir bedenin kaba alayıyla, soğukça değerlendirir onları.

Sonunda bir gün eser yayınlandı. Olivier o kadar çok beklemişti ki, hiç sevinemedi buna: ölü doğmuş bir şeydi

bu onun için. Yine de başkaları için yaşayacağını umuyordu. Bu eserde ilgisiz kalınamayacak şiir ve zekâ parıltıları vardı. Kitap büyük bir sessizlik içine yuvarlanmıştı. Bütün gruplaşmaların dışında olduğu için hep o sessizlikle, hattâ düşmanlıkla karşılaşmaktaydı. Olivier bir türlü anlayamıyordu bunun nedenini. Büyük bir saflıkla, yeni bir eserin, çok iyi olmasa da, herkesçe güleryüzle karşılanmasının tabii bir duygu olduğuna inanıyordu. Başkalarına biraz güzellik, güç ve sevinç iletmek isteyen birine karşı minnet duyulmalıydı. Oysa ilgisizlik ve kötüleme ile karşılaşıyordu.

Yazdıklarını duyanın yalnız kendisi olmadığını, başkalarının da bunu düşündüğünü biliyordu. Ama, bu namuslu insanların, onun yazdıklarını okumadıklarını ve edebiyat alanındaki görüşlere bunların hiçbir katkıları olmadığını bilmiyordu. Okuyan birkaç kişi varsa ve bunlar ona yakınlık duymuş olsalar bile, hiçbir zaman kendisine bunu söylemezlerdi. Sessizliğe gömülüp kalacaklardı. Seçimlerde oy kullanmadıkları gibi, sanatta da yan tutmaktan kaçınıyorlardı. Kendilerini tedirgin eden kitapları okumuyoryorlardı, tiksindikleri tiyatroya gitmiyorlardı. Ama, düşmanlarının oy kullanmasına, düşmanlarını seçmesine, rezaletli bir başarıya ulaşmalarına, hayâsız bir azınlığı temsil eden eserler ve düşünceler için gürültülü reklâmlar yapmalarına göz yumuyorlardı.

Olivier, tanımadığı için, kendi düşünce soyundan olanlara sırt veremeyince, düşman sürünün elinde kalmıştı. Bunlar, onun düşüncelerine düşman edebiyatçılarla, bunların buyruğundaki eleştirmenlerdi.

Bu ilk temaslar onu sarstı. O da eleştiriye karşı duyarlıydı: tıpkı basının kötülüklerinden yılarak, yaşlılığında bir eserini çaldırmaya cesaret edemeyen Bruckner gibi. Eski arkadaşları, üniversite mensupları da tutmamışlardı kendisini. Bu adamlar, meslekleri sâyesinde, Fransız düşünce hayatının kimi geleneklerini benimsemişlerdi ve onu anlayabilirlerdi. Genellikle disipline boyun eğen, boğazlarına kadar işlerine gömülmüş, nankör

bir mesleğin adamı olmanın burukluğu içindeki bu üstün kişiler, Olivier'yi kendileri gibi olmak istemediği için bağışlamıyorlardı. İyi birer memur oldukları için kabiliyetin üstünlüğünü ancak memurluktaki mevki sırasıyla bağdaştığı zaman benimsiyebiliyorlardı.

Durum böyle olunca tutulacak üç yol vardı: Karşı koymaları kuvvet kullanarak kırmak; küçük düşürücü uzlaşmalara katlanmak; yalnız kendisi için yazmak. Olivier birinciyi yapamazdı, ikinci de böyleydi, bunun için kendini üçüncüye bıraktı. Yaşamak için güçlükle ders veriyordu, bir yandan da kitaplar yazıyordu, bunların yayınlanma imkânı yoktu. Bunun için bütün yazdıkları, sararıp soluklaşıyor, varlığı yokluğuna eşit, gerçek dışı şeyler haline geliyordu.

Bu alacakaranlık hayatın ortasına bir kasırga gibi indi Christophe. İnsanların kötülüklerine olduğu kadar, Olivier'nin sabırla davranışına da içerlemişti.

— Kan yok mu sende? diye bağırdı. Böyle bir hayata nasıl katlanabiliyorsun sen? Bu hayvanlardan üstün olduğunu bildiğin halde, seni ezmelerine göz mü yumacaksın?

— Ne yaparsın? dedi Olivier, kendimi savunmayı beceremem. Nefret ettiğim insanlarla çatışmaktan hoşlanmıyorum, bana karşı her türlü silâhı kullanacaklarını biliyorum. Bense bunu yapamam, onların çirkin araçlarını kullanmaktan nefret ettiğim gibi, onlara kötülük etmekten de korkarım. Çocukken arkadaşlarımın beni dövmelerine budalaca katlanırdım. Benim ödlek olduğumu, yumruklardan korktuğumu sanırlardı. Yumruk yemekten çok, atmaktan korkardım. Saldıran çocuklardan biri canımı yakarken, öbürü bana şöyle dedi: «Şunun karnına bir tekme savur da bitir işini artık!» Çok ürküttü bu beni. Dayak yemeyi tercih ettim.

Christophe yeniden:

— Kan yok mu sende? dedi. Bırak şu hıristiyanca düşünceleri. Fransa'da sizin dini eğitiminiz din dersine indirilmiş. İncil'i iğdiş etmişler, Yeni Ahid'i yavanlaştırmış,

kemiksizleştirmişler... Hep gözü yaşlı, yufka yürekli insanlık sevgisi... Sonra da Devrim, Jean-Jacques, Robespierre, 48, üstelik de Yahudiler!.. Eski Tevrat'tan şöyle kanlıca bir dilim al bu durumdan kurtulmak için.

Olivier buna karşı çıkıyordu. Eski Ahid'e karşı derin bir nefret duyuyordu. Ta çocukluğundanberi bu duygu vardı içinde. Bir gün İl kitaplığında, gizlice resimli bir Tevrat'ın sayfalarını karıştırıyordu; bu kitabı okuyan yoktu hiç (çocuklara yasak edilmişti). Boşuna bir yasak! Olivier kitabı uzun süre okuyamadı. Öfke ve kederle kapadı; sonra **Ilyada** ile **Odisse**'ye ve **Binbir Gece Masalları**'na dalarak avuttu kendini.

— İlyada'nın tanrıları güzel, güçlü, kötü huyludur; anlıyorum onları, dedi Olivier, kimini seviyorum, kimini de sevmiyorum; ama, sevmediğim zaman bile vurgunum onlara. Patrokles'le (1) beraber, kanlar içindeki Ahileus'un güzel ayaklarını öperim. Ama, Tevrat'ın Tanrısı saplantılı yaşlı bir Yahudi, azgın bir deli; durmadan homurdanır, ürkütür, kuduz bir kurt gibi ulur, içinde oturduğu bulutta sayıklar durur. Anlayamıyorum onu, sevmiyorum, durmak bilmeyen lânetlemeleri kafamı şişiriyor, acımasızlığı da tiksindiriyor beni:

Moab (2)'ın lânetlenmesi...
Şam'ın lânetlenmesi...
Babil'in lânetlenmesi...
Mısır'ın lânetlenmesi...
Çölün ve denizin lânetlenmesi...
Tecelli vâdisinin lânetlenmesi...

Kendini hem yargıç, hem savcı, hem de cellâd sanan bir delidir o. Hapishanesinin avlusunda, çiçekler ve çakıllar için ölüm kararları verir. İnsan bu kitabı okurken, inatçı bir kin ve insan kırımı nâralarıyla boğulacak gibi

---

(1) Homeros'un İliada'sındaki kahramanlardan. (Çev.)
(2) Ölü Deniz'in doğusunda oturan bir kavim. Akınlarıyle İsrailoğullarını yıldırıyorlardı. (Çev.)

olur... «Yıkım haykırışı... **Bu haykırış Moab ülkesini kaplar; uğultusu Eglazion'a dek gider; uğultusu Beer'e dek gider...**» —Zaman zaman boğazlanmış insanların, ezilmiş çocukların, ırzlarına geçilmiş, karınları deşilmiş kadınların arasında dinlenir; ve Josue (3)'nin ordusundaki acımasız bir asker gibi talan sofrası başında güler, bir kentin yakılıp yıkılmasından sonra:

«**Ve de orduların Rabbı yağlı et, yumuşak yağ, eski şarap, iyice arıtılmış eski şarap şöleni verdi. Kan içindeydi Rabbın kılıcı. Koyun böbreklerinin yağıyla tıka basa doyurdu karnını...**»

Daha kötüsü, bu Tanrının, peygamberini insanlar acı çeksinler diye onların gözlerini kör etmek için göndermesindeki pervasızlıktır.

«**Git, katılaştır yüreğini bu halkın, gözlerini, kulaklarını tıka. Korksunlar da tanımasınlar kendilerini, dinlerini değiştirmesinler ve sağlıklarına kavuşmasınlar. —Ne vakte kadar ya Rab?— Evlerde tek insan kalmayıncaya ve yeryüzü mâtemlere garkoluncaya kadar.**»

Hayır, ömrümde bu kadar kötü insan görmedim ben!. Dilin gücünü anlamıyacak kadar budala değilim. Ama, düşünceyi şekilden ayıramam. Eğer bu Yahudi Tanrısını beğendiğim oluyorsa, bu tıpkı bir kaplanı beğenişim gibidir. Canavar doğurucusu olan Shakespeare, hiçbir zaman böyle bir Kin —kutsal ve erdemli Kin— kahramanı yaratamamıştır. Tüyler ürperticidir bu kitap. Her delilik bulaşıcıdır. Bunun tehlikesi daha da büyüktür; çünkü, öldürücü gururu arıtıcı olmak iddiasındadır. İngiltere'yi düşünürken titrerim ben, yüzyıllardır bununla beslendiği için. Onunla benim aramda Manche çukurunun bulunması su serpiyor yüreğime. Tevrat'la beslendikçe bir halk hiçbir zaman tam anlamıyla uygarlaşamaz bence.

---

(3) Yahudilerin Musa'dan sonraki önderi ve Kenan ilinin fatihi. (Çev.)

Christophe:

— O halde, benden korkman gerekir, dedi. Çünkü, beni kendimden geçirircesine sarıyor o kitap. Bir aslan gücü var, onda. Sağlam yürekler beslenir onunla. Eski Ahid'in panzehiri olmadan İncil tatsız ve sağlığa zararlı bir yemek gibidir. Tevrat, yaşamak isteyen halkların belkemiğidir. Savaşmak, kin tutmak gerekir.

— Kine, kinim var benim, dedi Olivier.

— Keşke böyle olsaydı.

— Doğru söylüyorsun. Buna bile gücüm yok. Ne yaparsın? Düşmanlarımın neden böyle olduklarını görmezlikten gelemiyorum. Chardin'in şu sözünü tekrarlar dururum: «Tatlılık! Tatlılık!»

— Zavallı devecik! dedi Christophe. Ama, ne kadar direnşen boşuna, seni hendekten atlatacağım, hem de ite kaka.

Gerçekten de, Olivier'nin dâvasını eline aldı ve savaşa girişti. İlk girişimleri iyi sonuçlanmadı. Daha ilk kelimede öfkeleniyor ve arkadaşına zarar veriyordu, onu savunayım derken. Sonra bunun farkına varıyor ve beceriksizliğinden ötürü üzüntü duyuyordu.

Olivier de Christophe için elinden geleni yapıyordu. Onun için birçok kimseyle kavgaya girişiyordu. Didişmekten hiç hoşlanmadığı, alaycı ve keskin zekâlı bir insan olarak aşırı söz ve hareketlerle alay ettiği halde, Christophe'u savunmak söz konusu olunca herkesi ve hattâ Christophe'u bile geçiyordu sertlikte. Hiçbir şey düşünmez oluyordu. Sevgide, akılsız olabilmek gerekir. Olivier bunda kusur etmiyordu.— Bununla birlikte, Christophe'dan daha beceriklice davranmaktaydı. Kendi için diretken ve beceriksiz olan bu çocuk, arkadaşının başarısı için siyaset ve hattâ kurnazlık bile yapabiliyordu. Ona taraftarlar sağlamak için büyük bir enerji harcıyor ve çok ustaca davranıyordu. Müzik eleştirmenlerini ve sanatçıları koruyan zenginleri Christophe'la ligilendirmişti, ama bunu kendisi için yapmayı düşünürken bile yüzü kızarırdı.

İşin sonunda, durumlarını düzeltmek için çok sıkıntı çektiler. Birbirlerine olan sevgileri onlara birçok budalalıklar yaptırıyordu. Christophe, Olivier'nin bir şiir kitabını borç alarak bastırttı, ama tek bir kitap bile satılmadı. Olivier, Christophe'u bir konser vermeye zorladı, konsere gelen olmadı. Christophe boş salona bakarak Haendel'in şu sözüyle kendini avutmuştu: «Çok iyi! Müziğin şimdi daha iyi ses verecek...» Ne var ki kabadayılıklar harcadıkları parayı geri getirmiyor ve üzüntüyle evlerine dönüyorlardı.

•

Bütün bu güçlükler arasında onlara yardım eden Taddée Mooch adlı kırk yaşlarında bir Yahudiydi. Bir sanat fotoğrafları mağazası işletiyordu. Mesleğine tutkun bir adamdı, bu konuda çok güzel ve ustaca işler yapıyordu. Bunun yanısıra pek çok şeyle de ilgilendiği için ticaretini geliştiremiyordu. İşiyle ancak teknik bakımdan ilerlemeler yapmak, yeni röprodüksiyon usulleri bulmak için uğraşmaktaydı. Bu işi ustaca yapmakla birlikte seyrek olarak başarıya ulaşabiliyor, bu yüzden de çok para harcıyordu. Çok kitap okuyordu. Felsefe, sanat, bilim ve politika alanındaki yeni fikirleri öğrenmeye çalışırdı. Orijinal güçleri keşfetme yolunda şaşılacak derecede başarılıydı: bunlardaki gizli mıknatıs etkisini duyduğu söylenebilirdi. Olivier ile onun gibi yalnız ve ayrı ayrı çalışan dostları arasında bağlantı kuruyordu bu fotoğrafçı. Birinden ötekine gider, böylece onlar farkında olmadan aralarında bir düşünce akımı oluştururdu bu dostların.

Olivier bu adamı Christophe'la tanıştırmak istediği zaman, Christophe önce direndi; İsrail ırkından insanlarla geçirdiği tecrübeler bıkıp usandırmıştı kendisini. Olivier, gülerek, onun Fransa'yı tanımadığı gibi, Yahudileri de tanımadığını söyledi. Bunun üzerine Christophe razı oldu. Ama, Taddée Mooch'u görür görmez yüzünü buruşturdu. Bu adam tipik bir Yahudiydi. Yahudi görmek isteyenlerin

tasarladığına tıpatıp uyuyordu: kısa bir boy, dazlak bir kafa, biçimsiz bir vücut, iri bir burun, kalın çerçeveli gözlüklerin altından şaşı şaşı bakan kocaman gözler, karmakarışık sert ve kara bir sakalın içine gömülmüş bir yüz, kıllı eller, uzun kollar, kısa ve kalın bacaklar: küçük bir Suriye Baal'i. Ama, öyle bir iyilik okunuyordu ki bu adamın yüzünde, Christophe etkisinde kaldı. Özellikle sâde insandı Mooch, az konuşuyor, yalnız gerekeni söylüyordu. Sadece içten tek bir söz. Başkalarına yardım etmeye can atıyordu. Kendisinden istenmemiş olsa bile, gereken yardımı tümüyle yapmaya hazırdı. Hemen her gün gelip iyi haberler getiriyordu: iki arkadaştan birine yapılacak bir iş, Olivier'ye bir sanat yazısı ve kurlar, Christophe'a da müzik dersi. Hiçbir zaman uzun süre kalmazdı. Kendi düşüncesini benimsetmek istiyormuş gibi görünmemeye çalışırdı. Belki de Christophe'un canının sıkıldığını gördüğü içindi bu: çünkü, Kartaca tanrısını andıran kara sakallı adam kapıda görünür görünmez yüzünü buruşturuyordu Christophe. Ona Moloch (1) diyordu. Ne var ki, bir an sonra bu adamın büyük iyiliği karşısında yüreği minnetle dolardı.

Yahudiler arasında iyi insan az değildir. Bütün erdemler arasında, uygulamasalar bile, en çok önem verdikleri iyiliktir. Aslında, bu erdem birçoklarında olumsuz ve taraf tutmaz bir şekil gösterir: bağışlayıcılık, ilgisizlik, kötülük yapmaktan çekinme, alayla karışık bir hoşgörü. Bu erdem Mooch'da çok canlıydı. Her an biri veya bir şey uğruna fedakârlıkta bulunmaya hazır gibiydi. Kendi dininden olan yoksullara, Fransa'ya sığınmış Ruslara, hangi milletten olursa olsun zulümden kaçıp gelenlere, mutsuz sanatçılara, yüce dâvalar uğruna her zaman fedakârlıkta bulunurdu. Kesesinin ağzı her zaman açıktı. Ne kadar az şey olsa da içinde, yine de bir şeyler bulurdu yardım için. Kendi kesesi boşalınca da başkalarının kesesine başvururdu.

---

(1) Ammonit'lerin tanrısı. Adına çocuklar kurban edilirdi. (Çev.)

Mooch'a hem yakınlık duyan, hem de ondan sıkılan Christophe, günün birinde saygısız bir çocuk gibi şöyle demişti onun ki elini tutarak:

— Ne mutsuzluk! Ne mutsuzluk ki, Yahudisiniz!

Olivier bunu duyunca kıpkırmızı kesilerek yerinden sıçradı, sanki kendisi söz konusuymuş gibi. Çok üzülmüştü, arkadaşının adamda açtığı yarayı sarmaya çalıştı.

Mooch gülümsedi, hüzünle karışık müstehzi bir dille, sâkin sâkin:

— İnsan olmak daha büyük bir mutsuzluk, dedi.

Christophe bu sözü bir şaka gibi düşündü. Ama bu sözde gizli olan karamsarlık sandığından da derindi. Olivier o ince duyarlığıyla bunu sezdi. Mooch'un görünüşü altında bambaşka, dahası onun karşıtı bir kişilik vardı. Dış görünüşü, gerçek yapısına karşı verdiği uzun bir savaşın ürünüydü. Sâde gibi görünen bu adamın geniş kapsamlı bir ruhu vardı. Kendini bıraktığı zaman basit şeyleri karmaşıklaştırmak ister, en gerçek duygularına yapmacıklı bir alay karakteri verirdi. Alçakgönüllü ve kimi zaman çok ezik görünen bu adam aslında çok gururluydu; bunu kendi de biliyor ve bunun için kendini çok sertçe cezalandırıyordu. Güleryüzlü iyimserliğinin durup dinlenmek bilmeyen çalışmasının başkalarına iyilik etmek için durmadan uğraşıp didinmesinin ardında derin bir boşluk, öldürücü bir umutsuzluk gizliydi, bunu görmekten de çok korkuyordu. Mooch birçok şeye birden inanıyordu: insanlığın ilerleyişine, arınmış Yahudi ruhunun geleceğine, Fransa'nın yeni düşüncenin neferi olan Fransa'nın, alınyazısına —(bu üç dâvayı seve seve aynılaştırıyordu).— Hiç de kanıcı tabiatta olmayan Olivier, Christophe'a:

— Aslında hiçbir şeye inandığı yok onun, diyordu.

Mooch, bütün o sağduyusu ve alaycı sükûnetiyle içindeki hiçliği görmek istemeyen bir sinir hastasıydı. Zaman zaman hiçlik krizlerine tutuluyordu. Gece yarısı korkudan inleyerek uyanıyordu. Her yerde bir şeyler yapmasına imkân sağlıyacak destekler arıyor ve bunlara, can kurtaran simidi gibi, sarılıyordu.

İnsan böyle çok eski bir soydan gelme imtiyazının bedelini pahalı öder. Geçmişin yükü, geçirilen sınanmalar, bıkıp usandıran tecrübeler, kırılmış sevgiler,— yüzlerce yıllık bir şarap küpü ki, dibinde acı bir can sıkıntısı tortusu birikmiştir... Can sıkıntısı, sami ırkın engin can sıkıntısı,— bizim aryen cansıkıntımızla hiçbir ilgisi yoktur bunun: bizimki de çok acı çektirir, ama hiç olmazsa belli nedenleri vardır ve bu nedenlerle birlikte geçip gider: çünkü, çoğu zaman bizde bu can sıkıntısı arzu ettiğimiz şeye sahip olamadığımız içindir. Oysa, kimi Yahudilerde hayat kaynağının ta kendisi öldürücü bir zehirle kurumuştur. Hiçbir istek, hiçbir şeye hiçbir ilgi kalmamıştır: ne hırs, ne sevgi, ne zevk. Tek bir şey kalmıştır, bâkir değil ama aşırı derecede hassas bir şey, bu Doğu'daki köklerinden kopmuş insanlarda; yüzyıllardan beri güçlerini harcamaktan bitkin düşmüş, mutlak huzur peşinde koşan, ama buna bir türlü erişemiyen bu insanlarda: her çeşit hazzı peşinen önleyen, her türlü eylem arzusunu kıran düşünce gücü, sonsuz tahlil gücü. En enerjik olanları kendilerine bir rol yakıştırır, kendi işlerine yarayacak şekilde hareket edeceklerine bu rolü oynarlar. Şaşılacak şeydir, aralarından akıllı ve ağırbaşlı olan birçoklarında bu gerçek hayata ilgisizlik, itiraf etmedikleri bir aktörlük isteği yaratır. Hayat bir oyundur onlar için. Yaşamanın tek yolu budur.

Mooch da kendi tarzında bir aktördü. Kendini oyalamak için çabalayıp duruyordu. Ama, başkaları kendi çıkarları için böyle yaparken, o, başkalarını mutlu etmek için yapıyordu bunu. Christophe'a bağlılığı hem duygulandırıcı hem de yorucuydu. Christophe bunun için adamı tersliyor, hemen ardından da pişman oluyordu. Mooch hiç kızmazdı Christophe'a. Hiçbir şey onu usandırmıyordu. Böyle oluşu Christophe'u çok sevdiğinden değildi. O, birine bağlanmayı seviyordu, bağlı olduğu insanlardan çok. Onlara iyilik yapmak, yaşamak için bir bahaneydi.

Davud'u ve Christophe'un başka kompozisyonlarını yayınlamaya Hecht'i razı edebilmek için çok uğraştı. Hecht, Christophe'a değer veriyordu, ama onu tanıtmak

için elini çabuk tutmayı gerekli bulmuyordu. Mooch'un, eseri başka bir yayınevinde kendi hesabına bastırtmak üzere olduğunu görünce, bu onuruna dokunduğu için, kendisi yayınlamayı kabul etti. Mooch, Olivier'nin hasta olduğu ve parasız kaldığı güç bir durumda, şu iki arkadaşın apartmanında oturan zengin arkeolog Félix Weil'e başvurmayı düşündü. Mooch ve Weil tanışıyorlardı. Ama pek sevmezlerdi birbirlerini. Çok farklıydılar: Mooch, içi içine sığmayan, mistik, devrimci, «halkça» davranışları olan bir nisandı. Onun bu haliyle eğlenen Weil ise, soğukkanlı, alaycı, kibar davranışlı ve tutucuydu. Yalnız ortaklaşa bir yanları vardı: ikisi de çalışmaya, bir şeyler yapmaya karşı derin bir ilgisizlik içindeydiler. Onları ayakta tutan inatçı ve makinemsi canlılıklarıydı. Ama, ikisi de bunu bilmekten hoşlanmıyordu. İkisi de oynadıkları role önem veriyorlardı, bu da onları birbirlerine yaklaştıracak bir şey değildi. Weil, Mooch'u oldukça soğuk karşıladı. Mooch onu, Olivier ile Christophe'un sanat çalışmalarıyla ilgilendirmek isteyince alaycı bir şüphe ile karşılaştı. Onun böyle ham hayaller peşinde koşması Yahudi çevrelerini eğlendiriyordu; ona, borç peşinde koşan tehlikeli bir adam gözüyle bakılıyordu. Mooch, her zaman olduğu gibi bu sefer de hiç gerilemedi. Christophe'la Olivier'nin dostu olduklarını söyleyerek diretti ve Weil'in ilgisini uyandırdı. Bunu anlayınca da isteğini sürdürdü.

Weil'in bam teline dokunmuştu. Herkesten ayrı yaşayan, hiç dostu olmayan bu yaşlı adam, dostluğa çok önem veriyordu. Hayatının en büyük duygusu, kendisini yarı yolda bırakmış olan birinin dostluğuydu. Bu onun iç dünyasının hazinesiydi. Bunu düşündüğü zaman kendisini daha iyi hissederdi. Bu insanın adına vakıflar kurmuştu, kitaplar armağan etmişti. Mooch kendisine, Olivier ile Christophe'un ne büyük bir sevgiyle birbirlerine bağlı olduklarını anlatırken heyecanlandı. Onun kendi hikâyesiyle, onlarınki arasında benzerlik vardı. Yitirdiği dost onun için bir çeşit ağabey, bir gençlik yoldaşı, yüceltti bir klavuzdu. Bu dost, parlak zekâlı ve yüreği ateş-

li duygularla dolu bir Yahudi gençiydi. Kendilerinin içinde yaşadıkları katı çevre acı veriyordu ona. O da soyunu ve soyunun eliyle dünyayı kalkındırmak isteyenlerden biriydi. Kendilerini yiyip bitiriyorlar ve bir çıra alevi gibi her yeri aydınlatırken sönüp gidiyorlardı. Onun alevi, genç Weil'in uyuşukluğunu gidermişti. O yaşadıkça Weil, bir inanç hâlesi içinde yürümüştü: bilime inanç, düşüncenin gücüne inanç, mutlu geleceğe inanç. İşte bu peygamber ruh, çevresine böyle inanç yayıyordu. Dostu kendisini yalnız bıraktıktan sonra Weil, zayıf ruhlu ve alaycı bir insan olarak, bu idealizmin doruğundan, Eski Ahid'in Vâiz kitabının uçurumuna yuvarlandı; zaten her Yahudi kafası içinde onu taşır ve onu içmeğe daima hazırdır. Ama, hiçbir zaman o dost ile, ışık içinde geçirdiği günleri unutmamıştı: bu ışığın artık nerdeyse silinen aydınlığını kıskançlıkla saklıyordu içinde. Kimseye hiç söz etmemişti ondan, sevdiği karısına bile. Kutsal bir sırdı bu. Maddi ve katı yürekli sanılan bu yaşlı adam, ömrünün sonuna yaklaşırken, bir eski Hint brahmanının şu sözlerini tekrarlıyordu içinden:

«Dünyanın zehirli ağacı, hayat çeşmesinin suyundan daha tatlı iki meyva verir: şiir ve dostluk.

Artık Christophe ve Olivier ile ilgilenmeye başlamıştı Weil. Onların ne kadar gururlu olduklarını bildiği için, belli etmeden, Mooch'un aracılığıyla, Olivier'nin yeni yayınlanmış olan şiir kitabından bir tane edindi. İki arkadaş herhangi bir girişimde bulunmadıkları halde ve Weil'in tasarılarından hiçbir haberleri yokken Olivier'nin kitabına bir Akademi ödülü verilmesini sağladı. O sıkıntılı günlerde pek makbule geçti bu ödül.

Christophe, bu umulmadık yardımın, hakkında kötü şeyler düşünmek eğiliminde olduğu bir adamdan geldiğini öğrenince ne diyeceğini, ne düşüneceğini şaşırdı; ve Weil'in misafirden hoşlanmamasına aldırış etmeyerek, teşekkür etmek üzere evine gitti. İyi niyeti karşılık görmedi. Genç Christophe'un coşkunluğu karşısında yaşlı adamın alaycılığı tutmuştu gene. Pek anlaşamadılar.

Christophe içinde duyduğu minnet ve öfke ile, oturduğu tavan arasına çıktığı zaman Mooch'u orada buldu. Olivier'ye yeni bir hizmette bulunmak üzere gelmişti, bir de dergi getirmekti. Dergide, Christophe'un müziği üzerine Lucien Levy-Coeur'ün hoşa gitmeyecek bir yazısı vardı. Bu yazı açıkça bir eleştiri olacak yerde, aşağılayıcı bir destekleme havasındaydı. İnce ve keskin bir alayla yazılmış olan bu yazıda Christophe, tiksindiği üçüncü ya da dördüncü derecedeki müzisyenlerle bir hizaya konuluyordu.

Mooch gittikten sonra Olivier'ye:

— Görüyorsun ya başımız dertte bu Yahudilerle, dedi. Ah! Meğer Yahudi olacakmışız! Sanki onları çeken bir şeyler var bizde. Dost ya da düşman olarak her yerde karşımıza çıkıyorlar.

— Başkalarından daha akıllı oldukları için, diye cevap verdi Olivier. Bizde hür bir insan yalnız Yahudilerle konuşabilir, yeniliklerden, canlı şeylerden söz edebilir. Ötekiler geçmişte ölmüş şeylere takılıp kalmışlardır. Ne yazık ki, böyle bir geçmişi yok Yahudilerin, hiç olmazsa bizimkiyle aynı değil. Onlarla yalnız bu günden, ama bizimkilerle dünden söz edebiliriz. Yahudilerin her alandaki faaliyetlerine bak: ticaret, sanayi, öğretim, bilim, hayır işleri, sanat eserleri...

Christophe:

— Sanattan söz etmeyelim, dedi.

— Onların yaptığını her zaman beğendiğimi söylemek istemiyorum: çoğu kere çirkin şeyler bunlar. Ama, hiç olmazsa yaşıyorlar ve yaşayanları anlıyorlar. Onlarsız yapamayız.

Christophe alaylı bir sesle:

— Abartıyorsun gibi geliyor bana, dedi. Onlarsız yapabilirim ben.

— Yaşayabilirsin belki. Hayatını ve eserini kimse bilmedikten sonra neye yarar bu. Onlar olmasa belki de böyle olacak? Bizim dinimizden olanlar mı yardımımıza gelecek? Katoliklik, kendinden olanlar arasındaki en iyi insanların yok olmasına göz yumar, onları savunmak için

canlarını verenler Katolikliğin kurallarından ayrılmak, Papalığın boyunduruğundan kurtulmak cesaretini gösterirlerse, kendisine katolik diyen sürü onlara ilgisiz kalmakla yetinmez, düşman olur. Onları sessizliğe gömer, ortaklaşa düşmanın saldırılarına bırakır. Serbest düşünceli bir insan ne kadar büyük olursa olsun, —eğer kalben hıristiyan olduğu kadar, itaatkâr bir hıristiyan da değilse— dinî inancın isterse en hâlis, gerçekten en tanrısal yanını temsil etsin, artık katoliklerin umurunda bile değildir. Kendi başına düşünmekten âciz olan sürüden, kör ve sağır cemaatten değildir o. Onu kendi dışlarına atarlar, tek başına acı çekmesini, inançları uğrunda öldüğü kardeşlerini yardıma çağıra çağıra, düşman tarafından parçalanmasını zevkle seyrederler. Bugünkü katolikte öldürücü bir atalet gücü var. Kendisini uyandırmak, canlandırmak isteyenlerden çok, düşmanlarını bağışlar... Ne olurdu biz soydan katoliklerin, serbest düşüncelilerin hali, söyler misin Christophe'cuğum, eğer bir avuç protestan ve Yahudi olmasa? Yahudiler bugün Avrupada iyilik ve kötülük diye ne varsa onun en canlı etkenidirler. Düşünce akımlarını rastgele iletirler her yere. En berbat düşmanların ve en yakın dostların Yahudi değil mi?

— Doğru, dedi Christophe, bana cesaret verdi onlar, desteklediler, mücadelemde güçlendirici sözler söylediler, beni anladıklarını gösterdiler. Şüphesiz, pek azı bana bağlı kaldı bu dostların. Dostlukları bile saman aleviydi. Ne önemi var fakat! Gecenin karanlığında büyük şeydi benim için bu geçici aydınlık. Haklısın nankörlük etmiyelim.

— Özellikle akılsızlık etmeyelim, dedi Olivier. Zaten hasta olan uygarlığımızın en canlı dallarından birkaçını kopartarak onu büsbütün sakatlamıyalım. Yahudilerin Avrupadan kovulması gibi bir felâket olursa, tam bir iflâsa sürüklenme tehlikesiyle karşılaşacak kadar akıl ve eylem yönünden yoksullaşırız. Özellikle bizde, Fransa'nın bugünkü hayat durumunda Yahudilerin kovulması, ulus için protestanların XVII. yüzyılda kovulmasından çok daha öldürücü bir kan kaybı olur. Gerçi, günümüzde gerçek de-

ğerleriyle nispeti olmayan bir mevkie sahip bulunuyorlar. Bugünkü ahlâkî ve siyasî anarşinin artmasında katkıları az değil, onu kötüye kullanmaktalar. Tabiî bir zevkle yapıyorlar bunu, kendilerini bu ortamda iyi hissediyorlar da ondan. Şu, çok olgun bir adam olan Mooch gibi en iyilerinin düştükleri yanılgı, Yahudilerin hayalleriyle Fransa'nın sorunlarını aynılaştırmış olmalarıdır. Ama, Fransa'yı kendi tasavvurlarına uygun olarak kurmak istemelerinden ötürü onlara kızmamalıyız: Fransa'yı sevdikleri için böyle düşünüyorlar. Eğer bu sevgileri bizim için korkunç bir şeyse, yapacağımız şey kendimizi savunmak ve onları kendi mevkilerine oturtmaktır. Bu da ikinci derecede bir yerdir bizde. Irklarının bizim ırkımızdan aşağı olduğunu düşündüğüm için söylemiyorum bunu: —(bu ırk üstünlüğü sorunları budalaca ve çirkin şeylerdir.)— Ama, ırkımız içinde henüz erimemiş yabancı bir ırkın bize en uygun gelen şeyi bildiğini ileri sürmesi kabul edilemez. Bu insanlar Fransa'da yaşıyorlar: bundan çok memnunum, ama onu bir Yahudi vatanı yapmak hevesine kapılmasınlar! Yahudileri lâyık oldukları yere oturtabilen akıllı ve güçlü bir hükûmet onlardan Fransa'nın büyüklüğü yolunda en iyi araç olarak yararlanabilir ve de bize olduğu kadar onlara da hizmet etmiş olur. Bu aşırı sinirli, yerinde duramıyan, kararsız insanların, onları frenliyecek bir kanuna ve mat edecek güçlü, ama âdil bir efendiye ihtiyaçları vardır. Yahudiler kadın gibidirler: geme alındıkları sürece pek iyidirler, ama şuna buna hükmetmeleri tiksinti uyandırır; onlara boyun eğenler de çok gülünç olur.

•

Birbirlerini sevmelerine ve birinin ötekinin ruhundakileri sezmesine rağmen, aralarında Christophe'un da Olivier'nin de anlayamadığı, ikisini de tedirgin eden bir şeyler vardı. Dostluklarının ilk zamanlarında, herbiri kendisinde sırf ötekininkine benzeyen yanların kalmasına dikkat ediyordu; süregelen ayrılıkların farkına varmıyorlar-

dı. Ama, yavaş yavaş ikisinin de ırklarından gelen kişilikleri su yüzüne çıkmaya başladı. Aralarında ufak tefek sürtüşmeler oluyor, sevgileri de bunlardan sakınmalarına yardım etmiyordu.

Anlaşmazlıklara düşüyorlardı. Olivier'nin ruhu bir inanç, hürriyet, ihtiras, istihza ve her şeyden kuşku duyma eğiliminden oluşan bir karışımdı. Christophe bunun formülünü kavrayamıyordu. Öte yandan Olivier, Christophe'daki psikoloji eksikliğinden tedirgin oluyordu. O eski soydan gelme aydın aristokratlığıyla arkadaşının beceriksizliğine, güçlü ama hantal ve yekpare düşüncesine, tahlil etmesini bilmeyen, başkalarını ve kendini aldatan düşünce yapısına gülüyordu. Christophe'un duygululuğu, gürültülü coşkunluğu, çabucak heyecanlanması Olivier'ye kimi zaman sıkıcı ve biraz da gülünç geliyordu. Christophe'un kuvveti her şeyin üstünde görme eğilimini, yumruğun ahlâkî değerine —**Faustrecht**— olan Almanlara vergi o inancını da Olivier Fransızlığından gelme bir çok sebeplerle benimseyemiyordu.

Olivier'nin alayları da Christophe'u çileden çıkarıyordu. Arkadaşının her şeyi inceden inceye düşünmek, tahlil etmek merakı ona aydınlara mahsus ahlâkdışı bir eğilim gibi görünüyordu. Olivier gibi ahlâk temizliğine büyük değer veren ve bu anlayışı zekâsının genişliğinden kaynaklanan bir insanın bu tutumu ona göre şaşılacak bir şeydi: çünkü, her türlü inkârdan nefret ediyor ve karşıt düşünceler karşısında zevk duyuyordu. Olivier, olayları âdeta tarihî, panoramik açıdan görüyordu; her şeyi anlamak için öyle büyük bir ihtiyaç duyuyordu ki, hem olumluyu, hem olumsuzu birarada görüyordu. Karşısında, aksi tezin savunulmasına göre, ya birini, ya ötekini savunuyor, sonra da kendi çelişkileri içinde yolunu şaşırıyordu. Daha kötüsü Christophe'u şaşırtıyordu. Bununla birlikte, bu, onda her şeyin tersini söyleme, ya da paradoks yapma arzusunun bir ifadesi değildi; bu, onda mutlak bir adalet ve sağduyu gereği idi: her türlü taraf tutma budalalığı yadırgatıyordu Olivier'yi, buna karşı çıkma gereğini duyu-

yordu. Christophe'un davranışları ve ahlâksız insanları basit bir tarzda, gerçeği büyülterek yargılaması tedirgin ediyordu onu; o da ahlâk temizliğine önem verirdi, ama arkadaşıyla aynı eğilip bükülmez çelikten değildi dış etkilere açıktı. Christophe'un abartmalarına karşı çıkarken kendi de ters yönde abartmalara sürükleniyordu. Bu da her gün, dostlarına karşı, düşmanlarının dâvasını savunmasına sebep oluyordu. Christophe. kızıyordu buna. Olivier'nin hoşgörürlüğünü ve her şey üzerinde kılı kırk yararcasına düşünmesini eleştiriyordu. Olivier gülümsüyordu buna: bu hoşgörünün hayalperestlikten ne kadar uzak olduğunu biliyordu; Christophe'un kendisinden daha çok şeye inandığını ve bunları daha iyi benimsediğini biliyordu! Ama, Christophe sağa sola bakmadan bir yaban domuzu gibi saldırıyordu; özellikle Parisli'vâri «iyiliğe» çok içerlemekteydi.

— Parislilerin, edepsizleri «bağışlarken» gururla ileri sürdükleri en büyük delil onların mutsuz olduklarını, ya da sorumlulukları bulunmadığını söylemeleridir, diyordu... Ne var ki, her şeyden önce, kötülük yapanlar mutsuz değillerdir. Bu, câri ahlâkın, budalaca melodramın, Scribe (1)'in ve Capus (2)'nün eserlerinde büyük bir saflıkla sergilenen fikridir. (Scribe ve Capus, işte bunlar Paris'li iki büyük adamınız, sizin zevkten başka bir şey düşünmeyen, iki yüzlü, çocuksu ve bayağılıklarını görmeğe cesareti olmayan burjuva toplumunuzun iki sanatçısı)... Kötü bir adam pekâlâ mutlu bir adam olabilir. Böyle olmak için elinde pek çok imkân da vardır. Onun sorumlu olamıyacağı görüşü ise bir başka budalalıktır. Tabiatın iyiyle de, kötüyle de ilgisi olmadığını, bundan ötürü de kötü olduğunu ve bir adamın hem bir suçlu, hem de sapasağlam bir insan olabileceğini kabul etmek cesaretini gösterin. Erdem tabiattan gelme bir şey değildir. İnsanın eseridir. Savunmak da ona düşer. İnsan toplumunu yaratan ötekilerden daha büyük

(1) Fransız tiyatro yazarı, (1791-1861) (Çev.).
(2) Fransız tiyatro yazarı, (1858-1922) (Çev.).

ve daha güçlü bir avuç kişidir. Kahramanca eserlerinin köpek yürekli ayaktakımınca parçalanmasına göz yummamak onların görevidir.

Aslında, bu konuda Olivier de pek farklı düşünmüyordu. Ne var ki, gizli bir denge içgüdüsüyle, böyle savaş çağrıları duyduğu zaman kendini buna karşı buluyordu.

— Kendini yorma dostum, diyordu Christophe'a. Bırak dünya varsın ölsün. Décaméron (1)'daki kafadarlar gibi, kara veba Floransa'yı silip süpürürken, çevresi güllerle bezenmiş servili tepedeki güzel kokulu bahçenin havasını içimize dolduralım.

Günlerce, gizli çarklarını bulabilmek için, bilimi, düşünceyi, sanatı söküp parçalara ayırmakla eğleniyordu. Böylece, öyle bir pironculuğa varıyordu ki, buna göre her şey zihnin bir uydurmasından, temelsiz bir yapıdan başka bir şey değildi. Bu yapı, zihin için gerekli olan geometri şekilleri gibi bir şeydi. Bu düşünceler Christophe'u çileden çıkarıyordu:

— Makine pekâlâ işliyordu işte, ne diye sökmeli onu? Kırarsın yoksa. E, bak epey ilerlemişsin doğrusu! Neyi kanıtlamak istiyorsun? Hiç'in hiç olduğunu mu? Bak hele! Bunu biliyordum ben. Oysa ben hiçlik bizi her yanımızdan sardığı için savaşa girdim. Hiç, yok değil mi? Ama, ben varım! Hareket etmek, bir şey yapmak için sebep yok mu? Ben hareket ediyorum. Ölümü sevenler varsa ve eğer istiyorlarsa varsın ölsünler! Ben yaşıyorum, yaşamak istiyorum. Hayatım terazinin bir kefesinde, öteki kefede de düşünce... Canı cehenneme düşüncenin!..

Konuştukça öfkesi artıyor, köpürdükçe köpürüyordu. Böylece tartışırken birbirlerini kırıcı şeyler söylüyorlardı. Ama, daha söyler söylemez pişman oluyorlardı söylediklerine. Christophe sözünü geri almak istiyordu, ama olan oluyordu bir kere. Olivier çok hassastı, derisi çabucak sıyrılabiliyordu, özellikle sevdiği insanın ağzından çıkan böy-

(1) İtalyan yazarı Boccacio'nun hikâyeleri. (1350-1355). Floransa'da veba salgını varken yedi genç kadınla üç erkek bir köşke kapanır, birbirlerine hikâye anlatarak hoşça vakit geçirirler. (Çev.)

le bir söz yaralıyordu onu. Gururundan, bir şey söylemiyor, içine kapanıyordu. Dostunda birden beliren —bütün büyük sanatçılarda olduğu gibi— bu şuursuz bencillik parıltılarını farketmiyor değildi. Bazı saatler, hayatının Christophe'un nazarında güzel bir müzik parçası kadar değeri olmadığını hissediyordu: —(Christophe hiç katlanmıyordu bunu ondan gizlemek zahmetine!)— Olivier bunu anlıyor, Christophe'u haklı buluyor, ama üzülüyordu.

Bundan başka, Christophe'un yaradılışında daha bir sürü karışık taraflar vardı ki, Olivier bunları bilmiyor ve bu yüzden endişeye kapılıyordu. Birden patlak veren acayip, korkunç, mizaç tezahürleriydi bunlar. Bazı günler hiç konuşmak istemiyordu; ya da şeytanî muzırlık nöbetlerine kapılıyor, kalp kırmak istiyordu. Yahut da, ortalıktan kayboluyordu: gün boyunca, gecenin bir vaktine kadar görünmez oluyordu. Bir seferinde üst üste iki gün eve gelmedi. Ne yaptığını Tanrı bilirdi! Kendisi de pek bilmiyordu bunu... Aslında, bu hayata, bu daracık eve, bir tavuk kümesine tıkılır gibi tıkılan güçlü bünyesi, zaman zaman patlama noktasına geliyordu. Dostunun sâkinliği onu kurdurtuyordu: ona kötülük etmek isteği doğuyordu içinde. Kaçıp kurtulması, yorgunluktan bitap düşmesi gerekiyordu. Bir mâcera yakalamak hevesiyle Paris sokaklarını ve banliyösünü arşınlayıp duruyor; ve aradığını buluyordu da bazen. Fazla biriken enerjisini tehlikeli bir işte harcamasını mümkün kılacak aksi bir tesadüf onu pişman etmiyordu... Olivier, bozuk sağlığı ve güçsüz bedeniyle zorluk çekiyordu bunu anlamakta. Christophe da, ondan daha çok anlamıyordu bu işi. Yorucu bir rüyadan kurtulur gibi şaşkınlığı geçince biraz utanç duyuyor, yaptığı ve yapabileceği şeyler için kaygılanıyordu. Ama, delilik sağanağı geçince, kendisini her türlü lekeden ve gölgeden arınmış, berrak, sâkin ve herşeye hâkim bir göğün altında hissediyordu. Olivier'ye her zamankinden daha dostça davranıyor, onu üzdüğü için kendini yiyip bitiriyordu. Bu küskünlüklerinin neden ileri geldiğini de anlamıyordu artık. Suç hep kendisinde değildi, ama yine de kendini suçlu buluyordu.

Haklı çıkmak için böylesine kendini kapıp koyuverdiği için kendini eleştiriyordu: bir dostla konuşurken aldanmış görünmenin, ona karşı haklı çıkmaktan daha iyi olduğunu düşünüyordu.

Anlaşmazlıkları özellikle akşamları ikisi için de çok üzücü oluyordu. Böyle bütün bir geceyi küskünlükle geçirmek çok sarsıcı oluyordu ikisi için de. Christophe, yatağından kalkıp, bir kâğıda birkaç kelime yazarak Olivier'nin kapısının altından içeri kaydırıyor, ertesi sabah uyanınca ondan özür diliyordu. Dahası, geceleyin, arkadaşının kapısını vuruyordu ertesi günü beklemeden, Olivier'nin de gözüne uyku girmiyordu. Christophe'un kendisini sevdiğini, kırmak istemeyeceğini biliyordu. Ama, bunu, onun ağzından işitmek istiyordu. Christophe da böyle yapınca her şey silinip gidiyordu. Ne tatlı bir huzurdu bu! Artık rahat rahat uyuyabilirlerdi.

— Ah, diye içini çekiyordu Olivier, anlaşmak ne güç şey!

— İşte bunun için de her zaman anlaşmak neden gereksin? Vazgeçiyorum bundan. Birbirini sevmek yeter.

Sonradan tamir etmek için kaygılı bir şefkatle uğraşıp durdukları bu ufak tefek kırgınlıklar, onları daha çok yaklaştırıyordu birbirlerine. Böyle bozuştukları zamanlarda Antoinette görünüyordu Olivier'nin gözlerinin içinde. İki arkadaş birbirlerine kadınca bir ilgi gösteriyorlardı. Christophe, Olivier'nin doğum gününü hiç kaçırmaz ona bir kitap armağan eder, çiçek ve pasta getirirdi. Tanrı bilir nasıl yapardı bunu! —(çünkü çoğu kez paraları yoktu).— Olivier geceleri Christophe'un yazdığı parçaların kopyesini yapmak için gözlerini yoruyordu.

Dostlar arasındaki anlaşmazlıklar, üçüncü bir kişi araya girmediği sürece pek vahim değildir. Ama, bu da olmaktan geri kalmaz; çünkü, bu dünyada pek çok kimse başkalarının işlerine burnunu sokup bunları karıştırmağa meraklıdır.

Olivier, Christophe'un bir süre önce evlerine gidip geldiği Stevens'leri tanıyordu ve Colette'in çekiciliğine tutulmuştu. Christophe'un Olivier'yi o vakte kadar bu eski dostunun küçük çevresinde görmemiş olmasının sebebi, arkadaşının, ablasının ölümüne yas tutarak kendi içine kapanması, kimseyle görüşmemesiydi. Öte yandan Colette de onu görmek için hiçbir çaba harcamıyordu. Olivier'yi seviyordu, ama mutsuz insanları sevmiyordu, kendisi çok duygulu olduğu için acı çeken insanları görmeye dayanamadığını söylüyordu içinden, Olivier'nin yasının geçmesini bekliyordu. Artık iyileştiğini ve bulaşma tehlikesi kalmadığını öğrenince ona haber göndermeyi göze aldı. Olivier buluşmak için yalvarmasını beklemedi, hem yabani, hem de kibardı, kolayca vurulabilirdi bir kadına: Colette'e de tutkundu. Christophe'a O'na gitmek niyetinde olduğunu söyleyince, arkadaşının hürriyetine çok saygılı olan Christophe, kınayıcı bir şey söylemeyerek sadece omuz silkip alaylı bir sesle:

— Git bakalım yavrum, bu senin hoşuna gidecekse, dedi.

Ama, peşinden gitmedi. Bu koketlerle bir daha ilişki kurmamaya kararlıydı. Kadın düşmanı olduğundan değil: daha başka nedenleri vardı bunun. Çalışan genç kadınlara, işçi, memur, sabahları biraz geç kalarak atelyelerine, bürolarına koşuşan o genç kızlara derin bir yakınlık duyuyordu içinde. Kadının ancak ekmeğini ve bağımsızlığını kazanmak için çalıştığı zaman değeri vardı onun gözünde. Ona göre, kadın bütün güzelliğini, canlılığını, duygularının uyanışını, hayatının ve iradesinin tamlığını ancak böyle kazanabilirdi. Aylak ve keyif sürmekten başka bir şey düşünmeyen kadınlardan nefret ediyordu: böyle kadınlar, onun gözünde doymuş, geviş getiren, sağlıksız rüyalara dalan can sıkıntılı hayvanlardı. Olivier ise, kadınların **far niente**'sine, taze çiçek gibi, yalnız güzel olmak ve çevresine güzel kokular yaymak için yaşamalarına

bayılırdı. O, daha çok artistti, Christophe daha çok insan. Christophe, Colette'in aksine, dünyadaki acılardan daha çok pay alan kadınları severdi. Böylece, kardeşçe bir bağ bulunduğunu hissediyordu onlarla kendisi arasında.

Colette, özellikle, Christophe'la dostluklarını öğrendikten sonra, Olivier'yi daha çok görmek istiyordu: çünkü, bu dostluğun ayrıntılarını merak ediyordu. Unutmuş gibi görünerek kendisine karşı ilgisizce davranmasından ötürü Christophe'a biraz hınç duyuyor; ama, öç almak isteğine kapılmaksızın —(değmezdi),— ona bir oyun oynayıp keyiflenmek istiyordu: kendisine ilgi gösterilsin diye ısıran dişi kedi oyunu. İnsanın damarına girmeyi çok iyi başardığı için Olivier'yi söyletmekte gecikmedi. Genç adam herkesten uzak olduğu zaman çok keskin gözlü ve kimsenin aldatamıyacağı bir insandı, ama iki güzel göz karşısında da kimse onun kadar saf ve inangaç olamazdı. Christophe'la dostluklarına Colette öyle candan bir ilgi göstermişti ki, Olivier, Christophe'la dostluklarının hikâyesini, dostça anlaşmazlıklarına varıncaya dek ve bunda suçun kendisinde olduğunu da ekliyerek, anlattı; şimdi uzakta kaldıkları için bütün bunları eğlenceli buluyor ve kabahatin kendisinde olduğunu itiraf ediyordu. Christophe'un sanat konusundaki bazı tasarılarını, onun Fransa ve Fransız kadınları üzerindeki —pek de hoş olmıyan— düşüncelerini de söylemekten geri kalmadı. Tek başına ele alınınca pek önemli olmayan bütün bu şeyleri Colette, hikâyeyi daha da çekici yapmak için, Christophe'a duyduğu hınçla, kendine göre düzenliyerek yaymakta gecikmedi. Bunu ilk açtığı kişi de, elbette ki, o kendinden hiç ayrılmıyan ve de sır tutması için hiçbir sebep bulunmayan Lucien Lévy-Coeur oldu. Bu yüzden, dedikodu daha da allanıp pullanarak kulaktan kulağa yayılıp gitti. Bu anlatılan şeyler, Christophe'un kurbanı sayılan Olivier'yi hem gülünç, hem de acınacak bir tip olarak tanıtıyordu. Hikâyenin iki kahramanı çok tanınmadıklarından, o kimse için ilginç olmaz sanılırdı, ama bir Paris'li her zaman kendisiyle ilişkisi olmayan şeyle ilgilenir. Öyle ki, Christophe'un kendisi de

bu sırları bir gün Bn. Roussin'in ağzından öğrendi. Kadın bir konserde ona rastladığında, o zavallı Olivier Jeannin'le gerçekten bozuşup bozuşmadığını sordu. Sonra, çalışmaları hakkında bir şeyler sorarken de, yalnız Olivier ile kendisinin bildiğini sandığı şeylere imada bulundu. Christophe, Bn. Roussin'e bu ayrıntıları kimden öğrendiğini sorunca kadın, Lucien Lévy-Coeur'den, onun da Olivier'den öğrendiğini söyledi.

Christophe yıldırımla vurulmuşa döndü. Öfkeli ve eleştirici düşünceyi sevmeyen bir insan olduğu için, bu duyduklarının doğru olup olmadığını araştırmaya gerek görmedi. Tek bir düşüncesi vardı: Olivier'ye açtığı sırlar Lucien Lévy-Coeur'e aktarılmıştı. Konserde kalmadı, hemen salondan çıktı. Birden bir boşluk içinde buldu kendini, içinden: «Dostum bana ihanet etti...» diyordu.

Olivier, Colette'lerdeydi. Christophe odasının kapısını kilitledi. Olivier'nin, eve gelince, her zamanki gibi kendisiyle konuşmasını engellemek istemişti. Gerçekten de Olivier'nin geldiğini, kapıyı açmaya çalıştığını, fısıltıyla iyi akşamlar dilediğini duydu. Hiç istifini bozmadı. Yatağının üzerine oturmuş, karanlıkta, başını ellerinin arasına almış, durmadan: «Dostum bana ihanet etti!..» diyordu. O gece saatlerce uyumadan oturdu. İşte o zaman Olivier'yi ne kadar sevdiğini anladı, bu ihaneti için ona kızamamıştı; sadece derin bir acı duymuştu. Sevilen insan bize karşı her davranışında haklıdır, sevmemekte bile. Ona kızılamaz, sadece kendisine kızar insan, kendisinden ayrıldığı için, onun sevgisine lâyık olmadığı için. İnsanı kahreden bir acıdır bu.

Ertesi sabah Olivier'yi gördüğü zaman hiçbir şey söylemedi. Sitem etmek hoşuna gitmiyordu. —Olivier, güvenini kötüye kullandığı, sırlarını düşmanın ağzına düşürdüğü için— sitem etmek istemedi. Tek kelime söyleyemedi. Ama, yüzünden okunuyordu içinden geçenler, donuk ve soğuktu, Olivier sezdi bunu, ama bir şey anlayamadı. Çekinerek, Christophe'a, neden kendisine böyle davrandığını sordu. Christophe birden arkasını döndü, cevap vermedi.

Olivier de kırılmıştı, Christophe'un bu tutumu karşısında. Hiç konuşmadı, acısıyla kıvranıp durdu sessizce. Bütün gün birbirlerini görmediler.

Olivier kendisine bin kat daha üzüntü verseydi bile, öç almaya kalkmazdı Christophe; belki ancak kendini savunurdu: kutsaldı Olivier onun için. Ne var ki, nefretini birinin üzerine boşaltmaya ihtiyaç duyuyordu; bu da Olivier olamadığına göre, Lucien Lévy-Coeur, Christophe'un öfkesine hedef oldu; Olivier'nin suçunu ona yükledi Christophe. Kaldı ki, bu adama karşı içinde büyük bir kıskançlık acısı vardı: Colette Stevens'in dostluğunu elinden aldığı gibi, şimdi de dostunun sevgisinden etmek istiyordu onu. Yine o gün, Lévy-Coeur'ün **Fidelio**'nun oynanışı üzerine yazdığı bir yazı eline geçti, bu da Christophe'u büsbütün çileden çıkarttı. Lévy-Coeur bu yazısında Beethoven'den küçümseyici bir dille söz ediyor, kadın kahramanının Montyon (1) ödülüne lâyık olduğunu söyleyerek inceden inceye alay ediyordu. Christophe piyesin gülünç yanlarını ve kimi müzik yanlışlarını herkesten iyi görüyordu. Tanınmış ustalara karşı her vakit aşırı bir saygı göstermiş değildi. Ama, her zaman aynı şekilde düşünmez, hele Fransızların mantığına hiç önem vermezdi. Christophe da sevdiklerinin yanlışlarını bulup ortaya çıkartan, ama başkalarının bunu yapmalarına izin vermeyen kişilerdendi. Kaldı ki, büyük bir sanatçıyı, Christophe'un yaptığı gibi, en sert bir şekilde, ama sanata olan ihtiraslı bir inançla ve hattâ —(denilebilir ki)— onun şanına bütün gönlüyle bağlı kalarak, onda hiçbir şekilde âmiyaneliğe tahammül edemiyerek eleştirmek başka şey, Levy-Coeur'ün yaptığı gibi, dinleyicilerin aşağılıkça zevklerini okşamak ve ayaktakımını güldürmek için ona dil uzatmak başka şeydi. Hem sonra, hükümlerinde ne kadar serbest olursa olsun, Christophe'un üstüne titrediği bir müzik vardı, ona kimse dokunamazdı: müzikten daha yüce bir şeydi bu: iyilik saçan büyük bir ruhun ürünüydü,

(1) Fransız filantropu Jean Baptiste Antoine A. Montyon'un (1733-1820) koyduğu ödüllerden biri. Bu ödüller ahlâkî değeri yüksek edebiyat eserlerine verilirdi. (Çev.)

teselli, kuvvet ve umut kaynağı idi insanlar için. Beethoven'in müziği bu türlü müziklerdendi. Rezilin birinin çıkıp da ona dil uzatması çileden çıkarmıştı Christophe'u. Bu, artık bir sanat sorunu değil, şeref sorunuydu. Hayata değerini veren her şey, kahramanlık, erdem tutkusu söz konusuydu burada. Nasıl sevilen ve yüceltilen bir kadına hakaret edilmesine göz yumulamazsa, o büyük insana ve eserine saldırmalarına da izin verilemezdi: bunu yapanı yerin dibine sokmak, öldürmek gerekirdi. Hele bir de bu hakareti yapan kişi Christophe'un en nefret ettiği adam ise!

O akşam, bir raslantıyla iki adam karşılaştılar.

Olivier ile yalnız kalmamak için Christophe, âdeti olmadığı halde, Roussin'lerdeki bir gece toplantısına gitmişti. Piyano çalmasını istediler. İstemeyerek çaldı. Çaldığı parçaya dalmışken bir ara başını kaldırınca, bir grubun arasında, kendisine alaylı alaylı bakan Lucien Lévy-Coeur'le göz göze geldi. Tam bir mezürün ortasında birden durdu, ayağa kalkarak sırtını piyanoya döndü. Ortalıkta sıkıntılı bir sessizlik oldu. Bayan Roussin, zoraki bir gülümseyişle yanına geldi. Parçanın bitip bitmediğini iyi bilmediği için temkinle:

— Çalmıyor musunuz B. Krafft? diye sordu.

— Bitirdim, diye cevap verdi Christophe kuru bir sesle.

Daha bunu söyler söylemez yaptığının uygunsuz olduğunu anlamıştı. Ama, daha temkinli olacağına bu onu büsbütün aşırılığa itti. Dinleyenlerin alayla kendisine baktıklarına aldırış etmeden, salonun bir köşesine gidip oturdu, buradan Lévy-Coeur'ün hareketlerini görebiliyordu. Yanında yaşlı bir general oturuyordu. Pembe yanaklı, uyuklar gibi görünen soluk mavi gözlü bir adamdı bu. Christophe'a çaldığı parçanın orijinalitesi üzerine övgüde bulunmak gereğini duymuştu. Christophe'un canı sıkılmıştı, ama başını eğerek teşekkür etti, kırık dökük seslerle homurdanıyordu. Ötekisi, o anlamsız ve tatlı gülümsemesiyle konuşmasını sürdürüyordu. Christophe'un bunca say-

falık müzik parçasını nasıl ezbere çalabildiğini anlatmasını istiyordu. Christophe içinden, şuna bir dirsek vurup kanapeden aşağıya yuvarlasam mı, diye düşünüyordu. Lévy-Coeur'ün neler söylediğini duymak istiyordu: üzerine çullanmak için bir bahane kolluyordu. Birkaç dakikadanberi saçmalık yapacağını hissetmekteydi: kimse önüne geçemezdi bunun. Lucien Lévy-Coeur çevresinde toplanan kadınlara büyük sanatçıların amaçlarını ve gizli düşüncelerini anlatıyordu. Bir sessizlik sırasında, Christophe onun edepsizce bir niyetle Wagner'le kral Louis'nin ilişkilerinden söz ettiğini işitti.

Yanındaki masaya bir yumruk indirerek:

— Yeter! diye bağırdı.

Herkes şaşkınlıkla ona doğru döndü. Lucien Lévy-Coeur, yüzü hafifçe sararak:

— Bana mı söylüyorsunuz? diye sordu.

— Evet, sana, köpek! dedi Christophe.

Böyle diyerek bir sıçrayışta ayağa kalktı.

Öfkeyle:

— Demek dünyada yüce olan ne varsa çamur atacaksın sen ha! Şu kapıdan çıkıp defol, yoksa pencereden atarım seni, hergele!

Ona doğru yürüdü. Kadınlar bağırışarak çekildiler. Birden ortalık karıştı. Hemen Christophe'un çevresini aldılar. Lucien Lévy-Coeur, hafifçe kalkmıştı, sonra koltuğuna yerleşti. Yine o önemsemez tavrıyla oradan geçen bir hizmetçiyi çağırarak bir kart verdi, sonra hiçbir şey olmamış gibi konuşmasını sürdürdü. Ama, göz kapakları sinirli sinirli açılıp kapanıyor, kırpıştırdığı gözleriyle yan yan bakarak çevresindeki insanları inceliyordu. Roussin gelip Christophe'un karşısına dikildi, yakasından tutarak kapıya doğru sürükledi. Christophe hem öfkeliydi hem de utanç içindeydi. Başını eğmişti, Roussin'in geniş yenli beyaz gömleğini görüyor, parlak düğmelerini sayıyordu. İri yarı adamın soluğunu duyuyordu yüzünde.

Roussin:

— Ne oluyor size, kuzum! Nasıl yapabiliyorsunuz böyle bir şeyi? Hareketlerinize dikkat etseniz iyi olur! Nere-

de olduğunuzu biliyor musunuz! Deli misiniz yoksa?

— Şeytan çarpsın bir daha evinize ayak basarsam! diyerek Christophe kapıya gitti.

Herkes çekinerek yol verdi. Holde bir hizmetçi, bir tepsi uzattı kendisine. İçinde Lucien Lévy-Coeur'ün kartı vardı. Ne olduğunu anlamadan kartı aldı, yüksek sesle okudu. Sonra öfkeden soluk soluğa ceplerini karıştırdı, yarım düzine kadar çeşitli şey arasından üç dört buruşuk kirli kart çıkarttı:

— Bak hele! Bak hele! diyerek kartları öyle bir şiddetle tepsiye fırlattı ki, biri yere düştü.

Sonra çıkıp gitti.

•

Olivier'nin bu olanlardan haberi yoktu. Christophe Lévy-Coeur'le yapacağı düello için tanık olarak iki kişiyle anlaştı: müzik eleştirmeni Goujart ve Alman doktor Barth. İsviçre'deki bir üniversitede doçent olan bu adamla Christophe bir akşam bir birahanede tanışmıştı, pek de sevmezdi onu, ama memleketi anıyorlardı birlikte. Lucien Lévy-Coeur'ün tanıklarıyla yapılan anlaşmaya göre silâh olarak tabanca seçilmişti. Christophe hiçbir silâhı kullanmasını bilmiyordu. Goujart, kendisiyle beraber bir atış yerine gidip birkaç ders almasının yararlı olacağını söyledi; fakat, Christophe kabul etmedi; ve ertesi gün oluncaya dek kendisini çalışmaya verdi.

Çalışırken dikkati dağılıyordu. Kafasına uykudaymış gibi, bulanık bir düşünce saplanmıştı... «Kötü şey... Evet.... Kötü şey... Yani ne?— Ah... bu yarınki düello... Şaka! Elimi silâha sürmüş değilim hiç... Ama yine de olacak bu... Peki ya sonra?.. Evet, sonra... Parmağını oynatmasıyla bu hayvan herif hayatıma son verebilir... Hadi canım! Evet, yarın, ya da iki gün sonra şu pis kokulu toprağın altına yatmış olabilirim... Eh! Burada, ya da başka yerde! Aman be! Korkuyor muyum yoksa? Ama, bir budalalık yüzünden düşünce, dünyasından olmak, içimde gittikçe büyüyüp geliş-

tiğini hissettiğim dünyadan... Hay kör şeytan! Döğüşenlerin şansına eşitlik getirildiği iddia ediliyor bugünkü çatışmalarda! Güzel eşitlik doğrusu: beş para etmez bir herifin hayatıyle benimki arasında eşitlik! Keşke yumruk ve sopa ile girişseydik ne iyi olurdu değil mi? Pek keyifli bir şey olurdu bu. Ya bu soğukkanlıca birbirini kurşunlamak! O, silâh kullanmasını biliyor, oysa ben ömrümde elime tabanca almış değilim. Hakları var: öğrenmeliyim... Öldürmek, ölmekten daha iyidir. Beni öldürmek mi istiyor o? Ben onu öldüreceğim.»

Sokağa çıktı. Evinden birkaç adım ötede bir atış yeri vardı. Christophe bir silâh istedi ve nasıl kullanılacağını sordu. İlk atışta oranın yöneticisini vuracaktı az kalsın. İki üç kez daha denedi, ama yine beceremedi. Kızmaya başladı: bu daha da kötü oldu. Çevresinde toplanan birkaç delikanlı gülerek onu seyrediyorlardı. Onlara aldırış ettiği yoktu. Diretti, alaylara aldırış etmiyor ve ne olursa olsun başarmak istiyordu. Onun böyle beceriksizce didinip durması karşısında ilgilenenler oldu; seyircilerden biri öğüt verdi. Her zaman derhal parlayan bir adam olduğu halde şimdi söylenenleri bir çocuk uysallığı ile dinliyordu: ellerinin titremesini durdurmak için sinirlerine hâkim olmaya çalışıyordu; bütün vücudu gerilmiş, kaşları çatılmıştı; yanaklarından ter sızıyordu; tek kelime çıkmıyordu ağzından; ama, zaman zaman âni bir öfkeye kapılıyordu; sonra yine atışa koyuluyordu. Orada iki saat kaldı. İki saat sonra hedefi vurmuştu. Hiçbir şey, direnen bir vücudu yenen irade kadar ilgi çekici olamaz. Saygı uyandırmıştı bu seyircilerde. Başlangıçta alay edenlerden kimi çekilip gitmişti, kalanlar da yavaş yavaş seslerini kısmışlardı; yine de Christophe'u seyretmekten vazgeçemiyorlardı. Giderken dostça selâmladılar onu.

Eve gelince iyi yürekli Mooch'u kaygıyla kendisini bekler buldu. Mooch, Lucien Lévy-Coeur'le Christophe'un arasında geçen olayı öğrenmişti. Kavganın nedenini öğrenmek istemişti. Olivier'yi suçlamak istemeyen Christophe'un üstü kapalı konuşmasına rağmen, işin aslını

anlamakta gecikmedi. Soğukkanlı bir insan olduğu ve iki dostu tanıdığı için, Olivier'nin pek de suçsuz olmadığını, kendisine atfolunan küçük ihaneti yapmış olduğunu anladı. Konuyu derinleştirdi, sonunda bütün kötülüğün Colette'le Lucien Lévy-Coeur'ün gevezeliklerinden ileri geldiğini öğrendi. Hemen Christophe'a bunu kanıtlamaya koştu. Ama, tam tersi bir etki yaptı bu: Christophe, Lévy-Coeur'e büsbütün kızdı, onun yüzünden arkadaşından kuşkulandığı için. Kendisini düellodan vazgeçirmeye çalışan Mooch'dan kurtulmak için isteğini yerine getireceğini söyledi. Ama kararlıydı, şimdi neşesi yerine gelmişti. Olivier için döğüşüyordu. Kendisi için değil!

•

Araba, korudaki yolda ilerlerken, şahitlerden birinin ileri sürdüğü bir düşünce Christophe'un dikkatini çekti. Ne düşündüklerini anlamaya çalıştı, kendisiyle ilgilenmediklerini gördü. Profesör Barth bu işin ne vakit sona ereceğini hesaplıyor, üç yol arkadaşının yanında Bibliothèque Nationale'deki elyazması hakkında çalışmasını o gün bitirip bitiremeyeceğini düşünüyordu. Yalnız Christophe Alman'vâri bir onur duygusuyla, döğüşün sonucuyla ilgilenmekteydi. Goujart, doktor Julien ile açık saçık fizyoloji konuları üzerinde konuşuyorlardı. Bu Toulouse'lu genç hekim, Christophe'un kapı komşusuydu. İspirto ocağını, kahve fincanını, şemsiyesini ödünç alır, sonra da kırık olarak geri verirdi. Buna karşılık Christophe hasta olduğu zaman parasız bakar, üzerinde ilâçları dener ve saflığıyla alay ederdi. Bu adamın durgun görünüşü altında sürekli bir alaycılık yatıyordu. Bu serüven son derecede neşelendirmişti onu. Pek komik buluyordu. Christophe'un yapacağı beceriksizlikleri önceden tahmin etmekteydi. Ormanda, babacan Krafft'ın hesabına yapılan bu araba gezintisi çok hoşuna gidiyordu. — Üç kişinin de temeldeki düşüncesi buydu: kendilerine hiçbir şeye mâlolmayan eğlenceli bir gezinti olarak görüyorlardı bu işi. Hiçbirinin düelloya

en ufak bir önem verdiği yoktu. Her türlü sonuca da rahatlıkla hazırlamışlardı kendilerini.

Sözleşilen yere ötekilerden önce vardılar. Korunun dip tarafında küçük bir han vardı. Paris'lilerin gelip, onurlarını yıkadıkları oldukça kirli bir sefa yeriydi burası. Çitler körpe yaban gülleriyle bezenmişti. Tunç rengi yapraklı meşelerin gölgesine küçük küçük masalar kurulmuştu. Birinde üç bisikletçi oturuyordu: ayağına kısa pantalon geçirmiş, siyah çoraplı, allıklı pudralı bir kadın ve sıcaktan bunalmış, fanilâlı iki erkek, zaman zaman konuşma yerine homurdanıp duruyorlardı.

Arabanın gelişiyle, lokantada biraz hareket oldu. Bu yeri ve oradakileri ötedenberi bilen Goujart herşeyle kendisinin ilgileneceğini söyledi. Barth, Christophe'u bir çardağın altına götürerek bira ısmarladı. Arı vızıltılarıyla dolu havada nefis bir ılıklık vardı. Christophe buraya neden geldiğini unutmuştu. Barth şişeyi boşaltırken:

— Yapacağım işleri düşünüyorum, dedi.

— Birasını içti, sonra sözünü sürdürdü:

— Daha vaktim var: Versailles'a gideceğim, sonra.

Goujart'ın lokantacı kadınla düello yerinin kirası üzerinde çekişe çekişe pazarlık ettiği duyuluyordu. Jullien de vaktini boşa geçirmemişti: bisikletçilerin yanından geçerken kadının bacaklarının güzelliği onu fevkalâde heyecanlandırmıştı; bu yüzden bir sürü iğrenç küfür yedi. Jullien de bunlara cevap vermekten geri kalmıyordu. Barth yavaşça Christophe'a:

— Bu Fransızlar iğrenç şeyler, kardeş, zaferinin şerefine içiyorum, dedi.

Bardağını, Christophe'un bardağıyla tokuşturdu. Christophe hayallere dalmıştı, kafasından kopuk kopuk müzik parçaları geçiyordu, böceklerin âhenkli vızıltıları gibi. Canı uyumak istiyordu.

Başka bir arabanın tekerlekleri yolun kumlarını çıtırdattı. Christophe, Lucien Lévy-Coeur'ün soluk yüzünü gördü, her zamanki gibi gülümsüyordu. Christophe'un öfkesi birden kabardı. Ayağa kalktı, Barth da onu izledi.

Lévy-Coeur boynunu yüksek bir yakalığın içinde sıkmıştı. Özene bezene giyinmişti, hasmının özentisizliğiyle bir zıtlık teşkil ediyordu bu. Onun ardından arabadan metresleri, eski din kitapları koleksiyonu ve aşırı kralcı görüşleriyle tanınan sporcu kont de Bloch indi. Lévy-Coeur'ün ikinci tanığı da edebiyat yolundan milletvekili, politika hırsıyla da edebiyatçı olan Léon Mouey'di. Genç, dazlak, tıraşlı, soluk yüzlü, uzun burunlu, yuvarlak gözlü, kafası kuş kafasını andıran bir adamdı bu. Daha sonra da doktor Emmanuel göründü. Gayet kibar bir Yahudi tipiydi, iyiliksever ve soğuk bir adam. Tıp akademisinin üyesi ve bir hastanenin başhekimiydi. Bilgince kitapları ve tıpta şüpheciliğiyle tanınmıştı. Hastalarının şikâyetlerini alaylı bir acıma ile dinler, onları iyileştirmek için de hiçbir şey yapmazdı.

Yeni gelenler, Christophe'la yanındakilere kibarca selâm verdiler. Christophe yarım yamalak karşılık verdi, kendi tanıklarının Lévy-Coeur'ün tanıklarına aşırı ilgi gösterdiklerini üzülerek gördü. Jullien, Emmanuel'i, Goujart da Mouey'i tanıyordu, aşırı bir saygı gösterisiyle yanlarına gittiler. Mouey onları soğuk bir nezaketle, Emmanuel de o babacanca alaylı gülümseyişiyle karşıladı. Kont de Bloch'a gelince, o, Lévy-Coeur'ün yanında kalmıştı. Karşı taraftakilerin redingotlarına ve gömleklerine bir göz attı. Müşterisine, ötekiler için alaylı bir şeyler söyledi ağzının içinden. İkisi de sâkin ve kibarca duruyorlardı.

Lévy-Coeur, düelloyu yöneten Kont Bloch'un işaretini rahatça bekliyordu. İşi basit bir formalite olarak görüyordu. Çok iyi bir atıcıydı, karşısındakinin beceriksizliğini de çok iyi bildiği için üstünlüğünü kötüye kullanmak ve onu vurmak için çaba göstermeye önem vermiyordu. Bir düşmanın karşısında kendini haksızlığa uğramış biri gibi göstermenin büyük bir budalalık olduğunu biliyordu. Çünkü, onu gürültüsüzce ortadan kaldıracağına güveni vardı. Ama, Christophe, ceketini atmış, gömleğinin yakası açık, kollarını sıvamış, kafasını eğmiş, gözlerini Lévy-Coeur'a dikmiş, bütün gücünü toplamıştı. Yüzünün bütün çizgile-

rinden düşmanını öldürme azmi okunuyordu. Onu gözleyen Kont de Bloch da içinden ne iyi olmuş da, uygarlık düellonun tehlikelerini olabildiğince ortadan kaldırmış diye düşünmekteydi.

Karşılıklı olarak, hiçbir sonuç vermeksizin iki el ateş edildikten sonra tanıklar hemen koşup iki düşmanı kutladılar. Böylece izzetinefisler tatmin edilmişti.— Christophe tatmin olmamıştı ama. Elinde tabancası olduğu halde orada duruyor ve düelonun bittiğine inanamıyordu. Dünkü talimde olduğu gibi orada durup hedefe isabet ettirinceye kadar kurşun sıkmayı daha çok isterdi. Goujart'ın, hasmına elini uzatmasını söylediğini duyduğu sırada, Lévy-Coeur'ün dudaklarından hiç eksilmeyen gülümseyişiyle şövalyece kendisine doğru yürüdüğünü gördü ve bu komediden tiksindi. Birden tepesi attı, silâhını yere fırlatarak Goujart'ı itti, Lévy-Coeur'ün üstüne saldırdı. Düellonun yumrukla sürdürülmesini önlemek için oradakiler akla karayı seçtiler.

Tanıklar araya girince, Lévy-Coeur oradan uzaklaştı. Christophe aralarından sıyrıldı, gülüşmelerine ve yalvarıp yakarmalarına aldırmadan öfkeli öfkeli söylenerek koruya daldı; ceketiyle şapkasını düello yerinde bıraktığını unutmuştu. Tanıkların gülerek kendisine bağırdıklarını duydu. Daha sonra adamlar bıktılar ve artık onunla ilgilenmediler. Bir tekerlek sesinden adamların gittiklerini anladı, yalnız kalmıştı sessiz ağaçların ortasında. Öfkesi geçti, kendini yere attı; yüzükoyun otların üstüne uzandı.

Az sonra, Mooch lokantaya geldi. Sabahtanberi Christophe'u arıyordu, ona koruda olduğunu söylediler. Her yerde aradı durdu, bağırdı çağırdı. Onu bulamadan döneceği sırada şarkı söylediğini duydu. Sesin geldiği yöne doğru gitti, Christophe'u bir çayırlıkta, ayakları havada, danalar gibi yuvarlanırken buldu. Christophe onu görünce, nasıl buldun beni, diye sordu neşeyle, gel bakalım «Baba Mooch» dedi. Hasmını kalbur gibi delik deşik ettiğini söyledi. Sonra onu birdirbir oynamaya zorladı, sıçrattı durdu adamcağızı. Arada bir de sırtına o kocaman elleriyle to-

katlar indiriyordu. Kafa dengi bir adam olan Mooch da bütün beceriksizliğine rağmen, hemen hemen onun kadar eğleniyordu... Kol kola lokantaya döndüler, sonra yakındaki istasyondan Paris trenine bindiler.

Olivier'nin hiçbir şeyden haberi yoktu. Christophe'un yakınlık göstermesine şaştı. Bu değişiklikten bir şey anlamamıştı. Yalnız ertesi sabah gazetelerden Christophe'un düello ettiğini öğrendi. Christophe'un nasıl bir tehlike geçirdiğini düşündükçe hasta olacaktı nerdeyse. Bu düellonun neden yapıldığını öğrenmek istedi! Christophe bir şey söylemedi. Olivier o kadar üstüne düşmüştü ki gülerek:

— Senin için, dedi.

Olivier ondan daha fazla bir şey öğrenemedi, Mooch ona hikâyeyi anlattı. Şaşkına dönen Olivier, Colette'le ilişkisini kesti ve ihtiyatsızlığı için Christophe'dan kendisini bağışlamasını diledi. O bir türlü yola gelmez Christophe, orada bulunan ve iki arkadaşın mutluluğuyla mutlulaşan iyi yürekli Mooch'u kızdırmak için eski bir Fransız ata sözünü şeytanca değiştirerek okudu:

Aylak ve kötü dilli kızlardan,
Sinsi ve iki yüzlü Yahudilerden,
Yalancı dosttan,
Yüze gülen düşmandan
Ve de bozuk şaraptan,

Libera nos Domine!

•

Yeniden dost olmuşlardı. Yitirmek korkusu daha da güçlendirmişti dostluklarını. Ufak tefek anlaşmazlıklar silinip gitti. İki dost arasındaki ayrılıklar bile, bu dostluğa daha bir çekicilik veriyordu. Christophe iki vatanı ruhunda âhenkle birleştiriyordu. Gönlünü zengin ve dopdolu hissediyordu. İçini doldurup taşıran bu mutluluk, her zaman olduğu gibi bir müzik çağlayanıyla dile geliyordu.

Olivier hayran oluyordu buna. Aşırı eleştiriciliğine rağmen sevdiği müziğin artık son sözünü söylediğine neredeyse inanacaktı. İlerlemenin belirli bir derecesinden sonra, gerilemenin başlayacağı gibi hastalıklı bir düşüncesi vardı. Kendisine hayatı sevdiren güzel sanatın, suyu çekilmiş gibi kurumasından korkuyordu. Bu ödlekçe düşünceler çok eğlendiriyordu Christophe'u. Buna karşı kendisinden önce hiçbir şey yapılmadığını, her şeyin yeniden yapılması gerektiğini söylemekteydi. Olivier ise Fransız müziğini örnek gösteriyor ve bu müziğin en son mükemmeliyet ve medeniyet noktasına varmış gibi göründüğünü, bunun ötesinde bir şey yapılamayacağını söylüyordu.

Christophe, omuz silkerek, buna şu karşılığı veriyordu:

— Fransız müziği mi? Daha böyle bir şey yok ortada... Ama, yine de dünyaya söyleyeceğiniz öyle güzel şeyler var ki! Bunu kavramamış olmak için müzikle hiçbir ilginiz olmamalı. Ah! Keşke ben Fransız olsaydım!..

Sonra, bir Fransızın neler yapabileceğini sayıp dökmeye başladı:

— Size uygun düşmeyen çeşitlere saplanıp kalmışsınız, bir de dehanıza yakışır bir şey yaptığınız yok. Siz, zarafete, yeni şiire, jestlerin, yürüyüşün, davranışların güzelliğine, modaya, güzel giysilere düşkünsünüz de bale müziği yazmıyorsunuz. Oysa şiirli dans yolunda benzeri olamayacak eserler verebilirsiniz... Zekice gülen bir halksınız, ama artık hiç opera-komik yapmıyorsunuz, ya da bu janrı kabiliyetsiz müzisyenlerin eline bırakıyorsunuz. Ah! Eğer ben Fransız olsaydım Rabelais'yi orkestralaştırır, gülünçlü epopeler yazardım. Romancı bir ulussunuz, ama müzikle roman yazmıyorsunuz. (Bununla Gustave Charpentier'nin tefrika tarzında romanlarını söylemek istemiyorum). Ruhları inceleyip anlama yolundaki yeteneğinizden, karakterlerin derinine inme gücünüzden yararlanmıyorsunuz. Ah! Eğer ben Fransız olsaydım, müzikle portreler çizerdim size... (İster misin, şu aşağıdaki bahçede leylâkların altında oturan küçük kızın resmini çizivereyim?)... Yaylı sazlar için Stendhal'in ro-

manlarından kuatuor yapardım... Avrupa'daki ilk demokrasiyi kurmuşsunuz, ama ne bir halk tiyatronuz, ne bir halk müziğiniz var. Ah! Eğer Fransız olsaydım Devriminizi müzikle dile getirirdim: 14 Temmuz, 10 Ağustos, Valmy, Federasyon,— halkı müzikleştirirdim. Wagner'vâri tumturaklı deklâmasyonlar şeklinde değil, elbet! Senfoniler, korolar danslar isterim. Nutuk yok! Bıkmışım ondan. İri lâfa paydos! Geniş çizgilerle, korolu engin senfoniler halinde muazzam manzaralar, Homer'vâri, Tevrat'vâri destanlar yaratmak, ateş, toprak, ışıklı gökyüzü, yüreği şişiren ateşli duygular, içgüdülerin şahlanışı, bir soyun alınyazısı, milyonlarca insanı köleleştiren ve ordularını ölüme süren dünya imparatoru Ritm'in zaferi... Her yerde müzik, her şeyde müzik! Müzisyen olsaydınız, her ulusal bayramınız *için bir müziğiniz, resmî törenleriniz için*, işçi kuruluşlarınız için, öğrenci birlikleriniz için, aile günleriniz için birer müziğiniz olurdu. Ama her şeyden önce, eğer müzisyen olsaydınız saf müzik, hiçbir şey anlatmayan, hiçbir şeye yaramayan, insanın içini ısıtmaktan, soluk aldırmaktan, yaşatmaktan başka bir şeye yaramayan müzik yapardınız. Güneş'i yapın bana! **Sat prata**... (Nasıl söylüyorsun sen bunu lâtince?) sizde çok yağmur yağıyor. Nezle yapıyor sizin müziğiniz beni. İyi göremiyorum çevremi: yeniden yakın fenerlerinizi... Bugün tiyatrolarınızı kaplayan, halkınızı kapı dışarı eden İtalyan'vâri **rezillikler**'den yakınıyorsunuz. Sizin suçunuz bu! Halk bıktı artık, o alacakaranlık sanatınızdan, armoni hastalığından, kontrpuan bilgiçliğinizden. Kaba olsun olmasın, nerede hayat varsa oraya gidiyor halkınız. Hayat! Neden el etek çekiyorsunuz ondan? Sizin Débussy büyük sanatçı, ama sağlığınız için zararlı, uyuşukluğunuzda onun da etkisi var. Sizi sarsarak uyandırmak gerek.

— Bize Strauss aşısı mı yapmak istiyorsun?

— O kadar değil. O sizin işinizi iyice bitirir. Böyle içkileri fazla kaçırmaya benim yurttaşlarımın midesi dayanabilir ancak... Onlar bile katlanamazlar buna... Strauss'un **Salome**'si!.. Bir şaheser... Ama yazmak istemezdim onu...

Büyük babacığımla Gottfried amcamın, seslerin güzel sanatından nasıl derin bir sevgiyle söz ettiklerini düşünüyorum!.. Bu tanrısal güçlere dört elle sarılın ve onları bu yolda kullanın!.. Yangın çıkartan bir göktaşı! Bir Ysolde, Yahudi orospusu. Acılı ve hayvanca şehvet. Ölüm, ırza geçme, kardeşiyle yatma, cinayet furyası. İşte Alman çöküntüsünün temelinde yatan bunlar. Sizde de Fransız çöküntüsünde hırıldayan, şehvetli intihar çırpınmaları. Burada hayvan; orada av. İnsan nerede?.. Débussy'niz bir ince zevkin dâhisi; Strauss ise zevksizliğin... İlki pek yavan. İkincisi ise çok iğrenç. Birincisi, söğütler arasında kaybolan ve bir eziklik kokusu dağıtan gümüş bir göl. Öteki çamurlu bir sel. Ah! Bu köpüğün altında yuvarlanan aşağı italyancılık, yeni-Meyerbeer'cilik, duygu pisliklerinin kötü kokusu!.. Tiksinti veren bir şaheser! Salomé, Ysolde'un kızı... Ya sonra sırası gelince kimin anası olacak Salomé?

— Evet, dedi Olivier, yarım yüzyıl ileride olmak isterdim. Şu uçuruma doğru yarış şöyle, ya da böyle sona ersin artık: at ya dursun, ya da yere yuvarlansın. İşte o vakit soluk alırız. Tanrıya şükür, dünya müzikle de müziksiz de çiçeklenecek durmadan. Bu insanca olmayan sanat nemize gerek!.. Batı yanıyor... Yakında... Yakında... Ben başka ışıklar görüyorum, Doğu'nun bağrından yükselen.

— Bırak şu senin Doğu'yu dedi Christophe. Batı son sözünü söylemedi. Sanıyor musun ki, ben döneceğim yolumdan? Daha yüzyıllar var önümde. Yaşasın hayat! Yaşasın sevinç! Yaşasın kaderimize karşı yürüttüğümüz savaş! Yaşasın yüreklerimizi dolduran sevgi! Yaşasın inancımızı tazeleyen dostluk,— sevgiden daha tatlı olan dostluk! Yaşasın gün! Yaşasın gece! Güneş şan, şeref! Hayal ve eylem tanrısına, müziği yaratan Tanrıya **Laus Deo!** Hosannah!

Böyle diyerek masasının başına geçti, söylediklerini düşünmeden, kafasından geçenlerin hepsini yazmaya koyuldu.

•

O sırada Christophe varlığının bütün güçleri arasında

tam bir denge sağlamış bulunuyordu. Şu ya da bu biçimdeki müziğin estetik değeri üzerine tartışmalara katılmadığı gibi, yeni şekiller yaratmak için de kafasını yormuyordu. Müzikle dile getirilecek konular bulmak zahmetine de katlandığı yoktu. Ona göre her şey iyiydi. Müzik dalgası coşkunca çağlıyor, Christophe hangi duyguyu dile getirdiğini bile farkedemiyordu. Mutluydu, işte bu kadar, mutluydu kendini dışa verdiği için. Evrensel hayatın nabzının kendinde attığını duyduğu için mutluydu.

Bu sevinç ve bu dolgunluk çevresini de sarıyordu.

Bahçesi duvarlarla çevrili ev çok küçük geliyordu ona. Yandaki manastırın parkı, sessiz yolları ve yüzyıllık ağaçlarıyla dinlendiriyordu onu. Ama, bu güzellik çok sürmeyecekti. Christophe'un penceresinin karşısında, altı katlı bir ev yapılmaktaydı. Manzarayı kapıyordu bu yapı ve çevresinin sarılmasını tamamlıyordu. Makaraların gıcırtısını, taşların kazınmasını, tahtalara çivi çakılmasını duymak hoş oluyordu. İşçiler arasında, dostu çatı ustasını gördü. Onunla, kendi çatılarını onarırken tanışmıştı. Uzaktan ahbapça işaretler yaptılar birbirlerine. Sokakta rastlayınca Christophe adamı şarapçıya götürdü, birlikte içtiler. Olivier pek şaştı buna, hattâ biraz bozuldu. Adamın tuhaf tuhaf konuşması, hiç dinmeyen neşesi eğlendiriyordu Christophe'u, ama evinin önüne büyük bir engel yükseltip ışığını çalmasına içerliyordu. Olivier'nin bundan pek yakındığı yoktu. Kapalı bir ufuk yetiyordu ona: tıpkı Descartes'ın sobası gibiydi bu, yoğunlaşmış düşüncelerin içinden fırlayıp hür göklere doğru fışkırdığı bir soba. Ama, Christophe'un havaya ihtiyacı vardı. Bu daracık yere sıkışmasının öcünü, çevresindeki insanların ruhlarıyla kaynaşmakla alıyordu. O insanların duygularını kendi içinde duyuyor, müzikleştiriyordu onları. Olivier, onda âşık bir adam hali olduğunu söylüyordu:

— Eğer böyle olsaydım, diye cevap veriyordu Christophe, hiçbir şeyi gözüm görmez olurdu, hiçbir şey ilgilendirmezdi beni, sevgimin dışında.

— Nen var öyleyse?

— Sağlam yapılıyım, açım.

— Ne mutlusun sen Christophe! diye içini çekti Olivier, şu iştihandan bize de vermelisin biraz.

Sağlık da bulaşıcıdır, hastalık gibi. Bunun şifalı etkisini ilk duyan Olivier oldu. Onda en eksik olan şey kuvvetti. Dünyadan uzaklaşmıştı, dünyadaki bayağılıklardan tiksiniyordu da ondan. Geniş bir zekâsı, eşine az rastlanır sanatçı yeteneği olmakla birlikte, büyük bir sanatçı olamıyacak kadar narindi. Büyük sanatçı, bıkkın bir insan değildir; sağlıklı her varlık için ilk yasa yaşamaktır: üstelik o bir de dâhi ise bu gereklilik çok daha şiddetlidir: çünkü, daha çok yaşar. Olivier hayattan kaçıyordu. Şairce, etsiz, kemiksiz, gerçek dışı bir hayal âleminde akıp gidiyordu. O güzeli bulmak için, geçmiş zamanlara, ya da artık bugün yaşamayan kişilere başvuran seçkin kişilerdendi. Hayat iksiri, sanki bugün dünkü kadar etkili değilmiş gibi! Ne var ki, yorgun ruhlar hayatla doğrudan temasa geçmek istemezler. Bu gibiler ancak, geçmişin sislerine büründüğü zaman ve geçmişte yaşamış olanların sözlerinin aracılığıyla katlanabilirler hayata. Christophe'un dostluğu, Olivier'yi içine gömüldüğü bu kapalı sanat dünyasından yavaş yavaş koparıyordu. Güneşin ışıkları sızmaya başlamıştı ruhunun derinliklerine.

Mühendis Elsberger de, Christophe'un bulaşıcı iyimserliğinin etkisinde kalmıştı. Yine de alışkanlıklarında bir değişiklik görülmüyordu, kökleşmişti bunlar, hayatını Fransa'dan başka yerde kazanacak kadar girişimci olacağı düşünülemezdi. Çok şey istemek olurdu bu ondan. Ama, o uyuşukluğundan sıyrılmıştı. Uzun süredir bıraktığı araştırmalardan, okumadan, bilimsel çalışmalardan zevk alır olmuştu. Ona, işine karşı ilgisinin uyanmasında Christophe'un etkisi olduğu söylense buna şaşardı; şaşacak olan biri de Christophe'un kendisiydi.

Apartmanda oturanlar arasında en çabuk ilişki kurduğu ikinci kattaki küçük aileydi. Kapılarının önünden geçerken, genç bayan Arnaud'nun, yalnızken, zevkle pi-

yano çalışına kulak verirdi. Bunun üzerine, onlara konserleri için bilet gönderdi. Kendisine candan teşekkür ettiler. O zamandanberi arada sırada, akşamları onlara gidiyordu. Bir daha hiç genç kadının piyano çaldığını duymadı; yabancı birinin yanında çalmasına çekingenliği engel oluyordu. Şimdi merdivenden dinlendiğini bildiği için, yalnız çalarken de ses kısıcı kullanıyordu. Ama Christophe onlara piyano çalıyor ve müzik üzerine uzun uzun konuşuyorlardı. Arnaud'lar bu konuşmalara, Christophe'a derin bir haz veren bir yürek tazeliği ile katılıyorlardı. Christophe Fransızların müziği böylesine seveceklerine inanamazdı.

— Sen bugüne kadar hep müzisyenleri gördün de ondan, diyordu Olivier.

— Biliyorum, diye karşılık veriyordu Christophe, müzisyenlerin müziği en az seven insanlar olduğunu, ama sizin gibi insanların Fransa'da pek çok bulunduğuna inandıramazsın beni.

— Birkaç bin kişi kadar.

— Öyleyse bu salgın bir hastalık, son günlerin bir modası.

— Bu bir moda değil, dedi Arnaud. **«Tatlı sesli bir çalgısı, ya da doğuştan güzel sesi olan bir kimse, eğer bundan hiç zevk duymuyorsa, hiç heyecanlanmıyor, tepeden tırnağa ürpermiyorsa, kendinden geçmiyor, kendi dışına çıkmıyorsa, o, kaba ruhlu, kötü itiyatlı, sapık bir kişidir, kötü yaradılışlı bir insanmış gibi kaçmak gerekir ondan.»**

— Biliyorum bunu, dedi Christophe: dostum Shakespeare'in.

— Hayır, dedi yavaşça Arnaud, ondan daha önce yaşamış olan Ronsard'ın. Görüyorsunuz ya, Fransa'da moda daha dün oluşmuş değil.

Christophe'u şaşırtan şey, Fransa'da müziğin sevilmiş olmasından çok, Almanya'da sevilen müziğin de sevilmiş olmasıydı. İlk zamanlarda gördüğü sanatçılar ve züppeler çevresinde Alman ustaları üstün değerde yabancı ki-

şiler olarak görülüyor, beğeniliyordu, ama uzak duruluyordu onlardan: bir Gluck'un ağırlığı, bir Wagner'in barbarlığı ile alay ediliyor, onlara karşı Fransız inceliği ileri sürülüyordu. Böylece Christophe, bir Fransızın, Fransa'da çalındığı biçimiyle, Alman eserlerini anlayacağından şüphe etmeye başlamıştı. Gluck'un bir temsilinden pek içerleyerek ve şaşarak dönmüştü: bu marifetli Paris'liler, müthiş ihtiyara makyaj yapmağa kalkışmamışlar mıydı! Onu allayıp pullamışlar, kurdelelerle süslemişler, ritmlerini matlaştırmışlar, müziğini empresyonizm renklerine boyamışlar, şehvetli bir sapıklığa bürümüşlerdi.. Zavallı Gluck! Ne kalmış onun yürekten gelen sesinden, ahlâk temizliğinden, çırılçıplak acısından? Bir Fransız duyamıyor muydu bunları? Oysa Christophe şimdi bu yeni dostların Alman ruhunun en derin duygularını, eski **Lied**'leri, Alman klâsiklerini derin ve sıcak bir duyuşla sevdiklerini görüyordu. Ve bunun üzerine, soruyordu onlara bu Almanların kendilerine yabancı geldiği, bir Fransızın ancak kendi soyundan sanatçıları sevebileceği doğru değil mi diye.

— Doğru değil, diye karşılık veriyorlardı. Bu, adımıza konuşan eleştirmenlerimizin düşüncesi. Hep modayı izlediklerinden, bizim de izlediğimizi ileri sürerler. Onlar nasıl bizi umursamıyorlarsa, biz de onları hiç umursamıyoruz. Bunlar birtakım gülünç hayvanlardır ki, neyin Fransız, olup, neyin olmadığını bize öğretmeye yeltenirler! Bize, eski Fransa'nın Fransızlarına! Gelmiş bize Fransamızın Rameau'da (1) ya da Racine'de (2) olduğunu, başka yerde olmadığını öğretmeye kalkıyorlar! Sanki Beethoven, Mozart ve Gluck gelip yuvalarımızda oturmazlar, büyüklerimizin başucunda bizimle birlikte nöbet tutmazlar, dertlerimizi paylaşmazlar, umutlarımızı canlandırmazlarmış gibi... Ailelerimizden değillermiş sanki! Eğer düşündüğümüzü açığa vurabilseydik eleştirmenlerce göklere çıkarılan falanca Fransız sanatçının, asıl, bizim için yabancı olduğunu söylerdik.

---

(1) Jean-Philippe Rameau (1683-1764). Fransız besteci. (Çev.)
(2) Jean Racine (1639-1699). Fransız dram şairi. (Çev.)

— Doğrusu şu ki, dedi Olivier, eğer sanatta sınırlar varsa, bunlar ırk engelleri değil, sınıf engelleridir. Ben bir Fransız sanatı, ya da bir Alman sanatı var mı bilmiyorum: bence zenginlerin sanatı ve zengin olmayanların sanatı var. Gluck büyük bir burjuvadır, bizim sınıfımızdandır. Adını söylemeyeceğim bir Fransız sanatçısı ise değildir: burjuva doğduğu halde bizden utanır, bizi inkâr eder; biz de onu inkâr ederiz.

Olivier doğru söylüyordu. Christophe Fransızları tanıdıkça, Fransa ve Almanyadaki namuslu adamların benzerliği şaşırtıyordu onu. Arnaud'lar ona, sevgili Schulz'unu, onun sanata olan o saf, çıkarsız sevgisini, kendini unutuşunu, güzele olan tutkunluğunu hatırlatıyorlardı. Bunu hatırlayarak seviyordu onları.

Nasıl ayrı ırklardan iyi insanlar arasındaki manevî sınırları saçma buluyorsa, aynı ırktan olan iyi insanlar arasındaki düşünce sınırlarını da saçma buluyordu Christophe. Onun sâyesinde, ama o hiçbir şey yapmadan, birbirlerini hiç anlamazmış gibi görünen iki insan, rahip Corneille'le B. Watelet, tanıştılar.

Christophe ikisinden ariyet kitap alıyordu ve Olivier'ye pek ters gelen bir pervasızlıkla birinin kitabını ötekine veriyordu. Rahip Corneille'i rahatsız etmedi bu: onda ruhları anlama sevgisi vardı, ve hiç belli etmeden genç komşusunun farkında olmaksızın içinde taşıdığı dinî hisleri okuyordu. B. Watelet'den alınan ve her üçünün de ayrı nedenlerle hoşlandıkları Kropotkin'in bir kitabı onları birbirlerine yaklaştırdı. Bir raslantıyla bir gün Christophe'un odasında biraraya geldiler. Christophe, önce, konuklarının birbirine hoşa gitmeyecek bir şeyler söylemelerinden korkmuştu. Tam tersine, birbirlerine karşı büyük bir nezaketle davrandılar. Tehlikesiz konular üzerinde konuştular: yolculuklarından, insanlar hakkındaki tecrübelerinden söz ettiler. Ve büyük bir hoşgörü ile birbirlerinde İncil ruhu keşfettiler, ümitsiz olmak için gösterdikleri bütün delillere rağmen, hayal mahsulü ümitler buldular. İkisi de çok istihza

karışık bir sempati duymuşlardı birbirlerine. Çok gizli bir sempatiydi bu. Aralarında kesinlikle birbirlerinin inançları, derinliğine, söz konusu olmadı. Seyrek olarak görüşüyorlar, buluşmak için de özel bir çaba göstermiyorlardı. Ama, karşılaştıkları zaman da birbirlerini görmekten memnun oluyorlardı.

İkisinden daha az bağımsız olanı rahip Corneille değildi. Christophe bunu ummuyordu. Yavaş yavaş rahibin dinî ve hür düşüncesinin büyüklüğünü, ondaki güçlü ve sâkin mistikliği görüyordu; bu coşkusuz mistiklik rahibin bütün düşüncelerinde, günlük hayatının bütün hareketlerinde, dünya görüşünde kendini gösteriyor, onu İsa'da yaşatıyordu,— inancına göre İsa'nın da Tanrıda yaşadığı gibi.

Hiçbir hayat gücünü inkâr etmiyordu. Onun için, eski ya da yeni, dinî ya da lâik tüm yazılı eserler, Musa'dan Berthelot'ya (1) kadar doğruydu, tanrısaldı, Tanrı'nın sözüydü. Kutsal Kitap sadece bunun en zengin örneği idi,— tıpkı Kilise'nin, Tanrı'da birleşen kardeşlerin en yüce seçkin zümresi olduğu gibi. İkisi de hiçbir zaman zihinlerini değişmez hakikatler içine hapseden insanlar değildi. Hıristiyanlık, yaşıyan İsa idi. Dünya tarihi, Tanrı düşüncesinin sürekli olarak büyümesinden başka bir şey değildi. Yahudi tapınağının devrilişi, puta tapan dünyanın yıkılışı, Haçlı seferlerinin bozguna uğrayışı, VIII. Boniface'ın (2) şamarı, Galileé'nin dünyayı başdöndürücü uzaya fırlatışı, sonsuz küçük varlıkların büyüklerden daha güçlü oluşu, kırallıkların ve Concordat'ların (3) sona erişi, bütün bunlar vicdanlara bir süre için pusulayı şaşırtmıştı. Kimileri umutsuzca devrimlere sarılıyor, kimileri de bir tahtaya yapışarak akıntıya kapılıp sürükleniyordu. Rahip

---

(1) Fransız Kimyacı. (1827-1907)

(2) Papalardan biri. (1235-1303) Dinsel düşüncelerindeki ve hukuk anlayışındaki sertlikle tanınmıştı. (Çev.)

(3) Papalıkla nüfusunun tümü ya da bir bölümü katolik olan devletler arasında yapılan anlaşmalar. (Çev.)

Corneille şöyle soruyordu: «İnsanlar nerede? Onları yaşatan nerede?» Çünkü şuna inanıyordu: «Nerede hayat varsa, orada Tanrı vardır.» İşte bunun için Christophe'dan hoşlanıyordu.

Öte yandan Christophe, büyük bir dindar ruhun güzel müziğini sık sık dinlemekten zevk almaktaydı. O, ruhunda uzak ve derin yankıları yeniden canlandırıyordu. Güçlü kişilerde bir hayat içgüdüsü olan bu sürekli tepki duygusuyla —ki bu aynı zamanda korunma içgüdüsüdür— hayatına yeni bir yön ve denge kazandırmıştı. Paris'teki hayatın aşırı şüpheciliğine ve zevk düşkünlüğüne karşı duyduğu nefret, iki yıldır Christophe'un yüreğinde Tanrı'yı yeniden canlandırmıştı. İnandığı için değil. İnkâr ediyordu Tanrı'yı. Ama, onunla doluydu. Rahip Corneille, Christophe'a, gülümseyerek, bilmeden Tanrı'yı içinde taşıdığını söylemişti.

Christophe:

— Peki neden görmüyorum onu ben, diye sordu.

— Siz de öbür binlerce kişi gibisiniz: onu her gün gördüğünüz halde, o olduğunu aklınızdan bile geçirmiyorsunuz. Tanrı herkese ayrı biçimlerde gösterir kendini. Galile'de Saint Pierre'e olduğu gibi bazısına günlük hayatında, bazısına (meselâ dostunuz B. Watelet'ye) Saint Thomas'ya olduğu gibi iyileştirilecek yaralarda ve giderilecek yoksulluklarda, size de idealinizin soyluluğunda, görünür: **Noli me tangere**... Bir gün tanıyacaksınız onu.

— Kişiliğimden hiçbir zaman vazgeçmem, hürüm ben.

— Tanrı ile daha çok hür olacaksınız, diye rahip rahatça karşılık verdi.

Christophe, kendi isteği dışında hıristiyan yapılmasını kabul edemiyordu. Safça bir şiddetle karşı çıkıyordu buna. Sanki düşüncesine şu ya da bu etiketin yapıştırılmasının önemi varmış gibi. Rahip Corneille, biraz papazca belli belirsiz bir istihza ile ve daha çok iyilikle dinliyordu Christophe'u. İnancından kaynaklanan tükenmez bir sabrı vardı. Zamane Kilisesi'nin geçirdiği sınavlar onu pişirmişti. Bu sınavlar gerçi onu derin bir melânkoliye atmış, çok acılı ruhsal bunalımlar geçirmesine sebep olmuştu, ama yine de

temelden sarsamamıştı. Elbet, kendisinden yüksek mevkide olan papazlarca ezilmesi üzücüydü. Kardinaller hareketlerini gözlüyorlardı. Serbest düşünceliler de, onun düşüncelerini sömürmek ve inancına karşı kullanmak için fırsat kolluyorlardı. Hem dindaşları, hem de din düşmanları anlamıyordu kendisini. Karşı durmak imkânsızdı: boyun eğmek gerekiyordu: ama içtenlikle boyun eğmek mümkün değildi: çünkü kendinden üstün olanların yanıldıklarını biliyordu. Bunu anlatamamanın azabı içindeydi. Bundan başka, konuştuğu zaman sözlerinin yanlış yorumlanması yüzünden de azap çekiyordu. Kendilerinden sorumlu olduğu ve ondan öğüt ve yardım bekleyen başka insanların acı çektiklerini görmek de cabası... Rahip Corneille, hem kendisi hem onlar için acı çekiyordu ve katlanıyordu buna. Kilisenin uzun tarihi içinde çile günlerinin az önemi olduğunu biliyordu. Ne var ki, çektiklerine böyle sessizce katlanması sonucu olarak güçsüzleşiyor, çekingenleşiyor, konuşma korkusuna kapılıyor, yavaş yavaş sessiz bir uyuşukluğa gömülüyordu. Durumunu içi sızlayarak görüyor, ama buna karşı elinden bir şey gelmiyordu. Christophe'la karşılaşmasının ona bu uyuşukluktan silkinmesi için büyük yardımı oldu. Komşusunun kendisine gösterdiği candan yakınlık, kimi zaman patavatsızca soruları iyi geliyordu ona. Christophe onu yaşayanların arasına girmeye zorluyordu.

Elektrikçi Aubert, Christophe'un evinde karşılaştı onunla. Rahibi görünce, birden şaşırdı, hoşnutsuzluğunu güçlükle gizleyebildi. Bu ilk duyguyu yendikten sonra bile kendisi için anlaşılmaz bir adam olan bu cüppeli papazla birarada bulunmak onu hep rahatsız etti. Bununla birlikte, iyi yetişmiş insanlarla konuşma zevki papaz düşmanlığına baskın çıktı. B. Watelet ile Rahip Corneille'in birbirlerine kibarca davranmalarına şaştı. Ayrıca, demokrat bir papazla, aristokratik bir devrimci görmek onu daha çok şaırtıyordu. Önceden edinmiş olduğu bütün düşünceleri alt üst ediyordu bu. Onları hangi sınıfa yerleştirebileceğini boşuna düşünüp duruyordu. Anatole France'ı ve Renan'ı

okumuş olan ve onlardan haktanırcasına ve doğrulukla sözeden, bu kendi halinde, serbest düşünceli papazı nereye koyacağını bilemiyordu. Bilim konusunda rahip Corneille, kendisini, komuta edenlerden çok, bilenlerin yönetimine bırakmayı kural olarak benimsemişti. Otoriteye saygısı vardı, ama onu bilimle aynı düzeyde görmüyordu. Beden, ruh, merhamet: Tanrı merdiveninin, Yakub'un merdiveninin, üç basamağı. Elbette bizim mert Aubert böyle bir düşünce halini anlamaktan çok uzaktı. Rahip Corneille, Christophe'a yavaşça, Aubert'in kendisine, görmüş olduğu Fransız köylülerini anımsattığını söyledi. Genç bir İngiliz kızı onlara yol sormuş: ingilizce konuşuyormuş. Anlamadan dinlemiş köylüler. Sonra onlar fransızca konuşmaya başlamışlar. Kız bir şey anlamamış. O vakit köylüler ona acıyarak bakmışlar, başlarını sallayarak yeniden işlerine koyulmuşlar, şöyle diyerek:

— Yazık, ne kadar da güzel kız!..

İlk zamanlarda Aubert, rahiple B. Watelet'nin bilgileri ve soyluca hareketleri karşısında sıkılarak hiç ağzını açmamış, onların konuşmalarını yutarcasına dinlemişti. Yavaş yavaş o da bu konuşmalara katılmaya başladı. O safça kendini dinletme zevkine karşı gelememişti. Bulanık ideolojisini anlattı. Ötekiler, bıyık altından gülümseyerek, terbiyelice dinlediler. Kendinden geçen Aubert, burada durmadı, az sonra rahip Corneille'in o tükenmez sabrını kötüye kullandı. Saçma sapan yazılarını okudu. Rahip, çaresiz dinliyordu. Çok sıkmıyordu bu onu. Aslında pek dinlediği de yoktu, adamı gözlemliyordu sadece. Christophe yakınınca:

— Adam sen de! Daha nicelerini dinliyorum, böyle, dedi.

Aubert, B. Watelet'ye ve rahip Corneille'e minnet duyuyordu. Üçü de birbirlerini anlamaya kalkmadan, birbirlerini sevmeye başlamışlardı giderek, neden olduğunu da pek bilmiyorlardı. Birbirlerine bu kadar yakın olmalarına şaşıyorlardı. Akıllarından hiç geçirmemişlerdi bunu.— Christophe birleştirmişti onları.

Üç çocuk onun mâsum müttefikleriydiler: Elsberger'in iki küçük kızıyla B. Watelet'nin evlât edindiği kız. Arkadaş olmuştu onlarla. İçinde yaşadığı yalnızlıktan sıkılıyordu. Tanışmayan bu komşulardan herbirine ötekinden söz ederek, görüşme isteği uyandırmıştı onlarda. Pencereden pencereye işaretleşiyor, merdivende kaçamaktan bir iki söz söylüyorlardı. O kadar çok direttiler ki, Christophe'un da yardımıyla, Luxembourg'da buluşma iznini koparddılar. Oyunun başarıya erişmesine çok sevinen Christophe, ilk kez biraraya geldikleri zaman onları görmeye gitti. Çocukları pısırık ve sıkılgan buldu, ellerine geçen bu mutluluktan yararlanmayı bilmiyorlardı. Christophe oyunlar, yarışlar, bir de av partisi uydurarak buzları eritti. Oyuna öylesine vermişti ki kendisini, on yaşında sanılırdı. Parkta gezinenler, bu koca oğlanın bağırıp çağırarak, ardında üç küçük kız, koşup ağaçların çevresinde dolanmasına gülerek bakıyorlardı. Meraklı oldukları için çocukların sık sık Luxembourg'a gitmelerini istemiyorlardı büyükleri, —(yeterince yakından gözliyemiyecekleri için)—. Christophe ne yapıp yapıp, zemin katta oturan emekli subay B. Chabran'a, çocukları evin bahçesinde oynamaya çağırttırdı.

Christophe, bir rastlantı ile B. Chabran'la ilişki kurmuştu. (Rastlantı, onu kullanmasını bilenleri bulur). Christophe'un çalışma masası pencerenin yanındaydı. Rüzgâr nota yazılı birkaç kâğıdı aşağıki bahçeye uçurmuştu. Christophe, kâğıtları bulmak için hemen başı açık, her zamanki gibi hırpani, aşağıya koştu. Bir hizmetçiyle karşılaşacağını düşünmüştü. Kapıyı genç kız açtı. Gülümseyerek içeriye aldı. Bahçeye gittiler, kâğıtlarını topladıktan sonra Christophe, sıvışmak istedi, kız ona yol gösterdi, o sırada sokaktan gelen emekli subayla karşılaştılar. Binbaşı bu acayip kıyafetli konuğu şaşarak süzdü. Genç kız gülerek Christophe'u tanıttı:

— Ah! Sizsiniz demek şu müzisyen! Sevindim tanıştığımıza! Meslekdaşız.

Elini sıktı. Dostça alaylı bir eda ile, Christophe'un piyanosuyla, binbaşının flütüyle kendi kendilerine verdikleri

konserlerden söz ettiler. Christophe gitmek istiyordu, ama öteki bırakmadı; ve müzik üzerine uçsuz bucaksız açıklamalarda bulunmaya başladı. Emekli subay birden durarak:

— Gelin size Canon'larımı (1) göstereyim, dedi. Christophe, Fransız topçuluğu üzerine ben ne biliyorum ki, diye düşündü. Öteki muzafferâne bir eda ile müzik Canon'larını gösterdi. Bunlar birtakım ustaca yapılmış şeylerdi: sonundan başlanarak okunabilen müzik parçaları, ya da dört elle piyano çalan iki kişiden biri bir sayfanın yüzünü, öteki tersini okuyarak çalabilecekleri parçalar... Eski bir politeknikçi olan binbaşı müzikten de çok zevk alıyordu. Ama, müziği en çok problemleri için severdi. Bu, ona çok güzel bir zihin oyunu olarak görünüyordu (gerçekten de biraz öyledir). Hem birbirinden acayip, hem de faydasız birtakım muammalı müzik düzenlemeleri ortaya koyuyor ve bunları çözmeğe çalışıyordu. Ordudayken bu merakını geliştirmek için pek imkân bulamamıştı tabii, ama emekli olduktan sonra kendini canla başla bu işe vermişti. Bir zamanlar Afrika çöllerinde zenci kıralların çetelerini kovalarken, ya da onların tuzaklarından kurtulmak için harcadığı enerjiyi şimdi bu işte harcıyordu. Bu acayip bulmaca, bilmece oyunu eğlendirmişti Christophe'u. Ona, daha karmaşık başka bir şey sordu. Emekli subay pek keyiflendi, böylece beceriklilik oyunu oynadılar, müzikal bir bilmece oyununa verdiler kendilerini. İyice oynadıktan sonra Christophe odasına çıktı. Ama, daha ertesi sabah, B. Chabran, yeni bir problem gönderdi. Gerçekten bir açmazdı bu. Binbaşı bunu düzenlemek için geceyarılarına kadar çalışmıştı. Christophe da buna karşılık verdi. Çekişme sürüp gitti: Christophe bıkıp da yenik düştüğünü kabul edinceye kadar. B. Chabran pek sevinmişti buna. Bu başarıya, Almanya'dan bir çeşit öç alma gözüyle bakıyordu. Christophe'u kahvaltıya çağırdı. Christophe'un açık yüreklilikle adama, yaptığı müzik kompo-

(1) Burada bir kelime oyunu var. Fransızca'da «Canon» hem top anlamına gelir, hem de müzikte notaların belli bir düzenini anlatmak için kullanılır. (Çev.)

zisyonlarının kötü şeyler olduğunu söylemesi ve B. Chabran armonikasıyla Haydn'ın bir **andante**'sini öldürmeye kalkınca avaz avaz bağırması üzerine, emekli subayın büsbütün gözüne girdi. O günden sonra sık sık buluşuyorlardı. Ama, müzikten konuşmuyorlardı artık. Bu konudaki saçma sapan lâfları sevmediği için, Christophe, sözü daha çok askerliğe getiriyordu. Binbaşı da hazırdı bu konuda lâf etmeye. Müzik bu zavallı adam için bir eğlenceydi. aslında kendi kendini yiyip duruyordu.

Afrika'daki seferlerini sayıp dökmeye başladı. Bunlar Pizarre'lara (1), Cortés'lere (2) lâyık dehşetli serüvenlerdi! Christophe, hayretle açılan gözleri önünde hârikulâde, ama barbarca bir destanın canlandığını görüyordu. Bilmediği bir şeydi bu. Fransızlar da, hemen hemen hepsi, habersizdiler bundan. Yirmi yıl süreyle, kara kıtanın ortasında kaybolmuş, çevreleri kara ordularca sarılmış bir avuç Fransız fatihinin ortaya koyduğu bir kahramanlık, zekice cüret ve insanüstü enerji örneğiydi bu. Bu insanlar, en ilkel harekât vasıtalarından yoksun olarak, muhalif bir kamuoyuna ve ürkek bir hükûmete karşı koymak pahasına, Fransa için, Fransa'ya rağmen, Fransa'dan büyük bir imparatorluk fethetmişlerdi. Bu işten, güçlü bir neşe ve kan kokusu yükseliyor ve Christophe'un gözlerinde modern **condottieri** çehreleri, kahramanca mâceralar beliriyordu. Günümüz Fransası için olmıyacak şeylerdi bunlar ve günümüz Fransası bunları öğrendiğinde yüzü kızarıyordu: utançla bir örtü atıyordu üzerlerine. Bu anıları yâdederken yiğitçe çınlıyordu binbaşının sesi; ve babacanca bir neşe ve —(garip bir şekilde bu destanî hikâyelerin arasına sokuşturduğu)— bilgili topoğrafya tasvirleriyle anlatıyordu bu büyük seferleri, bu insan avlarını, sırasıyla kâh bir avcı, kâh bir av olarak içinde yer aldığı bu amansız av partilerini.— Chris-

(1) Francisco Pizarro (1479-1541) Peru'yu alan İspanyol komutanı. (Çev.)

(2) Hernán Cortés (1485-1557) Meksikayı alan İspanyol komutanı. (Çev.)

tophe onu dinliyor, seyrediyor, hareketsizliğe ve gülünç oyunlarla kendi kendini yiyip bitirmeye mahkûm edilen bu yakışıklı hayvan insana acıyordu. Onun bu kadere nasıl katlanabildiğini soruyordu kendi kendine. Ve, adama da sordu bunu. Emekli subay, bir yabancıya kırgınlıklarını anlatmaya yanaşmayacakmış gibi görünüyordu başlangıçta. Ama, Fransızlar konuşmadan edemezler, hele birbirlerini suçlamak söz konusu olunca:

— Ne yapabilirdim ki, dedi B. Chabran, onların bu günkü ordularında? Denizciler edebiyatçı oldular, piyadeler de sosyoloji yapıyorlar. Her şeyi yapıyorlar savaştan başka. Buna hazırlanmıyorlar bile, savaşmamaya hazırlanıyorlar, savaşın felsefesini yapıyorlar! Oturup sonu gelmez tartışmalara girmek, filozofluk taslamak benim işim değil.

Kin duyduğu birçok şeyi, utanç duyduğu için söylemiyordu: jurnalcıların dedikodularıyla subayların birbirlerinden kuşkulanır olması, kara cahil ve kötü niyetli politikacıların emirlerine uymanın ezikliği, ordunun polis görevlerinde, kilise eşyalarının sayılmasında, işçi grevlerinin bastırılmasında, iktidardaki partinin çıkarları ve husumetleri uğrunda ülkenin geri kalan kısmına karşı kullanılması —bu bir avuç radikal küçük burjuva bütün ülkeye karşıydı—. Sonra bu eski Afrikalı, yeni koloni ordusunun kuruluşundan da yakınıyordu. Ona göre, «en büyük Fransayı», denizaşırı Fransa'sını savunmanın şeref ve tehlikesinden kaçanların bencilliklerini kollamak üzere, koloni ordusuna büyük ölçüde en aşağılık insanları doldurmuşlardı.

Christophe'un, Fransızlar arasındaki bu çekişmeye karışmaya niyeti yoktu. Bu onu ılgilendirmezdi. Ama, bu eski subaydan hoşlanıyordu. Savaş hakkındaki düşüncesi ne olursa olsun, bir ordunun asker yetiştirmek için kurulduğunu düşünüyordu: bir elma ağacının elma yetiştirmesi gibi. Politikacıların, estetikçilerin, sosyologların ordunun işlerine karışması ona göre yanlış bir işti. Bununla birlikte bu güçlü adamın nasıl olup da meydanı ötekilere bırak-

tığını anlamıyordu. Düşmanlarla döğüşmekten kaçınmak insanın en büyük düşmanıdır. Bütün Fransızlarda az çok böyle kenara çekilme, eylemden vazgeçme huyu vardı. Christophe bunu subayın kızında daha belirgin bir şekilde gördü.

Adı Céline'di bu kızın. İnce, saçları bir Çinli kızınki gibi gergin, iyi taranmıştı; yuvarlak, yüksek alnını ve kulaklarının sivri uçlarını açıkta bırakıyordu. İnce yüzü, tatlı bakışlı, zekâ okunan miyop gözlüydü. Yanakları zayıf, çenesi zarif ve köylü kızını andırır bir incelikteydi. Burnu büyükçeydi, üst dudağının kenarında küçük bir ben vardı, hafifçe gülümserken kalınca alt dudağı tatlı bir kıvrılışla bükülüyordu. İyi huylu, çalışkan, ince düşünüşlüydü, ama çok ilgisizdi her şeye karşı. Çok az okuyor, yeni çıkan kitapları bilmiyordu, tiyatroya hiç gitmiyor, hiç yolculuk yapmıyor —(eskiden çok gezmiş dolaşmış olan babasının canını sıkıyordu bu),— hiçbir monden hayırseverlik hareketine, katılmıyor —(babası onları eleştirirdi)— öğrenimini ilerletmeyi düşünmüyor, —(babası bilgiç kadınlarla alay ederdi)—. küçücük bahçesinden hiç ayrılmıyor, kocaman bir kuyunun dibinde oturur gibi hep o dört duvar arasında oturuyordu. Canı pek sıkılmıyordu. Elinden geldiğince bir şeylerle uğraşıyor, güleryüzle de durumuna katlanıyordu. Kişiliğinden ve her kadının farkında olmadan yarattığı dar çevresinden Chardin'vâri (1) bir hava yayılıyordu: ılık bir sessizlik, figürlerde bir sükûnet ve günlük mûtat işlere karşı dikkatli —(biraz uyuşuk)— tavırlar; günlük düzenin, alışılmış hayatın, önceden bilinen düşüncelerin ve jestlerin şiiri; bunların aynı saatte, aynı tarzda düşünüleceği ve yapılacağı önceden bilindiği halde yine de sevilirler, içe işleyen tatlı bir sükûnetleri vardır; güzel burjuvaca ruhların huzurlu alelâdeliği: vicdan, dürüstlük, doğruluk, sâkin işler, sâkin hazlar, ama yine de şâirane... Sağlıklı bir zarafet, lâvanta, maddî ve manevî temizlik: has ekmek, doğruluk,

(1) Simon Chardin (1699-1779) Fransız ressamı. Ev hayatı tablolarıyla ün yapmıştır. (Çev.)

iyilik kokar bu. Eşyanın ve insanların huzuru ,eski evlerin huzuru ve de gülümseyen ruhların...

Christophe'un başka insanlara gösterdiği şefkatli güven, kendisine de güven gösterilmesine sebep oluyordu. Bundan ötürü genç kızla çok iyi arkadaş olmuştu. Serbestçe konuşuyorlardı. Giderek sorular sormaya da başlamıştı; genç kız da bunlara cevap veriyordu, bunu nasıl yaptığına şaşarak. Başka hiç kimseye söylemediği şeyleri anlatıyordu.

Christophe bu durumu açıkladı ona:

— Çünkü korkmuyorsunuz benden, birbirimizi sevmemiz tehlikesi yok, bunu yapamıyacak kadar çok dostuz.

— Ne kadar naziksiniz! diye, cevap verdi genç kız gülerek.

Kız da sağlıklı yaradılışıyla, Christophe gibi aşktan kaynaklanan dostluktan hoşlanmıyordu. Karışık insanlara vergidir bu duygu. Onlar duygularını çarpıtırlar çoğu zaman. Christophe'la Céline sadece iyi arkadaştılar.

Bir gün ona, bazen öğleden sonraları, bahçede, örgüsü dizlerinin üstünde, ona elini sürmeden saatlerce hareketsiz bir sıranın üzerinde oturup ne yaptığını sordu. Genç kız kızardı, saatlerce değil, arasıra sadece birkaç dakika, bir çeyrek saat kadar «hikâyesine devam etmek için» böyle durduğunu söyledi.

— Hangi hikâye?

— Kendi kendime anlattığım hikâye.

— Kendi kendinize hikâyeler mi anlatıyorsunuz? Bana da anlatsanıza!

Genç kız Christophe'a çok mütecessis olduğunu söyledi. Sadece, bu hikâyelerin, kahramanı kendisi olmıyan hikâyeler olduğunu açıklamakla yetindi.

Christophe pek şaştı buna:

— Neye yarar böyle hikâye anlatmak? Bence, insanın kendine kendi hikâyesini güzelleştirerek anlatması, kendini daha mutlu bir hayat içinde hayal etmesi daha iyi olur.

— Yapamam, dedi genç kız, yapsam bile beni umutsuzluğa düşürür bu.

Yüreğinde saklı birtakım şeyleri açığa vurduğu için yeniden kızardı ve şöyle dedi:

— Hem, sonra bahçede olduğum zaman bir rüzgâr esintisi yüzümü okşasa mutlu olurum. Bahçeyi canlı bir varlık gibi görürüm. Ve de rüzgâr sert olur da uzaklardan gelirse çok şeyler söyler bana!

Christophe, kızın fazla bir şey söylememesine rağmen neşeli ruhunu ve hiçbir sonuca varmayacağını kendisinin de bildiği çalışmasını örten melânkoliyi sezmişti. Neden bu durumdan kurtulmaya çalışmıyordu? Yaradılışı canlı ve yararlı bir hayata o kadar elverişliydi ki!— Babasının kendisine düşkünlüğünü, kendisinden ayrılmak istemediğini ileri sürdü. Christophe, subayın güçlü kuvvetli bir adam olduğunu, kendisine ihtiyacı olmadığını, bu yaradılışta bir adamın yalnız kalabileceğini, kızını feda etmeye hakkı olmadığını söyleyerek onu düşüncesinden caydırmak istedi. Genç kız babasını savunmaya başladı. Sonra sevgi ve saygısından gelen bir yalana başvurarak, onu babasının kalmaya zorlamadığını, kendisinin ayrılmaya karar veremediğini söyledi. Aslında, bir ölçüde doğru söylüyordu. Herkes, kendisi, babası, çevresindekiler, sonsuza kadar bunun böyle olması gerektiğine ve başka türlü olamayacağına inanmış gibiydiler. Evli bir erkek kardeşi vardı, kendi yerine Céline'in babasına bağlı kalmasını çok tabiî buluyordu. O da çocuklarına vermişti kendini. Kıskançca seviyordu onları, kendi başlarına bir şey yapmalarına bırakmıyordu. Bu sevgi, özellikle karısı için, ağırlığı hayatlarının üstüne çöken, hareketlerini köstekleyen, isteyerek bağlandıkları bir zincirdi. Sanki bir kere çocuklar oldu mu, kişisel hayat artık sona eriyor, insan öz gelişmesine ebediyen veda etmek zorunda kalıyordu. Bu çalışkan, akıllı, henüz genç adam, emekliliğine kadar daha kaç yıl çalışması gerektiğini hesaplamaya başlamıştı. Fransa'da pek derin, ama boğucu olan aile sevgisinin havasında birçok yetenekli insanlar eriyip gitmektedir. Üstelik, bu Fransız ailelerinin baba, ana, bir ya da iki çocuğa indirilmiş olması ayrıca boğucu bir şeydir. Bu insanlar çocuklarının üs-

tüne titrerler, her an onlar için kaygı duyarlar, kendi içlerine kapanmışlardır. Tıpkı, bir avuç altınına sarılan cimriler gibi.

Bir tesadüf, Christophe'un, Céline'e olan ilgisini daha da arttırarak Fransızlardaki sevgi bağının bu sıkılığını, bu yaşama ve kendine ait olanı alma korkusunu ona gösterdi.

Mühendis Elsberger'in kendinden on yaş küçük bir kardeşi vardı. O da mühendisti. Burjuva ailelerinden gelme kimileri gibi, o da iyi bir gençti, sanata eğilimi vardı: bunlar sanatla uğraşmak isterler, ama burjuva durumları da sarsılsın istemezler. Aslında bu hiç de çok güç bir sorun değildir; bugünkü sanatçıların çoğu bunu tehlikesizce çözümlemişlerdir. Ancak bunu istemek gerekir; ve bu kadarcık enerjiyi göstermek bile hepsinin harcı değildir; istedikleri şeyi istediklerinden de emin bulunmazlar; burjuvaca durumları kuvvetlendikçe hiç direnmeden, ses çıkartmadan kendilerini akıntıya bırakırlar. Kötü sanatçı olacaklarına iyi burjuva olmuşlarsa onları kınayamayız. Ama, hayal kırıklıklarından, çoğu zaman, içlerinde gizli ve acı bir **qualis artifex pereo** kalır. Böylece adına felsefe denilen ve hayatlarını zehir eden bir düşünceye saplanırlar. Günlerin aşındırmasıyle ve yeni kaygılarla silininceye kadar bu eski acı devam eder André Elsberger'in durumu da böyleydi. Edebiyatla uğraşmak istemişti. Ama, kendi düşüncelerine pek bağlı olan ağabeyi kendisi gibi onun da bilim yoluna girmesini istedi. André akıllı bir insandı, bilim ve edebiyat bakımından oldukça yetenekliydi. Bir sanatçı olacağına pek güveni yoktu, ama bir burjuva olacağına çok güveni vardı. Önce geçici olarak (bu kelimenin ne anlama geldiği bilinmektedir) ağabeyinin isteğine boyun eğdi; sınavı orta dereceyle kazanarak teknik üniversiteye girdi ve aynı dereceyle burayı bitirdi. Gerektiği gibi çalışarak mühendislik yapıyordu, ama hiç ilgi duymuyordu bu mesleğe. Elbette bu sırada sanata olan azıcık eğilimini de yitirdi. Bundan artık ancak alayla söz ediyordu.

— Hem sonra, diyordu, insanın başarı gösteremediği bir işten ötürü kendisini üzmesine değmez. Kötü bir şair olduktan sonra ha bir fazla olmuş, ha bir eksik ne çıkar bundan (Christophe bu düşüncede, Olivier'nin kötümserliğini görüyordu)!..

İki kardeş birbirlerini seviyorlardı. İkisinde de aynı ruh bütünlüğü vardı. Ama, güç anlaşıyorlardı. İkisi de Dreyfus'çü idiler. Fakat, sendikalizme eğilimi olan André antimilitaristti, Elie ise nasyonalist.

Bir gün André, ağabeyine uğramadan Christophe'a gitmişti. Christophe buna şaştı. Çünkü, ikisi de pek hoşlanmazlardı birbirlerinden. André, ancak birinden ya da herhangi bir olaydan yakınmak için konuşurdu, bu da bıktırıcı oluyordu. Christophe konuştuğu zamansa André onu dinlemiyordu. Bunun için, kendisine gelmesinin bir yararı olmadığını ona söylemekten çekinmemişti. Ama, öteki buna aldırış etmedi, farkında değilmiş gibi görünüyordu. Sonunda, Christophe bunun nedenini öğrendi. Konuğunun, kendisini dinlemeyerek pencereden sarkıp aşağıdaki bahçede olup bitenlerle ilgilendiğini gördü. Bu duruma dikkatini cekti. André, çekinmeden, B. Chabran'ın kızını tanıdığını ve onun için buraya geldiğini söyledi. Artık dili çözülmüştü. Genç kızla aralarında eski bir dostluk, dahası, bundan da ileri bir yakınlık bulunduğunu saklamadı. Elsberger ailesinin uzun bir süreden beri binbaşının ailesiyle bir bağlantısı vardı. Ama, çok içli dışlı oldukları bir sırada politika yüzünden aralarına soğukluk girmişti; o zamandanberi görüşmüyorlardı. Christophe bunu pek budalaca bulduğunu gizlemedi. Herkes hem istediği gibi düşünüp, hem de birbirine saygılı kalmakta devam edemez miydi? André, düşüncesinde serbest olduğunu ileri sürüyordu. Yalnız iki üç sorun vardı ki, bunlar üzerinde kendisinden başka türlü düşünülmesine katlanamazdı. Buna örnek olarak şu bilinen Dreyfus Olayı'nı gösterdi. Bunun üzerine, her zamanki gibi saçmalamaya başladı. Bunun böyle olduğunu bildiği için. Christophe tartışmaya girişmedi. Yalnız, bu Olay'ın bir gün kapanıp kapanmıyacağını sordu; yoksa

lâneti dünyanın sonuna kadar giderek torunlarımızın torunlarını da uğraştıracak mıydı? André gülmeye başladı. Christophe'a cevap vermeden Céline Chabran'ı göklere çıkardı. Kızın uğruna kendisini feda etmesini tabii bulduğu için emekli subay bencillikle suçladı.

— Peki, birbirinizi seviyorsanız neden evlenmiyor sunuz? diye sordu Christophe.

André, Céline'in klerikal olmasından yakındı. Christophe bunun ne demek olduğunu sordu. Öteki, kiliseye gitmek, bir Tanrı'ya ve rahiplerine bağlı olmak demek olduğunu söyledi.

— Peki ne zararı var size bunun?

— Karımın benden başkasının olmasını istemem.

— Nasıl? Karınızın düşüncelerini bile mi kıskanıyorsunuz. Ama, siz binbaşıdan da daha bencilsiniz!

— Söylemek kolay geliyor size! Acaba müzik sevmeyen bir kadınla evlenir miydiniz siz?

— Böyle bir şey başımdan geçti bile!

— Bir düşüncede olmayan iki insan nasıl birarada yaşayabilir?

— Bırakın şu düşüncenizi kuzum! Ah zavallı dostum. İki insan birbirini seviyorsa düşüncelerin lâfı olmaz. Karımın benim gibi müziği sevip sevmemesinden bana ne. O müziğin ta kendisidir benim için! Böyle güzel bir kızı bulmuşsunuz, seviyorsunuz onu, o da sizi seviyor, varsın istediği şeye *inansın, siz de istediğiniz şeye inanın!* Neticede, bütün fikirleriniz fikir olarak aynı değerdedir. Dünyada bir tek hakikat vardır: sevmek ve sevilmek.

— Bir şair gibi konuşuyorsunuz. Hayatı gördüğünüz yok. Birçok karı koca bilirim ki, bu düşünce ayrılığının acısını çekmişlerdir.

— Birbirlerini yeterince sevmeyişlerindendir bu. İnsan ne istediğini bilmelidir.

— İstemek her zaman yeterli değil. Matmazel Chabran'la evlenmek istesem bile yapamam bunu.

André zihnini kurcalayan şeyleri saydı döktü: henüz sağlam bir mevki elde edememişti, parası da yoktu ye-

terince, sağlığı da pek iyi değildi. Böyle olunca kendi kendine soruyordu evlenmeye hakkım var mı diye... Büyük sorumluluğu vardı bunun. Hem sonra sevdiğini, kendini ve de dünyaya gelecek çocukları mutsuz etme tehlikesi yok muydu, en iyisi beklemek, ya da vazgeçmekti evlenmekten.

Christophe omuz silkti:

— Doğrusu güzel sevgi! Eğer seviyorsa, mutlu olur ve size bağlanır. Çocuklara gelince, siz Fransızlar gülünçsünüz bu konuda. Onlara şöyle dolgunca bir gelir sağlayıp hiç üzülmemelerini sağlayıncaya kadar yakalarını bırakmak istemezsiniz. Ne tuhaf! Sizi ilgilendirmez bu. Onları yaşatmanız, hayatı sevdirmeniz ve onu savunma cesareti vermeniz yeter. Alt yanı... Yaşasınlar, ölsünler... Herkesin kaderi bu. Hayattan vazgeçmek mi, hayattaki imkânların peşinden koşmak mı daha iyi?

Christophe'dan yayılan sağlıklı güven duygusu André'yi de etkilemişti; ama, yine de karar veremiyordu bir türlü.

— Evet, belki... dedi.

Ama, hep o noktadaydı yine. Bir çokları gibi istemek ve isteğini yerine getirmek gücünden yoksundu.

•

Christophe Fransız dostlarının çoğunda gördüğü bu hareketsizliği yenmek için kolları sıvadı. Bu insanlar, bu ataletin yanısıra çok acayip bir şekilde, faal ve hattâ çoğu kez hummalı bir çalışma içindeydiler de. Çeşitli burjuva çevrelerinde tanıdıklarının hemen hepsi gayrı memnun kişilerdi. Hemen hepsi de, günün egemenlerinden ve onların çürümüş düşüncelerinden tiksinmekteydi. Hemen hepsi, soylarının ruhunun ihanete uğraması karşısında acı duyan gururlu insanlardı. Bu duyguları taşıyanlar, kişisel kırgınlıklarının etkisinde kalmış, yenik, iktidardan ve çalışma hayatından uzaklaştırılmış insanlar, işlerinden atılmış memurlar, çiftliklerine çekilip dünyadan uzak, ölümü bekle-

yen eski aristokratlar değildi. Mânevî bir isyan duygusuydu bu; genel, derin, gizli bir duyguydu. Bu duyguya mahkemelerde, üniversitede, dairelerde, devlet kuruluşlarının hemen hepsinde rastlanabilirdi. Ama, hiç kimsenin tepki gösterdiği yoktu. Daha önceden cesaretleri kırılmıştı: tekrarlayıp duruyorlardı:

— Yapacak bir şey yok.

Düşüncelerini, sözlerini üzücü şeylerden pısırıkça uzaklaştırarak, ev hayatında kendilerine bir sığınak arıyorlardı.

Yalnız politikadan çekilmekle kalsalar iyi! Oysa, bu namuslu kişiler günlük faaliyet çevrelerinde bile etkili olmayı umursamıyorlardı. Nefret ettikleri aşağılık kimselerle birarada bulunmayı hoşgörüyor, onlara karşı çıkmayı yararsız sayıyorlardı. Christophe'un tanıdığı, bu sanatçılar, bu müzisyenler kendilerine ferman okuyan basın soytarılarının hayâsızlıklarına neden hiç karşı çıkmadan katlanıyorlardı? Bunlar arasında öyle kara cahiller vardı ki, bilgisizlikleri herkesçe bilindiği halde, yine de tartışılmaz bir otorite sahibiydiler. Yazılarını, ya da kitaplarını yazmak zahmetine bile katlanmıyorlardı; sekreterleri vardı, açlıktan nefesi kokan sefil mahlûklardı bunlar, eğer bir ruhları olsa ekmek ve kadın için onu bile satarlardı. Kimse için bir sır değildi Paris'te bu. Ama, bunlar yine de yüksek yerlerde oturup yukarıdan bakıyorlardı sanatçılara. Christophe bunlardan birinin bir fıkrasını okuduğu zaman öfkesinden bağırırdı:

— Vay alçaklar vay! diye.

Olivier o zaman sorardı ona:

— Yine kime içerledin böyle? Yine şu Panayır'daki acayip tiplerden birine mi?

— Hayır. Namuslu adamlara. Edepsizler zenaatlerini yapıyorlar; yalan söylüyorlar, yağma ediyor, çalıyor, öldürüyorlar. Gel gör ki, ötekiler nefret etmekle birlikte, onlara meydanı boş bırakıyorlar. Bin kat daha nefret ediyorum, bunlardan. Eğer onların basındaki meslekdaşları, namuslu ve kültürlü eleştirmenler, bu soytarıların sırtına binip düello yaptıkları sanatçılar, meydanı onlara bırak-

masalar, sessizce, çekingenlikten, tehlikeye girme korkusundan, ya da birbirini karşılıklı idare etmek gibi rezilce bir hesapla, darbelerden masun kalmak için onlara karşı çıkmamazlık etmeseler, patronlarıyla, dostlarıyla övünmelerine izin vermeseler, bu hayâsız kuvvet derhal gülünçleşir ve olayların ağırlığı altında yıkılıp giderdi. Belki yirmi tane namuslu adam tanıdım ki, birisinden bahsederken: «Adi herifin biri» dedikleri halde, içlerinden bir tane bile çıkmamıştır ki, o adamı gördüğünde elini sıkıp «aziz meslektaşım» diye hitap etmesin.— Böyleleri «haddinden çok,» diyorlar.— Evet, haddinden çok ödlek var. Haddinden çok namuslu rezil var.

— Ne yapalım yani?

— Kendiniz koruyun kendinizi! Ne bekliyorsunuz? Tanrı mı uğraşsın sizin işlerinizle! Hele bak, üç gündür kar yağıyor. Sokaklarınızı geçilmez hale getirdi, Paris'iniz bir çamur deryası. Ne yapıyorsunuz? Yöneticilerinize çatıyorsunuz, sizi pislik içinde bırakıyorlar diye. Ama, neden bundan kurtulmak için harekete geçmiyorsunuz sizler? Şaşılacak şey! Kollarınızı bağlayıp oturuyorsunuz. Kimsenin evinin önündeki kaldırımı temizlemeye gönlü yok. Kimse görevini yapmıyor, ne devlet, ne kişiler. Herbiri kendini haklı sanarak ötekini suçluyor. Yüzyıllar süren kırallık terbiyesinin o kadar etkisinde kalmışsınız ki, kendiliğinizden bir şey yaptığınız yok, hepiniz ağzınızı havaya açıp bir mucize beklemektesiniz. Tek mucize sizin harekete geçmeye karar vermeniz olacaktır. İşte Olivier'ciğim akıllı insanlarsınız, bir sürü erdeminiz var, ama kan yok sizlerde. Hele herkesten önce sen dinle. Ne kafanız, ne de yüreğiniz hasta. Hasta olan hayatınız. Hayatınız geçip gidiyor.

— Ne yapalım? Bekleyelim de geri gelsin.

— Geri gelmesini istemek gerek. İstemek gerek! Bunun için de evinize temiz hava sokmalısınız. İnsan evinden dışarıya çıkmak istemezse hiç olmazsa evinin sağlıklı olması gerekir. Oysa, evinizi Panayır'ın pis kokuları doldursun bırakmışsınız. Düşüncenizin, sanatınızın üçte ikisi ifsada uğramış. Cesaretiniz öylesine kırık ki bundan iğ-

renmek şöyle dursun şaşmıyorsunuz bile. Bu anlamsız, pısırık, namuslu adamlar arasında öyleleri var ki, kendilerinin haksız, şarlatanların haklı olduğunu söylüyorlar. Sevmediği bir sanatı sevdiğine kendisini inandıran bu türlü biçare gençlere az mı rastladım şu senin, hiç kül yutmadığınızı ilân edip durduğunuz **Esope** dergisinde? Hiç zevk duymadan, sadece koyun gibi bir uyuşuklukla zehirliyorlar kendilerini ve yalanlarına gömülüp can sıkıntısından ölüyorlar!

Christophe, uyuklayan ağaçları sarsan rüzgâr gibi geçiyordu kararsızların arasından. Kendi düşüncelerini onlara aşılamaya kalkmıyor, ama onlara düşünme gücü vermeye çalışıyordu. Diyordu ki:

— Çok alçak gönüllüsünüz. En büyük düşman hastalık halinde bir şüpheciliktir. Hoşgörüyle, insanca davranılabilir, böyle yapılmalıdır da. Ama, insan doğru ve iyi olduğuna inandığı şeyden şüphe etmemelidir. İnandığı şeyi savunmalıdır. Gücümüz ne olursa olsun vazgeçemeyiz görevimizi yapmaktan. Bu dünyada en küçüğün de, en büyük kadar bir görevi var. Ve —(bilmediği de bu)— bir de yapabilme gücü var. Sanmayın ki, tek başına isyanınız boşa gidecektir! Kendini açığa vurmasını bilen güçlü bir bilinç başlıbaşına bir kudrettir. Siz şu son yıllarda, bir çok kez, devletin ve kamuoyunun, ahlâk gücünden başka silâhı olmayan, düşüncesini inatla açıklayan namuslu bir adamı hesaba katmak zorunda kaldığını gördünüz.

Belki de neye yarar bunca zahmete katlanmak, neye yarar savaşmak diyeceksiniz. **Neye yarar** öyle mi? Peki öyleyse dinleyin: —Çünkü Fransa ölüyor, çünkü Avrupa ölüyor,— çünkü insanlarımızın bin yıllık çileleriyle kurulan o güzel uygarlığımız çökecek biz mücadele etmezsek. Vatan tehlikede, Avrupalı Vatan'ımız,— ve hepsinden çok da sizinki, sizin küçük vatanınız Fransa tehlikede. Uyuşukluğunuz öldürüyor onu. Sizin ölen her enerjinizle birlikte ölüyor, boyun eğen düşüncenizle, kısır iyi niyetlerinizle, boşu-

na kuruyan her damla kanınızla birlikte ölüyor... Kalkın! Yaşamak gerek! Öleceksenız ayakta ölmelisiniz.

•

İşin güç yanı onları harekete yöneltmek değildi henüz: birlikte harekete yöneltmekti. İşte bu konuda söz geçirmek imkânsızdı onlara. Birbirlerine surat asıyorlardı. İçlerinde en iyiler en inatçılardı. Christophe bunun bir örneğini oturduğu apartımanda görmüştü. B. Weil, mühendis Elsberger ve binbaşı Chabran, için için birbirlerine soğukluk duyuyorlardı. Bununla birlikte, ayrı ırk, ya da parti etiketleri altında her üçü de aynı şeyi istiyorlardı.

B. Weil ile emekli subayın anlaşmaları için sebep vardı. Düşünce adamlarında çok görülen bir zıtlıkla, kitaplarının çevresinden hiç çıkmayan, yalnızca düşünce dünyasında yaşayan B. Weil'in büyük bir merakı vardı askerlik konularına. B. Weil'in de dahil bulunduğu bir soy kafalar için doğru olan bir şeyi, yarı-Yahudi Montaigne bütün insanlara uygulayarak, **«Biz hepimiz vatan toprağının birer parçasıyız»** demişti. Bu yaşlı aydın, Napoléon'a taparcasına bağlıydı. Çevresine, İmparatorluk destanının sorguçlu rüyasını canlandıran yazıları ve anı eşyalarını toplamıştı. Şan ve şeref güneşinin ta uzaklarda yansıyan ışıklarıyla kamaşıyordu gözleri. Yeniden Napoléon'un seferlerine çıkıyor, savaşlara girişiyor, harekâtı tartışıyordu kendi kendine. O da üniversiteleri ve akademileri dolduran strateji uzmanlarındandı. Bunlar kapalı odalarda oturur. Austerlitz'i açıklar, Waterloo'da yapılan yanlışları ortaya koyarlar kendilerince. B. Weil, herkesten çok alay ederdi bu «Napoléon'culuk»larla. Ama, yine de bu güzel hikâyelerle mest olmaktan geri kalmazdı, tıpkı oyuncaklarıyla oynayan bir çocuk gibi. Destanın kimi fasıllarında gözleri yaşarır, bu zayıf tarafının farkına varınca da kahkahalarla gülerek, «koca budala» derdi kendi kendisine. Aslında onu «Napoléonien» yapan yurtseverlikten çok, roman zevki ve plâtonik bir eylem düşkünlüğüydü. Bununla

birlikte, çoğu özbeöz Fransız'dan daha çok Fransa'ya bağlıydı B. Weil. Fransa'daki Yahudi düşmanları, Fransa'ya yerleşmiş Yahudilerin yurtseverlik duygularından kuşkulanmakla kötü bir hareket yapmış ve budalalık etmiş oluyorlar. Her ailenin bir kaç kuşak sonra, üstünde yaşadığı toprağa bağlanmak zorunda kalması bir yana, Yahudilerin, Batı'da düşünce hürriyetinin en ileri fikirlerini temsil eden halkı, Fransızları, sevmekte bazı özel nedenleri de vardır. Onu severler, çünkü onun böyle bir halk olmasına yüz yıldan beri katkıda bulunmuşlardır ve bu düşünce hürriyeti bir parça da onların eseridir. Nasıl olur da her türlü feodal gericiliğe karşı savunmazlar onu? Böyle bir şey, düşmanın oyununa gelmek, —bir çılgın caniler çetesinin yapmak istediği gibi,— Fransızlığı sonradan benimsemiş bu Fransızları Fransaya bağlayan bağları koparmağa kalkışmak olur.

Binbaşı Chabran işte bu gerçekleri iyi bilmeyen yurtseverlerdendi. Bunlar, Fransa'ya yerleşen bütün göçmenleri gizli birer düşman gibi gösteren gazetelerinin etkisiyle, ayrı ayrı ırkların karışımından oluşan Fransız ırkının geleceğinden haksız yere kuşkuya kapılırlar. İşte bu yüzden, emekli subay birinci kattaki kiracının varlığından habersiz görünmek zorunda sayıyordu kendisini. Oysa çok iyi anlaşabilirdi onunla. Öte yandan, B. Weil de yaşlı subayla konuşmaktan hoşlanabilirdi. Ne yazık ki, onun nasyonalist olduğunu biliyor ve bu yüzden güvensizlik duyuyordu ona karşı.

Christophe'un B. Weil'le dost olmaması için binbaşınınkinden başka nedenleri vardı. Ama, haksızlığa katlanamazdı. Onun için, Chabran, B. Weil'e hücuma kalkıştığında ona karşı çıkıyordu.

Bir gün B. Chabran her zamanki gibi işlerin gidişine atıp tutmağa başlayınca Christophe şöyle dedi:

— Bu sizin hatânız. Her şeyden el etek çekmişsiniz. Anlayışınıza göre, Fransa'da işler iyi gitmeyince gürültüyle geri çekiliyorsunuz. Kendinizi yenilmiş gibi ilân etmekten gurur duyduğunuz sanılır. Dünyada insanın dâva-

sını böylesine rahatlıkla yitirdiği görülmemiştir. Haydi, B. Chabran, siz ki savaş görmüş insansınız, döğüşmek böyle mi olur?

Binbaşı şu cevabı verdi.

— Döğüşmek söz konusu değil, Fransa'ya karşı döğüşülemez. Bu çeşit bir döğüşte, konuşmak, tartışmak, oy vermek, bir sürü hergele ile sürtüşmek gerekir: bu da benim işim değil.

— Çok tiksinmişe benziyorsunuz! Afrika'da daha başkalarını görmüş olmalısınız!

— Namusumun üzerine yemin ederek söylüyorum, oradakiler bunlar kadar iğrenç değildi. Hem sonra her zaman kafalarını kırabilirdik! Döğüşmek için insanın elinde asker olmalı. Orada yerli askerlerim vardı, şimdi yalnızım.

— Ama, ne de olsa namuslu isanlar eksik değil.

— Nerede bunlar?

— Her yerde.

— Öyleyse ne yapıyor bunlar?

— Sizin yaptığınızı. Hiçbir şey yaptıkları yok, yapacak bir şey olmadığını söylüyorlar.

— Hiç olmazsa birinin adını söyleyin bana.

— İsterseniz, apartmandaki üç kişinin adını söyleyebilirim.

Christophe, B. Weil'in adını söyleyince eski subay şaşmış gibi bağırdı, Elsberger'leri anınca da yerinden sıçradı.

— Şu Yahudi, şu Dreyfus'cüler ha?

— Dreyfus'cüler mi? dedi Christophe.

— Fransa'yı onlar mahvetti.

— Ama, sizin kadar onlar da seviyor Fransa'yı.

— Kaçıktır bunlar, tehlikeli kaçıklar.

— İnsan hasımlarına karşı adaletle davranamaz mı?

— Silâhlarını açıkça gösteren mert düşmanlarla anlaşabilirim. Bunun kanıtı da sizinle konuşmamdır Bay Alman. Almanları beğenirim ben, bir gün bize attıkları köteğin acısını çıkartmak için onlara misliyle kötek atmak dileğiyle elbet. Ama ötekiler, içerideki düşmanlar, hayır,

onlar aynı şey değil: onlar namuslu silâhlar kullanmıyorlar, muzır ideolojilere, zehirli insaniyetçiliğe başvuruyorlar.

— Evet, ortaçağ şövalyeleri gibi düşünüyorsunuz, tıpkı, ilk kez barut ve topla karşılaştıkları zamanki gibi. Ne yaparsınız? Savaşta da gelişme var.

— Öyle olsun. Öyleyse yalan söylemeyelim. Bunun savaş olduğunu söyleyelim.

— Diyelim ki, Avrupa'nın ortaklaşa bir düşmanı var, Almanya ile birleşmez misiniz o zaman?

— Çin'de böyle yapmıştık.

— Bakın çevrenize! Ülkeniz, bütün ülkelerimizin kahramanca idealizmleri tehdit altında değil mi? Hepsi de politika ve düşünce serüvenlerine av olmuyor mu? Bu ortaklaşa düşmana karşı, ahlâk sağlamlığı olan hasımlarınıza el uzatmaz mısınız. Nasıl olup da sizin gibi bir insan gerçekleri bu kadar görmezlikten gelebiliyor? İşte size karşı sizinkinden ayrı bir ideali savunan insanlar var. Bir idealin bir kuvvet olduğunu inkâr edemezsiniz. Son zamanlarda giriştiğiniz çatışmada hasımlarınızın ideali sizi yendi. Ona karşı tek başınıza kendinizi tüketeceğinize idealleri bütün düşmanlarına karşı, vatanı sömürenlere karşı, Avrupa uygarlığını yozlaştıranlara karşı onu da sizinkiyle birlikte, yan yana, neden ileri sürmüyorsunuz?

— Kimin uğruna? Önce anlaşmak gerek? Hasımlarımızın zaferi için mi?

— Siz Afrika'da iken, Kıral için mi, yoksa Cumhuriyet için mi? döğüşüyoruz diye kafanızı yormuyordunuz. İçinizden bir çoğunun cumhuriyeti düşünmediğini sanıyorum.

— Aldırış ettikleri yoktu ona.

— İyi! Bu da Fransa için yararlı oluyordu. Onun için ve kendiniz için topraklar fethediyordunuz! Burada da öyle yapın! Çatışmayı genişletin. Politika ve dinle ilgili saçmalıklar üzerinde durup hır çıkartmayın. Budalaca şeylerdir bunlar. Sizin soyunuzun, Kilise'nin ya da Aklın ürünü olmasının önemi yok. Varsın yaşasın yeter! Hayatı yücelten her şey iyidir. Tek bir düşman var: o da, zevk peşindeki bencilliktir, işte odur hayat kaynaklarını kir-

letip kurutan. Kuvveti yüceltin, aydınlığı yüceltin, verimli sevgiyi yüceltin, fedakârlık sevincini yüceltin. Sonra da kimseye sizin adınıza hareket etme yetkisini aktarmayın. Eyleme geçin! Birleşin! Haydi!

Christophe bunları söyleyerek, piyanoda **korolu senfoni**'nin (1) **si bemol** marşının ilk mezürlerini çalmaya başladı.

Sonra, çalmasını keserek:

— Biliyor musunuz, sizin müzisyenlerden biri, meselâ bir Charpentier veya Bruneau (şeytan alasıcalar!) olsaydım, **Aux armes citoyens**'i, **Enternasyonal**'i, **Yaşasın Henri IV**'ü, **Tanrı Fransa**'yı **Korusun**'u birlikte bir korolu senfoniye koyardım —(bakın şöyle meselâ...)— size öyle bir çorba kotarırdım ki... tadı ağzınızda kalırdı, —(herhalde onların yaptıklarından kötü olmazdı);— sizi temin ederim ki, karnınıza ateş dolardı ve ister istemez yürümek zorunda kalırdınız!

Böyle diyerek yürekten kahkahalar atıp gülmeye başladı.

B. Chabran da gülüyordu:

— Çok neşelisiniz B. Krafft! Yazık ki bizden değilsiniz.

— Yo, sizdenim ben de! Her yerde aynı kavga. Saflarımızı sıklaştıralım.

Binbaşı onaylamıştı bu sözleri; ama işler bu kadarla kaldı. O vakit, Christophe direterek, sözü B. Weil ile Elsberger'lere getirdi. Ama, ondan daha az inatçı, olmayan emekli subay Yahudilerle Dreyfus'culara karşı ezeli kanıtlarını tekrarlayıp duruyordu.

Bu durum Christophe'u üzmüştü. Olivier:

— Üzme kendini, dedi, Bir insan birden değişmez, bir toplumun düşünüşü de. Güzel bir şey olurdu gerçekleşseydi bu! Ama sen yine de çok şey başardın farkında olmadan.

— Ne yaptım? diye sordu Christophe.

— Christophe oldun.

---

(1) Beethoven'in Dokuzuncu Senfonisi. (Çev.)

— Ne yararı var bunun başkalarına.

— Pek çok. Yalnız olduğun gibi kal, sevgili Christophe! Bizim için üzülme.

Christophe buna razı olamıyordu. Binbaşı Chabran'la bazen oldukça şiddetli geçen tartışmalarını sürdürdü. Onların konuşması Céline'i çok eğlendiriyordu. Yanlarında oturup iş işliyordu. Tartışmalarına karışmıyordu, ama çok neşelenmiş görünüyordu; gözleri daha bir parlıyordu onları dinlerken: sanki çevresine daha bir genişlik gelmiş gibi. Kitap okumaya başladı, daha çok sokağa çıkıyordu. Daha çok şeyle ilgileniyordu. Bir gün babasıyla Christophe çekişip dururken emekli subay genç kızın gülümsediğini gördü; ne düşündüğünü sordu, Céline rahatça:

— B. Krafft'ın haklı olduğunu düşünüyorum, dedi.

Emekli subay şaşırmıştı:

— Bu kadarı biraz fazla!.. Eh, haklı ya da haksız, halimizden memnunuz biz. Bu adamlarla görüşmeye ihtiyacımız yok, öyle değil mi kızcağızım.

— Hayır, baba onlarla tanışmak hoşuma gider benim.

Adam sustu, duymamış gibi yaptı. Christophe'un etkisinde kalmamış değildi, ama bunu belli etmek istemiyordu. Dar düşünceliliği ve sertliği, doğruluğunu ve iyi yürekli bir insan olmasını engellemiyordu. Christophe'u seviyordu, onun sağlam ruh yapısını seviyordu, çoğu kez Christophe'un Alman olmasına üzülüyordu. Onunla tartışırken ne kadar öfkelense de yine tartışmaktan hoşlanıyordu. Christophe'un ileri sürdüğü kanıtlar zihninde yer etmeye başlamıştı. Ama, bunu açığa vurmamaya dikkat ediyordu. Fakat, bir gün Christophe, B. Chabran'ı bir kitabı okurken gördü. Adam kitabı ona göstermek istemedi. Céline, Christophe'u geçirirken, yalnız kalınca:

— Okuduğunun ne olduğunu biliyor musun? B. Weil'in bir kitabı.

Christophe sevindi:

— Peki ne diyor bu kitap için?

— «Hayvan herif» dedi, ama kitabı elinden bırakmıyor.

Christophe, binbaşıyla tekrar buluştuğunda bun-

dan hiç söz etmedi. Bunun üzerine, öteki sordu ona:

— Neden sizin şu Yahudinin lâfını hiç etmez oldunuz.

— Artık gerek yok da ondan.

— Neden? diye sordu kızgınca B. Chabran.

Christophe cevap vermedi. Gülerek çıkıp gitti.

•

Olivier'nin hakkı vardı. Başkaları üzerinde sözle hiç bir etki yapılamazdı. İnsan kendi kişiliğiyle yapabilirdi bunu. Öyle insanlar vardır ki bakışları, hareketleri, sâkin ruhlarının sessiz temasıyla çevrelerine rahatlatıcı bir hava yayarlar. Christophe da hayat saçıyordu çevresine. Onun etkisi uyuklayan bu eski evin duvarları, kapalı pencereleri arasından bir ilkbahar ılıklığıyla yavaş yavaş sızıyor, yıllardan beri acı, zaaf ve yalnızlığın kemirdiği, kuruttuğu ölümün eline bıraktığı gönülleri canlandırıyordu. Bu, ruhların ruhlar üzerindeki güçlü etkisiydi! Bu etkiyi yapan da, bu etkiye uğrayan da bilmezler bunu. Ama, dünyada hayat esrarlı çekim güçlerinin yönelttiği akımlardan oluşmuştur.

Olivier ile Christophe'un dairelerinin iki kat altında bayan Germain adında otuzbeş yaşında genç bir dul kadın oturuyordu. Bir yıl önce yedi sekiz yaşlarındaki kızını kaybetmişti. Kaynanasıyla birlikte yaşıyordu. Kimseyle görüşmezdi. Apartmandaki kiracılar arasında Christophe'la hiç ilişkisi olmayan yalnız o idi. Seyrek olarak rastlaştıkları zaman da hiç konuşmamışlardı.

Uzun boylu, zayıf, oldukça endamlı bir kadındı; donuk bakışlı, kahverengi güzel gözleri vardı ve bu anlamsız gözlerde zaman zaman sert ve kederli bir parıltı beliriyordu. Yüzü balmumu sarılığında, yanakları düz ve dudağı büzükçeydi. İhtiyar Bn. Germain sofu bir kadındı, bütün gününü kilisede geçirirdi. Genç kadın büyük bir kıskançlıkla yasına gömülmüştü. Hiçbir şeyle ilgilendiği yoktu. Kızının eşyaları ve resimleri arasında yaşıyordu, baka baka da görmez olmuştu onları. Ölü imajlar, yaşayan imajı öldürüyordu. Onu görmüyordu artık; ama direniyordu; hep kızını, yalnız onu

düşünmek istiyordu; böylece gitgide onu düşünmekten bile aciz hale gelmişti; ölümün işini tamamlamıştı. O vakit, yüreği taş kesilmiş, gözyaşları kurumuş, hayatı tükenmiş olarak donakalmıştı olduğu yerde. Din de ona yardımcı olmuyordu. Kiliseye para verir, ama hiçbir yardım işine aktif olarak katılmazdı. Tüm din anlayışı şu bir tek düşünceye dayanıyordu: kızını tekrar görmek. Bundan başka hiçbir şeyin önemi yoktu onun için. Tanrı mı? Onun ne işi vardı Tanrı ile. Onu tekrar görmek!.. Buna da pek inanmıyordu. Umutsuzca inanmak istiyordu, ama şüphedeydi de... Başka çocukları görmeye dayanamıyordu.

— Neden bunlar ölmemişler, diye düşünüyordu.

Mahallede küçük bir kız çocuğu vardı, boyu, duruşu, kendi kızınınkine benziyordu. Bu çocuğu o ince saç örgüleriyle arkadan gördüğü zaman ürperirdi, ardından gitmeye başlardı. Kız arkasını dönüp de bunun kendi kızı olmadığını görünce boğmak gelirdi içinden. Üst kattaki Elsberger'lerin kızlarının gürültü ettiklerinden yakınırdı. Oysa, gördükleri sıkı terbiye yüzünden çok uslu olan bu çocuklar hiç gürültü etmiyorlardı. Yavrucaklar odalarında azıcık tıkırtıyla yürüseler hemen gürültü etmesinler diye hizmetçisiyle haber gönderirdi. Bir gün küçük kızlarla sokaktan gelirken Bn. Germain'e rastlayan Christophe, onun çocuklara nasıl sert sert baktığını görerek irkilmişti.

Bir yaz akşamı bu yaşayan ölü karanlıkta oturup, hiçliğinin içinde uyuşup kalmışken, Christophe'un piyanosunun sesini duydu. O saatte, Christophe piyanoda hülyaya dalardı. Bu müzik, içine gömüldüğü boşluğu sarstığı için kadını sinirlendirdi. Öfkeyle pencereyi kapattı. Piyanonun sesi ta odasına kadar geliyordu. Kadın kin duyuyordu bu müziğe. Christophe'un piyano çalmasına engel olmak isterdi; ama, hakkı yoktu buna. Şimdi, her gün aynı saatte sinirlice bir sabırsızlıkla piyanonun başlamasını bekliyordu. Gecikince daha çok sinirleniyordu. İstemediği halde sonuna kadar dinliyordu müziği. Müzik bitince o eski uyuşukluğuna güçlükle kavuşabiliyordu. —Bir akşam odasının karanlığına gömülüp oturmuşken kapalı pencerelerden,

bölmelerden ona kadar gelen piyano sesini duyunca bütün vücudu ürperdi, gözlerinden yaşlar boşandı. Pencereyi açtı, artık o günden sonra ağlayarak dinliyordu. Müzik öyle bir yağmurdu ki, damla damla o kurumuş yüreğine işliyor, onu canlandırıyordu.. Yeniden görüyordu gökyüzünü, yıldızları, yaz gecesini ve içinde, henüz soluk bir şekilde de olsa, hayata karşı ilginin, insan sevgisinin uyandığını duyuyordu. Aylardanberi ilk kez, ölen kızını rüyasında gördü.— Çünkü bizi ölülerimize yaklaştıran en güvenilir yol ölmek değil, yaşamaktır. Onlar biz yaşadığımız sürece yaşar, biz ölünce ölürler.

Christophe'la tanışmaya kalkmadı. Ama, onun küçük kızlarla beraber merdivenden indiğini duyuyordu. Çocukların cıvıltılı konuşmalarını dinlemek için kapının ardına gizleniyordu, onların sesi yüreğine çarpıntı veriyordu.

Bir gün, sokağa çıkarken, merdivenden inen kızların ayak tıkırtılarını duydu. Her zamankinden daha çok gürültüyle yürüyorlardı. Çocuklardan biri ötekine:

— Bu kadar gürültü etme Lucette, biliyorsun, Christophe demişti hani alt kattaki bayanın matemi var, dedi.

Bunun üzerine öteki kız gürültüsüzce yürümeye ve yavaş sesle konuşmaya başladı. Bayan Germain artık kendini tutamadı, kapıyı açtı, çocukları yakaladı, bütün gücüyle kucakladı. Küçük kızlar korktular, biri bağırmaya başladı. Kadın onları bırakıp içeriye girdi.

O günden sonra, ne zaman çocuklara rastlasa onlara gülümsemeye çalışıyor, dudaklarını büzüyordu, —(gülme alışkanlığını kaybetmişti çünkü).— Çocuklara tatlı bir şeyler söylemek istiyor, ama bunu öyle bir sertlikle yapıyordu ki, kızlar çekiniyor, sıkıntılı fısıltılarla cevap veriyorlardı. Eskisinden daha çok korkuyorlardı ondan. Şimdi kapısının önünden, kendilerini yakalamasın diye, koşarak geçiyorlardı. Kadınsa onları görmek için saklanıyordu. Utanıyordu. Ölmüş küçük kızının hakkı olan sevginin bir parçasını çalıyormuş gibi geliyordu kendisine. Diz çöküp af diliyordu ondan. Ama, şimdi yaşama ve sevme içgüdüsü uyanmıştı, buna karşı bir şey yapamazdı, çünkü en güçlü şeydi bu.

Bir akşam, —Christophe eve dönüyordu,— apartmanda alışılmamış bir karışıklık gördü. B. Watelet'nin birdenbire anjin dö puatrinden öldüğünü söylediler. Christophe yüzüstü kalan çocuğu düşünerek çok üzüldü. B. Watelet'nin hiçbir akrabasını tanımıyorlardı ve çocuğa da yaşaması için bir şey bırakmadığı anlaşılıyordu. Christophe basamakları dörder dörder çıkarak, üçüncü kattaki daireye gitti, kapı açıktı. Rahip Corneille ölünün yanındaydı, küçük kız da ağlayarak babasına sesleniyordu. Kapıcı kadın beceriksiz beceriksiz avutmaya çalışıyordu çocuğu. Christophe küçük kızı kucağına aldı, gönlünü alacak şeyler söyledi. Oradan uzaklaştırmaktı niyeti, ama küçük kız gitmek istemediği için yanında kaldı. Pencerenin önüne oturup, batan güneşin son aydınlığı içinde, çocuğu kollarının arasında sallamaya koyuldu. Çocuk yavaş yavaş rahatlıyordu. Hıçkıra hıçkıra ağlarken uyuya kaldı. Christophe götürüp yatağına yatırdı, ayakkabılarının bağlarını beceriksizce çözdü. Gecenin karanlığı çökmüştü ortalığa. Dairenin kapısı açık duruyordu. Bir eteklik hışırtısıyla içeriye bir gölge girdi. Alacakaranlık içinde, Christophe matemli kadını hummalı gözlerinden tanıdı. Kadın odanın ortasında durarak boğuk bir sesle:

— Ben geldim... Verir misiniz çocuğu, verir misiniz bana? dedi.

Christophe kadının elini tuttu. Bayan Germain ağlıyordu. Sonra yatağın başucuna oturdu. Bir an sonra:

— Bırakın da onun başında ben durayım, dedi.

Christophe, rahip Corneille'le birlikte kendi katına çıktı. Rahip biraz sıkılarak, geldiği için özür diliyordu. Alçakgönüllülükle, ölünün kendisine sitem etmemiş olmasını temenni ediyordu: rahip olarak değil, bir dost olarak bulunmuştu, orada.

Ertesi sabah Christophe, B. Watelet'nin evine geldiği zaman çocuğu bayan Germain'in kucağında gördü. Küçük çocukların, sevdikleri insanlara gösterdikleri o güvenle kadının boynuna sarılmıştı. Kendisini seven, bu yeni tanıdığı insanla birlikte gitmeye razı oldu. Heyhat! Baba-

lığını unutmuştu bile. Ona gösterdiği sevgiyi yeni analığına gösteriyordu. Pek güvenilir bir durum değildi bu. Bayan Germain sevgideki bencilliği ile bunun farkında mıydı acaba? Belki. Ama, ne önemi var. Sevgi gerek. Mutluluk oradadır...

Ölü gömüldükten birkaç hafta sonra, bayan Germain çocuğu Paris'ten uzakta bir köye götürdü. Christophe'la Olivier onları uğurladılar. Genç kadında daha önce görmedikleri gizli bir sevinç vardı. Onlara hiç dikkat etmiyordu bile. Bununla birlikte, ayrılış anında, Christophe gözüne ilişti, elini uzatarak:

— Beni kurtardınız, dedi.

Christophe şaşmıştı:

— Nesi var bu deli kadının? diye söylenerek yukarı çıktı.

Birkaç gün sonra bir mektup aldı. Zarfın içinden çıkan fotoğrafta tanımadığı bir kız çocuğu görülüyordu. Bir iskemleye oturmuş, ellerini akıllı uslu dizlerinin üstüne koymuştu. Kederli gözleriyle ona bakıyor gibiydi. Resmin altına şu sözler yazılmıştı:

«Ölen yavrum size teşekkür ediyor.»

•

İşte böylece bütün bu insanların arasından yeni bir hayat soluğu geçmişti. Yukarıda beşinci katta güçlü bir insanlık ocağı yanıyor ve ışınları ağır ağır evin her yanına işliyordu.

Ama, Christophe bunun hiç farkında değildi. Bu olanlar onun için çok yavaştı.

— Ah! Birbirlerini tanımak istemeyen her inançtan, her sınıftan namuslu insanları kardeş etmek imkânı yok mu? diyordu.

Olivier:

— Ne yaparsın? dedi. Bunun için bir iç sevinçten, — sağlıklı, normal, âhenkli bir hayatın verdiği sevinçten, —(yararlı bir iş yapmış, büyük bir şeye hizmet etmiş ol-

manın sevinci),— kaynaklanan bir karşılıklı hoşgörü, bir sempati gücü gerekir. Bunun için, büyüklük devrinde yahut —(daha da önemlisi)— büyüklük yolunda olan, bir ülkeye ihtiyaç vardır. Ve, aynı zamanda, bütün enerjileri, hareketa getirmesini bilen bir iktidar, partiler üstünde akıllı ve kuvvetli bir iktidar —(ikisi birden)— lâzımdır. Oysa partiler üstü bir iktidar ancak gücünü kalabalıktan değil, kendinden alan, anarşik çoğunluklardan destek almaya kalkmayarak, yaptığı hizmetlerle kendini kabul ettiren bir iktidardır: zafer kazanmış bir general, Halkın Selâmeti diktatörlüğü, aklın üstünlüğü... Ne bileyim? Bu bize bağlı değil. Bunun için bir fırsatın ortaya çıkması ve insanların *bunu yakalayabilmesi gerek*, mutluluk ve dehâ gerek. Umutla bekleyelim! İşte güçler şurada: inancın gücü, bilimin gücü, eski Fransa'nın, yeni Fransa'nın, en büyük Fransa'nın emeğinin gücü... Bütün bu güçler birleşir de, gerekeni söylerlerse bu ne sihirli söz olacak! Bu sözü ne sen, *ne ben söyleyebiliriz. Kim söyleyecek?.. Zafer*, şan ve şeref mi?.. Sabır! En önemlisi ırkın içinde güçlü olan her şeyin toparlanması, birbirini yoketmemesi, vaktinden önce cesaretini yitirmemesidir. Mutluluk ile dehâya, yalnız yüzyıllar boyunca sabırla beklemeyi bilen, durmadan çalışan ve *inanan halkar lâyık olur.*

— Kim bilir? dedi Christophe. Bunlar çoğu zaman sanıldığından daha erken, — en az beklendikleri sırada, çıkagelirler. Siz yüzyıllara çok belbağlıyorsunuz. Hazırlayın kendinizi! Dişinizi sıkın! Uyanık olun, çünkü Kurtarıcı'nın bu gece kapınızın önünden geçip geçmeyeceğini bilmiyorsunuz.

Gerçekten de, o gece çok yakından geçti o, kanadının gölgesi evin kapı eşiğine değdi.

Görünüşteki önemsiz olayların ardından Fransa ile Almanya arasındaki ilişkiler birden bozuldu. Üç gün içinde, savaşlardan önce her zaman olduğu gibi, kışkırtıcı biçimde yazılmış iyi komşuluk notaları alınıp verildi. Bu, dün-

yayı aklın yönettiğine inananların dışında kimseyi şaşırtmadı. Ne var ki, bunların sayısı çoktu Fransa'da. Bir iki gün içinde, Rhein ötesindeki basının olanca gallofob şiddetiyle saldırışa geçtiğini görünce birçoklarının ağzı açık kaldı şaşkınlıktan. İki ülkede de yurtseverliği tekellerinde bulunduran, ulus adına konuştuklarını ileri sürerek devlete izleyeceği politikayı gösteren, bunu da kimi zaman devletin gizli işbirliğiyle yapan gazetelerden bazıları Fransa'ya onur kırıcı ultimatomlar yağdırmaya başlamışlardı. İngiltere ile Almanya arasında bir ihtilâf çıkmıştı; ve Almanya, Fransa'ya bu işte bir tavır almama hakkını tanımıyordu. Küstah gazeteleri, eğer Almanya'nın yanında olduğunu ilân etmezse savaşın ilk bedelini Fransa'nın ödeyeceğini ileri sürerek tehditler savuruyorlardı. Onunla ittifakı tehditle sağlıyacaklarını ileri sürüyor ve şimdiden ona yediği kötekten memnun bir kul muamelesi — Avusturya'ya yaptıkları gibi — yapıyorlardı. Zafer sarhoşu Alman emperyalizminin çılgınlığı, Alman devlet adamlarının başka ulusları anlamadaki yeteneksizlikleri herkesçe bilinir. Kendilerince bir yasa niteliğinde olan: kuvvet en yüce haktır— anlayışını bu adamlar her ulusa aynı ölçüde uygulamaya kalkarlar. Elbette, yüzyıllar boyunca şan ve şeref içinde yaşamış, Avrupa'da üstünlük sağlamış —ki Almanya hiçbir zaman bu şerefi tatmamıştır— eski bir ulus üzerinde, bu meydan okumalar Almanya'nın umduğunun tersi bir etki yaptı; onun uyuklayan gururunu şahlandırdı, tüm Fransa tepeden tırnağa ürperdi, en ilgisizler bile öfkeyle haykırmaya başladılar.

Bu kışkırtmalarda Alman milletinin bir rolü yoktu: her ülkedeki namuslu insanlar barış içinde yaşamaktan başka bir şey düşünmezler. Namuslu Alman insanları da barışseverdir, duyguludur, herkesle iyi geçinmek ister, başkalarıyla döğüşmektense onları beğenmeye ve onlar gibi olmaya eğilim duyar. Ama, namuslu adamlara ne düşündükleri sorulmaz, onlar da düşündüklerini açığa vuracak kadar gözüpek değildirler. Mertçe toplum işlerine karışma alışkanlığında olmayanlar politikacıların oyuncağı olacak-

lardır. Böylece, gazetelerin tozu dumana katan şamatalarını ve liderlerin meydan okumalarını daha da keskinleştirerek yankılandırırlar ve bunu da **Marseillaise**, ya da **Wacht am Rhein** marşlarıyla dile getirirler.

Bu olay Christophe'la Olivier için korkunç bir darbe oldu. Birbirlerini sevmeye öylesine alışmışlardı ki, ülkelerinin de neden böyle yapmadıklarını kavrayamıyorlardı. İkisi de ülkeleri arasında sürüp giden ve birden parlayan bu düşmanlığın nedenlerini bilmiyordu. Özellikle Christophe, Alman olarak, kendi yendiği bir halka kızmak için hiçbir sebep görmüyordu. Yurttaşlarından bazılarının nin katlanılmaz kendini beğenmişlikleri onu sarsmıştı. Bu Bismarck'vâri meydan okuma karşısında Fransız'larla birlikte bir ölçüde nefret duymaktaydı. Fakat, Fransa'nın neden Almanya ile ittifak kurmaya yanaşmadığını anlayamıyordu. Ona göre, iki ülkenin birleşmeleri için o kadar derin nedenler, o kadar çok ortaklaşa düşünceler ve birlikte gerçekleştirecekleri öyle büyük işler vardı ki, kısır kinleri sürdürmede ayak diremelerine içerliyordu. Birçok Alman gibi, Christophe da anlaşmazlığın başlıca suçlusu olarak Fransa'yı görüyordu: gerçi Fransa için bir bozgunun acısını unutmanın güç olduğunu kabul ediyordu, ama bunu bir izzetinefis meselesinden ibaret sayıyor ve uygarlığın ve de Fransa'nın kaybolacak çıkarları karşısında silinmesi gerektiğini düşünüyordu. Hiçbir zaman Alsace-Lorrain sorunu üzerinde düşünmek zahmetine katlanmamıştı. Okulda, bu yerlerin Almanya'ya katılması adaletin yerini bulması diye öğretmişlerdi ona. Böylece yüzyıllar boyunca yabancı boyunduruğu altında kalmış bir Alman toprağı, Alman vatanına eklenmiş oluyordu. Bu yüzden, Olivier'nin buna bir cinayet gözüyle baktığını anlayınca şaşkınlıktan donakalmıştı. Aynı düşüncede olduklarına o kadar inanıyordu ki, bu sorunlar üzerinde hiç konuşmamıştı arkadaşıyla. Oysa iyi niyetine ve düşünce serbestliğine inandığı Olivier, şimdi, hiç hırsa kapılmadan, öfkelenmeden, derin bir kederle büyük bir halkın böyle bir cinayetin öcünü almaktan vazgeçebileceğini, ama şerefini ayaklar altına almadan bunu yapamıyacağını söylüyordu.

Anlaşmakta çok güçlük çektiler. Fransa'nın, Alsace'ı bir Lâtin toprağı olarak benimseme yolundaki hakkını kanıtlamak için Olivier'nin ileri sürdüğü tarihî sebepler Christophe'un üstünde hiçbir etki yapmadı. Bu görüşün tersini ispatlamak için de kuvvetli nedenler vardı: tarih, politikanın hoşuna gidip benimsediği bir dâva için gerekli bütün delilleri sağlamaya her zaman hazırdır. — Christophe, meselenin yalnızca Fransız yanıyle değil de, insanî yanıyle daha çok ilgilendi. Alsace'lılar Alman mıydı, değil miydi? Sorun bu değildi. Alman olmak istemiyorlardı, önemli olan da yalnız buydu. «Bu halk benimdir, çünkü kardeşimdir o benim» demeye kimin hakkı olabilirdi? Eğer kardeşi kendisini istemiyorsa kabahat kendini sevdirmeyi bilmeyenindi. Bunun için onu kendi kaderine ortak etmeye hiç hakkı olamazdı. Kırk yıl süren açık, ya da gizli şiddet ve eziyetten ve hattâ Almanların uyguladığı doğru ve akıllıca bir yönetimden sonra dahi, Alsace'lılar Alman olmayı istememekte direniyorlardı. Ve sonra, iradeleri kırılıp sonunda boyun eğseler bile, doğduğu topraklardan göçmek zorunda bırakılan nesillerin çektiği acıları hiçbir şey silemez. Hele oradan ayrılamayıp utanç verici bir boyunduruğa katlanmak, memleketlerinin ellerinden alındığını, halklarının köleleştirildiğini görmek zorunda kalanların acısı daha da beterdir.

Christophe, sorunun bu yanını hiç düşünmediğini saflıkla itiraf etti. Yalnız bu anlayış karşısında bozulmuş görünmedi. Namuslu bir Alman tartışmaya bir iyi niyet havası getirir, oysa bir Lâtinin ateşli izzetinefsi buna her zaman elverişli değildir. Christophe, tarihin bütün dönemlerinde; bütün ulusların bu çeşit cinayetler yaptıklarını örnek olarak ileri sürmeyi düşünmüyordu. Bu çeşit küçültücü mazeretlere başvurmayacak kadar gururluydu. İnsanlık yükseldikçe bu cinayetlerin, çevreleri daha aydınlandığı için, daha da iğrenç göründüğünü biliyordu. Eğer Fransa yenerse zaferin sonunda Almanya'dan daha ılımlı davranmayacağını ve cinayetler zincirine yeni bir halka daha ekleneceğini biliyordu. Böylece korkunç çatışmalar

sonsuzluğa kadar gidecek ve Avrupa uygarlığının en iyi yanı mahvolma tehlikesiyle karşılaşacaktı.

Bu sorun Christophe için azap verici olmakla beraber, Olivier için daha da azap vericiydi. Birbirleriyle anlaşabilecek olan iki ulusun böyle bir kardeş kırımına girişmesinin verdiği kederin yanında başka üzüntüler de vardı. Fransa'da ulusun bir bölümü öteki bölümüyle çarpışmaya hazırlanıyordu. Yıllardan beri pasifist ve antimilitarist doktrinler ortalıkta yayılıp durmaktaydı. Ulusun hem en soylu, hem de en soysuz kişileri yaymaktaydı bu doktrinleri. Politikacıların yakın çıkarlarına dokunmayan her şeye karşı gösterdiği tedirginice diletantizmiyle devlet, uzun süre, bu doktrinleri başına buyruk bırakmıştı. En tehlikeli doktrini açık açık tutmanın, onu ulusun damarlarına işlemeye ve hazırlanmakta olan savaşı orada yıkmaya bırakmak kadar tehlikeli olamıyacağını düşünmüyordu. Bu doktrin, kardeşlik duygusunun hâkim olacağı bir Avrupa kurmayı hayal eden ve bu maksatla onun bütün çabalarını daha âdil ve daha insanca bir dünya uğrunda birleştirmeğe çalışan serbest düşünceli kafalara hitap ettiği kadar; hiçbir kimse için, hiçbir şey için canını tehlikeye atmaya yanaşmıyan aşağılık insanların ödlek bencilliğine de hitap etmekteydi. — Bu düşünceler Olivier'ye ve onun dostlarından pek çoğuna kadar ulaşmıştı. Christophe bir iki defa evinde bazı konuşmalara şahit olmuş, şaşkınlıktan dona kalmıştı. Kafası insaniyetçi ham hayallerle tıklım tıklım dolu olan iyi yürekli Mooch büyük bir şefkatle gözleri pırıl pırıl parlıyarak savaşın mutlaka önlenmesi gerektiğini söylüyordu. Mühendis Elie Elsberger, soğuk ve sert bir tavırla, harp patlıyacak olursa iç düşmanlarla olan hesaplarını görmeden dostlarının ve kendisinin cepheye gitmiyecekleri cevabını veriyordu. André Elsberger, Mooch'un tarafını tutuyordu. Christophe bir gün tesadüfen iki kardeş arasında geçen korkunç bir sahneyle karşılaştı. İkisi de birbirini kurşundan geçirmekle tehdit ediyordu. Bu câniyane sözlerin söylenişindeki şakacı edaya rağmen, söylediklerini yapmaya mutlaka kararlı oldukları pekâlâ anla-

şılmaktaydı. Christophe, fikir uğrunda intihar etmeye her zaman hazır olan bu saçma milleti şaşkınlıkla seyrediyordu. Deliydi bunlar. Mantıklı deliler. Hiçbirinin gözü kendi fikrinden başkasını görmüyor ve bir adım bile sapmadan sonuna kadar gitmek istiyordu. Ve pek tabiî olarak birbirlerini yok ediyorlardı. İnsanlıkseverler yurtseverlere karşı, yurtseverler de insanlıkseverlere karşı savaşıyorlardı. Bu arada, düşman da gelip hem yurdu, hem de insanlığı ezip geçiyordu.

— E, hadi bakalım, diye soruyordu Christophe, André Elsberger'e, öbür milletlerin proleterleriyle anlaştınız mı?

— Birisinin bu işe başlaması gerek. Biz olacağız o. Biz daima birinci olmuşuzdur. İşareti vermek bize düşer!

— Ya ötekiler yürümezlerse?

— Yürüyeceklerdir.

— Antlaşmalarınız, önceden çizilmiş plânlarınız var mı?

— Antlaşmalara gerek yok! Kuvvetimiz bütün diplomasilerin üstündedir.

— Bu bir ideoloji meselesi değil, strateji meselesi. Savaşı yok etmek istiyorsanız onun metodlarını kullanınız. Harekât plânınızı iki ülkede birden tertipleyiniz. Müttefik birliklerinizin hem Fransa'da, hem de Almanya'da belli tarihte harekete geçmelerini kararlaştırınız. Tutup da işi tesadüfe bırakırsanız, sonuçtan ne bekliyebilirsiniz ki? Bir yanda tesadüf, öbür yanda muazzam organize kuvvetler.

—Sonuç kesindir: ezilirsiniz.

André Elsberger dinlemiyordu bile. Omuz silkip belirsiz tehditler savurmakla yetiniyordu: çarkların arasında tam yerine bir avuç kum serpmek makinayı kırmaya yeter, diyordu.

Fakat, teorik bir tarzda, keyfince, tartışmak başka şey, düşüncelerini pratiğe geçirmek başka şeydir; özellikle hemen bir karar almak gerektiği zaman... Yüreklerin derinliğinde heyecanın kabardığı can alıcı dakika! İnsan kendisini özgür sanır, düşüncesinin efendisi sanır. Ama, bir de

bakar ki, iradesine rağmen sürüklenmiş gidiyor. Karanlık bir irade, sizin iradenize karşı harekete geçer. O zaman keşfedersiniz o meçhul efendiyi, kanunları insanlık okyanusunu idare eden o görünmez Kuvvet'i...

En azimli, inançlarından en emin kafalar bile, inançlarının dağıldığını, sarsıldığını, bir karara varmaktan korkup titrediğini görüyorlar ve, çoğu zaman da, kendileri de şaşarak, tahminlerinin tam aksi yönde karara varıyorlardı. Bazı en ateşli savaş aleyhtarları, âni bir tepkiyle içlerinde vatan gururunun, vatan tutkusunun uyandığını görüyorlardı. Christophe, bu düşman tutkular ve görevler arasında iki parça olmuş sosyalistler, hattâ ihtilâlci sendikalistler görüyordu. İhtilâfın ilk başlarında, henüz işin ciddiyetine pek inanmadığı sıralarda, André Elsberger'e eğer Almanya'nın Fransa'yı almasını istemiyorsa, teorilerini uygulama ya koymasının tam zamanı olduğunu söyleyecek oldu. Öteki yerinden sıçrayıp öfkeyle karşılık verdi:

— Hele bir deneyin de görelim!.. Nâmert herifler, imparatorunuzu gemleyip, boyunduruğunuzu kıramadınız, hem de yere göğe koyamadığınız dört yüz bin üyeli, üç milyon seçmenli Sosyalist Partinizle!.. Biz geleceğiz bu işin üstesinden! Alın bizi bakalım! Asıl biz sizi alacağız!..

Bekleyiş uzadıkça maraz herkesi sarıyordu. André azap içindeydi. Bir inancın doğru olduğunu bilip de onu savunamamak! Ve halklara, kollektif düşüncenin güçlü çılgınlığını, savaşın soluğunu yayan bu moral salgın illetine tutulduğunu hissetmek! Salgın, Christophe'un çevresindeki bütün insanlarda, hattâ Christophe'un kendisinde de etkisini gösteriyordu. Artık konuşmaz olmuşlardı birbirleriyle. Birbirlerinden uzak duruyorlardı.

Fakat, uzun süre böyle kararsız halde kalmak mümkün değildi. Eylem rüzgârı, eninde sonunda, kararsızları taraflardan birine ya da ötekine atıyordu. Nihayet, bir gün, ultimatom arifesinde bulunulduğu sanılan, —her iki ülkede de eylem yaylarının gerilip kurulmuş, katliam için hazır durumda beklediği,— gün, Christophe herkesin seçimini yaptığını farketti. Bütün düşman partiler, içgüdülerinin

sevkiye, nefret ettikleri ya da hor gördükleri iktidarın, Fransa'yı temsil eden iktidarın, çevresinde toplanıyorlardı. Estetler, sapık sanat ustaları açık saçık hikâyelerine vatanperverlik andları sokuşturuyorlardı. Yahudiler, kutsal ecdat toprağını savunmaktan söz ediyorlardı. Daha bayrak adı geçer geçmez Hamilton'un gözleri dolu dolu oluyordu. Hepsi de samimiydiler, hepsine bulaşmıştı salgın. Andre Elsberger'le sendikalist arkadaşları da ötekilerle aynı durumda, hattâ daha beterdiler: olayların zorunluluğu altında ezilen, nefret ettikleri bir partiye mahkûm bulunan bu adamlar, karanlık bir öfkeyle, kötümser bir kudurganlıkla veriyorlardı kararlarını; ve bu da onları azılı birer kıtal aracı haline getiriyordu. Kitaplardan öğrendiği hümanitarizm ile içgüdüsel şovenizmi arasında iki şak olan işçi Aubert neredeyse aklını kaçıracaktı. Uykusuz geçirdiği birçok geceden sonra nihayet işi çözümleyen bir formül buldu: Fransa kendi cisminde insanlığı temsil ediyordu. Bundan sonra, artık Christophe'la konuşmaz oldu. Evde hemen herkes ona kapısını kapamıştı. İçlerinde en iyileri olan Arnaud'lar bile onu çağırmıyorlardı artık. Yine eskisi gibi müzik yapıyor, çevrelerini sanatla sarıyor, ortak kaygıları unutmaya çalışıyorlardı. Ama, hep onu düşünüyorlardı. İkisi de ayrı ayrı Christophe'a rastladıklarında sevgiyle elini sıkıyorlar, ama bunu çabuk ve gizli yapıyorlardı. Fakat, aynı gün Christophe onları bir kere daha birlikte görecek olursa, bu sefer yanında hiç durmadan sıkıntılı bir şekilde selâm vererek geçip gidiyorlardı. Buna karşılık, yıllardan beri birbirleriyle hiç konuşmayan insanlar birden yakınlaşmaya başlamışlardı. Bir akşam, Olivier bir işaretle Christophe'u pencereye çağırıp aşağıdaki bahçede Elsberger'lerin binbaşı Chabran'la konuştuklarını gösterdi.

Christophe, düşüncelerde meydana gelen bu devrime pek şaşmıyordu. O kendi kafasının içiyle meşguldü. Bir türlü hâkim olamadığı bir karışıklı vardı orada. Daha heyecanlı olması gerek Olivier, ondan daha sâkindi. Bu salgının etkisinden uzak kalmış gibi görünen tek kişi oydu.

Yakın bir savaşın bekleyişiyle, her hal ve kârda olacağını tahmin ettiği iç parçalanmaların korkusuyla bunalmış olmasına rağmen, eninde sonunda kapışacak olan iki düşman inancın büyüklüğünü idrak ediyor; insanlığın ilerlemesi için Fransa'nın tecrübe alanı olması gerektiğini, onun tarihsel rolünün bu olduğunu, yeni fikirlerin çiçeklenebilmek için onun kanıyla sulanmaya ihtiyacı bulunduğunu biliyordu. Ona gelince, o bu kavgada taraflardan birini tutmayı reddediyordu. Uygarlık dünyasındaki bu boğazlaşmanın ortasında Antigone'nin şu sözünü benimsiyor gibiydi: «**Ben sevgi için yaratılmışım, nefret için değil**» —sevgi ve sevginin bir başka şekli olan anlaşma için. Christophe'a olan sevgisi görevini göstermeğe yetiyordu. Milyonlarca insanın birbirine diş bilemeye hazır olduğu o saatlerde, Olivier ve Christophe gibi iki insanın görevinin ve mutluluğunun, bu kargaşa içinde sevgilerini ve anlaşmalarını bozulmadan korumak olduğuna inanıyordu. 1813'de Almanya'yı Fransa'ya karşı hücuma kaldıran kurtarıcı nefret hareketine katılmayı reddeden Goethe'yi hatırlıyordu.

Christophe bütün bunları hissediyordu. Ama, yine de rahat değildi. O, bir anlamda Almanya'dan kaçmış sayılırdı ve bir daha da oraya dönemezdi. Sonra, eski dostu Schulz'un benimsediği XVIII. yüzyılın büyük Almanlarının Avrupa düşüncesiyle beslenmişti ve yeni Almanya'nın militarist ve çıkarcı ruhundan nefret ediyordu. İşte böyle birçok karışık duygular kabardığını duyuyordu içinde. Bunların kendini hangi yana sürükleyeceğini bilmiyordu. Olivier'ye bu konuda bir şey söylemiyor, günlerini birbirini kovalayan bunalımlar içinde geçiriyordu. Gizlice eşyalarını topluyor, bavulunu hazırlıyordu. Bir şey düşünemez olmuştu. Elinde değildi böyle yapmamak. Olivier kaygıyla onu gözlüyor, arkadaşının ruhundaki çatışmayı hissediyordu, ama bir şey sormaya cesaret edemiyordu. Her zamankinden daha çok birbirlerine yaklaşmak ihtiyacını duyuyorlar, her zamankinden çok birbirlerini seviyorlardı. Ama, konuşmaya korkuyorlardı. Aralarında görüş ayrılığı keşfetmek düşüncesiyle titriyorlardı; birbirlerinden

ayırırdı bu onları. Çoğu kez, sevgi dolu, ama kaygılı bakışlarla göz göze geliyorlardı. Bir daha buluşmamak üzere ayrılacaklarmış gibi. Bu duyguyla, yürekleri daralarak susuyorlardı.

Bu sırada, avlunun öte yanında yapılmakta olan evin çatısında, bu kasvetli günler boyunca, yağmur altında çalışan işçiler işlerini bitirmek üzereydiler. Christophe'un ahbabı olan geveze çatı ustası ona uzaktan gülerek şöyle seslenmişti:

— İşte, bu evi de bitirdim!

•

Kasırga, bereket versin, geldiği gibi hızla geçip gitti. Başbakanlıkların resmî notaları, barometre gibi güzel havanın yeniden başladığını haber veriyordu. Basındaki azgın köpekler kulübelerine çekilmişlerdi. Birkaç saat içinde insanların yürekleri ferahladı. Bir yaz akşamıydı. Christophe, soluk soluğa, Olivier'ye iyi haberi getirdi. Olivier çok mutluydu, derin bir soluk aldı. Gülümseyerek, biraz hüzünle arkadaşına baktı. Kafasından geçen soruyu ona sormaya cesaret edemeyerek şöyle dedi:

— Bak, görüyorsun ya, bir türlü anlaşamayan insanlar dost oldular işte, öyle değil mi?

Christophe'un keyfi yerindeydi:

— Görüyorum, dedi. Pek gülünç insanlarsınız sizler! Birbirinize bağırır durursunuz, ama aslında hep bir düşüncedesiniz.

Olivier:

— Bundan memnun olduğun anlaşılıyor, dedi.

— Neden olmayayım? Bu birleşme benim zararıma diye mi?.. Adam sen de. Oldukça güçlüyüm ben... Hem sonra, bizi sürükleyen bu seli görmek, yüreklerimizde yatan şeytanların uyandığını hissetmek iyi bir şey.

— Beni ürkütüyor bunlar, dedi Olivier; senden ayrılmak pahasına böyle bir birleşmeye sonsuza dek yalnız kalmayı tercih ederim.

Sustular. İkisi de zihinlerini alt üst eden konuya yanaşmaya cesaret edemiyorlardı. Sonunda, Olivier güçlükle ve kısık bir sesle:

— Açıkça söyle bana Christophe, gidecek miydin?

— Evet, diye cevap verdi, arkadaşı.

Olivier cevabın bu olacağından emindi. Yine de, yüreği parçalanarak:

— Christophe, yine de bir kere...

Christophe, elini alnında gezdirerek:

— Bundan söz etmeyelim artık, düşünmek istemiyorum, dedi.

Olivier çok kederlenmişti:

— Bizimle döğüşecek miydin? diye sordu.

— Bilmiyorum, bu soruyu sormadım kendime.

— Ama içinden bir karar vermişsindir elbet.

Christophe:

— Evet, dedi.

— Bana karşı mı?

— Hiçbir zaman sana karşı değil. Sen benimsin. Nereye gitsem seni kendimde götüreceğim.

— Ama ülkeme karşı.

— Ülkem için.

Olivier:

— Korkunç bir şey, dedi Olivier. Ülkemi seviyorum, senin gibi. Sevgili Fransa'mı seviyorum, ama onun için ruhumu öldürebilir miyim? Onun uğruna vicdanıma ihanet edebilir miyim? Bu ona da ihanet olur. Kin duymadan, nasıl kin duyar gibi yaparım, yalan söylemeden kin komedisi oynayabilir miyim? Çağdaş devlet çirkin bir suç işledi, kendisini ezecek bir suç. Temeli anlamak ve sevmek olan hür ruhların Kilise'sini kendi demir yasasına bağladı. Sezar, Sezar olsun, ama Tanrı olduğunu söylemeye kalkmasın! Paramızı, canımızı alsın, ama ruhlarımıza hükmetmeye hakkı yok. Onu kana bulayamaz. Bu dünyaya ışık saçmaya geldik, söndürmeye değil. Herkes görevini bilsin. Eğer Sezar savaş istiyorsa, Sezar'ın eskiden olduğu gibi orduları olsun, savaşı meslek edinmiş olanlardan! Kuvvete

karşı boş yere ağlayıp sızlayarak vakit kaybedecek kadar budala değilim. Ama, ben kuvvet ordusundan değilim. Ben akıl ordusundanım; binlerce kardeşimle birlikte orada Fransa'yı temsil ediyorum. Varsın Sezar ülkeler fethetsin! Biz hakikati fethediyoruz.

Christophe:

— Fethetmek için yenmek gerekir, yaşamak gerekir, dedi. Hakikat beynin salgıladığı katı bir dogma değildir, bir mağaranın duvarlarındaki sarkıtlar gibi. Hakikat hayattır. Onu kafanızda aramamalısınız. Öteki insanların gönüllerindedir o. Onlarla birleşiniz. Ne düşünürseniz düşünün, ama her gün bir insanlık banyosu yapın. İnsan başkalarının hayatını yaşamalı ve kendi kaderine katlanmalı, onu sevmelidir.

Olivier şöyle dedi:

— Kaderimiz, olduğumuz şeyi olmaktır. Düşünmek, ya da düşünmemek elimizde değildir, bunu yapmakta bir tehlike olsa bile. Biz belirli bir uygarlık düzeyine gelmiş bulunuyoruz, bundan geriye dönemeyiz.

— Evet, siz yaylanın son kıyısına geldiniz. Burası bir ulusun, kendini aşağıya atma isteğine kapılmadan varamayacağı kritik bir yerdir. Sizde din ve içgüdü zayıflamış. Sadece akıl kalmış. Dikkat! Ölüm geliyor.

— Gelirse bütün uluslar için gelecek: bu yüzyılların işi.

— Boşver şu yüzyıllara! Hayat tümüyle bir gün işidir. İnsanların şu geçip giden anı kucaklayacak yerde mutlaklık içinde yer almağa kalkması için insanın şu soyutlayıcı sersemlerden olması gerekir.

— Ne yapalım? Alev meşaleyi tutuşturur. İnsanın eskiden ne ise şimdi de o olması imkânsızdır Christophe'cuğum.

— Bugün ne ise o olmalıdır.

— Daha önce büyük olmak büyük bir şeydir.

— Bir şeyin büyük olabilmesi için, kendileri de büyük olan insanların varlığı ve değerlendirmeleri gerek.

— Şimdi ölmüş olan Eski Yunanlılardan mı olmak is-

terdin, yoksa şu anda yeryüzünde kaynaşan halklardan mı?

— Yaşayan Christophe'dan olmak isterdim.

Olivier tartışmayı bıraktı. Söylecek çok şeyi olmadığından değil. Bu onu ilgilendirmiyordu da ondan. Bütün bu tartışma süresince o hep Christophe'u düşünüyordu. İçini çekerek:

— Seni sevdiğim kadar sevmiyorsun sen beni.

Christophe şefkatle elini tuttu:

— Sevgili Olivier, dedi. Canımdan çok seviyorum seni. Ama, bağışla, hayatı daha çok seviyorum. Sizin sahte ilericiliğinizin beni çekmek istediği geceden nefret ediyorum. Sizin bütün o feragat öğütleyen sözlerinizin içinde hep aynı uçurum saklı. Öldürdüğü zaman bile yalnız eylem canlıdır. Bu dünyada kemiren alev ile geceden birini seçmekten başka yapacak bir şey yok bizim için. Akşamın alacakaranlığından önceki huzur ne kadar tatlı da olsa, bu ölüm habercisinden hoşlanmıyorum. Sonsuz boşlukların sessizliği korkutuyor beni. Ateşe yeniden odun atalım. Bir daha! Bir daha! Gerekirse beni de... Ateşin sönmesini istemiyorum. Sönerse biz de söneriz, var olan her şey de.

— Tanıdım sesini senin, dedi Olivier; ta geçmiş barbarlık zamanlarından geliyor.

Raftan Hint şairlerinin kitabını aldı ve Tanrı Krişna'nın o yüce seslenişini okudu:

«Kalk ve kararlı bir yürekle çarpış. Zevke ve acıya, kazanmaya ve kaybetmeye, zafere ve bozguna aldırış etmeden bütün gücünle savaş.»

Christophe kitabı Olivier'nin elinden kaparak şu satırları okudu:

«...**Dünyada beni faaliyete zorlıyabilecek hiçbir şey yok: hiçbir şey yok ki, bende bulunmasın; ama yine de kaçmıyorum eylemden. Eğer durup dinlenmeden faaliyet gösterip insanlara izliyecekleri bir örnek vermezsem, insanlar mahvolur. Bir an için faaliyetimi durdursam, dünyayı bir kao-**

sa atmış olurum, ve hayatın katili olurum.»

— Hayat, diye tekrarladı Olivier. Nedir hayat?
— Bir trajedi, dedi Christophe. Hurra!

•

Kasırga geçiyordu. Herkes olanları gizli bir korkuyla unutmaya çalışıyordu. Herkes olup bitenleri anımsamıyormuş gibi görünüyordu. Ama, hayata, o tatlı günlük hayata yeniden başlamanın sevincinden, yine de olanları düşünmekten geri kalmadıkları farkediliyordu, çünkü hayatın hakiki değeri ancak onu kaybetmek tehlikesi belirdiği zaman anlaşılır.

Christophe on kat fazla bir şevkle kendini yaratıcı faaliyete vermişti. Olivier'yi de kendisiyle birlikte sürüklüyordu. İkisi birlikte, karamsar düşüncelere tepki olarak, Rabelais'vâri bir epope yazmaya başladılar. Bu eser, manevî baskıların ardından gelen sağlam bir maddeciliğin damgasını taşıyordu. Gargantua, keşiş Jean, Panurge gibi efsane kahramanlarının yanısıra, Christophe'un verdiği ilhamla Olivier, Patience adında bir yeni köylü tipi yarattı. Çok saftı bu adam, ama kurnazdı da; dayak yer, ötesini berisini çaldırır, her şeye boş verir, karısını becerirler, tarlasını yağma ederler, boş verir, —hiçbir zaman toprağını sürüp ekmekten vazgeçmez—, zorla savaşa götürürler, her türlü darbeyi yer, boş verir, — bir yandan efendilerinin başarılarıyle, sırtına inen sopalarla eğlenirken, bir yandan da kendi kendine: «Bu hep böyle gidecek değil ya!» der, kesin yıkılışın yaklaştığını sezerek, gözucuyla onu gözleyip önceden koca ağzını yaya yaya güler. Günün birinde, bir sefere çıkan Gargantua ile frer Jean suya düşerler. Patience onlara iyi yüreğiyle üzülür, neşeyle avunur, boğulmak üzere olan Panurge'ü kurtarır ve şöyle der: «Bana yine de oyunlar oynayacağını biliyorum; ama senden vazgeçemem: gönlümü eğliyorsun, güldürüyorsun beni.»

Bu şiir üzerine Christophe, korolu senfonik tablolar, kahramanca komik savaş sahneleri, çılgınca eğlenceler,

sesli soytarılıklar, Jannequin'vâri, kaba ve çocuksu bir neşeyle dolu madrigaller, bir deniz fırtınası, çalgılı adayla çanlarını besteledi. Bu kompozisyon, çayırların havasıyla, tatlı flüt ve obua sesleriyle ve halk şarkılarıyle bezenmiş bir pastoral senfoni ile sona eriyordu. — İki arkadaş neşe içinde çalışıyorlardı. Soluk benizli sıska Olivier, güç kazanıyordu bu çalışmadan. Sevinç rüzgârları esiyordu tavan arasındaki odalarında... İki arkadaşın, tek bir gönülle ne güzeldi böyle çalışması, yaratması! İki sevgilinin kucaklaşması, bu iki dost ruhun çiftleşmesinden daha tatlı ve ateşli olamazdı. Giderek öylesine erimişlerdi ki birbirlerinde, aynı anda aynı şeyleri düşündükleri oluyordu. Ya da, Christophe önce bir sahnenin müziğini yazıyor, arkadan da Olivier onun sözlerini buluyordu. Christophe peşisıra sürüklüyordu onu. Düşüncesi onun düşüncesiyle birleşip bunu döllendiriyordu.

Yaratış mutluluğuna zaferin sevinci de ekleniyordu. Hecht **Davud**'u yayınlamaya karar vermişti. İyi duyurulan bu eser hemen yabancı ülkelerde de yankılar uyandırdı. İngiltere'de yaşayan, Hecht'in dostu Wagner'ci büyük bir **kapellmeister** eseri coşkuyla beğendi; birçok konserlerde çaldırttı; eser büyük bir başarı kazandı. Bunun etkisiyle Almanya'da da çalındı. **Kapellmeister** Christophe'la ilişki kurdu; ondan, başka eserler de istedi, kendisine yardım edeceğini bildirdi. Christophe için canla başla propagandaya girişti. Almanya'da, bir zamanlar ıslıklanmış olan Christophe'un **İphigénie**'si yeniden keşfedildi... Artık yüksek sesle bir dâhiden bahsediliyordu. Christophe'un hayatının romanesk yanları da dikkatlerin uyanmasına katkıda bulunmaktan geri kalmıyordu. İlkin **Frankfurter Zeitung** dergisi parlak bir yazı yayınladı bu konuda. Ardından başka gazeteler de yazdılar. Bunun üzerine Fransa'da da bazı kişiler, memleketlerinde büyük bir müzisyenin yaşadığını öğrendiler. Paris'in büyük konser yönetmenlerinden biri, daha bitmeden Christophe'dan Rabelais'den esinlendiği epopeyi istedi. Parlamak üzere olan bir şöhretin kokusunu alan Goujart da, dostları arasında ken-

di keşfettiği bir dâhinin bulunduğundan esrarlı bir dille bahsetmeğe başladı. Güzel bir yazı ile **Davud**'u göklere çıkardı. Bunu yaparken, daha bir yıl önce bu eserden kötüleyici bir iki satırla söz ettiğini unutmuş görünüyordu. Çevresinde hiç kimse de bunu anımsamıyordu. Paris'de daha niceleri vardı böyle: Wagner ve Franck'a dil uzatmışlar, ama sonra ileride övecekleri yeni sanatçıları kötülemek için onları övmüşlerdi!

Christophe bu başarıyı beklemiyordu. Bir gün düşmanlarını yeneceğini biliyordu. Ama o günün bu kadar yakın olduğunu düşünmüyordu. Omuz silkerek, beni rahat bıraksınlar, diyordu içinden. Bir yıl önce **Davud**'u alkışlamış olsalardı bu ona olağan gelirdi, ama şimdi ondan daha ileri gitmişti, birkaç basamak daha yükselmişti. Eski eserinden söz edenlere rahatça şöyle diyebilirdi:

— Rahat bırakın beni, kafamı ağrıtmayın bu berbat şeyle! Nefret ediyorum ondan. Sizden de.

Biraz da rahatsız edildiği için kızgın, tekrar yeni çalışmasına gömülüyordu. Bununla birlikte, gizli bir memnunluk da duyuyordu. Başarının ilk ışıkları tatlı gelir insana. Yenmek iyidir, sağlıklıdır. Açılan bir penceredir o; oradan ilkbahar kokuları dolar evin içine. Christophe istediği kadar eski eserlerini, özellikle **Iphigénie**'yi küçük görsün. Kendisinin bunca hakaretlere uğramasına sebep olan bu zavallı eserin şimdi Alman eleştirmenlerince övülmesi ve tiyatrolarca istenilmesiyle öcü alınmış oluyordu. Dresden'den gelen bir mektupta piyesin gelecek mevsimde oynanmasının pek sevindirici olacağı bildiriliyordu.

•

Artık sefalet yıllarından sonra, uzak zafer ufuklarının müjdesini getiren bu haberin geldiği gün Christophe bir mektup daha aldı.

O gün öğleden sonra, bir odadan ötekine gidip geliyor, Olivier ile çene çalıyordu. Bu sırada kapıcı kadın, kapının altından bir zarf attı. Annesinin yazısını tanıdı Ch-

ristophe. Kendisi de tam o sırada ona yazmaya hazırlanıyordu, başarısını anlatacağı için seviniyordu. Zarfı açtı... Sadece titrek bir yazıyla birkaç satır yazılmıştı:

«Sevgili oğlum, iyi değilim. Eğer gelebilirsen, seni bir kere daha görmek istiyorum. Yanaklarından öperim.

Annen.»

Christophe derin bir of çekti. Olivier korkarak koştu. Christophe konuşamadı, masanın üstündeki mektubu gösterdi. Bir bakışta mektubu okuyan Olivier, arkadaşını yatıştırmaya çalıştı. Christophe onun söylediklerini işitmiyor, hep inliyordu. Hemen koşup yatağın üstüne bıraktığı ceketini aldı, çabucak sırtına geçirdi. Gömleğinin yakasını düzeltmeden, —(elleri titriyordu)— evden çıktı. Olivier onu merdivende yakaladı: ne yapmak istiyordu? Trenle, gitmeyi mi düşünüyordu. Akşamdan önce tren yoktu. Garda bekliyeceğine burada beklemesi daha iyi idi. Hem yetecek kadar parası var mıydı? — Ceplerini boşalttılar, bütün paralarını birleştirdiler, hepsi ancak otuz franktı. Eylül ayıydı. Hecht, Arnaud'lar, dostların hiçbiri Paris'te değildi. Başvurulabilecek kimse yoktu. Christophe öfke içinde, yolculuğunun bir kısmını yaya yapacağını söylüyordu. Olivier bir saat beklemesini rica etti, gerekli parayı bulacağına söz verdi. Christophe razı oldu. Hiçbir şey düşünemiyordu. Olivier Rehin Sandığı'na koştu, ilk defa gidiyordu oraya. Kendisinde en değerli anıları canlandıran şeyleri rehine koymaktansa yoksulluk içinde yaşamayı tercih ederdi. Ama, Christophe söz konusuydu. kaybedecek zaman yoktu. Saatini bıraktı, umduğundan daha az para verdiler. Odasına çıkıp bir iki kitabını alıp bir eski kitap satıcısına götürdü. Acı bir şeydi bu, ama o an düşündüğü yoktu bunu: yalnız Christophe'un ne kadar kederli olduğunu düşünüyordu. Eve dönünce, Christophe'u bıraktığı yerde büyük bir bitkinlik içinde buldu. Olivier'nin getirdiği ile birlikte, artık gerektiğinden çok para vardı. Christophe öyle bir dertli durumdaydı ki, arkadaşının nereden para bulduğunu, kendisi yokken, yaşamak için gerekli parası olup olmadığını

düşünemiyordu. Olivier de onun gibi üzerinde durmuyordu bunun. Parasının hepsini Christophe'a verdi. Bir çocukmuş gibi Christophe'la ilgilenmek gerekiyordu. Onu gara götürdü, tren hareket edinceye kadar yanından ayrılmadı.

Christophe, içine daldığı gecede gözlerini koskoca açmış ileriye doğru bakıyor ve:

— Vaktinde varabilecek miyim acaba? diye düşünüyordu.

Annesi kendisine gelmesini yazdığına göre, artık bekleyecek gücü kalmamış demekti. Üzüntüsü, ekspresin hızına uyarak gittikçe artıyordu. Louisa'dan ayrıldığı için kendine kızıyordu. Ama, bunun boş olduğunu da hemen idrak ediyordu: olayların akışını değiştirmek elinde değildi.

Tekerleklerin monoton sesleri ve vagonun sallanışı yavaş yavaş yatıştırıyordu onu, bir müziğin dalgaları gibi. Şimdi bütün geçmişi gözünün önünden geçiyordu, ta gerilerde kalan çocukluğundan beri: aşklar, umutlar, hayal kırıklıkları, yaslar, sonra o sevinç yüklü kuvvet, o acı çekme, yaşama, yaratma sarhoşluğu, ışıklı hayatı kucaklama sevinci, ve ruhunun ruhu olan yüce varlıkların gölgeleri, gizli Tanrı. Şimdi böyle uzaktan bakınca, her şey gözünde aydınlanıveriyordu. İsteklerinin kargaşalığı, düşüncelerinin bulanıklığı, kusurları, yanlışları, zorlu mücadeleleri, büyük akıntının ebedî gayesine doğru sürüklediği çalkantılar, girdaplar gibi görünüyordu ona. Bu çile yıllarının derin anlamını kavrıyordu: her çilede, kabaran nehir bir engele çarpıyordu. Dar bir vâdiden daha geniş bir vadiye geçiyor, tümüyle kapladığı bu vâdide görüş alanı daha genişliyor, hava daha berraklaşıyordu. Fransa tepeleriyle Almanya ovası arasında nehir bir yol açıyordu kendine, çayırlara taşarak, tepelerin eteklerini yalayarak ve iki ülkenin sularını toplayıp yutarak. Böylece iki ülkeyi ayırarak değil, birleştirerek akıp gidiyordu. Onda birleşiyordu bu iki ülke. Christophe ilk kez kaderinin bilincine erdi: onun kaderi, tıpkı bir şahda-

marı gibi, düşman ülkelerin bütün hayat gücünü birbirine aktarmaktı. —Şimdi, ömrünün bu en karanlık anında, garip bir huzur, âni bir rahatlık ve aydınlık beliriyordu gözlerinin önünde... Sonra gördükleri silindi ve yalnızca yaşlı ananın üzgün ve şefkatli yüzü belirdi karşısında.

Gün ağarmak üzereydi, küçük Alman kasabasına geldiğinde. Tanınmamak için dikkat etmesi gerekiyordu; çünkü, tutuklama kararı yürürlükteydi. Ama, garda kimse ilgilenmedi onunla: kasaba uykudaydı. Evlerin pencereleri kapalı, sokaklar bomboş: gecenin ışıklarının söndüğü, ama günün ışığının daha gelmediği saatti bu. Uykunun en tatlı olduğu zaman, rüyaların Doğu'nun soluk ışığıyla aydınlandığı an. Küçük bir hizmetçi kız bir dükkanın kepenklerini açıyordu, eski bir **Lied**'i söyleyerek. Christophe nerdeyse tıkanacaktı heyecandan. Ey vatan!.. Sevgili varlık!.. Eğilip toprağı öpmek geldi içinden. Yüreğini yakan o sade şarkıyı dinlerken ondan uzak olduğu zaman ne kadar mutsuz olduğunu, onu ne kadar sevdiğini hissetmişti... Soluğunu tutarak gidiyordu. Evini görünce durup, bağırmamak için ağzını eliyle kapamak zorunda kaldı. O bırakıp gittiği annesini nasıl bulacaktı? Soluk aldı, sonra kapıya kadar hızlı hızlı yürüdü, kapı aralıktı. İtti. Görünürde kimse yok... Eski merdivenin basamakları adımlarının altında gıcırdıyordu. Üst kata çıktı. Ev bomboş gibiydi. Annesinin odasının kapısı kapalıydı.

Christophe yüreği çarparak, kapının tokmağını tuttu. Ama, açacak gücü bulamıyordu kendinde.

•

Louisa yalnızdı, yataktaydı, sonunun geldiğini hissediyordu. Öteki iki oğlundan ticaretle uğraşan Rodolphe Hamburg'a yerleşmişti. Ernst, Amerika'ya gitmişti, ne olduğu bilinmiyordu. Louisa'yla ilgilenen kimse yoktu, bir komşu kadından başka. Kadın her gün iki kez gelip Louisa'nın bir ihtiyacı var mı diye soruyor, kısa bir süre kaldıktan sonra işinin başına dönüyordu. Her gün vaktinde gel-

miyor, geciktiği de oluyordu. Louisa hastalığını nasıl tabii karşılıyorsa, unutulmasını da o kadar tabii karşılıyordu. Bir melek sabrı vardı onda, acı çekmeye alışıktı. Kalp hastasıydı, tıkanıklık geldiği zaman öleceğini sanıyordu: gözleri büyüyor, elleri büzülüyor, yüzünü ter kaplıyordu. Yakındığı yoktu. Ölüme hazırdı, son duasını daha önceden yaptırtmıştı. Tek bir kaygısı vardı: acaba Tanrı onu cennetine girmeye lâyık bulacak mıydı? Bunun dışında her şeyi sabırla kabulleniyordu.

Küçücük odanın karanlık bir köşesinde, yastığının çevresinde, duvarda kutsal bir yer yapmış, buraya sevdiklerinin resimlerini asmıştı: üç çocuğunun küçüklük resimleri, halâ ilk günlerdeki gibi sevdiği kocasının, yaşlı büyükbabasının ve kardeşi Gottfried'in resimleri: kendisine karşı pek az bile olsa iyi davranmış herkese derin bir bağlılık duyuyordu gönlünde. Yatak örtüsünün, yüzüne yakın yerine Christophe'un gönderdiği son resmini iğnelemiş, mektuplarını yastığının altına koymuştu. Çok düzenli ve temiz bir kadındı. Odasında her şeyin yerli yerinde olması üzerdi onu. Dışardaki en küçük gürültülere kulak kabartarak, günün hangi saatinde bulunduğunu anlardı. Öyle uzun zamandan beri işitiyordu ki bunları. Bütün ömrü bu daracık yerde geçmişti... Sevgili Christophe'unu düşünüyordu. O anda yanında olmasını öylesine candan istiyordu ki! Ama, yine de onun ayrılığına katlanıyordu. Onu öteki dünyada göreceğine inanıyordu. Şimdi de gözlerini kapar kapamaz hayalini görüyordu. Böylece geçmişe dalarak geçiriyordu günlerini...

Rhein kıyısındaki eski evdedir... Bir bayram günü... Çok güzel bir yaz günü... Pencere açık, beyaz yolun üstünde, güneş. Kuşların cıvıltısı duyuluyor. Melchior'la büyükbaba kapının önünde oturmuş çubuk tüttürüyor, kocası evde olduğu için sevinçli o gün, büyükbabasının da keyfi yerinde. Louisa aşağıdaki odada yemeği hazırlıyor: nefis bir yemek. Gözünün bebeği gibi titriyor üstüne. Bir de süpriz var: kestaneli çörek. Küçüğün bunu görünce atacağı sevinç çığlığını düşünerek önceden seviniyor... Küçük

nerede? Yukarıda sesini duyuyor, piyanosunun başında çalışıyor. Çaldığı şeyin ne olduğunu bilmiyor, ama bu âşina şakımayı işitmek, küçüğün oturmuş uslu uslu çalıştığını düşünmek onu mutlu ediyor. Ne güzel bir gün!.. Yoldan geçen bir arabanın neşeli çıngırak sesleri... Ah! Tanrım! Kızartma ne oldu acaba? Sakın kendisi pencereden bakarken yanmış olmasın? Çok sevdiği ve çekindiği büyükbaba memnun olmaz da onu azarlar diye titriyor... Şükürler olsun kötü bir şey olmamış. İşte herşey hazır, sofra kurulmuş. Melchior'la büyükbabayı çağırıyor. Keyifli keyifli cevap veriyorlar. Ya küçük nerede? Piyano çalmıyor artık. Louisa farketmemişti, ama bir süredir piyano susmuştu... «Christophe!» Ne yapıyor acaba? Hiç ses yok. Her vakit yemeğe inmeyi unutur. Şimdi babası yukarı çıkıp azarlayacak. Louisa telâşla yukarı çıkıyor... «Christophe!» Christophe'tan ses yok. Çalıştığı odanın kapısını açıyor. Kimsecikler yok içeride. Piyano kapalı. Louisa bunalıyor, ne oldu buna? Pencere açık. Aman Tanrım! Sakın aşağıya düşmüş olmasın. Louisa perişan oluyor. Pencereden sarkıp bakıyor... Christophe!.. Hiçbir yerde yok. Kadın bütün odaları koşarak dolaşıyor. Aşağıdan büyükbaba bağırıyor: «Gel artık, merak etme, gelir birazdan» Louisa aşağıya inmek istemiyor, orada olduğunu biliyor, oyun olsun diye saklanmıştır; onu meraklandırmak istiyordur. Ah! Küçük yaramaz!.. Evet şimdi artık iyice biliyor, döşeme tahtası çatırdadı; kapının arkasında olmalı. Ama anahtar yok. Telâşla bir çekmeceyi karıştırıyor, bir sürü başka anahtar arasında... İşte şu... şu... hayır o değil... Ah... İşte şurada! Kilide girmiyor bir türlü. Louisa'nın eli titriyor. Yerinden fırlıyor, koşmak, bir şeyler yapmak gerek, neden? Bilmiyor, ama böyle yapmak gerektiğini anlıyor: elini çabuk tutmazsa, vakit olmayacak artık. Kapının ardından Christophe'un soluğunu duyuyor... Ah! Şu anahtar!.. Sonunda kapı açılıyor. Bir sevinç çığlığı. İşte orada. O boynuna sarılıyor. Ah! Yaramaz, iyi yürekli sevgili küçük!..

Louisa gözlerini açtı. O burada, karşısındaydı.

Birkaç dakikadır annesine bakıyordu. Çok değişmişti.

Yüzü hem uzamış, hem şişmişti. Sessiz bir acı mütevekkil gülümsemesini daha da dokunaklı yapıyordu. Hele bu sessizlik, çevredeki bu yalnızlık... Christophe'un yüreği parçalandı...

Oğlunu gördü. Buna şaşmadı. Anlatılmaz bir gülüşle gülümsedi. Ona ne kollarını uzatabiliyor, ne de bir şey söyleyebiliyordu. Christophe annesinin boynuna atıldı, öptü, Louisa'da onu öptü. İri iri yaş damlaları süzülüyordu yanaklarından. Yavaşcacık:

— Bekle... dedi.

Christophe soluğunun kesildiğini anladı.

İkisi de hiç kımıldamıyordu. Louisa eliyle oğlunun başını okşuyordu. O da annesinin ellerini öpüyordu, ağlayarak, yüzünü örtünün altına saklıyordu.

Sıkıntısı geçtikten sonra konuşmak istedi, ama söyleyeceği kelimeleri bulamıyordu; yanlış şeyler söylüyor, Christophe anlamakta güçlük çekiyordu. Ama, ne önemi vardı bunun? Birbirlerini seviyor, birbirlerini görüyor, birbirlerinin elini tutabiliyorlardı ya, önemli olan buydu. Christophe öfkeyle, neden kendisini yalnız bıraktıklarını sordu. Bakmaya gelen kadını aklamak için:

— Her zaman gelemez, çalışıyor... dedi. Louisa.

Zayıf bir sesle, kesik kesik, heceleri güçlükle söyleyerek, aceleyle mezarının nasıl yapılmasını istediğini kısaca söyledi. Christophe'dan kendisini unutan öbür iki oğluna sevgisini iletmesini istedi. Christophe'a dostluk gösterdiğini bildiği Olivier için de bir şeyler söyledi. Christophe'dan, Olivier'ye takdislerini yolladığını —(daha alçakgönüllüce bir söz söylemiş olmak için)— «Saygı ve sevgilerini sunduğunu» söylemesini istedi.

Yeniden soluğu kesildi. Christophe kollarından tutarak annesini yatağın içinde oturttu. Yüzünden terler akıyor, zorla gülümsemeye çalışıyordu. Eli oğlunun elini tuttuğu şu anda, dünyada artık hiçbir şey istemediğini düşünüyordu.

Christophe birden, bu elin, elinin içinde büzüldüğünü duydu. Louisa'nın ağzı açılmıştı. Oğluna sonsuz bir sevgiyle baktı.— Ve öldü.

•

O gün akşam Olivier geldi. Gayet iyi bildiği bu acı anlarda Christophe'u yalnız bırakmaya gönlü razı olmamıştı. Sonra, arkadaşının Almanya'da karşılaşabileceği tehlikeyi düşünerek korkuyordu. Onu korumak için yanında bulunmayı istedi. Ama, gidecek parası yoktu. Christophe'u uğurladıktan sonra gardan dönerken ailesinden kendisine kalmış olan bir iki mücevheri satmaya karar verdi. O saatte Rehin Sandığı kapalıydı. Oysa kendisi de ilk trenle gitmek istiyordu. Mahalledeki antikacıya giderken merdivende Mooch'a rastladı. Adam, Olivier'nin niyetini öğrenince kendisine başvurmadığı için çok üzüldü ve gerekli parayı kabul etmeye zorladı onu. Christophe'un yolculuğunu sağlamak için Olivier'nin saatini rehine koymasının ve kitaplarını satmasının üzüntüsünü gideremiyordu. Onlara yardımcı olmak gayretiyle, Christophe'un yanına birlikte gitmelerini teklif etti. Olivier güçlükle vazgeçirebildi onu.

Olivier'nin gelişi çok rahatlattı Christophe'u. Bütün günü, uyuyan annesinin yanında yapayalnız geçirmek çok bunaltmıştı onu. Louisa'ya bakan kadın gelmiş, bir iki iş yaptıktan sonra gitmiş ve bir daha görünmemişti. Saatler bir ölüm hareketsizliği içinde akıp gidiyordu. Ölü nasıl kımıldanmıyorsa Christophe da öylece hareketsiz duruyordu. Gözünü annesinden hiç ayırmıyordu. Ağlamıyor, düşünmüyordu. Bir ölüydü sanki o da. Olivier'nin gerçekleştirdiği dostluk mucizesi onu hayata ve gözyaşlarına kavuşturdu.

Getrost! Es ist der Schmerzen werth die Leben,
So lang...
...mit uns ein treues Auge weint.

(«Cesaret! Bir çift dost göz bizimle birlikte ağladıkça hayat acı çekmeye değer»)

İki arkadaş uzun uzun kucaklaştılar. Sonra Louisa'nın yanına oturarak yavaş sesle konuştular... Gece... Christophe, dirseklerini yatağa dayamış, çocukluk anılarını, gelişigüzel anlatıyordu, bu anılarda Louisa'nın hayali canlanıyordu sık sık. Birkaç dakika susuyor, sonra yine anlatıyordu. Uzun süre sustu. Yorgunluktan bitkindi, yüzünü ellerinin arasına almıştı. Olivier yanına yaklaşınca uyumuş olduğunu gördü. Artık yalnız başına o bekliyordu ölüyü. Sonra o da başını karyolanın arkasına dayayarak uyuyakaldı. Louisa mutlulukla gülümsüyordu. Şimdi o, iki çocuğun başında bekliyordu sanki.

Sabaha doğru kapıya vurulunca uyandılar. Christophe gidip açtı. Bu bir komşuydu, bir doğramacı Christophe'a burada olduğunun duyulduğunu, yakalanmak istemiyorsa gitmesinin gerektiğini söyledi. Christophe kaçmak istemedi, her zaman kalacağı yere götürmeden annesinden ayrılmak istemiyordu. Ama, Olivier trene atlayıp gitmesi için yalvardı, onun yerine annesinin yanında bekleyeceğine söz verdi, onu evden çıkmaya zorladı. Kararından dönmediğine emin olmak için de gara kadar birlikte gitti. Christophe, kıyısında çocukluğunun geçtiği büyük nehri görmeden gitmemekte diretiyordu. Tıpkı bir deniz kabuğundaki gibi hâlâ kulaklarında uğultusu vardı bu nehrin. Kentte görünmesinin tehlikesine rağmen, isteğini yerine getirmek gerekiyordu. Rhein'in kıyısından yürüdüler. Nehir, alçak kıyılar arasında, Kuzey kumsalları içinde ölümüne doğru hızla akıp gidiyordu. Sis arasında bir demir köprü, devâsâ bir arabanın yarım tekerlekleri gibi görünen iki kemerini sulara daldırıyordu. Uzaklarda, sisler arasında, kayıklar, kıvrıla kıvrıla akan sulardan geçerek gözden kayboluyordu. Christophe rüyaya benzeyen bu görüntüye dalıp gitmişti. Olivier onu kendine getirdi, koluna girdi gara götürdü. Christophe kendini ona bırakmıştı, bir uyurgezer gibi yapıyordu onun istediklerini. Olivier, arkadaşını hareket etmek üzere olan trene yerleştirdi. Christophe'un Paris'e yalnız dönmemesi için ertesi gün ilk Fransız istasyonunda buluşmak üzere anlaştılar.

Tren kalktıktan sonra Olivier eve döndü. Kapıda iki jandarma ile karşılaştı, Christophe'un dönmesini bekliyorlardı. Onu Christophe sanarak Olivier'yi yakaladılar. Christophe'un kaçışını kolaylaştırmak için yanlışlığı düzeltmekte çabuk davranmadı. Kaldı ki, polis yanlışlıktan hiç de bozulmuş gibi görünmüyordu; kaçağı aramakta pek yavaştan alıyordu; hattâ Christophe'un gitmiş olmasına aslında kızmamış gibi göründü Olivier'ye.

Olivier, Louisa'nın cenazesinde bulunmak için ertesi sabaha kadar orada kaldı. Christophe'un kardeşlerinden Rodolphe bir trenle gelip cenaze töreninde bulunduktan sonra öteki trenle gitti. Bu önemli kişi, cenaze alayının peşinden efendice yürüdü, sonra hemen geldiği yere döndü. Christophe'u sormak, ya da annesine gösterdiği saygı için teşekkür etmek üzere Olivier'ye tek kelime söylemedi. Olivier bu kentte bir iki saat daha kaldı. Burada sağ kalmış hiçbir tanıdığı yoktu, ama yakından tanıdığı birçok kişinin anıları vardı: Christophe'un çocukken sevdikleri, ona acı çektirenler ve sevgili Antoinette... Ne kalmıştı burada yaşamış olanlardan, şimdi sönüp gitmiş olan Krafft ailesinden?.. Bir yabancının ruhunda yaşayan sevgiden başka.

•

Olivier ile Christophe, ertesi gün öğleden sonra sınırdaki istasyonda buluştular. Ağaçlıklı tepelerin ortasında bir köydü burası. Paris'e gidecek sonraki treni beklemektense, yakındaki kente kadar yaya gitmeye karar verdiler. Yalnız kalmaya ihtiyaçları vardı. Sessiz korular arasından yola koyuldular. Uzaktan uzağa balta sesleri duyuluyordu. Bir tepenin üstündeki çayırlık yere vardılar. Aşağılarda, Alman topraklarında, dar bir vâdinin içinde kırmızı damlı bir orman evi görülüyordu, yanında küçük bir çayır ve korular arasında yeşil bir göl vardı. Burayı, sisler içinde, koyu mavi ormanlar çepeçevre sarmıştı. Sisler, çam dalları arasında akıp gitmekteydi. Şeffaf bir tül çizgileri yumuşatıyor, renkleri solduruyordu. Çıt yok-

tu, bir dal bile kımıldamıyordu. Sonbaharın olgunlaştırdığı, bakır çalığı renkli gürgenlerin üstüne düşen birkaç yağmur damlasının sesi duyuluyordu. Bir dereciğin suları taşlar arasından köpürerek akıyordu. Christophe ile Olivier durdular, hiç kımıldamıyorlardı. İkisi de kendi yaslı düşüncelerine dalmışlardı. Olivier:

— Antoinette neredesin? diyordu içinden.

Christophe da:

— Ne yapayım ünü, o artık bu dünyada olmadıktan sonra? diye düşünüyordu.

İkisi de ölülerinin avutucu sesini duyuyorlardı:

— Sevgilim, ağlama bizim için. Bizi düşünme, onu düşün.

Bakıştılar. İkisi de kendi kederini değil, arkadaşının kederini duyuyordu içinde. El ele tutuştular. Sâkin bir hüzün sarmıştı ikisini de. Yavaşça, hiçbir esinti duyulmadan sis tülü dağıldı: mavi gökyüzü aydınlandı. Toprağın yağmurdan sonraki ruhu okşayan yumuşaklığı... Bizi, şefkatli bir gülümseme ile kucağına alır ve şöyle der:

— Dinlen. Her şey çok iyi.

Christophe'un yüreği ferahlamıştı. İki gündür tümüyle sevgili annesinin anısında, ruhunda yaşıyordu. O eski mütevazi hayatı, yeknesak yalnızlık içindeki günleri yeniden yaşıyordu. Zavallı, sakat, ama yürekli kadın çocuksuz kalan evinin içinde geçip gitmişti. O huzurlu inancı ve o tatlı yumuşak huyu ile, o güler yüzlü tevekkülü bencillikten uzak kişiliği ile çocuklarının düşüncesinde yaşıyordu şimdi... Sonra, Christophe tanıdığı bütün zavallı insanları düşündü. Şu anda ne kadar yakın hissediyordu kendini onlara! İçinde insanlarla fikirlerin öfkeyle birbirine karıştıkları yakıcı Paris'te geçen yıpratıcı mücadele yıllarından sonra; halkları birbirleri üzerine saldırtan ölüm çılgınlığı rüzgârının estiği o trajik günün ferdasında, bir bıkkınlık sarıyordu Christophe'un içini, —bu hummalı ve kısır dünyadan, bu bencillik mücadelelerinden, bu seçkin insanlardan, kendilerini dünyanın aklı sanan, ama aslında onun bir kâbusu olan hırslı ve boş gururlu insanlardan bir bıkkınlık... Şimdi

Christophe, hangi ulustan olursa olsun, sessizlik içinde, iyilik, inanç ve fedakârlık alevleri ile yanıp tutuşan sâde insanların sevgisini duyuyordu yüreğinde.

— Evet, tanıdım sizleri, benim kanımdansınız, benimsiniz. Tıpkı efsanedeki âsi evlât gibi sizi bırakıp gittim ben, yoldan geçen gölgelerin peşine düşüp. Yine geliyorum size, kucağınızı açın bana. Sağ ya da ölü tek bir varlığız bizler. Nerede isem siz de oradasınız. Beni taşıyan anneciğim, şimdi artık ben taşıyorum seni. Sizler hepiniz Gottfried, Schulz, Sabine, Antoinette hepiniz benim içimdesiniz. Sizin sesiniz olacağım ben. Güçlerimizi birleştirerek hedefe varacağız.

Ağır ağır su damlalarının düştüğü ıslak ağaç dallarının arasından güneşten bir ışık çizgisi kayıp geçti. Aşağıdaki küçük çayırdan çocuk sesleri geliyordu. Saf, eski bir Alman Lied'ini söylüyordu küçük kızlar, evin çevresinde dans ederek... Sonra uzaktan, batı rüzgârı gül kokuları gibi, Fransa'daki çanların seslerini getiriyordu...

— Ey barış, tanrısal armoni, kurtulmuş ruhların müziği. İçinde kederin ve sevincin, ölümün ve hayatın ve düşman soyların, kardeş soyların eridiği müzik, seni seviyorum, seni istiyorum, senin olacağım...

Gecenin tülü indi. Rüyasından sıyrılan Christophe yanı başında dostunun hiç ayrılmayan yüzünü gördü. Gülümsedi ve kucakladı onu. Sonra yeniden yola koyuldular, ormanlar arasından sessizce. Christophe, Olivier'ye yol açıyordu.

Taciti, soli e senza compagnia,
n'andavan l'un dinnanzi, e l'altro dopo,
Come i frati minor vanno per via...

JEAN-CHRİSTOPHE

VIII

DOSTLAR

DOSTLAR

Christophe'un eserleri Fransa dışında başarı kazandığı halde iki arkadaşın paraca durumu pek iyileşmiş değildi. Zaman zaman güçlüklerle karşılaşıyor, kemerleri sıkmak zorunda kalıyorlardı. Paraları olduğu zaman da iki kat yiyerek bunun acısını çıkartıyorlardı. Ama, bu yüzden gittikçe zayıf düşüyorlardı.

O sırada perhiz dönemindeydiler. Bir gün, Christophe, Hecht'in hesabına nota yazmak için gece geç vakitlere dek çalışmış durmuş, ancak gün doğarken yatmış ve kendini toparlayabilmek için deliksiz bir uykuya dalmıştı. Olivier erkenden çıkmıştı: Paris'in öbür ucunda bir dersi vardı. Saat sekize doğru mektupları getiren kapıcı, kapılarını çaldı. Her vakit çok beklemezdi, elindeki kâğıtları kapının altından atıp giderdi. O sabah kapıyı tekrar tekrar çaldı. Christophe yarı uykulu, kalkıp söylenerek kapıyı açtı. Çenesi düşük kapıcı bir gazete yazısından söz ediyordu gülümseyerek. Christophe adamın ne dediğine kulak vermeden mektupları aldı, bakmadan kapıyı itti, ama kapı kapanmamıştı. Sonra gidip yattı, yeniden derin bir uykuya daldı.

Bir saat sonra, odasının içinde ayak sesleri duyarak yatağından sıçradı. Hayretle, yatağının ayak ucunda tanımadığı birini gördü, adam onu saygıyla selâmlıyordu. Bu bir gazeteciydi, kapının açık olduğunu görerek içeriye dalmıştı. Christophe öfke içinde karyoladan atladı:

— Ne arıyorsunuz burada? diye bağırdı.

Yastığını tutup bu saygısızın kafasına fırlatacakken, adam biraz geri çekilerek durumu açıkladı. **La Nation** gazetesindenmiş, Bay Krafft'la **le Grand Journal** gazetesin-

de çıkan yazı üzerinde görüşmek istiyormuş.

— Ne yazısı?

— Okumadınız mı? diye gazeteci ona bilgi vermeye kalktı.

Christophe yeniden yatağa uzandı, uyku sersemi olmasaydı adamı kapıdışarı ederdi, üşendiği için konuşmasına engel olmadı. Yatağına gömüldü, gözlerini yumdu, uyur gibi yaptı. Bu oyun sahiciye dönecekti, ama öteki kımıldamadı yerinden ve yüksek sesle yazının başlıklarını okumaya koyuldu. Daha ilk satırlarda Christophe kulak kabarttı. Yazıda, Bay Krafft'tan zamanın en büyük müzik dehası olarak söz ediliyordu. Christophe uykudaymış gibi göründüğünü unutarak yatağının içinde doğruldu:

— Çıldırmış mı bunlar? Neler saçmalıyorlar böyle? diye bağırdı.

Gazeteci bundan yararlanarak okumayı bıraktı, bir sürü şey sormaya başladı. Christophe bunlara düşünmeden cevap veriyordu. Gazeteyi, adamın elinden aldı. Birinci sayfadaki resmine şaşkın şaşkın baktı, yazıyı okumaya vakit bulamadan bir gazeteci daha odaya daldı. Bu kez Christophe iyice kızmıştı. İkisine de çıkıp gitmelerini söyledi. Ama, adamlar yerlerinden kımıldamadılar. Odadaki eşyaları, duvardaki resimleri gözden geçiriyor, hem gülen, hem öfkeyle bağıran bu acayip adamın yüzünü inceliyorlardı. Christophe omuzlarından tutup ikisini de dışarı attı, kapıyı da arkalarından sürgüledi.

Ama, rahat bırakmayacaklardı onu. Daha yıkanıp giyinmeden, yalnız yakınlarının bildiği biçimde kapıya vuruldu. Christophe açtı. Karşısında tanımadığı bir üçüncü kişiyi buldu. Bunu da tam kovacakken, adam o yazıyı yazanın kendisi olduğunu söyledi. Eh, size dâhi diyen birini kovmak kolay bir şey değildir! Christophe yazarın kendisini göklere çıkartan sözlerini surat asarak dinledi. Böyle birdenbire gökten düşen ünü karşısında şaşakalmıştı. Acaba, bir gün önce farkında olmadan şaheserler mi çaldım diye düşündü. Bunu öğrenmeye vakit bulamadı. Gazeteci kendisini istese de istemese de, hemen gazeteye götürmeye gel-

mişti. Yönetmen ünlü Arsène Gamache, Christophe'u görmek istiyordu: otomobil aşağıda hazırdı. Christophe gitmemek için direnmeğe kalkıştı; ama, saf ve duyarlı bir insan olduğu için gazetecinin dostça sözlerinin etkisinde kalarak gitmeye razı oldu.

On dakika sonra, önünde herkesin titrediği önemli kişinin karşısındaydı. Elli yaşlarında, kısa boylu, sağlam yapılı, kır saçları alabros kesilmiş, kırmızı, yuvarlak yüzlü bir adamdı bu. Emir verir gibi yüksek perdeden konuşurdu. İşadamıydı, insanları yönetmesini bilirdi, bencil, saf görünüşlü ve kurnazdı, kendi çıkarıyla Fransa'nın, hattâ insanlığın çıkarlarını bir tutardı. Kazancı, gazetesinin başarısı ulusun yararıyla birdi onun gözünde. Ona zarar veren kimse, Fransa'ya da zarar vermiş demekti. Düşmanını ezmek için devleti altüst etmeye hazırdı. İyilik yapmaktan da geri kalmazdı. Hazım saati idealistlerindendi. Zaman zaman, Allah baba gibi, zavallı birini gücünün yüceliğini göstermek için çamurdan çıkartırdı. Hiç değeri olmayan birini üne kavuşturur, kimilerini bakan yaptırtır, ya da koltuklarından düşürtürdü. Bu konudaki yeteneği herkesce bilinirdi. Eğer canı isterse birilerini de dâhi diye ilân ederdi.

İşte o gün Christophe'u dâhi «yapmıştı.»

•

İlk adımı atan Olivier oldu, ama bilmeden.

Kendisi için hiçbir yere başvurmayan, reklâmdan korkan, gazetecilerden vebadan kaçar gibi kaçan Olivier, arkadaşı söz konusu olunca bunu yapmayı bir görev sayıyordu. O, haylaz oğullarına bir iltimas bulabilmek için vücudunu satabilecek şu namuslu küçük burjuva kadınlarına, yufka yürekli analara benziyordu.

Dergilere yazı veren birçok eleştirmen ve sanat meraklısıyla ilişki kuran Olivier, Christophe'tan söz etmek için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Bir süredir de sözlerine kulak verildiğini hayretle görmüştü. Edebiyat çevrelerinde ve sa-

lonlarda, çevresinde bir merak uyanmış, esrarlı bir hareket başlamıştı. Neydi bunun sebebi? Christophe'un eserlerinin İngiltere ve Almanya'da çalınmasının gazetelerdeki yankısı mıydı? Belli bir sebebi var gibi görünmüyordu. Her an tetikte olan insanların bildiği bir olaydı bu: bunlar, Paris'in havasını koklayarak, tıpkı Saint-Jacques kulesindeki meteoroloji istasyonu gibi, hattâ ondan da daha iyi, bir gün sonra rüzgârın nereden eseceğini ve ne getireceğini bilir. ler. Elektrik ürpertilerinin akıp geçtiği bu sinirli büyük kentte, görünmez şan ve şeref akımları vardır, gizli bir ün bir başkasından önce gelir ve salonların bu belli belirsiz dedikodusu, bu **Nescio quid majus nascitur İliade** günün birinde reklâm mahiyetinde bir makale ile ortaya atılır ve kaba borazan sesi, en vurdum duymaz kulaklara bile yeni Tanrı'nın adı sokar. Bu bando mızıka havasını koparanlar yüceltilen kişinin ilk ve en iyi dostları olabilir. Ama, o zaman sorumluluk onlara aittir.

Böylece, Olivier'nin de **Grand Journal**'de çıkan yazıda bir ölçüde payı vardı. Gazetenin Christophe'a gösterdiği ilgiden yararlanmış ve ustaca haberler salarak ortalığı büsbütün kızıştırmıştı. Christophe'u doğrudan doğruya gazetecilerle karşı karşıya getirmekten sakınmıştı. Bir sürtüşme olmasından çekiniyordu. **Grand Journal'in** isteği üzerine, kurnazlık ederek, Christophe'la bir röportaj yazarını bir kahve masasında bir araya getirdi: Christophe hiç sezmemişti bunu. Bütün bu önlemler, herkesin merakını daha çok kamçılıyor ve Christophe'u daha ilginç hale getiriyordu. Olivier hiçbir zaman reklâm işleriyle ilgilenmemişti. Bir kez işlemeye başladıktan sonra, bir daha hükmedilemiyen, yavaşlatılamayan, korkunç mu korkunç bir makineyi harekete getirdiğini hesap etmemişti.

Ders vermeye giderken, **Grand Journal**'deki yazıyı okuyunca yıkılacak gibi oldu. Böylesine bir balyoz darbesini beklemiyordu. Gazetenin bütün bilgileri toplayacağını, sözünü edeceği şeyi iyice tanımak isteyeceğini ummuştu. Büyük bir saflıktı bu. Bir gazete, böyle bir ünlü kişiyi keşfettiği zaman, öteki gazetelere bu şerefi kaptır-

mamaya çalışırdı elbet. Övdüğünü hiç anlamasa bile elini çabuk tutacaktı. Övülen kişinin bundan yakındığı pek enderdir: hayran olunduğuna göre, az çok anlaşılmış demektir.

Grand Journal, Christophe'un yoksulluğu üzerine bir sürü saçma sapan hikâye sıraladıktan sonra, onun Alman imparatorluğundan kaçıp özgür ruhların sığınağı olan Fransa'ya geldiğini —(şovence nutuklar çekmek için güzel bahane!)— yazıyor ve onu Alman despotluğunun kurbanı bir özgürlük havarisi olarak gösteriyordu. Yazıyı yazan Christophe'u hemen hiç tanımadığı için, yalnızca değersiz bir iki melodisini ileri sürerek, onu göklere çıkarıyordu. Oysa, Christophe bunları bestelediği için utanarak yok etmek istemişti. Yazar, Christophe'un eserlerini bilmiyordu, ama niyetleri —ona atfettiği niyetler— üzerine bilgisiyle açığını kapatmaktaydı. Christophe'un, ya da Olivier'nin ağzından kaptığı bir ki söz, hattâ çok şeyler bildiğini ileri süren Goujart'dan aldığı bilgiler, «cumhuriyetçi dâhi», «demokrasinin büyük müzisyeni», — şeklinde bir Christophe imajı yaratmasına yetmişti. Bu fırsattan yararlanarak, demokrasiyle pek az ilgilenen, en bağımsız, en orijinal Fransız müzikçilerini kötülemekten de geri kalmıyordu. Yalnız, seçimlerle ilgili görüşlerini pek mükemmel bulduğu birkaç çağdaş müzisyeni saldırısının dışında tutmuştu. Bunların müziğinin hiç de öyle olmaması aksilikti gerçi, ama işin bu yanı sadece bir ayrıntıydı. Zaten, onları ve Christophe'u övmesi başkalarını eleştirmesinin yanında önemsiz kalıyordu. İnsan Paris'te birinin övüldüğü bir yazıyı okuduğunda daima ihtiyatlılık edip şöyle düşünmelidir:

— Kimi kötülüyor acaba?

Olivier, dersini güçlükle verebildi. Kurtulur kurtulmaz eve koştu. Ama, Christophe'un daha önce gazetecilerle çıkıp gittiğini anlayınca çok üzüldü. Yemeğe kadar bekledi, Christophe görünmedi. Saatler ilerledikçe Olivier kaygı ile:

— Kim bilir ne budalaca şeyler söyletmişlerdir ona? diyordu içinden.

Christophe saat üçe doğru geldi, pek keyifliydi. Arsène Gamache'la birlikte yemek yemişti, içtiği şampanyanın etkisiyle hâlâ kafası dumanlıydı. Kendisine üzülerek ne yaptığını ve ne söylediğini soran Olivier'nin kaygılarına bir anlam veremiyordu.

— Ne mi yaptım? Nefis bir yemek. Çoktandır böyle doyasıya yememiştim.

Yemek listesini gösterdi.

— Hele o şaraplar... Hepsinden bol bol içtim...

Olivier sözünü keserek başka kimlerin bulunduğunu sordu.

— Kimler mi vardı? Bilmem. Gamache vardı, açık sözlü bir adam. Sonra, Clodomir de vardı. Yazıyı yazan, sevimli bir delikanlı, üç dört de tanımadığım gazeteci. Hepsi de keyif ehli, bana çok iyi ve candan davrandılar, en hâlisinden mert adamlar.

Olivier inanmış görünmüyordu. Christophe arkadaşının pek sevinmediğini görerek şaşırmıştı:

— Yazıyı okumadın mı sen?

— Okudum elbet. Peki sen iyi okudun mu?

— Evet, yani, şöyle bir göz attım. Hepsini okumaya vaktim yoktu.

— Peki öyleyse şöyle bir oku.

Christophe okumaya başladı. İlk satırlarda bağırdı:

— Ah! Sersem!

Gülmekten kırılıyordu.

— Pöh! diye ekledi, şu eleştirmenlerin al birini vur ötekine. Hiçbir şeyden haberleri yok.

Ama, okudukça öfkelenmeye başlamıştı. Bu kadarı pek budalaca bir şeydi, gülünçleştiriyorlardı kendisini. Onu «Cumhuriyetçi bir müzisyen» yapmak istemişlerdi; hiçbir anlamı yoktu bunun... Eh, geçelim bu boş lâfları!.. Ama onun «Cumhuriyetçi» sanatını, ondan önce gelmiş ustaların «köhne sanatına» karşı çıkartıyorlardı, —(oysa Christophe bu büyük adamlardan almıştı ruhunun gıdasını).— bu kadarı çoktu artık!

— Hergeleler! Beni aptal yerine koyuyorlar!..

Hem sonra, ondan söz ederken kendisinin de az çok (çok değil de az) sevdiği yetenekli, sanatlarını bilen ve ona onur kazandıran Fransız müzisyenlerini ne diye böyle kötülüyorlardı onun adına? Üstelik —daha kötüsü— ona kendi ülkesine karşı iğrenç duygular yakıştırıyorlardı!.. Hayır, buna katlanamazdı!..

— Şimdi onlara yazacağım, dedi Christophe.

Olivier önledi:

— Hayır, şimdi değil. Çok kızgınsın. Yarın yazarsın, kafan dinlenmiş olarak.

Christophe dayattı. Bir şeyler söylemek esti mi aklına bekleyemezdi. Yalnız, mektubunu Olivier'ye göstereceğine söz verdi. Bunun yararı oldu. Mektup iyice gözden geçirilip gereken değişiklikler yapıldı. Christophe, özellikle, Almanya hakkında söylediği ileri sürülen görüşler üzerinde duruyordu.. Christophe koşarak mektubu postaya götürdü.

Döndüğü zaman:

— Böylece, o yazının kötü etkisini azaltmış oluyorum, mektup yarın yayınlanır, dedi.

Oliver kuşkuyla başını salladı. Sonra, yine düşünceli düşünceli Christophe'un gözlerinin içine bakarak ona:

— Christophe, yemekte ihtiyatsızca bir şey söylemedin ya? diye sordu.

Christophe gülerek:

— Yok canım, dedi.

— Emin misin?

— Evet, ödlek.

Olivier biraz ferahladı. Ama, Christophe hiç de rahat değildi. Gelişigüzel konuştuğunu hatırlamıştı. Ama, birden yine keyfi yerine geldi. İnsanlara çok güvenmemek gerektiğini bir an bile aklından geçirmemişti: ona karşı o kadar candan, o kadar iyi niyetli görünüyorlardı ki! Gerçekten de öyleydiler. İnsan iyilik yaptığı bir kimseye karşı daima iyi niyetlidir. Ve, Christophe da öyle candan bir neşe gösteriyordu ki, başkalarına da geçiyordu bu sempatik teklifsizliği. Güleryüzlü şakaları, boğazına düşkünlüğü, gözünü kırpmadan içkileri yuvarlayışı Arsène Gamache'ın hoşuna gitmişti. İyi yiyip içmesini seven, sağlam yapılı, kanlı canlı

bir adamdı; yiyip içmekten korkan Paris'li çıtkırıldımlardan hoşlanmazdı. Christophe'u beğenmişti. Onun **Gargantua**'sını hemen operada oynatmayı önerdi. —(Bu Fransız burjuvaları için o sıralarda **Faust'un lânetlenmesi**'ni, ya da **Dokuzuncu Senfoni**'yi sahneye koydurmak en yüce bir sanat gösterisiydi.)— Bu komik fikir üzerine gülmekten kendini alamayan Christophe, Gamache'ın Opera müdürlüğüne, ya da Güzel Sanatlar Bakanlığına telefon etmesini güçlükle önleyebildi: —(Gamache'a bakılırsa, bütün bu adamlar ona hizmet etmeye hazırdılar.)— Bu teklif Christophe'a, bir süre önce senfonik poemi **Davud**'un nasıl kılık değiştirtilerek oynatılmak istendiğini anımsattı. Milletvekili Roussin'in, sevgilisinin aktrisliğe başlamasını sağlamak için düzenlediği temsilin hikâyesini (1) anlattı. Roussin'i hiç sevmeyen Gamache'ı pek keyiflendirmişti Christophe'un anlattıkları. Bol bol sunulan şarabın ve dinleyenlerin yakın ilgisinin etkisiyle dili çözülen Christophe, gizli kalması gereken daha başka hikâyeler de anlatmaktan kendini alamadı. Ötekilerde onun bu söylediklerinden tek bir kelime kaçırmadılar. Sofradan kalkarken yalnız Christophe'du bu söylediklerini unutan. Şimdi Olivier'nin sorusu üzerine bunlar aklına geliyordu. Sırtının hafifçe ürperdiğini duydu. Çünkü, hayale kapılmıyordu, neler olacağını kestirebilecek kadar tecrübesi vardı. Sarhoşluğunun geçtiği şu anda, olacakları olmuş gibi görüyordu: ihtiyatsızlıkla söylediklerini değiştirerek, gazete dedikodusu olarak yayınlayacaklar, sanat konusunda ileri geri söylediklerini başkalarını kötülemek için kullanacaklardı. Yazılanları düzeltmek üzere gönderdiği mektuba gelince, bunun hiçbir etkisi olmayacağını Olivier kadar o da biliyordu: bir gazeteciye cevap vermek mürekkep harcamaktan başka bir şeye yaramazdı. Çünkü, son söz her zaman gazetecinindir.

Her şey, noktası noktasına Christophe'un düşündüğü gibi oldu. Gevezelik edip söyledikleri çıktı, mektubu çıkmadı. Gamache, onun yüce duygulu bir insan olduğunu, bu

(1) Bkz.: Panayır.

titizliğinin kendisine şeref kazandırdığını, araya birini koyarak söyletti. Ama, Christophe'un gelişigüzel söylediklerini, ona atfedilen uydurma görüşleri yayınlatmayı sürdürdü. Bunun üzerine Paris gazetelerinde sert eleştiriler çıktı. Dedikodu Almanya'ya kadar yayıldı. Orada da bir Alman sanatçının ülkesi hakkında böylesi onur kırıcı konuşmalar yapmış olmasından duyulan nefret dile getirildi.

Başka bir gazete için de Christophe'la bir röportaj yapmışlardı. Bundan yararlanmayı bir marifet sayarak **Deutsches Reich**'e olan sevgisini ısrarla belirtti ve orada insanların en azından Fransa Cumhuriyeti'ndeki kadar hür olduklarını söyledi.— Bunları tutucu bir gazetenin yazarına söylemişti. Gazete hemen onun ağzından Cumhuriyet aleyhtarı beyanlar yayınladı.

— İşler sarpa sarıyor! Of be! Ne ilgisi var müziğimin politika ile?

— Bizde alışılagelmiş bir şeydir bu, dedi Olivier. Bak, Beethoven'ın sırtında kopartılan kavgalara. Kimisi onu bir Jakoben yapıyor, kimisi de değersiz bir sanatçı. Bazıları onun bir Père Duchesne (1) olduğunu söylüyorlar, bazıları da bir prensin uşağı olduğunu.

— Ah! Sağ olsaydı, nasıl yapıştırırdı tekmeyi kıçlarına!

— Peki, sen de öyle yap.

Christophe bunu candan istiyordu. Kendisine güleryüz gösterenlere karşı pek iyi davranırdı. Onu yalnız bıraktığı zaman içi hiç rahat değildi Olivier'nin. Çünkü gazeteciler hiç peşini bırakmıyor onunla konuşmak istiyorlardı. Christophe dikkatli davranacağına ne kadar söz verirse versin, açılıp aklına geleni söylemekten alamıyordu kendini. Sonra kadın gazeteciler de geliyor, kendisine dost olduklarını ileri sürerek gönül serüvenlerini anlattırmak istiyorlardı. Başkaları da şu ya da bu kişiyi kötülemek üzere

---

(1) Père Duchesne, tiyatro ve fuarlarda canlandırılan bir halk tipi. 1789 Devriminde Paris halkının politik düşüncesinin sembolü olmuştu. (Çev.)

onu kullanmaya yelteniyorlardı. Olivier içeri girdiği zaman Christophe'u pek sıkılmış bir durumda buluyordu.

— Yine bir saçmalık mı var? diye soruyordu.

Christophe bunalmış halde:

— Evet, yine bir şeyler oldu, diyordu.

— Yahu yola gelmeyeceksin sen!

— En iyisi beni bir yere kapamalı... Ama, sana yemin ediyorum bu son olacak.

— Evet, evet, gelecek sefere kadar.

— Hayır, bu kez bitti.

Ertesi gün Christophe büyük bir sevinçle Olivier'ye:

— Biri daha geldi, kapı dışarı ettim, dedi.

— Çok da ileri gitme, dedi Olivier. Onlara karşı ihtiyatlı ol. «Çok kötüdür bu hayvan...» Kendini savunmaya kalktın mı sana saldırır. Kolayca öç alırlar! En küçük bir sözden bile bir şeyler bulup çıkartırlar.

Christophe eliyle alnını oğuşturdu:

— Aman Tanrım!

— Gene ne var?

— Yani, kapıyı kaparken ona dedim ki...

— Ne dedin bakayım?

— İmparatorun dediğini...

— İmparatorun mu?

— Evet, o değilse bile yakınlarından birinin...

— Zavallı! Gazetenin birinci sayfasında okursun.

Christophe sarsıldı. Ertesi gün gazetedeki yazıda gazetecinin girmediği evinin içi ve söylemediği şeyler anlatılıyordu.

Bu bilgiler bire bin katılarak yayılıyordu. Yabancı gazetelerde ayrıca birtakım saçmalıklarla da bezeniyordu bu uydurmalar. Bir Fransız gazetesinde, Christophe'un fakirliğinde gitar için nota temize çektiği yazılmıştı. Bir İngiliz gazetesinden de, avlularda para toplıyarak gitar çaldığını öğrendi Christophe.

Yalnız övgüleri okuyordu. İstediği kadar öyle yapsın! Christophe'u **Grand Journal**'in koltuklaması, öteki gazetelerin saldırmaları için yeterli bir nedendi. Başka bir gaze-

tenin, kendilerinin bilmediği bir dâhiyi keşfetmesini kabul etmek onların şanından değildi. Bunu saldırıları için bahane yaptılar. Kendisinin atlatılmış olmasına içerleyen Goujard, kendi deyişiyle durumu açıklığa kavuşturmak için bir makale yazdı. Eski dostu Christophe'dan lâubalice söz ediyor, Paris'teki ilk günlerinde ona yol gösterdiğini ileri sürüyordu: Christophe yetenekli bir müzisyendi elbet; ama, —(bunu söyliyebilirdi dost oldukları için)— yeterince bilgisi yoktu, orjinal değildi, aşırı derecede gururluydu; onun bu gururunu okşıyanlar ona en büyük kötülüğü yapmış oluyorlardı. Oysa, ona uyanık, bilgili, sağlam kafalı bir akıl hocası gerekiyordu: titiz, iyiliksever, sert bir akıl hocası: —(tıpkı Goujart gibi).— Müzisyenler keyiflerinden kaplarına sığamıyorlardı. Gazetelerin desteğine sığınan bir sanatçıdan nefret ediyormuş gibi görünüyorlardı. **Servum pecus**'ten (1) nefret ediyormuş gibi yapıp Keyhüsrev'in kendilerine hiçbir zaman vermediği armağanları ellerinin tersiyle itiyorlardı. Bir bölümü Christophe'u yerin dibine batırıyor, bir bölümü de sözde merhametlerinin ağırlığı altında onu eziyordu. Kimisi de Olivier'ye çatıyordu —(bunlar onun meslekdaşlarıydı).— Akıntıya uymamasına ve kendilerinden uzak durmasına içerliyorlardı,— aslında, Olivier'nin bu tutumu onları hor görmesinden çok yalnızlığı sevmesindendi. İnsanların hiç bağışlamadıkları şey, kendilerinden vazgeçilmesidir. Bunların arasında, Olivier'nin **Grand Journal**'de kişisel çıkarı olduğunu ileri sürenler de vardı. Ona karşı Christophe'u savunmaya kalkanlar da oluyordu. Üzgün bir surat takınarak Olivier'yi vicdansızlıkla suçluyorlardı, —böyle ince, hayalci, hayata karşı yeterince hazırlıklı olmayan bir sanatçıyı —Christophe'u!— Panayır'ın (2) kalabalığı ortasına attığı için; zavallı orada ne yapacağını şaşırmıştı. Dediklerine göre, dehası olmasa bile, inatçı bir çalışmayla daha iyi bir mevkie gelebilecek olan bu insanın geleceğini mahvediyorlardı, onu

(1) İtaatkâr sürü. (Çev.)
(2) Dördüncü kitap. (Çev.)

kötü bir içkiyle sarhoş ederek. Çok yazık oluyordu ona! Onu köşesinde rahat bıraksalar da, sabırla çalışsa daha iyi olmaz mıydı?

Olivier onlara:

— Çalışmak için beslenmek gerek, kim ekmek verecek ona? diye cevap vermesi nafileydi.

Bu onların ağzını kapamaya yetmiyordu. O şahane soğukkanlılıklarıyla şu karşılığı veriyorlardı:

— Bu önemli değil. Acı çekmek gerek.

Tabii, böyle stoocılık dersi verenler, salon adamlarıydı. Yoksulluk içindeki bir sanatçıya yardım isteyenlere karşı bir milyoner şöyle demişti:

— Baylar, Mozart yoksulluk içinde öldü.

Olivier, onlara, Mozart yaşamaktan başka bir şey istememişti, Christophe da bunu istiyor, deseydi bunu pek zevksizce bulurlardı.

•

Christophe bu kapıcı dedikodularından bıkmıştı. Bu böyle sürüp gidecek mi diye sorup duruyordu kendi kendisine. On beş gün sonra bitti. Gazeteler ondan söz etmez oldular. Ne var ki, artık tanınmıştı. Adı geçtiği zaman herkes:

— **Davud**'un, ya da **Gargantua**'nın bestecisi değil mi?

— Ha! şu **Grand Journal**'in adamı, diyordu.

Şöhret buydu işte!

Olivier, bunu, Christophe'a gelen mektupların çokluğundan anlamıştı. Christophe'a gelen mektuplar dolaylı olarak onun da eline geçiyordu: libretto'cuların iş istekleri, konser düzenleyicilerin teklifleri, son dakika dostlarının —ki ekseriya ilk dakika düşmanlarıdır bunlar— yakınlık gösterileri, kadın davetleri idi bunlar. Bundan başka, gazetelerden gelen anketlerde Fransa nüfusunun azalması, idealist sanat, kadın korseleri, tiyatroda çıplak sahneye çıkılması konularında sorular yöneltiliyordu kendisine. Sorular arasında Almanya'nın çöküntüde olduğuna inanıp inan-

madığı, müziğin sonunun gelip gelmediği, vs., vs. de vardı. Bütün bunlara birlikte gülüyorlardı. Ne var ki, bir yandan bunlarla alay eden Christophe, bu koca dangalak, bir yandan da yemek davetlerini kabul etmekteydi! Olivier gözlerine inanamıyordu:

— Sen ha! diyordu.

— İyi bildin ben, diye alay ederek cevap veriyordu Christophe. Yani senden başka kimsenin bayanları görmeye hakkı yok mu sanıyorsun? Sıra bende yavrum, canım eğlenmek istiyor.

— Eğlenmek istiyorsun öyle mi, zavallı dostum.

İşin doğrusu şuydu ki, Christophe uzun süredir odasının dört duvarı arasında yaşıyordu, şimdi buradan çıkıp gitmek için büyük bir istek duymaktaydı içinde. Bundan başka, yeni kavuştuğu ünü doya doya tatmak istiyordu. Aslında bu gece toplantılarında fena halde canı sıkılıyor, budalaca buluyordu bunları. Ama, eve dönünce, muziplik ederek tersini söylüyordu Olivier'ye. Çağırıldığı yerlere gidiyor, ama bir daha adım atmıyor, davetlerini atlatmak için şaşılacak bir sıkılmazlıkla saçma sapan bahaneler uyduruyordu. Olivier çok kızıyordu buna. Christophe ise kahkahalarla gülüyordu. Ününü pekiştirmek için gitmiyordu salonlara. Ama gidişinin nedeni, yaşama gücünü tazelemek, gözünü doyurmak, hareketleri görmek, yeni yeni sesler duymak, bir sanatçının paletindeki renkleri zenginleştirmek isteğiydi. Bir müzisyen yalnız müzikle beslenemez, bir insan sesinin yankısı, bir hareketteki ritm, bir gülüşteki âhenk ona bir başka müzisyenin senfonisinden daha çok müzik ilham eder. Yalnız, şunu da eklemek gerekir ki, salonlardaki yüzlerin ve ruhların müziği, müzisyenlerin müziği kadar yavan ve az çeşitlidir. Herkesin bir tarzı vardır, onda donup kalır. Güzel bir kadının özentili inceliği içindeki gülüşü bir Paris melodisi kadar kalıplaşmıştır. Erkekler ise kadınlardan daha anlamsızdır. Sosyete hayatının eritici etkisiyle, enerjiler körelir, karakterlerin orijinalitesi zayıflayıp silinir korkunç bir hızla. Sanatçılar arasında birçok can çekişenler, ya da ölüler görerek şaşakalmıştı Chris-

tophe. Cevher ve deha dolu genç bir müzisyen üne kavuşunca yok olup gidiyor; artık kendisini zehirleyen, keyiflendiren ve uyuşturan dalkavukları kışkırtmaktan başka bir şey düşünmez oluyordu. Yirmi yıl sonra ne hale geleceği, salonun karşı köşesinde oturan pomatalı ihtiyar üstadın kılığında kendini açıkça gösteriyordu: zengin, ünlü, bütün akademilerde üye, doruğa ulaşmış bir sanat ustası, görünüşe göre kimseden korkusu olmayan, kimseyi idare etmek zorunluluğunu duymayan, ama aslında herkesin önünde iki büklüm, kamuoyundan, iktidardan, basından korkan, düşündüğünü söylemeye cesaret edemeyen ve zaten bir düşüncesi, bir varlığı da bulunmayan, sadece kendisini teşhir eden, kendi hâtıra eşyalarıyla yüklü bir eşek.

Büyük olan, ya da böyle olabilecek bu sanatçıların ve fikir adamlarının ardında, onları kemiren bir kadın vardır. Budalaları da budala olmayanları da tehlikelidir bu kadınların, sevenleri de sevmeyenleri de. En iyileri en kötüleridir: çünkü sanatçıyı kör sevgilerinin cenderesi altında boğar, iyi niyetle dehayı evcilleştirir, düzleştirir, törpüler, budar, güzel kokulara bürürler; ta ki kendi duyarlıklarının ölçüsüne, küçücük böbürlenmelerinin, küçüklüklerinin, içinde yaşadıkları çevrenin ölçüsüne indirinceye kadar.

Bu çevrelerde pek kısa bir süre bulunmakla birlikte, Christophe, tehlikesini anlayacak kadar iyi tanımıştı buraları. Birçokları onu salonuna bağlamaya, ona hizmet etmeye can atıyordu. Christophe da çekici gülümseyişlerin oltasına düşmüyor değildi elbette. Eğer o sağlam sağduyusuyla bu çevrelerde modern Circé (1)'lerin gerçekleştirdikleri kaygı verici değişiklikleri anlamamış olsaydı, bunlardan kurtaramazdı kendini. Bu güzel hindi çobanlarının sürüsünü çoğaltmaya niyeti yoktu. Peşine daha az düşerlerse tehlike daha büyük olurdu. Şimdi herkes aralarında bir dâhi olduğunu anlayınca, alışkanlıkları gereğince, onu

(1) Circé (kirke) — Yunan mitolojisinde, insanları hayvan şekline sokan sihirbazlar. (Çev.)

boğmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bir çiçek gördükleri zaman bu insanların tek düşüncesi onu saksıya, bir kuş görünce kafese koymak, özgür bir insanı da uşaklaştırmaktı.

Bir aralık sarsılan Christophe, çabucak kendini toparladı ve hepsine sırt çevirdi.

•

Şu feleğin işine akıl ermez. Tasasızların ağının deliklerinden geçmesine engel olamaz. Ama güvensizleri, temkinlileri, uyanıkları kaçırmamaya dikkat eder. Paris'in ağına düşen Christophe değil, Olivier oldu.

Arkadaşının başarısından yararlanmıştı; Christophe'un ünü ona da sıçradı. Altı yıldır yazdıklarından çok, Christophe'u bulup ortaya çıkaran adam olarak tanındı. Christophe'la birlikte onu da davet ediyorlardı ve Christophe'la birlikte gidiyordu, gizlice onu gözaltında bulundurmak niyetiyle. Gelgelelim, bu göreve öylesine sarılmıştı ki, kendini kontrol edemez olmuştu. Aşkı gözden kaçırdı ve ona yakalanıverdi.

Sarışın bir genç kızdı bu. İnce, sevimli, berrak ve dar alnını çevreleyen sarışın bukleleri vardı. Menekşe mavisi gözler, biraz ağır göz kapaklarının üstünde ince kaşlar, ürperen burun delikleri, çukurca şakaklar, kaprisli bir çene, anlamlı bir gülümseme ile bezenmiş şehvetli bir ağız, köşeleri hafifçe kalkık dudaklarında bir kır Tanrısının belli belirsiz gülümseyişi. Uzun, nârin bir boynu, zayıf, ama zarif bir vücudu vardı; uyanan ilkbaharın —**Frühlingserwachen**— kaygı verici esrarına bürünmüş taze yüzü mutlu ve tasalı bir ifade taşıyordu. — Adı Jacqueline Langeais idi bu genç kızın.

Yirmisinde yoktu. Zengin, kibar, serbest düşünceli bir katolik ailedendi. Babası mühendisti. Akıllı, yaratıcı, işini bilir, yeni düşüncelere açık bir adamdı. Çalışması, politik ilişkileri ve evliliği sâyesinde zengin olmuştu. Bu, hem sevgiye hem de paraya dayanan bir evlenmeydi —(bu tip in-

sanlar için gerçek sevgi anlaşması)—. Güzel, tam Paris'li, banker ailesinden bir kadındı karısı. Para kalmış, sevgi gitmişti. Bununla birlikte, birkaç kıvılcım kalmıştı bu sevgiden. Çünkü, çok sevmişlerdi başta birbirlerini. Ama, aşırı bir bağlılığa da pek önem verdikleri yoktu bu karı kocanın. İkisi de kendi işlerine ve zevklerine bakıyorlardı; bencil, tasasız ve temkinli iki arkadaş olarak anlaşmışlardı.

Aralarında bir bağ oluyordu kızları, ama ikisi de onu kıskançlıkla sevdikleri için de aralarında açığa vurulmayan bir rekabet vardı. İkisi de beğendikleri kusurlarıyla kendilerini onda bulmaktaydılar. Çocuk, güzelliğiyle idealleştiriyordu bunları. Karı kocadan herbiri çocuğu sinsice ötekinden koparıp kendine bağlamak hevesindeydi. Çocuk da o toyca kurnazlığıyla, evrenin kendi çevresinde döndüğüne olan inancıyla bunu sezinliyor ve bundan yararlanıyordu. Aralarında bir sevgi yarışı başlamıştı. Çocuğun hiçbir havaice isteği yoktu ki, biri yerine getirmeyince öteki yapmasın. O zaman, kendini geri kalmış gibi hisseden, ötekinin verdiğinden çoğunu vermek için derhal harekete geçiyordu. Böylece kız fena halde şımartılmıştı. Bereket versin kötü huylu bir çocuk değildi. Yalnız, çok zengin ve çok şımartılmış çocukların hepsinde olduğu gibi, hiçbir engelle karşılaşmaması yüzünden hastalık halini almış bir bencilliği vardı.

Bay ve bayan Langeais çocuklarını çok sevmekle birlikte, onun uğruna kişisel zevklerini hiç de feda etmezlerdi. Çocuğu günün büyük bir bölümünde yalnız bırakıyorlardı. Düşünmek için bol zamanı vardı. Yanında temkinsizce yapılan konuşmaların etkisiyle, —(çünkü onun bulunmasına önem verilmiyordu),— pek erken ve pek çabuk uyanmıştı. Daha altı yaşındayken bebeklerine küçük küçük aşk hikâyeleri anlatıyordu: bunların kişileri, karı, koca ve âşıktı. Elbette bunda bir kötülük gördüğü yoktu çocuğun. Kelimelerinin altından hafif bir duygu kokusu aldığı gün de artık bebek oyunu sona ermişti: Hikâyelerini kendisine sakladı. Belli belirsiz masumca bir şehvet duygusu vardı

içinde. Ta uzaklardan gelen görünmez bir çan sesi gibi. Zaman zaman rüzgâr bir soluk estiriyordu bunlardan, nereden geldiği bilinmeyen bu esinti sarıyordu vücudunu kızın, yüzünün kızardığını, soluğunun kesildiğini duyuyordu korku ve hazla. Bir şey anlayamıyordu bundan. Sonra bu duygu geldiği gibi gidiyordu. Hiçbir şey işitilmez oluyordu. Masmavi havaya karışıp hafifleyen belli belirsiz bir uğultudan, bir titreşimden başka bir şey kalmıyordu. Yalnız, bunun ötelerde, bir dağın öbür yanında olduğunu ve oraya gitmek, hem de elden geldiği kadar çabuk gitmek gerektiğini anlıyordu: mutluluk oradaydı. Ah! bir varabilseydi oraya!..

Oraya varıncaya kadar da, orada bulacağı şeyler üzerine acayip şeyler düşünüyordu. Çünkü, bu küçük kızın zekâsı için en önemli iş bu konuda tahminler yapmaktı. Kendi yaşında bir kız arkadaşı vardı, Simone Adam. Onunla bu ciddi konuları konuşurdu. Herbiri bilgilerini, on iki yaşın verdiği tecrübeleri aktarıyordu ötekine; duygularını, gizlice okuduklarından edindikleri bilgileri anlatırlardı birbirlerine. İki küçük kız ayaklarının ucuna basıp taşlara tutunarak geleceği saklayan duvarın ötesini görmeye çalışırlardı. Ama, ne yaparlarsa yapsınlar, çatlaklardan bir şeyler gördüklerini ne kadar söylerlerse söylesinler, yine de bir şey gördükleri yoktu. Hoppa, alaycı, tatlı şeylerdi bu Paris'li kızlar. Ne olduğunu bilmeden büyük lâflar ediyorlardı. Sonra, pek sâde şeyleri de büyültüyorlardı. Kimse bir şey söylemediği için her yeri karıştıran Jacqueline, babasının bütün kitaplarına el atıyordu. Bereket versin masumluğu ve çok temiz bir kız çocuğu içgüdüsü ile kötü şeylerden uzak kalıyordu. Açık saçık bir sahne, ya da bir kelime tiksindiriyordu onu; hemen kitabı elinden bırakıyordu. Böylece kötü arkadaşlarının arasından, üstüne sıçramadan bir çirkefin yanından geçen bir dişi kedi gibi sıyrılıyordu.

Romanlara pek düşkün değildi; katı ve berrak düşünceliydi; yüreğini ümit ve heyecanla çarptıran şey şiir kitaplarıydı,— sevgiden söz edenleri elbet. Bunlar az çok, o kü-

çük kız anlayışına uygun düşüyordu. Dünyayı dolduran şeyleri görmüyor, onları isteklerinin ve üzüntülerinin prizması ardından hayal ediyordu. Onların da tıpkı kendisi gibi, eski duvarın çatlaklarından baktıklarını görüyordu. Ama daha çok şey biliyordu onlar; bilinmesi gereken her şeyi biliyor ve çok tatlı esrarlı kelimelere bürüyorlardı; bunları son derecede büyük bir temkinle açmak gerekirdi, bulmak için... bulmak anlamak için... Ah! hiçbir şey bulunamıyordu, ama insan bulmak üzere olduğuna inanıyordu.

Bu iki meraklı kız bıkmak usanmak bilmiyorlardı. Hafifçe ürpererek Alfred de Musset'nin, Sully-Prudhomme'un şiirlerini mırıldanıyor, bunlarda insanı baştan çıkaracak uçurumlar bulunduğunu sanıyor, bu şiirleri kopye ediyorlardı. Okudukları parçanın anlamı üzerinde bir şeyler soruyorlardı birbirlerine. Kimi kez de bir anlamı yoktu bunların. Aşk hakkında hiçbir fikirleri olmayan bu onüç yaşındaki hoppa ve masum kadıncıklar yarı gülerek yarı ağırbaşlılıkla aşk ve şehvet üzerine tartışmalara girişiyorlardı. Derste iyiliksever gibi görünen öğretmenin, çok yumuşak huylu ve nazik yaşlı adamın, gözünün önünde kurutma kâğıtlarına öğrendikleri şiirleri yazıyorlardı. Öğretmen bunları bir gün yakaladığında az kalsın nefesi tıkanıyordu:

Laissez, oh! laissez-moi vous tenir enlacées,
Boire dans vos baisers des amours insensées,
Goutte à goutte et longtemps!.. (1)

İki kız arkadaş, üniversite hocalarının ders verdiği şatafatlı bir okula gidiyorlardı. Burada duygusal özlemlerini gerçekleştirme ortamı bulmuşlardı. Bu küçük kızların hemen hepsi öğretmenlerine tutkundular. Bunların genç olmaları, ya da kılıksız olmamaları gönülleri kasıp kavurmalarına yetiyordu. Sultanlarının gözüne girebilmek için melekler gibi çalışıyorlardı. Kompozisyonlarına öğretmen kötü

(1) Bırakın, Ah! bırakın, sarayım sizi sımsıkı kollarımla,
Aşkı çılgınca içeyim buselerinizden,
Damla damla ve uzun uzun!.. (Çev.)

not atınca hemen gözyaşları dökmeye başlıyorlardı. Beğendiğini söylediği zaman da kızarıyor, soluyor minnettarca ve şuhça bakışlar atıyorlardı ona. Eğer birini bir kenara çekip öğüt verecek, ya da övecek olsa dünyalar onun oluyordu. Kızların kendisinden hoşlanması için öğretmenin çok akılı biri olmasına gerek yoktu. Jimnastik dersinde, öğretmen, Jacqueline'i trapeze kaldırmak için kucağına alınca, kızın bütün vücudunu hafif bir ateş basıyordu. Artık görmeliydi onun kendini beğendirmek için ne çabalar harcadığını. Bu arada kıskançlık duyguları da uyanıyordu yüreğinde. Küstah bir rakibine kaptırmamak için süzgün gözlerle bakıyordu öğretmenine! Derste öğretmen ağzını açar açmaz, kızlar hemen kaleme sarılıyorlardı söylediklerini yazabilmek için. Anlamaya çalıştıkları yoktu, sorun bir heceyi bile kaçırmamaktı. Gözlerini sevgililerinin yüzünden ayırmaksızın durmadan yazarken, Jacqueline'le Simon birbirlerine:

— Nasıl, mavi benekli kravat ona gider mi dersin? diye soruyorlardı yavaşça.

Sonra renkli kartlar, romanesk ve monden şiir kitapları, şiir modasına uygun gravürler merakı, —Mounet-Sully, Samain, Debussy gibi aktörlere, virtüozlara yaşayan veya ölmüş yazarlara âşık olmalar, —konserlerde, bir salonda, ya da sokakta rastlanılan tanımadık delikanlılarla bakışmalar başladı. Hemencecik kafalarında kendilerine bir sevdacık yaratıveriyorlar,— sürekli olarak, birisine tutulmak, bir aşkın kaygısını duymak, sevgi için bahane bulmak ihtiyacı duyuyorlardı. Jacqueline'le Simone duygularını hep birbirlerine anlatırlardı: bu da pek bir şey duymadıklarının kanıtıydı; hattâ, hiçbir zaman derin bir duygu duymamanın yoluydu. Ne var ki, bu iş müzmin bir hastalık halini alıyordu; gerçi buna herkesten çok kendileri gülüyorlardı ama, yine de canla başla sürdürüyorlardı. Birbirlerini kışkırtıyorlardı. Romanesk ve temkinli olan Simon, aşırı şeyler düşünürdü, ama daha çok hayalde kalırdı. Ama içtenlikli ve ateşli bir kız olan Jacqueline'in, hayallerini gerçekleştirmeye daha çok eğilimi vardı. Belki yirmi kez, çok kötü budalalıklar yapacaktı nerdeyse...

Ama yine de yapmadı. İlk gençlik çağındaki çocuklarda sık görülen bir haldir bu: öyle anlar vardır ki, bu küçük şaşkın sersemlerden, —(ki hepimiz de böyle olmuştuk)— kimisi kendini öldürmeyi düşünür, kimisi de karşısına ilk çıkanın kolları arasına atılacak olur. Bereket versin hepsi o noktada kalır. Jacqueline belki sadece gördüğü on kişiye aşk mektupları karaladı, birinden başka hepsini yırttı attı. Yalnız o birini çirkin, bayağı, bencil, katı yürekli, dar kafalı, bir eleştirmene göndermişti. Adamın, derin duygular dolu sandığı üç satırını okuyunca tutulmuştu ona. Büyük bir aktöre de vurulmuştu: evlerine yakın oturuyordu bu adam. Kapısının önünden her geçişinde içinden:

— Girsem mi? diyordu.

Bir kez de, adamın oturduğu kata çıkacak kadar işi ileri götürdü. Oraya varınca da hemen sıvıştı. Ne söyleyecekti ona? Söylecek hiçbir şeyi yoktu. Aslında adamı sevmiyordu. Bunu iyi biliyordu. Bu çılgınca davranışıyla yarı yarıya kendini aldatmış oluyordu. O sonsuz, tatlı ve budalaca sevgi ihtiyacından doğuyordu bu. Jacqueline çok akıllı bir kız olduğu için bunu bilmiyor değildi. Ama, çılgınlık etmesine engel olmuyordu bunu bilmesi. Deli olduğunu bilen deli, iki kat delidir.

Sık sık salonlarda görülüyordu. Çekiciliğinin etkisinde kalan delikanlılar çevresinden ayrılmıyorlardı. İçlerinde sevenler de vardı. Hiçbirini sevmiyor, ama hepsiyle gönül eğlendiriyordu. Onlara kötülük etmiş olacağını aklından bile geçirmiyordu. Güzel bir kız, sevgiyi acımasız bir oyun yapar. Kendisini sevmeleri çok tabiî gelir ona. Ama, kendisini sevene karşı hiçbir yükümlülüğü olmadığına inanır. İçtenlikle inanır, kendisini sevenin mutlu olduğuna. Böyle bir genç kızın, aşkı her gün düşünmekle birlikte, ondan hiçbir şey anlamadığını —onu bağışlamak için— söyleyebiliriz. Belki, sera içinde büyütülen bir sosyete kızının bir köylü kızından daha erken olgunlaştığını sanırız. Hiç de böyle değil. Okuduğu kitaplar, konuşmalar, onda elbet bir sevme saplantısı yaratmış olabilir. İşsiz güçsüz olduğu için

de bu bir mani halini alabilir. Hattâ, bazen piyesi önceden okuyup bütün sözlerini ezberlemiş olabilir. Ama, işte bunun için de hiçbir duygusu yoktur. Sanatta olduğu kadar sevgide de başkasının dediğini değil, kendi hissettiğini söylemelidir insan. Söyleyecek sözü olmadan konuşmak için elini çabuk tutmaya kalkan aslında hiçbir şey söylememiş olur.

Jacqueline de genç kızların çoğu gibi başkalarının yaşadığı duyguların külleri arasında yaşamaktaydı. Bu durumda olanlar sürekli hafif bir nöbet içinde yaşarlar, elleri yanar, boğazları kurur, gözleri bulanır ve böylece çevrelerindeki şeyleri görmez olurlar. Bunları bildiğini sanıyordu Jacqueline. İyi niyeti eksik değildi. Okuyor ve dinliyordu. Şurada burada okuduğu kitaplardan, konuşmalardan kırık dökük pek çok şeyler öğrenmişti. Hattâ, kendi içini de okumaya çalışıyordu. İçinde yaşadığı ortamdan daha değerliydi. Daha doğruydu.

•

Bir kadın, çok kısa bir süre, iyi bir etki yapmıştı Jacqueline'in üzerinde. Babasının kızkardeşiydi bu kadın. Kırk, elli yaşlarındaydı; yüzünün çizgileri düzgündü, ama güzel değildi; bu yüzde keder okunuyordu. Marthe Langeais hep siyahlar giyinirdi. Hareketleri kibarcaydı. Yavaş sesle ve çok az konuşurdu. O gri gözlerindeki berrak bakışı ve hüzünlü gülümseyişi olmasa, kimsenin gözüne çarpmıyacaktı.

Ona, Langeais'lerde, yalnız oldukları günlerde rastlanırdı. Langeais ona karşı cansıkıntısıyla karışık bir saygı besliyordu. Bayan Langeais, Marthe'ın bu ziyaretlerinden pek hoşlanmadığını kocasından saklamıyordu. Yine de nezaket gereği, haftada bir gün onu yemeğe alakoymak zorunluluğunu duyuyorlar ve bunu bir görev olarak yaptıklarını da pek belli etmiyorlardı. Langeais ona kendisinden bahseder ve bu onu daima ilgilendirirdi. Bayan Langeais ise başka şeyler düşünür, her zaman olduğu gibi gülüm-

seyerek gelişigüzel cevaplar verirdi. Her şey büyük bir nezaket içinde gayet iyi geçerdi. Üstelik, hala umulduğundan önce gitmeğe kalkınca, sevgi gösterilerinde bulunmaktan geri kalmazlardı. Bn. Langeais kafasında özellikle güzel anılar canlandırdığı günlerde çok neşeli görünürdü. Marthe hala her şeyi görürdü, pek az şey gözünden kaçardı. Kardeşinin evinde, kendisini tedirgin eden ve üzen çok şey görüyor, ama hiçbir şey söylemiyordu. Neye yarardı ki bu? Kardeşini sever, onun zekâsı ve başarılarıyla övünürdü. Ailenin geri kalan kısmı da büyük oğulun zaferi uğrunda çektiği sıkıntılardan hiç şikâyetçi değildi. Ama, Marthe düşünce serbestliğini korumasını bilmişti. Kardeşi kadar akıllı, ahlakça da ondan daha sağlam, daha mertti,— (Fransa'da birçok kadınların erkeklerden üstün oldukları gibi). Kardeşini olduğu gibi görüyor, düşüncesini sorduğu zaman da açıkça söylüyordu. Ama, Langeais çoktanberi ona bir şey sormaz olmuştu! Adam, bilmemeyi, ya da gözünü kapamayı daha temkinlice buluyordu, —(Çünkü kardeşinin bildiğini o da biliyordu)—. Kızkardeşi gururunun etkisiyle bir köşeye çekilmişti. Kimsenin onun iç hayatıyla ilgilendiği yoktu. Onun nasıl olduğunu bilmemek daha rahattı. Yalnız yaşıyor, sokağa seyrek çıkıyordu. Pek az ahbabı vardı, bunlarla da öyle içli dışlı değildi. Kardeşinin ilişkilerinden, yeteneğine de dayanarak yararlanabilirdi: ama yapmıyordu bunu. Paris'in büyük dergilerinden birinde iki üç yazı yayınlatmıştı. Bunlar tarihî kişilerin ve edebiyatçıların portreleriydi. Bu yazılarda sağlam, ölçülü, çarpıcı bir üslûp dikkati çekmekteydi. Ama, bu kadarla kaldı. Yüksek mevkilerdeki insanlarla dostluk kurabilirdi, kendisine ilgi gösteriyorlardı. Bu ilişkileri kolayca sağlıyabilirdi. Kendisine yaklaşma girişimlerine karşılık vermemişti. Güzel eserlerin oynanacağı bir temsilde yer ayırtıp da gitmediği, sevdiği bir yolculuğa çıkabilecekken evinden ayrılmadığı çok olurdu. Özentisizlik ve sinirlilikle karışık bir kişiliği vardı. Ama, zekâsı üzerinde hiç etkisi yoktu bunun. Hayatı sarsılmıştı, ruhu değil. Eski bir acı gönlünde iz bırakmıştı. Kendisinden başka kimse bilmiyordu bunu. Ama,

kaderin izi daha da derin, daha da bilinmezdi —hattâ kendisince bile— ve gizli bir dert halinde onu için için kemiriyordu. Ama, Langeais'ler zaman zaman kendilerini tedirgin eden berrak gözlerinden başka bir şey görmüyorlardı onda.

Jacqueline, tasasız ve mutlu olduğu zamanlar, —önceleri tabiî haliydi bu onun,— halasıyla hiç ilgilenmemişti. Ama, bedeninde ve ruhunda kaygı verici kımıldanmalar başlayıp da bunalımlar, tiksinmeler, derin kederler ortaya çıkınca, o saçma ve saçma olduğu kadar korkunç —bereket versin ki çok sürmeyen— ve insana âdeta ölüyormuş duygusunu veren anlarda: «Kurtarın beni!» diye haykırmaya cesaret edemiyen çocuk, yalnızca Marthe halayı yanında kendisine yardım elini uzatır buldu. Ah! ötekilerin hepsi ne kadar uzaktılar ona! Annesiyle babası birer yabancıydılar, o şefkatli bencillikleriyle hallerinden o kadar hoşnuttular ki, on dört yaşındaki bir bebeğin küçücük dertleriyle ilgilenmeyi düşünmüyorlardı bile. Ama, hala bunları anlıyor, üzülüyordu. Bir şey söylemiyor, yalnız gülümsüyordu. Sofrada, iyilik dolu bakışlarla Jacqueline'e bakıyordu. Jacqueline halasının anladığını hissederek onun yanına sokuluyordu. Marthe, elini genç kızın başına koyuyor, hiç konuşmadan onu okşuyordu.

Kızcağız güveniyordu halasına. Yüreği kabardığı zaman halasının evine gidiyordu. Ne vakit gitmiş olursa olsun, hep o hoşgörülü bakışlarla karşılaşacağını biliyordu. Bu bakışlar kendi rahatlıklarını akıtırlardı onun içine. Halasına o küçük hayalî sevgilerinden hiç söz etmezdi: utandığı için. Bunun gerçek olmadığını hissediyordu. Ama, belirsiz ve derin kaygılarından söz ediyordu; bunlar daha gerçekti, yalnız bunlar gerçekti.

Arada bir:

— Hala, öyle mutlu olmak istiyorum ki, derdi.

— Zavallı yavrum! derdi Marthe gülümseyerek.

Jacqueline başını halasının dizine dayayarak kendisini okşayan elini öperdi:

— Acaba mutlu olacak mıyım? Hala, söyle mutlu olacak mıyım, diye sorardı.

— Bilmiyorum yavrum, bu biraz da sana bağlı... İnsan isterse her zaman mutlu olabilir.

Jacqueline buna inanamıyordu.

— Mutlu musun sen?

Marthe hüzünlü hüzünlü gülümserdi.

— Evet.

— Ya? Sahi mi? Mutlu musun sen?

— İnanmıyor musun?

— İnanıyorum ama...

Jacqueline duraksardı.

— Ne var?

— Mutlu olmak istiyorum, ama senin olduğun gibi değil.

— Zavallı yavrum! Ben de öyle olmanı temenni ederim, derdi Marthe.

Jacqueline başını kararlı kararlı sallıyarak, sözünü sürdürürdü:

— Ben... her şeyden önce... yapamam bunu.

— Ben de, ben de yapamıyacağımı sanırdım. Hayat insana birçok şeyi yapabilmeyi öğretiyor.

Jacqueline, kaygıyla karşı çıkardı bu düşünceye:

— Öğrenmek istemiyorum. Ben kendi istediğim gibi mutlu olmak istiyorum.

— Ama, nasıl? diye soracak olsalar zor durumda kalırdın.

— Ne istediğimi gayet iyi biliyorum ben.

Pek çok şey istiyordu, ama söylemeye gelince bunlardan sadece birini hatırlıyarak bir nakarat halinde tekrarlıyordu:

— Her şeyden önce sevilmek istiyorum.

Marthe hala sessizce dikiş dikiyordu. Bir dakika sonra şöyle dedi:

— Peki, sen sevmiyorsan neye yarar bu?

Jacqueline şaşkınca bağırdı:

— Ama, halacığım ben sadece sevdiğim kimseden söz ediyorum elbet. Bundan ötesinin önemi yok.

— Ya, sen hiç kimseyi sevmiyorsan?

— Bu nasıl söz? Her zaman sever insan, sever.

Marthe, şüpheli bir tavırla başını sallıyordu:

— İnsan sevmez, sevmek ister, dedi. Sevmek Tanrının bir armağanıdır, en büyük armağan. Dua et Tanrıya da sana da versin.

— Peki, ya beni seven olmazsa?

— Seni sevmeseler bile. Daha da mutlu olursun.

Jacqueline'in suratı asıldı, gücenmiş gibi dudak büktü:

— İstemiyorum, dedi. Bana hiç zevk vermez bu.

Marthe şefkatle güldü. Jacqueline'e bakarak içini çekti. Sonra yeniden işine koyuldu.

— Zavallı yavrum, dedi yine.

— Neden hep böyle bana zavallı yavrum deyip duruyorsun? diye sordu Jacqueline. Ben zavallı bir küçük kız olmak istemiyorum. Mutlu olmayı o kadar, ama o kadar çok istiyorum ki!

— İşte bunun için ben de zavallı yavrum diyorum ya!

Jacqueline biraz surat asıyordu, ama uzun sürmüyordu bu. Marthe'ın tatlı gülüşü onu yatıştırıyordu. Gücenmiş gibi yaparak kucaklıyordu onu. Aslında, ileriye çok ileriye ait kederli önsezilerle gizlice övünmek bu yaşlarda pek hoşa gitmez. Uzaktan, mutsuzluk şiire bürünür. Hayatın alelâde geçmesinden başka hiçbir şeyden korkulmaz.

Jacqueline, halasının yüzünün gittikçe soluklaştığını hiç farketmiyordu. Yalnız, evinden gittikçe daha az çıktığını görüyor ve bunun, onun evde oturmaktan hoşlanmasına veriyordu; onun bu merakıyla alay ediyordu.

Yalnız, bir iki sefer gelişinde kapıdan çıkmak üzere olan hekimle karşılaştı. Halasına:

— Hasta mısın? diye sordu.

— Önemli bir şey değil, diye cevap verdi Marthe.

Ama, Langeais'lere her hafta yemeğe gelirken, gelmemeğe başlamıştı. Buna içerleyen Jacqueline acı acı söylendi halasına.

— Sevgili yavrum, dedi Marthe, yorgunum biraz.

Ama, Jacqueline bir şey dinlemek istemiyordu. Kötü bahane!

— Doğrusu ya haftada iki saat bize gelmek büyük yorgunluk! Sevmiyorsun beni sen. Sen sıcak köşeni seviyorsun.

Kendi evlerinde halasına nasıl çattığını övünerek söylerken babası:

— Rahat bırak halanı! Bilmiyor musun kadıncağızın ne kadar hasta olduğunu? diye iyice azarladı.

Jacqueline bunu duyunca yüzü sapsarı kesildi, sesi titreyerek, halasının nesi var diye sordu. Söylemek istemediler, sonunda Marthe'ın bağırsak kanserinden ölmek üzere olduğunu öğrendi. Birkaç aylık bir ömrü kalmıştı.

O günden sonra dünya zehir oldu Jacqueline'e. Yalnız halasını gördüğü zamanlar içi biraz rahat ediyordu. Bereket versin Marthe acı duymuyordu. Duru yüzünden hiç eksik olmuyordu o rahat gülümseyişi, sanki içinden aydınlanıyormuş gibi. Jacqueline kendi kendine:

— Hayır, olamaz, diyordu. Aldanıyorlar, hasta olsaydı bu kadar sâkin olamazdı.

Sonra yine küçük sırlarını anlatmaya koyuluyordu. Marthe bunlara eskisinden daha çok ilgi göstermeye başlamıştı. Yalnız, arada sırada, sancısı olduğunu söylemeden konuşmanın ortasında odadan çıkıyordu, nöbet geçtikten sonra rahatlamış olarak dönüyordu. Durumuna hiç değinmiyor, saklamaya çalışıyordu, belki de onu fazla düşünmemek ihtiyacındaydı: kendisini kemiren hastalıktan korkuyor, zihninden uzaklaştırmaya çalışıyordu. Bütün çabası, şu son aylarının huzurunu bozmamaktı. Sonu, umulandan çabuk geldi. Çünkü Jacqueline'den başka kimseyi evine almıyordu. Jacqueline de yanında çok kalmamaya başladı. Sonunda ayrılık günü geldi çattı. Günlerdir yatağından çıkmayan Marthe, tatlı ve avutucu sözlerle yeğenine veda etti. Sonra, ölümü beklemek üzere evine kapandı.

Jacqueline'in üzüntüsü aylarca sürdü. Halasının ölümü, onun derin ruhsal sarsıntılar içinde çırpındığı günlere rastlamıştı. Bunlara karşı yalnız Marthe ona destek oluyordu. Anlatılmaz bir yalnızlık içinde buluyordu kendini,kendisine dayanak olacak bir inanca ihtiyacı vardı. Görünüşte böyle bir dayanaktan büsbütün de yoksun değildi: dinî görevlerini yapmayı öğretmişlerdi ona; annesi de bunları yerine getiriyordu. Ama, mesele de buydu işte: annesi dinî görevlerini yerine getirdiği halde, Marthe hala böyle yapmıyordu. Gel de arada bir kıyaslama yapma! Çocukların gözleri, büyüklerin farkına bile varmadıkları yalanları yakalar; zaaflara ve çelişkilere güzelce mim koyar. Jacqueline de gerek annesinin, gerekse dindar olduklarını söyleyen öbür kişilerin, dinsizler kadar ölümden korktuklarını gözleyip duruyordu. Hayır, bu yeterli bir destek olamazdı... Üstelik kişisel tecrübeler, başkaldırmalar, tiksintiler, işinin ehli olmayan bir günah çıkartıcı papaz... Gerçi, dini görevlerini yerine getiriyordu, ama inanmadan, terbiyeli bir insan nasıl bazı ziyaretleri yaparsa, öyle yapıyordu bu işi. Din de dünya gibi boş geliyordu genç kıza. Biricik dayanağı ölen halasının anısıydı, bu anıya gömülüyordu bütün benliği. Henüz kısa bir süre önce gençlik bencilliği ile sık sık onu aramadığı için şimdi pişmanlık duyuyor, onu çağırıyordu boşuna. Marthe'ı idealleştirdi. Kendisine bıraktığı derin, içe kapanık yaşayış örneği onu ciddilikten, doğruluktan uzak salon hayatından tiksindirmişti. Bunda iki yüzlülükten başka bir şey görmüyordu artık. Başka bir zaman kendisini eğlendirecek olan o tatlı gizli anlaşmalardan nefret ediyordu şimdi. Aşırı bir moral duyarlık içindeydi, her şey üzüyordu onu. Vicdanının sesini duyuyordu. O zamana kadar anlıyamadığı birçok olayların iç yüzünü görmeğe başlamıştı.

Bir gün öğleden sonra annesinin salonundaydı. Bn. Langeais'nin bir misafiri vardı. Kendisini yakışıklı sanan, gösterişçi bir ressamdı bu; evin yabancısı değildi, ama pek öyle yakınlıkları da yoktu. Jacqueline, kendisinin orada bulunuşunun annesiyle adamı tedirgin ettiğini hissetti, ama

ayrılmadı. Bayan Langeais biraz sinirliydi. Başı ağrıdığı için, ya da baş ağrısına karşı aldığı bir hap yüzünden biraz sersemlemiş gibiydi. Günümüzde, kadınlar şekerleme yer gibi bu hapları çiğnediklerinden, beyincikleri büsbütün boşalır. Jacqueline'in annesi söylediklerine pek dikkat etmiyordu. Konuşma sırasında boş bulunarak misafirine:

— Sevgilim... deyiverdi.

Hemen bunun farkına varmıştı. Adam da hiç istifini bozmadı. Sonra yine o aşırı nezaketli konuşmalarını sürdürdüler. Çay dağıtan Jacqueline öyle heyecanlanmıştı ki, az kalsın bir fincanı elinden düşürecekti. Ona öyle geldi ki, annesiyle adam, arkasında, anlaşmışcasına gülümsüyorlardı birbirlerine. Birden arkasını dönünce alaycı gözlerle bakıştıklarını gördü, ama derhal bakışlarını başka yana çevirmişlerdi. Bu olay genç kızı altüst etti. Serbest büyütülen Jacqueline, bu çeşit entrikalardan söz edildiğini duymuş, kendisi de bunlardan gülerek söz etmişti ama, şimdi büyük bir acı duyuyordu annesini böyle görünce... Hayır annesi farklıydı... Jacqueline, alışık olduğu o abartma merakıyla bir uçtan öteki uca geçiyordu. O zamana kadar hiçbir şeyden kuşkulanmamıştı. O andan sonra her şeyden kuşkulanır oldu. Annesinin daha önceki şu ya da bu davranışını yorumlamaya koyuldu. Elbette, Bn. Langeais'nin hafiflikleri de bu tahminleri güçlendirmekten geri kalmıyordu. Ama, Jacqueline kendi kafasından da bir şeyler eklemekteydi. Kendisine her zaman daha yakınlık gösteren ve zekâsını çok beğendiği babasına yaklaşmak istedi. Onu daha çok sevmek, ona acımak istedi. Ama, Langeais hiç de acınmaya ihtiyacı yok gibi görünmekteydi. Böyle olunca, genç kız, ilkinden daha korkunç bir kuşkuya kapıldı: babasının her şeyi bildiğini, ama hiçbir şeyi bilmemeyi daha rahat bulduğunu, istediği gibi yaşadığına göre, altyanı kendisini ilgilendirmez diye düşündüğünü tasarladı.

Şimdi, Jacqueline kendini mahvolmuş gibi görüyordu. Annesiyle babasından nefret etmeye cesaret edemiyordu, seviyordu onları. Ama, artık onların yanında yaşaya-

mazdı. Simone Adam'la dostluğunun ona hiçbir yardımı olamazdı. Eski arkadaşının zayıf yanlarını sertçe eleştiriyordu. Onun küçük ve çirkin yanlarını görerek üzülüyordu. Marthe'ın anısına umutsuzca sarılmaktan başka çaresi kalmamıştı. Ama, bu anı da silikleşiyordu gittikçe. Günlerin akışının, onun izlerini sildiğini hissediyordu. Artık her şey bitmişti. O da ölüler gibi bataklıkta boğulacaktı... Oh! Ne pahasına olursa olsun bu çevreden çıkmalıydı! Kurtarın beni! Kurtarın beni!

•

Bu nöbetler, derin tiksintiler, mistik bir bekleyiş içinde geçen günlerde genç kız, bilmediği Kurtarıcı'ya doğru uzatıyordu ellerini. Jacqueline, Olivier ile tanıştı.

Bn. Langeais, o kış pek ünlü bir müzisyen olan Christophe'u davet etmekten geri kalmamıştı. Christophe her zamanki gibi kılık kıyafetine önem vermeden geldi. Bayan Langeais bunu pek şirin bulmakta gecikmedi. Christophe moda olduğu sürece yaptığı her şeye göz yumulurdu. Her zaman sevimli bulurlardı onu: birkaç aylık bir işti bu. Jacqueline, Christophe'tan pek hoşlanmamıştı. Belli birkaç kişinin Christophe'u övmeleri kızı güvensizliğe itmeye yetmişti. Kaldı ki, Christophe'un sert hareketleri, bağıra çağıra konuşması, neşesi kötü geliyordu ona. İçinde bulunduğu ruh halinde, Christophe'un yaşama sevinci kabalık gibi geliyordu genç kıza. Alacakaranlık, mahzun bir ruh arıyor, böylesini sevdiğini düşünüyordu. Christophe fazla gün ışığı içindeydi. Christophe, Jacqueline'le konuşurken ona Olivier'den söz etmişti. Kendisini sevindiren her şeye arkadaşının da katılmasını isterdi. Onu öyle uzun uzun anlattı ki, Jacqueline ruhuna uygun bir ruhla buluşacağı umuduyla onu da davet ettirdi. Olivier bu daveti hemen kabul etmedi: bu da Christophe'la Jacqueline'e onun muhayyel bir portresini çizmek imkânını verdi. Öyle ki, nihayet gelmeğe kadar verdiğinde, Olivier'nin artık mutlaka bu portreye benzemesi gerekiyordu.

Geldi ama hiç konuşmaya ihtiyaç duymuyordu. Zekâ okunan gözleri, gülümseyişi, hareketlerindeki incelik, çevresine de yayılan rahatlığı Jacqueline'i kendine çekecek şeylerdi. Şimdi Christophe kişiliğinin karşıtlığı ile Olivier'nin değerini arttırmaktaydı. Genç kız, içinde doğmaya başlayan duygunun verdiği korkuyla hiçbir şey belli etmiyordu, hep Christophe'la konuşuyordu, ama aslında konuştuğu Olivier'ydi. Arkadaşından söz ettiği için pek mutlu olan Christophe, Jacqueline'in bu konu üzerinde konuşmaktan ne büyük bir zevk duyduğunu anlamamıştı. Bu arada kendisinden de söz ediyordu, ama genç kızın bununla ilgilendiği yoktu, onu nezaket gereği dinliyordu. Sonra hiç öyle görünmüyormuş gibi yaparak sözü Christophe'un hayatında Olivier'nin de katıldığı safhalara getiriyordu.

Jacqueline'in nazikçe davranışları, dikkatli olmayan bir erkek için tehlikeliydi. Christophe, hiç düşünmeden, ona tutuldu. Oraya gelmekten hoşlanır olmuştu. Tuvaletine dikkat ediyordu. Çok iyi bildiği bir duygu, düşündüğü her şeye neşeli aylaklığını katar olmuştu. Olivier de kıza vurulmuştu daha ilk tanıdığı günlerde; ve onun kendisine yüz vermediğini sanarak, sessizce acı çekmekteydi. Christophe, Jacqueline'le konuşmalarını neşeyle anlatarak kederini büsbütün arttırıyordu. Olivier, Jacqueline'in kendisinden hoşlanabileceğini aklından geçirmiyordu. Christophe'la birlikte yaşaya yaşaya bir iyimserlik kazanmış olmasına rağmen, kendisine güvenemiyordu; kendisine gerçekçi bir gözle bakıyor, hiçbir zaman sevilemiyeceğine inanıyordu: — acaba kim lâyıktı ki sevgiye sırf kendi meziyetleri için, eğer aşkın o sihirli ve hoşgörücü meziyetleri olmasa?

Olivier, bir akşam yine Langeais'lere davetliydi. Fakat, Jacqueline'in kendisine ilgisizliğini düşünerek, orada çok mutsuz olacağını hissettiği için, yorgunluğunu bahane edip gitmedi. Christophe'a yalnız gitmesini söyledi. Hiçbir şeyden kuşkulanmıyan arkadaşı sevinç içinde gitti. O toyca bencilliğiyle, Jacquelin'le yalnız kalmak pek keyiflendirmişti onu. Ama, bu sevinci uzun sürmedi. Olivier'nin hiç

gelmiyeceğini öğrenen Jacqueline hemen suratını astı, sinirlendi, canı sıkılmış, keyfi kaçmıştı, artık hoşa gitmek için hiçbir istek duymuyordu. Christophe'u dinlediği yoktu, gelişigüzel cevaplar veriyordu. Christophe, onun esnememek için eliyle ağzını kağadığını görünce çok eziklik duydu. Jacqueline'in içinden ağlamak geliyordu. Birdenbire, tam toplantının ortasında çıkıp gitti ve bir daha da görünmedi.

Christophe bozulmuştu, evine döndü. Yol boyunca kızdaki bu apansız değişikliğin nedenini anlamaya çalıştı, işin aslını sezer gibi olmuştu. Evde Olivier, kendisini bekliyordu. İlgisiz görünmeye çalışarak Christophe'a toplantının nasıl geçtiğini sordu. Christophe canını sıkan şeyi anlattı. Konuştukça Olivier'nin yüzünün aydınlandığını görüyordu.

— *Hani yorgundun?* dedi, *neden yatmadın?*

— Oh! daha iyiyim, dedi Olivier, yorgunluk duymuyorum artık.

Christophe alaylı bir sesle:

— Evet, sanırım dedi, gelmemen iyi olmuş senin için.

Sonra arkadaşına, sevgiyle, muziplikle baktı ve odasına gitti, yalnız kalınca gülmeye başladı, yavaş sesle, güldü, gözlerinden yaş gelinceye dek.

— Malın gözü bu kız, diye düşündü. Alay etti benimle! O da beni aldattı. Nasıl da gizlediler oyunlarını.

O andan sonra içinden, Jacqueline'e ilişkin bütün düşünceleri attı. Sonra yumurtasını kıskançlıkla koruyan bir anaç tavuk gibi iki küçük sevgilinin romanını yüreğinde sakladı. İkisinin arasındaki sırrı bilmiyormuş gibi görünerek, ikisine de anlatmadan ve hissettirmeden yardım etti onlara.

Olivier'nin onunla mutlu olup olmayacağını öğrenmek için büyük bir ciddiyetle Jacqueline'in karakterini incelemeye koyuldu. Ama, beceriksiz olduğu için de zevki, ahlâk anlayışı üzerine yönelttiği yersiz sorularla genç kızın canını sıkıyordu.

Jacqueline, öfkeyle arkasını dönerek:

— Ne budala şey! Ne diye karışıyor böyle her şeye, diye düşündü.

Olivier'nin ise, Jacqueline'in Christophe'la ilgilenmediğini görerek ağzı kulaklarına varıyordu. Christophe da, Olivier'nin mutlu olduğunu görerek seviniyordu. Hem o, sevincini, Olivier'den daha gürültüyle açığa vurmaktaydı. Ne var ki, bu sevincin sebebi belli olmadığı için, Jacqueline, Olivier ile aralarındaki sevgiyi kendisinden daha iyi gördüğünü tahmin edemediği Christophe'u pek çekilmez buluyor; sevgilerini kendisinden daha iyi anlayan Christophe'u, çekilmez bir tip olarak görüyordu. Olivier'nin, böylesine bayağı ve sıkıcı biriyle nasıl olup da sıkı fıkı arkadaşlık edebildiğine şaşıyordu. İyi yürekli Christophe bunu sezmişti. Onu büsbütün kızdırmaktan muzipçe bir zevk duyuyordu. Sonra da çalışacağını ileri sürerek, Langeais'lerin davetlerini geri çeviriyor ve Olivier ile Jacqueline'in yalnız kalmalarını sağlıyordu.

Bununla birlikte, gelecek için kaygılanmıyor da değildi. Kotarılmakta olan evlilik işinde kendisinde büyük bir sorumluluk payı bulmaktaydı, bu da onu çok üzüyordu. Çünkü, Jacqueline'i çok iyi tanımıştı; birçok şeyler onu korkutuyordu: her şeyden önce zengindi bu kız. Yetişmesi, içinde yaşadığı ortam ve özellikle zayıf yanları düşündürüyordu onu. Eski sevgilisi Colette'i hatırladı. Şüphesiz ki, Jacqueline ondan daha doğruydu, daha açık yürekli, daha duyguluydu. Bu küçücük yaratıkta cesaretli hayat için ateşli bir istek, hemen hemen kahramanca bir istek vardı... Sevdiği Diderot'nun hovardaca bir sözünü anımsayan Christophe:

— İstemekle iş bitmez, insan sağlam ve güçlü olmalı, diye düşünüyordu.

Olivier'ye tehlikeyi haber vermek istiyordu. Ama, onun, Jacqueline'in yanından döndüğü zaman, gözlerinin nasıl sevinçle parladığını görerek cesaret edemiyordu buna. Şöyle düşünüyordu:

— Zavallıcıklar pek mutlular, bozmayalım mutluluklarını.

Arkadaşına olan sevgisinin etkisiyle o da güven duymaya başlamıştı. İçini ferah tutuyordu, sonunda Jacqueline'in, Olivier'nin gördüğü gibi bir kız olduğuna kendini inandırdı. Öyle iyi niyetliydi ki bu kız! Olivier'yi içinde yaşadığı ortamdan ve kendisinden ayrı bir insan olduğu için seviyordu: çünkü Olivier fakirdi, çünkü çok sağlam ahlâkıydı, çünkü salon hayatına alışık değildi. Öyle temiz duygularla seviyordu ki Olivier'yi, onun gibi yoksul olmayı... dahası zaman zaman... evet zaman zaman, çirkin olmayı bile istiyordu. Sevgiye susamış, sevgi dolu yüreğinin kendisi için, sevildiğine güven duyması için... Ah! Bazı günler o yanmdayken, sararıyor, elleri titriyordu. Heyecanıyla alay ediyor gibi görünüyor, başka şeylerle ilgilenmiş gibi yapıyor, onun yüzüne pek az bakıyor, alaylı alaylı konuşuyordu. Ama, birden duruyor, odasına kaçıyordu. Perdeleri kapalı odada bir yere oturuyor, dizleri birbirine yapışık, dirseklerini karnına batırmış, kollarının göğsünün üstünde haçvari kavuşturmuş, soluk almadan, kımıldamadan, yüreğinin çarpıntısını bastırarak oturuyordu. En küçük bir hareketiyle mutluluğu uçup gitmesin diye kımıldanmaya cesaret edemiyordu. Sessizce kendi vücudunda sevgiyi kucaklıyordu.

Şimdi, Christophe'un bütün isteği Olivier'nin mutlu olmasıydı. Onunla bir ana gibi ilgileniyor, giyimine kuşamına göz kulak oluyor, nasıl giyinmesi gerektiği konusunda ona öğüt vermeye kalkıyor, onun kıravatını —(hem de nasıl!)— bağlıyordu. Olivier sabırla onun bunları yapmasını bekliyor, ama o görmeden, merdivenden inerken kravatının düğümünü düzeltiyordu. Gülümsüyordu ona; arkadaşının bu ilgisi içine dokunuyordu. Sevgisinin etkisiyle çekingenliği arttığı için Christophe'a danışıyor, Jacqueline ile nasıl buluştuklarını, neler konuştuklarını anlatıyordu ona. Onun kadar heyecanlanan Christophe da arkadaşının sevgisinin yoluna çıkan güçlükleri nasıl yenebileceğini gecenin geç saatlerine dek düşünüyordu.

•

Olivier ile Jacqueline, hayatlarına yön verecek olan konuşmayı, l'Isle-Adam ormanının kenarındaki Langeais'lerin villasının bahçesinde yaptılar.

Christophe da arkadaşıyla birlikte gelmişti. Ama, evde bir armonium (1) buldu, çalmaya başladı; sevgilileri, rahatça gezinebilsinler diye yalnız bıraktı. Doğrusunu söylemek gerekirse onlar bunu istemiyorlardı; yalnız kalmaktan korkuyorlardı. Jacqueline konuşmuyordu, biraz somurtkan bir hali vardı. Daha son buluşmalarında Olivier, genç kızın davranışlarında, bir değişiklik, bir soğukluk hissetmişti. Gözleri yabancıymış gibi bakıyordu kendisine, sert, âdeta düşmanca bir şeyler vardı bu bakışlarda. O da birden bir soğukluk duymuştu içinde. Onunla bu durum üzerinde konuşmaya cesaret edemiyordu. Sevdiğinden acı bir söz işitmekten korkuyordu. Christophe yanlarından uzaklaşırken telâşlanmıştı. Yalnız onun bulunuşu, inecek olan darbeye karşı kendini koruyabilirdi.

Jacqueline, Olivier'yi, onun kendisini sevdiğinden daha çok seviyordu. Onu böyle somurtkan yapan da buydu. Az zaman önce bir oyuncakmış gibi oynadığı çağırıp durduğu aşk, karşısındaydı işte; şimdi ayaklarının dibinde bir uçurum gibi açıldığını görüyordu onun; ürkerek kendini geriye atıyordu. Bir şey anlamıyordu artık, kendi kendine şunu soruyordu:

— Ama neden? Neden? Ne demek oluyor bu?

Sonra Olivier'ye o yüreğini sızlatan bakışıyla bakıyor ve şöyle düşünüyordu:

— Kim bu adam?

Kim olduğunu da bilmiyordu.

— Niçin seviyorum onu?

Bunu da bilmiyordu.

— Seviyor muyum onu?

Bilmiyordu. Bilmiyordu, ama yine de ona tutkun olduğunu biliyordu. Sevgi bağlamıştı onu. Kendisini onda yitirecekti, tüm kişiliği, iradesi, bağımsızlığı, bencilliği, ge-

(1) Bir çeşit org. (Çev.)

lecekle ilgili hayalleri, hepsini hepsini yutacaktı bu canavar. Bunun için de öfkeyle kasılıyordu. Zaman zaman Olivier'ye karşı âdeta kin duyuyordu.

Sebze bahçesinden, parkın kenarına, büyük ağaçların perdesine kadar gittiler. Yolların ortasından yavaş yavaş yürüyorlardı. Bu yollar, kırmızı, sarı frenk üzümü ağaççıkları ve çilek tarlalarıyla çevriliyordu: çilek kokuları havayı sarmıştı. Haziran ayındaydılar. Ama fırtınalar havayı soğutmuştu. Gökyüzü kurşun rengindeydi ve ortalık alacakaranlıktı. Rüzgâr kalın ve alçak bulut yığınlarını oradan oraya sürüklemekteydi. Yukarlardaki bu güçlü rüzgârdan hiçbir esinti gelmiyordu yeryüzüne: yaprak kıpırdamıyordu. Her şeyi ve iki sevgilinin yüreklerini büyük bir hüzün kaplamıştı. Bahçenin ta uzağından artık görünmez olan villanın aralık pencerelerinden armonium'un sesi geliyordu. Christophe, Jean-Sébastian Bach'ın mi bemol mineur fugue'ünü çalmaktaydı. Olivier ile Jacqueline bir kuyunun kenarına oturdular, benizleri soluktu, konuşmuyorlardı. Olivier, Jacqueline'in yanaklarından süzülen gözyaşlarını gördü:

Dudakları titreyerek:

— Ağlıyor musunuz? diye mırıldandı.

Onun da gözlerinden yaşlar aktı.

Genç kızın elini tuttu, o da sarışın başını Olivier'nin omuzuna yasladı. Kasılmaktan vazgeçmiş, kendini bırakmıştı artık, yenilmişti. Öyle bir ferahlık duyuyordu ki yüreğinde şimdi!.. Ağır ağır akıp giden bulutların, ağaçların tepesini yalayan gölgesi altında ağlaşarak müziği dinliyorlardı. Çektikleri acıları düşünüyorlardı. Kim bilir? Belki ileride çekeceklerini de. Öyle dakikalar vardır ki, müzik bir varlığın kaderini saran hüznü birden belirginleştirir...

Biraz sonra, Jacqueline gözlerini silerek Olivier'ye baktı. Birden kucaklaştılar. Ey, eşsiz mutluluk! Tanrısal mutluluk! Acı verecek kadar güzel ve derin!..

Jacqueline:

— Ablanız size benzer miydi? diye sordu.

Olivier birden heyecanlandı:

— Neden ondan söz ediyorsunuz bana? Tanıyor musunuz yoksa?

— Christophe bana anlattı, dedi genç kız.

Olivier başını eğdi, heyecanından cevap veremiyordu.

— Ben de çok acı çektim, dedi Jacqueline.

Yitirdiği sevgili Marthe halasından söz etti. Nasıl üzüldüğünü ne çok ağladığını anlattı.

Yalvarırcasına:

— Bana yardım eder misiniz? Yaşamama, iyi bir insan olmama, azıcık ona benzememe yardım eder misiniz? Zavallı halacığım, tanısaydınız siz de severdiniz onu.

— Onlar nasıl birbirlerini seviyorlarsa biz de onları öyle seviyoruz.

— Orada buluşmalarını öyle isterdim ki...

— Buluşmuşlardır.

Birbirlerine sokularak oturuyorlardı; yüreklerinin çarpıntısını duyuyorlardı. İnceden bir yağmur çiselemeye başladı. Jacqueline üşümüştü.

— İçeri girelim, dedi.

Ağaçların altı gece karanlığına bürünmüştü. Olivier, genç kızın ıslak saçlarını öptü, başını ona çevirdi ve Olivier ilk kez dudaklarında, o seven dudakları, o ateşli, hafifçe çatlak genç kız dudaklarını hissetti. Nerdeyse bayılacaklardı.

Eve yaklaşınca bir kez daha durdular.

— Eskiden ne kadar yalnızdık, dedi Olivier.

Christophe'u çoktan unutmuştu.

İkisi de onu anımsadılar. Müzik duyulmuyordu artık. Eve girdiler. Christophe, dirseklerini armonium'a dayamış, başı ellerinin arasında, geçmişte olup bitenleri düşünüyordu. Kapının açıldığını duyunca silkindi, güleryüzle kar-

şıladı iki sevgiliyi. Onlara şefkatle ve içtenlikle gülümsüyordu. Aralarında geçenleri gözlerinden okumuştu. Ellerini sıkarken:

— Oturun şuraya, size bir şeyler çalacağım, dedi.

Oturdular, Christophe piyanonun başına geçti. Gönlündekileri, onlara olan sevgisini müzikle dile getirdi. Bittiği zaman üçü de hiç konuşmadılar. Sonra Christophe ayağa kalkarak onlara baktı. Öyle iyiydi, onlardan öylesine daha yaşlı ve daha güçlü görünüyordu ki! Olivier ile Jacqueline ilk defa onun ne olduğunu anlamışlardı. İkisini de kucaklayarak Jacqueline'e:

— Onu seveceksiniz değil mi? Birbirinizi çok seveceksiniz değil mi? dedi.

İkisinin de yürekleri minnetle dolup taştı. Ama, bir an sonra Christophe konuşma konusunu değiştirdi, gülerek pencereye gitti, ve bahçeye atladı.

•

Daha sonraki günlerde, Christophe, Olivier'ye, Jacqueline'i annesiyle babasından istemesini söyledi. Olivier, kabul edilmeyeceğini düşünerek bundan korkuyordu. Christophe bundan başka, uygun bir iş bulması için de baskı yapıyordu ona. Langeais'ler kabul etseler bile, servetlerini istemeyecekti ama, kızı geçindirecek parası da yoktu. Olivier de onun gibi düşünmekle birlikte onun zenginlerle evlenmeye karşı duyduğu nefreti gülünç buluyordu. Zenginliğin ruhu öldürdüğüne kutsal denilecek bir inancı vardı, Christophe'un. Yoksul bir bilgenin, cennete gitme meraklısı zengin ve toy bir genç kıza söylediği şu alaylı sözü tekrarlamaktan hoşlanırdı:

— Ne, bayan, bunca milyonlarınız varken bir de ölümsüz bir ruh mu istiyorsunuz?

Olivier'ye:

— Kadından sakın kendini, diyordu —yarı ciddi, yarı alaylı— ama zengin kadından yirmi kere daha çok sakın! Kadın sanatı sever belki, ama sanatçıyı boğar. Zengin ka-

dın ikisini de zehirler. Zenginlik bir hastalıktır, kadın bu hastalığa erkekten daha az katlanır. Her zengin anormal bir yaratıktır... Gülüyorsun, değil mi? Benimle eğleniyorsun? Ne yani? Bir zengin, hayatın ne olduğunu bilir mi? Çetin gerçekle ilişkisi kalır mı? Yüzünde yoksulluğun vahşi soluğunu, alın teriyle kazanılan ekmeğin, sürülen toprağın kokusunu duyar mı? İnsanları ve nesneleri görebilir, anlayabilir mi?.. Çocukken, birkaç kez beni Gran-Dük'ün arabasıyla gezmeye götürmüşlerdi. Araba her otunu bir bir bildiğim çayırlardan, içinde alabildiğine koştuğum, sevdiğim ormanlardan geçiyordu. İşe bak ki, hiçbir şey göremiyordum. Bütün o güzel manzaralar benim için, beni gezdiren budalalar kadar kasıntılı ve tabiilikten uzak olmuştu. Çayırlarla benim aramda bu obur ruhların perdesi gerilmiş değildi sadece. Ayağımın altındaki dört tahta ile tabiatın üstünde dolaşan gezgin kerevet yetiyordu beni bu güzelliklerden ayırmaya. Toprağın anam olduğunu anlamam için ayaklarımı karnına daldırmalıyım, aydınlığa çıkan yeni doğmuş çocuk gibi. Zenginlik, insanı toprağa bağlayan bağı koparır ve onu dünyanın bütün bağlarıyla bağlar. Böyle olunca, sanatçı olmayı nasıl isteyebilirsin? Sanatçı toprağın sesidir. Zengin adam büyük bir sanatçı olamaz. Böyle olabilmesi için, en kötü şartlardakinden bin kat daha dâhi olması gerekir. Bunu başarsa bile her zaman bir sera meyvası olarak kalır. Büyük Goethe ne yaparsa yapsın: ruhunun uzuvları güdükleşmiştir, en esaslı organları noksandır onun, zenginlik öldürmüştür onları. Bir Goethe'nin cevherine sahip olmayan sana gelince, seni zenginlik yalayıp yutar, hele zengin bir kadın... Goethe hiç olmazsa bunu önleyebilmişti. Yalnız erkek felâkete karşı koyabilir. Doğuştan gelen bir kabalık, kendisini toprağa bağlayan sert ve sağlıklı bir humus vardır onda .Ama, kadın zehire bulaşmıştır ve bunu başkalarına da geçirir. Zenginliğin parfümlü kokuşmuşluğundan hoşlanır. Zenginlik içindeki bir kadının sağlıklı bir yüreği olması, bir milyonerin dâhi olması kadar görülmemiş bir olaydır. Hem sonra canavarlardan hoşlanmam ben. Payına düşenden fazlasına sahip

olan, bir canavardır, — öteki insanları kemiren bir insanlık kanseri.

Olivier gülüyordu:

— Ama, ben yoksul olmadığı halde yine de seveceğim Jacqueline'i ve benim sevgim için yoksul olmaya zorlayacak değilim onu.

— Peki öyle olsun, mademki onu kurtaramıyacaksın, hari kendini kurtar! Bu da onu kurtarmanın en iyi yoludur. Saflığını koru. Çalış.

Olivier'nin, Christophe'un ona kendi kaygılarını aşılamasına hiç ihtiyacı yoktu. Ondan daha alıngan bir ruha sahipti. Christophe'un para konusundaki alaylarını ciddiye aldığından değildi bu: kendisi de zengindi bir zamanlar, zenginlikten hiç de nefret etmiyordu. Bundan başka, zenginliğin Jacqueline'in güzel yüzüne çok yakıştığını da düşünüyordu. Ama asıl katlanamadığı şey, sevgisine bir çıkar kuşkusu karıştırılmasıydı. Üniversiteye girmek için başvurdu. O sırada ancak bir taşra üniversitesinde bir öğretmenlik bulabilirdi. Bu da Jacqueline'e değersiz bir düğün hediyesi olurdu. Çekinerek genç kıza bunu açtı. Jacqueline önce onun ileri sürdüğü kanıtları kabul etmek istemedi; bunu, Christophe'un kafasına soktuğu aşırı bir gurura bağlıyor ve bunu gülünç buluyordu. İnsanın sevdiği zaman, sevgilisinin yoksulluğunu da varsıllığını da aynı derecede gönül hoşluğuyla kabul etmesi gerekmez miydi. Kendisine büyük bir sevinç verecek olan böyle bir iyilik olanağını reddetmek, kısır düşüncelilik olmaz mıydı?.. Ama yine de Olivier'nin tasarısını benimsedi. Onu bu karara iten, Olivier'nin azla yetinen ve eğlenceli olmıyan yanıydı. Jacqueline ahlâki kahramanlık özleyişini tatmin etmek fırsatını buluyordu böylece. İçinde yaşadığı ortama karşı duyduğu ve yasını körükleyip, aşkını coşturan isyan duygusu, tabiatının bu mistik ateşe ters düşen her yanını inkâra götürmüştü onu. Bütün varlığını tıpkı bir yay gibi geriyordu, tertemiz, zorluklarla dolu ve mutlulukla ışıldayan bir ideal hayata doğru... Bu yoldaki bütün engeller, gelecekteki hayatının alelâdeliği, her şey onun için bir sevinç vesilesiydi. Ne güzel olacaktı bu.

Bayan Langeais, hep kendisini düşündüğü için çevresinde olup bitenlerin farkında değildi. Bir süredir sağlığından başka bir şey düşündüğü yoktu. Vaktini uydurma hastalıkları iyi etmeye çalışmakla geçiriyor, doktor doktor dolaşıp duruyordu. Sıra ile her birine kurtarıcı gözü ile bakmaktaydı. On beş gün birine gidiyor, sonra onu değiştiriyordu. Aylarca, uzaktaki, çok pahalı sağlık evlerinde kalıyor ve orada, salık verilen şeyleri çocukça bir inançla uyguluyordu. Kızını ve kocasını unutmuştu.

Karısı kadar ilgisiz olmayan Bay Langeais olup bitenlerden kuşkulanmaya başladı. Babalığından gelen kıskançlığı onu uyarmıştı. Birçok babalardaki gibi onda da kızına karşı gizli bir sevgi, esrarlı, şehvetle karışık, hemen hemen kutsal bir ilgi vardı. Öyle ki, kendi kanından olan, kendisi olan, üstelik de kadın olan birinin varlığında yaşamak isteğiydi bu. Gönül sırlarında gölgeli ve aydınlık yerler vardı ki bunları bilmemek daha sağlıklıydı. O zamana dek, küçük yaştaki gençlerin kızını sevmesi onu eğlendiriyordu. Onu böyle havaî, romanesk ve yine de uyanık olduğu için beğeniyordu (kendisi gibi). Ama, serüven ciddileşme tehlikesini göstermeye başlayınca kaygılandı. Jacqueline'in yanında Olivier ile alay etti. Sonra epey sertçe eleştirdi. Önce Jacqueline buna gülmüştü:

— Bu kadar kötü şeyler söyleme baba, ilerde onunla evlenmek istersem güç durumda kalırsın.

Bay Langeais avaz avaz bağırarak, sen delirmişsin, dedi kızına. Bu da onun daha çok delirmesinden başka bir işe yaramadı! Adam, onun Olivier ile hiçbir zaman evlenemeyeceğini söyledi. Jacqueline de evleneceğim dedi. Olan olmuştu. Adam, artık kızının üzerinde hiçbir etkisi olmadığını anlamıştı. Babalık bencilliği ile küplere bindi. Christophe ile Olivier'yi bir daha evine adım attırmayacağına yemin etti. Jacqueline çileden çıkmıştı. Bir sabah, Olivier kapısını açınca genç kız rüzgâr gibi içeri daldı. Yüzü sapsarı, hali kararlıydı:

— Kaçırın beni! dedi. Annemle babam istemiyorlar. Ben istiyorum. Beni lekeleyin.

Olivier, şaşırmış, ama duygulanmıştı. Tartışmaya kalkmadı. Bereket versin Christophe oradaydı. Her zaman pek iyi düşünmezdi. Sevgililere düşünmelerini önerdi. Böyle bir şey olursa rezaletlerin arkasının gelmeyeceğini, bunun da onları çok üzeceğini söyledi. Jacqueline öfkeyle dudağını ısırarak:

— Peki öyleyse, sonra kendimizi öldürürüz, dedi.

Ürkütmek şöyle dursun, bu söz, Olivier'ye kararını verdirdi. Christophe iki çılgının biraz sabırlı olmalarını sağlayıncaya kadar akla karayı seçti: çıkarı olmayan yollara başvurmadan önce, başka yollar aramak gerekirdi. Jacqueline evine dönmeliydi. Christophe kendisi, Bay Langeais ile konuşup onların kararlarını kabul ettirmeye çalışacaktı.

Acayip bir avukat! Daha ilk kelimeleri söylerken, Bay Langeais az kalsın Christophe'u kapı dışarı edecekti. Sonra durumun gülünçlüğünü farketti. Bu onu eğlendirmişti. Yavaş yavaş, kendisiyle konuşan insanın ağırbaşlılığı, dürüstlüğü, inancındaki içtenlik ağır bastı. Bununla birlikte, Olivier'ye alaylı sözlerle taş attı durdu. Christophe anlamamış göründü. Biraz sivrice lâflar üzerine ses çıkarmadı, ama içerlediğini belli etti. Sonra yine sözünü sürdürdü. Bir aralık yumruğunu masaya vurarak:

— Buraya gelişimin bence aslâ hoş bir şey olmadığına inanmanızı rica ederim: kimi sözlerinize karşılık vermemek için zor tuttum kendimi, çünkü sizinle konuşmayı bir görev bildim ve konuştum. Beni unutun, benim de kendimi unuttuğum gibi ve söylediklerimi düşünün.

Bay Langeais dinledi ve intihar sözü edilirken omuz silkerek güler gibi yaptı, ama yüreği çarpmaya başlamıştı. Böyle bir tehlikeyi şakaya almayacak kadar akıllı bir adamdı. Sevdalı kızların çılgınca işler yapabileceklerini düşünmek gerektiğini biliyordu. Bir zamanlar metresi olan neşeli ve ince bir kızın, palavrasını gerçekleştiremeyeceğini sanmıştı, ama kız gözünün önünde tabancayla kendini yaralamıştı, ama hemen ölmemişti. Bu sahne Bay Langeais'nin gözünün önüne geliyordu şimdi... Evet, bu çılgın kız-

ların ne yapacağı belli olmaz. Adamın birden yüreği daraldı... «Onu istiyor... Peki öyle olsun... Kendi bilir sersem kız!..» Elbet, işi idare eder, razı oluyormuş gibi yapar, zaman kazanır, Jacqueline'i yavaş yavaş Olivier'den ayırırdı. Ama, bunun için yapabildiğinden, ya da istediğinden çok zahmete katlanmak gerekecekti. Hem sonra yumuşak bir adamdı: Jacqueline'e sadece şiddetle: «Hayır» demiş olması, şimdi «Evet» demesine neden oluyordu. Hem sonra hayat belli olmazdı ki? Bu kızcağızın hakkı vardı belki. Asıl sorun birbirlerini sevmeleriydi. Bay Langeais, Olivier'nin ağırbaşlı bir genç olduğunu bilmiyor değildi, belki yeteneği de vardı... Evlenmelerine razı oldu.

Nikâhtan bir gece önce iki arkadaş, geç vakitlere dek uyumadılar. Birlikte geçen tatlı günlerinin son saatlerinden hiçbir şey kaybetmek istemiyorlardı. Ama, çoktan geçmişe karışmıştı o günler. Bu akşam birliktelikleri, istasyonda beklerken, trenin gelişi geciktikçe durup birbirlerine bakan, konuşan insanların haline benziyordu. Ne var ki, duyguları başka yerdeydi, dost çoktan gitmişti... Christophe konuşmak istemişti, ama sözünün ortasında Olivier'nin gözlerinin dolduğunu görünce, sustu:

— Burada değilsin! dedi.

Olivier utanarak özür diledi. Başbaşa geçirdikleri bu son anlarda böyle daldığı için üzgündü. Christophe, aldırmadan elini sıktı:

— Hadi sen de, sıkma canını. Ben mutluyum. Geç dalganı, yavrum dedi.

Dirseklerini dayamış, yanyana pencerenin kenarında duruyor, gecenin karanlığına bürünen bahçeye bakıyorlardı. Bir süre sonra Christophe, Olivier'ye:

— Benden kaçıyorsun demek? Benden kurtulabileceğini sanıyorsun öyle mi? Jacqueline'ini düşünüyorsun. Ama, ben seni yine yakalarım. Ben de onu düşünüyorum, dedi.

— Zavallı dostum, dedi Olivier. Ben ki seni düşünürdüm hep! Ve hattâ...

Durdu.

Christophe gülerek onun sözünü tamamladı:
— ... ve bunca acı çekmişimdir bu yüzden!..

Christophe, tören için yakışıklı, hattâ nerdeyse şık olmaya çalışmıştı. Kilise nikâhı yapılmadı: ne dinle ilgisi olmayan Olivier, ne de isyankâr Jacqueline istediler bunu. Christophe gelin için bir senfoni parçası yazdı. Ama, son anda bunun sadece belediye nikâhı olduğunu düşünerek vazgeçti. Bu töreni gülünç buluyordu. Buna inanmak için hem hür hem de inançlı olmak gerekirdi. Bir Katolik lâik olmaya karar verince, papazın yerini bir devlet memuru almamalıydı. Tanrı ile vicdan özgürlüğü arasında bir devlet dinine yer olmamalıydı. Devlet kayıtları yapmalı, birleştirmek onun işi olmamalıydı!

Olivier ile Jacqueline'in evlenmeleri, Christophe'u fikrinden döndürmedi. Olivier, ilgisiz, alaycı bir tavırla, genç çifte, zengin aileye, göğsü nişanlı tanıdıklara yağ çeken belediye başkanını dinliyordu. Jacqueline'in dinlediği yoktu, kendisini gözleyen Simone'a gizlice dilini çıkartıyordu. Evlenmenin kendisinde «hiçbir değişiklik yapmıyacağı» üzerine bahse girmişti onunla; işte şimdi kazanmak üzereydi: evlenenin kendisi olduğunu bile hissetmiyor gibiydi; bu düşünce onu eğlendiriyordu. Ondan başka herkes gösteriş peşindeydi. B. Langeais oradan oraya seyirtip boy gösteriyordu; kızını ne kadar candan seviyor olursa olsun, başlıca kaygısı gelenleri saymak, davetliler listesinde adı yazılmamış kimse var mı, yok mu diye düşünmekti. Yalnız, Christophe heyecanlıydı. Tek başına, ana baba da, genç evliler de, belediye başkanı da oydu sanki; gözünü Olivier'den ayırmıyordu, ama onun kendisine baktığı yoktu.

O akşam genç karı koca İtalya'ya gittiler. Christophe'la Bay Langeais onları garda uğurladılar. Olivier ile Jacqueline çok sevinçliydiler, hiç pişman değildiler, bir an önce yola çıkmak için sabırsızlıklarını saklamıyorlardı. Olivier erginlik çağında bir gence, Jacqueline de bir kız çocuğuna benziyordu. Ah! ayrılıklardaki o içe dokunan hüzün!

Baba, kızının bir yabancıyla gitmesine üzülür. Niçin? Çünkü, o artık hep kendisinden uzakta olacaktır. Ötekilerse kurtuluşa ermenin sarhoşluğu içindedirler. Hayatlarında hiçbir engel yoktur artık, hiçbir şey durduramaz onları. Doruğa ulaşmış gibi görürler kendilerini: ölebilirler artık, her şeyleri vardır, hiçbir şeyden korkmazlar. Ama, çok geçmeden, bunun bir durak olduğu görülür. Yol yeniden uzamağa başlar, dağın çevresini dolanır, az sonra da ikinci durağa gelir.

Tren geceleyin onları aldı götürdü. Christophe ve bay Langeais birlikte döndüler. Christophe muzipçe:

— İşte dul kaldık, dedi.

Bay Langeais güldü. Tekrar görüşmek dileğiyle birbirlerine veda ederek ayrıldılar. Herbiri kendi yoluna gitti. Üzgündüler. Ama, sevinç ve keder karışımı bir duyguydu bu. Christophe:

— En sevdiğim dostum mutlu oldu, diye düşündü.

Olivier'nin odasında hiçbir şey değiştirilmedi. Olivier'nin dönüp de yeni bir eve yerleşinceye kadar eşyaları ve anılarının Christophe'da kalması konusunda anlaşmışlardı. O hâlâ oradaydı. Christophe, Antoinette'in fotoğrafına uzun uzun baktı ve onu kendi masasının üzerine koyarken:

— Nasıl, yavrum, sevindin mi? dedi.

•

Christophe, Olivier'ye sık sık —belki biraz fazlaca— yazıyordu. Pek seyrek aldığı mektuplarda bir dalgınlık, düşüncelerde gitgide bir uzaklaşma belirmeye başlamıştı. Christophe hayal kırıklığına uğradı. Ama, bunun böyle olması gerektiğine inandırdı kendini. Dostluklarının geleceği üzerinde kaygısı yoktu.

Yalnızlık hiç de sıkıcı gelmiyordu ona. Aslında, istediği gibi yalnız da kalamıyordu. **Grand Journal**'in kendisini korumasından sıkılmağa başlamıştı. Arsène Gamache ortaya çıkarmak zahmetine katlandığı yetenekli insanların ünü üzerinde mülkiyet hakkı olduğunu sanıyordu: bütün

bu ünlerin kendi ününe katılmasını tabiî bulmaktaydı; tıpkı XIV. Louis'nin Molière'i, Le Brun'ü ve Lulli'yi tahtı çevresinde toplaması gibi... Christophe, **Hymne à Aegir** yazarının sanat için, **Grand Journal**'in sahibi patronundan daha imparatorca bir köstek olmadığını düşünüyordu. Çünkü, sanat hakkındaki bilgisi imparatordan fazla olmıyan bu gazetecinin, en az onun kadar kesin fikirleri vardı sanat hakkında; sevmediği şeylerin varlığını aslâ hoş görmüyordu: hemen kötü ve zararlı olduklarına hükmediyor ve kamu yararına yok ediyordu onları. Bu işadamlarının tutumu hem gülünç, hem de korkunçtur. Bu yontulmamış, kültürsüz adamlar, paraları ve ellerindeki basın organlarıyla yalnız politika hayatına değil, fikir dünyasına da egemen olmak iddiasındadırlar. Kimi fikir adamlarının önüne bir kemik atıp, kulübelerine zincirle bağlarlar, ya da onlar bu köpekliği kabul etmezlerse bir sürü sersemi, üzerlerine saldırtırlar. Christophe öyle şunun bunun isteğine göre hizaya getirilecek adam değildi. Bir eşeğin çıkıp kendisine müzikte ne yapması ve ne yapmaması gerektiğini söylemeye kalkması pek kötü gelirdi ona. Sanatın politikadan çok hazırlık istediğini anlatırdı. Gazetenin baş hizmetkârlarından biri olan bir yazarın, librettosunun müziğini yazmayı, patronun isteğine rağmen geri çevirdi. Böylece Gamache'la aralarına ilk kez soğukluk girmiş oluyordu.

Christophe buna üzülmedi. Karanlıktan daha yeni çıkmış olduğu halde, yine oraya dönmeyi özlüyordu. Kendisini, «**Başkalarının arasında kaybolmuş görüyordu gün ışığında.**» Birçok kişi kendisiyle ilgilenmekteydi. Goethe'nin şu sözleri üzerinde uzun uzun düşündü.

«**Bir yazar değerli bir eserle kendini tanıttı mı, okuyucu kitlesi böyle ikinci bir eser vermesini önlemeye çalışır. . Kendi içine kapanan bir yetenek kendine rağmen, dünyanın gürültüsü patırtısı içine sürüklenir. Çünkü, herkes ondan bir parçayı kendine mâledebileceğini sanır.**»

Evinin kapısını herkese kapadı ve birkaç eski dosta yaklaştı. Arnaud ailesini yeniden gördü. Onları biraz ihmal

etmişti. Günün bir kısmında evde yalnız kalan Bayan Arnaud'nun başkalarının dertlerini düşünecek vakti vardı. Olivier'nin gidişiyle Christophe'un kendini nasıl bir boşluk içinde hissedeceğini anlıyordu. Çekingenliğini yenerek, onu yemeğe davet etti. Cesaret edebilseydi, zaman zaman gidip evinin işlerini gözden geçirmeyi önerecekti, ama yapmadı. Bu da iyi oldu herhalde: çünkü Christophe kendisiyle ilgilenilmesinden hoşlanmıyordu. Ama, yemeğe gitmeyi kabul etti. Böylece, akşamları Arnaud'lara gitmeye alıştı.

Küçük aileyi yine her zamanki gibi birbirine bağlı, aynı gözüyaşlı sevgi havası içinde gördü. Arnaud, öğretmenlik hayatının yıpratışı sonucu, bir ruhî çöküntü dönemi geçiriyordu. Bu bıktırıcı çalışma hayatı, hep olduğu yerde dönen bir tekerlek gibi, her gün birbirinin aynı sürüp gidiyordu. Sabırlı olmakla birlikte bir cesaretsizlik nöbetine tutulmuştu. Uğradığı haksızlıklardan yakınıyor, fedakârca çalışmasını yararsız buluyordu. Bayan Arnaud kendisini güzel sözlerle avutmaya çalışıyor, her zaman rahat görünüyordu: ama, gittikçe çöküyordu. Christophe, onun önünde Arnaud'yu, böyle akıllı bir karısı olduğu için kutluyordu.

— Evet, diyordu, Arnaud, iyi bir kadıncağızdır o, hiç bir şey sarsmaz onu. Şansı var: benim de. Eğer yaşayışımıza katlanmasaydı ben mahvolurdum.

Bayan Arnaud kızararak susuyordu. Sonra, sâkin sesiyle başka şeylerden söz etmeye koyuluyordu. Christophe'un sık sık gelişi etkisini iyi gösterdi, onlara ışık getiriyordu, o da bu iyi yürekli insanlar arasında olmanın sıcaklığını duyuyordu içinde.

Ona başka bir dost daha geldi. Daha doğrusu kendisi gidip buldu onu. Çünkü, Christophe'u görmek istemekle birlikte onu aramamıştı. Yirmi beş yaşlarındaydı bu kız. Müzisyendi, konservatuar birinci piyano ödülünü kazanmıştı. Cécile Fleury'di adı. Kısa boylu, küt yapılıydı, kalın kaşlıydı, buğulu bakışlı iri güzel gözleri vardı, tombul küçük burnunun ucu hafifçe kalkık ve kırmızıydı; ördek ga-

gası gibi, iri yumuşak dudaklıydı, çenesi, enerjik, sağlam ve kalındı. Saçlarını ensesinde iri bir topuz biçiminde topluyordu. Alnı geniş, kolları kuvvetliydi. Baş parmağı ayrık, iri piyanist eliydi elleri. Bütün kişiliğinden bir köylü sağlığı yayılıyordu çevresine. Çok sevdiği annesiyle birlikte yaşıyordu: çok iyi kadındı bu, müzikten hiç anlamıyordu, ama yanında çok anlatıldığı için o da çok sözünü eder olmuştu; müzik dünyasında olup bitenlerden de haberi vardı. Genç kız anasıyla sıkıntılı bir ömür sürdüğü için, her gün ders veriyordu, kimi zaman da konserleri oluyordu. Ama, kimse söz etmezdi bunlardan. Eve yaya, ya da omnibüsle, tükenmiş olarak dönerdi, ama hep güleryüzlüydü. Giysilerini ve şapkalarını beceriklice kendi yapar, çok konuşur, bol bol güler, her fırsatta şarkı söylerdi. Hayatı hiç de yüzüne gülmüş değildi onun. Kendi çabasıyla elde ettiği daha iyice bir rahatlığın, durumundaki ya da yeteneğindeki göze görünmeyen ufak bir ilerlemenin değerini çok iyi biliyordu. Eğer bu ay geçen aydan beş frank fazla kazanırsa ve Chopin'in çoktandır çalmak istediği bir parçasını çalmayı başarırsa pek sevinirdi. Hiç de çok yorucu olmayan işi, yeteneğine uygun düştüğü gibi, akla uygun bir sağlık tedbiri olarak da rahatlatıyordu onu. Piyano çalmak, şarkı söylemek, ders vermek, bütün bunlar ona güzel, normal ve düzenli bir çalışma hazzı verdiği gibi, orta halli bir geçim ve rahat bir başarı da sağlıyordu. İştahı yerindeydi, iyi uyuyor ve hiç hasta olmuyordu. Doğru düşünceli, anlayışlı, alçak gönüllü, çok dengeliydi, hiçbir şeyi dert edinmezdi kendine: çünkü, günü gününe yaşıyor, geçmişte olanla, gelecekte olacağı düşünmüyordu. Sonra, sağlıklı olduğu, hayatı talihin sürprizlerinden masun göründüğü için, mutluydu da. Evinin işini yaparken duyduğu zevki duyuyordu piyanosunda çalışırken. Değil günü gününe (tutumlu ve hesaplıydı), dakikası dakikasına yaşardı. Hiçbir ideali yoktu. Bir ideali olsa bile, bütün hareketlerini, bütün düşüncelerini kaplıyan sâkin bir burjuva idealiydi; yaptığı işi, ne olursa olsun, sükûnetle sevmekten ibaretti. Pazar günleri kiliseye giderdi. Ama, din

duygusunun yaşayışında hemen hiç yeri yoktu. Christophe gibi coşkun insanları, inançları ya da dehaları olduğu için beğeniyordu; ama, onlara özenmiyordu. Nesine gerekti onların kaygıları ve dehaları?

Nasıl duyabiliyordu onların müziğini? Bunu açıklamak güçtü onun için. Yalnız bunu duyduğunu biliyordu. Öteki virtüozlara üstünlüğü sağlam beden ve ruh dengesinden, hayat taşkınlığından, kişisel tutkusu olmamasından ileri geliyordu. Başkalarının tutkuları onda çiçeklenmeye elverişli zengin bir toprak buluyordu. Bundan da hiç üzgün değildi. Sanatçıyı kemiren bu korkunç tutkuları Cécile Fleury, bütün gücüyle, ama zehirinin etkisinde kalmadan aktarıyordu. Sadece bunun gücünü ve ardından gelen tatlı yorgunluğu duyuyordu. Bitirdiği zaman, ter içinde bitkin kalıyordu, ama rahatlıkla gülüyordu: memnundu.

Onu bir akşam dinleyen Christophe'un dikkatine çarptı. Konserden sonra gidip elini sıktı. Genç kız çok sevinmişti buna: konserde pek az dinleyici vardı ve öyle kendisini pek öven de olmamıştı. Ne müzisyenler çevresine girecek, ne de peşinde bir sürü hayran sürükleyecek kadar becerikliydi. Bundan başka çaldığı eseri birtakım teknik abartmalar ya da fantezistçe yorumlarla sergilemediği, şu ya da bu büyük ustaya Jean Sébastian Bach'a ya da Beethoven'e sahip çıkmadığı, çaldığı eserler üzerine teoriler kurmadığı, sadece duyduğu gibi çaldığı için kimsenin dikkatini çekmemişti; eleştirmenler onu tanımıyorlardı: çünkü, kimse kendilerine onun iyi çaldığını söylememişti, kendileri de bunu anlamış değillerdi.

Christophe Cécile'i sık sık görüyordu. Bu güçlü ve sâkin kız onu anlaşılmaz bir varlık gibi kendine çekiyordu. Hem sağlam yapılıydı, hem de durgun bir hali vardı. Gerektiği gibi tanınmamış olmasına kızarak **Grand Journal**'daki tanıdıklarına ondan söz etmeyi teklif etti. Onun için övgülü yazılar yazdırmak pek kolay olduğu halde, Cécile böyle hiçbir girişimde bulunmamasını rica etti. Didişmek, başkalarının kıskançlığını gıcıklamak istemiyordu. Ona göre zahmete değmezdi bu. Rahat olmak isti-

yordu. Ondan söz etmiyorlardı: aman ne iyi! Hiç kimseye özenmiyordu. Herkesten önce, o, başka virtüozların tekniğini göklere çıkarırdı. Ne hırsı vardı, ne isteği. Kafaca hayli tenbeldi. O an belirli bir işi yoksa hiçbir şey yapmaz, hayal bile kurmazdı. Geceleyin yatağında uyur, uyumadığı zaman da bir şey düşünmezdi. Evde kalmaktan korkarak, hastalık derecesinde evlenme saplantısına tutulan kızlardan değildi. İyi bir adamla evlenmek isteyip istemediği kendisine sorulduğunda:

— Dediğin şeye bak! diyordu. Şöyle elli bin franklık geliri olan birini istemez olur muyum? Ne bulursa onu almalı insan. Eğer size bunu veren biri çıkarsa ne âlâ! Olmazsa boş verirsin. İnsan pasta yiyemediği için has ekmeği sevmemezlik etmemeli. Hele eğer uzun süre ekmeğin katısını yemişse!

Annesi de:

— Hem, onu her gün bulamıyanlar da var! derdi.

Cécile'in erkeklere güvenmemesi nedensiz değildi. Birkaç yıl önce ölen babası zayıf ruhlu ve tembel bir adamdı. Karısına ve kızına çok çektirmişti. Bir de yoldan çıkmış bir erkek kardeşi vardı. Ne olduğunu pek bilmiyorlardı. Zaman zaman, seyrek olarak, para istemek için ortaya çıkardı. Ama, yine de seviyorlardı onu. Bir keresinde Christophe rastlamıştı bu adama. Cécile'lerdeydi. Kapı çalındı, annesi gidip açtı. Bitişik odadan konuşmalar geliyordu, bağırıp çağırılıyordu. Pek bozulmuş görünen Cécile de odadan çıktı Christophe'u yalnız bırakarak. Tartışma sürüp gitmekteydi; yabancı sesin tehditler savurduğu duyuluyordu. Christophe işe karışmayı görev bilmişti. Kapıyı açtı. Kılıksızca bir genci arkasından gördü. Cécile, Christophe'a doğru atıldı, içeri girmesini rica etti, kendisi de girdi. Sessizce oturdular. Bitişik odada da adam hâlâ bağırıyordu, birkaç dakika sonra çekip gitti kapıyı vurarak. Cécile içini çekerek Christophe'a:

— Evet... benim kardeşim işte, dedi.

Christophe anlamıştı.

— Ah! dedi. Biliyorum... Benim de böyle bir kardeşim var.

Cécile candan bir merhametle:

— Sizin de mi? diye elini tuttu.

— Evet, dedi, Christophe, ailelerin yüzünü güldüren tiplerdir bunlar!

Cécile güldü. Sonra konuşmanın konusunu değiştirdiler. Aile hayatının sevinçlerinin onun için hiçbir çekiciliği yoktu. Evlenme düşüncesi de hiç gözünü kamaştırmıyordu. Erkekler pek sevimli şeyler değildi. Bağımsız yaşamak daha yararlıydı onun için: annesi bu özgürlüğün çok çekmişti hasretini; bunu yitirmek istemiyordu. Kurduğu en güzel hayal günün birinde —kim bilir ne zaman— bir köye çekilip orada yaşamaktı. Ama, böyle bir hayatın ayrıntılarını düşünmek için kafasını yorduğu da yoktu. Böylesine kesin olmayan bir şeyi düşünmeyi yorucu buluyordu. En iyisi uyumak ve de işini yapmaktı.

İspanya'daki şatosuna kavuşuncaya dek, yazın, Paris banliyösünde küçük bir ev kiralıyordu. Annesiyle birlikte orada oturuyorlardı. Trenle yirmi dakikalık bir uzaklıktaydı. Evden epey uzakta olan istasyona ıssız tarlalar arasından geçilerek gidiliyordu. Cécile, geceleyin geç saatlerde dönerdi. Ama korktuğu yoktu. Bir tehlike olacağına inanmıyordu. Bir tabancası vardı, ama hep evde unuturdu. Kaldı ki, kullanmasını da pek iyi bilmiyordu.

Evlerine geldiği günlerde, Christophe, Cécile'e piyano çaldırırdı. Müzik eserini kavrayışından, özellikle bir duyguyu dile getirirken, bir kelime üzerinde duruşundan hoşlanıyordu. Sesinin güzel olduğunu farketti. Çalışmaya zorladı. Ona eski Alman **Lied**'lerini, ya da kendi şarkılarını söyletti. Genç kız bundan hoşlanıyordu, ilerlemişti de. Bu, Christophe kadar kendisini de şaşırtıyordu. Çok yetenekliydi. Sanat duygusundan yoksun olan bu Paris'li küçük burjuva kızın üstüne düşmüştü müzik kıvılcımı. Philomèle (1) —(Christophe onu böyle çağırıyordu)— arada

(1) Yunan mitolojisinde dişi bülbül. (Çev.)

bir müzikten söz ediyordu, ama hep pratik bakımdan söz ediyordu, duygusal yönden değil: sanki yalnız şarkı söylemenin ve piyano çalmanın tekniği ilgilendiriyordu onu. Christophe'la beraber olduğu ve müzikten söz edilmediği zamanlar da ev yaşayışıyla, yemeklerle ilgili şeyler anlatıyordu. Bir burjuva kadınıyla bu çeşit konuşmalara bir dakika bile katlanamayan Christophe, Philomèle'le rahatça konuşuyordu.

Böylece birçok akşamları başbaşa geçiriyorlardı. Birbirlerini sâkin, soğuk denilebilecek bir sevgiyle seviyorlardı. Christophe, bir akşam yemeğe kalmıştı. Her zamankinden daha çok konuşmaya dalmışlardı. Şiddetli bir fırtına patlak verdi. Christophe, son trene yetişebilmek için kalkmak istemişti, ama dışarıda çok rüzgâr vardı, bardaktan boşanırcasına da yağmur yağıyordu. Cécile:

— Gitmeyin! Yarın sabah gidersiniz, dedi.

Christophe küçük salonda hemen hazırlanıveren bir yatağa uzandı. Burayı Cécile'in yatak odasından ince bir bölme ayırıyordu. Kapılar kapalı değildi. Christophe yattığı yerden bitişik odadaki karyola gıcırtısını ve genç kızın soluklarını duydu. Beş dakikada uyuyuvermişti. O da bir süre sonra uyudu, ikisinin de aklından hiçbir şey geçmemişti.

O sıralar, eserlerini okuyup ilgi gösteren hiç tanımadığı başka bazı dostlar da ona gelmeye başlamıştı. Çoğu Paris'ten uzakta oturuyor, ya da kenarda kalarak onunla hiç karşılaşmıyorlardı. Kabaca da olsa başarının şu iyi yanı vardır: sanatçıyı binlerce iyi insana tanıtır, gazetelerdeki budalaca yazılar olmasa bunlar hiçbir zaman ona ulaşamazlar. Christophe, bunlardan bir ikisiyle ilişki kurdu. Bunlar, tek başlarına yaşayan, çetin bir ömür süren gençlerdi. Pek de güvenmedikleri bir idealin özlemini duyuyorlardı: Christophe'un kardeşçe ruhunu bütün benliklerinde duydular. Bunlar kendi halinde taşralılardı: Lied'lerini okuduktan sonra ona yazmışlar, —ihtiyar Schulz gibi,— ona yakınlık duymuşlardı. Yoksul sanatçılardı bunlar, —aralarında bir de besteci vardı,— başarıya ulaşmak şöyle dur-

sun, kendilerini bile dile getiremiyorlardı: düşüncelerinin Christophe tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu görmek onları son derece mutlu etmişti. Adlarını bildirmeden ona mektuplar gönderiyorlardı. Böyle daha serbestçe konuşabiliyor, kendilerine destek olan ağabeye safdilce içlerini döküyorlardı. Christophe, kendilerini sevmekten çok büyük sevinç duyacağı bu sevimli insanları hiçbir zaman tanıyamıyacağı için üzülüyordu. Bu mektupların bazı yazarları Christophe'un **Lied**'lerini nasıl öpüyorlarsa, o da bu mektupları öyle öpüyor ve şöyle düşünüyordu:

— Sevgili sayfalar bana öyle büyük iyilik ediyorsunuz ki!

Böylece çevresinde evrenin bilinen âhengine uygun olarak küçük bir dâhiler ailesi oluşuyor, ondan besleniyor ve onu besliyordu. Sonra bu aile yavaş yavaş genişliyor büyük bir kolektif ruha dönüşüyordu. Christophe bu ruhun ateş kaynağıydı, ışık saçan bir dünya, uzayda ilerleyen kardeşçe korosunu öteki kürelerin armonisine katan bir manevî gezegen gibi.

Christophe'la görünmeyen esrarlı dostları arasındaki bağlar sıklaştıkça, sanat anlayışında bir devrim oldu. Daha geniş ve daha insanca bir sanat anlayışıydı bu. Artık, kendi kendine bir konuşma; yalnız kendi için söylenmiş bir söz, yalnız sanattan anlayanlara mahsus bilgince bir müzik inşası değildi istediği. Bunun, bu müziğin insanlarla bir kaynaşma olmasını istiyordu. Başkalarıyla birleşmeyen canlı bir sanat olamazdı. Jean-Sébastian Bach, en kötü yalnızlık anlarında, sanatında dile getirdiği inancıyla insanlığa bağlanmıştı. Heandel ve Mozart, olayların etkisiyle, eserlerini halk için yazıyorlardı, kendileri için değil. Beethoven de kalabalıkları göz önünde tutmaktaydı. Kurtarıcı bir yoldu bu. İnsanlığın dehaya şöyle demesi iyi olurdu:

— Senin sanatında benim için ne var? Bir şey yoksa defol!..

Bu mecburiyetten ilk kazanan deha olacaktır. Elbet yalnız kendilerini dile getiren büyük sanatçılar var. Ama, en büyük sanatçılar, yüreği herkes için çarpanlardır. Tanrıyı

canlı olarak, yüz yüze görmek isteyen, onu yalnızlığının bomboş dünyasında değil, insanların sevgisinde aramalıdır. O zamanki sanatçılar bu sevgiden uzaktılar. Onlar, kendini beğenmiş, bencil, toplumsal hayattan kopmuş, bencil duygularını öteki insanlarla paylaşmayı düşünmeyen, ya da sanatı bir eğlence sayan bir seçkinler kümesi için yazıyorlardı. Kendini, onlara benzememek için, öteki insanlardan koparmak ne büyük şan şerefti ya! Varsın ölüm paklasın onları! Biz yaşayanlarla birlikteyiz, toprağın memelerinden, soyumuzun en kutsal kaynağından, aile ve toprak sevgisinden içeceğiz hayat gücümüzü. En hür yüzyılda, İtalyan Rönesansı'mn genç prensi Rafael, analık duygusunu Romalı kadınlar olarak yarattığı Madonna tablolarında dile getiriyordu. Kim bugün çıkıp da müzikte bize bir **Madone à la chaise** yapacak? Kim bize hayatın her saati için bir müzik yapacak? Sizde, Fransa'da böyle bir şey yok. Halkınız için şarkı yazmak istediğiniz zaman geçmişteki Alman ustalarının müziğini kopye ediyorsunuz. Sanatınızda her şeyi baştan ya da yeni baştan yapmak zorundasınız.

Christophe, şimdi bir taşra kentine yerleşmiş olan Olivier ile mektuplaşıyordu. Mektuplarla, eski verimli işbirliklerini sürdürmeye çalışmaktaydılar. Ondan, eski Alman **Lied**'lerinin özünü oluşturan günlük düşünceler ve işlerle kaynaşmış güzel, şiirsel metinler istiyordu. Bundan başka, Kutsal kitaplardan alınmış parçalar, ya da Hint şiirleri, dinsel ya da ahlâkî küçük küçük manzumeler, küçük tabiat tabloları, sevgi ya da aile heyecanlarını dile getiren metinler, kendi halinde sağlıklı insanlar için sabah, akşam ve gece şiirleri. Bir **Lied** için dört ya da altı mısra yeter: gayet sade ifadeler, öyle çok bilgince işlemeye gerek yok, ince armoniler istemez. Sizin şu estetikçi virtüozluğunuz ne işime yarar ki? Hayatımı sevin, yardım edin onu sevmeme! **Les Heures de France**'ı, **Grandes et Petites Heures**'lerimi (1) yazın bana. Sonra, en berrak melo-

(1) Orta çağlarda, minyatürlerle bezenmiş dua kitaplarına verilen ad. (Çev.)

dili cümleyi arayalım. Bugün birçok müzisyenin müziği gibi, bir kastın özel dili haline gelen artistik dilden, vebadan kaçar gibi kaçalım. Sanatçı olarak değil, «insan» olarak konuşmak cesaretini gösterelim. Babalarımız ne yapmışlar bir bak. XVIII. yüzyıl sonu klâsiklerinin sanatı, herkesin konuştuğu müzik diline dönüşten çıkmıştır. Gluck'un, senfoniyi yaratanların, **Lied**'lerin ilk ustalarının melodik cümleleri Jean-Sébastian Bach'ın ve Rameau'nun incelikli ya da bilgince cümlelerine göre bazen âmiyane ve burjuvacadır. Büyük klâsiklerin engin halk kitlelerine mâloluşunu ve tadını sağlayan işte bu köklerin toprakta oluşudur. En sâde müzik şekillerinden, **Lied**'lerden, **singfiel**'den, hareket ettiler. Günlük hayatın bu küçük çiçeklerinin kokusu sinmişti bir Mozart'ın, ya da bir Weber'in çocukluğuna. Siz de öyle yazın! Bütün insanlar için şarkılar yazın. Bunun üzerinde sonradan senfoniler yükseltirsiniz. Aradaki yüzyılları atlamak neye yarar. Piramitlere tepeden başlanmadı. Sizin bugünkü senfonileriniz bedensiz kafalardır. Ey ince fikirliler, canlanın! Halklarıyla kardeşçe kaynaşması için birçok sabırlı müzisyen kuşaklarının gelip geçmesi gerek. Bir müzik sanatı bir günde kurulamaz.

Christophe ilkelerini müzikle sınırlandırmıyordu. Olivier'den bunları edebiyata da uygulamasını istiyordu: bugünkü yazarlar diyordu, insanlar arasında eşine az rastlanan ya da ancak anormal gruplarda bulunan tipleri, anlatmaya girişiyorlar. Bu tipler, yaşayan ve sağlıklı büyük insan topluluğun dışında. Mademki bunlar kendilerini kapıdışarı etmişler hayattan, bırak ne halleri varsa görsünler, sen insanların olduğu yere git. Her günkü insanlara her günkü hayatı göster: denizden bile daha engin ve daha derindir bu hayat. İçinizde en önemsiz, en küçük yaratık bile kişiliğinde sonsuzluğu taşır. Sonsuzluk, insan olmak sâdeliğindeki her insanda, âşıkta, dostta, dünyaya çocuk getirme şerefini, ışığını başında taşıyan kadında, kimsenin haberi olmadan kendini feda edendedir; birinden ötekine, ötekinden berikine akan hayatın dalgasıdır... Şu

sâde insanlardan birinin sâde hayatını yaz. Birbiri ardınca gelen, hem birbirine benzeyen, hem de başka başka olan, dünyanın başlangıcından beri aynı bir ananın çocukları olan günlerin sâkin destanını yaz. Sâde bir dille yaz. Bugünkü sanatçıların yaptığı gibi üslûp inceliklerine girişme. Herkesle konuşuyorsun: herkesin dilini kullan. Ne soylu, ne de bayağı kelime vardır; söylemek istenen şeyi tam olarak anlatan veya anlatmıyan kelime vardır. Kendini bütün varlığında yaptığın işe ver; düşündüğünü düşün, duyduğunu duy. Yazılarında yüreğinin çarpıntısı duyulsun! İnsanın üslûbu ruhudur.

Olivier, Christophe'u onaylıyordu, ama biraz alaylı karşılık veriyordu:

— Böyle bir eser çok güzel olabilir; ama, hiçbir zaman onu okuyacak olanın eline varamaz. Eleştirmenler yarı yolda öldürürler onu.

Christophe:

— Ah, benim sevgili Fransız küçük burjuvam! diye cevap veriyordu ona. *Eleştirmenlerin kitabı için* ne diyeceklerini düşünüyor!.. Eleştirmenlerin rolü başarıyı ya da bozgunu *kaydetmektir*. Sen yalnız zafer kazanmaya bak!... Ben boş verdim onlara! Sen de boş vermeyi öğren!..

Ama, Olivier daha başka şeylere de boş vermeyi öğrenmişti. Sanatına da, Christophe'a da boş veriyordu. O sırada Jacqueline'den başka şeyi düşündüğü yoktu.

•

Aşklarının bencilliği çevrelerinde bir boşluk yaratmıştı. Olivier, düşüncesizlikle, ileriki hayatının bütün kaynaklarını kurutuyordu.

İlk günlerin bu sarhoşluğu içinde birleşen insanlar, birbirlerinde erimekten başka bir şey düşünmezler... Vücutlarının ve ruhlarının her zerresiyle kaynaşmak ister, birbirine dayanamaz, birbirlerinin içinde kaybolmaya çalışırlar. Başlıbaşına, yasa tanımaz bir evrendirler, bir aşk kaosudurlar, bu kaosun içinde birbirine karışan unsurlar

henüz aralarındaki farklılığı bilmezler, oburca birbirlerini yiyip yutmak isterler. Birinin her şeyi ötekini sarhoş eder: öteki zaten kendisidir. Dünya nelerine gerek? Tıpkı antik çağın Androgyne'i (1) gibi, âhenkli şehvet rüyası içinde uyuklar halde, gözlerini dünyaya kapatmışlardır, dünya onlardadır.

Aynı rüyayı ören günler, geceler, güzel beyaz bulutlar gibi akıp giden saatler! Kamaşan gözlerde yalnız bir ışık çizgisi. Bizi bir ilkbahar gevşekliğiyle saran ılık soluk, vücutların yaldızlı sıcaklığı, güneş içinde aşk sarmaşığı, temiz utançsızlık, çılgınca kucaklaşmalar, iç çekişler ve gülüşler, mutluluk gözyaşları,— nedir kalan sizden, tozu mu bahtiyarlığın? Gönül sizi hatırlıyamaz bile: çünkü, siz varken zaman yoktu.

Birbirini andıran günler... Tatlı gün doğuşu... Uykunun uçurumundan, birbirine kenetlenmiş iki vücud aynı anda çıkıyor, gülen yüzler, birbirine karışan soluklar, birlikte açılan gözler... Görüyorlar birbirlerini ve öpüşüyorlar... Sabah saatlerinin, o gençlik kokan, taptaze havasında yatışıyor tutuşan bedenlerin ateşi... Bitmek bilmeyen günlerin şehvetli uyuşukluğu... İçin için hâlâ gecenin şehveti yanmakta... Yaz günlerinin öğleden sonrasında kırlarda hülyalara dalmak, kadifemsi çayırlarda, uzun kavakların hafif hışırtılarının altında... Güzel akşamlarda, birlikte dönüldüğü zaman kol kola, el ele aydınlık göğün altında aşk yatağına giderkenki hülyalara dalış. Dışarıda rüzgâr çalılıkların dallarını titretir. Gölün üstünde ay gümüş tülünü sürür. Bir yıldız düşer, ölür, —yüreklerde bir ürperti.— Gürültüsüzce soluyan bir dünya. Yakınlardaki yoldan, seyrek, telâşlı, sessiz gölgeler geçer. Kentin çanları ertesi günkü bayram için çalmakta. Bir an dururlar, genç kız sevgilisine yaslanır, konuşmadan dururlar öylece... Ah! Ne olurdu hayat, o andaki gibi hep böyle dursaydı hiç kımıldamadan!..

---

(1) Yunan mitolojisinde hem erkek, hem kadın olan yaratık. (Çev.)

Genç kız içini çekti:

— Neden sizi bu kadar seviyorum?

Olivier ile Jacqueline İtalya yolculuğundan sonra, Fransa'nın batısındaki bir kente yerleştiler. Olivier burada bir lise öğretmenliğine atanmıştı. Hemen hemen kimseyi gördükleri yoktu. Hiçbir şeyle ilgilenmiyorlardı. Eğer bir ziyarete gitmek zorunda kalırlarsa bu ilgisizlikleri öylesine göze batıyordu ki, kimileri içerliyor kimileri de alay ediyordu. Hep onlardan söz ediliyordu, ama bu sözler onların kulağına gelmiyordu. Üstlerinde o yeni evlilerin kimseye metelik vermez hali vardı; şöyle der gibiydiler:

— Sizler... Bir şey bilmezsiniz.

Jacqueline'in biraz somurtkan, içine kapanık, tatlı yüzünde, Olivier'nin dalgın mutlu gözlerinde:

— Bilseniz, ne kadar canımızı sıkıyorsunuz! Ne vakit yalnız kalabileceğiz? der gibi bir şeyler okunuyordu.

Başkalarının ortasında bile başbaşa imiş gibi olmaktan çekinmiyorlardı. Konuşmalarının ötesinde gözleriyle birbirleriyle konuştukları farkedilebiliyordu. Birbirlerini görmeleri için, bakışmaları gerekmiyordu. Gülümsüyorlardı: biliyorlardı o anda, aynı şeyleri düşündüklerini. Başkalarıyla birarada bulunmak zorunda kaldıktan sonra yalnız kalınca bağırışıyor, çocukça delilikler yapıyorlardı. Sanki sekiz yaşındaydılar. Konuşurken çocuklaşıyor birbirlerine ufak tefek gülünç adlar takıyorlardı. Jacqueline kocasına Olive, Olivet, Olifant, Fanny, Mami, Mime, Minaud, Quinaud, Kaunitz, Cosima, Cebourg, Panot, Nacot, Ponette, Naquet ve Canot diyordu. Kız çocuğu rolü oynuyordu. Fakat, bütün sevgilerle onun olmak istiyordu: ana, kızkardeş, karı, sevgili, metres sevgisiyle.

Onun zevklerini paylaşmakla yetinmiyordu; söz verdiği gibi çalışmalarını da paylaşıyordu: bu da bir oyundu. İlk zamanlarda, çalışma bir yenilik olduğu coşkusuyla yapıyordu bunu. En tatsız işlerden bile zevk alıyor gibiydi: kitaplıklardan kopya çıkartmak, anlamsız kitaplardan çeviriler yapmak: bu onun hayat plânının bir parçasıydı; çok saf, çok ciddi, baştan başa asil düşüncelere ve ortak çalış-

malara adanmış bir hayat... Aşk ikisini de ışığına boğduğu sürece, bu çok iyi gitti: çünkü, yaptığı işi değil, yalnız onu düşünüyordu. İşin şaşılacak yanı, bu şekilde yaptığı her işi iyi yapmasıydı. Hayatının başka anlarında ona güç gelecek soyut kitapları rahatlıkla okuyabiliyordu şimdi. Aşkı onu yerden yükseltmişti. Farkında bile değildi bunun: damlarda yürüyen bir uyurgezer gibi hiçbir şey görmeden, rahatça hem ciddi, hem neşeli rüyasını sürdürüyordu.

Sonra, damları görmeye başladı. Bu, onu hiç kaygılandırmamıştı, yalnız orada ne işim var deyip evine girdi. Çalışma sıkmaya başlamıştı. Bunun sevgisini zedelediğine inandırmak istiyordu kendini. Kuşkusuz aşkı artık pek canlı değildi. Ama, belli olmuyordu hiç. Yine de birbirlerinden ayrı kalamıyorlardı. Dünyadan uzaklaşmışlardı, kapılarını herkese kapamışlar, hiçbir davete gitmiyorlardı. Başkalarının yakınlıklarını, dahası işlerini kıskanıyor, kendilerini aşklarından ayıran her şeye sırt çeviriyorlardı. Olivier'nin Christophe'la mektuplaşmaları seyrekleşti. Jacqueline onu sevmiyordu: bir rakipti o kendisi için Olivier'nin geçmişinin bir bölümünü temsil ediyordu. Jacqueline yoktu orada. Olivier'nin hayatında yer ettikçe, iç güdüsüyle Olivier'den hayatının bu kısmını çalmanın yollarını arıyordu. Hiçbir hesaba girişmeden, sessizce Olivier'yi dostundan ayırıyordu. Christophe'un tavırlarıyla, yüzüyle, yapısının biçimiyle, sanat tasarılarıyla alay ediyordu. Bunu yaparken de hiçbir kötülük yoktu içinde, hiçbir kurnazlık düşünmüyordu. Ama olayların gidişi yardım etti ona. Onun bu düşünceleri eğlendiriyordu Olivier'yi, bunda hiçbir kötülük görmüyordu. Christophe'u yine eskisi gibi sevdiğini sanıyordu. Ama, sevdiği sadece kişiliği idi: bu da çok kez rol oynar dostlukta. Yavaş yavaş onu anlıyamadığını, düşüncelerine karşı ilgisizleştiğini, ikisini birleştiren o kahramanca idealizmden uzaklaştığını farketmiyordu. Aşk genç bir gönül için çok güçlü bir hazdır; onun yanında başka hangi inanç tutunabilir ki? Sevgilinin vücudu, bu kutsal etin üzerinden derlenen ruhu her bilime, her inanca bedeldir. İnsan başkalarının taptığı şeye, evvelce kendisi de

ona tapmış olsa bile, nasıl acıyan bir tebessümle bakar! Güçlü hayattan ve onun haşin çabasından, bir anlık bir çiçek dışında hiçbir şey göze görünmez ve bu çiçek ölümsüz sanılır. Olivier aşkına gömülmüştü bütün benliğiyle. Başlangıçta mutluluğu henüz ince şiirlerle dile getirecek gücü bulabiliyordu. Sonra, sonra bu ona gereksiz görünmeye başladı: aşktan çalınmış bir zamandı bu! Jacqueline de, onun gibi, bütün gücüyle bütün öteki yaşama sebeplerini yıkıyor, hayat ağacını öldürüyordu. Oysa, bu ağacın desteği olmadan aşk sarmaşığı yaşıyamaz. Böylece, mutluluk içinde birbirlerini yok ettiler.

Heyhat! Mutluluğa öyle çabuk alışılır ki! Bencil mutluluk hayatın biricik amacı olduğu zaman, hayat amaçsız kalır. Bir alışkanlık, bir zehirlenme olur. Ondan vazgeçilmez artık. Oysa vazgeçmek öyle gereklidir ki! Mutluluk evrensel ritmin bir ânı, hayat sarkacının aralarında gidip geldiği kutuplardan biridir: sarkacı durdurmak için onu kırmak gerekir.

Jacqueline'le Olivier de «**Şu, duyguları çığırından çıkartan rahatlıktan doğan can sıkıntısını**» duymağa başlamışlardı. Tatlı saatler yavaşladı, geçmek bilmiyordu, susuz kalmış çiçekler gibi soldu. Gökyüzü yine her zamanki gibi maviydi, ama hafif sabah havası yoktu artık. Her şey hareketsizleşiverdi, tabiat susmuştu. İstemiş oldukları gibi yalnızdılar.— Ve, Yürekleri daralmaya başladı.

Anlatılmaz bir boşluk duygusu vardı içlerinde, çekicilikten yoksun olmayan bir can sıkıntısı duyuyorlardı. Ne olduğunu bilmiyorlardı bunun. Gizliden gizliye bir kaygı çöktü yüreklerine. Hastalık halinde duygulu oldular. Sessizlik içinde gerilen sinirleri, hayatın en umulmadık sarsıntısıyla titriyordu. Jacqueline'in ağlaması tutmuştu, hiçbir neden olmadan ağlıyordu. İnanmak istediği gibi bu gözyaşlarının nedeni aşk değildi. Evliliklerinden önceki ateşli ve acılı yıllardan uzaklaştıktan sonra, varılan —varılıp geçilen— amacın karşısında bütün çabalarının birden duruşu, yeni her türlü eylemin yararsızlığı, onu anlayamadığı bir perişanlığa itiyor, yıkıyordu. Bir türlü kavra-

yamıyordu bunu, bir sinir yorgunluğuna bağlıyor, gülüp geçer gibi görünüyordu. Ama, gülüşü gözyaşlarından daha az kaygılı değildi. Cesaretle, yeniden çalışmayı denedi. Daha ilk adımda, nasıl olup da böyle budalaca şeylerle uğraşmış olduğuna şaştı. Tiksinerek vazgeçti. Toplumsal ilişkiler kurmak için çaba gösterdi: bunda da başarılı olamadı. Olan olmuştu, insanlarla ahbaplık etmek, hayatın zorladığı entipüften konuşmalara girişmek alışkanlığını yitirmişti. Gülünç buluyordu bunları. Yine ikili yalnızlığına attı kendini. Başarısız denemeleri sonunda aşktan daha iyi bir şey olmadığına kendini inandırmak istemişti. Gerçekten de bir süre her zamandan çok kocasını sevdiğini sandı. Ama, bu sadece onun isteğiydi.

Daha az ihtiraslı, ama daha şefkatli olan Olivier, bu trans hallerinin dışında kalmıştı; sadece belirsiz ve zaman zaman gelip geçen bir ürperti duyuyordu. Zaten, aşkı da hiç sevmediği işinin günlük uğraşları yüzünden bir ölçüde sarsılmamıştı. Fakat, ince duygulu insan olduğu ve sevgilisinin yüreğinde geçenler onun yüreğine de aktığı için, Jacqueline'in kaygısına o da kapıldı.

Güzel bir gün, öğleden sonra kırlarda dolaşıyorlardı. Daha önceden bu gezintiye çıkacakları için sevinmişlerdi. Her şey güleryüzlüydü. Ama, daha ilk adımlarda üstlerine bir keder ve bıkkınlık bulutu çöktü. Buz kesilmişlerdi. Konuşamıyorlardı. Yine de zorladılar kendilerini. Ama, söyledikleri her söz boşlukta çın çın ötüyordu. Gezintilerini bir şey duymadan, bir şey hissetmeden birer otomat gibi sona erdirdiler. Yürekleri daralarak eve geldiler. Akşam olmak üzereydi. Bomboş karanlık ve soğuktu ev. Birbirlerini hemen görmemek için ışık yakmadılar. Jacqueline odasına girdi, şapkasını, mantosunu çıkartmadan pencerenin yanına oturdu. Olivier bitişik odada, dirseklerini masaya dayayıp oturmuştu. İki oda arasındaki kapı açıktı. Birbirlerine çok yakın olduklarından soluklarını bile duyabilirlerdi. Şimdi ikisi de alacakaranlıkta sessizce acı acı ağlıyorlardı. Hıçkırıkları duyulmasın diye elleriyle ağızlarını kapatmışlardı. Sonradan, bunalan Olivier:

— Jacqueline... dedi.

Jacqueline, göz yaşlarını silerek:

— Ne var? diye sordu.

— Gelmiyor musun?

— Geliyorum.

Soyundu, gidip gözlerini yıkadı. Lâmbayı yaktı. Birkaç dakika sonra odaya girdi. Birbirlerine hiç bakmıyorlardı. Ağladıklarını biliyorlardı. Bir türlü teselli bulamıyorlardı, niçin ağladıklarını biliyorlardı da ondan.

Bir an geldi ki artık kederlerini birbirlerinden saklayamaz oldular. Gerçek nedeni açığa vurmak istemediklerinden başka bir neden aradılar ve buldular. Onları bu hale getiren sıkıcı taşra hayatıydı. Bu onların içini ferahlattı. Kızından durumu öğrenen B. Langeais, onun kahramanlıktan yorulmaya başlamasını hayretle karşılamadı. Politikadaki dostlarının yardımıyla, damadını Paris'e getirtti.

İyi haber gelince, Jacqueline sevincinden sıçradı, yine eski mutluluğuna kavuşmuştu. Artık ayrılacakları sırada o can sıkıcı taşra kenti şirin gözükmeye başlamıştı onlara. Nice aşk anıları bırakıyorlardı orada! Son günlerini o mutluluğun izlerini aramakla geçirdiler. Her yeri gezip dolaşırken, içlerini tatlı bir hüzün sarmıştı. Bu suskun ufuklar, mutluluklarına tanık olmuştu. İçlerinden bir ses:

— Burada ne bıraktığını biliyorsun. Orada ne bulacağını biliyor musun? diye mırıldanıyordu.

Yola çıkmalarından bir gün önce Jacqueline ağladı. Neden ağladığını sordu Olivier. Jacqueline cevap vermedi. Sözlerin sesi kendilerini korkuttuğu zaman hep yaptıkları gibi bir kâğıt alıp birbirlerine şunları yazdılar:

— Sevgili Olivier'ciğim...

— Canım Jacqueline...

— Üzülüyorum gideceğim için.

— Gideceğim, diyorsun nereden?

— Birbirimizi sevdiğimiz yerden.

— Nereye gideceğin için?

— Daha da yaşlı olacağımız yere.

— İkimiz birlikte yaşlanacağız orada.
— Ama hiçbir zaman birbirimizi böylesine severek değil.
— Daha da çok severek.
— Kim bilir?
— Ben biliyorum.
— Ben de isterim öyle olmasını.

Sonra kâğıdın altına iki yuvarlak çizdiler, birbirlerini kucakladıklarını anlatmak için. Sonra, Jacqueline gözyaşlarını sildi, güldü, ve Olivier'nin yuvarladığını küçük bir III. Henri şeklinde giydirdi, başına büzmeli takkesini oturttu, sırtına da kalkık yakası kırmalı beyaz pelerinini geçirdi.

•

Paris'te, bıraktıklarını buldular. Ayrıldıkları zamanki gibi değillerdi. Olivier'nin geldiğini duyunca Christophe, sevinç içinde koşmuştu. Olivier de onu yeniden gördüğüne çok sevindi. Ama, daha ilk bakışta beklenmedik bir tedirginlik duydular. Bunu yenmeye çalıştılar. Boşuna. Olivier çok yakınlık gösteriyordu, ama değişen bir şeyler vardı onda. Christophe da bunu hissediyordu. Evlenen bir arkadaş ne yapsa boşuna: artık o eski arkadaş değildir. Erkeğin ruhuna şimdi kadının ruhu da karışmıştır. Christophe bunu Olivier'nin her halinden seziyordu: gözlerindeki hırçın aydınlıktan, dudaklarının hafifçe bükülüşünden — ki bunu bilmiyordu — sesinin ve düşüncesinin aldığı yeni renkten. Olivier farkında değildi bunun. O da, Christophe'u bıraktığı zamankinden bu yana böylesine değişmiş olarak görmesine çok şaşıyordu. Yalnız Christophe'un değiştiğini düşünecek kadar ileri gitmiyordu. Değişikliğin kendinden geldiğini kabul ediyordu: bunun yaştan gelen normal bir gelişme olduğunu düşünüyor; ve aynı yaş ilerlemesini Christophe'da görmediği için şaşıyordu. Onu, bir zamanlar kendisinin de değer verdiği düşüncelere saplanıp kalmakla eleştiriyor, şimdi bunları toyca ve modası geçmiş buluyordu. Bunun nedeni,

ruhunun bu düşüncelere, kendi farkında olmadan, yabancılaşmış olmasıydı, yoksa bunların modası geçmiş olması değil. Bu duygu Jacqueline yanlarında olduğu zaman daha da berraklaşıyordu: Christophe'la Olivier'nin bakışlarının arasına alaylı bir tül geriliyordu. Bununla birlikte izlenimlerini saklamaya çalışıyorlardı. Christophe yine geliyordu. Jacqueline ona iğneli şakalar yapıyordu masumca. Christophe aldırış etmiyordu buna, ama evine dönünce bir keder kaplıyordu içini.

Paris'te ilk aylar, Jacqueline için oldukça mutlu geçti; dolayısıyle, Olivier için de. Genç kadın önce yeni eve yerleşme ile uğraşıyordu. Passy'nin eski bir sokağında, küçük, sevimli bir apartıman dairesi buldular; küçük bir bahçesi de vardı. Eşyaların ve duvar kâğıtlarının seçimi, birkaç hafta Jacqueline'i eğlendirdi. Bu işe var gücüyle biraz da aşırı bir ilgi ve coşkuyla vermişti kendini: kâğıt renklerindeki değişiklik, ya da birkaç eski sandığın görünüşü mutluluğunu sonsuzlaştıracakmış gibi geliyordu ona. Sonra, babası, annesi ve dostlarıyla yeniden tanıştı. Aşk günlerinde onların hepsini unuttuğu için, gerçek bir buluş oldu bu onun için: Olivier ile duyguları birbirine karışmış olduğu ölçüde, eski tanıdıklarını yeni bir gözle görüyordu. Onları çok şey kazanmış buldu. Olivier başlangıçta bundan pek bir şey kaybetmedi. Karşılıklı olarak birbirlerini değerlendiriyorlardı. Hayat arkadaşının içine kapanıklığı, şairane gölge-ışık karışımlığı, zevk duymaktan, parlamaktan ve hoşa gitmekten başka bir şey düşünmeyen bu salon adamlarını Jacqueline'in daha eğlenceli bulmasına neden oluyor; fakat, kendisi de o dünyadan olduğu için, onun, gayet iyi bildiği çekici ama tehlikeli kusurları, eşinin sevgisinin verdiği güvenliği gayet iyi takdir etmesini sağlıyordu. Bu karşılaştırmalar onu çok eğlendiriyor ve seçiminin doğruluğunu kanıtlamak için de bunu sürdürmek istiyordu. — Öylesine de sürdürüyordu ki, bazı anlar bu seçimi niye yaptığını artık anlamaz oluyordu. Bereket versin bu anlar uzun sürmemekteydi. Fakat, yine de bundan vicdan azabı duyduğu için, arkasından, Olivier'ye

karşı her zamankinden daha müşfik davranıyordu. Böyle olduğu için de aynı şeye yeniden başlıyordu. Bunu alışkanlık haline getirince artık eğlenemez oldu. Karşılaştırma daha saldırgan olmaya başladı: birbirlerini tamamlıyacak yerde, iki karşıt dünya birbiriyle çatışmaya başladı. Jacqueline, şimdi Paris'li dostlarında görerek hoşlandığı nitelikler, belki de kusurlar, neden Olivier' de yok diye düşünüyordu. Bunu ona söylemiyordu hiç. Ama, Olivier karıcığının bakışlarının kendisini hoşgörüsüzce gözlediğini hissetmekteydi: kaygılı ve dertliydi bu yüzden.

Bununla birlikte, Jacqueline'in üzerinde hâlâ aşkın verdiği bir üstünlüğü vardı. Genç aile böylece daha bir süre sevgi ve çalışma içinde yaşadı gitti. Daha da böyle gidecekti belki, eğer bazı durumlar onun maddî şartlarını değiştirip zaten hassas olan dengesini bozmasaydı.

Quivi trovammo Pluto il gran nemico... (1)

Bn. Langeais'nin kızkardeşlerinden biri öldü. Zengin bir sanayiciden dul kalmıştı, çocuğu yoktu. Bütün varlığı Langeais'lere kalıyordu. Böylece Jacqueline'in serveti iki katına çıktı. Miras elde edildiği zaman Olivier, Christophe'a para konusunda söylediklerini anımsadı ve:

— Bunu almadan da geçinip gidiyorduk; belki de kötü oldu, dedi.

Jacqueline alay ederek:

— Koca budala! dedi. Sanki böyle bir şey kötü olurmuş gibi! Hem sonra yaşayışımızı değiştirecek değiliz ki.

Gerçekten de yaşayışları olduğu gibi kalmıştı. Öyle ki, bir süre sonra Jacqueline'in yeterince zengin olmadığından yakındığı duyuldu: bu da, bir şeylerin değişmiş olduğunun pek açık bir kanıtıydı. Her ne kadar gelirleri üç katına çıktıysa da, hepsini harcıyorlar, nereye harcadıklarını da bilmiyorlardı. Eskiden ne yaptıkları sorulabilirdi. Para su gibi akıp gidiyordu. Hemencecik alışılmış ve zarurî bir hal alan binbir yeni masraf kapısı onu silip süpürüyordu.

---

(1) İtalyanca: Burada büyük düşman karşımıza çıktı. (Çev.)

Jacqueline büyük terzilere gitmeye başladı, evde gündelikle dikiş diken, çocukluğundan beri tanıdığı kadına yol verdi. Nerede kalmıştı şimdi o dört meteliğe alınan başlıklar, sonra ufak tefek güzel şeylerden kendi eliyle yaptığı ve kendinden bir şeyler kattığı o zarif giysiler? Çevresindeki her şeyden yayılan sıcak içtenlik her gün biraz daha siliniyordu. Şiiriyeti uçup gitmişti. Bayağılaşıyordu.

Evlerini değiştirdiler. Onca zahmetle ve zevkle yerleştirdikleri ev şimdi küçük ve kötü görünmeye başlamıştı. O küçücük, cana yakın, penceresinin önünde nârin siluetiyle bir ağaç sallanan odalar, yerine, geniş, lüks, bölümleri iyi düzenlenmiş bir apartıman dairesi tutuldu; sevilmeyen, sevilemiyen içinde can sıkıntısından patlanılan bir daire. O alışılmış eski şeyler yerine, yeni mobilyalar, yeni duvar kâğıtları konuldu, birer yabancıydı bunların hepsi. Anılara hiç yer yoktu artık... Evliliklerinin ilk yılları unutulmuştu... Hayatlarını birleştirmiş olan iki insan için en büyük mutsuzluk sevgiyle dolu geçmişlerine onları bağlayan bağın kopmasıdır. Bu kırgınlıklara karşı bir güvenceydi. İstediği gibi para harcayabilmesi Jacqueline'i Paris hayatına ve yolculuklara alıştırdı, —(şimdi zengin oldukları için sık sık yolculuğa çıkıyorlardı)— onu, zengin ve hiçbir şeye yaramaz bir sınıf insana yaklaştırdı. Bunların arasında bulunmak, onu öteki insanlardan, çalışanlardan soğutuyordu. Son derecede rahat uyum sağlama yeteneğiyle, hemencecik bu kısır ruhlu kangren olmuş insanlarla kaynaşıvermişti. Karşı koymak mümkün değildi. Hemen dikleniyor, öfkeleniyor, aile görevlerini yerine getirerek, **aurea mediocritas** içinde mutlu olunabileceği olmak gerektiği fikrinin «burjuva adiliği» olduğunu söylüyordu. Kendini bütün varlığıyla sevgilisine verdiği o yılları anlamaz olmuştu artık.

Bu durumla savaşacak kadar güçlülük gösteremedi Olivier. O da değişmişti. Öğretmenlikten ayrıldı; artık her gün yapmak zorunda olacağı bir görevi yoktu. Yalnız yazı yazıyordu. Bunun sonucu olarak hayatını dengesi değişti. O zamana kadar kendini tümüyle sanata veremediği için

acı çekmişti. Şimdi yalnız sanatla uğraşıyordu, ama o geçen yıllarda her şeyi kaybettiğini anladı. Dayanacağı bir mesleği olmayan, güçlü pratik hayattan destek görmeyen, günlük ekmeğin acısını etinde duymayan, ekmeğini kazanma ihtiyacında olmayan bir sanat, en büyük gücünü ve gerçekliğini yitirir. Lüks bir çiçekten başka bir şey değildir o artık. İnsan emeğinin kutsal ürünü değildir. Olivier işsizliğe başlamıştı: «neye yarar ki?...» Hiçbir şey zorlamıyordu artık onu: kalemini hayallerine bırakıyordu, sokaklarda dolaşıyordu, yolunu şaşırmıştı. Kendi sınıfının insanlarıyla, kendi yollarını sabırla, çetin bir çalışmayla kendileri açan insanlarla bağını yitirmişti. Ayrı bir dünyaya düşmüştü, pek rahat değildi burada, ama yine de hoşlanmıyor değildi. Zayıf, sevimli ve araştırıcı bir insan olarak, çekicilikten yoksun olmamakla beraber, süreklilikten, kalıcılıktan yoksun olan bu dünyayı gözleyip duruyordu. Bu dünyanın ona kendi rengini verdiğini farketmiyordu. İnancı da sağlam değildi artık.

Ondaki değişiklik, Jacqueline'dekinden daha ağır oldu. Kadının bir anda tümüyle değişivermek gibi bir üstünlüğü vardır. Onun varlığındaki bu âni ölümler ve yenilenmeler sevenlerini ürkütür. Bununla birlikte, hayat dolu ve iradesini dizginlemeyen bir insanın yarın, bugünden farklı olması tabiîdir. Akan su gibi. Seven de izlemelidir onu, ya da bir nehir olup sürüklenmelidir onunla. İki durumda da değişmek gerekir. Tehlikeli bir sınav: insan gerçek aşkı ancak ona boyun eğerek öğrenir. Birlikte geçen hayatın ilk günlerde âhengi o kadar nâziktir ki, iki sevgiliden birindeki en hafif bir değişme aşkı öldürmeye yeter. Bu durumda, âni bir servet veya ortam değişikliğinin daha ne kadar etkili olacağını varın bir düşünün! Buna karşı direnebilmek için ya çok güçlü, ya da çok ilgisiz olmak lazımdır.

Jacqueline ve Olivier ne ilgisizdiler, ne de güçlü. Birbirlerini yeni bir ışık altında görüyorlardı. Dost yüzleri, yabancı görünüyordu artık. Bu acıklı durumu keşfettikleri saatlerde sevgiden gelen bir acıma duygusuyla birbirlerinden saklanıyorlardı: çünkü hâlâ seviyorlardı birbirlerini.

Olivier çalışmasına sığınıyordu: düzenli çalışma onu huzura kavuşturmaktaydı. Jacqueline'in yapacak bir şeyi yoktu. Saatlerce yataktan çıkmıyor, ya da yarı çıplak, hareketsiz, dalgın oturup saatlerce tuvaletiyle vakit geçiriyordu. Derin ve gizli bir keder, soğuk bir sis gibi damla damla içine işlemekteydi. Saplantı halindeki aşk düşüncesinin yerine başka bir şeyi düşünemiyordu... Aşk!.. İnsanın kendini verişi olduğu zaman, insanların sahip olabilecekleri en kutsal şeydi. Ama, bir mutluluk peşinde koşma olursa en budalaca ve en hayal kırıcı şey olurdu. Jacqueline için hayata başka bir amaç tasarlamak olanaksızdı. İyi niyetli anlarında başkalarıyla, onların dertleriyle ilgilenmek istemişti. Yapamadı. Başkalarının acılarına karşı içinde yenilmez bir tepki vardı. Sinirleri, bunları ne görmeye ne düşünmeye dayanabiliyordu. Vicdanını rahatlatmak için bir iki sefer iyilik eder gibi oldu: ama, bu da pek az sonuç vermişti.

Christophe'a:

— Görüyorsunuz ya iyilik edeyim derken, kötülük etmiş oluyorum. Hiç yapmamak daha iyi. Elimden gelmiyor, diyordu.

Christophe ona bakıyor, tesadüfün karşısına çıkardığı sevgililerinden birini düşünüyordu: bencil, ahlâksız, gerçek bir sevgiye yeteneği olmayan bir kızdı bu, ama acı çektiğini görür görmez, daha bir gün önce ilgisiz kaldığına, ya da tanımadığı birine bir ana şefkatiyle acırdı. Bakımın en iğrencinden bile çekinmezdi: hattâ kendisinden daha çok fedakârlık istenilmesinden zevk bile duyardı. Farkında değildi bunun. Bunda, gücünü harcıyacak bir yer, dile getirilmemiş gizli bir idealin gerçekleştiğini görür gibiydi. Hayatının geri kalan kısmında bozulmuş olan ruhu bu seyrek anlarda soluk alıyor, bir rahatlık duyuyordu. Sevinci âdeta yer değiştirmiş gibiydi. — Bencil olan bu kadının iyiliği ile iyi bir insan olan Jacqueline'in bencilliği: bu ne bir kusur, ne bir meziyettir, ikisi için de bir sağlık önlemi. Ama, biri daha sağlıklıydı.

Jacqueline acı çekme düşüncesi altında eziliyordu. Mad-

di acıya ölümü tercih ederdi. Sevincinin iki kaynağından birini: gençliğini ve güzelliğini yitirmektense ölmeyi yeğ tutardı. Hakkı olduğuna inandığı mutluluğa erememesi, başkalarının kendisinden daha mutlu olması ona korkunç bir haksızlık gibi görünüyordu, —(çünkü, mutluluğa inanıyordu; katıksız, saçma bir mutluluk inancıydı bu, dinî inanç gibi bir şey).— Mutsuz olmak sakatlık gibi geliyordu ona. Bütün hayatı yavaş yavaş bu ilke doğrultusuna yöneliyordu. Gerçek karakteri idealistçe örtülerden sıyrılmıştı; henüz bâkire iken korku ile karışık bir utançla bunlara bürünürdü. Geçmişteki idealciliğine tepki olarak olaylara berrak ve çiğ bir bakışla bakıyordu. Bunlara, sosyetenin görüşüne ve kolay yaşama şartlarına uygunluğu ölçüsünde değer vermekteydi. Annesi gibi düşünmeye başlamış, onun ruh halini benimsemişti. Kiliseye gidiyor ve samimi olmayan bir düzenlilikle dinî görevlerini yerine getiriyordu; bunun doğru olup olmadığını düşünerek tatlı canını üzmüyordu: daha elle tutulur başka üzüntüleri vardı. Şimdi çocukluğundaki mistik başkaldırışlarını alayla karışık bir acımayla düşünmekteydi. Ne var ki, her şeyi olduğu gibi benimsemek isteyen bugünkü anlayışı, dünkü idealistliğinden daha gerçek değildi. Kendini zorluyordu. Ne melekti, ne de hayvan. Canı sıkılan bir kadındı.

Sıkılıyor, sıkılıyordu... mâzeret olarak, sevilmediğini, ya da Olivier'yi üzmek istemediğini ileri süremediği için de daha çok sıkılıyordu. Hayatı donup katılmış, dört duvar arasında, geleceği olmayan bir hayat olarak görünüyordu Jacqueline'e. Yeni, durmadan yenileşen bir mutluluk arayışı içindeydi. Bu öyle çocuksu bir hayaldi ki, mutlu olmaya gücü yetmemesiyle de haklı gösterilemezdi. O da tıpkı başka birçok kadınlar, işsiz güçsüz aileler gibiydi: mutlu olmak için gerekli her şeyleri varken kendilerini yiyip bitirirler. Çok görülür böyleleri, zengindirler, güzel çocukları vardır, sağlıkları yerindedir, akıllıdırlar, güzel şeyleri duyabilirler, bir şeyler yapabilmek için bütün olanakları vardır, iyilik edebilirler, hayatlarını ve başkalarının hayatını güzelleştirebilirler. Gel gör ki, sevilmediklerini düşünerek

sızlanırlar, — hep kendileriyle ilgilidirler, akılları fikirleri duygusal, ya da cinsel ilişkilerindedir, mutluluğa olan sözde haklarını geveler dururlar, tutarsız, çelişik bencilliklerinin tutsağıdırlar, hep tartışırlar, tartışırlar, tartışırlar, büyük aşk komedisi, büyük ıstırap komedisi oynarlar ve sonunda kendileri de buna inanırlar... Kim çıkıp da şöyle diyecektir onlara:

— Hiç de ilginç değilsiniz! İnsanın elinde bunca mutluluk imkânı varken yakınması yakışıksız şeydir!

Kim, lâyık olmadıkları zenginliklerini, sağlıklarını, o güzel meziyetlerini ellerinden alacak? Kim bu özgürlüğe ehil olmayan, özgürlüğün çılgına çevirdiği tutsakların boynuna yoksulluğun ve gerçek sıkıntının boyunduruğunu geçirecek! Eğer ekmeklerini zahmetle kazansalardı, yemekten sevinç duyarlardı. Acı çekmek nedir onu yakından görselerdi, böyle acı çekme oyunundan vazgeçerlerdi.

Ama, ne olursa olsun, acı çekmektedirler bu kadınlar. Hasta insanlardır bunlar. Onlara acımamak elden gelir mi? Zavallı Jacqueline'in Olivier'den kopmakta suçu yoktu, Olivier'nin de onun kopmasını önleyememesinde olduğu gibi. Onu tabiat böyle yapmıştı. Jacqueline evlenmenin tabiata bir meydan okuma demek olduğunu bilmiyordu. Bir kere tabiata meydan okuyunca onun da karşılık vereceğini düşünerek, kavgaya hazır olmak gerekir. Jacqueline aldandığını görüyor ve bunun için kendine kızıyordu. Sonra, bu hayal kırıklığı sevmiş olduğu her şeye karşı, bir zamanlar kendisinin de benimsemiş olduğu Olivier'nin inancına karşı düşmanlığa dönüşüyordu. Akıllı bir kadın, bir anlık bir şimşek aydınlığı içinde, sonsuz olan şeyleri bir erkekten daha iyi sezer. Ama, bunun üstünde durmak, onun için daha güçtür. Erkek bu düşünceleri benimsedi mi hayatıyla besler onları. Kadın ise hayatını onlarla besler, onları içer, fakat yaratmaz. Durmadan düşüncesine ve gönlüne yeni bir besin vermek gerekir: kendi kendilerine yeterli değildir bunlar. Kadın sevmekten ve

inanmaktan yoksun olduğu için yıkar. Meğer ki, Tanrının şu lûtfuna ermiş olsun: huzur, en yüce erdem.

Jacqueline, önceleri, ortaklaşa bir inanca, mücadele mutluluğuna, birlikte çile çekmeye ve yaratma inancına dayanan evliliğe coşkuyla bağlıydı. Şimdi, aşkın güneşi kendisini ısıttıkça ona inanıyordu, ama güneş battıkça, inanç ona göğün boşluğuna doğru yükselen çorak, karanlık bir dağ gibi görünmeye başlamıştı. Jacqueline o zaman yoluna gitme gücü bulamıyordu kendinde. Ne yarardı ki doruğa ulaşmak? Öte yanda ne vardı? Ne büyük aldanış. Jacqueline, Olivier'nin nasıl olup da hayatı tüketen ham hayallerle kendini aldatabildiğini anlayamıyordu bir türlü. İçinden onun ne çok akıllı, ne de çok canlı olmadığını söylüyordu. Kendisi için solunamaz hale gelmiş olan onun havasında boğuluyordu. Bunun için de korunma içgüdüsü kendini savunmaya, saldırıya geçmeye itiyordu onu. Hâlâ sevdiği insanın bu düşmanca inançlarını tuz buz etmeye çalışıyordu. Bu yolda bütün istihza ve şehvet silâhlarını kullanıyordu. Onu her yandan isteklerinin, ufak tefek tasalarının sarmaşığıyle sarıyor, kendisinin gölgesi haline getirmeye büyük bir istek duyuyordu. Ama, kendisinin de artık ne olduğunu, ne istediğini bildiği yoktu! Olivier'nin başarı kazanamamasından eziklik duyuyor, ama bunun haklı mı, yoksa haksız mı olduğuna hiç önem vermiyordu: çünkü, hayatta istediğini olamamış bir adamla yetenekli bir adamı ayırdeden şeyin başarı olduğuna inanmaya başlamıştı. Olivier, bu şüphelerin üstüne çökmeye başladığını hissediyor ve en iyi meziyetlerini yitiriyordu. Bununla birlikte, elinden geldiğince mücadele etmekten de geri kalmıyordu: başka birçok mücadele eden ve edecek olan gibi. Bu çabaların çoğu boşa gider. Çünkü, eşit olmayan bir mücadeledir bu. Burada, kadının bencil içgüdüsü, erkeğin entelektüel bencilliğine karşı, erkeğin zayıf yanlarına, hayal kırıklıklarına, hayatının yıpranışına ve kendi ödlekliğine verdiği ad olan sağduyusuna dayanmaktadır. Hiç olmazsa, Jacqueline'le Olivier mücadele edenlerin çoğundan üstündüler. Çünkü, Olivier tembelliklerinin, kendini beğenmişlik-

lerinin, karışık aşklarının dürtüsüyle sonsuz ruhlarını inkâr eden binlerce erkek gibi, hiçbir zaman idealine ihanet etmiş değildi. Böyle yapsaydı, Jacqueline'in gözünden düşerdi. Fakat, Jacqueline'in öylesine gözü kararmıştı ki, aynı zamanda kendi gücü olan ve ikisinin de güvencesini teşkil eden Olivier'nin bu gücünü yok etmek için elinden geleni yapıyor ve içgüdüsel bir strateji ile bu gücün dayandığı dostlukları temelinden yıkmaya çalışıyordu.

Mirastan sonra, Christophe genç evliler arasında kendisini yabancı duymaya başlamıştı. Snopluk gösterileriyle ve kurnazca ifrata vardırdığı oldukça yavan bir pratik zekâ ile Jacqueline, Christophe'la konuşmalarında muradına eriyordu. Christophe kimi zaman buna karşı çıkarak ağır şeyler söylüyordu ve bu sözler kötü etki yapıyordu. Ama yine de, bu sözler iki dostun arasını açmış değildi. Olivier ile Christophe çok bağlıydılar birbirlerine. Dünyada hiçbir şey için Olivier feda edemezdi Christophe'u. Ama, Jacqueline'i de ona yakınlık göstermeye zorlayamazdı; aşkın verdiği zaaf yüzünden, onu üzmek elinden gelmezdi. Christophe arkadaşının neler duyduğunu anlamıştı, aradan çekilerek onun seçim yapmasını kolaylaştırdı. Kalmakla Olivier'ye hiçbir yardımda bulunamıyacağını anlamıştı; daha çok zararı dokunuyordu. Ondan uzaklaşmak için bahaneler uydurdu. Olivier zayıflık göstererek bu kötü nedenleri kabul etmekle birlikte Christophe'un fedakârlıkta bulunduğunu anlıyarak vicdan azabıyla kıvranıp duruyordu.

Christophe ona gücenmişti. Kadın erkeğin yarısıdır, diyenlerin hiç de yanılmadıklarını düşünüyordu. Çünkü, evli bir erkek artık ancak yarım bir erkektir.

•

Christophe, Olivier'den vazgeçerek hayatını yeniden düzene sokmaya karar verdi. Ayrılığın geçici olduğuna boşuna inandırmaya çalışıyordu kendisini: bütün iyimserliğine rağmen, kederli saatler yaşıyordu. Yalnız kalma alışkanlığını yitirmişti. Gerçi, Olivier taşradayken yalnız kal-

mıştı. Ama, o sırada umut besliyebiliyordu. Kendi kendine, dostunun şimdi uzakta olduğunu, ama yine geleceğini düşünüyordu. Şimdi dostu gelmişti, ama her zamankinden daha uzaktı kendisine. Yıllarca hayatını dolduran bu sevgi yok oluvermişti birdenbire. Çalışmak için en temelli sebeplerden birinin yitirilmiş olması gibi bir şeydi. Olivier'yi sevdiğinden beri bütün düşüncelerinde ona yer vermeye başlamıştı. Çalışmak bu boşluğu doldurmaya yetemezdi: çünkü, Christophe çalışmalarına dostunun hayalini katmayı âdet edinmişti. Dostunun kendisiyle ilgilenmemeye başlamasından sonra dengesini kaybetmiş bir insana dönmüştü: bunu yerine getirmek için başka bir sevgi arıyordu.

Şimdi Bn. Arnaud ile Philomèle'in sevgisi vardı. Ama, o anda bu kendi halinde dostlar yeterli olamazdı ona.

Bununla birlikte, bu iki kadın Christophe'un kederini sezmiş gibiydiler, gizlice onu avutmaya çalışıyorlardı. Christophe bir akşam, Bn. Arnaud'nun odasına girdiğini görünce çok şaşırmıştı. O zamana kadar hiç gelmemişti. Heyecanlı görünüyordu. Christophe buna dikkat etmedi, çekingenliğine verdi. Kadın oturdu, ama konuşmuyordu. Christophe rahatlatmak için odasına gelmekle onur verdiğini söyledi; sonra anısı odayı dolduran Olivier'den söz ettiler. Christophe neşeyle konuştu ve olup bitenlerden hiçbir şey sızdırmadı. Ama, Bn. Arnaud biraz acıyarak ona baktı:

— Artık onu hemen hiç görmüyorsunuz galiba? diye sordu.

Christophe, kadının kendisini avutmak için gelmiş olduğunu düşündü; bu da sinirlendirdi onu. Çünkü, işlerine karışılmasından hoşlanmazdı:

— Ne zaman canımız isterse, diye cevap verdi.

Kadın kızardı ve:

— Oh! Bu münasebetsiz bir soru değil, dedi.

Christophe kabalık ettiği için pişman oldu, kadının ellerini tutarak:

— Bağışlayın; dedi. Onun için kötü şeyler söylenmesinden korkarım da. Zavallı çocuk! Benim kadar o da üzgün... Evet, birbirimizi görmüyoruz artık.

— Size mektup yazmıyor mu?

Christophe biraz utanmıştı:

— Hayır, dedi.

— Hayat ne kadar acı, dedi Bn. Arnaud bir an sonra.

Christophe başını kaldırdı.

— Yo, hayat acı değil, dedi. Acı anları var o kadar.

Bn. Arnaud, hafif bir kederle yeniden konuştu:

— İki insan birbirini seviyor sonra sevmez oluyorlar. Neye yaradı ki bu!

— Sevdik birbirimizi.

Kadın:

— Kendinizi ona feda ettiniz. Bari bu fedakârlığınızın sevdiğiniz insana bir faydası olsaydı! Halbuki, o da bundan mutlu değil!

— Kendimi feda etmiş değilim ben, dedi Christophe öfkeyle. Böylece bir şey yapmışsam hoşuma gittiği için yapmışımdır. Tartışılacak bir şey yok. Yapılması gereken yapıldı. Yapılmasaydı mutsuz olunurdu! Bu fedakârlık sözünden daha anlamsız bir şey olamaz. Kimbilir hangi papaz takımı, duygu yoksulluğuyla ona protestanca, kasvetli ve kılıksız bir düşünce katmış. Öyle görünüyor ki, bu fedakârlığın iyi olabilmesi için can sıkıcı olması gerek. Hay kör şeytan! Eğer fedakârlık sizin için sevinç değil de keder verici bir şeyse yapmayın onu, hakkınız yok buna. Prusya kıralı için feda etmez insan kendini, kendisi için eder, eğer kendinizi vermekte bir mutluluk görmüyorsanız, uğurlar olsun, başka yola gidin! Yaşamaya hakkınız yok.

Bn. Arnaud, Christophe'un yüzüne bakmaya cesaret edemeden dinliyordu. Birden ayağa kalkarak:

— Hoşça kalın, dedi.

Bunun üzerine Christophe, kendisine bir sırrını açmak için gelmiş olacağını düşünerek:

— Oh! Bağışlayın, dedi, ben bencilin biriyim, hep kendimden söz ettim. Biraz daha oturun olmaz mı?

Kadın:

— Hayır, kalamam sağolun, dedi.

Çıkıp gitti.

Bir süre birbirlerini görmediler. Kadın artık Christophe'a hiç görünmüyordu. O da kadının evine gitmedi. Philomèle'e de gitmedi. Onları çok seviyordu, onları üzecek şeyler söylemekten korkuyordu. Hem sonra onların suskun, orta hallice yaşayışları, evlerinin havası, o an için kendisine uygun gelmiyordu. Yeni yüzler görmeye ihtiyacı vardı. Yeni bir ilgiye yeni bir sevgiye bağlanması gerekiyordu.

•

Kendini unutmak, için, çoktandır ayağını kestiği tiyatroya gitmeye başladı. Tiyatro ihtirasların nüanslarını gözlemek ve tespit etmek isteyen müzisyen için ilginç bir okul gibi görünüyordu ona.

Paris'e ilk geldiği günlerde seyrettiği Fransız oyunlarını pek sevmemişti. O bitip tükenmek bilmeyen yavan ve kaba aşk psiko-fizyolojisi konuları kadar Fransız tiyatro dili de, özellikle şairâne dramda ona son derece yapmacıklı geliyordu. Ne düz konuşmalar, ne de manzum olanları halkın canlı diline uyuyordu. Bunların en iyisi düz yazıda fıkra yazarı üslûbu, en kötüsü de bayağı tefrika diliydi. Şiir ise, Goethe'nin şu alaylı sözüne hak veriyordu:

«Nazım, söyleyecek sözü olmıyanların işine yarar.»

Bu nazım, bir sürü dolambaçlı lâf kalabalığından başka bir şey değildi. Hiçbir duygu ihtiyacına karşılık olmaksızın ona katılan özentili imajlar, duygularında samimi olan herkesin üstünde yalan etkisi yapıyordu. Christophe bu manzum dramlara, bağırtılı, yumuşak ve tumturaklı şarkılarla bezenmiş İtalyan operasına verdiğinden fazla önem vermiyordu. Piyeslerden çok aktörler ilgilendiriyordu onu.

Aktörler elerinden geldiğince piyeslere uydurmaya çalışıyorlardı kendilerini. «**Kişilerinin karakterleri, oyuncuların kusurlarına uydurulmadan hiçbir piyesin başarıyle oynandığı ileri sürülemez.**» Diderot bu satırları yazdığından bu yana durum hiç değişmemişti. Oyuncuların herbiri kendine göre bir sanat modeli oluşturmuştu. Bunlardan biri başarıya ulaştı mı, artık onun bir tiyatrosu, yazarları, terzileri ve ısmarlama piyesleri oluyordu.

Edebiyat modalarının bu büyük mankenleri arasında Françoise Oudon özellikle dikkatini çekiyordu Christophe'un. Paris'te çok tutuluyordu bu kadın bir, bir buçuk yıldan beri. Onun da rol vericileri vardı. Buna rağmen, o ancak kendisi için kotarılmış eserlerde oynuyordu. Repertuarı oldukça karışıktı: İbsen'den Sardou'ya, Gabriele d'Annunzio'dan Dumas Fils'e, Bernard Shaw'dan Henry Bataille'a kadar uzanıyordu. Arada, klâsik hegzametrik veznin ihtişamlı şahrahlarından, Shakespeare'in imaj tufanına kadar uzandığı da oluyordu. Ama, pek rahat hissetmezdi kendini bunlarda. Hangi piyeste rol almış olursa olsun, hep kendini, yalnız kendini oynuyordu. Zayıf yanı da güçlü yanı da buydu. Seyirciler onun kişiliğiyle ilgilenmeyince, oyun hiçbir başarıya ulaşamazdı. Merakı gıcıkladığı zaman, ne oynarsa oynasın bir hârika gibi görünüyordu. Gerçekten de hayatıyla güzelleştirdiği külüstür eserleri, onu seyrederken unutmak mümkündü. Bilinmeyen bir ruhun biçimlendirdiği bu kadın vücudunun muamması oynadığı piyeslerden çok duygulandırıyordu Christophe'u.

Kesin, güzel ve trajik bir profili vardı yüzünün. Romalılardaki gibi çok çıkıntılı değildi. Jean-Goujon'vâri, Paris'li zarif çizgileri bir kadından çok bir delikanlıya benzetiyordu onu. Burnu kısa ve düzgündü. Kıvrımları biraz acılı ince dudaklı güzel bir ağız. Taravetli bir zayıflığı olan zeki bir yüz. Bu yüzde bir iç acının yansıması gibi dokunaklı bir şey vardı. İradeli bir çene. Solgun bir beniz. Durgun görünmeye alışık olan bu yüzün derisinden, sanki şeffafmış gibi, ruhun parıltısı yayılıyordu. Saçları ve kaşları çok inceydi, gözlerinin rengi her an değişebilirdi: kurşuni,

kehribar rengi, hattâ bazen dişi kedi gözü gibi yaldızlı bir yeşil. Bundan başka yarı uykulu hali, her an tetikte oluşu, sinirli gerginliği ve gizli yırtıcılığı ile de bir dişi kediyi andırıyordu. Pek uzun boylu sayılmazdı, güzel omuzları, biçimli kolları vardı, elleri yumuşak ve parmakları uzundu. İyi giyiniyordu, sade zevkliydi. Kimi artistlerdeki bohemvâri giyinişten, kimilerindeki aristokratça aşırı şıklıktan uzaktı. Aslında da hiç değişmeyen bir yırtıcılık vardı halinde.

Otuz yaşlarındaydı. Christophe, Gamache'larda ondan söz edildiğini duymuştu. Kabaca bir hayranlıkla, çok serbest bir kız olarak anıyorlardı onu. Akıllı, gözüpek, son derecede enerjik, yükselme hırsıyla yanıp tutuşan, acayip, insanı şaşırtan, sert bir şeydi onlara göre. Bugünkü ününe erişmeden çok yoksulluk çekmişti, şimdi öcünü alıyordu bunun.

Bir gün Christophe, Philomèle'i görmek için Medon'a gidiyordu. Tren kompartımanının kapısını açınca aktrisi gördü. Yalnızdı. Heyecanlı ve acılı görünüyordu. Christophe'un gelişinden hoşlanmamıştı. Ona arkasını döndü; başını hiç çevirmeden dışarıya bakıyordu. Yüzünün somurtkanlığı Christophe'un gözüne çarptı. Saf bir acıma duygusuyla gözünü ondan ayırmıyordu. Kadın sinirlenmişti, Christophe'a öfkeyle baktı. Christophe nedenini anlayamamıştı. Genç kadın, sonraki istasyonda hemen inerek başka bir vagona bindi. İşte ancak o zaman Christophe onu kaçırdığını anlayarak çok üzüldü.

Birkaç gün sonra, Christophe, aynı yol üzerindeki başka bir istasyonda, Paris'e dönmek için tren bekliyordu. Oradaki tek kanapeye oturmuştu. Bu sırada aktris göründü ve gelip Christophe'un yanına oturdu. Christophe kalkmak istemişti, kadın:

— Oturun, dedi.

Yalnızdılar.

Christophe, onu kompartıman değiştirmek zorunda bıraktığı için özür diledi. Canını sıkacağını bilseydi, kendisinin kompartımandan çıkacağını söyledi. Kadın alaylı

bir gülümseme ile şöyle dedi:

— Gerçekten gözünüzü yüzümden ayırmamanız çekilir şey değildi.

— Bağışlayın, kendimi alamadım... Acı çekiyormuş gibi görünüyordunuz da, dedi.

— Ne olmuş?

— Dayanamazdım buna ben. Boğulmakta olan birini görseniz elinizi uzatmaz mısınız ona?

— Ben mi? Kesinlikle hayır. Kafasını büsbütün suya sokardım, bu iş bir an önce bitsin diye.

Genç kadın bunu acı bir hümur havası içinde söylemişti.

Sonra, Christophe'un şaşkın şaşkın kendisine baktığını görerek, gülmeye başladı.

Tren gelmişti. Tıklım tıklım doluydu. Yalnız son vagon dışında. Kadın bindi. Memur çabuk olmasını söylüyordu. Geçen günkü sahneyi yenilemek istemeyen Christophe başka bir kompartımana girmek üzereydi. Aktris:

— Binin, dedi.

Christophe içeri girdi:

— Bugün burada olmanızın bir sakıncası yok benim için, dedi.

Konuşmaya başladılar. İkisi de çok ciddi idiler. Christophe, ona, başkalarıyla ilgilenmek gerektiğini, insanların birbirlerine yardım ederek, birbirlerinin dertlerini avutarak çok büyük iyilikler yapabileceklerini ispatlamaya çalışıyordu.

— Avunma, diye bir şey yok, benim için, dedi genç kadın.

Christophe düşüncesinde diretince:

— Evet, dedi, o küçümseyici gülüşüyle; avutuculuk bu rolü oynayan için yararlıdır.

Christophe önce anlamadı, anlayınca da kendi çıkarı için böyle düşündüğünü sanarak içerledi, oysa yalnız onu düşünüyordu, kalktı, tren gittiği halde kapıyı açıp çıkmak istedi. Kadın önledi, ama pek kolay olmadı bu. Öfke içinde

kapıyı kapayarak, yerine oturdu, tam bu sırada tren bir tünelden geçiyordu.

— Bakın, dışarı çıkmış olsaydınız ölecektiniz.

— Vız gelir.

Artık konuşmak istemiyordu.

— Ne acayip dünya, dedi. İnsan acı duyuyor, acıya katlanıyor. Birinin yardımına koştuğunuz zaman sizden kuşkulanıyorlar. İğrenç bir şey bu. Bütün bu insanların insanlıkla ilişkisi yok.

Genç kadın gülerek Christophe'u yatıştırmaya çalıştı. Eldivenli elini, elinin üstüne koydu, adını söyleyerek, tatlı bir sesle konuştu onunla:

— Nasıl?

— Nasıl, beni tanıyor musunuz? dedi Chrisiophe.

— Sanki Paris'te herkes birbirini tanımazmış gibi! Siz de aynı gemidesiniz. Haksızlık ettim sizinle öyle konuşmakla. İyi bir çocuksunuz siz, açıkça görülüyor. Hey! Haydi rahat edin bakalım! Barışalım.

El sıkıştılar ve dostça konuşmaya koyuldular. Genç kadın:

— Görüyorsunuz ya, kabahat bende değil. İnsanları o kadar iyi tanıdım ki, sonunda güvenimi yitirdim.

Christophe da:

— Beni de çok hayal kırıklığına uğrattılar, dedi. Ama ben her zaman inandım onlara.

— Doğuştan kanak olduğunuz belli, diyerek genç kadın gülmeye başladı.

— Evet, hayatım boyunca çok yuttum bunları, ama beni rahatsız etmedi bu. Midem sağlamdır. En kocaman hayvanları bile yoksulluk denen o kuduz hayvanı da, bana saldıran rezilleri de yutabilirim. Ama, yine de sapasağlamımdır.

— Yüreklisiniz; tam bir erkeksiniz siz.

— Siz de kadınsınız.

— Pek önemi yok bunun.

— Çok güzel bir şey bu, dedi Christophe, belki de en iyi şey!

Kadın güldü:

— Amma yaptınız! Ama iyi olmak neye yarar ki dünyada?

— İnsanın kendini savunması gerekir.

— Adam sende... Uzun sürmez iyilik.

— Çok yoktur da ondan.

— Belki öyle. Hem sonra çok da acı çekmemeli.

— Acının bir çoğu vardır ki ruhu kurutur.

Christophe nerdeyse genç kadına acıyacaktı. Ama az önce kendisini nasıl karşıladığını hatırladı.

— Hâlâ avutuculuğun kazançlı bir şey olduğunu söyleyecek misiniz?

— Hayır, söylemeyeceğim. Sizin iyi, candan bir insan olduğunuzu hissediyorum. Sağolun. Yalnız bana hiç bir şey söylemeyin. Bir sonuç alamazsınız. Sağolun derim size.

Paris'e vardılar. Birbirlerine adreslerini vermeden ve de yeniden görüşme isteğinde bulunmadan ayrıldılar.

Bir iki ay sonra kadın gelip Christophe'un kapısını çaldı.

— Sizi buldum, dedi. Sizinle biraz konuşmak ihtiyacı duyuyorum. Rastlaştığımızdan beri, zaman zaman sizi düşündüm.

İçeri girip oturdu:

— Sadece bir dakika. Sizi fazla rahatsız ederek değilim.

Christophe konuşmaya başlıyordu.

— Bir dakika, durur musunuz?

Sustular. Sonra gülerek şöyle dedi.

— Daha çok bekleyemedim. Şimdi daha iyiyim.

Christophe ne demek istediğini sormak istedi.

— Hayır, dedi kadın, olmaz.

Çevresine göz gezdirdi, birçok şeyler için düşündüklerini söyledi, Louisa'nın fotoğrafını gördü.

— Anneniz mi? dedi.

— Evet.

Resmi aldı, sempatiyle baktı.

— Ne iyi bir yaşlı kadın! Şansınız varmış.
— Yazık ki öldü.
— Önemi yok bunun; böyle bir anneniz vardı ya.
— Ya peki sizin anneniz?
Genç kadın, kaşlarını çatarak konuyu değiştirdi Annesi hakkında bir şey sorulmasını istemiyordu.
— Hayır, kendinizden söz edin. Bir şeyler anlatın, hayatınızla ilgili.
— Ne işinize yarar bu sizin?
— Anlatın siz gene de...
Christophe konuşmak istemiyordu, ama kadının sorularına cevap vermemezlik edemedi. Çünkü, çok ustaca soruyordu. Bunun için kendisini kederlendiren kimi şeylerden söz etti, dostluğunun hikâyesini, Olivier'nin kendisinden ayrılışını anlattı. Kadın yarı alay, yarı merhametle dinledi onu... Sonra birden:
— Saat kaç? diye sordu. Aman, Tanrım! İki saat olmuş buraya geleli!.. Bağışlayın... Ah! Öyle dinlendim ki burada!..
Sonra şunu ekledi:
— Yine gelebilmeyi isterdim... Çok sık değil... Arada bir... Bu iyi olacak benim için. Ama canınızı sıkmak, vaktinizi almak istemem... Bir dakikacık... Zaman, zaman...
Christophe:
— Size geleyim, dedi.
— Hayır, bende buluşmayalım. Ben size geleyim daha iyi.
Ama uzun bir süre geçtiği halde gelmedi.

Christophe bir akşam, rastlantıyla, Françoise Oudon'un ağır hasta olduğunu, haftalardanberi oynamadığını öğrendi. Kadın yasak ettiği halde evine gitti. İçeri almadılar, ama adını öğrenince, merdivenden inerken geri çağırdılar. Genç kadın yataktaydı. Şimdi daha iyiceydi. Bir zatürree geçirmişti. Çok değişmişti. Ama, o hep alaycı ve keskin bakışı değişmemişti. Christophe'u gördüğüne gerçekten sevindi. Yatağın yakınına oturttu. Alaylı bir kendini bırakışla az kalsın ölecek idiğini söyledi. Christophe

heyecanlanmıştı. Bunun üzerine genç kadın eğlendi onunla. Christophe kendisine haber göndermediği için ona sitem etti.

— Size haber göndermek mi? Buraya gelmeniz için mi? Dünyada yapamazdım bunu.

— Bahse girerim ki, beni düşünmemişsinizdir bile?

O, alaylı ama hafifçe kederli gülümseyişiyle:

— Bunda da siz kazandınız, dedi. Hastalığım boyunca hiç düşünmedim. Yalnız bugün düşündüm. Sakın üzülmeyin. Hasta olduğum zaman kimseyi düşünmem, insanlardan istediğim tek şey beni rahat bırakmalarıdır. Yüzümü duvara dönerim, yalnız kalmak isterim ve böylece beklerim. Tek başıma gebermek isterim bir fare gibi.

— Ama, çok güç olmalı yalnız acı çekmek.

— Alıştım. Yıllarca mutsuz olarak yaşadım. Kimse yardımıma gelmedi. Şimdi alıştım. Hem böylesi daha iyi. Kimse bir şey yapamaz sizin için. Odanın içinde gidip gelmeler, sıkıcı bir ilgi iki yüzlüce acımalar. Hayır. Yalnız olmak daha iyi benim için.

— Kadere boyun eğmişsiniz!

— Kadere boyun eğmek mi? Bu sözün anlamı nedir, bilmiyorum. Hayır, dişimi sıkıyorum ve bana acı çektiren hastalığa lânet ediyorum.

Christophe, kendisini görmeye gelen olup olmadığını, ilgilenip ilgilenmediklerini sordu. Kadın, Tiyatro arkadaşlarının iyi insanlar olduklarını, sersem olmakla birlikte, yardım seven, merhametli kişiler olduklarını (şöyle üstünkörü) söyledi.

— Ama dedim ya, görmek istemiyorum ben onları. Yatakta çok aksiyimdir ben.

— Ben buna da razı olurdum, dedi Christophe.

Genç kadın acıyarak baktı ona.

— Siz de demek! Siz de mi ötekiler gibi konuşmaya başlıyorsunuz? dedi.

Christophe:

— Bağışlayın, bağışlayın... dedi. Aman Tanrım! İşte ben de Paris'li oldum! Utanıyorum... Yemin ederim ki,

düşünmeden söyledim.

Christophe yüzünü örtülerin altına sakladı. Kadın içtenlikle güldü, başına vurdu eliyle:

— Ah! Şu söylediğiniz söz Paris'lice değil! Hele şükür! Sizi tanıdım. Haydi başınızı gösterin. Örtülerin üstüne ağlamayın.

— Bağışladınız mı?

— Bağışladım, ama bu konuya dönmeyin bir daha

Genç kadın bir süre daha Christophe'la konuştu, yaptığı işleri sordu, sonra yorulmuştu, canı sıkılmıştı, Christophe'a gitmesini söyledi.

Ertesi hafta gelmesi için anlaştılar. Ama, ertesi hafta geleceği gün kadından bir telgraf aldı, pek iyi olmadığını gelmemesini yazıyordu. —Fakat, ertesi gün çağırdı. Christophe da gitti. Genç kadın iyileşme dönemine girmişti. Pencerenin yanına uzanmıştı. İlkbaharın ilk günleriydi. Gökyüzü güneş içindeydi, ağaçlar tomurcuklanmaya başlamıştı. Françoise genç adamın o zamana kadar görmediği kadar duygulu ve yumuşaktı. Geçen gün kimseyi göremiyecek halde olduğunu söyledi; ondan da nefret ederdi öteki erkeklerden ettiği gibi yoksa.

— Ya bugün?

— Bugün kendimi çok genç ve yenileşmiş buluyorum ve çevremde taze ve genç olduğunu hissettiğim her şeye bir yakınlık duyuyorum, — sizin gibi.

— Ama, ben genç ve taze değilim.

— Ölünceye kadar öyle olacaksınız siz.

Birbirlerini görmedikleri günlerde, Christophe'un ne yaptığı üzerinde konuştular, tiyatrodan söz ettiler. Françoise yakında oradaki görevine başlayacağını, tiyatro konusunda ne duyduğunu söyledi; sevmiyordu, ama yine de çalışacaktı.

Genç kadın, Christophe'un bir daha gelmesini istemedi. Kendisinin, Christophe'un evine geleceğine söz verdi. Ama, rahatsız etmekten korktuğunu söyledi. Christophe ne zaman gelirse çalışmasını engellemeyeceğini bildirdi. Aralarında bir parola kararlaştırdılar. Genç kadın,

belirli bir biçimde vuracaktı, Christophe canı isterse kapıyı açacak, istemezse açmıyacaktı.

Françoise, bu izni hiç kötüye kulanmadı. Bir akşam, bir gece toplantısına gidiyordu, şiir okuyacaktı, son anda canı sukldı; yoldan telefon ederek gelemeyeceğini bildirdi ve Christophe'un evine yöneldi. Geçerken sadece iyi akşamlar demek niyetindeydi. Ama, o akşam, Christophe'a sırrını açtı. Çocukluğundan başlayarak bütün hayatını anlattı.

Hazin bir çocukluk! Babası, tanımadığı gelip geçici bir adamdı. Annesi, Fransa'nın kuzeyindeki bir kentin kenar mahallesinde adı kötüye çıkmış bir otel işletiyordu. Yük arabacıları oraya gelir içerler, han sahibesiyle yatar, onu horlarlardı. Bunlardan biri, birkaç parası olduğu için kadınla evlendi. Onu dövüyor, içip içip sarhoş oluyordu. Françoise'ın bir de ablası vardı, otelde hizmetçilik ediyordu, işi çok ağır olduğu için yorgunluktan bitkin hale gelirdi. Anasıyla evlenen adam onun gözü önünde kızı metres edindi. Kız veremliydi, öldü. Françoise da dayak yiyerek *iğrenç şeyler* arasında büyüdü. Soluk benizli, içine kapanık, ama ateşli ve yırtıcı bir kızdı. Annesiyle, ablasının ağladıklarını, acı çektiklerini boyun eğdiklerini, kirlendiklerini, sonra öldüklerini gördü. Ama, herşeyi göze alarak, çılgınca bir öfkeyle boyun eğmemeye bu iğrenç ortamdan kaçmaya karar verdi. Uğradığı haksızlıklar karşısında sinir krizleri geçiriyor, kendisine vurdukları zaman tırmıklıyor, ısırıyordu. Bir kez kendini asmak istemişti. Yapamadı: tam başlayacağı sırada, ölmekten korktu. Nefesi kesilmeğe başlamıştı ki, büzülen parmaklarıyla ipi çözdü, coşkun bir yaşama isteği vardı içinde! Ölecek buradan kurtulmadığına göre, —(Christophe kendi çektiklerini düşünerek acı acı gülümsüyordu),— yenmeye, özgür ve zengin olmaya ve ona eziyet edenleri ayakları altında ezmeye yemin etti. Bir akşam bir izbeyi andıran odasında yatarken, bitişik odada adamın, anasını dövdüğünü, ırzına geçtiği ablasının ağladığını duydu. Kendini öyle zavallı his-

sediyordu ki, yalnız yeminini düşünerek avunuyordu. Dişlerini sıkarak içinden:

— Hepinizi ezeceğim, diyordu.

Bu karanlık çocukluk hayatında tek bir aydınlık nokta vardı:

Bir gün, derede birlikte oynadığı bir oğlan, tiyatronun kapıcısının oğlu, yasak olduğu halde onu bir provaya sokmuştu. İkisi de salonun karanlık bir köşesine büzülmüşlerdi. Sahne ona birden çok esrarlı bir yer gibi görünmüştü. Orada olup bitenler gözünü kamaştırmış, söylenen yüksek şeylerden bir şey anlamamıştı. Hele aktrisin kraliçeler gibi yüksekten bakan hali pek hoşuna gitmişti. Gerçekten de kadın, bir melodramdaki kraliçe rolünü oynamaktaydı. Françoise'in vücudu heyecandan kaskatı kesilmişti, yüreği hızlı hızlı çarpıyordu... «İşte, işte insan böyle olmalı!.. Ah! Eğer kendisi de böyle olabilseydi...» Prova bitince, akşamki oyunu, ne pahasına olursa olsun görmeye karar verdi.Arkadaşını dışarı çıkarttı, kendi de ardından gidiyormuş gibi yaptı, sonra dönüp tiyatronun içinde saklandı, bir sıranın altına uzandı. Tozdan boğulacak gibiydi nerdeyse, üç saat boyunca öylece kaldı. Oyun saati yaklaşıp da seyirciler gelmeye başlayınca, saklandığı yerden çıkarken yakalandı, herkes kendisine gülerken bağıra çağıra kovdular, evine götürdüler, orada da dayak yedi. Eğer ileride ne yapacağına karar vermemiş ve bu alçaklardan öç almaya yemin etmemiş olsaydı o akşam ölebilirdi.

Planı hazırdı. **L'Hôtel et Café du Théatre**'a hizmetçi olarak girdi. Buraya oyuncular gelip kalıyorlardı. Biraz okuması yazması vardı; ama, hiçbir şey okumamıştı, okuyacak şeyi de yoktu. Öğrenmeye karar verdi ve müthiş bir enerjiyle işe koyuldu. Müşterilerin odalarındaki kitapları aşırıyor; mum harcamamak için bunları geceleyin ay ışığında, ya da gün doğarken okuyordu. Aktörlerin derbederliği sâyesinde hırsızlıklar farkedilmiyordu: ya da kitap sahipleri huysuzlanmakla yetiniyorlardı. Zaten, kitaplarını okuduktan sonra onlara geri vermemezlik etmiyordu;

—ama, büsbütün el değmemiş halde değil: hoşuna giden sayfaları koparıp aldıktan sonra. Kitapları geri götürürken, bunları yatağın, ya da koltuğun altına sokuşturmaya dikkat ederdi. Böylece, bunların odadan çıkmamış olduğu izlenimini vermek isterdi. Rollerini ezberleyen oyuncuları dinlemek için kulağını kapıya yapıştırırdı. Sonra, koridoru süpürürken, yalnız olduğu zamanlar, onların seslerini ve hareketlerini taklit ederdi. Onu yakaladıkları vakit alay ediyor, ya da azarlıyorlardı. O susuyordu, ama içinden küplere binerek. Bu eğitim böylece sürüp gidecekti belki, ama bir gün bir oyuncunun rolünün yazılı olduğu kâğıtları aşırdı. Aktör kıyameti kopardı. Odasına hizmetçi kızdan başkası girmemişti, adam Françoise'ı suçladı. O, gözünü kırpmadan inkâr etti: adam her tarafını aratacağını söyledi. Françoise, ayağına kapanarak kendisinin aldığını itiraf etti. Öteki hırsızlıkları, yırtılan sayfaları da anlattı. Aktör çileden çıktı öfkesinden. Ama, göründüğü kadar kötü bir adam değildi. Bunu niçin yaptığını sordu. Françoise aktris olmak istediğini söyleyince kahkahalarla güldü. Kıza bir şeyler daha sordu; o da ona ezberlediği sayfaları okudu; adam etkilenmişti.

— Dinle, sana ders vermemi ister misin? dedi.

Kendinden geçmişti heyecandan, adamın ellerini öptü. Christophe'a:

— Ah! dedi. Onu öyle sevecektim ki!

Ama, adam hemen ardından şunları söyledi:

— Yalnız, küçüğüm bilirsin karşılıksız bir şey olmaz.

Françoise bâkireydi, kendisine sataşanlara karşı kendini derin bir utanç ve öfkeyle korurdu. Bu vahşice kızlığını koruma duygusu, kirli hareketlerden, sevgiye dayanmayan hayvanca isteklerden bu tiksinti çocukluğundan beri ev çevresinde gördüğü rezilliklerin bir etkisiydi onda; ve bu etkiyi hâlâ taşıyordu içinde... Ah! Zavallı kız! Çok ağır çekmişti cezasını!.. Feleğin ne acı bir alayı!..

— Peki, diye sordu Christophe. Razı oldunuz mu?

— Ah! dedi genç kadın, oradan kurtulmak için kendimi ateşe atabilirdim. Ama adam hırsızlığımı açıklayarak

beni tutuklatacağını söyleyerek korkuttu. —Seçeneğim yoktu— İşte sanata böyle başladım... Ve de hayata.

— Alçak herif! diye bağırdı Christophe.

— Evet, nefret etmiştim ondan, ama öylelerini gördüm ki, bu onlardan daha kötü değildi. Hiç olmazsa o bana verdiği sözü tuttu. Aktörlük mesleğinde bildiklerini (çok bir şey değildi ya!) — öğretti, herkesin hizmetçisiydim. Pek ufak roller oynuyordum. Bir akşam, komedide hizmetçi rolünü oynayan kadın hastalandı, onun rolünü bana verdiler ister istemez. Sonra bu işi sürdürdüm. Beni beceriksiz, gülünç acayip buluyorlardı, çirkindim o zaman. Beni kadın yüceliğine, erdirdikleri güne dek de öyledim... «Kadın...» Sersemler! Oyunumu da uygunsuz aşırı buluyorlardı. Seyirciler hoşlanmıyordu benden. Arkadaşlarım eğleniyorlardı benimle. Atmıyorlardı yine de, çünkü faydam dokunuyordu. Pahalıya mâlolmuyordum onlara. Pahalıya mâlolmak şöyle dursun kendimden bir şeyler ödüyordum. Evet, her adımımı, her ilerleyişimi vücudumla ödüyordum. Arkadaşlarıma, yönetmene, impresario'ya, impresairo'nun dostlarına...

Kadın sustu. Yüzü sapsarıydı, dudakları büzülmüştü, bakışları sertleşmişti. İçinden kan ağladığı belliydi. Bir şimşek hızıyla geçmişindeki o utanç verici olayları ve ne olursa olsun kendini ayakta tutan yenme gücünü yeniden yaşamıştı. Bu çaba, her kirli olaydan sonra daha da bilenmişti. Ölmek istiyordu, ama bunca aşağılanmalardan sonra bu çok iğrenç olurdu. Ya da zafer kazandıktan sonra. Ama, alçaltılmasının öcünü almadan yapamazdı bunu.

Susmuştu. Christophe odanın içinde öfkeyle dolaşıyordu. Bu kadına işkence eden, bu kadını kirleten adamları gebertmek istiyordu. Sonra acıyarak baktı ona ve yanında ayakta durarak başını tuttu, ellerinin arasına alarak şefkatle sıktı ve:

— Zavallı yavrum! dedi.

Kadın onu uzaklaştırmak için bir hareket yaptı. Christophe:

— Benden korkmayın, dedi. Sizi çok seviyorum.

O vakit, Françoise'in soluk yanaklarından gözyaşları

süzüldü. Christophe yanında diz çöktü ve üzerine iki damla gözyaşının döküldüğü uzun ellerini

la lunga man d'ogni bellezza piena...

öptü.

Daha sonra Christophe oturdu. Kadın toparlanmıştı, hikâyesini sâkince sürdürdü:

Günün birinde bir yazar onu tiyatro çevrelerine tanıtmıştı. Bu acayip yaratığın bir şeytan, üstün yetenekli bir sanatçı olduğunu anlamıştı. Bu onun için çok iyi bir şeydi, çünkü «bir dram artisti, yeni bir kadın, o döneme uygun bir tip» bulmuş oluyordu. Bütün ötekilerden sonra elbet o da kadına sahip olmuştu. Kadın da, tıpkı ötekiler gibi, sessizce, dahası nefret ederek, vermişti kendini. Ama, adam ona ün kazandırmıştı, o da bunu benimsemişti.

— Ve şimdi artık ötekiler size karşı bir şey yapamıyor; siz onlara istediğinizi yapıyorsunuz.

Kadın acı bir sesle:

— Öyle mi sanıyorsunuz? dedi.

Ve arkadan başından geçen kötülüklerin bir yenisini daha anlatmaya koyuldu: şimdi nefret ettiği rezilin birine gönlünü kaptırmıştı: onu sömüren bu edebiyatçı, en acı sırlarını kopardıktan ve bunları yazdıktan sonra, çekip gitmişti.

— Papuçlarıma bulaşmış bir çamur gibi iğreniyorum ondan. Onu sevdiğimi düşündükçe öfkemden titriyorum. Ama yine de bir işareti yeter peşinden gitmem için, bu aşağılık adamın önünde yine de küçülürüm. Ama ne gelir ki elimden? Öyle bir gönlüm var ki, hiçbir zaman kafamın istediğini sevmiyor. Sırayla birini ya da ötekini alçaltmam gerekiyor. Bir yüreğim var, bir bedenim var. Haykıra haykıra mutluluk paylarını istiyorlar. Frenleyemiyorum onları, hiçbir şeye inanmıyorum. Hürüm... Ne, hür müyüm dedim? Yüreğimin ve bedenimin kölesiyim ben, kölesi, istemesem de istiyorlar onlar istediklerini, daima, hemen her zaman... Alıp götürüyorlar beni, utanç duyuyorum. Ama ne yapabilirim ki?

Sustu, maşayla, ateşin külünü karıştırdı.

— Aktörlerin duygusuz olduklarını, okumuştum. Gerçekten de benim tanıdıklarım birer kendini beğenmiş büyük çocuklardı, sadece ufak tefek onur sorunlarıyla üzerlerdi kendilerini. Bilinen gerçek oyuncu onlar değildi de ben miydim. Öyle sanıyorum ki bendim. Ne olursa olsun başkaları için harcıyorum kendimi.

Konuşmayı bıraktı. Saat gecenin üçü olmuştu. Gitmek üzere kalktı. Christophe evine dönmesi için sabahı beklemesini söyledi. Kendi karyolasına uzanmasını önerdi. Françoise, sönen ocağın yanındaki koltukta oturup, evin sessizliği içinde, konuşmasını sürdürmeyi tercih etti.

— Yarın yorgun düşeceksiniz.

— Alışığım. Ama siz... Ne yapıyorsunuz yarın?

— Serbestim. Saat on bire doğru bir dersim var... Hem sonra sağlamımdır ben.

— Sağlamca uyumak için iyi bir neden.

— Evet, kütük gibi uyurum. Buna karşı koymak istesem boşuna. Bu kadar iyi uyuduğum için kimi zaman kızıyorum kendime. Bunca saat boşa gidiyor!.. Şimdi bir gecesini çalarak uykudan öç aldım, pek sevinçliyim.

Arada uzun susuşlarla, hafif sesle konuştular. Christophe uyuyakaldı. Françoise gülümsedi, düşmesin diye başını yasladı. Pencerenin yanına oturdu, az sonra aydınlanan karanlık bahçeye bakarak düşünceye daldı. Saat yediye doğru Christophe'u yavaşça uyandırdı. Günaydın diyerek ayrıldı.

O ay, Christophe'un evde bulunmadığı saatlerde birkaç kere daha geldi: kapıyı kapalı buldu. Christophe istediği zaman girebilmesi için dairenin bir anahtarını vermişti ona. Gerçekten de Christophe bulunmadığı bazı defalar içeri girdi. Masanın üstüne ya küçük bir demet menekşe koyuyor, ya da bir kâğıt parçasına bir şeyler karalıyor, bir kroki, bir karikatür yapıp bırakıyordu, — geldiğini anlatmak için.

Bir akşam, tiyatro dönüşünde, Christophe'la yine tatlı tatlı konuşmak için geldi. Onu çalışırken buldu, konuştu-

lar. Daha ilk kelimelerden itibaren ikisi de son buluşmalarındaki gibi rahat olmadıklarını hissettiler. Françoise gitmek istedi. Ama, vakit çok geçti. Christophe gitmesine engel olmadı. Ama, kadının duyduğu istek onu ayırmıyordu oradan. İkisi de isteğin bütün benliklerini sardığını duydular.

Birbirlerinin oldular.

•

O geceden sonra, Françoise haftalarca görünmez oldu. O gecenin, aylardır içinde uyuklayan şehvet ateşini tutuşturmasından sonra, Christophe genç kadından vazgeçemez oldu. Evine gelmesini yasaklamıştı, tiyatroya gitti. Son sıralarda oturup saklandı, sevgi ve heyecanla yanıp tutuşuyordu; iliklerine dek ürperti içindeydi. Kadının oynadığı rollerdeki trajik ateş, onunla birlikte yakıp kavuruyordu Christophe'u. Dayanamayarak şunları yazdı:

— «Sevgilim, bana gücendiniz mi yoksa? Bağışlayın beni, eğer hoşunuza gitmeyecek bir şey yaptımsa.»

Alçakgönüllüce yazılmış bu küçük notu alır almaz aktris Christophe'un evine koştu, kollarının arasına atıldı.

— Sadece dost olarak kalmamız daha iyi olurdu. Bu olamadığına göre, önüne geçilemeyecek şeye neden karşı durmalı. Ne olursa olsun!

Birlikte yaşamaya başladılar. Bununla birlikte ikisi de kendi evinde oturuyor ve hürriyetlerini koruyorlardı. Françoise, Christophe'la düzenli olarak bir evde oturamazdı. Kaldı ki, durumu da buna elverişli değildi. Christophe'a geliyor, gündüzün ya da geceleyin bir kaç saat kalıyor, sonra evine dönüyordu ve birçok geceleri orada geçiriyordu.

Tiyatronun kapalı olduğu tatil aylarında, Paris dolaylarındaki Gif'e yakın bir yerde birlikte bir ev kiraladılar. Burada mutlu günler geçirdiler; arada bir kederli anları olmakla birlikte. Anlaşma ve çalışma içinde geçen günler. Aydınlık, kırlara bakan, ta ufuklara kadar önü açık, geniş

bir odaları vardı. Geceleyin yattıkları yerden, alacakaranlık gökyüzünden acayip bulutların geçişini seyrediyorlardı camların ardından. Birbirlerine sarılarak, yarı uykulu yatarken, sevinçle sarhoş cırcır böceklerinin ötüşmelerini, geçici bir sağnaktan dökülen yağmur damlalarının şıpırtılarını, sonbahar toprağının soluğunu duyuyorlardı. Birbirine karışan hanımeli, morsalkım, biçilmiş ot kokuları evin içini dolduruyor, iki sevgiliyi sarıyordu. Sessiz geceler. Koyun koyuna uykular. Sessizlik. Ta uzaklardan gelen köpek havlamaları. Horozların ötüşü, günün ilk ışıkları. Ta uzaklardan gelen çan sesleri. Henüz serin ve yarı aydınlık ilk sabah saatlerinde, gömüldükleri ılık yatakta ürpererek daha bir sevgiyle birbirine sarılmalar. Duvaar tırmanan sarmaşığın içinde uyanan kuşların cıvıltısı. Christophe gözlerini açıyor, soluğunu tutuyor, yüreği titreyerek, yanıbaşında, uyuyan sevgilinin, sevişme yorgunluğu sinmiş, soluk yüzünü seyre dalıyor...

Aşkları hiç de bencil bir duygu değildi. Derin bir dostluktu bu. Bedenlerinin de payını vererek yaşıyorlardı, birbirini sıkmadan. Françoise, Christophe'un büyük sanatçı yeteneğini, iyiliğini, ahlâk bütünlüğünü seviyordu. Birçok şeylerde kendini onun büyüğü olarak hissediyor ve bundan bir ana zevki duyuyordu. Çaldığı parçalardan bir şey anlamadığına üzülmekteydi: müziğe kapılıydı, vahşice bir coşkuya kapıldığı nâdir anlar dışında. O zaman da müzikten çok içini dolduran tutkuydu onu saran, onu ve çevresindeki her şeyi, manzarayı, insanları, renkleri ve sesleri. Ama anlamadığı bu esrarlı dilin aracılığıyla Christophe'un dehasını hissetmiyor değildi. Sanki büyük bir aktör, yabancı dilden bir oyun oynuyor gibi geliyordu ona Christophe'un müziği. Christophe da bir eser yaratırken düşüncelerini ona yansıtıyor, duygularını bu kadının varlığında, bu tapındığı şeklin içinde canlandırıyor; böylece bu düşünce ve duyguları karşısında daha da güzelleşmiş olarak görüyordu. Bu kerte kadınca, bu kerte zayıf, iyi, acımasız, zaman zaman deha şimşekleri çakan bir ruhla içli dışlı olmak ne uçsuz bucaksız bir zenginliktir. Françoise,

Christophe'a hayat ve insanlar üzerine çok şey öğretti, — özellikle, pek iyi tanımadığı kadınlar üzerine... Genç kadın bu konularda keskin ve berrak bir görüşle hükümler veriyordu. Özellikle, tiyatroyu yakından tanımayı ona borçluydu Christophe. Françoise, ona bu çok güzel sanatın, sanatların en yücesinin, en mükemmelinin, en ciddisinin, en dolusunun esprisine nüfuz etmek imkânını sağladı. Ona insan hayalinin bu sihirli âletini gösterdi, yalnız kendisi için yazmamayı öğretti. Yalnız kendisi için yazmak eğilimindeydi, oysa, Christophe, — (tıpkı başka birçok sanatçılar gibi, Beethoven'i örnek alıp «ruh kendilerine seslendiği zaman bir keman parçası için yazmayı» reddeden sanatçılar).— Büyük bir dram yazarı, belli bir oyunun belli bir sahnesi üzerinde çalışmaktan ve düşüncesini elindeki aktörlere uydurmaktan çekinmez, böyle yaptığı için kendini küçülmüş saymaz. Çünkü, bilir ki, hayal etmek güzel olsa bile gerçekleştirmek yüce bir iştir. Tiyatro tıpkı fresk gibi tam yerini bulmuş bir sanattır, — canlı sanat.

Françoise'ın dile getirdiği bu düşünceler, sanat hayatının bu anında, başka insanlarla beraberlik içinde kollektif bir sanata yönelen Christophe'un düşüncelerine uygun düşüyordu. Françoise'ın tecrübesi, seyirci ile oyuncu arasında örülen esrarlı işbirliğini kavratmıştı Christophe'a. Françoise, ne kadar gerçekçi ve ne kadar hayalcilikten uzak olursa olsun, bu karşılıklı etki gücünü, aktörü seyirci yığınına bağlayan bu sempati dalgalarını, binlerce ruhun güçlü sessizliğinden fışkıran tek oyuncunun sesini hissediyordu. Gerçi, aralıklı yanan ışıklar halinde hissediyordu o bunu, çok ender yanan ve hiçbir zaman aynı bir piyesin aynı yerinde tekrarlanmıyan ışıklar... Bunun dışında kalan zamanda yaptığı, ruhsuz bir meslek, akılıca ve soğuk bir mekanik işti. Ama, önemli olan işte o istisnai hallerdi, — bir saniyelik bir zaman içinde uçurumu, gücü bir kişide dile gelen binlerce insanın ortaklaşa ruhunu aydınlatan şimşek...

İşte büyük sanatçının canlandıracağı bu ortaklaşa ruhtu. Onun ideali, kendinden sıyrılarak, dünyanın üstünde

esen ortaklaşa duygulara bürünen Aède'in canlı objektifliğiydi. Françoise bu ihtiyacı daha çok duyuyordu, çünkü bir türlü kendi dışına çıkamıyor, her zaman kendini oynuyordu. — Bireysel lirizmin düzensiz gelişmesi yüzyıldır hastalıklı bir niteliğe bürünmüş bulunuyor. Ahlâk büyüklüğü, çok duymaya, ama duygularına çok egemen olmaya bağlıdır. Ağırbaşlı konuşmalı, temiz düşünmeli, düşünceyi dağıtıp saçmamalı, bir bakışla, derin bir sözle konuşmalı, çocukça abartmalara ve kadınsı coşkunluklara kapılmadan, yarım kelimelerden anlıyanlar için, erkekler için konuşmalı. Kendinden çok fazla söz eden ve her önüne gelene sırrını açan çağdaş müzik utanmadan olduğu kadar zevkten de yoksunluğun örneğidir. Herkese, yorulmadan hastalıklarını en iğrenç ve gülünç ayrıntılarıyla anlatan hastalara benzer. Françoise müzisyen olmadığı halde, müziğin, şiirin zararına, onu kemiren bir ur gibi gelişmesinin bir çöküntü işareti olduğunu anlıyordu. Christophe buna karşı çıktı, ama düşününce bunun bir doğru yanı yok mu diye sordu içinden. Goethe'nin şiirleri üzerine yazılan ilk **Lied**'ler yalın ve doğruydu. Az sonra Shubert romanesk duyarlığını katar buna; Schumann da o küçükhanım rehavetini. Sonra, Hugo Wolf'a kadar, abartmalı bir inşad, münasebetsiz tahliller, ruhun hiçbir köşesini ışıksız bırakmamak iddiası yönünde hareketin hızlandığı görülür. Kalbin sırlarını örten perde yırtılmıştır. Bir Sofokles'in Latran'a bürünmüş olarak ağırbaşlılıkla söylediği sözler, çıplaklıklarını hayâsızca teşhir eden Menade'lerin (1) çığlıklarıyla karşılanır.

Christophe kendisinin de az çok bulaştığını hissettiği bu sanattan utanç duyuyordu. Geçmişe dönmeyi istemeksizin, —(saçma ve tabiata aykırı bir istek olurdu bu)— düşünceleri ağırbaşlı bir yüceliğe erişmiş ve kollektif bir sanat anlayışına ulaşmış ustaların ruhlarında benliğini güçlendirdi: Haendel'i yeniden okudu. O Haendel ki, ırkının

(1) Eski Yunan mitolojisinde Dionisos'un yoldaşı çıplak kır **perileri... (Çev.)**

ağlamaklı protestan ruhunu küçümsiyerek, o yüce Anthem'lerini ve epik oratoryolarını, halklar için halk şarkılarını yazmıştı. İşin güç yanı, Haendel devrinde başvurulan Tevrat gibi güçlü ilham kaynakları bulmak ve bununla günümüz halklarında ortak bir heyecan yaratmaktır. Günümüz Avrupasının ortaklaşa bir kitabı yoktur. Herkese iyi gelecek ne bir şiir, ne bir dua, ne bir inanç davranışı vardır. Bugünün yazarları, sanatçıları, düşünürleri için ne ezici bir utançtır bu! Hiçbiri herkes için yazmadı, hiçbiri herkes için düşünmedi. Yalnız, Beethoven teselli sunucu bir yeni İncil'den birkaç sayfa bıraktı. Ama, yalnız müzisyenler bunu okuyabilir, insanların çoğuysa hiçbir zaman duyamıyacaklardır. Gerçi, Wagner, Bayreuth tepesinde bütün insanları birleştiren bir dinî sanat anıtı dikmeğe çalıştı; ama, onun büyük ruhu zamanının çöküntüye giden sanat ve düşüncesinin bütün izlerini taşıyordu. Kutsal tepeye gelenler Galile'nin günahkârları değil, ikiyüzlü din bezirgânlarıydı.

Christophe ne yapmak gerektiğini çok iyi hissediyordu. Ama yararlanacağı bir şiir yoktu, kendine yetmeli, müziğiyle yetinmeliydi. Ama müzik, ne denirse densin, evrensel bir dil değildi. Ses oklarını herkesin zihnine sokabilmek için kelimelerin yayı gerekliydi.

Christophe günlük hayattan esinlenerek bir senfoni suiti yazmaya karar verdi. Richard Strauss'unkine benzemiyen, kendi anlayışına göre bir «Aile yuvası» senfonisi tasarladı. Bu senfonide, bestecinin isteğine göre, müzik temalarının çeşitli aile kişilerini dile getirmesine yarayan bir itibarî alfabe aracılığıyle aile hayatını bir sinema şeridi haline getirmeyi düşünmüyordu. Kontrpuan ustalığına dayanan ukalâca ve çocuksu bir oyun olurdu bu!.. Kişileri ve bunların eylemlerini tasvir edecek yerde herkesin bildiği, ruhunda yankısını bulduğu heyecanları dile getirecekti. Birinci parçada iki genç sevgilinin ağırbaşlı ve saf mutluluğu, tatlı şehvet duygusu ve geleceğe olan güveni anlatılacaktı. İkinci parça bir çocuğun ölümüne söylenmiş bir ağıt olacaktı. Christophe bir kederin anlatılmasında her çeşit

idealistçe arayıştan tiksinerek kaçınıyordu. Bireysel tipler siliniyor, yalnız büyük bir acı kalıyordu, — sizin, benim, bütün insanların uğrayabileceği bir acı... Yasın yere yıktığı ruh ıstıraplı bir çabayla yavaş yavaş kendine geliyor ve kederini Tanrıya kurban olarak sunuyordu. Buna bağlanan sonraki parçada ruh cesaretle yoluna devam ediyor, —azimkâr bir fugue, yiğitçe çizgileri ve inatçı ritmiyle yavaş yavaş bütün varlığı kavrıyarak, mücadeleler ve gözyaşları arasından, altedilmez bir inançla dolu güçlü bir marşa varıyordu. Son parçada hayatın akşamı tasvir ediliyordu. Başlangıçtaki temalar burada dokunaklı güvenleri, hiç yaşlanmayan şefkatleriyle, daha olgun ve biraz kırgın bir eda ile acının gölgeleri arasından beliriyor ve başlarında ışıktan bir taçla göğe doğru yükseliyorlardı; tıpkı gür bir çiçekleniş, ya da sonsuz hayata duyulan dindarca bir sevgiyi dile getiren bir ilâhî gibi...

Chrsitophe eski kitaplarda yalın ve insanca, herkesin gönlüne seslenen konuları da arıyordu. İki konu seçti: **Yusuf** ve **Niobe** (1). Burada Christophe müzikle şiirin kaynaşmasındaki büyük güçlükle karşı karşıya geldi. Françoise'la bu konuda konuşması, eskiden Corinne (2)'le tasarladığı konuyu anımsattı ona. Bu, resitatifli opera ile sözlü dram arasında müzikal bir dram olacaktı. Bu, serbest sözle serbest müziğin birleşmesiydi. Bugünkü sanatçıların hiçbirinin aklından geçirmediği bir sanattı bu. Bu sanatı, Wagner'in geleneğine bağlı görenekçi eleştirmenler de inkâr etmekteydiler. Yeni bir eser olacaktı bu: çünkü Beethoven'in, Weber'in, Schumann'ın, Bizzet'nin izinden gitmek söz konusu değildi. Gerçi, bu müzisyenler müzikli dramı dâhice bir ustalıkla uygulamışlardı; ama, söz konusu olan bir deklâmasyonu, herhangi bir müziğe yamayarak, ne olursa olsun, kaba tremololarla kaba bir dinleyici yığınını etkilemek değildi. Söz konusu olan, yeni bir tür yarat-

(1) Yunan mitolojisinde, doğurganlığıyla övünen bir kadın: Onu kıskanan başka bir kadın yedi oğluyla yedi kızını öldürtmüştü. (Çev.)

(2) Bkz. İsyan.

maktı: burada, müzikal insan sesleri uygun enstrümanlarla birleştirilecek ve onların okudukları âhenkli şiir parçaları müziğin hülyalı ve yanık akisleriyle kaynaştırılacaktı. Böyle bir müzik biçimi ancak sınırlı bazı konulara ve ruhun mahrem ve içine kapanık anlarına uygulanabilirdi. Bundan daha ölçülü, daha aristokratik bir sanat olamazdı. Ne var ki, sanatçıların bütün aksi iddialarına rağmen, sonradan görmelerin bayağılığı kokan bir devirde, böyle bir sanatın serpilip gelişme şansı pek azdı.

Belki Christophe da bu sanat için başkalarından daha uygun değildi; taşıdığı nitelikler, plebeyence kuvveti bir engeldi bunun için. O ancak bu müziği tasarlıyabilir ve Françoise'ın da yardımıyla birkaç taslağını gerçekleştirebilirdi.

Böylece, Christophe Tevrat'ın bazı sayfalarını müzikleştirdi. Bunlar arasında, Yusuf'un kendisini kardeşlerine tanıttığı ve çektiği onca çileden sonra artık sevgiye ve heyecana daha fazla dayanamıyarak —ihtiyar Tolstoy'a gözyaşı döktüren— şu aşağıdaki sözleri mırıldandığı o ölümsüz sahne de vardı:

«**Dayanamıyorum artık... Dinleyin, ben Yusuf'um; babam yaşıyor mu hâlâ? Kardeşinizim ben, kaybolan kardeşiniz... Ben Yusuf'um...**»

•

Bu güzel ve özgür beraberlik sürüp gidemezdi. Birlikte dopdolu anlar yaşamışlardı, ama ikisi birbirinden çok ayrı tiplerdi. İkisi de sert huylu oldukları için sık sık sürtüşüyorlardı. Ama hiçbir zaman bayağıca olmuyordu bu sürtüşmeler. Çünkü, Françoise, Christophe'a saygı gösteriyordu. Aslında acımasız olan Françoise kendisine iyi davrananlara karşı iyi olurdu. Böyle insanlara dünyada kötülük edemezdi. İkisinin de neşeli bir mizacı vardı. Genç kadın kendi kendisiyle bile alay ediyordu. Fakat, bir yandan da içi içini yiyordu. Çünkü eski tutkusu hâlâ yaşıyordu içinde. Sevdiği o aşağılık adamı aklından çıkartamamıştı;

bu küçültücü hale ve hele Christophe'un bundan kuşkulanmasına dayanamazdı.

Onu günlerce kendi içine kapanmış, keder içinde sessizce büzülüp otururken gören Christophe ise onun mutlu olmayışına şaşıyordu. Amacına ulaşmıştı, sevilen, beğenilen, el üstünde tutulan büyük bir sanatçı olmuştu.

— Evet, diyordu Françoise, eğer şu esnaf ruhlu ünlü komedyenlerden biri olsaydım ve tiyatroyu bir ticaret konusu yapsaydım ben de mutlu olurdum elbet. Onlar kendilerine iyi bir mevki «yapar», zengin bir burjuva ile evlenirlerse ve —**nec plus ultra**— bir de gayret madalyası koparırlarsa pek memnun olurlar hallerinden. Ben daha çoğunu istiyordum. İnsan eğer budala değilse başarı, başarısızlıktan daha boş görünür. Bunu sen de iyi bilirsin.

— Biliyorum, dedi Christophe. Ah! Tanrım! Şan ve şeref denilen şey, benim çocukluğumda tasarladığım gibi değilmiş. Nasıl candan istiyordum ona kavuşmayı! Bana öyle parlak geliyordu ki!.. Uzaktan, dinî bir şeymiş gibi tapıyordum ona... Ne önemi var! Başarıda Tanrısal bir erdem var, iyilik yapma olanağı veriyor insana.

— Ne iyiliği? Savaşı kazanmışsındır. Neye yarar? Değişen bir şey yok. Tiyatro, konser her zaman birdir. Bir modanın ardından yeni bir moda gelir. Sizi anlamazlar, ya da sadece şöyle geçip giderken, çoktan başka şeyleri düşünmeye koyulmuşlardır bile... Sen, kendin öteki sanatçıları anlıyor musun? Her halde anlamamışsındır. En çok sevdiklerin bile seni anlamaktan ne kadar uzak! Tolstoy'unu anımsa.

Christophe, Tolstoy'a mektup yazmıştı. Coşkun bir heyecan uyandırmıştı onda Tolstoy'un kitapları. Onun halk hikâyelerinden birini bestelemek istiyordu. Bunun için iznini istemiş ve ona **Lied**'lerini göndermişti. Tolstoy cevap vermedi; nitekim, Goethe de, kendisine şaheserlerini sunan Schubert'le Berlioz'a böyle yapmıştı. Tolstoy, Christophe'un müziğini çaldırmış, ama bu müzik onu öfkelendirmişti: bir şey anlamamıştı bundan. Beethoven'e dekadan, Shakespear'e de şarlatan diyordu. Buna karşılık, yapmacık ince-

likleri olan küçük ustalara, Roi Perruque'ü kendinden geçiren klâvsen müziğine bayılıyordu. Üstelik de, **la Confession d'une femme de Chambre**'a (1) hıristiyanca bir kitap gözüyle bakmaktaydı.

— Büyük adamların bize ihtiyacı yok, dedi Christophe. Başkalarını düşünmeli.

— Kimi? Burjuva seyircileri mi? Hayatınızı karartan bu kuru kalabalığı mı? Bu adamlar için oynamak, yazmak! Hayatını onlar için boşuna harcamak! Ne acı şey!

— Adam sen de! dedi Christophe. Ben de onları senin gözünle görüyorum, üzmüyor beni bu. O kadar da kötü değil bu insanlar.

— Yürekli Alman iyimserliği var sende! Pangloss (2) usta!

— Onlar da benim gibi insan. Neden beni anlamasınlar?.. Yani anlamazlarsa dert mi edeceğim kendime? Bu milyonlarca insan arasında bir iki kişi bulunur elbet benimle birlikte olacak: bu kadarı yeter, dışarının havasını alabilmek için küçük bir pencere gerek bana... Düşün senin trajik güzelliğin karşısında o zavallıca günlük hayatlarının üstüne yükselen, o kendi halindeki seyircileri, şu delikanlıları, saf ruhlu yaşlı insanları. Çocukluğunu anımsa! Bir kişi bile olsa başkasını mutlu etmek iyi bir şey değil mi?

— Gerçekten inanıyor musun böyle biri olduğuna? Ben kuşkulanıyorum artık bundan... Bizi sevenlerin en iyileri bile nasıl seviyorlar biliyor musun? Ne gözle bakıyorlar bize? Bakmasını bilseler bari. Küçümseyerek beğeniyorlar bizleri. Karşılarında oynayan bir kötü oyuncu bile olsa farketmez onlar için, yeter ki eğlensinler, hoşça vakit geçirsinler. Bizi değersiz budalalar yerine koyuyorlar. Başarıya ulaşan kim olursa olsun, birdir onların gözünde.

— Ama, başarıya ulaşanlar arasında adını geleceğe duyuranlar gerçekten büyük olanlardır.

---

(1) Bir oda hizmetçisinin itirafları. (Çev.)

(2) Voltaire'in «Candide» adlı romanının kişilerinden. Gülüçlüğe varan bir iyimserliği öğütler. (Çev.)

— Geri çekilip bakmanın etkisi sadece! İnsan uzaklaştıkça dağlar yükselir. Yükseklikleri daha iyi görülür; ama, uzaklaşmışsındır... Hem sonra, onların en büyük olduklarını kim söylüyor? Kaybolup giden ötekileri tanıyor musun?

— Adam sen de! dedi Christophe. Kimse beni anlamamış olsa bile ben kendimi biliyorum ya. Kendi yarattığım müziğim var, seviyorum onu, inanıyorum ona, herşeyden daha gerçektir o benim için.

— Hürsün elbet sanatında, istediğini yapabilirsin. Ama, ben ne yapabilirim ki? Oynamam istenen rolü oynamak ve midem bulanıncaya kadar tekrar oynamak zorundayım. Bereket versin henüz Fransa'da, şu yük hayvanına dönen aktörlerden değiliz. **Rip** ya da **Robert-Macaire**'i binlerce kez oynar dururlar. Ömürlerinin yirmi beş yılı boyunca hep aynı anlamsız rolün çarkını çevirirler durmadan. Ama, biz de onlar gibi olmak üzereyiz. Rezil tiyatro! Seyirci, dehaya ancak sonsuzca küçük dozlarda, tıraş edilmiş, kemirilmiş, yolunmuş ve de moda kokulara bulanmış olarak katlanabiliyor... «Modaya uygun bir dâhi!» İnsanı çileden çıkartacak bir şey değil mi bu?.. Ne güçler boşa harcanıyor! Bak, bir Mounet'yi ne hale getirdiler. Bütün ömründe ne oynayabildi? Yaşamaya değer iki üç rol: Bir Oidipus, bir Polyente. Geri kalan rezalet! Bir düşün onun daha ne büyük, ne onurlu şeyler yapabileceğini!.. Fransa dışında da bu konudaki işler daha iyi değil. Bir Duse'ü ne hale getirdiler? Ne uğruna ömür tüketti? Hem de beş para etmez roller için.!

— Sizin gerçek rolünüz, dedi Christophe, güçlü sanat eserlerini dünyaya zorla benimsetmektir.

— Boşuna tüketirsin kendini. Hem zahmete değmez. Böyle büyük bir sanat eseri sahneye konuldu mu yüce şiirini yitirir, yalancı bir şey olur. Seyircinin soluğu, soldurur onu. Şu kalabalık, ağır havalı kentlerin pis kokulara alışık halkı, temiz hava, tabiat, sağlıklı şiir nedir bilmez: ona, suratlarımız gibi boyalı bir şiir gerek. — Peki! Ya sonra... sonra... ne de olsa başarı kazanırlar bunda!.. Hayır, in-

sanın hayatını dolduramaz bu, benim hayatımı dolduramaz...

— Hâlâ onu düşünüyor musun?

— Kimi?

— Biliyorsun pekâlâ, şu serseriyi.

— Evet.

— Eğer o seninle olsaydı, seni sevseydi bile, açıkça söyle mutlu olmazdın onunla, kendini yiyip bitirmenin yolunu bulurdun yine.

— Doğru... Ah! Nem var benim bilemiyorum?.. Çok uğraştım, didindim, kendimi çok yıprattım ,rahata eremem artık, içimde hep bir kaygı var, hastalık ateşi gibi bir şey.

— O çileleri çekmeden de vardı bunlar herhalde.

— Belki... Evet, daha bir kız çocuğu iken... içimi kemiriyordu bu ateş...

— Ne istiyordun peki?

— Ne bileyim? Yapabileceğimden fazlasını.

— Anlıyorum, dedi Christophe, ben de yeni yetişirken böyleydim.

— Evet ama sen erkek oldun. Bense hep bir genç kız olarak kalacağım. Ben tamamlanmamış bir insanım.

— Tam olan kimse yoktur. Mutluluk insanın sınırlarını bilmesinde ve onu sevmesindedir.

— Yapamam bunu artık. Geçirdim o devreyi. Hayat beni zorladı, ezdi, sakatladı. Ama, yine de bana öyle geliyor ki, sürüdekiler gibi olmadan da normal sağlıklı ve güzel bir kadın olabilirdim.

— Hâlâ olabilirsin. Öyle iyi görüyorum ki seni bu halinle.
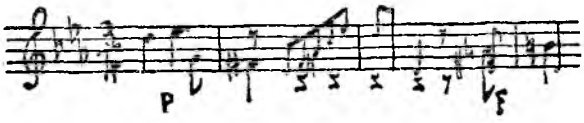
— Söyle bana, nasıl görüyorsun beni?

Christophe onu, tabii ve âhenkli bir tarzda gelişip serpilmiş, mutlu, seven ve sevilen bir insan olarak nasıl olabilir idiyse öyle anlattı. Kadın onu dinlerken içinde tatlı bir his duyuyordu. Fakat, dinledikten sonra:

— Yo, artık imkânsız böyle olabilmem, dedi.

Christophe:

— O zaman, dedi, Haendel'in ihtiyarlığında, gözleri kör olunca dediğini demek gerek.

What e-ver is **is right**
(Her olan şey, **iyidir.)**

Christophe bu parçayı ona piyanoda çaldı. Françoise bu sevgili iyimser çılgının boynuna sarıldı. Onun içini rahatlatmıştı. Ama, o Christophe'u rahatsız ediyordu: ya da bunun böyle olmasından korkuyordu hiç olmazsa. Zaman zaman umutsuzluk nöbetlerine tutuluyor ve ondan gizlemiyordu bunu. Sevgi onu zayıf ruhlu bir insan yapmıştı. Geceleyin yatakta genç kadının bunalımı yüreğini kemirirken sessizlik içinde, Christophe bunu seziyor, o hem yakın, hem de uzak sevgiliye yalvarıyordu, altında ezildiği yükü kendisiyle paylaşması için. O vakit, Françoise dayanamıyor, ağlayarak onun kolları arasına atılıyor, yüreğini kemiren acı duyguları ona aktarıyordu. Sonra, Christophe hiç yüksünmeden saatlerce onu tatlı sözlerle avutmaya çalışıyordu. Yalnız, bu sonu gelmeyen üzüntüler genç adamı gittikçe bunaltmaktan da geri kalmıyordu. Françoise içindeki hastalık ateşinin sonunda Christophe'a da geçebileceği korkusuyla titriyordu. Onu çok seviyor ve kendi yüzünden ıstırap çekmesine dayanamıyordu. Amerika'dan aldığı bir anlaşma teklifi vardı. Kendisini gitmeğe zorlamak için bu teklifi kabul etti. Christophe'u perişan bir halde bırakıtı. Kendisi de ondan daha az perişan değildi. Birbirlerini mutlu edememenin perişanlığı! Kederli bir gülümseyişle Christophe'a:

— Zavallı dostum, dedi şefkatle. Çok beceriksizlik ettik! Böylesine güzel bir fırsatı, böyle bir dostluğu bir daha bulamayız. Ama, yapacak başka bir şey yok, başka bir şey yok. Çok budalayız ikimiz de...

Şaşkın ve kederli gözlerle bakıştılar. Ağlamamak için gülmeye zorladılar kendilerini, kucaklaştılar, gözleri yaş

içinde ayrıldılar. Hiçbir zaman birbirlerini ayrılırken olduğu kadar sevmemişlerdi.

Françoise gittikten sonra, Christophe sanata, eski dostuna döndü... Ey yıldızlı göklerin huzuru!..

•

Kısa bir süre sonra, Christophe, Jacqueline'den bir mektup aldı. Ona yalnız üçüncü kez yazıyordu. Ne var ki, mektubun tonu her zamankinden çok farklıydı. Kendisini göremediği için üzüldüğünü, eğer onu seven iki dostunu gücendirmek istemezse, gelmesini yazıyordu.

Christophe çok sevindi, ama şaşmadı. Jacqueline'in kendisi hakkındaki haksızca düşüncelerinin sürüp gitmeyeceğini düşünmüştü hep. İhtiyar büyükbabasının şu alaylı sözünü tekrarlamaktan hoşlanırdı:

«Er geç kadınların iyiliği tutar, sabırla beklemekten başka yapacak bir şey yoktur.»

Bu mektup üzerine Olivier'lere gitti, çok sevindiler. Jacqueline son derecede yakınlık gösterdi. O eski alaycı halini bırakmıştı, Christophe'u incitecek bir şey söylememeye dikkat ediyordu, ne söylerse ilgiyle dinliyordu ve ciddi konular üzerinde akıllıca sözler söylüyordu. Christophe onun değiştiğine inandı. Oysa onun hoşuna gitmek için böyle davranıyordu genç kadın. Christophe'un pek moda olan aktrisle aşkını duymuştu; bu serüvenin dedikodusu Paris salonlarında çalkalanıyordu. Jacqueline, şimdi Christophe'u bambaşka bir gözle görüyordu. Ona merak duymaya başlamıştı. Şimdi yeniden görünce eskisinden çok daha sevimli buldu onu. Kusurları bile çekici geliyordu. Christophe'un büyük bir sanatçı olduğunu farketti ve kendisini sevdirmeye değeceğini düşündü.

Genç karı kocanın durumunda bir iyileşme olmamıştı, aksine kötüleşmişti. Jacqueline can sıkıntısından ölüyordu... Ne kadar yalnız bir varlıktır kadın! Çocuk dışında hiçbir şey onu bağlayamaz. Çocuk da her zaman yetmez buna; çünkü, yalnızca dişi değil de gerçekten kadınsa, canlı ve uyanık bir ruhu varsa, herşey yapabilecek güçtedir, fakat

kendisine yardım edilmezse yalnız başına yapamaz. Erkekse, en çok yalnız olduğu zaman bile daha az yalnızdır; kendi kendisiyle konuşması, içinde yaşadığı boşluğu doldurur. İki kişi olarak yaşadığı zaman da bu yalnızlığın farkına pek az varır, içinden konuşmasını sürdürür. Onun böyle kendi kendisiyle konuşması yanındaki kadın için sessizliği dayanılmaz bir işkence haline getirir ve sevgisini canlandırmayan her söz ölüdür onun için. Erkek bunu farketmez, o, kadın gibi bütün hayatını kumara yatırırcasına sevgiye yatırmış değildir: başka uğraşlar vardır hayatında. Dört bin yıldan beri kadının hayatını ve engin isteğini doldurmak üzere insanlığın, uğrunda onbinlerce kurban verdiği iki tanrı: geçici aşk ve analıkdır. Bu yüce aldanış birçok kadına nasip olmadığı gibi, olduklarının da hayatını ancak birkaç yıl için doldurur.

Jacqueline umutsuzluk içinde çırpınıyordu. Yüreğine korku oklarının saplandığı anlar yaşıyordu. Şöyle düşünmekteydi:

— «Ne diye yaşıyorum? Neden dünyaya gelmişim ben?»

Ve bu düşünce ile yüreği burkuluyordu.

— «Tanrım! Ölüyorum ben! Tanrım, Ölüyorum ben!»

Bu düşünce zihnine saplanmıştı, geceleyin hep bunu düşünüyordu. Rüyasında:

— «1889'dayız» diyordu.

Bir ses şu cevabı veriyordu:

— «Hayır, 1909'da.»

Sandığından yirmi yaş daha büyük olduğunu düşünerek perişan oluyordu:

— Bu sona ermek için, yaşamış değilim ben! Ne yaptım ben yirmi yıl boyunca? Nasıl geçti hayatım?

Rüyasında kendisini dört küçük kız gibi görüyordu. Dördü de bir odada ayrı yataklarda yatıyorlardı. Dördü de bir boydaydı, yüzleri tıpkı tıpkısına benziyordu, ama biri sekiz yaşında öteki onbeş, üçüncü yirmi, dördüncü otuz. Bir salgın hastalığa yakalanmışlardı, üçü ölmüştü. Dördüncüsü aynaya bakıyor ve dehşete kapılıyordu: Bur-

nu kısılmış, yüzünün çizgileri gerilmişti... O da ölmek üzereydi. İşte o zaman her şey bitecekti.

— «...Ne yaptım hayatım boyunca?..»

Ağlayarak uyanıyordu. Gün doğduğu halde bile bu karabasan gitmiyordu; bütün gün bir karabasandı onun için. Ne yapmıştı hayatında? Kim çalmıştı onu?.. Olivier'den nefret etmeye başlamıştı, mâsum suç ortağından —(mâsummuş! Ne önemi var, kötülük aynı olduktan sonra!)— Onu ezen kör yasanın suç ortağıydı.

Bir süre sonra böyle düşündüğü için kendine kızıyordu. Çünkü, aslında iyi yürekliydi Jacqueline, ama çok acı çekiyordu. Kendisine bağlı olan bu insan hayatı zehir ediyordu ona; kendisi de acı çekmekle beraber bu böyleydi. Genç kadın, öcünü alabilmek için ona daha çok acı çektirmekten kendini alamıyordu. Ama, sonra büsbütün bunalıyor, kendinden nefret ediyor ve eğer kendini kurtaracak bir çare bulamazsa daha da kötülük edeceğini hissediyordu. Bu çareyi çevresinde el yordamıyla aramaktaydı. Boğulmak üzere olan bir insan gibi her şeye yapışıyordu. Bir şeyle, bir işle, bir varlıkla uğraşmayı deniyordu, — şu veya bu şekilde kendisine ait olan bir şeyle, bir işle, bir varlıkla... Bir fikir çalışmasına kendini vermeyi denedi. Yabancı dil öğrenmeye başladı, bir yazı, bir hikâye yazmak istedi, resim yaptı, bir müzik parçası bestelemeye uğraştı... Boşuna: daha ilk günden cesareti kırılıyordu. Çok güç bir şeydi bu. Hem sonra: «Kitaplar, sanat eserleri! Neydi ki bunlar? Bunları sevip sevmediğimi, böyle şeylerin varlığını bile bilmiyorum.» — Kimi günler Olivier ile konuşurken gülüyor, konuştukları şeylere büyük bir ilgi duyar gibi oluyor, avunmaya çalışıyordu. Ama boşuna: birden ölgünleşiveriyor, yüreğini buz kaplamış gibi oluyor, ağlamadan, soluk almadan, sersemlemiş bir halde saklanıyordu. — Olivier'yi de oldukça değiştirmeyi başarmıştı. Genç adam kuşkulu olmuş, kendini salon hayatına uydurmuştu. Ama, Jacqueline yine beğenmiyordu onu; kendisi gibi zayıf buluyordu. Hemen her akşam dışarı çıkıyorlardı. Jacqueline bunalım derecesindeki can sıkıntısını Paris'in salonlarında dolaştırıp

duruyordu. Ama, yüzünden hiç eksik olmayan alaycı gülümsemesinden ötürü kimse farketmiyordu onun bunalımını. Birinin kendisini sevmesini, onu uçurumun kenarından kurtarmasını diliyordu. Boşuna. Onun umutsuzca çağrısına hiçbir cevap gelmiyordu: sessizlikten başka.

Christophe'u hiç sevmiyordu; kaba saba davranışlarına, kırıcı açık sözlülüğüne, hele ilgisizliğine katlanamıyordu. Hiç sevmiyordu onu. Ama hiç olmazsa onun güçlü olduğu duygusu vardı içinde. Ölümün üstünde bir kaya. Ve şimdi bu kayaya, başı dalgaların üstünde yükselen bu yüzücüye tutunmak, ya da onu da kendisiyle birlikte boğmak istiyordu.

Hem sonra, kocasını arkadaşlarından ayırmış olması yeterli değildi: onları onun elinden almalıydı. En namuslu kadınlar bile kimi zaman güçlerinin neye yettiğini anlamak, hatta daha da ileri gitmek içgüdüsüne kapılırlar. Bu gücünü kötüye kullanma eyleminde, zayıflıkları gücünü kanıtlar. Hele kadın bencil ve boş bir yaratıksa kocasının dostlarını çalmaktan çirkin bir zevk duyar. Bu iş kolaydır da: bir iki göz kırpma yeter buna. Namuslu olsun olmasın bu oltaya takılmayacak erkek yoktur. Eğer dost gerçekten dostsa, kendini koruyabilir, ama kafasının içinden her zaman aldatır arkadaşını. Eğer o bunu farkederse dostlukları sona ermiş demektir. Artık aynı gözle bakmazlar birbirlerine. Bu tehlikeli oyuna kendini veren kadın durur burada, istediği olmuştur. İkisini de birbirinden ayırıp elinin altında tutmuştur keyfince.

Jacqueline'in nazikçe davranışları, Christophe'un dikkatini çekmişti, hiç şaşmıyordu buna. Birine karşı yakınlık duyuyorsa, onun kendisini sevmesinde hiçbir ard düşünce aramazdı, doğuştan gelme bir saflıktı bu onda. Genç kadının yaklaşımına neşeyle karşılık veriyordu. Çok sevimli buluyordu onu, yanındayken çok iyi vakit geçiriyordu, Jacqueline için öyle iyi düşünüyordu ki, Olivier eğer onunla mutlu olamıyorsa beceriksizliği yüzündendir, diyordu içinden.

Onlarla birlikte birkaç günlük bir otomobil yolculuğuna katıldı; Langeais'lerin Burgonya'daki kır evlerinde onların konuğu oldu. Babadan kalma eski bir evdi bu. Oradaki anılardan ötürü elden çıkarmamışlardı, ama gittikleri de yoktu hiç. Bağların ve koruların ortasında tek başına bir evdi bu. İçi yıkık döküktü, pencereler yerinden oynamıştı, bir küf, olgun meyva, güneşte ısınan çamlardan gelen reçine kokusu duyuluyordu. Jacqueline'le günlerce yan yana yaşamak Christophe'un içini gittikçe gönlüne işleyen tatlı bir duyguyla dolduruyordu, ama hiç kaygılandığı yoktu bundan. Masumca, ama, kanına da işleyen bir haz duyuyordu onu görmekten, onun sesini duymaktan, o güzel vücuduna değmekten, ağzının soluğunu içmekten. Olivier tasalıydı biraz, ama susuyordu. Hiçbir kuşku duymuyordu, yalnız belirsiz bir kaygı yüreğini sıkıyordu, bunu kendine bile açığa vurmaktan utanıyordu. Böyle bir kaygıya kapıldığı için cezalandırıyordu kendini, sık sık onları yalnız bırakarak. Jacqueline onun içinden geçenleri okuyor ve duygulanıyordu:

— Haydi, sıkma canını sevgilim, en çok sevdiğim her zaman sensin; demek geçiyordu içinden.

Ama, söylemedi böyle bir şey ve kendilerini olayların akışına bıraktılar, üçü de: Christophe bir şeyden kuşkulanmadan, Jacqueline gerçekte ne istediğini bilmeden ve bunu öğrenmeyi de rastlantıya bırakarak, yalnız Olivier bir şeyler sezip hissederek, ama utancı, sevgisi yüzünden ve onuruna yediremediği için bunu düşünmek istemiyerek. İrade sustuğu vakit, içgüdü konuşur; ruhun bulunmadığı zaman, beden yoluna devam eder.

Bir akşam, yemekten sonra, çok güzel bir geceydi, aysız, yıldızlı bir gece. Bahçede gezinmek istediler. Olivier ile Christophe evden çıktılar. Jacqueline bir atkı almak için odasına çıkmıştı. Aşağıya inmedi. Kadınların sonu gelmeyen gecikmelerine içerlediği için Christophe, onu getirmek için eve döndü. —(Bir süredir, hiç dikkat etmeden kocasının yapacağı şeyi o yapıyordu)— Jacqueli-

ne'in geldiğini duydu. İçeri girdiği odanın pencere kepenkleri kapalıydı; hiçbir şey görmüyordu.

— Haydi! İşi hiç bitmeyen hanımefendi, diye neşeyle bağırdı Christophe. Baka baka aynaları eskiteceksiniz.

Jacqueline cevap vermedi. Durmuştu. Christophe onun odada olduğunu hisseder gibi oldu; ama, genç kadın hiç yerinden kıpırdamıyordu.

Christophe:

— Neredesiniz? diye sordu.

Jacqueline cevap vermedi. Christophe da sustu, karanlıkta el yordamıyla yürüdü, heyecanlanmıştı, yüreği çarparak durdu. Jacqueline'in hafif soluğunu duymuştu. Bir adım daha attı, durdu. Hemen yanıbaşındaydı. Biliyordu bunu, ama ilerleyemiyordu. Birkaç saniyelik bir sessizlikten sonra birden iki el kendisini çekti, bir ağız ağzına yapıştı. Kucaklaştılar. Tek kelime söylemeden, öylece hareketsiz. Dudakları gevşedi, birbirlerinden ayrıldılar. Jacqueline odadan çıktı. Christophe ürpererek ardından yürüdü. Bacakları titriyordu. Yüreğinin çarpıntısı geçinceye kadar sırtını duvara dayadı. Sonra karı kocanın yanına gitti. Jacqueline sâkince Olivier ile konuşuyordu. Birkaç adım önden yürüdüler. Christophe artlarından gidiyordu, ezilmişti. Olivier onu beklemek için durdu. Christophe da durdu. Olivier dostça yanına çağırdı. Christophe cevap vermedi. Olivier arkadaşının alınganlığını biliyordu. Kimi zaman bir şeye içerlemişse hiç konuşmaz, çenesini kilitler otururdu. Olivier diretmedi, Jacqueline ile birlikte yürüdü. Christophe hiçbir şey düşünmeden, bir köpek gibi, on adımdan izliyordu onları. Durdukları zaman duruyor, yürürlerse o da yürüyordu; böylece bahçenin çevresinde dolaşıp içeri girdiler. Christophe odasına çıkıp kapandı. Işığı yakmadı. Yatmadı. Hiçbir şey düşünmüyordu. Gece yarısına doğru uyku bastırdı, kolunu, başını masaya yaslayarak uyudu. Bir saat sonra uyandı. Mumu yaktı, sinirli hareketlerle kâğıtlarını, eşyalarını topladı. Kendini yatağa attı, gün doğuncaya kadar uyudu. Sonra bavulları elinde, aşağıya indi, çıkıp gitti. Ötekiler sabahleyin uzun süre onu

beklediler. Bütün gün aradılar. Öfkesini bir ilgisizlik perdesi arkasına gizleyen Jacqueline, hakaretli ve alaylı bir gülüşle gümüş takımlarını sayıyordu.

Ertesi akşam Olivier Christophe'dan şu mektubu aldı:

«Sevgili dostum, bana gücenme bir deli gibi çıkıp gittiğim için. Bilirsin ki deliyimdir ben. Ne yaparsın? Neysem oyum. Candan konukseverliğine teşekkürler. Çok iyi davrandın bana karşı. Biliyor musun, ben başkalarıyla birlikte yaşayabilecek insan değilim. Kaldı ki, yaşamak için yaratılmış mıyım onu da bilmiyorum. Köşemde oturup insanları sevmek için yaratılmışım — uzaktan: bu daha ihtiyatlı. İnsanları yakından gördükçe onlardan soğuyorum. Bunu da yapmak istemiyorum. İnsanları sevmek, hepinizi, sevmek istiyorum. Oh! Hepinize iyilik etmeyi öyle istiyorum ki! Sizi, seni mutlu edebilsem! Bunun uğruna bütün mutluluğumu feda etmeye hazırım!.. Ama, yapamam bunu. Başkalarına ancak yol gösterilebilir. Gideceği yol yapılamaz, onların yerine. Herkes kendini kurtarmak zorundadır. Kendini kurtar! Kurtarın kendinizi! Seni candan seviyorum.

CHRİSTOPHE

Bayan Jeannin'e saygılar.»

Bayan Jeannin mektubu okudu, dudaklarını büzerek küçümseyen bir gülüşle, kuru bir sesle:

— Hadi bakalım, dinle onun öğüdünü de kurtar kendini.

Olivier elini uzatıp mektubu alacakken, Jacqueline kağıdı buruşturup yere attı, gözlerinde kocaman iki damla yaş belirmişti. Olivier elini tuttu:

— Nen var senin? diye sordu heyecanla.

Karısı öfkeyle bağırdı:

— Rahat bırak beni! Dışarı çıktı. Kapının eşiğinde bağırdı:

— Benciller!

•

Christophe, sonunda, **Grand Journal**'daki koruyucularını kendine düşman etti. Bunun böyle olacağı belliydi. Christophe, Goethe'nin ün kazandırdığı şu erdemle doğmuştu: «**Minnet altında kalmamak.**»

Goethe alaylı bir dille şöyle yazıyordu:

«**Minnet altında kalmaktan nefret edene az rastlanır; bu ancak en yoksul sınıflardan gelen ve kendilerine iyilik edenlerin kabasaba davranışlarıyla kirlenmiş yardımları sık sık kabul etmek zorunda kalmış olan kalburüstü kimselerde görülür.**»

Christophe kendisine yapılmış bir iyilikten dolayı kendisini minnet borcu altında hissetmeyi ve — bu da onun gözünde aynı şeydi — hürriyetinden vazgeçmeyi aslâ gerekli bulmuyordu. Yaptığı iyilikleri için karşılık beklemezdi hiç. Karşılıksız yapardı. Ne var ki, kendisine iyilik edenler bunu biraz farklı anlıyorlardı. Kendilerine borçlu saydıkları kişilerin görevleri konusunda pek yüksek anlayışları olduğu için, Christophe'un tutumu onları sarsmıştı. Christophe, gazetenin düzenlediği bir reklâm eğlencesi için saçma sapan bir marş yazmayı kabul etmemişti. Davranışının uygunsuz olduğunu kendisine hissettirdiler. Bunun üzerine, Christophe rest çekti. Bununla da kalmayıp, gazetenin ona mâlettiği düşünceleri yalanlayarak adamları büsbütün çileden çıkardı.

Bunun üzerine Christophe'a karşı bir kampanya başladı. Bu yolda her çeşit silâh kullanıldı. Güçsüzlerin yaratıcılara karşı başvurdukları bilinen eski silâha, iftiraya da başvurdular. Gerçi bu silâh bugüne kadar kimseyi öldürmüş değildi, ama budalaların üzerinde etkisiz kalamazdı: onu intihalde bulunmakla suçladılar. Christophe'un kimi eserlerinin orasını burasını kırpıp arasına kimsenin tanımadığı müzisyenlerin yazdıklarından gelişigüzel aldıkları parçaları eklediler. Sonra da Christophe'un eserlerinin ana temalarını başkalarından aşırdığını ileri sür-

düler. Onu, genç sanatçıların ilerlemesine engel olmakla suçladılar. Bundan başka meslekleri havlamak olanlarla, büyük adamın omuzuna çıkıp:

— Ben senden daha büyüğüm, diye bağıran cüce eleştirmenleri üstüne saldırttılar.

Kabiliyetli insanlar da birbirlerine saldırırlar elbet; kendi mesleklerinden olanlar için ellerinden geleni ardlarına komazlar. Ama, yine de, birinin dediği gibi, dünya herkesin rahat rahat çalışabileceği kadar geniştir ve herkesin zaten kendi kabiliyeti içinde oldukça çetin bir düşmanı vardır.

Christophe Almanya'dayken onun düşmanlarına silâh sağlayan, gerekirse uyduran kıskanç sanatçılar vardı. Fransa'da da bunlar eksik olmadı. Müzik dergilerindeki, —çoğu yabancı olan,— milliyetçiler onun Almanlığını bir hakaret gibi ortaya attılar. Christophe'un başarısı çok artmıştı. Moda da işe karıştığına göre, aşırı hareketleriyle tarafsız insanları bile tedirgin edeceği, hele ötekileri büsbütün çileden çıkartacağı düşünülüyordu. O sıralar, konser dinleyicileri, sosyeteden kişiler ve genç dergi yazarları arasında coşkun yandaşları bulunuyordu. Bunlar, o ne yaparsa yapsın alkışlıyor, hattâ ondan önce müzik olmadığını bile içtenlikle ileri sürüyorlardı. Kimileri, onun eserlerini yorumlayarak bunlarda onu bile şaşırtan amaçlar keşfediyorlardı. Kimileri de bu eserlerde bir müzik devrimi görüyor, Christophe'un geleneklere karşı çıktığını söylüyorlardı. Oysa, Christophe'un saygısı vardı bu geleneklere. Bütün bunlara karşı olduğunu açıklaması bir şeye yaramadı. Neredeyse, onun kendi yazdığından kendisinin habersiz olduğunu söyliyeceklerdi. Onu beğenmekle kendilerini beğenmiş oluyorlardı. Christophe'un hiç sorumlu olmadığı bu reklâm şamatasından tedirgin olan öteki müzisyenler ona karşı açılan kampanyayı sevinçle karşıladılar. Aslında, bunların Christophe'un eserlerini sevmemeleri için bu nedenlere ihtiyaçları yoktu: zaten çoğu ona karşı tabiî bir öfke duymaktaydı, — hiçbir fikrî olmadığı halde, bilinen hazır formüllere uygun olarak bir şeyler yapanların, kafası

fikirlerle dolup taşan, ama bu fikirleri yaratıcılığının fantezisine uyarak görünüşte acemice bir düzensizlikle kullanan kişiye karşı duydukları öfke. Üslûbun, ârif çevrelerin reçetelerine, düşüncelerin içine döküldüğü mutfak kalıplarına, mutlaka uygun olması gerektiğini sanan yazarcıklar, Christophe'u, defalarca, beste yapmasını bilmemekle itham etmişlerdi. Christophe'un en yakın dostları, onu ayrıca anlamaya çalışmadan, sırf kendilerine güzel duygular verdiği için severek anlayanlar, o adını sanını bilmediği dinleyicilerdi. Bütün bu saldırılara Christophe adına güçlü bir şekilde karşılık verebilecek tek kişi Olivier idi. Oysa, Olivier ondan ayrılmıştı ve onu unutmuş görünüyordu. Christophe, bakalım kim daha çok zarar verebilecek yarışına giren düşmanlarıyla dostları arasında kalmıştı. Tiksinti duyuyor, hiçbirine cevap vermiyordu. Cehaletin ve cezasız kalmanın verdiği cüretle sanata hükmetmeye kalkışan kendini beğenmiş bir eleştirmenin, hakkında verdiği kararları okurken Christophe:

— Sen yargıla bakalım beni dedi. Ben de seni yargıladım. Yüz yıl sonra sonuç belli olur.

Gelgelelim, kötü dedikodular da bu sırada almış yürümüştü. Halk ağzı açık, en budalaca ve en iğrenç suçlamalara olduğu gibi inanıyordu.

Sanki yeterince güçlük içinde değilmiş gibi, eserlerini basan yayıncıyla bozuşmak için tam bu zamanı seçti. Oysa Hecht'den yakınmasını gerektiren bir durum yoktu. Adam bütün yeni eserlerini düzenli olarak bastığı gibi, hesap işinde de namusluca davranıyordu. Elbette bu namusluluk, Christophe'un zararına sözleşmeler düzenlemesine engel olmuyordu. Bu sözleşmeleri çok iyi saklıyordu. Bir gün Christophe septuorunun, kuator olarak aranje edildiğini ve iki el için yazdığı bir piyano süitinin, kendisine hiç haber verilmeden acemice dört ele çevrildiğini görerek şaşırdı. Hemen Hecht'e koştu ve suç belgelerini adamın burnuna uzatarak:

— Biliyor musunuz bu yapılanları?

— Elbette, dedi Hecht.

— Demek eserlerimi, benden izin almadan, orasını burasını bozarak değiştirmeye cesaret ettiniz ha!

Hecht istifini bozmadan:

— Ne izni? dedi, eserleriniz benimdir artık.

— Sanırım, benim de!

Hecht yavaşcacık:

— Hayır, diye karşılık verdi.

Christophe yerinden sıçradı.

— Yani eserlerim benim değil mi?

— Artık sizin değil. Bana sattınız onları.

— Alay mı ediyorsunuz benimle? Size kâğıdını sattım, Paraya çevirebilirsiniz onu, canınız isterse. Ama, üzerinde yazılı olanlar benim kanım, canımdır, benimdir.

— Hepsini sattınız bana. Bu esere karşılık orijinal yayının satılan her nüshası için otuz santim hesabıyla size üç yüz franka kadar ödemeyi kabul etmiş bulunuyorum. Buna göre, hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın eseriniz üzerindeki bütün haklarınızı bana devretmiş bulunuyorsunuz.

— Eserimi yok etmek hakkını da mı?

Hecht omuz silkti, zile bastı, bir adamını çağırdı:

— Bana B. Krafft'ın dosyasını getirin.

Christophe'un okumadan imza ettiği sözleşmeyi kelimelerin üstüne basa basa okudu. O dönemde müzik yayıncılarının bağlı oldukları kurallar gereğince, — **«B. Hecht, yazarın, bütün hak, vasıta ve girişimlerinin sahibi olduğu gibi, bütün öteki haklar dışında, basmak, dağıtmak, resimlerini yaptırmak, kendi hesabına başka bir dile çevirtmek, kiralamak, satmak, isteği gibi konserlerde, çalgılı kahvelerde, balo ve tiyatrolarda, vs. çaldırtmak, eseri herhangi bir enstrümana göre düzenlenmiş veya sözlendirilmiş olarak yayınlamak ve adını değiştirmek... vs., vs... hakkına sahiptir.»** (1)

— Görüyorsunuz ya çok ılımlı davranıyorum, dedi Hecht.

Christophe:

---

(1) Aslı gibidir.

— Orası öyle, dedi, size teşekkür etmeliyim. Septuorumu bir çalgılı kahve şarkısı da yaptırabilirdiniz.

Sustu, çok üzülmüştü, başını elleri arasına alarak düşünceye daldı.

— Ruhumu satmışım, diye tekrarladı.

Hecht alaylı bir sesle:

— İnanın ki kötüye kulanmam, dedi.

— Demek Cumhuriyetiniz bu çeşit vurgunculuklara izin veriyor öyle mi? Bir de insan özgürdür dersiniz! Sonra da, düşünceyi açık artırma ile satarsınız.

— Parasını aldınız diye cevap verdi Hecht.

— Evet, otuz metelik. Alın geri, diye Christophe, üçyüz frankı vermek üzere ceplerini karıştırdı. Ama, bu kadar parası yoktu. Hecht, biraz da küçümseme ile gülümsedi. Bu gülümseme Chrisotphe'u kışkırttı:

— Eserlerimi istiyorum. Satın alacağım onları sizden.

— Buna hiçbir hakkınız yok. Ama, kimseyi zorla tutmak istemediğim için eserlerinizi geri vermeye razı oluyorum, gerekli tazminatı bana öderseniz.

— Evet, ödeyeceğim, kendimi satmak pahasına bile olsa.

Christophe, Hecht'in onbeş gün sonra kendisine önerdiği şartları tartışmadan kabul etti. Anlaşılmaz bir çılgınlıkla, eserlerinin yayınını, kendisine getirdiğinin beş katına satın alacaktı. Bu bedel hiç de abartılmış değildi: çünkü, eserlerinin Hecht'e getireceği gerçek kazanç inceden inceye hesaplanmıştı. Christophe'un bu parayı ödeme gücü yoktu. Hecht bunu iyi hesaplamıştı. Aslında Hecht, Christophe'u çok üzmek istemiyordu. Sanatçı ve insan olarak çok beğeniyordu onu; bütün genç müzisyenlerin hepsinden çok. Ama, ona bir ders vermek istiyordu. Çünkü, hakkına karşı gelinmesini hiçbir zaman kabul edemezdi. Bu kuralları o koymuş değildi. O dönemde böyleydi. Bunun için de haklı buluyordu kendini. Hem sonra içtenlikle, sanatçının çıkarını koruduğuna inanıyordu. Yayıncı olarak, yazardan daha iyi biliyordu eseri yayıp tanıtmayı. Sonra, saygıdeğer, ama gerçek çıkarına aykırı duygusal

titizliklerle yolundan dönmezdi. Christophe'u başarıya ulaştırmaya karar vermişti,— ama, kendi tarzında, ve de Christophe'un eli kolu bağlı kendini ona teslim etmesi şartıyla. Yardımlarından öyle kolay kolay vazgeçilemeyeceğini anlatmak istemişti Christophe'a. Yeniden bir pazarlığa giriştiler. Eğer Christophe altı ay içinde parayı ödemezse, eserler Hecht'in malı olarak kalacaktı. Elbette, Christophe'un bu paranın dörtte birini bile bulamayacağı önceden belliydi.

Ama, yine de inad etti; kendisi için anılarla dolu evinden çıkıp daha ucuz bir yer tuttu, birçok şeyini sattı, — bu arada bunların pek bir şey etmediğini de şaşarak gördü, — borçlandı; Mooch'tan yardım istedi, ne yazık ki adamcağız o sırada çok sıkıntıda ve hastaydı, romatizması yüzünden evinden çıkamıyordu. Başka bir yayıncı aradı, ama her yerde Hecht'inki kadar ağır şartlarla karşılaşıyor, ya da geri çevriliyordu.

O sıralarda müzik dergilerinde kendisine en sert saldırılar yöneltilmekteydi. Paris gazetelerinden biri özellikle azıtmıştı. Yazarlarından biri, asıl adını kullanmadan vur abalıya gidiyordu: hemen hafta geçmiyordu ki, **Echos**'da onu gülünçleştiren bir şeyler yayınlanmasın. Müzik eleştirmeni de o maskeli arkadaşının yaptıklarına tüy dikiyordu; en küçük bir fırsatı bile kaçırmıyordu düşmanlığını açığa vurmak için. Bunlar henüz ilk çatışmalardı: görünüşe göre, bunun arkası da gelecek ve yakında usulüne uygun olarak işini bitireceklerdi. Hiç telaş etmiyorlardı, hiçbir açık suçlamanın inatla tekrarlanan sinsi imâlar kadar kamu üzerinde etkili olamıyacağını biliyorlardı. Kedi fareyle oynar gibi oynuyorlardı Christophe'la. Kendisine gönderilen bu yazıları Christophe hor görüyordu gerçi, ama üzülmekten de alamıyordu kendini. Fakat, yine de susuyor; ve cevap verecek yerde —(istese cevap verebilir miydi acaba?)— Hecht'e karşı eşit olmayan şartlarda ve lüzumsuzca yaptığı izzetinefis kavgasını sürdürüyordu. Vaktini, gücünü, pa-

rasını boşuna harcayıp duruyordu. Üstelik de, Hecht'in, müziği için yaptığı reklâma, âdeta keyif duyarak, engel olmaya kalkışıyordu. Oysa, en güçlü silâhı buydu.

Birden her şey değişiverdi. Gazetede çıkacağı bildirilen yazı çıkmadı. Alttan alta yapılan saldırılar durdu. Dahası: iki üç hafta kadar sonra gazetenin eleştirmeni, şöyle bir dokunup geçiyormuş gibi, birkaç satırlık bir övgü yazdı. Bu da artık saldırıların sona erdiğini gösteriyordu. Leipzig'in büyük yayıncılarından biri Christophe'a mektup göndererek, eserlerini basmayı önermişti. Aralarında iyi şartlarla sözleşme yapıldı. Avusturya elçiliğinin damgasını taşıyan övücü bir mektupta Christophe'a, birkaç kompozisyonunun, Elçilikte düzenlenecek olan galaların programına alınmak istendiği bildirildi. Christophe'un koruduğu Philomèle'e de bu akşamlardan birine katılması rica edilmişti. Hemen bunun ardından da Paris'teki Alman ve İtalyan kolonilerinin aristokratik salonlarında konser vermesi istendi. Bu konserlerden birine gitmemezlik edemeyen Christophe'u elçi büyük bir ilgiyle karşıladı. Yalnız, biraz konuştuktan sonra ev sahibinin müzikten anlamadığı gibi kendi eserlerini de bilmediğini öğrendi. Peki, bu birdenbire gerçekleşen ilgi neden ileri geliyordu? Sanki görünmeyen bir el ona kanat geriyor, yolundaki engelleri kaldırıyordu. Christophe bu yardımın nereden geldiğini öğrendi. Elçi, lâf arasında kendisine büyük bir sevgi besleyen Kont ve Kontes Bérény'den söz etti. Christophe onların adını bile duymamıştı. Elçiliğe geldiği akşam da onlarla tanışma fırsatı olmamıştı. Onları tanımaya da kalkmadı. İnsanlardan soğuduğu günlerdi o günler. Düşmanlarına olduğu kadar, dostlarına da güvenmiyordu. Dost da düşman da kalıcı değildi, bir esinti değiştiriveriyordu onları. Bunlara sırt çevirip, XVII. yüzyıldaki gibi şöyle demeliydi:

«Tanrı bana dostlar kazandırdı, sonra elimden aldı, benden uzaklaştılar. Ben de onlardan uzaklaştım. Adlarını anmıyorum.»

Olivier'nin evinden ayrıldığı gündenberi, ondan hiç bir haber almamıştı. Artık aralarında her şey bitmiş gibi görünüyordu. Christophe yeni dostlar edinmek istemiyordu. Kontla karısını da, kendisine dost görünen sosyete tiplerinden diye tasarlıyordu. Onlarla tanışmak için hiçbir girişimde bulunmadı. Görse kaçardı onlardan.

Aslında bütün Paris'ten kaçmak istiyordu. Birkaç hafta için dostça bir yalnızlığa sığınmak istiyordu. Hiç olmazsa birkaç gün, yalnız birkaç gün, doğduğu ülkeye gidip yeni bir güç kazanabilseydi! Bu istek gittikçe bir hastalık halini aldı. Yeniden ırmağını, oranın göğünü, ölülerinin yattığı toprağı görmek istiyordu. Görmeliydi onları. Özgürlüğünü tehlikeye atmadan yapamazdı bunu: Almanya'dan kaçtığı sırada hakkında çıkartılan tutuklama kararı hâlâ yürürlükteydi. Ama, bir günlük olsun ülkesini görebilmek için her deliliği yapmaya hazırdı.

Bereket versin, bu isteğini yeni koruyucularından birine açmıştı. Eserlerinin çalındığı bir akşam, Alman elçiliğinde görevli bir gençle konuşuyordu. Genç adam kendisine, ülkesinin kendisi gibi bir müzisyenle övündüğünü söyledi. Christophe acı acı şöyle dedi:

— Benimle öylesine övünüyor ki, kapısını, önünde ölsem açmaz.

Genç diplomat durum hakkında izahat aldı; ve birkaç gün sonra Christophe'u görmeğe gelerek ona şöyle dedi:

— Yüksek çevreler de sizinle ilgileniyorlar. Hakkınızdaki mahkeme kararının uygulanmasını erteletebilecek durumda çok güçlü bir kişiye durumunuz anlatıldı. İlgilendi bu konuyla. Bilemem müziğiniz nasıl olup da hoşuna gitmiş: çünkü —(söz aramızda)— pek öyle ince zevkli sayılmaz. Ama, akıllı adamdır, sonra iyi yüreklidir. Şimdilik hakkınızdaki karar kaldırılmasa bile, doğduğunuz kentte kırk sekiz saat kalmanıza ve ailenizi görmenize göz yumacaklar. İşte pasaportunuz. Gidiş ve dönüşte vize ettireceksiniz. Temkinli olun ve göze çarpmamaya dikkat edin.

•

Christophe öz toprağını bir kere daha gördü. Kalmasına izin verildiği iki gün içinde onunla ve onda kalanlarla konuştu. Annesinin mezarını gördü. Otlar bürümüştü. Ama, çiçekler vardı kabrin üstünde. Bunların yeni konduğu anlaşılıyordu. Babasıyla, büyükbabası yan yana yatıyorlardı. Ayak uçlarına oturdu. Kabir bahçe duvarının dibindeydi. Duvarın arkasındaki boş yoldan bir kestane ağacının gölgesi yayılıyordu. Alçak duvarın ötesinden, tarlalardaki biçilmiş sarı ekinler, rüzgâr estikçe yavaş yavaş dalgalanıyordu. Buğdayların arasından bıldırcınların tatlı ötüşleri geliyor, mezarlıktaki serviler uğuldu-yordu. Christophe yapayalnız, hülyalara dalmıştı. İçi rahattı. Ellerini dizlerinin üstünde bağlamış, sırtı duvara dayalı, gökyüzüne bakıyordu. Bir an gözlerini kapadı. Her şey ne kadar sâdeydi. Evinde ailesinin arasındaymış gibi geliyordu ona. Yanlarındaydı, el eleydi onlarla. Saatler geçip gidiyordu. Akşama doğru yollardaki kumların çıtırdadığını duydu. Bir gelen vardı. Mezarlık bekçisi geçerken Christophe'a baktı. Christophe adama çiçekleri kimin koyduğunu sordu. Bekçi, Buir çiftliğindeki kadının yılda bir iki kez buradan geçtiğini söyledi.

— Lorchen mi? diye sordu Christophe.

Konuşmaya başladılar.

— Siz oğlu musunuz? diye sordu adam.

— Üç oğlu vardı, dedi Christophe.

— Hamburg'dakinden söz ediyorum, ötekiler yoldan çıkmış.

Christophe, başı biraz arkaya eğik, kımıldanmadan duruyor, susuyordu. Güneş batmak üzereydi.

Bekçi:

— Kapıyı kapayacağım, dedi.

Christophe kalktı, bekçiyle birlikte ağır ağır mezarlığı dolaştı. Bekçi evine buyurmasını istedi. Christophe mezar taşlarındaki adları okumak üzere durdu. Tanıdığı ne kadar çok kişi, burada birlikte yatıyorlardı şimdi! İhtiyar Euler —damadı— daha ötede çocukluk arkadaşları, birlikte oynadığı küçük kızlar, —az ötede, yüreğine çar-

pıntı veren bir ad: Ada... Huzur içinde yatsınlar. Batan güneşin son ışıkları sâkin ufku sarmıştı. Christophe mezarlıktan çıktı. Uzun süre daha kırlarda dolaştı. Yıldızlar parıldamaya başlamıştı.

Ertesi sabah yine mezarlığa gitti, öğleden sonrayı bir gün önceki yerinde geçirdi. Ama, bir gün önceki güzel sessizlik içinde değildi şimdi. Gönlünde kaygısız ve mutluluk dolu bir müziğin sesini duyuyordu. Kabrin mermerine oturmuş, dizlerinin üstünde bir not defterine kurşun kalemle içinde duyduğu şarkıyı yazıyordu. O gün böyle geçti. Eski küçücük odasında çalışıyormuş gibi geliyordu ona, annesi de oracıkta bölmenin yanındaydı. Yazmayı bitirip de gitmesi gerekince, —kabirden birkaç adım öteye gitmişken— düşüncesini değiştirdi, geri döndü, defteri sarmaşığın altındaki otların arasına sakladı. Yağmur çiselemeye başlamıştı. Christophe düşündü:

— Çabucak silinecek yazdıklarım. Daha iyi!.. Yalnız senin içindi onlar, başka kimse için değil.

Irmağı seyretti, bildiği sokaklarda gezindi, çok değişiklik olmuştu buralarda. Kentin çıkışında eski kaledeki gezi yerindeki akasya korusu, eski ağaçların önünü kapıyordu. O bunların dikildiğini görmüştü. Von Kerich'lerin bahçe duvarının dibinden geçerken, küçük bir çocukken üstüne tırmanıp parkı seyrettiği taşı gördü. Sokağın, duvarın, bahçenin şimdi kendisine daha küçük görünmesine şaştı. Bahçe kapısının parmaklığının önünde bir an durdu. Yola koyuldu, bu sırada bir araba geçiyordu. Düşünmeden başını kaldırdı, bir genç kadınla göz göze geldi. Bu canlı, güleryüzlü, tombulca kadın merakla onu süzüyordu. Sonra hayretle bağırdı, arabayı durdurdu.

— Bay Krafft! dedi.

Christophe durdu.

Genç kadın gülerek:

— Minna... dedi.

Hemen hemen ilk gördüğü (1) günkü heyecanıyla ona

(1) Bkz. Sabah.

koştu. Yanında iri yarı, şişko, dazlak bir adam vardı; bıyıklarının uçlarını zafer kazanmış bir komutan gibi yukarıya doğru bükmüştü. Genç kadın adamı tanıttı: «**Herr Reichsgerichtsrat** von Brombach», — kocasıydı. Kadın Christophe'un eve girmesini istedi. O, özür dilemek istedi. Ama Minna bağırarak:

— «Hayır, hayır, yemeğe gelmelisiniz» dedi.

Yüksek sesle, hızlı hızlı konuşuyordu. Bir şey sorulmasını beklemeden hayatını anlatmaya koyulmuştu. Bağırmasından ve nokta virgül koymadan konuşmasından sersemleyen Christophe, söylediklerini yarım yamalak anlıyordu. Ona dikkatle baktı. O küçük Minna'cığı bu muydu! Gelişmiş, sağlam yapılı bir kadın olmuştu, her yanı topluydu, teni güzel, pembe pembeydi, yalnız yüz çizgileri genişlemiş, burnu irileşmişti, besiliydi. Hareketleri, davranışları, nezaketi hep aynıydı, bir hacmi değişmişti.

Hiç durmadan konuşuyor, konuşuyordu. Geçmişindeki olayları özel hayatına ilişkin şeyleri anlatıyordu. Kocasıyla nasıl sevişmişlerdi, filân. Christophe sıkılmıştı. Hiç tasasız, iyimser görünüyordu genç kadın. Bu da başkalarına göre üstünlük sağlıyor gibiydi ona. Herşeyi, içiçe yaşadığı şehri, evini, ailesini ve kendisini övüyordu. Kocasını —adamın önünde— göklere çıkartıyordu. Ona göre «ömründe gördüğü en yüce adamdı o» ve «insanüstü bir gücü» vardı. «En yüce adam» da gülerek Minna'nın yanağını okşuyor, Christophe'a da onun «eşi bulunmaz bir kadın» olduğunu söylüyordu. Bay **Reichsgerichstrat**'ın, Christophe'un durumunu bildiği anlaşılıyordu. Ona iyi davranıp davranmaması gerektiğini bilemiyordu, ama «yüksek bir yerlerden» korunduğunu anımsayarak ikisinin ortası bir yol tutmayı uygun bulmuştu. Minna ise durmadan konuşuyordu. Kendisinden bol bol söz ettikten sonra, Christophe'u ele aldı, çok özel nitelikli sorular sormaya başladı, ama bunlara Christophe cevap vermiyordu. Christophe'u gördüğüne pek sevinmişti. Müzik alanında neler yaptığını bilmiyordu hiç. Ama, tanınmış olduğunu biliyordu. Vaktiyle onun kendisini sevmiş olması gururunu okşu-

yordu —(ve de ona sırt çevirmiş olması.)— Bunu pek de kibarca sayılmayacak şekilde anımsattı. Albümüne koymak için bir şeyler yazmasını istedi. Paris hakkında uzun uzun sorular sordu. Bu şehri hem çok merak ettiğini, hem de pek sevmediğini söylüyordu. Paris'i biliyormuş gibi satıyordu kendini, Folies Bergères'i, Opera'yı, Monmartre'ı Saint-Cloud'yu görmüştü. Ona göre, Paris'li kadınlar kötü kadınlardı, iyi ana değillerdi, ellerinden geldiği kadar az çocuk doğurmak isterler, doğan çocuklarıyla da pek ilgilenmezlerdi. Tiyatro, ya da eğlence yerlerine gitmek için evde bırakırlardı evlâtlarını. Söylediklerinin doğru olduğuna öylesine inanmıştı ki, karşısındakine ağız açtırmıyordu. O akşam, Christophe'un piyanoda bir parça çalmasını istedi. Çaldığı parçayı çok güzel buldu. Ama, kocasının çalışını da o kadar beğeniyordu.

Minna'nın annesi Bn. Von Kerich'i tekrar görmek Christophe'u sevindirdi. Ona karşı içinde gizli bir sevgi vardı, kendisine iyi davranmış olduğu için. İyiliğinden hiçbir şey eksilmediği gibi, Minna gibi yapmacıklı da değildi. Ama, eskiden Christophe'u sinirlendiren o şefkatle karışık alaylı hali yine üstündeydi. Hep ayrıldığı zamanlardaki gibiydi bu kadın. Hep aynı şeyleri seviyordu, başka türlüsü ya da daha iyisi olabileceğini kabul etmiyordu. Eski Christophe'la yeni Christophe'u karşılaştırıyor ve ikincisini tercih ediyordu.

Çevresindekiler içinde Christophe'dan başka kimsenin düşüncesi değişmemişti. Küçük şehrin hareketsizliği, dar ufku Christophe'u sıkmıştı. O gecenin bir bölümü ev sahiplerinin yaptıkları dedikodularla geçti. Bunlara konu olan kişileri Christophe tanımıyordu. Kerich'ler kendilerinden başka herkesi gülünç görüyorlardı. Bu iyi niyetlice olmayan duygular Christophe'u son derecede rahatsız etti. Durmadan ıvır zıvır şeylerle uğraşıyorlardı. Yabancı ülkede geçen hayatından söz etmek istedi. Ama, başlangıçta kendisine de batmış olan, ama şimdi öz ülkesinde temsilciliğini yaptığı Fransız uygarlığını onlara kabul ettirmenin yolu yoktu. İlk yasası akıl olan bu hür Lâtin

ruhunu, «ahlâk kaygısı»nı boş vermek pahasına anlamak mümkündü ancak. Ev sahiplerinde ve özellikle Minna'da eskiden kendisini çok kırmış olan o gururlu ruh halini görüyordu yeniden. Aslında Christophe bunu unutmuştu bile. Bu gurur, erdemlilikten olduğu kadar bir zaaftan da kaynaklanmaktaydı. Erdemlilikle övünme biçiminde görünen bu acımasız namusluluk, kendisinin yapmayacağı kusurlara karşı hoşgörüsüzlük, mükemmel görünmek merakı, kurallara uygun olmayan «üstünlükleri» küçük görmek şeklinde kendini göstermekteydi. Minna her zaman haklı olduğuna rahatlıkla inanıyordu. Başkaları hakkında hüküm verirken en küçük bir esneklik gösterdiği yoktu. Başkalarını anlamak umurunda değildi hiç, yalnız kendini düşünüyordu. Bencilliğini de belirsiz bir metafizik renge boyamaya kalkıyordu. Her an kendi «ben»i, kendi «ben»inin gelişmesi söz konusuydu. Belki iyi bir kadındı, sevebilirdi de. Ama, kendini aşırı derecede seviyordu. «Ben»inin önünde, hiç durmamacasına **Pater** ve **Ave**'yi okuyor gibiydi. Öyle görünüyor ki, o yüce «ben»ine bir an saygısızlık gösterse, sevdiği adamı sevmez olurdu. Hay cehenneme gitsin şu senin «ben»in! Biraz olsun «sen»i düşün!..

Bununla birlikte, Christophe Minna'ya kötü gözle bakmıyordu. Her zaman o kadar çabuk sinirlendiği halde, onu şimdi bir ermiş sabrıyla dinliyordu. Onun için herhangi bir hüküm vermek istemiyordu. Şimdi bile, onu çocukluğunun kutsal anısına bürüyerek görmekteydi. Karşısındaki bu kadında küçük Minna'dan bir şeyler bulmaya çalışmaktaydı. Kimi hareketlerinde görülebilirdi bu, sesinde hâlâ heyecan verici bir yankı var gibiydi. Söylediklerini dinlemeden, Christophe o anda o anılara gömülmüştü. Ama, bir yandan da dinler gibi görünüyor, sevgiyle karışık bir saygı gösteriyordu. Ama, zihnini bir noktaya toplamakta güçlük çekiyordu: karşısındaki kadın çok bağırıyor, Minna'nın sesini duymasına engel oluyordu. Sonunda kalktı, biraz yorgun, içinden:

— Zavallı Minna! dedi. Senin burada olduğuna beni inandırmak istiyorlar, — bu şişman kadının içinde, şu ba-

girarak konuşan, canımı sıkan kadının. Ama, biliyorum ki doğru değil bu. Haydi kalk gidelim Minna, ne işimiz var bu insanlarla bizim.

Ertesi gün yine geleceğini söyleyerek çıkıp gitti. Akşama gideceğini söylemiş olsaydı tren saatine kadar bırakmazlardı onu. Gecenin karanlığında, daha birkaç adım atmışken arabaya rastlamadan önceki rahatlığına kavuştuğunu hissetti. O akşamın can sıkıcı anısı bir süngerle silinmiş gibi kaybolup gitti. Hiç iz kalmadı. Rhein'in sesi boğdu hepsini. Nehrin, doğduğu evin bulunduğu kıyısından yürüdü. Evi tanımakta güçlük çekmedi. Pencere kepenkleri kapalıydı, eve yaklaşsa, kapıyı tanıdığı hayaletler açacakmış gibi geliyordu ona. Evin çevresindeki nehre yakın çayıra girdi. Eskiden akşamları Gottfried'le oturup konuşurlardı burada. Yere oturdu. Geçmiş günleri yeniden yaşadı. O küçük kızla burada ilk aşkın rüyasını birlikte yaşamışlardı. Orada, en taze duygularla, tatlı gözyaşları ve sonsuz umutlarla geçen saatleri anımsadı.

Sonra, babacanca bir gülümseyişle:

— Hayattan hiç ders almış değilim... Boşuna bir şeyler biliyorum... Boşuna bir şeyler biliyorum... Ama, her zaman aynı hayallerin peşindeyim.

Sevmek ve tükenmez bir güvenle inanmak ne güzel şeydi! Aşkın elinin değdiği her şey ölümden kurtulmuş demekti.

— Minna benimlesin... Benimle. **Öteki** ile değil... Hiç yaşlanmayan Minna!..

Hafif bir tüle bürünen ay, bulutlardan sıyrılmıştı. Nehrin üstünde gümüş pullar pırıldıyordu. Christophe'a nehir eskiden oturduğu tepeciğe bu kadar yakın geçmezmiş gibi geliyordu şimdi. Suya yaklaştı. Evet, eskiden orada, armut ağacının ötesinde, bir kumsal uzantısı vardı, sonra çimenli bir eğik yer, orada oynardı. Christophe'un yüreği çarptı. Gara doğru gitti. Buralarda yeni bir mahalle kurulmuştu, yoksul insanların evleri, yeni yapılmakta olan binalar, büyük fabrika bacaları yükselmeye başlamıştı. Christophe, o gün öğleden sonra gördüğü akasya korusunu düşündü:

— Orayı da nehir kemiriyor, diye düşündü.

Bütün yaşayanları ve ölüleriyle, gecenin karanlığında uyuklayan eski şehri daha da sevmişti, şimdi, gittikçe yok olma tehlikesi vardı da ondan...

Hostis habet muros...

Çabuk, bizden olanları kurtaralım! Ölüm pusu kurmuş bütün sevdiklerimize. Geçip giden hüzünleri, sonsuzluğun tuncuna işleyelim. Yangın Priam'ın sarayını sarmadan yurdun hazinesini alevlerden kurtaralım.

Christophe, trene atladı. Tren şimdi bir sel baskınından kaçan bir insan gibi hızla uzaklaşıyordu. Ama, sitenin tanrılarını su baskınından kurtaranlar gibi, Christophe da doğduğu yerin toprağından fışkıran sevgi kıvılcımını ve geçmişin kutsal ruhunu götürüyordu içinde.

•

Jacqueline'le Olivier'nin arası düzelmişti bir süre. Jacqueline babasını yitirmişti. Bu ölüm onu derinden sarsmıştı. Gerçek felâket karşısında, bütün öteki kederlerinin saçmalığını anlıyordu. Olivier'nin gösterdiği sıcak yakınlık, ona karşı yeniden sevgisini canlandırdı. Şimdi, birkaç yıl geriye giderek Marthe halanın ölümünü izleyen acı günleri ve ilk kutsal aşk günlerini yaşıyordu. Hayata karşı nankörlük ettiğini ve insan, ondan elde edebildiği azıcık şeyi de elinden almadığı için ona minnet duyması gerektiğini düşünüyordu. Şimdi değerini öğrendiği bu az şeyi, kıskançlıkla bağrına basıyordu. Hekim, yasının acısını unutabilmesi için seyahate çıkmasını öğütlemişti. Evliliklerinin başlangıcında ilk seviştikleri yerlere gitmek bir çeşit dinsel ziyaret olmuş, duygulandırmıştı onu. Dönüş yolunda, aşkın kaybolduğunu sandıkları aziz havasına yeniden kavuşunca, geçip gitmekte olduğunu ve yeniden kaybolacağını —kim bilir ne kadar zaman için? her zaman için belki de— düşünerek umutsuzca bir coşkuyla dört elle sarıldılar ona.

— Kal burada, bizimle kal gitme!

Ama onu yitireceklerini biliyorlardı ikisi de...

Jacqueline Paris'e döndüğü zaman vücudunda aşkın etkisiyle yeni bir hayatın ürpelendiğini duymuştu. Ama, aşk uçup gitmişti bile. Üstüne çöken ağırlık onu tekrar bağlansın bırakmıyordu Olivier'ye Beklediği sevince ulaşamamıştı. Kendini kaygıyla sorguya çekiyordu. Eskiden üzüntülü zamanlarında küçük bir çocuğun kendisini için bir kurtuluş olacağını düşünürdü. Küçük çocuk olmuştu, ama kurtuluşa kavuşamamıştı yine. Bu etine köklerini salan insan bitkisinin, büyüyüp geliştiğini, kanını içtiğini dehşete kapılarak duyuyordu. Günlerce içine kapanık, en küçük kıpırtıyı dinleyerek, dalgın yaşıyordu, bütün varlığı kendisine hükmeden bilinmeyen varlığa bağlanmıştı. İçinde belirsiz, tatlı, uyutucu, bunaltıcı bir uğultu vardı. Bu uyuşukluğa başkaldırarak silkiniyordu. Bütün bedeni ter içinde kalıyordu, ürpertiler içindeydi. Tabiatın, kendisini içine kapatmak istediği bu ağdan kurtulmak için çırpınıyordu; yaşamak istiyordu, hür olmak istiyordu, tabiat kendisine oyun etmiş gibi geliyordu ona. Sonra böyle düşündüğü için utanç duyuyor, kendisini bir canavar gibi görüyor, acaba ben çok mu kötüyüm, yoksa öteki kadınların hepsinden ayrı bir yaradılışta mıyım, diye düşünüyordu. Sonra yavaş yavaş yeniden sükûnet buluyor, o canlı meyvenin, bağrında olgunlaştığını tatlı bir gevşeklik içinde duyuyordu. Ne olacaktı bu çocuk?

Bu küçük, zavallı, yürek sızlatıcı yaratığın gün ışığına çıktığı andaki ilk haykırışını içi kanayarak dinledi. Bir anda, dünyada en yüce duygu olan analık sevincini duydu yüreğinde: acılar içinde kıvranarak, kendi etinden bir insan yaratmak. Şimdi evreni çalkalandıran büyük aşk dalgası bütün varlığını sarmış, onu göklere yüceltmişti... Ey, tanrı, sana eşittir yaratan kadın, sen tadmamışsındır onun sevincini, çünkü sen acı çekmedin...

Sonra dalga yeniden alçaldı ve ruh yeniden dibe değdi.

Olivier, heyecandan titreyerek çocuğun üstüne eğildi. İkisiyle şu henüz insan olmuş küçücük varlık arasında

nasıl esrarlı bir bağ var, diye anlamaya çalışıyordu. Şefkatle, ama biraz da çekinerek dudaklarını bu körpe ve buruşuk küçük varlığın başına değdirdi. Jacqueline ona bakıyordu, kıskançlıkla onu uzaklaştırdı. Çocuğu ellerinin arasına aldı, göğsüne bastırdı, öpücüğe boğdu. Çocuk bağırınca, yerine yatırdı, başını duvara çevirip ağladı. Olivier yanına sokuldu, öptü. Gülümsemeye çalışıyordu. Daha sonra Jacqueline, dinlenmek istediğini, çocukla kendisini yalnız bırakmalarını istedi. Ne yazık ki aşk ölünce ne yapabilirdi ki? Benliğinin yarısını akıla vermiş olan erkek, güçlü bir duyguyu hiçbir zaman tümüyle yitirmez, beyninde bundan bir çizgi, bir düşünce kalır her zaman. Hiç sevmemek, sevmiş olduğunu unutmak elinden gelmez.

Ama, akla dayanan hiçbir neden olmaksızın seven kadın, yine hiçbir nedene dayanmadan bütün varlığıyla sevmez olursa, ne yapabilir? İstemek? Hayal kurmak? Ya peki istemeyecek kadar zayıf, hayal kuramayacak kadar gerçekçi ise...

Jacqueline, dirseklerini yatağa dayamış, acımayla karışık bir şefkatle çocuğa bakıyordu. Kimdi bu? Ne olursa olsun tümüyle kendisi değildi. Aynı zamanda «Öteki» idi de. Jacqueline, ötekini sevmiyordu artık. Zavallı yavrucak! Sevgili yavru! Şimdi Jacqueline kendisini artık ölmüş olan bir geçmişe bağlayan bu küçücük yaratığa sinirleniyordu: Ama, yine de yatağa eğilip onu öpüyor, öpüyordu.

•

Bugünkü kadınların büyük mutsuzluğu, hem çok, hem de yeterince hür olmamalarıdır. Çok hür oldukları zaman bir bağ ararlar ve onda çekici bir güvenlik bulurlar. Az hür oldukları zaman da, kıramayacaklarını bildikleri bir bağa katlanırlar ve buna çok üzülmezler. Ama, en kötüsü insanın iyice bağlamayan bağları ve kurtulabileceği birtakım görevleri olmasıdır.

Eğer Jacqueline, ömür boyunca küçük evinde kalması gerektiğine inanmış olsaydı, bu ev ona hiç de rahatsız

ve dar gelmeyecekti. Onu rahatça yaşanır hale getirmeye çalışacaktı. Başlangıçtaki gibi sevecekti bu evi. Ama, buradan çıkacağını biliyordu. Bunun için de sıkıyordu kendisini bu ev. Burada oturmaya karşı çıkabileceğini bildiği için, sonunda çıkması gerektiğine inanmıştı.

Bugünkü ahlâkçılar acayip yaratıklardır. Bütün varlıkları, gözlemleme melekeleri yararına dumura uğramıştır. Bütün çabaları hayatı görmeğe yöneliktir: onu pek az anlarlar ve de hiç istemezler. İnsanın tabiatını tanıdıktan ve nasıl olduğunu tespit ettikten sonra, işlerinin bittiğini sanarak şöyle derler:

— Bu budur işte.

Ama, onu değiştirmeye çalışmazlar hiç. Onlara göre yalnızca var olmak ahlâkî bir erdemdir. Böylece, bütün zayıflıklar, bir anda, tanrısal bir hakka bürünür. Dünya ahlâksızlaşır. Eskiden yalnız kıral sorumsuzdu. Şimdi bütün insanlar ve öncelikle aşağılık yaratıklar sorumsuz sayılıyor. Doğrusu pek iyi akıl hocaları! Büyük bir çalışma ve titizlikle zayıf ruhlu insanlara ne derecede zayıf olduklarını söyleyerek bunun tabiatın eseri olduğunu ve sonsuza kadar böyle gideceğini söylerler. Artık zayıf insanlara kollarını kavuşturup oturmaktan başka yapacak ne kalıyor? Ne mutlu eğer kendilerini beğenmiyorlarsa! Kendisine hasta bir çocuk dendiğini duya duya kadın bununla gurur duymaya başlar. Düşkün yanları geliştirilir. Çocukların, erginlik çağında, ruhları henüz dengesine kavuşmadığı için suç işleyebilecekleri, intihar edebilecekleri en kötü beden ve ruh sapıklıklarına uğrayabilecekleri söylenerek, suç işlemeleri hoşgörü ile karşılanır. Erkeğe de hiç hür olmadığı söylenerek onun hayvanca işler yapması sağlanır. Kadına sorumluluğu olduğu, bedenine ve ruhuna hükmedebileceği söylenirse o da bunu benimser. Ama aşağılık insanlar olduğunuz için söylemezsiniz bunu: çünkü, onun bunu hiç bilmemesinde çıkarınız vardır!..

İçinde bulunduğu kötü ortam Jacqueline'i çığırından çıkardı. Olivier'den koptuktan sonra, genç kızken nefret ettiği o çevreye yeniden girdi. Onun ve evli kadın arkadaş-

larının çevresinde zengin, şık, işsiz güçsüz, akıllı ve âvare genç erkek ve kadınlardan oluşan bir çevre belirmişti. Bu çevrede mutlak bir düşünce ve söz hürriyeti hüküm sürüyordu. Ancak esprinin çeşnilendirerek ılımlandırdığı bir hürriyetti bu. Rabelais'nin manastırındaki şu özdeyişi rahatça benimseyebilirdi bu insanlar:

Fais ce que vouldras (1)

Ama, biraz da övünüyorlardı kendileriyle: çok şey istedikleri yoktu çünkü; Thélème (2) çılgınlarıydı bunlar. İçgüdülerin serbest olması gerektiğini rahatça ileri sürüyorlardı. Ne var ki, bu içgüdüler pek cılızlaşmıştı onlarda; ve taşkınlıkları daha çok düşüncede kalıyordu. Uygarlığın tatlı ve şehvetli büyük havuzunun sularına gömülmekten büyük zevk duyuyorlardı: bütün insani enerjilerin, kaba hayat güçlerinin, ilkel hayvanlığın ve bunun üzerinde çiçeklenen inanç, irade, ihtiras ve görev duygularının içinde eridiği çamur banyosu... Olivier de bunlara katılmaktan alamıyordu kendisini. Zamanın hastalığı ona da bulaşmıştı. Sevdiğinin hürriyetini engellemek hakkını bulamıyordu kendinde. Karısının bir şeyi, ancak onu sevdiği için yapmasını istiyordu. Ama, Jacqueline, hürriyeti kendisinin bir hakkı olarak düşündüğü için Olivier'ye karşı hiçbir minnet duyamıyordu. İşin kötüsü, kaypaklıktan hiç hoşlanmadığı için bu çifte yaşayışlı çevreye bütün gönlüyle vermişti kendini, inanırsa benliğini olduğu gibi verirdi inandığı şeye. O ateşli, ince duygulu ruhu, bencilliğinde bile, bütün gemileri yakıyordu. Olivier ile birlikte geçen hayatında, ahlaksızlıkta bile uygulayabileceği bir ahlâk direnci edinmişti.

Yeni dostları, başkalarına kendilerini oldukları gibi göstermemeğe çok dikkat ediyorlardı. Her ne kadar, teorik olarak toplumun ahlâkî ön yargılarına karşı tam bir serbestliği savunuyorlarsa da, uygulamada, eğer bunda çıkar-

(1) Ne istersen onu yap. (Çev.)

(2) Rabelais'nin hayal ettiği bir çeşit lâik cemaat. En ince zevklerin bol bol tadıldığı yer anlamına kullanılır. (Çev.)

ları varsa, bu görüşlere şiddetle çatmaktan geri kalmıyorlardı. Ahlâka da topluma da bağlı görünüyorlardı, ama bunlara ihanet etmekten de geri kalmıyorlardı; tıpkı yanında çalıştıklarının ötesini berisini çalan hizmetçiler gibi... İşsizlikten, ve alışkanlıktan birbirlerinin olan şeyleri çalmaktan bile geri kaldıkları yoktu. Bir çokları karılarının sevgilileri olduğunu biliyordu. Kadınlar da kocalarının metresleri olduğundan habersiz değillerdi. Bu konuda anlaşmışlardı. Rezalet, gürültü ettikleri zaman patlak verirdi. Bu iyi aile hayatı ortakların —suç ortaklarının— açıkça söylenmeyen anlaşmasına dayanıyordu. Ama Jacqueline, daha açık yürekli olduğu için kartları açık oynuyordu. Onun için önce de sonra da ve her zaman içtenlikli olmalıydı insan. O zamanlarda öğütlenen bir erdemdi içtenlilik. Burada görülen şudur: sağlıklı olanlar için her şey sağlıklı, çürümüş olanlar için de her şey çürümüştür. Kimi zaman içtenlikli olmak ne çirkin şeydir! Zayıf kişiler için ruhlarını olduğu gibi okumağa kalkışmak bir günahtır. Çünkü, orada kendi küçüklüklerini okumuş olurlar. Burada da kişisel onur duygusu işe karışır.

Jacqueline bütün vaktini aynada kendini incelemekle geçiriyordu. Öyle şeyler görüyordu ki, görmemesi daha iyi olurdu. Ama gördükten sonra onlardan gözünü ayıramıyordu. Bunlardan kurtulmaya çalışacak yerde, onların gittikçe büyüdüğünü görmekteydi. Bunlar büyüyor, büyüyor ve sonunda gözlerini de düşüncesini de yutuyordu.

Hayatını doldurmaya yetmemişti çocuk. Meme vermiyordu, yumurcak gün geçtikçe çöküyordu. Bir sütnine tutmak gerekti. Önce çok üzüldü buna... ama sonra içi rahatladı. Bebek, şimdi çok iyiydi. Büyümesi yolundaydı, bütün gün uyuyor, geceleyin de pek az sesi duyuluyordu. Güçlü kuvvetli taşralı bir kadındı sütnine. İlk sütnineliği değildi bu: her meme verdiği çocuğu biraz da hayvanca bir duyguyla, kıskançlıkla severdi kendi öz çocuğu gibi. Jacqueline bir şey yapmasını istediği zaman o kendi kafasına göre hareket ediyordu. Jacqueline tartışmaya girişirse, o konuda bir şey bilmediğini anlamaktan başka bir şey elde

edemiyordu. Çocuğun doğumundan beri, kendini toparlayamıyordu bir türlü. Bir flebit başlangıcı onu tüketmiş, haftalarca hareketsiz kalmak zorunda bırakmıştı. Kendini yiyip bitiriyordu. Ateşler içinde yanan kafasına hep aynı yakınma saplanmıştı: «Hiç yaşamadım, istediğim gibi yaşamadım, artık her şey bitti...». Çünkü, hayal gücü de hasta düşmüştü: bütün ömrünce sakat kalacağını düşünmeye başlamıştı. Şimdi, içinde, bu durumun günahsız nedeni olan çocuğa karşı derinden, acı bir kin duymağa başlamıştı, ama bunu itiraf edemiyordu kendine bile. Sanıldığından daha çok görülen bir duygudur bu; ama üstüne bir örtü atılır; bu duyguyu taşıyanlar bile bunu kabul etmekten utanır, yüreklerinde saklarlar. Jacqueline kendini suçluyordu. Bencilliğiyle analık sevgisi arasında bir çatışma başlamıştı. Çocuğu bir melek gibi uyurken gördüğü zaman içi kaynıyor, ama hemen ardından derin bir acı ile:

— Beni öldürdü... diyordu.

Çektiği acılar pahasına mutluluğunu sağladığı bu yaratığın, dünyadan habersiz uyuması karşısında öfke ve kinle doluyordu yüreği. İyi olduktan, çocuk biraz daha büyüdükten sonra bile, bu kızgınlığı derinden derine duyuyordu. Çocuğa karşı beslediği bu kinden utanç duyarak, bütün çektiklerinin suçunu Olivier'ye yüklüyordu. Hep kendini hasta sanıyordu, sağlığından duyduğu sürekli kaygı, hekimlerin, aylaklığını körüklemelerinden kaynaklanan tasalar sonucu, durmadan kendini düşünmekteydi. Hekimler sözde iyi etmek için onu çocuktan ayırmışlar, zoraki bir hareketsizlik içine atmışlar, büyük bir yalnızlık içinde bırakarak haftalarca besiye çekilmiş bir hayvan gibi yatağa mıhlamışlardı genç kadını. Zamanımızda ruh hastalığının böyle acaip bir metodla tedavi edilmekte olduğunu görüyoruz: benliğin bir hastalığı yerine başka bir hastalığı, benliğin hipertrofisini geçirmek! Neden bu hastaları bencilliklerinden, biraz kan almakla, bazı manevi etkenlerle iyi etmezler. Eğer kanları azsa neden yüreklerine, beyinlerinden alıp biraz kan vermezler?!

Jacqueline bu durumdan, bedence daha güçlü, şişman-

lamış, gençleşmiş olarak çıktı. Ama, ruhça her zamankinden daha hastaydı. Birkaç aylık yalnızlık onu Olivier'ye bağlayan son düşünce birliğini de yıkmıştı. Onun yakınında bulundukça, zaaflarına rağmen inancını yitirmeyen bu idealist insanın üstün etkisini duyuyordu hâlâ. Kendisinden daha güçlü bir zihnin tutsağı olmaktan kurtulmak için boşuna çırpınıp duruyordu. İçine işleyen, kimi zaman da onu suçlayan bu bakıştan korumak istiyordu. Ama, bir rastlantı onu bu adamdan ayırıp da, onun açık görüşlü sevgisinin ağırlığını artık üstünde hissetmez olunca, —özgür olunca,— aralarında hâlâ süren dostça güven yerini hemen bir kine bıraktı. Artık kendisinin duymaz olduğu bir sevginin boyunduruğunu uzun zamandır taşımış olmasından kaynaklanıyordu bu kin... Sevilen ve sevdiği sanılan bir insanın kalbinde mayalanan yatışmaz kini kim anlatabilir? Bugünden yarına her şey değişiverdi. Bir gün önce, Jacqueline onu seviyor, sevdiğine inanıyordu. Bugünse artık hiç sevmiyordu. Sevdiğini artık kafasından çıkartmıştı. Olivier birden, Jacqueline için hiçbir değeri kalmadığını gördü. Ama, bunun nedenini anlayamadı: Jacqueline'in kendisine karşı duyduğu uzaklığı ne kadar uzun süredir içinde taşıdığını kavrayamamıştı. Genç kadının içinde kendisine karşı biriken gizli düşmanlığı sezememişti. Bu öç almanın ve bu kinin nedenlerini öğrenmek istemiyordu. Çoğu kez ta uzaklardaydı bu çeşitli ve gizli nedenler, —kimisi yatak örtüsünün altında kalmıştı,— kimisi yaralanmış onur duygusu, sezilmiş ve yargılanmış gönül sırlarıydı, kimisi de ...bu kimisinin genç kadın kendisi de bilmiyordu ne olduğunu. Belki, bilmiyerek yapılan bir hakaretti bu, Jacqueline'in hiçbir zaman bağışlıyamayacağı bir hakaret. Hiçbir zaman bilinemiyecekti bunların ne olduğu. Kendisi de pek iyi bilmiyordu. Ama, bu hakaret etine kazınmıştı: eti de hiçbir zaman unutmayacaktı bunu.

Bu sevgisizliğe karşı mücadele edebilmek için Olivier'den başka türlü bir erkek olmak lâzımdı, — tabiata ondan daha yakın, ondan hem daha sâde, hem de daha esnek, duygusal tasalarla canını üzmeyen, içgüdüsü zengin, ge-

rektiğinde aklının kabul edemeyeceği şeyleri yapabilecek bir erkek. Olivier önceden yenilgiye uğramış, cesaretini kaybetmişti: çok berrak görüşlü olduğu için, uzun süredir Jacqueline'de iradeden daha güçlü bir soya çekmenin varlığını teşhis etmekteydi: annesinin ruhu. Soyunun derinliklerine bir taş gibi düşüyordu genç kadın; ve hemen zayıf, hem de beceriksiz olduğu için, bütün çabaları bu düşüşü hızlandırmaktan başka sonuç vermiyordu. Olivier kendini sâkin olmaya zorlamaktaydı. Jacqueline ise, farkında olmadan yaptığı bir hesapla, onu bu sâkinliği dışına çıkarmağa, ondan nefret etmesi için sebep teşkil edecek şiddetli, sert, kaba şeyler söyletmeğe çalışıyordu. Olivier öfkeye kapılacak olursa Jacqueline hor görüyor; öfkeden sonra utanç duyar da eziklik gösterirse bu hor görüşü büsbütün artıyordu. Ama, Olivier öfkeye kapılmaz, kapılmak istemezse, — o zaman Jacqueline ondan nefret ediyordu. Daha kötüsü: günlerce karşı karşıya kaldıkları halde bir sessizlik duvarının içine kapanmalarıydı.

Boğucu, çıldırtıcı bir sessizlikti bu. Böyle bir sessizlik en yumuşak huyluları bile çılgına döndürür, zaman zaman kötülük yapmak, bağırmak, karşısındakini bağırtmak ihtiyacını duyar insan. Sessizlik, kapkara sessizlik... İçinde sevginin parçalanıp dağıldığı sessizlik... Öyle bir sessizlikte insanlar, ayrı ayrı dünyalar gibi kendi yörüngelerinde, gecenin karanlığında uzaklaşırlar birbirlerinden. Jacqueline ile Olivier öyle bir noktaya gelmişlerdi ki, yakınlaşmak için yaptıkları her hareket daha da uzaklaştırıyordu onları birbirlerinden. Yaşayışları katlanılmaz bir hal almıştı. Bir rastlantı olayları hızlandırdı.

Bir yıldanberi Cécile Fleury sık sık Jeannin'lere geliyordu. Olivier onu Christophe'da görmüştü; sonra, Jacqueline evine çağırdı. Cécile, Christophe ayrıldıktan sonra bile onlara geliyordu. Jacqueline ona karşı iyi davranıyordu: hiç müzisyen olmadığı ve Cécile'i biraz bayağı bulduğu halde, onun şarkılarından ve yatıştırıcı etkisinden hoşlanıyordu. Olivier de o şarkı söylerken piyano çalmayı seviyordu. Cécile yavaş yavaş aile dostu oldu. Güven veri-

yordu: Jeannin'lerin salonuna girdiği zaman o sıcak bakışlı gözleri, sağlıklı görünüşü, biraz gürültülü, ama dinleyene iyi gelen gülüşüyle, sisler arasından gelen bir güneş ışığını andırıyordu. Olivier ile Jacqueline'in yürekleri ferahlıyordu onu görünce. Gitmek üzere kalkarken:

— Kalın, biraz daha kalın, yalnız üşüyorum!.. demek geliyordu ikisinin de içinden.

Jacqueline bulunmadığı sırada, Olivier, Cécile'i sık sık görüyordu. Derdini ona bir nebze açmaktan kendini alamamıştı. Bunu zayıf ve yumuşak ruhlu, birine içini dökmek ihtiyacını duyan bir adamın hiç düşünmeden kendini bırakışıyla yapmıştı. Anlattıkları Cécile'i duygulandırdı. Onu avutmak için bir anne şefkatiyle dolu sözler söyledi. Olivier'ye kendini çöküntüye bırakmamasını öğütledi. Fakat, ya Olivier'nin sırlarını açışından ona nispetle daha çok rahatsızlık duyduğu için, ya da başka bazı nedenler yüzünden, daha seyrek gelmek için birtakım bahaneler ileri sürmeğe başladı. Hiç şüphesiz, Jacqueline'e karşı doğru hareket etmemiş olduğunu, onun sırlarını öğrenmeye hakkı olmadığını düşünüyordu. Cécile'in uzaklaşmasını Olivier böyle yorumlamıştı ve bunu doğru buldu: çünkü, konuşmuş olduğu için kendini suçluyordu. Ama, Cécile'in kendisi için ne demek olduğunu bu uzaklaşma Olivier'ye gösterdi. Düşüncelerini onunla paylaşmaya alışmıştı. Yalnız o, yüreğini sıkan acıdan onu kurtarabiliyordu. Buna bir ad vermekte güçlük çekmedi, çünkü kendi duygularını çok iyi okuyabilirdi. Bu konuda Cécile'e hiçbir şey söyleyecek değildi. Ama, onun için duyduklarını yazmak ihtiyacına karşı koyamadı. Kısa bir süreden beri düşüncelerini kâğıt üstüne dökmek gibi tehlikeli alışkanlığı yeniden canlanmıştı. Jacqueline'i sevdiği yıllarda bu hastalıktan kurtulmuştu. Ama, kendini yalnız hissettiği o anda ırsî merakı, yeniden uyanmıştı: acı çektiği zamanlar bu onun için bir teselli olduğu kadar, bir sanatçının duygularını tahlil etmek ihtiyacıydı da. Böylece dertlerini anlattı, Cécile'le konuşuyormuş gibi onları kâğıda döktü. — Cécile bunları hiçbir zaman okumayacağı için, daha da serbestçe yazmıştı.

Bir tesadüfle, Jacqueline bu yazıları okudu. Olivier'ye kendini yakın gördüğü bir gündü. Yıllar var ki, böyle hissetmemişti. Dolabını düzeltirken, Olivier'nin kendisine yazdığı aşk mektuplarını yeniden okudu: okurken ağlayacak kadar heyecanlandığı bile oldu. Böylece, düzeltme işini tamamlayamadan dolabın yarı karanlığı içinde, tüm geçmişini yeniden yaşadı, onu kendi elleriyle yıktığı için acı bir pişmanlık duyuyordu. Olivier'nin çektiği ıstırabı düşünüyordu: hiçbir zaman soğukkanlılıkla düşünmemişti bunu. Olivier'yi unutabilirdi, ama kendi yüzünden acı çektiğini unutamazdı. Yüreği parça parça olmuştu. Olivier'nin boynuna sarılıp şöyle demek geliyordu içinden:

— Ah! Olivier, Olivier, ne yaptık biz? Deliyiz biz, deli! Artık acı çektirmeyelim birbirimize!

O sırada içeri girmiş olsaydı!..

İşte tam o anda, Cécile'e yazılan o mektupları buldu... Her şey bitti. — Olivier'nin kendisini gerçekten aldattığını düşündü mü? Belki. Ama, ne önemi vardı bunun. İhanet ona göre işlenmiş olmasında değil, istenilmiş olmasındaydı. Sevdiği insanın bir metresi olmasını daha kolay bağışlayabilirdi, gönlünü gizlice birine vermiş olmasından. Hakkı da vardı.

— Aman ne önemli şey! diyecektir kimileri... (Zavallı insanlar, bir aşk ihaneti onlara ancak tam neticelerine vardığı zaman acı verir!.. Gönül sâdık kaldıkça, bedenin yaptığı çirkin şeyler önemli değildir. Ama, gönül ihanet edince, geriye hiçbir şey kalmaz)...

Jacqueline bir dakika bile Olivier'yi yeniden elde etmeyi düşünmedi. İş işten geçmişti artık! Yeterince sevmiyordu onu. Ya da belki çok seviyordu. Hayır, bu kıskançlık değildi! Bütün güveni yıkılmıştı. İçinde hâlâ gizli kalmış bütün inancını ve umudunu yitirmişti. Kendisinin onu hor gördüğünü, cesaretini kırdığını, bu sevgiye ittiğini, bu sevginin temiz bir duygu olmaktan ileri gitmediğini, sonra da sevmenin ya da sevmemenin insanın elinde olmadığını düşünmüyordu. Bu duygusal davranışla kendisinin Christophe'la kırıştırmak istemesini karşılaştırmak aklına gelmi-

yordu: Christophe'u hiç sevmiyordu ki, onu hiç önemsemiyordu ki! Hırslı duygularının etkisiyle, abartma yoluna saparak Olivier'nin kendisine yalan söylediğini, onun gözünde artık kendisinin bir hiç olduğunu düşündü. Tutunmak için elini uzattığı sırada son desteğini de yitirmişti... Her şey bitmişti artık.

Olivier, o gün Jacqueline'in ne büyük bir acı çektiğini hiçbir zaman öğrenemedi. Ama, Jacqueline'i gördüğünde, o da artık her şeyin bittiğini anladı.

O andan sonra, yalnız başkalarının yanında birbirleriyle konuştular. Kovalanan ve her an tetikte birer hayvanmış gibi birbirlerini gözlüyorlardı, korkuyorlardı. Jeremias Gotthelf acımasızca bir açık sözlüklükle, birbirlerini artık sevmeyen ve durmadan gözleyen bir karı kocanın korkunç durumunu anlatır: birbirlerinin sağlıklarını izler, bir hastalık belirtisi görmeye can atar, belki ölümlerini çabuklaştırmayı düşünmezler, hattâ bunu temenni de etmezler, ama umutlarını beklenmedik bir kazaya bağlamaktan da alamazlar kendilerini, herbiri kendisinin ötekinden daha sağlam olduğunu düşünerek övünür. Öyle anlar oluyordu ki, Jacqueline de, Olivier de birbirlerinin böyle düşündüklerini sanıyorlardı. Gerçi, ikisi de böyle bir şeyi akıllarından geçirmiyorlardı, ama bu düşünceyi karşısındakine yakıştırmak yeter de artardı bile. Özellikle Jacqueline geceleri hayallerle dolu uykusuzluk dakikalarında Olivier'nin kendisinden daha güçlü olduğunu, kendisini yavaş yavaş yıpratarak üstün geleceğini düşünüyordu. Bütün bunlar, hasta bir yüreğin ve zihnin saçmalıklarından başka bir şey değildi! — Aslında, iyi anlarında birbirlerini sevdiklerini hissetmekteydiler.

Yükün ağırlığı altında ezilen Olivier, artık mücadele etmeye kalkmıyordu. Uzak durarak, Jacqueline'in ruhunun dümenini kendi haline bıraktı. Kaptansız, tek başına, kalan Jacqueline şimdi özgürlüğünün verdiği başdönmesini duymaya başlamıştı. Ona, başkaldıracağı bir üstün kişi gerekliydi: böyle biri olmadığına göre de onu kendi yaratmalıydı. Şimdi bu saplantının tutsağı olmuştu. O vakte kadar, acı

çekmekle birlikte Olivier'den ayrılmayı hiç düşünmemişti. O andan itibaren bütün bağlardan kurtulduğuna inandı. Çok gecikmeden birini sevmesi gerekliydi: —(çünkü, henüz çok genç olduğu halde yaşlandığını sanıyordu).— Sevdi de; o hayal ürünü, yakıp kavurucu tutkuları tanıdı. Karşılaşılan ilk şeye, pek kısa süre görülen bir yüze, bir üne, hattâ bazen bir isme tutuluşlardır bunlar. Bir kez sarılmaya görsünler, bırakmazlar bir daha ve bu tutkuya kapılan gönlü, seçtiği şeyden vazgeçemiyeceğine inandırırlar. Onu yer bitirir, geçmişte onu dolduran ne var, ne yok hepsini boşaltırlar: öbür sevgilerini, ahlâk düşüncelerini, gururunu, başkalarına olan saygısını, her şeyi... Kendisini besleyecek bir şey kalmayınca, bu saplantı da ölür gider, ama her şeyi kasıp kavurduktan sonra. Ve, yıkıntılar arasından yeni bir insan çıkar, iyilikten uzak, acımasız, gençliğini yitirmiş, hayalsiz, yıkık ve, anıtları kemiren otlar gibi, hayatı kemirmekten başka bir şey düşünmeyen bir insan!

Saplantı, her zaman olduğu gibi bu defa da, seven gönül için en hayal kırıcı bir varlığa bağlandı. Zavallı Jacqueline gönül mâceralarıyla tanınmış Paris'li bir yazara tutuldu. Yakışıklı değildi, genç değildi, hantal, kırmızı, buruşuk suratlı, bozuk dişli bir adamdı bu. Korkunç denecek derecede duygusuzdu; başlıca meziyeti moda yazar olması ve birçok kadını mutsuz etmiş bulunmasıydı. Jacqueline bu adamın bencilliğini bilmediğini de ileri süremezdi: çünkü, bunu her fırsatta belli ediyordu sanatında. Ne yaptığını gayet iyi biliyordu: çünkü, sanatta bencillik enayi tuzağıdır, zayıf ruhlu kişilerin gözlerini kamaştıran bir meşaledir. Jacqueline'in çevresindeki birçok kadın bu adamın ağına düşmüştü: son olarak arkadaşlarından yeni evli bir genç kadını kolayca ayartmış, sonra da sırt çevirmişti ona. Bu yüzden ölmüyorlardı bu kadınlar elbet, hattâ uğradıkları hayal kırıklığını saklamakta acemilik edip etrafın eğlencesi olsalar bile... İçlerinde en acı darbeyi yiyenler dahi, üzüntülerini sağduyu sınırları içinde tutmamazlık etmiyecek kadar monden çıkarlarına ve görevlerine titizlikle bağlıydılar. Aslâ gürültü çıkartmazlardı. Kocalarını ve arka-

daşlarını aldattıkları zaman da, onlar tarafından aldatılıp acı çektikleri zaman da sessizlik içinde yaparlardı bunu. «Sonra ne derler?» korkusunun kadın kahramanlarıydı bunlar.

Ama, Jacqueline çılgın bir kadındı: söylediklerini yapmakla kalmaz, yaptığını da söylerdi. Sağını solunu düşünmeden, çıkarını hesaba katmadan, aklına esen çılgınlığı yapmaktan kendini alamazdı. Kendi kendisine karşı açık yürekli olmak gibi bir meziyeti vardı ve hareketlerinin doğuracağı sonuçlar önünde gerilemezdi hiç. Bu bakımdan, çevresindeki öteki kadınlardan üstündü: bunun için de hepsinden daha kötüsünü yapardı. Nitekim, sevdiği biriyle yatmaya karar verdiği zaman, umutsuzca bir açık yüreklilikle ve önünü arkasını hiç düşünmeden ileri atıldı.

•

Bn. Arnaud evinde yalnızdı. Ünlü örgüsünü ören Penelope'nin (1) hummalı sükûnetiyle yün örüyordu. O da Penelope gibi, kocasını bekliyordu. B. Arnaud bütün gününü dışarıda geçirirdi. Sabahtan akşama kadar dersi vardı. Öğretmenlik ettiği lise Paris'in öbür ucunda olduğu halde, öğle yemeklerine eve gelirdi: bunca yolu tepmesi zevk duyduğu için, ya da tutumluluktan değil, bir alışkanlıktandı. Ama, kimi günler özel dersleri yüzünden gelemezdi, ya da üniversite mahallesinde bulunmasından yararlanarak, kitaplıkta çalışırdı. Lucile Arnaud, boş evde tek başına kalıyordu. Saat sekizle on arasında ortalığı temizlemek için gelen kadınla, sipariş alıp getiren bakkaldan başka kimse çalmazdı kapısını. Apartımanda tanıdığı kimse kalmamıştı artık. Christophe taşınmıştı, yeni gelenler de leylâklı bahçeye yerleşmişlerdi. Céline Chabran, Augustin Elsberger ile evlenmişti. Elie Elsberger İspanya'da bir fabrikanın müdürlüğüne atandığı için ailesiyle birlikte oraya gitmişti. Weil

(1) Yunan mitolojisinde İtakia kıralı Odusseus'un karısı. Kocasını, yirmi yıl süren uzun yolculuğu sırasında, yün örerek sabırla beklemiştir. (Çev.)

karısı öldükten sonra, Paris'teki dairesinde hemen hiç oturmaz olmuştu. Yalnızca, Christophe ile arkadaşı Céline, Lucie Arnaud ile ilişkilerini sürdürüyorlardı. Ne var ki, uzakta oturdukları ve yorucu bir çalışma içinde oldukları için, haftalarca ona gelmedikleri olurdu. Kendi kendine yetmesi gerekiyordu.

Yine de sıkıldığı yoktu hiç. En ufak bir şey bile onu oyalamağa yetiyordu. Ufacık bir günlük iş bile. Küçük bir bitkisi vardı, her sabah bir ana şefkatiyle, incecik yapraklarını silerdi. Çok sevilen bütün evcil hayvanlar gibi, sonunda sahibinin hallerini kapan tekir kedisi uslu uslu hanımı gibi ocağın kenarında otururdu. Ya da masanın üstündeki lâmbanın yanına yerleşerek, yün ören parmaklarını izlerdi. Zaman zaman da acayip gözleriyle ona bakar, sonra yine göz lerini yumardı. Odadaki eşyalar da kadına arkadaşlık ediyor gibiydi. Herbiri alışılmış bir yüzü andırıyordu. Bn. Arnaud onlara tuvalet yapmaktan bir çocuk gibi hoşlanırdı. Tozlarını alır, sonra onları büyük bir özenle yerlerine yerleştirirdi. Onlarla sessiz bir konuşma sürdürür gibiydi. Eski güzel bir koltuğa gülümser, Louis XVI stili bir yazı masasını çok severdi. Her gün ona bakmaktan zevk alırdı. Çamaşırlarını gözden geçirmek de pek hoşuna gidiyordu. Büyük, köy tipi dolaba başını ve kollarını daldırır, çamaşırları gözden geçirir, yeniden düzeltirdi. Bu sırada, meraka kapılan kedi de saatlerce seyrederdi onu. İşini bitirip de tek başına yemeğini yedikten, —Allah bilir nasıl, (çünkü çok iştahı yoktu),— sokağa çıkıp alış veriş yaptıktan sonra, saat dörde doğru eve döner, penceresinin ya da ocağının yanına oturur, elinde örgüsü ve kedisiyle yalnız kalınca mutlu hissederdi kendini. Kimi zaman da evden hiç çıkmamak için bir bahane bulurdu: böyle kapanıp oturmaktan büyük bir zevk duyuyordu: hele, kışın kar yağarken. Soğuktan, rüzgârdan, yağmurdan, çamurdan ödü kopardı: o da tertemiz, nârin, yumuşak bir dişi kediydi de ondan. Bakkal unutur da gerekeni getirmezse, bir şeyler almak için dışarı çıkmaktansa yemek yememeyi yeğlerdi. Böyle zamanlarda ya bir parça çikolata, ya da bir meyva ile geçiş-

tirirdi. Bunu da Arnaud'ya söylemezdi. İşte bunlar onun ufak tefek kaçamaklarıydı. Böyle yarı kapalı havalarda, kimi zaman güneşli günlerde, —(dışarıda mavi gözyüzü pırıl pırıldır, sessizliğe ve gölgeye bürünmüş apartımanı çevreleyen sokaklar gürültü içindedir: bütün bu ışıklar ve sesler ruhu saran bir serap gibidir),— sevdiği köşeye yerleşir, ayaklarını taburesine dayar, elinde işi, yanında sevdiği bir kitap. Bu kırmızı kapaklı İngilizceden çevrilmiş sade bir romandır. Aslında çok az okur Lucile Arnaud, günde bir bölüm filân. Ya da kitap, sayfaları açık, dizlerinin üstünde durur, kimi zaman da hiç açılmadan. Ama, o bilir içinde yazılanları, hayal eder bunları. Böylece Dickensin, ya da Thackeray'ın uzun romanlarının haftalarca sürer okunması. Lucile de yazılanları yıl boyunca hayalinde yaşatır, durur; o kitapların tatlı hayalleri onu avutur. Hızlı ve kötü okuyan bugünkü insanlar ağır ağır içilen kitapların verdiği büyük gücü bilmezler. Bn. Arnaud, bu romanlardaki kişilerin hayatının kendi hayatı kadar gerçek olduğundan hiç şüphe etmezdi. Bu kişiler arasında dost olmayı istedikleri vardı: meselâ, ince ruhlu kıskanç Lady Castlewood, sessizce seven, bâkir ve ana ruhlu bir kız kardeşti kendisi için; küçük Dombey sevgili oğluydu onun. Sonra, kendisi Dora olurdu, o çocuk-kadın ölecekti sonunda; kollarını bu çocuk ruhlarına uzatırdı, dünyadan tertemiz, yiğit bakışlı gözlerle geçip giden bu insanlara. Çevresinden bir sürü sefil ve acayip, ama zararsız insanlar kafilesi gülünç ve içe dokunan hayaletler halinde, geçip giderlerdi: — hepsinin başında, iyi yürekli Dickens'in, şefkatli dehası yer alırdı, hayalleri için kâh gülüp kâh ağlayarak... Böyle anlarda sokağa bakarken, gelip geçenler arasında, sevimli ya da korkunç hayaletlerden bazılarının görür gibi olurdu. Evlerin duvarları gerisinde de aynı hayatların bulunduğunu tahmin ediyordu. Sokağa çıkmaktan hoşlanmamasının bir nedeni de esrarlarla dolu bu dünyadan ürkmesiydi. Çevresinde gizli facialar, oynanan komediler görüyordu. Bu her zaman bir hayal değildi. Böyle, dünyadan uzak yaşarken mistik bir sezgi edinmişti. Geçip giden insanların bakışlarında geç-

mişteki hayatlarıyle gelecekteki hayatlarını görürdü bu sezgi sayesinde, ama onlar bunu bilmezlerdi. Lucile, gerçeğe yakın gördüklerini, romanlardan esinlendiği anılarla değiştiriyordu. Kendini boğulmuş gibi görüyordu bu engin evren içinde. Gerçeğe ayak basmak için evine girmeliydi.

Ama, okumaya ya da başkalarını görmeye ne ihtiyacı vardı ki? Kendi içine bakması yeterdi. Dışardan bakılınca soluk, sönük görünen bu varlık, içinde öyle aydınlıktı ki! Ne dopdolu bir hayattı bu! Hayatının, kimsenin fark etmediği nice anıları, hazineleri vardı!.. Hiç gerçek olmuş muydu bunlar acaba?.. Kuşkusuz gerçekti bunlar, çünkü onun için böyleydiler. Hayalin sihirli değneğiyle bir anda değişiveren ey zavallı hayatlar!

Bn. Arnaud, yılların ötesine uzanarak ta çocukluğuna kadar gidiyor, uçup gitmiş umutların incecik çiçekleri sessizce yeniden canlanıyordu. İlk çocukluk sevgisini, güzelliğinden büyülendiği bir genç kıza karşı duymuştu. Son derece saf yürekli insanlarda olduğu gibi aşkla seviyordu onu. Ayaklarını öpmek, kızı olmak, onunla evlenmek istiyordu; Tanrıçası evlenmiş, ama mutlu olmamıştı; bir kız çocuğu olmuştu, ama ölmüştü... On iki yaşına gelince, kendisini hırpalayan, yaşıtı bir sarışın kıza aşık olmuştu. Gülüp söyleyen, sözünü geçirmekten hoşlanan bu kız, onu ağlatmaktan zevk duyuyor, ama bir an sonra öpücüğe boğuyordu. Birlikte, gelecek için bin türlü romanesk tasarılar kuruyorlardı: o kız birden Carmelite rahibesi olmuştu, kimse nedenini bilmiyordu bunun, ama mutlu olduğu söyleniyordu Bizimki bu kez kendisinden daha yaşlı bir erkeğe vuruldu. Bu sevgiyi kimse, sevdiği erkek bile bilmiyordu. Ona ne ateşli duygularla bağlanmış, ne derin bir aşkla sevmişti onu. Ardından yeni bir aşk: ama bu kez sevilen o idi. Fakat, acayip bir çekingenlik, kendisine duyduğu güvensizlik yüzünden sevildiğine inanmadı; kendisinin de onu sevdiğini anlayamadı. Böylece, o, elini değdiremeden mutluluk geçip gitmişti... Sonra... Ama, yalnız kendisi için anlamı olan şeyleri başkalarına anlatmak neye yarardı ki! Nice ufak tefek olaylar vardı ki, derin bir anlam taşıyordu onun için

bir dostun gösterdiği yakınlık, Olivier'nin farkında olmadan söylediği gönül alıcı bir söz, Christophe'un iyilik dolu ahbaplıkları, sonra müziğinin canlandırdığı sevinç dolu dünya; hiç bilmediği bir bakışı: evet, bu çok iyi, namuslu ve saf yürekli kadın bile istemeden sadakatsizlik gösteriyordu kocasına düşüncesiyle ve bu altüst ediyor onu, utancından yüzünü kızartıyordu. Bu düşünceyi hafifçe uzaklaştırmak istiyordu kafasından, ama —o kadar masum bir düşünceydi ki— yüreğini aydınlatıyordu yine de... Hayalindeki insan olmamakla birlikte yine de çok seviyordu kocasını. İyi insandı, bir gün karısına demişti ki:

— Sevgili karıcığım, benim için ne olduğunu bilemezsin sen... Bütün hayatımsın sen benim?

Bu sözler kadının yüreğine işledi. O gün artık bütün varlığıyla ona bağlı olduğunu hissetti. Geçen her yıl onları birbirlerine daha sıkı bağlıyordu. Birlikte hayaller kuruyorlardı: çalışmak, seyahat, çocuk sahibi olmak. Ama ne oldu? Heyhat!.. Bn. Arnaud hâlâ onları hayal ediyordu ancak. Küçük bir çocuk vardı, onu sık sık derinden derine düşünürdü. Sanki hemen oracıktaymış gibi tanıyordu onu. Yıllarca hayalinde süslemiş, güzelleştirmişti onu, gördüğü, sevdiği en güzel varlıktı o... Sessizlik!..

Hepsi bu kadardı işte. Herbiri ayrı bir dünyalardı. En sâkin, en alelâde hayatların derinliğinde bile ne bilinmedik, ne mahrem facialar yatar! En büyük facia da: bu umut dolu insanların hayatında; hakları olan, tabiatın kendilerine vaad ettiği şeye doğru umutsuzca haykıran, dilekleri geri çevrilen bu insanların hayatında **hiçbir şeyin olmamasıdır.** Bu insanlar ihtiraslı bir bunalım içinde kendi kendilerini yer. ama dışarıya hiçbir şey belli etmezler!

Bereket versin ki, Bn. Arnaud yalnız kendi kendisiyle uğraşmıyordu. Kendi hayatı, hayallerinin ancak bir bölümünü doldurmaktaydı. Tanıdığı, ya da eskiden tanımış olduğu kimselerin hayatını da yaşıyor, kendini onların yerine koyuyor, Christophe'u, arkadaşı Cécile'i düşünüyordu. Bugün onu düşünüyordu. İki kadın birbirlerine ısınmışlardı. Şaşılacak şey, ikisinden daha güçlü kuvvetli olanı, Cé-

cile, daha zayıf olana, Bn. Arnaud'ya dayanmak ihtiyacını duymaktaydı. Aslında, bu neşeli iri kız, göründüğü kadar güçlü değildi. Bir bunalım geçiriyordu. En rahat yürekli insanlar bile umulmadık olaylarla karşı karşıya kalırlar. İçinde çok tatlı bir duygu doğmuştu, önce bunu görmezlikten gelmek istemişti. Ama, bu duygu öylesine güçlendi ki, artık onu anlamazlıktan gelemedi: — Olivier'yi seviyordu. Genç adamın yumuşak ve sevimli tavırları, kişiliğinin biraz kadınsı çekiciliği, zayıf ve hemen kendini bütünüyle verme niteliği Cécile'i bağlamıştı ona. —(Ana ruhlu bir kadın, kendisine muhtaç olanı sever.)— Sonradan Olivier'nin evlendiğini, aile hayatında mutlu olmadığını öğrenince ona karşı tehlikeli bir acıma doğdu içinde. Elbette bu sebepler yeterli değildi. Bir insanın, başka bir insana neden tutulduğunu kim söyleyebilir? Çokluk, ne birinin, ne de ötekinin rolü olur bunda. Saat meselesidir bu: boş bulunan bir gönül, yolunun üstüne ilk çıkana kapılıverir. —Artık Olivier'yi sevdiğinden şüphesi kalmayan Cécile, o andan sonra, suç saydığı ve saçma bulduğu bu aşkı büyük bir cesaretle gönlünden söküp atmaya çalıştı. Uzun süre acı duydu, ama kurtaramadı bundan kendini. Kimse farkında değildi bunun: mutlu görünmek için elinden geleni yapıyordu. Bunun neye mâlolduğunu ancak Bn. Arnaud bilebilirdi. Cécile kalın enseli başını Bn. Arnaud'nun zayıf göğsüne yaslıyordu. Sessizce bir iki damla gözyaşı döküyor, onu kucaklıyor, sonra da gülerek çıkıp gidiyordu. Cécile, bu ince kadından, manevî bir güç ve kendisininkinden üstün bir inanç ediniyordu. İçindekileri açmıyordu ona. Ama, Bn. Arnaud tek tük sözlerden anlamıştı Cécile'in duygularını. Dünya, hazin anlaşmazlıklarla dolu görünüyordu ona. Bunu açığa kavuşturmak olanaksızdı. Sevmekten, acımaktan, hayal kurmaktan başka yapacak bir şey yoktu.

Ruhunda hayaller kaynaştığı, başı dönmeye başladığı zaman piyanosuna gidiyor, parmaklarıyla tuşlara gelişigüzel dokunuyor ,hafif bir sesle, hayatın serabını seslerin yatıştırıcı ışığıyla sarmaya çalışıyordu.

Ama, iyi yürekli kadıncağız, günlük görevlerini de

unutmuyordu. Arnaud eve dönünce lâmbayı yanmış, yemeği hazırlanmış buluyordu ve karısı soluk yüzünden eksilmeyen gülümseyişiyle karşılıyordu onu. Ama, kadının yaptığı seyahatlerden haberi yoktu adamın.

İşin güç yanı iki hayatı sürtüşmesiz birarada tutmaktı: günlük hayat ve öteki, uzak ufuklara varan ruhun büyük hayatı. Bu her zaman kolay olmuyordu. Bereket versin ki, Arnaud da bir bölümüyle bir hayal âleminde, kitaplarda, sanat eserlerinde yaşıyordu, bütün bu yüceliklerin hiç sönmeyen ateşi ruhunun titrek alevini daima canlı tutuyordu. Ama, son zamanlarda meslek hayatıyla ilgili sıkıntılar içinde bunalmaya başlamıştı: haksızlıklar, kayırmalar, öteki öğretmenler ve öğrencilerle anlaşmazlıklar yüzünden gittikçe hırçınlaşıyordu. Politikadan söz ediyor, hükûmeti diline doluyordu, yahudileri kötülüyordu. Üniversitedeki hayal kırıklığının sorumluluğunu Dreyfus'e yüklüyordu. Sıkıntılı hali biraz karısına da geçmişti. Bn. Arnaud kırkına yaklaşıyordu. Hayat gücünün sarsılmaya başladığı, bir denge aradığı yaştaydı. Düşüncelerinde büyük çatlaklar olmuştu. Öyle bir zaman geldi ki, karı koca yaşamanın anlamını kaybettiler; çünkü, kurdukları örümcek ağını tutturacakları bir yer bulamıyorlardı. Gerçekte yaşlanacak sağlam bir destek yoksa hayalde yaslanacak bir destek olmalıdır. Hiçbir destekleri kalmamıştı. Birbirlerine yaslanamaz olmuşlardı. B. Arnaud, karısına yardım edecek yerde ona asılıyordu. Oysa, kadın kendi gücünün kendini ayakta tutmağa yetmediğini anlıyordu: ve artık kendini ayakta tutamaz oldu. Onu ancak bir mucize kurtarabilirdi. Bütün gönlüyle bunu diliyordu...

Beklediği mucize ruhunun derinlerinden geldi. Bn. Arnaud o yalnızlığa gömülü gönlünden her şeye rağmen, sonsuzluk içinde yalnızca örme zevki için, tülünü örmek ihtiyacını duymuştu. Kendini Tanrının soluğuna bıraktı, bu soluk onu hayata bağladı yeniden, ona görünmez destekler sağladı. Bundan sonra karı koca ikisi birlikte sabırla, hayallerindeki, o en saf duygularından oluşan, görkemli tüllerini yeniden örmeye koyuldular.

Bn. Arnaud evinde yalnızdı... akşam olmak üzereydi.

Kapının zili çalındı. Bn. Arnaud, daldığı düşüncelerden, her zamankinden daha erken sıyrıldı, titredi. Elindeki örgüsünü özenle yerleştirdi, gidip kapıyı açtı, Christophe içeri girdi. Çok heyecanlıydı. Kadın şefkatle ellerini tuttu:

— Neniz var, dostum? diye sordu.

Christophe:

— Ah! dedi, Olivier geri döndü.

— Geri mi döndü?

— Bu sabah geldi ve bana: «Yardımıma gel Christophe!» dedi. Kucakladım onu. Ağlıyordu. Bana dedi ki: «Senden başka kimsem yok. Jacqueline gitti.»

Bn. Arnaud çok üzülmüştü, ellerini kavuşturdu:

— Zavallılar! dedi.

Christophe:

— Gitmiş, aşığıyla gitmiş.

— Ya çocuk ne olmuş? diye sordu Bn. Arnaud.

— Kocasını, çocuğunu, hepsini bırakıp gitmiş.

— Zavallı kadın! dedi yeniden Bn. Arnaud.

— Olivier seviyordu onu, dedi Christophe, yalnız onu seviyordu. Bu acının altından kalkamaz. Durmadan: «Christophe... Bana ihanet etti... en yakın dostum bana ihanet etti...» diyor. Ona boşuna: «Sana ihanet ettiğine göre demek ki sana dost değildi. Düşmanındı o senin. Ya unut, ya öldür onu!» dedim.

— Oh! Christophe korkunç şey bu.

— Evet, size tarih öncesi bir barbarlık gibi görünüyor: yani öldürmek. Şu sizin cici Paris sosyetesi insanlarınızın, erkeği kendisini aldatan dişisini öldürmeye iten hayvanca içgüdüye nasıl atıp tuttuklarını bir dinlemeli! Ve de hoşgörü nedenleri uydurmalarını. Eşsiz ahlâkçılar! Pek eğlenceli olur doğrusu bu karma köpek sürüsünün, hayvanlık çağı geri dönüyor, diye bağırışmalarını seyretmek! Hayatın ırzına geçtikten, bütün değerini yok ettikten sonra ona kutsal bir hava vermeye kalkarlar... Evet, bir et parçasının

içindeki damarda atan kan, bu kalpsiz ve onursuz madde hayattır onlara göre! Bu kasaplık etin üstüne titrerler, bir cinayettir ona dokunmak. Ruhu öldürün isterseniz, ama beden kutsaldır...

— Ruhu öldürenler en azgın katillerdir; ama cinayetin, bir başka cinayeti mâzur göstermeyeceğini siz de bilirsiniz, dedi Bn. Arnaud.

— Bilirim, dostum. Hakkınız var. Düşünmeden konuşuyorum. Kim bilir! Ben yapardım belki bunu.

— Yo, hayır kendinize iftira etmeyin. İyi yürekli insansınız siz.

— Bir kez kafam kızdı mı ben de başkaları gibi acımasızımdır. Gördünüz nasıl öfkeden köpürdüğümü!.. Ama, insan bir dostunu ağlarken görünce, nasıl kin duymaz onu ağlatana? İnsan çocuğunu bırakıp aşığının peşine takılan rezil bir yaratığa ne kadar sert davransa azdır, öyle değil mi?

— Böyle söylemeyin, dedi Bn. Arnaud.

— Ay, onu savunuyor musun?

— Acıyorum ona.

— Ben acı çekenlere acırım, çektirenlere değil.

— Eh! Onun, o kadının da acı çekmediğini mi sanıyorsunuz? Çocuğunu bırakıp hayatını yıkarken zevk duyduğunu mu sanıyorsunuz? Onun hayatı da yıkıldı. Çok az tanıyorum onu, Christophe, yalnız iki kez gördüm, şöyle geçerken, dostça tek söz söylemedi bana, benden hoşlanmıyordu. Ama, yine de sizden daha iyi tanıyorum o kadını ben. Kötü bir insan olmadığına inanıyorum. Zavallı kadıncağız! İçinde neler geçtiğini seziyorum ben...

— Siz ha, dostum, siz ki hayatı o kadar onurlu, o kadar aklı başında bir kadınsınız...

— Ben, Christophe, evet, siz bilmezsiniz, iyi insansınız ama erkeksiniz; sert bir erkek, bütün erkekler gibi, erkeklikle ilgisi olmayan her şeye sımsıkı kapalısınız. Yanıbaşınızda yaşayan kadınları tanımazsınız. Kendinize göre seversiniz onları, ama anlamak zahmetine katlanmazsınız. Öyle kolay memnun kalırsınız ki kendinizden! Bizi tanı-

dığınızdan eminsinizdir. Ne yazık ki hayır! Bilemezsiniz kimi zamanlar ne kadar acı çektiğimizi: bizi sevmediğinizden değil, bizi ne biçim sevdiğinizi görmekten; bizi en çok sevenlerin gözünde ne olduğumuzu anlamaktan... Öyle anlar olur ki, Christophe, tırnaklarımızı avucumuza batırırız bağırmamak için: «Oh! Ne olur sevmeyin bizi, sevmeyin! Böyle seveceğinize hiç sevmeyin!» diye... Bir şairin şu sözünü bilir misiniz: «Kendi evinde, çocuklarının arasında bile, yapmacıktan saygı gösterilen bir kadın, en kötü yoksulluklardan binlerce defa daha acı bir horlanma hissi duyar.» Bunu düşünün Christophe.

— Bu söylediklerinizi altüst ediyor beni. Pek iyi anlamıyorum. Yani siz de mi...

— Ben de duydum bu yürek sızılarını...

— Olabilir mi bu? Haydi canım! Hiçbir zaman bu kadın gibi yapabileceğinize inandıramazsınız beni.

— Benim çocuğum yok Christophe. Onun yerinde olsam ne yapardım bilmiyorum.

— Hayır, olmaz bu, size inanıyorum, çok saygım var size. Yemin ederim ki olmaz böyle bir şey.

— Yemin etmeyin! Ben de onun yaptığını yapacaktım nerdeyse. Hakkımdaki iyi düşünceyi bozmak güç geliyor bana. Haksızlık etmek istemiyorsanız biz kadınları biraz tanımalısınız.— Evet, böyle bir çılgınlık yapmama kıl payı kalmıştı... Eğer yapmadıysam bunu, sizin de az çok rolünüz var bunda. Bundan iki yıl önceydi. Beni yiyip bitiren bir keder sarmıştı benliğimi. Kendi kendime, bir şeye yaramıyorum ben, kimse ilgili değil benimle, kimsenin bana ihtiyacı yok, kocam da vazgeçebilir benden, boşu boşuna yaşamışım, diyordum... Tam kendimi kurtarma noktasına gelmiştim. Tanrı bilir ne yapacaktım? Odanıza çıkmıştım... Anımsıyor musunuz? Neden geldiğimi anlamamıştınız... Size veda etmek için gelmiştim... Sonra ne oldu bilmiyorum, bana bilmem neler söylemiştiniz, şimdi pek anımsıyamıyorum... Ama söylediğiniz birkaç söz vardı ki... (aklınızdan geçmiyordu tabii, ne yapmak istediğim...)... bana ışık tuttu bu sözler... O anda beni kurtarmak, ya da mahvetmek

için pek az şey yeterliydi. Yanınızdan ayrılıp evime geldiğim zaman, kapandım bütün gün ağladım... Sonra her şey iyi gitti... Bunalım geçmişti.

— Ya peki bugün pişman mısınız bundan?

— Bugün mü? dedi kadın. Ah! Eğer bu çılgınlığı yapsaydım kendimi nehrin kıyısında bulurdum. Bu utanca, zavallı kocama çektireceğim acıya dayanamazdım.

— Öyleyse mutlusunuz.

— Bu hayatta ne kadar olunabilirse. Birbirlerini anlayan, birbirlerine değer veren, çoğu kez bir hamhayal olan basit bir aşk inancıyla değil, birlikte geçirilen acı, hattâ yoksulca yılların tecrübesiyle, —özellikle aşılan bu tehlikelerin anısıyla— birbirlerine güvenen çiftler o kadar az ki! İnsan yaşlandıkça bu anlaşma daha iyi oluyor.

Sustu, birden yüzü kızardı.

— Aman Tanrım! Nasıl anlatabildim bunları? Ne yaptım ben?

— Korkmayın, dedi Christophe, kadının elini sıkarak Kutsal bir şey bu.

Anlattıkları için çok üzülen Bn. Arnaud bir an arkasını döndü:

— Size anlatmamalıydım, dedi... Ama, bakın, en birbirlerine bağlı karı kocalarda bile... Sizin de beğendiğiniz... kadınlar bile... Christophe, dediğiniz gibi yanılgılar değil, dayanılmaz gerçek acılar bulunduğunu göstermek istedim; bu acıların insanı bütün bir hayatı yıkacak, dahası iki insanın hayatını yıkacak çılgınlıklara sürükleyebileceğini göstermek istedim. Çok sert olmamak gerekir; insan en çok sevdiği zaman bile acı verebilir.

— Yani, herkes kendi köşesinde tek başına mı yaşamalı?

— Bizler için bu daha kötüdür: yalnız yaşamak, erkek gibi (çoğu kez de erkeğe karşı) mücadele etmek zorunda olan bir kadın için, bu düşüncede olmayan ve büyük bölümüyle buna karşı olan bir toplumda korkunç bir şeydir.

Sustu, vücudu hafifçe öne eğikti, gözlerini ocaktaki alevlere dikmişti. Sonra, boğuk sesiyle, yavaşça, zaman za-

man tereddüt ederek, arasıra durup sonra sözünü sürdürerek şunları söyledi:

— Ama bu bizim kabahatimiz değil, bir kadın böyle yaşıyorsa keyfinden değil, buna zorlandığı içindir. Ekmeğini kazanmak ve yoksul olduğu için kendisini istemeyen erkeğe muhtaç olmamayı öğrenmek zorundadır. Yalnızlığa itilmiştir, ama yalnızlığın hiçbir nimetinden yararlanamaz: çünkü, biz kadınlar, bir rezalet sayılmadan en masumca bile olsa bağımsızlığımızdan erkekler gibi yararlanamayız. Kadına her şey yasak edilmiştir. — Genç bir kadın arkadaşım var, bir taşra lisesinde öğretmen, havasız bir zindana kapatılsa bu yalnızlıktan bunaldığı kadar bunalmazdı. Burjuvalar, çalışarak yaşamak zorunda olan bu kadınlara kapılarını açmazlar, bunlara kuşkuyla yukarıdan bakarlar; en küçük hareketleri bile kötü niyetle gözlenir. Erkek lisesindeki arkadaşları onlardan uzak durur: bunun nedeni ya şehirdeki dedikodudan korkuları, ya da gizli bir düşmanlık, vahşilik, kahveye gitme alışkanlığı, açık saçık konuşma merakı, bütün bir günün sonundaki yorgunluk, isteksizlik aydın kadınlara karşı duydukları bıkkınlıktır. Bu kadınların kendileri de, hele birkaçı birarada yaşamak zorunda iseler birbirlerine katlanamazlar. Bu çetin mesleğin ilk yıllarının ve bu insanlık dışı yalnızlığın cesaretsizleştirdiği bu duygulu genç kadınları, kendisi de kadın olan okul müdürü çoğu kez anlamaz; onlara yardım etmek için hiçbir şey yapmaz, yalnızlık içinde gizlice acı çekmelerine seyirci kalır; onları kibirli bulur. Kimse ilgilenmez o kadınlarla. Paraları ve ilişkileri olmadığı için evlenemezler de. Çalışma saatlerinin çokluğu yüzünden kendilerini avutacak kültür işleriyle de uğraşamazlar. Böyle bir insan eğer olağanüstü bir dinî ya da ahlâkî, —(hattâ, anormal ve hastalıklı diyeceğim: çünkü, insanın kendini tümüyle feda etmesi tabiî bir şey değildir),— duyguyla desteklenmiyorsa yaşayan bir ölü demektir. Fikir işleriyle uğraşamıyan kadınlar hayır işlerine katılmak isterlerse buna imkân bulabilirler mi dersiniz? Bu alanda içtenlikle çalışmak isteyen bir kadın, resmî olsun, sosyete kadınlarınca oluşturulmuş

olsun bu hayır kurumlarında ne büyük hayal kırıklıklarına uğramaya mahkûmdur. İnsaniyetçi lâkırdı değirmenleridir bunlar: havailik, iyilikseverlik ve bürokrasi karışımı bir ortam; iki kırıştırma arasında gevezelik ederek yoksulluk üzerine oynanan bir oyun. Bu kadınlardan biri, bu durumdan tiksinerek, inanılmaz bir gözüpeklikle, sırf kulaktan duyduğu bu yoksulluk âleminde yalnız başına çalışmaya kalkarsa, nasıl bir manzarayla karşılaşır! Hemen hemen imkânsızdır dayanması! Bir cehennem! Oradakilere nasıl yardım edebilir? Boğulur bu mutsuzluk okyanusunda. Ama, yine de savaşır, bu talihsizlerden birkaçını kurtarmaya çalışır. Onlar için gücünü tüketir, onlarla birlikte boğulur. Bir ya da ikisini kurtarabilirse çok mutlu olur. Ama, onu kim kurtaracak? Çünkü o da acı çekmektedir, hem kendisi hem de başkalarının hayatı için. Başkaları için inancını harcadıkça kendisine daha az kalır. Bütün bu yoksullar ona asılmıştır. Ama, tutunacak bir tek dalı yoktur o kadının. Kimse el uzatmaz ona. Kimi zaman da taş atarlar... Tanırsınız siz o kadını Christophe; kendini en alçak gönüllüce ve en onurlu yardım işine adamıştı, çocuk doğuran sokak fahişelerini evine alırdı, çünkü Sosyal Yardım örgütünün kapısı onlara kapalıdır, ya da o kadınlar bu kurumdan korkarlardı. O büyük ruhlu kadın onları çocuklarıyla birlikte barındırıyordu, onlarda analık duygusu uyandırmaya, onların hem bedenlerini, hem ruhlarını iyi etmeğe çalışıyordu. Onları bir yuvaya kavuşturmak, namuslu bir çalışma hayatına alıştırmak için elinden geleni yapıyordu. Bu karanlık iş için harcadığı güç her zaman yerini bulmuyor, bir çok hayal kırıklıkları ve acı olaylarla karşılaşıyordu, —(kurtarılacakların çok azını kurtarabilir, çok azı kurtulmak ister!.. Ya ölen küçücük çocuklar! Daha doğarken mahkûm doğan bu yavrular!..)— Başkalarının bütün ıstıraplarını yüklenen, insanların bencilliğinin günahının kefaretini ödeyen bu kadın için neler söylediler, inanamazsınız Christophe! Büyük bir çoğunluk kötü niyetlilikle onun yardım çalışmalarından, dahası koruduğu kadınlardan para sızdırdığını ileri sürdüler...

Oturduğu mahalleden ayrılmak, ümit ve cesareti kırılmış olarak başını alıp gitmek zorunda kaldı. Bağımsız kadınların bugünün toplumunun acımasızlığına karşı ne çetin bir savaş sürdürdüklerini düşünemezsiniz, Christophe, — tutucu, zâlim, can çekişen, son gücünü de başkalarının hayatına engel olmak için harcayan bu topluma karşı.

— Zavallı dostum, bu yalnız kadınların çilesi değil. Bu çatışmaları bizler de biliyoruz. Ama, ben bunlardan kurtulmak için nereye sığınacağımı biliyorum.

— Nereye?

— Sanata.

— Sizin için evet, ama bize göre değil bu. Hem sonra kaç erkek bundan yararlanabilir ki?

— Bakın, dostumuz Cécile ne kadar mutlu.

— Nereden biliyorsunuz? Ah! Ne de çabuk hüküm veriyorsunuz! Yürekli olduğu, kederinin üstünde durmadığı, bunu başkalarından sakladığı için mutlu sanıyorsunuz onu! Evet sağlıklı olduğu ve mücadele edebildiği için mutlu Ama, onun mücadelelerini bilmiyorsunuz. Onun, insanı hayal kırıklığına uğratan sanat hayatı için yaratılmış olduğunu mu sanıyorsunuz? Sanat! Kimi kadınlar var ki, yazarak, sahneye çıkarak, şarkı söyleyerek ün kazanmayı mutluluğun en yüce doruğuna ulaşmak sanırlar! Bunun için her şeyden yoksun olmaları, başka hiçbir sevgiye gönül açmamaları gerek!.. Sanat! Ondan başka bir şeyimiz olmayacaksa ne yapalım sanatı biz kadınlar? Dünyada başka her şeyi unutturan biricik şey: minicik bir çocuktur.

— Ama, çocuğu olan da görüyorsunuz ki mutlu olmuyor.

— Evet... Her zaman değil... Kadınlar çok mutlu değillerdir. Kadın olmak güç şey. Erkek olmaktan daha güç. Bunu yeterince kavrayamazsınız. Siz kendinizi hırslı bir düşünce işine, bir faaliyete verebilirsiniz. Kendinizi yıpratıyorsunuz, ama bu size mutluluk veriyor. Sağlıklı bir kadın ıstırap duymadan bunu yapamaz. Kendi varlığının bir bölümünü sürdürmek insanlığa aykırıdır. Bir yoldan mutlu olmuşsak, başka bir yoldan bundan pişman oluruz.

Bizim birçok ruhumuz vardır. Sizin bir tek: daha güçlü, çoğu kez kaba ve de canavarca. Hayranım size. Ama, çok bencil olmayın! Kendiniz farkında değilsiniz, ama çok bencilsiniz siz erkekler. Hiç farkında olmadan bize çok kötülük edersiniz.

— Ne yapalım? Bu bizim suçumuz değil.

— Evet, bu ne sizin suçsuz, ne de bizim. Aslında görüyorsunuz ya, hayat basit bir şey değil. Tabiata uygun bir şeklide yaşamalı derler. Ama, ne demek tabiata uygun şekilde yaşamak?

— Doğru. Hayatımızda tabii olan hiçbir şey yok. Bekâr yaşamak da, evlenmek de tabii değil. Serbest birleşme de zayıfların kendisini yırtıcılara teslim etmesi oluyor. Toplumumuz da tabii bir şey değil. Onu biz kendi elimizle yapmışız. İnsanlar toplumsal bir hayvandır derler. Ne budalalık. Yaşamak için böyle olması gerekmiş. Yararı, savunması, zevki, büyüklüğü için toplumsal yapmış kendini. Bu zorunluluk onu birçok uzlaşmalara itmiş. Ama, *tabiat bu zorlamaya karşı çıkmış ve ondan öç almıştır.* Onu durdurmaya çalışıyoruz; bu bir savaştır: çoğu kez yenik düşmemizde şaşılacak bir şey yok. Nasıl çıkmalı işin içinden? — Güçlü olarak.

— İyi olarak.

— Oh! Tanrım! İyi olmak, bencillik zırhından sıyrılmak, hayatı, aydınlığı, mütevazi görevini kök saldığın küçücük toprak parçasını sevmek! Köklerinin daldığı küçük toprak parçasını sevmek! Enginlere ulaşamayınca, daracık bir yerde güneşe yükselen bir ağaç gibi derinliğine ve yüksekliğine gelişmek!

— Evet. Ve en başta insanların birbirlerini sevmesi gerekir. Erkeğin kadını, avı ya da malı gibi görmekten vazgeçip kendini onun kardeşi gibi görmesi gerek! Her ikisi de gururundan sıyrılıp herbiri kendini biraz daha az, ötekini biraz daha fazla düşününce!... Bizler zayıf yaratıklarız: yardım edelim birbirimize. Yere düşeni görünce: «Artık tanımıyorum seni» demiyelim. Bunun yerine: «Cesaret, dostum, kurtulacağız» diyelim.

•

Sustular. Ocağın karşısında oturuyorlardı. Küçük kedi aralarındaydı. Üçü de hareketsiz, hayale dalmış, ateşi seyrediyorlardı. Sönmek üzere olan ateşin alevi küçük kanat çırpışlarıyla, Bn. Arnaud'nun her zaman görülmeyen bir heyecan dalgasıyle penbeleşen ince yüzünü okşuyordu. Kadın da şaşıyordu içinden geçenleri böyle açığa vurduğu için. Hiç bir zaman bu kadar konuşmamıştı.

Elini Christophe'un elinin üstüne koyarak:

— Çocuğu ne yapacaksınız, diye sordu.

Bunu düşünüyordu baştanberi. Konuşmuş, konuşmuş, başka bir kadın olmuştu, sarhoş gibiydi. Ama, yalnız bunu düşünüyordu. Daha Christophe'un ilk sözlerini duyarken, gönlünde bir roman oluşturmuştu. Annesinin yüzüstü bıraktığı çocuğu yetiştirmenin, bu minicik yaratığı hayallerine ve sevgisine sarmanın mutluluğunu düşünüyordu. Ama, içinden şöyle dedi:

— Hayır, iyi bir şey değil bu. Başkası için mutsuzluk olan bir şeyin sevincini duymamalıyım.

Ama, bu istek öyle kuvvetliydi ki, karşı koyamıyordu buna. Konuşuyor, konuşuyordu, ama susan gönlü umut içinde yüzüyordu.

Christophe:

— Evet, elbette, düşündük bunu. Zavallı yavrucak! Ne ben, ne Olivier yetiştirebiliriz onu. Bir kadın şefkati gerek ona. Kadın dostlarımızdan birinin bize yardım edeceğini düşünmüştüm.

Bn. Arnaud'nun nerdeyse soluğu kesilecekti.

Christophe:

— Size bundan söz etmek istemiyordum. Ama, biraz önce Cécile geldi. İşi öğrenince ve çocuğu görünce çok heyecanlandı, öyle sevindi ki, bana «Christophe...» dedi.

Bn. Arnaud'nun damarlarındaki kan donmuş gibiydi. Sözün alt yanını duymadı; gözleri bulanmıştı. Bağırmak geliyordu içinden:

— Hayır, hayır! Onu bana verin, diye.

Christophe anlattı. Ama, kadın onun ne dediğini duy-

muyordu. Sonra kendini zorladı. Cécile'in kendisine açtığı sırrını anımsadı. Şöyle düşündü:

— Onun benden çok buna ihtiyacı var. Benim sevgili Arnaud'cuğum var... Sonra bir sürü işim... Hem yaşlandım artık...

Gülümseyerek:

— Çok iyi olur, dedi.

Ocaktaki alev sönmüştü, kadının yüzündeki penbelik de. Şimdi bu yorgun yüzde sadece o her zamanki iyi yürekli boyun eğiş okunuyordu.

•

— Dostum bana ihanet etti.

Bu düşüncenin altında eziliyordu Olivier. Christophe boşuna onu şefkatle sarsmaya çalışıyordu, bir az sert davranarak:

— Yani ne istiyorsun? dedi. Bir dostun ihaneti, insanın her zaman başına gelebilen bir kötülük, hastalık gibi, yoksulluk gibi, budalalarla uğraşmak gibi. Ona karşı güçlü olmak gerek; karşı koyamayan zavallı bir insandır.

— Ah! Evet işte ben tam böyle bir adamım. Bir gurur sorunu yapmıyorum bunu... Zavallı bir insan, evet, sevgiye ihtiyacı olan ve bunu yitirince ölen bir zavallı.

— Hayatın sona ermiş değil, sevecek başka insanlar da var.

— Kimseye inanmıyorum artık, dostum yok hiç.

— Olivier!

— Bağışla. Senden şüphe etmiyorum, her şeyden şüphe ettiğim çok anlar olmakla birlikte... hattâ kendimden... Ama, sen güçlüsün, kimseye muhtaç değilsin, benden de vazgeçebilirsin.

— O benden daha iyi vazgeçebilmiş senden.

— Çok acımasızsın, Christophe.

— Seni hırpalıyorum yavrum, isyan et diye. İşe bak! Seni sevenleri, hayatını, seninle eğlenen biri uğruna feda etmek ne utanç verici şey.

— Umurumda değil beni sevenler! Ben yalnız onu seviyorum.

— Çalış! Eskiden seni ilgilendirirdi...

— ... İlgilendirmiyor artık. Yorgunum. Hayatın dışına çıkmışım gibi geliyor bana. Herşey uzak görünüyor, çok uzak... Görüyorum, ama bir şey anlamıyorum artık. Düşünüyorum ki, her gün hiç bıkmadan, bir saat mekanizması gibi, anlamsız işlerine yeniden başlayan, gazetelerdeki tartışmalarını sürdüren, zavallıca zevkleri peşinde koşan, bir bakanı, bir kitabı, yeteneksiz bir oyuncu kadını hırsla öven ya da yeren insanlar da var... Ah! O kadar yaşlı hissediyorum ki kendimi! Ne kin var içimde, ne de nefret, kime karşı olursa olsun: her şey can sıkıntısı veriyor bana. Hiçbir şey kalmadığını hissediyorum. Yazmak? Ne diye yazmalı? Kim anlayacak sizi? Tek bir varlık için yazıyordum: ne isem, nem varsa hep onun içindi... Şimdi hiçbir şey yok artık. Yorgunum. Christophe yorgun... Uyumak istiyorum.

— Eh, öyleyse uyu yavrum. Ben seni beklerim.

Aslında en yapamadığı şey buydu Olivier'nin. Ah! Acı çeken insan, aylarca uyuyabilseydi, tazelenen varlığındaki bütün acılar silininceye, büsbütün başka bir insan oluncaya kadar! Ama, kimse armağan edemezdi bunu ona ve o da istemiyordu bunu zaten. Acıların en kötüsü acısız kalmaktı onun için. Olivier hastalık ateşiyle yanan, bu ateşle beslenen bir insan gibiydi. Gerçek bir hastalık nöbetiydi bu. Özellikle akşamları, ortalık kararınca geliyordu. Sonra, geri kalan zamanda, bu nöbet onu bitap, aşkla zehirlenmiş, hâtıralar tarafından kemirilmiş olarak; tıpkı ağzındaki lokmayı yutmayı akıl edemeyip durmadan onu çiğneyen budalalar gibi, aynı düşünceyi tekrarlayıp durur bir halde bırakıyordu. Aynı sabit fikir bütün gücünü pompalamaktaydı beyninin.

Başına gelen derdi, buna sebep olana içtenlikle iftiralar savurarak, lânetliyebilecek güçte değildi Christophe gibi. Daha berrak görüşlü, daha hak tanır olduğu için, kendisinin de bu işte sorumluluk payı olduğunu ve acı

çekenin yalnız kendisi olmadığını biliyordu: Jacqueline de kurbandı,— onun kurbanıydı. Kendisini ona vermişti: O ne yapmıştı onu? Mutlu etmeye gücü yetmiyorsa ne diye onu bağlamıştı kendisine. Canını acıtan bağları koparmaya hakkı vardı Jacqueline'in.

— Onun suçu yok, ben suçluyum, diyordu kendi kendine. Onu gerektiği gibi sevemedim. Ama, yine de çok seviyordum onu. Ona kendimi sevdiremediğime göre, demek ki onu sevmeyi bilememişim.

Böylece kendini suçluyordu. Belki de haklıydı. Ama, geçmişi yargılamanın bir şeye yararı yoktur. Gerektiğinde geçmişe yeniden başlamayı engellemez bu; ama, yaşamayı engeller. Güçlü adam, kendisine yapılan kötülüğü unutmasını bilen adamdır, — ve de heyhat! kendi yaptığı kötülüğü... bunu tamir etmesine imkân olmadığını anladığı an... Ne var ki, insan aklıyla değil, ihtirasıyla güçlüdür. Aşk ve ihtiras iki uzak akrabadırlar; ikisi birarada çok seyrek bulunur. Olivier seviyordu; ancak kendine karşı güçlüydü. İçine düştüğü bu uyuşukluk durumunda her türlü hastalığa uğrayabilirdi. Enflüenza, bronşit, zatürree, hepsi çöktü üstüne. Yazın bir kısmını hasta geçirdi. Bn. Arnaud'nun da yardımıyla, Christophe canla başla baktı ona ve hastalığı önlemeyi başardılar. Ama, ruhun hastalığına karşı bir şey gelmiyordu ellerinden. Yavaş yavaş bu dinmeyen kederin çökertici yorgunluğunu ve bundan kaçmak ihtiyacını duymaya başlıyorlardı.

Felâket, kişiyi garip bir yalnızlığa götürür. İnsanların ona karşı içgüdüsel bir korkuları vardır. Onun kendilerine bulaşmasından korkarlar denilebilir: en azından, can sıkıntısı verir, ondan kaçılır. Kendisine acı çektirdiğiniz halde bunu bağışlıyacak çok az insan vardır! Hep o eski Eyub'un dostları hikâyesidir bu. Teman'lı Elifaz, Eyub'u sabırsızlık göstermekle itham eder. Şuah'lı Bildad, Eyub'un uğradığı felâketlerin günahlarının cezası olduğunu ileri sürer. Naama'lı Tsofar onu kendini beğenmişlikle suçlar. «**Ve en sonunda Ram aşiretinden Buz'lu Barakel'in oğlu Elihu'nun öfkesi alevlendi; onun öfkesi Eyub'a karşı alev-**

lendi; çünkü kendisini Allah'tan ziyade haklı çıkarmakta idi.» — Kederin hâlisini çeken azdır. Çok insan onunla karşılaşır, ama onun için seçilmişler azdır. Olivier bunlardandı işte. Bir merdümgirizin dediği gibi, «kötülük görmekten âdeta hoşlanıyordu. Böyle bedbaht adam kişiliği bir fayda sağlamaz: insan başkalarını kendinden soğutur.»

Olivier, duygularını kimseye açamıyordu, en yakınlarına bile. Onları bıktırdığını anlamıştı. Çok sevdiği Christophe'un bile bu bir türlü geçmek bilmeyen keder karşısında sabrı tükenmeye başlamıştı. Buna çare bulamayacağını anlıyordu. Gerçekte, acı çekmenin ne demek olduğunu çok iyi bilen bu iyi yürekli insan, Olivier'nin çektiği acıyı duyamıyordu. İşte insan yaradılışının çürük yanı! İstediğiniz kadar iyi, merhametli, akılı, olun çok acı çekmiş bulunun, dişi ağrıyan arkadaşınızın duyduğu acıyı duyamazsınız. Hastalık biraz uzadı mı, hastanın acılarını abarttığı öne sürülür. Hele, hastalık gözle görünmez de ruhun derinliğinde ise! Olayın dışında olan, kendisi için önemi olmayan bir duygudan bu kadar yakınılmasına sinirlenir. Sonra da vicdanını rahatlatmak için şöyle der:

— Ben ne yapabilirim ki? Ne söylesem boşa gidiyor.

Ne söylense boşa gittiği doğrudur. Acı çekeni sevmekten başka çare yoktur onu avutmak için. Onu inandırmaya çalışmadan, onu iyi etmeye kalkmadan, onu körü körüne sevmek, acıyarak sevmek gerektir. Aşkın yarasına iyi gelen biricik merhem yine aşktır. Ama, aşk da en çok sevenlerde bile, tükenmez değildir. Onların da sınırlıdır sevgi gücü. Dostlar bir kez bulabildikleri gönül okşayıcı sözleri söylediler ya da yazdılar mı, görevlerini yerine getirdiklerini düşünerek ihtiyatla uzaklaşırlar, bir suçluymuş gibi, acı çekenin yanından. Bu kadar az yardım ettiklerinden utanç duydukları için de gittikçe daha az yardım ederler ona, kendilerini unutturmaya, kendileri de unutmaya çalışırlar. Eğer münasebetsiz mutsuzluk ayak direr de, yankısı onların çekildikleri köşeye kadar gelirse, bu cesaretsiz, bu çileye katlanamayan insan hakkında sert hükümler verirler. O insan sonunda yıkılır giderse can-

dan görünen acımaların altında şu küçümseyen düşüncenin yer alacağından emin olabilirsiniz.

— Zavallıcık! Çok iyi bir insan olarak tanırdım onu.

Bu genel bencillik ortasında, tatlı ve sade bir söz, yumuşak bir yaklaşım, sevgi ve acıma okunan bir bakış ne kadar iyi gelir mutsuz olana! Bunun yanında her şey ne kadar sönük kalır... Bu davranış Olivier'yi, arkadaşı Christophe'dan daha çok, Bn. Arnaud'ya yaklaştırıyordu. Bununla birlikte, Christophe övgüye değer bir sabır göstermekteydi. Sevdiği için, kendisi hakkındaki düşüncesini ondan gizliyordu. Ama, Olivier, yalnız ıstırabın keskinleştirdiği görüş gücüyle dostunun içindeki mücadeleyi ve kederinin dostu için ne büyük bir yük olduğunu anlıyordu. Bu düşünce onun Christophe'dan uzaklaşmasına neden oluyor ve ona:

— Defol! diye haykırmak geliyordu içinden.

İşte böyledir, felâket kimi zaman birbirini seven ruhları ayırır. Taneleri eleyen kalbur gibi, yaşamak isteyenleri bu yana, ölmek isteyenleri öteki yana atar. Aşktan da güçlü olan korkunç hayat yasası! Oğlunun öldüğünü gören ana, dostunun boğulduğunu gören dost, onları kurtaramayacaklarını anlayınca kendilerini kurtarmaya bakar, ölenle birlikte ölmezler. Ama, yine de canlarından bin kat daha çok severler onları.

Christophe, çok sevdiği halde, Olivier'den kaçmak zorunda kaldı. Çok güçlüydü, çok sağlıklıydı, boğuluyordu bu ağır kederli hava içinde. Ne utanç verici şeydi bu onun için. Arkadaşı için bir şey yapamamak çıldırtıyordu Christophe'u, bir şey yapamamanın acısını başkasından çıkartmak istiyor, Jacqueline'e kızıyordu. Bn. Arnaud'nun aydınlatıcı sözlerine rağmen, onun için ağır hükümler veriyordu yine. Hayatı yeterince anlamamış, henüz kendi zayıf yanlarına karşı amansız davranmasını bilmeyen genç, haşin ve uzlaşmaz bir ruha yakışır biçimde davranmaktaydı.

Cécile'i ve ona emanet edilen çocuğu görmeye gidiyordu. Bu ödünç analık Cécile'i değiştirmişti: gayet genç,

mutlu, ince, şefkatli görünüyordu. Jacqueline'in gitmesi onda açığa vurulmayan bir mutluluk umudu yaratmış değildi. Jacqueline'in anısının, Jacqueline'in varlığından daha çok Olivier'yi kendisinden uzaklaştıracağını biliyordu. Hem sonra onu sarsan kasırga geçmişti: bu bir bunalım ânıydı ve Jacqueline'in yoldan çıkışı bunun geçip gitmesini sağlamıştı. Her zamanki sükûnetine kavuşmuştu yine; ve nasıl olup da bunu kaybettiğini anlayamıyordu artık. Sevgi ihtiyacını, çocuğun sevgisiyle bol bol gidermekteydi. Kadınlığa vergi o hârikulâde hayal gücü —sezgi— ile bu küçük çocuğun küçücük varlığında sevdiğini buluyor, onu bütün zayıflığı, bütün teslimiyetiyle kendinin olmuş hissediyordu: artık ona aitti o; artık onu bu çocuğun yüreğinin bütün saflığı, birer ışık damlası olan mavi gözlerinin bütün berraklığıyla sevebilirdi... Gerçi, biraz da gizli bir hüzün karışmıyor değildi onun bu duygusuna. Ah! İnsanın kendi kanından gelen bir çocuğa karşı duyduğu sevgiyle bir olamazdı bu hiçbir zaman!.. Ama, yine de hiç yoktan iyiydi.

Christophe, şimdi Cécile'i başka gözle görmeye başlamıştı. Françoise Oudon'un alaylı bir sözünü anımsadı:

— Anlamıyorum nasıl oluyor da o kadar iyi bir karı koca olacakken Philomèle'le birbirinizi sevmiyorsunuz?

Ama Françoise, bunun nedenini Christophe'dan daha iyi biliyordu: Christophe gibi bir adamın kendisine iyilik eden birini sevdiği nâdir görülür; öyleler daha çok kendilerine kötülük edebilecekleri severler. Karşıtlar birbirini çeker: tabiat kendisini yıkıntıya götüreni arar, kendi ateşinde kendini yakan yoğun bir hayatı, kendini koruyan ihtiyatlı bir hayata tercih eder. İnsan, Christophe gibi, olabildiğince uzun değil, fakat güçlü yaşamayı kendine kanun bilirse, bu tutumunda haklıdır.

Seziş kabiliyeti Françoise kadar olmayan Christophe, aşkın insanlık dışı bir güç olduğunu düşünüyordu. Aşk, birbiri için acı çekemiyenleri biraraya getirir, birbirinin benzeri olanları da bir yana atar. Yıktığı şeylerin yanında

ilham ettiği duyguların değeri pek azdır. Mutlu ettiği zaman iradeyi gevşetir. Mutsuz ettiği zaman yüreği parçalar. İyilik ettiği görülmüş müdür hiç?

Christophe aşkı böyle kötüler dururken, onun o müşfik ve alaycı gülümseyişiyle:

— Nankörlük ha?

dediğini duydu.

•

Christophe, yine Avusturya elçiliğindeki bir gece toplantısına çağrılmıştı. Gitmemezlik edemedi. Philomèle, Schubert'in, Hugo Wolf'un ve Christophe'un **lied**'lerini söylüyordu. Genç kız, hem kendi başarısından, hem de şimdi artık seçkinlerin çok beğendikleri Christophe'un başarısından çok mutluydu. Büyük dinleyici kitlesi içinde dahi Christophe'un adı ağırlığını hissettiriyordu: Lévy-Coeur gibiler onu bilmezlikten gelemiyorlardı artık. Eserleri konserlerde çalınıyordu; bir piyesi Opéra-Comique'e (1) kabul edilmişti. Görünmeyen senpatiler kanat geriyordu üstüne. Birçok kez onun için çalışmış olan esrarlı dost, onun isteklerini destekliyordu. Christophe, birçok kez bu dost elin, girişimlerinde kendisine yardım ettiğini hissetti: biri onu kolluyordu sürekli olarak, ama kendini kıskançlıkla gizliyordu. Christophe onun kim olduğunu bulmaya çalıştı: fakat, o dost, Christophe'un kendisini daha önce bulmamış olmasına kızmış gibi görünüyor, bir türlü ele geçmiyordu. Kaldı ki, Christophe'un başka dertleri vardı: Olivier'yi düşünüyordu, Françoise'ı düşünüyordu. Daha o sabah bir gazetede aktrisin San Francisco'da ağır şekilde hastalandığını okumuştu. Şimdi genç kadının, yabancı bir ülkede, bir otel odasında tek başına yaşadığını, kimseyi görmek istemediğini, dostlarına bir şey yazmadan ölümü beklediğini düşünüyordu.

Kafasına üşüşen bu düşüncelerle, kalabalıktan uzak, küçük bir salona çekilmişti. Yeşil bitkiler ve çiçeklerin

---

(1) Paris'te, operanın yanısıra şarkılı oyunların oynandığı tiyatro. (Çev.)

oluşturduğu bir perdenin arkasında, yarı karanlık kuytu bir yerde sırtını duvara vermiş, içli sıcak sesiyle, Schubert'in **Ihlamur**'unu söyleyen Philomèle'i dinliyordu. Bu saf müzik ruhunda hüzünlü anılar canlandırıyordu. Tam karşısına gelen duvardaki büyük bir aynada, bitişik salondaki hayat ve ışıklar görülmekteydi. Aynaya baktığı yoktu Christophe'un, kendi içine bakıyordu o, ve gözleri yaşlarla buğulanmıştı... Birden Schubert'in yaşlı ağacı gibi, hiçbir neden olmadan titremeye başladı. Birkaç saniye böyle yüzü sapsarı, kımıldanmadan durdu. Sonra gözlerinin önündeki tül sıyrıldı ve önünde, aynada kendine bakan «dost» kadını gördü... Kimdi bu dost kadın? Hiçbir şey bilmiyordu, onun dost olduğundan ve onu tanıdığından başka! Gözleri onun gözlerinde, sırtı hep öyle duvara dayalı, yine durmadan titriyordu. Kadın gülümsüyordu. Christophe onun ne yüz, ne de vücut çizgilerini görebiliyor, ne de gözlerinin rengini seçebiliyordu. Uzun boylu muydu, yoksa kısa mıydı, nasıl bir giysi vardı üstünde bilemiyordu. Yalnız bir şey görüyordu: merhametli gülümseyişinin tanrısal iyiliği.

Ve bu gülümseyiş birden, ta küçüklüğündeki bir anıyı canlandırıverdi Christophe'da... Altı yedi yaşlarındaydı... Okula gidiyordu, mutsuzdu... Kendinden daha büyük çocuklar onu dövüp, hırpalamışlardı, hepsi alay ediyorlardı onunla, öğretmen de haksız yere cezalandırmıştı onu; öteki çocuklar koşup oynarken, tek başına bir köşeye büzülüp sessizce ağlıyordu. Kederli görünüşlü küçük bir kız da vardı oralarda, öteki çocuklarla oynamıyordu, —(şimdi gözünün önüne geliyordu bu kızcağız: kısa boylu, koca kafalı, saçları ve kirpikleri beyaz denecek kadar sarı, gözleri soluk mavi, ablak ve soluk yüzlü, kalın dudaklı, yüzü biraz şiş, küçük elleri kızarmış bir çocuktu bu),— Christophe'un yanına gelmiş, karşısında durup baş parmağı ağzında onun ağlamasını seyretmişti; sonra küçücük çenesini Christophe'un başına dayayarak, yüzünde hep o acıyan gülümseyişle çekine çekine ve çabuk çabuk:

— Ağlama... demişti.

Bunun üzerine Christophe, kendini tutamamış, hıçkı-

ra hıçkıra ağlıyarak, burnunu, titrek ve yumuşak sesiyle:

— Ağlama...

diyen kızın önlüğüne sokmuştu.

Bu olaydan birkaç hafta sonra ölmüştü o kızcağız. Şimdi o kızı neden düşünmüştü? Almanya'nın uzak bir şehrindeki halktan gelme bu kızcağızla, şimdi kendisine bakan aristokratik genç kadın arasında hiçbir ilişki yoktu. Ama, herkes için tek bir ruh vardır. Her ne kadar milyonlarca insan uzayda yuvarlanan dünyalar kadar birbirlerinden uzak görünürlerse de, birbirlerinden yüzyıllarla ayrılmış gönülleri yine de, aynı anda, aynı aşkın ışığı aydınlatır. Christophe, kendisini avutan o küçük kızcağızın soluk dudaklarındaki aydınlığı görür gibi olmuştu şimdi de.

Bu, yalnız bir saniye sürdü. Kapının önüne bir sürü insan birikerek Christophe'un bitişik salonu görmesine engel oldu. Aynadan görülmeyecek şekilde, yeniden karanlığa sığındı. Heyecanının farkedilmesinden korkuyordu. Ama, sâkinleşince o kadını görmek istedi. Gitmiş olmasından korkuyordu. Salona girdi ve onu kalabalığın ortasında buldu hemen, — artık tıpatıp aynada kendisine göründüğü gibi olmamasına rağmen... Şimdi onu yandan görüyordu: şık giyimli birkaç kadının arasında oturuyordu; bir dirseğini koltuğun kenarına dayamış, vücudu biraz öne eğik, başı eline yaslanmış, dudaklarında anlayışlı ve dalgın bir gülümseyişle konuşulanları dinliyordu. Yüzü, Raffaello'nun **Tartışma** tablosundaki gözleri yarı kapalı, bir şeyler düşünerek gülümseyen genç Saint-Jean'ın yüzünü andırıyordu.

Bu sırada, başını kaldırarak, Christophe'u gördü ve şaşmadı. Christophe, onun kendisine gülümsediğini gördü. Heyecanla selâm verdi ve yanına gitti. Genç kadın:

— Beni tanımadınız mı? diye sordu.

O anda tanımıştı.

— Grazia... dedi (1)

---

(1) **Bkz. Panayır.**

Tam o sırada oradan geçen Avusturya elçisinin karısı, çoktandır beklenilen karşılaşmanın gerçekleşmiş olmasından duyduğu sevinci dile getirdi ve Christophe'u «Kontes Bérény»ye tanıttı. Ama, Christophe öyle heyecanlanmıştı ki, onun söylediklerini duymadı bile ve bu yabancı adın farkında olmadı. Şimdi karşısındaki bu kadın onun için hep o küçük Grazia'sıydı.

•

Grazia, yirmi iki yaşındaydı. Bir yıldan beri, Avusturya elçiliği ataşelerinden soylu, büyük bir aileden bir gençle evliydi. Bu gencin, imparatorun başbakanlarından birine yakınlığı vardı. Büyüklük taslayan, zevk düşkünü, şık, vaktinden önce yıpranmış bir insandı. Grazia onu candan sevmişti ve bazı konularda eleştirmekle birlikte hâlâ da sevmekteydi. Yaşlı babası ölmüştü. Kocası Paris elçiliğindeki görevine atanmıştı. Kont Bérény'nin ilişkilerinin yardımıyle olduğu kadar güzelliği ve zekâsıyla da, bir zamanlar en küçük bir şeyden ürken o küçük kız, şimdi Paris sosyetesinin en gözde genç kadınlarından biri olmuştu. Bunun için hiçbir çaba göstermediği gibi, bundan rahatsız da olmuyordu. Genç ve güzel olmak, hoşa gitmek ve hoşa gittiğini bilmek büyük bir güçtür. Rahat yürekli, çok sağlıklı ve çok sâkin olmak ve mutluluğu, istekleriyle talihi arasında âhenkli bir uygunlukta bulmak da büyük bir güçtür. Hayatın güzel çiçeği açılıp serpilmişti; ama, Grazia, İtalyan toprağının ışığı ve güçlü huzuruyla beslenen Lâtin ruhunun sâkin müziğinden hiçbir şey yitirmiş değildi. Pek tabii bir şekilde Paris'in kibar âleminde bir üstünlük kazanmıştı: buna hiç şaşmıyor ve bu üstünlüğünü sanat ve hayır işlerinde kendisinden yardım isteyenler için kullanmasını biliyordu. Bu işlerin resmi koruyuculuğunu başkalarına bırakmıştı: çünkü, her ne kadar yüksek mevkiine uygun davranmayı biliyorsa da, İtalya'da, kırlar ortasındaki ücra villâda, biraz vahşice geçen çocukluğundan kalma gizli bir bağımsızlık duygusunu hâlâ içinde saklamaktaydı. Sosyete hayatı kendisini eğlendirmekle birlikte yo-

ruyordu da. Ama, can sıkıntısını iyi yürekli ve gönül alıcı bir insanın gülümseyişiyle örtüyordu.

Büyük dostu Christophe'u unutmamıştı. Çocukluğunda ona karşı içinde sessiz sessiz yanan masumca aşk yoktu elbet artık. Şimdiki Grazia hiç romantik yanı olmayan çok aklı başında bir kadındı. Çocukluğundaki aşırı sevgisini şimdi tatlı bir alayla anımsıyordu. Ama, bu anılarla heyecanlanmaktan yine de alamıyordu kendini. Christophe'u hayatının en temiz anılarına bağlı olarak düşünüyordu. Onun adını duymak büyük bir zevk veriyordu genç kadına. Her başarısı da sanki bunda kendi katkısı varmış gibi onu sevindirmekteydi: çünkü, bunları önceden hissetmişti. Paris'e gelir gelmez onu görmek istemişti. Onu davet etmiş, kartının üstüne de eski genç kızlık adını yazmıştı. Christophe buna dikkat etmemiş, davetiyeyi sepete atarak karşılıksız bırakmıştı. Bundan ötürü Grazia gücenmemişti ona. Farkettirmeden çalışmalarını ve hattâ biraz da yaşayışını, sürekli olarak izlemişti. İşte son zamanlarda gazetelerin ona karşı açtıkları kampanya sırasında yardımına koşan Grazia olmuştu. Tertemiz Grazia'nın basınla hiçbir ilişkisi yoktu. Ama, bir dosta yardım etmek gerektiğinde, kurnazca hilelere başvurup hiç sevmediği adamların yüzüne gülmesini bilirdi. Havlayan köpek sürüsünü güden bir gazete yöneticisini davet etti; pek az bir çabayla adamın başını döndürdü, gururunu okşadı, adamı öyle etkiledi ki, hiç üstüne düşmüyormuş gibi görünerek Christophe'a karşı yürütülen kampanyanın kendisini hayrete düşürdüğünü ve bundan hoşlanmadığını bir iki kelimeyle anlatması istediğini elde etmesine yetti. Kampanya birden durdu. Yönetmen ertesi gün yayınlanacak olan saldırganca yazılmış makaleyi kaldırdı. Yazıyı yazan bunun nedenini öğrenince yönetmen adamı iyice haşladı. Hattâ, daha da ileri gitti: her işte kullandığı adamlarından birine on beş gün içinde Christophe'u öven bir makale kotarmasını emretti. Nitekim, makale kotarıldı; tam istendiği gibi gayet övücü ve budalacaydı. Elçilikte, dostunun eserlerinden konserler düzenlenmesi de Grazia'nın fikriydi, ve Christophe'un Cécile'i koruduğunu bildiği için, genç

şarkıcı kızın tanınmasına da yardım etti. Nihayet, Alman diplomatik çevreleriyle olan ilişkilerinden yararlanarak, kimseye farkettirmeden, Almanya'dan sürülmüş olan Christophe'a Alman hükûmetinin ilgisini çekmeyi başardı. İmparatordan, ülkesine şeref kazandıran bu büyük sanatçıya Almanya'nın kapılarını açan bir emirname koparmak üzere yavaş yavaş bir kamuoyu oluşturdu. O an için böyle bir bağışlanmayı beklemek zamansız olsa da, hiç olmazsa Christophe'un doğduğu şehirde birkaç gün kalmasına göz yumulmasını sağladı.

Görünmeyen bir dostun kendisine kanat gerdiğini onun kim olduğunu bilmeden hisseden Christophe, onu o akşam genç Saint-Jean'ın yüzüyle aynada kendisine gülümserken tanımıştı.

•

Geçmişten söz ediyorlardı. Söyledikleri şeyleri Christophe hiç bilmiyordu. İnsan sevdiğini görmediği gibi, sesini de duymaz. Hattâ, çok sevdiği zaman, sevdiğini bile düşünmez. Christophe aklından bile geçirmiyordu bunu. O, oradaydı: bu kadarı yeterdi. Gerisi yoktu artık.

Grazia, konuşmasını kesti. Çok uzun boylu, oldukça yakışıklı, zarif, yüzü traşlı, başı dazlak, canı sıkılmış gibi görünen genç bir adam, tek gözlüğünün ardından Christophe'u süzüyordu. Soğuk bir kibarlıkla eğilerek selâmladı onu:

— Kocam, dedi Grazia.

Salonun gürültüsü yeniden başlayıverdi. İçinde yanan ışık söndü. Christophe buz kesildi, sustu ve adamın selâmına karşılık vererek hemen çekildi.

Ne gülünç ve yıpratıcı istekleri vardır bu sanatçı ruhlu insanların ve ne çocuksudur ihtiraslı hayatlarına yön veren yasalar! Vaktiyle kendisini sevdiği zaman aldırış etmediği ve yıllardır aklına getirmediği bu dost kadını yeniden bulur bulmaz sanki kendisininmiş, kendi malıymış gibi görüyor ve eğer onu bir başkası almışsa, kendisinden çalmış sayıyordu. Christophe, içinde neler olup bit-

tiğinin farkında değildi. Ama, yaratıcı cini onun yerine durumu deeğrlendiriyordu. Nitekim, o günlerde hüzünlü aşk şarkılarının en güzellerinden birkaçını yarattı.

Grazia'yı oldukça uzun bir süre göremedi. Olivier'nin kederi ve sağlığı kafasını sürekli olarak meşgul ediyordu. Nihayet, bir gün genç kadının kendisine bıraktığı adresi buldu ve gitmeye karar verdi.

Merdivenden çıkarken, işçilerin çekiç seslerini duydu. Hol darma dağınıktı, sandıklar ve bavullarla doluydu. Uşak, kontesi göremeyeceğini söyledi. Kırılan Christophe, kartını bırakıp dönerken, hizmetçi arkasından koştu, özür dileyerek onu içeriye aldı. Christophe'u halıları kaldırılmış ve sarılmış bir salona aldılar. Grazia onu o aydınlık gülümseyişiyle karşıladı. Sevinçle elini uzattı. Bütün budalaca kızgınlıklar uçup gitti. Aynı mutlu tatlılıkla kendine uzanan eli yakaladı, öptü:

— Ah! dedi Grazia; çok sevindim gelmiş olmanıza! Sizi görmeden gideceğim diye öyle korkuyordum ki!

— Gidiyor musunuz; gitmek üzere misiniz?

Yine gölge çökmüştü Christophe'un üstüne.

Grazia, odadaki karışıklığı göstererek:

— Görüyorsunuz ya hafta sonunda Paris'ten ayrılıyoruz, dedi.

— Uzun zaman için mi?

Grazia boynunu bükerek:

— Kim bilir? dedi.

Christophe konuşmak için çaba gösterdi. Boğazı tıkanmıştı.

— Nereye gidiyorsunuz?

— Amerika'ya. Kocam elçilik birinci sekreterliğine atandı.

Christophe:

— Demek, demek diye kekeledi. (Dudakları titriyordu)... Demek sona erdi...

— Dostum, dedi Grazia heyecanlı bir eda ile... Hayır, sona ermedi.

— Demek sizi yeniden yitirmek için bulmuşum.

Christophe'un gözleri yaşlanmıştı.

Grazia yeniden

— Dostum, dedi.

— Christophe eliyle gözlerini kapadı, heyecanını belli etmemek için başını çevirdi.

Grazia, elini Christophe'un elinin üstüne koyarak:

— Kederlenmeyin, dedi.

O anda Christophe yine Almanya'daki küçük kızı düşündü sustular. Bir süre sonra Grazia:

— Neden bu kadar geç geldiniz, dedi. Sizi görmek istemiştim. Bana hiç cevap vermediniz.

— Hiç bilmiyorum, hiç bilmiyorum, dedi Christophe. Söyleyin, benim haberim olmadan siz miydiniz birçok kez bana yardım eden? Almanya'ya dönebilmemi size mi borçluyum? Siz miydiniz bana kanat geren meleğim?

Grazia:

— Sizin için bir şeyler yapabildiğimden mutluyum. Size o kadar borçluyum ki!

— Ne yaptım ki? diye sordu Christophe, size bir şey yapmış değilim ki.

Grazia, küçük bir kız çocuğu iken dayısı Stevens'lerde kendisini nasıl tanıdığını, müziğini dinleyerek dünyada ne kadar güzel şeyler olduğunu öğrendiğini anlattı. Sonra yavaş yavaş canlanarak, üstü kapalı sözlerle, çocukluk heyecanlarını, Christophe'un kederlerini nasıl paylaştığını, onun ıslıklandığı konserde ağlayışını, kendisine yazdığı mektubu, ama onun bu mektuba cevap bile vermediğini, —çünkü mektup Christophe'un eline geçmemişti,— anlattı. Christophe onu dinlerken, iyi niyetle, o andaki heyecanını ve kendine doğru eğilen bu tatlı yüze karşı duyduğu sevgiyi geçmiş günlere yansıtıyordu.

Hiçbir ard düşünce olmadan muhabbet dolu bir sevinçle konuşuyorlardı. Christophe, konuşurken Grazia'ın elini tuttu. Ama birden ikisi de durdular, çünkü Grazia, Christophe'un kendisini sevdiğini anlamıştı. Christophe da bunu anladı.

Bir vakitler Grazia, Christophe'u, o farkına varmadan, sevmişti. Şimdi Christophe, Grazia'yı seviyordu, ama Grazia'da ona karşı sadece rahat bir dostluk duygusu vardı:

başka birini seviyordu. Çoğu kez olduğu gibi, ikisinin hayat saatlerinden birinin ötekine göre ileri gitmesi ikisinin de bütün hayatlarının bambaşka olmasına yol açmıştı.

Grazia elini çekti, Christophe da tutmadı artık. Bir an, şaşırmış gibi konuşmadan durdular, sonra Grazia:

— Allahaısmarladık, dedi.

Christophe yine yakınarak:

— Böylece, bitmiş mi oluyor herşey? diye sordu.

— Böyle olması daha iyi herhalde.

— Yola çıkmanızdan önce görüşemiyecek miyiz?

— Hayır, dedi Grazia.

— Ne zaman görebileceğiz birbirimizi.?

Grazia hüzünle karışık şüphe ifade eden bir hareket yaptı.

— Evet, o zaman neye yarar birbirimizi görmemiz, neye yarar? dedi Christophe.

Ama, Grazia'nın gözlerindeki sitemli bakışı görerek:

— Hayır, bağışlayın, haksızlık ediyorum, dedi.

— Sizi her zaman düşüneceğim, dedi Grazia.

Christophes:

— Ne yazık ki, dedi, ben sizi düşünemeyeceğim bile. Çünkü, hayatınız hakkında hiçbir şey bilmiyorum.

Grazia sâkin bir sesle, günlük hayatını ve günlerinin nasıl geçtiğini anlattı. Kendisinden ve kocasından hep o güzel gülümseyişiyle söz ediyordu.

Christophe:

— Ah! Onu seviyor musunuz? diye sordu kıskanarak.

— Evet, diye cevap verdi Grazia.

Christophe ayağa kalkarak:

— Allahaısmarladık, dedi.

Grazia da kalktı. İşte o zaman Christophe onun gebe olduğunu farketti. Kalbimi birden anlatılmaz bir nefret, sevgi, kıskançlık ve derin acıma duygusu doldurdu. Genç kadın onu küçük salonun kapısına kadar götürdü. Christophe kapıya gelince, geri döndü, sevgilisinin ellerine doğru eğilerek onları uzun uzun öptü. Grazia hiç kımıldamıyordu, gözlerini kapamıştı. Nihayet, Christophe doğruldu ve ona bakmadan çıkıp gitti.

...E chi nilora,m'avesse domandato di cosa alcuna, la mia risponsione sarebbe stata solamente AMORE, con viso vestito d'umiltà...

Toussaint günü (1). Hava kapalı, soğuk bir rüzgâr var dışarıda. Christophe Cécile'in evindeydi. Cécile, çocuğun beşiğinin yanında oturuyor; geçerken uğrayan Bn. Arnaud beşiğe doğru eğilmiş çocuğu seyrediyordu. Christophe hayale dalmıştı. Mutluluğu kaçırdığını hissediyordu. Ama, yakınmayı düşünmüyordu: biliyordu mutluluğun var olduğunu. Güneş, seni sevmem için görmem gerekmez! Bu uzun kış günlerinde, alaca karanlıkta titrerken, gönlüm seninle dopdolu, aşkın ısıtıyor beni, senin orada olduğunu biliyorum.

Cécile de hayallere dalmıştı. Çocuğu seyrediyordu, sanki kendi çocuğuymuş gibi. Ey hayalin kutsal gücü, hayatın yaratıcı hayal gücü! Hayat... Nedir hayat? O, soğuk aklın, gözlerimizin, gördüğü şey değildir. Hayat hayal ettiğimiz şeydir. Hayatın ölçüsü aşktır.

Christophe, Cécile'e baktı. O ablak köylü yüzü analık iç güdüsünün görkemli ışığıyla parlamıştı. Sahici anadan daha ana. Sonra, Bn. Arnaud'nun şefkatli, yorgun yüzüne baktı. Bu yüzün çizgilerinde duygulandırıcı bir kitap gibi, evli kadın hayatının gizli kederlerini ve acılarını okuyordu. Bu hayat, kimi zaman, hiç farkına varılmadığı halde, Juliette'in ve Ysolde'un aşklarından daha çok keder ve sevinçle doludur. Hem de daha fazla bir dinsel yücelikle...

Socia rei humanae atque divinae

---

(1) Katoliklerin bütün ermişleri andıkları yortu günü (Çev.)

Christophe düşünüyordu ki, evli olan ya da olmayan kadınların mutluluğunu ya da mutsuzluğunu yapan şey, inaçtan ya da inaçsızlıktan çok, çocuklarının oluşu ya da olmayışıdır. Mutluluk ruhun güzel kokusudur, şarkı söyleyen kalbin âhengidir. Ve de ruhun en güzel müziği iyiliktir.

Olivier içeri girdi. Hareketleri sâkindi. Yeni bir huzur aydınlatmıştı mavi gözlerini. Çocuğa gülümsedi. Cécile'in ve Bn. Arnaud'nun ellerini sıktı. Rahatlıkla konuşmaya başladı. Odadakiler onu şefkatle karşılık bir hayretle dinliyorlardı. Artık aynı Olivier değildi. Kendi ördüğü yuvasındaki tırtıl gibi, kederiyle başbaşa kapandığı yalnızlığı içinde, çetin bir uğraşmadan sonra, kederini boş bir kabuk gibi fırlatıp atmıştı. Artık ancak feda etmek için ilgilendiği hayatını, uğrunda vermek için nasıl bir güzel dâva bulduğunu, ya da buldu sandığını, ileride anlatacağız. Ve, bir kanun olduğu üzere: yüreğinde hayattan vazgeçmek kararı doğduğu gün, yeniden aydınlanmıştı içi. Dostları ona bakıyorlardı. Neler olup bittiğini bilmiyor, sormaya da cesaret edemiyorlardı; ama, onun artık kurtulmuş olduğunu ve içinde ne için ve kimin için olursa olsun ne bir pişmanlık ne de bir kırgınlık kalmadığını hissediyorlardı.

Christophe ayağa kalkarak piyanoya gitti ve Olivier'ye:

— İster misin sana Brahms'ın bir ezgisini söyliyeyim, diye sordu.

— Brahms'ın mı? dedi Olivier. Demek şimdi sen artık eski düşmanının eserlerini çalıyorsun, öyle mi?

— Bugün, Toussaint günü, dedi Christophe. Herkesin bağışlandığı gün.

Çocuğu uyandırmamak için yavaş sesle eski bir Souabe halk **Lied**'inin birkaç cümlesini söyledi:

... **Für die Zeit, wo du g'liebt mi hast**
Da dank'i dir Schön,
Und wünsch', dass dir's anderswo
Besser mag geh'n...

(Beni sevdiğin zaman için teşekkürler sana. Dilerim başka zamanların daha iyi olur.)

— Christophe! dedi Olivier.

Christophe arkadaşını kucakladı.

— Haydi yavrum, dedi, kısmetin iyisi bizde.

Dördü de, uyuyan çocuğun çevresinde oturdular. Hiç konuşmuyorlardı. Biri, onlara ne düşündüklerini soracak olsa, — **yüzlerinde büyük bir alçak gönüllülük ifadesiyle, sadece şu cevabı verirlerdi:**

AŞK.

JEAN - CHRİSTOPHE

IX

KUTSAL ATEŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

KUTSAL ATEŞ

Gönül sâkin, Rüzgârlar dinmiş. Hava durgun.

Christophe rahattı. Huzur içindeydi. Bunu elde edebildiği için de biraz gurur duyuyordu. Yine de gizlice üzgündü. Sessizlik şaşırtıyordu onu. Tutkuları uyumuştu. İçtenlikle bir daha uyanmayacağına inanıyordu.

Biraz da kabaca olan o büyük gücü, yapacak şey olmadığı için gevşemişti. İçinde gizli bir boşluk vardı. Bir gizli: «**Neye yarar ki**»; belki de kaçırdığı mutluluk duygusu. Artık ne kendisiyle ne de başkalarıyla yeterince mücadele edecek bir şey yoktu. Bu evrenin sonuna gelmişti, daha önceki birikmiş çabalarından yararlanıyordu. Daha önce yarattığı müzik kaynağından bol bol faydalanıyordu. Tabiî olarak geride kalan dinleyici kitlesi geçmişteki eserlrini yeni yeni keşfedip beğenirken, o, bunlara ilgisi, daha ileri gidebilecek miyim diye düşünüyordu. Yaratmada, yeknesak bir kolaylıktan yararlanıyordu. Hayatın o anında sanat artık, onun için, ustaca çaldığı güzel bir çalgıdan başka bir şey değildi. Bir amatör haline geldiği için utanç duyuyordu.

«**Sanatta**», demişti Ibsen, «**ilerlemek için doğuştan gelen deha ile birlikte başka bir şey de gereklidir: ihtiraslar, hayatı dolduran ve ona anlam kazandıran acılar. Yoksa sanatçı bir yaratıcı değil, sadece kitap yazan biri olur.**»

Christophe kitap yazıyordu. Alışık değildi buna. Bu kitaplar güzeldi. Bunların daha az güzel, ama daha canlı olmasını isterdi. Kaslarını nasıl çalıştıracağını bilmeyen, bu dinlenen atlet, canı sıkılan bir vahşi hayvanın esneyişiyle, kendisini bekleyen rahat çalışma yıllarını gözlüyordu. Almanlığından gelen o eski iyimserliği ile her şeyin yo-

lunda gittiğine inanmaktaydı; kasırgayı atlattığı, kendine hâkim olduğu için memnundu... Ne kadar söylese azdı bu konuda... Eh! İnsan neye sahipse ona istediği gibi egemen olur, ne olabilirse, odur. Düzlüğe çıkmış olduğuna inanıyordu.

•

İki arkadaş artık birarada oturmuyorlardı. Jacqueline gittikten sonra Christophe, Olivier'nin yanına yerleşeceğini ummuştu. Ama, Olivier yapamazdı bunu. Christophe'a yakınlaşma ihtiyacı duymakla birlikte eski hayata yeniden başlamanın imkânsızlığını anlamıştı. Jacqueline'le birlikte geçen yıllardan sonra, hayatını bir başkasıyla paylaşmak katlanılmaz bir şey, bir günah gibi geliyordu ona, — Bu başkası onu daha çok sevse ve onun tarafından Jacqueline'den daha çok sevilse bile. — Söz konusu olamazdı bu.

Christophe anlatmakta güçlük çekiyordu. Aynı konuya durmadan dönüyor, şaşıyor, üzülüyor, kızıyordu... Sonra, aklından daha üstün olan içgüdüsü onu uyardı. Birdenbire sustu ve Olivier'yi haklı buldu.

Yine de her gün birbirlerini görüyorlardı, hiçbir zaman da bu kadar yakın olmamışlardı birbirlerine. Konuşmalarında belki en mahrem düşüncelerini açmıyorlardı birbirlerine. Ama, buna ihtiyaçları da yoktu. Sözle değil, sevgilerinin ışığıyla anlaşıyorlardı.

İkisi de az konuşuyordu, biri sanatına, öteki anılarına gömülmüştü. Olivier'nin kederi hafifliyordu. Ama, bunun için hiçbir şey yapmış değildi, hoşlanıyordu bile: uzun süre bu onun yaşama nedeni oldu. Çocuğunu seviyordu. Ama çocuğu —viyaklıyan bir bebek— hayatında büyük bir yer tutamazdı. Öyle insanlar vardır ki, baba olmaktan çok âşıktırlar. Bundan da hiç utanmazlar. Tabiat tekdüze değildir. Hem sonra herkese aynı gönül yasalarını zorla kabul ettirmeye kalkmak saçma şeydir. Hiç kimse gönlü uğruna görevlerini feda etmemelidir. Hiç olmazsa gönüle,

görevlerini yerine getirirken mutsuz olma hakkı tanınmalıdır. Olivier'nin çocuğunu sevmesinin en derin sebebi, onun sevdiğinin etinden kanından gelmiş olmasıydı.

O son zamanlara kadar başkalarının acılarıyla çok az ilgilenmişti. Kendi içine çok kapanık bir aydındı. Bu bencillik değil, hastalıklı bir hayale dalma alışkanlığı idi. Jacqueline, onun çevresindeki boşluğu daha da genişletti. Sevgisi, kendisi ile öteki insanlar arasında, sevgi yok olduktan sonra da kalan, sihirli bir daire çizmişti. Sonra da, Olivier aristokratik mizaçlı bir adamdı. Çocukluğundanberi, iyi yürekli olduğu halde, vücudunun ve ruhunun içgüdüsel inceliğinin etkisiyle kalabalıktan uzak durmuştu. Halkın kokusundan da, düşüncesinden de tiksiniyordu.

Ne var ki, tanık olduğu ufak bir olay her şeyi değiştirdi.

•

Yukarı Montrouge'da küçük bir apartman dairesi kiralamıştı. Oturduğu yer, Christophe'a ve Cécile'e uzak değildi. Orta halli ve basit halkın yaşadığı bir mahalleydi burası. Apartmanda, esnaftan kişiler, memurlar ve bir iki de işçi ailesi oturuyordu. Başka bir zamanda olsaydı, kendisini yabancı hissettiği bu ortamda yaşamak canını sıkardı. Bitişik komşunun kim olduğunu bilmiyor, öğrenmek de istemiyordu. İşten dönünce — (bir yayınevinde çalışıyordu) — odasına kapanarak anılarıyla baş başa kalıyor, yalnız çocuğunu ve Christophe'u görmek için çıkıyordu. Evi bir aile ocağı değildi: geçmişin hayallerinin belirginleştiği bir karanlık odaydı. Oda ne kadar karanlık olursa hayaller o kadar netleşiyordu. Merdivende rastladıklarının yüzlerini pek az farkediyordu. Ama, kendisi anlamadan bu yüzlerin kimileri, zihninde yer etmişti. Öyle insanlar vardır ki, bir şeyleri ancak o şeyler geçip gittikten sonra görürler. O vakit hiçbir şey gözlerinden kaçmaz, en küçük ayrıntılar iyice yer eder kafalarında. Olivier de böyleydi: içi yaşayanların gölgeleriyle doluydu. Bir heyecan

sarsıntısıyla çıkıverirdi bunlar ortaya. Olivier bilmediği halde onları tanıyor, kimi zaman yakalamak için ellerini uzatıyordu... Ama, çok geç!...

Bir gün sokağa çıkarken, apartmanın kapısının önünde bir kalabalığın, bir şeyler anlatan kapıcı kadının çevresinde toplandığını gördü. Pek meraklı olmadığı için, ne olduğunu soruşturmadan yürüyüp gidecekti, ama bir dinleyici daha kazanmak isteyen kapıcı kadın onu durdurdu. Şu zavallı Roussel'lerin başına geleni biliyor musunuz, diye sordu. Ama, Olivier bu «zavallı Roussel»lerin kim olduklarını bile bilmiyordu. Nazikçe bir ilgisizlikle kulak kabarttı. Baba ana ve beş çocuklu bir işçi ailesinin yoksulluk yüzünden intihar ettiğini öğrendi. O da öteki adamlar gibi duvarlara bakarak, hikâyesini yeni baştan anlatan kapıcı kadını dinlemeye başladı. Kadın anlattıkça anıları canlanıyordu Olivier'nin, bu insanları görmüş olduğunu hatırlıyordu. Sorular sordu. Evet, tanıyordu onları: adam —(merdivende rastladığı zaman hırıltılı soluğunu duyardı)— bir fırın işçisiydi. Soluk benizli, fırının ateşi karşısında kanı kurumuş, yanakları çökük, saçı sakalına karışmıştı. Pnömoniye yakalanmıştı. Kış başlarında iyice iyileşmeden yeniden iş başı yapmıştı; hastalık tekrarladı, üç haftadır çalışmıyordu, gücü kuvveti kalmamıştı. Yeniden gebe olan karısı, romatizmadan yarı kötürüm hale gelmiş vücudunu sürükleyerek bir iki evde temizlik işi yapmaya çalışıyordu, bir şeyler elde edebilmek için. Sosyal Yardım Kurumu'na başvurmak için günlerce koşuşup durmuş, ama bir şey elde edememişti. Bu arada birbiri ardınca çocuklar dünyaya gelmişti: on bir yaşında, yedi yaşında, üç yaşında, —kadının düşürdüğü iki çocuk hesabın dışında; — sonra da ikizler doğmuştu bir ay önce!

— Doğdukları gün, diye anlatıyordu komşu kadınlardan biri, beş çocuğun en büyüğü olan on bir yaşındaki Justine —zavallı yavrucak— ağlamaya başlamıştı, ben nasıl taşırım bunları kucağımda, diye...

Şimdi bu kızcağız Olivier'nin gözünün önüne gelmişti: geniş bir alın, arkaya doğru taranmış açık sarı saçlar,

donuk mavi gözler. Ona, her gün eve öte beri taşırken, küçük kız kardeşini kucağında gezdirirken, ya da en küçük oğlanı elinden tutup giderken rastlardı. Sıskacık bir şeydi bu küçük oğlan, bir gözü de kördü. Olivier, küçük kıza merdivende rastladığı zaman, dalgınca nezaketiyle:

— Günaydın küçük hanım, derdi.

Kız, duymamış gibi, bir şey söylemeden geçip giderdi. Ama, Olivier'nin gösterdiği bu gevşek ilgi ona gizli bir zevk veriyordu. Bir akşam önce, aşağıya inerken Olivier ona son kez rastlamıştı; bir kova kömür çıkartıyordu yukarıya. Kova oldukça ağır görünüyordu. Ama buna alışıktı halk çocukları. Olivier, her zamanki gibi, bakmadan kıza selâm vermişti. Birkaç basamak aşağıdan, birden başını kaldırınca, küçük kızın, buruşuk yüzüyle kendisine baktığını gördü. Küçük kız hemen çekilip, yukarıya çıkmaya koyuldu. Bu çıkışın onu nereye götürdüğünü biliyor muydu? Olivier sanmıyordu, ama küçük kızın elindeki o ağır kova ile ölümü —kurtuluşu— taşıdığını düşünmekten bir türlü alamıyordu kendini. Zavallı yavrucaklar, onlar için yaşamamak, acı çekmemek demekti! Olivier gezintisinden vazgeçti, odasına çıktı. Ama, orada, o ölülerin yanıbaşında olduğunu bilmek... Sadece bir iki bölme ayırıyordu onlardan kendisini... Bu bunalımların hemen yanıbaşında yaşanmış olduğunu düşünmek!

Christophe'u görmeye gitti. Yüreği daralmıştı. Bunca insan bin kat daha büyük mutsuzluklar içinde çırpınırken ve onları kurtarmak için bir şeyler yapmak gerekirken, boş aşk acıları içinde kendisini unutmak korkunç bir şey diye düşünüyor, derin bir üzüntü duyuyordu. Bunu hemen Christophe'a aktardı. O da çok üzüldü. Olivier'yi dinlerken, çocuk oyunlarıyla oyalanıyorum, bencilin biriyim ben, diye kendini suçlayarak, yazdığı müzik sayfalarını yırtıp attı... Ama, hemen ardından kâğıt parçalarını topladı. Müziğine çok bağlıydı. Bir sanat eserinin eksik olmasının, bir insanın daha mutlu olmasını sağlamıyacağını içgüdüsüyle düşünmüştü. Bu yoksulluk faciası onun bilmediği bir şey değildi. Çocukluğundan beri böyle uçurumların kenarın-

da yürümüştü hep, ama düşmemişti. İntihara da şiddetle karşıydı. Hayatta kendisini çok güçlü bulduğu şu an, insanın ne kadar acı çekerse çeksin döğüşten vazgeçmesini aklı almıyordu. Acı çekmek ve döğüşmek, bundan daha olağan ne vardı? Evrenin temel yasası değil miydi bu?

Olivier de benzeri çileleri çekmişti. Ama ne kendisi için, ne de başkaları için bir şey yapmıştı. Sevgili Antoinette'in hayatını tüketen yoksulluğa karşı büyük bir korku vardı içinde. Jacqueline ile evlendikten sonra aşkın ve zenginliğin etkisiyle gevşedikçe, her gün, hayatlarını sürdürebilmek için, ablasıyla birlikte çektiklerini bir an önce unutmaya çalışmıştı. Şimdi kurtarmaya uğraşacağı aşkın verdiği bencillik kalmadığı için, o yılların hayalleri yeniden canlanıyordu. Acıdan kaçacak yerde, onu aramaya koyuldu. Ama, bulmak için uzun bir yol yürümesi gerekmiyordu. Şimdiki ruh haliyle onu her yerde bulabilirdi. Dünya yoksullukla doluydu. Bir hastaneydi dünya!.. Ey acılar içinde çırpınanlar, can çekişenler! Yaşarken çürüyen, çırpıntılar içindeki yaralı etin uğradığı işkenceler! Kederle eriyen yüreklerin çektiği dayanılmaz acılar! Şefkatten yoksun çocuklar, umuttan yoksun kızlar, başı döndürülmüş aldatılmış kadınlar, dostluklarında, aşklarında ve inançlarında hayal kırıklığına uğramış erkekler. Hayatın ezdiği acınacak mutsuzlar kafilesi! En korkuncu, hastalık ve yoksulluk değildi. İnsanların birbirlerine ettikleri zulümdü. Olivier, insanlık cehenneminin kapağını kaldırır kaldırmaz bütün ezilenlerin haykırışları yükseldi: sömürülen emekçilerin, ezilen halkların, boğulan Finlandiya'nın, parçalanan Polonya'nın, zulüm altındaki Rusya'nın Avrupalı kurtlara yem olarak atılan Afrika'nın, insan soyuna ait bütün zavallıların haykırışları. Olivier, bunları düşünürken boğulacak gibi oluyordu. Her yerden duyuyordu bu haykırışları. Bunun karşısında insanın başka bir şey düşünebileceğini aklı almıyordu. Durmadan Christophe'a bunu söylüyordu. Alt üst olan Christophe:

— Sus! Bırak beni çalışayım, diyordu.

Dengesini bulmakta güçlük çektiği için de öfkeleni-

yor, söyleniyordu:

— Hay Allah kahretsin! Bütün günüm öldü! Yaptığını beğeniyor musun?

Olivier özür diledi. Christophe:

— Her vakit uçuruma bakmamalı, sonra insan yaşayamaz, dedi.

— Uçurumun dibinde olanlara el uzatmalı, diye Olivier karşılık verdi.

— Elbette. Ama nasıl? Kendimizi de oraya atarak mı? İşte senin istediğin bu. Dünyada kederli olan şeylerden başka bir şey görmemek eğilimindesin. Allah iyiliğini versin senin! Acınacak ve aynı zamanda insanı tüketen bir şey bu karamsarlık. Başkaları için mutluluk istiyorsan, önce kendin mutlu ol.

— Mutlu olmak! Bunca acılar karşısında insan gönlü nasıl ister mutlu olmayı? Bu acıları azaltmaya çalışmanın dışında mutluluk olamaz.

— Çok doğru. Ama, dövünmekle mutsuzlara yardım edemem. Fazladan bir kötü askerle savaş kazanılmaz. Ama, ben sanatımla acıları dindirmek, güç ve sevinç dağıtmak isterim. Bilir misin nice yoksul insan çilelerine hafif bir şarkının güzelliğinin etkisiyle dayanmışlardır? Herkes kendi işini bilmeli! Siz iyi yürekli, ama kaçık Fransızlar, herkesten önce İspanya'daki ya da Rusya'daki haksızlıklara karşı çıkarsınız, ama işin aslını bilmeden. Sizi severim bunun için. Ama, bu tutumunuzla bir şeyler yaptığınızı mı sanıyorsunuz? Gözü kapalı atılıyorsunuz, sonuç: sıfır, —daha da kötü olmazsa... Sanatınız hiçbir zaman, sanatçılarınız evrensel eyleme katılmaya kalktıkları zamanki kadar yavanlaşmamıştır. İşin şaşılacak yanı bir sürü üçkâğıtçı sanat heveslisi ustacıkların havari kesilmesi! Halklarına, karışık olmayan bir şarap sunsalardı daha iyi ederlerdi.— Benim ilk görevim yaptığımı iyi yapmak ve size kan kazandıracak, içinize güneşi dolduracak bir müzik vermektir.

•

Başkalarına güneşin sıcaklığını sunabilmek için bu sıcaklığın, insanın kendisinde olması gerekir. Olivier bundan yoksundu. Bugünkü insanların en iyileri gibi, tek başına başkalarına güç verecek kadar güçlü değildi. Bunu ancak başkalarıyla birleşerek yapabilirdi. Ama, kiminle birleşmeliydi? Serbest düşünceli ve dindar ruhlu olduğu için bütün siyasî partiler ve dinî kurumlar onu kenara itmişlerdi. Bütün bu kuruluşlar, hoşgörüsüzlük ve dar kafalılıkta birbirleriyle yarış halindeydiler. Ellerine iktidarı geçirdiler mi, ilk işleri bunu kötüye kullanmak oluyordu. Yalnız ezilenler çekiyordu kendilerine Olivier'yi. Bu konuda Christophe'un görüşünü paylaşıyordu. Uzak ülkelerdeki haksızlıklarla savaşmadan önce yakındaki haksızlıklarla, çevremizdekilerle, bizim de az ya da çok sorumlusu olduğumuz haksızlıklarla savaşmalıydık. Birçok kimse, kendi yaptıkları kötülüğü düşünmeden, başkalarının yaptıklarına karşı çıkmakla yetinmektedir.

Olivier, önce yoksullara yardım işleriyle uğraşmayı düşündü. Ahbabı bayan Arnaud, bir yardım kurumunda üyeydi. Olivier de oraya girdi. İlk günlerde birçok hayal kırıklığına uğradı: kendileriyle uğraşmayı üstlendiği yoksullar ilgiye lâyık değillerdi, kendilerine gösterilen yakınlığa karşı soğuk davranıyor, ona güvensizlik gösteriyor, kapalı kalıyorlardı. Kaldı ki, aydın bir kişi çok basit bir kırıklığına uğradı: kendileriyle uğraşmayı üstlendiği yoksulluk ülkesinin öylesine küçük bir bölgesini sulayabilirdi ki! Eylemi her zaman bölük pörçük, parça parçadır; yaraları rastgele buldukça sarar; ve genellikle kötülüğün köklerine erişemiyecek kadar basit ve acelecidir. Ama, Olivier kafasında bir adam, böyle bir araştırmayı kenara itemezdi.

Bunun üzerine toplumdaki yoksulluk sorununu incelemeye koyuldu. O sıralarda toplumsal sorun bir sosyete sorunu olmuştu. Salonlarda, romanlarda, tiyatroda bunun sözü ediliyordu. Herkes bunu bildiğini ileri sürmekteydi. Gençliğin bir kısmı en verimli gücünü bu konuda harcıyordu.

Her yeni kuşağa güzel gelecek bir delilik gerekir. En bencil gençler bile hayatla dop doludurlar; kullanılmadan durmasını istemedikleri bir enerji kaynağı vardır onlarda. Bunu bir eylemde ya da —(daha ihtiyatlı bir davranışla)— bir teoride harcamak isterler. Havacılık, ya da devrimcilik. Beden, ya da kafa sporu. İnsan genç olduğu zaman insanlığın büyük bir hareketine kapılmış olduğu, dünyayı yenileştirdiği hayaline inanmak ihtiyacını duyar. Duygularının telleri evrenin bütün soluklarıyla titreşir. İnsan bu çağda öyle hür ve hafiftir ki! Daha aile yükü yoktur, bir şeyi olmadığı gibi, kaybedecek bir şeyi de yoktur. İnsan, henüz bağlanmadığı bir şeyden vazgeçebileceği zaman çok cömert olur. Sevmek ve nefret etmek ve yer yüzünü hayaller ve haykırışlarla düzeltebileceğine inanmak öylesine güzeldir ki! Gençler, en küçük sese kulak kabartan köpekler gibidirler: bir rüzgâr esti mi, ürperir ve havlarlar. Dünyanın bir ucunda işlenmiş olan bir haksızlık onları çileden çıkartır...

Bunlar gecenin içindeki havlamalardı. Bir çiftlikten ötekine hiç fasılasız birbirine karşılık vererek uzayıp gidiyorlardı. Gece çalkantılıydı. Böyle bir zamanda uyumak kolay değildi! Rüzgâr havada bunca haksızlığın yankısını taşıyordu!. Sayısız haksızlıklar... Birini iyi edeyim derken başka haksızlıklara meydan verilebilir. Haksızlık nedir? Kimileri için, vatan parçalanmışken utandırıcı bir barışı kabul etmektir. Kimilerine göre de savaştır. Bazılarına göre, geçmişin inkârı, hükümdarın kovulmasıdır; bazılarına göre de kilisenin yağma edilmesidir. Başkaları için geleceğin yolunun tıkanması, özgürlüğün tehlikeye girmesidir. Halk için eşitsizlik, mutlu azınlık için eşitliktir haksızlık. O kadar değişik haksızlıklar vardır ki, her devir bunlardan bazısına karşı dövüşür, bazısını da benimser.

O sıralarda insanlığın en büyük çabası sosyal haksızlıklara yönelmişti; ama, farkında olmadan yenilerine yol açıyordu.

Şüphesiz, bunlar ağır haksızlıklardı. İşçi sınıfı sayıca çoğalıp güçlendikten ve devletin çarklarından birini oluş-

turduktan sonra haksızlıklar daha açıklıkla gözler önüne serildi. Ama, hatiplerinin söylevlerine rağmen bu sınıfın durumu eskisinden daha iyidir, değişiklik onun daha çok acı çekmesinden değil, daha güçlü olmasından ileri gelmektedir. Düşmanı olduğu kapitalin güçlenmesiyle o da daha güçlü oldu. Ekonomi ve endüstri alanındaki gelişmenin sonucu olarak emekçiler savaşa hazır bir ordu oluşturdular. Makinenin sanayie girmesi silâhları işçilerin eline verdi; her ustabaşına dünyadaki ışığa, yıldırıma, enerjiye komuta etme gücü kazandırdı. Liderlerin kısa bir süreden beri örgütlemeye çalıştıkları ilkel enerji kitlesinden etrafa bir ateş yığının ısısı, elektrik dalgaları, yayılıp insan topluluğunun bedeninde dolaşıyordu.

Halkın dâvası eğer burjuva aydınlarını harekete geçirdiyse, bunu, öyle sanıldığı gibi, adilliği ve fikirlerinin yeniliği ve gücü sâyesinde değil, canlılığı sâyesinde yapmıştır.

Adaleti mi? Dünyada, başka binlerce adalet çiğnenmiş kimse kılını kıpırdatmamıştır. Fikirleri mi? Şuradan buradan alınıp bir araya getirilmiş, başka sınıfların zararına, bir sınıfın bedenine uydurulmuş şeylerdir onlar. Bütün **amentüler** gibi anlamsız **amentüler.** —Kıralların tanrısal Hakları, papaların Yanılmazlığı, proletarya Çağı, Genel seçimler, insanların Eşitliği —eğer bunlara can veren güçler değil de, sırf bunların akılca değerleri göz önünde tutulursa, hepsi aynı derecede anlamsızdırlar. Bu değerlerin zayıf olmasının ne önemi var? Fikir, fikir olarak dünyayı fethedemez, bir güç olarak fetheder. Bunlar entelektüel içerikleriyle değil, tarihin belirli zamanlarında kendilerinden yayılan hayat gücüyle insanları kendilerine bağlarlar. Bir duman yükselirken, koku alma duygusu en zayıf olanlar bile duyar bunu. En yüce fikir bile, kendi meziyetleriyle yaygınlaşmaz, onu özünde canladıran, ona kan veren insan yığınlarının meziyetleriyle yaygınlaşır ancak. O zaman kurumuş bitki birden çiçeklenir, büyür, sert kokusuyla havayı doldurur. —Parlak bayrağı, işçi sınıflarını burjuva kalesine saldırıya hazırlayan bu düşünceler, burjuva

hayalcilerinin kafasından çıkmıştır. Burjuvaların kitaplarında kaldıkça ölü gibidirler: müzelik eşyalardır, kimsenin bakmadığı vitrinlere konulmuş sargılara sarılı mumyalardır. Ama, halk sarıldı mı bir kere bu düşüncelere, onları kendi malı yapar, ateşli gerçeğini onlara katar, değiştirir, canlandırır, bu soyut düşüncelere coşkun umutlarının soluğunu verir, yakıcı bir rüzgâr estirir. Bir insandan ötekine geçip yayılır. Kimin tarafından ve nasıl getirildiği bilinmeden herkes etkisinde kalır. Kişilerin hiç önemi yoktur. Manevî salgın yaygınlaşır, basit düşünceli kişilerce seçkinlere aktarılabilir. Herkes, bilmeden taşıyıcı olabilir.

Düşüncelerin bu şekilde yayılması olayı her zaman ve her ülkede görülür. Kapalı kastların tutunmaya çalıştıkları aristokratik devletlerde bile rastlanır buna. Yalnız, hiçbir yerde, seçkinlerle kalabalık arasında bir engelin bulunmadığı demokrasilerdeki gibi güçlü olmaz. Seçkinler çabucak bu düşünceleri benimserler. Gururlarına ve zekâlarına rağmen bu yayılmanın etkisinden kurtulamazlar: çünkü, sandıklarından daha zayıftırlar. Zekâ bir dalgadır ki, bir deniz gibi kabaran insan yığınları onu kemirir, ufalar, örter. Ancak, akın çekildiği zaman yeniden ortaya çıkar. 4 Ağustos gecesi (1) ayrıcalıklarından vazgeçen Fransız soylularının bu feragati pek beğenilir. Ama, asıl beğenilmesi gereken şüphesiz başka bir şey yapamamış olmalarıdır. İçlerinden birçoklarının konaklarına kapanırken şöyle demiş olacaklarını tasarlıyorum: «Ne yaptım ki ben? Sarhoştum...» Görkemli sarhoşluk. Bunu veren bağın iyi şarabına övgüler! Eski Fransa soylularını kanıyla sarhoş eden bağı, onlar yetiştirmiş değillerdi. Şarap yayılmıştı bir kere, onun içmekten başka yapacak bir şey yoktu. İçen de sarhoş oluyor ve abuk sabuk konuşuyordu. İçmeyenlerin bile, şarap fıçısından yayılan kokuyu içlerine çekenlerin bile başı dönüyordu. Devrim bağ bozumu!.. 89 şarabı; şimdi

(1) Fransız devrimi sırasında 4 Ağustos gecesi, Ulusal Meclis (Assemblee nationale) feodalitenin bütün haklarını elinden alma kararını vermişti. (Çev.)

hiç kalmadı, aile kilerlerinden başka bir yerde, o da sirkeleşmiş birkaç şişe. Ama, torunlarımızın çocukları, dedelerinin bu şarabı içip kafayı bulduklarını anımsayacaklardır.

Olivier'nin kuşağından burjuva gençlerinin kafasına vuran şarap buruktu, ama daha az kuvvetli değildi. Sınıflarını Yeni Tanrıya, —**Deo İgnoto**'ya,— Halk'a, kurban ediyorlardı.

•

Elbet, hepsi aynı derecede samimi değillerdi. Çoğu kendi sınıflarını küçümser görünüp, onun içinde üstünlük kazanmak istiyorlardı. Çoğu için de bu, entelektüel bir vakit geçirme fırsatı, bir güzel konuşma jimnastiğiydi; bunu da pek öyle ciddiye aldıkları yoktu. Bir dâvaya inandıklarına, bunun uğruna döğüşeceklerine, ya da hiç olmazsa döğüşebileceklerine inanmak zevk veriyordu onlara. Bir şeyleri tehlikeye soktuklarını düşünmeleri de fena bir şey değildi. Tiyatro heyecanı.

Bu inanca kendilerini verenlerin heyecanı çok masumcaydı, eğer işe bir çıkar hesabı karışmıyorsa. — Ama, daha uyanık olanlar, bilerek yürütüyorlardı oyunlarını, halk hareketi bir yükselme aracıydı onlar için. Northmans korsanları gibi, denizin kabarmasını bekliyorlardı karaya sokulabilmek için. Büyük haliçlere girip, deniz çekildiği zaman, fethedilmiş kentlere yerleşmeyi hesaplıyorlardı. Boğaz dardır, dalganın ne yapacağı belli olmaz: becerikli olmak gerek. Ama, iki üç kuşaktan beri sürüp gelen demagoji bir korsan soyu oluşturmuştu; bunlar için işin bilinmedik yanı yoktu. Bunlar dar boğazdan geçip gidiyor, batanlara bir kez bile dönüp bakmıyorlardı.

Bu aşağılık yaratıklara her partide rastlanır. Çok şükür hiçbir parti bundan sorumlu değildir. Ama, bu serüvencilerin içtenlikli ve inançlı olanlara verdikleri tiksinti kimilerinin, sınıflarından umudu kesmelerine sebep oluyordu. Olivier, zengin ve iyi öğrenim görmüş burjuva gençleri görüyordu; bunlar burjuva sınıfının güçsüzlüğünü ve ken-

dilerinin de bir işe yaramadıklarını hissediyorlardı. Olivier onlarla dost olmak için büyük bir eğilim duymuyordu. Bunlar, önce, halkın seçkinler eliyle geliştirileceğine inandıklarından, halk üniversiteleri kurup birçok para ve zaman harcadıktan sonra çabalarının boşa gittiğini anlamışlardı. Aşırı umut besledikleri için, cesaretleri de çok kırılmıştı. Halk onların çağrısına gelmemiş, ya da onlardan kaçmıştı. Geldiği zaman da her şeyi ters anlamış, burjuva kültürünün kötü yanlarını benimsemişti. Bu genç burjuva öncülerinin arasına karışan bir kaç kötü niyetli, hem halkı hem burjuvaziyi sömürerek onları gözden düşürmüştü. Bunun üzerine iyi niyetli kişiler, burjuvazinin çökmeye mahkûm olduğu, halkı zehirlemekten başka bir şey yapamayacağı, halkın ne pahasına olursa olsun ondan kurtulup tek başına yoluna gitmesi gerektiğine inandılar. Onlar için yapacak şey artık onlarsız ve onlara karşı bir hareketin, yapılabilecek tek eylem olduğunu ilân etmekten ibaretti. Kimi bundan, fedakârlıkta bulunmuş olmanın sevincini, derin ve çıkarsız bir insan sevgisini duyuyordu. Sevmek, kendini vermek! Gençlik kendi varlığındaki zenginlikle, yaptıklarının karşılığını beklemez, yoksun kalmaktan korkmaz. — Başkaları da bunda akla dayanan bir zevk, güçlü bir mantık buluyor; kendilerini insanlara değil, fikirlere feda ediyorlardı. Bunlar en yürekli olanlardı. Kendi düşüncelerine göre, sınıflarının önüne geçilmez sonunun geldiği sonucunu çıkartarak, bundan gururla karışık bir sevinç duyuyorlardı. Onlar için, önceden ortaya attıkları bu görüşün yalanlandığını görmek, çöküntünün altında ezilmekten daha ağır gelirdi onlara. Aydınlara vergi bir sarhoşlukla dışardakilere bağırıyorlardı: «Daha güçlü vurun! Daha güçlü vurun. Bizden geriye bir şey kalmasın!» — Bunlar şiddet teoricisi kesilmişlerdi.

Başkalarının uygulayacağı şiddetti bu. Çünkü, her zaman görüldüğü gibi, bu kaba kuvvet havarileri, zayıf ve nazik insanlardı. Bunlardan bir kaçı yıkılmasından söz ettikleri Devlet'in memuru idiler. Çalışkan, işine dört elle sarılmış, itaatkâr memurlar. Teorik şiddetleriyle, zayıf-

lıklarının, küskünlüklerinin ve hayatlarındaki sıkıntıların öcünü almış oluyorlardı. Ama asıl çevrelerinde uğuldayan, kasırgaların belirtisiydi bu teorik şiddet. Teorisyenler, meteoroloji uzmanlarına benzerler: bilimsel terimlerle, havanın nasıl olacağını değil, nasıl olduğunu söylerler. Rüzgârın nereden estiğini gösteren fırıldaklardır bunlar. Döndükleri zaman da, rüzgârı kendilerinin döndürdüğünü sanırlar.

Oysa rüzgâr dönmüştü!

Bir demokraside düşünceler çabuk yıpranır: çabuk yayıldığı ölçüde. Fransa'da nice Cumhuriyetçi, elli yılda Cumhuriyetten, genel seçimlerden, onca coşkunlukla kazanılmış özgürlüklerden soğumuşlardı! Sayı çokluğuna gösteri len derin bağlılıktan, kutsal çoğunluğa safça inanmaktan doğan iyimserlikten ve insanlığın ilerlemesini bundan bekledikten sonra, şiddet düşüncesini benimsemişlerdi. Çoğunlukların kendilerini yönetmedeki ehliyetsizliği, çürümüşlüğü, gevşekliği, bütün üstünlüklere karşı duyduğu bayağı ve korkakça hınç, alçakça baskıcılık, insanları başkaldırmaya itiyordu: enerjik azınlıklar —bütün azınlıklar— kuvvete başvurma çağrısında bulunuyorlardı. l'Action Française (1)'in kıralcılarıyla, C.G.T. (2)'nin sendikalistleri arasında acayip, ama mukadder bir yakınlaşma oldu. Balzac, zamanının insanlarından şöyle söz eder bir yerde: «**Eğilimleri bakımından aristokratik olan kimi kişiler, küskünlük duyarak cumhuriyetçi oldular; sadece kendilerine eşit olanlar arasında, kendilerinden daha aşağıda bulunanlar olduğunu görmek için...**» Cılız bir zevk! Bu daha aşağı olanları kendilerini böyle bilmeye zorlamalı; bunun için de —işçi ya da burjuva— seçkin bir kümenin, kendisini ezen sayı çokluğuna üstünlüğünü zorla kabul ettirmesinden başka yol yoktur. Kendini beğenmiş küçük burjuva aydın gençleri, demokratik eşitliğe karşı duydukları

(1) Fransa'daki kralcıların oluşturdukları hareket. (Çev.)

(2) Confédération générale du Travail: Genel İş Konfederasyonu. Fransa'daki en büyük işçi sendikaları konfederasyonu. (Çev.)

kinle kıralcı ya da, devrimci oluyorlardı. Çıkar gütmeyen teorisyenler, şiddet filozofları, rüzgârın nereden estiğini anlayarak, kasırga bayrağı gibi, bu gençlerin önünde görünüyorlardı.

Nihayet ilham arayan edebiyatçılar vardı, — yazmayı bilen, ama ne yapacağını bilmeyenler: Eski Yunanlıların Aulis (1)'te durgun hava yüzünden hareketsiz kalmaları gibi, bu yazarlar ilerleyemez olmuşlardı; bunun için de, elverişli rüzgârı bekliyorlardı sabırsızlıkla, nereden eserse essin yeter ki yelkenlerini şişirsin. Bunlar arasında Dreyfus olayının, beklenmedik bir biçimde sanat konuları üzerindeki çalışmalarından ayırıp, halk toplantılarının içine attığı ünlüler de vardı. Bu örneğe uyanlar çok oldu ve bu da mürşitleri pek memnun etti. Şimdi bir sürü edebiyatçı politikayla uğraşmaya başlamıştı; devlet işlerine yön verdiklerini ileri sürüyorlardı. Her bahaneden yararlanarak birlikler kuruyor, bildiriler yayınlıyor, devleti kurtardıklarını söylüyorlardı. Öncü aydınlardan başka ardçı aydınlar da vardı: al birini vur ötekine. Bu iki kümeden herbiri ötekine aydın, kendisine de akıllı diyordu. Damarlarında birkaç damla halk kanı bulunan kimi talihliler pek övünüyorlardı bununla ve kalemlerini batırıyorlardı bu kana.— Bunların hepsi de halinden memnun olmayan ve burjuvanın bencilliği yüzünden bir daha geri gelmeyecek şekilde yitirdiği otoriteyi yeniden elde etmeğe çabalayan kişilerdi. Bu havarilerin, bu kutsal çabalarını uzun zaman sürdürdükleri pek az görülüyordu. Başlangıçta savundukları dâva az çok başarı sağlamıştı bunlara; ama, bu güzel söz söyleme yeteneklerinden ileri gelmiş değildi. Bu başarılar gururlarını çok okşamıştı. Daha sonra, daha az başarıyla yine işlerini sürdürüyorlardı, ama biraz gülünç olma korkusu vardı içlerinde. Giderek bu son duygu üstün gelmeye başladı. Buna, onlar gibi seçkin ve şüpheci kişilerin böyle güç bir rolü sürdürmesinin verdiği bıkkınlık da eklenmişti. Ge-

(1) Efsaneye göre Akhalılarla savaşa hazırlanan eski Yunan donanmasının toplandığı liman (Çev.)

ri çekilmek için rüzgârın buna elverişli olmasını bekliyorlardı, ve de çevrelerinin. Çünkü, bunlar hem onun, hem de bunun tutsağı idiler. Yeni zamanların bu Voltaire'lerinin ve Josephe de Maistre (1)'lerinin atılganca yazılarının altında gizli, korkuyla karışık bir kararsızlık vardı. Zemin yokluyor, gençlerin gözünden düşmekten korkuyor, onlara şirin görünmeye çaba harcıyor, delikanlı rolü oynuyorlardı. Edebiyattan gelme bu devrimci, ya da karşı devrimci ler, oluşmasına kendilerinin de katkıda bulundukları edebiyat modasını izlemeye rıza gösteriyorlardı ister istemez.

Olivier'nin bu küçük Devrim öncüsü burjuva çevresinde rastladığı en ilginç tip, çekingenliğinden ötürü devrimci olan biri oldu.

Bu acayip kişinin adı Pierre Canet'ydi. Zengin burjuvaziden, yeni fikirlere sıkıdan sıkıya kapalı, tutucu bir aileydi. Bu aileden olanların çoğu yargıç ya da memurdu; iktidara küsmek, ya da görevlerinden uzaklaştırılmakla tanınmışlardı. Marais'nin büyük burjuvalarındandılar ve Kiliseyle flört ediyor, az ama öz düşünüyorlardı. Pierre Canet, aylaklıktan kurtulmak için soylu bir ad taşıyan bir kadınla evlenmişti. O da ne daha az, ne de daha çok iyi düşünüyordu kocasından. Bu kaba sofu, dar kafalı ve geri zekâlı, durmadan küskünlüğünü ve içinin acısını söyleyip duran insanların çevresi, sonunda Canet'yi çileden çıkarmıştı. Üstelik karısı da çirkindi ve canını sıkıyordu. Orta derecede zekâlı, ama oldukça açık düşünüşlü olan genç adamın özgürlükçü özleyişleri vardı, fakat bunların ne biçim özleyişler olduğunu pek iyi bilmiyordu: Özgürlüğün ne olduğunu ailesinden öğrenmiş olamazdı. Tek bildiği özgürlüğün burada olmadığıydı. Bulmak için de ailesinden ayrılmanın yeteceğini düşünüyordu. Tek başına yürüyemezdi. Evden uzaklaşır uzaklaşmaz lise arkadaşlarıya buluşmak mutluluğuna ermişti. Bunlardan birkaçı sendikalizm fikir-

(1) Joseph de Maistre (1753-1821) Fransız yazarı. Katolikliğin ve Kralcılığın savunucusuydu. Büyük Fransız devrimine karşı çıkmıştı. (Çev.)

lerini benimsemişlerdi. Ama, çıktığı yer kadar, bu çevrede de yabancı hissetti kendini. Ama, bunun üstünde durmadı. Bir yerlerde yaşaması gerekliydi. Sonra, kendi renginde (ya da renksiz) insanlar bulamazlardı başka yerde. Tanrı bilir ya böyleleri yok değildi Fransa'da. Ama kendilerinden utanıyorlardı bunlar, saklanıyor, moda olan politik renklerden birine, ya da bir çoğuna bürünüyorlardı.

Âdeti olduğu üzere, yeni dostları arasında kendisinden en farklı olan birine yaklaştı. Taşralı ruhlu bu Fransız burjuvası, genç bir Yahudi doktorun sâdık dostu oldu. Manousse Heimann adında Fransa'ya sığınmış bir Rus'tu bu adam. O da birçok yurttaşları gibi, başkalarının evine kendi evindeymiş gibi yerleşebilir ve bütün devrimlerde kendini öylesine rahat hissederdi ki, devrim onu bir oyun olarak mı, yoksa dâvası bakımından mı ilgilendiriyor diye sorası gelirdi insanın. Kendi başından geçenler ve başkalarının başına gelenler bir eğlenceydi onun için. İçtenlikle devrimci olduğu halde, bilimsel düşünce alışkanlığı, ona devrimcileri (kendisi de içlerinde olmak üzere) bir çeşit akıl hastası olarak gösteriyordu. Hem bu hastalığı gözlemliyor, hem de onu geliştiriyordu. Coşkun hevesliliği ve düşünüşündeki tutarsızlığın etkisiyle birbirine çok karşıt ortamlara girmeye meraklıydı. Hükümet adamlarıyla, polis çevrelerine varıncaya kadar herkesle ilişkileri vardı. Rus devrimcilerin çoğunda olduğu gibi, her yere sokulma merakı vardı. Bu merak yüzünden bunlara, ikili oynayan adamlar gözüyle bakıldığı gibi, bu görünüş kimi zaman da bir gerçek oluyordu. Bu bir ihanet değildi, çoğu kez hiçbir çıkara dayanmayan bir kaypaklıktı. Nice eylem adamı vardır ki, onlar için eylem bir tiyatrodur ve kendileri de iyi birer oyuncu olarak buna katılırlar; bunlar namuslu insanlardır, ama her an rol değiştirmeye hazırdırlar! Devrimci rolüne, elinden geldiği kadar sadıktı Manousse: bu oyun kişisi, onun anarşist yaradılışına ve kaldığı ülkenin yasalarını yıkma zevkine uygundu. Ne olursa olsun, bu bir roldü. Sözlerinde neyin uydurma neyin doğru olduğu bilinemezdi; kendisi de sonunda bunu bilmez olurdu.

Akıllı ve alaycı bir adamdı, iki ulustan olmasından ileri gelen bir psikolojik inceliği vardı. Kendi zayıflıklarını olduğu kadar, başkalarının zayıf yanlarını da çok iyi sezerdi; bundan da ustalıkla yararlanırdı; bunun için Canet'yi avucunun içine alması güç olmadı. Bu Sanşo Pansa'yı kendisinin Don Kişot'vâri serüvenlerine sürüklemekten hoşlanıyordu. Onun iradesini, parasını, vaktini istediği gibi kullanıyordu, —kendi hesabını değil (bir şeye ihtiyacı yoktu, ne ile yaşadığı bilinmiyordu),— dâvanın en tehlikeli işleri için yapıyordu bunu. Canet kendini ona bırakmıştı, Manousse gibi düşündüğüne kendini inandırmaya çalışıyordu. Bunun böyle olmadığını çok iyi bilmekteydi; bu düşünceler ürkütüyordu onu. Sağduyusunu incitiyordu bunlar. Üstelik halkı sevmiyordu da. Sonra, gözüpek değildi. İri yarı, şişko, çocuk yüzlü, kısa soluklu, tatlı, tumturaklı ve çocukça konuşan, boksta ve sopa ile döğüşmede üstün gelecek kadar güçlü olan bu genç, dünyanın en çekingen insanıydı. Ailesinin içinde kendini gizli işler yapıyor diye satıyorsa da, arkadaşlarının giriştikleri atılganca hareketler karşısında ödü kopuyordu. Bir oyun olarak kaldıkça, hafif bir korku fena değildi şüphesiz. Ama, oyun gittikçe tehlikeli oluyordu. Bu hayvanlar saldırganlaşıyor, ileri sürdükleri istekler gittikçe artıyordu. Bütün bunlar, bencilliğine, kökleşmiş mülkiyet duygusuna, burjuva ödlekliğine ters düştüğü için Canet'yi kaygılandırıyordu. «Beni nereye götürüyorsunuz» diye sormaya cesaret edemiyordu. Başkalarının da kafasını kırdıracaklarını düşünmeden, kafalarını kırdırıncaya dek döğüşmekten başka bir şey düşünmeyen bu insanlara içinden küfürler yağdırıyordu. — Kim zorluyordu onu bunların peşinden gitmeye? Onlardan ayrılmakta serbest değil miydi? Bunu yapmayı göze alamıyordu. Yolda geride bırakıldığı için ağlayan bir çocuk gibi, yalnız kalmaktan korkuyordu. O da bir çokları gibiydi; aşırı düşüncelere karşı olmaktan başka düşünceleri yoktu bunların Ne var ki, bağımsız olmak için yalnız olmak gerekir. Kaç kişi yapabilir bunu? Kaç kişi, en berrak görüşlü olanlar içinde bile kaç kişi, aynı bir kuşaktan insanları tü-

müyle ağırlığı altında tutan bazı peşin hükümlerin bazı postülâların köleliğinden kendisini çekip kurtarmak yürekliliğini gösterebilir? Bu, kendisiyle başkaları arasına bir duvar çekmek olur. Bir yanda çölde özgürlük, öte yanda insanlar. İnsanların çoğu hiç duraksamazlar; insanlar sürüyü yeğlerler. Kötü kokuludur bu, ama sıcak tutar. Artık düşünmezler, ama düşünür gibi yaparlar. Bu da çok güç değildir onlar için; düşündüklerini o kadar az bilirler ki!.. «Kendini bil!»... Benlikleri olmayan kişiler nasıl yaparlar bunu? Bütün kolektif, dinsel ya da sosyal inançlarda, inananlar pek azdır, insan olanlar azdır da ondan. İnanç kahramanca bir güçtür. Onun ateşi yalnız bir kaç insanın meşalesinde tutuşur. Onlar bile sık sık sallanır. Havariler, peygamberler ve İsa kuşkuya kapılmışlardır. Ötekiler yansımadan başka bir şey değildirler, — yalnız ruhların kuruduğu kimi zamanlarda, büyük bir meşaleden düşen birkaç kıvılcım bütün ovayı ateşe verir; sonra yangın söner, sadece küllerin altında kalan kömürlerin hafif parıltısı görülür. Yalnız birkaç yüz hıristiyan İsa'ya inanır. Ötekiler inandıklarına inanırlar, ya da inanmak isterler.

Devrimcilerin çoğu da böyledir. İyi yürekli Canet de devrimci olduğuna inanmak istiyordu: böylece de inanıyordu. Sonra da, bu atılganlığından dehşete kapılıyordu.

Bütün bu burjuvalar ayrı ayrı ilkeleri savunuyorlardı: kimi yürekleriyle, kimi akıllarıyla, kimileri de çıkarlarıyla bağlı oldukları ilkeleri. Birinciler düşünüşlerini İncil'e, ikinciler B. Bergson'a, üçüncüler de Karl Marks'a, Proudhon'a, Joseph de Maitre, Nietzsche'ye, ya da B. Georges Sorel'e bağlanıyorlardı. Modaya uymak için, gösteriş olsun diye devrimci olanlar vardı, vahşilikleri sonucu olanlar vardı, eylem ihtiyacıyla olanlar vardı, kahramanlık ateşiyle olanlar vardı, başkalarına uydukları için sürü ruhuyla olanlar vardı. Ama, hepsi de bilmeden, rüzgârın önüne katılmış sürükleniyorlardı. Bunlar, büyük beyaz yollar üzerindeki dumanı ta uzaklardan görülen toz çevrintileriydi. fırtınanın kopmak üzere olduğunu bildiriyorlardı.

•

Olivier ile Christophe, rüzgârın yaklaştığını görüyorlardı. İkisinin de gözleri güçlüydü. Ama, aynı şekilde görmüyorlardı. Keskin görüşlü olan Olivier, insanların ard düşüncelerini anlayarak, bunların küçüklükleri karşısında kederleniyordu. Ama, onları ayaklandıran gizli gücü de seziyordu: olayların feci görüntüsüne karşı daha duyarlıydı. Christophe ise gülünç yanlarını görüyordu onların. Onu insanlar ilgilendiriyordu, düşünceler aslâ. Fikirlere karşı küçümseyici bir ilgisizlik göstermekteydi. Toplumsal ütopyalarla alay ediyordu. Karşıtlık huyu, moda olan hastalıklı bir insanseverlik taslayanlara tepki olarak, olduğundan daha bencil görünüyordu. Kendi kendini yetiştirmiş olan bu sağlam yapılı sonradan görme insan, kasları ve iradesiyle övünüyordu ve kendisi gibi güçlü olmayanlara tembel gözüyle bakıyordu. Yoksul ve yalnız olduğu halde güçlükleri yenebilmişti; başkaları da onun gibi yapsınlardı!.. Sosyal sorun! Hangi sorun? Yoksulluk mu?

— Bunun ne olduğunu biliyorum ben. Annem, babam ve ben yoksulluk çektik. Yapılacak şey ondan kurtulmaktır.

— Herkes bunu yapamaz, diyordu Olivier. Hastalar, talihsizler.

— Onlara yardım edilsin. Basit bir şey bu. Bununla, bugün yapıldığı gibi onları coşturmak birbirinden çok ayrı şeyler. Eskiden en güçlünün hakkı söz konusu ediliyordu. Güçsüzün hakkı bundan daha iğrenç değil mi bilmem: bu anlayış bugünkü insanların kafasını tedirgin ediyor, güçlülere baskı yapıyor ve onları sömürüyor. Sanki bugün hastalıklı, yoksul, akıllı ve yenilmiş olmak bir meziyet,— güçlü, sağlıklı ve yenmiş olmak da bir kusur. İşin gülünç yanı en başta güçlülerin buna inanmaları... Güzel bir komedi konusu, dostum Olivier!

— Ben başkalarını ağlatmaktansa kendime güldürmeyi yeğlerim.

— Ne iyi çocuksun, dedi Christophe. Amma da yaptın ha! Kim bunun tersini söyledi. Bir kambur görsem sırtımın

ağrıdığını duyarım. Komediyi biz oynuyoruz, yazan biz değiliz.

Kendini sosyal adalet hayallerine kaptırmıyordu. Halktan gelme bir insanın sağduyusuyla, böyle gelmiş, böyle gider diyordu.

— Sanat konusunda söyleselerdi sana bunu, avaz avaz bağırırdın! diye karşılık verdi Olivier.

— Belki de öyle. Ne olursa olsun ben sanattan anlarım yalnız. Sen de öyle. Bilmedikleri şeylerden söz eden insanlara güvenim yok.

Olivier'nin de güveni yoktu. İki arkadaş, güvensizliklerini belki çok ileri götürüyorlardı. Her zaman politikanın dışında kalmışlardı. Olivier, seçimlerde oy kullanıp kullanmadığını anımsamadığını, biraz da utanarak söylüyordu. On yıldır belediyeden seçmen kartını almamıştı.

Boşuna olduğunu bildiğim bir komediye ne diye katılayım, diye düşünüyordu. Oy vermek? Kime oy vereyim? Hiçbirini tanımadığım adaylardan hangisine oy verebilirim ki. Hem sonra, seçimlerin ardından bunların verdikleri sözden döneceklerini bilerek. Onları izlesem mi? Görevlerini yapmaya çağırsam mı? Ömrüm hiçbir sonuç almadan bununla geçer. Ne vaktim var, ne gücüm yeter, ne de güzel konuşurum ben. Sonra ne vicdanım kuruntusuz, ne de yüreğim eylemin uyandıracağı tiksintiye duyarsız. Çekimser kalmayı tercih ederim. Kötülüğün zararını çekmeye razıyım. Hiç olmazsa onu desteklemiş olmam.

Aşırı berrak düşünceli olan ve politik eylemin sürekli oyunundan tiksinen bu adam, devrime, olmayacak bir umut bağlamıştı. Bunun gerçekten uzak olduğunu biliyordu. Ama, içinden atamıyordu bu umudu. Soydan gelme bir mistisizmdi bu. İnsan, cezasız kalarak, o yıkıcı büyük Batı halkından olamazdı; yapmak için yıkan, yıkmak için yapan o halktan,— düşüncelerle ve hayatla oynayan, her şeyi yeniden başlamak üzere silen ve dâvası uğrunda kanını döken bu halktan...

Christophe'da soydan gelme Mesihçilik inancı diye bir şey yoktu. Bir devrimin zevkine varmasına Almanlığı en-

gel oluyordu. Dünyanın değiştirilemeyeceğini düşünmekteydi. Bir sürü teori, bir sürü lâf, bir sürü boş gevezelik!..

— Gücümü kanıtlamak için bir devrim yapmaya, ya da devrim üzerine palavra savurmaya ihtiyacım yok, diyordu. Hele şu yiğit gençler gibi, beni koruyacak bir kıralı, ya da bir Millî Selâmet Komitesi'ni başa geçirmek için Devlet'i devirmeye hiç ihtiyacım yok. Acayip bir güç kanıtlaması! Ben kendimi savunmayı bilirim. Bir anarşist değilim ben. Zorunlu bir düzenliliği severim ve evreni yöneten yasalara saygım var. Ama onlarla aramda bir aracının bulunmasını istemem. İradem buyruk vermeyi de, boyun eğmeyi de bilir. Klâsiklerinizi ağzınızdan düşürmeyen sizler, Corneille'inizin şu sözünü hatırlayın: «**Yalnız ben, bu da yeter!**» Bir efendi bulma isteğiniz, zayıflığınızı örtüyor. Kuvvet ışığa benzer: kördür onu inkâr eden! Rahatça güçlü olmaya bakın, teorisiz, şiddetsiz: güneşe dönen bitkiler gibi bütün zayıflar da size döneceklerdir.

Kötülüklere karşı çıkmakla birlikte, siyasi tartışmalara girişmekle kaybedecek vakti yoktu. Yine de göründüğünce ilgisiz değildi bunlara karşı. Sanatçı olarak sosyal kötülükler karşısında acı duyuyordu. Sanat heyecanlarına kapılmadığı anlarda çevresine bakıp, kimin için yazdığını sorduğu oluyordu kendine. O zaman, çağdaş sanatın acınacak meraklıları, şu yorgun seçkinler şu amatör burjuvalar çarpıyordu gözüne. Şöyle düşünüyordu:

— Bu insanlar için çalışmanın ne yararı var ki?

Şüphesiz, yüksek düşünceli, iyi öğrenim görmüş, sanatlarına bağlı, yenilikten, yahut —(aynı anlama gelmek üzere)— ince duyguların arkaizminden zevk alabilen insanlar yok değildi. Ama bunlar da bıkkın, fazla entelektüel, sanatın gerçekliğine inanacak kadar canlı olmayan kişiler. Çalınışla — seslerle ve fikirlerle — ilgilenirler ancak. Çoğu da sosyete hayatıyle ilgili başka uğraşlara vermişlerdi kendilerini; herbiri «zorunlu» olmayan çeşitli işler arasında dağılmışlardı. Bunlar için sanatın kabuğunu aşıp özüne kadar gidebilme imkânı hemen hemen yoktu. Sanat onlar için et ve kan gibi değildi; edebiyattı.

Eleştirilerine teori süsü veriyor, güçsüzlükleri yüzünden de amatörlükten kurtulamıyorlardı. Bir rastlantıyla içlerinden bazıları sanatın güçlü akorlarını alacak kadar duyarlı olsa bile, bunun yükünü kaldıracak güçten yoksundular ve hayat boyunca sarsıntısını duyuyorlardı bunun. Nevroz ya da felç. Sanatın bu hastanede ne işi var? — Bununla birlikte, çağdaş toplumda bu anormal kişilerden vazgeçmek de mümkün değildi: çünkü, paraları ve basınları vardı; yalnız onlar sanatçıya yaşama olanağı sağlayabilirlerdi. Çaresiz bu küçülmeye katlanmak gerek: sanatçı sanatının ürpertili içtenliğini, iç dünyasının sırrını kattığı müziğini, salon konserlerinde züppelere ve yorgun aydınlara, can sıkıntılarını gidermek, ya da yeni can sıkıntıları vermek için sunmak zorundaydı.

Christophe gerçek dinleyici kitlesine konser vermek istiyordu. Öyle bir kitle ki, sanat heyecanlarına, hayat heyecanları gibi inanmış olsun, sonra da sanatı bâkir bir ruhla duysun. Şimdi, umut veren yeni bir dünya, —halk—, onu belli belirsizce çekiyordu kendisine. Çocukluğunun, Gottfried'in, ona hayatın derin anlamını öğretmiş olan, müziğin kutsal ekmeğini onunla paylaşan alçak gönüllü sâde insanların hâtırası, gerçek dostlarının bu yanda olduğuna inanmaya sevkediyordu onu. Başka saf gençler gibi o da büyük halk sanatı tasarıları yapıyor, halk konserleri ve *halk tiyatrosu gerçekleştirmeyi diliyordu, ama bunu nasıl* yapacağı sorulsa kendisi de güçlük çekerdi cevap vermekte.

Sanatta yenileşmeyi bir devrimle mümkün görüyor ve sosyal hareketin kendisi için tek ilgi çekici yanının bu olduğunu iddia ediyordu. Fakat ,kendisine bir mâzeret bulmaktan da geri kalmıyordu: günün en canlı eyleminin câzibesine katılmayacak kadar canlıydı o.

Sahne konusunda kendisini en az ilgilendiren, burjuva teoricileriydi. Bu ağaçlardaki meyvalar çoğu kez kuru meyvalardı. Hayatın bütün özsuyu, fikirler haline gelip donmuştu. Bu fikirler arasında hiç fark gözetmiyordu Christophe. Sistem haline gelip donduğu zaman kendi fikirleri-

ni bile tutmuyordu. Babacanca bir küçümseme ile kendini kuvvet teoricilerinin de, zayıflık teoricilerinin de dışında tutuyordu. Bütün komedilerde en nankör rol, düşünür rolüdür. Seyirciler yalnız sevimli rolleri değil, sevimsiz olanları da ona yeğlerler. Bu konuda Christophe da seyirciler gibiydi. Sosyal sorunlarda düşünürlük edenler de çekilmez insanlardı onun için. Ama, ötekiler seyretmekle eğleniyordu: inananları, inanmak isteyenleri, aldananları ve aldanma yolunda olanları, zenaatlerini iyi yapan aç gözlü soyguncularla yolunmak için yaratılmış kazları. Şişko Conet gibi gülünç tipleri hoşgörüyle sevimli bulmaktaydı. Bunların basitliği onu Olivier kadar tedirgin etmiyordu. Bunlarla, alayla karışık bir şefkatle ilgileniyorlardı. Christophe, bunların oynadığı piyesten kendini kurtarmış olduğuna inanıyordu. Ama, yavaş yavaş buna kapıldığını fark etmemekteydi. Rüzgârın geçip gitmesini gören bir seyirciden başka bir şey olmak istemiyordu. Ama, çoktan rüzgâr onu da önüne katmış toz anaforu içinde sürüklüyordu.

•

Sosyal oyun iki cepheliydi. Aydınların oynadığı oyun komedi içinde komediydi. Halkın buna aldırış ettiği yoktu. Gerçek oyun, kendininkiydi. Onu izlemek kolay değildi. Halkın kendisi de bunu pek iyi kavrayamıyordu. Birçok beklenilmezliklerle doluydu.

Bu, harekete geçmekten çok lâfını etmek değildi. Burjuva olsun, halktan olsun, her Fransız ekmek kadar lâfla beslenir. Ama, herkes aynı ekmeği yemez. Nazik damaklar için lüks bir söz olduğu gibi, çok aç insanlar için de daha besleyici olanı vardır. Kelimeler aynı olsa bile, bunlar aynı biçimde yoğurulmamıştır. Tadı, kokusu, yumuşaklığı ayrıdır.

Olivier, ilk kez bir halk toplantısında bu ekmeği tattı. İştihası yoktu, lokmalar boğazında kaldı. Düşüncelerdeki yavanlık, kullanılan deyimlerdeki renksiz kabalık ve yabanilik, belirsiz genellemeler, çocukca mantık, iyi dövül-

memiş bu soyutlama mayonezi ve ileri sürülen birbiriyle bağlantısız olaylar midesini bulandırmıştı. Konuşmalar dil yanlışlarıyla doluydu, üstelik bu halk sözcüleri iyi de konuşmuyorlardı. Kullanılan kelimeler gazetelerden alınmış, burjuva söylevcilerinden gelişigüzel aktarılmış eski püskü şeylerdi. Özellikle konuşmaların yalın olmayışı Olivier'nin canını sıkmıştı. Edebiyattaki yalınlığın doğuştan gelmediğini, sonradan kazanıldığını unutuyordu: seçkinlerin başarısıydı bu. Kent halkı yalın bir dil kullanamazdı. Her zaman inceltilmiş deyimlere düşkündür. Olivier bu şişirilmiş lâfların dinleyiciler üzerinde ne etki yaptığını anlayamıyordu. Bunun anahtarı yoktu elinde. Başka bir ülkenin diline, yabancı dil adı verilir. Ama, aynı ülkede ne kadar sosyal ortam varsa o kadar da dil vardır. Kelimelerin, yüzyılların tecrübesinin bir yansıması oluşu ancak bir seçkinler kümesi için geçerlidir. Ötekiler için ise, kendilerinin ve içinde yaşadıkları ortamın tecrübelerinin sonucudur. Öyle bir seçkinler kümesince kullanılıp sonra beğenilmeyen kelimeler boş evleri andırır. Bu küme ayrıldıktan sonra oraya yeni güçler yerleşmiştir. Eğer yeni geleni tanımak istiyorsanız, eve giriniz.

İşte Christophe da böyle yaptı.

Devlet demiryollarında memur olan bir komşusunun aracılığıyla işçilerle ilişki kurdu. Kırk beş yaşında, kısa boylu, vaktinden önce yaşlanmış, kafasında saç kalmamış, gözleri çukura batmış, yanakları çökük, iri sivri burunlu, akıllıca gülümser ağızlı, gözleri ayrık, yüzünün çizgileri birbirine karışmış bir adamdı bu. Alcide Gautier idi adı. Halktan değildi. Orta burjuvaziden iyi bir ailedendi. Aile, tek oğullarının eğitimi için elinden geleni yapmıştı ama, imkânları elvermediği için sonuna kadar götürememişti. Gautier Genç yaşta bir devlet dairesinde görev almıştı. Bu çeşit görevler yoksul burjuvalara bir kurtuluş gibi gelirse de aslında ölüm demektir. Bu işlerde çalışanlar yaşayan ölülerdir. Gautier bir kez girdikten sonra ayrılamamıştı bu görevden. Sonra güzel bir işçi kızla evlenmek gibi yanlış bir iş yaptı —(çağdaş toplumda yapılan yanlışlardan biridir

bu).— Kızın bayağılığı az zamanda kendini belli etti. Üç çocuk doğurdu bu kadın. Bütün bunları yaşatmak gerekiyordu. Öğrenimini tamamlamak isteyen bu akıllı adamın elini kolunu bağlamıştı yoksulluk. Kendinde gizli yetenekler görüyordu, ama hayat güçlükleri boğuyordu bunları. İstediğini yapamadı. Hiç yalnız kalamıyordu. Muhasebede çalışıyor, günlerini başka memurlarla birlikte, bir odada mekanik işlerle geçiriyordu. Birlikte bulunduğu öteki memurlar, bayağı ve geveze insanlardı. Açık saçık şeyler konuşuyor, âmirlerini çekiştirerek, boş hayatlarının öcünü alıyorlardı. İhtiyatsızlık ederek entelektüel ilgilerini onlardan gizlemeyen Gautier ile alay ediyorlardı. İşinden çıktığı zaman da adamcağız zevksiz kötü kokulu bir eve dönüyor, bayağı, gülütücü ve kendisini anlamayan bir kadınla karşılaşıyordu. Karısı ona tembel, ya da çılgın gözüyle bakmaktaydı. Çocukları kendisine benzemiyorlardı hiç, annelerine benziyorlardı. Haksızlık değil miydi bütün bunlar? Haksızlık değil miydi? Bunca hayal kırıklığı, dert, sürekli geçim sıkıntısı, kendisini sabahtan akşama kadar bağlayan, bir an şöyle bir kendi içine çekilmesine, sessiz yaşamasına imkân vermeyen, o kurutucu görevi, onu tüketmiş bir sinir hastası haline getirmişti. Bir süredir bütün bunları unutmak için kendini içkiye vermişti: bu da onu daha çok çökertiyordu. —Bu adamın acıklı kaderi çok dokunmuştu Christophe'un yüreğine: kişiliği gelişmemiş, yeterli kültürden yoksun, mutsuzluğunun yükü altında ezilmişti, ama büyük şeyler için yaratılmıştı. Gautier, Christophe'a dört elle sarılmıştı: boğulmak üzereyken iyi bir yüzücünün koluna tutunan bütün zayıf insanlar gibi. Christophe'a karşı içinde imrenmeyle karışık bir sevgi vardı. Onu halk toplantılarına götürdü, kimi devrimci partilerin başındakilerle tanıştırdı. Gautier onlara sadece topluma duyduğu kinin etkisiyle katılmıştı. Çünkü, başarısız bir aristokrat yanı vardı, halkın arasına karıştığı için çok dertleniyordu.

Halka ondan çok daha yakın olan Christophe, — buna zorlanmış olmamakla birlikte, — bu mitinglerden hoşlan-

mıştı. Söylevler eğlendiriyordu onu. Olivier gibi bunlardan tedirgin olmamıştı, sözlerdeki gülünçlüğe pek aldırış ettiği yoktu. Ona göre geveze nerde olsa gevezeydi. Genellikle tumturaklı konuşmadan hoşlanmazdı. Bütün bu söylevleri anlamak için çaba göstermiyor, söyleyenle dinleyenlerin kişilikleri aracılığıyla bunlardaki müziği duyuyordu. Söyleyenin gücü, dinleyenlerinkinin etkisiyle yüz katına çıkıyordu. Başlangıçta Christophe yalnız konuşmacıyla ilgilendi. Konuşmacılardan bir kaçıyla tanışmak istedi.

Kalabalık üzerinde en çok etki yapan Casimir Joussier idi. Esmer, soluk benizli, otuz, otuz beş yaşlarında, Mongol suratlı sıska, hastalıklı bir adamdı. Gözleri hem ateşli hem soğuk bakışlıydı, seyrek saçlıydı ve sivri bir sakalı vardı. Dinleyenler üzerindeki etkisi, pek canlı olmayan, düzensiz sözleriyle pek az uyumlu yüz hareketlerinden ve tok, hırıltılı sesinden ileri gelmiyordu; daha çok kişiliğinden, bu kişilikten yayılan şiddetli güvenden geliyordu bu etki. Kendisinden başka türlü düşünülmesine izin vermeyecekmiş gibi bir hali vardı. Onun düşüncesi de kendisine bağlı olanların düşünmek istedikleriydi, bekledikleri şeylerdi. Bıkmadan usanmadan aynı çivinin üstüne vuruyordu; dinleyicileri de onunla birlikte vuruyor, vuruyordu, öyle ki sonunda çivi etlerine işliyordu. Kişiliğinin bu üstünlüğüne, geçmişinin uyandırdığı güven de eklenmekteydi; birçok kere politik eylemlerinden ötürü yargılanmış, mahkûm edilmişti. Yenilmez bir enerji saçılıyordu kişiliğinden. Ama, keskin gözlü biri, bunun altında birikmiş bir yorgunluk, bunca çabadan bıkkınlık ve kaderine karşı bir öfke görebilirdi. Hayatın kendisine verdiğinden fazlasını harcayan insanlardandı. Çocukluğundanberi iş ve yoksulluk yıpratmıştı onu. Yapmadığı iş yoktu. Cam işçiliği, muslukçuluk, dizgicilik gibi. Sağlığı sarsılmıştı, verem yiyip bitiriyordu bedenini. Bu hastalığı bazen onu acı bir cesaretsizlik nöbetine sürüklüyor, kendisi ve dâvası için karanlık bir umutsuzluğa düşürüyor; bazen de coşturdukça coşturuyordu. Hesaplı bir şiddetle, hastalık halindeki bir şiddet, politika ve coşkunluk birleşmişti kişiliğin-

de. İyi kötü okumuştu, kimi şeyleri çok iyi biliyordu; sosyoloji, öteki bilimler ve çeşitli meslekler konusunda bilgisi vardı. Başka birçok şeyleri de çok az biliyordu, ama bunların hepsini bildiğine güveni vardı. Ütopyaları, doğru düşünceleri, bilgisizlikleri, pratik bir zekâsı, ön yargıları, tecrübesi, burjuva toplumuna karşı da şüpheci bir kini vardı. Bu, Christophe'u iyi karşılamasına engel olmadı. Tanınmış bir sanatçının kendisiyle konuşmak istemesi gururunu okşamıştı. İşçilere karşı ne kadar kırıcı olursa olsun, başa geçmek için yaratılmış insanlardandı. İyi niyetle tam bir eşitlikten yana olmakla birlikte, bunu kendisinden üstün olanlara, kendisinden aşağı olanlardan daha kolaylıkla uyguluyordu.

Christophe işçi hareketinin başka önderleriyle de tanıştı. Bunlar birbirlerinden pek fazla hoşlanmıyorlardı. Her ne kadar ortak mücadele —güçlükle— eylem birliğini oluşturuyorsa da, bu, gönüllerin birleşmesini sağlamaktan uzaktı. Sınıf ayrılığına hangi dış ve geçici gerçeğin tekabül ettiği görülüyordu. Eski zıddıyetler sadece ertelenmiş ve maskelenmişti, ama yine de sürüp gitmekteydi. Burada da Güneyliler ve Kuzeyliler vardı ve birbirlerine karşı o temelli horgörüşlerinden vazgeçmiş değildiler. Ayrı ayrı meslekler birbirlerinin gündeliklerini kıskanıyor, herbiri kendini ötekilerden açıkça üstün görüyordu. Ama, asıl büyük ayrılık mizaç ayrılığı idi. Tilkiler, kurtlar ve boynuzlu davarlar, sivri dişli hayvanlar ve dört bölüm mideliler, yemek için yaratılmışlarla, yenilmek için yaratılmışlar. Sınıf rastlantısının ve çıkar ortaklığının sevkiyle biraraya geldikleri sürünün içinde yanyana geçerken birbirlerini kokluyorlar, tanıyorlardı; ve tüyleri diken diken oluyordu.

Christophe arada sırada küçük bir lokanta-muhallebici'de yemek yiyordu. Gautier'nin eski bir iş arkadaşı, Simon, ilşetiyordu burasını. O da demiryollarında görevli iken, bir grev yüzünden işten çıkartılmıştı. Buraya sendikalistler geliyordu. Beş altı kişiydiler. Dükkânın dip tarafında dar, yarı aydınlık avluya bakan bir bölümde otururlardı. Burada aydınlığa doğru asılmış kafesteki iki kanar-

ya öter dururdu bütün gün. Joussier metresiyle geliyordu. Berthe adında sağlam yapılı, akıllı, güzel bir kızdı bu. Dalgın gözlerinin içi gülüyordu. Yakışıklı, akıllı ve cakalı bir delikanlıyı da peşinden sürüklerdi. Léopold Graillot makine işçisiydi. Kümenin estetikçisiydi. Anarşist olduğunu söylüyordu, burjuvazinin en hızlı düşmanlarından olduğu halde pek berbat bir burjuva ruhu taşıyordu. Her sabah bir meteliğe aldığı edebiyat gazetesindeki erotik ve dekadan yazıları yiyip yutarcasına okurdu. Okuduklarının etkisiyle kafası acayip bir hal almıştı. Beynini dolduran sefahat hayalleri, kaba hareketleri, temizliğe ilgisizliği ve hayatının bayağılığıyla birleşerek kişiliğini oluşturmuştu. O bozuk alkolle, zengin hovardaların kötü uyarıcısı olan düşüncelerle beynini doldurmuştu. Bu adamlar, tenlerinin zevkini doyuramayınca bunları, beyinlerine aşılıyorlardı. Ağızları kötü kokar bunların, bacaklarında derman kalmaz, ama zenginlerle eşit olur. Sonra da nefret ederler onlardan.

Christophe, hoşlanmıyordu bu Graillot'dan. Sébastien Coquart'ı daha sevimli buluyordu. Joussier gibi bu elektrikçi de en beğenilen konuşmacılardandı. Bu adam öyle teorilere falan dalmıyordu. Nereye gideceğini her zaman bilmiyordu, ama dosdoğru gidiyordu. Tam bir Fransız tipiydi. Gürbüz neşeli bir adamdı. Kırk yaşlarında vardı. İri kırmızı yüzlü, yuvarlak kafalı, kırmızı saçlıydı. Hafif bir sakal çevreliyordu çenesini. Ensesi boğa ensesi gibi kalın, boğa sesi gibi tok sesliydi. Joussier gibi usta işçiydi: onun gibi gülüp söylemeyi, içmeyi seviyordu. Sıska Joussier, arkadaşının açıkça göze çarpan sağlığını kıskanırdı. Arkadaş oldukları halde, gizli bir çekememezlik vardı aralarında.

Lokantacının karısı, kırk kırk beş yaşlarında iyi bir kadındı. Güzelmiş, yıpranmış, ama yine de güzel sayılırdı. Eline bir örgü alıp adamlarının yanında oturur, konuşmalarını dinlerdi, hafifçe gülümseyerek; fırsat buldukça, arada bir lâf da kendi sokuştururdu; konuşurken bir yandan da yününü örer ve sözüne kuvvet vermek için başını da sallardı. Evli bir kızı, yedi ve on yaşında biri kız, biri oğ-

lan iki çocuğu daha vardı. Küçükler, kirden yapış yapış olmuş bir masanın bir köşesinde ders çalışırlardı. Birbirlerine dil çıkarır ve onlara göre olmayan konuşmalardan bir şeyler kapmak için kulak kabartırlardı.

Olivier de iki üç kez, Christophe'la buraya gelmişti. Ama, o adamların arasında rahat edemedi. Bu işçiler, çok kesin iş saatlerine, inatçı fabrika düdüğüyle, uymak zorunda olmasalar, vakitlerinin çoğunu boşa harcarlardı: ya işten sonra, ya iki iş arasında, ya aylak aylak gezip dolaşarak, ya da boş oturarak. Christophe da bir eserini bitirdiği için, yenisini kafasında oluşturuncaya kadar işsiz güçsüz ve serbestti o sıralarda. O işçiler gibi, onun da telâş etmesi gerekmiyordu. O da dirseklerini masaya dayayarak, sigara ve içki içmekten hoşlanıyordu onların arasında. Ama, Olivier burjuva iç güdüsü, geleneksel düşünce disiplini, düzenli çalışma ve zaman savurganlığı yapmama alışkanlığı ile tedirgin oluyordu orada ve böylesine zaman kaybetmekten hoşlanmıyordu. Hem sonra, ne onlarla konuşabiliyor, ne de içki içiyordu. Ayrıca, ayrı soydan gelmiş olmaları sevimsiz gösteriyordu onları kendisine. Duyguları ve düşüncesiyle ne kadar onların yanında olmak istese de, bulantı duyuyordu aralarında. Olivier, Christophe'la yalnız bulunduğu zaman halkla kardeşçe kaynaşmanın bir görev olduğundan söz ediyordu, ama elinden bir şey gelmiyordu. Oysa Christophe onun bu düşüncesiyle alay ettiği halde, sokakta rastladığı bir işçiyle hemen kardeş oluveriyordu. Olivier, bu insanlardan uzak durduğu için gerçekten kederleniyordu. Onlar gibi olmayan, onlar gibi düşünmeye, onlar gibi konuşmaya çaba harcıyordu. Ama, yapamıyordu bir türlü. Sesi boğuktu, çınlamıyordu onların sesi gibi. Onların deyimleriyle konuşmak istediği zaman, ya kelimeler boğazında düğümleniyor, ya da acayip bir sesle çıkıyordu ağzından. Bu durumu görüyor, bu yüzden de hem kendini sıkıyordu, hem de adamları. Onlar için bir yabancı olduğunu, kendisinden kuşkulandıklarını, yakınlık duymadıklarını, yanlarından ayrılınca bir «oh!» çektiklerini biliyordu. Arada bir göz göze gelince bu adamların

kendisine sert ve donuk bakışlarla baktığını görüyordu: içinde bulundukları yoksulluğun verdiği küskünlükle, burjuvalara baktıkları gibi. Belki Christophe'a da böyle bakıyorlardı, ama o bunun farkında olmuyordu.

Lokantada bulunanlar içinde Olivier'ye yaklaşanlar, yalnız Aurélie'nin çocuklarıydı. Bunlarda burjuva düşmanlığı yoktu besbelli. Küçük oğlan burjuvalar gibi düşünmeye bayılıyordu. Olivier'yi sevecek kadar akıllıydılar, ama anlayacak kadar değil. Çok güzel şeydi küçük kız. Olivier bir kez onu Bn. Arnaud'ya götürmüştü. Evdeki lüks karşısında gözleri kamaşmıştı kızcağızın. Güzel koltuklara oturmaktan, güzel elbiselere dokunmaktan derin bir zevk duyuyordu. O küçük oynak kadın içgüdüsüyle halktan kaçıp burjuva rahatlığının cennetine kavuşmayı özlüyordu. Olivier, ondaki bu istekleri geliştirmeyi düşünmüyordu hiç. Bu küçük kızın sınıfına karşı gösterdiği bu safça saygı, ötekilerin kendisine karşı duydukları düşmanlığın verdiği üzüntüyü hafifletmiyordu. Kendisine kötü gözle bakmaları dertlendiriyordu onu! Onları anlamak için öylesine ateşli bir istek vardı ki içinde! Aslında onları belki de çok iyi anlıyordu. Adamları sürekli olarak gözlemekteydi, bu da onları öfkelendiriyordu. Patavatsızca bir merakla yapmıyordu, insanların ruhlarını tahlil etme alışkanlığından ileri geliyordu bu.

Joussier'nin hayatındaki gizli dramı anlamakta gecikmedi: adamı gittikçe eriten hastalık ve metresinin acımasız oyunu. Kadın, onu seviyordu, övünüyordu onunla, ama çok canlıydı; Joussier onu elinden kaçıracağını biliyor, kıskançlık yüreğini kemiriyordu. Berthe bununla eğleniyordu, erkeklere sataşıyor, onları çapkınca bakışlarıyla kendine çekiyordu. Çılgın bir sürtüktü bu kadın. Belki de Joussier'yi Graillot ile aldatıyordu. Belki de onun böyle sanması hoşuna gidiyordu. Ama, ne olursa olsun, bugün değilse yarın olacaktı bu iş. Joussier kadının istediğini sevmesine engel olmaya cesaret edemiyordu. Kadının da erkek gibi hür olmasını savunmuyor muydu? Berthe, onun kendisini terslediği bir gün alaylı bir dille bunu ona hatırlatmıştı.

Hürriyet anlayışıyla, şiddetli içgüdüleri arasında işkenceli bir çatışma vardı içinde. Duygusuyla, zorlu ve kıskanç bir eski adamdı; ama, düşünceleriyle geleceğe dönük bir ütopyacıydı. Berthe ise dünün bugünün, yarının, her zamanın kadınıydı. Bu gizli düelloya tanık olan Olivier, ne kadar gaddar birşey olduğunu kendi tecrübesiyle bildiği için Joussier'nin zayıflığını görerek çok acıyordu ona. Joussier ise, Olivier'nin, ciğerini okuduğunu tahmin etmekte; ve bu yüzden hiç de ona hayır dua etmemekteydi.

Bir başka kadın da bu aşk ve kin oyununu hoşgörüyle izliyordu: lokantacı kadın Aurélie. Hiç belli etmiyordu, ama gözünden bir şey kaçmıyordu. Hayatın ne olduğunu biliyordu. Bu iyi, sağlıklı, düzenli kadın, serbest bir gençlik geçirmişti. Çiçekçilik yaparken burjuva bir sevgilisi vardı. Sonra bir işçiyle evlendi. İyi bir ev kadını oldu. Bütün gönül işlerini, Joussier'nin kıskançlığını ve «eğlenmek» isteyen genç kadının duygularını anlıyordu. Birkaç tatlı sözle uzlaştırmaya çalışıyordu onları:

— «Anlaşmak gerek! Bu kadar önemsiz şeyler yüzünden boğuşmamalı...»

Sözlerinin bir işe yaramaması onu şaşırtmıyordu.

— «Bu hiçbir zaman bir şeye yaramaz. İnsan her gün kendine dert çıkartmamalı...»

Onda, halkın o güzel kaygısızlığı vardı, mutsuzluklar geçip giderdi bunun üstünden. Böyle bir mutsuzluğa o da uğramıştı. Üç ay önce onbeş yaşındaki oğlunu yitirmişti. Seviyordu onu... Çok kederlendi... Şimdi yine işine gücüne vermişti kendini, eski güleryüzlü halini almıştı. Şöyle diyordu:

— İnsan kendini bunu düşünmeye bırakırsa yaşayamaz.

Artık düşünmüyordu da. Bu, bencilliğinden ileri gelmiyordu. Başka türlü yapamazdı. Çok canlı kadındı. Bugüne bağlıydı, geçmişe kakılıp kalamazdı. Olana da, olacağa da katlanmasını biliyordu. Eğer devrim olur da, tersi yüz, yüzü de ters ederse, o yine dört ayak üstüne düşer, yerini bulurdu. Aslında devrime ılımlı bir inancı vardı. Dine bağ-

lı değildi hiç. Sıkıntılı zamanlarında fala baktırdığını söylemeye gerek yok. Bundan başka bir cenaze geçerken istavroz çıkartmaktan da geri kalmazdı. Serbest düşünceli ve hoşgörülüydü; soluk alır gibi rahatça şüphe eden Paris halkının sağlıklı septisizmi vardı onda. Bir devrimcinin karısı olarak, kocasının ve onun partisinin —ve de başka partilerin— düşüncelerine karşı, gençlerin ve yaşlıların saçmalıklarına karşı gösterdiği anaca istihzayı göstermekten geri kalmıyordu. Pek fazla bir heyecan duyduğu yoktu. Ama, yine de her şeyle ilgileniyordu. İyi günleri de, kötü günleri de karşılamaya hazırdı. Sonuç olarak iyimser bir kadındı.

— «İnsan her şeyi dert etmemeli kendine!.. Her şey bir gün yoluna girer. Yeter ki sağlığımız yerinde olsun...»

Bu kadın Christophe'la anlaşabilirdi. Aynı aileden olduklarını anlamaları için çok söze gerek yoktu. Ötekiler, nutuk çekip, bağırışırlarken, ikisi keyifli keyifli gülümsüyorlardı birbirlerine. Ama, çoğu kez yalnız kadın gülüyordu Christophe'a bakarak. Christophe ise, kendini bu tartışmalara kaptırıyor, bütün ötekilerden fazla bir ihtiras katıyordu bunlara.

•

Christophe, Olivier'nin yalnızlığını ve canının sıkıntısını farketmiyordu. İnsanların içinden ne geçtiğini anlamak alışkanlığında değildi Ama, onlarla birlikte yiyor, içiyor ve öfkeleniyordu. Tartışmalarda sert konuştuğu halde güvensizlik göstermezlerdi ona. Sözünü sakınmazdı hiç. Aslında, onlardan yana mıdır, karşı mıdır diye sorulsa cevap vermekte güçlük çekerdi. Hiç düşündüğü yoktu bunu. Eğer bir seçim yapmak zorunda bırakılsa, sosyalizme ve bütün devlet — devlet, yani şu memur ve makina -adamlar fabrikası — doktrinlerine karşı sendikalizmi tercih ederdi. Aklıyla, meslek kuruluşlarının güçlü çabalarını beğeniyordu. Bunların iki yüzlü baltası bir yandan sosyalist devlet soyutlamasını vururken, bir yandan da verimsiz

ferdiyetçiliği, —enerjilerin bu ufalanmasını, kamu gücünün özel güçsüzlükler halinde dağılmasını— Fransız devriminin kısmen sorumlu olduğu bu büyük çağdaş sefaleti vuruyordu.

Ama tabiat akıldan daha güçlüdür. Christophe sendikalarla —zayıfların bu korkunç birliğiyle— temasa geçince, o güçlü endividüalizmi şahlanıyordu. Döğüşe giderken birbirine bağlanmak ihtiyacını duyan bu adamları küçümsemekten kendini alamıyordu. Onların bu yasaya uyduklarını kabul ediyorsa da, bunun kendisine göre olmadığını söylüyordu. Gerçi, ezilen zayıf insanlara yakınlık duyuyordu, ama bunlar da ezen haline gelince hoşlanmıyordu onlardan. Az önce, ayrı ayrı yaşayan namuslu insanlara: «Birleşin!» diye haykıran Christophe, bu namuslu insanların, onların haklarına ve güçlerine sahip olan ve bunları kötüye kullanmak için fırsat kollayan daha az namuslu insanlarla aynı örgüt içinde birleştiklerini görünce tatsız bir hisse kapılmıştı. Aralarında en iyileri, Christophe'un sevdikleri, Evde karşılaştığı dostlar, bütün katlarda oturanlar, hiç de bu döğüş derneklerinden yararlanmıyorlardı. Çok ince duygulu ve çok çekingen oldukları için buralardan ürkerlerdi. Daha ilk adımda ötekiler tarafından ezilmeye mahkûmdular. İşçi hareketi karşısında Olivier'nin durumundaydılar. Olivier, işçilerin örgütlenmesini sevgiyle karşılıyordu. Ama, hürriyet tutkusuyla yetiştirilmişti. Bu da devrimcilerin en az önem verdikleri şeydi ona göre. Hem bugün hürriyete önem veren var mı? Eylemsiz bir seçkinler kümesi dünyaya hükmediyor. Hürriyet karanlık günler geçirmektedir. Roma papaları aklın ışığını yasaklamışlardı. Paris'in papaları ise, gök yüzünün ışığını söndürüyorlar (1). B. Pataud da sokakların ışığını söndürüyor. Her yanda emperyalizm üstün geliyor. Roma kilisesinin dinci emperyalizmi, paracı ve mistik krallıkların emperyalizmi, kapitalist cumhuriyetlerin emperyalizmi, devrimci

(1) Parlamentoda konuşan bir hatibin gülünç bir söylevine telmihte bulunuluyor.

komitelerin diktatörce emperyalimi. Zavallı özgürlük, yerin yok senin bu dünyada!.. İktidarın, devrimcilerin de öğütleyip uyguladıkları şekilde kötüye kullanılması Christophe'la Olivier'yi isyan ettiriyordu. Ortaklaşa dâva uğrunda acı çekmeye katlanmayan sarı işçileri beğenmiyorlardı. Ama, bunların çalışmaya zorlanmalarını da çirkin bulmaktaydılar. Bununla birlikte, bir karara varmak gerekir. Gerçekte bugün seçim bir emperyalizmle özgürlük arasında değil, bir emperyalizmle başka bir emperyalizm arasında bir seçimdir. Olivier şöyle diyordu:

—Ne bu, ne öteki, ben ezilenlerden yanayım.

Christophe da baskıcıların istibdadından onun gibi nefret ediyordu. Ama, o, kuvvetin, başkaldıran emekçiler ordusunun izindeydi.

Bundan hiç şüphesi yoktu. Kendileriyle bir görüşte olmadığını masa arkadaşlarına açık açık söylüyordu.

— Sizler için maddî çıkarlar söz konusu oldukça, size karşıyım. Bir inanç için yürüyüşe geçtiğiniz zaman sizlerden biri olurum. Böyle olmazsa, ne işim var benim iki mide arasında? Sanatçıyım ben, sanatı savunmak benim görevim; onu bir partinin hizmetine vermemeliyim. Biliyorum, şu son zamanlarda, hırslı kimi yazarlar, halk arasında ün kazanmak gibi yakışıksız bir istekle kötü örnekler verdiler. Bunların, savundukları dâvaya yararlı olduklarını sanmıyorum; üstelik sanata ihanet etmişlerdir. Aklın ışığını kurtarmak: işte bizim rolümüz budur. Sanatı kendi kör döğüşünüze karıştırmayın! Eğer onu yere vurursak kim ışık tutacak? Kavga bittikten sonra onu tertemiz bulmak size çok rahatlık sağlayacaktır. Geminin güvertesinde döğüşülürken kazandaki ateşi sürdürmeye çalışanlar da olmalıdır. Her şeyi anlamalı, hiçbir şeyden nefret etmemeli. Sanatçı, fırtınada hep Kuzeyi gösteren pusuladır.

Ötekiler, Christophe'a lâfçı diyor, asıl kendisinin pusulayı şaşırdığını söylüyorlardı ve dostça onu küçümsemek gibi bir tutum izliyorlardı. Onlara göre, sanatçı, elinden geldiğince az zahmet, elinden geldiğince çok zevkle çalışan bir açıkgözdü.

Christophe, onlar kadar, onlardan çok çalıştığını, çalışmaktan da onlardan daha az korktuğunu söylüyordu. Sabotaj kadar, çalışmanın savsaklanması kadar, tembelliğin bir ilke haline getirilmesi kadar hiçbir şey kendisini iğrendiremezdi.

— Şu zavallı insanlara bakın, tatlı canlarını sıkıntıya sokmaktan korkuyorlar. Ben on yaşımdanberi durup dinlenmeden çalışıyorum. Siz çalışmayı sevmiyorsunuz, aslında burjuvasınız sizler. Hiç olmazsa eski dünyayı yıkabilecek yetenekte olsaydınız! Ama, yapamazsınız bunu. İstemiyorsunuz bile. Hayır istemezsiniz. İstediğiniz kadar çene çalın, tehdit edin, her şeyin kökünü kazıyacakmış gibi görünün. Tek bir düşünceniz var: her şeye el koymak, burjuvazinin rahat yatağında yatmak. Zevk için, ya da yüzyıllardır süregelen sıkıntılar yüzünden ölmeye ve başkalarını öldürmeye hazır birkaç yüz rençberin dışındakiler savaş meydanından kaçıp burjuvaların arasına karışmak için fırsat kollarlar. Sosyalist, gazeteci, konferansçı, edebiyatçı, milletvekili, bakan olurlar... Şuna buna bağırmayın! Siz daha iyi değilsiniz onlardan? O hainin biri diyorsunuz öyle mi? İyi... Sıra kimde? Hepiniz bu yoldan geçeceksiniz. Hiçbiriniz uzatılan yeme dayanamazsınız. Nasıl dayanırsınız ki! İçinizde ruhun ölmezliğine inanan bir kişi çıkmaz. Siz boş midenizi doldurmaktan başka bir şey düşünmezsiniz.

Bu sözler üzerine adamlar kızıyor, hep bir ağızdan konuşmaya başlıyorlardı. Tartışmakla birlikte, kendisini heyecana kaptıran Christophe'un, aslında bir çoklarından daha devrimci olduğu sonucuna varıyorlardı. Christophe boşuna karşı çıkıyordu buna: aydın olma gururu, tamamiyle estetik bir dünya anlayışı, sadece ruhsal hazzı makbul sayan bu anlayış, bir haksızlık görüntüsü karşısında, yerin altına giriyordu. On kişiden sekizinin, yoksulluk, ya da zaruret, maddî yada manevî sefalet içinde yaşadığı bir dünyada estetik? Hadi canım! Bunu ileri sürmek için insanın utanmaz bir imtiyazlı olması gerekir. Christophe gibi bir sanatçı, içinden, işçilerden yana ol-

mamazlık edemezdi. Fikir işçisinden daha çok kim ahlâk dışı sosyal kurallardan, zenginlikten doğan rezilce eşitsizlikten acı duyabilirdi? Sanatçı açlıktan ölüyor, ya da milyoner oluyorsa bu, modanın cilveleri, ya da bunun üzerinde çıkar oyunları oynayanlar yüzündendir. Seçkinlerinin yok olmasına göz yuman, ya da onların yaşaması için gerekeni vermeyen bir toplum bir ucubedir; yıkılmalıdır. Çalışsın, çalışmasın her insanın, günlük ekmeğini elde etmeye hakkı vardır. İyi olsun, kötü olsun her emek, gerçek değerine göre değil (kim tayin edecek bunu yanılmadan?), emekçinin haklı ve normal ihtiyaçlarına göre ücretlendirilmelidir. Toplum kendisine onur kazandıran sanatçıya, bilgine, mucide daha çok onur kazandırmaları için, daha çok zaman ve vasıta sağlayacak kadar bir gelir tahsis edebilir ve etmelidir de. Fazla değil, yalnız bu kadar. **Joconde** bir milyon etmez. Bir sanat eseriyle belli bir miktar para arasında hiçbir ilişki yoktur. Eser bunun ne üstünde, ne de altındadır; dışındadır. Ona bir para ödemek söz konusu değildir. Söz konusu olan sanatçının yaşamasıdır. Ona yiyeceğini ve huzur içinde çalışma imkânını verin yeter! Zenginlik, gerekenden çok şeydir: başkalarının hakkını çalmaktır. Şunu açıkça söylemek gerekir: kendisi, ailesi ve zekâsının normal gelişmesi için zorunlu olandan fazlasına sahip olan kimse, başkalarının hakkını yiyor demektir. Onun fazladan sahip olduğu kadar, ötekilerin ihtiyacı için gerekli olan eksilir. Fransa'nın tükenmez zenginliklerinden, servetlerin bolluğundan söz edilirken biz, emekçi halk, işçiler, aydınlar acı acı gülüyoruz buna. Çünkü, çocukluğumuzdan beri açlıktan ölmemek için çalışarak tüketiyoruz kendimizi, ve en iyi insanların çektikleri yüzünden ölüp gittiklerini görüyoruz. Oysa, bizler milletin hayat gücüyüz! Oysa, boğazına kadar zenginlik içinde yüzen sizler, bizim acılarımız ve can çekişmelerimiz pahasına elde ediyorsunuz bu zenginlikleri. Ama, bu durum hiç rahatsız etmiyor sizi, kendi kendinizi tatmin eden safsatalar bulmakta hiç sıkıntı çekmiyorsunuz: kutsal mülkiyet hakkı, hayat için meşru savaş, İlerleme'nin yüksek

menfaatleri, İlerleme, şu masal canavarı, uğrunda iyiliğin —başkalarının iyiliğinin— feda edildiği şüpheli mükemmeliyet! Ama, geriye şu kalıyor gene: siz daha çok şeye sahipsiniz. Yaşamak için gerekenden çoğu var elinizde. Oysa bizim, yeterince yok. Ama, biz sizden daha değerliyiz. Eğer eşitsizlik hoşunuza gidiyorsa, bunun bir gün tersine dönmemesine dikkat edin!

•

Christophe'un coşkunluğu gittikçe başına vuruyordu. Biraz sonra, böylesine konuştuğuna kendisi de şaştı. Ama, buna önem vermiyordu. Şarabın etkisine bağladığı bu coşkunluk onu eğlendiriyordu. Sadece şarabın iyi olmayışına üzülmüş, kendi ülkesindeki Rhein şarabını övmeye başlamıştı. Devrimci düşüncelerden uzak olduğuna kendini inandırmaya çalışıyordu. Ama, acayip bir olay oldu: Christophe bu düşünceleri gittikçe artan bir ateşle tartışırken, ona kıyasla ötekilerin ateşi azalıyor gibiydi.

Onlar, Christophe'dan daha az hayale kapılıyorlardı. En sert görünen öncüler ve hele burjuvazinin ürküttükleri kararsız ve temelde müthiş burjuvaydılar. Coquart, aygır kişnemesini andıran gülüşüyle yüksek perdeden konuşup korkunç jestler yapıyordu. Ama, bağırarak söylediklerinin ancak yarısına inanıyordu kendisi de: Bir şiddet palavracısıydı. Burjuvazinin düşündüğünü gün ışığına seriyor, onu yıldırma oyununa girişiyor, kendisini olduğundan daha kuvvetli göstermeye çalışıyordu; bu konuda, gülerek, Christophe'la anlaşmakta güçlüğe uğramıyordu. Graillot yapılması istenen her şeyi eleştiriyordu: her şeyi boşa çıkartıyordu böylece. Joussier, daima onaylıyor, hiçbir zaman yanılgıya düşmek istemiyordu. Kanıtlarının çürüklüğünü çok iyi bilirdi, ama yine de inatla ileri sürerdi bunları. Benimsediği ilkelerin gururu uğruna dâvanın zaferini feda edebilirdi. Ne var ki, inatçı inanç nöbetlerinden, alaycı kötümserlik nöbetlerine geçiyor ve bu sırada ideolojilerin yalanından

ve bütün gayretlerin boşluğundan acı acı şikâyet ediyordu.

Birçok işçi de aynı durumdaydı. Sözlerin verdiği sarhoşluktan sonra bir anda cesaretsizliğe düşüyorlardı. Engin hayalleri vardı, ama bir şeye dayanmıyordu. Bunları kendileri elde etmiş ve yaratmış değildiler. Asgarî cehit kanununa uyarak hazır bulup benimsemişlerdi. Vakit öldürmek için de ya meyhaneye ya da adi kafe-konserlere gidiyorlardı. Umulmaz bir zihin tembelliği içindeydiler. Bunun için de birçok özürleri vardı: günlük çalışmanın sonunda yorgunluktan bitap düşmüş, yatıp dinlenmekten, azığını yiyip düşlerine dalmaktan başka bir şey istemeyen hayvan hali. Ama, bu düşler, mayalandıktan sonra geriye daha beter bir yorgunluk ve ağız acılığı kalıyordu. Durmadan yeni bir lider için yanıp tutuşuyor, ama kısa bir süre sonra ondan kuşkulanıp vazgeçiyorlardı. İşin acı yanı şu ki, haksız da değillerdi: liderler, birbirinin ardından, başarı, zenginlik, yükselme tutkusuna, kapılmaktaydılar. Veremin ve yaklaşan ölümün, kendisini bu tutkulara kapılmaktan koruduğu bir Joussier içinse, ötekiler dâvalarına ihanet etmekte, ya da kendilerini akıntıya bırakmaktaydılar! Bunlar o dönemde bütün partilerden politikacıları kemiren yaranın kurbanlarıydılar: kadın veya para vasıtasıyle ifsat, —(bu iki felâket aslında tektir).— İktidarda olsun muhalefette olsun üstün yetenekli adamlar görülüyordu; bunlarda büyük adamlık niteliği vardı —(başka bir dönemde böyle olurlardı belki).— Ama, inançsızdı bu insanlar, karaktersizdiler. İhtiyaç, alışkanlık, zevk ve eğlenceden bıkkınlık sinirlerini harap etmişti. Bu bıkkınlık yüzünden büyük tasarılar ortasında tutarsız hareketlere itiliyor, ya da birdenbire bir kenara atıyorlardı bu tasarıları. Günlük işlerine, yurtlarına, ya da dâvalarına sırt çevirerek kendilerini dinlenmeye, ya da zevke veriyorlardı. Bir savaşta ölümü göze alacak kadar gözüpektiler, ama pek azı işinin başından ayrılmadan, dümeni elden bırakmadan ölecek yetenekteydi.

Bu temel zayıflık devrimin de gücünü kesiyordu. Bu

işçiler vakitlerini karşılıklı olarak birbirlerini suçlamakla geçiriyorlardı. Grevleri; liderlerin, ya da meslek gruplarının, reformcularla devrimcilerin anlaşmazlığı yüzünden başarısızlığa uğramaktaydı. Kurusıkı korkutmalar karşısında sinerek, irsî koyun içgüdüsüyle, hükûmet güçlerinin daha ilk uyarısında, bu isyancılar hemen boyunduruk altına girmekteydiler. Bunda ötekilerin direnmesinden bencilce ve alçakça yararlanarak, çıkara dayanan sadakatlerini pahalıya ödeterek, egemen çevrelere sokulmanın da rolü vardı. Bu işçiler devrimci bir nitelik gösteren bir sendika grevi yapmayı istiyorlar, ama kendilerine devrimci denilmesini istemiyorlardı. Süngülerle karşılaşmak hiç hoşlarına gitmiyordu; yumurtaları kırmadan omleti çırpmak hevesindeydiler. Her hal ve kârda, komşunun yumurtalarının kırılmasını tercih ediyorlardı.

Olivier, bütün bunları görüyor, gözlüyor ve hiç şaşmıyordu. Bu insanların gerçekleştireceklerini ileri sürdükleri işin adamı olmadıklarını, ama yine de önüne geçilmez bir kuvvetin bunları sürüklediğini anlıyordu. Christophe'un bilmeden, kendini suyun akışına bıraktığını görüyordu. Oysa kendisini akıntıya bırakmaktan başka hiçbir şey düşünmediği halde akıntı onu istemiyordu. Kıyıda kalmış suyun akıp gidişine bakıyordu.

Çok güçlü bir akıntıydı bu: büyük bir köpük kaynaşması ve çatışan çalkantılarla büyük bir ihtiras, çıkar ve inanç kitlesini kabartıyor, bunları birbirine çarpıyor, birbirinde eritiyordu. Önderler başta geliyordu, herkesten daha az hürdü onlar, çünkü itilmişlerdi, belki de hepsinden daha az inanıyorlardı: eskiden inanmışlardı, dinî görevle ilgili ahitlerine sâdık kalan ve inançlarını sonuna kadar öğretmek zorunda oldukları halde, onunla alay eden papazlara benziyorlardı. Onların ardından gelen alayın en irileri kaba, kararsız kısa görüşlü kişilerdi. Pek çoğu rastlantıyla harekete katılmışlardı. Çünkü, akıntı şimdi bu ütopyalar yönündeydi. O akşam akıntı değişiverse, inanmazlardı artık. Çoğu eylem ihtiyacı, serüven isteğiyle inanıyordu. Bazıları sağduyudan yoksun bir mantıkla be-

nimsemişlerdi dâvayı; kimileri de iyi yürekli oldukları için. Uyanık olanlar, fikirleri savaşta silâh olarak kullanıyorlardı. Bunlar, belirli bir gündelik ve daha az iş saati için mücadele ediyorlardı. İştihalar kabardıkça yoksullukla geçen bir hayatın öcünü almak umudu doğuyordu.

Ama, onları sürükleyen akıntı hepsinden daha akıllıydı. Nereye gittiğini biliyordu. Bir süre, eski dünyasının dalgakıranına çarpmasının ne önemi vardı ki! Olivier toplumsal devrimin o gün ezileceğini biliyordu. Ama, devrimin hedeflerine zaferlerle olduğu kadar bozgunlarla da ulaşacağını biliyordu. Çünkü, ezenler, ezilenlerin isteklerini ancak, ezilenler kendilerini korkuttukları zaman yerine getirirler. Böylece, devrimcilerin haksız şiddetleri, dâvalarının haklılığından daha az hizmet etmiş değildi dâvalarına. Bunların ikisi de insan sürüsünü güden kör kuvvetin içindeydi...

«Egemen varlığın göreve çağırdığı sizler ne olduğunuzu düşünün. Et ve kemikten yaratıklar olarak aranızda ne çok bilge, ne çok güçlü, ne çok soylu var. Ama, o, bilgeleri utandırmak için bu dünyadaki çılgınlıkları seçti; güçlüleri utandırmak için bu dünyadaki zayıfları seçti; ve yine bu dünyanın en aşağılıklarını, en nefret edilenlerini, ve olanı yıkma gücünde olmayanlarını seçti...»

Dünyayı yöneten Egemen Varlık ne olursa olsun, —(Akıl, ya da Akılsızlık,)— ve sendikacılığın hazırladığı toplumsal örgütlenme gelecek için nisbî bir ilerleme olduğu halde, Olivier, gerek kendisi, gerekse Christophe için, yeni bir dünyanın yolunu açmayan böyle basit bir kavganın bütün hayal ve fedakârlık güçlerini yitirmeye değmeyeceğini düşünüyordu. Devrime bağladığı mistik umudu kırılmıştı. Halk, öteki sınıflardan ne daha iyi, ne daha içtenlikliydi ona göre, özellikle onlardan yeterince farklı değildi.

Çıkar ve ihtiras selleri arasında gözü ve gönlü bağımsız adacıklara doğru yöneliyordu. Gerçekten inananların oluşturduğu, suyun yüzündeki çiçekler gibi şurada burada beliren küçük kümelerdi bunlar. Seçkin insan istediği kadar kalabalığa karışmak istesin, her zaman, seçkinlere

yönelir, —her parti ve her sınıftaki seçkinlere,— ateşi taşıyanlara. Onun kutsal ödevi ateşin hiç sönmemesine çalışmaktır. Olivier yolunu çoktan seçmişti.

•

Evinden, birkaç ev ötede, yolun hizasından biraz aşağıda küçük bir kunduracı dükkânı vardı: birbirine çivilenmiş birkaç tahta, cam yerine kâğıt takılmış pencereler. Oraya üç basamakla iniliyordu, ayakta durabilmek için insan eğilmek zorunda kalıyordu. İçeride pabuçların konacağı rafla, iki iskemlelik yer vardı. Sabahtan akşama kadar eskicinin, hiç şaşmayan âdetine uyarak, şarkı söylediği duyulurdu. Pabuçların topuğunu çivilerken, bir yandan da açık saçık fıkralar anlatır ve devrimci şarkılar söyler, dükkânın önünden geçen komşu kadınlara seslenirdi. Bir kapıcı kulübesinden gelen kanadı kırık bir saksağan sıçrayarak kaldırımda gezinirken ona konuk olur, dükkânın girişindeki ilk basamağa konardı. Eskici kuşa açık saçık lâflar söyler, ya da ıslıkla *Enternasyonal*'i çalardı. Saksağan gagasını havaya kaldırıp ağırbaşlılıkla dinlerdi. Arada bir gagası ileride, adamı selâmlamak istermiş gibi bir dalış yapar, dengesini bulmak için beceriksizce kanat çırpardı. Sonra, birden döner, eskicinin lâfını ağzında bırakarak çekip gider, sağlam ve kırık kanatlarını çırparak uçup bir sıranın arkalığına konar, mahallenin köpeklerine yüksekten bakardı. O zaman, eskici yine elindeki pabuca çekicini sallamaya koyulur, dinleyicisinin gittiğine aldırmadan yarıda kalan söylevini sürdürürdü.

Elli altı yaşındaydı. Hem keyifli hem asık suratlıydı. Kalın kaşlı, küçük gözlerinin içi gülerdi; tepesinin ortasındaki saçlar dökülmüştü, bu saçsız tepe, yumurta gibi, saçlarının üstünde yükseliyordu. Kulakları kıllıydı. Ön dişleri dökülmüş olduğu için gülmesi tuttuğu zaman ağzını açınca bir kuyu gibi kapkara görünürdü içi. İkidebir sigaradan kararmış iri parmaklarıyla sert, kirli sakalını karıştırır dururdu. Mahallede Feuillet baba diye anılırdı. Feuillet-

te diyenler de oldu, sonra bu Feuillette babaya dönüştü. Kimileri de kızdırmak için ona La Fayette diyorlardı; çünkü, bizimki politikada ilerici fikirleri savunuyordu. Gençliğinde Commune'e katılmış, önce ölüm cezasına çarptırılmış sonra da sürgüne gönderilmişti. Anılarıyla övünür, bunlara Badinguet'ye, Gallifet'ye, Foutriquet'ye duyduğu kini de katardı. Devrimci mitingleri hiç kaçırmazdı. Coquart'ı dinlerken coşardı. Bu güzel sakallı ve tok sesli adamın bir gün çekilenlerin öcünün alınacağını müjdeleyen sözleri eskiciyi kendinden geçirirdi. Coquard'ın konuşmalarından hiçbirini kaçırmaz, sözlerini yutarcasına dinler yaptığı şakalara ağzını bir karış açarak güler; konuşmacı sövüp sayarken köpürür, çatışmalardan ve gelecek güzel günlerden söz ederken de sevinçten kabına sığamazdı. Ertesi gün, dükkânında, gazetesinde söylevlerin özetini okur; yüksek sesle, kendisi ve çırağı için tekrar okur; daha iyi zevkine varabilmek için bir kez de çırağına okutur, bir satır atlarsa kafasına bir tokat indirirdi. İşte bütün bu merakları yüzünden tamirdeki pabuçları vaktinde veremezdi, ama çok sağlam olurdu bunlar. Öyle ki, giyenin ayakları eskirdi de bu pabuçlar eskimezdi.

Eskicinin yanında yaşayan on üç yaşında bir torunu vardı. Bu kambur, sıska, kemik hastalığı geçirmiş çocuk ona çıraklık ediyordu. Annesi on yedi yaşındayken ailesinden uzaklaşmış, kötü ahlâklı bir işçiyle kaçmıştı. Adam sonra serseriliğe başladı, yakalandı hapse atıldı, sonra da ortadan kaybolup gitti. Yalnız kalan ve ailesinin istemediği genç kadın Emmanuel'i büyüttü. Sevgilisine karşı duyduğu sevgiyi ve kini çocuğuna aktardı. Sert yapılı, hastalık derecesinde kıskanç bir kadındı. Çocuğunu seviyordu ama, sinirli olduğu için tartaklıyordu onu, sonra da hasta olunca kederinden deliye dönüyordu. Öfkeli olduğu günler, bir lokma ekmek yedirmeden yatırıyordu onu. Sokakta elinden tutup sürükleyerek götürürken yorulur da bunu söylemeyip yere yıkılırsa bir tekme indirerek kaldırıyordu. Konuşurken söyledikleri birbirini tutmazdı. Gözyaşlarıyla ağlarken birden deli gibi gülmeye başlardı. Günün birin-

de öldü. O sırada altı yaşında olan küçüğü büyükbabası yanına aldı. Çok seviyordu torununu, ama bunu kendine göre açığa vuruyordu. Çocuğu horluyor, küfürler savuruyor, kulağını çekiyor, sabahtan akşama kadar tokatlıyordu; bütün bunları zenaatini öğretmek için yapıyordu. Bunun yanı sıra da ona toplumsal ilmihalini ve papaz düşmanlığını aşılamaktan geri kalmıyordu.

Emmanuel büyük babasının kötü bir adam olmadığını biliyordu. Ne var ki, her an tokatları önlemek için dirseğini kaldırmaya hazırdı. İhtiyar korkutuyordu onu. Özellikle kafayı çektiği akşamlar. Çünkü, boşuna adı çıkmamıştı La Feuillette babanın: ayda bir kaç kez iyice sarhoş olurdu. Böyle zamanlarda abuk sabuk şeyler söyler, güler, caka satar, sonunda da küçüğü pataklardı. Gürültü ederdi, ama kimseye kötülüğü dokunmazdı. Fakat, çocuk korkardı ondan. Sağlıksız oluşu onu daha da çok duyarlı yapmıştı. Yaşına göre çok akıllıydı, annesi gibi o da katı yürekli ve dengesizdi. Büyük babasının sertliği kadar, devrimci lâfları da onu ürkütüyordu. Dışarda olup biten her şey onda yankılanıyordu: tıpkı omnibüs geçerken sarsılan dükkân gibi. Her günkü izlenimleri, çocukluğunun büyük acıları, vaktinden önce edindiği acıklı tecrübenin anıları, Commune hikâyeleri, akşam derslerinden kırık dökük bilgiler, gazete tefrikaları, mitinglerde duyduğu söylevler, sonra ailesinden kendisine geçen bulanık ve artıp eksilen cinsel içgüdüler, çan titreşimleri gibi hayalinde birbirine karışarak şaşkına çeviriyordu Emmauel'i. Bütün bunlar birleşerek hayalî korkunç bir dünya, gecenin içinde bir bataklık oluşturuyor ve bu bataklıktan göz kamaştırıcı umutlar fışkırıyordu.

Eskici, çırağını meyhaneye de sürüklemekteydi: Aurélie'nin dükkânına. Olivier işte bu kırlangıç sesli küçük kamburu orada görmüştü. Hiç konuşmadığı işçiler arasında, çocuğun hastalıklı yüzünü, çıkık alnını vahşi ve ezik halini inceliyordu. Oradaki adamların keyiflendikleri zaman kendisine söyledikleri kaba saba lâfları dinlerken, hiç ses çıkartmayan çocuğun suratı asılıyordu. Olivier devrim-

ci lâflar edildiği sırada, çocuğun gelecekteki mutluluğu düşünerek, boş bir hayale kapılıp kahverengi kadife bakışlı gözlerinin parladığını görmüştü. Oysa bu mutluluk gerçekleşse bile onun cılız kaderinde bir şeyi değişmeyecekti. Böyle anlarda çirkin yüzü aydınlanıyor, çirkinliğini unutuyordu. Güzel Berthe de bunu sezmişti. Bir gün ona, bunu söyledi ve birden ağzından öptü. Çocuk yerinden sıçradı, heyecandan yüzü sapsarı kesilmişti, tiksintiyle kendini geriye attı. Kadının bunu görecek vakti olmamıştı. Joussier ile kavgaya başlamıştı bile. Emmanuel'in sarsıntısını yalnız Olivier farketmişti. Gözleriyle çocuğu izliyordu: Emmanuel dükkânın karanlık bir yerine çekilmiş, başını eğmiş, önüne bakıyor, arada bir öfkeyle Berthe'i süzüyordu. Olivier çocuğun yanına geldi, onunla tatlılıkla, nazikçe konuşarak kendine alıştırdı. Tatlılıkla davranılması ilgiden yoksun bir insanın gönlüne ne kadar iyi gelir. Bu, çorak bir toprağın kana kana içtiği büyük bir ırmak gibidir. Küçük Emmanuel, Olivier'ye bağlandı ve onun kendisine dost olduğunu anladı. Sonra, sokakta ona rastlayıp da komşu olduklarını öğrenince bunun kaderin esrarlı bir cilvesi olduğuna inandı. Günaydın diyebilmek için Olivier'nin eskici dükkânının önünden geçmesini bekliyordu. Olivier, dalgınlığına gelir de ondan yana bakmazsa çocuk kırılırdı.

nuşmak her zaman onu tedirgin ettiği halde, Emmanuel'le dükkânına girişi çocuğu çok mutlu etti. Pabuç tamir edildikten sonra Emmanuel onu Olivier'nin evine götürdü. Yanılmadığını anlamak için Olivier'nin eve dönmesini bekledi. Dalgınlığı üstündeydi Olivier'nin; çocuğa dikkat etmeden, bir şey söylemeden parasını verdi, çocuk bir şeyler bekliyor gibiydi, sağına soluna bakındı, istemeyerek gitmek üzereydi. Olivier iyi bir insan olduğu için çocuğun içinden geçenleri sezmişti. Gülümsedi, halktan biriyle konuşmak her zaman onu tedirgin ettiği halde Emmanuel'le konuşmak istedi. Bu sefer sade ve dolambacsız sözler bulabilmişti. Acının ne olduğunu bilen bir insan olarak çocuğun için —(çok basite indirilmiş olarak)— okuyabiliyordu. Hayatın yaraladığı küçük bir kuştu o, kendisi gibi.

Başını kanadının altına sokup, tüneğinin üstünde büzülerek aydınlık göklere doğru uçmayı hayal ediyordu. Benzeri bir güven duygusu, çocuğu Olivier'ye yaklaştırıyordu. Bu sessiz insanın etkisini duyuyordu; o, başkaları gibi bağırmıyor, kaba şeyler söylemiyordu. Çocuk, Olivier'nin yanında kendini sokaktaki kalabalıktan uzak hissediyor ve yüzyılların sihirli sözlerini taşıyan kitaplarla dolu odası onda dinî bir saygı uyandırıyordu. Olivier'nin sorularına gururla karışık bir vahşilikle cevap veriyor, ama düşündüğünü gereğince anlatacak sözleri bulamıyordu. Olivier, bu kapalı ve kekeleyen ruhun düşüncelerini açıklayabilmesi için ihtiyatla davranmaktaydı. Onun, dünyanın yenileşeceğine olan gülünç, ama içe dokunan inancını anlamıştı. Bu inancın, insanı olmayacak şeyleri hayal etmeye götürdüğünü ve onu değiştirmeyeceğini bildiği için, gülmek gelmiyordu içinden. Hıristiyanlar da olmayacak şeyleri hayal etmişler, insanı değiştirememişlerdi. Perikles'in zamanından Bay Faillières' (1)'in zamanına kadar ahlâk bakımından ne ilerleme oldu ki?.. Ama, her inanç güzeldir, inancın biri sönerken yeniden parlayanını selâmlamak gerekir. Olivier şefkatle karışık bir merakla çocuğun beyninde tutuşan kararsız aydınlığa bakıyordu. Ne acayip kafaydı bu!.. Olivier bu çocuğun düşüncelerinin gidişini izleyemiyordu. Sürekli olarak bir konu üzerinde düşünemeyen Emmanuel, düşüncelerini duraklaya duraklaya açıklayabiliyor, kendisine bir şey söylendiği zaman söylenenlerin çok gerisinde kalıyor, az önce söylenen bir kelimeden nasılsa çıkıvermiş bir görüntüye takılmış gibi durakalıyor, sonra birden size yetişip bir sıçrayışta önünüze geçiyor, sâkin bir düşünceden burjuvaca temkinli bir söz fışkırtıyor, sihirli bir dünya, kahramanca ve çılgınca bir inanç ortaya çıkarıyordu. Uyuklayan, ama zaman zaman sıçramalarla uyanan bu ruhun, güçlü ve çocuksu bir iyim-

(1) Armand Fallières (1841-1931) Fransız politikacısı. Çeşitli bakanlıklarda bulunmuş, 1906'da solların adayı olarak Cumhurbaşkanlığına seçilmişti. (Çev.)

serliğe ihtiyacı vardı. Sanat olsun, bilim olsun ona hangi konuda söz ederseniz aşırı hayellerine uygun düşen bir amaç ekliyordu buna.

Olivier, bir pazar günü, bakalım ne etki yapacak diye, çocuğa bir şeyler okudu. Gerçekçi ve hayatına yakın konuların onu ilgilendireceğini sanıyordu. Ona Tolstoy'un **Çocukluk anılarını** okudu. Hiçbir etki yapmadı küçüğün üzerinde:

— E, biliyoruz biz bunları, dedi.

Gerçek şeyler yazmak için ne kadar sıkıntıya katlanıldığını takdir edemiyordu.

Sonra da, küçümsercesine:

— Bir çocuk, bir çocuktur, diyordu.

Tarihle ilgilenmediği gibi, bilimsel konular da sıkıyordu onu. Onun için tarih, bir peri masalına başlangıç gibi bir şeydi. Bilimler ise, insanların hizmetindeki görünmez korkunç cinlerdi. Hem neye yarardı bunca açıklama? Bir şey bulundu mu, bunun nasıl bulunduğunu söylemeye lüzum yoktu, bulunduğunu söylemek yeterliydi. Düşüncelerin analizi burjuvalara vergi bir lükstü. Halktan kimselere gerekli olan sentezdi, iyi ya da kötü, iyiden çok kötü, hazır fikirlerdi: daha çok eyleme götüren fikirler, hayata gebe ve elektrik dolu gerçekler. Emmanuel'in edebiyat diye bildiği Victor Hugo'nun tumturaklı bir dille yazılmış epik kitapları ve devrimci konuşmacıların dumanlı söylevleriydi. Bunları pek iyi anlamıyordu, bizzat Hugo'nun da anlamadığı gibi. Dünya, ötekiler gibi onun için de birbirlerine uyumlu şeylerin ve akılların bir araya gelişinden oluşmuş değil, içinden güneşli büyük kanat çırpıntılarının geçtiği gölgelere ve titrek ışıklara gömülmüş sonsuz bir alandı. Olivier, çocuğa kendi burjuvaca mantığını boşuna aşılamaya uğraştı. Ama, çocuğun, başkaldıran ve sıkılan ruhu elinden kaçıyordu. O, birsamlı duyumlarının belirsizliğinden ve çatışmasından hoşlanıyordu; tıpkı, sevince kendisini gözü kapalı veren bir kadın gibi.

Bu çocukta, kendisine çok yakın bulduğu şey Olivier'yi hem çekiyor, hem de rahatsız ediyordu: yalnızlık, gu-

rurlu zayıflık, idealistlik ateşiydi bu. Ama, dengesizliği, kör ve çılgınca istekleri bilinen ahlâkın tanımladığı şekildeki iyilik, ya da kötülük konusunda hiçbir fikir taşımayan bu kaba zevklere vahşice düşkünlüğü, onu Olivier'den ayırmaktaydı. Çocuk, vahşetinin yalnız bir parçasını dışarıya vuruyordu. Olivier, bu küçük dostunun gönlünde kaynaşan bulanık tutkuları aslâ anlayamamıştı. Bizim dededen kalma burjuvalığımız bizi pek akıllı uslu şeyler yapmıştır. Kendi içimize bile bakmaya cesaret edemeyiz. Namuslu bir adamın gördüğü rüyaların yüzde biri açıklansa, ya da iffetli bir kadının bedeninde ne ateşli duyguların kaynaştığı bilinse, rezalet diye bağırılırdı. Canavarlar sussun! Demir parmaklıkları kapayalım. Ama, bunların varlığını ve genç ruhlarda bunların dışarı fırlamaya hazır olduklarını da bilelim. Küçükte sapıklık diye adlandırılan bütün şehvet istekleri vardı. Bunlar umulmadık bir zamanda sağnak gibi sarıyordu onu. Bu duygular, çirkinliğin sebep olduğu yalnızlık içinde büsbütün kuduruyordu. Olivier hiç bilmiyordu bunları. Onun yanındayken Emmanuel utanıyordu. Ondaki sükûnetin etkisinde kalıyordu. Böyle bir hayat örneği onun için bir vahşi hayvan terbiyecisiydi, Olivier'ye karşı şiddetli bir sevgi duyuyordu. Bastırdığı tutkuları, fırtınalı hayaller halinde dolduruyordu hayatını: insanlığın mutluluğu, toplumsal kardeşlik, bilimin mucizeleri, masalımsı havacılık, çocuksu ve yabanice şiir, — bütün bir kahramanca serüvenler, saçmalıklar, nefsani hazlar ve fedakârlıklar dünyası ki burada gevşeyen sarhoş iradesi aylaklık ve ateş nöbetleri arasında bocalayıp durmaktaydı.

Büyükbabasının dükkânında kendisini bu hayallere bırakacak çok vakti yoktu. Adam bir an susmuyor, akşama kadar oğlana şamar indiriyor, gevezelik edip duruyordu. Ama, her zaman hayal kuracak yer bulunabilirdi. İnsan, gözleri açık ayakta dururken, bir saniye içinde ne hayaller kurabilirdi! Aralıklı düşünmeye işçinin çalışması uygun düşer, bir irade çabası göstermeden zihni uzun ve sıkı bir düşünce zincirini izleyemez, bunu yapabilirse eğer, şurada burada birkaç halkasını kaçırır, fakat ritimli

hareketin aralıklarında, araya düşünceler girer, hayaller ortaya çıkar, bedenin düzenli hareketleri bunları fışkırtır, tıpkı demir ocağının körüğü gibi. Halkın düşünüşü! Ateş ve duman demeti, yanan sönen kıvılcım yağmuru. Ama, kimi zaman, bunlardan biri rüzgârın önüne katılarak gelir, burjuvazinin zengin ekin yığınını tutuşturuverir.

Olivier, Emmanuel'i bir basımevine aldırdı. Çocuk da bunu istiyordu. Büyükbaba da karşı çıkmadı: torununun kendisinden daha bilgili olmasını istiyordu; hem sonra basımevi mürekkebine karşı saygısı vardı. Yeni zenaatdeki iş, eskisinden daha yorucu idi, ama küçük bir işçi kalabalığı içinde, büyükbabasının yanında yalnızken olduğundan daha serbestçe düşündüğünü hissediyordu.

En iyi zaman yemek saatiydi. İşçiler, şarapçı dükkânları arasına konulmuş, kaldırım üstündeki masalara akın ederken Emmanuel, topallayarak yakındaki dar sokağa gidip, bir kestane ağacının gölgesindeki sıraya ata biner gibi otururdu. Bronz bir vahşi hayvan heykelinin yanıbaşında, çıkınından ekmeğini, sucuğunu çıkartıp çevresine toplanan serçelerin arasında, iştahla yemeğe koyulurdu. Küçük fıskiyeler, ince bir su demetini, hışırtılarla yeşil çimenlerin üstüne serperdi. Güneş içindeki bir ağacın üstünde, külrengi kanatlı, yuvarlak gözlü kumrular dem çekerlerdi. Sonra, çepe çevre Paris'in homurtusu, arabaların gürültüsü, sokağın alışılmış sesleri, bir çini döşeyicisinin uzaktan gelen neşeli ıslığı, yol işçilerinin balyoz gürültüleri, sonra bir çeşmenin Paris rüyasını saran soylu müziği... Ata biner gibi oturan, ağzındaki lokmayla avurdu şişmiş, ağır ağır azığını yiyen küçük kambur, tatlı bir gevşekliğe gömülmüş, omurgasındaki ağrıyı ve ruhundaki kederi duymadan, belirsiz ve sarhoş edici bir mutluluk içinde yüzerdi artık.

— ...Ilık ışık, yarın, bizim için parlayacak olan adalet güneşi, daha ışık saçmayacak mısın? Her şey öylesine iyi, öylesine güzel ki!.. Zengin olacağım, güçlü olacağım, sağlıklı olacağım, seveceğim... Seviyorum herkesi, herkes

de beni seviyor... Ah! Öylesine iyiyim ki! Yarın da iyi olacağım!..»

Fabrikanın düdüğü öterdi, çocuk silkinir, lokmasını yutar, yandaki bahçe musluğundan kana kana su içer, sonra kambur kabuğuna çekilerek, seke seke basımevinin yolunu tutardı. İçinde sihirli harflerin bulunduğu kasaların başına geçerdi. Bir gün bu harflerle devrimin **Mane Thecel Pharès**'i yazılacaktı.

•

Feuillet babanın eski bir dostu vardı: sokağın öte yanındaki Trouillot. Kağıtçı-tuhafiyeci dükkânının vitrininde, bir kavanoz içinde pembe ve yeşil şekerlemeler, kartondan kolsuz bacaksız bebekler göze çarpardı. Bu iki ahbap, bir kaldırımdan ötekine biri kapısının önünde, öteki dükkânında, birbirlerine göz kırpar, baş sallar, elleriyle işaretler yaparlardı. Günün kimi saatlerinde eskicinin, kendi deyişiyle, kıçına ağrı girdiği zamanlar, birbirlerine seslenirler, — Feuillet cırlak sesiyle, Troillot da dana gibi böğürürcesine, — ve yakındaki meyhaneye tezgâh başında birer tek atmaya giderlerdi. Korkunç gevezeydi ikisi de. Yarım yüzyıldan beri tanışıyorlardı. Kağıtçı 1871 büyük melodramında küçük bir rol oynamıştı. Durgun, kafasında siyah bir takke, sırtında beyaz önlük, kır düşmüş pos bıyıklı, kanlanmış soluk mavi gözlü, göz kapakları sarkık, puf yanaklı, hep terleyen, damla hastalığı yüzünden yürürken bacağını sürüyen, nefes darlığı çeken bu adamın böyle bir işe karışacağına inanılmazdı. Ne var ki, eski umutlarından hiçbirini yitirmiş değildi. Birkaç yıl İsviçre'ye sığındığında, orada çeşitli uluslardan kişilerle, özellikle Ruslarla tanışmış, bunlar da kendisine kardeş ruhlu anarşizmin güzelliklerini anlatmışlardı. Yaşlı bir Fransız olan ve güçlü yönetimden ve özgürlük içinde baskılı rejimden yana olan La Feuillette'le anlaşamıyorlardı. Ama, bunun dışında ikisi de toplumsal devrime ve gelecekteki işçi dünyasına inanmışlardı. Herbiri olmak istediği

tipi canlandıran bir öndere bağlanmıştı. Trouillot, Joussier'den, La Feuillette ise Coquard'dan yanaydı. Ortaklaşa düşüncelerin iki kadeh arasında, gerçekleştiğine inanmata üzerinde sonu gelmeyen tartışmalara dalıyorlardı; —(bu düşüncelerin iki kadeh arasında, gerçekleştiğine inanmaları, hiç önemli değildi).— İki arkadaştan daha bilgiç olanı eskiciydi. Dâvasına aklıyla inanıyordu, hiç olmazsa böyle diyerek övünüyordu. Gel gör ki, acayip bir şeydi aklı da! Ancak kendi ayağına papuç giydirebilirken ve düşünme konusunda kunduracılıktan daha az uzman olduğu halde, başkalarının da onun ayaklarına uyan papucu giymeleri gerektiğini söyler dururdu. Daha tembel olan kâğıtçı inancının doğruluğunu kanıtlamak zahmetine katlanmazdı. İnsan kuşku duyduğu şeyi kanıtlamaya kalkar. Sürekli olarak iyimser olduğu için, olayları kendi isteğine uygun olarak görüyor, böyle olmayınca görmüyor, ya da unutup gidiyordu. Kötü tecrübeler iz bırakmadan derisinin üstünden kayıp gitmekteydi. İkisi de gerçek duygusundan yoksun hayalci çocuklardı. Devrimin yalnız adı onları kendinden geçiriyordu. Bu, onların birbirlerine anlattığı, daha önceden olmuş mu, yoksa olacak mı bilmedikleri, güzel bir hikâyeydi. İkisi de Tanrı'nın İnsanlık'ta olduğuna inanmışlardı. Bu, ta atalardan gelme, yüz yılların alışkanlığı ile benimsenmiş İnsan Oğlu (1) inancının değişik bir biçimiydi. Söylemeye gerek yok ki, ikisi de papaz düşmanıydılar.

İşin hoş yanı şuydu ki, kağıtçı yeğeniyle birlikte oturuyordu. Bu kadın çok sofuydu; adamı istediği biçime sokuyordu. Çok esmer, tonbul, canlı bakışları, olan bu kadın kuvvetli bir Marsilya şivesiyle durmadan konuşurdu. Ticaret bakanlığı görevlilerinden birinin duluydu. Parasız pulsuz, bir kız çocuğuyla kalınca, amcası onu yanına almıştı. Dükkânda tezgâhtarlık yapıyor ve böylece amcasına büyük bir lûtufta bulunduğuna inanıyordu. Tahtından düşmüş kıraliçe edaları takınıyordu. Bu da, hem amcasının işleri, hem

(1) İsa. (Çev.)

de müşteriler için çok iyi oluyordu, çünkü onun aşırılıklarını önlüyordu. Onun katındaki bir kadına uygun olarak kıralcıydı ve papazrlardan yanaydı. Bn. Alexandrine, yanında oturduğu ihtiyar zındığa takılmak isteğiyle de duygularını ölçüsüz bir çabayla dile getirmekteydi. Kendisine evdekilerin vicdanından sorumlu ev hanımı süsü vermişti. Her ne kadar amcasını imana getiremiyorduysa da — (adam, can çekişirken bunu yapacağına inanıyordu),— şeytanı kutsal suyla yıkamaktan geri kalmıyordu. Duvara, Notre Dame de Lourdes'un ve Saint-Antoine de Padoue (1)'nun resimlerini iğnelemişti. Şöminenin üstünü, camdan bir kürenin içine yerleştirdiği cicili bicili ıvır zıvırla süslemişti. Mevsim gelince kızının odasına Meryem adına küçük bir dua köşesi yapmış, içine de mavi, küçük mumlar yerleştirmişti. Bilinemezdi bu sofuluk çabasıyla amcasını gerçekten seviyor da din yoluna sokmak mı istiyordu, yoksa adamı üzmekten zevk mi alıyordu?

Gevşek yapılı ve yarı uyuklar durumdaki adamcağız kendini bırakmıştı. Kavgacı yeğeninin kışkırtmalarına uymuyordu: kadında o çene varken olanaksızdı onunla baş etmek; kâğıtçı her şeyden önce huzur istiyordu. Yalnız bir kere, yatağının baş ucunda bir Saint Joseph heykelciğini görünce kızdı. Bu sefer dâvayı kazandı, çünkü amcasının saldırıya geçeceğini anlayan kadın korkmuştu; bir daha da böyle bir işe girişmedi. Bunun dışında ihtiyar adam, görmezlikten gelerek hiçbir şeye aldırış etmiyordu. Bu dindarlık havası onun canını sıkmaktaydı, ama bunu düşünmüyordu. Aslında yeğenini beğeniyor ve onun kendisine sataşması biraz da hoşuna gidiyordu. Sonra ikisi de küçük kızı, küçük kıraliçeyi, kıraliçeciği, şımartma konusunda anlaşıyorlardı.

On üç yaşlarında ve her gün hasta bir kızdı bu. Sürekli bir kalça ağrısı yüzünden yataktan kalkamaz olmuştu; vücudunun bir yanı, içine pamuk döşenmiş bir tel kalıp içine alınmıştı, kabuğunun içindeki bir küçük Daph-

(1) Hıristiyan ermişleri. (Çev.)

nê (1) gibiydi. Gözleri bir yaralı dişi geyiğin gözlerini andırıyordu, güneşsiz kalmış bitkiler gibi soluklu. Açık sarı, sıkı sıkıya taranmış ince saçları yüzünü daha iri gösteriyordu. Ama, hareketli ve inceydi yüzü, canlı küçücük bir burnu vardı, dudaklarından da çocuksu bir gülümseme eksik olmazdı hiç. Annesinin sofuluğu kızına da geçmişti, ama acı çektiği için ve işsizlikten daha aşırı bir hal almıştı. Durmadan, papa tarafından takdis edilmiş mercan tesbihini çekip dua ediyordu yattığı yerde. Zaman zaman durup coşkunlukla öpüyordu tesbihi. Bütün gün hemen hemen hiçbir şey yaptığı yoktu. İğne işleri yorucu geliyordu. Annesi ona iş işleme zevki kazandırmamıştı. Bir iki dini konulu broşür, yavan mucize hikâyeleri okuyordu; bunların tumturaklı ve yavan uslûbu küçük kıza şiir gibi geliyordu. Annesinin budalalık edip eline verdiği pazar gazetelerindeki renkli resimli cinayet yazıları da okuduğu şeyler arasındaydı. Bir iki defa tığla iş işledikten sonra, işini elinden bırakıp dost olduğu bir azize ile ya da Tanrı ile konuşmaya girişiyordu. Çünkü, bu kutsal varlıkların, insana konuk olmaları için Jeanne d'Arc olmaya gerek yoktu; herkesin evine gelirlerdi onlar. Ne var ki, genellikle, evimize gelip oturan bu göksel konuklar, ağızlarını açmaz, yalnız bizim konuşmamızı dinlerler. Rainette hiç de gücenmiyordu buna. Zaten kendisinin öyle çok söyleyeceği vardı ki, onlara konuşma fırsatı bırakmıyordu bile; kendisi cevap veriyordu onların yerine. Sessiz bir gevezeydi bu kız. Çenesi düşüklük annesinden geçmişti ona. Ne var ki, bu söz dalgası, toprağın altında kaybolan bir ırmak gibi, ta içinden geliyordu. Elbet de annesinin, amcayı imana getirme yolundaki çabasına katılmaktan geri kalmıyordu. Işık meleğinin karanlık meleğini azıcık yenilgiye uğratması onu çok sevindiriyordu. İhtiyarın giysilerinin astarına kutsal madalyalar işliyor, ya da cebine bir tesbih tanesi koyuyordu. Amca, küçük yeğenini sevindirmek için bunu farketmemiş gibi yapıyordu. Bu ana kız iki sofunun, pa-

(1) Eski Yunan mitolojisinde nehir tanrısı'nın kızı. (Çev.)

paz düşmanını avuçlarının içine almaları eskiciyi hem kızdırıyor, hem de keyiflendiriyordu. Külot giyen kadınlar üzerine kaba şakalar yapıyor ve sakalı ele veren arkadaşını maytaba almaktan geri kalmıyordu. Ama, buna pek yüzü olmamalıydı onun da. Yirmi yıl boyunca kötü dilli ve katı bir kadının derdini, kahrını çekmiş, kendisine sarhoş demesine katlanmış, boyun eğmişti. Buna değinmekten çekinirdi. Durumundan biraz utanç duyan kâğıtçı kendisini gevşekçe savunuyor, peltek bir dille Kropotkin'vâri bir hoşgörü öğütlüyordu.

Rainette'le Emmanuel arkadaş olmuşlardı. Küçük yaştanberi birbirlerini görmekteydiler. Birbirlerini her gün görüyorlardı. Emmanuel kâğıtçının evine girmeye pek cesaret edemiyordu. B. Alexandrine, pek iyi gözle bakmıyordu bu çocuğa. Dinsiz bir adamın torunu ve pis bir eskici çırağı olduğu için hoşlanmıyordu ondan.

Yalnız, Rainette, bütün gününü zemin kattaki pencerenin önündeki bir uzun iskemlenin üstünde geçirmekteydi. Emmanuel, yoldan geçerken pencereyi tıkırdatır, burnunu cama yapıştırıp kaşını gözünü oynatarak günaydın derdi küçük kıza. Yazın, pencere açık olduğu zaman durur, dirseklerini pencerenin önüne dayardı; —(bu durumun kendisine iyi gittiğini düşünüyor, böylece vücudunun biçimsizliğinin gizlediğini sanıyordu).— Kendisini pek arayan olmadığı için Rainette'in gözüne çarpmıyordu oğlanın kanburu. Kızlardan hem korkan hem tiksinen Emmanuel'in gözünde Rainette başkaydı. Bu hasta ve yarı taşlaşmış kız yanına varılmaz, çok uzak bir yaratık olarak görünüyordu ona. Yalnız güzel Berthe'in kendisini ağzından öptüğü akşam ve ertesi gün, içgüdüsel bir tepki ile Rainette'e gitmedi; evin önünden geçti, ama durmadı, başını eğerek yürüyor, uzaktan dolaşıyordu güvensiz bir vahşi köpek gibi. Sonra, geri döndü. Kadınlıkla o kadar az ilişkisi vardı ki bu kızın!.. Atelyeden çıktıktan sonra, evin önünden geçerken, olabildiğince boyunu küçültmeye çalışıyordu, gecelik gibi uzun iş gömlekleri giymiş kızların ortasında yürürken. Bu hırslı, ve neşeli koca kızlar, yolda rastladık-

ları erkekleri bakışlarıyla soyuyorlardı. Emmanuel, Rainette'in penceresinin önüne yaklaşıyordu; arkadaşının sakat olmasından pek memnundu. Onun karşısında kendini üstün, dahası koruyucu gibi görüyordu. Ona sokakta olup bitenleri anlatıyordu. Kimi zaman hovardalığı tutarsa, kışın küçük kıza kebap kestane, yazın da bir külâh kiraz getirirdi. Rainette de ona o renk renk şekerlemelerinden verirdi: şu dükkânın vitrininde kavanoz içindeki şekerlemelerden. Sonra birlikte, resimli posta kartlarına bakarlardı. Mutluluk saatleriydi bunlar. İkisi de çocuk ruhlarının kafesi olan acıklı bedenlerini unutuyorlardı.

Ama, büyükler gibi onlar da siyasî ya da dinî tartışmalara girişiyorlardı. O vakit onlar da büyükler kadar budalalaşırlardı. Aralarındaki iyi anlaşma sarsılırdı. Kız, mucizelerden, dokuz gün ibadetinden, kâğıt üzerine işlenmiş kutsal resimlerden, «indulgence» günlerinden söz eder, Emmanuel bunların saçma şeyler, birtakım maskaralıklar olduğunu söylerdi. O, bu düşünceleri büyük babasından dinlemişti. Oğlan, ihtiyarla birlikte gittiği siyasî toplantılardan söz edince de Rainette, o toplanan insanlar için birtakım sarhoşlar diyordu. Aralarındaki konuşma tatsızlaşıyordu böylece. Sonra büyüklerinden söz etmeye başlıyorlar. Biri annesinin, öteki de büyük babasının, bu konulardaki küçümseyici sözlerini dile getiriyordu. Daha sonra kendilerinden söz eder birbirlerine hoş olmıyan şeyler söylemeye çalışırlardı. Böyle sözler bulmakta zorluk çekmiyorlardı. Ama kız, en batıcı şeyleri bulup söylemekte pek becerikliydi. Bunun üzerine oğlan çekip gidiyor, döndüğü zaman da başka kızlarla arkadaşlık ettiğini, onların pek güzel şeyler olduklarını, birlikte gülüp eğlendiklerini ve gelecek pazar günü de buluşacaklarını anlatıyordu. Hiç sesini çıkartmıyordu küçük kız. Emmanuel'in söylediklerine önem vermiyormuş gibi gösteriyordu kendini. Sonra birden öfkeleniyor, elindeki tığı oğlanın kafasına atarak, kendisinden nefret ettiğini, defolup gitmesini söylüyordu bağırarak; yüzünü iki eliyle kapatıyordu. Emmanuel zaferinden pek de övünç duymayarak ayrılıyordu oradan. Kızın

küçücük ellerini yüzünden çekip dediğinin doğru olmadığını söylemek geliyordu içinden. Ama, gururu yüzünden yeniden oraya dönmemeye zorluyordu kendini.

Bir gün Rainette'in öcü alınmış oldu. —Emmanuel'in yanında atelye arkadaşları vardı. Bu çocuklar onu sevmezlerdi, kendilerinden uzak durduğu, hiç konuşmadığı, bir kitap ya da bir gazete makalesi okur gibi konuştuğu için —(bunlarla kulağı dolmuştu).— O gün devrimden ve gelecek günlerden konuşuluyordu. Emmanuel coşup kendinden geçiyor ve gülünç oluyordu. Arkadaşlarından biri ona kabaca çatarak:

— Her şeyden önce çirkin olduğun için gelecekteki toplumda yerin yok senin, dedi, kanbur bulunmayacak o zaman. Doğar doğmaz, suya atıp boğacaklar onları.

Tam söylev çektiği sırada bu sözler onu çok sarstı. Şaşkına dönmüştü, sustu. Ötekiler kahkahadan kırılıyorlardı. O gün öğleden sonra akşama kadar hep çenesi kilitlenmiş olarak dolaştı durdu, akşamleyin evine döndü. Bir köşeye büzülüp oturdu kederli kederli. Bu durumu, ona rastlayan Olivier'nin gözünden kaçmamıştı:

— Neden kederlisin böyle? diye sordu.

Emmanuel konuşmak istemedi. Olivier şefkatle diretti cevap vermesi için. Küçük konuşmamak için direniyordu. Çenesi titriyordu, ağlayacaktı nerdeyse. Olivier kolundan tutarak kendi evine götürdü. Yardımsever bir ruhla doğmamış olanlardaki, çirkinliğe ve hastalığa karşı duyulan içgüdüsel tiksintiyi bastırarak küçüğe yardım etmekten kendini alamamıştı.

— Seni üzdüler mi?

— Evet.

— Ne yaptılar?

Küçük, daha çok tutamadı kendini, çirkin olduğunu, arkadaşlarının kendisine, onların devrimlerinde yeri olmadığını söylediklerini anlattı.

— Bu devrim ne onlar için, ne de bizim için yavrum. Bir günlük iş değil bu. Bizde sonra gelecekler için çalışılıyor.

Küçük, devrimin bu kadar geç olacağına üzüldü.

— Senin gibi binlerce çocuğa binlerce yaratığa mutluluk sağlamayı düşünmek hoşuna gitmiyor mu?

Emmanuel içini çekerek:

— Ama, insanın kendisinin de azıcık mutlu olması iyi bir şey, dedi.

— Yavrum insan nankör olmamalı. En güzel bir kentte, birçok hârikalarla dolu bir dönemde yaşıyorsun. Budala değilsin, iyi gören gözlerin var. Kendi çevrende görüp seveceğin şeyleri düşün.

Böyle birkaç şeyi de gösterdi.

Onu dinleyen çocuk omuz silkti.

— Ama, hep şu derinin altında kapanıp kaldıktan sonra neye yarar ki! dedi.

— Yo hayır, çıkacaksın ondan.

— Nerden biliyorsun sen bunu.

Küçük şaşırmıştı. Materyalizm, büyük babasının **amentü**'süydü. Yalniz, enayilerin, sonsuz bir hayata inandıklarını söylerdi. Dostunun böyle olmadığını biliyordu. Bunun için de Emmanuel, Olivier'nin ciddi olup olmadığını düşünüyordu. Ama, Olivier, elinden tutarak ona uzun uzun, idealistçe inancını, ebedî hayatın birliğini anlattı, bu hayatın ne başlangıcı ne de sonu bulunduğunu, bu hayata ait milyarlarca varlığın ve milyarlarca ânın tek bir güneşin ışıklarından başka bir şey olmadığını söyledi. Ama, bunları öyle soyut biçimde anlatmıyordu. İçgüdüsüyle çocuğun düşüncesine uyarlamaktaydı bunları anlatırken. Eski efsaneler, eski kozmogonilerdeki maddî ve derin imajlar aklına geliyor, yarı gülerek, yarı ciddi, ruhların dünya değiştirmesini, bir havuzdan başka bir havuza akan ve süzülen su gibi, ruhların sayısız biçimlere bürünmesini anlatıyordu. Sonra, hıristiyanlığın yeniden canlanan anılarıyla, bir yaz akşamı ikisini de saran hayalleri dile getiriyordu. Olivier açık pencerenin önüne oturmuştu, küçük onun elini tutarak ayakta duruyordu. Bir cumartesi akşamıydı. Çanlar çalınıyordu. Yeni gelen kırlangıçlar, evlerin duvarlarına sürtünerek uçuyorlardı. Göl-

gelere bürünen kente, gök yüzünün uzaklarındaki güneş gülümsüyordu. Çocuk, soluğunu tutarak büyük dostunun anlattığı peri masallarını dinliyordu. Olivier de, küçük dinleyicisinin gösterdiği dikkatle coşuyor, kendi de hikâyesinin etkisinde kalıyordu.

Hayatta öyle kesin anlar vardır ki, nasıl büyük bir kentte geceleyin birden elektrikler yanarsa, karanlık ruhta da ezeli ve ebedi alevler parlar. Başka bir ruhtan fışkırıp, onu bekleyen ruha Promete'nin ateşini iletmesi için bir kıvılcım yeterlidir. O bahar akşamı Olivier'nin sâkin konuşması, bu biçimsiz bedende saklı olan ruhta, tıpkı yamuk bir fenerin yanması gibi, hiç sönmeyecek bir alev tutuşturdu.

Olivier'nin düşüncelerinden bir şey anlamamış, sadece dinlemişti. Ne var ki, Olivier için güzel masallardan, bir çeşit masallardan başka bir şey olmayan bu imajlar, Emmanuel'in düşüncesinde ete kemiğe bürünüyor, gerçek oluyordu. Peri masalı canlanıyor, kanat çırpıyordu onun çevresinde. Pencerenin çevrelediği manzara, sokaktan geçen zengin, ya da yoksul insanlar, duvarlara sürtünerek uçan kırlangıçlar, ağır yüklerini sürükleyen yorgunluktan bitkin atlar, evlerin batan günün gölgesini içen taşları, bütün bu dış dünya, bir öpücük gibi birden benliğine işledi. Bir şimşek hızıyla oldu bu. Sonra söndü. Rainette'i düşündü ve:

— Ama kiliseye gidenler, Tanrı'ya inananlar, birtakım budalalardır, dedi.

Olivier gülümsedi.

— Onlar da inanıyorlar, bizim gibi, dedi. Ne var ki, bizden daha az inanıyorlar. Bunlar öyle insanlardır ki, ışığı görmek için pencerelerin pancurlarını kapatıp lâmba yakmak ihtiyacını duyarlar. Tanrı'yı bir insanın içine kaparlar. Bizim gözlerimiz daha iyi görür. Yalnız ışık hep aynı ışıktır.

Emmanuel, havagazı fenerlerinin henüz yanmadığı, karanlık sokaklardan geçerek evine döndü. Olivier'nin sözleri kafasının içinde uğulduyordu. Olivier'nin kanbur-

larla olmasa bile, gözleri iyi görmeyen insanlarla acımasızca alay ettiğini düşünüyordu. Sonra, güzel gözlü Rainette'i düşündü, onu ağlattığını anımsadı. Bu ona dayanılmaz bir acı verdi. Eve girmeden geri döndü, kâğıtçının evine geldi. Pencere hâlâ yarı açıktı, başını yavaşça içeri sokarak hafif sesle:

— Rainette... diye seslendi.

Küçük kız karşılık vermedi.

— Rainette! Bağışla beni.

Karanlığın içinden Rainette'in sesi duyuldu!

— Kötü çocuk, nefret ediyorum senden.

Emmanuel bir kez daha seslendi:

— Bağışla.

Sustu. Sonra birden içinden gelen bir atılımla, sesini alçaltarak, biraz da utanır gibi:

— Biliyor musunuz Rainette, ben de inanıyorum senin gibi Tanrı'lara, dedi.

— Doğru mu?

— Doğru.

Bunu iyi yüreklilikle söylemişti, ama söyledikten sonra biraz inanıyordu.

Konuşmuyorlardı. Birbirlerini de görmüyorlardı. Ne güzel bir gece vardı dışarıda! Sakat oğlan:

— Ne iyi olur insanın ölmesi diye mırıldandı.

Rainette'in hafif soluğu duyuldu.

Emmanuel:

— İyi geceler, kurbağacık! dedi.

Rainette'in duygulu sesi işitildi.

— İyi geceler.

Çocuk evin yolunu tuttu, hafiflemişti.

Rainette kendisini bağışladığı için sevinçliydi. Bir başkasının da acı çektiğini düşünmek, bu acılar içinde kıvranan küçük yaratığın hoşuna gitmemiş değildi.

•

Olivier yeniden barınağına çekildi. Christophe da ona katılmakta gecikmemişti. Yerleri, kesinlikle toplumsal dev-

rim hareketi içinde değildi. Olivier bu döğüşçülerin arasına katılamazdı. Christophe da istemiyordu bunu. Olivier, ezilen zayıflar adına uzaklaşıyordu onlardan: Christophe ise bağımsız güçlüler adına. Biri kıça, öteki de pruvaya çekilmiş olsalar bile, işçiler ordusuyla bütün toplumu alıp götüren aynı geminin içindeydiler. Hür ve iradesine güveni olan Christophe, kışkırtıcı bir ilgiyle, emekçilerin aralarında kurdukları birleşmeleri seyrediyordu. Halka katılmakla yeni bir güç kazanıyordu. Rahatlık veriyordu bu ona. Kendini daha neşeli ve daha dinç buluyordu. Coquard'la ahbaplığını sürdürüyor ve arada sırada da Aurélie'nin lokantasında yiyordu yemeklerini. Bir kez oraya geldi mi sözlerine, hareketlerine hiç dikkat etmiyor, aykırı şeyler söylemekten geri kalmıyordu. Konuştuğu kişileri, saçma ve çılgınca ilkelerin en aşırı sonuçlarına itmekten, muzipce bir zevk duyuyordu. Ciddi konuşup konuşmadığı anlaşılamıyordu: çünkü konuştukça coşuyor, başlangıçtaki aykırılık yapma isteğini unutuyordu. Sanatçı başkalarının sarhoşluğuna bırakmıştı kendini. Ama, bir estetik coşku anında Aurélie'nin dükkânının arkasına çekilerek devrimci bir şarkı besteliyivermişti. Bu şarkı hemen çeşitli işçi kümeleri içine yayıldı. Christophe başına iş açıyordu. Polis peşine düşmüştü. Ortaklıkta gözü kulağı olan Manousse'a ahbaplardan biri durumu bildirdi: Polis müdürlüğünde görevli Xavier Bernard adındaki gençti bu; edebiyatla uğraşıyor ve Christophe'un müziğinden hoşlandığını söylüyordu —(çünkü sanat amatörlüğü ve anarşizm üçüncü cumhuriyetin bekçi köpekleri arasına bile sızmıştı)—. Bernard şunları söylemişti:

— Şu sizin Krafft, başını belâya sokacak bu gidişle. Kabadayılık taslıyor. Ne yapmak gerektiğini biliyoruz biz. Bir yabancıyı enselemekte hiç sıkıntı çekmeyiz gerektiğinde, hele bu bir Alman olursa. Bu adamın devrimcilik numaralarının anlamını biliriz: partiyi gözden düşürmek ve kuşku altında bırakmak için baş vurulan malûm yoldur bu. Eğer bu enayı dikkatli davranmazsa tutuklamak zorunda kalırız onu. Can sıkıcı bir iş. Uyarın onu!

Manousse, Christophe'u uyardı. Olivier de temkinli olması için yalvardı. Christophe bunu ciddiye almadı:

— Adam sen de! dedi, herkes bilir benim tehlikeli bir adam olmadığımı. Eğlenmek de benim hakkımdır elbet. Bu adamlardan hoşlanıyorum. Benim gibi çalışıyorlar, benim gibi bir inançları var. Aslında bu aynı şey değil. Onlarla aynı cephede değilim. Tamam! Ama yine de döğüşeceğiz. Bu da hoşuma gitmeyecek şey değil. Ne istiyorsun yani? Senin gibi kabuğumun içine büzülüp oturamam ben. Burjuvaların arasında boğulacak gibi oluyorum.

dı; bunu gözlemleriyle, müzelere giderek geliştirmişti. Olivier, küçücük evine çekilmiş oturuyordu, günlerini iki kadın ahbabının sâkin havası içinde geçirmekteydi. Bunlardan biri olan Bn. Arnaud, şimdi kendini iyilik işlerine vermişti. Öteki Cécile ise, canla başla Olivier'nin çocuğuna bakıyor, onun diliyle kekeleyerek konuşuyor, şekilsiz şarkısını bir insan konuşmasına dönüştürmeye çalışıyordu.

İşçi çevrelerinde bulunduğu günlerden iki arkadaşı kalmıştı. Bunlardan biri döşemeci Guérin'di. Aklına estiği gibi keyfince çalışır, işini doğru yapardı; sanatını seviyordu, sanat eserlerine karşı doğuştan gelen bir ilgisi vardı; bunu gözlemleriyle müzelere giderek geliştirmişti. Olivier eski bir koltuğun tamirini yaptırmıştı ona. Guérin, canla başla çalışarak bu güç işin üstesinden ustalıkla gelmişti. Başarı kazandığı için öyle mutluydu ki, Olivier'den az bir para istedi. Olivier onunla ilgilenmiş, hayatı hakkında sorular sormuş, işçi hareketi için ne düşündüğünü öğrenmek istemişti. Guérin'in, hiçbir düşüncesi yoktu bu konuda: umurunda da değildi. Bu sınıftan saymıyordu kendini. Hiçbir sınıftan değildi. Kendisiydi. Az okurdu. Bütün bilgisini görme, işitme, yoklama duyularıyla, şu Paris'in halk kesimindeki insanların doğuştan gelen sezgisiyle edinmişti. Mutlu bir adamdı. Bu tip işçi küçük burjuvalar arasında az değildir. Ulusun en akıllı kesimini oluşturur bunlar. Çünkü bunlar kol emeğiyle, sağlıklı bir kafa işi arasında güzel bir denge kurabilmiştir.

Olivier'nin öteki tanıdığı daha orijinal bir türdendi.

Hurteloup adında bir postacıydı bu. Uzun boylu, açık renk gözlü, küçük ağızlı, temiz görünüşlü, şen bir adamdı, sarı sakallı ve bıyıklıydı. Bir gün taahhütlü bir mektup getirmişken Olivier'nin odasına girmişti. Olivier imza ederken, kitaplığı gözden geçiriyor, burnunu uzatarak kitapların adlarını okumaya çalışıyordu.

— O! O! dedi, sizde klâsikler var...

Sonra şunu ekledi:

— Ben, Burgonya üzerine yazılmış tarih kitaplarını toplarım.

— Burgonyalı'mısınız? diye sordu Olivier.

— «Küçük Burgonyalı
Sarkar yanında kılıcı
Çenesi sakallı
Hopla Burgonyalı!»

diye cevap verdi postacı gülerek. Avallon'danım ben. 1200 yılından ve daha eskilerden kalma aile belgelerim var...

Olivier, meraka kapılarak daha çok bilgi almak istedi. Hurteloup da konuşmaya can atıyordu. Burgonya'nın en eski bir ailesindendi. Dediğine göre atalarından biri Philippe Auguste'ün komutasında Haçlı seferine katılmıştı. Bir başkası da II. Henri devrinde dışişleri bakanlığı yapmıştı. XVII. yüzyılda çöküntü başladı. Devrim sırasında, yıkılan ve çöken aile, halk dalgaları arasında kaldı, Hurteloup'un namuslu çalışması, bedence ve ruhça sağlamlığı ve soyuna sopuna bağlılığı ile düzlüğe çıktı. En büyük eğlencesi, ailesi ve memleketiyle ilgili belgeleri toplamaktı. Boş zamanlarında arşivlere gider, eski kâğıtları kopye ederdi. Anlayamadıklarını dağıtım sırasında tanıdığı Charte okulu, ya da Sorbonne hocalarına okutur, ne olduğunu öğrenirdi. Ünlü bir soydan gelmiş olması başını döndürmemişti. Bundan, kötü kaderine lânet okumadan, gülerek söz ediyordu. Vurdum duymaz, çok neşeli bir adamdı. Onu keyifliyken görmek zevk verirdi insana. Olivier ona bakarken, soyların esrarlı gidiş-gelişlerini, yüzyıllar boyunca yatağından taşarak aktıktan sonra, topra-

ğın altında kayboluşunu ve sonra günün birinde yeniden taptaze bir güçle fışkırışını düşünüyordu: halk, geçmiş nehirlerin içinde kaybolduğu, geleceğin nehirlerinin de yeniden yer yüzüne çıktığı engin bir sarnıç gibi görünüyordu ona. Ayrı adlar altında olsa bile çoğu kez yine aynı nehirlerdir bunlar.

Guérin ve Hurteloup'dan hoşlanıyordu Olivier. Ama, birleşip bir topluluk oluşturamazlardı. Pek az şey konuşabilirlerdi birbirleriyle. Küçük Emmanuel onu daha çok ilgilendiriyordu, hemen her akşam geliyordu ona. O sihirli konuşmadan beri çocukta büyük bir değişiklik olmuştu. Bilgi aşkıyla kitaplara sarıldı. Kitapları okuduktan sonra sersemlemiş gibi oluyordu. Zekâsı azalmıştı sanki. Çok az konuşuyordu. Olivier, onun ağzından ancak tek tek heceler koparabilmekteydi. Emmanuel, sorulara saçma sapan lâflarla karşılık veriyordu. Olivier'nin cesareti kırıldı. Çocuğa bunu belli etmemeğe çalışıyordu; ama, yanıldığını, küçüğün tamamiyle budala olduğunu düşünüyordu. Bu çocuk ruhunda yeni bir atılım için oluşan ateşli kaynaşmayı anlayamıyordu. İyi bir pedagog değildi. Toprağı sürüp yarıkları deşecek yerde, tarlalara gelişigüzel bir avuç iyi tohum serpiyordu.— Christophe'un da orada bulunuşu onu büsbütün şaşırtıyordu. Koruduğu küçüğü ona göstermek zorunda oluşu canını sıkmaktaydı. Christophe'un yanındayken Emmanuel'in çekilmez bir hal alan budalalığı utandırıyordu onu. Çocuk büyük bir suskunluk içine gömülüyordu. Christophe'dan nefret ediyordu, Olivier onu sevdiği için. Öğretmeninin gönlünde başka birinin yeri olmasına katlanamıyordu. Ne Christophe, ne Olivier, çocuğun yüreğini kavuran sevgi ve kıskançlık ateşinin farkındaydılar. Eskiden Christophe da bu duyguları yaşamıştı! Ne var ki, kendisinden farklı bir madenden yapılmış olan bu yaratıkta kendini bulmazdı. Bu sağlıksız ırsiyetin karanlık karışımında her şey —sevgi, nefret ve gizli deha— başka çeşit bir ses vermekteydi.

•

1 Mayıs yaklaşıyordu.

Paris'te kaygı verici bir söylenti dolaşıyordu. C.G.T. nin kabadayıları da bunun yayılmasına çalışmaktaydılar. Gazeteler büyük günün gelip çattığını yazıyor, işçi milislerine çağrıda bulunuyorlardı, burjuvaların en hassas yerlerine vuran tehditkâr sözler fırlatıyorlardı: karınlarına... **Feri ventrem!**... Onları, Genel greve gidileceğini söyleyerek korkutuyorlardı.

Korkuya kapılan Paris'lilerin bir kısmı köylere çekilirken bir kısmı da bir kuşatma varmış gibi yiyecek istif etmekteydi. Christophe, Canet'yi iki kangal sucukla bir çuval patatesi otomobiliyle evine götürürken gördü. Adam kendini kaybetmişti. Kimden yana olduğunu bilmiyordu. Birbiri ardından eski bir cumhuriyetçi, kralcı ve devrimci oluyordu. Şiddet eğilimi, ibresi kuzeyden güneye, güneyden kuzeye atlayan şaşkın bir pusulaya dönmüştü. Halkın karşısında arkadaşlarının palavralarını benimsiyor; ama, kızılları silip süpüreceğini ileri süren ilk diktatörlük heveslisinin peşine takılmağa da hazır bulunuyordu.

Christophe herkesin içine düştüğü bu korkuya gülüyordu. Ona göre bir şey olacağı yoktu. Olivier pek öyle düşünmüyordu. Burjuva asıllı olmanın verdiği bir şey vardı hâlâ onda: burjuvaziyi ezelî bir korkuyla titreten devrim hâtırası ve devrim bekleyişi.

— Boş ver! diyordu Christophe, rahat rahat uyuyabilirsin. Hemen yarın olacak değil senin Devrim! Hepinizin ödü kopuyor ondan. Darbe korkusu.. Her yana yayılmış. Burjuvalara, halka, bütün millete, bütün Batılı milletlere. Kimsede kan kalmamış, kaybetmekten korkuyorlar. Kırk yıldır her şey lâfta kaldı. Bak şu sizin ünlü Olay'a (1)! Yeterince bağırmadınız mı: «Ölüm! Kan! Soykırımı!»... diye. Ey Gaskonya'nın küçük palavracıları! Bu ne büyük tükrük ve mürekkep savurganlığı! Kaç damla kan aktı ki?

— Hafife alma bunu, diye cevap verdi Olivier. Bu kan korkusu gizli bir içgüdüden doğuyor; çünkü, bir kez

(1) Dreyfus olayı kastediliyor. (Çev.)

kan akmaya başladı mı hayvanlık şahlanacak; medenî insanın yüzünden maskesi düşecek, hayvan yırtıcı dişleriyle çenesini uzatacak, kim gem vurabilir artık ona! Herkes savaştan çekiniyor, ama bir kez savaş patlak verdi mi, zalimce olur...

Christophe omuz silkiyordu, şu palavracı Cyrano (1) ile geveze yarka Chantecler'in (2) —bu yalancı pehlivanların— devrin kahramanları sayılmasının sebepsiz olmadığını söylüyordu.

Olivier başını sallıyordu. Fransa'da palavra savurmanın, harekete geçmenin başlangıcı olduğunu biliyordu. Ama, ne de olsa, 1 Mayıs'ta devrim olacağına o da Christophe gibi inanmıyordu. Çok lâfı edilmişti bunun, hem sonra hükûmet tetikteydi. Başkaldırma stratejisi uzmanlarının kavgayı daha uygun bir zamana erteleyeceklerini düşünmek yersiz olmazdı.

Nisan ayının ikinci yarısında Olivier gribe yakalandı. Her kış, hemen hemen aynı tarihte başgösterir ve eski bir bronşiti azdırırdı bu hastalık. Christophe, iki üç gün kadar Olivier'nin yanında kaldı. Hastalık oldukça hafifti, çabuk geçti. Yalnız her zaman olduğu gibi Olivier'nin bedence ve ruhça bitap düşmesine yol açtı; ateş düştükten sonra da bu hal, uzun zaman sürdü. Olivier, saatlerce yataktan çıkamıyor, kımıldamak istemiyor, sırtı kendisine dönük olarak masanın başında çalışan Christophe'a bakıyordu.

Christophe işine gömülmüştü. Yazmaktan bıktığı zaman birden yerinden kalkıyor, piyanonun başına geçerek, yazdığını değil de parmaklarının ucuna gelenleri çalıyordu. O zaman çok garip bir şey oluyordu. Yazdığının, eski eserleri havasında bir üslûp içinde görünmelerine karşılık, şimdi çaldığı parçalar başka birininmiş gibiydi. Düzensiz, boğuk bir soluk vardı bunlarda. Bu parçalarda bir

---

(1) Edmond Rostand'ın bu adı taşıyan piyesinin kahramanı.
(2) Edmond Rostand'ın bu adı taşıyan piyesindeki horoz. Kahramanlığı temsil eder. (Çev.)

yolunu şaşırmışlık, şiddetli ya da kırık dökük bir tutarsızlık vardı ki, Christophe'un müziğindeki güçlü mantıkla hiç mi hiç uyuşmuyordu. Bu, düşünülmeden, içten geldiği gibi yaratılan müzik, bilincin gözünden kaçmış, düşünceden çok, sanatçının etinden, kanından fışkırmıştı sanki, bir hayvanın haykırışı gibi bir şeydi; Christophe'un ruhundaki dengesizliğin belirtisi, için için kabaran gelecekteki kasırganın habercisiydi sanki. Christophe farkında değildi bunun. Ama, bu parçaları dinleyen, Christophe'u seyreden Olivier'nin içine bir kaygı düşmüştü. O zayıflık halinde sezgi gücü artmış, derinleşmişti: hiç kimsenin farkedemiyeceği şeyleri farkediyordu.

Christophe son bir akoru ortasında kesip durdu; yorulmuş, kan ter içinde kalmıştı. Bulanık gözlerini çevresinde gezdirdi; Olivier ile göz göze geldi, gülmeye başladı ve masanın başına döndü. Olivier:

— Neydi bu çaldığın Christophe, diye sordu.

— Hiçbir şey değil, dedi Christophe, balığı yakalamak için suyu karıştırıyorum.

— Yazacak mısın bu çaldığını?

— Ne, bunu mu?

— Söylediğini.

— Ne söyledim ki ben, hiç hatırlamıyorum şimdi.

— Peki ama ne düşünüyordun bu parçaları çalarken?

— Bilmem, dedi Christophe eliyle alnını oğuşturarak.

Yeniden yazmaya koyuldu. İki arkadaşın içinde bulunduğu odaya sessizlik çöktü yeniden. Olivier gözünü ayırmadan, Christophe'a bakıyordu. Christophe bu bakışı hissetmişti, başını geriye çevirdi. Öyle bir sevgi sıcaklığı vardı ki, Olivier'nin bakışlarında!

— Tembel! dedi, neşeyle,

Olivier içini çekti.

— Nen var? diye sordu Christophe.

— Ah Christophe! Sende, şu yanı başımdaki sende, öyle şeyler, başkalarına sunacağın öyle eşsiz güzellikler var ki, hiçbirinden ben bir pay alamıyacağım.

— Deli misin sen, ne oluyor sana böyle.

— Ne olacak senin hayatın? Daha nasıl tehlikeler başına gelecek, ne çileler çekeceksin?... Hep yanında olmak isterdim... Bütün bunlardan hiçbirini göremeyeceğim. Budalaca yarı yolda kalacağım.

— Budala olduğuna budalasın elbet. Ama bak, sen istesen bile sanıyor musun ki, ben yarı yolda bırakırım seni?

— Unutursun beni, dedi Olivier.

Christophe ayağa kalktı, gidip yatağa oturdu. Olivier'nin ellerini tuttu, avuçları ter içindeydi, zayıf düştüğü için. Gömleğinin yakası açılmıştı, sıska göğsü görünüyordu, ince ve gergin derisi, bir rüzgârla şişince yırtılacakmış gibi olan bir yelkeni andırıyordu. Christophe kuvvetli parmaklarıyla yakayı beceriksizce ilikledi. Olivier kendini bırakmıştı.

Tatlı bir sesle:

— Sevgili Christophe! dedi; Yine de hayatımda büyük bir mutluluk oldu.

— Of, ne biçim düşünceler bunlar, benim kadar iyisin sen de.

— Evet, dedi Olivier.

— Peki öyleyse ne diye böyle budalaca şeyler söyleyip duruyorsun?

Olivier utanmıştı, gülümseyerek:

— Doğru yapmıyorum, bu grip beni bitirdi.

— Silkinmek gerek. Hop! Kalk bakalım.

— Şimdi olmaz, daha sonra.

Hayale daldı. Ertesi gün yataktan kalktı. Ne var ki, ocağın karşısında oturup hülyalara dalmaktan başka bir şey yapamadı.

Nisan ayı iyi ve sisli geçiyordu. Gümüşümsü sis tülünün arasından, küçük yeşil yapraklar kabuklarını döküyor, görünmez kuşlar bulutların ardına gizlenen güneşe şarkılarını söylüyorlardı. Olivier anılarının demetini çözmekteydi şimdi.

Çocukluğu gözünün önüne gelmişti. Sonra küçük kentinden kendisini alıp götüren tren sisler arasında uzak-

laşıyor, yanında annesi ağlamakta. Antoinette vagonun öteki köşesinde tek başına oturuyor... Narin yüzler, ince manzaralar resmolunuyordu gözlerinin içine Olivier'nin. Güzel mısralar nağmeli hecelerini ve âhenklerini kendiliğinden gelip zihninde yanyana diziyorlardı. Olivier, masasına yakın oturmuştu. Bu şairce görüntüleri kaydetmek için elini uzatıp kalemini alması yeterliydi. Ama isteksizdi, yorgundu, hülyalarının güzel kokusunun, bunları tespit etmek istediği an uçup gideceğini biliyordu. Hep böyle olmuştu: en iyi duygularını ve düşüncelerini dile getiremiyordu; zihni çiçeklerle örtülü bir tepecikti, ama kimse giremiyordu oraya, toplanır toplanmaz da bu çiçekler soluyordu. Ancak birkaçı perişan hayatını sürdürebilmişti. Birkaç cılız hikâye, birkaç şiir... Bunlardan da pek hoş, ama ölgün bir soluk yayılıyordu. Sanat alanındaki bu güçsüzlüğü uzun zamandır çok kederlendiriyordu Olivier'yi. Bunca hayatı duymak içinde, ama hiçbirini de kurtaramamak!.. Şimdi tevekkül gösteriyordu. Çiçeklerin açmak için görülmeye ihtiyaçları yoktur. Kırlarda, hiçbir elin dokunmadığı zaman daha güzeldir çiçekler. Ne mutludur güneşte hayale dalmış çiçekli kırlar! Güneş hiç görünmüyordu. Ama Olivier'nin hayalleri daha da güzel çiçekleniyordu. Kendi kendisine nice kederli, tatlı, acayip hikâyeler anlatmıştı o günlerde! Bunların nereden aklına geldiğini bilmiyordu. Bütün bu hayaller, bir yaz günü gök yüzündeki ak bulutlar gibi akıp gidiyor, havada eriyor ve ardından başkaları geliyordu. Kafası bunlarla doluydu. Kimi zaman gökyüzü bomboştu. Olivier ışık içinde kendinden geçiyordu, ta ki hayalin sessiz kayıkları, kanatlarını açа açа yeniden kayıp geçmeğe başlayıncaya kadar.

Akşamları, küçük kanbur geliyordu. Olivier, hikâyeleriyle öylesine doluydu ki, bunlardan birini gülümseyerek, dalgın dalgın çocuğa anlattı. Kaç kez böyle önüne bakarak konuşurken çocuk ağzını açıp tek kelime söylememişti. Sonunda, Emmanuel'in orada olduğunu unutuyordu... Hikâyenin tam ortasında çıkagelen Christophe, anlattığı şeylerin güzelliğinin etkisinde kalarak Olivier'den

baştan anlatmasını istemişti. Olivier bunu kabul etmedi:

— Ben de senin gibiyim, dedi; şimdi ne anlattığımı bile bilmiyorum.

Christophe:

— Doğru söylemiyorsun, dedi, sen ince fikirli bir Fransızsın, ne dediğini, ne yaptığını bilirsin ve hiçbir şeyi unutmazsın.

— Yazık ki öyle değil, dedi Olivier.

— Hadi, baştan anlat.

— Beni yoruyor bu, hem neye yarar ki?

Christophe içerlemişti:

— Doğru değil bu, dedi. Düşüncen ne işine yarıyor. Kendinde olanı atıyorsun bir yana. Artık hepten yok olmuş demektir o.

Küçük kanbur, Olivier hikâyesini anlatırken, gömüldüğü hareketsizlikten silkindi. Pencereye doğru döndü, gözleri dalgın, yüzü asıktı. Halinde bir terslik vardı, ama ne düşündüğü anlaşılamıyordu. Ayağa kalkarak:

— Yarın hava güzel olacak, dedi.

Christophe:

— Bahse girerim ki, seni dinlememiştir bile, dedi.

— Yarın 1 Mayıs, diye Emmanuel sürdürdü sözünü.

Bunu söylerken o asık suratı aydınlanmıştı:

— Bu da onun hikâyesi, dedi Olivier. Yarın bana anlatırsın.

Christophe:

— Saçma! dedi.

•

Ertesi sabah Christophe, Paris'te bir gezinti yapmak üzere Olivier'yi almaya geldi. Olivier iyileşmişti: ama, o acayip yorgunluğu üstünden atamamıştı bir türlü. Canı dışarı çıkmak istemiyordu. Belirsiz bir korku vardı içinde. Kalabalığa karışmaktan hoşlanmıyordu. Yüreği ve kafası cesurdu ama, bedeni güçsüzdü. İtişip kakışmadan,

kavgadan gürültüden, kalabalıktan korkuyordu. Böyle şeylerin kurbanı olacağını çok iyi biliyordu, kendini savunamayacak, savunmak da istemiyecekti: çünkü, acı çekmek kadar acı vermekten de kaçardı. Hastalıklı insanlar, bedenî açıdan, başkalarından çok korkarlar, çünkü bunun ne olduğunu onlardan daha iyi bilirler ve muhayyileleri bunu onlara daha yakın ve daha kanlı gösterir. Olivier iradesinin stoacılığına ters düşen vücutça bu ötlekliğinden utanç duyuyor, bunu yenmeye çalışıyordu. Ama, o sabah insanlarla her türlü temas ona dayanılmaz geliyor, odasına kapanıp oturmak istiyordu. Christophe arkadaşına çattı, alay etti; uyuşukluğundan kurtulmak için ne pahasına olursa olsun dışarı çıkmasını istedi: on gündür hava almamıştı. Olivier arkadaşının söylediklerini duymuyormuş gibi görünüyordu. Christophe:

— Peki öyleyse, ben yalnız giderim dedi.

Gidip, şunların 1 Mayıs'larını seyredeceğim. Eğer bu akşam gelmezsem içeri alındığımı anlarsın.

Çıkıp gitti. Olivier arkasından koşup merdivende ona yetişti. Arkadaşının yalnız gitmesini istememişti.

Sokaklar tenhaydı. Göğüslerine küçük bir demet inci çiçeği iliştirmiş küçük işçi kızlara rastladılar. Pazarlıklarını giymiş işçiler aylak aylak dolaşıyorlardı. Metro istasyonlarının yakınındaki sokak köşelerine küme küme polisler gizlenmişti. Luxembourg parkının parmaklıklı kapıları kapalıydı. Hava ılık ve sisliydi. Uzun zamandır güneş yüzü gömemişti insanlar!.. İki arkadaş kolkola yürüyordu. Az konuşuyorlardı, birbirlerini çok sevdikleri için birkaç kelime, geçmiş günlerle ilgili içten anıları canlandırıyordu. Barometreye bakmak için bir Belediye dairesinin önünde durdular. Basıncın yükselmekte olduğu görülüyordu.

Olivier:

— Yarın güneşe kavuşacağım, dedi.

Cécile'in evinin çok yakınına gelmişlerdi. Çocuğu öpmek için içeri girmeyi düşündüler.

— Hayır, dönüşte uğrarız.

Suyun (1) öte yanında kalabalığın toplanmakta olduğunu görüyorlardı. Temiz giyimli ve halinden memnun insanlar gezmeye çıkmışlardı. Çocuklarıyla bakına bakına dolaşan kişiler, gezinen işçiler. Bunlardan ikisi üçü ceketlerinin yakasına yabangülü takmışlardı. Kendi hallerinde görünüyorlardı. Bunlar zoraki devrimcilerdi. İyimser insanlar oldukları hissediliyordu, en küçük bir mutluluk fırsatı bile yetiyordu onlara: bu tatil gününde havanın iyi, ya da elverişli olması onları memnun edebilirdi... Çevrelerinde kim... kimler vardı bilmiyorlardı. Keyiflice, telâş etmeden yürüyor, ağaçlardaki tomurcuklara, güzel elbiseli kız çocuklarına bakarken büyük bir haz duyuyorlardı. Gururla şöyle diyorlardı:

— Yalnız Paris'te görülür bu kadar iyi giydirilmiş çocuklar.

Christophe, daha önceden yapılacağı söylenmiş olan hareketle alay ediyordu... Saf kullar... Onlara karşı, azıcık küçük görmeyle karışık bir sevgi duyuyordu.

Yolda ilerledikçe kalabalığın arttığını gördüler. Soluk benizli, kuşku verici adamlar, avını kapmaya hazırlanmış rezil suratlı tipler kalabalığın içine sızıyorlardı. Bataklıkta çalkantı başlamıştı. Her adımda nehir daha da bulanıklaşıyordu. Şimdi berraklığını yitirmiş olarak akmaktaydı. Seslenmeler, ıslıklar, çığırtkanların bağırışmaları, dipten gelip suyun yağlı yüzüne çıkan hava kabarcıkları gibi, kalabalığın nerelerde yoğun olduğunu gösteriyordu. Sokağın ucundan, Aurélie'nin lokantası yakınlarından, bent kapaklarının kapanışını andıran gürültüler duyuluyordu. Kalabalık, polislerin ve askerlerin oluşturduğu baraja çarpıyordu. Engelin karşısında, sıkışık bir kitle meydana getiriyor, bağırıyor, ıslık çalıyor, şarkı söylüyor, gülüyor, bir o yana, bir bu yana çalkalanıyordu... Kelimelerle içini dökemeyen halkın bin bir duygusunu dile getiren gülmeler!.

Bu kalabalıkta öyle düşmanca bir görünüş yoktu. Ne istediğini bilmiyordu. Öğreninceye kadar da eğlenerek va-

(1) Seine nehri kasdediliyor. (Çev.)

kit geçiriyordu. Ama halka vergi, sinirlice, kaba saba, henüz kötülüğü olmayan bir eğlenmeydi bu, — itişip kakışarak, polislere küfür ederek, ya da birbirlerine lâf atarak. Ne var ki, yavaş yavaş bu kalabalığın öfkeli bir havaya büründüğü görüldü. Arkadan gelenler, bir şey göremedikleri için sabırsızlanıyorlardı. Bunlar, öndeki insanların oluşturduğu kalkanın ardında, herhangi bir tehlikeden uzak oldukları için de daha kışkırtıcıydılar. Bunların önündekiler arkadan itenlerle, en öndekilerin direnişleri arasında gittikçe dayanılmaz bir şekilde sıkıştıkları için çileden çıkmışlardı. Onları sürükleyen akıntının gücü, güçlerini yüz katına çıkartıyordu. Hepsi de daha çok sıkıştıkça, davarlar gibi, sürünün sıcaklığını böğürlerinde, göğüslerinin içinde duyuyorlardı. Artık tek bir kitle gibi hissediyorlardı kendilerini. Herbiri hepsi olmuş, herbiri devleşmişti bu insanların. Bin başlı canavarın damarlarında bir kan dalgası dolaşıyordu. Bakışlar kinlendikçe kinleniyor ve haykırışlar tehditler halini alıyordu. Üçüncü, dördüncü sıralara gizlenmiş olan kişiler taş atmaya başladılar. Birçok aileler, evlerinin pencerelerinden bu kalabalığı seyrediyorlardı. Tiyatrodaydılar sanki. Halkı kışkırtıyor, sonra yürekleri çarparak polislerin saldırıya geçmesini bekliyorlardı.

Bu yoğun yığının ortasında, dizleri ve dirsekleriyle önündekileri iterek, Christophe kendine yol açmaya çalışıyordu. Olivier de onu izlemekteydi. Canlı yığın bir an aralanarak onlara geçit veriyor sonra arkalarından hemen kapanıyordu. Christophe pek keyifliydi. Beş dakika önce bir halk hareketinin olamayacağını söylediğini unutmuştu. Kendisini sürükleyen bu akıntıya adım atar atmaz bu Fransız halkının oluşturduğu kalabalığa ve onun isteklerine yabancı olmakla beraber, o da bu kalabalığın içinde eriyip gitti, halkın ne istediğinin önemi yoktu onun için: istiyordu! Nereye gittiğinin önemi yoktu onun için: bu çılgınlık soluğunu içerek gidiyordu.

Olivier, sürüklenerek onu izliyordu. Hiç neşesi yoktu. Berrak düşüncesiyle şuurunu bir an bile yitirmemişti. Ken-

dinden olan bu halka Christophe'dan bin kat daha yabancıydı. Kaldı ki, bu kalabalık da kendisi gibi bir tahta parçasıymışcasına akıntıya kapılmış, sürükleniyordu. Onu zayıf düşüren hastalık, hayatla bağlarını gevşetmişti. Bu insanlardan öylesine uzak hissediyordu ki kendini!.. Bu genel çılgınlığa kapılmadığı ve hür olarak düşünebildiği için en küçük ayrıntılar bile zihninde yer ediyordu. Önünde giden bir kızın altın sarısı ensesine, solgun ve ince boynuna derin bir hazla bakıyordu. Ama, aynı anda bütün bu vücutlardan yayılan keskin kokuyla midesi bulanıyordu.

Arkadaşına:

— **Christophe, diye** yalvardı.

Christophe'un kulak verdiği yoktu.

— Christophe!

— Ne?

— Eve dönelim.

— Korkuyor musun? dedi Christophe.

Ve yoluna gitti. Olivier dudaklarında kederli bir gülümseyişle onu takip etti.

Birkaç sıra önlerinde, tehlikeli bölgede, itilen insanların bir duvar oluşturduğu yerde bir gazeteci kulübesinin tepesine tünemiş olarak küçük arkadaşı kanburu gördü. İki eliyle tutunup, tedirgin bir durumda, askerlerin meydana getirdiği duvarın ötesinden gülerek kalabalığı seyrediyordu. Muzaffer bir eda ile yüzünü halka çevirmişti. Olivier'yi gördü, gözleri parlayarak ona baktı. Sonra yeniden aşağısını gözlemeye koyuldu, gözleri umutla açılmış bekliyordu. Ama kimi? — Gelecek olanı... Bekleyen yalnız o değildi. Çevrelerinde daha birçokları mucizeyi bekliyorlardı. Sonra Christophe'a bakan Olivier, onun da beklediğini gördü.

Çocuğa seslendi. Oğlan, kavga çıkarsa tam ortasında olacağı için pek sevinçli görünüyordu: bunun bir nedeni, korkmadığını göstermesi, bir nedeni de Christophe'la birlikte olduğu için Olivier'yi cezalandırmak istemesiydi.

Bu sırada kalabalık arasında ahbaplarından bir ikisini buldu. Bunlardan biri de sarı sakallı Coquart'dı. O, tecrübeli bir adam olarak, bir iki itişmeden başka bir şey olamayacağını biliyor, çamur selinin yatağından taşacağı ânı bekliyordu. Daha ötede, güzel Berthe yanındakilerle karşılıklı açık saçık lâflar atıştırırken, bir yandan da kendisini mıncıklatmaktaydı. Ön sıraya kadar sokulmayı başarmış, polislere küfürler savuruyordu. Coquart, Christophe'un yanına geldi. Christophe onu görünce yeniden alaycılığına kavuştu.

— Dememiş miydim sana ben bir şey olmayacak diye! dedi.

Coquart:

— Görürüz! Burada çok durmayın, ortalık nerdeyse karışacak, dedi.

— Lâf! dedi Christophe.

O sırada taş yağmuruna tutulan atlı polislerin sabrı tükendi, alanın giriş yerini boşaltmak üzere ilerlediler. Orta bölümdeki yaya polisler yarış adımıyla önde gidiyorlardı. İnsanlar kaçışmaya başladı. İncil'de denildiği gibi en önde gidenler, en geride oldular. Ama, uzun süre orada kalmadılar. Kaçanlar, kaçışlarının acısını çıkartmak için kovalayanları yuhalıyor, «Katiller!» diye bağırıyorlardı. Bunun ardından ilk silâh patladı. Berthe acı çığlıklar koparark, saflar arasından yılan gibi kıvrılarak kaçıyordu. Arkadaşlarının yanına gitti. Coquart'ın geniş sırtının arkasına saklandı, soluk aldı, Christophe'a sokuldu korkudan ya da bir başka nedenle kolunu çimdikledi, Olivier'ye bir göz attı, sonra düşmana yumruk sallayarak ciyak ciyak bağırmaya başladı. Coquart, Christophe'un kolunu tutarak:

— Haydi Aurélie'nin dükkânına gidelim, dedi.

Dükkân hemen bir kaç adım ötedeydi. Graillot ile Berthe önden gittiler. Sokak yokuştu. Sütçü dükkânının önündeki kaldırımdan beş altı basamak çıkılınca ana yola yüksekten bakılıyordu. Olivier, kalabalıktan kurtulunca, derin bir soluk aldı. Meyhanenin pis havası içinde otu-

rup bu kopukların bağırışmalarını dinlemek istemiyordu. Christophe'a:

— Ben eve gidiyorum, dedi.

— Git yavrum, dedi Christophe, bir saate kadar ben de gelirim.

Olivier:

— Pek ortalarda dolaşma Christophe, dedi.

Christophe:

— Ödlek! diye gülerek cevap verdi.

Olivier, dükkânın köşesini dönmek üzereydi. Birkaç adım daha atarsa enliliğine kesen dar bir sokağa dalıp kavga döğüşten uzaklaşacaktı. Birden Emmanuel'i düşündü. Dönüp gözleriyle onu aradı. Aynı anda küçük kanburun gözetleme yerinden aşağıya kaydığını, yerlerde yuvarlandığını gördü. Kaçanlar çocuğu ayaklarının altında ezip geçiyorlardı. Polisler de gelmişti. Olivier hiçbir şey düşünmez oldu: basamaklardan atlayarak çocuğun yardımına koştu. Bir amele tehlikeyi görmüştü. Polisler kılıçlarını çekmişlerdi, yerden kaldırmak için çocuğa elini uzattı; ama saldırıya geçen polisler ikisini de yere yuvarladılar. Bunu gören arkadaşları koştular. Herkes birbirine girdi, kıyasıya bir döğüş başlamıştı. Kimin kime vurduğu belli olmuyordu.

İşçiler Christophe'u sürüklemişlerdi. Kimin sebep olduğunu bilmeden, o da kavganın ortasında buldu kendini. Olivier'nin de buna karışmış olacağını aklından geçirmiyor, çoktan uzaklaşıp gitmiştir diye düşünüyordu. Kavgada göz gözü görmüyordu. Kimse, kendine saldıranın kim olduğunu görecek durumda değildi. Olivier girdabın içinde kaybolmuştu: batıp dibe çöken bir kayık gibi... Aslında ona yöneltilmeyen bir yumruk indi göğsünün sol yanına, düştü, koşuşanların ayaklarının altında kaldı. Bir dalga gelip Christophe'u savaş alanının ta öteki ucuna atmıştı. Buna karşı hiçbir kızgınlık duymuyordu. Onu itiyorlar o da neşeyle başkalarını itiyordu, tıpkı bir köy panayırında olduğu gibi. Olayların ağırlığını kavramaktan o kadar uzaktı ki, kolunu yakalayan iri kıyım bir polisin o da göğsüne sarılarak:

— Bir vals ister misiniz matmazel? diyecek kadar işi alaya alıyordu.

Ama, tam bu sırada başka bir polis, sırtına atladı. Christophe bir yaban domuzu gibi silkinerek adamları yumruk yağmuruna tuttu, kendini enseletmeye hiç niyeti yoktu. Arkasından saldıran polis kaldırıma yuvarlandı. Öteki öfkeyle, kılıcını kınından çıkardı. Christophe, kılıcın ucunun, göğsüne iki parmak kadar yaklaştığını gördü, kenara sıçradı, adamın bileğini kıvırdı, kılıcı elinden almaya çalıştı. Ne olduğunu bilmiyordu artık. O ana kadar bunun bir oyun olduğunu sanmıştı. Boğuşuyorlardı şimdi. soluklarını birbirlerinin yüzlerinde duyuyorlardı. Adamın gözlerinde kendini öldürmeye kararlı olduğunu okumuştu; bu defa onun içinde öldürme isteği doğdu birden. Bir koyun gibi boğazlanacağını anlıyordu. Sert bir hareketle bileği büktü, kılıç adamın göğsüne dayandı; kılıcı daldırdı, adamı öldürmekte olduğunu hissetti ve de öldürdü. Şimdi herşey değişivermişti gözünde. Sarhoş gibiydi, ulurcasına bağırmaya başladı.

Bağırmaları hayale sığmaz bir etki yaptı. Kalabalık kan kokusu duymuştu. Bir anda yırtıcı bir sürüye dönüştü. Her yandan silâhlar atılmaya başlamıştı. Evlerin pencerelerinde kızıl bayraklar göründü. Paris devrimlerinin atadan kalma alışkanlığı yeniden canlandı, barikatlar kuruldu; kaldırım taşları söküldü, havagazı fenerleri büküldü, ağaçlar devrildi, bir omnibüs yıkıldı. Metro çalışmaları için aylarca önce kazılmış bir çukur siper olarak kullanıldı, ağaçların çevresindeki demir parmaklıklar kırılıp mermi gibi fırlatıldı. Ceplerden çıkan silâhlara evlerden getirilenler de eklendi: bir saatten az bir sürede ayaklanma patlak vermişti: bütün mahalle kuşatıldı. Şimdi Christophe, tanınmaz bir halde, avaz avaz haykırarak kendi bestelediği devrim marşını söylüyordu, en azından yirmi kişi de ona katılmıştı.

Olivier'yi Aurélie'nin dükkânına taşıdılar. Dükkânın arkasındaki karanlık yerdeki bir yatağa yatırdılar. Küçük

kanbur ayak ucuna oturmuştu, şaşkındı. Berthe önce çok heyecanlanmıştı. Uzaktan Graillot'nun yaralandığını sanmıştı. Olivier'yi tanır tanımaz:

— Çok şükür! Leopolde sanmıştım, dedi.

Ama, sonra acıyarak Olivier'yi öptü, başını yastığın üstünde tuttu. Aurélie o her zamanki serin kanlı haliyle yaralının elbiselerini çıkarttı, ilk pansumanı yaptı. Manousse Heimann tam zamanında oraya gelmişti, kendisinden hiç ayrılmayan Canet de beraberindeydi. O da Christophe gibi merak duyarak gösterileri seyre gelmişti. Kavga sırasında oradaydı, Olivier'nin düştüğünü görmüştü. Canet bir dana gibi bağıra bağıra ağlıyordu. Bir yandan da:

— Ne işim vardı benim bu cehennemde? diye düşünüyordu.

Manousse yaralıyı muayene etti ve kurtulamayacağını hemen anladı. Olivier'yi severdi, ama olmayacak şeyin üstünde duracak adam değildi. Artık Olivier ile ilgilenmiyerek Christophe'u düşünmeye başladı. Christophe'a hayrandı, ama ona göre hasta ruhlu bir tipti o. Devrim konusundaki düşüncelerini biliyordu. Christophe'u, benimsediği bir dâva yolunda karşılaştığı tehlikeden korumak istiyordu. Tehlike sadece çatışma sırasında kafasının kırılmasında değildi. Eğer yakalanırsa başına çok iş gelirdi. Çoktandır mimlenmişti: polis fırsat kolluyordu. Yalnız kendi yaptığı budalalıkları değil, başkalarınınkini de ona yüklerlerdi. Hem eğlenmek için, hem de görevi gereği kalabalık arasında dolaşan Xavier Bernard, Manousse'a, yanından geçerken, işaret edip:

— Şu sizin Krafft aptalın biri. Barikatların üstünde keyif mi çatıyor sanıyorsunuz onu, bu sefer elimizden kaçamaz. Söyleyin de sıvışsın, demişti.

Bunu söylemek yapmaktan kolaydı! Eğer Christophe Olivier'nin ölmekte olduğunu öğrenirse çılgına dönerdi, önüne geleni öldürür, kendisini de öldürürlerdi. Manousse Bernard'a:

— Derhal oradan gitmezse mahvoldu demektir, onu kaçıracağım ben.

— Nasıl?

— Canet'nin otomobiliyle, sokağın köşesinde duruyor.

Canet soluk soluğa:

— Ama, dur bakalım, dur, dedi.

Manousse sözünü sürdürdü.

— Onu Laroche'a götürürsün. Pontarlier ekspresine yetişirsiniz. İsviçre'ye postalarsın.

— Razı olmaz buna.

— Olur. Olivier'nin de kendisine katılacağını çoktan oraya gittiğini söylerim.

Canet'nin itirazlarına kulak asmayarak Manousse, Christophe'u bulmak için barikata gitti. Pek öyle yürekli değildi, her silâh sesi duyuldukça iki büklüm oluyordu. Vurulup vurulmayacağını anlamak için de çift mi, tek mi diye üstünde yürüdüğü kaldırım taşlarını sayıyordu. Ama, gerilemedi, sonuna kadar gitti. Oraya vardığında, Christophe, devrilen bir omnibüsün tekerleği üstüne tünemiş havaya tabanca sıkıp eğleniyordu. Paris'in çamuru, kuvvetli bir yağmurdan sonra taşan lâğım suyu gibi barikatın çevresine yayılmıştı. İlk döğüşçüler boğulmuşlardı bunun içinde. Manousse arkası dönük duran Christophe'a seslendi; Christophe duymadı. Manousse ona doğru tırmandı. Kolundan çekti, Christophe adamı itti, az kalsın düşürecekti. Manousse inatla yeniden tırmanırken:

— Jeannin... diye bağırdı.

Gürültü patırdı arasında cümlesinin sonu duyulmamıştı. Christophe birden sustu. Tabancasını elinden attı, bastığı tahtaların üstünde yalpaladı, sonra Manousse'un yanına geldi, o da kendisini sürükleyip oradan uzaklaştırdı.

— Kaçmalısın, dedi Manousse.

— Olivier nerede?

— Kaçmak gerek, diye Manousse tekrarladı.

— Neden kaçacak mışım?

— Bir saate kadar polis barikatı alacak. Bu akşam tutuklanırsınız.

— Ne yaptım ki ben?

— Bakın ellerinize... Haydi, gidelim!... Durumunuz açıkca belli, yakanızı bırakmazlar. Herkes tanıyor sizi. Kaybedecek bir saniye yok.

— Olivier nerede?

— Evinde.

— Onun yanına gideceğim.

— Olamaz. Polis kapıda bekliyor sizi. Bernard haber vermem için beni gönderdi.

— Peki nereye gideyim.?

— İsviçre'ye. Canet sizi otomobiliyle götürecek.

— Ya Olivier ne olacak?

— Konuşacak vaktimiz yok.

— Onu görmeden gitmem.

— Orada görüşürsünüz. Yarın sizinle buluşacak. İlk trenle hareket edecek. Çabuk! Anlatırım size.

Christophe'un kolunu yakaladı. Gürültüden ve az önce kendisini sarsan çılgınlık fırtınasından sersemlemişti Christophe; ne olup bitiğini anlayacak durumda değildi. Ne yaptığını, kendisini nereye götüreceklerini bilmiyordu, kendini Manousse'a bıraktı. Adam bir eliyle Christophe'un kolunu tutarken, ötekiyle de Canet'nin elini tutmuştu. Canet, bu işte kendisine verilen rolden hiç de memnun değildi. Christophe'u arabaya yerleştirdiler. İyi yürekli Canet, Christophe yakalanmış olsaydı üzülürdü. Ama, onu kurtaranın kendisi olmamasını da tercih ederdi. Manousse tanıyordu onu. Ödlekliğini bildiği için onlardan ayrılacağı an, içine kuşku düştü ve o da arabaya atladı.

•

Olivier bir daha kendine gelemedi. Şimdi odada Aurélie ile küçük kanburdan başka kimse yoktu. O, ışıksız, havasız, kasvetli odada! İçerisi kapkaranlıktı. Olivier bir an gömüldüğü uçurumdan çıkar gibi oldu. Ellerinin üstünde Emmanuel'in dudaklarını ve gözyaşlarını hissetti. Hafifçe gülümsedi ve elini güçlükle çocuğun başının üstüne koy-

du. Ne kadar da ağırlaşmıştı eli... Yeniden kendinden geçti.

Aurélie, ölüm halindeki yaralının başının yanına, yastığın üstüne küçük bir 1 Mayıs çiçeği demeti, birkaç inci çiçeği koydu. Avludaki iyi kapanmamış bir musluktan bir kovaya su damlıyordu. Bir saniye, sönen bir ışık gibi, zihninde hayaller titredi... Bir taşra evi, duvarlarda sarmaşıklar. Bir bahçe, bahçede oynıyan bir çocuk; bir çimenliğe uzanmış, bir fıskiye taştan havuza dökülüyor. Bir kız çocuğu gülüyor.

İKİNCİ BÖLÜM

Paris'in dışına çıktılar. Sise gömülü engin ovalardan geçtiler. On yıl önce Christophe'un Paris'e geldiği günü andıran bir akşamdı. O zaman da böyle kaçıyordu. Ama, o zaman arkadaşı yaşıyordu, onu seven arkadaşı; Christophe bilmeden ona doğru kaçıyordu.

İlk saatlerde Christophe kavganın sinirliliği içindeydi. Yüksek sesle durmadan konuşuyordu. Gördüklerini, yaptıklarını anlatıyordu kesik kesik. Yaptıklarıyla övünüyordu. Yavaş yavaş ateşli hali geçti ve sustu Christophe. Yalnız iki yol arkadaşı konuşmalarını sürdürdüler. Öğleden sonraki olaylar şaşkına çevirmişti Christophe'u, ama hiç de öyle bitkin filân değildi. Almanya'dan kaçışını hatırladı. Kaçmak hep kaçmak... Güldü. Kaderiydi bu besbelli. Paris'ten ayrılmak güç gelmedi ona: dünya genişti, insanlar her yerde birdi. Şurada, ya da burada olmuş önemi yoktu bunun, yeter ki dostuyla birlikte olsun. Ertesi sabah onunla buluşacağını umuyordu.

Laroche'a vardılar. Manousse ile Canet, Christophe'un sabah treniyle hareket ettiğini görmeden yanından ayrılmadılar. Christophe ineceği yeri, kalacağı otelin adını, mektuplarını alacağı postanenin adresini tekrar tekrar sordu. İki adam istemedikleri halde ayrılırken ölümün verdiği kederli ifadenin yüzlerinde belirmesine engel olamamışlardı. Christophe neşeyle ellerini sıktı:

— Hey, böyle cenazedeymiş gibi bir surat takınmayın bakalım, diye bağırdı. Yine görüşürüz elbet, üzülecek bir şey yok, yarın mektuplaşırız.

Tren hareket etti, iki arkadaş arkasından baktılar.

— Zavallı adam, dedi Manousse.

Otomobile atladılar. Konuşmuyorlardı. Bir süre sonra Canet:

— Bana öyle geliyor ki, bir suç işledik biz, dedi.

Manousse önce cevap vermedi, sonra şöyle dedi:

— Adam sen de! Ölenler öldü, yaşayanları kurtarmak gerek.

Gecenin bastırmasıyla Christophe'un sinirliliği büsbütün geçmişti. Kompartımanın bir köşesine büzülmüştü; coşkunluğu geçmişti, düşünceye dalmıştı. Ellerine bakarken kan lekesi gördü, kendi kanı değildi bu. Birini öldürdüğünü hatırladı. Birden tiksintiyle ürperdi. Kavga sahnesini yeniden gözünün önüne getirdi. Ama, şimdi başka gözle görüyordu olanları. Bu çatışmaya nasıl olup da karıştığını anlayamıyordu. Olivier ile evden çıktığı andan başlayarak olup bitenleri hatırlamaya çalıştı. Arkadaşıyla birlikte Paris sokaklarında kavganın kendisini sürüklediği âna kadarki sürede gördükleri yeniden zihninde canlandı. Ama, o andan sonra olanları hatırlamıyordu: düşüncelerinin zinciri kopmuştu. Nasıl olup da bağırmış, vurmuş, inançlarını paylaşmadığı o insanların isteklerine katılmıştı? O değildi bunları yapan! Aklı, iradesi kararmıştı!.. Bunu düşünürken şaşkınlık ve utanç duyuyordu. Kendi kendisine hâkim değildi demek. Peki kim hâkimdi? Şimdi gecenin karanlığında tren alıp götürüyordu onu. Ama, içindeki gece daha az karanlık olmadığı gibi, onu sürükleyen meçhul kuvvet de daha az başdöndürücü değildi... Şaşkınlığından kurtulmak için silkindi ama bu, kaygısının yönünü değiştirmekten başka şeye yaramadı. Varacağı yere yaklaştıkça Olivier'yi daha çok düşünüyordu; ve sebepsiz bir endişe duymağa başlamıştı.

Tren gara geldiği, an vagonun kapısından uzanıp tanıdığı sevgili cehrenin orada olup olmadığına baktı. Kimsecikler yoktu. Çevresine bakınarak trenden indi. Bir iki defa onu gördüğünü sandı... Hayır «O» değildi bu gördükleri. Kararlaştırılan otele gitti. Olivier orada da yoktu. Şa-

şacak hali kalmamıştı Christophe'un. O zaman, beklemenin sıkıntısı başladı.

Sabah olmuştu. Christophe odasına çıktı. Yeniden aşağıya indi. Yemek yedi. Sokaklarda dolaştı. Hiçbir tasası yokmuş gibi davranıyor, gölü seyrediyor, dükkânların vitrinlerini gözden geçiriyor, lokantadaki kızla şakalaşıyor, resimli gazeteleri karıştırıyordu. Hiçbir şeyle ilgilendiği yoktu. O günü pek ağır ve sıkıntılı geçti. Saat yediye doğru ne yapacağını bilemeyen Christophe, akşam yemeğini erkenden iştahsızca yedi. Beklediği arkadaşı gelir gelmez kendisine getirmelerini söyleyerek odasına çıktı. Masanın başına geçti, arkası kapıya dönüktü. Meşgul olabileceği bir şeyi yoktu, ne bavulu vardı, ne de kitabı. Yalnız az önce aldığı gazete. Kendini okumaya zorladı, ama aklı başka yerdeydi. Koridordan gelen ayak seslerine kulak kabartıyordu. Beklemekle geçen bir günün ve uykusuz geçen bir gecenin sonunda bütün duyuları son derecede keskinleşmişti.

Birden kapının açıldığını duydu. Anlatılmaz bir duyguyla önce arkasına dönmedi, bir elin omuzuna dokunduğunu duydu. Bunun üzerine arkasına döndü. Gülümseyen Olivier'yi gördü. Şaşmadı buna:

— Ah! Sonunda gelebildin! dedi.

Serap siliniverdi.

Christophe şiddetle yerinden kalktı, masayı itti, iskemleyi düşürdü. Saçları dim dik olmuştu. Bir an beti benzi atmış halde durdu, dişleri birbirine çarpıyordu.

O andan sonra, —(istediği kadar hiçbir şey bilmediğini düşünse ve «hiç bir şey bilmiyorum» deyip dursa da)— her şeyi biliyordu.

Odasında kalamadı. Sokağa fırladı. Dönüşünde, otelin girişinde kapıcı kendisine bir mektup verdi. **Mektup.** Bunu bulacağından hiç şüphesi olmamıştı. Mektubu alırken eli titriyordu. Zarfı açtı, Olivier'nin öldüğünü öğrendi, bayıldı.

Mektup Manousse'dan geliyordu. Manousse bir gün önce bu felâketi kendisinden Olivier'nin isteğini yerine ge-

tirmek için sakladığını, Olivier'nin arkadaşının kurtulmasını istediğini, kalmasının Christophe'a da, dostlarına da bir yararı olmayacağını, arkadaşının hâtırasına saygı göstererek kendisini koruması gerektiğini, böylece hem arkadaşlarını, hem de kendi ününü koruyacağını vs., vs... yazıyordu. Aurélie de iri, titrek yazısıyla üç satır eklemiş, zavallı küçük beye gerekli ihtimamı elinden geldiğince göstereceğini söylüyordu...

Christophe kendine geldiği zaman büyük bir öfkeye kapıldı. Manousse'u öldürecekti eline geçirirse. Gara koştu. Otelin holü bomboştu, sokaklarda kimseler yoktu. Gecenin karanlığında, sokaklardan tektük geçen gecikmiş yayalar gözlerinden ateş saçrak soluk soluğa giden bu adamı farketmiyorlardı. Isıran bir buldog köpeği gibi beynindeki sabit fikre yapışmıştı: «Manousse'u öldüreceğim! Manousse'u öldüreceğim!..» Paris'e dönmek istedi. Gece ekspresi bir saat önce gitmişti. Ertesi sabahı beklemesi gerekiyordu. Bekleyemezdi! Paris yönüne giden ilk trene atladı. Bu tren her istasyonda duruyordu. Vagonun içinde tek başına oturan Christophe:

— Gerçek değil bu, gerçek değil! diye bağırıyordu.

Fransa sınırını geçtikten sonraki istasyonda tren durdu ve kalkmadı. Daha öteye gitmiyordu. Öfkeden titreyen Christophe trenden indi, yarı uykulu görevlilere trenin ne vakit geleceğini soruyordu, ama adamların ilgilendikleri yoktu onunla. Ne yaparsa yapsın Paris'e çok geç varacaktı. Olivier'yi göremeyecekti. Belki de Manousse'u yakalayamayacaktı. Belki de daha önce tutuklıyacaklardı kendisini. Ne yapmalıydı? Gitmeli mi, dönmeli mi? Neye yarardı, neye yarardı ki? Oradan geçen bir jandarmaya teslim olmayı düşündü. Gizli bir yaşama içgüdüsü onu tuttu, İsviçre'ye dönmesini düşündürdü. İki üç satten önce iki yöne de hiçbir tren gitmiyordu. Christophe bekleme salonunda oturdu. Çok kalamadı burada; Gardan çıktı; gecenin karanlığında gelişi güzel bir yolda yürümeye koyuldu. Bom-

boş tarlaların ortasında buldu kendini. —Bir ormana girmeden önce, şurada burada, çayırların içinde öbek öbek çamlara rastladı. Ormana daldı. Daha birkaç adım sonra bağırarak yere attı kendini:

— Olivier!

Hıçkırarak yolun üzerine yattı.

Uzun süre sonra, uzaklardan gelen bir tren düdüğü sesiyle yerinden kalktı. Gara dönmek istiyordu, yolunu şaşırdı. Zifiri karanlığın içinde yürüdü. Şurada, ya da burada olmuş ne önemi vardı onun için? Düşünmemek için yürümeli, düşünemiyeceği âna kadar yürümeli. Ölünceye kadar yürümeliydi. Ah! Ölebilseydi!..

Gün doğarken, sınırdan çok uzaktaki bir Fransız köyüne geldi. Gece boyunca hayli uzaklaşmıştı sınırdan. Bir hana girdi, aç kurt gibi karnını doyurdu, sonra yine yola koyuldu. Gün ortasına doğru bir çayırlığa yığıldı, akşama kadar orada uykuya daldı. Öfkesi geçmişti. Yalnız derin, soluğunu kesen bir acı vardı içinde. Bir çiftliğe kadar sürüklenir gibi gitti, bir parça ekmekle, üzerinde yatmak için bir saman yığını istedi. Çiftlik sahibi Christophe'u tepeden tırnağa süzdü, bir dilim ekmek verdi, sonra götürüp ahıra kapadı. Yavan kokulu ineklerin yanına, samanların üstüne yatan Christophe ekmeğini yutarcasına yemeğe başladı. Yüzü gözü yaş içindeydi. Açlığı ve kederi dinmiyordu bir türlü. O akşam da uykusu uzaklaştırdı onu birkaç saat için acısından. Ertesi sabah ahırın kapısı gürültüyle açılırken uyandı. Hiç kımıldamadan yatıyordu. Yaşamak istemiyordu artık. Çiftçi önünde durup uzun uzun ona baktı. Elindeki kağıda bir göz attı, sonra Christophe'un yüzüne doğru elindeki gazeteyi uzattı; birinci sayfada Christophe'un resmi vardı.

— Benim resmim, verin gazeteyi bana, dedi.

— Kalkın, dedi çiftçi.

Christophe kalktı. Adam arkasından gelmesini işaret etti. Tahıl anbarının arkasına geçtiler, meyva ağaçlarının arasına sapan dar bir yola saptılar. Bir haçın önüne geldikleri zaman Christophe'a yolu göstererek:

— Sınır şu yanda, dedi.

Christophe hemen yola koyuldu. Neden yürüdüğünü bilmiyordu. Bedence de ruhca da bitkindi. Her adımda durmak geliyordu içinden, ama bir kez durursa, bir daha ileri gidemeyeceğini anlıyordu. Bütün gün yürüdü yine. Ekmek alacak meteliği bile yoktu. Kaldı ki, köylerin içinden geçmekten çekiniyordu. Aklıyla kavrıyamadığı garip bir duyguyla, ölümü göze almış olan bu adam yakalanmaktan korkuyordu. Vücudu, kaçan ve kovalanan bir hayvan gibiydi. Bedence sefaleti, yorgunluk, açlık, bitkin varlığından gelen gizli bir korku, o an için ruhça perişanlığını bastırıyordu. Şimdi tek düşüncesi bir sığınak bulmak ve oraya kapanıp derdiyle baş başa kalmaktı.

Sınırı geçti. Uzakta, üzerinde sıra sıra çan kuleleriyle fabrika bacaları yükselen bir şehir gördü. Bacalardan siyah, monoton ırmaklar gibi çıkan uzun dumanlar kül rengi havada, yağmurun altında, hep bir yöne doğru akıp gidiyordu. Nerdeyse yere düşecekti. O an, bu kentte, Erich Braun adında yurttaşı bir doktor bulunduğunu hatırladı. Bir yıl önce, bir başarısı üzerine, bu adam bir mektup göndererek ona kendisini hatırlatmıştı. Bu Braun pek önemsiz bir kişi olsa da, onun hayatında hiçbir yeri bulunmasa da, Christophe, yaralı bir hayvan iç güdüsüyle, büsbütün yabancı birinin evine gidip yığılmamak için, son bir çaba daha harcadı.

•

Yağmur ve duman perdesi altında, kül rengi ve kırmızı şehre girdi. Hiçbir şey görmeden şehrin ortasından geçti; yolunu sordu, şaşırdı, geri döndü ve rastgele yürümeye koyuldu. Artık tükenmişti. Gergin iradesinin son bir gayretiyle birçok dik yokuşlu sokaklardan, karanlık bir kilisenin çevresinde toplanmış evlerle dolu dar bir tepeye doğru yükselen bir merdivenden çıkması gerekti. Kırmızı taştan yapılmış altmış kadar basamaktan çıktı. Bu basamaklar üçer ya da altışar kümeler halinde toplanmıştı; bu kü-

melerin herbirinin arasında, her evin önünde dar bir düzlük vardı. Christophe buralarda durarak soluk alıyordu. Yukarıda kulelerin çevresinde kargalar uçuşuyordu.

Sonunda, bir kapının üstünde aradığı adı buldu. Kapıyı çaldı. — Dar sokak kapkaranlıktı. Yorgunluktan gözlerini kapadı. Şimdi içine bir gece karanlığı çöktü... Aradan yüzyıllar geçti...

Dar kapı aralandı. Eşikte bir kadın göründü. Yüzü gölgede kalmıştı. Silueti, uzun bir koridorun sonundaki küçük bir bahçenin aydınlık zemini üzerinde belli oluyordu. Uzun boyluydu bu kadın. Hiçbir şey söylemeden Christophe'un konuşmasını bekliyordu. Christophe kadının gözlerini görmüyordu, ama kendisine baktığını hissediyordu. Doktor Erich Braun'u sordu ve kendini tanıttı. Kelimeler gırtlağından güçlükle çıkıyordu. Yorgunluk, açlık ve susuzluktan bitkin düşmüştü. Kadın bir şey söylemeden içeriye girdi. Christophe da pancurları kapalı bir odaya kadar ardından yürüdü. Karanlıkta kadına çarptı, dizleri ve karnıyla bu sessiz kadının vücuduna değmişti. Kadın dışarı çıkarak odanın kapısını Christophe'un üstüne kapadı, onu karanlıkta yalnız bıraktı. Bir şeyleri devirmek korkusuyla kımıldanmadan duruyordu; alnını düz bölmeye dayamıştı, kulakları uğulduyor, gözlerinin önünde karanlıklar oynaşıyordu.

Üst katta bir iskemle kımıldadı, beklenmedik sevinçli bir şey karşısında kalmış birinin bağırmaları duyuldu, bir kapı gürültüyle kapandı. Ağır vücutlu biri, basamakları gıcırdatarak aşağıya indi.

— Nerede? diye sordu tanıdık bir ses.

Odanın kapısı açıldı.

— Ne? Onu karanlıkta bıraktın ha! Anna! Hey Tanrım! Bir ışık!

Christophe öylesine yorgun, öylesine bitkindi ki, bu gürültülü, ama yürekten ses bu acıklı durumda sanki iyileştirmişti onu. Kendine uzanan elleri tuttu. Oda aydınlanmış-

tı. İki adam bakıştılar. Kısa boylu, seyrek kara sakallı bir adamdı Braun. Gözlüklerinin arkasındaki güleç gözleri iyilikle bakıyordu. Geniş, çıkıntılı, anlamsız alnı kırışmış, saçları özenle başına yapıştırılmış, ortadan ta ensesine giden bir çizgiyle ikiye ayrılmıştı. Çok çirkindi. Ama, Christophe ona bakarken, elini sıkarken büyük bir rahatlık duyuyordu içinde. Braun, şaşkınlığını gizlemiyordu.

— Aman Tanrım! Ne kadar değişmiş! Bu ne hal böyle!

— Paris'ten geliyorum, dedi Christophe. Kaçtım.

— Biliyorum, biliyorum, gazetede okuduk; Paris'te tutuklandığınızı yazıyordu. Tanrı'ya şükürler olsun! Hep sizin iyi olmanızı düşündük, Anna ile ben.

Durdu, sonra Christophe'u eve alan sessiz kadını göstererek:

— Karım, dedi.

Kadın, elindeki lâmbayla odanın kapısının önünde duruyordu. Asık bir yüz, güçlü bir çene. Kadının kızıltılı kumral saçlarına, donuk yüzüne lâmbanın ışığı vuruyordu. Christophe'a, dirseğini vücuduna birleştirerek sert bir hareketle elini uzattı. Christophe bakmadan sıktı bu eli. Neredeyse bayılacaktı.

— Ben... diye açıklamaya çalıştı, ben geldim... Düşündüm ki, eğer sizi çok rahatsız etmezsem... lütfen beni kabul ediniz, bir gün için.

Braun sözünü tamamlamasına bırakmadı:

— Bir gün mü! Yirmi gün, elli gün, kaç gün isterseniz bu ülkede bulundukça bizim evde kalırsınız. Umarım ki, bu da uzun sürer. Bizim için hem bir mutluluk, hem bir şereftir bu.

Bu yürekten gelen sözler Christophe'u heyecanlandırmıştı. Braun'ın boynuna sarıldı.

— Sevgili Christophe, Christophe'cuğum, diyordu Braun. Ağlıyor... Nesi var?.. Anna, Anna!.. Çabuk gel! Bayılıyor...

Christophe ev sahibinin kolları arasına çökmüştü. Birkaç saatten beri yaklaştığını hissettiği sinkop onu yere sermişti.

Gözünü açtığı zaman kendini geniş bir yatakta buldu. Açık pencereden bir ıslak toprak kokusu doluyordu içeriye. Braun, Christophe'un üstüne eğilmişti.

Christophe doğrulmaya çalışarak:

— Affedersiniz, diye kekeledi.

— Nerdeyse açlıktan ölecek! diye bağırdı Braun.

Kadın odadan çıktı, bir fincanla geri geldi, Christophe'a içirdi. Braun başını tutuyordu. Christophe canlanmaya başlamıştı, ama yorgunluk açlığa baskın çıktı; daha başını yastığa koyar koymaz uykuya daldı. Braun'la karısı baş ucunda durdular, sonra dinlenmekten başka bir şeye ihtiyacı olmadığını görerek, yanından ayrıldılar.

•

Yıllarca sürecekmiş gibi görünen bunaltıcı, kurşun gibi ağır bir uykuydu bu. Birbiri üstüne yığılmış yorgunlukların, iradesinin kapılarını durmadan zorlayan korkunç birsamların baskısı altında ezilen Christophe uyanmak istiyordu; bu gecenin içinde kaybolmuştu, vücudu kırılıyordu, ateşler içinde yanıyordu. Saatlerin, sonu gelmeyen yarımları çalışını duyuyordu; ne soluk alabiliyor ne düşünebiliyor ne de kımıldanabiliyordu. Eli kolu bağlanmış ağzı tıkaçla tıkanmış, suya batırılarak boğulmak istenen bir insan gibiydi. Çırpınıyor, ama yeniden dibe çöküyordu. Sonunda gün doğdu, gecikmiş kül rengine bürünmüş bir gün doğuşu. Yağmurlu bir gün. Christophe'u eritip bitiren dayanılmaz sıcaklık azaldı, ama vücudu üstüne bir dağ çökmüşcesine ezilmiş, yatıyordu. Uyandı, korkunç bir uyanıştı bu...

— Ne diye gözümü açayım? Neden uyanayım? Öylece kalayım toprağın altında yatan zavallı Olivier'ciğim gibi...

Sırt üstü, uzanmıştı, böyle yatmak vücuduna ağrılar verdiği halde, hiçbir hareket yapmıyordu. Kolları bacakları taş gibi ağırlaşmıştı. Bir mezara gömülmüş gibiydi.

Soluk bir ışık. Camlara çarpan yağmur damlaları. Bahçede bir kuş küçük haykırışlarla yakınıyor. Yaşamak ne sefalet! Ne zalim bir boşunalık!

Saatler geçip gidiyordu. Braun içeri girdi. Christophe başını çevirmedi. Adam onun gözlerinin açık olduğunu görünce neşeyle seslendi. Gözlerini ölgün bakışlarla tavana diktiğini görerek, melânkolisini dağıtmak için harekete geçti. Yatağa oturarak bağıra çağıra gevezeliğe başladı. Bu gürültüye katlanamazdı Christophe. Kendisine insanüstü gibi gelen bir çabayla:

— Yalvarırım, rahat bırakın beni, dedi.

İyi yürekli adam hemen sesini değiştirdi.

— Yalnız kalmak mı istiyorsunuz? Yani nasıl? Elbet. Rahat rahat yatın. Dinlenin. Konuşmayın, yemeğiniz buraya getirilir, kimse bir şey söylemez.

Ama, kısa konuşmak elinde değildi Braun'un. Sonu gelmez açıklamalardan sonra, kocaman papuçlarıyla parkeleri gıcırdatarak odadan çıktı. Christophe yeniden yalnız kalmıştı, o öldürücü yorgunluğuna gömülü olarak. Düşünceleri bir ıstırap sisinde eriyordu. Durumu anlamak için tüketiyordu kendini... «Neden onu tanımıştı? Neden sevmişti onu? Antoinette'in fedakârca bağlanması neye yaramıştı? Bütün bu hayatların, bütün bu kuşakların ne anlamı vardı? — Bunca sınanmalar ve umutlar: hepsi bu hayata varıyor ve onunla birlikte boşluğa gömülüp gidiyordu.» Hayatın anlamsızlığı. Ölümün anlamsızlığı. Bir insan ölüp gitti mi, bütün bir soy, tek iz bırakmadan silinip gidiyor. Onu alıp götüren neydi, iğrençlik mi, gülünçlük mü? Umutsuzluk ve kinle kötü kötü gülmek geldi içinden. Böyle bir ıstırabın güçsüzlüğü, böyle bir güçsüzlüğün verdiği ıstırap, öldürüyordu onu. Yüreği bir cendere içinde sıkılıyor gibiydi...

Hastalarına giden doktorun ayak seslerinden başka hiçbir gürültü yoktu evin içinde. Christophe bütün zaman anlayışını kaybetmişti artık. O sırada, Anna içeri girdi. Bir tepsiyle akşam yemeğini getirmişti. Christophe hiçbir hareket yapmadan ona baktı, teşekkür etmek için bile du-

daklarını kımıldatmadı. Ama, âdeta hiçbir şey görmeksizin o bir noktaya dikilen gözlerinde, genç kadının görüntüsü bir fotoğraf netliğiyle yer etti. Uzun süre sonra, onu daha iyi tanıdığı zaman da, hep böyle gördü onu. Daha yeni görüntüler bu ilk anıyı silemedi. Gür saçlarını sımsıkı toplayıp büyük bir topuz yapmıştı. Çıkık alınlı, kısa ve düz burunlu, geniş yanaklıydı bu kadın; inatla önüne bakıyordu. Başkasıyla göz göze geldiği zaman, pek candan ve iyi olmayan bir ifadeyle bakışlarını kaçırıyordu. Sımsıkı kapamıştı kalınca dudaklarını, inatçı ve hemen hemen sert bir hali vardı. Uzun boyluydu:, güçlü kuvvetli ve endamlı görünüyordu; vücudu daracık giysinin içinde sıkışmış gibiydi ve hareketleri katıydı. Hiç konuşmadan, gürültü etmeden ilerledi ve tepsiyi karyolanın yanındaki masanın üstüne koydu, sonra kollar gövdesine yapışık, başı önünde çıkıp gitti. Christophe, kadının bu acayip, biraz da gülünç görünüşüne şaşmadı hiç, yemeğe el sürmedi ve yine acılar içinde yalnızlığına gömüldü.

O gün geçti, akşam oldu. Anna yine, yeni bir tepsiyle odaya girdi, daha önce getirmiş olduğuna el sürülmemiş olduğunu gördü. Sabahleyin iki tepsiyi de el değmemiş olarak buldu ve bir şey söylemeden alıp götürdü. Her kadının bir hasta karşısında içgüdüsüyle bulduğu gönül alıcı sözlerden biri çıkmadı ağzından. Onun için Christophe yok gibiydi, ya da kendisinin varlığıyla yokluğu birdi. Christophe bu kez, kadının beceriksizce ve yapmacıklı hareketlerini sabırsızlıkla izlerken gizli bir kızgınlık duyuyordu içinde. Bununla birlikte, konuşmadığı için de ona minnettardı. Anna gittikten sonra gelen doktorun, Christophe'un ilk tepsiye el sürmediğini görünce saldırıya geçmesi üzerine bu minnettarlığı daha da arttı. Karısının neden zorlayarak yedirmediğine kızan adam, Christophe'u zorlamaya kalkışıyordu. Christophe başını dinleyebilmek için birkaç yudum süt içti. Sonra arkasını döndü adama.

İkinci gece daha sâkin geçti. Ağır uykusu Christophe'u hiçliğinden kurtarıyordu. İğrenç hayattan hiçbir iz kalmamıştı artık... — Ama, uykudan uyanış daha da bo-

ğucu oldu. Şimdi o uğursuz günü bütün ayrıntılarıyla anımsıyor, Olivier'nin evden çıkmak istemeyişi, çıktıktan sonra dönmek için nasıl direttiği gözünün önüne geliyor, büyük bir acıyla:

— Onu ben öldürdüm, diyordu.

Zalim bakışlı sfenksin pençeleri altında, böyle kapalı, yapayalnız, hareketsiz durması mümkün değildi, onun sorularının verdiği başdönmesine, yüzüne üflediği ölüm kokan soluğa katlanamazdı. Yataktan kalktı, ateşi vardı, sürüklenircesine odadan çıktı, merdivenden aşağıya indi. Başka insanlara yaslanmak için korkuyla karışık içgüdüsel bir ihtiyaç duyuyordu. Ama, bir ses duyar duymaz da kaçmak istedi.

Braun yemek salonundaydı. Christophe'u o her zamanki dostluk gösterileriyle karşıladı. Hemen ardından da Paris olayları üzerine soru yağmuruna tuttu. Christophe adamın kolunu tutarak:

— Hayır, dedi, bir şey sormayın bana. Daha sonra... Bunun için gücenmeyin. Elimde değil, yorgunluktan ölüyorum, yorgunum.

— Biliyorum, biliyorum, dedi Braun şefkatle. Sinirleriniz sarsılmış. Bunlar geçirdiğiniz günlerin heyecanları. Konuşmayın. Hiçbir şeye zorlamayın kendinizi. Serbestsiniz, kendi evinizdesiniz. Sizinle ilgilenmeyeceğiz.

Sözünü de tuttu. Konuğunu yormamak için bu kez tam tersi bir aşırılığa saptı. Christophe'un yanında karısıyla konuşmaz oldu. Artık yavaş sesle konuşuyor, ayaklarının ucuna basarak yürüyorlardı. Ev sessizliğe gömülmüştü. Christophe'un bu yapmacıklı, fısıltılı sessizlikten canı sıkıldığından Braun'dan hayatını eskisi gibi sürdürmesini rica etmesi icap etti.

Sonraki günlerde Christophe'la ilgilenen olmadı. Ya bir odanın bir köşesine çekilip oturuyor, ya da bir uyurgezer gibi evin içinde dolaşıp duruyordu. Ne düşünüyordu? Söyleyemezdi bunu. Ancak hâlâ acı çekecek kadar gücü kalmıştı. Bitmiş tükenmişti. Yüreğinin kuruluğu korkutuyordu onu. Tek bir isteği vardı: «Onunla» gömülmek ve

böylece herşeyi sona erdirmek. — Bir keresinde bahçe kapısının açık olduğunu gördü, dışarı çıktı. Ama, kendini aydınlıkta bulmak öylesine tedirgin etmişti ki, hemen geri dönüp pancurları kapalı odasının karanlığına gömüldü. Havanın güzel olduğu günler bir işkenceydi onun için. Güneşten nefret ediyordu. Tabiat, o kaba sükûnuyla çileden çıkartıyordu onu. Sofrada Braun'ın verdiklerini yiyor, gözlerini masaya dikip konuşmadan oturuyordu. Bir gün Braun ona salondaki piyanoyu gösterdi. Christophe dehşete kapılırcasına başını öte yana çevirdi. Gürültüye hiç katlanamıyordu. Sessizlik, sessizlik ve gece!.. Artık onda boşluktan ve boşluk ihtiyacından başka bir şey yoktu. Yaşama sevinci tükenmişti artık. Bir zamanlar coşkun atılışlarla şarkılar söyleyerek göklere yükselen o neşeli kuş yoktu şimdi! Günlerce odasında otururken onun için bitişik odadaki duvar saatinin, âdeta beyninde çınlayan, aksak nabız vuruşlarından başka bir hayat duygusu kalmamıştı. Bununla birlikte, o vahşi neşe kuşu içindeydi halâ; birden kanat açıyor, ama kafesin parmaklıklarına çarpıyordu. İşte o zaman ruhunun derinliklerinde bir ıstırap çalkantısı kopuyordu: **«Bomboş engin bir alanda yalnız kalan insanın umutsuzluk haykırışı...»**

Dünyanın en acı şeyi insanın hiçbir zaman bir yoldaşı olmayışıdır. Bazı yoldaşlar, rastgele edinilmiş dostlar olabilir. Şu güzel dost kelimesi bol keseden kullanılıp durmaktadır. Gerçekte, hayatta insanın tek bir dostu vardır. Böyle bir dostu olana da pek seyrek rastlanır. Ama, bu mutluluk öylesine büyüktür ki, o dost yitirildikten sonra hayatın hiçbir anlamı kalmaz. Böyle bir dost farkına varılmadan, insanın hayatını doldurur. O gittikten sonra hayat bomboş kalır. Sadece sevilen yitirilmiş değildir değildir, bütün sevme nedenleri, bütün sevmiş olma nedenleri de yok olur gider. Niçin yaşamıştı? Niçin yaşamıştı?

Bu ölümün darbesi, Christophe'a, zaten için için sarsılmakta olduğu bir anda indiği için büsbütün korkunç gelmişti. Hayatın öyle çağları vardır ki, organizmanın derinliklerinde gizliden gizliye bir değişme oluşur; işte o za-

man, beden de, ruh da dış etkilere daha açıktır. Zihin zayıflığını hisseder, belirsiz bir keder kemirir onu, her şeye karşı bir bıkkınlık, yaptıklarına karşı bir ilgisizlik duyar insan, daha başka neler yapabileceğini göremez olur. Bu bunalımların ortaya çıktığı yaşlarda, insanların çoğu aile görevlerine bağlıdırlar: gerçi onlar için bir koruyucudur bu, ama ne var ki kendi kişilikleri hakkında hüküm vermeleri, kendilerini yönlendirmeleri, yeni ve güçlü bir hayal kurmaları için gerekli düşünme özgürlüğünü ellerinden alır. Bir sürü gizli keder, bir sürü acı nefret!.. Yürü!.. Bütün bunların ötesine geçmelisin... Zorunlu olan görev, insanın sorumlu olduğu ailesi için duyduğu kaygı, arabanın kolları arasında ayakta uyuyarak yürüyen bir beygir haline getirir insanı. — Halbuki, tümüyle hür insanın bu boşluk anlarında kendisini tutan ve yürümeye zorlayen hiçbir desteği yoktur. Alışkanlıkla yolunda yürür. Nereye gittiğini bilmez. Gücü sarsılmış, bilinci karanlığa gömülmüştür. Ne mutsuzdur o insan ki, içinin geçtiği o anda bir yıldırım gelip de uyur gezer yürüyüşünü durduruverir! Yıkılır...

•

Paris'ten gelen birkaç mektup eline geçince, Christophe bir an umutsuzca uyuşukluğundan sıyrılır gibi olmuştu. Cécile'den ve Bn. Arnaud'dan geliyordu bunlar. Bu mektuplar teselli taşımaktaydılar. Ne zavallı teselliler! Beyhude teselliler! Kederden söz edenler acı çekenler değildir. Bu mektuplar Christophe'a, kaybettiği insanın sesinin bir yankısını getiriyordu özellikle. Cevap vermeye cesaret edemedi. Böylece mektupların arkası kesildi. Çöküntüsü içinde izini silmek istiyordu. Bir daha görünmemek. Istırap hakikatsizdir: sevmiş olduğu bütün insanlar onun için yoktu artık. Onun için tek bir insan vardı: artık var olmayan. Haftalarca onu yeniden yaşatmak için çırpındı, durdu, onunla konuşuyor, ona yazıyordu.

— «Ruhum, bugün senden mektup almadım. Nerede-

sin? Geri dön, geri dön, konuş benimle, yaz bana!..»

Ama, geceleyin ne kadar çabalarsa çabalasın onu rüyasında göremiyordu. Kaybedilenler rüyada az görülür, onların yokluğu yüreğimizi yaktığı sürece. Daha sonra, unutma olduğu zaman ortaya çıkarlar.

Buna rağmen, dışarıdaki hayat, yavaş yavaş bu ruh mezarının içine sızıyordu. Christophe evdeki gürültüleri yeniden duymaya ve farkında olmadan bunlarla ilgilenmeye başladı. Kapının hangi saatte, günde kaç kere ve konuklara göre ne tarzda açılıp kapandığını biliyordu. Braun'ı ayak seslerinden tanıyordu. Doktorun hastalarından döndüğü zaman, girişte, nasıl daima aynı özenle ve biraz da manyakça şapkasını, paltosunu astığını gözünün önüne getirebiliyordu. Sonra, alışılan gürültülerden biri, önceden bilinen düzene aykırı olarak duyulmazsa, istemeden bunun sebebini araştırıyordu. Sofrada konuşmalara mekanik bir şekilde kulak kabartıyordu. Hemen her zaman yalnız Braun'ın konuştuğunu farketti. Karısı ona sadece kısa karşılıklar veriyordu. Kendisini dinleyen olmaması canını sıkmıyordu Braun'ın. O babacanca gevezeliği ile muayene ettiği hastaları anlatıyor ve dedikodu getiriyordu. Christophe kendisine bakarsa pek mutlu oluyordu; onu ilgilendirmek için elinden geleni yapıyordu.

Christophe yeniden hayata uymaya çalıştı... Ne büyük yorgunluktu bu. Kendini yaşlı, dünya kadar yaşlı hissediyordu!.. Sabahleyin aynaya bakarken, vücudundan, hareketlerinden, budalaca biçiminden yorgunluk duyuyordu. Kalkmak, giyinmek, ama neden? Çalışmak için çok çaba harcamaktaydı: kusacak gibi oluyordu! Neye yarardı yaratmak, madem ki her şey yokluğa mahkûmdu? Müzikle uğraşmak imkânsızdı onun için. Sanat hakkında —(başka şeylerde de öyledir ya)— ancak mutsuzluk sâyesinde sağlıklı bir yargıya varılabilir. Mutsuzluk mihenk taşıdır. Ölümden daha güçlü olanlar, yüzyılları aşanlar ancak o zaman belli olur. Pek az kişi buna direnebilir. Kendisine umut bağlanan bazı ruhların —(sevilen sanatçılar, hayattaki dostlar)— zayıflığı insanı şaşırtır. Kim kalıyor su-

yun yüzünde? Dünyanın güzelliği ne kadar bozuk çalar ıstırabın parmağı altında!

Ama ıstırap yorulur ve eli uyuşur. Christophe'un sinirleri gevşiyordu. Uyuyor, durmadan uyuyordu. Bu uyku açlığını hiçbir zaman doyuramıyacak sanılırdı.

Nihayet, bir gün öyle derin bir uykuya daldı ki, ancak ertesi gün öğleden sonra uyanabildi. Evde kimse yoktu. Braun'la karısı sokağa gitmişlerdi. Pencere açıktı; aydınlık hava gülüyordu. Christophe ezici bir yükten kurtulmuş gibi hissediyordu kendini. Kalktı, bahçeye indi. Burası yüksek duvarlarla çevrili, dar bir dikdörtgen biçiminde, manastırı andıran bir yerdi. Birkaç çimen ve alelâde çiçek tarhı arasında kumlu yollar; sarmaşıklar ve güller sarılmış bir çardak. Çakıl ve deniz kabuklarından yapılmış bir mağaradan, ince bir su sızıntısı damlıyordu. Duvara dayalı bir akasya güzel kokulu dallarını komşu bahçeye sarkıtmıştı. Ötede kilisenin kırmızı taştan yapılmış eski kulesi yükseliyordu. Saat akşamın dördüydü. Bahçeye şimdiden gölgeler yayılmıştı. Güneş halâ ağacın tepesini ve kırmızı çan kulesini ışığa boğmaktaydı. Christophe çardağın altına oturdu; sırtı duvara dönük, başını geriye sarkıtmış, birbirine dolanan asmalarla güllerin arasından berrak gökyüzüne bakmağa başladı. Bir karabasandan çıkmış gibiydi. Hareketsiz bir sessizlik hâkimdi ortalığa. Başının üstünde bir sarmaşık gülü tembel tembel düşünceye varmıştı. Birden çiçeklerden en güzelinin yaprakları ayrıldı, can verdi; petalleri kar taneleri gibi havaya dağıldı. Mâsum ve güzel bir insanın ölümünü andırıyordu. Bu çok sâde şey, Christophe'un zihninde, yürek parçalayıcı bir huzur anlamına büründü. Boğulacak gibi oldu; ve yüzünü ellerinin arasına alarak, hıçkıra hıçkıra ağladı.

Kuleden çan sesleri yükseldi. Bir kiliseden ötekine başka sesler de karşılık verdiler. Christophe geçen zamanın farkına varamadı. Başını kaldırdığı zaman çanlar susmuş, güneş kaybolmuştu. Gözyaşları Christophe'un içini ferahlatmış, zihni yıkanmıştı. İçine ince bir müzik sızıntısının aktığını duyuyor, yarı karanlık gökyüzünde kayan hilâle

bakıyordu. Eve giren kimselerin ayak sesleri onu uyandırdı. Odasına çıktı, kapıyı üstünden iki kez kilitledi ve içindeki müzik selinin akmasına yol verdi. Braun yemeğe çağırdı, kapıyı vurdu, açmayı denedi; Christophe cevap vermedi. Braun kaygılanmıştı, anahtar deliğinden baktı, içi ferahladı; Christophe'u üzerini karaladığı kâğıtlar arasında masasına yarı yatmış durumda görmüştü.

Birkaç saat sonra, Christophe bitkin bir halde aşağıya indi, alt salonda okuyarak kendisini sabırla bekleyen doktorun yanına gitti. Adamı kucaklayarak, geldiği günden beri gösterdiği davranışlar için özür diledi. Sonra Braun kendisine bir şey sormadığı halde son haftalardaki feci olayları anlattı. İlk kez ona bundan söz ediyordu. Braun'ın iyi anladığından da emin değildi: çünkü, Christophe bir türlü arkasını getirmeden konuşuyor, konuşuyordu. Gecenin geç saati olmuştu. Merak duymakla birlikte, Braun uykudan bitiyordu. Sonunda, —(saat ikiyi çalarken)— Christophe farkına vardı. Birbirlerine iyi geceler dediler.

O andan sonra Christophe'un hayatı yeniden düzene kavuştu. Ruhundaki o büyük geçici çalkantıdan kurtardı kendini. Şimdi yine kederli halini aldı, ama bu normal bir kederdi, onun yaşamasına engel olmuyordu. Yeniden yaşaması gerekiyordu! Dünyada en çok sevdiğini yitiren, kederin yüreğini burgu gibi oyduğu, onu ölü haline getirdiği bu adamda öyle gür, ezici bir yaşama gücü vardı ki, yaşını dile getiren sözlerinden fışkırıyor, gözlerinde, ağzında ve hareketlerinde parlıyordu. Ama, bu gücün içine, tam ortasına, kemirici bir kurt yerleşmişti. Christophe, umutsuzluk nöbetlerine tutuluyordu. Bunlar zaman zaman başgösteren sancılardı. Christophe sâkindi, okumaya çalışıyor, ya da geziniyordu: birden Olivier'nin gülümseyişi, yorgun ve yumuşak yüzü gözünün önüne geliyor, yüreğine bir bıçak saplanır gibi oluyordu... Yalpalanıyor, inleyerek elini, göğsünün üstüne koyuyordu. Bir gün piyanosunun başındaydı; eski heyecanıyla Beethoven'in bir parçasını

çalıyordu... Birdenbire durdu, kendini yere attı, başını bir koltuğun yastıklarına gömerek haykırdı:

— Yavrum!..

En kötüsü «eskiden yaşamış olmak» izlenimiydi. Her adımda bu izlenimle karşılaşıyordu. Durmadan, aynı jestleri, aynı kelimeleri, mütemadiyen aynı tecrübelerin tekrarlanışını duyuyordu. Her şeyi biliyordu, her şeyi önceden kestiriyordu. Eski bir yüzü hatırlatan falânca yüz, bir başkasına daha önce söylendiğini duyduğu sözleri söylüyordu —(önceden emindi bundan).— Birbirinin benzeri olan varlıklar, birbirine benzer safhalardan geçiyor, aynı engellere çarpıyor ve aynı biçimde yıpranıyorlardı. **«Dünyada hiçbir şey aşkın yeniden başlaması kadar hayatı yıpratmaz»** sözü doğru ise, her şeyin yeniden başlaması kim bilir daha ne kadar yıpratıcıdır. Deli eder insanı bu. — Christophe bunu düşünmemeye çalışıyordu, çünkü yaşamak için bunu düşünmemek gerekiyordu mutlaka ve çünkü yaşamak istiyordu o. Acıklı bir iki yüzlülük: bunu yapan insan utanç, hattâ dindarlık duygusuyla böyle yaptığını bilmek istemez. Kendini gizleyen yenilmez yaşama ihtiyacı! Hiçbir teselli olmadığını anlayınca kendisi teselliler yaratır. Hayatın hiçbir varlık nedeni olmadığını bildiği için, kendisi varlık nedenleri uydurur. Yaşaması gerektiğine kimsenin kendisi kadar buna önem vermediğine kendini inandırır. Gerekirse, ölen'in onu yaşamaya teşvik ettiğini uyduracaktır. Ve ölen'e söylemek istediği sözleri ona söylettiğini bilir. Hazin şey!..

Christophe yine yoluna koyuldu. Adımları eski güvenine kavuşmuştu. Kalbinin kapısı kederinin üstüne kapandı. Bundan başkalarına hiç söz etmedi. Kendisi de onunla yalnız kalmaktan çekiniyordu: sâkin görünüyordu.

Balzac şöyle der: **«Gerçek acılar kendilerini gömdükleri derin yatakta sâkin görünürler, orada uyuyor gibidirler, ama ruhu kemirmeyi sürdürürler.»**

Christophe'u tanıyan, onu gidip gelirken, konuşurken, müzikle uğraşırken, hattâ gülerken —(şimdi gülüyordu)— iyice gözleyen bir kimse, gözleri hayat ateşiyle yanan bu

güçlü adamın benliğinin en derin yerinde bir şeylerin yıkılmış olduğunu anlardı.

•

Bir kez hayata bağlanınca yaşamak için gerekli şeyleri sağlamak zorundaydı. Onun için artık bu şehirden ayrılmak söz konusu olamazdı. İsviçre en güvenilir sığınaktı. Hem böylesine candan bir konukseverliği nerede bulabilirdi ki? Gururlu bir dostuna yük olmaya katlanamazdı. Hiçbir şey almak istemeyen Braun'un itirazlarına rağmen, ev sahiplerine düzenli bir para ödeme olanağı sağlayan birkaç müzik dersi buluncaya kadar içi rahat etmemişti. Bu da kolay olmadı. Çılgınca devrimcilik serüvenlerinin dedikodusu buralarda da yayılmıştı. Burjuva aileleri tehlikeli tanınan, ya da olağanüstü sayılan, yani sonuç olarak pek «uygun» olmayan bir adamı evlerine sokmak istemiyorlardı. Buna rağmen, müzik alanındaki ünü ve Braun'ın oraya buraya başvurmaları sâyesinde pek ürkek olmayan, hem meraklı olup hem de sanatseverlik satarak kendilerini göstermek isteyen üç dört aile Christophe'a evlerinin kapısını açtılar. Ama, bunlar da onu sürekli olarak gözlemekten geri kalmadıkları gibi, öğretmenle öğrenciler arasında hatırı sayılır bir uzaklık bulundurmaya dikkat ettiler.

Braun'un evindeki hayatı, metodlu olarak hazırlanmış bir plâna göre düzene girdi. Sabahleyin herkes kendi işine gidiyordu: doktor hasta muayenesine, Christophe derslerine, Bn. Braun da çarşıya ve din işlerine gidiyordu. Christophe saat bire doğru genellikle Braun'dan önce eve dönüyordu. Braun kendisini beklememelerini sıkı sıkıya tenbih etmişti. Christophe genç kadınla sofraya oturuyordu. Bu da hiç hoşuna gitmiyordu: çünkü hiç de sevimli gelmiyordu bu kadın kendisine ve onunla konuşacak şey bulamıyordu. Anna da, bu izlenimi silmek zahmetine katlanmıyordu hiç. Halbuki, bunu anlamamış olması imkânsızdı. Ne tuvaletini, ne de zihnini tazeliyordu. Hiçbir zaman Ch-

ristophe'a ilk söz söyleyen o olmuyordu. Hareketlerinin sakarlığı, giyinişinin sallapatiliği, beceriksizliği ve soğukluğu yüzünden Christophe gibi kadın güzelliğine karşı duyarlı olan her erkeği uzaklaştırırdı kendisinden. Christophe, Paris'li kadınların ince fikirliliğini ve zarifliğini anımsayarak, Anna'ya bakarken:

— Ne çirkin şey! diye düşünmekten alamıyordu kendini.

Aslında bu doğru değildi. Genç kadının saçlarının, ellerinin ağzının, gözlerinin güzelliğini farketmekte gecikmedi. Seyrek olarak onunla göz göze geliyordu, ama bu bakışlar hemen başka yana kaçıvermekteydi. Bununla birlikte, düşüncesini değiştirmemişti. Nezaket gereği onunla konuşmaya zorluyordu kendini. Güçlükle konuşma konuları bulmaya çalışıyordu; Anna bu yolda kendisine hiç yardımcı olmuyordu. Christophe, bir kaç kez ona yaşadığı şehir, kocası, kendisi üzerine sorular sormuştu. Anna bunlara beylik sözlerle cevap veriyor, gülümsemek için zorluyordu kendini. Bu çabası pek hoş görünmediği gibi, gülümseyişinin zoraki olduğu da belli oluyordu. Sesi boğuktu, her kelime ağzından güçlükle dökülüyordu. Her cümlenin ardından sıkıcı bir suskunluk geliyordu. Sonunda, Christophe, onunla olabildiğince az konuştu, kadın da memnun oldu bundan. Doktor eve dönünce ikisinin de içi ferahlıyordu. Braun, hep öyle keyifli, gürültücüydü, işi başından aşkın gibi görünüyordu, bayağıca ama çok iyi yürekli bir adamdı. Yiyip içiyor, bol bol konuşup gülüyordu. Onun yanındayken Anna biraz konuşuyordu. Karı kocanın konuşmalarında kaç tabak yemek yenildiği ve her şeyin fiyatı en önemli yeri tutuyordu. Braun, arada sırada karısının dinsel eylemleriyle ve papazın vaazlarıyla alay ediyordu. O vakit kadın kasılıyor, içerleyerek yemeğin sonuna kadar susuyordu. Doktor, sık sık muayene ettiği hastalarından söz eder, kimi iğrenç olayları neşeyle, bütün ayrıntılarına girerek anlatırdı. Bu da Christophe'u çileden çıkartıyordu. O vakit peçetesini masanın üstüne atar, yüzünü tiksintiyle buruşturarak sofradan kalkardı.

Bu da pek keyiflendirirdi Braun'u, ama hemen susar, gülerek dostunu yatıştırmaya çalışırdı. Sonraki yemekte yine başlardı bu hikâyelerine. Hastane şakaları durgun Anna'nın hoşuna gidiyor gibiydi. Anî ve sinirli bir gülüşle suskunluğundan sıyrılırdı. Hayvanca bir şeyler vardı bu gülüşte. Belki de bu güldüğü şey onda da Christophe'da olduğu gibi tiksinti uyandırıyordu.

Öğleden sonraları Christophe'un az öğrencisi vardı. Genellikle, Anna ile evde kalıyor, doktor dışarı çıkıyordu. Kadınla birbirlerini görmezlerdi. Herbiri kendi köşesinde çalışırdı. İlk zamanlarda Braun, karısına birkaç piyano dersi vermesini rica etmişti Christophe'dan. Ona göre, karısı oldukça iyi anlardı müzikten. Christophe, Anna'dan bir şeyler çalmasını istedi. Kadın piyano çalmaktan hoşlanmadığı halde hiç nazlanmadı, ama her zamanki sevimsizliği ile çaldı. Akıl almaz bir duygusuzlukla, makine gibi çalıyordu. Bütün notalar eşitti, aksan diye bir şey yok, ayırım yok. Sayfayı çevirdiği zaman bir cümlenin ortasında duruyor, çabuk davranmaya hiç gerek duymuyor ve sonraki notaya geçiyordu. Christophe öyle kızdı ki, kabaca bir şey söylememek için güç tuttu kendini, odadan çıktı. Ama, kadın hiç rahatsız olmadı, istifini bozmadan son notaya kadar çalmasını sürdürdü. Christophe'un nezaketsizliği karşısında, ne onuru kırılmış, ne de üzgün göründü; bunun farkında değilmiş gibiydi. Ama, müzikle uğraşmak bir daha söz konusu olmadı aralarında. Christophe, öğleden sonraları sokağa çıktıktan sonra eve döndüğü zaman, Anna'yı yine öyle buz gibi, ama inatla ve anlamsızca piyano çalarken buluyordu. Genç kadın hiç heyecanlanmadan aynı mezürü belki elli kez tekrarlıyordu bıkıp usanmadan. Christophe evdeyken, hiçbir zaman piyano çalmıyordu. Dini meşguliyetleri dışındaki bütün zamanını ev işlerine harcıyordu. Durmadan dikiş dikiyor, hizmetçi kadının çalışmasını denetliyordu. Deliliğe varan bir düzenlilik ve temizlik merakı vardı. Kocası ona çok iyi, ama biraz gülünç bir kadın gözüyle bakmaktaydı. —«Bütün kadınlar gibi» diyordu,— ama, «bütün kadınlar gibi» vefalı diyordu. Bu

son noktada doktor gibi düşünmüyordu pek Christophe: bu psikoloji ona oldukça basit görünmekteydi. Ama, bu Braun'ın sorunuydu; üzerinde durmadı.

Akşamları, yemekten sonra bir araya geliyorlardı. Anna iş işliyor, Braun'un ricaları üzerine Christophe saat bire kadar piyano çalıyordu, bahçeye bakan büyük salonda, Braun kendinden geçerek dinliyordu. Böyle, anlamadıkları ya da ters anladıkları eserlere tutkun insanları kim bilmez! —(zaten bunun için severler onlar bu eserleri!)— İşte böyle olduğu için de Christophe hiç kızmıyordu artık. Hayatı boyunca nice budalalarla karşılaşmıştı! Ama Braun yersiz ve gülünç bir coşkuyla bağırınca, çalmayı bırakıp odasına çıkıyordû. Braun, Christophe'un bu davranışının nedenini, sonunda kavrayarak, tepkilerine bir susturucu koyma yoluna gitmişti. Kaldı ki, adamın müzik sevgisi de çarçabuk tükenmişti. Onbeş dakikadan fazla dikkatle dinleyemiyordu: ya eline bir gazete alıyor, ya da uyuklayarak Christophe'u rahat bırakıyordu. Salonun bir köşesinde oturan Anna tek söz söylemiyordu; dizlerinin üstünde bir iş, çalışır gibi görünmekteydi. Ama, gözleri bir noktaya dikili ve elleri hareketsizdi. Bazen de çalınan bir parçanın ortasında gürültüsüzce odadan çıkıyor ve bir daha dönmüyordu.

•

Günler Böylece geçip gidiyordu. Christophe'un gücü yerine geliyordu. Braun'un biraz sıkıcı, ama yürekten iyilikseverliği, evdeki sâkinlik, bu ailenin hayatındaki dinlendirici düzenlilik, Alman'vâri bol yiyecekli beslenme, Christophe'a eski dinçliğini yeniden kazandırıyordu. Beden sağlığı yerine gelmişti, ama ruhî mekanizması hâlâ hastaydı. Yeniden canlanan gücü, zihninin perişanlığını daha da belirginleştirmekten geri kalmıyordu, en küçük bir sarsıntıda zıplayan iyi safralanmamış bir kayık gibi dengesini bulamıyordu.

Derin bir yalnızlık içindeydi. Braun'la hiçbir entelektüel mahremiyeti olamazdı. Anna ile ilişkileri sabah akşam

selâmlaşmaktan öteye gitmiyordu. Öğrencileri ile ilişkileri hasmaneydi: çünkü müzikle uğraşmamalarının, uğraşmalarından daha iyi olacağını hissettiriyordu onlara. Kimseyi tanımıyordu. Kabahat, mateme girdiğinden beri çekildiği köşeden dışarı çıkmıyan kendisinde değildi. Herkes ondan uzak duruyordu.

Bulunduğu yer eski bir kentti. Bir çok aydın ve güçlü kişiler vardı burada yaşayanlar arasında. Bu insanlarda, yüksek sınıftan insanlara vergi bir içine kapanıklık ve halinden memnunluk vardı. Bir burjuva aristokrasisiydi ki bu, çalışmayı sevmesine ve yüksek kültürlü olmasına rağmen, dar kafalı ve sofuydu; gerek kendisinin, gerekse yaşadığı şehrin üstünlüğüne rahatça inanıyor ve aile çevresi içine kapanmaktan hoşlanıyordu. Dallı budaklı çok eski ailelerdi bunlar. Her ailenin kendi soyundan olanlar için bir toplantı günü vardı. Kendi dışındakilere evlerinin kapısını pek az açarlardı. Soydan zengindiler. Ama, zenginliklerini göstermeğe hiç ihtiyaç duymazlardı. Kendileri biliyorlardı ya bu yeterdi onlara. Başkalarının, kendi haklarındaki düşüncelerinin önemi yoktu. Öyle milyonerler vardı ki, küçük burjuvalar gibi giyiniyor, onların tatlı şivesiyle konuşuyor, en çalışkanların bile kendilerine dinlenme hakkını bahşettikleri bir yaşta tam bir vicdan huzuruyla hayatlarının her gününde iş yerlerine gidiyorlardı. Karıları ev işlerindeki bilgileriyle övünüyorlardı. Kızlarına drahoma vermiyorlardı. Zenginler, çocuklarının kendileri gibi çıraklıktan yetişmelerini istiyorlardı. Günlük hayatlarında çok tutumluydular. Dünyanın geri kalan kısmını — (işlerinin gereği olarak ve geniş ilişkileri dolayısıyle ve de oğullarına mutlaka yaptırdıkları uzun ve uzak tahsil seyahatleriyle onu çok iyi tanımasına rağmen) yok farzeden bu dünya, — büyük bir şöhreti, bir yabancı ünlü kişiyi ancak değerini kendisine kabul ettirdiği, tanıttığı gün hesaba katan bu dünya, — bizzat kendi üzerinde de gayet sıkı bir disiplin uygulamaktaydı. Herkes birbiriyle ilişkiliydi, herkes birbirini kontrol ediyordu.

Herkes kiliseye gidiyor, herkes dine inanıyordu. Şüp-

he içinde olan, ya da ötekilere uymayan tek kişi yoktu. **Bu insanların ruhlarının derinliğinde neler olduğunu anmak olanaksızdı.** Bunlar çevrelerinde kendilerini gözleyenler olduğunu bildikleri ölçüde sımsıkı kapanıyorlardı dışa karşı. Ne var ki, herkes, başkasının vicdanına bakmayı bir hak sayıyordu kendisi için. Denildiğine göre memleketten çıkıp da bütün bağlardan kurtulduklarını sananlar bile, tekrar geldikleri zaman, daha oraya ayak atar atmaz, geleneklere, alışkanlıklara, şehrin atmosferine yeniden kaptırırlardı kendilerini: en inançsızlar bile derhal kiliseye gitmeye başlar ve inançlı görünmek zorunda kalırlardı. İnanmamak, onlara, tabiata aykırı bir şey gibi gelirdi. İnanmamak, kötü davranışlı aşağı sınıftan olanların işiydi. Kendi dünyalarından birinin din görevlerinden kaçınmasını anlamıyorlardı. Kiliseye gitmeyen, sınıfının dışına çıkmış olurdu ve bir daha da kabul edilmezdi.

Bu ağır disiplin de yeterli görünmüyordu. Bu insanlar kastlarına yeterince bağlı olmadıklarını düşünmekteydiler. Bu büyük **Verein** (1) içinde bir sürü küçük **Verein**'ler oluşturmuşlardı: kendilerini büsbütün bağlamak için. Bunların sayısı yüzleri buluyordu; ve her yıl sayıları artmaktaydı. Her şey için oluşturulabiliyordu bu topluluklar: insaniyetperestlik için, din işleri için, ticaret işleri için, hem din hem ticaret işleri için, güzel sanatlar için, bilimler için, şarkı için, müzik için,ruh egzersizleri için, sadece bir araya gelmiş olmak için, birlikte eğlenmek için. Mahalle **Verein**'leri, lonca **Verein**'leri, aynı meslekte olanların **Vereine**'leri, eşit zenginlikte olanların **Verein**'leri, kilosu eşit olanların, küçük adları bir olanların **Verein**'leri vardı.. Denildiğine göre, **Vereinlosen**'ler (hiçbir **Verein**'e mensup olmayanlar) için de bir **Verein** kurulmak istenmişti: ama on ikiden fazla **Vereinlosen** bulunamamıştı.

Şehrin, kastın ve derneklerin oluşturduğu bu üçlü korse içinde insanın ruhu sımsıkı bağlanmıştı. Karakterler gizli bir baskının altında sıkışıp kalmıştı. Çoğu, çocukluk-

(1) Topluluk. (Çev.)

larından beri yüzyıllardan gelen bir alışkanlıkla bu duruma girmişlerdi; üstelik bunu sağlıklı bulmaktaydılar. Korseyi çıkartmayı hem sağlıksız hem de yakışıksız buluyorlardı. Onların hallerinden memnun gülümseyişlerini görenler nasıl bir can sıkıntısı içinde olabileceklerini düşünemezlerdi. Ama, tabiat öcünü alıyordu. Zaman zaman aralarından başkaldıran bireyler, güçlü bir sanatçı, ya da hür bir düşünür, bu bağı hoyratça koparark kentin bekçilerine akla karayı seçtiriyordu. Bunlar öyle akıllı insanlardı ki, başkaldıranı daha ilk kımıldanışında boğamazlarsa, ya da o kendilerinden daha güçlü ise, hiçbir zaman döğüşmekte direnmiyorlardı: —(yoksa döğüş birtakım rezaletlere yol açabilir):— onu avuçlarına alıyorlardı. Ressam ise müzeye kaldırıyor, düşünür ise kitaplıklara kapatıyorlardı. O artık istediği kadar ağır sözler söyleyerek soluğunu tüketebilirdi: duymazlıktan geliyorlardı onu. Bağımsızlığını ne kadar savunursa savunsun onu kendileriyle yekvücut ediyorlardı. Böylece zehir etkisizleştirilmiş oluyordu: homéopathie (1) yoluyla tedaviydi bu. — Ama, bunlar seyrek görülen durumlardı, başkaldırmaların çoğu bugün artık gerçekleşmiyordu. Bu rahat evlerin içinde nice bilinmeyen facialar saklıydı. Bunlarda oturanlardan biri, günün birinde, hiçbir şey söylemeden hiç telaş etmeden gidip kendini nehire atar, ya da kendisini veya karısını altı ay kadar bir sağlık evine kapatır: kafasını tedavi ettirmek için. Bundan hiçbir rahatsızlık duymadan, tabiî bir şeymiş gibi söz ederler. Bunu da şehrin en güzel niteliklerinden biri olan soğukkanlılıkla başarırlar; acı ya da ölüm karşısında da bu tutumlarını elden bırakmazlar.

Öz değerini bildiği için kendi kendisine karşı da sert olan bu sağlam burjuvazi, kendisinden daha aşağıda gördüğü için başkalarına karşı böyle değildir. Kentte oturan Christophe gibi, Alman profesörler gibi, ya da siyasî sığıntılar gibi yabancılara karşı oldukça hoşgörülü

(1) Vücudu azar azar zehire ve mikroplara alıştırarak koruma. Aşı ve serumlarda olduğu gibi. (Çev.)

davranır. Çünkü, onlar kendisinden ayrıdırlar. Hem sonra bu burjuvazi akıllı insanları sever. İleri fikirler hiç kaygılandırmaz onu; bunların kendi çocukları üzerinde etkisiz kalacağını bilir. Konuklarına karşı onları uzak tutan soğuk bir güleryüzlülük gösterir.

Christophe'un, üstüne düşmelerine hiç ihtiyacı yoktu. Aşırı bir duyarlık halinde olduğu için her şey ona dokunuyordu: her yerde bencillikten ilgisizlikten başka bir şey görmemek ve bu yüzden de kendi içine kapanmak eğilimindeydi.

Bundan başka Braun'ın müşterileri, karısının da içinde bulunduğu bu dar çevre, küçük bir fanatik protestan tarikatına bağlıydı. Hem aslı itibariyle papaya bağlı olup, hem de dine inanmayışı Christophe'a iyi gözle bakılmamasına sebep oluyordu. Christophe da bu çevrede kendisini rahatsız eden birçok şeyler buluyordu. İstediği kadar imansız olsun, yine de bir katoliklik damgası taşıyordu; bu anlayış akla dayanmaktan çok şairane bir karakterdeydi, tabiata karşı hoşgörülüydü, açıklamaktan ve anlamaktan çok sevmeye ya da sevmemeye önem veriyordu. Bundan başka Christophe Paris'te, farkında olmadan bir düşünce ve ahlâk serbestliği duygusu edinmişti. Kalvinizmin göze batan anlayış kusurlarını — inancın kanatlarını kesip onu uçurumun kenarında bırakan dinsel akılcılık —aşırı derecede taşıyan bu küçük sofu dünya ile ergeç çatışması mukadderdi. Çünkü, bu dinsel akılcılık bütün mistikiklerden daha çok tartışılabilir bir a **priori** (1)'den yola çıkıyordu. Bu ne şiirdi, ne nesirdi, nesre çevrilmiş şiirdi. Entelektüel bir gurur, akla, —**kendi akıllarına**— mutlak bir inanıştı, — mutlak ve zararlı bir inanış. Tanrıya, ya da ruhun ölmezliğine inanmayabilirlerdi, ama bir katoliğin papaya, bir puta tapanın putuna inandığı gibi akla inanırlardı. Bunu tartışmayı hiç düşünmezlerdi. Hayat onlara bunun tersini anlatsa bile onlar hayatı inkâr ederlerdi. Psikolojik sezgiden yoksunluk, gizli

(1) Her türlü tecrübeden önce gelen, hiçbir tecrübeye dayanmıyan anlayış. (Çev.)

kuvvetlerin, varlığın köklerini, «Dünyanın ruhunu» kavrayamamak. Bunlar, kendilerine göre bir hayat ve çocukça, basitleştirilmiş, şematik varlıklar uydurmuşlardı. Gerçi, aralarında bilgili ve pratik insanlar vardı; çok okumuş, çok şeyler görmüşlerdi. Ama, bir şeyi ne olduğu gibi görür, ne de olduğu gibi okurlardı. Bunları birtakım soyutlamalar haline indirirlerdi. Kansızlık vardı bu insanlarda. Yüksek ahlâki niteliklere sahiptirler, ama yeterince insan değildiler: bu da günahların en büyüğüdür. Çoğu zaman pek gerçek, soylu ve saf ve bazendekomik olan temiz yüreklilikleri, kimi hallerde ne yazık ki trajikleşiyordu; ve başkalarına karşı katı ve rahatça insanlık dışı davranışa itiyordu bu insanları. Şaşırtıcı bir öfkesizlik ve kendine güvenle yapıyorlardı bunu. Nasıl duraksayabilirlerdi ki? Hareket, hakerdem onlardan yana değil miydi? Bunu doğrudan doğruya kutsal akılları bildirmiyor muydu onlara? Akıl, sert bir güneştir, aydınlatır, ama gözü de kamaştırır. Bu kuru buharsız ve gölgesiz aydınlıkta ruhlar renksiz bir bitki gibi sürerler, yüreklerinin kanı çekilmiştir çünkü.

Oysa, o sıralarda Christophe için anlamsız bir şey varsa o da akıldı. Onun gözünde, bu güneş yalnız uçurumun kenarlarını aydınlatıyor, buradan nasıl çıkacağını göstermediği gibi, derinliğini ölçmek imkânını da vermiyordu.

Sanat dünyasıyla da temasa gelebilmek için ne fırsat bulabilmişti, ne de buna istekliydi. Müzisyenler genellikle namuslu tutuculardı, yeni — Schumann'cılık ve Brahms'cılık döneminden kalma sanatçılardı. Christophe bunlarla bağı çoktan koparmıştı. Yalnız iki kişi bunun dışındaydı: bunlardan biri tanınmış bir şekerlemeci dükkânı işleten Krebs'ti. Bu namuslu adam iyi bir müzisyendi. İlham perisine çok bel bağlamasaydı daha da iyi bir sanatçı olurdu. Ötekisi de genç bir yahudi besteciydi. Bu orijinal, yetenekli, mayası kuvvetli müzisyen de İsviçre işi öte beri ticareti yapıyor, dükkânında tahtadan heykelcikler, Berne'de yapılan küçük dağ evleri, ayılar satıyordu. Öteki sanatçılardan daha bağımsızdılar, çünkü sanatlarını para kazanmak için yapmıyorlardı. Bir başka zamanda Chris-

tophe onları tanımak isteseydi birbirlerine yaklaşmaları daha kolay olurdu. Ama, hayatının o ânında bütün sanat merakı ve insanlarla ilişki kurma isteği körelmişti. Kendini insanlardan ayıran duyguları, yaklaştıranlardan daha güçlüydü.

Biricik dostu, düşüncelerini açtığı sırdaşı, şehrin içinden geçen nehirdi, — bu güçlü ve bir baba gibi yakın ve koruyucu nehir yukarılardan, kuzeyden, doğduğu şehirden geliyordu. Christophe onun kıyısında çocukluk hayallerinin anılarını buluyordu yeniden... Ama, kendini saran yas içinde bunlar da Rhein gibi bir ölüm havasına bürünüyordu. Gün batarken, rıhtımdaki korkuluğa dayanıp, coşkun nehri seyre dalıyordu. Bu, kaynaşan, ağır, koyu, telâşlı su kitlesinin geçtiği yerler, dalgalanan yas tülleri arasında iyi seçilmez olur ve nehire binlerce akıntı derecikleri, belirip kaybolan anaforlar karışır, tıpkı birsamlı bir zihindeki karma karışık hayaller gibi ardı arkası kesilmeden belirip erir gider. Bu akşam rüyasının üstünden, bulutları andıran hayalete benzer nehir gemileri kayıp gider; tek bir insan gölgesi görünmez üzerlerinde. Gecenin karanlığı gittikçe yoğunlaşır, nehir tunç rengine bürünür. Kıyıdaki ışıklar, koyu kara parmaklıkları parlatır, bunlardan zaman zaman sönük şimşekler yayılır çevreye. Havagazı fenerlerinin bakırımsı yansımaları, elektrikli kıyı fenerlerinin ay ışığını andıran yansımaları, evlerin pencerelerinin ardından sızan kan rengi mum ışıkları nın yansımaları. Nehrin mırıltıları geceyi doldurmaktadır; monotonluğuyla, denizinkinden daha keder verici sonu gelmez hışırtılar...

Christophe, saatlerce, bu ölüm ve can sıkıntısı şarkısını içine çekerdi. Bundan alamıyordu kendini. Daha sonra orta yerleri aşınmış kırmızı basamaklardan, dar sokakları tırmanarak vücudu ve ruhu bitkin, eve dönüyor, karanlığa bürünen kilisenin önündeki meydanı aydınlatan havagazı fenerinin parlattığı demir trabzana tutunuyordu...

İnsanların neden yaşadıklarını anlamaz olmuştu. Ta-

nık olduğu kavgaları hatırladığında, inancı bedenine işlemiş olan bu insanlığa acı bir hayranlık duyuyordu: karşıt, fikirler birbirini kovalıyor, etkilerin ardından tepkiler geliyordu: — demokrasi, aristokrasi; sosyalizm, endividüalizm; romantizm, klâsisizm; ilerleme, gelenekler; — ve böylece sonsuza kadar gidiyordu bu. En az on yılda bir yanan her yeni kuşak, kendisinin tek başına doruğa erdiğine inanmakta; kendinden öncekini taşa tutarak aşağıya yuvarlamakta; çırpınıp, bağırıp, çağırıp kendisine her türlü iktidarı ve şan ve şerefi ihsan ettikten sonra, kendinden sonra gelen kuşağın taş yağmuru altında yuvarlanıp gitmekteydi. Kimdeydi sıra şimdi?

Müzik eserleri yaratmak bir sığınak değildi artık Christophe için. Yaratış faaliyeti kesintili, düzensiz, amaçsızdı. Yazmak? Kimin için yazacaktı? İnsanlar için mi? Ağır bir merdümgirizlik bunalımı geçiriyordu. Kendisi için mi yazacaktı? Ölümün verdiği boşluk hissini gidermede sanatın güçsüzlüğünü çok iyi anlamıştı. Sadece, kör kuvveti zaman zaman onu sert bir kanat çırpışıyla biraz kaldırıyor, ama sonra bitkin bir halde tekrar yere düşürüyordu. O, karanlıklar içinde uğuldayan kasırganın sürüklediği bir buluttan başka bir şey değildi şimdi. Olivier öldükten sonra birşey kalmamıştı, hiçbir şey, hayatını doldurmuş olan her şeye, öteki insanlarla paylaştığını sandığı duygulara, düşüncelere şiddetle karşı çıkıyordu. Artık bir ham hayalin oyuncağı imiş gibi geliyordu ona. Bütün toplum hayatı muazzam bir yanlış anlamaya dayanıyordu: dil de âletiydi bunun. Sanıyor musun ki, düşüncen öteki insanların düşünceleriyle kaynaşabilir? Yalnız kelimeler arasında bir ilişki var. Söylediğin ve işittiğin hep kelimelerdir. İki ayrı ağızdan çıkan bir kelimenin tek bir anlamı yoktur. Bu bir şey değil: bir kelime, hattâ tek bir kelime yoktur ki, hayat boyunca hep aynı anlama gelsin. Kelimeler yaşanılan gerçeği aşar. Sen: sevgi ve kin dersin... Sevgi yoktur, kin yoktur, dost yoktur, düşman yoktur, inanç yoktur, tutku yoktur, iyilik yoktur, kötülük yoktur... Yüz yıllarca önce şimdi sönmüş olan güneşlerden dökülen so-

ğuk yansımalardan başka bir şey yoktur... Dostlar mı? Bu kelimeyi benimseyen kişiler yok değil!.. Ne yavan gerçek! Onların dostlukları, ya da günlük hayattaki anlamıyla dostluk nedir? Kendini dost sayan kimse ömrünün kaç dakikasını verir dost dediğinin soluk anısına? Onun uğruna kendisi için gerekli olanı değil, gereksiz olanı, aylaklığını, can sıkıntısını feda edebilir? Olivier için neyi feda ettim ben? (Çünkü Christophe kendini müstesna tutmuyordu, yalnız Olivier'yi bütün insanları içine gömdüğü hiçliğin dışında sayıyordu).— Sanat, aşktan daha hakiki değildir. Sanatın hayattaki gerçek yeri nedir? Ona tutkun olduklarını söyleyenlerden kaçı nasıl bir sevgiyle severler onu?.. İnsanların duygularındaki yoksulluğu akıl almaz. Tür'ün içgüdüsü, dünyanın manivelâsı olan bu kozmik kuvvet dışında, bir heyecan kırıntısından başka bir şey yok. İnsanların çoğunda, kendilerini bütün benlikleriyle bir tutkuya vermeye yetecek kadar hayat gücü yoktur. Bunlar, ihtiyatlı bir cimrilikle kendilerini esirgerler. Bütün yaptıklarına, bütün acılarına, bütün sevgilerine, bütün kinlerine kendini hesapsız kitapsız veren insan, bir hârikadır; yer yüzünde rastlanılabilecek en yüce kişidir. İhtiras, deha gibidir, yani bir mucize. Bu da onun var olmadığını gösterir.

İşte böyle düşünüyordu Christophe: ne var ki, hayat onun yüzüne korkunç bir yalanlama fırlatmaya hazırlanıyordu. Taşın içinde nasıl ateş varsa, mucize de her yerdedir: bir sarsıntı onu fışkırtır. İçimizde uyuyan şeytanların varlığını aklımızdan geçirmiyoruz...

...**Pero non mi destar, deh! parla basso**... (1)

•

Bir akşam, piyanoda, irticalen bir kaç parça çalarken, Anna, kalkıp dışarı çıktı. Christophe çalarken sık sık yap-

(1) ...Sakın beni uyandırma, ha! Yavaş sesle konuş. (Çev.)

tığı, şeydi bu onun. Görünüşe göre, müzik sıkıyordu onu. Christophe'un buna aldırış ettiği yoktu: Anna'nın ne düşündüğü umurunda değildi. Çalışını sürdürdü. Sonra, bulduğu parçaları notaya almak aklına geldi, bunun için gerekli kâğıtları almak üzere odasına koştu. Bitişik odanın kapısını açıp karanlıkta içeri dalınca, kapının hemen iç tarafında ayakta dim dik duran birine çarptı. Anna'ydı bu. Bu çarpışmanın etkisi ve şaşkınlığı nedeniyle genç kadın bağırmıştı. Christophe canını acıtmış olmaktan korkarak dostça iki elini tuttu. Anna'ın elleri buz kesilmişti. Bütün vücudu titriyor gibiydi, heyecandandı bu herhalde. Belirsiz bir açıklamada bulundu:

— Yemek salonunda bir şey arıyordum da.

Christophe genç kadının neyi aradığını duymadı, belki de o söylememişti. Karanlıkta bir şey araması ona çok garip görünmüştü. Ama, Anna'nın acayipliklerine o kadar alışkındı ki üstünde durmadı.

Bir saat sonra Christophe küçük salona geldi, akşamı Braun ve Anna ile orada geçirdi. Masasının başına oturup, lâmbanın altında yazı yazıyordu. Anna, sağda masanın ucunda eğilmiş dikiş dikiyordu. Onların arkasında ateşin kenarında Braun alçak bir koltuğa gömülmüş bir dergi okuyordu. Üçü de susuyorlardı. Bahçenin kumları üzerinde, zaman zaman, yağmurun şıpırtısı duyuluyordu. Tamamiyle onlardan ayrı olmak için iskemlesinin dörtte üçüne oturan Christophe, arkasını Anna'ya dönmüştü. Karşıdaki aynada masa, lâmba, işlerinin üstüne eğilmiş iki yüz görülmekteydi. Christophe'a, Anna kendisine bakıyormuş gibi geldi. Önce buna hiç önem vermemişti. Sonra zihnine takılan bu düşünce kendisini rahatsız etmeye başladı, başını kaldırıp aynaya bakınca gerçekten de genç kadının kendisine baktığını gördü. Ama ne bakış! Christophe, taş kesildi birden, soluğunu tutarak Anna'yı gözlemeye başladı. Lâmbanın aydınlığı kadının solgun yüzüne düşüyordu. Gözleri —Christophe'un hiçbir zaman yakalayamadığı o meçhul gözler,— üstüne dikilmişti. Bu koyu mavi, iri bebekli, ateşli ve sert bakışlı gözler Christophe'dan ayrılmı-

yor, inatçı ve sessiz bir istekle içini okumağa çalışıyorlardı. Anna'nın gözleri? Bu gözler onun olabilir miydi? Christophe onları görüyor ve inanamıyordu. Görüyorlar mıydı acaba gerçekten? Birdenbire arkasını döndü... Anna önüne baktı. Christophe ona bir şeyler söylemek, kendisine bakmaya zorlamak istedi. Genç kadın donuk yüzü, başını işinden kaldırmadan cevap verdi. Bakışı mavimtrak, kısa ve sık kirpikli göz kapaklarının nüfus edilmez gölgesine sığınmıştı. Eğer Christophe kendinden emin olmasaydı, gözü açık rüya gördüğünü sanırdı. Ama, gördüğünü kesinkes biliyordu.

Bununla birlikte, zihnini işine verdiği ve Anna kendisini pek az ilgilendirdiği için, bu garip izlenim üzerinde uzun boylu durmadı.

Bir hafta sonra, Christophe bestelediği bir lied'i piyanoda çalıyordu. Muzipliğinden olduğu kadar kocalık gururundan gelen bir takılma merakıyla karısından şarkı söylemesini, ya da bir şeyler çalmasını isteyerek ona eziyet etmekten hoşlanan Braun, o akşam bu konuda özel bir ısrar gösteriyordu. Her zaman Anna kuru bir sesle «hayır» demekle yetinir, sonra da bütün istekleri, ricaları, şakaları karşılıksız bırakırdı; dudaklarını büzer, söylenilenleri duymamış gibi görünürdü. Bu kez Braun'la Christophe'u son derecede şaşırtan bir şey oldu: Anna elindeki dikişi katladı, ayağa kalkarak piyanonun yanına geldi. Notasını hiç okumamış olduğu bu parçayı söylemeye başladı. Bir çeşit mucizeydi bu: Mucize. Şimdi şarkı söylerken duyulan derin, âhenkli sesinin konuşurkenki o tok ve boğuk sesiyle hiçbir benzerliği yoktu. Daha ilk notada son derecede rahat söylüyordu, en ufak bir sıkıntı izi yoktu sesinde. Hiç çaba göstermeden müzik cümlesine coşkulu ve billûr gibi berrak bir derinlik veriyordu. Sonra bu ses, Christophe'u ürperten şiddetli bir ihtirasla yükseldi: çünkü, bu ses ona kendi kalbinin sesi gibi gelmişti. Şaşkınlıkla genç kadına baktı, o şarkıyı söylerken Anna'yı ilk kez gördü. Vahşi bir ışık yanan karanlık gözlerini, kıvrımları biçimli büyük ihtirazlı ağzını, biraz ağır ve zalimce şehvetli gülümseyişi-

ni, bembeyaz sağlam dişlerini, bir tanesini piyanoya yasladığı güçlü ve güzel ellerini, dar elbesinin içinde daha da belirginleşen dinç beden yapısını gördü. Çok azla yetinerek yaşaması sonucu vücudu zayıftı, ama tazeliği, güçlülüğü ve âhengi tahmin ediliyordu.

Şarkısını bitirince, yerine giderek, elleri dizlerinin üstünde, oturdu. Braun beğendiğini söyleyerek karısını övdü, yalnız okuyuşunu pek yumuşak bulmuyordu. Christophe hiçbir şey söylemedi. Anna, onun kendine baktığını hissederek hafifçe gülümsüyordu. O akşam, hiç konuşmadılar. Anna, kendi kendisini aştığını hissetmişti, ya da belki ilk defa «kendisi» oluyordu. Neden böyle olduğunu kendisi de bilmiyordu.

•

O günden sonra Christophe, Anna'yı dikkatle gözlemeye koyuldu. Genç kadın, yeniden suskunluğa ve soğuk ilgisizliğine gömüldü, kendini ev işlerine verdi. Kocasının bile canını sıkan bu tutumu içinde, karmaşık yapısına bağlı anlaşılmayan düşüncelerini gizliyordu. Christophe onu ne kadar gözlerse gözlesin, ilk zamanlardaki yapmacıklı burjuva halinden başka bir şey göremiyordu. Bazı anlar, gözlerini bir noktaya dikip hiçbir şey yapmadan oturuyordu. Yanından ayrılıp da on beş dakika sonra tekrar geldiklerinde onu yine o halde buluyorlardı; hiç yerinden kımıldamıyordu. Kocası, ne düşündüğünü sorunca, silkinip, uyuşukluğu üstünden atıyor, gülümseyerek hiçbir şey düşünmediğini söylüyordu. Başka hiçbir şey dediği yoktu.

Onu, içine gömüldüğü bu sükûnetten hiçbir şey ayıramıyordu. Bir gün temizlik yaparken ispirto lâmbası parladı. Bir anda Anna alevler içinde kaldı. Hizmetçi kadın kaçıp bağırarak yardım istedi. Braun şaşkına dönmüştü, oraya buraya koşuyor, avaz avaz bağırıp duruyordu, nerdeyse bayılacaktı. Anna sabahlığın kopçalarını kapardı, yanmaya başlayan etekliğini belinden aşağıya sıyırdı, ayaklarının altına attı. Christophe, elinde gelişigüzel yakaladığı bir sürahi ile şaşkın bir halde koşup geldiği za-

man, Anna'yı bir iskemleye çıkmış, sadece jüponuyla ve kolları çıplak, elleriyle, yanan perdeleri telâşsızca söndürürken gördü. Ötesi berisi yandığı halde, hiçbir şey söylemeden, sadece kendisini bu kıyafette gördüklerine üzülerek çekilip gitti. Utancından yüzü kızarmıştı, omuzlarını kollarıyla beceriksizce kapamaya çalışarak, onuru kırılmışçasına bitişik odaya girdi. Christophe genç kadının sâkinliğine hayran olmuştu, ama bunun cesaretinden mi, yoksa duygusuzluğundan mı ileri geldiğini bilemiyordu. Daha çok ikinci açıklamayı benimsiyordu. Gerçekten de, bu kadın hiçbir şeyle, başkalarıyla olduğu kadar kendisiyle de ilgilenmiyordu. Christophe Anna'nın bir kalbi olduğundan şüphe ediyordu.

Tanık olduğu bir olaydan sonra hiç şüphesi kalmadı. Anna'nın cin gibi, tatlı bakışlı küçük bir dişi köpeği vardı; evin şımarık çocuğuydu bu köpek. Braun çok seviyordu onu. Christophe çalışmak üzere odasına kapandığı zaman yanına alıyor, kapı kapanır kapanmaz da çalışacak yerde onunla oynuyordu. Christophe sokağa çıkarken köpek eşikte durup onu gözlüyor, sonra peşine takılıp geliyordu: çünkü, bir gezinti arkadaşına ihtiyacı vardı. Küçük köpek yolda Christophe'un önünden gidiyor, tırnaklarıyla toprağı kazıyarak öyle hızlı koşuyordu ki, neredeyse uçacak sanılırdı. Arada bir çevikliğiyle mağrur duruyor, göğsünü ileri çıkartarak Christophe'a bakıyordu. Böylece önemli tavırlar takınıyordu. Bir tahta parçasına rastlarsa öfkeyle havlıyordu, ama uzaktan bir köpek gördü mü, sinip, titreye titreye Christophe'un bacaklarının arasına sığınıyordu. O zaman Christophe hayvana takılıyor, onu okşuyordu. İnsanlardan uzaklaştığından beri hayvanlara daha çok yaklaşmıştı: onlara acıyordu. Bu hayvancıklar, iyi davranılınca büyük bir güvenle kendilerini bırakırlar size! İnsan bunların hayatlarına ve ölümlerine öylesine hâkimdir ki, bu zayıf yaratıklara fenalık ettiği zaman, gücünü kötüye kullanmanın iğrenç bir örneğini vermiş olur.

Çok sokulgan olan ve herkese sevgiyle yaklaşan küçük köpeğin Anna'ya ayrı bir bağlılığı açıkca göze çarpıyordu. Genç kadın, onun kendisine gelmesi için hiçbir

şey yapmazdı. Onu canıgönülden okşar, dizlerinin üstüne oturup büzülmesine izin verir, yiyeceğine özen gösterir, ne kadar sevebilirse o kadar severdi. Bir gün hayvancık kendini kollayamayarak bir otomobilin tekerlekleri altında kaldı. Adeta sahiplerinin gözleri önünde ezildi. Braun başı açık sokağa uğradı; kanlı bir yığın haline gelmiş olan köpeği yerden kaldırdı, acısını dindirmeye çalıştı. Anna da geldi eğilmeden baktı, tiksintiyle yüzünü buruşturdu ve çekip gitti. Braun gözleri yaş içinde, can çekişen hayvanın yanından ayrılmıyordu. Christophe, yumruklarını sıkarak geniş adımlarla bahçede dolaşıyordu. Hizmetçiye iş buyuran Anna'nın sâkin sesini duydu. Genç kadına:

— Sizi hiç etkilemiyor mu bu olay? dedi.

— Elden bir şey gelmez ki, değil mi? Düşünmemek daha iyi, diye cevap verdi, genç kadın.

Christophe'un içinde kin uyandı ona karşı; sonra cevabındaki gülünçlüğü kavrayarak güldü. Anna'nın kendisine kederli şeyleri düşünmemek için reçete verebileceğini ve kalpsiz olanlar için hayatın ne kadar rahat olduğunu düşündü. Braun ölse, Anna'nın kılının kıpırdamayacağını aklından geçirerek, evli olmadığına şükretti. Size kin duyan, (daha kötüsü) size hiç önem vermeyen birine ömür boyunca bir alışkanlıklar zinciriyle bağlı kalmaktan daha az keder verici buluyordu yalnızlığını. Bu kadın kesinlikle kimseyi sevmiyordu, sofuluk kurutmuştu onu.

Ekim ayı sonunda bir gün Anna, Christophe'u şaşırttı. Sofradaydılar. Bütün kentte sözü edilen bir aşk cinayeti üzerinde konuşuyorlardı. Bir köyde iki İtalyan kızkardeş aynı adamı sevmişlerdi. Hiçbirisi isteğiyle fedakârlıkta bulunamayınca kimin vazgeçeceğini belirlemek için yazı-tura'ya başvurmuşlar. Kaybeden kendini Rhein nehrine atacakmış. Ama sonuç anlaşılınca yitiren kız, karara boyun eğmeye yanaşmamış. Kardeşinin böyle sözünde durmaması karşısında öteki kız çileden çıkmış. Küfürlerle başlayan kavga yumruklaşmaya, bıçaklı saldırıya kadar varmış. Sonra hava değişmiş, iki kardeş ağlayarak kucaklaşmışlar; birbirlerinden ayrı yaşamayacaklarına ye-

min etmişler. Sevdikleri hovardayı paylaşamadıklarını anlayınca da adamı öldürmeyi tasarlamışlar; ve öldürmüşler de. Bir gece iki sevdalı kız, çifte şansından ötürü koltukları kabaran sevgiliyi odalarına çağırmışlar; kızlardan biri adamı ateşli kollarıyla kucaklarken öteki sırtından hançerlemiş. Adamın bağırmaları duyulmuş, koşup gelenler çok acıklı bir durumdaki genci, sevgililerinin kolları arasından kurtarmışlar, kızlar tutuklanmış. İki kardeş karşı çıkarak, bunun kimseyi ilgilendirmediğini, bu işin yalnız kendilerini ilgilendirdiğini, kendilerinin olan insandan kurtulmaya birlikte karar vermiş olduklarına göre kimsenin buna karışamayacağını ileri sürüyorlarmış. Saldırının kurbanı da bu düşünceyi benimseyecek gibi görünüyormuş, ama adalet bunu dikkate almamış. Braun da bu düşünceyi fazla tutmamıştı.

— Deli bu kızlar, zincirlik deli! Bir tımarhaneye kapatmalı bunları... Bir insanın aşk yüzünden kendini öldürmesini anlıyorum, sevilen erkeğin, ya da kadının aldattığı için öldürülmesini de anlıyorum. Elbet, hoş görmüyorum bunu, ama atalardan kalma vahşice bir içgüdü olarak kabul ediyorum; barbarca bir şey bu, ama mantıklı: kendine acı çektireni öldürüyorsun. Ama, sevdiğini hiç kin duymadan, nefret duymadan, sadece başkası da onu seviyor diye öldürmek, çılgınlıktan başka bir şey değil... Anlıyor musun bunu Christophe.

— Pöh, dedi Christophe, ben artık anlamaz oldum. Bence aşk demek, akılsızlık demektir.

Dinlemiyormuş gibi susan Anna başını kaldırdı ve sakin sesiyle:

— Akla aykırı bir şey yok bunda, dedi. Çok tabii. İnsan sevince, sevdiğini yok etmek ister, başkası onu ele geçirmesin diye.

Braun, şaşkın şaşkın karısına baktı; masaya bir yumruk indirdikten sonra kollarını kavuşturarak:

— Nereden esti bu fikir şu kadının aklına?... Ne! Demek böyle düşünüyorsun sen ha? Nerden öğrendin bu saçma sapan sözleri sen?

Anna'nın yüzü hafifçe kızardı, sustu. Braun yeniden konuşmaya başladı:

— İnsan sevince, sevdiğini yok etmek istermiş ha?... Korkunç bir budalalık! İnsanın sevdiğini yok etmesi, kendini yok etmesidir... Aslında gerçek, bu söylediğinin tam tersidir. İnsan sevdiği zaman, tabii olan duygu, iyilik getirene iyilik etmek, onun üstüne titremek, onu savunmaktır, ona karşı iyi davranmak, her şeye karşı iyi davranmaktır! Sevmek insana yer yüzünde cennet mutluluğu verir.

Anna, gözleri karanlığa dikilmiş olarak, sonuna kadar dinledi kocasını sonra soğukça:

— İnsan sevdiği zaman iyi yürekli olmaz, dedi.

•

Christophe, Anna'nın şarkı söylemesini yeniden dinlemeyi hiç denemiyordu, korkuyordu... bir hayal kırıklığından, ya da başka bir şeyden? Bunu söyleyemiyordu. Anna'da da aynı korku vardı. Christophe piyano çalarken salonda bulunmaktan kaçınıyordu.

Ama, bir kasım akşamı, Christophe ocağın kenarında oturmuş kitap okurken, Anna'yı elinde işiyle oturmuş, her zamanki hayallerinden birine dalmış, gördü. Gözlerini boşluğa dikmişti. Christophe, genç kadının bakışlarında, geçen akşam gördüğü ateşli parıltıyı görür gibi oldu. Kitabını kapattı. Kendisine bakıldığını hisseden Anna, dikiş dikmeye koyuldu. İnik göz kapaklarının altından her şeyi görüyordu. Christophe ayağa kalkarak:

— Geliniz, dedi

Anna hâlâ bir parça bulanık bakan gözlerini ona dikti, sonra söylediğini anlayarak ardından gitti.

Braun:

— Nereye gidiyorsunuz? diye sordu.

— Piyanoya, diye cevap verdi Christophe.

O piyano çaldı. Anna şarkı söyledi. Christophe onu yine ilk kez gördüğü gibi buldu. Genç kadın, müziğin kah-

ramanca dünyasına düz ayak geçiriyordu. Christophe ikinci bir parçayla denemesini sürdürdü. Sonra daha sürükleyici bir parçayı çaldı, şimdi genç kadının içindeki bütün ihtiras birikimi dalga dalga boşanıyor, kendi coşuyor, Christophe'u da coşturuyordu. Coşkunun doruğuna vardıkları an, Christophe birden durdu, gözlerini gözlerinin içine dikerek genç kadına sordu:

— Ama, söyleyin artık kimsiniz siz?

Anna:

— Bilmiyorum, diye cevap verdi.

Christophe biraz sertçe:

— Ne var vücudunuzda ki, böyle şarkı söylüyorsunuz?

Genç kadın şu cevabı verdi:

— Bana söylettiğiniz şarkı var.

— Öyle mi? Peki öyleyse, kimden olursa olsun önemi yok. Bunu ben yaratmış olayım, ya da siz olun. Demek siz de düşünüyorsunuz böyle şeyleri?.

— Bilmem. İnsan şarkı söylerken kendisi olmaktan çıkıyor gibi geliyor bana.

— Ben de düşünüyorum ki, işte o zaman siz, siz oluyorsunuz.

Sustular. Genç kadının yanaklarını ıslak bir buğu kaplamıştı. Göğsü kalkıp iniyordu sessizce. Gözlerini alevlerin parıltısına dikmişti, şamdanın kenarına dökülen mum damlacıklarını tırnağıyla kazıyordu. Christophe ona bakarak parmaklarını tuşlarda gezdiriyordu. Bir süre daha birbirlerine sert tonla bir şeyler söylediler. Bir iki beylik sözden sonra sustular, daha da derinleştirmekten korktukları için...

Ertesi gün, pek az konuştular, birbirlerine âdeta korkarak, kaçamaktan bakıyorlardı. Ama, akşamları, birlikte piyano çalıp şarkı söyleme alışkanlığı edinmişlerdi. Bir süre sonra, ayni şeyi öğleden sonraları da yapmaya başladılar; ve her gün biraz daha çok yaptılar. Her seferinde aynı anlaşılmaz ihtiras alıp götürüyordu Anna'yı; daha ilk akorlarda vücudunu tepeden tırnağa bir ateş sa-

rıyor ve bu sofu burjuva kadınını müzik süresince, yücelerden seslenen bir Venüs haline, bütün ruh çalkantılarını yansıtan bir varlık haline getiriyordu.

Braun, karısının böyle birden bir şarkı tutkunu kesilmesi karşısında şaşkınlığa uğramıştı, ama bu gelip geçici kadın hevesinin açıklamasına girişmek zahmetine katlanmadı: bu küçük konserlerde bulunuyor, başıyla tempo tutuyor, görüşünü söylüyor ve daha tatlı bir müziği tercih etmesine rağmen pek mutlu oluyordu: çünkü bu güç savurganlığı ona aşırı geliyordu. Christophe havadan bir tehlike kokusu alıyordu, ama başı dönüyordu: geçirdiği bunalım içinde, karşı koyamayacak kadar zayıf düşmüştü. İçinde olup bitenleri anlayamaz olmuştu ve Anna'nın içinden geçenleri öğrenmek de istemiyordu. Bir gün öğleden sonra, parçanın tam ortasında, ateşli bir coşkunluk içindeyken, genç kadın birden sustu ve hiçbir sebep göstermeden salondan çıkıp gitti. Christophe onu bekledi; Anna bir daha görünmedi. Yarım saat kadar sonra, koridordan geçerken, Anna'nın odasının önüne gelince, aralık kapıdan genç kadını donuk bir yüzle, sıkıcı, dualara dalmış gördü.

Bu sırada biraz, pek az, bir güven doğmuştu aralarında. Christophe, Anna'ya geçmişini anlattırmaya çalışıyordu. Ama, kadın, önemsiz şeyler söylemekten öteye gitmiyordu. Büyük bir güçlükle, parça parça belirgin bir iki ayrıntı koparabildi. Braun'un kolayca açılan babacanlığı sâyesinde Anna'nın hayatındaki sırrı şöyle böyle öğrenebildi.

Anna o kentte doğmuştu. Kızlık adı Anna - Maria Senfl idi. Babası Martin Senfl, asırdide bir milyonluk ticaret evinin sahiplerindendi. Kast gururu ve dinî aşırılık iliklerine işlemişti bu insanların. Serüven düşkünü olan Martin, yurtaşlarından çoğu gibi, uzun yıllar uzaklarda, Doğu'da, Güney Amerika'da yaşamıştı: hattâ, Orta Asya'da cüretkâr keşiflere bile girişmişti. Onu, buna sevkeden hem ticaret evinin çıkarları, hem bilim sevgisi, hem de kendi zevkiydi. Dünyanın bir ucundan öteki ucuna gi-

derken dert edinmek şöyle dursun, bütün eski dertlerinden ve önyargılarından kurtuluyordu. Öyle ki, ülkesine döndüğü zaman, sert ve inatçı bir adam olduğu için, ailesinin karşı çıkmalarına aldırış etmeden, o civarlardaki bir çiftçinin adı kötüye çıkmış kızını metres tuttuktan sonra evlendi. Evlenme, vaz geçemediği bu güzel kızı elinde tutmanın tek yoluydu. Ailesi bu evlenmeyi onaylamamakla kalmadı, üstelik kutsal otoritesini tanımayan adama kapısını kapadı. Önemli olan kişiler, her zaman olduğu gibi dayanışma halinde oldukları için, ihtiyatsız çifte topyekûn cephe aldılar. Bizim gezgin, peşin hükümlere karşı çıkmanın, İsa'nın yolundan gidenlerin ülkesinde, Lama'nınkinden çok daha teklikeli olduğunu acı bir şekilde anladı. Herkesin düşündüklerine aldırış etmeyecek kadar güçlü değildi. Parasını da yiyip bitirmişti. Hiçbir yerde iş bulamadı: bütün kapılar yüzüne kapanıyordu. Acımasız şehir halkının hakaretlerine karşı boşuna öfkelenmekten başka bir şey gelmiyordu elinden. Aşırı öfke ve hırçınlıklar yüzünden bozulan sağlığı buna dayanamadı. Evlenmesinden beş ay sonra bir beyin kanaması sonucu öldü. Dört ay sonra da, iyi ama zayıf ve akılsız bir kadın olan karısı, geride Anna'yı bırakarak öldü.

Martin'in annesi sağdı. Ölüm döşeğindeyken bile oğlunu da gelin olarak kabul etmediği kadını da bağışlamamıştı. Ama, bu kadın öldükten —Tanrısal öç yerini bulduktan— sonra çocuğu yanına aldı. Koyu sofu bir kadındı; zengin ve cimriydi, şehrin eski mahallesinde bir ipekli kumaş mağazası sahibiydi. Oğlunun kızına öz torunu gibi değil, acıyarak yanına aldığı ve kendisinden biraz da hizmetçilik beklediği bir öksüz gibi davranıyordu. Bununla birlikte ona iyi bir eğitim yaptırdı. Ama, Anna'ya karşı güvensizlik göstermekten ve sert davranmaktan hiç vaz geçmedi. Adeta, çocuğu anasının babasının günahından sorumlu tutuyor ve günah işlemesini önlemek için ona göz açtırmıyordu. Çocuğun gülüp oynamasına izin vermiyor, tabiî eğilimlerini bir suç sayarak hareketlerini, sözlerini hattâ düşüncelerini bile göz altında bulunduruyordu.

Bu körpe yaratığın bütün neşesini öldürmüştü. Anna küçüklüğündenberi kilisede canı sıkılarak dua etmeğe alışmıştı, ama belli etmiyordu bunu, cehennem azaplarıyle çevrilmişti çepeçevre. Bunları, o, sinsi çocuk gözkapaklarının altından, her pazar günü gittiği eski **Münster**'in kapısında, bacakları arasında bir ateş yanan ve kabaetleri boyunca üzerlerine kurbağalar, yılanlar tırmanan hayâsız ve mustarip heykeller halinde görüp duruyordu. İç güdülerini bastırmaya, kendini aldatmaya alıştı. Büyükannesine yardım edebilecek yaşa gelir gelmez karanlık dükkânda sabahtan akşama kadar çalışmaya başladı. Çevresindeki âdetleri o da benimsedi. Düzenli, pintice tutumlu olmayı öğrendi, tabiatça dindar olmayanlarda dinî inançların tabiî sonucu olarak hayatı hor gören kötümser bir anlayış edindi. Yaşlı kadına bile aşırı görünen bir coşkuyla kendini sofuluğa verdi. Bir süre, üzerinde iğneler bulunan bir korse giydi; öyle ki en ufak bir hareketinde bile iğneler vücuduna batıyordu. Yüzünün sarardığını görenler, bunun neden ileri geldiğini anlayamıyorlardı. Git gide hastalanmaya, baygınlıklar geçirmeye başlayınca bir hekim çağrıldı. Anna kendini muayene ettirmek istemiyordu — (ölürdü de bir erkeğin önünde soyunmazdı); — Ama durumunu açıkladı, hekim bunun üzerine ona öyle şiddetle çattı ki, bir daha böyle bir şey yapmamağa söz verdi. Büyük annesi, daha güvenli olmak için onun giyim kuşamını göz altında tutmaya başladı. Anna, sanılabileceği gibi bu işkencelerden mistik bir haz duyuyor değildi. Pek öyle hayal gücü yoktu, bir Assis'li François'nın ve bir Sainte Thérèse'in hayatlarındaki şiiriyeti anlayamazdı. Sofuluğu kasvetli ve maddî idi. Öteki dünyada kavuşacağı iyilikleri düşünerek değil, ezici bir can sıkıntısı yüzünden, kendine acı çektirmekten âdeta sinsice bir zevk duyduğu için nefsine eziyet ediyordu. Çok aykırı ve garip bir eğilimle bu katı ve soğuk ruhlu genç kız, derinliğine inmeden müziğe vermişti kendini. Öteki güzel sanatlara ilgisizdi; ömründe belki bir kere bile bir tabloya bakmış değildi, plâstik güzellikten hiç anlamıyor gibiydi; kibirli ilgisiz-

liği yüzünden böylesine bu zevkten yoksundu. Güzel bir vücut düşüncesi onda sadece çıplak bir insan imajı yaratmaktaydı; tıpkı Tolstoy'un sözünü ettiği köylüdeki gibi bir tiksinme duygusu. Ne var ki, hoşuna giden insanlarla ilişkilerinde, sâkin bir estetik hazzı yerine içinde gizli bir isteğin dürtüsünü duyması yüzünden Anna'da bu tiksinti daha da kuvvetliydi. Bastırdığı iç güdülerin kuvvetinin farkında olmadığı gibi, güzelliğinin de farkında değildi; daha doğrusu, bunu bilmek istemiyor ve, içinden yalan söyleme alışkanlığıyle, kendi kendisini aldatıyordu.

Braun, Anna'ya, istisnaî olarak çağırıldığı bir düğün yemeğinde rastlamıştı: kötü tanınmasından ötürü genç kızı kimse davet etmezdi. O sırada yirmi iki yaşındaydı. Braun'un dikkatini çekti, ama bunun için genç kız bir şey yapmış değildi. Sofrada doktorun yanında oturduğu halde ağzını açıp tek kelime söylemiyordu. Yemek boyunca sadece Braun konuştu; kızın yanından ayrılırken çok heyecanlıydı. O derin görüşüyle, sofra komşusu bu el değmemiş genç kızın saflığı onu çarpmıştı; onun duygusuna ve sâkinliğine hayran olmuştu. Bundan başka sağlıklı halini ve bakınca anlaşılan sağlam ev kadınlığı niteliklerini takdirden geri kalmıyordu. Büyükanneyi ziyaret etti, sonra bir gün, gidip Anna'yı istedi; isteği kabul edildi. Drahoma yoktu: Bn. Senfl, mağazasındaki bütün varlığını ticaret işlerinde harcanmak üzere kente miras bırakıyordu.

Genç kadın, kocasını hiç sevmemişti: ona göre bu, namuslu bir hayatta söz konusu olmaması ve bir suçmuş gibi uzaklaştırılması gereken bir düşünceydi. Fakat, şüpheli geçmişine rağmen kendisiyle evlendiği için Braun'a, belli etmeksizin minnet duyuyordu. Bundan başka aile şerefine büyük bir saygısı vardı. Yedi yıldır evli oldukları halde, beraberlikleri hiç sarsılmamıştı. Yan yana yaşıyorlardı, birbirlerini anlamadan, ve bu da onları hiç kaygılandırmıyordu. Herkesin gözünde örnek bir aileydiler. Evlerinden pek az çıkarlardı. Braun'ın oldukça çok hastası vardı. Ama, bunların çevresine karısını kabul ettirememişti. Genç kadındaki doğuşdan gelen leke henüz silineme-

mişti. Öte yandan Anna da bu çevrelere girmek için hiçbir çaba harcamıyordu. Çocukluğunu kedere boğmuş olan küçültücü davranışlara duyduğu kini yüreğinden söküp atamamıştı. Hem sonra kalabalıktan sıkılıyor ve kendisini unutmuş olmalarına seviniyordu. Kocasının işi bakımından gerekli ziyaretlerde bulunuyor ve misafirleri kabul ediyordu. Bu misafir kadınlar meraklı ve dedikoducu küçük burjuvalardı. Onların dedikoduları hiç ilgilendirmiyordu Anna'yı. Bu olgisizliğini saklamak zahmetine de katlanmıyordu. Bunu da hiç koş görmüyorlardı. Bu yüzden misafirler seyrek gelmeye başladılar. Anna da yalnız kaldı. İstediği de buydu zaten: durmadan kurduğu hayalleri ve etindeki gizli kaynaşmayı artık hiçbir şey bozmuyordu.

•

Anna birkaç haftadır hasta gibi görünüyordu. Yanakları çökmüştü. Christophe ve Braun'ın yanından kaçar olmuştu. Kendisine bir şey söylendiği zaman cevap vermiyordu. Braun genellikle buna aldırış etmiyor, kadın kaprisi deyip geçiyordu. Sonra da bunu Christophe'a açıklıyordu. Kadınlarca aldatılmaya mahkûm bütün erkekler gibi, o da kadınları iyi tanımakla övünmekteydi. Onların, sık sık sürekli hayal kurma nöbetlerine tutulduklarını ve inatçı küskün bir suskunluğa gömüldüklerini biliyordu. O zaman onları kendi hayallerine bırakmak, düşüncelerini gün ışığına çıkarmağa çalışmamak, zihinlerinin gömüldüğü o tehlikeli şuuraltı dünyasına ışık tutmamak gerektiğini biliyordu. Ama, yine de Anna'nın sağlık durumu için kaygılanmaya başlamıştı. Böyle sararıp solmasını hep kapalı bir ömür sürmesinde, kent dışına gitmek şöyle dursun, evden bile pek az çıkmasından ileri geldiğini kavrıyordu. Genç kadının gezmeye gitmesini istiyordu. Onunla birlikte çıkamazdı: pazar günleri Anna kiliseye gidiyordu, öteki günlerde de kendisinin hastaları vardı. Christophe ise genç kadınla sokağa çıkmaktan çekiniyordu. Bir

iki defa şehrin kapılarında birlikte kısa gezintiler yapmışlar, can sıkıntısından bunalmışlardı; konuşacak şey bulamıyorlardı. Tabiat yok gibiydi Anna için, hiçbir şeyi görmüyordu: bütün ülkeler onun için ot ve taş yığınından başka bir şey değildi, duyguları buz kesilmişti. Christophe bir yerin güzelliğini ona beğendirmeye çalışmıştı. Anna bakmış, soğukça gülümsemiş, Christophe'un hoşuna gitsin diye kendini zorlayarak:

— Oh! Evet mistik bir görüntü, demişti.

Bunu da:

— Çok güneş var, der gibi söylemişti.

Christophe, öfkesinden tırnaklarını avucuna batırmıştı. Bu yüzden, Anna sokağa çıkarken, evde kalmak için bir bahane uyduruyordu.

Gerçekte, Anna'nın tabiata karşı duygusuz olduğu doğru değildi. Herkesin söz birliğiyle güzel manzara dediği şeyleri sevmiyordu: öbür manzaralardan farklı bulmuyordu onları. Ama, kırlık yerleri —güneşi, havayı— nasıl olursa olsun seviyordu. Yalnız, öbür güçlü duyguları gibi bunun da farkında değildi; onunla birlikte yaşayanlar ise hiç farkında değildiler.

Braun, üstüne düşe düşe karısını şehir dolaylarında, bir günlük bir gezinti yapmaya razı etti. Can sıkıntısıyla, başını dinlemek için, kabul etmişti kocasının teklifini. Gezintinin bir pazar günü yapılması kararlaştırıldı. Son anda, gezmeye gidileceği için çocuksu bir sevinç duyan doktor, acil bir hasta muayenesi yüzünden gidemedi. Christophe gitti Anna ile.

Karsız güzel bir kış günüydü: hava saf ve soğuktu, bol güneş vardı, dondurucu hafif bir rüzgâr esiyordu. Yerel küçük bir trene bindiler. Bu tren kentin çevresinde uzaktan uzağa bir hâle oluşturan mavi tepelerden birine gidiyordu. Kompartmanları doluydu. Birbirlerinden ayrı düştüler. Konuşmuyorlardı, Anna üzgün görünüyordu: bir gün önce, o pazar kiliseye gitmeyeceğini söylemişti. Braun şaşmıştı buna. Ömründe ilk kez gitmiyordu kiliseye. Bu bir başkaldırma mıydı?.. Anna'nın içinde geçen çatışmayı

kim söyleyebilirdi ki? Gözünü karşısındaki oturulacak yere dikmişti, benzi soluktu...

Trenden indiler. Gezintinin başında, o düşmanca soğukluğu atamamışlardı üstlerinden. Yan yana yürüyorlardı. Anna, hiçbir şeye dikkat etmeden, sert adımlarla yürüyordu; ellerini yanına salıvermişti, kolları sallanıyordu. Dona çekmiş toprağın üstünde adımları çınlıyordu. Yavaş yavaş yüzü canlandı. Hızlı hızlı yürüdüğü için, soluk yanakları kızarmıştı. Dudakları aralanmış, serin havayı içiyordu. Kıvrıla kıvrıla yükselen bir patikanın dönemecinde, dosdoğru, bir keçi gibi, tepeye tırmanmaya koyuldu. Bir taş ocağının kenarından yürüyor, her an düşecek gibi oluyor, çalılara tutunuyordu. Christophe de onu izledi. Gittikçe daha hızlı tırmanıyor, ayakları kayacakken otlara tutunuyordu. Christophe durması için bağırdı. Genç kadın cevap vermedi. Dört ayak tırmanışını sürdürdü. Çalılıklarda yer yer yırtılarak vâdinin üstünden akıp giden gümüşümsü sisler arasından geçtiler. Yukarıda kendilerini sımsıcak güneş ışığı içinde buldular. Tepeye vardıkları zaman Anna geri döndü, yüzü aydınlanmıştı, ağzı açık derin derin nefes alıyordu. Yokuşu tırmanan Christophe'a alaylı alaylı baktı, sırtından mantosunu çıkartıp, yüzüne fırlattı; sonra soluk almasını beklemeden tekrar koşmağa başladı. Christophe da onu kovalamaya koyuldu. Bu oyun pek hoşlarına gidiyordu. Hava sarhoş ediyordu onları Anna dik bir bayırdan aşağıya atladı, ayaklarının altından taşlar yuvarlanıyordu. Hiç yalpalamadan kayıyor, atlıyor, bir ok gibi sıyrılıp gidiyordu. Arada bir, Christophe'la arasındaki uzaklığı kestirmek üzere dönüp arkasına bakıyordu. Genç adam ona yaklaşmaktaydı. Anna bir koruya daldı. Kuru yapraklar çıtırdıyordu ikisinin adımları altında. Koşarken araladığı dallar yüzünü kırbaçlıyordu genç kadının. Ayağı bir ağacın köklerine takıldı. Christophe onu yakaladı. Anna çırpınıyor, elleri ayakları ile iterek Christophe'a yumruklar indirerek onu düşürmeye çalışıyordu; hem gülüyor, hem bağırıyordu. Christophe'a yaslanan göğsü inip kalkıyordu; yanakları birbirine sürtündü; Chris-

tophe, Anna'ın şakaklarını nemlendiren teri dudaklarıyla içine çekti, nemli saçlarını kokladı. Anna onu şiddetle iterek kendini kurtardı, hiç kızmadan, meydan okuyan bakışlarla baktı Christophe'a. Christophe, genç kadının bu kadar kuvvetli oluşuna şaşmıştı; oysa, günlük hayatında hiç kullanmıyordu bu gücünü.

Ayaklarının altında eğilip dikilen, kesilmiş kuru ekin saplarını çevik adımlarla eze eze yakındaki köye gittiler. Önlerinde tarlaları eşeleyen kargalar uçuşuyordu. Güneş pırıl pırıldı ve rüzgâr ısırıyordu derilerini. Christophe Anna'nın kolunu tutuyordu. Giysisi pek kalın değildi genç kadının. Christophe, kumaşın altında onun nemli vücudunun sıcaklığını duyuyordu. Mantosunu giydirmek istedi, ama Anna engel oldu, sonra meydan okurcasına yakasının kopçasını çözdü. Bir kır lokantasına girip bir masaya oturdular. Dükkânın tabelâsında bir «vahşi adam» **(Zum Wilden Mann)** resmi vardı. Kapının önünde küçük bir çam ağacı sürüyordu. Duvarlar almanca, iki renkli taş basması dörtlüklerle süslenmişti. Bunlardan biri santimantal: **Baharda (Im Frühling)**, öteki vatanperveraneydi: **Saint - Jacques'ın savaşı.** Bir de çarmıha gerilmiş İsa ve haçın dibinde bir kurukafa resmi vardı. Anna aç kurt gibi büyük bir iştahla yiyordu. Christophe hiç böyle görmemişti onu. Keyifli keyifli hafif beyaz şarap içtiler. Yemekten sonra iki iyi yol arkadaşı olarak, kırlara daldılar. Hiçbir ard düşünceleri yoktu. Yürüyüşün zevkinden, kanlarının kaynayışından, yüzlerini kırbaçlıyan rüzgârın zevkinden başka bir şey düşünmüyorlardı. Anna'nın dili çözülmüştü. Çekingenliği kalmamıştı artık. Aklına ne eserse gelişigüzel söyleyip duruyordu.

Çocukluğundan söz etti: büyük annesi onu, yaşlı bir ahbabının katedral yakınındaki evine götürürdü, iki yaşlı kadın çene çalarken onu, üzerine **Münster**'in gölgesi düşen büyük bahçeye gönderirlerdi. Anna orada bir köşeye çekilip kımıldamadan oturur, yaprakların çıtırdayışını dinler, böceklerin kaynaşmasını seyreder, hem zevk alır, hem de korkardı. Şeytanlardan korktuğunu hiç söylemiyordu:

zihnine takılmıştı bu şeytan saplantısı: ona, bunların kiliselerin çevresinde dolaştıklarını, ama içeriye girmeye cesaret edemediklerini anlatmışlardı. Anna bunları hayvan biçiminde görür gibi oluyordu: örümcek, kertenkele, karınca, yaprakların altında, toprağın üstünde, duvarların yarıklarında kaynaşan o binlerce küçük, biçimsiz, yaratıklar. Daha sonra Anna, oturduğu evi, güneş almayan odasını anlattı. Şimdi zevkle yâdediyordu bu odayı; bir çok geceleri uyumadan geçirirdi orada, kendi kendine bir şeyler anlatırdı...

— Ne gibi şeyler? diye sordu Christophe.

— Delice şeyler.

— Anlatın.

Ana hayır der gibi başını salladı.

— Neden anlatmıyorsunuz?

Genç kadının yüzü kızardı, gülerek:

— Sonra, güdüzün çalışırken de diye ekledi.

Bir an düşündü, yeniden güldü, sonra şöyle bağladı sözünü.

— Delice şeyler bunlar, kötü şeyler.

Christophe:

— Korkuyor muydunuz? dedi şakacıktan:

— Neden?

— Cehenneme atılmaktan.

Anna'nın yüzü donuklaştı:

— Bundan söz etmemeli, dedi.

Christophe sözü değiştirdi; az önce kendisiyle itişirken gösterdiği güçlülüğe hayran olduğunu söyledi. Genç kadının yüzünde yeniden güven ifadesi belirdi. Bir kız çocuğu iken («Oğlan çocuğu» iken diyordu: çünkü, çocukluğunda, oğlanların oyunlarına ve döğüşlerine katılmak istermiş) yaptığı marifetleri anlattı. Bir gün kendisinden daha uzun boylu bir oğlan arkadaşıyle birlikteyken onun da kendisine vuracağını umarak ona birden bir yumruk indirmiş. Ama, çocuk kaçmış, kaçarken de Anna kendisini dövüyor diye bağırıyormuş. Başka bir sefer de, köydeyken, otlayan bir kara ineğin sırtına tırmanmış. Ürken hayan

onu bir ağaca fırlatmış: Anna az kalsın ölecekmiş. Yine bir gün de, evin birinci kat penceresinden dışarı atlamak hevesine kapılmış: kendi kendisini sınamak için. Bereket versin bir burkulma ile kurtulmuş. Dediğine göre evde yalnız bıraktıkları zaman acayip ve tehlikeli oyunlar uydurur; vücudunu çeşitli garip sınamalardan geçirirmiş.

— Sizi böyle ağırbaşlı görenler nasıl inanır buna? dedi Christophe.

— Oh! dedi Anna, kimi günler odamda yalnızken beni görselerdi?..

— Ne, şimdi de mi?

Genç kadın güldü. Bir konudan ötekine atlayarak ava gidip gitmediğini sordu Christophe'a. Hayır, dedi Christophe. Anna bir gün tüfekle bir kara tavuk vurduğunu söyledi. Genç adamın hoşuna gitmedi bu.

— E! Ne zararı var bunun? diye sordu Anna.

— Sizde yürek yok mu hiç?

— Böyle bir şey bilmiyorum ben.

— Hayvanların da bizim gibi varlıklar olduğunu düşünmüyor musunuz.

— Düşünüyorum, ama ben de size hayvanların ruhu var mı, diye soracaktım.

— Evet, var sanırım.

— Papaz yok, diyor. Ben olduğuna inanıyorum. Hem sonra ben, daha önceki bir hayatta hayvan olduğuma inanıyorum.

Christophe gülmeye başladı.

Anna:

— Gülecek ne var bunda, dedi. (kendi de gülüyordu). Küçükken kendi kendime anlattığım hikâyelerden biri bu. Kendimi kedi, köpek, kuş, tay, inek diye düşünürdüm. Onların isteklerini duyardım. Bir saatcik olsun onların postuna, tüylerine bürünmek isterdim. Böyle olduğumu da sanırdım. Anlamıyorsunuz siz bunu değil mi?

— Siz garip bir hayvansınız, peki ama hayvanlarla akraba olduğunuzu düşündüğünüze göre nasıl acı veriyorsunuz onlara?

— Her zaman birine acı verilir. Birileri bana acı çektiriyorlar, ben de başkalarına çektiriyorum. Hayatta pek öyle yufka yürekli olmamalı! Kendime de acı veririm ben, zevk için!

— Kendinize mi?

— Kendime. Bakın. Bir gün bir çekiçle şu elime bir çivi çaktım.

— Neden?

— Hiç.

(Kendisini çarmıha germek istediğini söylemiyordu.)

— Verin bana elinizi, dedi.

— Ne yapmak istiyorsunuz?

— Verin.

Christophe elini uzattı. Anna bu eli tutup Christophe'u bağırtıncaya kadar sıktı. Şimdi köylüler gibi, kim daha çok canını yakacak diye, oyuna daldılar. Hiçbir ard düşünce taşımaksızın mutluydular. Bütün öbür insanlar, zincirlerle bağlı hayatları, geçmişin kederleri, gelecek korkusu, üstlerine çöken kasırga hepsi hepsi yokoluvermişti birden.

Birçok yol gittikleri halde yorgunluk duymuyorlardı. Birden Anna kendini yere attı, biçilmiş ekin saplarının üstüne uzandı ve artık hiç konuşmadı. Sırt üstü yatmış gökyüzüne bakıyordu. Ne rahatlık! Ne tatlı bir an!.. Birkaç adım ötede gizli bir çeşmeden aralıklı olarak su akıyordu. Tıpkı kâh hızlı, kâh yavaş atan bir damar gibi. Bir sedef pırıltısı vardı ufukta. Kara renkli, çıplak ağaçlarla kaplı morumsu toprağın üstünde bir buğu dalgalanıyordu. Bir kış sonu güneşi, soluk sarı, uyuklayan bir güneş. Tıpkı parıltılı oklar gibi, kuşlar havayı yarıp geçiyorlar. Köy kiliselerinin tatlı çan sesleri bir köyden ötekine yankılamakta. Christophe, Anna'nın yanına oturmuş onu seyrediyordu. Genç kadının onu düşündüğü yoktu. Güzel dudaklarında sessizce bir gülümseme belirmişti. Şöyle düşünüyordu Christophe:

— Gerçekten siz misiniz? Tanımıyorum sizi artık. — Ben de tanımıyorum, ben de tanımıyorum. Başka bir kadın olduğumu sanıyorum. Korkmuyorum artık O'ndan. Ah! na-

sıl bunaltıyordu beni O, nasıl ne acı çektiriyordu bana O. Tabutumun içine kapatılmış gibi hissediyordum kendimi.. Şimdi soluk alıyorum. Bu beden bu yürek benim artık. Benim bedenim, Benim hür bedenim. Hür kalbim. Gücüm, güzelliğim, sevincim! Onları da, kendimi de tanımıyordum! Bana ne yapmıştınız?.. »

Christophe onun böyle fısıldadığını duyar gibiydi. Ama, onun bir şey düşündüğü yoktu, mutlu olduğundan, her şeyin iyi olduğundan başka.

Akşam olmuştu. Yaşamaktan yorgun düşen güneş daha saat dörtte gri ve leylâk renkli sis perdelerinin arkasında kayboluyordu. Christophe kalkıp Anna'ın yanına gitti. Ona doğru eğildi. Genç kadın ona baktı. Bakışlarında hâlâ tepesinde asılı duran engin gökyüzünün verdiği başdönmesi vardı. Christophe'u ancak birkaç saniye sonra tanıyabildi. Şimdi anlaşılmaz bir gülümseyişle, gözlerini Christophe'a dikti; içindeki çalkantıyı bakışlarıyla ona da aktarıyordu. Bundan kurtulmak için Christophe bir an gözlerini kapattı. Yeniden açtığı zaman, Anna'mn hep kendisine bakmakta olduğunu gördü. Christophe'a sanki günlerdir böyle bakışıyorlarmış gibi geldi. Birbirlerinin ruhunu okuyorlardı. Ama, okuduklarını bilmek istemediler.

Christophe elini uzattı. Anna tuttu bu eli, bir şey söylemeden. Bir vâdinin derinliğinde, tepeleri maça birlisine benzeyen kulelerini uzaktan gördükleri köye geldiler. Kulelerden birinin, yosun tutmuş kiremitli çatısının üstünde alına geçirilmiş bir takke gibi duran boş bir leylek yuvası vardı. Köyün girişinde, bir yol kavşağında bir çeşme gördüler. Çeşmenin üstünde bir katolik azizesi vardı, tahtadan bir Madeleine. Bu sevimli yüzlü kutsal kadın ayakta durarak kollarını uzatıyordu. Anna da, içgüdüsel bir hareketle ona doğru kollarını uzattı, çeşme taşının üstüne çıkarak, güzel tanrıçanın avuçlarını, çoban püskülü dalları ve kırmızı taneleri dondan ve kuşların gagasından kurtulmuş üvez salkımlarıyla doldurdu.

Yolda, kadınlı erkekli küme küme köylülere rastlıyorlardı. Hepsinin arkasında yeni elbiseleri vardı. Kadınlar yanık tenli, al al yanaklıydılar; saçlarını kocaman bir topuz yapıp üstüne de çiçekli bir şapka kondurmuşlardı. Ellerinde beyaz eldivenler vardı, kol ağızları kırmızıydı. Donuk, tiz ve oldukça ayarsız bir sesle ağırbaşlı şarkılar söylüyorlardı. Bir ahırdan bir ineğin böğürtüsü geliyordu. Evlerin birinde boğmacaya yakalanmış bir çocuk öksürüyordu. Az öteden genizden sesli bir klârnetle, bir pistonlu kornetin sesi duyuluyordu. Meyhane ile kilise arasındaki köy meydanında dans edenler vardı. Bir masanın üstüne tünemiş dört çalgıcı çalgı çalıyorlardı. Anna ile Christophe, lokantanın önünde oturup dans edenleri seyrettiler. Çarpışan çiftler, gürültülü bir şekilde söyleniyorlardı birbirlerine. Kızlar bağırma zevki için bağırışıyorlardı. İçki içenler parmaklarıyla masaların üstünde tempo tutuyorlardı. Başka zaman, bu kaba saba eğlence tiksindirirdi Anna'yı. Bu akşam hoşlanıyordu. Şapkasını çıkarmış, heyecanlı bir gözle seyrediyordu dans edenleri. Christophe, müzisyenlere, çaldıkları parçaların gülünç ciddiliğine kıkır kıkır gülüyordu. Ceplerini karıştırıp bir kalem çıkardı ve bir hesap pusulasının arkasına nota çizgileri ve anahtarlarını çizerek, dans havaları yazmağa koyuldu. Kısa bir sürede kâğıt dolmuştu. Birkaç tane daha getirtti. Bunları acemi, sabırsız ve iri yazısıyla doldurdu. Anna, yüzünü Christophe'un yüzüne yaklaştırmış, hem onun yazdıklarını okuyor, hem de şarkı mırıldanıyordu. Cümlelerin sonunu kestirmeye çalışıyor, kestirince ya da umulmadık bir ilhamla düşüncesi boşa çıkınca ellerini çırpıyordu. Christophe bitirdikten sonra çalgıcılara yazdığını götürdü. Bunlar işlerinin eri, babacan Macar Almanlarıydı: hiç yanılmadan notayı okudular. Gülünçlü ve duygusal, kahkahalarla noktalanmış gibi kesik kesik ritmlerle dolu havalardı bunlar. Bunların sürükleyici coşkunluğuna karşı durmak imkânsızdı: bacaklar kendiliğinden raks ediyordu. Anna dans edenlerin arasına atıldı, rastgele iki eli yakaladı, çılgın gibi dönmeye başladı. Saçından sedef başlı bir iğne düşünce bukleleri yanak-

larına sarktı. Christophe onu gözünden ayırmıyor, acımasız bir disiplinin o zamana kadar suskunluğa ve hareketsizliğe mahkûm ettiği bu güzel ve sağlam yapılı hayvanı hayranlıkla seyrediyordu. Şimdi onu gerçekten takma bir maske altındaymış gibi, herkesin görmüş olduğundan başka görüyordu: kuvvetten sarhoşlamış bir Baküs rahibesiydi o. Christophe'a seslendi: O da koşup ona sarıldı. Dönerken bir duvara çarpana kadar dans ettiler. Şaşkınlıkla durdular. Ortalık iyice kararmıştı. Bir an dinlendikten sonra, oradakilere veda ettiler. Genel olarak, halktan insanlar karşısında can sıkıntısından, ya da hor görme yüzünden çok kasıntılı davranan Anna nezaketle çalgıcıların, lokantacının, dans ederken yanlarında oynadığı köy delikanlılarının elini sıktı.

Şimdi pırıl pırıl ve dondurucu göğün altında yeniden yalnız kalmışlardı. Tarlalar arasından, sabahleyin geldikleri yoldan geri dönüyorlardı. Anna hâlâ çok heyecanlıydı. Gittikçeaz konuşuyordu, sonra hiç konuşmadı: yorgunluktan, ya da gecenin esrarlı heyecanından. Sevgiyle Christophe'a yaslanıyordu. Birkaç saat önce tırmandığı yokuştan inerken içini çekti. İstasyona geliyorlardı. İlk evin önünde Christophe durup Anna'ya baktı. O da ona bakarak hüzünle gülümsedi.

Tren, geldikleri zamanki gibi, kalabalıklı. Konuşamadılar. Christophe karşısında oturan Anna'dan gözünü ayırmıyordu. Genç kadın önüne bakıyordu; gözlerini ona doğru kaldırdı, sonra yana çevirdi. Christophe bir daha kendisine baktıramadı o gözleri. Anna dışarıya, karanlığa bakıyordu. Kenarlarından yorgunluk okunan dudaklarında hafif bir gülümseme dolaşıyordu. Sonra silindi bu gülümseme. Yüzü kederli bir ifadeye büründü. Christophe trenin sarsıntısına uyarak onun uyuduğunu sandı, bir şeyler söyledi. Anna başını çevirmeden tek kelimeyle, soğukça karşılık verdi. Christophe, bu değişikliğe yorgunluğun sebep olduğunu düşündü, ama bu sebebin başka olduğunu biliyordu. Şehre yaklaştıkça Anna'nın yüzünün donuklaştığını, cansızlaştığını, vahşi bir çekiciliği olan bu güzel vücu-

dun taşlaştığını görüyordu. Vagondan inerken Christophe'un elini tutmadı. Sessizce eve döndüler.

•

Bir kaç gün sonra, saat dörde doğru evde yalnızdılar. Braun dışarı çıkmıştı. Bir gün öncesindenberi şehir soluk yeşil bir sise bürünmüştü. Görünmeyen nehrin uğultusu yükseliyordu. Elektrikli tramvayın tellerinden çakan şimşekler, sisin içinde parlamaktaydı. Gün ışığı soluklaşıp sönüyordu; başka hiçbir zamankine benzemiyordu; bütün gerçek şuurunun kaybolduğu saatlerden biriydi bu, yüz yılların dışında gibi bir saatti. Geçen günlerin ısırıcı rüzgârından sonra, nemli hava birden yatışarak ılık ve yumuşak bir hal almıştı. Karın şişirdiği gökyüzü bu ağırlığın altında bel veriyor gibiydi.

Ev sahibesinin zevkini aksettiren soğuk görünüşlü dar salonda ikisi başbaşa yalnızdılar. Konuşmuyorlardı. Christophe okuyordu. Anna dikiş dikiyordu. Christophe yerinden kalkıp pencereye gitti, iri yüzünü cama dayadı, öylece hayale daldı. Kapalı gökyüzünden kurşunî yere yansıyan bu soluk aydınlık sersemletiyordu onu. Kaygılı bir düşünce geçiyordu zihninden. Bu düşünceyi belirlemek istiyordu, ama kaçıyordu o bundan. İçini bir sıkıntı kapladı, bir uçuruma yuvarlanır gibi hissetti kendini. Üst üste yığılmış yıkıntıların altında yakıcı varlığın boşluğunda bir rüzgâr, ağır ağır anaforlarla yükseliyordu. Sırtı Anna'ya çevrikti. Genç kadın onu görmüyordu, işine dalmıştı, ama bütün vücudundan bir ürperti geçiyordu, eline birkaç kez iğne batırdı, ama bir şey duymadı. Tehlikenin yaklaşması ikisini de büyülemişti.

Christophe silkinip uyuşukluğundan kurtularak odanın içinde birkaç adım attı. Piyano kendisini çekiyor ve de korkutuyordu. Bakmaktan sakınıyordu ona Christophe. Yanından geçerken eli dayanamadı, bir tuşa dokunuverdi. Piyanonun sesi bir insan sesi gibi titredi. Anna ürperdi ve elindeki işini düşürdü. Christophe piyanonun başına otur-

muş, çalmaya başlamıştı bile. Bakmadan, Anna'nın yerinden kalktığını, geldiğini, yanında durduğunu sezdi. Yaptığı işin ne olduğunu düşünmeden, Anna'nın ilk kez ona müzikteki yeteneğini gösterdiği zaman söylediği o inançlı ve ihtiraslı parçayı yeniden çalmaya başladı. Şarkının teması üzerinde irticalen coşkun varyasyonlar yaptı. Christophe daha tek bir kelime söylemeden, Anna şarkı okumağa başladı. Çevrelerinde ne var, ne yok hissetmez oldular. Müziğin kutsal heyecanı onları pençesine aldı götürdü.

Ey, insanın ruhunda uçurumlar açan müzik! Zihnin her zamanki dengesini yıkarsın. Alelâde hayatta, alelâde ruhlar kapalı odalar gibidir. İçinde kullanılmayan güçler, yapılması bizi tedirgin eden erdemler ve kötülükler, solup giderler o odaların içinde; o odaların anahtarları bilge akıl ile ürkek sağduyunun elindedir. Orada, onlar sadece burjuvaca yerleştirilmiş bir iki dolabı gösterirler. Ama müziğin elinde kilitleri kıran sihirli değnek vardır. Kapılar açılır. Kalbin şeytanları ortaya çıkar. Ve ruh kendisini çırılçıplak görür... Sihirli nağmeler duyulduğu sürece, hayvan eğiticisi vahşi hayvanları bakışıyla durdurur. Büyük bir müzisyenin düşünce gücü, boşandırdığı ihtirasları kendisine râmeder. Ama, müzik susunca, hayvan eğiticisi orada olmayınca, uyandırdığı ihtiraslar kükreyerek, sarsılan kafesin içinde avlarını kovalarlar...

Melodi sona erdi. Sessizlik... Anna şarkı söylerken elini Christophe'un omuzuna dayamıştı. İkisi de kımıldanmaya cesaret edemiyorlardı ve titriyordu ikisi de. Birden —bir şimşek hızıyla— genç kadın Christophe'un üstüne eğildi, o da ona doğruldu, dudakları birleşti, Christophe genç kadının soluğunu ta içinde duydu...

Anna, Christophe'u iterek kaçtı. O, kımıldanmadan karanlıkta olduğu yerde kaldı. Braun eve geldi. Sofraya oturdular. Christophe hiçbir şey düşünemez olmuştu. Anna orada değildi sanki, «başka yerlere» bakıyordu. Yemekten az sonra odasına gitti. Braun'la yalnız kalamayan Christophe da odasına çekildi.

Gece yarısı, çoktan yatmış olan doktoru bir hastaya

çağırdılar. Christophe, onun merdivenden inip evden çıktığını duydu. Altı saattir kar yağıyordu. Evler ve sokaklar kara gömülmüştü. Hava pamuk doldurulmuş gibiydi. Dışarıda ne bir ayak sesi, ne bir araba gürültüsü. Şehir ölmüşe benziyordu. Christophe uyuyamıyordu. Müthiş bir korku vardı içinde, her geçen dakika biraz daha artan bir korku. Kımıldanamıyordu: sırtüstü çivilenmiş gibi gözleri açık yatıyordu yatağında. Yerden ve bembeyaz çatılardan çıkan madenî bir aydınlık odanın duvarlarını yalamaktaydı... Belli belirsiz bir gürültü duyarak ürperdi. Ancak bunu, ateşler içinde yanan kulakları duyabilirdi. Koridorun döşemelerinden bir hışırtı geliyordu. Christophe yatağında doğruldu. O hafif gürültü yaklaştı, durdu, bir tahta gıcırdadı. Kapının arkasında biri vardı; bekliyordu... Tam bir hareketsizlik; birçok saniyeler, birçok dakikalar belki de... Christophe'un soluğu kesildi. Bütün vücudu tere batmıştı. Dışarıda, kar taneleri bir kanat gibi cama deyip geçiyordu. Bir el kapıyı yoklamıştı, kapı açıldı. Eşikte bir beyazlık belirdi, ağır ağır ilerledi, karyoladan bir iki adım ötede bir an durdu. Hiçbir şey farkedemiyordu Christophe. Ama, o gelenin soluğunu ve kendi yüreğinin çarpıntısını duyuyordu. Beyaz gölge karyolanın yanına geldi. Bir kez daha durdu. Yüzleri birbirine o kadar yakındı ki, solukları birbirine karışıyordu. Bakışları birbirini arıyor, ama karanlıkta bulamıyordu. Anna, Christophe'un üstüne bıraktı kendini. Tek kelime söylemeden, sessizlik içinde sarıldılar birbirlerine, çılgınca...

Bir saat, iki saat, bir asır sonra. Evin kapısı açıldı. Anna, onları saran kıskaçtan kendini kurtardı, karyoladan kaydı, geldiği gibi hiçbir şey söylemeden, Christophe'dan ayrılıp gitti. Onun hızlı hızlı yürüyen çıplak ayaklarının gittikçe uzaklaşan sesini duyuyordu Christophe. Anna odasına girdi, Braun onu yatakta yatar buldu, uyuyormuş gibi görünüyordu. Genç kadın, böylece, bütün gece gözleri açık, soluk almadan, hareketsiz yattı, uyuyan Braun'ın yanında. Kaç geceler geçirmişti daha böyle!

Christophe da uyumamıştı. Perişandı. Bu adam, aşk

ve özellikle evlilik sorunlarını trajik bir ciddilikle ele alırdı. Sanatlarını, zinayı çekici göstermek için kullanan yazarların sorumsuzluğundan nefret ederdi. Zina büyük bir tiksinti verirdi ona. Bu duygusunda, bir halk adamının sert tepkisiyle birlikte yüce bir ahlâk anlayışı vardı. Bir başkasına ait olan kadına karşı hem dinî bir saygı, hem de bedenî bir tiksinti duyardı. Kimi Avrupalı seçkinlerin, köpekler gibi içli dışlı yaşamaları onun midesini bulandırıyordu. Bir erkeğin karısının zina etmesine göz yumması bir pislikti. Kocasının haberi olmadan karısıyla zina etmek, efendisine ihanet etmek ve onu lekelemek için kendini gizleyen rezil bir uşağın alçakça yalanına baş vurmak demekti. Bu alçaklığı yapmış olanları birçok defa acımasızca yermişti! Kendi gözünde bu yolda şeref ve haysiyetini kaybetmiş birçok dostuyla ilişkisini koparmıştı... İşte şimdi aynı pisliğe bulaşmıştı kendi de! İşlediği bu suçun, içinde işlendiği şartlar iğrençliğini büsbütün arttırıyordu. Bu eve hasta, perişan bir halde gelmişti. Bir dost ona kucak açmış, yardım etmiş, acısını dindirmişti. İyiliği hiç elden bırakmamıştı. Hiç bıkkınlık göstermemişti. Yaşamasını hâlâ ona borçluydu. Ama şimdi, bütün bu iyiliklere karşı, dostunun şerefini ve mutluluğunu, kendi halindeki aile hayatının mutluluğunu çalmıştı o! Ona alçakça ihanet etmişti, hem de kimle? Tanımadığı, anlamadığı, sevmediği bir kadınla... Sevmediği mi? Bütün kanı isyan etti bu düşünceye. Onu düşündüğü zaman, benliğini sarıp yakan ateş selini anlatmak için pek zayıf kalırdı sevmek kelimesi. Sevgi değildi bu, sevgiden bin kat daha güçlü bir duyguydu... Bir fırtına içinde geçirdi o geceyi. Yatağından kalkıyor, yüzünü buz gibi suyla yıkıyor, boğulur gibi oluyor, tir tir titriyordu. Bunalımın sonunda bütün vücudunu ateş bastı.

Yataktan kalktığında, bütün vücudu kırılıyordu. Anna'nın, ondan mutlaka çok daha fazla utanç içinde ezilmiş olduğunu düşündü. Pencerenin önüne gitti. Güneşin vurduğu kar gözlerini kamaştırdı. Anna, bahçede bir ipe çamaşır seriyordu. Hiç de sıkıntılı görünmüyordu, kendini tamamen işine vermiş gibiydi. Onda yeni olan bir şey

vardı, yürüyüşüne, jestlerine öyle bir asalet gelmişti ki, hiç farkında olmadan, ona heykel hareketleri yaptırıyordu.

Öğle yemeğinde birbirlerini gördüler. Braun bütün gün eve gelmeyecekti. Christophe onunla karşı karşıya gelmeye aslâ dayanamazdı. Anna ile konuşmak istiyordu. Ama, yalnız değildiler: hizmetçi kadın salona girip çıkıyordu. Dikkatli olmalıydılar. Christophe boşuna Anna ile göz göze gelmek istemişti. Ama, o bakmıyordu kendisine. Sıkıntı içinde olduğunu gösteren, en küçük bir belirti yoktu. yine her hareketinde o zamana kadar görülmeyen bir güvenlilik ve soyluluk göze çarpıyordu. Christophe yemekten sonra konuşabileceklerini umdu. Ama, hizmetçi kadın sofrayı bir türlü toplayıp işini bitirmiyordu. Bitişik odaya geçtikleri zaman da, onları takip edecek şekilde davrandı. Sürekli olarak bir şeyler getirip götürüyordu. Anna'nın kapatmak için hiç de acele bir istek göstermediği aralık kapının önündeki koridorda bir şeyler arayıp duruyordu: onları gözlüyor gibiydi. Anna, elinde o bir türlü bitmeyen örgüsüyle pencerenin yanına oturmuştu. Christophe bir koltuğa gömülmüş sırtını, gün ışığına çevirmiş, eline bir kitap almıştı, ama okumuyordu. Duvara bakan Christophe'u yandan görebilen Anna, göz ucuyla onun sıkıntılı yüzünü görüp acımasızca gülümsedi. Evin çatısından, ağaçların tepesinden dökülen erimiş karlar, kumların üzerinde küçük tıpırtılar yapıyordu. Sokakta kar topu oynayan çocukların uzaktan uzağa gülüşmeleri işitiliyordu. Anna uyukluyor gibiydi. Sessizlik bir işkence olmuştu Christophe'a. Acıdan haykırmak geliyordu içinden.

Sonunda hizmetçi alt kata indi ve evden çıktı. Christophe ayağa kalktı, Anna'ya doğru döndü:

— Anna, Anna ne yaptık biz?

İnatla önüne bakan Anna'nın gözleri tekrar açılmıştı, ona baktı, yakıp kavuran ateşini Christophe'un gözlerinin içine akıttı. Christophe'un gözlerinde bir şimşek çakmış

gibi oldu, sallandı; bütün söylemek istedikleri bir anda silinivermişti. Birbirlerine doğru gittiler ve yeniden kucaklaştılar.

Akşamın alaca karanlığı ortalığı kaplıyordu. Hâlâ kanları fokurdamaktaydı. Anna, entarisi çekilip sıyrılmış, kolları yana açık, yatakta yatıyor, örtünmek için en ufak bir hareket yapmıyordu. Christophe yüzünü yastığa gömmüş, inliyordu. Anna ona doğru uzandı, başını tuttu, gözlerini, ağzını parmaklarıyla okşadı. Yüzünü yaklaştırdı, bakışlarını Christophe'un gözlerinin içine daldırdı. Bir göl derinliği vardı gözlerinde. Acılara kayıtsızca gülümsüyordu bu gözler. Hiçbir şeyi düşünemez olmuşlardı. Vücutları büyük dalgalar halinde gelen ürpertilerle sarsılıyordu.

O *gece*, odasında yalnız kalınca Christophe kendini öldürmeyi düşündü.

Ertesi gün, kalkar kalkmaz Anna'yı buldu. Şimdi o kaçırıyordu artık gözlerini Anna'nın gözlerinden. Bu gözlere rastlar rastlamaz söylemek istediklerini unutuveriyordu. Bununla birlikte çaba göstererek, yaptıklarının alçakça bir iş olduğunu söylemeğe koyuldu. Anna onun ne söylediğini anlar anlamaz, elinin sert bir hareketiyle ağzını kapattı. Sonra Christophe'dan uzaklaştı. Kaşları çatılmış, dudakları kötü bir ifadeyle büzülmüştü. Christophe sözünü sürdürdü. Anna elindeki işi yere attı, kapıyı açtı, dışarı çıkmak istedi. Christophe ellerini yakaladı, kapıyı kapattı. Yapılan kötülüğü zihninden silebildiği için onun çok mutlu olduğunu acı bir dille söyledi. Anna, öfkeyle çırpınarak haykırdı:

— Sus! Alçak! Acı çektiğimi görmüyor musun?.. Bana olanları söylemeni istemiyorum. Bırak beni!

Yanakları çökmüştü, canı yakılmış bir hayvan gibi, kin ve korku doluydu bakışları. Gözleri, ellerinden gelse, öldürebilirlerdi Christophe'u. Christophe, Anna'nın elini bıraktı. Genç kadın, koşarak, korunmak için odanın bir köşesine gitti. Christophe peşinden gitmek istemiyordu. Yüreği acı ve dehşetle sıkışıyordu. Braun içeri girdi. İki-

si de sersem sersem bakıyorlardı ona. Çektikleri acıdan başka bir şey mevcut değildi.

Christophe odadan çıktı; Braun'la Anna sofraya oturdular. Yemeğin ortasında Braun birden kalkıp pencereyi açtı: Anna bayılmıştı.

Bir gezi bahanesiyle, Christophe, on beş gün kadar şehirden uzaklaştı. Anna bütün hafta boyunca, yemek saatlerinin dışında, odasına kapandı. Bilinciyle, alışkanlıklarıyla, hiçbir zaman kurtulamayacak olduğu halde, kurtulduğunu sandığı bütün o eski hayatına döndü. Olanlara boşuna gözünü kapamak istiyordu. Her gün kaygısı daha da ilerliyor, kalbinin derinliğine işliyordu; sonunda iyice yerleşti. İlk pazar günü kiliseye gitmek istemedi. Ama, daha sonraki pazar günü gitti ve artık gitmemezlik etmedi. Boyun eğmiş değildi, yenilmişti. Tanrı düşmanıydı, — elinden kurtulamadığı bir düşman. Boyun eğmek zorunda kalan bir kölenin sessiz öfkesiyle gidiyordu ona. İbadet sırasında, yüzünde yalnız düşmanca bir donukluk vardı. Ruhunun derinliklerinde tüm dinsel hayatı Tanrı'ya karşı çetin ve öfkeli bir savaştı; Tanrı acı sitemleriyle kahrediyordu onu. Onun sesini duymazlıktan geliyordu. Duyması gerekti; ve de çeneleri kilitli, alnında inatçı bir çizgi, bakışları sertleşmiş, Tanrıyla acı acı tartışıyordu. Christophe'u kin duyarak düşünüyordu. Ruhunu, kapandığı hapisanesinden kurtardıktan sonra, yine oraya, cellâtların eline atmasını bağışlayamıyordu. Artık uyku girmiyordu gözüne. Gece gündüz, durmadan hep o işkenceli düşünceler zihnine takılıyordu. Yakınmıyordu, yine ev işlerini inatla yürütüyor, görevini yerine getiriyordu. Yine eskisi gibi, yanına yaklaşılmaz karakteriyle, yapması gerekeni bir makine düzeniyle yapıyordu. Gittikçe zayıflıyordu, bir iç hastalık onu kemiriyordu sanki. Braun, kaygılı bir şefkatle, ona nesi olduğunu sordu. Muayene etmek istedi. Anna adamı öfkeyle itti. Ona karşı duyduğu vicdan azabı arttıkça, daha da sert davranıyordu.

Christophe bir daha dönmemeye karar vermişti. Yorgunluktan kırılıyordu. Uzun yürüyüşler yapıyor, yorucu jimnastik hareketlerine girişiyor, kürek çekiyor, dağlara tırmanıyor. Hiçbir şey içindeki ateşi söndüremiyordu.

İhtirasın pençesinde kıvranmaktaydı. Bu, dâhiler için tabiatın bir zorunluluğuydu. Bruckner, Beethoven gibi zevke düşkün olmayanların bile sürekli olarak sevmeleri gerekiyordu: bütün beşeri güçler onlarda şahlanmış haldedir; ve onlardaki bütün güçler de muhayyilenin esiri olduğundan, beyinleri sürekli olarak ihtirasların pençesinde kıvranır. Bunlar, çoğu kez, geçici alevlerdir; biri ötekini yok eder; ve hepsi de yaratıcı ruhun yangınında erir gider. Ama, ocağın ateşi ruhu doldurmaz olur ve savunmasız ruh, yoksun kalamayacağı ihtirasların avucuna düşerse; o zaman onları ister, onları yaratır; onların onu kemirip bitirmesi lâzımdır... — Sonra, eti sürüp işleyen keskin arzunun yanısıra, şefkate de ihtiyacı vardır insanın. Bu ihtiyaç, hayatın incittiği, hayal kırıklığına uğrattığı insanı, tesellinin ana kucağına doğru iter. Bir büyük adam, başka herhangi bir kimseden daha çok çocuktur; başka herhangi bir kimseden daha çok bir kadına içini dökmek, alnını yumuşak avuçları içinde dinlendirmek, başını dizleri arasına yaslamak ister.

Ama, Christophe bunu anlamıyordu. İhtirasın kaçınılmaz bir kader olduğuna, — romantiklerin bu budalalığına! — inanmıyordu. Mücadele gereğine ve gücüne, kendi iradesinin gücüne inanıyordu... İradesi! Neredeydi bu? İzi bile kalmamıştı. Büyülenmişti. Olanların anısı gece gündüz bir iğne gibi saplanıyor, onu hırpalıyordu. Anna'nın vücudunun kokusu ağzını yakıyor, burnunda tütüyordu. Şimdi o, idareden çıkmış dümensiz, rüzgâra tâbi, hantal bir kayıktı. Kaçmak için boşuna kendini yiyip bitiriyordu: dönüp dolaşıp hep aynı yerde buluyordu kendini; ve haykırıyordu rüzgâra:

— Parçala beni haydi! Ne istiyorsun benden?

Neden, neden çıkmıştı karşısına bu kadın? Neden seviyordu onu? Kalbinin ve aklının yüceliğinden mi? Ondan

daha akıllı ve daha iyi kadınlar eksik değildi. Vücudu için mi seviyordu onu? Daha çok istek duyduğu başka metresleri de olmuştu. Peki öyleyse? Neydi kendisini ona bağlayan? — «İnsan sevdiği için sever.» — Evet, ama bir sebebi olmalı, normal aklı aşsa bile! Delilik mi? Lâf değil bu. Niçin bu delilik?

Çünkü, her insanda gizli bir ruh, kör kuvvetler, içinde taşıdığı mahpus şeytanlar vardır. İnsanoğlu, var olduğundanberi, bu iç denize karşı aklının ve dinlerinin mendireğini çekmeğe çalışıp durmuştur bütün gücüyle. Ama, bir kere bir fırtına çıkmasın, (en zengin ruhlar fırtınaların etkisine en çok mâruzdurlar), bir kere mendirekler yıkılmasın, şeytanlar meydanı boş bulmasınlar, benzeri şeytanların kışkırttığı başka ruhlara çarpmasınlar... Atılırlar birbirlerinin üstüne, sarmaş dolaş olurlar. Kin mi? Aşk mı? Birbirini yok etme çılgınlığı mı?.. İhtiras, başka ruhları yiyerek beslenen ruhtur.

•

Kaçmak için on beş gün boyunca harcadığı çaba boşa gidince Christophe, Anna'nın evine döndü. Ondan ayrı yaşayamazdı artık. Onsuz boğuluyordu.

Yine de karşı koymaya çalışıyordu. Döndüğü akşam ikisi de, birarada bulunmamak, sofraya birlikte oturmamak için bahaneler buldular. Geceleyin, korku içinde odalarının kapısını kilitlediler. — Ama bu daha kuvvetle birbirlerine itti onları. Anna, gece yarısı, çıplak ayakla koşup Christophe'un kapısını vurdu; o da açtı; genç kadın onun yatağına girdi, buz gibi vücuduyla ona yaslandı. Sessizce ağlıyordu. Christophe gözyaşlarının kendi yanağından süzüldüğünü duyuyordu. Anna yatışmağa çalışıyordu; ama kederini yenemeyerek, dudakları Christophe'un boynunda, hıçkıra hıçkıra ağladı. Genç kadının bu acısı karşısında altüst olan Christophe kendi acısını unutuyor; tatlı sözlerle onu yatıştırmaya çalışıyordu. Anna inliyordu.

— Mutsuzum ben, ölmek istiyorum, diyordu.

Genç kadının bu yakınmaları Christophe'un yüreğini parçalıyordu. Onu öpmek istedi. Anna itti:

— Nefret ediyorum sizden, neden geldiniz?

Kendini Christophe'un kollarından kurtardı, yatağın öteki yanına attı. Yatak dardı. Birbirlerinden uzak durmaya çalışsalar bile yine de birbirlerine değiyorlardı. Sırtını Christophe'a çeviren Anna, acı ve öfkeyle titriyordu. Ölesiye nefret ediyordu ondan. Christophe susuyordu, şaşkına dönmüştü. Sessizlik arasında Anna onun ıstıraplı soluklarını duymuştu; birden döndü, boynuna sarıldı:

— Zavallı Christophe, sana acı çektiriyorum, dedi.

Christophe, onun sesinde ilk kez böyle bir acıma duyuyordu.

— Bağışla beni, dedi Anna.

Christophe da:

— Birbirimizi bağışlayalım, diye cevap verdi.

Anna, soluk alamıyormuş gibi doğruldu. Yatağın içine iki büklüm oturmuştu, perişandı:

— Mahvoldum... dedi. Tanrı istedi bunu... Beni terketti... Ne yapabilirim ki ona karşı.

Uzun süre öylece kaldı. Sonra yeniden yattı, artık hiç kımıldamıyordu. Hafif bir aydınlık, gün doğuşunu haber verdi. Christophe yarı aydınlıkta Anna'nın kendi yüzüne değen ızdıraplı yüzünü gördü ve mırıldandı:

— Gün doğuyor.

Genç kadın hiçbir hareket yapmadı.

Christophe:

— Varsın doğsun. Ne önemi var? diye ekledi.

Anna gözlerini açtı, yataktan çıktı, yüzünde öldürücü bir yorgunluğun izleri vardı. Karyolanın kenarına oturmuş, yere bakıyordu. Donuk bir sesle:

— Onu öldürmeyi düşündüm bu gece, dedi.

Christophe dehşetle sıçrayarak:

— Anna! dedi.

Kederli kederli pencereye bakıyordu genç kadın.

Christophe:

— Anna! diye tekrarladı. Tanrıyı seversen... Onu değil! İnsanların en iyisidir o.

— Evet, onu değil.

Bakıştılar.

Çoktandır bunu biliyorlardı. Tek kurtuluş yolunun ne olduğunu biliyorlardı. Yalan içinde yaşamaya katlanamazlardı. Sonra hiçbir zaman birlikte kaçma imkânını akıllarından geçirmemişlerdi. Bunun hiçbir şeyi çözmeyeceğini biliyorlardı: çünkü, acıların en büyüğü onları ayıran dış engeller yüzünden değildi, kendi içlerinden geliyordu bu, ruhları arasındaki farklılıktan geliyordu. Birlikte yaşamaları da, ayrı yaşamaları da imkânsızdı. Çıkar yol yoktu onlar için.

O andan sonra birbirlerine el değdirmediler: ölümün gölgesi düşmüştü üstlerine. Birbirleri için kutsal olmuşlardı.

Ne var ki, kararlarını uygulamak için bir süre tespitinden çekiniyorlardı.

«Yarın, yarın» diyorlardı, ama bu yarından da öteye çeviriyorlardı gözlerini. Christophe'un güçlü ruhu isyanla sarsılıyordu. Bozgunu kabul etmek istemiyordu. İntiharı kötü görüyor, bu zavallıca sonuca boyun eğmeğe ve büyük bir hayatı kısaltmaya razı olamıyordu. Anna'ya gelince, zorlanmadığı halde, nasıl olup da ebedî ölüme götürecek olan ölüm düşüncesini benimseyebilmişti? Ne var ki, ölümün zorunluluğu peşlerini bırakmıyor, çevrelerindeki çenber gittikçe daralıyordu.

O sabah, Christophe ihanetinden beri ilk defa Braun'la yalnız kalmıştı. O güne kadar bundan kaçınabilmişti. Bu karşılaşma dayanılmaz bir şeydi onun için. Braun'ın elini sıkmamak için bir bahane uydurdu. Sofrada yanında oturmamak için de bir bahane buldu. Lokmalar boğazında kalıyordu. Onun elini sıkmak, ekmeğini yemek, Yahu-

da'nın öpücüğü (1)!.. Kendisini aşağılık bir yaratık gibi görmesi değil, Braun'ın olanları öğrenince çekeceği acıyı düşünmenin verdiği azaptı. Bu düşünce kahrediyordu onu. Çok iyi biliyordu ki, zavallı Braun hiçbir zaman öç almaya kalkmayacak, belki de onlara kin duyacak gücü bile bulamayacaktı kendinde. Ama, ne büyük bir yıkıntı olurdu bu onun için!.. Ona ne gözle bakacaktı kimbilir? Christophe, bu gözlerdeki sitemin karşısında dayanamayacağını hissediyordu. — Ve ergeç Barun herşeyi öğrenmiş olacaktı. Daha önceden bir şeyden kuşkulanmış mıydı acaba? On beş gün ayrılıktan sonra onu görünce Braun'daki değişikliğe şaşmıştı Christophe. Aynı adam değildi artık. Neşesini yitirmişti, ya da zoraki olarak böyle görünüyordu. Sofrada konuşmayan, yemeyen, bir mum gibi eriyen Anna'ya kaçamaktan sık sık göz atıyordu. Çekingence ve içe dokunan bir incelikle onunla ilgilenmek istedi, ama Anna onun bu candan davranışını sert bir hareketle geri çevirdi. O zaman Braun, başını tabağına eğip, sessizce durdu. İki adam hiç konuşmadan yemeklerini bitirdiler, ya da böyle göründüler. Gözlerini kaldırmaya cesaret edemiyorlardı. Yemek sona erince Christophe gitmeye davranıyordu ki; Braun birden iki eliyle onun kolunu yakaladı:

— Christophe!.. dedi.

Christophe, heyecanlanarak ona baktı.

— Christophe, dedi yine Braun, —(sesi titriyordu),— nesi var bunun dersin?

Christophe yüreğine ok saplanmış gibi oldu. Bir an cevap vermeden durdu. Braun çekine çekine ona bakıyordu; hemen özür dilercesine:

— Sık sık görüyorsun onu, sana güveni var da...

Christophe'un içinden adamın ellerini öpüp bağışlamasını dilemek geldi. Braun, Christophe'un yüzünün alt-

---

(1) İsa'nın on iki havarisinden biri. Düşmanları, İsa'yı ele geçirmek için Yahuda'yı satın aldılar. Yahuda, zeytinlikte buluştuğu İsa'yı öptü. Bu bir parolaydı, askerler İsa'yı tutukladılar. (Çev.)

üst olduğunu gördü ve birden dehşete kapılarak daha fazla görmek istemedi, ama yalvarırcasına bakarak fısıltılı bir sesle kekeledi:

— Hayır, değil mi? Bir şey bilmiyorsun değil mi?

Christophe bitkin bir halde:

— Hayır, dedi.

İnsanın, onuru ayaklar altına alınan kimsenin yüreğini parçalamamak için, suçunu alçalarak açığa vuramaması ne kadar acıdır! Gerçeği söylememenin acısı ne kadar büyüktür, — size gözleriyle bunu soran, ama yine de onu öğrenmek istemeyene söyleyememenin acısı!

Braun:

— Peki, peki, teşekkür ederim, çok teşekkürler, dedi.

Elleriyle, hâlâ Christophe'un koluna yapışmış duruyor ve sanki ona bir şey sormak istiyor, ama cesaret edemiyor, göz göze gelmekten çekiniyordu. Sonra Christophe'un kolunu bıraktı, içini çekerek çekilip gitti.

Christophe, bu yeni yalanının altında büsbütün ezilmişti. Anna'nın odasına koştu. Heyecandan kekeleyerek olup bitenleri anlattı. Anna asık suratla dinledi.

— Eh, peki, öğrenirse öğrensin, ne önemi var? dedi.

— Nasıl söyleyebiliyorsun bunu? diye bağırdı Christophe. Ne pahasına olursa olsun, ne pahasına olursa olsun ıstırap çekmesini istemem onun.

Anna öfkelenmişti.

— Ne olur ıstırap çekerse! Ben ıstırap çekmiyor muyum ki? Varsın o da çeksin!

Birbirlerine acı şeyler söylediler .Christophe genç kadını, yalnız kendisini sevmekle suçladı. O da Christophe'u, kendisinden çok kocasını düşünmekle suçladı. Ama, bir an sonra Christophe, böyle yaşayamayacağını, gidip Braun'a herşeyi açıklayacağını söyleyince, bu sefer Anna onu bencillikle suçladı, onun vicdanının kendisini ilgilendirmediğini, ama Braun'un hiçbir şey bilmemesi gerektiğini haykırdı.

Böyle sert konuşmakla birlikte, o da Christophe kadar Braun'ı düşünüyordu. Kocasına gerçek bir muhabbet duy-

mamasına rağmen ona bağlıydı. Toplumsal bağlara ve bunların gerektirdiği ödevlere dinî bir saygısı vardı. Belki kadının kocasına karşı iyi olması ve onu sevmesi gerektiğini düşünmüyordu, ama ev işlerini titizlikle yerine getirmesi ve kocasına bağlı kalması gerektiğini düşünüyordu. Bu zorunlu görevi yerine getirmemek iğrenç bir şey gibi geliyordu ona.

Braun'ın, yakında herşeyi öğreneceğini de Christophe'dan daha iyi biliyordu. Belki onun üzüntüsünü arttırmamak için, belki de daha çok gururu yüzünden, bunu Christophe'dan gizlemek gibi bir meziyeti vardı.

•

Braun'ın evi ne kadar kapalı olursa olsun, bu evde oynanan burjuvaca facia ne kadar gizli kalırsa kalsın, yine de dışarıya bir şeyler sızmıştı.

Bu şehirde kimse, hayatının gizliliğiyle övünemez. Sokakta kimse bakmaz size. Evlerin kapıları ve pencereleri kapalıdır. Yalnız pencerenin kenarına aynalar asılmıştır, evlerin önünden geçerken açılıp kapanan pancurların çatırdısı duyulur. Kimse sizinle ilgilenmez, sanki varlığınızdan haberleri yokmuş gibidir. Ama, hiçbir sözünüzün, hiçbir hareketinizin yok olup gitmediğini görürsünüz. Ne dediğinizi, ne yaptığınızı, ne gördüğünüzü, ne yediğinizi bilirler. Dahası, ne düşündüğünüzü bilirler, bilmekle övünürler. Sürekli olarak gizli, yaygın bir gözaltındasınızdır. Hizmetçiler, esnaf, akrabalar, dostlar, yabancılar, yoldan geçen tanımadık kişiler, bütün bunların hepsi, gizli bir anlaşmayla bu içgüdüsel ispiyonluğa katılırlar. Bunların edindikleri dağınık bilgiler, nasıl olduğu bilinemez, bir araya gelip toplanır. Sizin hareketlerinizi gözlemekle kalmazlar, kalbinizi de okumaya çalışırlar. Bu şehirde kimsenin, vicdanının sırrını saklamaya hakkı yoktur. Buna karşılık herkesin ona eğilmeye en gizli düşüncelerinizi araştırmaya hakkı vardır; eğer bu düşünceler kamuoyuna ters düşüyorsa sizden hesap sormaya da. Kamusal ruhun

bu görünmez baskısı, bireyin üstüne bütün ağırlığıyla çöker; o hayatı boyunca vasilik altında bir çocuktur, kendisinde olan hiçbir şey kendisinin değildir: hepsi şehrindir.

Anna'nın, iki hafta üstüste kiliseye gitmemiş olması, kuşkuların uyanması için yeterliydi. Normal zamanda, kimse onun kilisede olup olmadığının farkında görünmezdi; herkesten uzak yaşıyordu ve şehir onun varlığını unutmuş gibiydi. — Kiliseye gitmediği ilk pazar akşamı yokluğu her yerde duyulmuş, hâfızalara yazılmıştı. Ertesi pazar, Kutsal Kitap'ta, ya da papazın dudaklarında Kutsal sözleri izleyen dindar bakışlardan hiçbiri vahim dikkatini bir an elden bırakmadı; ne kiliseye girerken, ne de çıkarken Anna'nın yerinde bulunmadığını tespit etmekten hiçbiri geri kalmadı. Ertesi gün konuklar sökün etmeye başladı. Anna bu kadınları aylardır hiç görmemişti. Çeşitli bahanelerle geliyorlardı. Bazıları Anna'nın hasta olduğunu düşünerek kaygılanmışlar, bazıları da onun işlerine, kocasına ,evine yeniden ilgi duymuşlardı. Aralarında, bu evde olup bitenleri özellikle pek iyi bildiklerini gösterenler de vardı. Hiçbiri de —(beceriksizlik edip)— iki pazar kiliseye gelmeyişine değinmedi. Anna hasta olduğunu söyledi, işlerinin çokluğundan söz etti. Konuklar onu dikkatle dinliyor, söylediklerini onaylıyorlardı: Anna tek bir sözüne bile inanmadıklarını biliyordu. Çevresini, odayı gözden geçiriyor, bir şeyler arıyor, gördüklerini zihinlerine yazıyorlardı. O soğukça, saf hallerini elden bırakmıyor, durmadan o gürültülü ve yapmacıklı konuşmalarını sürdürüyorlardı; ama, içlerini kemiren o sır tanımaz merak gözlerinden okunuyordu. Bir ikisi de aşırı bir ilgisizlikle B. Krafft'ın nasıl olduğunu sordular.

Birkaç gün sonra, —(Christophe orada bulunmadığı sıradaydı),— papazın kendisi de çıkageldi. Babacan, güzel bir adamdı; yüzünden sağlık taşıyordu, tatlı sözlüydü; hakikati, bütün hakikati elinde bulundurduğu inancından doğan, sarsılmaz bir rahatlık vardı üzerinde. İlgiyle Anna'nın sağlık durumunu sordu, nezaketle ve biraz da dalgın-

ca genç kadının kiliseye neden gelmediğini — sormadığı halde — açıklayan sözlerini dinledi. Bir fincan çay içmeyi kabul etti, sonra İncil'de sözü geçen şarabın, sanıldığı gibi alkollü bir içki olmadığı üzerinde tatlı tatlı şakalar yaptı. Kutsal Kitap'tan bir iki alıntı okudu, bir fıkra anlattı, gideceği sırada kötü arkadaşların getireceği tehlikelere, kimi gezintilere, dinsizce düşüncelere, dans etmenin kötülüğüne, çirkin heveslere değinen sözler söyledi. Sanki Anna'ya değil de, yaşadıkları zamana hitap ediyormuş gibi konuşuyordu. Bir an sustu, öksürdü, kalktı, bay Braun'a iletilmesi için şatafatlı selâmlarını bildirdi Anna'ya, lâtince bir nükte savurdu, selâm verdi ve çıkıp gitti. Anna, papazın imâsının etkisiyle olduğu yerde buz kesilip kalmıştı. Sırf bir imâ mıydı bu? Christophe'la Anna'nın gezintilerini nasıl öğrenmiş olabilirdi? Kendilerini tanıyan kimseye rast gelmiş değillerdi orada? Ama, bu kentte her şey bilinmiyor muydu? Kır lokantasının önünde dans eden, yapısının özelliğiyle göze çarpan müzisyen ve siyahlar giyinmiş genç kadın dikkati çekmişti; eşkalleri anlatılmış; ve bütün bunlar ağızdan ağıza dolaşarak şehre kadar gelmiş ve böylece kötü niyetlilerin uyanan tecessüsü o siyahlı kadının Anna olduğunu anlamakta gecikmemiş olabilirdi. Bu henüz bir şüpheden başka bir şey değildi. Ama, son derecede çekici bir şüpheydi. Buna bir de Anna'nın hizmetçisinin verdiği bilgiler ekleniyordu. Halkın merakı tetikteydi şimdi, onların kendilerini ele vermesini bekleyerek görünmez binlerce gözle onları gözlüyorlardı. Bütün kent, sessiz ve sinsi, avının üstüne atılmaya hazır bir kedi gibi izliyordu onları.

Tehlikeye rağmen, boyun eğmiyebilirdi belki Anna; bu kalleşçe düşmanlık onu gazaplı bir meydan okuyuşa itebilirdi belki, ama ne var ki o da içinde kendisine düşman olan bu toplumun mutaassıp ruhunu taşıyordu. Aldığı terbiye yaradılışına üstün gelmişti. Kamuoyunun müstebitliğini ve saçmalığını ne kadar kötülese de saygısı vardı ona; kararlarını benimsiyordu: kendisini mahkûm ettikleri zaman bile; bunlar vicdanına aykırı düştüğü zaman, kaba-

hati kendi vicdanında bulundu. Bu şehri hor görüyordu, ama şehrin onu hor görmesi katlanabileceği bir şey değildi.

Oysa, halkın dedikodusunun yayılmasına elverişli zaman gelip çatmıştı. Yakında karnaval başlayacaktı.

Bu şehirde karnaval başı boşluk ve arkaik bir zorbalık karakteri taşımakta devam ediyordu bu olayın geçtiği günlerde (şimdi değişti). Karnaval, başlangıçta, aklın boyunduruğuna isteyerek veya istemiyerek katlanan insan ruhunun sefihlik, başı boşluk duygularının boşanıp, yatışmasını sağlıyordu. Bu aslına uygun olarak, aklın bekçileri olan törelerle yasaların büyük bir ağırlıkla baskı yaptıkları devirlerde ve ülkelerde, karnaval her zaman ve her yerdekinden daha çılgınca olmuştur. Bu yüzden, Anna'nın yaşadığı şehir buna en elverişli yerlerden biriydi. Katı ahlâk kuralları hareketleri köstekleyip, sesleri boğduğu ölçüde, birkaç gün boyunca çılgınca hareketler, avaz avaz bağırışmalar alır yürür. Ruhun en aşağı yerlerinde birikmiş kıskançlıklar, gizli kinler, hayâsızca meraklar, toplumsal hayvanın yapısındaki kötülük içgüdüleri bir öç alma sevinci ve gürültüsüyle boşanır birdenbire. Herkesin sokaklara fırlamaya hakkı vardır. Bu insanlar suratlarına bir maske takarak ihtiyatla kendilerini gizledikten sonra, hoşlanmadıkları herkesi rezil ederler, bir yıl boyunca sabırla uğraşarak elde ettikleri bilgileri, ellerinin altındaki damla damla biriktirilmiş rezalet koparacak sırları şehrin meydanlık yerinde gelip geçene teşhir ederler. Kimisi arabaların üstünde geçit yaptırır bu rezaletlere, kimisi de içi görünen fenerlerin üzerinde yazılar ve resimlerle kentteki gizli hikâyeleri ilân ederler. Bunlar arasında düşmanını andıran maske takınmak cüretini gösterenler bile vardır. Bu maskelerin kime benzediği kolayca anlaşıldığı için, ayaktakımından kişiler adını söylerler açıkça. Bu üç gün boyunca dedikodu gazeteleri yayınlanır. Kibar insanlar da karışırlar bu **Pasquino** (1) oyununa. Si-

(1) Pasquino: İtalyan komedisinde soytarı uşağa verilen ad. (Çev.)

yasî imâlar dışında hiçbir şey denetlenmez, — bunun da sebebi, bu haşin hürriyetin, birkaç kere şehir yönetimiyle yabancı devletler arasında ihtilâflara yol açmış olmasıydı. Ama, hiç birşey korumuyordu hemşerileri, hemşerilere karşı. Böylece, meydanlarda açıkça hakarete uğrama korkusunun, herkesin tepesinde bir kılıç gibi sallanması, şehrin övünç duyduğu törelerin sarsılmaz görünmesine katkıda bulunmaktaydı.

Anna, bu korkunun ağırlığını hissediyordu üstünde, — ama korkusu yersizdi. Korkması için pek öyle fazla bir sebep yoktu. Şehir kamuoyunda o kadar az yeri vardı ki, ona saldırmayı düşünmezlerdi bile. Fakat, içine kapandığı büyük yalnızlık haftalarca uykusuzluğun sebep olduğu asabi bitkinlik ve aşırı teheyyüç yüzünden muhayyilesi en akla aykırı korkunç ihtimalleri benimsemeğe hazırdı. Kendisini sevmeyenlerin kötü duygularını abartıyordu. Kuşkular çevresinde toplanmıştı. Onu yok etmeye yeterdi en küçük bir şey. Bu şeyin olmadığını da kim temin edebilirdi? İşte o zaman küfürler başlayacak, gizli nesi varsa acımasızca açığa vurulacak, duyguları gelip geçene anlatılacaktı. Öyle zalimce bir şerefsizlikti ki bu, Anna düşünürken utancından ölüyordu. Anlatıldığına göre birkaç yıl önce böyle bir işkenceye uğratılan bir genç kız, ailesiyle birlikte kentten kaçmak zorunda kalmıştı... İnsan hiçbir şey yapamazdı kendini savunmak için, saldırıları önlemek için bir şey yapılamazdı, ne olacağını bilmek için de hiçbir şey yapılamazdı. Şimdi şüphe, olayların doğru değerlendirilmesinden daha güçlüydü. Anna, köşeye sıkıştırılmış bir hayvan gibi çevresine bakınıp duruyordu. Kendi evinde, çevresini sarılmış gibi hissediyordu.

Anna'ın hizmetçisi kırkında vardı. Bäbi'ydi adı: uzun boylu, güçlü kuvvetli bir kadındı; şakaklarına ve alnına doğru etsizleşip daralan yüzünün alt tarafı geniş, uzun ve çene kemiklerinin altına doğru şişkin şişkindi. Yassıltılıp fırında kurutulmuş bir armuta benziyordu. Durmadan gülümserdi; kirpiksiz, kırmızı göz kapaklarının al-

tında çukura batmış gözlerinin burgu gibi bakışları vardı. Yapmacıklı bir neşe ifadesi hiç eksik olmazdı yüzünden: her zaman efendilerinden hoşnut, her zaman onlarla hemfikir, onların sağlıklarına karşı her zaman şefkatle ilgiliydi; kendisine emir verildiği zaman da, azarlandığı zaman da hep güler yüzlüydü. Braun, onun kendilerine candan bağlı olduğu inancındaydı. Mutlu hali, Anna'nın soğukluğu ile bir karşıtlık oluşturuyordu. Bununla birlikte, birçok noktada benzerliği vardı onunla: onun gibi az konuşur, sâde ama düzgün giyinirdi; onun gibi çok sofuydu; kiliseye Anna ile birlikte gider, dinsel görevlerini harfi harfine yerine getirir, ev işlerinde büyük bir titizlik gösterirdi: temizliğe düşkündü, her işi tam vaktinde yapardı, ahlâkına ve aşçılığına diyecek yoktu. Tek kelimeyle, örnek bir hizmetçi, mükemmel bir dahilî düşmandı. Kadınca iç güdüsüyle, kadınların gizli düşüncelerini sezmekte hiç yanılmayan Anna, Bäbi hakkında aslâ hayale kapılmıyordu. İkisi de birbirinden nefret ediyor, bunu biliyor, ama hiç belli etmiyorlardı.

Christophe'un dönüşünü izleyen gece, sıkıntılar içinde kıvranan Anna, daha önce bir daha onu görmemeye karar verdiği halde, onunla buluşmaya gitti. Gizlice karanlıkta elleriyle duvarları yoklayarak yürüyordu. Christophe'un yakınına gelince çıplak ayaklarının altında parlak parkenin her zamanki soğukluğu yerine, gevşek gevşek ezilen bir tozun ılıklığını duydu. Eğilip eliyle dokununca bunun koridor genişliğince iki üç metre kadar bir yere serpilmiş ince bir kül tabakası olduğunu anladı. Bäbi'ydi bu işi yapan. Kadın, bilmeden çok eski bir hileyi bulmuştu. Britanya kıyılarının alüvyon kaplı olduğu zamanlarda cüce Frocin, Yseult'ün yatağına giden Tristan'ı yakalamak için bu hileye başvurmuştu: Bunun doğruluğu şuradan bellidir ki, aynı hilenin bazı şekilleri, iyilik ya da kötülük yolunda, yüzyıllardan beri kullanılagelmiştir. Evrenin bilgece tutumluluğunu gösteren ne büyük bir kanıt! — Anna hiç durakşamadan, bu hileyi küçümseyerek, meydan okurcasına yolunda yürüdü; Christophe'un odasına girdi, kaygılanmakla

birlikte ona bir şey söylemedi, ama dönüşte sobanın süpürgesini eline aldı ve ayaklarının, geçerken külün üstünde bıraktığı izleri özenle temizledi. — Sabahleyin Anna ile Bäbi karşılaştıklarında biri soğuk haliyle, öteki her zamanki gülümseyişiyle geçip gittiler.

Bäbi'ye zaman zaman bir yakını geliyordu. Kendisinden daha yaşlı olan bu adam kilisede bekçilik yapmaktaydı. **Gottesdienst** (âyin) sırasında kilisenin kapısında, kolunda siyah çizgili beyaz bir bazubend, boynunda gümüşten bir madalyonla, kıvrık saplı bir kamış bastona yaslanarak nöbet tutardı. Asıl mesleği tabutçuluk olan adamın adı Sami Witschi idi. Çok uzun boylu, sıska, başı biraz öne eğikti Sami'nin. Tıraşlı ve ciddi yüzüyle yaşlı bir köylüyü andırıyordu. Dindardı ve kilisenin ruhanî bölgesindeki bütün insanlar hakkında yapılan dedikoduları onun kadar kimse bilmezdi. Bäbi ile Sami evlenmeyi düşünüyorlardı. Birbirlerinin ciddiliğini, dini bütünlüğünü ve de kötülüğünü beğeniyorlardı. Ama, bunu gerçekleştirmek için acele etmiyor, ihtiyatla birbirlerini gözlüyorlardı. Son zamanlarda Sami'nin ziyaretleri sıklaşmıştı. Kimsenin haberi olmadan giriyordu içeri. Anna ne zaman mutfağın camlı kapısının önünden geçse Sami'yi fırının yanına oturmuş, Bäbi'yi de dikiş dikerken görürdü. Ne kadar konuşurlarsa konuşsunlar hiç sesleri duyulmazdı. Yalnız, Bäbi'nin keyifli yüzü ve hafifçe kımıldayan dudakları görülürdü. Sami de kocaman çırkin ağzını hiç açmadan, dudaklarını büzerek gülerdi. Anna, mutfağa girince, Sami saygıyla ayağa kalkar, o gidinceye kadar konuşmadan dururdu. Kapının açıldığını duyan Bäbi anlattığı önemsiz bir konuyu yapmacıklı bir tavırla yarıda keser, aşırı bir saygıyla ona doğru dönerek emirlerini beklerdi. Anna, kendisinden söz ettiklerini düşünüyordu, ama onları çok aşağı gördüğü için, gizlice dinlemeyi küçüklük sayıyordu.

Anna, şu kurnazca kotarılmış kül tuzağını boşa çıkardığı gecenin ertesi günü mutfağa girdiğinde, Sami'nin elinde, çıplak ayaklarının izlerini sildiği küçük süpürgeyi gördü. Süpürgeyi Christophe'un odasından almıştı. O anda,

yerine koymayı unuttuğunu hatırladı. Kendi odasında bırakmıştı. Bäbi keskin gözleriyle hemen bunun farkına varmıştı. İki kafadar hikâyeyi yeniden kurmuşlardı. Anna hiç istifini bozmadı. Bäbi hanımının gözüne bakarak abartmalı bir gülüşle gülümseyerek şu açıklamada bulundu:

— Süpürge kırılmıştı, onarsın diye Sami'ye verdim.

Anna, bu koca yalanı yüzüne vurmak zahmetine katlanmadı, hattâ duymamış göründü, Bäbi'nin elindeki işe baktı, görüşünü söyledi ve hiç istifini bozmadan mutfaktan çıktı. Ama, kapıyı kapar kapamaz, bütün gururunu yitirdi, koridorun köşesinde saklanıp mutfaktakileri dinlemekten kendini alamadı. —(böyle yollara başvurduğu için büyük bir utanç duyuyordu içinde...)— çok kısa süren bir kıkırdama duydu. Sanki bir fısıltı, ama öyle yavaş bir sesle konuşuyorlardı ki, söylediklerinin hiçbirini farkedemiyordu. Ama, o şaşkın halinde duyduğunu sandı; kapıldığı büyük korku duymaktan korktuğu sözleri ona fısıldıyordu âdeta. Onların yakında yapılacak olan karnavaldan ve koparılacak bir rezaletten söz ettiklerini duyduğunu sandı. Hiç şüphe yoktu: bu gösterilere kül hikâyesini de katmak istiyorlardı... İhtimal aldanıyordu, ama on beş gündür açıkça hakarete uğrama saplantısına kapıldığındanberi marazî bir heyecan içinde kesin olmayanı mümkün diye düşünmekle kalmıyor, üstelik kesin olarak da kabul ediyordu.

O anda son kararını verdi.

•

O günün akşamı —(yortudan önceki çarşamba günüydü),— Braun şehirden yirmi kilometre uzaktaki bir köye, hastaya çağırıldı: ancak ertesi sabah dönebilecekti. Anna yemeğe inmedi; odasından çıkmadı. Kendine verdiği sözü yerine getirmek için bu geceyi seçmişti. Ama, bu işi Christophe'a söylemeden tek başına yapmaya karar vermişti. Ondan nefret ediyordu. Şöyle düşünüyordu:

— Söz verdi. Ama o bir erkek, bencilin, yalancının biri, sanatı da var, çabuk unutur.

Hem sonra, kim bilir, iyilik duygusundan uzak gibi görünen bu haşin yürekte arkadaşına karşı bir merhamet hissi bulunuyordu. Ama, çok katı ve öfkeli olduğu için bunu düşünmek istemiyordu.

Bäbi, Christophe'a hanımın özür dilediğini, biraz rahatsız olduğu için dinlenmek istediğini bildirdi. Bu durumda, Christophe yemeğini Bäbi'nin gözü önünde tek başına yedi. Kadın durmadan konuşarak onu yoruyor, söyletmeye çalışıyordu. Anna'nın hastalığına üzüldüğünü öyle bir aşırı ilgiyle söylüyordu ki, her zaman insanların iyi niyetine kolaylıkla inanan Christophe, kuşkuya düştü. O akşam, Braun'ın bulunmamasından yararlanarak Anna ile kesin bir konuşma yapmayı tasarlıyordu. O da artık daha fazla erteleyemeyecekti. O kasvetli günün sabahı, birlikte verdikleri kararı unutmamıştı. Anna isterse bunu yerine getirmeye hazırdı. Böyle ikisinin ölmesinin hiçbir şeyi halletmiyeceğini, bunun bütün acısını ve doğacak rezaletin utancının Braun'ın üstüne yığılacağını anlıyordu. Yapılacak en iyi işin, birbirlerinden ayrılmak, bir kere daha buradan gitmeyi denemek olacağını düşünüyordu, ondan uzak kalabilecek gücü kendisinde bulabilirse tâbiî: boşuna yaptığı denemeden sonra bundan şüphe ediyordu. İçinden, bu ayrılığa katlanamadığı takdirde pekâlâ yine son çareye başvurabileceğini söylüyordu.

Yemekten sonra bir yolunu bulup Anna'nın odasına gidebileceğini ummuştu. Ama, Bäbi bir türlü peşini bırakmıyordu. Her zaman işini erken bitirirdi. O akşam, mutfağı yıkaması son bulmuyordu bir türlü. Christophe ondan kurtulduğunu sandığı sırada, kadın bu sefer de Anna'nın odasına giden koridordaki bir dolabı düzene sokmaya kalktı. Christophe Bäbi'nin koridordaki bir iskemleye iyice yerleşmiş olduğunu gördü. Bütün akşam yerinden kımıldamayacağını anlamıştı. Kadını, elindeki tabak yığınıyla aşağıya atmak geliyordu içinden. Ama, kendini tuttu ve gidip hanımın nasıl olduğunu öğrenmesini ve iyi ak-

şamlar dileyip dileyemeyeceğini sormasını rica etti. Bäbi gidip döndü ve sinsice bir sevinçle ona bakarak hanımının iyi olduğunu, uyuyacağını, odasına kimsenin girmesini istemediğini söyledi. Christophe çok öfkelenmiş, sinirlenmişti, okumak istedi, ama yapamadı, odasına çıktı. Bäbi, sönünceye kadar Christophe'un ışığından gözünü ayırmadı, sonra o da odasına çıktı, ama uyumamaya karar vermişti. Kapısını, evdeki bütün sesleri duyabilmek için aralık bıraktı. Ama, onun bakımından büyük bir talihsizlik olarak, yatağına girer girmez uyku bastırdı. Hem de öyle derin bir uykuydu ki bu, ne gökgürültüsü, ne de merakı onu uyandırabilirdi gün doğmadan önce. Gürültüyle horladığı için uyuduğu hemen anlaşılıyordu.

Christophe bu alışılan sesi duyar duymaz Anna'nın odasının önüne gitti. Onunla konuşmalıydı. Bir kaygı yüreğini kemiriyordu. Kapının tokmağını çevirdi: kapı kilitlenmişti. Hafifçe vurdu: cevap yok. Ağzını anahtar deliğine yapıştırıp, yavaş sesle önce yalvararak, sonra ısrarla kapıyı açmasını istedi: ne bir hareket, ne bir ses. Anna'nın *uyumuş olacağını düşündü ama nafile, birden bir sıkıntı* çöktü yüreğine. Boşuna bir şeyler duymaya çalışıyor, yanağını kapıya dayıyordu ki, eşikten geldiğini sandığı bir koku çarptı burnuna, eğildi, bunun havagazı kokusu olduğunu anladı. Bütün kanı donmuş gibiydi. Bäbi'yi uyandıracağını aklına getirmeden kapıyı sarsmaya başladı: kapı açılmıyordu... Herşeyi anladı: Anna'nın yatak odasına açılan küçük bir tuvalet odası vardı, buraya küçük bir havagazı sobası kurulmuştu, onu açmıştı Anna. Kapıyı kırmak gerekiyordu. Ama, şiddetli korku ve heyecanının arasında, Bäbi'nin hiçbir şey duymaması gerektiğini düşünebildi. Sessizce kapının bir kanadına bütün gücüyle yüklendi: kapı sağlamdı ve sıkıca kilitlenmişti, menteşeleri gıcırdadı, ama kımıldamadı. Braun'un odasından Anna'nın odasına açılan başka bir kapı vardı. Oraya koştu. Bu kapı da kilitlenmişti. Yalnız burada kilit dışarıdandı. Sökmeye çalıştı. Kolay değildi bu iş. Tahtaya girmiş dört iri vidayı çıkartmak gerekiyordu. Bıçağından başka bir âleti yoktu.

Çevresinde de bir şey göremiyordu, çünkü mum yakmaya cesaret edememişti; evi havaya uçurmaktan korkuyordu. El yordamıyla, bıçağının ucunu, vidalardan birinin yarığına sokabildi, sonra sıra bir başkasına geldi, bıçağın demirini kırıyor, elini kesiyordu; vidalar sanki hiç sökülemiyecek kadar uzunmuş gibi geliyordu ona; ve böyle bütün vücudu soğuk terler arasında uğraşıp didinirken bir çocukluk anısı canlandı zihninde: on yaşındayken, birgün cezalandırmak için onu karanlık bir odaya kapatmışlardı. Kilidi kopartıp evden kaçmıştı... Bunu düşünürken son vida da söküldü. Kilit bir testere gıcırtısıyle yerinden çıktı. Christophe hemen odaya daldı, koşup pencereyi açtı. Odaya bir soğuk hava dalgası girdi. Christophe koltuklara çarparak karanlıkta karyolanın yanına geldi, eliyle yoklayarak Anna'nın vücudunu buldu, örtünün altından hareketsiz bacaklarını tuttu, sonra titrek ellerini yukarıya doğru yürüttü, beline kadar geldi. Anna yatağın içine oturmuştu, tir tir titriyordu. Havagazı daha ilk etkisini göstermeye başlamamıştı. Bunu duymaya vakit bulamamıştı genç kadın. Oda yüksek tavanlıydı: pencerenin çatlaklarından içeriye hava giriyordu. Christophe Anna'yı kollarının arasına aldı. O öfkeyle kendini kurtararak:

— Defol! Ah! Neye yaptın bunu, diye bağırdı.

Christophe'a vurdu, ama heyecandan bitkin halde yastığına kapandı:

— Oh! Herşey yeniden başlayacak! diye hıçkırarak ağlıyordu.

Christophe ellerini tuttu; onu öpüyor, azarlıyor, hem acı, hem tatlı şeyler söylüyordu:

— Ölecektin demek! Bensiz ölecektin öyle mi?

Anna kederli bir sesle:

— Ah! sen! dedi.

Sesinin tonundan:

— Yaşamak istiyorsun sen, dediği anlaşılıyordu.

Christophe ona sert davranıyor, iradesini kamçılamak istiyordu.

— Çılgınsın sen! dedi; evi uçuracağını düşünmüyor musun?

Anna büyük bir öfkeyle:

— İstediğim de buydu benim diye cevap verdi.

Christophe, din duygularını uyandırmak istedi: en hassas yerine dokunmuştu. Daha bu konuya değinirken Anna haykırmaya başladı, susması için yalvardı. Christophe bunun, onu ölmek kararından vazgeçirmek için en iyi yol olduğunu düşünerek sözünü acımasızca sürdürdü. Genç kadın bir şey söylemiyordu, hıçkırık tutmuştu, bütün vücudu sarsılıyordu. Christophe sözünü bitirince yoğunlaşmış bir kinle:

— Memnunsun şimdi, değil mi? dedi. İyi iş gördün! Beni büsbütün perişan ettin. Şimdi ne yapacağım ben?

— Yaşayacaksın, diye cevap verdi Christophe.

— Yaşamak! diye bağırdı genç kadın, ama bilmiyor musun bunun imkânsız olduğunu! Bir şey bilmiyorsun sen! Bir şey bilmiyorsun!

Christophe:

— Ne var? diye sordu.

Anna omuz silkti:

— Dinle, dedi.

O zamana kadar ondan gizlediği şeyleri kısa, kırık dökük cümlelerle anlatmaya başladı. Bäbi'nin ispiyonluğu, Sami ile arasında geçen sahne, karnaval, uğrayacağı hakaret. Anlatırken korkusundan uydurduğu şeylerle, gerçekten korkması gereken şeyleri artık birbirinden ayırdedemez olmuştu. Christophe derin bir üzüntü içinde dinliyordu, o da Anna gibi bütün bu anlatılanlar arasında neyin gerçek neyin hayal ürünü olduğunu ayırdedemiyordu. Anna'yı tuzağa düşürmek için yapılanları bir türlü kavrayamıyordu. Anlamaya çalışıyordu. Hiçbir şey diyemiyordu; bu çeşit düşmanlara karşı elinden bir şey gelmezdi. Yalnız, içinde şiddetli bir öfke vardı, birini dövmek istiyordu.

— Bäbi'yi neden kovmadın? dedi.

Anna cevap vermeye gerek görmedi. Bäbi kovulursa, hoş görüldüğünden daha çok saçardı zehrini. Christophe sorusunun anlamsızlığını anladı. Düşünceler çatışıyordu kafasının içinde. Bir şeye karar vermek, derhal harekete

geçmek istiyordu. Yumruklarını sıkarak:

— Onları öldüreceğim, dedi.

Anna bu boş lafları küçümseyerek:

— Kimleri? dedi.

Christophe'un gücü kesildi. Bu karanlık ihanet ağı içinde kaybolduğunu gördü. Burada artık hiçbir şeyi anlamağa imkân yoktu, herkes birbirinin yardakçısıydı.

— Alçaklar! diye bağırdı derin bir kederle.

Karyolanın önünde diz çöktü, başını Anna'nın vücuduna dayadı. Sustular. Genç kadının, kendini de, onu da savunamayan bu adama karşı içinde acımayla karışık bir küçümseme vardı. Yüzünde Anna'nın bacaklarının soğuktan titreyişini duyuyordu. Pencere açık kalmıştı, hava buz gibi soğuktu. Bir ayna gibi dümdüz gökyüzünde donmuş yıldızlar titreşiyordu.

Anna, onu da kendi gibi çökmüş görmenin acı zevkini tadarak sert ve bıkkın bir sesle:

— Bir mum yakın, dedi.

Christophe mumu yaktı. Anna'nın dişleri birbirine çarpıyordu. Kollarını göğsünün üstünde kavuşturdu, dizlerini kıvırıp çenesini dayadı. Christophe pencereyi kapattı. Yatağın üstüne oturdu. Anna'nın buz gibi soğuk ayaklarını ellerinin arasına aldı. Elleriyle ve ağzıyla hohlayarak ısıttı. Onun bu hali genç kadının içine dokunmuştu:

— Christophe, dedi.

Derin bir keder okunuyordu Anna'nın gözlerinden.

Christophe:

— Anna, dedi.

— Ne yapacağız?

Christophe ona bakarak:

— Öleceğiz.

Genç kadın sevinçle haykırdı:

— Oh! Demek istiyorsun, sen de istiyorsun! Ölüme yalnız gitmeyeceğim.

Christophe'u öptü.

— Seni yalnız bırakacağımı mı sanıyordun?

Anna yavaşça cevap verdi:

— Evet.

Christophe onun ne kadar acı çektiğini anlıyordu.

Birkaç saniye sonra, bir şey sorar gibi Anna'nın yüzüne baktı. Genç kadın anlamıştı.

— Yazı masasında dedi. Sağda. Alttaki çekmecede.

Christophe gidip araştırdı. Ta dipte bir tabanca gördü. Braun üniversitede öğrenciyken satın almıştı. Ama hiç kullanmamıştı. Kırık bir kutuda Christophe birkaç kurşun buldu. Tabancayla kurşunları yatağa götürdü. Anna baktı ve hemen gözlerini pencereden görünen dar sokağa çevirdi. Christophe, bekledi, sonra:

— İstemiyor musun, diye sordu.

Anna hızla dönerek:

— İstiyorum... Çabuk!

Şöyle düşünüyordu:

— Artık hiçbir şey beni kurtaramaz sonsuz uçurumdan. Biraz önce, biraz sonra, hepsi bir.

Christophe tabancayı beceriksizce doldurdu.

— Anna, ikimizden biri ötekinin öldüğünü görecek, dedi titrek bir sesle.

Genç kadın elinden tabancayı kaparak, bencilce:

— Önce ben, dedi.

Bir kere daha bakıştılar. Ne yazık ki birbirleri için ölüme gittikleri bu anda bile birbirlerinden ne kadar uzak olduklarını hissediyorlardı!.. İkisi de şunu düşünüyordu dehşetle:

— Ama ne yapıyorum ben, ne yapıyorum?

İkisi de birbirinin gözlerinden düşüncesini okuyordu. Bu işin saçmalığı, özellikle Christophe'u sarsıyordu. Bütün hayatı boşa gidecekti, kavgaları boşa gidecekti, acıları boşa gidecekti, umutları boşa gidecekti, her şey bir rüzgârın önünde uçup gidecek, yok olacaktı. Zavallıca bir hareket her şeyi silip süpürecekti. Normal durumda olsaydı tabancayı Anna'nın elinden kapıp pencereden atar ve:

— Hayır! İstemiyorum, diye bağırırdı.

Ne var ki, sekiz aylık acılar, kuşkular, en sevdiği arkadaşının ölümünün dayanılmaz azabı ve bütün bunlardan sonra şu çılgınca aşk bütün gücünü yok etmiş, ira-

desini kırmıştı. Artık hiçbir şey yapamayacağını, duruma hâkim olmadığını hissediyordu. Adam sen de ne önemi vardı artık?

Sonsuz ölüme kavuşacağına inanan Anna, bütün benliğini hayatının bu son dakikasına vermişti: Christophe'un mumun titrek aleviyle aydınlanan kederli yüzü, duvardaki gölgeler, sokaktan geçen birinin ayak sesleri, elinde tuttuğu çeliğin soğukluğu... Bütün bu duygulara, denize düşen bir insanın kendisiyle birlikte batan bir tahta parçasına sarılışı gibi sarılıyordu. Neden bekleyişi uzatmamalıydı ki? Fakat, yeniden:

— Böylesi gerek... dedi.

Treni kaçırmaktan korkan bir yolcunun telâşıyla ve sevgisizce Christophe'a veda etti. Gömleğinin önünü açtı, eliyle kalbinin yerini buldu, tabancanın namlusunu dayadı. Christophe yere diz çökmüş, yüzünü yatak örtüsüne saklamıştı. Tetiği çekmeden önce sol elini Christophe'un elinin üstüne koydu. Karanlıkta yürümekten korkan bir çocuğun hareketi.

Şimdi korkunç birkaç saniye geçti... Anna tetiği çekmiyordu. Christophe başını kaldırmak, Anna'nın kolunu tutmak istiyordu, ama bu hareketinin onun tetiği çekmesine neden olmasından korkuyordu. Artık bir şey duymaz olmuş şuurunu kaybetmişti. Bir inilti duydu. Christophe doğruldu. Anna'nın dehşetten perişan olmuş yüzünü gördü. Tabanca elinden yatağa düştü, yakınırca:

— Christophe! Tabanca ateş almadı! deyip duruyordu. Christophe silâhı aldı, uzun süredir bir köşede unutulduğu için karıncalanmıştı; ama işleyişi bozulmamıştı. Belki de kurşun havanın etkisiyle bozulmuştu. Anna elini tabancaya uzattı.

Christophe:

— Yeter artık, diye yalvardı.

Anna buyruk verir gibi bir sesle:

— Kurşunları ver! dedi.

Christophe verdi. Anna gözden geçirdikten sonra birini aldı, hep titreyerek silâhı doldurdu, namluyu yeniden

göğsüne dayadı ve tetiği çekti. Tabanca yine ateş almamıştı.

Anna tabancayı odanın içine fırlatıp attı.

— Ah! Bu kadarı çok! Bu kadarı çok! Ölmemi istemiyor O! diye haykırdı.

Yorganın içinde çırpınıp duruyordu, deliye dönmüştü. Christophe ona yaklaşmak istedi, ama genç kadın bağırarak itti onu. Sonra bir sinir bunalımı başgösterdi. Christophe sabaha kadar onun yanında kaldı. Sonunda Anna sükûnet buldu. Ama soluk almıyordu, gözleri kapalıydı, yüzünün sapsarı derisi gerilmişti, ölüye benziyordu.

Christophe altüst olan yatağı düzeltti, tabancayı yerden aldı, sökülen menteşeleri yerine yerleştirdi, odanın içini düzene soktu ve çıkıp gitti: çünkü, saat yedi olmuştu, Bäbi nerdeyse gelirdi.

•

Sabahleyin Braun eve gelince Anna'yı hep öyle bitkin halde buldu. Olağanüstü bir şeyler olduğunu anlamıştı. Ama, Bäbi'den de, Christophe'dan da bir şey öğrenemedi. Bütün gün Anna hiç kımıldamadı, gözünü açmadı, nabzı öyle zayıftı ki, ancak duyulabiliyordu, arada bir de duruyordu. Braun bir ara kalbinin atmadığını sanarak son derecede üzülmüştü. Sevgisi, bilgisinden kuşku duymasına yol açıyordu. Koşup başka bir doktor getirdi. İki adam Anna'yı muayene ettiler, bir ateş nöbetinin başlangıcı mı, yoksa bir histerik nevroz vakası mı olduğuna karar veremediler. Hastayı sürekli olarak gözaltında bulundurmak gerekiyordu. Braun, Anna'nın başucundan ayrılmadı. Yemek istemedi. Akşama doğru nabzı ateş nöbeti göstermiyordu, ama son derecede zayıftı. Braun ağzına birkaç kaşık süt akıtmaya çalıştı, Anna hemen çıkardı. Vücudunu kocasının kolları arasına, kırık bir manken gibi bırakmıştı. Braun geceyi yanında geçirdi, her an kalkıp kulak veriyordu ona. Bäbi, Anna'nın hastalığına hiç üzülmemişti,

ama görevine bağlı bir kadın olarak yatmayıp Braun'la birlikte nöbet tuttu.

Cuma günü Anna gözünü açtı. Braun kendisiyle konuştu. Genç kadın kocasının orada oluşunun farkında olmadı. Hareketsiz yatıyordu, gözlerini duvardaki bir noktaya dikmişti. Öğleye doğru, Braun karısının zayıf yanaklarından iri gözyaşı damlalarının süzüldüğünü gördü. Yavaşça sildi yüzünü, damlalar, birer birer akıyordu yine. Braun yeniden bir şeyler yedirmek istedi. Bu sefer Anna karşı koymadı, bıraktı kendini. Akşamleyin konuşmaya başladı. Kesik kesik bir şeyler söylüyordu. Rhein söz konusuydu. Kendini atıp boğmak istiyordu, ama yeterince su yoktu nehirde. Rüyasında da hep bu kendini öldürme girişimi yer alıyordu, acayip ölüm şekilleri tasarlıyordu, ama bir türlü ölemiyordu. Arada sırada birisiyle tartışıyordu ve bu sırada yüzünden öfke ve korku okunuyordu. Tanrı'ya sesleniyor, kabahatin kendisinde olduğunu ona ispatlamaya çalışıyordu, ya da bir isteğin alevi parlıyordu gözlerinde, o vakit açık saçık şeyler söylüyor, ama ne dediğini bilmezmiş gibi görünüyordu. Bir aralık gözüne Bäbi ilişti, ona ertesi günkü çamaşır için kesin emirler verdi, gece, uykuya daldı. Birden doğruldu, Braun hemen koştu, karısı ona garip bir şekilde baktı, telâşlı telâşlı anlaşılmaz bir şeyler söyledi. Kocası:

— Anna'cığım ne istiyorsun? diye sordu.

Anna sert bir sesle:

— Git onu bul, dedi.

— Kimi?

Bir kez daha kocasına baktı, aynı ifadeyle, sonra birden kahkahayla gülmeye başladı, elini alnından geçirerek:

— Ah! Tanrım! Unutabilsem, diye inledi.

Yeniden uykuya daldı. Gün doğuncaya kadar geceyi daha sâkin geçirdi. Gün doğarken kımıldadı, Braun içecek bir şeyler vermek üzere başını kaldırdı. Uysalca birkaç yudum yuttu, sonra eğilerek Braun'un ellerini öptü. Yeniden içi geçti.

Cumartesi sabah saat dokuza doğru uyandı. Bir şey söylemeden bacaklarını yataktan uzattı, inmek istedi. Braun koşarak yeniden yatırmaya kalktı. Anna karşı koydu. Kocası ne yapmak istediğini sorunca da:

— Kiliseye gitmek, diye cevap verdi.

Braun ona bunun yersiz olduğunu anlatmaya çalıştı, o gün pazar olmadığını, mâbedin kapalı olduğunu söyledi. Anna bir şey söylemiyordu, yatağın yanındaki iskemleye oturmuş, titreyen parmaklarıyla elbisesini giymeye çalışıyordu. O sırada Braun'ın arkadaşı olan doktor içeri girdi. O da Braun'ın öğütlerine katıldı, direttiğini görünce genç kadını muayene etti ve sonunda razı oldu. Braun'ı bir kenara çekerek, karısının hastalığının ruhsal olduğunu, şimdilik isteklerine karşı çıkılmaması gerektiğini, Braun yanında olmak şartıyle, sokağa çıkmasında bir tehlike olmadığını söyledi. Braun, Anna'ya birlikte gideceğini söyledi. Karısı bunu kabul etmedi, tek başına gitmek istiyordu. Ama, odanın içinde bir iki adım atar atmaz sendeledi. Bunun üzerine bir şey söylemeden kocasının koluna girdi, birlikte çıktılar. Anna çok zayıf düşmüştü, yolda durdu. Kocası birkaç kere eve dönmek isteyip istemediğini sordu. Anna yeniden yürümeye koyuldu. Kiliseye varınca Braun'ın dediği gibi kapalı buldular. Anna kapının yanındaki bir sıraya oturdu, öğleye kadar titreyerek orada kaldı. Sonra yeniden Braun'ın koluna girdi, konuşmadan eve döndüler. Akşamleyin Anna, yeniden kiliseye gitmek istedi. Braun'ın yalvarmaları boşa gitti, çaresiz yeniden gitmek gerekiyordu.

Christophe bu iki günü tek başına geçirmişti. Braun'ın derdi başından aşkın olduğu için onu düşünecek hali yoktu. Yalnız bir sefer, cumartesi sabahı, Anna'yı dışarı çıkmaktan alıkoymaya çalışırken, Christophe'u görmek isteyip istemediğini sormuştu. Anna öyle ürküntü ve nefret gösterdi ki, adam şaştı kaldı; bir daha Christophe'un adı geçmedi.

Christophe odasına kapanmıştı. Kaygı, sevgi, vicdan azabı gibi karma karışık duygular içinde çatışıyordu. Bü-

tün suçu kendinde bulmaktaydı. Büyük bir tiksinti duyuyordu kendinden. Birçok defa kalkıp her şeyi Braun'a anlatmak geldi içinden — ama hemen kendini suçlayarak ve birisinin daha felâketine sebep olacağını düşünerek vazgeçti. Anna'ya olan aşkı soluk aldırmıyordu ona. Koridorda, Anna'nın odasının önünde dolaşıyor, içeriden birinin kapıya doğru geldiğini duyunca odasına kaçıyordu.

Braun ile Anna öğleden sonra sokağa çıkarlarken, pencere perdesinin arkasına gizlenerek, onları gözetliyordu. Anna'yı gördü. O dim dik, gururlu kadın, kanburu çıkmış, başı önüne eğik, yüzü sapsarı, yaşlanmış, mantosunun ve kocasının koyduğu atkısının ağırlığını çekemiyormuş gibi yürüyordu, çirkinleşmişti. Ama, Christophe onun çirkinliğini değil, sadece acıklı durumunu görüyordu. Yüreği sevgi ve acıma ile dolup taştı. Ona doğru koşmak, çamurların içinde diz çöküp ayaklarını öpmek, aşkın harabettiği bu vücuda sarılmak, kendini bağışlaması için yalvarmak geldi içinden. Ona bakarken:

— İşte benim eserim! diye düşünüyordu.

Bu sırada, gözü aynadaki hayaline takıldı. Kendi yüzünde de aynı yıkıntının izlerini gördü. Ölümün Anna'ya olduğu gibi kendi yüzüne de gölgesini düşürdüğünü gördü ve şöyle düşündü:

— Benim eserim mi? Olamaz. Çıldırtan ve öldüren zalim bir ustanın eseri bu.

Evde kimse yoktu. Bâbi, komşulara, o günün olaylarını anlatmak üzere dışarı çıkmıştı. Zaman geçiyordu. Saat beşe geldi. Anna'nın dönmek üzere olduğunu ve gecenin yaklaştığını düşünen Christophe büyük bir korkuya kapıldı. O gece, aynı çatı altında kalamıyacağını hissediyordu. Aşkının ağırlığı altında aklının çatırdadığını duyuyordu. Ne yapacağını bilmiyordu, ne istediğini bilmiyordu, Anna'dan başka. Az önce pencerenin altından geçen genç kadının o acıklı yüzünü düşünerek kendi kendine şöyle dedi:

— Onu kurtarmalıyım benden.

Birden iradesi şahlandı. Masasının üstündeki kâğıt yığınlarını avuçladı, bunları bağladı, şapkasını, paltosunu alıp

odasından çıktı. Koridorda, Anna'nın odasının önünden geçerken adımlarını sıklaştırdı; korkuya kapılmıştı. Aşağıda bomboş bahçeye son bir göz attı. Bir hırsız gibi kaçarcasına çıkıp gitti. Buz gibi bir sis, derisini iğneliyordu. Christophe tanıdık birine rastlamak korkusuyla, evlerin duvarlarına sürtünerek gidiyordu. Gara gitti, Lucerne'e hareket eden trene atladı. İlk istasyonda Braun'a bir mektup yazdı. Çok öenmli bir işin kendisini birkaç gün için şehirden ayrılmak zorunda bıraktığını, böyle bir anda onu yalnız bıraktığı için üzgün olduğunu bildirdi. Vermiş olduğu bir adrese kendilerinden haber iletmesini rica etti. Lucerne'de, Gothard trenine bindi. Geceleyin, Aldorf ile Goeschenen arasındaki küçük bir istasyonda indi. Adını bilmiyordu buranın, hiçbir zaman da öğrenemeyecekti. Gar yakınındaki ilk otele girdi. Bütün gece bardaktan boşanırcasına yağmur yağdı. Su birikintileri yolu kapamıştı. Ertesi gün de yağmur durmadan yağdı. Patlak bir oluktan bir şelâle gürültüsüyle su iniyordu. Yer ve gök tıpkı onun düşünceleri gibi boğulmuş, erimişti. Tren kurumu kokan nemli çarşafların üstüne uzandı. Uzun süre yatamadı. Anna'nın karşısında bulunduğu tehlikeyi düşünmekten kendi ıstırabını duyamıyordu. Kötü niyetli halkı aldatmak, başka yöne çekmek gerekirdi. Bu hummalı halinde aklına tuhaf bir şey geldi: kentte tanıdığı birkaç müzisyenden biri olan şekerci org ustası Krebs'e mektup yazmak aklına esti. Bir aşk serüveninin kendisini İtalya'ya sürüklediğini, Braun'ın evine yerleştiği zaman da bu aşkın devam ettiğini, bundan kurtulmak istediyse de gücünün yetmediğini anlattı. Bütün bunları, Krebs anlasın diye biraz açık, kendinden de bir şeyler eklesin diye oldukça üstü kapalı yazmıştı. Krebs'ten sırrını kimseye açmamasını rica etti. Bu iyi yürekli adamın hastalık derecesinde geveze olduğunu biliyordu. Bunun için Krebs'in haberi alınca, koşup bütün şehre yayacağını —haklı olarak— düşünüyordu. Kamuoyunu yanıltmak için de mektubun sonuna Braun hakkında ve Anna'nın hastalığı üzerine soğukça bir şeyler yazdı.

Bütün o geceyi ve ertesi günü kafasındaki sabit fikre

saplanmış olarak geçirdi: Anna... Anna... Şimdi onunla geçirdiği son günleri yeniden yaşıyordu bir bir. Onu hep ihtiraslı bir serap içinde görmekteydi. Onun hayalini isteklerine uygun olarak yaratıyordu zihninde; yüksek ahlâklı, trajik vicdanlı bir kadın olarak düşünüyordu onu, daha çok sevebilmek için. Anna yanında bulunup onu kontrol etmediği için, aşkın etkisiyle uydurduğu bu yalana kendi de inanarak, onu sağlıklı ve hür yaradılışlı, ezilen, zincirlerini kırmak için çırpınan; engin, açık yürekli bir hayatı, ruhun sonsuzluğa kavuşmasını özleyen bir kadın olarak canlandırıyordu hayalinde. Ve sonra bu kadın bu özleyişinden korkuya kapılıyor ve kaderine uygun düşmediği ve onu daha da acılar içine attığı için, içgüdülerini bastırmaya çalışıyordu. Haykırıyordu Christophe'a: «Yardım et bana!» diye, Christophe onun güzel vücudunu kolları arasına alıyordu. Hâtıraları büyük bir azap veriyordu ona; bunların yaralarını derinleştirmekten öldürücü bir zevk duyuyordu. Saatler ilerledikçe, kendini yok eden şeyleri öyle dayanılmaz bir acıyla duymaya başlamıştı ki, soluk alamaz hale gelmişti. Ne yaptığını bilmeden, kalktı, odasından çıktı, otelin hesabını ödedi ve Anna'nın bulunduğu kente giden ilk trene atladı. Geceleyin oraya vardı. Doğruca eve gitti. Braun'ların bahçesine bitişik bahçe dar sokaktan bir duvarla ayrılıyordu: Christophe duvara tırmandı, başkasının bahçesine atladı, oradan Braun'ın bahçesine geçti, evin önüne gelmişti. Her yer zifiri karanlıktı, yalnız bir pencerede bir gece kandilinin kırmızımtrak yansıması vardı, — Anna'nın penceresiydi bu. Anna oradaydı. Orada ıstırap çekiyordu, bir adım atsa oraya girebilirdi, elini kapının tokmağına uzattı. Sonra eline, kapıya, bahçeye baktı, birden yaptığının farkına vardı. Sonra, yedi sekiz saattir etkisi altında yaşadığı birsamdan uyanarak, ürperdi, iradesinin dışında ayaklarını yere mıhlayan kuvveti kırdı, duvara koştu, yeniden tırmandı ve kaçtı.

Aynı gece, ikinci kez bu kentten ayrılıyordu. Ertesi gün sağnak sağnak yağan karın altında kendini bir dağ köyüne attı... Tek isteği kalbini gömmek, zihnini uyuşturmak, unutmak, unutmaktı!..

— «*E però leva su, vinci l'ambascia*
con l'animo che vince ogni battaglia,
se col suo grave corpo non s'accascia...»

Leva'mi allor, monstrandomi fornito
meglio di lena ch'io non mi sentia;
e dissi: «Va, ch'io son forte ed ardito.»

INF. XXIV.

Tanrım, ne yaptım sana ben? Neden perişan ediyorsun beni? Çocukluğumdan beri nasibim yoksulluk, uğraşıp didinmek oldu. Hiç yakınmadan didindim durdum. Yoksulluğumu sevdim. Bana verdiğin ruhu tertemiz tutmaya çalıştım... Tanrım yarattığını yok eden sensin, bu ateşi sen söndürdün, bu ruhu sen kirlettin, beni yaşatan ne varsa elimden aldın. Dünyada yalnız iki hazinem vardı: arkadaşım ve ruhum. Artık hiçbir şeyim yok, hepsini aldın benden. Benim olan bir tek varlık vardı şu bomboş dünyada, onu aldın. Gönüllerimiz birleşmişti, parçaladın onları, birlikte olmadan, tadına doymadan, birbirimizi kaybetmenin acısını tattırdın bize. Çevremde, içimde bir uçurum kazdın. Kolum kanadım kırıldı, hasta oldum, iradesiz kaldım, hiç gücüm kalmadı, senin gecenin karanlığında ağlayan bir çocuğa döndüm. Beni yere vurmak için bu saati seçtin. Arkamdan, sessiz adımlarla bir hain gibi geldin ve hançerledin beni; sen o yırtıcı köpeğini, aşk ihtirasını saldırttın üstüme; güçsüz kalmıştım, biliyordun bunu, savaşamayacaktım, bu aşk beni harabetti, içimde ne var ne yoksa yıktı, hepsini kirletti, parçaladı... Kendimden tiksinir oldum. Hiç olmazsa kederimi ve utancımı haykırabilseydim! Ya da unutabilseydim yaratıcı gücün selleri arasında! Ama gücüm kırıldı, yaratıcılığım kurudu... Ölü bir ağaçtan başka bir şey değilim... Neden ölmedim? Ey Tanrım, kurtar beni, bu bedeni ve canı yok et, topraktan kopar beni, kökümü hayattan ayır, çırpındırma sonsuza kadar şu içinde bulunduğum çukurda... Yalvarıyorum sana... Al canımı!

Çektiği acılar Christophe'un, aklıyla inanmadığı bir Tanrı'ya böyle seslenmesine sebep oluyordu.

•

İsviçre Jura'sında, ücra bir çiftliğe sığmıştı. Buradaki evin arkasında bir koruluk vardı, tümsekli yüksek bir yaylanın kıvrımı gözden saklıyordu bu evi. Arazinin çıkıntıları onu kuzey rüzgârlarından koruyordu. Ön tarafta çayırlar, ağaçlıklı yokuşlar uzayıp gidiyordu. Kayalıklar birden dikine iniyordu aşağıya doğru. Gövdeleri burkulmuş çamlar kenarlara tutunmağa çalışıyor, dallarını genişliğine yayan kayınlar geriye doğru hamle ediyordu. Gökyüzü kapalı. Hiçbir hayat kıpırtısı yok. Çizgileri silinmiş soyut bir mekân. Her şey uyumakta karın altında. Yalnız geceleyin ormandan tilkilerin bağırmaları duyuluyordu. Mevsim kış sonuydu. Gitmekte geciken, bir türlü sona ermek bilmeyen bir kıştı. Tam bitmiş gibi görünürken, yeniden başlıyordu.

Bununla birlikte, uyuşuk yaşlı toprak bir haftadanberi yüreğinin yeniden atmaya başladığını duyuyordu. Aldatıcı bir ilkbahar havaya ve donmuş ağaç kabuklarının altına siniyordu. Süzülen kanatlar gibi yayılmış kayın dallarından eriyen karlar damla damla dökülüyordu. Açık yeşil birkaç ot çayırların beyaz örtüsünü delmişti. İncecik çubukların çevresinde karların eridiği yerdeki kara ve nemli toprak küçücük ağızlar gibi soluk almaya başlamıştı. Buzdan giysisinin içinde uyuşup kalmış olan su, günün bazı saatlerinde yeniden şırıldıyordu. Çıplak korulardan birkaç kuşun cırlak ötüşü geliyordu.

Christophe hiçbir şeyin farkında değildi. Her şey birdi onun için. Odanın içinde durmadan dolanıp duruyor, ya da dışarıda yürüyordu. Yerinde duramıyordu hiç. İçindeki şeytanlar ruhunu param parça etmişlerdi. Aralarında boğazlaşıp duruyorlardı. Bastırılan ihtirası, evin bölmelerini dövüp duruyordu öfkeyle. Bu ihtirastan tiksintisi de daha az azgın değildi. Birbirlerinin gırtlağını dişliyorlar ve bu mücadele sırasında onun kalbini parçalıyorlardı. Aynı zamanda, Olivier'nin anısı, ölümünün verdiği derin keder, doyurulamayan yaratma ihtiyacı, hiçliğin çukuru

karşısında şahlanan gururu da ekleniyordu bunlara. Bin bir şeytan cirit atmaktaydı içinde. Bir an rahat yoktu ona. Arada bir kabaran dalgalar yatışır da bir durgunluk olursa, kendini yapayalnız ve içini de bomboş buluyordu: düşünce, sevgi, irade; hepsi ölüp gitmişti.

Yaratmak! Tek çare buydu. Hayatının enkazını dalgalara bırakmak! Sanatın rüyası içinde yüzerek kurtulmak!.. Yaratmak! Bunu istiyordu... Ama artık bu elinden gelmiyordu.

Christophe hiçbir zaman metodlu bir çalışma sürdürmüş değildi. Sağlıklı ve güçlü olduğu zamanlar ilhamının zayıflamasından kaygı duymak şöyle dursun, onun bolluğundan rahatsız olurdu. Keyfince, aklına estiği gibi, duruma göre, hiçbir değişmez kurala uymadan çalışırdı. Aslında her yerde, her an çalışırdı, zihni durmadan işlerdi. Çoğu kez ondan daha daha az yetenekli ve daha düşünceli olan Olivier onu uyarmıştı:

Temkinli ol. Gücüne çok güveniyorsun. Dağ sellerinin bugün bol suyu vardır, ama yarın kuruyabilir. Bir sanatçı dehasını eli altında bulundurmalı, gelişigüzel dağılmasına izin vermemelidir. Gücünü belli bir mecraya sok. Alışkanlıklar edinmeye zorla kendini; her gün belirli saatlerde, bir programa uygun olarak çalışmalısın. Savaşacak olan kimsenin nasıl askerce hareketlere, askerce yürümeye alışması gerekli ise, sanatçıya da böylesi gereklidir. Kriz anları gelince —(ki her zaman gelir)— bu demirden zırh ruhu çöküşten korur. Bunu iyi bilirim ben! Eğer ölmedimse bunu ona borçluyum.

Ama, Christophe gülerek:

— Bu sana uygun gelir, yavrum, derdi! Yaşama zevkini yitirme tehlikesi benim için aslâ söz konusu olamaz! Çok iştahlıyımdır.

Olivier omuz silkerek karşılık verirdi:

— Çok, azı getirir. Çok sağlıklı olan insan kadar hasta olan kimse yoktur.

Olivier'nin sözünün doğruluğu şimdi ortaya çıkıyordu. Arkadaşının ölümünden sonra Christophe'un iç hayat kaynağı hemen kurumamıştı gerçi; ama, garip bir kesin-

tilik göstermeye başlamıştı. Bakıyorsun, birden dolu dolu akıyor, sonra toprağın altında yitip gidiyordu. Christophe aldırış etmiyordu buna; ne önemi vardı ki? Kederi ve kalbinde doğmaya başlayan aşk bütün düşüncesini yutuyordu. — Ama kasırga geçip de yeniden çeşmeden su içmek istediği zaman bir şey bulamamıştı. Çölde gibiydi. Bir su sızıntısı bile yoktu. Ruhu kurumuştu. Boşuna kumu kazmak, yer altındaki suyu, her ne pahasına olursa olsun fışkırtmak istemişti, ama zihin mekanizması boyun eğmemişti. Sâdık müttefik alışkanlığın yardımını isteyemezdi. O alışkanlık ki, bizi hayata bağlayan her şey uçup gittiği zaman yalnız o, inatla ve sürekli olarak yanımızda kalır; hiçbir şey söylemez, hiçbir hareket yapmaz, gözleri bir noktaya dikili, dudakları sımsıkı kapalı, ama o çok güvenli ve hiç titremeyen eliyle bizi, gün ışığına ve yaşama zevkine kavuşuncaya dek dar boğazlardan tehlikesizce geçirir. Christophe yardımcısızdı, eli gece karanlığında hiçbir ele tutunamıyordu. Artık gün ışığına kavuşamıyacaktı.

Bu en son sınavdı onun için. Kendisini deliliğin sınırında hissediyordu. Kimi zaman beynine karşı mantıksızca, çılgınca bir çatışmaya giriyor, manyakça saplantılara, bir sayma merakına kapılıyor; döşeme tahtalarını, ormandaki ağaçları, notaları ve akorları sayıyor, bunlar arasında bir seçme yapamıyor, kafasının içinde saflar kurup bunları muharebe ettiriyordu. Kimi zaman da, ölü gibi bitkin düşüyordu.

Kimsenin ilgilendiği yoktu onunla. Evin ayrı bir bölümünde oturmaktaydı. Odasını kendi düzeltiyordu, — her gün de yaptığı yoktu bunu. Yemeğini alt kata bırakıyorlardı, hiç insan yüzü görmüyordu. Yaşlı, bencil ve suskun bir köylü olan ev sahibinin onunla ilgilendiği yoktu. Christophe yemeğini yesin yemesin kendi bileceği işti bu. Yalnız Christophe'un akşamları eve dönüp dönmediğine dikkat ediliyordu. Bir gün ormanda yolunu kaybetti, beline kadar kara gömüldü. Az kalsın hiç dönemeyecekti. Düşünmemek için kendini yorgunluktan öldürmek istiyordu. Yapamadı... Yalnız, arasıra birkaç saat bitap uyuyordu.

Tek bir canlı varlık kendisiyle ilgilenir gibiydi: yaşlı bir Saint-Bernard köpeği. Christophe evin önündeki sıraya oturduğu zaman geliyor, kanlı gözlü kocaman başını dizlerinin üstüne yaslıyordu. Uzun uzun bakışıyorlardı. Christophe yanından uzaklaştırmıyordu onu. Hastalıklı Goethe gibi gözlerinden korkmuyordu hayvanın ve bağırmak gelmiyordu içinden:

— Defol!.. Ey hayalet, ne yaparsan yap kapamazsın beni, diye.

Christophe bu hayvanın yakaran uykulu gözlerine bırakıyordu kendini. O gözlerde kendisine yalvaran mahpus bir ruh görüyordu.

Istırabın etkisiyle duygularının gevşediği, bir yaşayan ölü haline geldiği, insana vergi bencillikten sıyrıldığı o anlarda, insanoğlunun başka yaratıkları boğazlayarak kazandığı zaferin savaş alanını görüyor, yüreği merhamet ve dehşetle doluyordu. Mutlu olduğu günlerde de, her zaman hayvanları sevmişti. Onlara zulmedilmesine katlanamazdı. Avdan nefret ederdi, ama gülünç olma korkusuyla açığa vurmaktan kaçınırdı bu nefretini. Belki kendisine de itiraf edemiyordu bunu. Ama, bu tiksinti, kimi insanlardan uzaklaşmasının gizli nedeni olmuştu. Hiçbir zaman zevki için bir hayvanı öldüren bir adamla dost olamazdı. Bunda hiçbir duygusallık yoktu: hayatın bir yığın acıya ve sonsuz bir acımasızlığa dayandığını herkesten iyi biliyordu; başkasına acı çektirmeden yaşayamazdı insan. Gerçi bunu görmemek için gözlerini kapamak, kendini lâfla avutmak söz konusu olamazdı. Hayata sırt çevirmek gerektiği sonucuna varmak ve bir çocuk gibi ağlayıp sızlamak da söz konusu değildi. Hayır. Eğer bugün yaşamak için başka yol yoksa, öldürmek gerekir. Ama, öldürmek için öldüren aşağılık bir yaratıktır. Vicdansız bir aşağılık yarattık. Her hal ve kârda aşağılık bir yaratık. İnsan durmadan acıları ve gaddarlıkları azaltmak için çaba harcamalıdır. İlk ödev budur.

Normal hayatta bu düşünceler, Christophe'un yüre-

ğinde gömülü kalırdı. Bunları aklına getirmek istemezdi. Neye yarardı ki? Ne yapabilirdi buna karşı? Bunun için, onun Christophe olması, eserini tamamlaması, her ne pahasına olursa olsun yaşaması, en zayıf olanların zararına yaşaması, gerekti. Evreni yaratan o değildi... Düşünmeyelim bunu, düşünmeyelim bunu!..

Fakat, felâket onu da yenilenlerin arasına yuvarladıktan sonra bunu düşünmesi gerekmişti! Daha son zamanlarda boşuna pişmanlıklar içine gömülen, acı duyan ve acı duyuran insanlara boşuna acıdığı için Olivier'yi eleştirmişti. Şimdi ondan daha ileri giderek, evrendeki facianın derinlerine iniyor, dünyanın bütün acılarını yüreğinde duyuyordu. Derisi yüzülmüş bir insandı sanki. Derin bir üzüntüyle ürpermeden hayvanları düşünemez olmuştu. Hayvanların gözlerinden içlerini okuyor, onların kendisi gibi bir ruha sahip olduklarını anlıyordu; dilleri söylemiyordu, ama gözleri konuşuyordu bunun yerine:

— Ne yaptım size ben? Neden kötü davranıyorsunuz bana?

Yüz kere gördüğü sıradan bir sahne — kocaman gözlerinin akı mavimtrak, alnında bir tutam beyaz kıvırcık tüy, burnu morumsu, çarpık bacaklı, kapatıldığı kafesin içinde acı acı böğüren bir buzağı; — bir köylünün dört bacağından bağlayıp baş aşağı götürdüğü ve ikide bir doğrulmak isteyen ve bir çocuk gibi inleyerek meleyen bir kuzu; —bir sepete tıkılmış tavuklar; —uzaktan feryatları duyulan şişlenmiş bir domuz; — bir mutfak masasının üstünde içi temizlenen bir balık... Bunlara bakmayı içi götürmezdi Christophe'un. İnsanların bu mâsum hayvanlara yaptıkları işkenceler Christophe'un yüreğini sızlatırdı. Hayvanlarda azıcık akıl olsa dünyayı nasıl bir karabasan gibi göreceklerini bir düşünün: onları boğazlayan, karınlarını deşen, parçalara bölen, diri diri pişiren, acılar içinde kıvrandıran birtakım kaygısız, kör ve sağır insanlar. Afrika'daki yamyamlar arasında bunlardan daha yırtıcı olanlar var mıdır? Hür vicdanlı bir kimse için, hayvanlar insanların çektiğinden daha dayanılmaz acılar çekmektedirler.

Hiç olmazsa insanın çektiği acının kötü bir şey olduğu ve buna sebep olan için suç teşkil ettiği kabul edilmiştir! Halbuki her gün binlerce hayvan azıcık vicdan azabı duyulmaksızın öldürülüyor. — Bunu kim söylese gülünç olur. — Ve bu aslâ bağışlanamaz bir suçtur. Sadece bu, insanın çektiği acıyı haklı göstermeğe yeter. İnsan soyuna karşı bir mazlum âhıdır bu. Eğer Tanrı var da bunu hoş görüyorsa, bu Tanrı'ya karşı da bir mazlum âhıdır. Eğer iyi bir Tanrı varsa, insanların en güçsüzü bile kurtulmalıdır. Eğer Tanrı sadece en güçlüler için varsa, yoksullar için insanlık uğruna kurban edilen aşağı derecedeki yaratıklar için adalet yoksa, iyilik de, adalet de yok demektir.

Heyhat! İnsanın gerçekleştirdiği can kıyımları öyle az bir şeydir ki evrensel boğazlaşmanın yanındı! Hayvanlar da birbirlerinin canına kıyarlar. En sâkin bitkiler, dilsiz ağaçlar kendi aralarında yırtıcı birer hayvandırlar. Ormanların huzuru: tabiatı kitaplardan tanıyan edebiyatçıların beylik belâgat sanatı!.. Eve bir kaç adım uzaklıktaki ormanda korkunç boğuşmalar sürüp gidiyordu. Katil kayınlar, çamların eski çağ sütunlarını andıran o yakışıklı penbe gövdelerine saldırıyor, onları cendereye alıyorlardı. Meşelere hücum ediyor, onları parçalıyor, koltuk değneği yapıyorlardı kendilerine onlardan. Tek ağaç içinde on ağaç, yüz kollu Briarées kayınları! Ölüm saçıyorlardı çevrelerine. Düşman bulamadıkları zaman da birbirleriyle boy ölçüşüyor, dalaşıyor, kaynaşıyor birbirlerini deliyor, eğip büküyorlardı. Tıpkı tufandan önceki canavarları gibi. Daha aşağıda ormanda, sonradan yayılan akasyalar sahneye girmişti, köknar korusuna saldırıyor, düşmanının köklerine pençelerini batırıyor, salgılarıyle zehirliyorlardı onu. Bu öyle bir ölüm kalım savaşıydı ki, yenen yenilenin hem yerine, hem kalıntılarına sahip çıkıyordu. Bundan sonra, küçük canavarlar büyüklerin işini tamamlıyordu. Köklerin arasından çıkan mantarlar, hasta ağacın özsuyunu emiyor, yavaş yavaş onun içini boşaltıyorlardı. Kara karıncalar, çürüyen ağacın odununu ufalıyorlardı. Milyonlarca görünmez böcek, kemirerek, çat-

latarak hayatı toz haline getiriyorlardı. Ya bu mücadelelerin sessizliği!.. Ey tabiatın huzuru, sen hayatın acılı ve acımasız yüzünü örten trajik bir maskeden başka bir şey değilsin.

•

Christophe baş aşağı yuvarlanıyordu. Ama, döğüşmeden, kolları gövdesine yapışık boğulacak adam değildi o. Ne kadar ölmek istese de, yaşamak için her şeyi yapıyordu. Mozart'ın dediği gibi, **«yapacak bir şey kalmayıncaya kadar uğraşıp didinen»** insanlardandı o. Yok olmakta olduğunu hissediyor, düşüşü sırasında kollarını sağa sola sallayarak tutunacak bir destek arıyordu. Bunu bulduğunu sandı. Olivier'nin küçük çocuğunu hatırlamıştı. Hemen bütün yaşama iradesini ona vererek, dört elle sarıldı. Evet, onu bulmalı, onu almalı, büyütmeli, sevmeli, babasının yerine koymalı, çocuğunun varlığında Olivier'yi yeniden yaşatmalıydı. Bencil kederi içinde, nasıl olup da bunu düşünmemişti? Çocuğa bakan Cécile'e yazdı. Sabırsızlıktan yanıp tutuşarak cevabını bekledi. Bütün varlığı bu biricik düşünceye bağlanmıştı. Kendini yatıştırmaya çalışıyordu, elinde hâlâ umutlanmak için bir sebep vardı. Cécile'in iyi insan olduğunu biliyor, ona güveniyordu.

Cevap geldi. Cécile, mektubunda, Olivier'nin ölümünden üç ay sonra siyahlar giyinmiş bir kadının gelip,

— Çocuğumu verin bana! dediğini yazıyordu.

Bu kadın daha önce hem çocuğunu, hem Olivier'yi bırakıp giden Jacqueline'di; ama tanınmayacak kadar değişmişti. Sevgilisi bıkmadan, o, sevgilisinden bıkmıştı. Bu serüvenden umutları kırılmış, tiksinmiş, yaşlanmış olarak çıkmıştı. Çok gürültü koparan bu rezalet yüzünden birçok kapılar yüzüne kapanmıştı. En az önem verir görünenler, bu konuda en sert davrananlar olmuştu. Annesi bile öyle hakaret dolu bir aşağılama göstermişti ki, Jacqueline artık onun evinde kalamamıştı. İnsanların iki yüzlülüğünü çok iyi görmüştü. Olivier'nin ölümü onu büs-

bütün perişan etmişti. Öyle çökmüş görünüyordu ki. Cécile, isteğini yerine getirmemezlik edememişti. Kendi çocuğu gözüyle baktığı bu yavrudan ayrılmak çok üzücüydü onun için. Ama, onun üzerinde kendisinden çok hakkı olan ve daha mutsuz bir kadına karşı nasıl katı davranabilirdi? Christophe'a yazıp bu konuda ne düşündüğünü sormak istemişti. Ama, Christophe, onun daha önce yazdığı mektupların hiçbirine cevap vermemişti. Christophe'un adresini bilmiyordu, sağ mı, öldü mü onu da bilmiyordu... Sevinç, geldiği gibi uçup gider. Ne yapabilirdi durumu kabullenmekten başka?.. Asıl sorun çocuğun sevgiye ve mutluluğa kavuşmasıydı.

Mektup akşam üstü geldi. Kışın son bir geri dönüş çabası karı getirmişti. Bütün gece de yağdı. Taze yaprakcıkların çıkmaya başladığı ormanda, ağaçlar biriken karların ağırlığı altında çatırdıyor, dalları kırılıyordu. Bir topçu savaşı. Christophe, ışıksız odasında, fosforlu karanlıklar ortasında, yapayalnız, facialar saklayan ormanın sesini dinliyor, her gürültüde yerinden sıçrıyordu. O da yük altında ezilip çatırdayan bir ağaca benziyordu şimdi. *İçinden şöyle diyordu:*

— Artık her şey bitti.

Gece bitti, gün ışıdı. Ağaç yıkılmamıştı. Yeni gelen günün gecesi, daha sonraki bütün günler ve geceler boyunca ağaç çatırdadı, eğildi, ama parçalanmadı. Christophe'un artık hiçbir yaşama nedeni kalmamıştı, ama yaşıyordu. Döğüşmek için artık hiçbir gerek yoktu; yine de belini büken görünmeyen düşmanla göze göz, dişe diş döğüşüyordu. Yakub'un Azrail'le döğüşmesi. Bu döğüşten umduğu bir şey yoktu, döğüşün sonunda beklediği bir şey yoktu, ama yine durmadan döğüşüyordu ve şöyle *haykırıyordu:*

— Yere ser beni! Neden yere sermiyorsun beni!

•

Günler geçip gitti. Christophe yaşama gücünü yitir-

miş olarak çıktı bu geçen günlerden. Ama, yine de ayakta durmakta direniyor, dışarı çıkıyor, yürüyor, dolaşıyordu. Ne mutludur güçlü bir soydan geldikleri için, hayatın karanlık günlerinde güçlü bir desteği olanlar! Yıkılacak gibi olan oğulun gövdesini, babanın ve büyükbabanın bacakları taşır. Güçlü ataların itişi çökmüş ruhu yerden kaldırır; binicisinin ölüsünü taşıyan at gibi.

İki hendek arasındaki bir tepe yolundan geçip, cılız küçük meşenin boğumlu köklerinin yılan gibi kıvrılarak yayıldığı, sivri taşlı bir patikadan aşağıya doğru iniyordu. Nereye gittiğini bilmeden, ve berrak bir iradenin yedişinden bile daha güvenli adımlarla. Hiç uyumamıştı; günlerdir pek az bir şey yemişti. Bir sis perdesi vardı gözlerinin önünde. Vâdiye doğru iniyordu. — Paskalya yortusu haftasıydı... Sisli günler. Kışın son saldırısı da yenilmişti. İlkbahar sıcaklığı yayılıyordu yavaş yavaş. Aşağılardaki köylerden çan sesleri yükseliyordu. Bu sesler, ilkin bir çukura sokulmuş çatıları samanla, aklı karalı yosunlarla örtülü, kuş yuvasını andıran bir köyden geliyordu. Sonra, tepenin öbür yamacı üzerindeki, görünmeyen bir köyden, daha sonra da orada akan bir ırmağın ötesindeki köylerden geliyordu bu çan sesleri. Ve de, sisin içinde kaybolup giden ta uzaklardaki bir kentin uğultusu... Christophe durdu. Nerdeyse bayılacaktı. Bu sesler ona şöyle der gibiydi:

— Bizimle gel. Burada huzur var. Burada acılar ölür, düşünceler de ölür. Gel, dinlen, bir daha uyanmazsın.

Kendini öyle yorgun hissediyordu ki! Uyumayı ne kadar isterdi! Ama, o, başını salladı ve:

— Huzuru değil, hayatı arıyorum ben, dedi.

Yeniden yürümeye koyuldu. Farkında olmadan uzun yollar aşmıştı. O birsamlı zayıflığı içinde, en yalın duyular bile beklenilmeyen yankılar veriyordu. Zihni yere ve havaya fantastik aydınlıklar fışkırtıyordu. Güneşin altındaki bomboş beyaz yolda, neye ait olduğunu bilmediği bir gölgenin önüsıra koştuğunu görerek irkildi.

Bir koruluğun çıkışında kendini bir köyün yakınların-

da buldu. Ters yüzü geri döndü: insan görmek rahatsız ediyordu onu. Ama, yine de köyün üst başında sırtını dağa yaslamış ücra bir evin önünden geçmemezlik edemedi. Bir sanatoryuma benziyordu bu ev. Çevresinde güneş içinde geniş bir bahçe, bahçenin kumlu yollarında, kararsız adımlarla dolaşan insanlar vardı. Christophe bunlara dikkat etmedi. Ana yolun bir dönemecinde, gözünün feri sönmüş, şiş ve sarı yüzlü, önüne bakan bir adam karşısında buldu kendini, iki kavağın dibinde bir sıraya çökmüştü, önüne bakıyordu. Yanında bir adam daha oturuyordu; konuşmuyorlardı. Christophe önlerinden geçip yürüdü. Ama, dört adım attıktan sonra durdu, bu gözler yabancı gelmiyordu ona. Geri döndü. Adam kımıldamamıştı, hareketsiz, hep öyle, önündeki bir şeye dikmişti gözlerini. Ama, yanındaki Christophe'a bir işaret yapınca oraya gitti.

— Kim bu? diye sordu Christophe.

— Sağlık yurdunda kalanlardan biri, diye cevap verdi adam, evi göstererek.

— Onu tanıyor gibiyim, dedi Christophe.

— Olabilir, Almanya'da çok tanınmış bir yazardı, dedi öteki.

Christophe bir ad söyledi. — Evet adı buydu adamın. — Mannheim dergisinde yazı yazdığı günlerde tanımıştı onu. Düşmandılar birbirlerine: o sırada Christophe yazı yayınlamaya yeni başlamıştı, öteki ise çoktan ünlü bir yazardı. Güçlü, kendine güvenen; kendinden gayrı her şeyi küçümseyen biri, tanınmış bir romancıydı; gerçekçi ve şehvet duygularını yansıtan sanat o zamanki harcıâlem eserler arasında hâkim durumdaydı. Nefret etmekle birlikte bu maddî samimî ve dar sınırlı sanattaki mükemmelliği beğeniyordu.

Bekçi şöyle anlattı durumunu bu adamın:

— Bir yıl önce buraya gelmişti. Bu arada bakıldı, iyi olduğunu sandılar, memleketine gitti. Sonra hastalığı yeniden başgösterdi, bir gün pencereden attı kendini. Burada bulunduğu ilk günlerde çırpınıyor, bağırıp çağırıyor-

du. Şimdi çok sâkin. Günlerini gördüğünüz gibi hep böyle oturarak geçiriyor.

— Nereye bakıyor? dedi Christophe.

Sıraya yaklaştı. Bu yenik düşen adamın soluk yüzüne acıyarak baktı. Kalın göz kapakları inikti, biri hemen hemen kapalıydı. Deli, Christophe'un orada bulunduğunu bilmiyor gibiydi. Christophe adıyla seslendi, elini tuttu, — gevşek ve nemli el ölü bir şey gibi kendini bıraktı, Christophe bu eli daha çok tutmaya cesaret edemedi. Adam bir an şaşkın bakışlı gözlerini Christophe'a doğru kaldırdı, sonra yine önüne baktı o şaşkınca gülümseyişiyle. Christophe:

— Nereye bakıyorsunuz? diye sordu.

Adam, hiç kımıldamadan:

— Bekliyorum, dedi.

— Neyi?

— Dirilişi...

Christophe yerinden sıçradı, telâşla yola koyuldu. Adamın sözü ateşten bir ok gibi saplanmıştı yüreğine.

Ormana daldı, yokuşu çıktı, evin yönüne doğru yürüdü. Dalgınlığından yolunu kaybetti; kendini büyük çamlıkların ortasında buldu. Gölge ve sessizlik. Nereden geldiği bilinmeyen kırmızıya çalan sarı bir iki güneş lekesi yoğun gölgelerin üstüne düşmüştü. Christophe bu bir iki ışık parçasıyla büyülenmiş gibiydi. Yerleri bir halı gibi kaplayan çam iğneleri üzerinde yürürken ayakları, şişkin damarlar gibi toprağın yüzüne çıkmış, ağaç köklerine çarpıyordu. Ağaçların dibinde ne bir ot, ne bir yosun vardı. Çevre gece gibi kapkaranlıktı. Dalların arasından tek bir kuş ötüşü gelmiyordu. Alttaki küçük dallar kurumuştu. Bütün hayat yukarıya, güneş gören yerlere sığınmıştı. Az sonra bu hayat da sönmeye başladı. Christophe esrarlı bir hastalığın kemirdiği bir koruluğa girdi. Örümcek ağı gibi ince uzun, çeşit çeşit likenler, kızıl çamların dallarını ağlarıyle sararak onları dipten doruğa kıskıvrak bağlamış, sonra ağaçtan ağaca atlayark bütün ormanı boğmuştu. Sinsi vantuzlu deniz altı yosunlarıydı sanki

bunlar. Ve burada şimdi bir okyanusun derinliklerinin sessizliği vardı. Yukarıdaki güneş solmaktaydı. Yavaş yavaş ormana sokulan sisler Christophe'un her yanını sarmıştı. Her şey silinip gitti; hiçbir şey kalmadı ortalıkta. Yarım saat kadar, Christophe beyaz sis ağı içinde dolaştı durdu, bu sis gittikçe yoğunlaştı, karardı, boğazından içeriye dolmaya başladı. Dosdoğru gittiğini sanıyordu ama, boğulan çamlardan sarkan koca örümcek ağlarının çevresinde dolanıp duruyordu: bu ağları delip geçen sis, oralarda, titreşen su damlaları bırakıyordu. Sonunda, ağın ilmikleri gevşedi, bir delik oluştu, Christophe deniz altı ormanından dışarı çıkabildi. Canlı koruluklara, çamlarla kayınların sessizce döğüştükleri yere ulaştı. Ama, hep aynı hareketsizlik vardı burada da. Christophe saatlerdir süregelen bu kasvetli sessizliği dinlemek için durdu...

Birden uzaktan bir çalkantı gelmeye başladı. Fırtına habercisi bir rüzgâr ormanın derinliklerinden esmeye başlamıştı. Dört nala koşan bir at gibi gelen rüzgâr, ağaçların tepelerini dalgalandırıyordu. Michelangelo'nun, bir hava hortumunun içinden geçen Tanrısı gibi, Christophe'un başının üstünden geçti. Orman ve Christophe'un yüreği ürperdi, kıyametin habercisiydi bu.

Ortalığa yeniden sessizlik çöktü. Kutsal bir dehşete kapılan Christophe, bacakları titreyerek, koşarcasına eve döndü. Evin kapısına gelince izlenen biri gibi, kaygıyla dönüp arkasına baktı. Tabiat ölmüşe benziyordu. Dağın yamaçlarını kaplayan ormanlar ağır bir kederin altında ezilmiş gibiydi. Hareketsiz havada sihirli bir şeffaflık vardı. Çıt çıkmıyordu. Yalnız, bir selin bir kayayı oyan suyunun cenaze müziği dünyanın sonunu haber veriyordu. Christophe ateşler içinde yattı. Yandaki ahırda, onun gibi kaygılı hayvanlar kıpırdanıp duruyorlardı.

Gece. Christophe yarı uyur bir haldeydi. Sessizlik içinde uzaklarda yeniden bir dalgalanma oldu — bu kez rüzgâr kasırga halinde geliyordu. Baharın yeli, hâlâ titreyişler içinde uyuyan dünyayı ısıtırken, buzları eriterek bereketli yağmurları biriktirmekteydi. Rüzgâr, vâdinin öte ya-

nındaki ormanda gökgürültüsü gibi uğulduyordu. Yaklaştı, kabardı, zorlu adımlarla yokuşları tırmandı, şimdi bütün dağ gürüldüyordu. Ahırda bir at kişnedi, sığırlar böğürdü. Christophe yatağının içinde doğrulmuştu, saçları diken dikendi, dinliyordu. Bora geldi, uğuldayarak fırıldakları gıcırdattı, damdan kiremitleri uçurdu, evi sarstı. Bir saksı düşüp kırıldı. Christophe'un iyi kapanmamış olan penceresi çatırdıyla açıldı. Sıcak rüzgâr içeriye doldu, Christophe'un yüzüne, çıplak göğsüne çarptı. Ağzı açık, soluk soluğa yataktan fırladı. Sanki bomboş ruhuna canlı Tanrı atılıyormuş gibi. Diriliş!.. Boğazına hava doluyor, yeni hayat dalga dalga ta içine siniyordu. Patlayacakmış gibi hissediyordu kendini Christophe; haykırmak kederden, sevinçten haykırmak istiyordu. Oysa ağzından yalnız kırık dökük sesler çıkıyordu. Kasırganın uçurduğu kâğıtların arasında sağa sola yalpalıyor, kollarını duvarlara vuruyordu. Sonunda bağırarak odanın ortasına çöktü:

•

— Sen, ey sen! Geri geldin sonunda!

— Geldin, geri geldin! Ey yitirdiğim sen!.. Niçin beni bırakıp gitmiştin?

— Senin elden bıraktığın görevimi yerine getirmek için.

— Hangi görev?

— Döğüşmek.

— Döğüşmene ne gerek var? Her şeyin efendisi değil misin?

— Efendi değilim ben.

— Var olan Her şey değil misin sen?

— Var olan her şey değilim ben. Yokluk'la savaşan Hayat'ım ben. Ben Yokluk değilim. Ben Gece içinde yanan Ateş'im. Ben Gece değilim. Ebedî Döğüş'üm ben: ve döğüşün üstünde yüzen hiçbir ebedî kader yoktur. Ben ebede kadar döğüşen hür İrade'yim. Döğüş ve yanıp tutuş benimle birlikte.

— Yenildim ben, artık bir işe yaramam.

— Yenildin mi? Her şey kaybolmuş gibi mi geliyor sana? Başkaları yenecektir. Sen kendini düşünme, ordunu düşün.

— Yalnızım, kendimden başka kimsem yok, ordum yok.

— Sen yalnız değilsin ve kendine ait değilsin. Benim bir sesim, bir kolumsun sen. Vur ve konuş benim için. Kol kırılsa, ses sussa bile, ben dimdik ayaktayım. Seninkinden başka seslerle, seninkinden başka kollarla döğüşürüm ben. Yenik insan, sen hiçbir zaman yenilmeyen ordudansın. Hatırdan çıkarma, ölümünde bile yeneceksin.

— Tanrım, öyle acı çekiyorum ki.

— Ben de acı çekmiyor muyum sanıyorsun? Yüzyıllardır beni ölüm hovalıyor ve yokluk gözlüyor. Ancak zafer darbeleriyle kendime yol açıyorum. Hayat ırmağı kanımla kızıla boyandı.

— Döğüşmek, her zaman döğüşmek.

— Her zaman döğüşmek gerek. Tanrı da döğüşüyor. Tanrı bir fatihtir. Paralayıp yiyen bir aslandır. Yokluk onu kuşatıyor ve o yokluğu yere vuruyor. Döğüşün temposu da en yüce müziği oluşturuyor. Ölümlü kulaklar duyamaz bu müziği. Onun var olduğunu bilmen yeter. Huzur içinde görevini yerine getir ve bırak gerisini Tanrılara.

— Gücüm kalmadı artık.

— Güçlü olanlar için şarkı söyle.

— Sesim kısıldı.

— Dua et.

— Gönlüm kirlendi.

— Kopar at onu. Benimkini al.

— Tanrım, insanın kendini unutması, ölü ruhunu söküp atması bir şey değil. Ama, ölülerimi atabilir miyim? Sevdiklerimi unutabilir miyim?

— Bırak ölüleri, senin ölü ruhunla birlikte. Onları yaşayan ruhlarla birlikte sağ bulacaksın.

— Ey beni bırakan, yine bırakacak mısın?

— Yine bırakacağım seni. Şüphen olmasın. Senin beni bir daha bırakmaman gerek.

— Peki hayatım sönerse?

— Başka hayatları tutuştur onunla.

— Ya ölüm içime girmişse.

— Hayat başka yerdedir. Git, aç kapılarını ona, kendini yıkılan evine kapayan akılsız! Çık kendinden dışarı. Başka barınaklar da var.

— Ey hayat! Ey hayat! Görüyorum seni. Kendimde arayacağım seni, boş ve kapalı ruhumda. Ruhum parçalanıyor, yaralarımın pencerelerinden hava doluyor; soluk alıyorum, yeniden buldum seni hayat!..

— Ben de seni buldum... Sus ve dinle.

•

Ve Christophe, bir kaynağın şırıltısı gibi, içinden yükselen hayat şarkısını işitti. Penceresinden sarkarak ormanı gördü, daha dün ölü iken şimdi bu orman rüzgâr ve güneşle kaynıyor, bir deniz gibi kabarıyordu. Ağaçların omurgalarından rüzgâr dalgaları, sevinç ürpermeleri geçiyordu. Bükülmüş dallar, kollarını coşkunca uzatıyorlardı parlak gök yüzüne. Ve sel, gülen bir çan sesi gibi çalıyordu. Dün bir mezar içindeymiş gibi duran aynı manzara şimdi dirilmişti. Christophe'un kalbine sevgi dolduğu gibi, ona da hayat doluyordu şimdi. Mağfiretin değdiği ruhun mucizesi! Hayata gözlerini açıyor! Ve her şey yeniden canlanıyor çevresinde. Yürek yeniden çarpmaya başlıyor. Kuruyan çeşmeler yeniden akmağa koyuluyor.

Böylece, Christophe tekrar Tanrısal döğüşe girdi. Kendi döğüşleri de öteki insanların dövüşleri de nasıl kaybolup gidiyor bu koca boğazlaşmanın ortasında, kasırganın süpürdüğü kar taneleri gibi güneşlerin yağdığı yerde!.. Ruhunu kurtarmıştı bağlarından. Havalarda asılı duran rüyalar gibi, kendi kendisinin üstünde kanat açmış dolaşıyor, kendisini yukarılarda, varlıkların bütünü içinde göduyordu; ve bir bakışta ıstıraplarının anlamını kavradı.

Onun doğüşü, dünyaların büyük kavgasından bir parçaydı. Uğradığı bozgun, bu büyük kavganın ânında onarılan bir episod'uydu. O herkes için, herkes onun için doğüşüyordu. Onlar Christophe'un çilesini paylaşıyor, o onların zaferini paylaşıyordu.

— «Yol arkadaşları, düşmanlar, yürüyün, ayaklarınızın altında çiğneyin beni! Zafere ulaşacak top arabalarının tekerleklerini duyayım bedenimde! Etimi oyacak demiri düşünmüyorum, kafamı ezecek ayağı düşünmüyorum. Ben intikamcımı, Büyük Varlığı, sayısız erler ordusunun komutanını düşünüyorum. Kanım, onun gelecekteki zaferlerinin harcıdır...»

Tanrı onun için o duygusuz yaratıcı, ateşe verdiği şehirdeki yangını tunç kulesinden seyreden Neron değildi. Tanrı acı çeker. Tanrı doğüşür. Doğüşenlerle birlikte ve bütün acı çekenler için. Çünkü, Hayat'tır o, gecenin karanlığında dökülüp yayılan ve geceyi yutan ışık damlasıdır. Ama, gece sınırsızdır ve de tanrısal doğüş durmaz hiçbir zaman; ve sonunda ne olacağını kimse bilmez. Öyle bir Symphonie héroique (kahramanlık senfonisi)'dir ki bu, birbiriyle çatışan disonanslar bile, kaynaşıp huzurlu bir konser oluşturur! Sessizlik içinde azgın savaşlar veren kayın ormanı gibi, hayat da ebedî barış içinde savaşır.

Bu doğüşler, bu barış, Christophe'un ruhunda yankılanmaktaydı. İçinde okyanusun uğuldadığı bir deniz kabuğuydu o. Ritimlerin belâgatli hâkimiyeti üzerinde borazanların çağrıları, ses sağnakları, destan haykırışları yükseliyordu. Çünkü, her şey ses oluveriyordu bu tannan ruhun içinde. Işığın şarkısını söylüyordu. Ve de hayatın ve de ölümün. Yenenler için. Yenik düşen kendisi için. Bu ruh şarkı söylüyordu. Her şey şarkı söylüyordu. Sadece bir şarkıydı o artık.

Müzik selleri, bahar yağmurları gibi, siniyordu kışın

çatlattığı toprağa. Utançlar, kederler, acılar, şimdi esrarlı görevlerini açığa vuruyorlardı; toprağı altüst etmişler, verimlendirmişlerdi onu; ıstırabın sabanı kalbi parçalayarak yeni hayat kaynakları açmıştı. Kırlar yeniden çiçekleniyordu. Ama, bunlar artık öteki baharın çiçekleri değildi. Başka bir ruh doğmuştu.

Her an yeniden doğuyordu bu ruh. Çünkü, o, büyümelerinin sonuna yaklaşan, ölmek üzere olan ruhlar gibi kemikleşmiş değildi henüz. Heykel değil, ama erimiş halde tunçtu. Her saniye ondan yeni bir evren oluşuyordu. Christophe kendisine sınır tespit etmeyi düşünmüyordu. Kendini sevince bırakmıştı; geçmişinin yükünü geriye atarak taze bir kan ve hür bir gönülle, deniz havasına kavuşmak isteyen ve hiç sona ermeyeceğine inandığı uzun bir yolculuğa çıkmış insanın sevincine... Yeryüzüne akan yaratıcı güç şimdi onu kavramış sürüklüyor; ve yeryüzünün zenginliği yüreğini coşkuyla dolduruyordu. seviyordu, hem kendi kendisi, hem de hemcinsi idi. Her şey «yakınıydı» onun, üzerine basıp geçtiği orttan sıktığı ele kadar her şey onun «yakınıydı». Bir ağaç, bir bulutun dağın üstündeki gölgesi, çayırların soluğu, geceleyin gökyüzünde beliren ışık şeridi, güneşte uçuşan arıların vızıltısı... Bir kan anaçoruydu bu... Christophe konuşmak, düşünmek istemiyordu... Gülmek, ağlamak, bu canlı hârikanın içinde erimek!.. Yazmak, niçin yazmak? Sözle anlatılamayan şey yazılabilir mi?.. Fakat, mümkün olsa da, olmasa da yazmak gerek. Yasası buydu. Nerede olursa olsun fikirler zihninde şimşek gibi parlıyordu. Bekleyemezdi. Artık ne ile olursa olsun yazıyordu; ve çoğu zaman zihninden fışkıran cümlelerin anlamının ne olduğunu kendisi de bilmiyordu. Sonra yazarken başka düşünceler doğuyordu, bambaşka düşünceler... Yazıyor, yazıyordu, gömleğinin yenine, şapkasının kenarına. İstediği kadar çabuk yazsın, düşüncesi yine daha hızlı gidiyordu, bu yüzden bir çeşit stenografi kullanmak zorunda kalıyoruz.

Bunlar, şekilsiz birtakım notlardan başka bir şey değildi. Güçlük, bu düşünceleri her zamanki bilinen müzik

kalıplarına dökmek isteyince başgösterdi. Şunu keşfetti: eski kalıplardan hiçbiri uygun düşmüyordu bu yazdıklarına; hayallerini olduğu gibi tespit etmek istiyorsa, o zamana kadar duyduklarını ve yazdıklarını unutmakla işe başlaması, sonradan öğrenilmiş her türlü formalizmi, geleneksel tekniği tümüyle zihninden silmesi; güçsüz kafaların bu koltuk değneklerini, kendi başlarına düşünmenin yorgunluğundan kaçıp başkalarının düşüncelerinin üstünde yatanların tembelliklerine yarasın diye yapılmış olan bu yatağı kaldırıp atması gerekiyordu. Kısa zaman önce hayatının ve sanatının olgunluğa erdiğini sandığı sıralarda, —(aslında hayatlarından birinin sonundaydı, ancak),— meramını düşüncesinden daha önce var olan bir dille anlatıyor; duyguları, önceden belirlenmiş bir gelişme mantığına kendini uyduruyor, bu da müzik cümlelerinin bir bölümünü ona önceden dikte ederek onu uysal uysal, hazır açılmış yollardan geçirip halkın kendisinden beklediği sonuca doğru götürüyordu. Şimdi yol diye bir şey yok, yol açma duygusu vardı, düşünceye sadece bu yolu izlemek kalıyordu. Artık onun rolü, ihtirasını anlatmak bile değil, onunla yekvücut olmak, onun iç yasasına uymağa çalışmaktı.

Aynı anda, Christophe'un bir türlü kabul etmeyerek içinde çırpındığı çelişkiler de siliniveriyordu. Bir saf sanat taraflısı olduğu halde, çoğu kez sanatına, sanat dışı kaygılar da karışmıştı; sanatına toplumsal bir görev veriyordu. Ama, kişiliğinde iki insanın bulunduğunu görmüyordu: hiçbir ahlakî amaç gütmeden yaratan sanatçı ve sanatının ahlakî ve sosyal olmasını isteyen akılcı eylem adamı. Bu ikisi birbirini kimi zaman garip bir sıkıntıya sokuyorlardı. Halbuki, şimdi her türlü yaratıcı fikrin organik yasasıyla üstün bir gerçek olarak kendini ona zorla kabul ettirdiği şu anda, pratik aklın köleliğinden kurtulmuştu artık. Şüphesiz, zamanın aşağılık ahlâksızlığına karşı duyduğu nefreti yitirmiş değildi; şüphesiz saf olmayan sanatın, en aşağı derecede sanat olduğunu düşünmekteydi yine; çünkü, bu türlü sanat bir hastalık, çürü-

müş bir ağacın gövdesinde biten bir mantardır. Ama, zevk için yapılan sanat umumhaneye kapatılmış bir sanat olsa bile, Christophe, ahlâk için yapılan şu yavan sanatın faydacılığını koymuyordu bunun karşısına. Bu yük arabasına koşulmuş iğdiş edilmiş bir attır. En yüksek sanat, bu ada gerçekten lâyık olan sanat, bir günlük yasanın üstündedir: sonsuzluğa atılmış bir kuyruklu yıldızdır o. Bu kuvvet ister yararlı olsun, ister yararsız ve hatta isterse pratik alanda tehlikeli görünsün, yine de kuvvettir, ateştir, gökyüzünde parlayan şimşektir: bunun için de kutsaldır, iyilik kaynağıdır. İyiliği, tesadüfen, pratik düzenin iyiliği olabilir. Ama, asıl iyiliği, tanrısal iyiliği, inanç gibi, tabiatüstü düzenin iyiliğidir. Kaynağı olan güneş gibidir o. Güneş ne ahlâklıdır, ne de ahlâksız. Ne ise O'dur. Geceyi alteder. Sanat da öyle...

Kendini sanata veren Christophe, içinden o vakte kadar bilmediği güçlerin fışkırdığını gördü; ihtiraslarından, kederlerinden, düşünen ruhundan apayrı şeylerdi bunlar... — Sevgilerine ve kederlerine, bütün hayatına ilgisiz, yabancı bir ruh, şen, garip fantezileri olan, anlaşılmaz bir ruh! Onu dört nala koşturuyor, mahmuz vuruşlarıyla böğürlerini bereliyordu. Sonra, soluk alabildiği seyrek anlarda, yazdığını okuyarak şöyle diyordu kendi kendine:

— Nasıl şey bu, benim gövdemden nasıl çıkabildi böyle bir şey?

Bütün dâhilerin bildiği bir zihnî hezeyanın, iradesi dışındaki bir iradenin pençesine düşmüştü. Goethe'nin «şeytan işi» dediği ve ona karşı silâhlandığı halde yine de boyun eğdiği **«dünyanın ve hayatın o anlatılmaz muamması»**nın şikârı olmuştu. Ve, Christophe yazıyor, durmadan yazıyordu. Günlerce, haftalarca. Öyle dönemler vardır ki, verimlilik kazanan zihin, sırf kendi kendisiyle beslenerek hemen hemen sonsuzca üretmeyi sürdürür. Hafif bir dokunma, rüzgârın bir poleni getirmesi yeterlidir içteki tohumların, sayısız tohumların, yeşermesi için... Düşünmeye vakti yoktu Christophe'un, yaşamak için vakti yoktu. Hayatın yıkıntıları üstünde yaratıcı ruh saltanat sürüyordu.

Sonra, bütün bunlar durdu. Christophe bundan kolu kanadı kırılmış, yanmış, on yıl daha yaşlanmış olarak çıktı, — ama kurtulmuştu. Christophe'u terketmiş, Tanrı'ya göçmüştü.

Tıpkı bir eylül gecesi, çayırlarda beliren sonbahar çiçekleri gibi, kara saçlarının arasında tutam tutam aklar belirmişti birdenbire. Yeni yeni kırışıklar neşterliyordu yanaklarını. Fakat, gözleri yeniden huzura kavuşmuş, dudaklarında bir tevekkül ifadesi belirmişti. Yatışmıştı. Şimdi anlıyordu. Dünyaları harekete getiren Kuvvet'in korkunç yumruğu altında gururunun boşluğunu, insan oğlunun gururunun boşluğunu anlıyordu. Hiç kimse kesin olarak nefsinin hâkimi olamaz. Uyanık olmak gerek. Çünkü, uykuya dalarsak o Kuvvet üstümüze saldırır ve alıp götürür bizi... Hangi uçurumlara? Ya da, sel çekilip bizi kuru yatağında bırakır. Döğüşmek için istemek de yetmez. Bilinmeyen Tanrı'ya boyun eğmek gerekir. O Tanrı ki, **flat ubi vult**, istediği zaman, aşka da ölüme de hayata da soluk verir. Onun iradesi olmadan insanın iradesi hiçbir şey yapamaz. Bir saniye yeter ona yılların emeğini ve gayretini yok etmek için. Canı isterse, çamurdan ebedîliği çıkartır. Yaratan sanatçıdan başka kimse onun lûtfunu bilemez: çünkü, gerçekten büyük bir sanatçıysa, ruhun kendisine dikte ettiğinden başka bir şey söylemez.

Bütün bunları düşünen Christophe, her sabah kalemi eline almadan önce yere diz çöken yaşlı Haydn'ın bilgeliğini anladı... **Vigila et Ora.** Uyanın ve dua edin. Tanrıya dua edin. Tanrıya dua edin, sizinle birlikte olması için. Hayatın Ruhu ile dindarca bir aşkla kaynasın!

•

Yaz sonuna doğru İsviçre'den geçen Paris'li bir dostu Christophe'un sığınağını keşfetti. Gidip onu gördü. Bu, Christophe'un bestelerini her zaman iyi değerlendirmiş olan bir müzik eleştirmeniydi. Yanında tanınmış bir ressam da vardı; bu adam dahirmüzikseverdi ve Christop-

he'un hayranlarındandı. Ona eserlerinin kazandığı başarıyı, Avrupa'nın her yanında çalındığını anlattılar. Christophe bu haberle çok ilgilenmedi: geçmiş ölmüştü onun için, o eserlerinin önemi yoktu artık. Konuğunun isteği üzerine, son zamanlarda yazdıklarını gösterdi. Adam bunlardan bir şey anlamadı. Christophe'un delirdiğini düşündü.

— Melodi yok, mezür yok, tematik bir çalışma yok; bir çeşit sıvı çekirdek, henüz soğumamış eriyik bir madde, her şekle girebilir, ama hiçbir şekli yok; hiçbir şeye benzemiyor; kaos içinde pırıltılar.

Christophe gülümsedi:

— Evet, aşağı yukarı böyle, dedi. «**Düzenin tülü arasında parlayan kaos'un gözleri...**»

Ama, adam Novalis'in sözünü anlamadı.

(— Söyleyecek bir şeyi kalmamış, diye düşündü.)

Christophe, adamın kendini anlamasına çalışmadı.

Konukları gitmek üzere kalktıklarında, dağıyla övünmek için onlarla biraz yürüdü. Ama, çok uzağa gitmedi. Bir çayırdan söz edilirken, müzik eleştirmeni Paris tiyatrosunun dekorlarını andı; ressam da renk tonlarını not ediyor, bir yandan da aralarındaki münasebetsizce tutarlılığı amansızca yeriyordu. Bütün bunları İsviçre zevkine uygun buluyordu; tıpkı raventli tart gibi, Hodler'vâri kekremsilikler ve yavanlıklar. Ayrıca tabiata karşı büsbütün yapmacık olmayan bir ilgisizliği vardı. Onu tanımazmış gibi görünüyordu.

— Tabiat! Neymiş ki bu da? Tanımıyorum öyle bir şey! Işık, renk yeter bana! Tabiat umurumda değil.

Christophe adamların elini sıktı ve onlara yol verdi. Bütün bunlar onu etkilemiyordu artık. Onlar, vâdinin öte yanındandılar. İyi bir şeydi bu. Kimseye:

— Beni görmek için aynı yoldan gelin, demiyecekti.

Aylarca onu yakmış olan yaratıcı ateş sönmüştü, ama Christophe onun şifâlı sıcaklığını yüreğinde saklıyordu. Ateşin yeniden tutuşacağını biliyordu. Kendisinde olmasa bile bir başkasında. Nerede olursa olsun yine sevecekti

onu; çünkü, o hep aynı ateş olacaktı. Bu eylül gününün sonunda onun bütün tabiata yayıldığını duyuyordu.

Evine doğru, yokuş yukarı, yürüdü. Bir fırtına esip geçmişti. Güneş açmıştı artık. Çayırlardan dumanlar tütüyordu. Elma ağaçlarından, nemli otlara meyvalar düşüyordu. Hâlâ üzerinde yağmur damlaları parlayan tüllerini çam dallarına geren örümcek ağları ilk çağ arabalarının tekerleklerini andırıyordu. Islak ormanın kenarında, yeşil ağaçkakan kesik titrek kahkahasını atıp durmaktaydı. Ve, güneş ışıklarında oynaşan sayısız küçük yaban arıları, ormanların kubbesini sürekli ve derin org sesleriyle dolduruyorlardı.

Christophe, dağın bir kıvrımında, ormanın açıklık bir yerine gelmişti. Çevresi muntazam bir oval şeklinde kapalı bir küçük vâdiydi burası; batan güneşin ışığına boğulmuştu: kırmızı toprak; ortada altın sarısı bir tarla, gecikmiş buğdaylar ve pasrengi kamışlar. Çepeçevre sonbaharın olgunlaştırdığı ağaçlardan bir kemer: bakır çalığı kayınlar, kestane ağaçları, ateşten küçük dilli kirazlar, turuncu, esmer, ağaçkavunu ve yanık kav rengi yapraklı yaban mersini çalılıkları. Tıpkı kutsal ateşle yanan bir çalılık gibi. Ve bu alev çanağının ortasında güneşten ve yediği tanelerden sarhoşlamış bir tarlakuşu havalara doğru yükseliyordu.

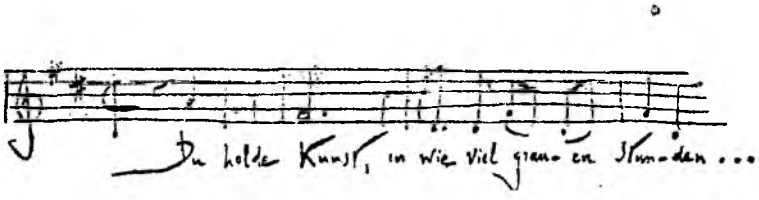
Christophe'un ruhu da bu tarlakuşu gibiydi. Az sonra ve daha birçok kereler düşeceğini biliyordu. Ama, yorulmak nedir bilmeden, göklerin ışığı altındakilere şarkılarını söyleyerek, ateşin içinde yükseleceğini de biliyordu.

JEAN - CHRİSTOPHE

X

YENİ GÜN

YENİ GÜN

Hayat geçip gidiyor. Beden ve ruh bir dalga gibi akmada. Yıllar yaşlanan ağacın etine oyuluyor. Bütün şekiller dünyası yıpranıp yenileniyor. Yalnız sen eskimiyorsun ölümsüz müzik. Ruhun derinliğindeki denizsin sen. Senin berrak gözbebeklerinde hayat asık suratını yansıtamıyor. Senden uzakta sürü sürü bulutlar, kaygının kovaladığı ve hiçbir şeyin bir yerde durduramadığı yakıcı, donmuş, hummalı günler kaçıp gidiyor. Kalıcı olan yalnız sensin. Dünyanın dışındasın sen, sen tek başına bir dünyasın. Güneşin var, çevresinde gezegenlerin rakseden, çekim gücün var, sayıların ve yasaların var. Sende yıldızların huzuru var, karanlık uzaylarda ışıklı izlerini bırakıp giden yıldızlar, — görünmeyen sığırtmacın sürdüğü gümüşten arabalar.

Müzik, sükünla dost, bu ölümlü dünyada güneşin keskin ışığıyla yorulan gözlere öyle tatlı gelir ki senin ay ışığın. İnsanların su içmek için ayaklarıyla çamurlu tortusunu karıştırdıkları genel yalağa sırt çeviren ruh, senin göğsüne yaslanır ve memelerinden rüyanın süt ırmağını emer. Müzik, bâkire ana, el değmemiş bedeninde tüm ihtirasları taşırsın, kamış renkli, buzullardan gelen soluk yeşil suların rengindeki bir gölü andıran gözlerinde tüm

iyiliği, tüm kötülüğü barındırırsın, — sen kötülüğün ötesindesin, iyiliğin ötesindesin; yuvasını sende kuran, yüzyılların ötesinde yaşar. Birbiri ardınca akıp giden bu günler tek bir günde eriyecek; ve her şeyi ısıran ölümün dişleri onda kırılacak.

Kederli ruhumu ninnileriyle avutan Müzik, beni huzura, güce ve sevince kavuşturan Müzik, — benim aşkım ve her şeyim, — tertemiz ağzını öpüyorum, bal rengi saçlarına gömüyorum yüzümü, ateş gibi yanan göz kapaklarımı yumuşak avuçlarına bastırıyorum. Susuyoruz, gözlerimiz kapalı, ama senin gözlerinin o anlatılmaz ışığını görüyor ve konuşmayan ağzının gülüşünü içiyorum; ve senin yüreğine sokularak sonsuz hayatın nabzını dinliyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

Christophe, artık uçup giden yılları saymıyordu. Damla damla eriyip gidiyordu hayat. Ama, **onun** hayatı başka yerdeydi. Bir tarihi yoktu artık onun. Tarih, yarattığı eserdi. Müzik kaynağının hiç dinmeyen şarkısı ruhunu doldurmuyor. Dışarının gürültüsüne karşı onu duyarsız kılıyordu.

Christophe savaşı kazanmıştı. Adı herkese kendini kabul ettirmişti. Saçlarına ak düşmüştü. Yaşlılık gelip çatmıştı. Ama, buna aldırış ettiği yoktu hiç, kalbi genç kalmıştı. Yeniden huzura kavuşmuştu. Ama, Kutsal Ateşten geçmeden önceki huzur değildi bu artık. Ruhunun derinliklerinde hâlâ kasırganın sarsıntısı ve kabaran denizin ona gösterdiği uçurumun ürpertisi vardı. Kimsenin, savaşa hükmeden Tanrının izni olmadan kendi kendisinin efendisi olduğunu söyleyerek övünmemesi gerektiğini biliyordu artık. İki ruh taşıyordu ruhunda. Biri rüzgârların ve bulutların dövdüğü bir yüksek yaylaydı. Öteki de ışık içinde yüzen ve berikine egemen olan karlar içinde bir doruktu. Gerçi burada barınılamaz, kalınamazdı, ama aşağıların sisiyle üşüyüp buz gibi olduğunda, güneşe giden yolu artık biliyorsun demekti. Sisler içindeki ruhuyla Christophe hiçbir zaman yalnız değildi. O güçlü kuvvetli arkadaşı, büyük gözleriyle gökleri dinleyen ermiş ruhlu Cécile'in varlığını yanında hissediyor ve tıpkı Raffaello'nun tablolarındaki, kılıcına dayanmış susan ve düşünen havari Paul gibi, artık öfkelenmiyor, döğüşmeyi düşünmüyor, rüyasını gerçekleştiriyordu.

Christophe, hayatının bu çağında, özellikle piyano ve oda müziği için kompozisyonlar yaptı. İnsan bu alanda cüretkâr davranmak için çok daha serbest hisseder ken-

disini. Düşünceyle düşüncenin gerçekleşmesi arasındaki mutavassıt halkalar daha azdır: düşüncenin yarı yolda zayıflaması tehlikesi yoktur. Frescobaldi, Couperin, Schubert ve Chopin anlatım ve üslûp ataklıklarıyla orkestra devrimcilerini elli yıl geride bırakmışlardır. Christophe'un güçlü ellerinin yoğurduğu ses hamurundan, duyulmamış armoni kümeleri, birbirini izleyen başdöndürücü akorlar ortaya çıkıyordu, bütün bunlar bugünkü duyarlığın kavrayabileceği en uzak ses akrabalıklarından kaynaklanan şeylerdi; zihinlerde kutsal bir büyü etkisi yapıyordu. — Ama, büyük bir sanatçının, okyanus diplerine dalarak sağladığı kazançların halk tarafından anlaşılabilmesi için zaman gerekliydi. Son cüretkâr kompozisyonlarının yolunda pek az kişi izliyordu Christophe'u. Şöhretini tamamen ilk eserlerine borçluydu. Bir sanatçının başarılıyken halk tarafından anlaşılmaması, başarısızken anlaşılmamasından daha acı bir duygu uyandırır, çünkü çaresiz gibi görünen bir anlayışsızlıktır bu. İşte bu anlaşılmamış olma duygusu, Christophe'ta, biricik dostunun ölümünden sonra, dünyadan elini eteğini çekmek gibi biraz marazî bir eğilimi büsbütün arttırmıştı.

Bu arada ona Almanya'nın kapıları açılmıştı. Fransa'da sonu facia ile biten çatışma unutulmuştu. İstediği yere gidebiliyordu. Ama, Paris'te kendini bekleyen anılardan korkuyordu. Her ne kadar birkaç aylığına Almanya'ya gitmiş ve yine birkaç kere eserlerinin icrasını yönetmek üzere tekrar oraya dönmüş ise de bir daha yerleşmemişti bu ülkeye. Orada kendisini üzen pek çok şey vardı. Gerçi, bunlar Almanya'ya vergi şeyler değildi, bunlarla başka yerlerde de karşılaşıyordu. Ama, insan, kendi ülkesinde, başka herhangi bir ülkede olduğundan daha çok şey bekler ve onun zaaflarından daha çok acı duyar. Üstelik Almanya, Avrupa'nın en ağır günahlarını sırtında taşımaktaydı. Bir ülke zafer kazanmışsa, bunun sorumluluğu da vardır, yendiklerine karşı borçlanmış demektir, yenik düşenlerin önünden gitmeyi, onlara yol göstermeyi, zımnen üstlenmiştir. Zafer kazanmış olan XIV. Louis, Avrupa'ya

Fransız aklının ışıklarını saçmıştır. Sedan (1) savaşını kazanan Almanya dünyaya hangi ışığı getirdi, süngülerin parıltısından başka? Kanatsız bir düşünüş, yüceliği olmayan bir eylem, sağlıklı olmak gibi bir özürü de olmayan kaba bir idealizm; kuvvet ve menfaat: gezgin satıcı rolünde bir savaş tanrısı Mars. Avrupa kırk yıl boyunca, korku içinde, bir gece karanlığında sürüklendi. Güneş, zaferi kazananın miğferi altına gizlenmişti. Işığı örten örtüyü kaldıramıyacak kadar güçsüz olan mağlûplar biraz küçümsemeyle karışık bir merhametten fazlasına lâyık değildirler belki, ama ya miğferli adam neye lâyıktır?

Kısa bir süre var ki, gün ışımaya başlamıştı. Çatlaklardan ışık sızıntıları giriyordu. Güneşi ilk görenlerden olmak için Christophe miğferin gölgesinden çıktı. Eskiden, zoraki konuğu olduğu ülkeye, İsviçre'ye, gidiyordu tekrar kendi isteğiyle. O zamanlar, düşman ulusların çemberi içinde bulunan özgürlüğe susamış birçok insan gibi o da Avrupa'nın üstünde rahatça soluk alabileceği bir yer arıyordu. Eskiden, Goethe'nin zamanında, serbest düşünceli papaların Roma'sı, her ırktan düşünürlerin, fırtınadan kaçan kuşlar gibi gelip sığındıkları bir adaydı. Şimdi nereye sığınmalıydı? Adayı deniz kapladı, Roma eski Roma değil artık. Kuşlar Yedi Tepe'den kaçtılar. Alpler barınak oldu onlara. Orada aç gözlü Avrupa'nın ortasında, yirmi dört kantonluk bir ada (kim bilir ne zamana kadar) tutunuyor hâlâ. Şüphesiz, yüzlerce yıllık kentin şiir dolu serabı ışık saçmıyor artık. Tarih burada teneffüs edilen havaya tanrıların ve kahramanların kokusunu karıştırmaz; ama, çıplak topraktan güçlü bir müzik yükselir; dağların çizgilerinde kahramanca bir ritm vardır; ve her yerden çok burada insan ilkel güçlere yakın duyar kendini. Christophe buraya hiç de romantik bir zevk aramaya gelmiyordu. Bir tarla, birkaç ağaç, bir ırmak, engin gökyüzü yeterdi ona yaşamak için. Doğduğu yerin sükûnlu yüzü daha yakındı ona devlerin tanrılarla savaştıkları alplerden. Ama, gücü-

(1) 1870'de Almanya'nın Fransa'yı yendiği savaş. (Çev.)

ne yeniden burada kavuştuğunu unutamazdı, burada Tanrı ona Kutsal Ateş içinde görünmüştü. Ne zaman buraya gelse, bir minnet ve inanç ürpertisi duyardı içinde. Bunu duyan yalnız o değildi. Hayatın hırpaladığı, nice hayat savaşçısı, yeniden kavgaya atılmak ve inanmak gücünü bu toprakta bulmuşlardı.

Bu ülkede yaşarken onu tanımayı da öğrenmişti. Oradan geçenlerin çoğu yalnız kusurlarını görmüşlerdir: bu sağlam toprağın en güzel görüntülerini değerden düşüren harap oteller, yabancı dolu şehirler, dünyanın her yanından sağlık satın almaya gelen besili kişilerin toplandığı depolar, o tabldot yemekhaneleri, hayvan çukurlarına atılan etlerin iğrenç savurganlığı, küçük atların gürültüsüne karışan gazino müziğinin gürültüsü, budala zenginleri keyiflendiren şu italyan soytarıların zırıltıları. Dükkân vitrinlerinde teşhir edilen saçma sapan şeyler: tahtadan ayılar, köşkler, biblolar, hiçbir yenilikten geçirilmeksizin körü körüne tekrarlanıp duran nesneler. Rezilce kitapçıklar yayınlayan namuslu kitapçılar, — bu çevrelerin olanca ahlâk düşkünlüğü. Her yıl, ayak takımının eğlencelerinden daha üstününü, ya da hiç olmazsa daha canlısını bulmaktan âciz binlerce zevksiz aylak, bu çevrelerin batağına gömülürler.

Ama, bunlar, kendilerine ev sahipliği eden bu halkın hayatı üzerine hiçbir şey bilmezler. Onlar, bu ülkede yüzyıllar boyunca oluşmuş manevî güç ve yurttaş hürriyeti birikiminin farkında bile değillerdir; yine bu aylak insanlar, Calvin'in ve Zwingli'nin yaktıkları ateşin küller altında hâlâ yanan korundan, Napoléon Cumhuriyetinin hiçbir zaman bilemiyeceği güçlü demokrasi anlayışından, kurumların sâdeliğinden, toplumsal yardım işlerinin genişliğinden, bellibaşlı üç halkın oluşturduğu Birleşik Devletlerden, yarınki Avrupa'nın bu minyatüründen, habersizdirler. Bu sert kabuğun altına saklanmış Daphné'yi de, Boecklin'in başdöndürücü ve vahşi rüyasını da, Hadler'in haşin kahramanlığını da, Gottfried Keller'in sâkin baba-

canlığını ve taptaze açık yürekliliğini de, büyük ozan Spitteler'in devâsâ epopesini ve Olimpos Tanrılarına vergi ışığını da, halk bayramlarının canlı geleneklerini ve bu eski ve sert ağaca işleyen baharın usaresini de bilmezler; gençliğini hâlâ koruyan bu sanat, bazen ahlat ağaçlarının pürtüklü meyvaları gibi insanın dilini törpüleyen, bazen kara ve mavi yaban mersinlerinin yavan tatlımsılığını taşıyan, ama toprak toprak kokan bu sanat, kendi kendini yetiştirmiş insanların eseridir; arkaik bir kültürleri vardır bu insanların ve bu kültür onları kendi halklarına sıkıca bağlar, bu halkla birlikte aynı hayat kitabını okurlar.

Christophe göze çarpmaktan çok, oldukları gibi olmaktan hoşlanan bu insanları seviyordu. Onlar, yeni bir Alman-Amerikan sanayiciliği cilâsı altında, eski kutsal ve kırsal Avrupa'nın en dinlendirici bazı özelliklerini hâlâ muhafaza ederler. Christophe bunların arasından üç dört kişiyle dostluk kurmuştu. Ağırbaşlı, dostluklarına bağlı insanlardı bunlar. Geçmişin özlemi içine kapanmış, herkesten uzak yaşıyorlardı. Bir çeşit dinsel kadercilik ve kalvinistçe bir kötümserlikle eski İsviçre'nin kayboluşunu seyrediyorlardı: kederli büyük ruhlu insanlardı. Christophe bunları çok seyrek görürdü. Eski yaraları görünüşte kabuk bağlamıştı. Ama, büsbütün iyileşemiyecek kadar derin yaralardı bunlar. İnsanlarla yeni bağlar kurmaktan korkuyordu. Biraz da bunun için, kolayca bir kenara çekilip yaşayabileceği, yabancı kalabalıklar arasında yabancı olarak kalabileceği bir ülkede bulunuyordu. Bununla birlikte, bir yerde uzun süre kaldığı nâdirdi. Barınağını sık sık değiştirirdi: enginliklere ihtiyaç duyan yaşlı bir göçebe kuştu; onun vatanı havalardaydı... «**Mein Reich ist in der luft.**»

•

Bir yaz akşamı.

Dağda gezintiye çıkmıştı. Bir köyün yukarılarındaydı şapkası elinde, dolambaçlı bir yoldan çıkıyordu. Bir döne-

mece geldiğinde patikanın iki yokuşun gölgesi arasında kıvrılarak uzandığını gördü. İki yanında bodur fındık ağaçları, çamlar vardı. Kapalı bir dünya gibi bir yerdi burası. İki yanda yol sona ermiş gibi görünüyordu: sanki boşluğun kenarında şahlanıp duruvermişti birden. Ötede, mavimtrak uzaklıklar, ışıklı hava... Akşamın sükûnu, yosunların altından damlayan bir su sızıntısı gibi damla damla yayılıyordu ortalığa.

Bir kadın gördü yolun karşı dönemecinde. Siyahlar giyinmişti, gökyüzünün aydınlığına vuruyordu görüntüsü, arkasından altı yedi yaşlarında biri kız biri oğlan iki çocuk çiçek toplayıp oynıyarak geliyorlardı. Birkaç adım atınca Christophe'la kadın birbirlerini tanıdılar. Heyecanları gözlerinden belli oluyordu: hiçbir nida çığlığı koparmadılar, yalnız şaşmışcasına bir hareket yaptılar Christophe çok heyecanlanmıştı, kadına gelince... biraz dudakları titredi. Durdular. Hemen hemen yavaş sesle:

— Grazia!

— Siz, burada ha!

Birbirlerine el uzattılar, konuşmadan durdular. Önce Grazia sessizliği bozmak için çaba gösterdi. Nerede oturduğunu söyledi, Christophe'a nerede bulunduğunu sordu. Soru da cevap da mekanikçe söylenmişti. Pek duymuyorlardı bile. İkisi de ancak ayrıldıkları zaman duyabildiler: birbirlerini süzüyorlardı. Çocuklar yanlarına geldiler. Kadın, onları Christophe'a tanıttı. Christophe'un içinde bu çocuklara karşı soğukça bir duygu uyanmıştı. Pek de iyi olmıayan bir gözle baktı onlara. İçi Grazia ile doluydu, yaşlanmış, kederli güzel yüzünü seyre dalmıştı. Kadın bu bakışlardan tedirgin olmuştu:

— Bu akşam gelir misiniz? diye sordu.

Kaldığı otelin adını söyledi:

Christophe, kocasının nerede olduğunu sordu. Kadın arkasındaki siyah yas giysisini gösterdi. Christophe konuşmayı sürdüremiyecek kadar heyecanlıydı. Kadından beceriksizce ayrıldı. Ama, iki adım attıktan sonra, geri dö-

nüp böğürtlen toplayan çocukların yanına geldi. Onları kabaca kucaklayıp öptü, sonra hemen oradan uzaklaştı.

Akşamleyin, otele gitti. Grazia camekânlı balkonda oturuyordu. Herkesten uzak bir yere oturdular. Pek az kimse vardı: iki üç yaşlı insan. Christophe onların bulunuşuna için için kızıyordu. Grazia ona baktı, o da Grazia'ya baktı, adını yavaş sesle tekrarlıyaraktan...

Kadın:

— Çok değişmişim, değil mi? dedi.

Christophe'un yüreği kabardı:

— Çok acı çekmişsiniz, dedi.

— Siz de, dedi Grazia, aşk ve kederle çökmüş yüzüne merhametle bakarak Christophe'un.

Söyleyecek başka bir şey bulamadılar.

Bir an sonra Christophe:

— Rica ederim, başka bir yere gidelim! Yalnız olacağımız bir yerde konuşamaz mıyız? dedi.

— Hayır, dostum, burada kalalım, burası iyi. Kimin bize baktığı var ki?

— Konuşmak için kendimi serbest hissetmiyorum.

— Böyle daha iyi.

Christophe neden böyle olduğunu anlamadı. Daha sonra, konuşmalarını anımsadığı zaman, Grazia'nın kendisine güveni olmadığını düşündü. Bunun nedeni Grazia'nın heyecanlı sahnelerden içgüdüsel bir korkusu olmasıydı. Öyle ki, bu yakınlığın bir otel salonunda olmasının verdiği sıkıntıyı tercih ediyordu. Böylece, gizli heyecanının anlaşılmasından duyduğu utanç korunmuş oluyordu.

Birbirlerine, sık sık susarak, ana çizgileriyle hayatlarını anlattılar. Kont Bérény birkaç ay önce düelloda öldürülmüştü. Christophe kadının onunla pek mutlu olmadığını anladı. Grazia ilk çocuğunu da yitirmişti. Herhangi bir yakınmada bulunmaktan çekiniyordu. Konuşmayı kendisinden uzaklaştırarak, Christophe'un hayatı üzerine sorular yöneltti. Onun çektiği çilelerin hikâyesini sevgi ve şefkatle dinledi.

Çanlar çalınıyordu. Bir pazar akşamıydı. Hayat durmuş gibiydi.

Grazia, Christophe'a bir gün sonra gelmesini söyledi. Christophe onun, kendisini görmek için acele etmemesine üzüldü. Mutluluk ve keder yüreğinde birbirine karışıyordu.

Ertesi gün, Grazia bir bahaneyle, gelmesini yazdı. Bu bir iki beylik kelime Christophe'u çok sevindirmişti. Bu kez onu özel salonuna aldı. Yanında çocukları da vardı. Christophe çocuklara biraz sıkıntı, ama daha çok şefkatle baktı. Çocuklardan büyüğünün —kızın— annesine benzediğini söyledi, oğlanın kime benzediğini sormadı. Bu ülkeden, havadan, masanın üstünde açık duran kitaplardan söz ettiler. Ama, gözleri başka bir dille konuşuyordu. Christophe onunla baş başa konuşabileceğini ummuştu. Ama, içeriye Grazia'nın otelde tanıştığı bir kadın girdi. Grazia'nın nasıl tatlı bir nezaketle bu kadını karşıladığını görünce, kendisiyle bu yabancı arasında bir ayrım yapmıyor gibi geldi Christophe'a. Üzüldü, ama gücenmedi bunun için ona. Grazia birlikte gezintiye çıkmalarını önerdi, Christophe kabul etti. Genç ve güzel olmakla birlikte, o yabancı kadının bulunuşu keyfini kaçırmıştı. Böylece o günü boşa gitmiş oldu.

Grazia'yı ancak iki gün sonra görebildi. Bu iki günü, hep onunla buluşacağı saati düşünerek geçirdi. —Bu sefer de onunla istediği gibi konuşamadı. Grazia, kendisine iyi davranmakla beraber ölçülülüğünü elden bırakmıyordu. Buna karşı Christophe Alman'vâri duygusalca coşkunluklar gösterdi. Grazia'yı tedirgin etti bu davranışlar ve bunları içgüdüsel bir tepkiyle karşıladı.

Christophe, ona bir mektup yazdı. Yazdıkları Grazia'yı duygulandırdı. Christophe mektubunda hayatın ne kadar kısa ve yaşlarının ne kadar ilerlemiş olduğunu, birbirlerini pek kısa bir süre görebileceklerini, bu süreden serbestçe konuşarak yararlanılmamasının hazin ve hemen hemen suç sayılacak bir şey olduğunu söylüyordu.

Grazia gönül alıcı bir pusulayla cevap verdi. İstemediği halde, hayatın acı tecrübelerinden sonra, çekingen olmak zorunda kaldığını, gerçek bile olsa, şiddetli bir duygunun açığa vurulmasının kendisini sarstığını, ürküttüğünü, bununla birlikte, yeniden bir dosta kavuşmanın kendisi için çok değerli olduğunu ve yeniden buluştukları için kendisinin de mutlu olduğunu söylüyor ve Christophe'un o akşam yemeğe gelmesini rica ediyordu.

Kalbi minnetle dolmuştu Christophe'un. Otel odasında, yatağa uzanmış, başı yastığa gömülü hıçkırarak ağlaladı. On yıllık yalnızlıktan kurtulmak demekti bu onun için. Çünkü, Olivier'nin ölümünden sonra yapayalnız kalmıştı. Bu mektup onun sevgiye susamış gönlünü yeniden hayata kavuşturdu. Sevgi!... Gönlünün kapısının artık buna kapandığını sanıyordu: ondan vazgeçmeyi öğrenmesi gerekmişti! Şimdi, onun eksikliğini ne kadar çektiğini ve içinde biriken aşk ihtiyacını derinden duyuyordu.

Tatlı ve kutsal akşam... Birbirlerinden hiçbir şey saklamamak niyetinde oldukları halde, Christophe gelişigüzel şeylerden bahsetti. Ama, Grazia'nın gözleriyle onu üzerinde konuşmaya davet ettiği piyanoya dair öyle güzel şeyler söyledi ki! Sert ve gururlu bir insan olarak tanıdığı Christophe'un bu alçakgönüllülüğü kadını çok etkiledi. Ayrılırken sessizce kucaklaşan elleri, yeniden buluştuklarını ve bir daha birbirlerini kaybetmiyeceklerini söylüyordu onlara. — Dışarıda yağmur yağıyordu, ama hiç rüzgâr yoktu. Christophe'un yüreği şarkılar içindeydi.

Grazia burada ancak birkaç gün kalabilecekti. Hareketini bir saat bile geciktirmedi. Christophe da biraz daha kalmasını söylemeye, kalmadığı için yakınmağa cesaret edemedi. Son gün çocuklarla birlikte gezintiye çıktılar. Yanlarında başka biri yoktu. Bir aralık, Christophe'un yüreği sevgi ve mutlulukla öylesine dolup taştı ki, bunu dile getirmek istedi. Ama, Grazia çok yumuşak bir hareketle onu durdurdu, gülümseyerek:

— Susun! Söyleyeceklerinizin hepsini, duyuyorum içimde, dedi.

Birbirlerine rastladıkları yol dönemecinde oturdular. Grazia, hep gülümseyerek ayaklarının altındaki vâdiye bakıyordu, ama vâdi değildi gördüğü. Christophe da, Grazia'nın, çektiği acıların izleri okunan sevimli yüzüne dalmıştı. Gür siyah saçlarının arasından yer yer ak teller çıkmıştı. Şimdi, ruhunun ıstıraplarının izini taşıyan bu bedene karşı taparcasına bir aşk ve acıma canlanmıştı içinde. Zamanın açtığı bu yaralarda ruhu okunuyordu Grazia'nın. —Sonra Christophe, değerli bir armağan olarak kendisine... saçının ak tellerinden birini vermesini istedi.

•

Grazia gitti. Christophe, kendisinin de birlikte gitmesini neden istemediğini anlayamıyordu. Onun dostluğundan hiç kuşkusu yoktu, ama o çekingenliği kararsızlığa itiyordu Christophe'u. İki gün bile kalamadı bu memlekette başka bir yöne gitti. Çalışarak, yolculuk ederek kendini unutmak istiyordu. Grazia'ya mektuplar yazdı. O da iki üç haftalık aralarla sabırsızlıktan, kaygıdan uzak sâkin dostluk duyguları taşıyan kısa mektuplarla cevap verdi. Bunlar hem üzmüş, hem de sevindirmişti Christophe'u. Ona sitem etmek hakkını bulamıyordu kendisinde; daha çok yeniydi bu duygular, yeniden canlanmıştı! Onu yitirmekten çok korkuyordu. Grazia'dan gelen her mektupta dostça bir huzur okunuyordu. Bu Christophe'u rahatlatmaktaydı. Ne kadar farklıydılar birbirlerinden.

Sonbaharın sonlarına doğru Roma'da buluşmak üzere anlaştılar. Eğer onunla buluşmak düşüncesi olmasaydı, bu yolculuğun hiçbir çekiciliği olmayacaktı Christophe için. Uzun süren yalnızlığı onu hareketsiz hale getirmişti. Bugünkü aşırı aylak insanların pek hoşlandığı durmadan yer değiştirmek ona zevk vermiyordu artık. Bundan başka hiç çekiciliği yoktu İtalya'nın onun için. Orayı yalnızca

«verist»lerin (1) kötü müziğinden ve Virgilus'un ülkesinin, gezgin edebiyatçıları etkileyen tenorlarının sesinden tanıyordu. Akademik göreneğin en berbat şampiyonlarının ağzından sık sık Roma adını duyduğu için öncü bir sanatçı olarak bu kente karşı bir soğukluk hissediyordu. Ayrıca, Kuzeylilerin, güneyliler için duydukları güvensizlik ve güneyli insanların efsaneleşmiş gevezeliklerine olan nefreti de onun bu duygusunun canlanmasında rol oynamıştı. Yalnızca bu ülkeyi düşünürken bile, yüzünü buruşturuyordu... Hayır, müziği olmayan bir halkla daha geniş bir tanışıklık yapmak için hiçbir istek duymuyordu (o her zamanki aşırılığıyla böyle adlandırıyordu bu ülkeyi: «Bugünkü Avrupa müziğinde bu mandolin tırmalayıcılarının, bu palavracı melodram çığlıklarının ne yeri var ki?» diyordu). —Gelgelelim, Grazia da bu halktandı. Ona kavuşmak için Christophe'un tepmeyeceği yol, gitmeyeceği yer yoktu! Ona kavuşuncaya kadar her şeye gözünü yummaya razıydı.

Göz yummaya alışmıştı. Yıllardanberi, kepenkleri kapalıydı iç hayatının! Bu sonbahar sonunda böyle yapması her zamankinden daha zorunluydu. Üç hafta boyunca aralıksız yağmur yağdı. Bir zamandır, İsviçre'nin su içindeki ürpertili vâdilerinin üstüne kül rengi, kalın bulutlar çökmüştü. Gözleri güneşin tadını unutmuştu. Kendinde birikmiş enerjiyi bulabilmek için karanlığa gömülmesi, gözü kapalı, kömür ocağının derinlerine, rüyanın yeraltı galerisine inmesi gerekiyordu. Orada, kömürün içinde ölen günlerin güneşi uyuyordu. Hayatını bu kömür tabakalarını çömelmiş kazarak geçirdikten sonra buradan yanmış, bel kemiği ve dizleri katılmış, kolları, bacakları çarpılmış bakışı buğulanmış ve gözleri baykuş gözlerine dönmüş olarak çıkacaktı. Christophe çoğu kez, kömür ocağından zahmetle çıkardığı ateşle, buz kesmiş yürekleri ısıtmıştı. Ama, Kuzey'in rüyalarında bir soba sıcaklığı hissedilir.

---

(1) İtalyada bir edebiyat ve müzik akımının adı. Bu akım, Fransadaki realizm akımı gibi gerçeği olduğu gibi dile getirmek iddiasındaydı. (Çev.)

İnsan kendi içine kapalı yaşarken bunun farkına varmaz, bu ağır ılıklık bu alacakaranlık ağırlaşmış kafaya üşüşen hayaller hoşa gider. İnsan kendisinde olanı, sever. Bununla yetinmek gerek!...

Alplerin seddini aşınca, vagonun bir köşesinde büzülmüş oturan Christophe, lekesiz gökyüzünü, dağların yamaçlarından akan ışığı gördü, rüya gördüğünü sandı. Duvarın öte yanında bırakmıştı ışıksız gökyüzünü, gün batısını. Değişiklik öyle birdenbire olmuştu ki, sevinçten önce şaşkınlık duydu. Uyuşuk ruhun, içine hapsolduğu kabuğu kırıp kendine gelebilmesi ve kalbin geçmişin karanlıklarından sıyrılabilmesi için bir zaman geçmesi gerekti.

Milano ovaları. Gün ışığı kanalların mavi sularında yansımada. Damar damar kanalların oluşturduğu ağ, pamuklanmış pirinç tarlalarını kaplamış. Kalemle çizilmiş gibi tutam tutam kırmızımtrak tüylerle kaplı narin sonbahar ağaçları. Vinci dağları. İnişli, çıkışlı çizgisi yeşile çalan altın ve soluk lâcivert saçaklarla bezenmiş ufku çevreleyen karlı Alpler. Apenin akşamın gölgelerine bürünmede. Yılankavi eğriler çizen yalçın dağlardan aşağıya zikzaklı bir iniş; öyle ki, ritmi tekrarlana tekrarlana, birbirine bağlana bağlana sonunda farandol'a (1) dönüşüyor. —Sonra birden ta aşağılardan denizin portakal kokusuyla yüklü soluğu geliyor bir buse gibi.— Deniz. Lâtin denizi ve onun opal ışıltılı sularında kayan, yelkenleri inik kayıklar.

Deniz kıyısındaki bir balıkçı köyünde duran tren, yolundan alıkonuldu. Yolculara açıklandığına göre, şiddetli yağmurlardan sonra, Cenova'dan Piza'ya giden yol üzerindeki bir tünelde çöküntü olmuştu. Bütün trenlerde birkaç saatlik bir gecikme vardı. Doğrudan Roma'ya bilet almış olan Christophe'u pek sevindirmişti bu gecikme; oysa trendeki öteki yolcular bunu protesto ediyorlardı. Trenden atlayıp kendisine gülen denize doğru koşmaya başladı. Deniz kendisini öyle çekmişti ki, bir iki saat kadar sonra hareket eden trenin düdüğünü duyduğu sırada bir kayıkta bulunan Christophe, tren karşıdan geçerken: «Güle,

(1) Elele tutuşarak oynanan bir güney Fransa dansı. (Çev.)

güle!» diye bağırdı. Işıklar içindeki denizde, ışıklı gecede bodur servilerle çevrelenmiş burunları dönerek, kayığın sallantısına bıraktı kendini. Köye yerleşti, keyifli beş gün geçirdi burada. Uzun bir perhizden çıkıp, tıka basa yiyen bir adama benziyordu. Bütün acıkmış duygularıyla, görkemli ışığı dolduruyordu içine. Işık, dünyanın kanı, hayat ırmağı, gözlerimizden burun deliklerimizden, dudaklarımızdan, derimizin bütün mesamatından sızıyorsun etimize. Işık, hayat için ekmekten daha gereklisin sen. —Seni Kuzey tüllerinden soyunmuş olarak tertemiz, kasıp kavuran çıplaklığınla görüp de kim sormaz kendine, sana sahip olmadan nasıl yaşamış olduğunu, ve kim anlamaz artık seni arzulamadan aslâ yaşayamayacağını?

Beş gün boyunca Christophe bir güneş cümbüşüne daldı. Beş gün boyunca —ilk kez— müzisyen olduğunu unuttu. Varlığının müziği ışığa dönüşmüştü. Hava, deniz, toprak: Güneşin senfonisi! Ve bu orkestrayı İtalya doğuştan gelen öyle bir sanatla kullanıyordu ki! Öteki halklar tabiatın resmini yaparlar. İtalya işbirliği yapar tabiatla, güneşle resim yapar. Renklerin müziği. Her şey müziktir orada, her şey şarkı söyler. Bir yol kenarındaki kırmızı, üstü altın renkli çatlaklı duvar; üstünde kıvırcık saçlı iki servi, çevresinde canlı mavi bir gökyüzü. Pembe duvarlar arasından, mavi cepheli bir binaya çıkan beyaz mermer basamaklı bir merdiven, renk renk kayısı, limon, ağaç kavunu rengi evler ve zeytin ağaçları arasında yapraklar içinden görünen pırıl pırıl olgun meyvalar... İtalya'nın görüntüsü bir şehvet duygusu verir insana, gözler renklerin ve dil de sulu ve kokulu meyvanın tadına doyamaz. Bu yeni şölen sofrasına Christophe oburca atıldı. O zamana kadar kendini mahkûm ettiği yarı karanlıklar içindeki perhizinin öcünü alıyordu şimdi. Kaderin soluk aldırmadığı o gür yaradılışı henüz hiç kullanmadığı, hayattan kâm alma imkânlarının bilincine varıyordu birdenbire. Önüne çıkan nimetleri kapıyordu: kokular, renkler insan seslerinin, çanların ve de denizin müziği, havanın ve ışığın şehvetli okşayışları... Hiçbir şey düşünmü-

yordu Christophe. Sonsuz bir mutluluğa gömülmüştü. Gömüldüğü bu mutluluktan ancak sevincini karşılaştığı insanlara anlatmak için çıkıyordu: gözlerinin kenarları kırış kırış, canlı bakışlı, başına Venedikli senatörlerin giydiği gibi kırmızı bir başlık geçirmiş ihtiyar bir balıkçı olan kayıkçıya; — yemek yerken her zaman onun masasında oturan Milanoluya, Othello gibi korkunç kin dolu bakışlı, hep makarna yiyen bu gevşek adama; —tepsiyi taşırken. Bernini'nin bir heykeli gibi boynunu yukarı kaldırıp kolunu geren garsona;— yolda, göz kırpıp elindeki yeşil dallı portakalı uzatarak dilenen küçük Saint Jean'a... Arabalarının dibine yaslanıp otururak, bir şarkının bin bir kıt'asını genizden gelen bir sesle söyleyen arabacıları sorguya çekiyordu. Kendisini farkında olmadan **Cavalliera rusticana**'yı mırıldanırken yakalıyordu. Yolculuğun amacını unutmuştu Christophe. Hedefe ulaşmak, Grazia'ya kavuşmak için gösterdiği telâşı unutmuştu.

Sevdiğinin hayali gözünde canlandığı güne kadar bu böyle gitti. Yolda rastladığı bir kadının bakışı, ya da tatlı bir sesin *titreşimi mi onu anımsatmıştı kendisine*? Bilemiyordu. Ama, öyle bir an geldi ki, çevresindeki her şeyde, zeytin ağaçlarıyla örtülü tepelerde, yoğun gölgeler ve güneşin yakıcı ışınlarıyla yontulup şekillendirilen Apenin'in yalçın yüksekliklerinde, portakal ormanlarında ve denizin derin soluğunda sevgilinin gülümseyen yüzü parlamaya başladı. Her yerden sayısız gözlerle ona bakıyordu Grazia'nın gözleri. Şimdi bu toprakların üstündeki bir gül ağacında açan bir güldü o.

Roma'ya giden trene bindi ve hiçbir yerde durmadı. İtalya anıları, eski sanat kentleri, hiçbiri ilgilendirmiyordu Christophe'u. Roma'da hiçbir şeyi gözü görmedi, görmek istemedi, yoldan geçerken, ilk gözüne çarpan da üslûpsuz yeni mahalleler, dört köşe binalar oldu; ve bunlar da daha çok şeyi görüp tanımak isteği vermedi ona.

Roma'ya varır varmaz Grazia'ya gitti. Grazia:

— Hangi yoldan geldiniz? Milano'da, Floransa'da kaldınız mı? diye sordu.

— Hayır, ne işim vardı ki oralarda?

Grazia güldü.

— Güzel cevap! Peki Roma için ne düşünüyorsunuz?

— Hiçbir şey görmedim ki.

— Nasıl olur?

— Hiç. Tek bir anıtı bile. Otelden çıkar çıkmaz size geldim.

— Roma'yı görmek için on adım yürümek yeter... Bakın şu karşıdaki duvara... Ondaki aydınlığı görmek için sadece bakmak yeter.

— Sizden başka bir şeyi görmüyor gözüm benim.

— Siz bir barbarsınız, düşündüğünüzden başka bir şey görmüyorsunuz. İsviçre'den ne zaman ayrıldınız?

— Sekiz gün önce.

— O zamandanberi ne yaptınız?

— Bilmem. Rasgele, deniz kıyısındaki bir yer çekti beni. Adını bile öğrenmedim. Sekiz gün boyunca uyudum, gözlerim açık. Ne gördüğümü, neyi hayal ettiğimi bilmiyorum. Sizin hayaliniz canlandı zihnimde. Bunun çok güzel olduğunu biliyorum. Ama, en güzeli her şeyi unutmuş olmam.

Grazia:

— Teşekkür ederim, dedi.

(Christophe işitmedi)

— ... O sırada olan her şeyi daha önce olanların hepsini unuttum. Yaşamaya yeniden başlayan yeni bir adam gibiyim.

Gülen gözleriyle ona bakarak Grazia:

— Doğru, dedi. Son buluşmamızdan beri değişmişsiniz.

O da ona baktı, son kez gördüğü Grazia'dan daha farklı olduğunu anladı. İki ayda değişmiş olduğundan değil. Ama, şimdi onu yepyeni bir gözle görüyordu. Orada, İsviçre'de, genç Grazia'nın nârin hayali, yanındaki sevgiliyle kendi arasına giriyordu. Şimdi İtalya güneşinde kuzeyin hayalleri eriyip gitmişti. Gün ışığında sevgilinin gerçek ruhunu ve bedenini görüyordu. Paris'te mahpus ha-

yatı süren o yabani keçi yavrusundan, evlendikten az sonra bir akşam gördüğü, ama sonra yine yitirdiği o Saint-Jean gülüşlü genç kadından ne kadar farklıydı. Ombria'lı dilber oluvermişti:

Color verus, corpus solidum et succi plenum.

Şekilleri âhenkli bir olgunluğa erişmişti; vücudunda gururlu bir rehavet vardı. Huzur perisi dolaşıyordu çevresinde. Güneşli sessizliğe, hareketsiz durup düşüncelere dalmaya, hayatın huzurunu şehvetle tatmaya büyük bir hırs duyuyor gibiydi. Kuzeyli insanlar bunu hiçbir zaman iyi anlayamazlardı. Hâlâ eskiyle ilgili olarak elinden bırakmadığı şey, bütün duygularına katılan büyük iyiliğiydi. Yalnız, o ışıklı gülümseyişinde yeni bir şeyler okunuyordu: hüzünlü bir hoşgörü, bir parça yorgunluk, hafif bir alaycılık, sâkin bir sağduyu. Yaşlanma, onu, gönlünün ham hayallerine karşı koruyan bir soğukluk tülüne bürümüştü; kendini bıraktığı seyrek oluyordu; ve Christophe'un durdurmakta güçlük çektiği aşk coşkunluklarına karşı, anlayışlı bir gülümseme ile korunmasını biliyordu sevgisi. Bununla birlikte, zaafları, günlerin esintisine kendini bıraktığı anları, kendisinin de alay ettiği, ama önlemeye de çalışmadığı cilveli davranışları da vardı. Ne olaylara, ne de kendine karşı çıkmıyordu hiç: çok iyi ve biraz da yorgun bir yaradılışın, çok yumuşak bir kaderciliğiydi bu.

•

Pek çok konuğu vardı ve görünüşe göre, bir seçim de yapmıyordu bu konuda. İçli dışlı olduğu insanlar genellikle, aynı çevreden oldukları, aynı hava içinde yaşadıkları, aynı alışkanlıkları benimsedikleri için bu sosyete oldukça homojen bir uyum içindeydi. Bu çevre, Christophe'un Almanya'da, Fransa'da gördüğünden çok farklıydı. Bu çevreden olanların çoğu eski italyan soyundandı; şurada burada yabancılarla evlenerek tazelenmişlerdi. Aralarında, yüzeysel bir kozmopolitik hâkimdi; bellibaşlı dört dili ko-

nuşuyorlar ve dağarcıklarında batının dört büyük ulusunun kültürünü taşıyorlardı. Her ulus bunlara kişisel nitelikleriyle katkıda bulunuyordu, —Yahudiler kaygılarıyle, Anglo-Saxon'lar soğukkanlılıklarıyla; ama, hepsi de hemencecik İtalyan potasında eriyorlardı. Yağmacı büyük baronların yaşadıkları yüzyıllar, bir soya azametli ve yırtıcı bir avcı kuş çizgileri kazımışsa, maden değişebilir, ama üzerindeki iz aynı kalır. En çok İtalyan gibi görünen bu insanlardan kimilerinin yüzünde bir Luini gülümseyişi, Tiziano'daki gibi şehvetli ve sâkin bir bakış görülür. Bunlar, eski Lâtin toprağına Kuzey'den aktarılan bodur ağaçların üstünde açan Adriatik, ya da Lombardia ovaları çiçekleridir. Roma paletinin üstünde ezilen boya ne olursa olsun, bundan ortaya çıkan renk hep Roma rengidir.

Christophe izlenimlerini tahlil etmemekle birlikte, çoğu zaman oldukça alelâde, hattâ bazen alelâdenin de altında olan bu ruhların soludukları bu asırdide eski kültürün kokusuna hayranlık duymaktaydı. Bu görülmez, dokunulmaz koku bu insanlara kibarca bir sevimlilik, alaycılığını ve mevkiinin üstünlüğünü korumakla birlikte mültefit olmasını bilen bir davranış yumuşaklığı, bir bakış ve gülümseyiş zerafeti ve inceliği ve yine hem uyanık, hem gevşek, şüpheci, değişken ve rahat bir zekâvet veriyordu. Hiç kasıntılı ve kibirli olmadıkları gibi kitaplara da bağlı değillerdi. Buralarda, burundan sıkma gözlüğünün ardından dünyaya yüksekten bakan şu Paris'li salon psikologlarından birine, ya da birkaç Alman doktorunun üstünlük gösterilerine rastlamak tehlikesi yoktu. Bunlar insandılar, sadece insandılar, insanlıkları belirgin insandılar, tıpkı Terentius'un ve Scipion Emilien'in dostları gibi...

Home sum

Güzel dış görünüş! Burada hayat gerçek olmaktan çok bir görünüştü. Bütün görünüşlerin altında bütün ülkelerin yüksek sosyetelerinde görülen onulmaz bir havaîlik yatıyordu. Ama, buradakilerde bunun soydan gelme niteliği gevşekliktir. Fransızların havaîliğinde bir sinirli-

lik hali göze çarpar, Fransızın beyni durmadan çalışır, boşlukta işlediği zaman bile. İtalyan'ın beyni dinlenmeyi bilir, hem de fazlasıyla. Sıcak bir gölgelikte, gevşek zevk düşkünlüğünün ılık yastığı üzerinde uyuklamak pek tatlı olur. Alaycı, çok esnek, oldukça meraklı ve temelde son derecede ilgisizdir İtalyan zekâsı.

Bütün bu insanların kesin bir görüşleri yoktu. Politikayla da, sanatla da aynı heveskârlıkla uğraşıyorlardı. Bunlar arasında İtalyan soylu tipleri de görülüyordu. Çekici, güzel yüzlü, tatlı ve zekâ dolu bakışlı, serbest hareketli yaratıklardı bunlar. Tabiatı candan seviyorlardı; eski resme, çiçeklere, kadınlara, kitaplara, iyi yiyip içmeye, müziğe düşkün ve doğdukları yere bağlıydılar... Her şeyi seviyorlardı. Hiçbir şeyi tercih etmiyorlardı. İnsan, kimi zaman hiçbir şeyi sevmediklerini sanırdı bunların. Bununla birlikte, aşk, hayatlarında büyük bir yer tutuyordu; ama, hayatlarını sarsmamak şartıyla. Aşkları da gevşek ve tembelceydi kendileri gibi. Bu aşk en ateşli olduğu zaman bile bir aile sevgisi gibi alışılmış bir nitelikte görünüyordu. Sağlam yapılı ve uyumlu zekâları, düşünce karşıtlıklarını güler yüzlü bir hava içinde, birbirine zarar vermeden birleştiren bir hareketsizlikle çok iyi uyuşmaktaydı. Bütünleşmiş inançlardan, aşırı yan tutmalardan korkuyor, yarım çözümlerden, yarım düşüncelerden hoşlanıyorlardı. Tutucu-liberal düşünceli insanlardı. Orta yükseklikte bir politika ve sanat gerekliydi onlara: öyle bir politika ve sanat ki, insanın soluğunun kesilmediği ve çarpıntısının artmadığı ılık bir kaplıca gibi olsun. Goldoni'nin mızmız tiyatrosunu ve Manzoni'nin yeknesak ve dağınık ışıklı eserlerini zevklerine uygun buluyorlardı. O tatlı rehavetlerini bozmuyordu böyle bir sanat. Büyük ataları gibi «**Primum vivere...**» diyecek yerde «**Dapprima, quieto vivere.**» demeyi yeğ tutuyorlardı.

Rahat bir hayat. Herkesin içten dileği budur. Siyasî eyleme yön veren en güçlü kişilerin bile. Şu küçük Machiavelli gibi: bu, kendine de başkalarına da egemen olan, beyni gibi yüreği de soğuk, zekâsı hem berrak, hem kay-

gılı adam, amaçları için her aracı kullanabilir, dostlarını hırsına feda edebilirdi. Hırsını da tek bir şeye feda edebilirlerdi: o kutsal **quieto vivere**'ye. Bu insanların uyuşukluktan kurtulmak için uzun bir zamana ihtiyaçları vardı. Tıpkı bir uykudan uyanır gibi bundan kurtuldular mı, artık taptaze ve dinç oluyorlardı. O ciddi adamlar, o sâkin madonnalar, birden bir konuşma, birarada gülüp eğlenme, sosyete hayatı sürme, hırsına kaptırıyorlardı kendilerini: ellerini kollarını sallayarak durmadan konuşuyor, acayip nükteler savuruyor, soytarıca bir neşe ile vakit geçiriyorlardı: **opera buffa** oynuyorlardı. Bu İtalyanların yüzlerinde, zihin yorgunluğunun izlerine, gözlerinde madensi bir parıltıya çok az rastlanır. Kuzey insanlarının yüzlerinde görülen aşırı bir zihin yorgunluğunun verdiği solukluk görülmez İtalyanlarda. Bununla birlikte, burada da, her yerde olduğu gibi kendi kendini yiyen, yaralarını, isteklerini, kaygılarını, bir uyuşukluk altında özenle gizleyen insanlara rastlanıyordu. İçlerinde, acayip, görülmemiş, şaşırtıcı çıkışlar yapanlara da rastlanıyordu. Gizli bir dengesizliğin belirtisi olan bu tutum çok eski soylara vergi bir haldir. — Roma'nın kırsal kesimlerinin topraklarında açılan çatlaklar gibi.

Bu insanların gevşek hallerinde, derin bir keder okunan sâkin ve tatlı bakışlarında, ayrı bir çekicilik vardı. Ama, Christophe'un keyfi yerinde olmadığı için bunu anlayacak hali yoktu. Salon adamlarının, Grazia'nın çevresini sarmaları çileden çıkartıyordu onu. Onlara kızıyor, Grazia'ya kızıyordu. Ona küstüğü gibi, Roma'ya da küstü. Ziyaretlerini seyrekleştirdi, İsviçre'ye dönmeye karar verdi.

•

Gitmedi. Elinde olmadan, kızdığı bu İtalyan dünyasının çekiciliğini duymaya başlamıştı. Herkesten uzaklaştı. Roma ve dolaylarında dolaştı. Roma'nın ışığı, asma bahçeleri, güneş içindeki denizin sırma işlemeli bir tül gibi çevrelediği ovalar, bu büyülü ülkenin sırlarını birer bi-

rer açtı ona. Küçümser göründüğü o ölü anıtları gidip görmemeğe yemin etmişti; homurdanarak, gelsinler de onlar beni bulsunlar diyordu. Geldiler: gezintileri sırasında, Kent'in dalgalı topraklarında rastladı onlara.. Hiç aramadan, batan güneşin ışınlarına bürünen kırmızı Forum'u, gerisinde derin göğün, mavi ışık uçurumunun oyulduğu Palatina'nın yarı yıkık kemerlerini gördü. Kırmızımtrak, balçıklı, yürüyen toprağa benzeyen Tiber'in yakınındaki ovalarda dolaşan Christophe, dünyanın ilk çağlarındaki canavarların bel kemiklerini andıran yıkık su kemerlerini gördü. Mavi gökyüzünde kara bulut kümeleri yüzüyordu. Atlı köylüler, uzun sopalarla, bomboş kırlarda, iri boynuzlu kocaman sığırları güdüyorlardı. Düz, tozlu ve çıplak antik yolda, efsanedeki keçi ayaklı çobanları andıran, bellerine birer kuzu postu dolamış sığırtmaçlar önlerinde dizi dizi eşekler ve sıpalarla sessizce yürüyorlardı. Ufkun ta uzaklarında. Olimpos'u andıran çizgileriyle Sabina sıra dağlarının tepeleri uzayıp gidiyordu. Gök kubbesinin öte yanında ise kentin eski surları ile Saint-Jean kilisesinin üzerinde rakseden heykeller bulunan cephesinin siyah siluetleri... Derin bir sessizlik... Güneşin yakıcı sıcağı... Ovaların üstünde bir rüzgâr esiyor... Başsız, kolu sargılı bir heykelin ot bürümüş gövdesinde yatan bir kertenkele sâkin sâkin atan yüreğiyle, hareketsiz, ışığı içiyor kana kana. Christophe, güneşten (ve bazen de **Castelli** şarabından) kafası zonkluyarak kırık mermerin yanına, kara toprağın üzerine oturmuş, gülümsüyor, uyukluyor, her şeyi unutmuş bir halde, Roma'nın o sâkin ve haşin kuvvetini içine çekiyordu. —Ta güneş batıncaya dek.— O vakit, yüreği daralıp bunalmış olarak, trajik aydınlığın içinde yavaş yavaş söndüğü bu kasvetli yerden kaçıyordu... Ey toprak, kızgın toprak, ihtiraslı ve sessiz toprak! Senin o hummalı sükûnunda, hâlâ eski Roma lejyonlarının boru seslerini duyar gibi oluyorum. Bağrında ne büyük bir hayat hırsı uğulduyor senin! Ne büyük bir uyanış isteği!

Christophe, yüzyıllık bir ateşin koruyla yanan ruhları tanıdı. Ölülerin tozları altında olduğu gibi kalmışlardı. Bu ateşin, Mazzini'nin gözleriyle birlikte söndüğü dü-

şünülebilirdi. Yeniden canlanıyordu. Aynen. Pek az kişi görmek istiyordu bunu. Uyuyan kalplerin huzurunu kaçırıyordu. Kızgın ve sert bir ışıktı bu. Bu ışığı kendilerinde taşıyanlar (en yaşlısı otuz beşinde yoktu) mizaç, eğitim, görüş ve inanç bakımından farklı olan özgür aydınlardı, ama hepsi de yeni hayatın aleviyle aynı yolda birleşmişlerdi. Parti etiketlerinin, düşünce sistemlerinin önemi yoktu; onlar için önemli olan: «Cesaretle düşünmekdi. Açık yürekli olmak ve cüret etmek! Soylarının uykusunu şiddetle sarsıyorlardı. Kahramanların çağrısıyla ölümden uyanan İtalya'nın politik dirilişinden ve şu son zamanlardaki ekonomik dirilişinden sonra, İtalyan düşüncesini de mezarından çıkartmaya girişmişlerdi. Seçkinlerin tenbelce ve korkakça uyuşuklukları, düşünce fıkaralığı ve gevezeliği üzüntü veriyordu onlara. Yüzyıllardır vatanın ruhu üzerine çökmüş olan retorik ve ahlâk düşkünlüğü sisleri arasından sesleri çınlamaya başlamıştı. Vatanlarına acımasız gerçekciliklerinin ve tâviz tanımaz dürüstlüklerinin soluğunu üflüyorlardı. Düşünce açıklığına ve bunu izleyen enerjik eyleme gönülden bağlıydılar. Gerektiğinde, kişisel akıllarının tercihlerini ulusal hayatın tek kişiden istediği disiplin görevi uğruna feda etmeye hazırdılar. Ama, yine de en yüce mihraplarını ve yüreklerinin en saf ateşini hakikate ayırıyorlardı. Hakikati, dindarca ve ateşli bir ruhla seviyorlardı. Bu genç insanların, düşmanlarının iftiralarına, hakaretlerine, tehditlerine uğrayan önderlerinden biri (1) yüce bir sükûnetle şu cevabı veriyordu:

«**Hakikate saygı gösterin! Her türlü kinden uzak olarak açık yürekle konuşmak istiyorum. Bana yaptığınız ve benim de size yapmış olabileceğim kötülüğü unutuyorum. Doğru olunuz! Hakikate tapılmayan, hakikate sarsılmaz bir saygı gösterilmeyen yerde vicdan yoktur, hayat yüceliği yoktur, fedakârlık gücü yoktur, soyluluk yoktur. Ken-**

(1) O sıralarda, Giovanni Papini ile birlikte **La Voce** grubunu yöneten Guiseppe Prezzolini.

dinizi bu güç göreve alıştırın. Hakikate aykırı davranış, bunun kendisine karşı kullanıldığı kişiyi yenmeden önce, kullananı çürütür. Bundan o anda bir başarı elde etseniz de ne önemi var bunun? Ruhunuzun kökleri boşlukta, yalanın kemirdiği toprağın üstünde kalacaktır. Artık sizinle bir hasım gibi konuşmuyorum. Öfkeyle ağzınızı açtığınız zaman sözleriniz vatan kelimesiyle bezenmiş olsa bile görüş ayrılıklarımızı aşan bir zemin üzerinde bulunuyoruz. Vatandan daha büyük bir şey vardır: insanlığın vicdanı. Kötü bir İtalyan olmamak için çiğnememeniz gereken yasalar vardır. Karşınızda yalnızca hakikati arayan bir insan var. Onun haykırışını dinlemelisiniz. Karşınızda artık sizi büyük ve tertemiz görmek ve sizinle birlikte çalışmak isteyen bir insan var. Siz isteseniz de istemeseniz de, hepimiz bütün dünyada hakikat yolunda çalışanlarla birlikte çalışıyoruz. Eğer hakikat yolunda iş görürsek içimizden çıkacak olan (onun kim olacağını önceden bilemeyiz) bizim ortaklaşa damgamızı taşıyacaktır. İnsanın özü buradadır: o güzel hakikati arama yeteneği, onu görebilmesi, onu sevebilmesi, onun uğruna kendini feda edebilmesi.— Ey hakikat! Sen, seni özlerinde taşıyanlara, sağlık getiren sihirli soluğunu sunarsın!...

Christophe, ilk kez bu sözleri duyduğu zaman kendi sesinin yankısı sandı ve bu insanlarla kardeş olduğunu hissetti. Halkların ve düşüncelerin çarpışması sırasında tesadüf bir gün onları birbirine saldırtır. Dost, ya da düşman hepsi de aynı insanlık ailesindendirler. Onlar da biliyorlardı bunu onun gibi. O, onları tanımadan önce onlar onu tanıyorlardı. Çünkü, önceden Olivier'nin dostu idiler. Christophe, arkadaşının eserleri (bir kaç şiir ve eleştiri denemesi kitabı) daha Paris'te ancak pek az kişi tarafından okunmuşken bu İtalyanların onları italyancaya çevirdiklerini keşfetti.

Daha sonra, bu ruhları Olivier'nin ruhundan ayıran aşılmaz mesafeler bulunduğunu keşfedecekti. Başkaları hakkında İtalyan olarak hüküm veriyor, soylarının düşün-

cesine saplanıp kalıyorlardı. Samimi bir şekilde, yabancıların eserlerinde sadece ulusal içgüdülerini bulmak istiyorlardı. Çoğu kez de, o eserlerden, kendilerinin farkında olmaksızın onlara kattıkları şeyi alıyorlardı sadece. Zayıf eleştirmen ve değersiz psikolog olan bu insanlar, hakikate gönül verdikleri zaman bile kendilerine çok önem verir, kendilerini beğenirler. İtalyan idealizmi unutmasını bilmez, bu bakımdan kuzeyin kişilik dışı hayalleriyle hiç ilgilenmez, her şeyi kendine, kendi isteklerine, soyundan gelen ve değişik bir biçime soktuğu gururuna indirger. Bilinçli, ya da bilinçsiz hep **terza Roma**'nın çıkarı için çalışır. Şunu kabul etmek gerekir ki, yüzyıllar boyunca bunu gerçekleştirmesi zor olmamıştı! Eyleme elverişli güzel İtalyanlar yalnız ihtirasla hareket eder ve çabucak da yorulurlar. Ama, bir kere de ihtirasa kapıldılar mı, bu onları bütün öbür halkaların üstüne yükseltir: **Risorgimento**'larında oldu ğu gibi. Her partiden İtalyan gençleri: milliyetçiler, sosyalist ler, neo-katolikler, hür idealistler, bütün uzlaşmaz düşünceli İtalyanlar, umutlarıyla, istekleriyle evrenin kıraliçesi imparatorluk merkezi Roma'nın bütün vatandaşları — üzerinde esmeye başlayan zorlu rüzgârlardan biriydi bu.

Christophe önce onların coşkun dostluklarını, kendisini onlara bağlayan ortaklaşa antipatilerini görebilmişti. Sosyete insanlarına karşı duydukları nefret konusunda anlaşmamaları mümkün değildi. Grazia'nın eğilimlerinden ötürü Christophe'un bu sosyeteye karşı hıncı vardı. Onlar da, ondan daha çok, bu çevredeki insanların temkinliğinden, uyuşukluğundan, bu uzlaşma ve soytarılıklardan, yarım bırakılmış sözlerden, iki anlamlı düşüncelerden, hiçbir karara varmadan bütün imkânlar arasındaki bu ustaca sallanıştan nefret ediyorlardı. Kendi kendilerini yetiştirmiş güçlü kişiler olan bu İtalyanlar, yontulmamış kabalıklarından kurtulamamış **Contadini**'ler (1) olarak kalmışlardı. Başkalarının kendilerini dinlemesini isterler. İlgisizlikle karşılanmaktansa, yenik düşmeyi yeğ-

(1) **Köylüler. (Çev.)**

lerler. Soylarının gücünü şahlandırmak için bunun ilk kurbanı olmaya seve seve razı olurlar.

Bu arada, sevilmezler, sevilmeye de çalışmazlar. Christophe, Grazia'ya bu yeni dostlarından söz ettiğinde umduğunu pek bulamadı. Bu insanlar ölçülü ve rahat bir hayat isteyen Grazia'nın hoşuna gitmiyordu. Grazia ile birlikte şunu kabul etmek lâzımdı ki, bu adamlar en iyi dâvaları bile savunurken öyle bir tutum alıyorlardı ki, insanın bazen o dâvaya düşman kesilesi geliyordu. Alaycı ve saldırgandılar, eleştirileri, incitmek istemedikleri kimselere karşı bile hakarete varan bir sertlikteydi. Kendilerine çok güveniyor, düşüncelerini genelleştirmekte, sert bir şekilde ileri sürmekte çok acele ediyorlardı. Gelişip olgunlaşmadan sosyal faaliyete atılan bu insanlar, bir tutkudan öbürüne kolayca geçmekte ve hepsinde aynı hoşgörüsüzlüğü göstermekteydiler. Son derecede samimiydiler, kendilerini olduğu gibi, hiçbir şeylerini esirgemeden veriyorlardı dâvalarına ve aşırı entellektüalizmleriyle, mevsimsiz ve azgın bir çalışmayla tükenip gidiyorlardı. Çiçeği burnunda genç insanların keskin güneşe çıkmaları pek sağlıklı değildir. Zihinleri yanar. Verimlilik ancak zamanla ve sessizlik içinde gerçekleşir. Zamanları olmadığı gibi, sessizlikten de yoksundur bu genç İtalyanlar. Şiddetli ve aceleyle girişilen eylem, bir çeşit alkoldür. Bir kere bunu tadan zihin bir daha kendini kolay kolay kurtaramaktan son derece korkan, ne evet ne hayır dememekte pek mâhir olan bu insanların, bu **vie di mezzo**'ların yavanlığına karşı, bu gençlerin o çiğ açık yürekliliklerini ve keskin tazeliklerini çok beğeniyordu. Ne var ki, kısa bir süre sonra bu orta yolcuların, sâkin zekâları ve kibarca davranışlarıyla değerli insanlar olduklarını anlamıştı. Dostlarının sürekli döğüşken hayatı yorucuydu. Christophe onları savunmak için Grazia'ya gitmenin görevi olduğuna inanıyordu. Ama, bazen onları unutmak için gittiği de oluyordu. Onların kendisine benzedikleri muhakkaktı. Hem de çok benziyorlardı. Christophe'un yirmi yaşındaki halindeydiler şimdi. Yalnız; hayatın akışı ters yöne gitmez. Aslında Christophe, şiddetli davranışlara artık veda ettiğini

biliyordu. Artık, huzur içinde bir hayat yolunda ilerliyordu. Bu huzurun sırrını da Grazia'nın gözlerinden okuyordu. Peki neden ona karşı çıkıyordu?... Ah! çünkü aşkın verdiği bencillikle o bakışlardan yalnız kendisi kâm olmak istiyordu. Grazia'nın her gelene güler yüz göstermesine, herkesi sevimli bir nezaketle karşılamasına katlanamıyordu.

•

Grazia onun bu düşüncelerini okuyordu; nitekim, bir gün tatlı bir açık yüreklilikle ona şöyle dedi:

— Gördüğünüz gibi olduğum için bana kızıyorsunuz değil mi? Beni olduğumdan daha üstün görmemelisiniz dostum. Ben bir kadınım, başka herhangi bir kadından daha değerli değilim. Salon hayatını aramıyorum. Ama, doğrusu, nasıl arada sırada pek de iyi olmayan tiyatrolara gidiyor, anlamsız kitaplar okuyorsam, bu hayattan da öylece zevk alıyorum. Bu tiyatroları, bu kitapları hor görüyorsunuz siz, ama bunlar beni dinlendiriyor, eğlendiriyor. Sebepsiz yere kendimi yoksun bırakamam bundan.

— O budalalara nasıl katlanabiliyorsunuz?

— Hayat bana güç beğenir olmamayı öğretti. Ondan çok şey istememeli. İnanın bana, kötülük yapmayan, namuslu, iyice insanlara rastlayabilmek, büyük bir şey.. (elbette onlardan bir şey beklememek şartıyla! Onlara ihtiyacım olduğu takdirde çevremde çok kişi bulamayacağımı biliyorum...) Buna rağmen, bana bağlıdırlar. Eğer biraz gerçek bir dostluk bulursam, alt tarafına önem vermem. Bana kızıyorsunuz değil mi? Küçük insan olduğum için bağışlayın beni. Hiç olmazsa en iyi yanımla, böyle olmayan arasındaki farkı görebiliyorum. Sizinle olan da en iyi yanımdır.

Christophe küskün bir tavırla:

— Ben her yanınızla isterdim sizi, dedi.

Fakat, yine de kadının doğruyu söylemesi iyi bir şeydi. Christophe onun kendisine gösterdiği yakınlıktan o

kadar emindi ki, haftalarca süren bir tereddütten sonra bir gün ona sordu:

— Hiç istermiydiniz acaba?

— Neyi.

— Benim olmayı.

Hemen düzeltti sözünü:

— ...sizin olmamı.

Grazia güldü:

— Ama, siz benimsiniz, dostum, dedi.

— Ne demek istediğimi biliyorsunuz.

Grazia azıcık heyecanlanmıştı, ama Christophe'un ellerini tutarak, açık yüreklilikle yüzüne baktı:

— Hayır dostum, dedi tatlılıkla.

Christophe bir şey diyemedi. Grazia onun kederlendiğini görmüştü.

— Bağışlayın, sizi üzdüm, dedi. Sizin bana bunu söyleyeceğinizi biliyordum. Birbirimize iki iyi dost olarak, doğruyu söylemeliyiz olduğu gibi.

Christophe üzüntüyle:

— Sadece dost olarak mı? Daha fazla bir şey yok mu? dedi.

— Nankör! Daha fazla istiyorsunuz? Benimle evlenmek mi? Hatırlayın gözünüzün güzel kuzinimden başkasını görmediği eski günleri. O vakit sizin için duyduklarımı anlamayışınız beni o kadar kederlendirmişti ki! Bütün hayatımız değişmiş olabilirdi. Şimdi böyle olmasının daha iyi olduğunu düşünüyorum. Dostluğumuzu birarada yaşamının, günlük hayatın sınamasından geçirmememiz daha iyi. Çünkü, o hayatta en saf, en temiz şeyler bile sonunda pespayeleşir.

— Böyle söylüyorsunuz, beni daha az seviyorsunuz da ondan.

— Oh! Hayır, sizi hep aynı derecede sevdim.

— Ah! İlk kez söylüyorsunuz bunu bana.

— Aramızda hiçbir şeyin gizli kalmaması gerekir. Görüyorsunuz ya artık evliliğe pek inanmıyorum ben. Biliyorum geçirdiğim evlilik yeterli bir delil değil. Ama, uzun uzun düşündüm, çevreme baktım. Mutluluğa ermiş evli-

likler pek az. Evlilik, biraz tabiata aykırı bir şey. İki insanın iradesini birarada bağlamak, ikisini değilse bile birini ezmeden olanaksız. Üstelik bunun vereceği ıstırap da insanı olgunlaştıran çeşitten değil.

— Ah! dedi Christophe. Tersine evlilik bence güzel bir şey. İki fedakârlığın birleşmesi, iki ruhun, tek bir ruh halinde kaynaşması.

— Sizin hayalinizde güzel bir şey. Gerçekte siz başka herhangi bir kimseden daha az katlanabilirdiniz buna.

— Yani ne demek istiyorsun? Hiçbir zaman, karım, ailem, çocuklarım olmayacak mı benim? ...Bunu söylemeyin bana!... Öyle severdim ki onları! Benim için böyle bir mutluluğun olamayacağına mı inanıyorsunuz?

— Bilmiyorum, inanmıyorum... Belki de çok akıllı olmayan, çok güzel olmayan, iyi ve sizi anlayamayan bir kadınla mutlu olabilirdiniz.

— Ne kadar fenasınız!... Ama, alay etmekle haksızlık ediyorsunuz. Akıllı olmasa da iyi bir kadın, iyi olur.

— Ben de öyle sanıyorum! Size böyle birini bulmamı ister misiniz?

— Yalvarırım, susun, kalbimi kırıyorsunuz. Böyle nasıl konuşabiliyorsunuz?

— Ne söyledim ki?

— Beni başka bir kadınla evlendirmeyi düşündüğünüze göre beni hiç, ama hiç sevmediğiniz anlaşılıyor.

— Tam tersine, sizi sevdiğim için, sizi mutlu edecek bir şey yapmak beni de mutlu edecek.

— Eğer bu doğruysa...

— Hayır, hayır yine o konuya dönmeyin. Diyorum ki, bu sizin için bir mutsuzluk olur.

— Benim için kaygılanmayın. Mutlu olmaya yemin ediyorum! Ama doğru söyleyin: benimle mutsuz olacağınızı düşünüyor musunuz?

— Oh! Mutsuz mu? Hayır dostum, hayır. Size çok değer veriyorum, sizi çok beğeniyorum, bunun için hiçbir zaman mutsuz olmam sizinle. Hem sonra: şunu söyliyeyim ki, şimdi hiçbir şey beni büsbütün mutsuz etmez. Çok şey gördüm, geçirdim, filozof oldum... Ama, açıkça söylemem

gerekirse — (öyle değil mi? siz istediniz bunu, gücenmezsiniz değil mi bana?) — evet, ben zaafımı biliyorum, birkaç ay sonra sizinle mutsuz olacak kadar budala olurum belki; bunu da istemiyorum, çünkü size karşı çok kutsal bir duygu var içimde; ve dünyada hiçbir şeyin bunu bozmasını istemiyorum.

Christophe kederlenmişti:

— Evet, böyle söylüyorsunuz, hapın acılığını duyurmamak için bana. Hoşlanmıyorsunuz benden. Size iğrenç gelen şeyler var bende.

— Ama hayır, inanın bana! Böyle, ezik bir hal almayın. Siz iyi ve sevilen bir insansınız.

— Peki ama, anlamıyorum. Niçin anlaşamıyacakmışız sizinle?

— Çünkü çok farklıyız birbirimizden. Karakterlerimiz çok belirgin, çok kişisel.

— Ben de bunun için seviyorum sizi.

— Ben de. Ve işte bunun içindir ki, sürekli çatışma halinde olacağız.

— Ne münasebet!

— Muhakkak! Yahut da sizin benden daha değerli olduğunuzu bildiğim için, küçük kişiliğimle canınızı sıktığımı düşünüp kendime kızacağım; o zaman, bu duygumu boğup susacağım, bu da bana azap verecek.

Christophe'un gözleri yaşla dolmuştu:

— Oh! Bunu hiç istemem. Aslâ! Dünyanın bütün mutsuzluklarına râzıyım, tek siz ıstırap çekmeyin benim yanılgım yüzünden, benim için.

— Kendinizi üzmeyin, dostum... Size böyle demekle, belki de kendimi övmüş oluyorum... Belki de kendimi size feda edecek kadar iyi olamıyacağım.

— Daha iyi ya!

— Böyle olunca, sizi ben kendim için feda etmiş olacağım ve bunun acısını çekeceğim... Görüyorsunuz ya, ne yandan bakarsanız bakın, çıkar bir yolu yok bunun. Olduğumuz gibi kalalım. Dostluğumuzdan daha iyi bir şey olabilir mi?

Christophe başını salladı, biraz kederli bir gülümseme ile:

— Evet, bütün bunun anlamı, sizin beni yeterince sevmediğinizdir.

Grazia da gülümsedi, hüzünlü bir şeyler vardı bu gülümseyişte, içini çekerek şöyle dedi:

— Haklısınız belki. Artık o kadar genç değilim, dostum. Yorgunum. İnsan, sizin kadar güçlü olmazsa hayat yıpratır onu.. Oh! Kimi zaman size baktığımda on sekiz yaşında bir delikanlı gibi görünüyorsunuz.

— Heyhat! Şu yaşlı kafa, şu kırışıklıklar ve şu soluk benizle!

— Biliyorum, sizin de benim kadar acı çektiğinizi, belki daha da çok. Görüyorum bunu. Ama, çoğu kez bana bir delikanlı gözüyle bakıyorsunuz ve içinizde taptaze hayat dalgasının kabardığını duyuyorum. Benim ateşim sönmüş. Eski ateşli günlerimi, heyhat! üzülerek düşünüyorum şimdi! Dedikleri gibi güzel günlerdi onlar, halbuki ben çok mutsuzdum! Şimdi artık mutsuz olacak gücüm kalmadı. Sadece bir hayat sızıntısı kaldı elimde. Yeniden evlilik tecrübesini göze alacak kadar cesaretim yok. Ah! eskiden, eskiden!... O vakit tanıdığım biri sadece bir işaret yapsaydı bana!...

— Evet, evet söyleyin...

— Hayır, değmez.

— Eskiden... Ben eğer... Aman Tanrım! Demek,

— Ne, siz o zaman? Böyle bir şey demedim.

— Anladım. Çok acımasızsınız.

— Eh peki, söyliyeyim, o zaman çılgın bir kızdım ben, işte bu kadar.

— Bu söylediğiniz daha da kötü.

— Zavallı Christophe! Ne söylesem üzüntü veriyor ona. Artık bir şey söylemeyeceğim.

— Yo hayır! Söyleyin... Bir şeyler söyleyin bana!

— Ne?

— İyi bir şeyler.

Grazia güldü:

— Gülmeyin.

— Siz de şu kederli halinizden vazgeçin.
— Nasıl yapabilirim bunu.
— İnanın bana, böyle olmanız için hiçbir sebep yok.
— Neden?
— Çünkü sizi çok seven bir dostunuz var.
— Doğru mu?
— Bunu size ben söylüyorsam, inanmaz mısınız?
— Yine söyleyin!
— Artık kederli değilsiniz, öyle mi? Bundan sonra açgözlülük etmeyeceksiniz, güzel dostluğumuzla yetineceksiniz değil mi?
— Öyle gerekiyormuş!
— Nankör, nankör! Bir de kalkmış beni sevdiğinizi söylüyorsunuz! Aslında, sizin beni sevdiğinizden çok ben sizi seviyorum sanırım.
— Ah! böyle bir şey olabilseydi.

Christophe bunu sevginin verdiği öyle bencilce bir coşkuyla söylemişti ki Grazia güldü.

Bir an sustu, Christophe'a baktı, birden yüzünü yüzüne yaklaştırarak onu öptü. Bu o kadar beklenmedik bir şey olmuştu ki, Christophe heyecandan alt üst oldu. Onu kucaklamak istedi. Ama, Grazia kendini kurtarmıştı. Salonun kapısından ona baktı, parmağını «sus!» der gibi dudaklarına bastırarak gözden kayboldu.

•

O günden sonra Christophe, aşkından söz etmedi Grazia'ya ve onunla ilişkilerinde daha rahat hareket etti. Yapmacıklı susuş ve bastırılmış şiddetli duygu anlarından sonra aralarında sade ve candan bir yakınlık başladı. Artık ne bir ard düşünce, ne bir hayale kapılma, ne de korku vardı. İkisi de birbirinin içinden ne düşündüğünü biliyordu. Christophe, kendisini kızdıran yabancılar arasında Grazia ile birlikte bulunduğu zamanlar, sevgilisinin bu kişilerle salonlarda alışılagelmiş anlamsız konuşmalara daldığını görüp sinirlendiği vakit, bunu farkeden Gra-

zia, ona bakıp gülümsüyordu. Bu kadarı yetiyordu Christophe'a, yalnız olmadığını hissediyor, yüreği ferahlıyordu.

Sevdiğinin yanı başında bulunuşu zihninden zehirli düşünceleri, boşa giden isteğinin üzüntüsünü yok ediyor, gönlü bu beraberliğin yarattığı tertemiz duygulara gömülüyordu. —Kaldı ki, Grazia, çevresindekileri kişiliğinin âhenkli yapısının gizli büyüsüyle kendine bağlamasını biliyordu. Hareket ve sözlerdeki her türlü aşırılık isteyerek yapılmamış olsa bile, sade ve güzel olmayan bir şey gibi rencide ediyordu onu. Bu haliyle sonunda etkili oldu Christophe'un üzerinde. Coşkun duygularını bastırmak için uzun süre gayret harcadıktan sonra, nihayet Christophe kendine gittikçe daha çok hâkim olmaya başladı, gereksiz şiddet tezahürleriyle kendini harcamadığı ölçüde büyük bir kuvvet kazandı.

Ruhları kaynaşmıştı. Dudaklarında bir gülümseyişle kendini hayatın zevkine bırakan Grazia'nın yarı uykulu hali, Christophe'un ruhsal gücünün etkisiyle canlanıyordu. Artık, fikri konularla doğrudan doğruya ve faal olarak ilgilenmeye başlamıştı. Hiç okumayan, ya da yalnız hep eski kitapları tekrar tekrar tenbelce okumaktan hoşlanan Grazia, başka düşüncelerle ilgilenmeye ve bunlardan zevk almaya başlamıştı. Çağdaş fikir dünyasının zenginliğini bilmekle birlikte, evvelce burada tek başına dolaşmaktan hoşlanmıyordu. Şimdiyse kendisine kılavuzluk edecek bir arkadaşı olduğu için çekinmiyordu bundan. Kendini korumaya çalışmakla birlikte, farkına varmadan put kırıcılıklarından uzun zamandır hoşlanmadığı ateşli İtalyan gençliğini anlamaya başlamıştı.

Ruhlarının böylesine kaynaşması daha çok Christophe'un yararına olmuştu. Çok sık görüldüğü üzere, aşkta iki kişiden zayıf olan, en çok verendir: öteki daha az sevdiği için değil, fakat daha kuvvetli olduğu için daha çok şey alır. Meselâ, Christophe, evvelce Olivier'nin düşüncelerinden aldıklarıyla kendi düşüncelerini zenginleştirmişti. Ama, bu yeni mistik evliliği çok daha verimliydi: çünkü, Grazia, drahoma olarak ona Olivier'nin hiçbir zaman sahip olmadığı en nâdir hazineyi getirmişti: sevinç.

Ruhun ve gözlerin sevinci. Aydınlık. En önemsiz şeylerin çirkinliğini bile yıkayan, eski duvarların taşlarını çiçeklendiren, kedere bile ışıyan huzurunu geçiren Lâtin göğünün tebessümü.

Grazia'nın bir müttefiği vardı: yeniden doğan bahar. Yeni hayatın tatlı hayali, durgun havanın ılıklığında tomurcuklanıyordu. Çayırların taze yeşili, zeytin ağaçlarının gümüşî rengiyle kaynaşıyordu. Yıkık su bentlerinin koyu kırmızı kemerleri arasında çağlalar çiçeklenmişti. Yeniden canlanan kırlarda çayırların taze yeşil otları dalgalanıyor ve boy gösteren haşhaşlar alev alev yanıyordu kırmızı çiçekleriyle. Kentin sokaklarını süsleyen çimenlerin arasında lâleler ve menekşeler bir renk cümbüşü yaratmıştı. Glisinler yol kenarlarındaki dalları şemsiye gibi açılmış çamlara sarılıyor, esen rüzgâr şehrin üstüne Palatina gülerinin kokularını getiriyordu.

Christophe'la Grazia birlikte gezintiye çıkıyorlardı. Kadın, saatlerce içine gömüldüğü o Doğu'lu uyuşukluğundan çıkmaya razı olduğu zaman tamamen değişiyordu. Yürümekten hoşlanıyordu: yürürken uzun boyu, uzun bacakları, sağlam ve kıvrak endamıyla Primaticcio'nun (1) Diana'sını (2) andırıyordu. — Piemonte'li barbarların saldırısıyla çöken o güzelim **settecento** Roma'sından artakalmış villâlardan birine gidiyorlardı çoğu zaman. En çok sevdikleri de Mattei villâsıydı. Antik Roma'nın eteklerinde bomboş Campagna'nın son dalgalarının söndüğü en yüksek burundaydı bu villâ. Meşeli yolda ilerliyorlardı. Bu iki yolun iki yanındaki meşelerin oluşturduğu derin kubbe, çarpan bir yürek gibi hafif hafif kalkıp inen o nefis Calli Albani sıra dağlarının mavi dizisini çerçeveler. Yol boyunca sıralanmış olan Romalı karı kocaların mezarları, yapraklar arasında hüzünlü yüzlerini ve sadakatle birbirine kavuşturulmuş ellerini gösteriyorlardı. İki dost, yolun

(1) İtalyan heykeltıraş (1505-1570). Diana heykeliyle ün kazanmıştır. (Çev.)

(2) Eski Yunan mitolojisindeki Artemis. Vahşi tabiatın, dağların, akar suların ve avcıların tanrıçası. (Çev.)

sonundaki bir gül çardağının altında oturuyorlardı sırtlarını bir lâhde dayayarak. Önlerinde bomboş topraklar uzayıp gidiyordu. Derin bir huzur. Suyu damla damla akan bir çeşmenin şırıltısı, mecalsizce can veriyor gibiydi. Christophe'le Grazia alçak sesle konuşuyorlardı. Grazia, güvenle gözlerinin içine bakıyordu dostunun. Christophe, geçmiş hayatını, kavgalarını, çilelerini anlatıyordu. Bütün bunların kederli bir yanı yoktu şimdi. Onun yanında, o bakışlarını kendisinden ayırmazken her şey sade, her şey olması gerektiği gibiydi... Grazia da anlatıyordu hayatını. Christophe onun söylediklerini pek az duyuyor, ama düşüncelerinden hiçbirini kaçırmıyordu. Kendi kalbinde duyuyordu onun kalbini. Onun gözüyle görüyordu her şeyi. Her yerde onun gözlerini, sâkin ve derinliklerinde ateşler yanan gözlerini görüyordu. O, bu gözleri antik heykellerin kırık güzel yüzlerinde, suskun esrarlı bakışlarında, Roma'nın göklerinde görüyordu, — tıkız servilerin çevresinden ve lecci'lerin kara, parlak, güneşin oklarıyla delinmiş parmakları arasından aşkla gülen Roma'nın göklerinde..

Lâtin sanatının anlamı Grazia'nın gözlerinden süzülerek girdi Christophe'un kalbine. O zamana kadar İtalyan eserlerine ilgi göstermemişti Christophe. Cermen ormanından barbar bir idealist olarak gelen o koca ayı, bal rengi bir ışıkla yaldızlanan güzel mermerlerin derin zevkine varmayı öğrenmemişti henüz. Vatikan'ın eski eserleri ona tamamiyle yabancıydı. Bu budala suratlı kafalar, bu kadınca ya da hantal orantılar, bu bayağı ve yuvarlak biçimler, bu Giton'lar ve gladyatörler tiksinti uyandırıyordu onda. Sadece birkaç portre-heykel'i seyretmeye değer buluyordu. Bunların modelleri de hiç ilgilendirmiyordu onu. Bundan başka, soluk benizli Floransalılara, bunların mimiklerine, mariz madonnalarına, Raffaello öncesine ait kansız, ince hastalıklı, yapmacıklı ve aşınmış Venüs'lere karşı da pek yakınlık duymuyordu. Yalancı pehlivanların ve kan ter içindeki atletlerin hayvanca budalalıkları, bunların dünyaya örnek diye gösterilen Sixti-

ne'deki modelleri, ona top ağzına et lokması gibi görünüyordu. Yalnızca, Michelangelo'ya karşı gizli bir bağlılık vardı içinde. Onun trajik ıstıraplarına, birçok dünya nimetlerine karşı duyduğu o tanrısal küçümsemeye, iffetli ihtiraslarının ciddiliğine karşı derin bir saygı besliyordu. Usta'nın aşkı gibi saf ve barbarca bir aşkla seviyordu onun delikanlılarının dinsel çıplaklığını, kovalanan bir hayvan gibi vahşi ve ürkek bâkirelerini, acılı Gündoğuşu'nu, memesini bir çocuğun dişlediği vahşi bakışlı Madonna'yı ve güzel Lia'yı —(kendi kadını olmasını isterdi onun)—. Ama, acılar içinde kıvranan kahramanın ruhunda kendi ruhunun yüceltilmiş bir yankısından başka bir şey bulmuyordu.

Grazia, ona yeni bir sanat dünyasının kapılarını açtı. Christophe, Raffaello'nun, Tiziano'nun yüce sükûnuna girdi. Fethedilmiş ve boyun eğdirilmiş şekiller dünyasına bir aslan gibi hükmeden klâsik dehanın ihtişamlı ululuğunu gördü. Büyük Venedikli'nin dosdoğru kalbe giren ve hayatı saran belirsiz bulutları yıldırım gibi yarıp geçen sezgisi, Lâtin düşüncesinin bu büyük temsilcilerinin her şeye yeten güçleri, yalnız yenmesini değil, kendi nefsini yenmesini de bilen ve yenen kendileri olduğu halde en sıkı disiplini kendilerine uygulayan ve savaş meydanında altedilen düşmanın bıraktıkları arasında en doğru seçimi yapıp ganimetlerini alıp götüren bu insanlar, — Raffaello'nun Olimpos'tan portreleri ile Stanze'leri Christophe'un kalbini Wagner'inkinden de daha zengin bir müzikle dolduruyordu. Sükûnlu çizgilerin, soylu mimarilerin, âhenkli grupların müziği. Yüzün, ellerin, sevimli ayakların, giyim kuşamların ve jestlerin kusursuz güzelliğinden kaynaklanan müzik. Zekâ. Aşk. O delikanlıların ruhlarından ve bedenlerinden fışkıran sevgi ırmağı. Düşüncenin ve şehvetin kudreti. Genç duygular, alaycı bilgelik, aşk dolu bedenin, sıcak ve kalıcı kokusu, içinde ihtirasların uyuduğu, gölgelerin silinip yok olduğu ışıklı gülümseyiş. Hayatın, tıpkı Güneş'in atları gibi şahlanan ürpertici güçleri ve bu güçleri uysallaştıran ustanın sükûnlu eli.

Christophe şöyle düşünüyordu:

— «Onların yaptığı gibi, Roma'nın gücüyle barışı birleştirilemez mi? Bugün en iyi insanlar, bu iki şeyden birini ancak ötekinin zararına olarak istiyorlar. Ve hepsi arasında da en çok İtalyanlar, bir Poussin'in, bir Larrain'in, bir Goethe'nin kavradıkları bu uyum duygusunu yitirmiş görünüyorlar. Bir kez daha onlara bir yabancının mı göstermesi gerek bunun değerini?.. Ya peki bizim müzisyenlere kim öğretecek bunu? Müziğin henüz bir Raffaello'su yok. Mozart bir çocuktan başka bir şey değil. Elleri ateşli ve ruhu duygulu bir Alman küçük burjuvası, çok lâf eder, çok jest yapar, olmayacak şeyler için konuşur, ağlar, güler. Sonra, ne gotik Bach, ne akbaba ile boğuşan Bonn'lu Prometeus, ne de Ossa'nın üstüne Pelion'u yığan ve göğe lânetler savurup duran sonraki Titanlar hiçbir zaman Tanrı'nın gülümseyişini görmemişlerdir...»

Onu gördüğünden beri, Christophe kendi müziğinden utanır olmuştu. Boşuna çırpınışları, şişirilmiş tutkuları, teklifsizce yakınmaları, bu kendini sergileyiş, bu ölçüsüzlük ona hem acıklı hem de utanç verici geliyordu. Çobansız bir sürü, kıralsız bir ülke. — Dağdağalı ruhun kıralı olmak gerek...

O aylar süresince Christophe müziği âdeta unutmuştu. Roma'nın döllendirdiği ruhu gebelik halindeydi. Günleri bir rüyadaymış gibi yarı sarhoş geçiyordu. Tabiat da onun gibi, bu ilkbahar günlerini yaşıyordu ve şimdi uyanışın mahmurluğuna bir şehvet sarhoşluğu karışmaktaydı. Tabiat da, Christophe da, tıpkı uykularında birbirlerine sarılan sevgililer gibi, sarmaşdolaş olmuş rüya görüyorlardı. Campagna'nın hummalı esrarı ona yabancı değildi artık; onun trajik güzelliği hükmündeydi artık, kollarının arasında tutuyordu uyuyan Demeter'i.

•

Nisan ayı içinde, Christophe'u bir dizi konseri yönetmek üzere Paris'ten çağırdılar. Üstünde çok durmadan bu

çağrıyı geriye çevirmek üzereydi; ama daha önce Grazia'nın görüşünü almayı gerekli buldu. Hayatıyla ilgili konularda ona danışmaktan zevk alıyor; böylece, hayatını onunla paylaştığı hayaline kapılıyordu.

Grazia bu sefer onu büyük bir hayal kırıklığına uğrattı. Ona işi iyice anlattırdı, sonra da kabul etmesini öğütledi. Christophe'u çok kederlendirdi Grazia'nın bu davranışı. Onun kendisine ilgisizliğinin bir kanıtı olarak gördü bunu.

Grazia, bu öğütü verirken üzülmemiş değildi belki. Neden Christophe bunu sormuştu kendisine? Christophe kendi adına karar vermeyi ona bıraktığına göre, Grazia dostunun hareketlerinden sorumlu görüyordu kendisini. Aralarında geçen düşünce alış verişinden sonra Grazia, Christophe'un iradesinden bir şeyler edinmişti; eylemin gerekliliğini ve güzelliğini göstermişti ona Christophe. Şimdi bu gerekliliği hiç olmazsa dostu için yerine getirmeyi düşünüyor ve bunda kusur etmek istemiyordu. Ama, İtalyan toprağının soluğunda gizli o uyuşturucu gücün, tıpkı ılık scirocco'nun sinsi zehiri gibi, damarlara sızıp iradeyi gevşettiğini de Christophe'tan daha iyi biliyordu. Kaç kez onun uğursuz büyüsüne kaptırmıştı kendisini de karşı duramamıştı! İçinde yaşadığı ortamdakilerin hepsi az çok bu ruh malaryasına tutulmuşlardı. Daha önceleri, onlardan çok daha güçlü olanlar bile bunun kurbanı olmuşlardı. Dişi Roma kurdunun tuncunu kemirmişti o. Ölümü teneffüs eder Roma: pek çok mezar vardır onda. Orada yaşamaktansa, geçip gitmek daha iyidir. İnsan, orada kolaylıkla çağının dışına çıkar: Roma'yı sevmek, henüz genç olan ve önlerinde başaracakları büyük işler bulunanlar için tehlikeli bir duygudur. Grazia, içinde bulunduğu çevrenin bir sanatçı için sağlıklı bir ortam olmadığını anlıyordu. Christophe'a, herkesten çok dostluk duymasına rağmen... (bunu nasıl itiraf edebiliyordu kendisine?)... onun buradan uzaklaşmasına çok üzülmeyecekti. Heyhat! yoruyordu onu Christophe; bütün, sevdiği yönleriyle, çok keskin zekâsıyla, yıllar boyunca birikmiş ve ta-

şan hayat gücüyle yoruyordu: huzuru bozuluyordu bu yüzden. Yorulmasının bir sebebi de belki bu güzel, bu dokunaklı, ama bir sabit fikir halinde onu bırakmıyan aşkın devamlı tehdidi altında hissetmesiydi kendisini; hep uyanık olmak gerekiyordu buna karşı. Onun için, Christophe'u uzak tutmak ihtiyatlı bir hareket olacaktı. Ne var ki, Grazia, bunu kendine açıkça söylemekten dikkatle kaçınıyor, sırf Christophe'un yararını göz önünde tuttuğuna inanıyordu.

Böyle iyi nedenler bulmak zor değildi onun için. O zamanki İtalya'da bir müzisyen güçlükle yaşayabilirdi, ona pek az imkân tanınıyordu. Müzik hayatı dar bir alana sıkıştırılmıştı. Bir zamanlar müzik çiçeklerinin, güzel kokularını bütün Avrupa'ya yaydığı bu toprağa Tiyatro fabrikası yağlı küllerini ve kızgın dumanlarını püskürtmekteydi. Çığırtkan aktör topluluklarına katılmayı reddedenler, fabrikaya giremeyen ya da girmek istemeyenler, ya sürgüne gidiyor, ya da sıkıntı içinde yaşamaya mahkûm oluyorlardı. Deha sahibi sanatçılar yok değildi, ama onları yerlerinde sayıp yok olmaya itiyorlardı. Christophe birçok genç müzisyenle tanışmıştı. Bunlarda soylarının melodi ustalarının ruhu, bilgili ve yalın sanata bürünen güzellik içgüdüsü canlanıyordu. Ama, kimin umurundaydı onlar? Eserlerini ne çalabiliyor, ne de yayınlatabiliyorlardı. Salt senfoniye hiç ilgi gösterilmiyordu. Suratı boyaya bulanmamış müziği dinleyen kulaklar yoktu!... Bunun için, o müzisyenler şarkılarını umutsuz bir sesle yalnız kendileri için söylüyorlar ve sonunda sönüp gidiyorlardı. Neye yarardı? Uyumak... — Christophe, onlara yardım etmeyi çok isterdi. Yardım edebileceği kabul edilse bile, berikilerin buluttan nem kapan onurları buna elverişli değildi. Ne yaparsa yapsın, Christophe bir yabancıydı onlar için. Sonra, eski soydan İtalyanlar için, her yabancı, güler yüzle karşılansa bile, bir barbardı. Sanatlarının içinde bulunduğu düşkünlük aile içinde çözülmesi gereken bir sorundu. Christophe'a dostça davranmakla birlikte onu aile içine almıyorlardı. — Böyle olunca ne kalıyor-

du ona yapacak? Herhalde, onlarla yarışmaya girişip gün yüzündeki küçücük yerlerini ellerinden almaya kalkışamazdı!..

Hem sonra, deha gıdasız kalamaz. Müzisyenin müziğe ihtiyacı vardı, — dinleyeceği müziğe. Geçici bir yalnızlığa çekilmenin zihin için yararı vardır; insanı derin derin kendi üstünde düşünmeye zorlar. Ama, bundan sıyrılabilmek şartıyla. Yalnızlıkta asalet vardır, ama ondan kurtulmasını bilmeyen bir sanatçı için öldürücüdür o. Gürültülü ve kirli olsa bile insan zamanının hayatını yaşamalıdır; durmadan vermeli ve almalı, vermeli, vermeli, ve yine almalıdır... İtalya, Christophe'un zamanında eskiden olduğu ve belki gelecekte olacağı gibi büyük bir sanat pazarı değildi. Milletlerin duygu ve düşünce alışverişinde bulundukları düşünce panayırları bugün Kuzeydedir. Yaşamak isteyen orada yaşamalıdır.

İçine kapanık olan Christophe, kalabalığa karışmaktan hoşlanmazdı. Ama, Grazia, Christophe'un görevini daha berraklıkla seziyor ve kendinden istediğinden daha çoğunu istiyordu ondan; değerini kendisinden daha çok biliyordu da onun için. Çünkü, bu onun için daha kolaydı. Grazia enerjiyi onun tekeline bırakıyor, huzuru kendinde alakoyuyordu. —Christophe, bu yüzden ona gücenecek kuvveti bulamıyordu kendinde. O da Meryem gibiydi, en iyi pay ona düşüyordu. Herkes hayatta kendi rolünü oynamalıdır. Christophe'unki eylemde bulunmaktı. Grazia'ya yaşamak yetiyordu sadece. Christophe da zaten bundan fazlasını istemiyordu ondan.

Christophe'un bütün istediği Grazia'nın onu daha çok kendisi için sevmesiydi. Grazia'nın, dostluğunda, sırf dostunun çıkarını düşünecek kadar bencillikten uzak olması onu pek o kadar memnun etmiyordu. Grazia'nın, onun çıkarını düşünmemesini istiyordu asıl.

Christophe İtalya'dan ayrıldı, Grazia'dan uzaklaştı. Ama, aslâ ayrılmış değildi ondan. Eski bir halk ozanının dediği gibi: «**Seven, sevgilisinden yalnız gönlü razı olunca ayrılır.**»

İKİNCİ BÖLÜM

Paris'e geldiği zaman büyük bir keder duydu. Olivier'in ölümündenberi ilk kez geliyordu oraya. Bu şehri yeniden görmeyi hiç istememişti. Gardan, otele giderken bindiği arabanın içinden dışarı bakmaya cesaret edemiyordu. İlk günlerini odasında geçirdi, bir türlü çıkmaya karar veremiyordu. Kapı dışında pusuda bekleyen hâtıraları, Christophe'u bunalıma sürüklüyordu. Ama, aslında hangi bunalım? Bunun farkında mıydı? Sanmak istediği gibi, anılarının bütün canlılıklarıyla yeniden ortaya çıkması korkusundan doğan bir bunalım mıydı bu? Yoksa, daha acısı, bunları ölmüş bulmak korkusundan gelen bir bunalım mı?.. İç güdüsü bu yeni mâteme karşı birtakım aldatmacalarla onu korumaya çalışıyordu. Nitekim, bu yüzden —(belki de düşünmüyordu bunu)— bu kez eski otelinden uzak bir mahalledeki bir otele yerleşmişti. Orkestra provalarını yönetmek üzere konser salonuna giderken, ilk defa sokağa çıktığında, Paris hayatıyla karşılaştığı sırada, gördüğünü görmemek için gözlerini kapıyor ve inatla sırf eskiden görmüş olduklarını görmek istiyordu. Durmadan peşin peşin tekrarlıyordu içinden:

«Şunu biliyorum, bunu biliyorum...»

Sanatta olduğu kadar politikada da hep o hoşgörüsüz anarşi sürüp gitmekteydi. Meydanda hep aynı Panayır. Yalnız aktörler rol değiştirmişlerdi. Onun zamanındaki devrimciler burjuvalaşmış, üstün insan, günün adamı olmuşlardı. Eski bağımsızlar, yeni bağımsızları susturmaya çalışıyorlardı. Yirmi yıl öncesinin gençleri, şimdi eskiden mücadele ettikleri yaşlılardan daha tutucu olmuşlardı. Bunların eleştirmenleri de yeni yetmelere hayat hakkı tanımıyordu. Görünüşte değişen bir şey yoktu.

Ama, yine de her şey değişmişti...

•

«Sevgilim, bağışlayın beni! Suskunluğum için bana gücenmeyecek kadar iyi yüreklisiniz siz. Mektubunuz bana o kadar iyi geldi ki. Perişanlık içinde birkaç hafta geçirdim. Hiçbir şeyim kalmamıştı. Sizi yitirmiştim. Burada da yitirmiş olduklarımın bıraktıkları korkunç boşlukla karşı karşıya geldim. Size sözünü ettiğim eski dostlarım burada yoktu artık. Philomèle — (bir davetteki kalabalığın ortasında, aynada bana bakan gözlerinizi yeniden gördüğüm o hazin ve unutulmaz akşam şarkı söyleyen kızı hatırlarsınız) akıllıca tasarısını gerçekleştirmiş; küçük bir mirasa konmuş; Normandia'da imiş; satın aldığı bir çiftliği yönetiyormuş. B. Arnaud emekli olmuş, taşraya Angers yakınlarındaki bir kasabaya yerleşmiş karısıyla birlikte. Zamanımın ünlülerinin bir kısmı ölmüş, bir kısmı da yıkılıp gitmişler. Yalnızca eskiden sanat ve politika alanında jönprömiye rolü oynayan birkaç yaşlı manken bugün de, sahtelik akan yüzleriyle aynı oyunu sürdürmedeler. Bu sahtecilerden başka kimseyi tanımıyordum. Bunlar da bana, bir mezar taşında sırıtıyorlarmış gibi geliyordu. Korkunç bir duyguydu bu. —Bundan başka, sizin o altın sarısı güneşinizden çıkıp buraya gelişimden sonraki ilk günlerde gördüğüm şeylerin çirkinliğinden, Kuzey'in gri aydınlığından son derecede rahatsız oldum. Birbiri üstüne yığılmış soluk suratlı evler, kimi bayağı çizgili kubbeler, anıtlar. O vakte kadar hiç gözüme çarpmamış olan bütün bu şeyler bana derin bir acı verdi. Bu kentin manevî havası da daha hoş değildi benim için.

«Bununla birlikte, Paris'lilerden yakınamam. Beni karşılamaları eskisinden çok farklıydı. Anlaşılıyor ki, yokluğumda âdeta ün kazanmışım. Bundan söz etmeyeceğim size, değerinin ne olduğunu biliyorum. Bu insanların benim için söyledikleri, yazdıkları güzel şeylerden duygulanıyorum. Bundan ötürü minnet duyuyorum onlara. Ama,

nasıl anlatayım bilmem ki size? Eskiden benimle mücadele etmiş olanları, bugün beni övenlerden daha yakın buluyorum kendime. Kabahat bende biliyorum. Azarlamayın beni! Duygularım bir an sarsıldı. Bunu beklemek gerekirdi. Artık bitti. Anladım. Evet beni insanlar arasına göndermekte haklısınız. Yalnızlığıma gömülmek üzereydim. Zerdüşt rolü oynamak sağlıklı bir şey değil. Hayatın seli birden uzaklaşır, uzaklaşır, sonunda öyle bir an gelir ki, insan çorak bir çöle döner. Kumun içinde nehire kadar yeni bir kanal açmak günlerce yorgunluğa mâlolur. —Bu böyle oldu. Artık başım dönmüyor. Suların akışına kaptırdım kendimi. Bakıyorum ve görüyorum...

«Sevgilim, ne acayip insanlar şu Fransızlar! Yirmi yıl önce onların işi bitmiş sanıyordum. Herşeye yeniden başlamışlar. Sevgili arkadaşım Jeannin bana önceden çok iyi söylemişti bunu. Ama, onun hayale kapıldığından kuşkulanmıştım. Nasıl inanabilirdim ki buna o zaman! O vakit Fransa, Paris'leri gibi yıkıntılar, molozlar içindeydi. Şöyle diyordum: «Her şeyi yıktılar... Ne kemirici soy!» Bir kunduz soyu. Onların yıkıntılara üşüştüklerini sandığınız sırada, onlar bu yıkıntılarla yeni bir kentin temelini atıyorlar. Şimdi her yerde yapı iskeleleri kurulduğunu görüyorum.

Wenn ein Ding geschehen,
Selbst die Narren es verstehen... (1)

«Aslında hep o Fransızlara vergi düzensizlik. Her taraftan birbirine çarpan insanların kalabalığı içinde işinin başına giden işçi ekiplerini seçebilmek için göz alışkanlığı lâzımdır. Bunlar, yaptıklarını dam tepelerinden avaz avaz haykırmadan yapamayan insanlardır, bildiğiniz gibi. Sonra, bu insanlar komşularının yaptıklarını yermeden de hiçbir şey yapamazlar. En sağlam kafaları bile karıştıracak bir şey var bunda. Ama, insan benim gibi on

(1) Bir şey olduktan sonra, onu budalalar bile anlar.

yıl onların arasında yaşarsa bu şamatalarına bakıp yanılmaz. Bunun, kendilerini çalışmaya itmek için başvurdukları bir yol olduğunu görür. Hem konuşur, hem iş görürler; ve her şantiye kendi evini kurduğuna göre, sonunda kent yeniden kurulmuş olur. İşin en ilginç yanı da yapıların bütününde bir âhenksizlik olmayışıdır. Çünkü, bu insanlar ne kadar birbirine zıt tezler ileri sürerse sürsünler, hepsi de bir kafadadırlar. Denilebilir ki, anarşilerinin altında yatan ortak bir içgüdüleri, disiplin yerini tutan soydan gelme bir mantıkları vardır; ve bu disiplin sonuçta belki bir Prusya alayının disiplininden bile daha sıkıdır.

«Ama, her yerde aynı kuruculuk atılımı, aynı kuruculuk humması görülür: politikada, sosyalistler de milliyetçiler de iktidarın gevşeyen vidalarını sıkıştırmak için yarış edercesine çalışırlar; sanatta kimileri imtiyazlılar için yeniden eski tarzda bir aristokratik konak kurmak ister, kimileri de içinde kolektif ruhu dile getiren şarkıların söylendiği bütün halklara açık büyük bir salon: bir yanda geçmişin kuruculari, öbür yanda geleceğin... Hem zaten, ne yaparlarsa yapsınlar bu becerikli hayvanlar hep aynı hücreleri yaparlar. Kunduz, ya da arı içgüdüleri onlara yüzyıllar boyunca aynı hareketleri yaptırır, aynı şekilleri buldurur. En devrimcileri, belki farkında olmadan, en eski geleneklere bağlı olanlardır. Sendikalarda ve en sivrilmiş genç yazarlar arasında Ortaçağa bağlı insanlar gördüm.

«Şimdi, onların gürültücülüklerine yeniden alışınca, çalışmalarını zevkle seyrediyorum. Açık konuşayım: ben onların hiçbirinin evinde kendini rahat hissetmeyen fazla kocamış bir ayıyım. Açık havaya ihtiyacım var benim. Ama, ne iyi işçiler bunlar! Onların en güzel erdemleridir bu. Sonra, ne ince güzellik duygusudur o, sanatçılarındaki! Eskiden bunu pek az farkedebiliyordum. Siz bana görmeyi öğrettiniz. Roma'nın ışığında gözlerim açıldı. Sizin Rönesans adamlarınız, bana bunları anlamamı öğrettiler. Debussy'nin bir sayfası, Rodin'in bir gövdesi, Suarès'nin bir cümlesi sizin cinquecentisti'lerinizle bir soydandır.

«Bu söylediklerim hoşuma gitmeyen birçok şeylerle de karşılaşmadığım anlamına gelmez. Panayır'daki, o beni haklı olarak kızdırmış olan eski tanıdıklara da yeniden rastladım. Hiç değişmemişler. Ama, ne yazık ki ben değiştim! Artık onlara sert davranmaya cesaretim yok. İçimde onlardan biri hakkında sert bir hüküm vermek isteğini duyunca, kendi kendime: «Buna hakkın yok —diyorum—. Sen daha kötüsünü yaptın. Sen ki, güçlü olduğuna inanırdın.» Hem sonra, yararsız hiçbir şeyin olmadığını, en çirkin olanın bile trajedinin plânında bir yeri olduğunu öğrendim. Sapık diletanlar, iğrenç amoralistler kemirici karıncalıklarını yapmışlar: yeniden kurabilmek için köhne yapıyı yıkmak gerekiyordu. Yahudiler kutsal görevlerine, yani öteki uluslar arasında yabancı bir kitle olarak kalmak ve insanlar arasındaki birlik ağını örmek görevlerine sâdık kalmışlar. Uluslar arasındaki düşünce setlerini yıkarak tanrısal akla serbest saha açmaya çalışıyorlar. Geçmişe olan inancımızı yıkan, çok sevgili ölülerimizi bir kere daha öldüren en kötü ifsatçılar, alaycı yıkıcılar, kutsal işe, yeni hayatın doğuşuna —bilmeden— hizmet ediyorlar. Aynı tarzda, nice felâketler pahasına da olsa, kazanç peşinde koşan aç gözlü bankerler de, devrimcilerle birlikte dünyanın gelecekteki birliğinin kuruluşuna katkıda bulunuyorlar; hem de herhalde bir takım budala pasifistlerden daha çok.

«Görüyorsunuz işte, yaşlanıyorum. Isıramıyorum artık. Dişlerim aşındı. Tiyatroya gittiğimde, artık oyunculara lâf atan ve dramdaki haine lânetler yağdıran şu saf seyircilerden değilim.

«Sâkin ve Lâtif Varlık (1),size yalnız kendimden söz ettim, halbuki yalnız sizi düşünüyorum. Benliğimin beni nasıl tedirgin ettiğini bir bilseniz! Bunaltıyor ve eritip yutuyor beni. Tanrının boynuma taktığı bir gülle. Öyle isterdim ki, onu ayaklarınızın dibine koymayı! Ne hazin armağan!... Sizin ayaklarınız yumuşak toprağı ve adımlarınız altında nağmelenen kumları ezmek için yaratılmıştır. On-

(1) Grâce tranquille. İtalyanca Grazia yerine Fransızca Grâce adı kullanılıyor. (Çev.)

ları, yer yer dağ lâleleri açmış çimenler üzerinde halsizce dolaşırken görür gibi oluyorum... (Villa Doria'ya gittiniz mi?)... İşte yoruldular artık! Şimdi sizi sevdiğiniz barınağınızda, salonunuzun bir köşesinde yarı uzanmış, dirseğine yaslanmış, elinizde okumadığınız bir kitapla görüyorum. Size anlattıklarımı, iyilik göstererek dinliyorsunuz, pek dikkat etmeden, çünkü can sıkıcıyımdır ben; ve sabredebilmek için arasıra kendi düşüncelerinize dönüyorsunuz, ama nâzik olduğunuzdan, beni üzmemeğe özen gösteriyorsunuz, bir kelime sizi düşüncelerinizden ayırınca, dalgın bakışlarınızda telâşlı bir ilgi beliriyor. Ben de sizin kadar uzağım söylediklerime, ben de konuşurken sesimi ancak duyabiliyorum; ve bir yandan, güzel yüzünüzde sözlerimin yansımasını izlerken, bir yandan da içimde, derinlerde, size söyleyemediğim sözleri duyuyorum. Sâkin ve Lâtif Varlık, bu sözleri siz, ötekilerin tam tersine, çok iyi duyuyorsunuz, ama duymuyormuş gibi görünüyorsunuz.

«Hoşça kalın. Öyle sanıyorum ki kısa bir süre sonra beni yeniden göreceksiniz. Burada uyuşup kalacak değilim. Konserlerimi verdikten sonra ne işim var burada? —Çocuklarınızın yanaklarından öpüyorum. Onlar da sizin birer parçanız. Bununla yetinmem gerek!...

CHRİSTOPHE.»

•

«Sâkin ve Lâtif Varlık»ın cevabı:

«Dostum, mektubunuzu gayet iyi anımsadığınız salonumun köşesinde aldım. Yazdıklarınızı okudum, bildiğim gibi okudum, yani zaman zaman mektubunuzu dinlenmeye bırakarak ve kendim de onun gibi yaparak!.. Alay etmeyin! Daha uzun sürsün diye yaptım bunu. Böylece, bütün bir öğleden sonrayı sizinle birlikte geçirmiş oldum. Çocuklar, bütün gün böyle ne okuduğumu sordular. Sizden aldığım bir mektubu okuduğumu söyledim. Aurora kâğıda baktı, «böyle uzun mektup yazmak çok can sıkıcı ol-

malı!» dedi acıyarak. Ona, bunun size verdiğim bir ceza yazısı değil, aramızdaki bir konuşma olduğunu anlatmaya çalıştım. Hiçbir şey söylemeden dinledi, sonra kardeşiyle birlikte oynamak üzere bitişik odaya kaçtı, bir süre sonra, Lionello bağırıp çağırırken: «Bağırmamalısın, annem sinyor Christophe'la konuşuyor» diyordu.

«Fransızlar için söylediklerinizi beni ilgilendirdi, ama şaşmadım. Hatırlarsınız, onlara haksızlık ettiğinizi söylemiştim. Onlar sevilmeyebilir. Ama, ne akıllı bir halk! Büyüklükten yoksun uluslar vardır; onları iyi yüreklilikleri ve bedence sağlamlıkları kurtarır. Fransızları kurtaran zekâlarıdır. Bu zekâları bütün zaaflarını yıkayıp temizler. Onları taze cana kavuşturur, çökmüş, bitkin düşmüş, sapıklığa sürüklenmiş sanıldıkları bir sırada, zekâlarının hiç dinmeyen ışıltılı kaynağında yeni bir gençlik bulurlar.

«Sizi azarlamalıyım. Yalnız kendinizden söz ettiğiniz için bağışlamamı istiyorsunuz benden. Siz bir ingannatore'siniz. (1) Kendinizle ilgili hiçbir şey söylemiyorsunuz bana. Ne yaptıklarınızla ilgili bir şey, ne de gördüklerinizle... Başarılarınızı, ancak kuzeniniz Colette'in (neden onu görmeye gitmiyorsunuz) gönderdiği konserlerinizle ilgili gazete kupürlerinden öğrendim. Sadece lâf arasında bir kelimeyle değinmişsiniz buna. Herşeyden bu kadar koptunuz mu?... Doğru olamaz bu. Bunun size zevk verdiğini söyleyin bana!... Bu size zevk vermeli, önce bana zevk verdiği için... Sizi dünyaya küskün bir şekilde görmek istemiyorum. Mektubunuzun hüzünlü bir havası var. Böyle olmamalıydı. Başkalarına karşı şiddetli davranmanız iyi bir şey. Ama bu, bütün insanların en kötüsünden de kötü olduğunuzu söyleyerek kendinize azap vermeniz için bir neden olamaz. İyi bir hıristiyan sizi överdi. Ben bunun iyi olmadığını söylüyorum. Ben iyi bir hıristiyan değil, insanın geçmişi düşünerek kendine işkence etmesinden hoşlanmayan iyi bir İtalyanım. Bugün benim için yeterlidir. Eskiden yapmış olduklarınızın hepsini bilmiyorum. Bu konuda siz bana

(1) Aldatıcı. (Çev.)

bir şeyler söylemiştiniz, alt tarafını sezinlediğimi sanıyorum. Çok güzel değildi bu öğrendiklerim. Ama, bundan ötürü sizi daha az sevmiş değilim. Vavallı Christophe, benim yaşıma gelmiş bir kadının, yiğit bir adamın çoğu kez çok zayıf olduğunu bilmemesi olamaz! Eğer onun bu zayıflığı bilinmese bu kadar sevilmezdi. Yaptığınızı düşünmeyin artık. Yapacağınızı düşünün. Pişmanlık bir şeye yaramaz. Pişmanlık geriye dönmektir. Sempre avanti Savoia!.. yeniden Roma'ya gelmenize izin vereceğimi sanıyorsunuz demek! Burada yapacağınız bir şey yok. Paris'te kalın, eserlerinizi yaratın, çalışın, sanat hayatına karışın. Sanata sırt çevirmenizi istemiyorum. Güzel şeyler yapmanızı istiyorum, bunların başarı kazanmasını istiyorum, aynı döğüşlere yeniden başlayan, aynı sınamalardan geçen genç Christophe'lara yardım etmeniz için güçlü olmanızı istiyorum. Arayıp bulun onları, yardım edin onlara. Sizin için daha iyi olamıyan ağbeylerinizden daha iyi olun kardeşlerinize karşı. —Ve nihayet, benim güçlü olduğunuzu bilmem için güçlü olmanızı istiyorum; sizin güçlü olmanızın bana da güç vereceğini hiç düşünmüyorsunuz.

«Hemen her gün küçüklerle *Villa Borgese*'e gidiyorum. Önceki gün araba ile Ponte Molle'ye kadar gittik ve yürüyerek, Monte Mario'da tur yaptık. Zavallı bacaklarıma iftira ediyorsunuz. Size küstüler.— «Nasıl söyleyebiliyor, Villa Doria yolunda on adım atınca yorulduğumuzu bu Bay? Hiç tanımıyor bizi. Eğer kendimize fazla zahmet vermek istemiyorsak, bu tembelliğimizdendir yoksa güçsüzlüğümüzden değil...» Benim bir köylü kızı olduğumu unutuyorsunuz, dostum...

«Kuzinim Colette'e gidin. Hâlâ kırgın mısınız ona? Aslında iyi bir kadındır. Şimdi sizi dilinden düşürmüyor. Öyle görünüyor ki, Paris'li kadınlar çılgınca seviyorlar müziğinizi. Bu da benim Berne'li ayımın Paris'li bir arslan olmasından ileri geliyor. Mektuplar alıyor musunuz? Sizinle konuşmalar yapıyorlar mı? Hiçbir kadından söz etmediğiniz yok. Aşık mısınız? Anlatın bana. Kıskançlığım yoktur.

Dostunuz G.»

— «Son cümlenizden ötürü size teşekkür edeceğimi mi sanıyorsunuz! Alaycı Lâtif Varlık, Tanrıya şükrederdim kıskanç olsaydınız! Ama, size öyle olmayı öğretmemi beklemeyin benden. Sizin deyişinizle, çılgın Paris'li kadınlarda hiç gözüm yok benim. Çılgın öyle mi? Çok isterler çılgın olmayı! Ama en az oldukları şeydir bu. Başımı döndüreceklerini sanmayın. Müziğime ilgisiz olsalardı böyle bir şey olabilirdi belki. Evet, gerçekten seviyorlar, buna bakıp da hayale kapılacak değilim. Biri sizi anladığını söylerse hiçbir zaman anlamayacağından emin olabilirsiniz...

«Şakalarımı pek ciddiye almayın. Size beslediğim duygular öteki kadınları haksızca düşünmeme neden olmuyor. Onlara âşık gözüyle bakmadığımdan beri, hiçbir zaman duymadığım kadar sempati duyuyorum kadınlara. Hem onların, hem de kendimizin mutsuzluğu pahasına, biz erkeklerin budalaca bencilliği yüzünden içine tıkıldıkları bu sağlıksız ve küçültücü yarı-hizmetçilik durumundan kurtulmak için kadınların otuz yıldır harcadıkları büyük çaba, bence içinde yaşadığımız çağın en önemli olaylarındandır. Paris gibi bir kentte, yeni kuşaktan genç kızların, bütün engellere rağmen, ilim, irfan ve diploma kazanmak için toyca bir şevkle ileri atılmalarını görmek, hayranlık uyandırıyor insanda. Bu genç kızlar, bu bilimin ve diplomaların kendilerini kurtaracağını, kendilerine bilinmeyen dünyaların sırlarını açacağını ve kendilerini erkeklerle eşit yapacağını düşünüyorlar.

«Hiç şüphesiz, aldatıcı ve biraz da gülünç bir inançtır bu. Ama, ilerleme hiçbir zaman umulduğu biçimde olmaz. Başka birçok yollardan da gerçekleşir. Kadınlığın bu çabası boşa gitmiyecektir. Daha tam, insanlık yanı daha güçlü kadınların yetişmesine yol açacaktır, — büyük yüzyıllarda olduğu gibi. Dünyanın canlı sorunlarına artık ilgisiz kalmayacaklar: korkunç bir şeydi bu ilgisizlik, çünkü evinin görevlerine çok bağlı olsa bile bir kadının, çağ-

daş toplumun görevlerinden kendini muaf sayması aslâ hoş görülemez. Onların, Jean-d'Arc ve Catherine Sforza devirlerinde yaşamış büyük nineleri böyle değillerdi. Kadın zamanla soldu. Ondan havayı ve güneşi esirgedik. Zorla aldı bunları elimizden. Ah! Kahraman kadıncıklar!.. Elbette, bugün döğüşen kadınlardan çoğu ölecek, çoğu da dengesini yitirecek. Bir bunalım çağındayız. Fazlasıyle gevşemiş güçler için, gösterilmesi gereken çaba çok zorlu. Bir bitki uzun zaman susuz kalınca, ilk yağmurun onu yakma tehlikesi vardır. Ama, ne yapalım! Her ilerlemenin bedelidir bu. Sonradan gelenler, bu acıların kaynağından can bularak yeşerecekler. Bugünün zavallı savaşçı bâkirelerinin çoğu hiç evlenmeyecekler. Ama, kendilerinden önceki kuşaklardan çocuk doğurmuş hatunlara göre çok daha verimli olacaklar: çünkü, gösterdikleri fedakârlıklar pahasına, yeni bir klâsik çağın kadın soyu çıkacaktır onlardan.

«Kuzininiz Colette'in salonunda, rastlamak olanağı yoktur bu çalışkan arılara. Benim bu kadının evine gitmem için neden böyle aşırı bir istek duymaktasınız? İsteğinize boyun eğmek gerek. Ama, iyi bir şey değil bu! Benim üzerimdeki üstünlüğünüzü kötüye kullanıyorsunuz. Üç kez çağırdığı halde gitmedim, iki mektubuna da cevap vermedim. Bir orkestra provasını (altıncı senfonime çalışılıyordu) yönettiğim sırada gelip balta oldu. —Mola sırasında geldiğini gördüm: burnu havayı koklayarak: «Aşk kokuyor!... Ah! Öyle sevdim ki bu müziği!...» diye bağırıyordu.

«Vücutca değişmiş, yalnız bebekleri şişkin, o dişi kedi gözleri hep aynı, her an kımıldanıp duran gülünç burnu da. Ama, kemikli yüzü genişlemiş, renklenmiş, daha sağlıklı bir görünüş almış. Spor değiştirmiş onu. Canla başla spora veriyor kendini. Kocası, bildiğiniz gibi, Automobile-Club'ün, Aéro-Club'ün kodamanlarından. Hiçbir havacı yarışması, hiçbir hava, su, yer yarışması yoktur ki, Stevens-Delestrade'lar orada boy göstermiş olmasınlar. Her zaman seferî durumdadırlar. Onlarla hiçbir şekilde konuşmak mümkün değil. Sohbetlerinde Racing, Bowing, Rugby,

Derby dışında bir konu yok. Bunlar yeni tip salon adamları. Kadınlar için Pelléas'ın zamanı geride kaldı. Moda ruhlarda değil artık. Genç kızların tenleri, açık havada, güneşte koşup oynamaktan kızarmış, yanmış, kararmış bir halde. Erkek gibi bakıyorlar yüzünüze, biraz da kabaca bir gülüşle gülüyorlar. Sesleri daha da sertleşip, çiğleşiyor. Kuzininiz, aradabir, rahatça, açık saçık şeyler anlatıyor. Boğazına çok düşkün, oysa eskiden pek az bir şey yerdi. Yine midesinden yakınıyor, alışkanlığını yitirmemek için. Ama, hiçbir güzel yemeği kaçırdığı yok. Hiç kitap okumuyor. Bu çevrede kimse okumuyor zaten. Yalnız müzik iltifat görmekte. Hattâ edebiyatın gerilemesinden yararlanıyor bile sayılır. Yorgunluktan bitkin düştükleri zaman, müzik, bu insanlara bir Türk hamamı etkisi yapıyor: ılık yaçları yok. Düşünme, aşkla spor arasında bir geçiş safhası Bu da bir spor onlar için. Ama, bugün en sevilen spor, estetik eğlenceler arasında, danstır. Rus dansları, Yunan dansları, İsviçre dansları, Amerikan dansları, Paris'te her müzikle dans ediliyor: Beethoven'in senfonileri, Aiskhylos'un trajedileri, Clavecin bien tempéré, Antiques du Vatican, Orpheus, Tristan, la Passion ve jimnastik. Başı dönüyor bu insanların.

«Kuzininizin bütün bunları, yani estetizmini, sporlarını ve pratikliğini (çünkü, annesinden ona para işlerinden anlama ve ev işlerinde despotluk huyları geçmiştir) nasıl bağdaştırdığını görmek çok ilginç. Bütün bunlar akıl almaz bir karışım oluşturuyor tabii. Ama, o bunda büyük bir rahatlık buluyor. En çılgınca acayiplikleri bile onun berraklıkla düşünmesine engel teşkil etmiyor; nitekim, o başdöndürücü otomobil gezintilerinde gözüne ve eline hâkimiyetini bir an kaybetmiyor. Herkese sözünü geçiren bir kadın: kocasına, misafirlerine, adamlarına istediğini ite kaka yaptırıyor. Politikayla da uğraşıyor. «Monseigneur» (1) taraflısı: kıralcı olduğuna inanmıyorum, ha-

(1) Fransa Kralının kardeşi. (Çev.)

yır; sadece bir şeyler yapmış olmak için bir bahane bu ona. Bir kitaptan on sayfa okuyamadığı halde, Akademik seçimler yapıyor.— Beni koruyuculuğuna almaya kalkıştı. Tahmin edeceğiniz gibi, böyle şeylerden hoşlanmam. İşin insanı çileden çıkaran yanı, sizin isteğinizi yerine getirmek için evine gidişimi, benim üzerimdeki etkisine bağlaması... Ben de ona acı gerçekleri söyleyerek öcümü aldım. Sadece güldü bunlara. Cevap vermek zahmetine de katlanmadı. «Aslında iyi bir kadın...» Evet, yeter ki bir şeylerle uğraşmakta olsun. Kendisi de kabul ediyor bunu: eğer makine öğütecek bir şey bulamazsa, kendisine yapacak bir şey bulabilmek için, yapamayacağı şey yoktur. —İki kez evine gitmiştim. Artık gitmeyeceğim. Size bağlılığımı kanıtlamak için bu kadarı yeter. Ölmemi istemezsiniz herhalde? Oradan kırılmış, ezilmiş, çiğnenmiş olarak ayrılıyordum. Onu son kez gördüğümün ertesi gecesi korkunç bir kâbus gördüm: kocasıymışım ve bütün ömrümce bu canlı kasırgaya bağlıymışım. Budalaca bir rüya ve herhalde gerçek kocasını hiç de sarsacak bir şey değil. Çünkü, evinde görülenler arasında yanında en az kalan kocasıdır. Birarada oldukları zaman da spordan başka bir şeyden söz etmiyorlar, çok iyi anlaşıyorlar.

«Bu insanların ilgisi müziğim için nasıl başarı sayılabilir? Bunu anlamaya da çalışmıyorum. Sanıyorum ki, bu müzik yeni bir biçimde sarsıyor onları. Kendilerine sert geldiği için hoşlanıyorlar ondan. Şimdilerde dolgun vücutlu sanatı seviyorlar, ama bu vücudun içindeki ruhun varlığından haberleri bile yok. Bugünkü düşkünlükleri yarın ilgisizliğe, öbür gün de inkâra dönüşecek ve ondan hiçbir şey anlıyamıyacaklar. Bu, bütün sanatçıların hikâyesidir. Bugün eriştiğim başarıya bakıp hayal kurmuyorum, uzun sürmeyecek bu, bana pahalıya ödetecekler. —Bu sırada, ilginç sahnelere tanık oluyorum. Beni beğenenlerin en coşkunu... (dünyada bilemezsiniz kim olduğunu)... Lévy-Coeur dostumuz. Anlıyorsunuz değil mi, vaktiyle gülünç bir düelloya giriştiğim şu cici mösyöyü? Eskiden beni anlamamış olanlara şimdi ders veriyor. Hem

de çok iyi yapıyor bunu. Benden söz edenlerin en akıllısı. Artık ötekilerin ne değerde olduklarını varın siz hesabedin. İnanın ki, övünecek bir şey yok bunda.

«Buna da istekli değilim. Beni öven yazıları görünce çok eziklik duyuyorum. Bunlarda kendimi görüyor ve hiç de güzel bulmuyorum. Görmeyi bilen için, bir müzik eseri ne acımasız bir aynadır! Bereket versin ki, bu adamlar hem sağır, hem de kör. Eserlerime acılarımdan ve zaaflarımdan o kadar çok şey koydum ki, kimi zaman bu ibiis sürülerini dünyaya salmakla kötü bir iş yapmış olduğumu düşünüyorum. Ama, seyircilerdeki huzuru görünce içim rahatlıyor: üç katlı bir zırha bürünmüş bu huzur, hiçbir şey parçalayamaz onu: yoksa bir lânetli olurdum... Kendime karşı bu kerte sert olmamı yeriyorsunuz. Bunun nedeni, benim kendimi tanıdığım kadar, beni tanımamış olmanız. İnsan neyse kendini öyle görür. Olabilecek idiğimiz şeyi göremeyiz. Bizi, meziyetlerimizin ürününden çok, bize arka çıkan olaylardan, bizi yöneten güçlerden ötürü yüceltirler. Size bir hikâye anlatmama izin verin.

«Geçen akşam, acayip bir biçimde olmakla birlikte, oldukça iyi müzik yapılan kahvelerden birine girdim. Bu-ralarda, bir piyanonun eşliğinde beş altı çalgıyla bütün senfonileri, mesleri, oratorio'ları çalarlar. Tıpkı, Roma'da mermercilerin, şömine üstüne süs olarak konulmak üzere, Médicis kilisesini satmaları gibi. Bunun sanata yararlı olduğu sanılıyor. İnsanlar arasında tedavül edebilmesi için paranın piyasaya ufaklıklar halinde sürülmesi gerekir çünkü. Bununla birlikte, bu konserlerde, hesabı görürken sizi aldatmıyorlar. Programlar yüklü, icracılar vicdanlıdır. Bunlar arasında tanıştığım bir viyolonselci ile dostluk kurdum: gözleri şaşılacak derecede babamın gözlerine benziyordu. Bana hayatını anlattı. Bir köylünün torunu ve bir Kuzey kasabasında belediyede çalışan küçük bir memurun oğlu. Onu efendiden bir adam, bir avukat yapmak istemişler. Yakındaki şehrin kolejine yerleştirmişler. Bu güçlü kuvvetli yontulmamış çocuk, düzenli çalışma isteyen noterlik mesleğine elverişli olmadığı için, kapatıldığı ka-

feste duramamış, duvardan atlayıp kırlarda dolaşıyor, kızlara kur yapıyor, büyük gücünü döğüşlerde harcıyormuş. Tek bir şey çekiyormuş onu: müzik. Ama, Allah bilir nasıl? Ailede bir büyük amcadan başka müzikten anlayan yok. Biraz açık olan bu adam, o taşralarda rastlanan zekâsı ve yetenekleriyle dikkate değer tiplerden biri. Bunlar, o gururlu yalnızlıkları içinde, yeteneklerini manyakça budalalıklara harcarlar. Bu adam da, müzikte devrim yapacak yeni bir nota sistemi bulmuştu, —(olanlar yetmiyormuş gibi!)—. Hattâ, hem sözleri, hem şarkıyı, hem de çalgıları notaya alacak bir stenografi bulduğunu iddia ediyordu, ama kendisi bile hiçbir zaman bir besteyi doğru dürüst okuyamamıştı. Aile de, adamcağızla alay ediyor, ama onunla övünmekten de geri kalmıyordu: «İhtiyar bir deli, ama kim bilir belki de bir dâhidir...» diyorlardı.— Hiç şüphesiz, müzik merakı ondan geçmişti küçük yeğenine. Çocuk köyünde nasıl bir müzik dinleyebilirdi?... Ama, kötü müzik de, iyisi kadar müzik sevgisi aşılıyabilir.

«Ama, ne yazık ki, o yerde bu sevgiye iyi gözle bakılmıyordu. Üstelik çocukta büyük amcanın o sağlam dengesizliği de yoktu. Çocuk gizli gizli ihtiyar manyağın saçmalıklarını okuyordu. İşte, o acayip müzik öğreniminin temelini oluşturan bu oldu. Hem gururlu olduğu, hem de babasından ve kamuoyundan korktuğu için, başarı sağlamadan önce ihtiraslarından söz etmeye kalkmadı. Ailesinin baskısı altında ezilen bu iyi delikanlı, bütün Fransız küçük burjuva çocukları gibi, ailesinin isteğine boyun eğdi; görünüşte buna boyun eğiyormuş gibi yaparak, sürekli bir gizlilik içinde yaşadı. Eğiliminin izinde gidecek yerde, kendisine gösterilen işte çalışmaya koyuldu, başarı gösterecek yetenekte olmadığı için, büyük bir başarısızlığa uğradı. İyi kötü zorunlu sınavları verdi, böylece hem taşra çevresinin, hem de babasının gözetiminden uzak kalacağını umuyordu. Hukuk fena halde canını sıkıyordu. Mesleğinde çalışmamaya karar verdi. Ama, babası yaşadığı sürece isteğini açığa vurmaya cesaret edemedi. Belki de, kararını vermeden önce beklemek hiç de canını sıkmıyordu.

Bütün ömürleri boyunca ileride yapacaklarını, yapabileceklerini düşünerek kendilerini aldatan tiplerdendi. O sırada hiçbir şey yaptığı yoktu. Paris'e gelince, çığırından çıktı, yeni hayatının sarhoşluğu içinde, o köylü delikanlı hoyratlığıyla kendini iki tutkuya kaptırdı: kadınlar ve müzik. Bir yandan konserler, bir yandan zevk ve eğlence onu şaşkına çevirmişti. Böylece, müzik öğrenimini tamamlamasına yardım edecek imkânlardan yararlanamadan yıllar yitirdi. Kuşkucu gururu, başıboş ve alıngan kötü karakteri yüzünden hiçbir derse gitmedi, hiç kimseden öğüt istemedi.

«Babası ölünce Thémis ile Justinien'i bir kenara itti. Bilinmesi zorunlu tekniğini öğrenme sabrını göstermeden, beste yapmaya başladı. O kötü aylaklık alışkanlığı ve zevke düşkünlüğü yüzünden kendini ciddi hiçbir çalışmaya veremez olmuştu. Çok canlı duyguları vardı. Ama yazacağı eserin ana düşüncesini de, biçimini de tespit edemiyordu. Sonunda birtakım önemsiz şeyleri dile getirmekten başka bir şey yapamadı. İşin kötüsü bu zayıf ruhlu adamda büyük bir şeylerin olmasıydı. Eski kompozisyonlarından ikisini okudum. Şurasında burasında, tasarı halinde kalmış ve şekli hemen bozuluvermiş çekici düşüncelere rastladım. Saman alevi gibi bir şeyler... Ne acayip bir kafa! Bana Beethoven'in sonatlarını açıklamaya kalktı. Bunlarda çocuksu ve tuhaf romanlar buluyordu. Ama, nasıl bir ihtirasla ve ne derin bir ciddiyetle! Bunların sözünü ederken gözleri yaşla doluyordu. Sevdiği şey için kendini öldürebilirdi. Hem sevimli, hem de gülünçtü. Yanındayken, yüzüne karşı gülecektim neredeyse, onu kucaklamak geldi içimden.. Temelli bir dürüstlük vardı bu adamda. Parisli kafadarların şarlatanlıklarından ve sahte ünlerinden derin bir nefret duyuyordu.— Yine de başarılı kimselere toyca bir küçük burjuva hayranlığı duymaktan alamıyordu kendini.

«Kendisine az bir miras kalmış. Birkaç ayda yiyip bitirmiş. Elindekini avucundakini kaybedince, feci bir dürüstlük gösterisi yaparak, baştan çıkardığı yoksul bir kız-

la evlenmiş. Kızın sesi güzelmiş, müziği sevmeden, müzikle uğraşıyormuş. Kız şarkı söyleyerek, adam da zayıf yetenekle viyolonsel çalarak yaşamak zorunda kalmışlar. Çok geçmeden ikisi de yeteneksizliklerini anlamış ve birbirlerine katlanamaz olmuşlar. Bir kızları dünyaya gelmiş, babası hayal gücünü kızının üzerinde kullanmaya başlamış, yapamadığı şeyleri kızının yapacağına inanıyormuş. Küçük kız anasına çekmiş: kendisinde yeteneğin zerresi olmadan piyano tıngırdatıyormuş. Babasını çok seviyor ve onun hoşuna gitsin diye yapıyormuş bu işi. Yıllar boyunca, paradan çok hakaret toplıyarak kaplıca şehirlerinin otelleri arasında koşuşup durmuşlar. Sıska ve kaldırabileceğinden çok çalışan çocuk ölmüş. Kederli kadın gittikçe daha hırçınlaşmış. Artık kurtuluş umudu olmayan derin bir yoksulluğa yuvarlanmışlar; verdiği acı, hiçbir zaman ulaşılamayacak bir ideal duygusuyla büsbütün keskinleşen bir yoksulluğa...

«İşte sevgilim, hayatı birbiri ardından gelen kederlerle dolu bu başarısız zavallıya bakarken şöyle düşünüyordum: «İşte ben de onun gibi olabilirdim. Çocukluğumuzun ortaklaşa yanları var, geçirdiğimiz kimi serüvenler de birbirine benziyor, dahası, müzik hakkındaki düşüncelerimizde bir yakınlık bile buldum. Ama, onunkiler yarı yolda durmuştu. Onun gibi batıp gitmemiş olmamın sebebi neydi? İrademdi şüphesiz. Ama, hayattaki bazı rastlantıların da bunda rolü olmalı. Yalnızca irademi ele alsam bile, onu sırf kendi meziyetlerime mi borçluyum? Soyuma, dostlarıma, bana yardım eden Tanrıya borçlu değil miyim daha çok?...» Bu düşünceler insanı alçak gönüllü yapıyor, sanatı sevenlere ve onun uğrunda acı çekenlere yaklaştırıyor. En aşağıdakilerle en yukarıdakiler arasındaki uzaklık pek büyük değil...

«Bunun üzerine bana yazdıklarınızı düşündüm. Haklınız var: bir sanatçı, başkalarına yardım edebileceği sürece inzivada kalmamalı. Bunun için burada kalacağım. Yılda birkaç ayı Paris'te, Viyana ve Berlin'de geçirmeye kendimi zorlayacağım; bu şehirlere yeniden alışmak bana

zor gelse bile bunu yapacağım. Sanat yolundan dönmemem gerek. Çok yararlı olmayı başaramasam bile —ki böyle olmasından korkmam için nedenler var,— burada kalışım belki benim için yararlı olacak. Sizin de bunu istediğinizi düşünerek kendimi avutacağım. Hem sonra... (yalan söylemek istemiyorum).. bundan zevk almaya başlıyorum. Hoşça kalın, sevgili müstebit. Siz kazandınız. İstediğinizi yapmakla kalmıyor bundan hoşlanıyorum da.

CHRİSTOPHE.»

•

Böylece, kısmen Grazia'nın hoşuna gitsin diye, ama aynı zamanda uyanan sanatkârlık merakı yeni sanat hareketlerinin çekici manzarasına yeniden kapıldığı için, Paris'te kaldı. Ne görüyor, ne yapıyorsa hepsini, içinden, Grazia'ya sunuyor, bunları ona yazıyordu. Yazdıklarına onun ilgi duyacağını boşuna umduğunu bilmiyor değildi: biraz ilgisiz olmasından kuşkulanıyordu onun. Ama, bunu pek fazla belli etmediği için de minnet duyuyordu ona.

Grazia, Christophe'a, düzenli olarak, her onbeş günde bir cevap veriyordu. Tıpkı davranışları gibi, mektupları da sıcak duygularla dolu ve ölçülüydü. Hayatını anlatırken, yumuşak ve gururlu bir ihtiyatlılığı elden bırakmıyordu. Sözlerinin Christophe'un gönlünde ne şiddetli yankılar yapacağını biliyordu. Onu yeniden, izlemek istemediği coşkulara sürüklemektense, soğuk görünmeyi tercih ediyordu. Dostunun sevgi dolu gönlünü aslâ incitmemenin sırrını bilecek ve ilgisizce sözlerinin yarattığı hayal kırıklığını tatlı sözlerle hemen gidermeyi başaracak kadar kadındı. Christophe bu taktiği anlamakta gecikmedi ve bir aşk hilesine başvurarak, atılımlarını durdurmaya, daha ölçülü mektuplar yazmaya çalıştı. Bu suretle, Grazia'nın cevaplarının böyle olmamasını sağlamak istiyordu.

Paris'te kalışını uzattıkça bu büyük karınca yuvasındaki yeni kaynaşmayla daha çok ilgileniyordu. Genç ka-

rıncalarda kendisine karşı daha az yakınlık bulduğu ölçüde, sanat faaliyetlerine olan ilgisi arttı. Aldanmamıştı: başarısı, bir Pyrrhus zaferiydi. On yıllık bir ayrılıktan sonra dönüşü Paris çevrelerinde büyük yankılara neden olmuştu. Ne var ki talihin pek de seyrek olmayan cilvesiyle, bu sefer eski düşmanlarının, züppelerin, günün adamlarının kendisine sahip çıktıklarını görüyordu. Sanatçılar için için düşmandılar ona, ya da güvenmiyorlardı. Geçmişten gelen ünü, büyük bir yer tutan eserleri, coşkun bir inançla düşüncelerini dile getirmesi ve hırçın samimiyeti dolayısıyle kendini kabul ettiriyordu. Ama, onu hesaba katmak zorunda kalmalarına, hayranlık ya da saygı göstermemezlik edememelerine rağmen, onu iyi anlamıyor ve hiç sevmiyorlardı. Zamanın sanatının dışındaydı. Bir ucubeydi, yaşayan bir anakronizma'ydı. Her zaman böyle olmuştu zaten. On yıllık yalnızlık, karşıtlığı büsbütün belirginleştirmişti. Bulunmadığı yıllar boyunca, Avrupa'da, özellikle Paris'te, kendisinin de iyice gördüğü gibi, bir yeniden kuruluş işi başlamıştı. Yeni bir düzen doğuyordu. Anlamaktan çok, iş görmek isteyen, hakikate ulaşmaktan çok bir şeyler elde etmek için çırpınan yeni bir kuşak yetişiyordu. Yaşamak istiyordu, yalan pahasına da olsa hayata egemen olmak istiyordu bu kuşak. Gururundan doğan yalan, — bütün gururlardan: soy gururu, kast gururu, din gururu, kültür ve sanat gururu, — ne türlü olursa olsun iyiydi onun için, yeter ki bu yalanlar onu demirden bir zırhla kuşatsın ve o bunların korumacılığında zafere doğru yürüsün. Bunun için, Christophe'un ıstırapla titreyen güçlü sesini duymak tedirgin ediyordu bu kuşağı; bu ses ona kuşkunun ve acının varlığını hatırlatıyordu. Kuşku ve acı: yeni yeni ağaran gecenin sükûnunu bozmuş olan zorlu fırtına sağnakları, bu kuşağın bütün inkârlarına rağmen dünyayı tehdit etmeye devam eden ve onun unutmak istediği sağnaklar... O zaman, bu gençler hınçla ondan yüz çevirip, sesini boğmak için, kafa patlatırcasına bağırıp çağırmaya başlamışlardı. Fakat, ses daha güçlü konuşuyordu. Bu yüzden ona düşman kesiliyorlardı.

Christophe ise, tersine, dost gözüyle bakıyordu onlara. Dünyanın, ne pahasına olursa olsun, bir kararlılığa ve düzene doğru yükselişini selâmlamaktaydı. Bu gidişin istenilerek oluşturulan kısır yanı, onu etkilemiyordu hiç. Dosdoğru hedefe gitmek isteyen, dosdoğru önüne bakmalıdır. Bir dünyanın yol dönemecinde oturan Christophe, gerisindeki gecenin trajik ihtişamına ve ilerisindeki genç umudun gülümseyişine, taze ve ateşli gün doğuşunun kararsız güzelliğine bakmaktan büyük bir haz duyuyordu. O, rakkasın mihverinin hareketsiz durduğu noktadaydı, oysa rakkas yeniden yukarı çıkmağa başlamıştı. Yürüyüşünde onu izlememekle birlikte hayatın ritminin vuruşunu sevinçle dinliyordu. Onun geçmişteki çilelerini inkâr edenlerin umutlarını paylaşıyordu. Her şey onun hayal etmiş olduğu gibi olacaktı. On yıl önce Olivier, —zavallı küçük Galya horozu,— karanlıklar ve acılar içinde, o titrek şarkısıyla ileride doğacak günü haber vermişti. Şarkıcı yoktu artık, ama şarkısı tamamlanıyordu. Fransa bahçesinde, kuşlar yeniden uyanmaktaydı. Ve Christophe, birden, bütün öteki kuş cıvıltılarının üstünde, daha güçlü, daha berrak bir ses duydu: yeniden canlanan Olivier'nin sesiydi bu.

•

Bir kitapçı dükkânının tezgâhındaki bir şiir kitabını okumaya dalmıştı. Yazarını tanımıyordu. Kimi kelimeler dikkatini çekti, gözü bunlara takılıp kaldı, açılmamış sayfaları okudukça, bir sesi duyar gibi, bir dost yüzünü görür gibi oldu. Duygularını adlandıramadığı ve kitabı bir türlü elinden bırakamadığı için onu satın aldı. Odasına dönünce okumaya koyuldu. Az önce kafasına takılan fikir hemen geri geldi. Şiirin güçlü soluğu birsamlı birinin keskin görüşüyle engin ve yüzlerce yıllık ruhları — yaprakları ve meyvaları insanlar olan ulu ağaçları — Vatan'ları dile getiriyordu. Ana'nın insanüstü hayali fışkırıyordu bu kitabın sayfaları arasından,— bugün yaşayanlardan

önce var olan ve sonra da var olmaya devam edecek olan Ana'nın hayali; *Bizans Madonna'ları gibi saltanatlı*, dağlar gibi yüce ve ayakları dibinde karınca insanların secde edip yakardıkları Ana... Şair bu büyük Tanrıçaların Homeros'vâri dövüşüne övgüler sunuyordu. Kargıları tarihin başlangıcından beri birbirine çarpıp duran bu büyük Tanrıçaların binlerce yıllık İlyada'sı, Truva'nınkinin yanında Yunan tepelerine kıyasla Alp silsileleri gibidir.

Böyle bir gurur ve cihangirlik destanı Christophe gibi Avrupalı bir ruhun düşüncesine yabancıydı. Buna rağmen, Fransız ruhunun —elinde kalkanıyla dilber bâkire Atena, mavi gözleri karanlıklar içinde parlayan emekçi tanrıça, eşsiz sanatkâr, kıvılcımlar saçan mızrağı patırtıcı barbarları yere seren her şeye egemen akıl— bu birsamında Christophe tanıdığı, sevmiş olduğu bir bakış, bir gülümseyiş görüyordu. Ne var ki, tam onu yakalıyacağı anda görüntü silinivermekteydi. Boş yere peşinde koşmaktan iyice öfkelenmeye başlıyordu ki, birden sayfalardan birini çevirince, Olivier'nin ölümünden birkaç gün önce ona anlatmış olduğu bir hikâyeyle karşılaştı.

Altüst olmuştu. Hemen yayınevine *koştu, şairin* adresini sordu. Âdet olduğu üzere vermek istemediler. Kızdı. Ama boşuna. Sonra adresi bir rehberde bulabileceğini düşündü. Gerçekten de buldu. Yazarın evine koştu. İstediğini kuvvetli isterdi, hiçbir zaman beklemek nedir bilmemişti.

Batignolles mahallesi. Son kat. Ortak bir koridora birçok kapılar açılıyordu. Kendisine gösterilen kapıyı vurdu. Yandaki kapı açıldı. Genç bir kadın göründü. Hiç güzel değildi, koyu esmer, saçları alnına dökülmüş, rengi uçuk bir kadındı —buruşuk bir yüzde canlı bakışlı gözler—; ne istediğini sordu Christophe'a. Kuşkulu bir hali vardı. Christophe *niçin geldiğini anlattı*, ikinci bir soru üzerine de adını söyledi. Kadın odasından çıkıp öteki kapıyı elindeki bir anahtarla açtı. Ama, Christophe'u hemen içeriye almadı. Ona koridorda beklemesini söyledi ve kapıyı yüzüne kapatarak, içeri girdi. Bir süre sonra, Christophe, iyice

koruma altındaki eve alındı. Yarı yarıya boş bir odadan geçti; burası yemek odası olarak kullanılıyordu. Burada eski püskü bir iki koltuk vardı, perdesiz pencerenin yanındaki kafeste bir düzine kadar kuş cıvıldaşıp duruyordu. Bitişik odada kumaşının havı dökülmüş bir divan üstüne bir adam uzanmış yatıyordu. Christophe'u karşılamak üzere doğruldu. Bu, avurdu avurduna çökmüş, yüzüne ruhunun ışığı vurmuş, nöbetle alev alev yanan kadife bakışlı gözler, bu akıllı uzun parmaklı eller, bu biçimsiz beden, bu boğuklaşan ince ses.. Christophe derhal tanıdı... Emmanuel! Şu sakat küçük işçi... Hani şu kendi suçu olmadığı halde... ve Christophe'u tanıyan Emmanuel de ayağa fırladı..

Konuşmadan durdular. Ellerini uzatamadılar birbirlerine. Emmanuel biraz geriye çekildi. On yıl geçtikten sonra bile, itiraf edilmeyen bir kin, Christophe'a duyduğu eski kıskançlık, içgüdünün karanlık derinliklerinden yeniden ortaya çıkıyordu. Şimdi orada, güvensiz ve yabancı bir tutumla duruyordu. Ama, Christophe'un heyecanını görünce, dudaklarının üstünde ikisinin de düşündüğü «Olivier!..» adını görünce, dayanamadı: kendisine açılan kolların arasına atıldı.

Emmanuel:

— Paris'te olduğunuzu biliyordum. Ama, nasıl oldu da bulabildiniz beni? diye sordu.

Christophe:

— Son kitabınızı okudum, onun sesini duydum, dedi.

— Değil mi? dedi Emmanuel, tanıdınız değil mi onu? Şimdi ne isem, ben de ona borçluyum.

(Adını söylemekten sakınıyordu).

Bir an sonra, kederli bir sesle:

— O, sizi benden çok seviyordu, dedi.

Christophe gülümsedi:

— Seven insan ne azı bilir ne çoğu, o her şeyini verir sevdiğine.

Emmanuel Christophe'a baktı:

Bu iradeli gözlerdeki, o trajik ciddi bakış, birden ay-

dınlanarak yumuşadı; Christophe'un elinden tuttu, divanın üstüne yanına oturttu.

Birbirlerine hayatlarını anlattılar. Emmanuel ondört yirmibeş yaşları arasında birçok işlerde çalışmıştı; dizgicilik, döşemecilik, çerçilik, kitapçı tezgâhtarlığı, noter kâtipliği, bir politikacının yanında sekreterlik, gazetecilik... Bütün bu işlerde canla başla okuma, öğrenme imkânı bulmuş, şurada burada, bu küçük adamın çalışkanlığını beğenen iyi yürekli insanlardan destek görmüştü; sık sık, yoksulluğunu ve yeteneklerini sömüren adamların eline düştüğü de oluyordu. En kötü tecrübelerden büyük bir eziklik duymadan, zengin bilgiler edinerek çıktı, bu uğurda zaten bozuk olan sağlığını biraz daha yitirdi. Eski dillere karşı inanılmaz bir kabiliyeti vardı (hümanist gelenekleri olan bir soy için pek olağanüstü sayılmaz). Bu da ona eski yunanca uzmanı yaşlı bir papazın ilgi ve desteğini sağladı. Bu alandaki çalışmaları, —ki çok ileri götürememişti,— ona bir zihin disiplini kazandırdığı gibi, bir üslûp okulu oldu. Halkın içinde yaşadığı balçıktan çıkan bu adam, öğrenimini gelişigüzel kendisi yapmıştı, büyük eksiklikleri vardı, ama büyük bir ifade gücüne ve şekil üzerinde büyük bir düşünce hâkimiyetine ermişti. Öyle ki, burjuva çocukları bunu on yıllık bir üniversite öğreniminden sonra bile elde edememekteydiler. Emmanuel, bunu Olivier'nin büyük etkisine bağlıyordu. Bununla birlikte, başkaları da daha etkili bir şekilde yardım etmişlerdi ona. Ne var ki, onun ruhunun karanlığında sonsuza dek yanacak olan kandili tutuşturan ilk kıvılcım Olivier'den gelmişti.

Emmanuel şöyle dedi:

— Onu, artık bu dünyadan ayrıldığı zaman anlayabilmiştim. Ama, bütün söyledikleri benliğimde yer etti. Anısı her zaman ışık tuttu bana.

Eserinden, Olivier'nin kendisine bırakmış olduğunu ileri sürdüğü görevden: Fransa'da enerjilerin uyanışından, Olivier'nin habercisi olduğu kahramanca idealizmin alevlenişinden söz etti. Bunun çınlayan sesi olmak istiyordu

Emmanuel, boğazlaşmanın üstünde yer alan ve yakındaki zaferi haber veren sesi... Dirilen soyunun destanını dile getiriyordu şiirlerinde.

Emmanuel'in şiirleri, yüzyıllar boyunca ataları keltler'in nefis kokusunu kuvvetle taşıyan ve düşüncelerini Roma'lı fatihlerin pılıpırtısına ve yasalarına bürümekle acayip bir şekilde övünen şu garip ırkın ürünüydü. Bu şiirlerde o hiç bozulmamış Galyalı ataklığını, çılgınlıklara yatkın bir aklı, alaycılık ve kahramanlık ruhunu, Roma'lı senatörlerin sakalını çeken, Delf tapınağını yağma eden ve gökyüzüne gülerek mızraklarını fırlatan adamların övünmelerini ve kabadayılıklarını buluyordu insan. Ne var ki, bu Paris'li eskici çırağının, perukalı atalarının yaptığı ve şüphesiz gelecekteki yeğenlerinin de yapacağı gibi, bütün bu ihtiraslarını, iki bin yıl önce ölmüş eski yunan kahramanlarının ve tanrılarının cesetlerinde canlandırması gerekmişti. Bu halkın garip bir içgüdüsüdür bu ve onun mutlak'a erme özleyişiyle uyuşur: düşüncesini, geçmiş yüzyılların izlerine uydurursa, onu gelecek yüz yıllara da kabul ettireceğini sanır. Bu klâsik şeklin baskısı Emmanuel'in ihtiraslarına daha güçlü bir atılım kazandırmıştı. Olivier'nin Fransa'nın gelecekteki güzel günlerine olan sâkin güveni, eyleme can atan ve zaferden emin küçük izleyicisinde ateşli bir inanca dönüşmüştü. O bunu istiyor, görüyor, haykırıyordu. İşte, o bu coşkun inancı ve iyimserliği ile kıyama sevketmişti Fransız okuyucu kitlesinin ruhunu. Kitabı, bir savaş kadar etkili olmuştu. Şüphecilikte ve korkuda bir yarık açmıştı. Bütün genç kuşak onun izinde koşuyordu yeni ufuklara doğru...

Konuşurken ateşleniyordu; gözleri yanıyor, soluk yüzünde pembe lekeler beliriyor, sesi cırlak cırlak çıkıyordu. Bu kemirip tüketen ateşle, ona yakıtlık eden bu zavallı beden arasındaki zıtlık, Christophe'un gözünden kaçmamıştı. Kaderin insanı duygulandıran cilvesini görür gibi oluyordu onun bu halinde. Enerjinin şarkıcıbaşısı, gözüpek sporcular kuşağını, eylemi, savaşı yücelere çıkaran bu şair, soluk soluğa gelmeden iki adım bile atamıyordu, ağır-

başlıydı, asgari gıda rejimi içinde yaşıyor, yalnız su içiyor, sigaradan vazgeçmek zorunda kalıyor, metressiz oturuyor, bütün ihtiraslarını içine gömüyor ve sağlık durumu onu zâhitliğe mahkûm ediyordu.

Emmanuel'i seyrederken Christophe hayranlıkla karışık, kardeşce bir acıma duymaktaydı. Bunu ona belli etmek istemiyordu, ama bağrında hiç kapanmayan bir yara taşıyan Emmanuel, onun gözlerinden kendisine acımakta olduğunu okur gibi olmuştu; bu ona kinden daha ağır geliyordu. Birden canlılığı sönüverdi. Artık konuşmuyordu. Christophe boşuna ona güven vermeye çalıştı. Kendi içine kapanmıştı. Christophe onu yaraladığını anladı.

Düşmanca suskunluk sürüp gidiyordu. Christophe ayağa kalktı. Emmanuel onu hiçbir şey söylemeden kapıya götürdü. Yürürken sakatlığı büsbütün belli oluyordu. Kendi de biliyordu bunu, gururunun etkisiyle bunun farkında değilmiş gibi görünmekteydi; ama, Christophe'un bunu gözlediğini düşündüğü için hıncı büsbütün artıyordu.

Konuğunun elini soğukça sıkarken şık bir genç kadın kapıyı çaldı. Yanında cakalı bir delikanlı vardı. Christophe bu delikanlıyı tiyatro oyunlarının ilk gecelerinde görmüş olduğunu anımsadı. Durmadan güler, çene çalar, eliyle selâmlar verir, oturduğu ön sıradan salonun ta dip tarafına gülücükler gönderir, kadınların ellerini öperdi. Christophe, adını bilmediği için, ona «Geyik» adını takmıştı. —Geyik'le yanındaki kadın. Emmanuel'i görünce, pöh pöhleyici ve senli benlice sözlerle «aziz üstat» a doğru atıldılar. Oradan uzaklaşmakta olan Christophe, Emmanuel'in kuru bir sesle, işi olduğu için kendilerini kabul edemeyeceğini söylediğini duydu. Bu adamın başkalarının üstünde hoş olmayan bir etki yapma yeteneğini pek beğenmişti. Emmanuel'in damdan düşercesine gelişleriyle kendisini ödüllendiren zengin züppeleri asık suratla karşılamasının sebeplerini bilmiyordu: güzel sözlerden, övgülerden yana pek cümerttiler: ama, onun içinde çırpındığı yoksulluğu biraz olsun hafifletmek için hiçbir şey yap-

mazlardı; tıpkı César Franck'ı ömrünün sonuna kadar piyano dersi vermek mecburiyetinden kurtarmamış olan dostları gibi...

Christophe, birçok defa daha gitti Emmanuel'e. Ama, bir daha, o ilk gidişindeki yakınlığı canlandıramadı. Emmanuel onu görmekten hoşlandığını gösterecek hiçbir davranışta bulunmadığı gibi, kuşkulu bir ihtiyatlılık gösteriyordu. Zaman zaman dehasının serpilip açılma ihtiyacı depreşiyor, Christophe'un bir kelimesi onu iliklerine kadar ürpertiyordu. O zaman, bir coşkunluk nöbetine kapılıyor ve idealizmi ruhunun gizli derinliklerine parlak ışıklar serpiyordu. Sonra birden bu coşkunluğu sönüveriyor, öfkeli bir suskunluğa gömülüyordu; Christophe yeniden bir düşman buluyordu karşısında.

Onları ayıran pek çok şey vardı. Aralarındaki yaş farkının da bunda etkisi az değildi. Christophe olgunluk ve kendine hâkim olma yaşına yaklaşıyordu. Emmanuel oluş halindeydi ve çok düzensizdi gelişmesi, Christophe hiçbir zaman böyle olmamıştı. Yüzünün o acayip görünüşü çeşitli çelişik unsurlardan ileri geliyordu: atavik arzuların kemirdiği bir bünyeye hâkim olmaya çalışan güçlü bir stoacılık (babası alkolik, anası da fahişeydi);— çelikten bir iradenin gemini kırarak şahlanan çılgınca bir hayal gücü; hem sonsuz bir bencillik, hem başka insanları kucaklayan sonsuz bir sevgi, —(bu ikisinden hangisinin üstün geleceği bilinemezdi); başka üstün güçler karşısında kaygı duyan bir idealizm. Gerçi, Emmanuel, Olivier'nin düşüncesini, bağımsızlığını, menfaat gütmezliğini almıştı; eylemi hor görmeyen plebeyen canlılığıyle, şiir dehasıyle, her türlü tiksintiye karşı onu koruyan katı kabuğu ile ustasından üstündü, ama Antoinette'in kardeşinin engin iç huzuruna erişmiş olmaktan da çok uzaktı. Kibirli ve rahatsız bir karakteri vardı ve başkalarının huzursuzluğu da kendisininkine ekleniyordu.

Evin bitişiğinde oturan genç bir kadınla, fırtınalı bir beraberlik sürdürmekteydi: ilk geldiği gün Christophe'u

karşılamış olan kadındı bu. Emmanuel'i seviyor ve onunla candan ilgileniyordu. Onun evine bakıyor, yazılarını temize çekiyor, dikte ettirdiği şeyleri yazıyordu. Güzel değildi, ama coşkulu bir ruhun ağırlığı vardı üstünde. Halktan gelme bir insandı. Uzun süre bir kartonculuk atölyesinde işçi olarak çalışmış,sonra da postanede memurluk yapmıştı. Çocukluğu Paris'li fakir işçilerin bilinen çevresinde sıkıntıyla geçmişti: üst üste yığılmış ruh ve vücutlar, ezici bir çalışma, hep kadınlı erkekli düzensiz bir beraberlik, hava yok, sessizlik yok, yalnızlık aslâ yok; kendi başını dinlemek, yüreğinin duygularına kulak vermek mümkün değil. Belli belirsiz bir hakikat idealine dindarca bir şevkle bağlı olan bu mağrur kadın, geceler boyunca, bazen ışık bile yakmadan, ay ışığında, Hugo'nun **Sefiller**'ini kopya ede ede gözlerini yıpratmıştı. Emmanuel'e, kendisinden daha mutsuz olduğu bir sırada rastlamıştı: hastaydı hiçbir gelir kaynağı yoktu. Kadın ona bağlandı. Ömründe ilk kez seviyordu birini, ilk aşkıydı bu. Bunun için aç bir insanın hırsıyla bu sevgiye bağlandı. (Ama bu sevgi sıkıyordu Emmanuel'i, paylaşacak yerde zoraki olarak katlanıyordu buna.) Kadının bağlılığı duygulandırıyordu kendisini; kadın dostlarının en iyisi olduğunu biliyordu onun, her şeyi olduğu ve kendisinden vazgeçemiyeceği tek insandı o. Ama bu duygu bile sıkıntı veriyordu Emmanuel'e. Hür olmaya, yalnız kalmaya ihtiyacı vardı. Kendisinin bir bakışını hırsla dilenen bu bakışlar rahatsız ediyordu onu: sert sert konuşuyor, içinden: «Çek, git!» demek geliyordu. Kadının çirkinliği ve kabalığı sinirine dokunuyordu. Salon hayatını pek az bildiği ve bundan nefret ettiği halde,— (çünkü orada kendini büsbütün çirkin, büsbütün gülünç bulmaktaydı),— yine de zerafete ve kibarlığa karşı hassastı, dostuna beslediği duyguları ona besleyen (bunda şüphesi yoktu) kadınların cazibesine kapılıyordu. Dostuna karşı, duymadığı ya da irade dışı kin nöbetlerinin kararttığı bir sevgi göstermeğe çalışıyordu. Ama, bir türlü elinden gelmiyordu bu. Göğsünün içinde yüksek duygularla dolu, iyilik yapmaya susa-

mış bir yürek ve bunun yanısıra kötülük etmeye fazlasıyla hazır, şiddet düşkünü bir iblis taşıyordu. İçindeki bu çatışma yüzünden ve bunu kendi yararına sona erdiremeyeceğini bildiği için, gizli bir öfke duyuyordu sürekli olarak. İşte Christophe da bunun hedefi olmuştu.

Emmanuel'in Christophe'dan hoşlanmamasının iki nedeni vardı: biri eski kıskançlığından kaynaklanıyordu (çocukluk duyguları, nedeni unutulduğu halde, etkisini sürdürmeye devam eder); öteki de ateşli bir milliyetçilikten ileri geliyordu. Önceki devrin en güçlü düşünürlerince tasarlanan bütün adalet, merhamet, insanca kardeşlik duygularını Fransa'nın kişiliğinde cisimlendiriyordu. Emmanuel bunu Avrupa'nın öteki ülkelerine karşı çıkarmıyordu,— mutluluğunu, başka ulusların yıkıntılarından elde etmeyi düşünen bir düşman gibi... Fransa'yı, herkesin iyiliğine çalışan meşru bir hükümdar, —idealin kılıcı, insan soyunun kılavuzu,— olarak bu ulusların başına geçiriyordu. Bir adaletsizlik yapacaksa ölsün daha iyi diye düşünüyordu. Ama, ondan hiç şüphelenmiyordu. Hem kültür, hem de duygu yönünden sadece ve sadece Fransızdı. Derin varlık sebeplerini kendi içgüdüsünde bulduğu hâlis Fransız geleneğiyle beslenmişti yalnızca. Yabancı düşünceyi samimi bir şekilde hor ve hakir görüyor ve bir yabancı bu aşağılık durumu kabule yanaşmadığı takdirde öfkeleniyordu.

Christophe bütün bunları görüyordu; ama, daha yaşlı ve hayatta daha tecrübeli olduğu için aldırış etmiyordu. Eğer bu soy gururu yaralayıcı bir kerteye varmasaydı hiçbir etkisi olmıyacaktı Christophe'un üstünde. Bunu bir aile sevgisinin boş hayallerine bağlıyor, kutsal bir duygunun aşırılıklarını eleştirmeyi düşünmüyordu. Kaldı ki, halkların görevlerinin büyüklüğüne inanarak övünmelerinden bütün insanlık kazançlı çıkardı. Kendisini Emmanuel'den uzaklaştıran nedenlerden yalnız biri pek kötü geliyordu ona: zaman zaman cırlak üstü tonlara yükselen sesi. Kulağını fena halde rahatsız ediyordu bu Christophe'un, yüzünü buruşturmaktan kendini alamıyordu. Bunu Emma-

nuel'e belli etmemeye çalışmaktaydı. Çalgıyı değil müziği dinlemeye veriyordu kendini. Sakat şairden kahramanca, büyük bir güzellik yayılıyordu: öteki zaferlerin öncüsü olan aklın zaferinden, göklerin fethinden, kalabalıkları ayağa kaldıran ve, Bethleem yıldızı gibi, onları peşisıra coşkuyla uzaklardaki bir yere, ya da yakınlardaki bir intikamın alınmasına doğru sürükleyen «uçan tanrı»dan bahsettiği zaman!.. Bu enerji birsamlarının ihtişamı Christophe'u, bunun tehlikesini sezmekten, bu dörtnala gidişin, bu yeni **Marseillaise**'in haykırışlarının sonunda nereye varacağını anlamaktan alıkoymuyordu. Biraz da alayla (ne geçmiş, ne de geleceği umursamadan) marşın, ozanın önceden sezemeyeceği yankıları olacağını ve bir gün gelecek, insanların kaybolan Panayır devrinin ardından içlerini çekeceklerini düşünüyordu. O zaman ne kadar hürdü insanlar! Hürriyetin altın çağı. Bir benzerine hiçbir zaman rastlanmıyacaktır o devrin. Dünya bir kuvvet, sağlık ve erkekçe eylem çağına doğru yol almaktadır. Bu, belki de şan ve şeref, ama sert bir otorite, sıkı bir düzen çağı olacaktır. Özleyişlerimize uygun olarak onlara demir çağı, klâsik çağ mı diyeceğiz! Büyük klâsik çağlar, — XIV. Louis ve Napoléon çağları uzaktan bize insanlığın dorukları gibi görünmektedir. Belki de millet bunlarda devlet idealini en muzafferane şekilde gerçekleştirmektedir. Ama gidin o zamanların kahramanlarına sorun bakalım ne düşünüyorlar bunun için! Sizin Nicolas Poussin'iniz gidip Roma'da yaşadı ve öldü. Bunalmıştı ülkenizde. Pascal'ınız, Racine'iniz yaşadıkları dünyaya allahaısmarladık dediler. Bu büyükler arasında başka niceleri kıyıda kenarda, gözden düşmüş, ezilmiş olarak yaşayıp öldüler! Bir Molière'in ruhu bile ne büyük acılar saklıyordu içinde! Sonunun kötü gelişine bu kadar üzüldüğünüz ve babalarınızın da zamanında mutlu olduklarından şüphe etmedikleri Napoléon; ölümünden sonra ardından dünyanın «Oh!»... çekeceğini biliyordu. **İmparator**'un çevresinde ne büyük bir düşünce boşluğu vardı! Uçsuz bucaksız konular üstünde, Afrika güneşi...

Christophe içinden geçirdiklerinin hepsini açığa vurmuyordu. Şöylece bir iki değinme Emmanuel'i kızdırmıştı, bunun için bunlardan söz etmedi bir daha. Ama, o düşüncelerini ne kadar kendine saklarsa saklasın Emmanuel onun bunları düşündüğünü biliyordu. Dahası, Christophe'un uzağı kendisinden daha iyi gördüğünü belli belirsiz sezmekteydi. Bu daha da öfkelendiriyordu onu. Gençler, yaşlıların, kendilerinin yirmi yıl sonra ne olacaklarını göstermelerinden hoşlanmazlar.

Onun içinden geçenleri okuyan Christophe, kendi kendine şöyle diyordu:

— Haklı. Herkesin inancı kendine. İnsan inandığına inanmalı. Onun geleceğe olan güvenini sarsmaktan Tanrı beni korusun!

Ama, onun sadece orada bulunuşu bile bu güveni sarsmak için yeterli bir nedendi. Christophe'un tecrübe ve karakter üstünlüğü karşısında Emmanuel'in gururu inciniyordu. Belki de ona karşı sevgi duymaktan alıkoymak istiyordu kendini.

Daha da vahşileşti. Kapısını kapadı. Mektuplarına karşılık vermedi. Christophe da onu aramaktan vazgeçti.

•

Haziranın ilk günlerine gelinmişti. Christophe, geride bıraktığı ayların kendisine neler getirdiğini düşünüyordu. Birçok yeni düşünce, ama pek az dost. Parlak, fakat önemsiz başarılar: birtakım kof kafalarda kendi suretini, eserlerinin aksini, zayıflamış ya da karikatürleşmiş olarak görmekte sevinilecek bir taraf yoktu. Kendisini anlamalarını istediği kimseler sempati duymuyorlardı ona, kendilerine yaklaşmak için yaptığı girişimleri olumlu karşılamıyorlardı. Christophe, onların umutlarını ne kadar paylaşmak, onlarla ne kadar müttefik olmak isterse istesin katılamıyordu onlara. Denebilirdi ki, bu insanlar onurlarını korumak kaygısıyla, Christophe'un dostluğuna sırt çevi-

riyor, kendilerine düşman olmasından daha çok hoşlanıyorlardı. Kısacası, kendi kuşağı onsuz geçip gitmişti; kendinden sonraki kuşak da onu istemiyordu. Yalnız kalmıştı, ama hayatı boyunca yalnız kalmaya alışmış olduğu için şaşmıyordu buna. Bunun için, son zamanlarda kafasında gittikçe belirginleşen bir tasarıyı gerçekleştirmeden önce, bu yeni denemesinden sonra, İsviçre'deki inzivagâhına dönmeye hak kazandığını düşünmekteydi. Kafasında gittikçe belirginleşen tasarı ise tekrar memleketine yerleşmekti. Yaşlandıkça oraya dönmek arzusu içini kemirmeğe başlamıştı. Artık orada tanıdığı kimse yoktu; orada bu yabancı şehirdekinden daha az kendi gibi düşünen insanlarla karşılaşacaktı. Ama, yine de memleketiydi orası: kendi kanınızdan olanların sizin gibi düşünmelerini istemezsiniz. Onlarla aranızda binbir tane gizli bağ vardır. Göğü ve yeri aynı gözle görürsünüz, gönülleriniz aynı dili konuşur.

Grazia'ya hayal kırıklıklarını neşeli bir şekilde anlattı ve İsviçre'ye dönmek niyetinden söz ederek, şakacıktan, Paris'ten ayrılması için iznini istedi ve gelecek hafta hareket edeceğini bildirdi. Ama, mektubun sonuna yazdığı bir notta:

«Fikrimi değiştirdim. Hareketimi erteledim.» diyordu.

Christophe, Grazia'ya tam bir güven besliyordu. En gizli düşüncelerini bile ona açıyordu. Ama, gönlünün öyle bir bölmesi vardı ki, anahtarını hep saklı tutuyordu: bu da yalnız kendisine değil, sevmiş olduklarına da ait olan hâtıralardı. Böylece, Olivier'yle ilgili şeyler hakkında hiç konuşmazdı. İsteyerek olmuyordu bu ketumluk. Grazia'ya ne zaman dostundan söz etmeğe kalksa, kelimeler boğazında düğümleniyordu. Bu yüzden Grazia hiç tanımamıştı Olivier'yi.

O sabah sevgilisine mektup yazarken odasının kapısı vuruldu. Rahatsız edildiği için söylenerek açmak üzere kalktı. Ondört, onbeş yaşlarında bir erkek çocuk, Bay Krafft'ı soruyordu. Christophe suratını ekşiterek içeri aldı. Sarışın, mavi gözlü, ince yüzlü, orta boylu, narin yapı-

lı bir çocuktu. Christophe'un karşısında duruyordu konuşmadan. Biraz da utanmış gibiydi. Çabucak toparlandı, kendisine merakla bakan Christophe'a baktı berrak gözleliyle. Christophe, çocuğun sevimli yüzüne bakarak gülümsedi, çocuk da gülümsüyordu.

— E, söyleyin bakalım, ne istiyorsunuz? diye sordu Christophe.

— Geldim, dedi çocuk...

(Yeniden heyecanlanmıştı, yüzü kızardı ve sustu.)

— Geldiğinizi çok iyi görüyorum, dedi Christophe gülerek. Ama niçin geldiniz? Bakın bana, benden korkuyor musunuz?

Çocuk yeniden gülümsedi ve başını sallıyarak!

— Hayır, dedi.

— Aferin! Peki öyleyse önce kim olduğunuzu söyleyin bana.

— Ben... dedi çocuk.

Yeniden durdu. Odanın içine meraklı meraklı bakan gözleri Olivier'nin şöminenin üstünde duran resmine takıldı. Christophe da elinde olmıyarak onun bakışını izledi.

— Haydi bakalım! Cesaret!

Çocuk:

— Onun oğluyum ben, dedi.

Christophe sıçradı, yerinden kalktı, çocuğun iki kolunu yakaladı, kendine çekti. Sandalyesine çöktü, ona sıkı sıkıya sarılmıştı, yüzleri nerdeyse birbirine değecekti. Christophe, çocuğa bakıyor bir yandan da durmadan:

— Yavrum... Yavrucuğum... diyordu.

Birden çocuğun başını elleri arasına aldı; alnından, gözlerinden yanaklarından, burnundan, saçlarından öptü. Christophe'un bu coşkun hareketinden ürken çocuk, kendini onun kolları arasından kurtardı. Christophe da onu bıraktı. Yüzünü ellerinin arasına sakladı, alnını duvara dayadı, bir süre öylece kaldı. Küçük, odanın dip tarafına çekilmişti. Christophe başını kaldırdı. Yüzü rahatlamıştı. Şefkatli bir gülümseyişle çocuğa baktı:

— Seni korkuttum, dedi. Bağışla... Görüyorsun onu ne kadar sevdiğimi.

Çocuk ürkmüş gibi hep susuyordu.

— Ne kadar da benziyorsun ona, dedi Christophe... Bununla birlikte seni tanıyamazdım. Sende değişik ne var bilmem.

Sonra:

— Adın ne? diye sordu.

— Georges.

— Doğru. Şimdi anımsadım. Christophe-Olivier-Georges.. Kaç yaşındasın?

— On dört.

— On dört ha! Ne kadar zaman geçmiş... Ne kadar da benziyorsun ona. Yüzün onun yüzü. Onun yüzüne benziyor, ama yine de bir ayrılık var. Hep onun gülümseyişi, ağzın onun ağzı, sesin onun sesi. Sen daha güçlüsün, daha dik duruyorsun. Yüzün daha dolgun onunkinden. Ama onunki gibi kızarıyor. Gel, otur, konuşalım. Seni kim gönderdi bana.

— Kimse göndermedi.

— Kendiliğinden mi geldin? Nerden tanıyorsun beni?

— Sizden söz etmişleri bana.

— Kim?

— Annem.

— Ha! dedi Christophe. Buraya geldiğini biliyor mu?

— Hayır.

Christophe bir an sustu, sonra:

— Nerede oturuyorsunuz?

— Monceau parkı yakınında.

— Yürüyerek mi geldin? Evet mi? İyi bir yürüyüş. Yorgun olmalısın.

— Ben hiç yorulmam.

— Aferin sana! Göster bana kollarını.

(Çocuğun kollarını yokladı).

— Sen sağlam bir delikanlısın... Nereden esti aklına buraya beni görmek için gelmek?

— Babam sizi herkesten çok seviyordu da ondan.

— O mu söyledi sana bunu?

(Christophe toparlanıp tekrar sordu:)

— Annen mi söyledi sana bunu.

— Evet.

Christophe düşünceli düşünceli gülümsedi. Şöyle diyordu içinden: «O da!.. Hepsi ne kadar seviyorlardı onu! Peki neden belli etmiyorlardı ona hiç?...»

Sonra yeniden sordu:

— Neden buraya gelmek için bu kadar zaman bekledin?

— Daha önce gelmek istemiştim, ama beni görmek istemeyeceğinizi sanıyordum.

— Ben ha!

— Birkaç hafta önce Chevillard'daki konserlerde sizi görmüştüm. Sizden birkaç koltuk uzakta duruyorduk annemle birlikte. Size selâm verdim, bana şöyle yandan, kaşlarınızı çatarak, baktınız selâm vermediniz.

— Demek ben sana baktım, öyle mi?... Zavallı yavrum, neler düşünebiliyorsun?... Seni görmedim. Gözlerim yorgun. İşte bunun için kaşlarımı çatıyorum... Demek sen beni bu kadar kötü sanıyorsun?

— İstediğiniz zaman öyle de olabileceğinizi sanıyorum.

— Sahi mi? dedi Christophe. Seni görmek istemeyeceğimi düşündüğüne göre, nasıl cesaret edip de geldin buraya.

— Çünkü, ben sizi görmek istiyordum.

— Ya seni kapı dışarı etseydim.

— Bunu yaptırtmazdım.

Kararlı, hem utangaç, hem de atılgan bir tavırla söylemişti bunu.

Christophe kahkahayla güldü; Georges de güldü.

— Asıl sen beni kapı dışarı edecekmişsin!... Hele bakın şuna! Ne kabadayı şey... Yo, hiç de babana benzemiyorsun.

Çocuğun gülen yüzü birden asıldı.

— Benim ona benzemediğimi mi düşünüyorsunuz?

Ama, az önce demiştiniz ki!.. yani beni sevmez miydi demek istiyorsunuz? Öyleyse siz de beni sevmiyorsunuz?

— Seni seversem ne olacak ki?

— Çok şey benim için.

— Çünkü?

— Çünkü ben sizi seviyorum.

Bir anda, gözleri, ağzı, yüzünün çizgileri, herbiri bir başka ifadeye büründü. Tıpkı, bir nisan günü ilkbahar rüzgârının soluğu ile tarlaların üstüne yayılan bulutların gölgesi gibi. Christophe, onu görmekten, dinlemekten derin bir sevinç duydu. Geçmişin kaygılarından arınmış gibi oldu. Kendinin ve Olivier'nin acı tecrübeleri, çileleri ıstırapları silinivermişti: Olivier'nin hayatının bu körpe fidanında yeni bir hayata kavuşmuştu.

Konuşmalarını sürdürdüler. Christophe'un müziği üzerinde hiçbir bilgisi yoktu Georges'un. Ne var ki, o Paris'e geldiğinden beri eserlerinin çalındığı hiçbir konseri kaçırmamıştı. Bundan söz ederken yüzü canlanıyor, gözleri parlıyor, gülüyor, nerdeyse ağlamaklı oluyordu: müziğine vurulmuştu! Christophe'a, müziği çok sevdiğini kendisinin de müzikle uğraşmak istediğini söyledi. Ne var ki, Christophe, birkaç sorudan sonra onun en basit bilgilerden bile yoksun olduğunu anladı. Öğrenimini sordu. Liseye gidiyordu küçük Jeannin, rahatça pek iyi bir öğrenci olmadığını söyledi.

— Nede güçlüsün. Edebiyatta mı, bilimde mi?

— Hemen hemen hepsi de bir.

— Nasıl ama, nasıl ama, yoksa haylazın teki misin?

Çocuk içtenlikle gülerek:

— Evet sanırım öyle, dedi.

Sonra, bir sır verir gibi:

— Ama yine de böyle olmadığımı biliyorum.

Christophe gülmekten alamadı kendini:

— Peki niye çalışmıyorsun? Seni ilgilendiren bir şey yok mu?

— Tersine, her şey ilgilendirir beni.

— Peki öyleyse?

— Her şey ilginç, ama vaktim yok.

— Vaktin mi yok? Ne haltediyorsun ki?

Çocuk eliyle belirsiz bir hareket yaptı.

— Pek çok şey. Müzikle uğraşıyorum, spor yapıyorum, sergilere gidiyorum, okuyorum...

— Ders kitaplarını okusan daha iyi edersin.

— Okulda hiçbir zaman enteresan bir şey okunmaz... Hem sonra seyahatlere çıkıyoruz. Geçen ay İngiltere'deydim. Oxford'la Cambridge arasındaki maçı seyretmeye gitmiştim.

— Bu senin derslerde başarılı olmana yardım eder herhalde.

— Pöh! İnsan okuldakinden daha çok şey öğreniyor böyle.

— Peki annen ne diyor buna?

— Annem çok aklı başında bir kadın Benim her istediğimi yapar.

— Seni kerata seni!... Şansın var ki baban ben değilim.

— Böyle olsaydı sizin şansınız yok demekti.

Dayanılır gibi değildi bu oğlanın şeytanlığına.

— E söyle bakalım, büyük gezgin, dedi Christophe, benim memleketimi tanıyor musun?

— Evet.

— Eminim ki, almanca tek kelime bilmiyorsundur.

— Tersine çok iyi biliyorum.

— Görelim, bakalım.

Almanca konuşmaya başladılar. Küçük, başını gözünü yararak yalan yanlış, ama çok acayip bir rahatlıkla konuşuyordu. Çok akıllı, uyanık bir çocuk olduğu için, Christophe'un söylediklerini anlamaktan çok tahmin ediyordu. Boyuna ters tahminler yapıyor, yanlışlarına da önce kendisi gülüyordu. Gezilerini okuduklarını keyifli keyifli anlatıyordu. Çok okumuştu, ama aceleyle, sathî bir şekilde, sayfaların yarısını atlayarak, okumadığı yerleri kafasından uydurarak; daima canlı ve taze bir merakla ve heryerde bir heyecan nedeni bularak. Bir konudan ötekine at-

lıyor. Kendisine heyecan vermiş olan temsillerden, kitaplardan söz ederken yüzü parlıyordu. Bilgileri düzensizdi. Onuncu sıradan bir kitabı nasıl edip okuduğu anlaşılmıyordu; buna karşılık en tanınmış eserlerden haberi yoktu.

— Bütün bunlar çok hoş, dedi Christophe, ama çalışmazsan hiçbir şey olamazsın.

— Oh! ihtiyacım yok, biz zenginiz.

— Lâfa bak! Daha kötü ya. Hiçbir şeye yaramayan, hiçbir iş yapmayan bir adam olmak istiyorsun, öyle mi?

— Tersine, her şeyi yapmak istiyorum. İnsanın bütün ömrünce bir mesleğin içine kapanıp kalması aptalca bir şey.

— Ama, bunu iyi yapmanın biricik yolu da bu.

— Öyle derler!

— Nasıl! «Öyle derler» ha?.. Ben diyorum bunu sana. İşte kırk yıldır mesleğimde çalışıyorum ben. Daha ancak yeni öğrenebildim onu.

— Bir mesleği öğrenmek için kırk yıl! Peki ama ne zaman onu yapacak insan?

Christophe gülmeye başladı:

— Seni ukalâ küçük Fransız!

— Müzisyen olmak istiyorum dedi, Georges.

— Eh, geç bile kaldın. Sana ders vermemi ister misin?

— Oh! Öyle mutlu olurum ki!

— Yarın gel. Bakalım kabiliyetin var mı buna. Eğer yoksa, elini piyanoya değdirmeni yasaklarım. Eğer, az çok bu işe yatkınsan, sana bir şeyler öğretmeye çalışırız... Ama bak: çalıştıracağım seni.

— Çalışırım, dedi Georges. Pek keyifliydi.

Ertesi gün için sözleştiler. Georges, ayrılacağı sırada, ertesi gün ve daha ertesi gün başkalarına sözü olduğunu hatırladı. Evet, ancak hafta sonunda serbest olabilecekti. Buluşacakları günü ve saati kararlaştırdılar.

Ama, günü ve saati geldiğinde Christophe boşuna

bekledi. Hayal kırıklığına uğradı. Georges'u yeniden gördüğü için çocuk gibi sevinmişti. Onun böyle beklenmedik gelişi hayatını aydınlatmıştı. Öyle heyecanlı, öyle mutluydu ki, o gece uyumadı. Kendisine Olivier'den bir şeyler getiren çocuğa minnet duyuyordu. Bu sevimli yüzü düşünürken gülümsüyordu. Tabiî davranışı, zarifliği, hem muzipçe, hem de toyca açık sözlülüğü pek hoşuna gitmişti. Şimdi, Olivier ile dostluklarının ilk günlerindeki gibi büyük bir mutluluk duyuyordu. Buna, yaşayanların ötesinde, geçmişin anısından doğan daha derin ve âdeta dinsel bir duygu da katılmaktaydı. Ertesi, daha ertesi gün bekledi. Ama gelen olmadı. Bir mazeret mektubu bile gelmedi. Çok kederlenen Christophe, çocuğun gelmemesini haklı gösterecek sebepler arıyordu. Adresi olmadığı için nereye yazacağını bilemiyordu. Bilseydi bile yazmaya cesaret edemezdi. Yaşlı bir insan gönlünü bir gence kaptırırsa, ona olan ihtiyacını anlatmaktan utanç duyar. Bilir ki, hiç ilgi duymadığı bir kimseye zorunlu bir ihtiyaç gibi görünmekte, o genç için korkacak bir şey yoktur.

Günler geçiyor, Georges'dan ses seda çıkmıyordu. Christophe büyük bir üzüntü duymakla birlikte Jeannin'leri bulmak için hiçbir teşebbüse girişmedi. Ama, her gününü Georges'u beklemekle geçiyordu. İsviçre'ye gitmedi. Bütün yazı Paris'te geçirdi. Tutumunu saçma buluyordu; ama, yolculuk için istek yoktu içinde, yalnız eylülde Fontainebleau'da birkaç gün kalmaya karar verdi.

Ekimin sonuna doğru, Georges Jeannin gelip kapısını çaldı. Hiç çekingenlik göstermeden, rahatlıkla özür diledi sözünde durmadığı için.

— Gelemedim, dedi, o günden hemen sonra Bretagne'a gittik.

— Bana yazabilirdin, dedi Christophe.

— Evet, ben de istiyordum, yazmayı. Ama, hiç vaktim olmadı... Hem sonra, dedi gülerek, unuttum, her şeyi unutuyorum.

— Ne zaman dönmüştün?

— Ekim başında.

— Yani, üç hafta sonra gelebildin, öyle mi? Bak, açık konuş benimle: annen mi gelmene engel oluyor?.. Beni görmeni istemiyor mu?

— Yo, hayır! tam tersine. Bugün buraya gelmemi o istedi.

— Nasıl yani?

— Tatilden önce, size son defa gelişimde, eve dönünce ona herşeyi anlattım. Annem, iyi yaptığımı söyledi; sizin nasıl olduğunuzu sordu, bir sürü soru yöneltti bana. Bretagne'dan döndüğümüzde, bundan üç hafta önce, size gitmemi söyledi. Bir hafta sonra yeniden bunu hatırlattı bana. Bu sabah, daha size gitmediğimi öğrenince bana kızdı, öğle yemeğinden hemen sonra hiç vakit geçirmeden gitmemi istedi.

— Bütün bunları utanmadan anlatıyorsun bana? Buraya gelmen için seni zorlamak mı gerekiyor?

— Hayır, hayır, böyle düşünmeyin!.. Oh! Sizi gücendirdim! Özür dilerim... Evet budalanın biriyim ben.. Azarlayın beni, ama darılmayın. *Sizi çok seviyorum. Sevmeseydim* gelmezdim. Beni zorlayan olmadı. Kaldı ki, yapmak istediğim şeyler için hiçbir zaman zorlanmış değilim.

— Seni haylaz seni! dedi Christophe, elinde olmadan gülerek. Ya peki şu senin müzik tasarıların ne oldu?

— Oh! Hep aklımda.

— Aklında olması sana bir şey kazandırmaz.

— Çalışmaya başlamak istiyorum, şimdi. Şu son aylarda yapamazdım. Öyle çok işim vardı ki! Ama şimdi, göreceksiniz nasıl çalışacağım. Eğer siz hâlâ beni istiyorsanız.

(Sevecen bir parıltı vardı gözlerinde.)

— Palavracının birisin sen, dedi Christophe.

— Ciddiye almıyor musunuz beni?

— Elbette almıyorum.

— Tatsız bir şey bu! Kimse ciddiye almıyor beni. Umutsuzlanıyorum.

— Seni çalışırken görmedikçe ciddiye alamam.
— Öyleyse, hemen başlayalım çalışmaya?
— Vaktim yok, yarın.
— Yo, yarın çok geç. Beni hor görmenize katlanamam bütün bir gün boyunca.
— Canımı sıkıyorsun.
— Çok rica ederim.

Christophe, zaafından gülümsiyerek onu piyanoya oturttu ve müzikten söz açtı. Çocuğa sorular sordu, küçük armoni problemleri çözdürttü. Georges, çok bir şey bilmiyordu, ama müziğe olan yeteneği, bilgisinin eksikliğini gideriyordu. Adlarını bilmemekle birlikte, Christophe'un istediği akorları buluyordu. Yaptığı yanlışlar bile, pek acemice olmalarına rağmen, ince bir zevk ve gayet keskin bir duyarlılık işareti taşımaktaydılar. Christophe'un eleştirilerini tartışmasızca kabul etmiyordu. Sorduğu akıllıca sorularla da, sanatı sırf dudaktan okunan basmakalıp bir dua gibi almadığını, onu kendi hayatıyle kaynaştırmak istediğini gösteriyordu. —Yalnız müzikten söz etmiyorlardı. Armonilerden bahsederken Georges'un kafasında bazı tablolar, manzaralar ruh halleri canlanıyordu. Onu sürekli olarak bir konu üzerinde tutmak kolay olmuyordu; sık sık sadede getirmek gerekiyordu; bu da her zaman elinden gelmiyordu Christophe'un. Bu ince fikirli ve hayat dolu küçük adamın neşeli gevezelikleri eğlendiriyordu onu. Olivier'den ne kadar ayrı bir yaradılışı vardı oğlunun!... Olivier'de hayat için için sessizce akan ırmaktı, ötekinde ise tümüyle dışa vuruyordu! gün ışığında güle oynaya akıp giden kaprisli bir ırmaktı. Ama ikisinde de aynı güzel berrak su vardı, tıpkı gözleri gibi... Christophe, Georges'da bazı içgüdüsel antipatiler, zevk duymalar, duymamalar görüyor, gülümsüyordu. Yakından biliyordu o bunları, bu safça uzlaşma tanımazlığı, kendini bütünüyle sevdiğine adayan gönül zenginliğini... Yalnız, Georges, o kadar çok şeyi seviyordu ki, tek bir şeyi uzun süre sevmeye vakti yoktu.

Ertesi gün ve sonraki günler de geldi. Christophe'a

candan bağlanmıştı; derslerine şevkle çalışıyordu... Ama, sonra bu şevk zayıfladı, ziyaretlerin arası açıldı. Daha seyrek gelmeye başladı... Sonra da büsbütün gelmez oldu. Yeniden haftalarca, kayboldu.

Hafif ruhlu, unutkan, toyca bencil ve içtenlikle sevecendi. İyi yürekliydi ve canlı bir zekâsı vardı. Kendini bozuk para gibi, günü gününe harcıyordu. Yaptıkları bağışlanıyordu, çünkü insan onu görmekten zevk alıyordu: mutluydu...

Christophe, bu çocuk hakkında bir hüküm vermekten kaçınıyordu. Yakınmıyordu. Oğlunu gönderdiği için teşekkür etmek üzere Jacqueline'e mektup yazmıştı. Jacqueline, duygularına gem vurduğunu belli eden kısa bir mektupla cevap verdi. Christophe'un Georges'le ilgilenmesini, hayatta ona yol göstermesini dilediğini yazıyordu. Christophe'la buluşma ihtimaline hiç değinmemişti. Anılarına saygısından ve gururundan ötürü onu görmeye karar veremiyordu. Christophe da o çağırmadıkça gitmeyi aklından geçirmiyordu. —Böylece, birbirlerinden ayrı kaldılar; sadece arasıra konserlerde uzaktan birbirlerini görüyorlardı; bir de zaman zaman Christophe'a gelen oğlu bir bağ olmaktaydı aralarında.

•

Kış geçmişti. Grazia artık çok seyrek yazar olmuştu. Gerçi Christophe'a olan sâdık dostluğu devam ediyordu. Ama, duygusallıktan uzak, gerçeğe bağlı tam bir İtalyan kadını olarak, insanları düşünmek için olmasa bile, onlarla konuşmaktan zevk almak için mutlaka onları görmesi gerekiyordu. Gönlünün anısını uyanık tutabilmek için arasıra gözlerinin anısını tazelemesi lâzımdı. Bundan ötürü, kısa ve seyrek mektup yazıyordu. Christophe'a güveniyordu; Christophe'un da ona güvendiği gibi. Ama bu güvende sevginin sıcaklığından çok parıltısı vardı.

Christophe başına gelen son terslikler yüzünden pek

üzülmüş değildi. Müzik çalışmaları yetiyordu ona. Güçlü bir sanatçı, belirli bir yaşa gelince, öz hayatından çok sanatında yaşar; hayat bir düş olur, sanat gerçek. Paris'in havasına girince, yaratıcı gücü yeniden canlanmıştı. Dünya da hiçbir şey bu emek kentini görmekten daha güçlü bir uyarıcı olamaz. En gevşek insanlar bile onun ateşine kaptırırlar kendilerini. Sağlıklı yalnızlık yılları boyunca dinlenmiş olan Christophe, şimdi bol bol harcayacak bir güç birikimiyle yeniden gelmişti Paris'e. Cüretkâr Fransız araştırıcı zekâsının müzik tekniği alanında sürekli olarak sağladığı kazançları benimsemiş olarak, yeni yeni buluşlar yolunda ileri atıldı; daha haşin, daha barbar olduğu için bu yolda herkesten ileri gitti. Ama, bu yeni atılımlarda hiçbir şey içgüdünün dalgalanmalarına bırakılmış değildi. Christophe bir berraklık ihtiyacı duyuyordu. Ömrü boyunca dehası, birbiri ardından gelen akımların ritmine uymuştu; bir kutuptan karşı kutba geçerek ikisinin arasını doldurmayı kendine kanun bilmişti. Bir önceki dönemde «**düzen tülünün ardından parlayan kaosun gözlerini**» daha iyi görebilmek için kendini canla başla bu gözlere adamışken, şimdi artık kendini o gözlerin büyüsünden kurtarmaya, Sfenks'in yüzüne yeniden düşünce hâkimiyetinin sihirli ağını örtmeye çalışıyordu. Roma'nın şahane soluğu geçmişti üzerinden. Oldukça etkisinde kaldığı o günün Paris sanatı gibi, o da düzeni özlüyordu. Ama, — ellerinde kalan son güç kırıntısını da uykularını savunmak için harcayan şu yorgun gericiler tarzında, —«Varşova düzeni»ni değil! Saint Saëns'a, Brahms'a,— bütün sanatların Brahms'larına, temaları kuvvetli, yavan yeni-klâsiklere— dönen —(huzur ihtiyacıyla)— şu efendiler gibi değil. Bunların ihtirastan bitap düştükleri mi söylenecek! Çok çabuk sıfırı tükettiniz dostlarım... Hayır, sizin düzeninizden söz etmiyorum ben. Benimki aynı soydan değil. Bu hür ihtiraslarla iradenin uyumundaki düzendir... Christophe, sanatında hayat güçleri arasında âdil bir denge sağlamaya ve korumaya çalışıyordu. Bu yeni akorları, ses uçurumlarından çekip çıkardığı bu müzik şeytanlarını berrak senfoniler,

Kubbeli İtalyan kiliseleri gibi geniş, güneşli mimari yapılar kurmakta kullanıyordu.

Bu düşünce oyunları ve kavgaları bütün kış uğraştırdı onu. Kış çabuk geçti. Oysa Christophe bazen, çalışma gününü tamamladıktan sonra, akşamleyin, arkasına dönüp, yaşadığı günlerin toplamına şöyle bir baktığında, bunun uzun mu yoksa kısa mı olduğunu bilemiyor, henüz genç mi yoksa artık iyice yaşlanmış mı olduğunu bir türlü kestiremiyordu.

Tam o sırada, yeni bir insan güneşi ışığı, bir kez daha, hayalin ağlarını delerek ilkbaharı getirdi ona. Grazia, Christophe'a gönderdiği bir mektupta, iki çocuğuyla birlikte Paris'e geleceğini bildiriyordu. Çoktandır bunu tasarlamaktaydı. Colette sık sık davet ediyordu kendisini. Alışkanlığını bozmak, rehavetli ve sâkin hayatından, sevdiği **Home**'undan ayrılmak, Paris'in iyi bildiği kasırgasına yeniden dalmak korkusu yolculuğunu yıldan yıla ertelemesine sebep olmuştur. O bahar, bir hüzün çökmüştü içine, belki de gizli bir hayal kırıklığı — (bir kadının gönlünde kimsenin bilmediği, çoğu kez kendisinin de farketmediği ne romanlar vardır!)— Roma'dan ayrılma isteğini vermişti ona. Bir salgın hastalık tehlikesi, çocuklarını bir an önce uzaklaştırmak için bir bahane olmuştu. Christophe'a yazdığı mektuptan birkaç gün sonra Paris'e geldi.

Christophe, onun Colette'in evine indiğini öğrenir öğrenmez hemen oraya koştu, Grazia'yı yine dalgın ve kendisine uzak buldu. Çok kederlendi, ama belli etmedi. Bu kez bencilliğinden hemen hemen vazgeçmişti, ve bu da duygularına bir berraklık kazandırıyordu. Grazia'nın bir derdi olduğunu ve bunu gizlemek istediğini anlamıştı. Ama, bunun ne olduğunu öğrenmeye kalkmadı. Yalnız, başına gelenleri neşeyle anlatarak, çalışmalarını, tasarılarını söyleyerek, onu gizlice sevgisinin sıcaklığına bürüyerek avutmaya çalışıyordu. Grazia bu sevgiyi gönlünde duyuyor, ama onun etkisinde kalmaktan korkuyordu. Christophe'un sıkıntısını anladığını sezmişti; bu da duygulandır-

mıştı onu. Biraz üzgün olan gönlü, ortak kaygılarından başka şeylerden söz eden sevgilinin gönlünde dinleniyordu. Christophe yavaş yavaş sevgilisinin gözlerindeki hüzünlü gölgenin silindiğini ve bu gözlerin ona gittikçe daha yakın, daha daha yakın baktığını görüyordu... Öyle ki, Christophe bir gün konuşurken birden sustu ve sessizce ona baktı.

— Neniz var? diye sordu kadın.

— Bugün artık temelli döndünüz dedi Christophe.

Grazia gülümsedi, çok hafif bir sesle:

— Evet, diye cevap verdi.

Rahatça konuşmaları pek kolay olmuyordu, çok az yalnız kalabiliyorlardı. Colette varlığıyla onları istediklerinden de çok hoşnut ediyordu. Bütün kusurlarına rağmen fevkalâde bir insandı ve Grazia ile Christophe'a içtenlikle bağlıydı; ama, onların canını sıkabileceğini akıl etmiyordu. Christophe'la Grazia'nın flört —onun deyişiydi bu— ettiklerini farketmişti (zaten gözünden hiçbir şey kaçmazdı): flört hoşlandığı bir konuydu onun, bayılırdı buna, teşvik etmeye çalışırdı. Ne var ki, kimsenin böyle bir şey istediği yoktu ondan, sadece kendisiyle ilgisi olmayan şeylere karışmamasını diliyorlardı. Onun ortada görünmesi, ikisinden birine dostluklarına dair ölçülü (aslında ölçüsüz) bir imada bulunması Christophe'la Grazia'nın soğuk bir tavır takınıp başka bir şeyden söz etmeye başlamalarına yetiyordu. Colette onların bu çekingenliklerini açıklamak için mümkün bütün sebepleri düşünüyordu, ama bir tanesi, asıl doğru olanı bir türlü aklına gelmiyordu. İki dost için bereket versin Colette yerinde durabilen bir insan değildi. Gidiyor, geliyor, girip çıkıyor, evde herşeye göz atıyor, on işi birden yapıyordu. Bu girip çıkışları arasında, çocuklarla yalnız kalan Christophe'la Grazia, masumca konuşmalarına yeniden başlıyorlardı. Kendilerini bağlayan duygulardan söz etmiyorlardı hiç. Başlarından geçen günlük olayları anlatıyorlardı birbirlerine. Christophe'un ev işlerine kadınca bir ilgi gösteriyordu Grazia. Herşey bozuk düzendi evinde, evde çalışan ka-

dınlarla hır-gürü bitmiyordu hiç; hizmetindekiler onu durmadan aldatıyor, çalıp çırpıyorlardı. Grazia anlattıklarına gülüyor, bu koca çocuğun pratik duygusundan bunca yoksun olmasına yürekten acıyordu. Bir gün Colette, her zamankinden daha çok onları tedirgin edip gittikten sonra, Grazia içini çekerek:

— Zavallı Colette! Onu çok seviyorum... Ama öylesine canımı sıkıyor ki!.. dedi.

— Eğer sevmekten canımızı sıktığını kastediyorsanız, ben de seviyorum onu, dedi. Christophe.

Grazia güldü:

— Bakın... İzin verir misiniz... (anlaşılıyor ki burada rahat konuşma olanağı yok)... bir sefer de benim size gelmeme izin verir misiniz?

Bir anda heyecanlandı Christophe.

— Evime mi! Siz geleceksiniz ha!

— Buna karşı çıkmazsınız herhalde?

— Buna karşı çıkmak mı! Oh! Tanrım!

— Pekâlâ, salı olur mu?

— Salı, Çarşamba, Perşembe... ne gün isterseniz.

— Salı. Saat dörtte. Anlaştık.

— Ne kadar iyisiniz, ne kadar iyisiniz.

— Durun. Bir şartım var.

— Bir şart mı? Neye yarar? Ne isterseniz kabul. Şart olsa da, olmasa da istediğinizi yapacağımı biliyorsunuz.

— Bir şart olmasını tercih ederim.

— Tamam, söz.

— Daha ne olduğunu bilmiyorsunuz.

— Bana göre hava hoş. Söz. Ne isterseniz isteyin.

— Ama önce dinleyin, inatçı adam!

— Söyleyin.

— Hiçbir şeyi değiştirmeyeceksiniz —hiçbir şeyi anladınız mı? evinizde—; her şey yerli yerinde kalacak.

Christophe'un yüzü uzar gibi oldu. Pek üzgün ve şaşkın bir hal aldı.

— Yo! Bu şartla olmaz!

Grazia güldü:

— Bir şeyi çabucak kabul etmek nasılmış gördünüz mü? Ama söz verdiniz bir kere.

— Ama, neden istiyorsunuz bunu?

— Çünkü sizi hergünkü durumunuzla, beni beklemediğiniz durumunuzla görmek istiyorum.

— Ama, herhalde izin verirsiniz değil mi?...

— Hiçbir şeye. Hiçbir şeye izin yok.

— Hiç olmazsa.

— Hayır, hayır, hayır, hayır. Hiçbir şey duymak istemiyorum artık. İsterseniz gelmeyeyim.

— Biliyorsunuz ki, ne pahasına olursa olsun gelmenizi isterim.

— Tamam! Söz mü?

— Evet.

— Sözünüze güvenebilirim değil mi?

— Evet müstebitim.

— İyi müstebit mi?

— İyi müstebit yoktur, sevilen müstebitler, nefret edilen müstebitler vardır.

— Ben ikisinden birdenim değil mi?

— Yo! Siz birincilerdensiniz.

— Bal gibi küçültücü bu.

Kararlaştırılan gün Grazia geldi. Christophe verdiği söze öylesine bağlı kaldı ki, evinde darmadağın kâğıtlarını bile düzeltmedi: kendi gözünde kendini alçalmış görürdü yoksa. Ama, çok azap çekiyordu. Sevgilisinin neler düşüneceğinden utanç duyuyordu. Kaygıyla bekliyordu kendisini. Tam vaktinde, belirli saatten ancak dört ya da beş dakika sonra geldi. Küçük, kararlı adımlarıyla merdivenleri çıktı. Zili çaldı. Christophe kapının ardındaydı, hemen açtı. Çok sade ve zarifti giyinişi. Yüzündeki tülün ardından rahatlık okunan gözlerini gördü. Elerini birbirlerine uzatırlarken yavaş sesle «günaydın» dediler, her zamankinden daha sessizdi Grazia. Şaşkın ve kederli Christophe heyecanını belli etmemek için susuyordu. Odadaki düzensizliği bağışlamasını isteyeceği bir cümle hazırlamıştı; bunu bile söyleyemeden onu içeri aldı. En iyi iskemleye Grazia, yanına da kendisi oturdu.

— İşte çalışma odam, dedi.

Bundan başka söyleyecek söz bulamamıştı.

Bir sessizlik. Telâşsız, yüzünde tatlı bir gülümseme ile çevresine bakıyordu Grazia; o da biraz heyecanlıydı. (Daha sonra, çocukluğunda onun evine gelmeyi düşündüğünü, ama tam içeri gireceği sırada korktuğunu anlattı.) Dairenin bu kasvetli, yalnız görünüşü duygulandırmıştı onu. Bu daracık ve karanlık oda, bu konforsuzluk, bu açıkca görünen yoksulluk yüreğini daraltıyordu. Yaşlı dostuna sevgi dolu bir acıma duyuyordu; bunca çalışma, bunca sıkıntı ve ulaşılan az çok ünden sonra da günlük sıkıntılardan kurtulamamıştı. Ama, bir yandan da, bu odanın, konfora karşı tam bir kayıtsızlığı gösteren çıplaklığı Grazia'yı eğlendirmekteydi. Ne bir halı, ne bir tablo, ne bir sanat eseri, hattâ ne de bir koltuk vardı odada; eşya namına sadece bir masa, üç iskemle ve bir de piyano vardı; sonra, birkaç kitapla karışık bir alay kâğıt görünüyordu her yanda; masanın üstü, masanın altı, parkenin, piyanonun ve iskemlelerin üstü kâğıt doluydu — (Christophe'un sözünde ne kadar titizlikle durmuş olduğunu gören Grazia gülümsedi).

Birkaç saniye sonra:

— Burada mı çalışıyorsunuz? diye (yerini göstererek) sordu.

— Hayır, şurada.

Odanın en karanlık bir köşesini gösterdi; arkalığı ışığa dönük alçak bir iskemle vardı orada. Hiçbir şey söylemeden gidip oraya oturdu Grazia. Birkaç saniye ikisi de konuşmadılar, ne söyleyeceklerini bilmiyor gibiydiler. Christophe kalkıp piyanoya gitti. Yarım saat kadar içine doğduğu gibi çaldı; sevgilisi her yanını sarmış gibiydi, mutluluktan yüreği kabarıyordu; gözleri kapalı, olağanüstü güzel şeyler çaldı. İşte o zaman Grazia tanrısal armonilere bürünen bu odanın ne kadar güzel olduğunu anladı; bu seven ve acı çeken yüreğin göğsünde çarpışını duyar gibi oluyordu.

Çaldıkları bittikten sonra, Christophe, bir an daha, hiç

kımıldamadan piyanonun önünde durdu; sonra sevgilisinin ağlamaklı soluğunu duyunca arkasına döndü. Grazia ona doğru ilerledi:

— Teşekkür ederim, diye mırıldandı elini tutarak.

Dudakları titriyor gibiydi. Gözlerini kapadı, Christophe da kapadı. Birkaç saniye öylece elele kalakaldılar; zaman durmuştu.

Grazia gözlerini açtı yeniden; perişanlığından kurtulmak için:

— Dairenin öbür bölümlerini görebilir miyim? diye sordu.

Christophe da heyecanını yendiği için mutluydu, bitişik odanın kapısını açtı; ama açar açmaz da utanç duydu. Dar ve sert bir demir karyola vardı odada.

(Daha sonra, evine aslâ metres sokmadığını Grazia'ya söylediği zaman, o, alaycı bir sesle:

— Hiç kuşkum yok, dedi; çok cesaretli olması gerekirdi.

— Niçin?

— Sizin karyolanızda uyuyabilmek için.)

Kabasaba bir köy evi konsolu, duvarda Beethoven'in bir büstü, karyolanın yanında birkaç kuruşluk çerçeveler içinde annesinin ve Olivier'nin resimleri vardı. Konsolun üstünde başka bir resim: Grazia'nın onbeş yaşındaki resmi. Bu resmi Roma'da iken onun evinde bir albümde görmüş ve aşırmıştı. Yaptığını itiraf etti ve kendisini bağışlamasını istedi.

— Bana benzetiyor musunuz?

— Hem benzetiyorum, hem de hatırlıyorum.

— Bu ikisinden hangisini daha çok seviyorsunuz?

— Siz hep aynısınız. Ben sizi hep çok, pek çok seviyorum. Nerede görsem tanırım sizi. Bebeklik fotoğraflarınızda bile. Bu koza içindeki halinizde sizin bütün ruhunuzu görmenin bana ne türlü bir heyecan verdiğini bilemezsiniz. Sizin ölümsüzlüğünüzü hiçbir şey bana böylesine anlatamazdı. Ben sizi doğuşunuzdan önce sevmiştim, ve sonuna dek..

Christophe sustu. Grazia hiçbir cevap vermedi, aşkın heyecanı sarmıştı her yanını. Çalışma odasına dönüp de sevgilisi kendisine pencereden, üstünde serçelerin cıvıldaştığı küçük ağacı gösterince;

— Şimdi ne yapacağız biliyor musunuz? dedi Grazia. Kahvaltı edeceğiz. Burada yoktur diye çay ve pasta getirdim. Başka bir şey daha getirdim. Verin bakayım bana pardösünüzü.

— Pardösümü mü?

— Evet, evet verin bana.

Çantasından iğne iplik çıkardı:

— Ne? Ne yapmak istiyorsunuz?

— İki düğmenin ne olacağı belli değildi geçen gün. Bugün nerede o düğmeler?

— Doğru düğmeleri dikmeyi akıl etmedim. Öyle sıkıcı ki.

— Zavallı oğlancık! Verin bana.

— Utanıyorum.

— Hadi siz gidip çayı hazırlayın.

Sevgilisinden bir saniye bile ayrı kalmamak için çaydanlıkla ispirto ocağını odaya getirdi. Grazia göz ucuyla alaycı alaycı bakıyordu yaptığı beceriksizliklere. Çaylarını kenarları çentilmiş fincanlarla içtiler; iğrenç buldu bunu Grazia, ama öfke ile karşı koydu Christophe; bu çay fincanları Olivier ile birlikte yaşadıkları zamandan kalma, o dönemin anılarıydı.

Grazia gideceği sırada:

— Bana kızgın değilsiniz ya? diye sordu Christophe.

— Neden o?

— Şu gördüğünüz düzensizlikten ötürü.

Kadın güldü:

— Ben düzene sokarım.

Eşikte durup kapıyı açtığı sırada, önünde diz çöken Christophe onun ayaklarını öptü.

— Ne yapıyorsunuz? dedi. Çılgın, sevgili çılgın, hoşça kalın.

•

Grazia'nın her hafta belirli bir günde gelmesini kararlaştırdılar. Grazia ona bir daha acayip şeyler yapmayacağına, diz çökmeyeceğine, ayak öpmeyeceğine söz verdirdi. Öyle tatlı bir sâkinliği vardı ki Grazia'nın, Christophe haşin günlerinde bile bunun etkisinde kalıyordu. Yalnızken ateşli duygularla onu düşünüyor, ama birlikte oldukları zaman, her zaman iki iyi arkadaş oluyorlardı. Sevgilisini tedirgin edecek tek bir söz söylemiyor, tek bir hareket yapmıyordu Christophe.

Grazia, Christophe'un doğum gününde, kızını, vaktiyle ilk karşılaştıkları gün kendi giyinmiş olduğu gibi giydirdi, çocuğu Christophe'un vaktiyle kendisine piyanoda çaldırttığı parçaları çaldırttı.

Bu incelik, bu sıcaklık, bu iyi dostluk çelişik duygularla karışmaktaydı. Grazia hoppaydı, salon hayatını seviyordu, budalaların bile kendisine kur yapmalarından hoşlanıyordu. Christophe'dan başka herkese — hattâ Christophe'a da — karşı cilveliydi. Christophe kendisine sevgi gösterdiği zaman, o, isteyerek, soğuk ve çekingen davranıyor; Christophe çekingen ve soğuk davrandığı zamansa ona sıcak işveler yapıyordu. Kadınların en dürüstüydü. Ama, en dürüst kadınlarda bile zaman zaman bir hafifmeşrep kıza rastlanır. Grazia herkesi idare etmeye, âdetlere uymaya çalışıyordu. Müziğe çok yetenekli olduğu için Christophe'un eserlerini anlıyor, ama çok ilgilenmiyordu bunlarla — (Christophe da bunu çok iyi biliyordu). — Gerçek bir Lâtin kadını için sanatın, hayatla kaynaştığı ölçüde değeri vardır, hayatın da aşkla... Şehvetli, uyuşuk vücudun derinliklerinde için için beslenip büyüyen aşk... Nesine gerek o kadının sarsıntılı senfoniler, trajik düşünceler, Kuzey'in gönülden çok, beyinle ilgili tutkuları? Ona, en az bir çaba ile gizli isteklerinin gelişip açılmasını sağlayan bir müzik, ihtirasların yorgunluğundan uzak bir ihtiraslı hayatı olan bir opera, hissi, şehvanî ve tembelce bir sanat gerek.

Zayıf ruhluydu ve bir günü bir gününe uymazdı. Ciddi bir incelemeye ancak aralıklı olarak katlanabilirdi. Ona

eğlenceli bir şeyler gerekirdi. Pek seyrek olarak, dün söylediğini bugün yerine getirirdi. O kadar çocuksu halleri, insanı hayal kırıklığına uğratan ufak tefek kaprisleri vardı ki! Bulanık kadın yaradılışı, onun zaman zaman hastalıklı mantık dışı karakteri... Bunu, o, kendisi de bildiği için insanlardan uzak kalmaya çalışıyordu. Zayıf yanlarını biliyor, bunlara karşı koyamadığı için kendini suçluyordu, çünkü bunların sevgilisini üzdüğünü hissediyordu. Kimi zaman onun için, o farkında olmadan, gerçekten fedakârlıklar yapıyordu; ama, eninde sonunda tabiat daha güçlü çıkıyordu. Bundan başka, Christophe'un kendisine kumanda eder gibi bir hal takınmasına katlanması mümkün değildi Grazia'nın. Hattâ, bu yüzden bir iki defa sırf bağımsızlığını kanıtlamak için Christophe'un kendisinden istediğinin tersini yaptığı bile oldu. Ama, hemen ardından pişman oluyordu. Geceleyin, Christophe'u daha mutlu edemediği için vicdan azabı duyuyordu. Göründüğünden çok daha fazla seviyordu onu. Bu sevginin, hayatının en güzel yanı olduğunu hissetmekteydi. Genellikle olduğu gibi, birbirinden çok farklı olan bu iki insan, birbirlerinden ayrı oldukları zaman daha çok bağlı oluyorlardı birbirlerine. Doğrusu, bir anlaşmazlıkla araları açıldığında bunun kabahati tümüyle Christophe'a ait olmaktan uzaktı. Halbuki, o saf saf bunun böyle olduğunu sanıyordu. Acaba Grazia, Christophe'u en çok sevdiği eski günlerde bile onunla evlenir miydi? Belki hayatını verirdi ona, ama ömrünce birlikte yaşar mıydı onunla? Kocasını sevmiş olduğunu ve bugün de hâlâ sevdiğini biliyordu (bunu Christophe'a itiraf etmekten kaçınıyordu). Kendisine yaptığı bunca kötülükten sonra bile, hiçbir zaman Christophe'u sevmediği kadar seviyordu kocasını... Gönlün sırrı, bedenin sırrıdır bu ve bununla pek gurur duyulmaz. İnsan, bu gibi sırları sevdiklerinden, hem onlara duyduğu saygı nedeniyle, hem de kendine duyduğu saygılı acıma nedeniyle saklar... Christophe bunları tahmin edemiyecek kadar fazla erkekti; ama, zaman zaman bir şimşek çakışı gibi, en çok sevdiği kadının kendisine çok az bağlı olduğunu farkediyor, — ve hayatta kimseye, ama kimseye güvenme-

mek gerektiğini düşünüyordu. Ama, böyle düşündüğü için sevgisi azalmış değildi. Bundan ötürü herhangi bir kırgınlık da duymuyordu. Grazia'nın huzuru onu sarıyordu. Christophe bu durumu olduğu gibi kabul etmişti. Ey hayat, neden vermediğin şeyler için sana sitem etmeli? Olduğun halinle çok güzel ve çok aziz değil misin? Senin gülümseyişini sevmeli, Joconde...

Christophe, uzun uzun seyrediyordu sevgilisinin yüzünü. Onda çok şeyler okuyordu geçmişe ve geleceğe dair. Yalnız yaşadığı, yalnız yolculuk ettiği, az konuştuğu, ama çok baktığı uzun yıllar içinde, insan yüzünü, yüzyıllar içinde oluşan bu zengin ve karmaşık dili okumayı öğrenmişti. Konuşulan dilden bin kere daha karmaşık bir dildi bu. Bir ırk bu yüzde anlatır kendini... Bir yüzün çizgileriyle, o yüzün söylediği sözler arasındaki hiç bitmeyen karşıtlık! Meselâ, bir genç kadın profilini alın: keskin çizgili, biraz kuru, Burne Jones'vâri, trajik, gizli bir ihtiras, bir kıskançlık, Shakespeare'vâri bir ıstırapla kemiriliyormuş gibi... kadın konuşur: bir küçük burjuva kadınıdır: kuş beyinli, koket, adice bencil, elinde gizli korkunç güçlerden habersiz. Fakat, yine de bu ihtirası, bu şiddeti içinde taşır. Günün birinde hangi şekil altında dışa vuracaktır bu güçler? Bir kazanç hırsı şeklinde mi, eşini kıskanma şeklinde mi, güzel bir enerji şeklinde mi, yoksa marazi bir kötülük şeklinde mi? Bu güçleri, henüz bunların patlak verme saati gelmeden, kendi kanından bir başkasına nakletmesi de mümkündür. Tıpkı bir kader gibi soyun üstünde dolaşan bir unsurdur bu.

Grazia da bu karışık mirasın yükünü taşıyordu. Eski ailelerin bütün malvarlığı içinde yarı yolda dağılma tehlikesine en az açık olanı budur. Grazia hiç olmazsa bunu biliyordu. İnsanın kendi zayıf yanını bilmesi büyük kuvvettir. İnsanın, bağlı olduğu ve bir gemi gibi kendisini alıp götüren soy ruhu'nun efendisi değilse bile, kaptanı olması büyük bir kuvvettir, — kaderi kendine âlet etmesi, ondan yararlanması, rüzgâra göre açılıp kapatılan bir yelken gibi onu kullanması bir kuvvettir. Grazia gözlerini

kapadığı zaman, içinde birçok kaygı verici sesler duyuyordu; titreşimlerini bildiği seslerdi bunlar onun. Ama, sağlıklı ruhunda, bozuk akorlar sonunda eriyip gidiyor; ahenkli aklın eli altında, derin ve yumuşak bir musiki oluşturuyordu.

•

Ne yazık ki, kendi kanımızdan olanlara, kanımızın en iyi yanını aktarmak elimizde değildir.

Grazia'nın iki çocuğundan kız olanı, onbir yaşındaki Aurora, annesine benzemişti. Onun kadar güzel değildi, biraz köylü hali vardı. Hafifçe topallıyordu, sıcakkanlı ve neşeli bir çocuktu. Sağlığı çok iyiydi, çok iradeliydi, aylaklıktan, hiçbir şey yapmamak tutkusundan başka doğuştan gelme fazla bir yeteneği yoktu. Christophe bayılıyordu bu kıza. Onu Grazia'nın yanında gördükçe, hayatının iki ayrı çağını birden gördüğü ikili bir varlığın büyüleyici güzelliğini tadıyordu... Aynı dalda iki çiçek: Leonardo'nun bir kutsal ailesi, Meryem ve Azize Anna. Annesi gibi gülümseyen tatlı bir kız. Bir bakışta, bir kadın ruhunun bütün gelişmesini kavramak mümkündü böylece: hem güzel, hem hüzün verici şey... Çünkü, o kadının fâniliğini görürsünüz... Seven bir gönül için ateşli ve temiz bir aşkla iki kızkardeşi, ya da bir ana kızı sevmekten daha tabiî bir şey olamaz. Christophe, sevdiği kadının, soyundan gelenlerin hepsini birlikte sevmek istiyordu. Herbir gülümseyişi, herbir ağlayışı, o sevgili yüzdeki kırışıkların herbiri, o henüz gözlerini gün ışığına açmadan, geçip gitmiş olan bir hayatın bir hâtırası; ve o güzel gözleri kapandıktan sonra, daha ileride, gelecek olan bir varlığın habercisi değil miydi?

Küçük oğlan Lionello dokuz yaşındaydı. Kızkardeşinden çok daha güzeldi. Daha ince yapılı, cılız, kansız ve yıpranmıştı, babasına benziyordu, akıllıydı, kötü huyları boldu, sokulgan ve içinden pazarlıklıydı. İri mavi gözleri, bir kızınki gibi uzun sarı saçları vardı, soluk benizli,

zayıf göğüslü, hastalık derecesinde sinirliydi ve aktör yaradılışlı olduğu için, fırsat buldukça bu halini çok iyi kullanıyordu. İnsanların zayıf yanlarını yakalamakta inanılmaz derecede ustaydı. Grazia, annelerin sağlığı yerinde olmayan çocuklarına karşı olan tabiî meyliyle daha düşkündü Lionello'ya. Ayrıca, iyi yürekli ve dürüst kadınlarda, ne öyle, ne de böyle olan oğullarına karşı görülen sevgiyle de (çünkü onlarda, baskı altında tuttukları kendi hayatlarının bir parçasını görüp teselli bulurlar) seviyordu bu çocuğu Grazia. Buna bir de hem acı çektiren, hem zevk veren, belki nefret edilen, ama aynı zamanda sevilen bir erkeğin hâtırası da karışmaktaydı. Bilinçaltının karanlık ve ılık serasında boy atan, ruhun başdöndürücü türlü çeşit çiçekleri...

Grazia, çocuklarının ikisini de fark gözetmeksizin sevmek istediği halde, Aurora annesinin Lionello'yu daha çok sevdiğini hissederek biraz üzülmekteydi. Christophe onu anlamıştı, kız da Christophe'u anlıyordu. İçgüdüleriyle birbirlerine yakınlaştılar. Buna karşılık Christophe'la Lionello arasında gizliden gizliye artan bir antipati vardı, çocuk bunu belli etmiyor, peltek dilli aşırı bir nezaket perdesi altında gizlemeye çalışıyor, — Christophe ise bunu utanç verici bir duygu sayarak karşılıksız bırakıyordu. Kendini zorluyor, bu başka birinin çocuğunu sevmeğe çalışıyordu, — sanki sevdiği kadının bu çocuğu kendindenmiş gibi çok tatlı bir duyguyla. Lionello'nun, «öteki adam»ı hatırlatan kötü huylarını görmezlikten geliyor, onda sırf Grazia'nın ruhunu görmeğe çalışıyordu. Daha berrak görüşlü olan Grazia ise oğlu hakkında hiç hayale kapılmıyor, bunun için de onu daha çok seviyordu.

Bu sırada, yıllardanberi çocuğu için için kemiren hastalık birden ortaya çıkıverdi. Veremdi. Grazia, Lionello ile birlikte Alp'lerdeki bir sanatoryuma kapanmaya karar verdi. Christophe kendisiyle birlikte gitmek istediğini söyledi. Grazia, dedikodulardan çekindiği için onu caydırdı. Grazia'nın herkese bu kadar önem vermesi Christophe'un canını sıkmıştı.

Grazia İsviçre'ye gitti. Kızını Colette'e bıraktı. Ne var ki, dertlerinden başka bir şeyden söz etmeyen hastalar arasında, bu insan dökünütüleri üstünde çehresi acımasızca yükselen bir tabiatın içinde, Grazia çok geçmeden müthiş bir yalnızlık hissetmeye başladı. Ellerinde tükürük hokkasıyla dolaşıp öteki hastalardan hangisinin ölüme yaklaştığını gözleyen bu zavallıların üzücü görüntüsünden kaçmak için Palace hastanesinden çıkarak bir köşk kiraladı ve küçük hastasıyla oraya yerleşti. Yüksek rakım iyi gelecek yerde Lionello'nun durumunu daha da ağırlaştırıyordu. Ateşi daha da yükseldi. Grazia çok sıkıntılı geceler geçiriyordu. Christophe, sevgilisi kendisine bir şey yazmadığı halde, keskin sezgisiyle bunu ta uzaktan hissetmişti: Grazia gururuna yediremediği için bir şey yazmıyordu ona; Oysa, Christophe'un yanında olmasını ne kadar istiyordu; ama, Christophe'un gelmesini o yasaklamıştı; bu yüzden, şimdi çaresizliğini itiraf edip: «çok güçsüzüm, size ihtiyacım var», diyemiyordu.

Bir akşam, acılı yürekler için çok ezici olan gün batışı saatinde, köşkün kapalı balkonunda otururken, teleferik istasyonundan yukarı çıkan patikada bir adam gördü, Grazia... daha doğrusu görür gibi oldu... Sırtı biraz eğikçe olan bu adam acele acele yürüyor, arada bir duruyor, tereddütlü bir hal alıyordu. Başını kaldırıp köşke baktı. Grazia, kendisini görmemesi için hemen içeriye çekildi. Elleriyle göğsünü bastırıyordu, çok heyecanlıydı, yine de gülüyordu. Dindar olmadığı halde diz çöktü, yüzünü kollarının arasına sakladı, birine teşekkür etmek ihtiyacını duymuştu... Adam hâlâ gelmemişti. Grazia pencerenin önüne gidip perdenin arkasına gizlenerek baktı. Adam, köşkün kapısının yakınındaki bir tarlanın duvarına sırtını dayamış duruyordu. Kapıdan girmeye cesaret edemiyordu. Ondan daha çok heyecanlanmış olan Grazia, gülümseyerek:

— Gel, gel, diyordu içinden.

En sonunda adam, kararlıca kapıyı çaldı. Grazia çoktan aşağıya inmişti, kapıyı açtı. Adam dayak yemekten korkan zavallı bir köpek gibi, ürkek ürkek bakıyordu:

— Ben geldim... Bağışlayın...

— Sağolun! dedi Grazia.

O zaman, kendisini ne kadar beklediğini söyledi ona.

Christophe, durumu gittikçe ağırlaşan çocuğa bakmasına yardım etti. Bütün gönlünü vererek yapıyordu bunu. Çocuk ona öfkeyle karışık bir yabancılık gösteriyor ve bunu gizlemek zahmetine katlanmıyordu artık; kötü şeyler söylemekten geri kalmıyordu. Christophe bütün bunları hastalığına bağlamaktaydı. Pek alışık olmadığı kadar sabır gösteriyordu çocuğun bu davranışlarına. Grazia ile birlikte hastanın baş ucunda sıkıntılı günler geçirdi. Özellikle bir gece çok ağırlaşmıştı, ölecek diye beklenirken, sabaha karşı kurtuldu Lionello. Bu, onlar için çok tatlı bir mutluluk olmuştu. Uyuyan hasta çocuğun başında birlikte nöbet tutarken, birden Grazia başlıklı mantosunu sırtına geçirdi. Christophe'u dışarıya sürükledi; karın, sessizliğin, gecenin içine, soğuk yıldızların altına çıktılar. Grazia, Christophe'un koluna yaslanmış, derin derin içine çekiyordu bu sonsuz sükûn içindeki buz gibi havayı, kendinden geçercesine söyledikleri bir iki kelime dışında hiç konuşmuyorlardı. Hiçbir imada bulunmuyorlardı aşklarına. Sadece, eve döndükleri zaman, Grazia kapıda:

— Sevgilim, sevgili dostum benim!.. dedi, çocukları kurtulduğu için gözleri mutlulukla parlıyarak...

Hepsi bu kadar. Ama, aralarındaki bağın kutsallık kazandığını hissettiler.

•

Çocuğun uzun süren iyileşme döneminden sonra Paris'e dönen Grazia, Paris'te küçük bir ev tutarak yerleşti. Artık şunun bunun ne diyeceğine önem vermiyordu. Sevgilisi için herkese meydan okuma cesaretini gösteriyordu. Şimdi, öyle içli dışlı yaşamaya başlamışlardı ki, onları birleştiren dostluğu saklamayı küçüklük olarak görüyor ve bu uğurda iftiraya uğramayı bile göze alıyordu. Christop-

he günün her saatinde ona geliyordu, onunla gezintiye çıkıyor, tiyatroya gidiyor, herkesin önünde onunla senli benli konuşuyordu. Kimse birbirlerini sevdiklerinden şüphe etmiyordu. Colette de durumlarını pek açığa vurduklarını söylemekteydi. Grazia, bu konuya imâları bir gülümseyişle önleyip rahatça bildiğini yapıyordu.

Bununla birlikte, Grazia, kendi üstünde hiçbir yeni hak tanımış değildi Christophe'a. Sadece dosttular. Christophe, onunla her zaman aynı sevgi ve saygıyla konuşuyordu. Ama, hiçbir şeyi gizlemiyorlardı birbirlerinden. Her konuda birbirlerine danışıyorlardı. Christophe evde farkedilmeden bir aile reisi gibi hareket etmeye başlamıştı: Grazia onu dinliyor ve öğütlerini tutuyordu. Sanatoryumda geçirdiği kıştan beri, eskisi gibi değildi. Üzüntüler ve yorgunluklar, o zamana kadar yerinde olan sağlığını çok sarsmıştı. Ruhu da bunun etkisinde kaldı. Bir zamanki kaprisleri arasıra depreşmekle birlikte, sanki daha bir ciddi, daha bir içine kapanık olmuştu. Hep iyilik etmek, okuyup öğrenmek istiyor, kimseyi üzmemeğe çalışıyordu. Christophe'un sevgisi, çıkar gözetmezliği, temiz yürekliliği onu duygulandırıyor, kimi günler, onu hayalinden bile geçirmediği büyük mutluluğa kavuşturmayı düşünüyordu: karısı olmak.

Christophe, Grazia reddettiğinden beri, bir daha bundan hiç söz etmemişti. Buna izinli olmadığı inancındaydı. Ama, bu gerçekleşmeyen umudunun üzüntüsünü her zaman taşıyordu gönlünde. Sevgilisinin sözlerine bütün saygısına rağmen, onun evliliği yanlış değerlendirmesini kabul edememişti; derin ve dindarca bir aşkla sevişen iki insanın birlikteliğinin insanoğlu için erişilebilecek en yüce mutluluk olduğuna inanmakta direniyordu. —Bu dileğinin gerçekleşmemesinden duyduğu üzüntü, eski Arnaud ailesine rastladıktan sonra büsbütün arttı.

Bn. Arnaud ellisini geçmişti. Kocası altmışbeş altmışaltı yaşlarındaydı. İkisi de daha yaşlı görünüyorlardı. Adam, şişmanlamıştı. Kadın daha da incelmiş, biraz da yüzü buruşmuştu. Eskiden incecikken şimdi tüy gibi ol-

muştu. Arnaud emekli olduktan sonra taşrada bir eve yerleşmişlerdi. Kabuklarına çekilip uyuklarcasına yaşadıkları o durgun kasabada, onları dış dünyaya bağlayan sadece okudukları gazeteydi; içinde bulundukları zamanla hiçbir ilişikleri kalmamıştı. Bir gün gazetede Christophe'un adını görmüşlerdi. Bn. Arnaud, gönül alıcı bir şeyler yazmıştı, biraz da resmî bir üslûpla başarılarını öğrenmenin kendisini sevindirdiğini anlatıyordu ona. Bunun üzerine Christophe, hiç haber vermeden, trene atladığı gibi yola koyuldu. Sıcak bir yaz günüydü. Öğleden sonra karı kocayı, bahçelerindeki bir çardakta, içleri geçmiş otururken buldu. Boecklin'in bir tablosundaki, elele tutuşmuş bir çardağın altında uyuklayan karı kocayı andırıyorlardı. Güneşin, uykunun ve yaşın etkisiyle çökmüş gibiydiler. Şimdiden bir ayakları çukurda görünüyordu. Bununla birlikte, el ele beraberliklerini sevgi ve şefkatle sürdürüyor, sönmeye yüz tutan bedenlerinin sıcaklığını hissediyorlardı kendilerinde... —Christophe'un ziyareti onları çok sevindirdi, geçmişi anmalarına vesile olduğu için. Şimdi uzaktan baktıklarında onlara aydınlık görünen eski günlerden bahsettiler. Arnaud konuşmaktan hoşlanıyordu. Ama, tanıdıklarının adlarını unutmuştu. Bayan Arnaud bunları fısıldıyarak söylüyordu ona. Daha çok susuyor, konuşmaktan çok dinlemeyi tercih ediyordu. Ama eski günlerin hayalleri suskun gönlünde tazeliğini korumuştu; fasılalı ışıltılarla tıpkı bir ırmağın içinde parıldayan çakıllar gibi gözükü gözüküveriyordular. Bunlardan birini Christophe, sevgiyle karışık bir acıma ile kendisine bakan kadının gözlerinde okudu. Ama, Olivier'nin adını söylemediler. İhtiyar Arnaud, karısına beceriksizce, ama dokunaklı bir ilgi gösteriyordu, onun soğuk almasından korkuyor, sıcaktan tedirgin olmasından çekiniyordu. Sevgi dolu bakışlarını bu soluk yüzden ayırmıyor, karısı da gülümseyerek onun içini ferahlatmaya çalışıyordu. Christophe, hüzünle, biraz da imrenerek bakıyordu onlara. Birlikte yaşlanmak, yılların yıprattığı âna kadar eşini sevmek ne güzel şeydi. Ne güzel şeydi diyebilmek: «Gözlerinin kenarındaki, bur-

nundaki şu küçük kırışıkları tanıyorum ben, meydana gelişlerini gördüm, ne zaman olduklarını biliyorum. Bu zavallı kır düşmüş saçlar, günden güne rengini yitirdi, benimle birlikte, yazık ki biraz da benim yüzümden! Bu ince yüz bizi yakan zahmet ve meşakkat ocağının ateşinde kızardı ve şişti. Sevgilim, benimle birlikte acı çektiğin ve yaşlandığın için seni daha çok seviyorum! Yüzündeki bu kırışıklıklardan herbiri geçmişten gelen bir müziktir benim için»... Tatlı ihtiyarcıklar... Birlikte uyanık geçirdikleri uzun bir ömürden sonra, yan yana gecenin huzuru içinde uyuyacaklar! Onları görmek Christophe'u hem üzdü, hem de ona iyi geldi. Oh! hayat da, ölüm de ne kadar güzeldi böyle!.

Christophe, Grazia'yı yeniden gördüğü zaman, Arnaud'lara gittiğini anlatmaktan alamadı kendini. Gerçi, bu ziyaretin onda uyandırdığı düşünceleri söylemedi. Ama, Grazia bunları sezmişti. Christophe konuşurken dalıyordu. Gözlerini başka yere çeviriyor, zaman zaman susuyordu. Grazia, gülümseyerek Christophe'a bakıyor, onun heyecanı kendisini de sarıyordu.

Grazia, akşam odasında yalnız kalınca hülyaya daldı. Christophe'un anlattıklarını düşündü. Ama, onun hikâyesinden gözünün önüne gelen şey çardak altında uyuklayan o yaşlı karı koca değil, sevgilisinin, dışarı vurmaya çekindiği ateşli isteğiydi. Bunları düşünürken gönlü sevgiyle dolup taşıyordu. Işığı söndürüp de yatağa girince:

— Evet, böyle bir mutluluk fırsatını kaçırmak saçma, ve saçma olduğu kadar da cânice bir şey olur. Dünyada sevdiğini mutlu etmekten daha güzel ne olabilir?.. Ne yani! Seviyor muyum onu ben?

Bir an düşüncelerine ara vererek kalbinin sesini dinledi:

— Seviyorum.

O sırada, çocukların uyuduğu bitişik odadan, kuru boğuk sürekli bir öksürük sesi geldi. Grazia kulak kabarttı; çocuğun hastalığındanberi hep kaygı içindeydi. Çocuğa nesi olduğunu sordu. Çocuk cevap vermiyor, durmadan

öksürüyordu. Yataktan fırladı, oğlunun yanına gitti. Lionello sinirliydi, sızlanıyor, iyi olmadığını söylüyordu. Konuşması sık sık öksürüklerle kesiliyordu.

Annesi:

— Neren ağrıyor? diye sordu.

Cevap vermedi, sadece inleyerek iyi olmadığını söylüyordu.

— Canım evlâdım, rica ediyorum, neren ağrıyor, söyle bana?

— Bilmiyorum.

— Şuran mı?

— Evet. Yo, hayır. Bilmiyorum. Her yanım ağrıyor.

Bunun üzerine, yeni ve daha şiddetli bir öksürük nöbeti tuttu. Grazia korkuya kapıldı. Çocuğun, öksürmek için kendini zorladığı izlenimini almıştı. Onu, soluk soluğa ve ter içinde görerek bir şey söylemedi. Öptü, tatlı şeyler söyledi. Lionello, rahatlamış gibi görünüyordu. Ama annesi gidecek gibi olunca, yeniden öksürmeye başladı Grazia titreye titreye baş ucunda durmak zorunda kaldı. Çocuk üstüne bir şey alması için gitmesine bile razı olmuyor, elini elinden ayırmıyordu. Yeniden uyku bastırıncaya kadar da bırakmadı. Grazia, ancak bundan sonra gidip yattı. Vücudu buz kesilmişti, bitkindi, kaygı içindeydi. Şimdi, artık az önceki şeyleri düşünemez olmuştu.

Çocuğun, annesinin düşüncelerini okumakta inanılmaz bir yeteneği vardı. Çoğu zaman, — bu derecesi seyrek olmakla birlikte— bir kandan olan insanlarda böyle içgüdüsel büyük bir sevgi gücü görülür: birbirlerinin düşüncelerini anlamak için şöyle bir bakışmaları yeterlidir. Göze görünmez binlerce belirtiden anlarlar ne düşündüklerini. Aile hayatını güçlendiren bu yetenek, Lionello'da da her zaman uyanık olan bir kötülük duygusuyla büsbütün keskinleşmişti. Başkalarına zarar verme amacından kaynaklanan bir derin görüşlülüğü vardı bu çocuğun. Christophe'dan nefret ediyordu! Neden? Neden bir çocuk, kendisine hiçbir şey yapmamış olan birine karşı böyle bir hınç duyar? Çoğu kez bu bir raslantıyla olur. Çocuğun

bir gün, birinden hoşlanmadığını düşünmesi yeter böyle düşünmeye alışması için. Bunun üstünde düşündükçe de bu saplantıyı atamaz kafasından; kin tutmayı böyle bir oyun haline getirdikten sonra da gerçekten ondan nefret ettiğine inandırır kendini. Ama, kimi zaman da, çocuğun düşüncesini aşan nedenler olur bunun için; o bunları aklından geçiremez. Kont Bérény'nin oğlu, Christophe'u ilk gördüğü anda, annesinin sevdiği bu adama karşı bir soğukluk duymuştu içinde. Sanki. Grazia'nın kesin olarak Christophe'la evlenmeyi düşündüğü ânı sezmişti. O andan itibaren, onları sürekli olarak gözlemeyi hiç bırakmadı. Christophe evlerine geldiği zaman salonda otururlarken yanlarından hiç ayrılmıyor, ya da birdenbire birlikte bulundukları odaya dalıyordu. Bununla da kalmayarak, annesi yalnız olduğu ve Christophe'u düşündüğü zamanlar yanına oturup gözlerini yüzünden ayırmıyordu. Lionello'nun sürekli olarak kendisine bakması Grazia'yı tedirgin ediyordu; hafifçe yüzü kızarıyor, heyecanını belli etmemek için yerinden kalkıyordu. Lionello, annesinin yanında Christophe'a kırıcı şeyler söylemekten zevk almaktaydı. Annesi susmasını rica ediyordu, ama o yine söylemekte diretiyordu. Grazia onu cezalandıracak olsa, kendisini hasta etmekle korkutuyordu onu. Küçüklüğünden beri başarıyla uyguladığı bir taktikti bu. Küçücük bir çocukken, azarlandığı bir gün, bunun öcünü almak düşüncesiyle, iyice nezle olmak için soyunup taşların üstüne yatmıştı. Christophe, bir kez Grazia'nın doğum günü için bestelediği bir müzik parçasının notasını getirmişti. Lionello, notayı kaparak ortadan kaldırdı. Yırtılmış sayfalarını tahta bir sandıkta buldular. Grazia'nın sabrı tükenmişti, çocuğu fena halde azarladı. Bunun üzerine oğlan ağlamaya başladı; bağırıp çağırıyor, ayaklarını yere vuruyor, kendini yerlere atıyordu; bir sinir nöbetine tutulmuştu. Onun bu halinden çok korkan Grazia, yalvardı, ne isterse yapacağına söz verdi.

O günden sonra Lionello borusunu öttürmeye başlamıştı: çünkü, artık istediğini yaptırabileceğini anlamıştı.

Birçok defa, başarısını sağlayan silâha başvurdu. Tutulduğu sinir nöbetlerinden ne kadarının sahici ne kadarının uydurma olduğu bilinemiyordu. Bu silâhını, kendisine karşı çıkıldığı zamanlar sırf öç almak için kullanmakla da yetinmiyor, annesiyle Christophe'un akşamı birlikte geçirmeyi düşledikleri günlerde de sırf kötülük olsun diye yapıyordu. Öyle ki, yapacak bir şey bulamadığı, kendisine ilgi çekmek istediği zaman ve annesinin üstündeki egemenliğinin derecesini ölçmek için de bu tehlikeli oyunu oynadığı oluyordu. Acayip sinir krizleri uydurmakta şaşılacak bir ustalığı vardı bu çocuğun: kimi zaman yemekte, birden bütün vücudu titremelerle sarsılıyor, bardağını düşürüyor ya da tabağını kırıyordu; kimi zaman da merdivenden çıkarken, eliyle korkuluğa yapışıyor, parmakları kasılıyor, elini açamadığını ileri sürüyordu. Bazen bir yanının dayanılmaz derecede ağrıdığını söyleyerek yerlerde yuvarlanıyor, bazen de boğulacakmış gibi yapıyordu. Pek tabiî olarak, en sonunda, gerçekten bir sinir hastası olup çıktı. Ama, emeği boşa gitmiş değildi. Christophe'la Grazia şaşkına dönmüşlerdi. Birlikte olmanın huzuru, —o sâkin sohbetler, kitap okumalar, onlar için bir bayram sevinci olan müzik çalışmaları,— bütün bu mütevazi mutluluk yıkılıp gitmişti.

Çok seyrek olarak bu küçük şeytan onları rahat bırakıyordu: ya oynadığı rolden yorulduğu, ya da çocukluğu üstün gelip başka şeyler düşündüğü için... (Partiyi kazandığından emindi artık.)

Böyle zamanlarda, Grazia ile Christophe hemen bundan yararlanmaya koyuluyorlardı. Böylece elde ettikleri her saat, sonuna erdirebileceklerine güvenleri olmadığı için, büsbütün değerli oluyordu gözlerinde. Ne kadar yakın hissediyorlardı kendilerini birbirlerine! Neden hep böyle yaşamıyorlardı?.. Bir gün Grazia'nın kendisi bu üzüntüsünü açığa vurdu. Christophe onun elini tutarak:

— Evet neden? dedi.

Grazia üzgün gülüşüyle:

— Biliyorsunuz sevgilim, dedi.

Christophe biliyordu bunun nedenini. Grazia'nın, mutluluklarını oğlunun uğruna feda ettiğini biliyordu; Lionello'nun yalanlarına kanmadığını, ama yine de çocuğunu çok sevdiğini biliyordu; bu aile bağlarından doğan körce bencilliğin ne demek olduğunu, en iyilere aynı kandan gelen kötü ya da değersiz kişiler için olanca fedakârlık duygularını nasıl boşu boşuna tükettirdiğini biliyordu: öyle ki, bütün bu fedakârlıklardan sonra, asıl bunlara en çok layık olanlara, en çok sevdikleri halde kendi kanlarından olmayanlara, verecekleri bir şey kalmaz. Bunun için, Christophe çok öfkelendiği, zaman zaman içinden mutluluklarını berbat eden bu küçük canavarı öldürmek geldiği halde, sessizce boyun eğiyor ve Grazia'nın başka türlü hareket edemeyeceğini takdir ediyordu.

Böylece, ikisi de boşuna yanıp yakılmaya kalkmadan, evlenmekten vazgeçmişlerdi. Fakat, hak ettikleri mutluluk ellerinden alınmış olsa bile, hiçbir şey gönüllerinin birleşmesine engel olamazdı. Evlenmekten vazgeçmeleri, birlikte gösterdikleri fedakârlık vücutlarının birleşmesinden daha çok yakınlaştırmıştı onları birbirlerine. İkisi de zaman zaman birbirlerine içlerini döküyor, sıkıntılarını anlatıyor ve birlikte duyuyorlardı dertlerini, üzüntülerini. Böylece keder sevince dönüşüyordu. Christophe, Grazia'ya «sırdaşım» diyordu. Onurunu yaralayan zaaflarını ondan saklamıyordu. Bunu yaparken kendini aşırı bir pişmanlıkla suçluyor ve Grazia, bu ihtiyar çocuğu kuruntularından kurtarmak için gülümseyerek avutmaya çalışıyordu. Christophe ona paraca sıkıntısını açacak kadar ileri gidiyordu. Ne var ki, aralarında, Grazia'nın ona birşey vermiyeceğine, onun da Grazia'dan bir şey almayacağına dair verilmiş karar bulunuyordu. Bu, Christophe'un korumaya dikkat ettiği, Grazia'nın da saygı gösterdiği son gurur seddiydi aralarında. Sevgilisinin hayatına rahatlık getirmek için bir şey yapamamakla birlikte Grazia, bundan daha değerli bir şey sunuyordu ona: sevgisini. Christophe çevresinde, günün her ânında duyuyordu onun soluğunu. Hiçbir sabah yoktu ki gözlerini açmış olmasın, hiçbir akşam yok-

tu ki gözlerini kapamış olmasın, onun sevgisini benliğinin derinliğinde duymadan. Grazia da sabahleyin uyanırken, ya da geceleyin çoğu kez uykusuz geçen saatlerde:

— Sevgilim beni düşünüyor, diyordu içinden.

İkisi de büyük bir huzur hâlesiyle çevriliydiler.

•

Grazia'nın sağlığı bozulmuştu. Sürekli olarak yatmak, ya da bütün gün bir şezlonga uzanmak zorunda kalıyordu. Christophe her gün geliyor, onunla konuşuyor, kitap okuyor yeni kompozisyonlarını gösteriyordu. O vakit Grazia kalkıyor, şiş ayaklarıyla topallayarak piyanoya gidiyordu; Christophe'un getirdiği parçayı çalıyordu. Onun Christophe'a sunabileceği en büyük sevinçti bu. Christophe'un yetiştirdiği öğrenciler içinde en yeteneklisi Cécile'le birlikte Grazia idi. Ama Cécile'in hemen hemen hiç anlamadan içgüdüsüyle duyduğu müzik, Grazia için anlamına varılmış âhenkli, güzel bir dildi. Hayatta da, sanatta da şeytaniliğe tamamiyle yabancıydı; her ikisine de zekâsının aydınlığını saçıyordu. Bu aydınlık etkiliyordu Christophe'un dehasını. Sevgilisinin piyano çalışı onun, dile getirdiği karanlık ihtirasları daha iyi anlamasını sağlıyordu. Onu gözleri kapalı dinliyor, kendi düşüncelerinin dehlizlerinde onu izleyerek, onunla el ele tutuşarak bütün gönlüyle dinliyordu. Grazia'nın ruhunun aracılığıyle müziğini dinlerken, bu ruhla birleşiyor ve ona sahip oluyordu. Bu esrarlı çiftleşmeden onların birbirlerinde eriyen ruhlarının meyvası niteliğindeki müzik eserleri doğuyordu. Bir gün, kendisinin ve sevgilisinin hamurundan oluşan eserlerinden bir derlemeyi Grazia'ya verirken:

— Çocuklarımız, demişti.

Birlikte de olsalar, ayrı da olsalar her anki kaynaşmalarından başka bir şey değildi bu. Grazia'nın imajına göre yapılmışa benzeyen o eski evin inzivasında geçen akşamların ne doyulmaz bir tadı vardı. Sessiz, candan ve vefalı hizmetkârlar, hanımlarına olan saygılı bağlılıkların-

dan bir parçasını da Christophe'a karşı duyuyorlardı. Geçip giden saatlerin şarkısını birlikte dinlemenin ve akıp giden hayat dalgasını birlikte görmenin derin hazzı... Grazia'nın sarsıntılı sağlığı bu mutluluğa kaygılı bir gölge düşürmekteydi. Fakat, ufak tefek sakatlıklarına rağmen, öyle huzurlu görünüyordu ki, gizlediği ıstırapları onu daha da güzelleştiriyordu. O, Christophe'un «aziz, acı çeken, duygulu, aydınlık yüzlü sevgilisi»ydi.

Sonra, kimi akşamlar ondan ayrıldığı sırada gönlü sevgiyle dolup taşarken, içindekileri söylemek için ertesi günü beklemeyerek, şunları yazıp bırakıyordu:

«Liebe, liebe, liebe, liebe, liebe Grazia...» (1)

Bu rahatlık aylarca sürdü. Bunun hep böyle gideceğini düşünüyorlardı. Lionello, onları unutmuş görünüyordu. Dikkatini başka şeye çevirmişti. Ama, bir süre soluk aldırdıktan sonra yine peşlerine düştü ve bir daha bırakmadı. Şeytan ruhlu çocuk, annesiyle Christophe'u ayırmayı kafasına koymuştu. Yine oyunlarına başladı. Bunları önceden tasarladığı yoktu. Günü gününe, aklına estiği gibi gösteriyordu kötülüğünü. Kötülük yaptığını aklından geçirmiyor, can sıkıntısından kurtulmak için başkalarının canını sıkıyordu. Durmadan Grazia'yı Paris'ten ayrılıp uzaklara gitmeye razı etmeye çalışıyordu. Grazia ona karşı duracak gücü bulamıyordu kendinde. Kaldı ki, hekimler de kendisine Mısır'a gitmesini salık vermişlerdi. Bir Kuzey ikliminde bir kış daha geçirmemesi gerekiyordu. Pek çok şey sarsmıştı onu: son yılların manevî sarsıntıları, oğlunun sağlığının sebep olduğu sürekli kaygılar, büyük kararsızlıklar, dışarıya belli etmemeğe çalıştığı mücadeleler, sevdiğine verdiği azaptan duyduğu azap... Christophe tahmin ettiği üzüntülere yenilerini katmamak için, ayrılık gününün yaklaşmasından duyduğu büyük kederi içinde saklıyordu. O günü geciktirmek için de hiçbir

(1) Sevgili, sevgili, sevgili, sevgili, sevgili Grazia. (Çev.)

şey yapmıyordu: ikisi de içleri hiç rahat olmadığı halde böyleymiş gibi görünmeye çalışmakta ve bu rahatlığı birbirlerine aşılamayı başarmaktaydılar.

Ayrılık günü gelip çattı. Bir eylül sabahı. Temmuz ortalarında Paris'ten birlikte ayrılarak, altı yıl önce yeniden buluştukları yerin yakınlarındaki Engadine'de son haftaları birlikte geçirmişlerdi.

Beş gündür dışarı çıkmamışlardı: aralıksız yağmur yağıyordu. Otel'de hemen hemen yalnız kalmışlardı. Yolcuların çoğu kaçmıştı. Son günün sabahı yağmur nihayet kesildi; ama dağlar bulutlarla sarılı kalmakta devam ediyordu. Önce çocuklar, hizmetçilerle birlikte ilk arabaya binerek gitmişlerdi. Sonra da Grazia gitti. Christophe, yolun İtalya ovasına doğru dimdik indiği yere kadar eşlik etti ona. Arabanın körüğü altında rutubet iliklerine işliyordu. Birbirlerine sokulmuşlardı, konuşmuyorlardı. Pek az bakışıyorlardı. Acayip bir alacakaranlık sarmıştı onları!... Grazia'nın soluğu, bir buğu ile ıslatmıştı yüzündeki tülü. Christophe, buz gibi soğuk eldivenin içindeki ılık eli sıkıyordu, yüzleri yaklaştı birbirine. Christophe, nemli tülün arasından o sevgili ağızı öptü.

Yolun dönemecine gelmişlerdi. Christophe arabadan indi. Araba sislere daldı. Grazia gözden kayboldu. Christophe bir süre daha durarak, tekerlek gıcırtılarını ve atların nal seslerini dinledi. Ovaların üstünden beyaz sis örtüleri akıp gitmekteydi. Sisin sıkı ağına yakalanmış ağaçlar ağlıyordu. Ses seda çıkmıyordu. Sis ağzını tıkamıştı hayatın. Christophe durdu, soluk alamıyordu. Hiçbir şey yoktu artık. Geçip gitmişti her şey.

Sisi derin derin ciğerlerine çekti. Yola koyuldu. Hiç geçmeyen şey için, geçen şey yoktur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ayrılık sevilenlerin gücüne güç katar. Seven yürek onlardan ancak bizim için en aziz olanı muhafaza eder. Uzaktaki sevgiliden, mesafeler aşarak gelen her sözün yansıması sessizliğin içinde dinsel bir titreşimle çınlar.

Christophe'la Grazia'nın yazışmaları ciddi ve ağırbaşlı bir eda almıştı; tehlikeli aşk sınamalarını atlatmış, tuttukları yolun doğruluğuna inanmış, ve bu yolda el ele yürüyen bir çiftin havası vardı bu mektuplarda. Herbiri ötekine destek olacak, onu yönetecek kadar güçlü, yine herbiri kendini ötekinin desteğine ve yönetmesine bırakacak kadar zayıftı.

Christophe Paris'e döndü. Bir daha oraya dönmiyeceğine dair söz vermişti kendi kendine. Ama, neye yarar ki bu türlü söz vermeler! Orada hâlâ Grazia'nın gölgesini bulacağını biliyordu. Ama, iradesine karşı içindeki gizli istekle şartların elbirliği etmesi Paris'te yerine getirilmesi gereken yeni bir görev çıkardı onun karşısına. Paris sosyetesi dedikodularından pek haberli olan Colette, Christophe'a dostu küçük Jeannin'in birtakım çılgınlıklar yapmak üzere olduğunu bildirdi. Oğluna karşı öteden beri son derece zayıf olan Jacqueline de onu bu yoldan alakoymak için hiçbir girişimde bulunmuyordu. Kaldı ki, kendisi zaten yeni özel bir bunalım dönemi geçirmekteydi ve kendisiyle uğraşmaktan oğluyla uğraşacak zamanı yoktu.

Evliliğini ve Olivier'nin hayatını mahvettiği o hazin maceradan bu yana Jacqueline münzevi ve gayet onurlu bir hayat sürüyordu. Paris sosyetesinden uzak durmaktaydı. Bu topluluk, her ne kadar kendisini bir süre ikiyüzlü

bir çeşit karantinaya aldıktan sonra ona yaklaşmaya çalışmışsa da, o bunu reddetmişti. Kendi davranışından ötürü bu insanlara karşı hiçbir utanç duymuyordu; onlara vereceği bir hesabı olmadığı inancındaydı: çünkü hepsi de, kendisinden daha az değerliydiler; onun apaçık yaptığı şeyleri, tanıdığı kadınların hemen hemen yarısı, kendi yuvalarının koruyuculuğu altında sessizce yapıyorlardı. O, yalnız, biricik sevdiği en iyi dostuna kötülük etmiş olmanın acısını duyuyordu. Böylesine sefil bir dünyada, onunki gibi bir sevgiyi yitirmiş olduğu için kendisini bir türlü bağışlıyamıyordu.

Bu pişmanlıklar, bu üzüntü giderek azaldı. Geriye sadece için için bir acı, kendine ve başkalarına karşı ezik bir horgörüş ve bir de oğluna olan sevgisi kaldı. Bütün sevme ihtiyacını yansıtan bu sevgiden ötürü, oğlunun karşısında eli kolu bağlı kalıyordu. Georges'un kaprislerine karşı direnmek elinden gelmiyordu. Bu zayıf yanını örtmek için de, bunun Olivier'ye karşı işlediği hatânın kefareti olduğuna inandırıyordu kendini. Bu aşırı sevgi dönemlerini bıkkın ilgisizlik dönemleri izliyordu: bazen fazla talepkâr ve kaygılı sevgisiyle Georges'u usandırıyor, bazen de kendisi yorulup çocuğu ne isterse yapsın bırakıyordu. Kendisinin kötü bir eğitimci olduğunu hissediyor ve derinden üzüntüsünü duyuyordu bunun; ama, bu hiçbir şeyi değiştirmiyordu. Davranış prensiplerini Olivier'nin düşüncesine göre ayarlama denemesine giriştiği zaman da (ki bu pek seyrek olurdu) sonuç yürekler acısı oluyordu; içine düştüğü kötümserliğin ne kendine bir yararı vardı, ne de çocuğa. Aslında, oğlu üzerinde kendi sevgisi dışında, başka hiçbir şeyin etki yapmasını istemiyordu. Bunda haksız da değildi: birbirlerine ne kadar benzerlerse benzesinler bu iki varlık arasında sevgi bağından başka bir bağ yoktu. Georges Jeannin annesinin çekici güzelliğinin etkisi altındaydı; onun sesini, jestlerini, hareketlerini, zarifliğini ve sevgisini seviyordu. Ama, düşünceleriyle ona yabancı olduğunu hissediyordu. Jacqueline, erginlik çağının ilk esintilerinde oğlu kendisinden uzaklaşıp

gidince farkına vardı bunun. O zaman şaşakaldı, ama bir şeye yaramadı bu. Gerçekte hep birarada, yanyana, yaşamışlardı, —onları birbirlerinden ayıran şeyler hakkında olmadık hayaller kurarak ve ancak yüzde kalan birtakım sempatiler ve antipatiler sâyesinde... Ama, çocuk (henüz daha her yanı kadın kokan bu kişiliği kesinlik kazanmamış varlık) erkekleşir erkekleşmez hiçbir şey kalmamıştı bütün bunlardan. Jacqueline yüreği sızlıyarak oğluna:

— Kime çekmişsin bilmiyorum. Ne babana benziyorsun, ne bana, diyordu.

Böylece, onları ayıran şeyin ne olduğunu ortaya koymuş oluyordu; ve yıkıcı bir kaygıyla karışık gizli bir gurur duyuyordu içinde.

Birbiri ardınca gelen kuşaklar kendilerini birleştiren şeylerden çok ayıran şeyleri daha candan duyarlar; hayatlarının önemini kanıtlamak ihtiyacındadırlar ve bu ihtiyacı bir hak tanımazlık, ya da kendi kendilerine yalan söyleme pahasına da olsa gidermeğe çalışırlar. Ama, bu duygu çağına göre az ya da çok keskin olur. Bir uygarlığın güçleri —dik yamaçlarla çevrili yüksek yaylalar— arasında bir dengenin kurulduğu klâsik çağlarda, bir kuşakla öbürü arasındaki seviye farkı daha az olur. Ama, yeniden doğuş ya da çöküş çağlarında, başdöndürücü yamaçlardan tırmanan ya da inen kuşaklar, kendilerinden öncekileri çok geride bırakırlar. Georges, kendi yaşıtlarıyla birlikte dağa tırmanıyordu.

Ne düşünceleri, ne de karakteri bakımından üstün bir yanı yoktu: yetenekleri birbirine eşitti ve hiçbiri zarif bir orta halliliğin üstüne çıkmıyordu. Bununla birlikte, babasının kısacık hayatında son derecede emek harcayarak ve düşünerek ulaşabildiği seviyeden, daha hayatının başlangıcındayken, hiç emek harcamaksızın, üç dört basamak daha yüksek bir yerde bulunuyordu.

Daha aklının gözleri gün ışığına ilk açıldığı an, çevresinde, göz kamaştırıcı ışıklarla şurdan burdan delinmiş yığın yığın karanlıklar, babasının coşkuyla aralarında dolaşıp durduğu küme küme bilgiler ve bilgisizlikler, birbi-

rine düşman hakikatler, birbiriyle çelişen hatâlar görmüştü. Fakat, aynı zamanda, Olivier'nin hiçbir zaman tanımamış olduğu bir silâha sahip olduğu bilincine de varmıştı: öz kuvveti...

Nereden gelmişti bu kuvvet ona?... Bitap bir halde uykuya dalmışken, ilkbaharda dağdan inen bir sel gibi, bir soyun taşarak uyanması, —nasıl bir sır vardır bu diriliş-lerde!... Bu gücü ne yapacaktı o? Çağdaş düşüncenin, bu içinden çıkılmaz karmakarışık sorunlarını araştırmada mı kullanacaktı? Bunlar hiç ilgilendirmiyordu ki kendisini. Pusuya yatmış tehlikelerin tehdidinin ağırlığını duyuyordu üstünde. Babasını ezmişti bunlar. Bu korkunç ormana dalıp aynı tecrübeyi tekrarlamaktansa, onu ateşe vermek yeğdir. Olivier'yi kendinden geçiren bu bilgeliği, ya da kutsal çılgınlığı dile getiren kitapları şöylece aralamıştı sadece: Tolstoy'un nihilist acıması, Ibsen'in o yıkıcı, karanlık gururu, Nietzsche'nin aşırı taşkınlığı, Wagner'in şehvetli ve kahramanca kötümserliği. Korku ve öfkeyle karışık bir duyguyla başını çevirmişti. Yarım yüzyıl boyunca sanat sevincini öldüren realist yazarlara kin duyuyordu. Bununla birlikte, çocukluğundaki o hüzünlü hayal gölgelerini de büsbütün silip atamıyordu kafasından. Ardına bakmak istemiyordu, ama gölgenin hep ardında olduğunu biliyordu. Daha önceki dönemin miskince şüpheciliğine karşı duyduğu kaygıyı unutturacak bir şey aramaya kalkmayacak kadar sağlıklı olduğu için, Renan'ların, Anatole France'ların diletantizminden, hür zekânın bir sapıklığı, neşesiz bir gülüş, büyüklükten yoksun bir istihzâ olarak tiksiniyordu: kırmayı başaramadıkları zincirleriyle oynayarak eğlenen kölelere lâyık utanç verici bir usul.

Şüpheyle yetinemiyecek kadar sağlam, kendine kesin bir hakikat yaratamıyacak kadar da zayıf olduğu için, bu hakikati sadece istiyor, istiyordu! Onu soruyor, onu diliyor, onu elde etmek için diretiyordu. Ve, o ezeli popülarite açıkgözleri, tetikte bekleyen şu sahte yazarlar, sahte düşünürler, bu âcil ve bunaltıcı isteği davul zurna çala-

rak sömürmekte, her derde deva kocakarı ilâçlarının çığırtkanlığını etmekteydiler. Bu Hipokrat hekimlerden herbiri, tünedikleri canbazhane direğinin tepesinden, yalnız kendi şurubunun şifalı olduğunu avaz avaz bağırarak satıyor, ötekileri batırıyordu. Ama hepsinin sırrı birdi bunların. Bu satıcıların hiçbiri yeni reçeteler bulmak zahmetine katlanmamıştı. Dolap diplerinden çatlak ilâç şişeleri bulup çıkarmaktan öte bir şey yapmıyorlardı. Kimileri her derde deva diye Katolik kilisesini, kimileri kırallığı, bir üçüncü takımı da klâsik geleneği ileri sürüyorlardı. Bazı neşeli alaycılar da bütün dertlerin devâsının lâtinceye dönmek olduğunu savunmaktaydı. İçlerinde, enayilerin gözünü boyayan iri lâflarla akdeniz ruhunun egemenliğini ciddi ciddi vaazedenler de görülüyordu. (başka bir seferinde, pekalâ bir Atlantik ruhundan söz edebilirdi bunlar!) Kuzeyin ve Doğunun barbarlarına karşı kendilerini şatafatla Roma'nın mirasçısı ilân ediyorlardı bu adamlar... Hep şuradan buradan apartılmış kelimeler, kelimeler, kelimeler... Sağa sola savrulan bir kitaplık hazinesi.— Bütün arkadaşları gibi genç Jeannin de, bir satıcıdan ötekine gidiyor. çığırtkanları dinliyor, kimi zaman hevese kapılıp barakalardan birine giriyor, buradan hayal kırıklığına uğramış olarak ve eski püskü mayolar içinde hüner göstermeğe çalışan yaşlı soytarıları seyretmek uğruna para ve zaman harcadığı için azıcık da utanç duyarak dışarı çıkıyordu. İşte böyledir gençlikteki hayal gücü. Kesinliğe varma yolundaki karanlığıyla her yeni umut satıcısının yeni bir vaadine kaptırıyordu kendini.

Tam bir Fransızdı: hem yerici bir mizacı, hem de doğuştan gelen bir düzen tutkunluğu vardı. Ona bir önder gerekiyordu, ama hiçbir öndere katlanacak güçte değildi: acımasız alayları hepsini kalbura çeviriyordu.

Muammanın anahtarını ona verecek bir önder bulunca kadar... bekliyecek zamanı yoktu. Babası gibi, ömrü boyunca hakikati aramakla yetinecek adam değildi. O sabırsız gençlik gücü harcanmak istiyordu! Sebepli ya da sebepsiz karar vermek istiyordu. Harekete geçmek, ener-

jisini kullanmak, tüketmek. Seyahatler, sanat zevkleri, özellikle müzik, tıka basa dolu olduğu müzik,— bütün bunlar zaman zaman canla başla kendini verdiği eğlencelerdi. Bu sevimli, erken gelişmiş, aklına eseni yapan çocuk, dıştan parlak görünüşlü aşkı erkenden tanımış, şairce ve oburca bir neşeyle dolu dizgin kendini ona kaptırmıştı. Sonra bu toy ve doymak bilmez genç hovarda, kadınlardan bıktı: eylem gerekiyordu ona. Böylece, kendini hırsla spora verdi. Hepsini denedi, hepsini yaptı. Hiçbir eskrim turnuvasını, hiçbir boks maçını kaçırmıyordu. Koşuda ve yüksek atlamada Fransa şampiyonu oldu, bir futbol takımına kaptan seçildi. Kendisi gibi zengin ve kelle koltukta birkaç gençle otomobil yarışlarında gözüpeklik rekabetine girişti; bunlar saçma, zoraki birer ölüm yarışıydı aslında. Sonunda, hepsini yeni fırıldak uğruna yüzüstü bıraktı. Halkın, uçan makinelere gösterdiği düşkünlüğü paylaştı. Reims'teki havacılık bayramında, üç yüz bin insanla birlikte avaz avaz bağırdı, sevinçten gözyaşları döktü, bir inanç şöleni içinde halkla bütünleştiğini hissetti. Tepelerinden geçen kuş insanlar onları da birlikte alıp götürüyorlardı göklere yükselirken. Büyük Devrim'in şafağındanberi ilk kez bu birbirinin üstüne yığılmış kalabalıklar, gözlerini gökyüzüne çeviriyor ve onun açıldığını görüyordu...— Genç Jeannin, annesini dehşet içinde bırakarak gökleri fethedenlere katılmak istediğini söyledi. Jacqueline bu çok tehlikeli istekten vazgeçmesi için oğluna yalvardı. Sonra da bunu emretti. Ama, Georges kafasının dikine gitti. Jacqueline'in, kendine bu konuda yardımcı olacağına inandığı Christophe delikanlıya sadece ihtiyatlı olması için öğütlerde bulundu; kaldı ki Georges'un bunlara uymayacağını iyi biliyordu. (çünkü, onun yerinde olsa kendisi de uymazdı). Hem sonra, —elinden gelseydi bile— genç güçlerin sağlıklı ve normal oyunlarını engellemeye ve böylece hareketsizliğe zorlanan bu güçlerin kendi kendilerini yok etmesine sebep olmağa hakkı bulunmadığını düşünüyordu.

Jacqueline, oğlunun elinin altından kaymasına bir tür-

lü razı olamıyordu. Aşktan el etek çektiğine içtenlikle boş yere inanmıştı, aşkın aldatıcı hayalinden vazgeçmesi mümkün değildi; bütün sevgileri, bütün hareketleri onun rengine bürünmüştü. Evlilikte —ya da evlilik dışında— harcayamadıkları ateşli duygularını oğullarına veren o kadar çok anne vardır ki! Sonra, bir gün, bu oğulun kendilerinden kolayca uzaklaştığını gördükleri, artık onun için gerekli olmadıklarını birden anlayıverdikleri zaman, aşığı tarafından ihanete uğrayan, aşkta hayal kırıklığına yuvarlanan bir kadının bunalımına sürüklenirler. —Bu Jacqueline için yeni bir yıkılış oldu. Georges bunun farkında bile olmadı. Gençler çevrelerindeki gönül trajedilerini sevmezler; bunu görmek için duracak vakitleri yoktur: bencilce bir içgüdü onları başlarını geriye çevirmeden dosdoğru ilerlemeye sevkeder.

Jacqueline bu yeni olayı da içine attı. Ancak acı yıpranıp tükendikten sonra kurtuldu bundan. Acıyı tüketen sevgisiydi. Oğlunu hâlâ seviyordu, ama uzak bir sevgiydi bu: hatâsını anlamış yararsızlığını görmüş, onunla bütün ilgisini kesmişti. Neşesiz, tatsız bir yıl geçirdi böylece, oğlu farkında bile olmadan. Ama, sevmeden ne yaşayabilen, ne de ölen bu mutsuz yüreğin kendine sevecek bir şey bulması gerekti. Çoğu kadın ruhlarını ve —denilebilir ki— en asil, en erişilmez olanlarını, olgunluk çağı gelip çattığı, buna rağmen hayatın güzel meyvaları devşirilmemiş olduğu zaman sık sık saran o garip tutkunun etkisine kapıldı Jacqueline. Bir kadınla tanıştı ve daha ilk karşılaşmalarında onun esrarlı câzibesine râmoldu.

Aşağı yukarı kendi yaşında bir rahibeydi bu. Hayır işleriyle uğraşıyordu. Boylu boslu, iri yarı bir kadındı; esmerdi, belirgin güzel çizgileri, canlı bakışları, ince dudaklı ve hep gülümseyen büyücek bir ağzı, kuvvetli bir çenesi vardı. Üstün derecede zekiydi, hiç duygusal değildi; bir köylü muzipliğine, güneylilere vergi hayal gücüne bağlı keskin bir iş anlayışına sahipti; her şeyi olduğundan büyük göstermekten hoşlanmakla birlikte gerektiği za-

man tam ölçüsünü bulmayı da biliyordu: olağanüstü tatlı bir mistisizm ile ihtiyar noter kurnazlığı karışımı. Hükmetme alışkanlığı vardı ve bunu tabiî olarak yapıyordu. Jacqueline hemencecik tutuldu ona. Hemen işe girişmek için büyük bir ilgi duyuyordu. Hiç olmazsa öyle sanıyordu. Sör Angèle bu tutkunun neye karşı olduğunu biliyordu; benzer tutkuları uyandırmaya da alışıktı; hiç farkında dedeğilmiş gibi görünüp, soğuk bir davranışla onları hayırseverlik ve Tanrı yoluna kullanmasını biliyordu. Jacqueline parasını, iradesini ve yüreğini verdi. Hayırsever oldu, sevgiyle bu yola yöneldiğini sandı.

Gözlerinin nasıl büyülendiğini çevresindekiler kısa sürede farkettiler. Sadece kendi farkında değildi bunun. Georges'un vasisi kaygılanmaya başladı. Para konularını hiç düşünmeyen ve eli açık olan Georges bile annesinin güçlü bir etki altında kaldığının farkına vardı; ve şaşakaldı. Çok gecikmiş olarak, annesiyle eskisi gibi yine yakınlaşmayı düşündü, ama aralarına bir perde çekilmiş olduğunu gördü; birtakım gizli güçlerin etkisini suçladı; Jacqueline'e olduğu kadar, dalavereci dediği kadına da duyduğu öfkeyi gizlemedi; çok tabii olarak kendi malı saydığı bir kalpte kendi yerini bir yabancının almasını kabullenemiyordu. O yeri kendi bıraktığı için başkasının almış olduğunu kendi kendine bile söyleyemiyordu. Bunu yeniden kazanmaya çalışacak yerde, beceriksiz ve kırıcı oldu. İkisi de sabırsız, ikisi de tutkulu olan bu ana oğul arasında sert sözler söylendi; kopukluk daha da keskinleşti. Sör Angèle, Jacqueline üzerindeki etkisini daha güçlendirdi ve Georges başıboş uzaklaştı. Hareketli, har vurup harman savuran bir hayata atıldı. Kumar oynadı, çok büyük paralar kaybetti; hem hoşlandığı, hem de annesinin saçmalıklarına karşılık olsun diye yaptığı acayipliklere de germi veriyordu. Stevens-Delestrade'ları tanıyordu. Colette delikanlının güzelliğini hemencecik görmüştü. Pek de yumuşatıcı olmayan kendi güzelliğiyle onu etkisi altına almayı denedi. Georges'un çılgınlıklarını duymuştu; hoşlanıyordu bunlardan. Ama, hoppalığı altında gizli kalmış

olan sağduyusu ve gerçek iyiliğiyle bu genç çılgının ne türlü bir tehlike içinde olduğunu gördü. Ama, kendisinin, bu işin üstesinden gelemeyeceğini bildiği için Christophe'a haber verdi, o da hemen geldi.

•

Georges'un üzerinde etkisi olabilen tek insan Christophe'tu. Bu etki de sınırlıydı ve sürekli değildi, ama açıklama zahmetine değecek nitelikteydi. Christophe, Georges ve arkadaşlarının şiddetle tepki gösterdikleri bir geceki kuşaktandı. Sanatına ve düşüncesine karşı kuşkulu bir yabancılık duydukları çalkantılı dönemin en büyük temsilcilerindendi. Toy delikanlılara, dünyayı, Roma'yı ve Fransa'yı kurtarmak için yeni İncil'ler veren küçük peygamberlerle, muskalar sunan sihirbazlara sırtını çevirmişti. Hür bir inanca bağlı kalmıştı; bütün dinlerden, bütün partilerden, bütün vatanlardan, —artık moda olmıyan bir yabancılık duydukları çalkantılı dönemin en büyük dan uzak idiyse de, Paris'te bir yabancıydı ve o zamanlar, her ülkedeki yabancılara barbar gözüyle bakılıyordu.

Bununla birlikte, neşeli, havai, oyun bozanlara düşman, dolu dizgin zevk peşinde, şiddetli oyunlara düşkün, zamanının söylevcilerinin sözlerine çabucak kanan genç Jeannin, kaslarının gücü ve kafa tembelliğiyle, Action Française'in milliyetçi, kralcı, emperyalist, —(bunların ne olduğunu pek bilmiyordu)— şiddet doktrinlerine meyil vermişti. Aslında saygı gösterdiği tek adam Christophe'du. Erken edindiği tecrübeler ve annesinden geçen ince bir seziyle (hiç keyfine keder vermeksizin) vaz geçemediği bu çevrenin ne kadar değersiz olduğunu ve Christophe'un üstünlüğünü anlıyordu. Hareketler ve eylemlerle kendini ne kadar sarhoş ederse etsin, babasından ona geçen şeyleri inkâr edemezdi. Olivier gibi o da, kısa süreli ani nöbetler halinde, bulanık bir kaygı, eylemine bir gâye bulmak, tespit etmek, ihtiyacı duyuyordu. Ve yine belki

Olivier'den ona geçen esrarlı bir içgüdüyle, onun sevdiği insana yaklaşmak isteği duymaktaydı içinde.

Christophe'u görmeye gidiyordu. Duygu ve düşüncelerini dışa vuran ve biraz da geveze bir tip olduğu için, ona sırlarını açmaktan hoşlanıyordu. Christophe'un, kendisini dinleyecek vakti olup olmadığına aldırdığı yoktu. Ama, yine de dinliyordu onu Christophe, ve hiç sabırsızlık göstermiyordu. Yalnız, o eğer çalıştığı bir sırada gelmişse, dinlerken dalıyordu zaman zaman. Ama, Christophe'un böyle zihnini başka şeylere vermesi sadece birkaç dakika sürüyordu, bu sırada o, içinde oluşturduğu esere bir iki nota daha ekliyordu. Sonra yine dönüyordu Georges'un yanına. Onun bu yokluklarından Georges'un haberi bile olmuyordu. Kimse tarafından duyulmadan ayaklarının ucuna basa basa içeri girmiş gibi hissediyordu kendini Christophe ve bu sıvışmalar onu eğlendiriyordu. Ama, Georges bir iki kez bunu farketti, canı sıkılarak:

— Ama sen dinlemiyorsun beni! dedi.

O zaman utanan Christophe, sabırsız konuşmacıya kendisini bağışlatmak için, onu daha büyük bir dikkatle dinlemeye koyuluyordu. Delikanlının anlattıklarında eğlenceli şeyler de yok değildi. Georges zirzopluklarını anlatırken Christophe gülmekten alamıyordu kendini. Delikanlı herşeyi anlatıyordu ona, insana şaşkınlık veren bir açık sözlülüğü vardı.

Christophe her zaman gülmüyordu; Georges'un gidişi çoğu kez üzüyordu onu. Christophe bir ermiş değildi, herkese ahlâk dersi vermek hakkını bulmuyordu kendinde. Onu en çok sarsan ne Georges'un aşk maceraları, ne de saçma sapan şeyler için avuç dolusu para harcamasıydı. Onu en çok üzen ve bağışlayamadığı şey, Georges'un yaptığı kabahatleri hafife alışıydı: bunlar hiç koymuyordu ona, tabii buluyordu. Ahlâklılık konusunda Christophe'unkinden ayrı bir anlayışı vardı. Georges da, kadınla erkek arasındaki cinsel ilişkiyi, her türlü ahlâk düşüncesinin dışında, serbest bir oyun sayan gençlerdendi. Namuslu bir insan olmak için belli bir açık yüreklilik ve umursamaz-

ca bir iyilik yeterliydi onlar için. Christophe'un bu konudaki titizliğine aldırış etmiyordu. Christophe'un canı sıkılıyordu Georges'un bu tutumundan. Başkalarına kendi duygularını zorla kabul ettirmek istememekle birlikte, hoşgörüyle karşılıyamıyordu onun bu tutumunu, eski sertliği büsbütün gemlenmiş değildi. Zaman zaman parlıyordu. Georges'un kimi entrikalarını iğrenç buluyor ve bunu ona düpe düz söylüyordu. Georges da daha sabırlı değildi. Aralarında oldukça şiddetli sahneler geçiyordu. Bunun üzerine, haftalarca görmedikleri oluyordu birbirlerini. Christophe, bu öfkelenişlerinin, Georges'un gidişini değiştirmeyeceğini anlıyor ve bir devrin ahlâk anlayışını, bir başka kuşağın ahlâk ölçülerine uydurmaya çalışmanın haksızlık olacağını düşünüyordu. Ama, bunu yapmamak da elinden gelmiyordu. İlk fırsatta yine eleştirilerine başlıyordu. İnsan hayatı boyunca bağlandığı inançtan nasıl şüpheye düşebilir? Bu hayatı inkâr etmek olmaz mı? İnsanın düşündüğünden başka türlü düşünür gibi görünerek, çevresindekilere benzemeye, ya da onları kollamaya çalışması neye yarardı ki? Bir kimseye yararı olmadan insanın kendi kendisini yıkması olurdu bu. İnsanın ilk görevi olduğu gibi olmaktı. «Şu iyidir, şu kötüdür» diyebilmeliydi. Zayıflara, onlar gibi zayıf olarak değil, güçlü olarak iyilik edebilirdi. Gösterilen zaaflar karşısında hoşgörülü olunuz, istiyorsanız. Ama gösterilecek bir zaafa tâviz vermeyiniz!

Evet; ne var ki, Georges, yapacakları için Christophe'a danışmaktan sakınıyordu: — (kendisi de biliyor muydu bunu?)— bir şeyi ancak yaptıktan sonra anlatıyordu ona.— Böyle olunca da?... Böyle olunca da, bu haylaz oğlana sözünü dinletemiyeceğini bilen bir yaşlı amca gibi omuz silkip sessizce sitem etmekten ve gülüp geçmekten başka yapacak ne kalıyordu ki?

O günlerde aralarında birkaç dakikalık uzun bir suskunluk olurdu. Georges, Christophe'un çok uzaklara dalmış gibi görünen gözlerine bakardı. Kendisini onun karşısında küçücük bir çocuk gibi görürdü. O içe işleyen

bakışların aynasında, kendini, bütün kötülüğüyle görür gibi olur ve bundan eziklik duyardı. Christophe, Georges'un kendisine açtığı sırları nâdiren ona karşı bir koz olarak kulanırdı; sanki hiç duymamış gibiydi bunları. Göz göze, sessiz bir diyalogdan sonra başını alaylı alaylı sallamakla yetinirdi. Sonra, daha önce konuşulan konuyla hiç ilgisi yokmuş gibi görünen bir hikâye anlatırdı: kendi hayatından, ya da herhangi birinin hayatına ait gerçek ya da uydurma bir hikâye. Ve, Georges, küçük düşürücü ve gülünç bir halde anlatılan kendi Benzeri'nin (tanırdı onu), yeni bir ışık altında yavaş yavaş belirdiğini, kendi hatâlarına benzer hatâlar işlediğini görürdü. Kendine, kendi acınacak haline gülmemezlik edemezdi. Christophe hiçbir yorum eklemiyordu anlattıklarına. Hikâyeden çok hikâye edenin babacanca ifade gücü etki yapıyordu çocuğun üstünde. Ondan, sanki o başka birileriymiş gibi, ilgisizce neşeli ve rahat bir biçimde söz etmekteydi. Bu rahatlığa kavuşmak için geliyordu Christophe'a. Gelip içini dökerek gevezelik ettikten sonra, bir yaz günü öğleden sonra gerinip esneyerek, büyük bir ağacın gölgesine uzanan biri gibi rahatlıyordu. Böylece kızgın günün verdiği yakıcılık diniyordu. Şimdi üzerine bir koruyucunun kanat gerdiğini duyuyordu. Ağır bir hayat yükünü rahatlıkla taşıyan bu adamın yanında kendi huzursuzluklarından kurtuluyordu. Onu dinlerken dinleniyordu. Christophe da her zaman onu dinlemiyordu. O da başka düşüncelere dalıyordu, ama aklı nerede olursa olsun Christophe'un gülüşünü yanı başında hissediyordu.

Bununla birlikte, yaşlı dostunun düşünceleri yabancıydı ona. Nasıl oluyor da Christophe, ruhunun yalnızlığına gömülüp yaşayabiliyor, herhangi bir sanat, din, politika akımına, başka insanların oluşturduğu herhangi bir topluluğa katılmıyor, diye düşünüyordu. «Bir kampa kapanmak ihtiyacını duymuyor musunuz hiç?» diye sormuştu Christophe'a.

— Kapanmak ha! demişti Christophe gülerek. İnsan dışarda daha iyi değil mi ki? Senin gibi açık havaya alı-

şık biri dört duvar arasına kapanmaktan söz ediyor öyle mi?

— Ah, beden için başka, zihin için başkadır bu, diye cevap verdi Georges. Zihnin kesinliğe ihtiyacı var; Başkalarıyla birlikte düşünmeye ihtiyacı var; aynı zamanda yaşayan bütün insanlarca benimsenmiş ilkelere bağlanmaya ihtiyacı var. Eski zamanda, klâsik çağlarda yaşamış olan insanlara imreniyorum. Geçmişin güzel düzenini yeniden kurmak isteyen dostlarımın hakkı var.

— Haydi ordan pısırık adam, dedi Christophe. Kalkmış bana böyle yılgınlıklardan söz ediyorsun!

— Yılgın değilim ben, diye canı sıkılarak karşılık verdi Georges. Hiçbirimiz böyle değiliz.

— Kendinizden korktuğunuza göre böyle olmanız gerek. Amma da iş ha! Bir düzene ihtiyaç duyuyor, ama kendiniz yapamıyorsunuz bunu? Bunun için büyük ninelerinizin eteğine yapışmanız gerekiyor. Hay Allah! tek başınıza yürüsenize!

O günlerde borusu ötenlerden birinin lâfını benimseyen Georges kabara kabara:

— Kökleşmek gerek, dedi.

— Söyle bana, ağaçların kökleşmesi için, sandık içine konulmaları mı gerek? İşte toprak şuracıkta, herkes istediği gibi yararlanabilir. Daldır köklerini ona. Kendi yasanı bul, kendinde ara.

— Vaktim yok, dedi Georges.

— Korkuyorsun sen, diye Christophe tekrarladı.

Georges karşı çıktı, ama kendi içine bakmaktan hiç hoşlanmadığını kabul etti. Bundan ne gibi bir zevk alınabileceğini anlamıyordu: bu karanlık deliğe eğilmekte, onun içine yuvarlanma tehlikesi vardı.

Christophe:

— Elini ver bana, dedi.

Gerçekçi ve trajik hayat görüşü üzerine açılan kapağı aralamak eğlendiriyordu onu. Georges geriliyordu. Christophe gülerek kapıyordu kapağı.

Georges:

— Böyle nasıl yaşayabiliyorsunuz? diye soruyordu.

— Yaşıyorum ve mutluyum, diye cevap veriyordu Christophe.

— Eğer her gün böyle kendi içimi görecek olsam, ölürdüm ben.

Christophe onun omuzuna vuruyordu:

— Hele bakın şu bizim ünlü atletlere!... Eh, kafanın sağlamlığına güvenemiyorsan bakma. Hiçbir şey zorlamaz seni buna. Yoluna git yavrum! Ama, bunun için bir hayvanmışsın gibi omuzuna damga vuracak bir efendiye ihtiyacın var mı? Nasıl bir buyruk bekliyorsun? İşaret verileli çok oldu. At binme borusu çaldı, atlı kolu yola düzüldü. Yalnız kendi atınla uğraş. Safına gir! Haydi dört nala!

— Peki ama nereye gideceğim, diye sordu Georges.

— Bölüğün dünyayı fethetmek için nereye gidiyorsa. Gökyüzünü zaptedin, unsurlara boyun eğdirin, son siperlerine de dalın tabiatın, uzayı genişletin, ölümü geriletin...

«Ex pertus Vacuum Daedalus aera..»

...Latince şampiyonu söyle bakayım, biliyor musunuz bunu? Hiç olmazsa ne anlama geldiğini söyleyebilir misiniz?

«Perrupit Acheronta...»

...İşte sizin nasibiniz bu mutlu **conquistadore**'lar!...

Yeni kuşağın kahramanca eyleminin ne olduğunu öyle bir berraklıkla gösteriyordu ki, Georges şaşkınlıkla:

— Peki ama siz de bunu hissettiğinize göre neden bizimle gelmiyorsunuz? diye sordu.

— Benim başka bir görevim var da ondan. Haydi yavrum, işe koyul. Beni geç, bunu yapabilirsin. Ben burada kalarak gözleyeceğim... Şu Bin Bir Gece Masalları'nı okumuşsundur; orada hani dağ gibi kocaman, bir cin vardır, bir kutuya kapatılmış, Süleyman'ın mühürüyle!.. Cin burada işte, bizim ruhumuzun derinliğinde, üzerine eğilmek-

ten korktuğun ruhun... Ben ve çağdaşlarım ömrümüzü onunla boğuşmakla geçirdik, yenemedik, o da yenemedi bizi. Şimdi o da, biz de soluk alıyoruz. Şimdi kinsiz ve korkusuz bakıyoruz birbirimize,— kavgalarımızdan memnun, anlaştığımız ateşkes'in sona ermesini bekleyerek. Şimdi, sizler bu aradan yararlanarak gücünüzü toplayın ve dünyanın güzelliklerini devşirin! Mutlu olun ve bu durulmanın tadını çıkartın. Ama unutmayın ki, bu güç zaferlerinizden dönüşünüzde, şu benim bulunduğum yere gelecek ve burada bulunan ve yanında nöbet tuttuğum şeye karşı yeni güçlerle yeniden döğüşe başlayacaksınız. Bu döğüş, arasıra ateşkeslerle kesintiye uğrayarak ikisinden biri yere serilinceye kadar sürecek. Siz bizden daha mutlu ve daha güçlü olmalısınız!... O zamana kadar istersen spor yap. Adalelerini ve yüreğini döğüşe hazırla ve şu kabına sığamayan gücünü budalaca şeyler için harcama: onu kullanabileceğin bir zamanda yaşıyorsun (için rahat olsun!).

•

Christophe'un söylediklerinden pek fazla bir şey kalmadı Georges'un aklında. Zihni gerçi Christophe'un düşüncelerini alabilecek kadar açıktı, ama girdiği gibi hemen çıkıp gidiyordu oradan bu düşünceler. Daha merdivenin son basamağına varmadan hepsini unutmuş oluyordu. Ama, yine de bir ferahlık hissi duymaktan geri kalmıyordu. Bu duyguyu meydana getiren şeyin hâtırası çoktan silinip gittiği halde, bu duygu kalmakta devam ediyordu. Christophe'a büyük saygısı vardı. Christophe'un inandıklarının hiçbirine inanmıyordu. (Aslında her şeye gülüyor, hiçbir şeye inanmıyordu). Ama yaşlı dostuna dil uzatanın kafasını kırabilirdi.

Bereket versin böyle biri yoktu: yoksa kötü olurdu.

Christophe yakında rüzgârın yön değiştireceğini önceden sezmişti. Genç Fransız müziğinin yeni ideali kendisininkinden farklıydı. Her ne kadar, bundan ötürü Chris-

tophe bu müziği daha çok seviyor idiyse de, bu müziğin onu hiç sevdiği yoktu. Halkın Christophe'u tutması, yeni sanat akımını izleyen hızlı gençlerle uzlaşmasını sağlayamıyordu. Pek fazla bir şey yoktu bunların dağarcığında; bu yüzden de dişleri pek sivriydi ve ısırı ısırıveriyorlardı. Fakat, bu kötülükleri üzmüyordu Christophe'u.

— Amma da gayretli şeyler ha!, diyordu. Adamakıllı dişlendi bu küçükler...

Bununla birlikte, başarısından ötürü yağ çeken öteki köpeciklere yeğlemiyor değildi bunları. —D'Aubigné'nin dediği gibi: **«Bir çomar, kafasını yağ kabına sokmuşsa, öteki köpekler ona yaranmak için sakallarını yalarlar.»**

Opera'ya verdiği bir piyesi kabul edilmişti. Hemen provasına başlandı. Bir gün Christophe, gazetelerin saldırılarından, kendi eserinin sahnelenmesi için genç bir kompozitörün eserinin oynanmasını ileri bir tarihe atmış olduklarını öğrendi. Gözeteci, bu görevi kötüye kullanma olayını kınayarak, sorumluluğunu Christophe'a yüklüyordu.

Christophe yönetmeni görerek:

— Bana önceden haber vermediniz. Böyle şey olmaz. Benimkinden önce kabul ettiğiniz operayı oynatmalısınız, dedi.

Yönetmen hayretle bağırdı, gülmeye başladı, Christophe'un önerisini geri çevirdi, karakterine, eserinin değerine, dehasına övgüler düzdü, ötekinin eserini yerin dibine batırdı, hiçbir değeri olmadığını, metelik etmeyeceğini ileri sürdü.

— Peki, öyleyse neden kabul ettiniz?.

— İnsan her zaman istediğini yapamıyor. Aradabir kamuoyunun hoşuna gideni yapmak gerekiyor. Eskiden bu gençler bağırır dururlar, kimse kulak vermezdi onlara. Şimdi milliyetçi bir basını bize karşı ayaklandırıyorlar; bu gazeteler bizi ihanetle suçluyor, kötü Fransız olduğumuzu yazıyorlar genç akımı coşkuyla selâmlamazsak. Genç Akım! Konuşalım bu konuyu! İster misiniz bunun ne olduğunu söyleyeyim size! Bıktım bunlardan... Seyirciler de

bıktılar. **Oremus**'larıyla kafamızı şişiriyorlar!... Damarlarında kan yok bunların; ilâhi okuyan küçük zangoçlar... Eserlerindeki bir aşk duosunu dinleseniz, **De profundis** (1) sanırsınız... Kabul etmek zorunda bırakıldığım piyesleri oynatacak kadar budalalık etseydim, çoktan iflâs ederdi tiyatrom. Bu eserleri kabul ediyorum: benden istedikleri de bu. — Ciddi şeylerden konuşalım. Siz salonları dolduruyorsunuz.

Yönetmen yeniden övgülerine başladı.

Christophe birden sözünü kesti ve öfkeyle:

— **Enayi** değilim ben, dedi. Şimdi yaşlı bir adam olduğum ve ün kazanmış bulunduğum için, gençleri ezmek amacıyle beni kullanıyorsunuz. Genç olsaydım, onlar gibi beni de ezerdiniz. Ya bu çocuğun piyesini oynarsınız, ya ben kendiminkini geri alırım.

Yönetmen kollarını havaya kaldırarak:

— Sizin istediğinizi yaparsak, onların açtıkları basın kampanyası karşısında boyun eğmiş olacağımızı görmüyor musunuz?

— Umurumda değil, dedi Christophe.

— Keyfiniz bilir. Ama bunun ilk kurbanı siz olacaksınız.

Christophe'un eserinin provalarına ara verilmeden genç müzisyenin piyesi incelenmeye alındı. Biri üç perdelikti öteki iki. İkisinin de aynı temsilde oynanmasına karar verildi. Christophe koruduğu gençle konuştu: bu kararı önce kendisi ona iletmek istemişti. Genç sanatçı, Christophe'a bunun için kendisine sonsuza dek minnet duyacağını söyledi.

Pek tabiidir ki, Christophe, yönetmenin kendi piyesine her türlü özeni göstermesine engel olamadı. Ötekinin yorumu, sahneye konuluşu feda edildi. Christophe'un bundan haberi olmadı. Genç müzisyenin eserinin birkaç provasında bulunmak istedi. Çok zayıf buldu. Bir iki öğütte bulunacak oldu, kötü karşılandı. Bunun üzerine daha ileri

(1) Ölüler için okunan dualardan birinin adı. (Çev.)

gitmedi. Bundan başka, yönetmen, genç bestekârı, eserinin geç kalmadan oynanması için bir iki yerini kırpmaya razı etti. Bestekâr başlangıçta bu fedakârlığı kolaylıkla yaptığı halde sonradan üzüldü.

Oyun akşamı, *gencin eseri hiçbir başarı elde edemedi.* Christophe'unki ise çok alkışlandı. Birkaç gazete Christophe'a saldırdı. İşin içinde bir tertip olduğunu, büyük bir Fransız sanatçısını ezmek için bir komplo yapıldığını yazdılar, eserinin Alman ustaya yaranmak için kırpıldığını, Christophe'un doğmakta olan büyük sanatçıları bayağıca kıskandığını ileri sürdüler. Christophe omuz silkerek:

— O, cevap verir, diye düşündü.

Lâkin, «O», gazetelerin yazdıklarına cevap vermedi. Christophe, bir gazeteden kestiği kısa bir yazıyı yanına

— Okudunuz mu?

diye yazarak gönderdi. Öteki şu cevabı verdi:

— Çok üzüldüm! Bu gazeteci bana her zaman o kadar yakınlık gösterir ki! Gerçekten üzgünüm. En iyisi önem vermemek.

Christophe gülerek şöyle dedi içinden:

— Haklı, küçük ödlek.

Ve bu olayın üstünde durmayarak, unuttu.

Ama, raslantıya bakın ki, hiç gazete okumayan, okuduğu zaman da sadece spor yazılarına şöyle bir göz gezdiden Georges, nasılsa, Christophe'a yöneltilen saldırıları gördü. O gazeteciyi tanıyordu. Onu bulabileceğini bildiği kahveye gitti, oradaydı. Kafasına bir tokat indirdi, düello ettiler, Georges kılıcıyla adamı omuzundan yaraladı.

Ertesi gün, Christophe, yemek yerken olayı bir dostunun mektubundan öğrendi, çok üzüldü, yemeğini bırakıp Georges'a koştu. Kapıyı Georges açtı. Christophe kasırga gibi içeriye daldı, Georges'un kollarını yakalayıp sarstı, ateş saçarak iyice haşladı:

— Hayvan! diye bağırdı, benim için döğüştün ha! Kimden izin aldın? Şu bacaksıza bakın, kalkmış işlerime karışıyor kafasız! Bir bu eksikti! O hergeleyi, döğüşmekle onurlandırdın. Onun da istediği buydu. Budala, kahraman-

laştırdın adamı! Ya iş ters gitseydi de..... (Eminim ki, beyinsizce attın kendini ortaya, her zamanki gibi...) Ya ölseydin!... Melûn! Dünyada affetmezdim seni!...

Deli gibi gülen Georges, Christophe'un bu son sözü üzerine öyle bir gülme krizine tutuldu ki, gözlerinden yaşlar boşanıyordu.

— İhtiyar dost! Ne garip adamsın sen! Ah! O kadar acımasızsın ki! Bak, seni savunduğum için bana sövüp sayıyorsun. Bir gün sana saldırırsam, yanaklarımdan öpersin her halde.

Christophe sustu, Georges'u kucakladı, iki yanağından öptü, sonra:

— Yavrum, bağışla. Yaşlı bir budalayım ben... Ama bu haberi duyunca kan beynime sıçradı. Nereden esti aklına döğüşmek! Bu adamlarla döğüşmeye değer mi? Söz ver bakayım bir daha böyle bir şeye kalkışmayacağına.

— Söz verecek değilim, dedi Georges. Canım ne isterse onu yaparım ben.

— İzin vermiyorum sana, anladın mı. Eğer yine böyle bir şey yaparsan, yüzünü görmem bir daha, gazetelerde yaptığını beğenmediğimi ilân ederim... seni...

— Anlaşıldı, mirasından mahrum ediyorsun beni.

— Haydi oradan Georges, rica ederim, bu neye yarar ki?

— İyi yürekli ihtiyarım benim. Benden bin kez daha değerlisin sen, bilmediğin yok, ama bu edepsizleri senden iyi tanırım ben. Yüreğini rahat tut, şimdi iş tersine dönecek, sana çatmadan önce iyice düşünmek zorunda kalacaklar.

— Ne yapabilir ki bana bu kaz kafalılar? Ne söylerse söylesinler, gülüp geçerim.

— Ama ben geçmem, sen kendi işine bak.

O günden sonra, Christophe yeni bir yazının Georges'un tepesini attırmasında korkmaya başladı. Daha sonraki günlerde, Christophe'un hali oldukça komikti. Eskiden hiç gazete okumazken, şimdi her gün kahveye gidiyor, belki kendisine çatan bir şeyler yazarlar da Georges'un

gözüne çarpar diye, gazeteleri baştan sona kadar okuyordu. Böyle bir şey olursa her şeyi yapmaya hazırdı. Bir hafta geçtikten sonra yüreği ferahladı. Küçüğün hakkı vardı. Hareketi şimdilik saldırganların akıllarını başlarına toplamalarını sağlamıştı. —Christophe, kendisini bir hafta boyunca çalışmaktan alıkoyan deli oğlana içerleyip söylenmekle birlikte, ne olursa olsun ona ders vermeye hiç de hakkı olmadığını düşünüyordu. Kimi günler kendisinin de, bir süre önce, Olivier için döğüştüğünü hatırlıyor ve Olivier'nin şöyle dediğini duyar gibi oluyordu:

— Bırak, Christophe, böylece borcumu ödemiş oluyorum sana.

•

Her ne kadar Christophe, kendisine yapılan saldırılara önem vermiyorsa da, bir başkası onun gibi karşılamıyordu bunları. Bu başkası Emmanuel'di.

Avrupa düşünüşünün gelişmesi büyük bir hızla ilerliyordu. Yeni makinelerin ve motorların bulunmasıyla birlikte bu gelişme hızlanıyor gibiydi. Evvelce insanlığı yirmi yıl beslemeye yetecek miktarda peşin hüküm ve umut birikimi beş yılda eriyip gitti. Aydın kuşaklar birbiri ardınca dörtnala koşuyor ve kimi zaman birbirlerinin üstünden aşıyorlardı. Zaman saldırı borusu çalıyordu— Emmanuel aşılmıştı.

Fransızların enerjisine övgüler söyleyen şarkıcıbaşı hiçbir zaman ustası Olivier'nin idealizmini inkâr etmemişti. Millî duyguları çok ateşli olmakla beraber, bunu ahlâk yüceliğine verdiği değerle birleştirmekten geri kalmıyordu. Şiirlerinde, Fransa'nın zaferini tiz bir sesle ilân ediyordu, ama aslında Fransa'nın şahsında o günkü Avrupa'nın en büyük düşüncesini Athéna Nikè'yi, Kuvvet'ten öcünü alan *Hakkın zaferini, derin bir inançla yüceltiyordu.* —Ama, işte Kuvvet yeniden canlanmıştı, hem de Hakkın ta yüreğinin içinde ve bütün vahşi çıplaklığıyla gösteriyordu kendini. Güçlü Kuvvetli ve döğüşe hazır yeni

kuşak, savaşa can atıyor, ama daha zaferi kazanmadan, kazanmış gibi bir zihniyet taşıyordu. Kaslarıyla, göğsünün genişliğiyle, keskin duygularıyla, zevke susamışlığıyla ovaların üstünde süzülen yırtıcı kuş kanatlarıyla övünüyordu. Avını pençelemek, pençelerini denemek için sabırsızlanıyordu. Soyun başardığı büyük işler, Alp'lerin ve denizlerin üstünde çılgınca uçuşlar, Afrika çöllerinde efsanevî at koşturmalar, Philippe-Auguste'lerin ve Villehardouin'lerinkinden daha az mistik ve daha çok çıkarcı olmayan yeni haçlı seferleri, ulusun başını iyice döndürmüştü. Savaşı sadece kitaplarda görmüş olan bu çocuklar, zahmetsiz güzellikler buluyorlardı onda Saldırganlaşıyorlardı. Barıştan ve düşünmekten bıkmışlardı, «muharebelerin örsü» nü baş tacı ediyorlar, bu örsün üzerinde kanlı yumrukların bir gün gelip Fransa'nın kudretini yeniden şekillendireceğine inanıyorlardı. İdeolojilerin gönül bulandırıcı kötüye kullanılışına tepki olarak ideal düşmanlığını bir inanç halinde açığa vuruyorlardı. Halkın dar ufuklu sağduyusunu, katı gerçekçiliği, utanma tanımayan milli egoizmi palavracılık derecesine varan bir gürültüyle övüyor, bu egoistlik içinde, vatanın büyüklüğü nâmına yarar gördüklerinde başkalarının haklarını, başka milliyetleri hiçe sayıyorlardı. Yabancı düşmanıydılar, demokrasiye karşıydılar ve —en inançsızları bile— «Mutlak'ı kanalize etmek» gibi pratik bir ihtiyaçla katolikliğe dönüşü ve sonsuz varlığı bir düzen ve otorite gücünün muhafazası altına kapatmayı vaaz ediyorlardı. Boş hayalci idealistleri ve insanlık inancı taşıyan düşünürleri, dünden arta kalan bunaklar diye küçümsemekle yetinmeyerek halk düşmanı ilân ediyorlardı. Emmanuel de, bu gençlerin gözünde onlardan biriydi. O, bundan hem büyük bir acı duyuyor, hem de tiksiniyordu.

Christophe'un da kendisi gibi —kendisinden çok— bunların kurbanı olduğunu görmesi ona sevgi duymasına neden oluyordu. Oysa, tersliği yüzünden gelip kendisini görmekten onu alakoymuştu. Yaptığına pişman olduğunu göstermesine ve onu aramasına gururu engel olu-

yordu. Ama, rastgele olmuş gibi, onunla karşılaşarak cesaret verdi. Artık o kuşkuculuğu azaldığı için, Christophe'un kendisini aramasından hoşlandığını gizlemedi. Bundan sonra birbirlerinin evinde sık sık buluştular.

Emmanuel, Christophe'a içindeki kırgınlıkları anlattı. Uğradığı eleştiriler çileden çıkartıyordu onu. Christophe'un bunlardan pek rahatsız olmadığını görerek gazetelerin onun hakkında yazdıklarını okuttu. Bu yazılarda, Christophe'un, sanatının gramerini bilmediği, armoni bilgisi olmadığı, başka müzisyenlerin eserlerinden parçalar aşırdığı ve müziğin şerefini çiğnediği ileri sürülüyordu. Ondan, «şu yaşlı meczup» diye söz ediyor, «bu depreşik insanlardan bıktık artık! Biz düzeniz, akılız, klâsik dengeyiz...» diyorlardı.

Bu sözler Christophe'u eğlendiriyordu.

— Bu bir yasadır, diyordu. Gençler yaşlıları çukura gömerler. Benim zamanımda, yaşlı sayılması için bir adamın altmışına basması beklenirdi. Bu gün daha hızlı gidiyorlar. Telsiz telgraf var, uçaklar var... Bir kuşak daha çabuk çöküyor... Zavallıcıkların çok az vakti kaldı.... Bu gençler, ellerini çabuk tutsunlar bizi horlamakta ve gün ışığında gövde göstermekte!

Ama Emmanuel, Christophe gibi sağlıklı değildi. Cesur ruhluydu, ama hasta sinirlerinin elinde oyuncaktı, sıska bir bedende ateşli bir ruh taşıyordu. Onun için döğüşmek gerekiyordu, ama döğüş için yaratılmamıştı. İleri sürülen kimi düşmanca yargıların acısı iliklerine kadar işliyordu.

— Ah! diyordu, şu eleştirmenler, gelişigüzel söyleyiverdikleri haksızca bir sözle sanatçılara ettikleri kötülüğü bilseler, mesleklerinden utanç duyarlar.

— Ama, bunu onlar da biliyor sevgili dostum. Bu, onların ekmek kapısı. Ne yaparsın herkesin yaşaması gerek.

— Hepsi cellât bu adamların: yaşamak için ellerini kana buluyor, sanata saldırma yolunda tüketiyorlar kendilerini. Size el uzatacak, zayıf yanlarınızdan acıyarak söz edecek, bunları gidermek için kardeşçe yardım edecek yerde elleri ceplerinde sırtınızdaki yükle yokuşu tırmanmanı-

zı seyrederler ve «çıkamıyacak..» derler. Tepeye vardığınız zaman da kimisi: «Evet ama böyle çıkmamak gerekirdi!» der, kimisi de «çıkamadı!...» diye tepinip durur. Ne mutlu size eğer düşürmek için bacaklarınıza taş atmamışlarsa!

— Adam sen de! Ama bazen aralarından bir iki namuslu adam da çıkar, bunlar ne büyük iyilik yaparlar! Kötü hayvanlara her yerde rastlanır, bunun meslekle ilgisi yok. Söyle bakayım: kendini beğenmiş, kötü yürekli, asık suratlı bir sanatçıdan daha berbat bir yaratık olabilir mi? Onun için dünya bir avdır, onu çiğneyip yutamadığı için öfkesinden kudurur. İnsan sabırla gücünü toplamalıdır. Hiçbir kötülük yoktur ki, iyiliğe hizmet etmiş olmasın. En kötü eleştiri bile yararlı olur bize; yollarda boşuna dolaşmaktan alıkoyan bir kılavuzdur. Ne zaman hedefe ulaştığımızı sansak, köpek sürüsü üstümüze çullanıp kıçımızı ısırır. Yürü! Daha ileriye! Daha yükseğe! Ben ondan ileride yürümekten yorulmam da, o peşimden kovalamaktan yorulur. Şu arapça sözü söyle benimle: «**Kurumuş ağacı kimse sarsmaz, saldırı taşını olgun meyvalarla bezenmiş verimli ağaca atarlar**»... (1) bu eleştirmenlerin esirgediği sanatçılara acımalıyız. Yarı yolda tembel tembel oturakalırlar. Kalkmak istedikleri zaman da bacakları uyuştuğu için yerlerinden kımıldanamazlar. Yaşasın düşman dostlarım! Hayatım boyunca onlar bana, dostum olan düşmanlarımdan daha çok iyilik ettiler!

Emmanuel gülümsemekten alamadı kendini. Sonra şöyle dedi:

— Ama yine de senin gibi eski bir savaşçının, daha ateş hattına ayak basmamış kurra erlerinden ders alması gücüne gitmiyor mu?

— Beni eğlendiriyorlar, dedi Christophe. Bu atılganlık gelişip serpilmek isteyen, kanı kaynayan bir gençliğin belirtisidir. Bunlar uyanan toprağın üstüne dökülen mart yağmurudur. Varsın ders versinler bize! Her halükârda hakları var. Yaşlılara, gençlerden ders almak gerekir! Biz-

(1) Atarlar veng-i tarizi, draht-ı meyvedar üzre. (Çev.)

den yararlandılar, nankörlük ediyorlar: kuraldır bu!. Ne var ki, bizim çalışmalarımızı da benimseyerek, bizden daha ileriye gidecekler, bizim başladığımızı gerçekleştirecekler. Bizde hâlâ biraz gençlik kalmışsa, biz de bilgi edinelim, kendimizi yenilemeye çalışalım. Eğer bunu yapamıyorsak, eğer çok yaşlanmışsak, onlarla sevinelim. Tükenmiş gibi görünen insan ruhunun sürekli olarak yeniden açılıp çiçeklenmesini, bu gençlerin sağlıklı iyimserliğini, maceralı işlerden duydukları sevinci, dünyayı fethetmek için yeniden doğan soyları görmek ne güzel şey!

— Biz olmasak ne olurdu onlar? Bu sevinç bizim gözyaşlarımızdan kaynaklanıyor. Bu gururlu kuvvet, bütün bir kuşağın çektiği ıstırapların çiçeği. **Sic vos non vobis..**

— Bu eski söz yanlış. Bizi geçen bir insan soyu yaratmakla biz kendimiz için çalışmış olduk. Onların birikimlerini topladık, bunu her yanından rüzgârlar giren viran bir evde savunduk. Ölümün içeri girmesini önlemek için kapısına yaslanmamız gerekti Oğullarımızın yürüyecekleri zafer yolunu, kollarımızla açtık. Çektiğimiz çileler geleceği kurtardı. Nuhun gemisini, adanmış toprağın eşiğine vardırdık. Oraya girecektir o, onlarla ve bizimle birlikte...

— Kutsal ateşi taşıyarak çölleri aşanları, soyumuzun tanrılarını anımsayacaklar mı, şimdi birer erkek olan bu çocuklar? Bizim payımıza çile çekmek ve nankörlüğe uğramak düştü.

— Üzülüyor musun buna?.

— Hayır. Bizimki gibi, doğurduğu devir uğruna feda edilmiş güçlü bir devrin trajik büyüklüğünü hissetmekte sarhoş edici bir taraf var. Bugünün insanları o yüce fedakârlığın derin hazzını tadamayacaklar.

— En mutlu olanlar bizlerdik. Sina dağına tırmandık. Ayak basmayacağımız yerler vardı eteklerinde. Ama, oralara ayak basanlardan daha sevinçliydik. Kim ki ovaya iner, ovanın enginliğini ve uzak ufukları görmez olur.

•

Christophe'un, Georges ve Emmanuel üstündeki yatıştırıcı etkisi Grazia'nın aşkından kaynaklanıyordu.

Bu aşk sâyesinde o, genç olan herşeye, hayatın bütün yeni biçimlerine, hiç eksilmeyen bir sevgi duyuyordu. Dünyayı canlandıran güçler ne olursa olsun, kendisine karşı bile olsa, onlardan yanaydı. Bir avuç bencil imtiyazlıya baykuş çığlıkları attıran şu demokrasilerin doğuşunun yakınlaşması korkutmuyordu onu. Eskimiş sanatın anlaşılmaz boş sözlerine umutsuzca takılıp kalmıyordu. Bilimin ve eylemin inanılmaz keşiflerinden, gerçekleşen düşlerinden eskisinden daha güçlü bir sanatın doğacağına kesinlikle inanıyordu. Yeni dünyanın gün ışığını selâmlıyordu, eski dünyanın güzelliğinin onunla birlikte öleceğini bile bile...

Grazia, aşkının Christophe'a sağladığı iyiliği biliyordu. Gücünün bilinci onu kendisinin de üstüne yükseltmişti. Mektuplarıyla sevgilisine yön veriyordu. Elbette sanat yolunda onu yönlendirmek gibi gülünç bir düşüncesi yoktu, çok anlayışlıydı ve sınırlarını bilirdi. Ama, onun hatâsız ve tertemiz sesi, Christophe'un ruhunu ayar ettiği diapazondu. Christophe'un, bu sesin düşüncesini tekrarladığını önceden duyar gibi olması yetiyordu, —en doğruyu, en temizi, en tekrarlanmaya lâyık olanı düşünmesi için... Güzel bir çalgının sesi, müzisyen için hayalini gerçekleştiren güzel bir vücut gibidir. Birbirini seven iki ruhun esrarlı kaynaşması: herbiri ötekinin en iyi şeyini alır, ama aşkıyla zenginleştirerek yeniden geri vermek için yapar bunu. Grazia, Christophe'a onu sevdiğini söylemekten çekinmiyordu. Uzakta olmak onu daha serbest konuşturuyordu. Ama, hiçbir zaman onun olmayacağını da kesinlikle söylüyordu. Dindarca ateşi Christophe'un gönlüne akan bu aşk, bir huzur kaynağıydı onun için.

Grazia'nın ona verdiği bu huzur kendi sahip olduğundan çok daha fazlaydı. Sağlığı bozulmuş, ruhsal dengesi ağır bir şekilde sarsılmıştı. Oğlunun durumu iyileşmiyordu. İki yıldır sürekli korkular içinde yaşıyordu. Lionello'nun acımasız bir ustalıkla oynadığı oyun onun bu halini

büsbütün ağırlaştırmaktaydı. Kendisini sevenleri merak ve endişeden soluk soluğa tutma sanatında âdeta virtüozluk mertebesine erişmişti. İlgileri üzerine çekmek ve insanları üzmek için oyunlar bulmakta boş beyni çok verimliydi. Bu onda artık bir manyaklık halini almıştı. İşin feci yanı şuydu ki, o hastalık görüntülerini taklit ederken, asıl hastalığı da ilerliyordu. Ölüm gelip kapıya dayanmıştı. Acıklı bir olay! Oğlunun uydurma bir hastalıkla yıllardır perişan ettiği Grazia, hastalık sahiden kendini gösterince, inanmaz olmuştu. Gönlün de sınırları var. Artık bu yalanlar karşısında acıma gücünü yitirmişti. Lionello gerçeği söylediği zaman, ona oyuncu demişti. Gerçek ortaya çıktıktan sonra da, ömrünün kalan kısmı vicdan azaplarıyla zehirlendi.

Lionello, kötülüğünü elden bırakmamıştı. Kimseye sevgi duymadığı halde, çevresindekilerden birinin, kendisinden başkasını sevmesine katlanamıyordu. Kıskançlık tek tutkusuydu bu çocuğun. Annesini Christophe'dan ayırmış olması yetmiyordu ona; aralarında süregelen yakınlığı da bozmak istiyordu. Her zamanki silâhını —hastalığını— da kullandı bunun için; Grazia'ya bir kere daha evlenmeyeceğine yemin ettirdi. Onun bu konuda söz vermiş olmasıyla da yetinmedi; annesinden Christophe'a mektup yazmamasını isteyecek kadar ileri gitti. Bunun üzerine Grazia isyan etti; çocuğun, kendi üstündeki etkisini bu derecede kötüye kullanması, özgürlüğüne kavuşmasını sağladı. Lionello'nun yalancılığını yüzüne vurarak acımasızca sert şeyler söyledi; sonradan pişman olup bir cürüm işlemişcesine kendisini yermesine sebep olan sözlerdi bunlar: Çünkü, Lionello bu yüzden öyle bir öfke nöbetine tutuldu ki, gerçekten hasta düştü. Annesi inanmak istemiyordu, ama gerçekten hastalanmıştı. O zaman, öç almak için ölümü istemeye başladı. Bu dileğinin yerine geleceğini aklından geçirmiyordu.

Hekim, Grazia'ya oğlunun artık kaybedilmiş sayılabileceğini bildirdiği zaman, o, yıldırımla vurulmuşa döndü. Buna rağmen, kendisini sık sık aldatmış olan çocuğu aldat-

mak için, umutsuzluğunu ondan saklaması gerekiyordu. Lionello bu sefer hastalığının ciddi olmasından kuşkulanıyor, ama inanmak istemiyordu. Annesinin gözlerinde, yalan söylediği zamanki sitemini okumaya çalışıyordu. Nihayet, Artık hiç kuşkuya yer bırakmıyan an gelip çattı. İşte bu, hem kendisi için, hem yakınları için korkunç oldu: ölmek istemiyordu.

Grazia, oğlunun son uykusuna daldığını görünce, ağlayıp sızlamadı, sessizliği hayret uyandırmıştı çevresindekilerde; acı çekmeye gücü kalmamıştı artık, tek bir isteği vardı: ölmek. Görünüşte hep aynı sükûnetle, hayatın gereklerini yerine getirmeye devam etti. Hattâ, birkaç hafta sonra, dudaklarında yeniden bir gülümseyiş belirdi, ama daha sessiz bir gülümseyişti bu. Kimse onun içinde bulunduğu çaresizliği anlayamamıştı. Hele Christophe hiç farkına varmamıştı bunun. Grazia oğlunun ölümünü bildirmiş, ama kendinden hiç söz etmemişti: Christophe'un kaygılı bir sevgi ateşiyle dolu mektuplarına cevap vermedi. Christophe oraya gelmek istiyordu. Grazia, böyle bir şey yapmamasını rica etti. Birkaç ay sonra, ona yeniden o eski ağırbaşlı ve rahat edasıyla yazmaya başladı. Kendi dertlerinin ağırlığını ona yüklemeyi doğru bulmuyordu. Bütün duygularının onun gönlünde yankılandığını ve kendisine dayanma ihtiyacı içinde olduğunu biliyordu. Kendine ıstıraplı bir baskı yapmıyordu. Bu onu kurtaran bir disiplindi. Yaşama bıkkınlığı içinde, iki şey yaşatıyordu onu: Christophe'a olan aşkı ve, İtalyanlığından gelen, kederde olsun, sevinçte olsun kadere inanması. Bu kaderciliğin hiçbir aklî yönü yoktu: bitkin bir hayvanı, yorgunluğunu hissetmeksizin, dalgın sabit bakışlarla, yolundaki taşları ve kendi bedenini unutarak, tâ yere serilinceye kadar yürüten hayvan işgüdüsü gibi bir şeydi bu, Vücuduna destek oluyordu kadercilik onun. Aşk da gönlüne destek oluyordu. Kişisel hayatı yıpranmıştı, o artık Christophe'da yaşıyordu. Bununla birlikte, mektuplarında eskisinden daha büyük bir dikkatle sakınıyordu kendisine olan aşkından söz etmekten, şüphesiz, bu aşk eskisin-

den daha derindi onda. Ama, küçük oğlunun **vetosu** ağır basıyordu. Adeta bir suç haline getiriyordu aşkını. Bunun için susuyor, bir süre bir şey yazmamaya zorluyordu kendini.

Christophe, bu suskunlukların nedenini kavrayamıyordu. Kimi zaman bir mektubun yeknesak ve rahat havası içinde, içe gömülmüş duyguların umulmadık titreşimlerini hissediyordu. Bu da altüst ediyordu onu. Ama, bir şey söylemeye cesaret edemiyordu. Kurduğu hayal bozulmasın diye soluk almaktan korkan bir insan gibiydi. Hiç yanılmadan biliyordu ki, bunu Grazia'ya bildirseydi, gelecek mektupta o duygu titreşimleri isteyerek yaratılmış bir soğukluğa bürünecekti... Sonra yeniden sükûn... **Meeresstille**...

•

Georges ve Emmanuel, Christophe'un evinde toplanmışlardı. Bir öğleden sonraydı. İkisi de kendi dertleriyle doluydu. Emmanuel edebiyat alanında düş kırıklığına uğramış, Georges da bir spor yarışmasında umduğu sonucu elde edememişti. Christophe ikisini de iyi yüreklilikle dinliyor ve sevecenlikle alay ediyordu onlarla. Kapı çalındı. Georges gidip açtı. Bir hizmetçi Colette'den bir mektup getirmişti. İki dost tartışmalarına dönmüşlerdi; arkalarında kalan Christophe'u görmüyorlardı. Christophe, onlar farkında olmadan odadan çıktı. Farkına vardıkları zaman da şaşmadılar buna. Ama, gelmesi uzayınca Georges gidıp öbür odanın kapısını vurdu. Cevap alamadı. Georges ısrar etmedi, yaşlı arkadaşının acayip davranışlarına alışkındı. Birkaç dakika sonra Christophe geri döndü. Çok sâkin, çok yorgun, çok yumuşak bir görünüşü vardı. Kendilerini bırakıp gittiği için bağışlamalarını istedi, konuşmayı bıraktığı yerden sürdürmeye başladı, iyilikle onların sıkıntılarından bahsediyor, onların içine ferahlık veren şeyler söylüyordu. Neden olduğunu bilmiyorlardı, ama sesinin tonu onları heyecanlandırıyordu.

Çocuklar gittiler. Christophe'un evinden ayrılan Georges, Colette'e gitti. Gözyaşları içinde buldu Colette'i. Colette görür görmez ona doğru koştu.

— Zavallı dostumuz nasıl dayanabildi bu habere? Korkunç bir şey! diye sordu.

Georges ne dediğini anlamıyordu. Colette, biraz önce Christophe'a Grazia'nın öldüğünü haber vermiş olduğunu bildirdi.

Kimseye veda etmeye vakit bulamadan gitmişti Grazia. Birkaç aydan beri hayatının bütün kökleri âdeta koparılmış gibiydi; bir soluk onu yıkmaya yetmişti. Ölümüne neden olan gribin yeniden depreşmesinden önce Christophe'dan güzel bir mektup almıştı. Çok duygulanmıştı bu mektuptan. Onu yanına çağırmak istiyordu; geri kalan her şeyin, onları ayıran her şeyin yanlış ve suçlu olduğunu hissediyordu. Çok yorgundu ertesi gün yazacaktı. Ertesi gün yatağa düştü. Yazmaya başladığı mektubu bitiremedi; başı dönüyordu; zaten, Christophe'u perişan etmemek için hastalığından söz etmekte tereddütlüydü. Christophe o sırada Emmanuel'in bir şiiri üzerine bestelediği bir koro ve senfoni eserinin provalarıyla uğraşıyordu: konu kendi kaderlerinin bir sembolü gibi olduğu için ikisini de heyecanlandırıyordu: **Adanmış Toprak.** Christophe sık sık söz etmişti bundan Grazia'ya. İlk temsil ertesi hafta verilecekti... Christophe'u kaygılandırmamak gerekti. Grazia mektubunda sadece nezle olduğuna değindi. Sonra bunu bile çok bularak mektubu yırttı; yeni bir mektuba başlama gücünü de bulamadı kendinde. Akşam yazarım, dedi kendi kendine. Onu çağırmak için çok geç kalmıştı artık... Ne kadar da telâşçıydı ölüm! Yüzyılların oluşturduğu bir şeyi yok etmek için birkaç saat yeter. Grazia ancak parmağındaki yüzüğü çıkarıp sevgilisine iletmesi için kızına verebilecek kadar vakit bulabildi. O zamana kadar Aurora ile pek içli dışlı değildi. Kendisi yola koyulmak üzere olduğu şu anda geride kalanın yüzüne tutkuyla bakıyor, eline elçilik edecek olan eli sıkıyor ve sevinçle düşünüyordu:

— Büsbütün gitmiyorum.

•

«Quid? hic, inquam, quis est qui complet aures meas tantus et tam dulcis sonus!.....»
(Scipion'un rüyası)

Colette'in yanından ayrılan Georges, içi sevgi dolu olarak Christophe'un evine gitti. Colette'in boşboğazlığı nedeniyle, yaşlı dostunun gönlünde Grazia'nın nasıl bir yeri olduğunu uzun süreden beri biliyordu, hattâ kimi zaman keyif çıkarıyordu bundan. (Gençlik saygılı değildir hiç). Ama, şu anda bağışlayıcı bir canlılıkla böylesine bir kaybın Christophe'a ne derin bir acı duyuracağını hissediyordu; ve ona koşmak, acısına katılmak, ona sarılmak istiyordu. İhtiraslarının şiddetini bildiği için, Christophe'un biraz önceki sâkinliği onu kaygılandırıyordu. Kapının zilini çaldı. Hiç ses yok. Yeniden çaldı ve Christophe'la aralarında önceden kararlaştırdıkları biçimde kapıya vurdu. Bir koltuğun çekildiğini, sürünürcesine ağır adımların yaklaştığını duydu. Christophe kapıyı açtı. Yüzü öylesine sâkindi ki, hemen kollarına atılmaya hazır olan Georges durdu; ne diyeceğini bilemiyordu. Christophe yavaşça sordu.

— Sen misin küçüğüm. Bir şey mi unuttun?

Georges şaşırdı, kekeledi:

— Evet.

— Gir içeri.

Christophe gidip, Georges gelmeden önce oturmakta olduğu koltuğa oturdu; pencerenin yanında, başını koltuğun arkalığına yaslamış, karşıdaki evlerin çatılarına ve akşamleyin kızıllaşan gökyüzüne bakıyordu. Georges'la ilgilendiği yoktu. Genç adam masanın üstünde bir şey arar gibi yaparak göz ucuyla da Christophe'a bakıyordu. Yaş-

lı adamın yüzünde en küçük bir kımıldama yoktu; batan günün yansımaları yanaklarının üst kısmını ve alnını aydınlatıyordu. Georges aramasını sürdürüyormuş gibi, bitişik odaya —yatak odası— geçti. Biraz önce, Christophe mektupla birlikte oraya kapanmıştı. Mektup, bir vücut izi taşıyan bozulmamış yatağın üstünde duruyordu. Yerde, halının üzerinde bir kitap vardı. Kitap açık ve sayfası buruşuktu. Georges kitabı yerden kaldırdı, İncil'de Mecdelli Meryem'le Bahçıvan'ın karşılaşmasını okudu.

Yeniden ilk girdiği odaya döndü, bir şey araştırıyormuş gibi sağda solda bir şeyleri oynattı, yeniden hiç kımıldanmayan Christophe'a baktı. Ona ne kadar acıdığını söylemek istiyordu. Ama yüzünde öyle bir aydınlık vardı ki, Georges ne söylese yersiz olacağını anladı. Bunun karşısında çekine çekine:

— Gidiyorum, dedi.

Christophe başını çevirmeden:

— Güle güle küçüğüm, diye karşılık verdi.

Georges gürültüsüzce kapıyı çekip gitti.

Christophe uzun süre olduğu yerde kaldı, gece indi. Hiç acı duymuyordu, hiç düşünmüyordu. Belirgin hiçbir hayal yoktu gözünün önünde. Hiçbir şeyi anlamaya çalışmadan, belirsiz bir müzik dinleyen, yorgun bir adam gibiydi. Gece oldukça ilerlemişti ayağa kalktı, her yanı tutulmuştu âdeta. Kendini yatağa attı, ağır bir uykuya daldı. Senfoni uğuldamakta devam ediyordu.

Ve işte **onu**, sevgiliyi gördü... Ona ellerini uzattı ve gülümsiyerek:

— Ateş bölgesini şimdi geçtin işte, dedi.

Ve yüreği eriyip tükendi. Kürelerin musikisinin hareketsiz ve derin büyük örtülerini yaydığı yıldızlı mekânları huzur dolduruyordu.

Uyandığı zaman (gün başlamıştı) o garip mutluluk, uzaktan uzağa duyulan sözlerin parıltısıyla birlikte devam ediyordu. Yatağından çıktı. Sessiz ve kutsal bir coşku onu kaldırıyordu.

...Or vedi, figlio
tro Beatrice e te è questa muro...

Beatrice ile onun arasındaki duvar aşılmıştı.

Uzun zamandan beri ruhunun bir yanı öte yakadaydı. İnsan yaşadıkça, insan yarattıkça, insan sevdikçe ve sevdiğini yitirdikçe ölümün elinden kurtulur. Yediği her yeni darbeden, darbelenen her eserden sonra insan kendi kendinden kaçar; yaratmış olduğu esere, sevmiş olduğu ve kendisini terketmiş bulunan sevgilinin ruhuna sığınır. Sonunda, Roma artık Roma'da değildir, insanın en iyi benliği dışındadır. Onu duvarın bu yanında yalnız Grazia tutuyordu. İşte ondaydı sıra artık. Şimdi ıstırap dünyasının üstüne kapanmıştı kapı.

Gizli bir coşkunluk dönemi yaşadı. Hiçbir zincirin ağırlığını duymuyordu artık. Beklediği hiçbir şey yoktu. Hiçbir şeye bağlı değildi. Özgürlüğüne kavuşmuştu. Mücadele bitmişti. Kavgaların bölgesinden, kahramanca çatışmalar Tanrısının hükmettiği —**Dominus Deus Sabaoth**,— çenberden çıkmış, gecenin içinde, ayakları dibinde, Kutsal Ateş'in meşalesinin sönüşünü seyrediyordu. Ne kadar uzaktaydı o daha şimdiden! O, yolunu aydınlattığı zamanlar, doruğa ulaştığını sanıyordu. O zamandan bu yana ne kadar çok yol almıştı! Öyleyken, tepe daha yakın görünmüyordu. Sonsuza dek yürüse aslâ ulaşamayacaktı oraya (bunu biliyordu şimdi). Ama, insan ışık çenberine girer ve ardında sevgililerini bırakmazsa, onlarla birlikte çıkılacak bir ebediyet yolculuğu çok uzun sürmez.

Kapısını battal etti. Onu kimse çalmaz oldu. Georges acıma gücünü bir çırpıda harcayıp tüketmişti: ertesi gün kaygılardan kurtulmuş olarak evine dönmüştü, bir şey düşünmüyordu artık. Colette, Roma'ya gitmişti. Emmanuel hiçbir şey bilmiyordu; her zamanki gibi alıngan olduğu için, Christophe'un kendisini aramamış olmasına biraz bozulmuş gibiydi. Artık şimdi, sevgili yükünü taşıyan gebe bir kadın gibi, ruhunda taşıdığı sevgilisiyle günler boyunca sürdürdüğü sessiz konuşmasında hiç rahatsız edil-

miyordu. Bu çok heyecanlı sohbeti hiçbir kelime anlatamazdı. Ancak müzik anlatabilirdi bunu. Yüreğinin her doluşunda, taşacakmış gibi oluşunda Christophe hiç kımıldamadan, gözleri kapalı, içindeki şarkıyı duyuyordu. Ya da, saatlerce piyanonun önüne *oturuyor, parmaklarını konuşturuyordu.* Bu devre boyunca, ömrünün geri kalan kısmında olduğundan daha çok irticalen çaldı. Düşündüklerini yazmıyordu. Neye yarardı ki?

Haftalarca sonra, yeniden dışarı çıkmaya ve —Georges *dışında hiç kimsenin* olup bitenlerden haberi bile olmaksızın— başka insanları görmeye başladığında irticalin ilham perisi bir süre daha onun yanından ayrılmadı. Christophe'un en az beklediği zamanlarda çıkıveriyordu ortaya. Bir akşam Colette'in evinde iken, Christophe piyanoya geçti ve aşağı yukarı bir saat kadar, salonun yabancılarla dolu olduğunu unutarak kendini kaptırdı, çaldı, çaldı. Kimsenin içinden gülmek gelmiyordu. Bu korkunç irticalî çalışlar büyülüyor ve altüst ediyordu insanı. Ne anlama geldiğini anlamayanların bile yürekleri daralıyordu; Colette'in gözleri yaşla dolmuştu. Christophe bitirdikten sonra birdenbire döndü, oradakilerin heyecanlanmış olduğunu gördü ve omuz silkti,— güldü.

Acının da bir kuvvet olduğu noktaya gelmişti, —hükmedilebilen bir kuvvet. Acı ona sahip değildi artık, o acıya sahipti; istediği kadar debelenebilir, demir çubukları sarsabilirdi: kafese kapatmıştı acıyı.

En dokunaklı ve aynı zamanda en mutlu eserlerini bu dönemde yarattı: meselâ, Georges'un da gördüğü, İncil'deki şu sahne:

«*Mulier, quid ploras?*» — «*Quia tulerunt Dominum meum, et nescio ubi Posuerunt eum.*»

Et cum haec dixisset, Conversa est retrorsum, et vidit Jesum Stantem: et nom Sciebat quia Jesus est.

— İspanya halk **Cantares**'lerinin mısraları üzerine bestelenmiş bir dizi **lied**'ler, bu arada ölüme ve aşka dair kara bir aleve benzeyen matemli bir şarkı:

Quisera ser el sepulcro
Donde à ti te han de enterrar,
Para tenerte en mis brazos
Por toda la eternidad.

(Seni ebediyen kollarımda taşıyabilmek için gömüldüğün mezar olsaydım.)

ayrıca, **Huzur Adası** ve **Scipion'un Rüyası** adlı iki senfoni ki, Jean Christophe Krafft bu senfonilerde başka hiçbir eserinde olmadığı kadar başarılı bir şekilde, zamanının en güçlü müzik unsurlarını, — Almanya'nın gizli bir hüzne bürünmüş duygusal ve bilginee düşüncesini, İtalya'nın ihtiraslı melodisini ve Fransa'nın ince ritmli ve nüanslı armonilerden yana zengin canlı esprisini, — içten bir beraberlik halinde kaynaştırıyordu.

«Büyük bir kayba uğranıldığında, umutsuzluğun doğurduğu coşkunluk» bir iki ay kadar sürdü. Ondan sonra, Christophe güçlü bir yürek ve güvenli adımlarla hayattaki yerini aldı. Ölümün rüzgârı, kötümserliğin son sislerini, stoacı ruhun sarhoşluğunu, alacakaranlık mistisizmin hayal oyunlarını silip süpürmüştü. Silinmekte olan bulutların üzerinde gökkuşağı pırıl pırıl parlıyordu. Göğün bakışı, gözyaşlarıyla yıkanmış gibi saf ve temiz gülümsüyordu aradan. Akşamın sükûneti çökmüştü dağlara.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Avrupa ormanında için için tutuşan yangın alevlenmek üzere. Onu burada söndürmeye kalkmak boşuna, daha ötede yeniden kıvılcımlanır, bir duman anaforu ve kıvılcım yağmuruyla, bir noktadan ötekine sıçrayarak kuru çalılıkları tutuşturur. Doğu'da (1), şimdiden, ileri karakol çatışmaları. Büyük Uluslararası Savaş'ın habercisi. Bütün Avrupa, daha dün kuşkucu ve gevşek olan Avrupa, kuru bir koruluk gibi ateş alacaktı nerdeyse. Savaş her an patlamak üzereydi. Söndürülüyor, ama yeniden canlanıyordu. En saçma bir bahane onu körüklüyordu. Dünya, boğazlaşmaya yol açacak bir rastlantının akışına bırakmıştı kendini. Bekliyordu. En barışçı olanlar bile, savaşın kaçınılmaz olduğu duygusunun ağırlığını duyuyorlardı yüreklerinde. Ve ideologlar, tek gözlü Proudhon devinin yoğun gölgesine sığınmış, savaşı insanın en güzel asalet sembolü olarak alkışlamaktaydılar...

Onlara göre, Batı ırklarının maddî ve manevî dirilişi bir savaşın sonunda gerçekleşecektir. Coşkulu eylem ve inanç akımları, ulusları kanlı bir boğazlaşmaya dolu dizgin sürüklüyor! Yalnız Napoléon'vâri bir deha bu körce yarışa önceden düşünülmüş, seçilmiş bir amaç tespit edebilirdi. Ama Avrupa'nın hiçbir yerinde böyle etkili bir dâhi yok. Sanki dünya, kendisini yönetmek için en değersizleri seçmiş. İnsan düşüncesinin gücü Avrupa'dan başka yerde. Böyle olunca insanın kendini sürükleyen akıntıya bı-

(1) Burada, R. Rolland, 1911-1912 de İtalya'nın, Osmanlı İmparatorluğunun Trablus vilâyetine saldırmasına değinmektedir. (Çev.)

rakmasından başka yapacağı şey yok. İşte yönetenlerin de yönetilenlerin de yaptıkları bu. Avrupa bir uçtan bir uca silâh başında beklemektedir.

Christophe, Olivier'nin kaygılı yüzü yanıbaşındayken böyle bir savaş hazırlığını anımsıyordu. Ama, o zaman, savaş tehlikeleri geçip giden bir kasırga bulutuydu. Şimdi, gölgesi bütün Avrupa'yı kaplıyor. Christophe'un da duyguları değişmişti. Ulusların birbirlerine kin gütmelerine katılamazdı artık o. Goethe'nin 1813'deki ruh hali içindeydi. Kin olmadan nasıl döğüşülür? Genç olmadan da nasıl kin tutulabilir? O, artık kin tutma çağını geride bırakmıştı. Şu birbirine rakip büyük halklardan hangisini daha az sevebilirdi? Christophe bunlardan herbirinin meziyetlerini ve dünyanın onlara neler borçlu olduğunu öğrenmişti. İnsan ruhu belirli bir yüksekliğe erişince **«artık insan ulusları ayırt etmez olur. Komşusunun mutluluğunu, ya da mutsuzluğunu kendisininmiş gibi duyar.»** Kasırga bulutları yanıbaşınızdadır. Çevrenizde gökyüzünden başka bir şey görünmez ve —**«Bütün gökyüzü kartalın egemenliğindedir.»**

Bununla birlikte, Christophe, içinde bulunduğu ortamdaki düşmanca davranışlardan tedirgindi. Paris'te, kendisinin düşman ırktan olduğu çokca duyuruluyordu. Çok sevdiği Georges bile, onun yanında Almanya için duyduklarını dile getirmekten alamıyordu kendini; bu da kederlendiriyordu Christophe'u. O zaman uzaklaşıyor, bahane olarak da, Grazia'nın kızını görmeye gideceğini söyleyerek, bir süre Roma'da kalıyordu. Ama, orada da rahat bir ortam bulabilmiş değildi. O büyük milliyetçilik gururu hastalığı oraya da yayılmıştı. İtalyan karakterini değiştirmişti bu duygu. Christophe'un uyuşuk, vurdum duymaz olarak tanıdığı bu insanlar, şimdi askerlik alanında ün kazanmaktan, döğüşmekten, fetihlerden başka bir şey düşünmüyor, Roma kartallarının, Libya çölleri üzerinde kanat açtığı zamanları hayal ediyor, İmparatorlar devrinin geri geldiğini sanıyorlardı. İşin güzel yanı da şuydu ki, muhalefet partileri, sosyalistler, katolikler de kıralcılar ka-

dar bu çılgınlığa kaptırmışlardı kendilerini büyük bir inançla ve dâvalarına ihanet ettiklerini akıllarından bile geçirmeden... Halklar üzerinde büyük salgın hırslarının soluğu estiği zaman, politikanın da, aklın da seslerini duyuramadığı görülür. Bunlar, bireysel hırsları ortadan kaldırmayı da düşünmez, aksine kullanırlar: her şey aynı amaçta birleşir. Çalkantılı dönemlerde hep böyle olmuştur. Fransa'nın büyüklüğünü yaratmış olan IV. Henri ordularında, XIV. Louis'nin savaş konseylerinde, akıl ve inanç sahibi kişilerin yansıra, gösterişçiler, çıkarcılar ve aşağılık zevklere düşkün olanlar da yer almaktaydı. Jansenistler ve dinsizler, sofular ve hovardalar içgüdülerine hizmet ederken, aynı amaca hizmet etmiş oluyorlardı: yakında çıkacak savaşlarda, enternasyonalistler ve pasifistler, silâha sarılırken, tıpkı Konvansiyon zamanlarındaki ataları gibi, bunu halkların iyiliği ve barışın zaferi için yaptıklarına inanacaklardı!...

Christophe, dudaklarında alaycı bir gülümseme ile, Janicule tepesinden, egemen olduğu evrenin sembolü olan, dağınık ve uyumlu kenti seyrediyordu: kireçleşmiş harabeler, «barok» cepheler, yeni yeni binalar, serviler ve sarmaşık gülleri, —bütün yüzyıllar, bütün üslûplar, aklın ışığında güçlü ve kaynaşmış bir bütünlük içindeydi. Öylə ki, akıl, özündeki düzen ve ışıkla evrene egemen olmalıydı.

Christophe, Roma'da az kalıyordu. Bu şehrin onun üzerindeki izlenimi çok kuvvetliydi: korkuyordu bundan. Bu âhenkten iyi bir şekilde yararlanabilmek için onun sesini uzaktan duyması gerekiyordu. Orada kalırsa, kendi ırkından olanların çoğunun başına geldiği gibi, onun kendisini de yutmasından korkuyordu. Zaman zaman bir süre Almanya'da kalıyordu. Ama sonunda, bir Fransız-Alman savaşının eli kulağında olmasına rağmen, hep Paris'te oturmaktan hoşlanıyordu. Orada, evlâtlığı Georges vardı. Onun üzerinde etkili olan sadece duygusal sebepler değildi. Düşünce ve kültür hayatıyla ilgili güçlü sebepler de rol oynuyordu bunda. Paris'te dopdolu kültür ha-

yatına, insanlık ailesinin bütün yüce duygularına cömertçe katılan bu çevreye alıştıktan sonra, Almanya'da yaşamaya yeniden alışmak güç geliyordu ona. Orada da sanatçılar yok değildi; ama, sanatçıların soluk alacağı hava yoktu. Sanatçılar, ulustan uzak yaşıyorlardı. Ulusun sanatçılarla ilgisi yoktu. Kamuoyu sosyal ve pratik işlere vermişti kendini. Şairler, öfkeli bir küçümseyişle, hor görülen sanatlarına kapanmışlardı. Halktan kopmayı gururları gereği sayıyorlardı. Yalnız, pek az kişi için yazıyorlardı: çok yetenekli küçük aristokratlardı bunlar, ince zevkli ama verimsiz kişiler. Bunlar da aralarında rakip kümelere bölünmüşlerdi, herbiri peşinde bir sürü yavan kişiyle... Yerleştikleri dar alanda havasızlıktan boğuluyorlardı; bunu genişletme gücünden de yoksundular, durup dinlenmeden bunu derinliğine kazmaya çalışıyorlardı. Kendilerini tüketinceye kadar altüst ediyorlardı toprağı. Sonra eski günlerinin hasretine gömülüyor ve hayallerini bile birleştirmeyi düşünmüyorlardı. Herbiri bulunduğu yerde, sisler içinde çırpınıp duruyordu. Hiçbir anlaşma yoktu aralarında. Herkes kendi kurtuluşunu kendinde buluyordu.

Rhein'in öte yanında ise, bunun tersine, sanat hayatında zaman zaman toplumun büyük ihtiras rüzgârları esiyor, halkın hayatındaki çalkantılar buraya da yansıyordu. Sonra, Paris'in üstündeki Eiffel kulesi gibi, hiçbir zaman sönmemiş olan klâsik gelenek feneri, ta uzaktan göz kamaştırarak ovayı aydınlatıyordu. O gelenek ki, yüzyıllar boyunca süren emek ve şanlı eylemlerle kazanılmış, elden ele aktarılmış, ve aklı köleleştirmeden ve zorlamadan, ona yüzyılların izlediği yolu göstermeyi ve bütün bir halkı ışığı içinde kaynaştırmayı sağlamıştır. Birçok Alman aydını — gecenin içinde kaybolmuş kuşlar— bu uzaktaki fenere doğru kanat açmışlardı. Ama, Fransa'da, komşu millette bunca iyi yürekli insanın Fransa'ya böylesine derin bir sevgi ile bağlı olduğunu düşünen kimse yoktu! Politikanın suç ortağı olmamış nice el, mertçe uzanıyordu ona!... Ama Almanya'daki gözde kardeşleri-

miz, sizler de görmüyorsunuz bizi! Size diyoruz ki: «İşte uzatıyoruz elimizi. Körüklenen kinler ayıramaz bizleri. Zekâmızın ve ırkımızın büyüklüğü için bizim size ihtiyacımız var, sizin bize ihtiyacınız var. Bizler Batı'nın iki kanadıyız. Biri kırılırsa öteki de kırılır. Varsın savaş gelsin! Bizim ellerimizi aslâ ayıramayacaktır birbirinden. Ve de kardeşce kaynaşan dehalarımızın atılımını engelleyemiyecektir.»

İşte böyle düşünüyordu Christophe. İki ülkenin birbirini karşılıklı olarak nasıl tamamladıklarını anlıyordu. Birbirlerine destek olmadıkça zekâlarının, sanatlarının, eylemlerinin nasıl sakat kalacağını da anlıyordu. Köküyle Rhein bölgelerinden olan Christophe, iki uygarlığın tek bir akım halinde birleştiği bu yerlerden gelmiş biri olarak çocukluğundanberi iki ülkenin birleşmesinin zorunluluğunu duyuyordu: hayatı boyunca dehasının bilinçaltındaki çabası bu iki güçlü kanadın dengede kalmasına ve sağlamlığına yönelmişti. Zihni Almanlığa vergi düşüncelerle zenginleştikçe, Lâtin kültürünün berraklığına, düzenine ihtiyaç duyuyordu. İşte bunun için o kadar çok seviyordu Fransa'yı. Bu sevgi kendini tanıma ve kendine hâkim olma zevkini tattırıyordu ona. Onda bütünleşiyordu. Kendisine zarar vermek isteyen unsurlardan yararlanıyor, kendisininkine yabancı güçleri özüne sindiriyordu. Güçlü bir ruh, sağlığı yerinde olduğu zaman, kendine düşman olan bütün güçleri benimser ve onları etine, kanına karıştırır. Öyle bir an gelir ki, size en az benzeyen bile çekici olur: çünkü onda daha verimli bir kaynak bulursunuz.

Christophe, kendisini taklit edenlerden çok, rakip diye karşısına çıkarılan sanatçıların eserlerinden zevk alıyordu: —çünkü, öğrencisi olduklarını söyleyerek kendisini taklit edenler de vardı: Christophe çok üzülüyordu buna, Bunlar, ona karşı büyük bir saygı besleyen, çalışkan temiz ahlâklı, efendi çocuklardı. Christophe, bunların eserlerini beğenmek için çok zorlamıştı kendini, ama — (bu da onun şansıydı!)— mümkün değildi. Hiçbir değer

bulmuyordu bu eserlerde. Şahsen sevmediği sanatta kendisine karşı olan eğilimleri temsil eden müzisyenlerin yeteneklerini ise çok beğeniyordu. Eh! Ne önemi vardı ki bunun? Hiç olmazsa yaşayan eserlerdi bunlar! Hayat, kendiliğinden öyle başlı başına bir erdemdi ki, bütün öteki erdemlere sahip olsa da ondan yoksun olan kişi namuslu insan sayılamazdı, çünkü tam bir insan sayılmazdı herşeyden önce. Christophe, alay olsun diye, ancak kendisine karşı olanların, kendi öğrencileri olduğunu söylüyordu. Eğer genç bir sanatçı müziğe olan tutkularından söz eder de, onu pohpohlıyarak sempatisini kazanacağını sanırsa, Christophe ona şöyle diyordu:

— Demek benim müziğimi seviyorsunuz, öyle mi? Sevginizi ya da kininizi benim gibi mi dile getireceksiniz?

— Evet, ustam.

— Peki öyleyse susun! Söyleyecek bir şeyiniz yok demektir!

Böyle başkalarının izinden körü körüne giden, boyun eğmek için yaratılmış kişilerden o kadar iğreniyordu ki, düşünceleri yüzde yüz kendi düşünlerine aykırı kişilerin çevrelerine yaklaşmayı tercih ediyordu. Öyle insanları dost sayıyordu ki kendisine, sanatı, idealistçe inancı, ahlâk anlayışı onlara göre modası geçmiş şeylerdi: hayat, aşk, evlenme, aile, bütün sosyal ilişkiler konusunda görüşleri tamamen farklıydı. —Ama yine de iyi insanlardı bunlar, yalnızca manevi bir gelişmenin ayrı bir aşamasında bulunuyor gibi görünüyorlardı. Christophe'un hayatının bir kısmını tüketen bunalımlar ve tasalar onlar için anlaşılmaz şeylerdi. Varsın olsun! Christophe'un kendini onlara anlatmak gibi bir isteği yoktu. Başkalarından, kendisi gibi düşünmelerini isteyerek, kendi düşüncesini pekiştirmek hevesinde değildi. Güveniyordu kendi düşüncesine. Onlardan, başka düşünceleri anlamalarını, başka insanları sevmelerini istiyordu. Daima daha çok anlamak, daha çok sevmek. Görmek, görmeyi öğrenmek. Sonunda başkalarından, eskiden kendisinin karşı çıktığı düşünce eğilimlerini almakla kalmadı, bundan yararlandı da: çünkü,

bunların, genel verimliliğe katkıları olduğunu düşünüyordu. Georges'unda kendisi gibi hayatı trajik bir görünüş içinde benimsemesini beğeniyordu. Eğer insanlık, monoton bir ahlâkî ciddiliğe ve Christophe'un silâhı olan kahramanca baskıya bürünse, çok fakirleşir ve kasvetli bir hal alırdı. İnsanlığın sevince, kaygısızlığa, şuna buna önem vermeyen gözüpekliğe ve, pek kutsal bile olsalar, birtakım putlara önem vermemeğe ihtiyacı vardır: «**Yaşasın toprağı canlandıran Galya tuzu.**» Şüphecilik de, inanç da gereklidir. Dünün inancını kemiren şüphecilik, yarının inancına zemin hazırlar... Hayattan uzaklaşan biri için her şey aydınlanır,— tıpkı güzel bir tabloyu uzaktan seyrederken sihirli bir âhenkle birbirinde eriyen renklerin yakından bakılınca çatışması gibi!

Christophe, manevî dünyaya olduğu kadar, maddî dünyanın sonsuz çeşitliliğine de çevirmişti gözlerini. Paris'te, özellikle ressamlar ve heykeltraşlarla dostluk kurmuştu. Ona göre Fransız dehasının en iyi temsilcileriydi onlar. Bu sanatçılar başarıdan başarıya koşan atılganlıklarıyla, hareketi izlerler, titreyen rengi uçarken yakalayıp tespit ederler, hayatı saran örtüyü parçalar, sevinç çarpıntılarıyla doldururlar insanın yüreğini. Görmeyi bilen bir göz için ne tükenmez bir zenginlik vardır bir damla ışıkta! Ruhun bu yüce hazları yanında kavgaların, savaşların boş gürültüsünün ne değeri olur! Ama, bu savaşlar da o gözalıcı manzaranın birer parçasıydı. Her şeyi kucaklamalı, inkâr ya da tasdik eden bütün güçleri, dostlukları ve düşmanlıklarıyla, hayatın bütün madenini kalıbımızın kızgın potasında neşeyle eritmeliyiz.

Her şeyin sonunda, ruhun tanrısal meyvası olan içimizdeki heykelin oluşmasıdır önemli olan. Onu güzelleştirmeye yarayan her şey iyidir; fedakârlığımız pahasına da olsa. Yaratanın ne önemi var? Gerçek olan yalnız yaratılandır... Bize zarar vermek isteyen düşmanlar, ulaşamazsınız bize! Ateş menzilinizin dışındayız.. Siz boş kılıfı kemireceksiniz... Çoktan ben başka yerdeyim...

Christophe'un müzik eserleri sâkin biçimlere büründü. Artık bunlar birden yığılan, patlayan sonra kaybolup giden o eski bahar fırtınaları değildi. Beyaz bulutlardı, altın parıltılı kar yığınlarıydı, ağır ağır uçan ve gökyüzünü dolduran ışık kanatlı kuşlardı. Yaratmak! Ağustos güneşinin huzur dolu aydınlığı altında olgunlaşan ekinler...

Önce, belirsiz ve güçlü bir uyuşukluk, dolgun salkımın, şişkin başağın içinde meyvasını olgunlaştıran gebe kadının gizli sevinci. Kovanın içinden gelen arı vızıltısı... Bu ağustos balının saçtığı ışığa benzeyen hem kederli hem neşeli müzik. Yavaş yavaş onu yönlendiren ritm ayrılıyor, gezegenlerin dansı beliriyor, dönüyor...

İşte o zaman irade ortaya çıkıyor. Kişneyerek geçen rüzgârın sağrısına atlıyor ve onu sıkıştırıyor dizlerinin arasına. Zihin, kendini sürükleyen ritmin yasalarını tanıyor, düzensiz güçleri egemenliği altına alıyor, rotasını çizip gideceği hedefi gösteriyor. Karanlık siliniyor, ortalık ışıyor: aklın ve içgüdünün senfonisi oluşuyor. Karanlıklar eriyor, ortalık ışıyor. Uzayıp giden yol şeridinin üzerinde yer yer ışık odakları beliriyor... Daha sonra, bu odaklar, yaratılmakta olan eserde, kendi güneş sistemlerinin yörüngesine bağlanmış küçük dünyalar olacaklar...

Tablonun ana çizgileri belli olmuştur artık. Şimdi, doğan günün belirsiz ışığı içinde yüzü görünmeye başladı. Her şey belirlendi: renklerin uyumu, figürlerin çizgileri: eseri tamamlamak için varlığın bütün imkânlarına el konmuştur. Hâtıraların buhurdanı açılmış, nefis kokular yayılmıştır dünyaya. Zihin duyuları boşandırmakta ve de göz yummaktadır çılgınlıklarına. Susmuştur. Ama tetiktedir, avını gözleyip, seçmektedir. Her şey hazır: işçilerin ekibi, duyulardan aşırılan malzeme ile zihnin, çizdiği eseri gerçekleştiriyor. Büyük mimara, zenaatini iyi bilen ve gücünü esirgemeyen iyi işçiler gereklidir. Böylece katedral tamamlanır.

«Ve, Tanrı seyreder eserini; ama henüz iyi olmadığını görür»

Ustanın gözü, yarattığı eserin tümünü kucaklar, eli âhengi tamamlar.

Rüya gerekleşmiştir. **Te Deum.**

Beyaz yaz bulutları, ışık kanatlı kuşlar dolaşırlar ağır ağır, kanatlar gökyüzünü baştan başa kaplar.

•

Hayatını artık sadece sanatına vermesi gerekiyordu. Ama, onun gibi bir adam sevmeden duramazdı; bu sevme sanatı, sanatçı ruhunun her şeye serptiği o eşit sevgi olamazdı; hayır, **seçmesi** gerekirdi. Seçtiği insanlara kendini vermeliydi. Bunlar ağacın kökleriydi. Yüreğin bütün kanı böyle tazelenebilirdi.

Christophe'un kanı da kuruyacak gibi değildi. Bir sevgiyle dolup taşıyordu gönlü. Büyük bir sevinç içindeydi. İki sevdiği vardı onun şimdi: Grazia'nın kızı ve Olivier'nin oğlu. Zihninde iki çocuğu birleştiriyordu. Gerçekten de *birleştirecekti onları.*

Georges'la Aurora, Colette'in evinde karşılaşmışlardı. Aurora, teyzesinin kızının evinde kalıyordu. Yılın bir kısmını Roma'da geçiriyor, kalanını da Paris'te. On sekiz yaşındaydı. Georges ondan beş yaş büyüktü. Uzun boylu, dimdik, zarif, küçük başlı ve geniş yüzlü, sarışın, yanık tenli bir kız. Üstünde hafif bir tüy gölgesi, bulunan dudakları, iyi gülen berrak bakışlı ve içinde hiçbir düşünce yorgunluğu okunmayan gözleri, tombulca bir çenesi, esmer elleri, düzgün ve güçlü kolları ve güzel bir gerdanı vardı bu kızın. Neşeli, zevke düşkün ve gururlu görünüyordu. Kültür konularına ilgisiz, pek öyle duygusal değil.

Annesinden gevşekliğini ve tembelliğini almış. Hiç gözünü açmadan on bir saat sürekli uyur, günün kalan kısmında da gülüp eğlenerek yarı uykulu gezer, dolaşırdı. Christophe ona **Dornröschen**, ormandaki uyuyan peri, diyordu. Küçük Sabine'ini hatırlatıyordu ona. Yatarken şarkı söyler, kalkarken şarkı söyler, tatlı bir çocuk gülüşüyle, hıçkırır gibi yutkunarak durmadan gülerdi. Gününü na-

sıl geçirdiği hiç belli değildi. Colette, genç kızların zekâlarına kolayca yakıştırılabilecek, yapmacıklı parlak düşüncelerini bir cilâ gibi ona yerleştirmek için boşuna çaba harcayıp duruyordu. Tutmuyordu cilâ. Aurora'nın hiçbir şey öğrendiği yoktu, çok beğendiği bir kitabı okuması aylarca sürüyordu. Bir hafta sonra kitabın yazarını da konusunu da unutuveriyordu. Hiç aldırış etmeden imlâ yanlışları yapıyor, bilgi konusunda yalan yanlış acayip şeyler söylüyordu. Gençliği, neşesi, kafa işiyle ilgisi olmaması, dahası yanlışları ve kimi zaman sersemliğe varan ilgisizliği ve toyca bencilliğiyle yine de sevimliydi. İçinden geldiği gibi davranıyordu her an! Bu basit ve tembel küçük kız, pek mâsumca koketlik de yapardı zaman zaman. Delikanlıları kendisiyle ilgilendirir, açık havada resim yapar, Chopin'den noktürnler çalar, elinde hiç okumadığı şiir kitaplarıyla dolaşır, idealistçe konuşmalara girişir ve bu konuyla hiç ilgisi yokken şapkalardan söz etmeye başlardı.

Christophe, bıyık altından gülerek seyrediyordu onu. Aurora'ya hoşgörülü, alaylı bir baba sevgisi duyuyordu içinde. Bundan başka bu kıza karşı daha derin ayrı bir bağlılık da hissediyordu. Bu da, bir zamanlar sevmiş olduğu kadının, taptaze bir gençlikle, kendisininkinden başka bir sevgiyle bu kızda canlanmış olmasından doğuyordu. Kimse bilmiyordu duygularının derinliğini. Bunu azıcık hisseden Aurora idi. Çocukluğundan beri hep onu yanında görmüştü, Christophe'u aileden biri diye düşünüyordu. Annesinin, kendisini kardeşinden daha az sevdiği eski günlerde içgüdüsüyle Christophe'a yaklaşırdı. Onun da kendisi gibi bundan keder duyduğunu anlardı. Birbirlerine bu üzüntülerini anlatmadan, aralarında bir yakınlık olmuştu bu yüzden. Daha sonra, Christophe'la annesini birbirlerine yaklaştıran duyguyu farketmişti. Bu sırrı bildiğini sanıyordu, oysa ona hiç belli etmiş değillerdi bunu. Grazia'nın ölmeden önce kendisiyle Christophe'a göndertiği mektubun ve şimdi onun parmağında taşıdığı yüzüğün anlamını kavramıştı. Böylece, Christophe'la Aurora

arasında gizli bir bağ kurulmuş oluyordu. Genç kız bunu bütün karmaşıklığı, ile hissedebilmek için, etraflıca öğrenmek ihtiyacını duymuyordu. Eserlerinden herhangi birini okumak, ya da çalmak için hiçbir çaba harcamış olmamakla birlikte, içtenlikle seviyordu eski dostunu. Oldukça iyi piyano çaldığı halde, Christophe'un kendisine armağan ettiği partisyonun sayfalarını açmayı düşünmemişti. Christophe'a gidip ahbapça konuşmaktan hoşlanıyordu. —Georges Jeannin'e rastlıyacağını bildiği için sık sık geliyordu Christophe'un evine.

Georges da o zamana kadar, Christophe'la bulunmaktan böylesine zevk duymamıştı. Bununla birlikte, iki genç birbirlerine karşı besledikleri gerçek duyguları geç farkettiler. Birbirlerine alayla bakmışlardı önce. Benzer yanları yoktu. Biri bir çağlayan, öteki ise bir durgun su gibiydi. Ama, çok geçmeden o çağlayan duruldu ve durgun su da dalgalanmaya başladı. Georges, Aurora'nın giyinişini İtalyan'vâri zevkini, incelikleri ayırt edemeyişini, çarpıcı renklere düşkünlüğünü eleştiriyordu. Aurora da, Georges'un, çabuk çabuk biraz da ukalâca konuşmasını taklit ederek, onunla alay etmekten hoşlanıyordu. Birbirleriyle alay ediyorlardı gerçi ama... alay etmek için mi, yoksa konuşmak için mi bilinmez, yine de birarada olmaktan zevk alıyorlardı. Dahası, birbirleri hakkındaki düşüncelerini Christophe'a da iletiyorlardı. O da, buna karşı çıkmak şöyle durgun, muzipçe kışkırtıyordu onları. Başlangıçta birbirleri için söyledikleri şeylere aldırış etmiyor gibi görünüyorlardı, ama giderek tam tersine çok önem verdiklerini anlamışlardı. İkisi de, ama özellikle Georges, içerlediklerini saklayamadıkları için, ilk karşılaşmalarında kapışıyorlardı. Ne var ki, çok iğnelemiyorlardı birbirlerini, canları acımasın diye. Birinin alayı o kadar tatlı geliyordu ki ötekine, alay etmekten çok alay edilmekten hoşlanıyorlardı. Merakla birbirlerini gözlüyor, yanlışlarını yakalamaya çalışıyor ve bunda bir çekicilik buluyorlardı. Ama, bunu itiraf etmiyorlardı birbirlerine. İkisi de tek tek Christophe'la yalnız kalınca, ötekinin çekilmez olduğunu

söylüyordu. Ama yine de, Christophe'un verdiği buluşma fırsatlarından yararlanmaktan hiç geri kalmıyorlardı.

Bir gün Aurora, gene ihtiyar dostundaydı ve tam o pazar günü sabahı ziyaretine geleceğini söylüyordu ki, âdeti olduğu üzere fırtına gibi içeri dalan Georges pazar günü öğleden sonra geleceğini bildirdi. Pazar günü sabahı Christophe, Aurora'yı boşuna bekledi. Genç kız Georges'un belirttiği saatte çıkageldi, ve bazı engellerden ötürü daha erken gelemediği için özür diledi; bu konuda küçük bir de hikâye uydurdu. Kızın bu mâsumca kurnazlığına gülen Christophe:

— Yazık, dedi. Georges buradaydı, birlikte yemek yedik; öğleden sonraya kalamadı.

Aurora bozulmuştu, Christophe'un dediklerini dinlemedi, Christophe keyifli keyifli konuşuyordu. Aurora dalgınca cevaplar veriyordu ona, ona kızmak aklından geçmiyordu. Bu sırada kapı çalındı. Georges'du gelen. Aurora heyecanlandı. Christophe gülerek ona baktı. Genç kız onun kendisiyle eğlendiğini anladı. Yüzü kızardı. Christophe parmağını salladı. Sakın ha! der gibi muzipçe. Aurora, birden yerinden fırlayıp, coşkuyla öptü Christophe'u, o da kulağına:

— **Biricchina, Ladroncella, furbetta** (1)... diye fısıldadı.

Aurora, sussun diye eliyle Christophe'un ağzını kapadı.

Georges, bütün bu gülüşmelerden, öpüşmelerden bir şey anlamamıştı. Onun suskun, biraz da içerlemiş hali büsbütün keyiflendiriyordu ötekileri.

Böylece, Christophe iki çocuğu birbirine yaklaştırmaya çalışıyordu. Tam bunu başardığı zaman da, yaptığına pişman oldu. İkisini de birbirinden çok seviyordu. Ama, Georges'u daha sert şeklinde yargılamaktaydı: zayıf yanlarını biliyordu da onun için, — Aurora'yı ise idealleştiriyordu; Georges'dan çok onun mutluluğundan sorumlu

(1) Seni şeytan, seni, kurnaz, seni açıkgöz kız. (Çev.)

görüyordu kendini: çünkü, Georges'u biraz kendi oğlu, biraz kendi gibi düşünmekteydi. Masum Aurora'ya, öyle olmayan bir eş vererek ona kötülük etmiş olup olmıyacağını sorup duruyordu kendi kendine.

Ne var ki, Christophe bir gün iki gencin altında oturdukları bir gürgen ağacının yakınlarından geçerken, —(nişanlanmalarından pek kısa bir süre sonraydı bu),— Aurora'nın, alaylı alaylı, Georges'dan geçmiş maceralarından birini anlatmasını istediğini yüreği sızlıyarak duydu. Georges de nazlanmadan anlatmaya başlamıştı. Christophe, onlar böyle hiç sakınmadan konuşurlarken kulağına çarpan bazı kırık dökük sözlerden Aurora'nın, Georges'un «ahlâk» konusundaki düşüncelerinden, kendisi kadar tedirgin olmadığını öğrendi. Birbirlerine çok tutkun olmakla birlikte, birbirlerine her zaman için bağlı saymıyorlardı kendilerini, aşk ve evlenme konularında da öyle serbest düşünceleri vardı ki, aslında güzel olmakla birlikte, eski karşılıklı ölünceye kadar bağlılık anlayışına ters düşüyordu. Christophe onların, kendisinden ne kadar ayrı olduklarını düşünüyordu, hüzün duyarak... Gemi çocuklarımızı nasıl da alıp götürüyordu uzaklara bizden. Ama sabır! Bir gün gelecek limanda buluşacağız.

Ama, gideceği yol hiç de umurunda değildi geminin, esen günlük rüzgârlara bırakmıştı kendini. O zamanki, töreleri değiştirir gibi görünen bu düşünce serbestliğinin, öteki düşünce ve eylem alanlarına da yerleşmesi gerekir gibi görünüyordu. Ama, hiç de böyle değildi: insanın, çelişkileri umursamayan bir yapısı vardı. Töreler serbestleşirken, zekâ daha az serbestleşiyordu, dinden kendisine yular takmasını istiyordu ve bu ters yönlü iki hareket,şâhane bir mantıksızlıkla aynı kafalarda yer edebiliyordu.

Georges'la Aurora da yeni katoliklik akımına kaptırmışlardı kendilerini, bu akım salon adamlarının ve aydınların bir kısmını kendine çekmişti. İşin eğlenceli yanı, her şeye karşı çıkma eğilimindeki, soluk alır gibi dine sayıp söven, Tanrıyı da, şeytanı da hiçbir zaman umursamamış olan Georges —bu herşeyi alaya alan küçük Gal-

yalı— birden hakikatın katoliklikte olduğunu ilân etmeye başlamıştı. Ona, bağlanabileceği bir hakikat gerekliydi; bu da onun eylem ihtiyacına, Fransız burjuvazisinin atavizmini taşıyan yapısına ve özgürlükten gına getirmişliğine uygun düşüyordu. Genç tay epey serserilik etmişti, şimdi kendiliğinden gelip soyunun yük arabasına koşulmak için boynunu uzatıyordu. Birkaç arkadaşının bu yola girmesi yetmişti ona. Çevresindeki düşünce atmosferinin en küçük basıncının bile fazlasıyle etkisinde kalan Georges, katoliklik akımına ilk tutulanlardan biri oldu. Aurora da onun izinden gitti, —zaten nereye olsa peşinden gitmeye hazırdı. Artık kendilerine pek güveniyor ve kendileri gibi düşünmeyenleri küçümsüyorlardı. Talihin ne garip cilvesi! Bu iki havaî çocuk içtenlikle dine inanır olmuşlardı; oysa, o temiz, ahlâklı, ciddi Grazia ile Olivier, bütün çabalarına rağmen hiçbir zaman dine bağlanamamışlardı.

Christophe, ruhların bu evrimini merakla izliyordu. Eski düşmanına bu dönüş karşısında öfkeye kapılan hürriyet idealine bağlı Emmanuel'in yapmak isteyebileceği gibi, bununla mücadeleye kalkmıyordu. Geçici rüzgârla mücadele edilmez; geçmesi beklenir. İnsan zekâsı yorulmuştu. Çok büyük bir çaba harcamış bulunuyordu. Uykuya bırakmaktan alakoyamıyordu kendini; ve tıpkı uzun bir günün yorgunluğuyla bitkin düşen bir çocuk gibi uyumadan önce dua okuyordu şimdi. Hayallerin kapısı açılmıştı: dinlerin peşisıra Batı'nın kafasında, teozofi, mistiklik, batınilik, büyücülük rüzgârları esmeye başlıyordu. Felsefe bile sallantı geçiriyordu. Bergson gibi, William James gibi batı düşünüşünün Tanrıları da yalpalamaktaydılar. Bilim alanında bile, akıl yorgunluk alâmetleri gösteriyordu. Geciçi bir andı bu. Bırakalım soluk alsınlar! Yarın akıl daha çevik, daha özgür uyanacak... İyi bir çalışmadan sonra uyku iyi gelir. Hiçbir zaman kendini uykuya verecek vakit bulamamış olan Christophe, çocuklarının kendi yerine ondan yararlanmalarına, gönül rahatlığına kavuşmalarına, inancın verdiği güvence ermelerine, ha-

yallerine mutlak sarsılmaz bir itimat göstermelerine seviniyordu. Onlarla yerini değiştokuş etmeyi ne ister, ne de böyle bir şeyi yapabilirdi. Ama, Grazia'nın hüznü ile Olivier'nin kaygısı'nın çocuklarında dindiğini düşünüyor ve bunun böyle olmasını iyi buluyordu.

— Ben, dostlarım, bizden önce yaşamış olan daha niceleri, hep bu iki çocuk sevince ersinler diye acı çektik. Antoinette, sen, bu sevinci tatmak için yaratılmıştın, ama yoksun kaldın!... Ah! Ne olurdu, mutsuzlar, feda ettikleri hayatlarından bir gün fışkıracak olan mutluluğu önceden tadabilselerdi!

Ne diye bu mutluluğa karşı çıkmalıydı? Başkalarının kendi seçtiğimiz yolda değil, kendi seçtikleri yolda mutlu olmalarını istemeliyiz. Sadece, Georges ile Aurora'dan, tatlılıkla, kendisi gibi, inançlarını paylaşmayanları çok hor görmemelerini istemişti.

Christophe'la tartışmak zahmetine bile girmemişlerdi; şöyle der gibi bir halleri vardı:

— Anlayamaz o...

Onlara göre, o, geçmişte kalmıştı. Geçmişe büyük bir önem verdikleri de yoktu! Aralarında, temiz bir yürekle, ileride, Christophe «bu dünyada olmadığı» zamanlar, yapacakları şeyleri konuşuyorlardı. — Ama, yine de çok seviyorlardı onu. Müthiş çocuklar! Sarmaşık gibi sarıyorlardı insanı! Bu, sizi dışına iten, kovan tabiatın gücüydü.

— «Git! Git! Çekil buradan! Sıra bende!...»

Onların söyleyemediklerini duyan Christophe'un, şöyle demek geliyordu içinden:

— «Bu kadar acele etmeyin! Kendimi iyi hissediyorum ben burada. Bana yaşayan bir insan gibi bakın daha!»

Onların toyca küstahlıkları eğlendiriyordu onu:

Onu, küçümseyen davranışlarıyla çileden çıkardıkları birgün:

— Hemen, söyleyin, hemen, benim ihtiyar bir budala olduğumu, dedi babacanca.

Aurora içtenlikle gülerek:

— Yo, hayır, eski dostum, dedi. Çok iyi insansınız. Ama bilmediğiniz şeyler var.

— Yani sen biliyor musun kızcağızım? Ne kadar da bilgiçsin!

— Alay etmeyin. Benim çok şey bildiğim yok. Ama, Georges, o biliyor.

Christophe gülümsedi:

— Evet, haklısın, yavrum. İnsanın sevdiği her zaman bilir.

Christophe için, onların entelektüel üstünlüklerine boyun eğmekten çok daha güçtü müziklerine katlanmak. Sabrını çetin bir sınamadan geçiriyorlardı. Evine geldikleri zaman piyano hiç boş kalmıyordu. Tıpkı kuşlar gibi, aşk onların cıvıltılarını coşturuyordu. Ama, hiç de iyi ötmesini beceremiyorlardı. Aurora, kabiliyeti konusunda hayale kapılmıyordu. Ama, nişanlısı için aynı şeyi düşünmüyordu. Georges'un piyano çalışıyla, Christophe'unki arasında hiç fark görmüyordu. Belki de Georges'un çalışını daha çok beğeniyordu. O da, alaycı ve ince fikirli olduğu halde, nerdeyse sevgilisinin inanışını benimsiyecekti. Christophe buna karşı bir şey demiyordu. Muziplik ederek genç kızın söylediklerine bol bol katılmış görünüyordu (canına tak deyip kapıları biraz sertçe vurarak meydanı onlara bırakmadığı zamanlar). Georges'un piyanoda **Tristan**'ı çalışını şefkatli bir gülümseyişle dinliyordu. Bu zavallı küçük adam o korkunç sayfaları aktarmak için canla başla çalışıyor, sevimli bir genç kız tatlılığıyla, çok iyi duygularla çalıyordu. Christophe gülüyor, ama neden güldüğünü söylemiyordu delikanlıya. Boynuna sarılıp öpüyordu onu. Onu böyle de çok seviyordu. Belki de daha çok seviyordu. Zavallı yavrucak!... Ne boş sanat hevesi sendeki!...

•

Emmanuel'le sık sık «çocuklarından» (onları böyle adlandırıyordu) söz ederdi. Emmanuel, Georges'u çok sevdi-

ği için Christophe'un onu kendisine bırakması gerektiğini söylüyordu; nasıl olsa Aurora vardı onun için: doğru değildi bu, her şeyi tekeline alıyordu.

Çok kenarda köşede yaşamalarına rağmen, dostlukları Paris salonlarında dillere destandı. Emmanuel ihtirasla bağlanmıştı Christophe'a. Kibirli olduğu için belli etmek istemiyordu sevgisini; kaba davranışlar altında gizliyor; hattâ bazen terslediği bile oluyordu Christophe'u. Ama, Christophe ahmak değildi. Onun kendisine nasıl candan bağlı olduğunu biliyor ve bunun değerini takdir ediyordu. Hafta geçmezdi ki, iki üç kez görüşmesinler. Sağlık durumlarından ötürü dışarı çıkamazlarsa yazışırlardı. Sanki çok uzaklardan geliyormuş gibiydi mektupları. Dış olaylar, sanat ve bilim alanındaki gelişmelerden daha az ilgilendirirdi onları. Kendi sanatları üzerinde düşünerek, ya da olayların kargaşası içinde gözden kaçmış, insanlığın düşünce tarihine damgasını vuran, küçük pırıltıları ayırdederek kendi fikir dünyalarında yaşıyorlardı.

Çoğunlukla Christophe, Emmanuel'e gelirdi. Her ne kadar şu son hastalığından bu yana sağlığı arkadaşınınkinden daha iyi değilse de, ikisi de tabiî olarak Emmanuel'in sağlığı üzerinde daha ihtiyatlı davranmak gereğini benimsemişlerdi. Christophe'un, Emmanuel'in altıncı kattaki evine çıkması pek kolay olmuyordu; yukarı çıkınca uzunca bir süre soluk soluğa kalıyordu. İkisi de kendine pek iyi bakamıyordu. Bronşları hasta ve nefes darlığı olduğu halde deli gibi sigara içiyorlardı. Christophe'un Emmanuel'le kendi evinde değil de onun evinde buluşmayı tercih etmesinin sebeplerinden biri de buydu: çünkü Aurora onun sigara tiryakiliğine karşı savaş açmıştı âdeta; gizli içiyordu ondan. Tam konuşmalarının ortasında ikisini de öksürük nöbeti tuttuğu olurdu; o zaman konuşmalarına ara verir, suç işlemiş öğrenciler gibi gülerek bakarlardı birbirlerine. Kimi zaman da ikisinden biri öksürüğü tutana ders verirdi; ama öksüren rahatlar rahatla-

lamaz ötekini şiddetle protesto ederek sigara dumanının hiç zararı olmadığını ileri sürerdi.

Emmanuel'in masasının üstünde, kâğıtlar arasında boş bulduğu bir yere uzanmış olan bir tekir kedi, kınarmışcasına bakıyordu sigara içenlere. Christophe bunun, kendi yaşayan vicdanları olduğunu söylüyordu; onu boğmak için de şapkasını koyuyordu üstüne. Bu sıska ve soysuz kediyi sokakta yarı bitkin bir halde bulmuştu. Emmanuel. Hiç yırtıcılığı yoktu, az yer, az oynar, hemen hemen hiç gürültü yapmazdı; çok yumuşaktı, akıllı gözlerle sahibini izlerdi; onu görmediği zaman mutsuz olurdu; en mutlu olduğu zamanlar da sahibinin yanında masaya uzanıp düşünceye daldığı saatlerdi. Bu düşüncelerinden ancak içinde kuşlar uçuşan, erişemiyeceği kadar yüksekteki kafesi hayran hayran seyretmek için çıkardı. En ufak bir ilgi gördüğünde mırıldanmaya başlar, Emmanuel'in kaprisli, Christophe'un biraz sert okşayışlarına sabırla katlanır, kimseyi ne tırmalar, ne de ısırırdı. Çelimsizdi, bir gözü devamlı sulanırdı, o da öksürüyordu; eğer konuşabilseydi hiç şüphesiz bu iki arkadaş gibi pişkince «dumanın hiç zararı olmaz» demezdi; ama, onların herşeyini kabul ediyordu; şöyle düşünüyor gibiydi:

— Onlar insan, ne yaptıklarını bilmezler.

Emmanuel bu kediye bağlıydı, çünkü bu marazlı hayvanın kaderiyle kendi kaderi arasında bir benzerlik görüyordu. Christophe bu konuda öylesine ileri gidiyor ki, bakışlarının bile birbirine benzediğini ileri sürüyordu.

— Neden olmasın? diyordu Emmanuel.

Hayvanlar çevrelerini yansıtırlar. Sahiplerine göre yüzleri incelir. Ahmak bir adamın kedisinin bakışıyla bir düşünürün kedisinin bakışı aynı değildir. Bir ev hayvanı iyi ya da kötü, içten ya da sinsi, akıllı ya da ahmak olabilir; bu, sahibinin kendisini böyle yetiştirdiğinden değil, kendisi böyle olduğundandır. Dahası, insanların etkisine bile gerek yoktur. Hayvanın yaşadığı yer, ona suretini verir. —Emmanuel'in tekir kedisi Paris göğünün aydınlattığı

bu boğucu çatı katı ve sakat sahibi ile tam bir uyum içindeydi.

Emmanuel epey yumuşamıştı. Christophe'la ilk tanıştığı zamanlardaki gibi değildi. Bir aile faciası derinden sarsmıştı onu. Çok öfkelendiği bir sırada, birlikte yaşadığı kadın arkadaşına, açıkca artık onun sevgisinin ağırlığından yorgun düştüğünü söyler söylemez, kadın onu bırakıp kaçmıştı. Bütün gece kederden perişan bir halde arayıp durmuştu onu. En sonunda bir polis karakolunda bulmuştu. Kadın kendini Seine nehrine atmak istemiş, ama oradan geçen biri, tam köprünün korkuluğundan bacağını aşırdığı sırada elbisesinden yakalamıştı; ne adını vermişti, ne de adresini; aynı şeyi yine yapmak istiyordu. Onun bu acısı yüreğine çötü Emmanuel'in, başkaları kendisine bunca acı çektirmişken, kendisinin de bir başkasına aynı şeyi yapmış olduğu düşüncesine katlanamıyordu. Umutsuz kızı evine götürdü, açtığı yarayı sarmaya, kendisinden sevgi bekleyen arkadaşına güven vermeye çalıştı. İçinde uyanan isyanı bastırmış, kendisine soluk aldırmayan bu aşka boyun eğmiş, hayatından elinde kalanı ona adamıştı. Dehasının bütün özsuyu yüreğine akmıştı. Bu eylem havvarisi sonunda bir tek eylemin iyiliğine inandı: kötülük yapmamak. Artık onun rolü bitmişti. Büyük insan dalgalarını ayaklandıran Yüce Güç, eylemi zincirlerinden koparmak için onu bir araç olarak kulanmıştı. Buyruk yerine getirildi mi, artık bir şey yoktu yapacak: eylem o olmasa da sürüp giderdi. Eylemi sürüp gitmesine bakıyor, inançlarına olmasa da, şahsen uğradığı haksızlıklara âdeta boyun eğiyordu. Lâik bir düşünür olarak her türlü din bağından kurtulmuş olduğunu ileri sürüyor, Christophe'la kılık değiştirmiş bir Kilise yanlısı diye alay ediyordu. Her güçlü sanatçı gibi, üzerinde kendini uğrunda kurban ettiği hülyalarını kurduğu bir sunağı vardı. Bu sunak boştu şimdi, ve Emmanuel bundan ıstırap duyuyordu. Muzaffer kılmak için bunca zahmet çekilen, yüz yıldan beri en iyi insanların uğrunda bin bir türlü eziyetlere katlandığı o kutsal fikirlerin sonradan gelenlerce ayaklar

altına alındığını görüp de acı duymamak nasıl olur! Bütün bu son derece güzel mirası, Fransız idealizmini, —azizleri, kahramanları, şehitleri olan bu özgürlük inancını, bu insanlık sevgisini, ulusların ve ırkları kardeşliğine duyulan bu dindarca özleyişi,— bu gençler ne kör bir hoyratlıkla talan etmekteler! Nasıl bir delilik nöbetine kapılmıştır ki bunlar, tepelediğimiz canavarları pişmanlıkla özlüyor, kırdığımız zincirlere boyunlarını uzatıyor, avaz avaz haykırarak Kuvvet'in dünyaya egemen olmasını istiyor, kinleri körükleyip Fransa'mı savaş çılgınlığına sürüklüyorlar!

— Bu yalnız Fransa'da değil, bütün dünyada böyle, diyordu Christophe alaycı bir tonla. İspanya'dan Çin'e kadar aynı kasırga esiyor. Bu esintiden sığınılacak bir köşe bile yok! Bak işte ne gülünç şey: şu benim İsviçre'm bile milliyetçi oldu!

— Bu avutuyor mu seni?

— Elbette. Çünkü bu, bu çeşit akımların birkaç adamın gülünç tutkuları değil, evreni yöneten gizli bir Tanrı'nın işi olduğunu gösteriyor. Ben bu Tanrı önünde boyun eğmeyi öğrendim. Eğer anlamıyorsam bu onun değil, benim suçum. Onu anlamaya çalış. Ama sizlerden kim böyle bir endişe taşıyor ki? Günü gününe yaşıyor, yakın sınırlardan uzağı görmüyor, yolun sonu olduğunu düşünüyorsunuz, sizi sürükleyen dalgayı görüyor, ama denizi görmüyorsunuz! Bugünün dalgası, dünün dalgasıdır, bugünkü dalgaya hamle gücünü veren bizim dündü dalgamızdır. Bugünün dalgası bizimkini unutturacak olan yarının dalgasının yolunu açacaktır. Şu andaki milliyetçiliğe ne hayranım, ne de korkuyorum ondan. Zamanla birlikte akıyor, geçip gidiyor, geçti bile. Merdivenin bir basamağı bu. Doruğa çık! Geleceğin ordusunun bir bölük eminidir o. Kulak ver bak, davullarını zurnalarını çalmağa başladı bile...

(Christophe davul çalar gibi masaya vurdu, kedi uyanıp sıçradı.)

... Bugün her halk olanca gücünü kuvvetini toplayıp

bunun bir bilânçosunu çıkarmanın mutlaka gerektiğini hissediyor. Çünkü, yüz yıldan beri halklar değişti; birbirleriyle içli dışlı olmaları, dünyadaki bütün düşünce güçlerinin yeni bir ahlâk, yeni bir bilim, yeni bir inanç kurulmasına olan muazzam katkıları, değiştirdi onları. Herkesin, başkalarıyle birlikte yeni bir yüzyıla girerken bir vicdan muhasebesi yapıp kim olduğunu, iyiliğinin nerede olduğunu kesinlikle bilmesi gerekir. Yeni bir çağ doğuyor. İnsanlık hayatla yeni bir anlaşmaya imzasını atacak. Toplum, yeni yasalara göre sürdürecek yaşamasını. Yarın pazar. Herkes haftanın hesabını yapacak, ortak Tanrı önünde başkalarıyla birleşmeden ve onunla yeni bir ahde varmadan önce evini yıkayacak, tertemiz olmasını isteyecektir.

Emmanuel, Christophe'a bakıyordu; gözleri geçmişi yansıtıyordu. Christophe'un konuşması bittikten sonra bir süre sustu ve sonra:

— Sen mutlusun Christophe, dedi. Karanlığı görmüyorsun.

— Ben karanlıkta görüyorum, dedi Christophe. Çok yaşadım karanlıkta. Ben bir kocamış baykuşum.

•

O sıralarda dostları, Christophe'un davranışlarında bir başkalık görmeğe başladılar. Çoğu kez dalgındı, kendinde değilmiş gibiydi. Söylenilenleri iyi işitmiyordu. Kendi içine çekilmiş gibi bir hali vardı, hep gülümsüyordu. Kendisine dalgınlığı hatırlatılınca, içtenlikle özür diliyordu. Kimi zaman kendisinden üçüncü şahıs olarak söz ediyordu:

— Kraftt size şöyle yapacak...

Ya da:

— Christophe çok gülecek...

Onu tanımayanlar:

— Bu ne kendini beğenmişlik böyle! diyorlardı.

Aslında tam tersineydi. Kendini, bir yabancı gibi, dıştan görüyordu. Güzellik için verilen mücadeleyi bile insa-

nın umursamaz olduğu bir yaştaydı. Çünkü, insan görevini yerine getirdikten sonra, başkalarının da kendi görevlerini yerine getireceklerine ve böylece sonunda Rodin'in dediği gibi: «**güzelin daima muzaffer olacağına**» inanmak eğilimi duyar. Artık kötülüklere ve adaletsizliklere başkaldırmıyordu. — Gülerek, hayatın kendisinden uzaklaşmasının tabiî olmadığını düşünüyordu.

Gerçekten de, eski gücü kalmamıştı artık. En küçük beden çabası, uzun bir yürüyüş, hızlı bir gidiş yoruyordu onu. Hemen soluk soluğa kalıyor, kalbinde ağrı hissediyordu. İhtiyar dostu Schulz'u düşünüyordu kimi zaman. Başkalarına söylemiyordu duyduğu yorgunluğu ve ağrıları. Neye yarardı ki bu? Böyle yapmakla insan ancak başkalarını kaygılandırır, yoksa iyi olmaz. Kaldı ki, rahatsızlıklarını ciddiye aldığı da yoktu. Hasta olmaktan çok onu kendisine bakmaya zorlamalarından korkuyordu.

Gizli bir önseziyle memleketini bir kere daha görmek isteğine kapıldı. Bu tasarısını yıldan yıla ertelemişti. Bu sefer gitmeye karar verdi.

Kimseye haber vermeden gizlice yola çıktı. Yolculuk kısa sürdü. Christophe aradığı şeylerin hiçbirini bulamadı. Son gidişinde belirtileri görülen değişiklikler gerçekleşmişti. Küçük şehri, büyük bir sanayi şehri olmuştu. Eski evler ortadan kalkmıştı. Mezarlık da yerinde yoktu şimdi. Sabine'in çiftliğinin yerinde bir fabrikanın bacaları yükselmekteydi. Christophe'un çocukken oynadığı çayırlar, nehrin suları altında kalmıştı. Pis yapıların arasındaki bir sokağa (ama ne sokak!): onun adını vermişlerdi. Geçmişten ne kalmışsa ölmüştü, ölüm bile... Ne yapalım! Hayat sürüp gidiyordu. Belki de kendi adı verilmiş olan bu sokakta, yıkık dökük evlerde, başka küçük Christophe'lar hayallere dalıyor, acı çekiyor, döğüşüyordu. —O çok büyük **Tonhalle**'deki bir konserde hiç ummadığı halde eserlerinden birini dinledi; zor tanıdı onu.. Varsın olsun! İyi anlaşılmasa da yeni yeteneklerin gelişmesine yardım eder belki. Biz tohumu ektik. İstediğiniz gibi kullanın onu: bizimle beslenin! — Christophe, akşamları or-

talık kararırken, şehrin çevresindeki tarlalarda dolaşıyordu. Büyük sis dalgaları akıp geçiyordu buraların üstünden. Bunlara bakarken kendini, bu dünyadan göçmüş olan sevdiklerini, şimdi artık gönlüne sığınmış olan bu insanları da böyle koyu sislerin saracağını, inen gecenin onları da kaplıyacağını düşünüyordu... Olsun! Olsun! Korkmuyorum senden ey gece, bağrında güneşleri besleyen gece! Senin sönen bir yıldızının yerine, başka binlercesi ışık saçıyor. Bir çanakta kaynayan süt gibi uzayın uçurumu ışıkla dolup taşıyor. Beni hiç söndüremeyeceksin. Ölümün soluğu yeniden canlandıracak hayatımı.

Almanya'dan dönüşünde Christophe, Anna'yı tanıdığı kente uğramak istedi. Ayrıldığı zamandan beri hiçbir haber alamamıştı ondan. Kimseye sormaya cesaret edememişti. Yıllarca, yalnız adını anmak bile ürpertmişti onu... Şimdi rahattı, hiçbir şeyden korkmuyordu artık. Ama akşamleyin, Rhein'e bakan otel odasında, ertesi günkü bayram için çalınan çan sesleri, geçmişi canlandırdı hayalinde. Nehirden ona doğru, anlamakta güçlük çektiği uzak bir tehlikenin kokusu yükseliyordu. Bütün geceyi, geçmişini düşünmekle geçirdi. Korkunç Efendi'den kurtulduğunu hissediyordu; bu da ona kederle karışık bir huzur veriyordu. Ertesi gün ne yapacağına karar vermiş değildi. Bir an, Braun'ları ziyaret etmeyi düşündü (geçmiş o kadar uzaklarda kalmıştı ki!). Ama, ertesi gün buna cesaret edemedi; hattâ doktor Braun'la karısının sağ olup olmadıklarını sormayı bile göze alamadı. Gitmeye karar verdi.

Hareket edeceği saatte, karşı durulmaz bir kuvvet onu, Anna'nın eskiden gittiği kiliseye sürükledi. Bir sütunun arkasına yerleşti; oradan, genç kadının bir zamanlar dua etmek için diz çöktüğü sırayı görebiliyordu. Sağ ise, mutlaka gelir diye bekledi.

Gerçekten de bir kadın geldi, ama Christophe tanımadı. O da başka kadınlara benziyordu: iri yarı, dolgun yüzlü, sarkık gerdanlı bir kadın. Soğuk ve sert bakışlı, siyahlar giyinmiş. Sırasına oturdu, kımıldanmadan durdu. Ne dua ediyor, ne de bir şey duyuyor gibiydi; önüne bakı-

yordu. Bu kadında, Christophe'un beklediğini hatırlatan bir taraf yoktu. Bir iki defa, elbisesinin buruşuklarını düzeltir gibi, biraz maniye benzer, bir hareket yaptı. Eskiden O da böyle yapardı. Kiliseden çıkarken, yavaş yavaş Christophe'un önünden geçti. Başını dik tutuyordu; dua kitabını tutan ellerini karnının üstünde kavuşturmuştu. Bir an, o kederli ve sıkıntılı bakışlarını Christophe'un gözünün içine çevirdi. Birbirlerini tanımadılar. Başını çevirmeden, dimdik yürüdü gitti. Ancak bir az sonra, Christophe, o soğuk gülümseyişin altında dudakların bazı kıvrımlarından bir zamanlar öptüğü ağzı, zihninde bir şimşek çakmışcasına anımsadı.. Soluğu kesilmiş, dizlerinin bağı çözülmüştü. Düşünüyordu:

— Tanrım, bu vücudun içinde miydi evvelce sevdiğim kadın? Nerede o? Nerede o? Ve ben kendim neredeyim? Onu seven nerede? Ne kaldı bizden ve gönüllerimizi yakıp kavuran aşktan? —Bir avuç kül. Ateşi nerede?

Ve Tanrısı cevap verdi:

— Bende.

O zaman gözlerini yerden kaldırdı ve son kez gördü onu, —kalabalığın ortasında— kapıdan güneşe çıkarken...

Paris'e döndükten kısa bir süre sonra eski düşmanı Lévy-Coeur'le barıştı. Bu adam ona uzun süre, hınzırca bir yetenekle olduğu kadar, kötü niyetle de saldırmış durmuştu. Sonra, başarısının doruğuna çıkıp, şan ve şerefe boğulup, kanıksayıp durulunca, Christophe'un üstünlüğünü gizlice kabul etmişti. Ona yaklaşmaya çalıştı. Christophe ne saldırılarının, ne de yaklaşma çabalarının farkında değilmiş gibi görünüyordu. Lévy-Coeur yorulmuştu. Aynı mahallede oturuyordu, sık sık rastlaşıyorlardı. Tanımamazlıktan geliyorlardı birbirlerini. Christophe, o geçerken, görmüyormuş gibi, gözünü dikiyordu Lévy-Coeur'e. Böyle onu hiç görmezlikten gelmesi Lévy-Coeur'u çileden çıkartıyordu.

Onsekiz, yirmi yaşlarında bir kızı vardı. İnce, zarif, küçük bir koyun profilli, kıvırcık sarı saçlı, şeytan bakışlı güzel bir kız. Luinin'in tablolarındaki kadınların gülüşünü

andıran bir gülümseme vardı dudaklarında. Baba kız birlikte geziniyorlardı. Christophe onlara Luxembourg parkının yollarında rastlıyordu: baba kız birbirlerine çok düşkün görünüyorlardı. Genç kız, kibarca Lévy-Coeur'ün koluna giriyordu. Bütün dalgınlığına rağmen güzel gözleri görmemezlik edemiyen Christophe: kızın yüzünde ayrı bir çekicilik buluyordu. Lévy-Coeur'ü düşünürken:

— Hayvan herifin talihi var! diyordu içinden.

Sonra ardından:

— Benim de bir kızım var, diyordu.

İki kızı karşılaştırıyordu. Taraf tuttuğu için, Aurora bu karşılaştırmadan kazançlı çıkıyordu. Sonunda, zihninde iki genç kız arasında hayalî bir arkadaşlık kurdu. Kızların bunu bildiği yoktu, ama, Christophe bu düşünceyle farkında olmadan Lévy-Coeur'e yakınlık duymaya başlamıştı.

Almanya'dan dönüşünde, küçük koyunun öldüğünü öğrendi. Babalığın verdiği bencillikle:

— Ya benimki gitseydi! diye düşündü.

Lévy-Coeur'e büyük bir acıma duydu. İlk anda ona mektup yazmak istedi. İki mektup yazdı, hoşuna gitmedi bunlar, tuhaf bir utanç duyuyordu, göndermedi. Birkaç gün sonra Lévy-Coeur'e yeniden rastladı. Derin kederi okunuyordu yüzünden. Christophe dayanamadı, mutsuz adama doğru yürüdü, elini uzattı. Lévy-Coeur de düşünmeden tuttu bu eli. Christophe:

— Onu kaybetmişsiniz!.. dedi.

Sesindeki heyecan titreşimi Lévy-Coeur'ün yüreğine işledi. Anlatılmaz bir minnet duydu. Kederlerini dile getirdiler, biraz da utanç duyuyorlarmış gibiydiler. Ayrıldıkları zaman, onları birbirinden ayırmış olan şeylerden hiç iz kalmamıştı. Döğüşmüşlerdi: önüne geçilmez bir şeydi bu şüphesiz herkes yaradılışının yasasına uyacaktı! Ama, traji-komedinin sonuna yaklaştıklarını görünce insanlar takındıkları hırs maskesini atarlar yüzlerinden, ve yüz yüze gelirler. Şimdi, birbirlerinden daha iyi sayılamayacak olan bu iki adam, rollerini ellerinden geldiğince

oynamış olduklarına göre, artık birbirlerine el uzatabilirlerdi.

•

Georges'la Aurora'nın, ilkbaharın ilk günlerinde evlenmelerine karar verilmişti. Christophe'un sağlığı hızla bozuluyordu. Çocuklarının, durumunu kaygıyla izlediklerini görüyordu. Bir gün yavaş sesle konuşurlarken, Georges'un şöyle dediğini duydu:

— Yüzü ne kadar bozuk! Her an hastalanabilir.

Aurora da şu karşılığı verdi:

— Bari evlenmemizi geciktirmese!

Bunu kendisine yapılmış bir uyarı kabul etti. Zavallı yavrucuklar! Elbette, mutluluklarını bozmayacaktı.

Fakat, yine de düğünden önceki günlerde çok beceriksizlik etti, —(son günlerde gülünç bir telâşa kapılmıştı; görenler o evlenecek sanırdı,— budalalık edip kendini korumadı, eski hastalığı pnömoni yeniden ortaya çıktı; hastalığın başlangıcı Panayır (1) devrine kadar uzanıyordu. Sersemlikle suçladı kendisini. Düğünden önce ölmeyeceğine yemin etti. Ölmek üzere olan Grazia'yı anımsadı. Bir konser öncesinde, hastalığını duyurmamıştı ona, işinden geri kalmasın, keyfi kaçmasın diye... Şimdi, Grazia'nın kendisi için yaptığını, onun kızı için, —onun için—, yapmak düşüncesi sevindirmişti Christophe'u. Bunun için, hastalığını gizledi; ama, sonuna kadar dayanmakta güçlük çekiyordu. Buna rağmen, iki çocuğun mutluluğu onu öyle mutlu ediyordu ki, uzun dinî törenin sonuna kadar zaaf göstermeden dayandı. Fakat, eve, Colette'lere döner dönmez, birden takattan düşüverdi; kendini ancak bir odaya atabildi ve bayıldı. Bir hizmetçi onu o halde buldu. Kendine gelen Christophe, o akşam yolculuğa çıkacak olan evlilere bunun söylenmemesini istedi. Gençler, kendi işlerine gömüldükleri için, gözleri başka bir şey görmüyordu.

(1) Kitap V. (Çev.)

Christophe'dan neşeyle ayrıldılar, ertesi gün, daha ertesi gün ona yazacaklarını vaadettiler.

Onlar gider gitmez, Christophe yatağa düştü. Ateşi yükselmiş, bir türlü inmiyordu. Yalnızdı. Kendisi de hasta olan Emmanuel gelemiyordu. Bir hekime görünmedi Christophe. Durumunu pek kaygı verici bulmuyordu. Kaldı ki, hekim çağırtmak için hizmetçisi de yoktu. Her sabah iki saat gelen temizlikçi kadın onunla ilgilenmiyordu bile. Zaten Christophe da onun hizmetine muhtaç olmamaya çalışıyordu. Odasını düzeltirken kadından belki on kere kâğıtlarına dokunmamasını rica etmişti. İnatçı bir kadındı. Christophe'un başını yastıktan kaldıramadığını görünce istediğini yapma zamanının geldiğini düşündü. Christophe, dolabın aynasından, kadının bitişik odada her şeyi altüst ettiğini gördü. Öyle kızdı ki, — (yoo, daha ölmemişti bu ihtiyar adam), — yatağından fırlayıp kadının elinden bir kâğıt tomarını kaptığı gibi, onu kapı dışarı etti. Bu öfke yeni bir ateş nöbetine ve kafası kızan hizmetçi kadının temelli gitmesine mâloldu ona. kadın, kendi deyişiyle «bu deli ihtiyara» bir daha gelmeyeceğini bildirmek gereğini bile duymadı. Böylece, o hasta halinde yapa yalnız kaldı, kendisine bakan kimse yoktu. Sabahleyin, kapıya bırakılan süt kabını almak için kalkıyor, bir de kapıcının kapının altına sevgililerden gelmiş olabilecek bir mektubu sokup sokmadığına bakıyordu. Mektup falan geldiği yoktu. Gençler, mutlulukları içinde unutmuşlardı onu. Bunun için gücenmiyordu onlara. Onların yerinde olsa, kendisinin de böyle yapacağını düşünüyordu. Onların sevinç içindeki umursamazlıklarını anlıyor, bunu onlara kendisinin aşıladığını biliyordu.

Aurora'nın mektubu geldiği sırada, biraz daha iyileşmişti, yataktan kalkabiliyordu. Georges, mektuba imzasını atmakla yetinmişti. Aurora, Christophe'dan kendisi hakkında pek az şey soruyor, pek az haber veriyordu, buna karşılık ondan bir iş istiyordu: Colette'in evinde unuttuğu bir eşyasını göndermesini rica ediyordu. Aslında bu hiç de önemli olmamakla birlikte (Aurora bunu, mektup ya-

zacağı sırada, Christophe'a yazacak şey ararken düşünmüştü) Christophe bir şeye yaradığı için sevinerek kızın istediğini bulmak üzere evden çıktı. Sağnak halinde sulu kar yağıyordu dışarıda. Kış birden azgınca geri gelmişti. Yerlerde erimiş karlar ve buz gibi bir rüzgâr. Ortaklıkta bir araba görünmüyordu. Christophe bir posta bürosunda bekledi. Memurların terbiyesizlikleri ve işi ağırdan almaları onu iyice kızdırmıştı, bu da işi güçleştirdi. Bu öfke nöbetlerinin bir nedeni de hastalığıydı; sonra sükûnetle düşündüğünde pişman oluyordu. Bu nöbetler, onun bedenini büsbütün sarsıyor, onu son balta darbesini yiyip devrilmek üzere olan bir meşe ağacı gibi titretiyordu. Kapıcı kadın, geçerken, ona bir dergiden kesilmiş bir yazıyı verdi. Bir göz attı. Kötü bir yazıydı bu, kendisine saldırılıyordu. Bu çeşit yazılar, şimdilerde seyrekleşmişti. Atılan yumrukları duymayan birine saldırmanın zevki yoktu! En azgınlar bile, Christophe'dan nefret etmekle birlikte, kazandığı üne istemeyerek saygı göstermek, onu beğenenlere katılmak zorunda kalmışlardı. Bismarck, âdeta üzülürcesine şöyle der:

«Dünyada hiçbir şey aşk kadar irade dışı değildir sanılır.. Takdir, ondan daha çok böyledir..»

Anlaşılan, makalenin yazarı, takdir ve sevginin yanına yaklaşamadığı, Bismarck'tan da güçlü kişilerdendi. Christophe için hakaret edici sözler kullanıyor ve gelecek onbeş gün içinde bu saldırılarını sürdüreceğini ilân ediyordu. Christophe gülmeye başladı ve yatarken içinden:

— Hava alır! dedi. Beni evimde bulamayacak.

Kendisine bakması için bir hastabakıcı tutmasını önerdiler. Yalnız yaşamış olduğunu, böyle bir anda bu yalnızlıktan doya doya yararlanmak istediğini söyledi.

Canı sıkılmıyordu. Son yıllarda sanki iki benliği varmış gibi sürekli olarak kendi kendisiyle konuşur olmuştu. Birkaç aydan beriyse iç dünyası büsbütün kalabalıklaşmıştı: şimdi iki değil, on benlik vardı içinde. Konuşuyorlardı aralarında, çoğu zaman da şarkı söylüyorlardı.

Christophe da konuşmalara katılıyor, ya da susup dinliyordu. Yatağın üstünde, masanın üstünde, elinin uzandığı yerde nota kâğıtları vardı. İçindekilerin konuşmalarını ve kendi sözlerini yazıyordu bunlara, yazarken de yapılan hazır cevaplıklara gülüyordu. Makinalaşmış bir alışkanlıktı onda bu iki hareket: düşünmek ve yazmak, — âdeta aynı zamanda oluyordu bu iki iş. Onun için, yazmak tam bir berraklıkla düşünmekti. İçindeki o benliklerden kendisini uzaklaştıran her şey yoruyor, öfkelendiriyordu Christophe'u. Kimi zaman kendisini görmeye gelen sevgili dostları bile. Bunu onlara belli etmemek için çaba harcıyordu. Ama, bu zorlanma onu son derecede yoruyordu. Onlar gittikten sonra kendisine tekrar kavuşmaktan büyük mutluluk duyuyordu: çünkü, kaybetmiş oluyordu kendisini. İnsanların gevezelikleri arasında, iç dünyasındaki sesleri duyamıyordu. Tanrısal suskunluk!..

Yalnız kapıcı kadınla çocuklarından birinin, günde birkaç defa gelip bir şeye ihtiyacı olup olmadığını sormalarına izin vermişti. Son güne kadar Emmanuel'le yazışmaya devam ettiği için, mektuplarını onlarla gönderiyordu. İki dost birbirlerinden daha hastaydılar. Durumları hakkında hayale kapılmıyorlardı. Christophe'un özgür dindar dehasıyla, Emmanuel'in özgür dinsiz dehası, ayrı ayrı yollardan aynı kardeşçe huzura ulaşmışlardı. Gittikçe okumakta güçlük çektikleri titrek yazılarıyla hastalıklarından değil, fakat her zamanki konuşmalarının konusundan: sanatlarından, fikirlerinin geleceğinden söz ediyorlardı.

Christophe'un, artık tutmayan eliyle, İsveç kralının savaşta ölürken söylediği şu sözü yazdığı güne kadar sürdü bu:

«Ich habe genug, Bruder; rette dich!» (1)

•

(1) Benim işim tamam, kardeş, sen başının çaresine bak!

Bütün hayatını üst üste konulmuş katlar gibi kucaklıyordu. Gençliğinde kendine sahip olmak için harcadığı büyük çaba, başkalarına karşı sadece yaşamak hakkını elde etmek ve ırkının ifritlerini altetmek için giriştiği çetin mücadeleler. Zaferden sonra da, kazançlarının üstünden gözünü ayırmamak, onları zafere karşı bile korumak. Dostlukların tadı, çileleri, mücadeleler sonunda yalnız kalbine büyük insanlık ailesinin kapısını açmıştı. Sanatın verdiği bütünlük duygusu, hayatın en yüce doruğu. Fethettiği öz ruhuna gururla hükmetmek. Kaderine hâkim olduğuna inanmak. Ve sonra birden yolun dönemecinde Apocalypse'in atlılarıyla karşılaşmak: Yas, İhtiras, utanç, Tanrı'nın öncüleri. Yere devrilmek, atların nalları altında çiğnenmek, kanlar içinde sürüklenmek bulutlar arasında arıtıcı vahşi ateşin alevleri yanan zirveye kadar... Tanrı ile yüz yüze gelmek. Beraberce savaşmak, melekle birlikte savaşan Yakup gibi... Kavgadan kolu kanadı kırılmış çıkmak. Uğradığı bozguna şükretmek, sınırlarını öğrenmek; Tanrı'nın iradesini, bize gösterdiği alanda yerine getirmeye çalışmak, tarlalar sürülüp, tohumlar ekildikten, mahsul hasat edildikten, çetin ve güzel uğraş tamamlandıktan sonra, güneşli dağların eteklerinde dinlenme hakkını kazanmak ve diyebilmek:

— «Şükürler olsun sizlere! Işığınızı tadamayacağım artık. Ama gölgeniz de o kadar tatlı ki benim için...»

İşte o zaman sevgilisi göründü: elini tuttu ve ölüm, bedenin setlerini yıkarak sevenin ruhuna, sevgilinin ruhunu akıttı. Birlikte günlerin karanlığından sıyrıldılar, mutluluğun doruklarına erdiler: geçmiş, şimdi ve gelecek'in Üç Güzeller (1) gibi el ele tutuşmuş, asil bir dansın nağmeleri arasında dönüp durdukları; yatışan yüreğin, acıların ve hazların çiçekler gibi doğup, açılıp, soluşunu seyrettiği; her şeyin armoniden ibaret olduğu doruklara...

Çok acelesi vardı, çoktan vardığını sanıyordu. Soluk soluğa inip kalkan göğsünü sıkan cendere, ateşler içinde

(1) Yunan mitolojisindeki üç güzel tanrıça. (Çev.)

yanan başında çılgınca çarpışan hayaller, önünde varılması en güç olan merhalenin kaldığını anlatıyordu ona... İleri!...

Yatağında, mıhlanmış gibi, kımıldanmadan yatıyordu. Üst katta budala bir kadıncağız, saatlerden beri piyano tıngırdatıyordu. Yalnız tek bir parçaydı çaldığı: aynı cümleleri durup dinlenmeden tekrarlıyordu. Öyle zevk alıyordu ki bundan! Ona bunlar büyük bir sevinç ve çeşitli heyecanlar veriyordu. Christophe kadının mutluluğunu anlıyordu, ama ağlayacak kadar rahatsız oluyordu. Hiç olmazsa tuşlara bu kadar kuvvetli vurmasaydı! Christophe için gürültü, hayat kadar çekilmez olmuştu. Sonunda katlandı. Çok çetin şeydi dinlememeyi öğrenmek. Bununla birlikte, düşünmese daha az sıkıntı duyacaktı. Bedeninden uzaklaşıyordu. Bu hasta ve hantal beden... Ne aşağılık şeydi yıllarca onun içine kapanıp kalmış olmak! Bedenin yıprandığını görüyor ve şöyle diyordu:

— Daha uzun zaman gidemez.

İnsanlığından gelen bencilliğin nabzını yoklamış olmak için şunu sordu kendine:

— Hangisini isterdin? Christophe'un anısı, kişiliği ve adı sonsuzluğa ersin de eseri mi yok olsun? Yoksa eseri yaşasın da adı sanı mı kalmasın?

Hiç tereddüt etmeden verdi cevabını:

— Ben yok olayım, eserim yaşasın! Kazancım iki olur: çünkü, o zaman benim en gerçek yanım, biricik gerçek yanım kalır. Varsın Christophe yok olsun!...

Fakat, az sonra kendisine olduğu kadar eserine de yabancılaştığını hissetti. Ne çocukca bir hayaldi sanatının yaşayacağına inanması! Yalnız ne kadar az şey yapmış olduğunu görmekle kalmıyor, bütün çağdaş müziği bekleyen yıkıntıyı da görüyordu. Müzik dili başka herhangi bir dilden daha çabuk tükenip gitmekte. Bir ya da iki yüz yıl sonra onu derinden anlayan ancak birkaç uzman kalacak. Kim biliyor hâlâ Monteverdi'nin ve Lully'nin varlığını? Klâsik ormanın meşelerini çoktan yosunlar kemirdi. Duygularımızı dile getiren, seslerden kurduğumuz yapılar bom

boş birer tapınak olacak, unutulmuşluğun içinde yıkılıp gidecek.. Christophe bu yıkıntıları seyrederken sarsılmamış olmasına şaşıyordu.
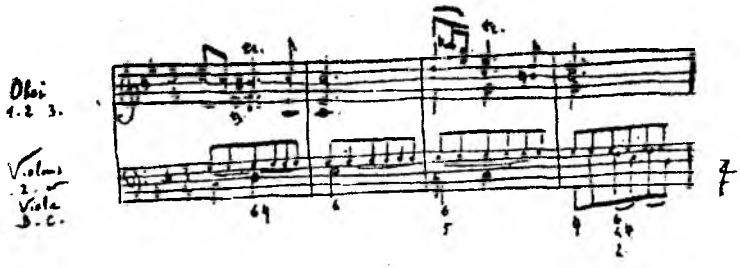
— Hayatı daha mı az seviyorum? diye şaşarak sordu kendi kendine.

Ama, hemen anladı ki daha çok seviyordu... Sanatın yıkıntıları karşısında ağlamak mı? Zahmete değmezdi bu. Sanat, insanın tabiat üstüne düşmüş gölgesidir. Bir yudumda güneş içecek onları, birlikte yok olacaklar! Onu görmeme engel oluyorlar... Tabiatın engin hazinesi parmaklarımızın arasından akıp gidiyor. İnsan zekâsı akan suyu bir ağın ilmikleri arasında tutmak istiyor. Müziğimiz bir hamhayaldir. Ses ölçülerimiz, gamlarımız uydurmadır. Canlı hiçbir karşılıkları yoktur. Gerçek sesler arasında zihnin kurduğu bir uzlaştırmadır bu, metre sisteminin hareket halindeki sonsuzluğa uygulanmasıdır. Anlaşılamayan'ı anlıyabilmek için zihnin bu yalana ihtiyacı vardı, ve buna inanmak istediği için de inandı. Ama, bu gerçek değildir; canlı değildir. Zihnin kendi yarattığı bu düzenden aldığı haz da, varlığın doğrudan sezgisinin çarpıtılmasıyla elde edilmiştir. Zaman zaman, toprakla temas halinde bir dâhi, birden, sanatın çerçevesini aşan gerçeğin selini görür. Bentler çatırdamaktadır. Tabiat bir çatlaktan içeriye sızar. Ama, yarık hemen tıkanır. İnsan aklı için zorunlu bir korunma tedbiridir bu! Eğer Yehova ile göz göze gelse mahvolur. Bunun üzerine hücresinin duvarlarını yeniden örmeye, çatlaklarını kapatmaya çalışır, kendisi tarafından yoğurulup kotarılmamış hiçbir şey içeriye sızmasın diye... Görmek istemeyenler için güzel olabilir bu belki... Ama, ben senin yüzünü görmek istiyorum, Yehova! Beni yok etse bile, duymak istiyorum gök gürültüsünü andıran sesini. Sanatın gürültüsü beni rahatsız ediyor. Akıl sussun! İnsan sussun!..

Ama, bu güzel söylevlerden kısa bir süre sonra, yatak örtüsünün üstüne dağılmış kâğıtlardan birini eline aldı, bir iki not yazmaya çalıştı. Çelişkiye düştüğünü anlayınca gülümseyerek:

— Ey benim eski yoldaşım müzik. Sen benden daha iyisin. Nankörün biriyim ben, seni uzaklaştırdım kendimden. Ama, sen hiç ayrılmadın benden. Bıkıp usanmadın benim kaprislerimden. Bağışla! Bu söylediklerimin birer şaka olduğunu biliyorsun. Sana hiç ihanet etmedim, bana sen hiç ihanet etmedin, güveniyoruz birbirimize. Birlikte gideceğiz sevgilim. Kal benimle sonuna dek.

Bleib bei uns...

Ateşler ve rüyalarla yüklü uzun bir uyuşukluktan uyanıyordu. Hâlâ etkisi altındaydı acayip düşlerin. Şimdi kendine bakıyor, kendini yokluyor, kendini arıyor, bulamıyordu artık. Bir «başkası» imiş gibi geliyordu kendi kendisine. Bir başkası... Kendisinden daha sevilen... Kimdi o?.. Düşlerine gömülmüşken başka biri girmişti onun varlığına.. Olivier mi? Grazia mı? Yüreği de, zihni de o kadar zayıftı ki! Artık sevdiklerini birbirinden ayırdedemez olmuştu. Neye yarardı ki onları ayırdetmek? Hepsini bir seviyordu.

Ezici derin bir mutluluğa gömülmüştü, kımıldanmak istemiyordu. Istırabın, fareyi gözleyen kedi gibi, kendisini tetikte beklediğini biliyordu. Ölmüş gibiydi! Şimdiden!... Odada kimsecikler yoktu. Üst kattaki piyano susmuştu. Yalnızlık. Sessizlik. Christophe için çekti.

— İnsanın, ömrünün sonunda hiçbir zaman yalnız

kalmadığını düşünmesi ne güzel şey, en yalnız olduğu zaman bile!... Yolumda rastladığım canlar, bir an bana elini vermiş olan kardeşler, zihnimde çiçeklenen esrarlı düşünceler, ölüler ve yaşayanlar, —tüm yaşayanlar— ey, bütün sevdiklerim, bütün yarattıklarım! Sımsıcak kucaklayışınızla sarıyorsunuz beni, başucumda bekliyorsunuz, seslerinizin müziğini duyuyorum. Bana sizleri armağan eden talihime şükürler olsun! Zenginim, zenginim ben... Gönlüm dopdolu...

Pencereden dışarıya bakıyordu... Güneşsiz güzel bir gün, ihtiyar Balzac'ın dediği gibi, güzel bir kör kıza benzeyen bir gün. Christophe, camın önüne gelen bir ağaç dalına dalmıştı kendinden geçerek. Dal şişmişti, üstünde nemli tomurcuklar patlamıştı, küçücük beyaz çiçekler serpilip açılmıştı. Bu çiçeklerde, bu yapraklarda, dirilen bütün bir varlıkta, yeniden doğan kuvvete kendini öyle derin bir hazla bırakış vardı ki, Christophe artık bunalımını, ölmekte olan acınacak gövdesini duymuyor, o ağaç dalında yaşıyordu yeniden. Bütün bu hayatın tatlı serpilişi sarmıştı benliğini. Bir öpüş gibi bir şeydi bu. Aşkla dopdolu olan gönlünü, son demlerine gülümseyen güzel ağaca verdi. O dakikada binlerce varlığın seviştiğini, onun için can çekişme saatı olan şu saatin, başkaları için coşkun bir sevinç saati olduğunu düşünüyordu; bu hep böyle olmuştu, o güçlü yaşama sevinci hiçbir zaman kurumayacaktı. Şimdi Christophe, âdeta boğulurcasına ve düşüncesine itaat etmeyen bir sesle, — (belki de boğazından hiçbir ses çıkmıyordu da o farkında değildi bunun), — hayata bir ilâhi okumaya başladı.

Görünmeyen bir orkestra eşlik ediyordu ona. Christophe:

— Nasıl böyle doğru olarak çalabiliyorlar, onlarla hiç prova yapmadık ki, bari sonuna kadar yanlış yapmadan gidebilseler! diyordu içinden.

Orkestra'nın, onu o koca kollarıyla, mezürleri işaret edişini iyice görebilmesi için yatağında oturmaya çalıştı. Ama, orkestra hiç falso yapmıyordu, kendilerine güveni-

yorlardı bu çalgıcılar. Ne sürükleyici, ne güzel müzik! Hele şimdi emprovizasyon yapıyorlardı, Christophe'a cevap olarak. Christophe'un hoşuna gitmişti bu:

— Bekle biraz, delikanlım! yakalarım seni ben şimdi.

Elindeki şef değneğini hızla sallayarak bir kayığı tehlikeli geçitlerden sağa sola keyfince sürüp duruyordu.

— Hadi bakalım... Nasıl çıkacaksın bunun içinden?... Ya şunu? Yakala! Ve de şu ötekini?

Çalgıcılar hep sıyrılıyorlardı işin içinden; Christophe'un cüretli hamlelerine daha cüretli hamlelerle karşılık veriyorlardı.

— Neler uydurur, bu Allahın cezası açıkgözler!...

Christophe bravo diye bağırıyor, kahkahalarla gülüyor.

— Hay kör şeytan! Ne kadar da güç oluyor bunları izlemek! Yani yenilecek miyim onlara ben?... Biliyor musunuz, kurala aykırı bu! Çok yorgunum bugün ben... Ne önemi var! Sonunda onların kazanacağını kim söyledi ki...

Ama, orkestra öyle bir coşkuyla, yepyeni havada bir fantezi çalmaya başlamıştı ki, oturup ağzı açık dinlemekten başka bir şey yapılamazdı. Soluğu kesilirdi insanın... Christophe kendine acımaya başladı:

— Hayvan! diyordu kendine, sıfırı tükettin. Sus! Çalgı verebileceğinin hepsini verdi. Bıktım bu bedenden. Yenisi gerek bana.

Ama, beden öcünü aldı. Şiddetli bir öksürük nöbeti, orkestrayı dinlemesine engel oldu:

— Susacak mısın?

Boğazını tutuyor, yenilmesi gereken bir düşmanını dövercesine göğsünü yumrukluyordu. Kendini bir boğazlaşmanın ortasında gördü. Bağırıp çağıran bir kalabalık. Bir adam onu kollarının arasında sımsıkı tutuyordu. Birlikte yere yuvarlandılar. Adam bütün ağırlığıyla Christophe'un üstüne çökmüştü. Boğuluyordu:

— Bırak beni, dinlemek istiyorum!.. Dinlemek istiyorum! Öldürürüm yoksa seni!

Tutup kafasını duvara vurdu. Ama öteki bırakmıyordu kendisini...

— Peki bu da kim şimdi? Kiminle döğüşüyorum şimdi ben böyle alt alta, üst üste... Kollarımın arasında tuttuğum, beni yıkan bu beden nedir?...

Korkunç hayallerle dolu bir boğuşma. Bir kin, öfke furyası. Kızgınlık, zevk düşkünlüğü, kana susamışlık, şehvetli kucaklaşmaların ısırıkları, son kez kabaran bataklığın pislikleri...

— Ah! Yakında sonu gelmeyecek mi bunun? Etime yapışan sülükler, sizi koparıp atamıyacak mıyım?... Öyleyse yıkıl onunla birlikte, çürümüş leşim!..

Omuzları, kalçaları, dizleriyle Christophe, iki büklüm olmuş itiyordu görünmeyen düşmanı... Serbestledi.. Orada, durmadan çalınan müzik uzaklaşıyor. Christophe kan ter içinde kollarını ona doğru uzatıyor:

— Beni bekle! Bekle beni!

Ona yetişmek için, koşuyor. Yalpalıyor. Önüne gelen herşeye çarpıyor.. O kadar hızlı koştu ki nefesi tıkandı. Yüreği hızlı hızlı çarpıyor, kulakları uğulduyor: sanki bir tünelin içinde bir tren gidiyormuş gibi!

— Ne budalalık, Tanrım!

Onsuz çalmaması için orkestraya umutsuzca işaretler yapıyordu... Sonunda tünelden çıktı!... Yeniden sessizlik çöküyordu ortalığa! Yeniden sesler duyuyordu.

— Ne kadar güzel! Ne kadar güzel! Daha, daha! Cesaret delikanlılarım... Ama, kimin olabilir ki bu?.. Ne dediniz?.. Bu müzik Jean Christophe Krafft'ın mı dediniz? Haydi ordan! Ne budalalık! Onu biliyorum belki! Ömründe on mezür yazmamıştır... Hâlâ öksüren kim? Gürültü etmeyin! Nedir bu akor?.. Ya öteki.. Bu kadar hızlı değil.. Bekleyin!..

Christophe, kopuk kopuk bağırıyor; örtündüğü örtünün üzerine eliyle bir şeyler yazar gibi yapıyordu. Tükenmiş beyni mekanik bir şekilde bu akorların hangi elemanlardan oluştuğunu araştırıyor ve ne demeye geldiklerini

anlamaya çalışıyordu.. Başaramıyordu: heyecanı geçiyordu. Yeniden başlıyordu.. Ah! bu kadarı fazlaydı artık...

— Durun, durun... Yapamıyorum artık..

İradesi tümüyle elinden gitmişti. Christophe yavaşcacık gözlerini kapattı. Göz kapaklarının arasından yaşlar süzülüyordu. o farkına varmadan kendisini bekleyen kızçocuğu saygıyla siliyordu bu yaşları. Artık bu dünyada olup biten hiçbir şeyi hissetmiyordu Christophe. Orkestra durmuştu, onu başdöndürücü bir armoni üzerinde bırakarak; sırrı çözülmemiş bir armoni üzerinde... Beyni inatla tekrarlıyordu:

— Ama neden bu akor? Nasıl kurtulmalı bundan? Sonum gelmeden bulmak isterim çözümünü...

Şimdi insan sesleri yükseliyordu. Coşkun bir ses. Anna'nın trajik gözleri... Ama, o anda Anna değişiveriyordu... Bu iyilik dolu gözler...

— Grazia sen misin?.. Kimin gözleri bunlar?.. Kimin gözleri? İyi göremiyorum artık sizi... Neden güneşin doğması bu kadar gecikti.

Ağır ağır üç çan çalındı. Kendilerine yiyecek verdiği serçeler yemek saatinin geldiğini ona duyurmak için pencerede cıvıldaşmaya başlamışlardı... Christophe rüyasında çocukkenki küçük odasını gördü... Çan sesleri... İşte gün doğuyor! Hafif havanın içinde güzel ses dalgaları akıp gidiyor. Ta uzaklardan, oralardaki köylerden geliyor bu sesler... Nehrin uğultusu evin arkasından yükseliyor... Christophe merdivendeki pencereye dirseklerini dayamıştır. Bütün hayatı gözlerinin önünden geçiyor, Rhein gibi. Bütün hayatı, bütün hayatları, Louisa, Gottfried, Olivier, Sabine...

— Anam, sevgililerim, dostlarım... Neydi adları onların?.. Aşklarım, neredesiniz? Canlarım neredesiniz? Oradasınız biliyorum, ama ulaşamıyorum sizlere.

— Seninleyiz. Rahat et, sevgilimiz!

— Artık sizi kaybetmek istemiyorum. O kadar çok aradım ki sizleri!

— Dertlenme, ayrılmayacağız artık senden.

— Heyhat! dalga beni götürüyor...

— Seni götüren nehir bizi de seninle beraber götürüyor.

— Nereye gidiyoruz?

— Birleşeceğimiz yere.

— Yakında mı?

— Bak işte!

Ve Christophe başını kaldırmak için büyük bir çaba harcadı, — (aman Yarabbi! ne kadar da ağırmış!) — kıyılardan taşan nehrin, tarlalara yayılarak, ağır ağır, şahane bir akışla hemen hiç kımıldamıyormuş gibi uzadığını gördü. Gümüşten bir dalga çizgisi ufkun kenarında bir çelik pırıltısı gibi güneşte titreşerek ona doğru koşuyordu sanki. Okyanusun uğultusu... Ve, tükenen yüreği sordu:

— Bu, O mu?

Sevdiklerinin sesi cevap verdi:

— Evet, O.

O sırada can çekişen beyin söyleniyordu:

— Kapı açıldı... İşte aradığım akor!... Ama bu son değil mi? Bu ne yeni enginlikler!... Yarın yeniden başlayacağız.

Ey sevinç, Tanrı'nın egemen huzuru içinde yok olup gitmenin sevinci, bütün ömür boyunca yoluna hizmet edilen Tanrı'nın.

— Tanrım, pek hoşnut değil misin kendini hizmetine vermiş olandan? Senin yolunda o kadar az şey yapabildim ki. Daha çoğu elimden gelmedi... Döğüştüm, acı çektim, oradan oraya göçtüm, yarattım. İzin ver senin baba kucağında dinleneyim. Bir gün yeniden doğacağım, yeni kavgalar için.

Ve nehrin uğultusu ve denizin şırıltısı onunla birlikte şarkı söylüyordu:

— Yeniden doğacaksın. Rahat uyu! Şimdi her şey tek bir günüldür. Sarmaşdolaş olmuş geceyle günün tebessümü. Armoni, aşkla kinin şahane birleşimi! İki kavi kanatlı Tanrı'mn ilâhisini söyleyeceğim. Selâm hayata! Selâm Ölüme!

Christofori faciem die quacomque tueris,
Illa nempe die non morte mala morieris.

NOBEL EDEBİYAT ÖDÜLÜ

ROMAIN ROLAND
(1866–1944)

Jean—Christophe'tan bize kalan nedir? Yeni bir şey; yalan söylemeyen, tam bir iyimserlik. Hiçbir şey vaadetmeyen bir iyimserliktir bu: ne ruhun ölümsüzlüğü, ne bir dış Tanrı. Elekte sallanan taneleriz biz. Bazı güçler sallar durur bu evreni. Fırtınaya sormayın niçin sarstığını bu meşeleri. Meşelere sormayın niçin uzattıklarını yaralı kollarını. Jean—Christophe hem toprağın çocuğu, hem de bir tabiat kuvvetidir.

ALAİN

Romain Rolland tümüyle günümüzün insanı, tümüyle bizimdir... Kelimenin asıl anlamıyla akılcıdır ve akılcı olduğu kadar candan ve sıcaktır; Rousseau'nun rakibidir o: daha az güçlü, ama daha saf. Ve belki Voltaire, onda Vauban'ların, Vaurenargues'larm soyunu görür, onu kendinden sayardı.

DANİEL HALERY